Rudolf Horvat

# HRVATSKA NA MUČILIŠTU

# HRVATSKA NA MUČILIŠTU

NAPISAO

PROF. DR. RUDOLF HORVAT

IZDALO

KULTURNO-HISTORIJSKO DRUŠTVO »HRVATSKI RODOLJUB«

ZAGREB 1942.

## PREDGOVOR

U toj knjizi opisujem povijest nezakonitog braka između Hrvatske i Srbije. Ova tužna prošlost hrvatskog naroda sastoji se iz dva razdoblja. Prvo razdoblje počinje 1. prosinca 1918., kad je prijevarom Srba i malodušjem nekih Hrvata došlo do divljega vjenčanja sa Srbijom. Velim »divljega«, jer ova nesretna veza nije nikada postigla sankciju hrvatskoga sabora.

Uzalud su hrvatski rodoljubi pod vodstvom Stjepana Radića isprvice težili za tim, da raskinu lance, kojima je Hrvatska bila neprirodno povezana sa Srbijom. Uzalud su Hrvati počevši od godine 1924. sudjelovanjem u Narodnoj skupštini nastojali, da unutar velike kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca stvore makar i malenu Hrvatsku, u kojoj će vladati Hrvati bez skrbnika iz Beograda. Taj se pokušaj svršio 20. lipnja 1928. pucanjem na hrvatske narodne zastupnike u Narodnoj skupštini. Tom nečuvenom povredom gostoprimstva završeno je prvo razdoblje ove knjige, jer je nastao nepremostiv jaz između Hrvatske i Srbije.

U drugom razdoblju prikazujem razne muke, što ih je hrvatski narod morao podnijeti uslijed krvave diktature iz Beograda. I tu se mogu razabrati dva dijela. Prvi dio ide do 9. listopada 1934., kad je u Marselju izgubio svoj život kralj Aleksandar, koji je 6. siječnja 1929. uveo apsolutizam i preuzeo odgovornost za sve, što će se dogoditi u vrijeme diktature. Hrvati su za tih 6 godina bili stavljeni izvan zakona. Da se zatre hrvatsko ime, prozvao je kralj svoju državu »Jugoslavijom«. Nemajući zaštite kod kuće, upirao je hrvatski narod svoje poglede u inozemstvo, odakle je očekivao pomoći.

Iza smrti kralja Aleksandra počela je beogradska diktatura nešto popuštati. Hrvatski se narod privremeno okupio oko dra Vladka Mačeka, kojemu je dao svoje povjerenje prigodom izbora narodnih zastupnika 5. svibnja 1935. i 11. prosinca 1938. Maček je želio hrvatsko pitanje riješiti unutar granica kraljevine Jugoslavije. U tom je cilju 26. kolovoza 1939. stvorena »Banovina Hrvatska«. Ali time se više nije zadovoljio hrvatski narod. Poučeni gorkim iskustvom i dugotrajnim mukama — Hrvati su željeli samostalnu Hrvatsku, koja ne će imati nikakovih veza sa Srbijom. Zato je svoju nadu polagao u Poglavnika dra Antu Pavelića, koji je u tom pravcu požrtvovno djelovao od 17.

siječnja 1929. u inozemstvu. Hrvate nije izdala njihova nada u bolju budućnost. Hrvatski su Ustaše — pod vodstvom rodoljubnog pukovnika Slavka Kvaternika — neustrašivo pripravljali narod kod kuće. Istodobno je dr. Ante Pavelić tražio pomoći u Italiji i Njemačkoj. Zato su Hrvati spremno dočekali 6. travnja 1941., kad je kraljevina Jugoslavija ušla u rat. Kvaternik je na razvalinama Jugoslavije 10. travnja 1941. u ime Poglavnika dra Ante Pavelića proglasio Nezavisnu državu Hrvatsku.

Kod izradbe ove povijesti poslužile su mi nebrojene moje bilješke. Upotrijebio sam sve štampane i litografirane brošure, pa novine i nebrojene letke, kojima se hrvatski narod u svojoj borbi morao poslužiti, kad je kruta cenzura pritisnula štampu. Nastojao sam istinu doznati i savjesno ju napisati. Ako sam ipak — omamljen ljubavlju prema dragom hrvatskom narodu — gdjegod možda promašio istinu, nastojat ću to popraviti drugom prilikom.

Pripadom spominjem, da sam iz raznih obzira morao desetak članaka posvema ispustiti, a neke članke djelomice skratiti. Zato molim čitatelje, neka mi oproste, ako u toj knjizi ne nađu sve, što su - očekivali. Možda ću kada moći donijeti i one odlomke, koje sam sada morao izostaviti.

A sada putuj u hrvatski narod draga knjigo, teška moja brigo!

Ti ćeš poslužiti kao dokaz, kolike muke mogu Hrvati podnijeti, a da ipak ne ugasne njihova ljubav za Nezavisnu državu Hrvatsku.

U Zagrebu, dne 17. svibnja 1942.

Dr. RUDOLF HORVAT,
umirovljeni profesor.

## JUGOSLOVENSKI ODBOR

Početkom svjetskoga rata ostaviše Hrvatsku: dr. Ante Trumbić, Frano Supilo, dr. Hinko Hinković, Ivan Meštrović, dr. Dinko Trinajstić, Milan Marjanović, dr. Franjo Potočnjak, dr. Josip Jedlowski, dr. Ivan Gmajner, Rudolf Giunio, dr. Milivoj Jambrišak i još neki Hrvati. Ove naše emigrante podupirahu moralno i materijalno oni Hrvati, koji se već prije rata nastaniše u Americi, osobito pak dr. Ante Biankini, don Niko Gršković, Paško Baburica i Vjekoslav Mitrović. Hrvatima se pridružiše slovenski emigranti: dr. Gustav Gregorin, dr. Bogumil Vošnjak i dr. Niko Županić, te srpski bjegunci iz Austro-Ugarske: dr. Nikola Stojanović, Jovo Banjanin, dr. Milan Srškić i Dušan Vasiljević. Tako se naskoro od Hrvata, Srba i Slovenaca u tuđini sastavio »Jugoslovenski odbor«, komu postade predsjednikom dr. Ante Trumbić.

»Jugoslovenski odbor«, koji je svoje sjedište imao u Londonu, bijaše od prvoga časa neprijateljski raspoložen prema Austro-Ugarskoj, te je protiv nje vodio agitaciju u zapadnoj Evropi i u Americi. Njegova bijaše namjera, da od Austro-Ugarske otrgne one zemlje, u kojima stanuju Hrvati, Srbi- i Slovenci, pa da ih sjedini s kraljevinama Srbijom i Crnom Gorom. Kao prvi korak k tomu cilju služio je ugovor, što ga je dr. Ante Trumbić, kao predsjednik »Jugoslovenskog odbora« 20. srpnja 1917. na Krfu sklopio s Nikolom Pašićem, kao predsjednikom ministarskoga savjeta kraljevine Srbije. Po tom »krfskom paktu« imala se stvoriti »kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca«, kojoj će se vladar iz dinastije Karađorđević zvati »kralj Srba, Hrvata i Slovenaca«. U toj državi bit će posve ravnopravna sva tri narodna imena: Srbi, Hrvati i Slovenci, sve tri narodne zastave: srpska, hrvatska i slovenska, obje azbuke: ćirilica i latinica, te sve 3 glavne vjeroispovijesti: pravoslavna, rimokatolička i muslimanska. Država će imati samo jednu krunu, jednu državnu zastavu i jedan državni grb, a kalendar treba što skorije izjednačiti. Ustav, — koji će »dati narodu mogućnost, da u samoupravnim jedinicama razvije posebne svoje energije«, — ima Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba se »brojno kvalifikovanom većinom primiti u Ustavotvornoj skupštini« (konstituanti).

Paralelno s akcijom »Jugoslovenskog odbora« tekao je rad hrvatskih i slovenskih narodnih zastupnika u Austro - Ugarskoj. Tako je u Beču 35 hrvatskih i slovenskih zastupnika, koji su činili »Jugoslovenski klub«, 30. svibnja 1917. u carevinskom vijeću dalo izjavu, da »na temelju narodnoga načela i hrvatskoga državnoga prava zahtijevaju ujedinjenje svih zemalja u monarkiji, u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi, u jedno samostalno — od svakoga gospodstva tuđih naroda slobodno i na demokratskoj podlozi osnovano — državno tijelo pod žezlom habsburško-lorenske dinastije«. Uz ove hrvatske i slovenske zastupnike u Beču pristade »Starčevićeva stranka prava«, koja je to izjavila 5. lipnja 1917. na hrvatskom saboru u Zagrebu. Isto je 25. siječnja 1918. učinilo 15 zastupnika istarskoga sabora, a 14. travnja 1918. također svi hrvatski i srpski zastupnici iz Dalmacije. Hrvati i Slovenci nastojahu dakle, da unutar habsburške monarkije stvore posebnu državu, u kojoj bi se našli svi Hrvati, Srbi i Slovenci.

## NARODNO VIJEĆE SLOVENACA, HRVATA I SRBA

Sve se jače počelo isticati »narodno samoodređenje«, po kojemu svaki narod ima pravo, da sam odredi svoju sudbinu. Na ovo se načelo osloniše brojni hrvatski, srpski i slovenski političari iz Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Istre, Međimurja, Slovenije, Bosne i Hercegovine, koji 3. ožujka 1918. u Zagrebu zatražiše nezavisnu »državu Slovenaca, Hrvata i Srba«. Da se to lakše poluči, udruže se 24. rujna 1918. u Zagrebu: Starčevićeva stranka prava, Hrvatska pučka seljačka stranka, Narodna organizacija u Dalmaciji, Srpska narodna radikalna stranka, Socijalno-demokratska stranka, te 6 slovenskih stranaka, koje su još 17. kolovoza 1918. u Ljubljani sastavile »Narodni svet za Sloveniju i Istru«. Korak dalje učinjen je 5. listopada 1918., kad je u Zagrebu osnovano »Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba«, u koje uđu i predstavnici nekih malih političkih grupa, a 8. listopada također »hrvatsko-srpska koalicija«.

Predsjednikom »Narodnog vijeća« postade dr. Antun Korošec, podpredsjednicima: zubar dr. A. Pavel ć i Svet. Pribićević, a tajnicima: dr. Mate Drinković, dr. Ivan Lorković i dr. Srđan Budisavljević. »Narodno vijeće« imalo je konačno 28 delegata iz Hrvatske, Slavonije i Rijeke, 18 iz Bosne i Hercegovine, 14 iz Slovenije, 10 iz Bačke, Banata i Baranje, 7 iz Dalmacije, a 3 iz Istre. Tako je učinjeno po načelu, da svaki član »Narodnog vijeća« zastupa 100.000 žitelja.

Članovima »Narodnog vijeća« postadoše od Hrvatsko-srpske koalicije narodni zastupnici: dr. Ivan Paleček, dr. Živko Bertić, dr. Eduard Lukinić, Većeslav Wilder, dr. Bogdan Medaković, dr. Dušan Popović, Svetozar Pribićević, dr. Milutin Mažuranić, dr. Ivan Ribar, dr. Dušan Peleš, dr. Makso Rošić i dr. Stevan Simeonović-Čokić.

U ime Starčevićeve stranke prava stupiše u »Narodno vijeće« narodni zastupnici: dr. Ante Pavelić (zubar), dr. Živko Petričić i Cezar Akačić, te pristaše: dr. Nikola Winterhalter, dr. Svetozar Rittig i dr. Grga Anđelinović.

Od Hrvatske pučke seljačke stranke stupiše u »Narodno vijeće«: narodni zastupnik Stjepan Radić i pristaša Dragutin Kovačević; od Srpske narodno-radikalne stranke: dr. Žarko Miladinović i prof. Milan Nedeljković; od Socij alno-demokratske stranke: Vitomir Korač i Vilim Bukšek; od skupine oko dnevnika »Glasa Slovenaca, Hrvata i Srba« narodni zastupnik dr. Srđan Budisavljević; od skupine oko »Novina«: dr. Janko Šimrak, a od skupine »Malih Novina« narodni zastupnik dr. Ivan Lorković.

Dalmaciju su u »Narodnom vijeću« zastupali: dr. Mate Drinković, dr. Gajo Bulat, dr. Ivo Krstelj, dr. Prvislav Grisogono, don Stanko Banić, dr. Uroš Desnica i Milan Marušić; Istru: dr. Đuro Červar, Josip Grašić i dr. Šime Kurelić, a Međimurje: dr. Ivan Nepomuk Novak.

Iz Bosne i Hercegovine stupiše u »Narodno vijeće«: dr. Jozo Sunarić, Košta Kujundžić, Gligorije Jeftanović, Vojislav Šola, fra Ljubomir Galić, Stjepan Grđić, dr. Luka Čabrajić, dr.

Sava Ljubibratić, Vjekoslav Jelavić, dr. Milan Jojkić, dr. Tugomir Alaupović, dr. Vlado Čorović, fra Didak Buntić, Hamid Svrzo, Maksim Đurković, dr. Mehmed Spaho, proto Dušan Kecmanović, dr. Vojislav Besarović, Pero Stokanović, Danilo Dimović, dr. Halil beg Hrasnica, Simo Eraković i Đuro Džamonja.

Sveslovensku pučku stranku zastupahu u »Narodnom vijeću«: dr. Antun Korošec, dr. Lovro Pogačnik, dr. Ivan Benković, Bogumil Remec, dr. Izidor Cankar, dr. Josip Jerić, Fran Smodej i dr. Antun Kobal; Jugoslavensku demokratsku stranku: dr. Vjekoslav Kukovec, Ivan Hribar, dr. Vladimir Ravnikar i dr. Albert Kramer, a političko društvo »Edinost« u Trstu: dr. Ivan Čok i njegov zamjenik dr. Josip Wilfan. U središnji odbor »Narodnog vijeća« kooptirani su članovi: dr. Fran Barac, dr. Božo Vukotić, dr. Matko Laginja i dr. Josip Smodlaka.

Općenito se opažalo, da je u »Narodnom vijeću« bilo premalo izrazitih Hrvata. Neki su naime članovi »Narodnog vijeća« doduše bili porijeklom Hrvati, ali osjećajem »Jugoslaveni«. Tako se zbilo zato, što u »Narodno vijeće« nije bio nitko pozvan od »Hrvatske stranke prava«, kojoj je u Hrvatskom saboru pripadalo ovih 12 narodnih zastupnika: dr. Vladimir Prebeg (izabran u izbornom kotaru Slavonski Brod), dr. Josip Pazman (Nova Gradiška), dr. Aleksandar Horvat (Novi Marof), dr. Ivo Frank (Križ), dr. Vuk pl. Kiš (Pregrada), Fran Novak (Križevci), Stjepan Pavunić (Sv. Ivan Žabno), Matija Polić (Slunj), Ivan Zatluka (Vilić-selo), Josip Milković (Biškupec), Stipe Vučetić (Perušić) i Stjepan Zagorac (Koprivnica), koji je bio izabran kao Starčevićanac.

Bolje od »Hrvatske stranke prava« prošla je »Starčevićeva stranka prava«, kojoj je pripadalo ovih 10 narodnih zastupnika: Ivan Peršić (izabran u izbornom kotaru Velika Gorica), Marko Došen (Karlobag), dr.. Živko Petričić (Otočac), zubar dr. Ante Pavelić (Samobor), Dragutin pl. Hrvoj (Klanjec), Vojislav Kempf (Jastrebarsko), Franjo pl. Kufrin (Pisarovina), Ivica Kovačević (Sv. Ivan Zelina), Cezar Akačić (Ivanec) i dr. Petar Majer (Kloštar). Pripadom valja spomenuti, da su godine 1917. u saborski klub »Starčevićeve stranke prava« stupila dva srpska narodna zastupnika: Valerijan Pribićević i dr. Srđan Budisavljević. Oni

su štetno djelovali na hrvatski osjećaj nekih Starčevićanaca, poimence na dra Pavelića, dra Petričića i dra Maj era.

»Hrvatskoj pučkoj seljačkoj stranci« pripadahu u hrvatskom saboru 3 narodna zastupnika, i to: Stjepan Radić (izabran u izbornom kotaru Ludbreg), Vinko Lovreković (Čazma) i Tomo Jalžabetić (Novigrad Podravski). Oni se priključiše saborskom klubu »Hrvatske stranke prava«.

## INICIJATIVA STRANKE PRAVA

Prema zaključku Stranke prava predao je nar. zastupnik dr. Vladimir Prebeg u ime svoje i svojih zastupničkih drugova, uz vlastoručne potpise, predsjedništvu sabora kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije u Zagrebu još prije prevrata, t. j. dne 14. listopada 1918., slijedeći zahtjev:

»Visoko predsjedništvo!

Pred 1300 godina utemeljio je hrvatski narod svoju državu i s njom svoje pravo suverenoga samoodređenja. Tim svojim pravom došao je hrvatski narod kašnje i u sklop habsburške monarkije.

U mirovnoj ponudi, upravljenoj na predsjednika Wilsona, stavila se habsburška monarkija službeno na stanovište slobode i ravnopravnosti svojih naroda, te im priznala pravo samoodređenja. Tim je časom priznato, da prestaje gospodstvo jednih naroda nad drugim, te je hrvatskomu narodu opet otvoren put, da sam odluči o svojoj sudbini.

Budući da ugarsko-hrvatska nagoda od 1868. znači gospodstvo tuđeg, madžarskog naroda nad hrvatskim; budući da je ta nagodba zapreka ujedinjenju svih hrvatskih zemalja u slobodnu i samosvojnu hrvatsku državu, to potpisani zastupnici Stranke prava, koja se uvijek borila za odstranjenje ove nagode, ne priznajući joj zakonitost, smatraju nužnim, da sabor kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije izreče, da tu nagodu ne priznaje i ne smatra obvezatnom po hrvatski narod, i time da u jednu

ruku odstrani ovu zapreku ujedinjenju hrvatskoga naroda, a u drugu ruku da omogući, da hrvatski narod na predstojećoj mirovnoj konferenciji samostalno zastupa interese svoje i svoje države.

Molimo zato, da visoko predsjedništvo izvoli odmah sazvati sjednicu hrvatskoga državnog sabora sa dnevnim redom: »Ukinuće hrvatsko-ugarske nagodbe (z. čl. I. 1868.) te proglašenje slobode i samostalnosti hrvatskoga naroda.«

U Zagrebu, dne 14. listopada 1918.

Kada se je međutim ustrojilo »Narodno vijeće« u Zagrebu, stvorio je poslovni odbor Stranke prava — na svojoj sjednici, obdržanoj u Zagrebu dne 26. listopada 1918., uz sudjelovanje narodnog zastupnika Stjepana Zagorca — i predao pismeno »Narodnom vijeću« zaključak i prijavu, da želi pristupiti »Narodnom vijeću SHS« u Zagrebu.

»U ovim sudbonosnim časovima, gdje narodi sami imadu da odluče o svojoj sudbini, Stranka prava — u svrhu očuvanja interesa hrvatskoga naroda i u svrhu jedinstvene manifestacije narodne volje, te radi koncentracije svih narodnih sila — stupa u Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba, pristaje bezuvjetno na stanovište Narodnoga vijeća, izneseno u objavi od 18. listopada 1918.; priznaje pravilnik Vijeća obvezatnim za svoje članove, te je ovlastila narodne zastupnike g. dra Vladimira Prebega i Stjepana Zagorca, da taj zaključak Narodnom Vijeću dojave.«

Na tu prijavu ostala je Stranka prava bez odgovora i nije primljena u Narodno vijeće, gdje su se bojali, — pod uplivom Svetozara Pribićevića, — da će pristupom stranke prava u vijeću ojačati hrvatski elementi i osujećene biti namjere protivnika hrvatskoga naroda.

## RASPADANJE AUSTRO-UGARSKE MONARKIJE

Poput Hrvata, Srba i Slovenaca urediše svoje »Narodno vijeće« također Česi i Slovaci. Njihovo se vijeće nalazilo izvan granica Austro-Ugarske; zato mu je vlada Sjedinjenih država sjeverne Amerike priznala značaj ratujuće vlasti, koja upravlja vojničkim i političkim poslovima Čeha i Slovaka. To je uplašilo cara i kralja Karla IV. Da predusretne raspad habsburške monarkije, odluči se Karlo za federalizam. U to je ime 16. listopada 1918. objelodanio manifest, u kome među ostalim javlja: »Austrija ima da prema volji svojih naroda postane savezna država, u kojoj svaki narod na svome teritoriju tvori vlastitu svoju državnu zajednicu. Nova izgradnja položaja, koja ni na koji način ne će dirati u cjelokupnost zemalja ugarske krune, ima da svakoj narodnoj zasebnoj državi zajamči njenu samostalnost«.

Da je ovaj manifest izašao nekoliko mjeseci prije, možda bi Karlu pošlo za rukom, da spasi svoju monarkiju. Ali 16. listopada 1918. bijaše prekasan rok za takvu operaciju. Povrijeđeni Slaveni zamrziše Austro-Ugarsku, tražeći njenu smrt. Uz to se znalo, da madžarski prvaci (osobito Aleksandar Weckerle i grof Stjepan Tisza) još nisu progledali, pa da ne će ni čuti o tomu, da se i zemlje ugarske krune urede federativno.

Zato je »Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba« 19. listopada 1918. objelodanilo svoju izjavu, kojom »otklanja osnovu rješenja našega narodnog pitanja, sadržanu u austrijskom carskom manifestu od 16. listopada, a isto tako i svaki drugi budući prijedlog, koji bi išao za tim, da se naše narodno pitanje riješi djelomično i da mu se oduzme njegov međunarodni značaj.« U istoj izjavi »Narodno vijeće« kaže: »Tražimo ujedinjenje »cjelokupnoga našega naroda Slovenaca, Hrvata i Srba na čitavom njegovom etnografskom teritoriju — bez obzira na koje pokrajinske ili državne granice, u kojima danas žive, — u jednu jedinstvenu potpuno suverenu državu, uređenu na načelima političke i ekonomske demokracije, koja u sebi sadržaje dokidanje svih socijalnih i ekonomskih nepravda i nejednakosti. Tražimo, da na budućoj mirovnoj međunarodnoj

konferenciji bude naš narod jedinstveno zastupan po svojim naročitim izaslanicima. »Narodno vijeće« drži, da će se jedino ostvarenjem ovih zahtjeva i načela zajamčiti trajni mir među narodima, udruženim u slobodnim državama, a time omogućiti »savez naroda« i opće razoružanje. »Narodno vijeće« izjavljuje, da će se prema općim načelima demokracije svim inonarodnim manjinama u državi Slovenaca, Hrvata i Srba osigurati slobodan razvoj, a susjednim državama omogućiti i osigurati trgovačko-prometni prilaz na more tako, da to ne dira u našu teritorijalnu cjelokupnost i državnu suverenost. »Narodno vijeće« poziva cjelokupni naš narod jedne krvi i jezika, jedne duše i srca, da se za oživotvorenje ovih zahtjeva i načela založi s onom odanošću i samoprijegorom, koje ovo sudbonosno vrijeme traži.«

Na taj odlučan stav osokolio je »Narodno vijeće« u prvom redu odgovor, što ga je Austro-Ugarskoj 18. listopada poslao Wilson, predsjednik Sjedinjenih država. Wilson kaže, da je njegova vlada »na naj dalekosežniji način priznala, da su narodne težnje Jugoslavena za slobodom pravedne«. (Nema sumnje o tomu, da glavnu zaslugu za ovo priznanje ima Jugoslovenski odbor, koji je protiv Austro-Ugarske radio u sjevernoj Americi.) Narodno je vijeće 21. listopada »najvećom radošću« pozdravilo stanovište, što ga je Wilson zauzeo u svome odgovoru na austro-ugarsku notu od 4. listopada 1918. »Narod Slovenaca, Hrvata i Srba smatra međunarodni mirovni kongres jedinim kompetentnim forumom (mjerodavnim mjestom) za konačno rješenje svoga narodnog pitanja.«

Narodno je vijeće 21. listopada 1918. pozvalo »zagrebačko građanstvo i čitav narod, da u svojim manifestacijama svagdje daje oduška samo svojemu veselju i oduševljenju, pa da onemogući svaku demonstraciju, koja bi išla i za najmanjim uništavanjem tuđega dobra«. Tomu se pozivu zagrebačko građanstvo 22. listopada odazvalo velikom povorkom, koja je obišla glavne ulice.

Naprotiv je narod izvan Zagreba počeo napadati tuđu imovinu, naročito pune vagone na kolodvorima. Navodno je to činio »zeleni kader«, t. j. oni vojnici, koji pobjegoše iz vojske u šume

i planine. Tečajem posljednjih dana znatno je pao ugled državnih oblasti, a narod je sve teže osjećao oskudicu hrane, obuće, odijela i razne potrebite robe. To je dovodilo do anarkije i do ogorčenja protiv državnih organa, naročito protiv upravnih i (većinom madžarskih) željezničkih činovnika.

Da se predusretne grabežu, pozvalo je »Narodno vijeće« 23. listopada narod, neka po gradovima i selima osniva »odbore Narodnog vijeća«. Ovi će imati 3 zadaće: 1. da zaštite imovinu i život »svih državljana bez razlike«; 2. da »Narodnom vijeću« javljaju osobite događaje; i 3. da točno izvrše sve, što im »Narodno vijeće« naloži na korist svega naroda. Da pak »Narodno vijeće« uzmogne provesti svoje ciljeve, pozvalo je 26. listopada narod na »dobrovoljni narodni porez«. Tomu se pozivu odmah odazvalo gradsko zastupstvo u Zagrebu, doznačiv 27. listopada »Narodnom vijeću« svotu od milijun kruna. Podjedno je zastupstvo izabralo odbor, koji će u gradu Zagrebu organizirati »Narodnu stražu«.

Međutim se car i kralj Karlo IV. odlučio, da napusti svoje saveznike (Njemačku, Tursku i Bugarsku), pa da sklopi separatni (posebni) mir sa brojnim svojim neprijateljima. U tu je svrhu grof Julije Andraši, kao ministar vanjskih posala, 28. listopada 1918. javio Wilsonu, da vlada Austro-Ugarske prihvaća njegovu poruku od 18. listopada. »Podjedno privoljuje i njegovom shvaćanju o pravima naroda Austro-Ugarske, a naročito Čehoslovaka i Jugoslavena«. — Istoga je dana Andraši brzojavno zamolio Lansinga, državnoga tajnika Sjedinjenih država sjeverne Amerike, neka kod predsjednika Wilsona »poradi, da se — u interesu čovječnosti, kao i u interesu svih naroda, koji žive u Austriji i u Ugarskoj, — bezodvlačno sklopi primirje na svim frontama Austro-Ugarske i da se zapodjenu pregovori o miru«. Sadržaj ove note saopćio je Andraši istodobno vladama Francuske, Engleske, Italije i Japana s molbom, da i one kod Wilsona podupru prijedlog Austro-Ugarske o početku mirovnih pregovora.

## HRVATSKI SABOR 29. LISTOPADA 1918.

Za 29. listopada 1918. bio je u Zagreb sazvan hrvatski sabor. Znalo se, da će zastupnici odmah na prvoj sjednici zaključiti prelom s Ugarskom i s Austrijom. Da se ovaj momenat i vanjskim načinom manifestira, sastade se na Markovom trgu silan svijet. Na trg dođoše i hrvatski (većinom pričuvni) časnici, koji su 28. listopada sa svojih kapa poskidali stare austro-ugarske rozete, pa ih zamijenili hrvatskim kokardama. Veliko je oduševljenje na trgu zavladalo, kada se pojaviše vojničke glazbe 25. domobranske i 53. zajedničke pukovnije, s kojima dođoše također časnici i, vojnici. To bijaše dokaz, da uz hrvatski narodni pokret pristaju general pješaštva Luka Šnjarić i podmaršal Mihovil Mihaljević. (Šnjarić bijaše u Hrvatskoj zapovjednik zajedničke vojske, a Mihaljević zapovjednik domobranstva.) I zaista se Šnjarić i Mihaljević 29. listopada sa čitavom oružanom silom staviše na raspolaganje »Narodnom vijeću«. Oni su dapače s podmaršalom Ištvanovićem i s generalom Josipom Plivelićem unišli u hrvatsku sabornicu, gdje ih narodni zastupnici i narod na galerijama pozdraviše pljeskom i poklicima: »Živjela narodna vojska«. Šnjarić je u dvorani sjeo kraj bana Antuna pl. Mihalovića.

U 10 sati i 30 časova otvorio je sjednicu hrvatskoga sabora predsjednik dr. Bogdan Medaković značajnim govorom, u kojemu je prikazao politički položaj. Zastupnik Svetozar Pribićević podnio je prešni prijedlog, koji glasi ovako:

I. Hrvatski državni sabor — na temelju potpunoga prava narodnoga samoodređenja, koje je danas već priznato od svih zaraćenih vlasti, — stvara ovaj zaključak: »Svi dosadašnji državopravni odnošaji i veze između kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s jedne strane, te kraljevine Ugarske i carevine Austrije s druge strane — razrešavaju se.
Ukida se dakle i ništetnom proglasu je napose hrvatsko-ugarska nagodba, a isto se tako ukidaju i ništetnima proglašuju svi kasniji njeni dopunjci ili revizije tako, da od danas Dalmacija, Hrvatska i Slavonija nema s kraljevinom Ugarskom ni pravno ni faktično nikakovih zajedničkih državnih poslova«.

II. Dalmacija, Hrvatska i Slavonija s Rijekom proglašuje se posve nezavisnom državom prema Ugarskoj i Austriji, te po modernom načelu narodnosti — a na temelju narodnog jedinstva Slovenaca, Hrvata i Srba — pristupa u zajedničku narodnu suverenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba na cijelom etnografskom području toga naroda, bez obzira na ma koje teritorijalne i državne granice, u kojima narod Slovenaca, Hrvata i Srba danas živi. Sveopća narodna ustavotvorna skupština svega ujedinjenoga naroda Slovenaca, Hrvata i Srba odlučit će — s unaprijed određenom kvalificiranom većinom, koja potpunoma zaštićuje od svakoga majoriziranja, — konačno kako o formi vladavine, tako o unutrašnjem ustrojstvu naše države, utemeljene na potpunoj ravnopravnosti Slovenaca, Hrvata i Srba.

Ovaj prešni prijedlog potpisalo je još 12 narodnih zastupnika, poimence: dr. Ante Pavelić, Ivan Peršić, dr. Edmund Lukinić, Ivan Kovačević, dr. Pero Magdić, dr. Dušan Popović, dr. Živko Petričić, dr. Dušan Peleš, Cezar Akačić, dr. Ivan Kmic, dr. Ivan Lorković i dr. Đuro Šurmin. Pošto se znalo, da isto žele svi članovi hrvatskoga sabora, govorio je o prijedlogu samo predlagač Pribićević. On je među ostalim rekao: »Dalmacija, Hrvatska i Slavonija proglašuje se prema Austriji i Ugarskoj za nezavisnu državu. Ali pošto u Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji živi samo jedan dio velikoga našeg naroda, izjavljuje odmah hrvatski sabor ovim prešnim prijedlogom, da je kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija voljna stupiti u zajedničku potpuno suverenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba ... U smislu ovoga prijedloga ima da se ta naša nezavisna i potpuno suverena država protegne na čitavom našem narodnom teritoriju od Soče tamo do Soluna ... U toj zajedničkoj državi imadu Slovenci, Hrvati i Srbi da budu potpuno jednaki faktori. Ne radi se o tome — i ne može se i ne smije se raditi o tome, — da se u tom narodu pojedini dijelovi majoriziraju ili nulificiraju . . . Jer govorimo o državi Hrvata, Slovenaca i Srba, mi ne ćemo da od ova tri imena jedno zapostavimo drugomu, niti ćemo da ih supstituiramo (zamijenimo) jednim četvrtim, jer ne ćemo da dekretom rješavamo pitanje, koje može riješiti samo kulturni razvoj narodni«.

Pribićevićev prešni prijedlog bude u saboru jednoglasno primljen u 11 sati i 5 časa. Sada zazvoniše zvona u svim crkvama zagrebačkim, da sav narod doznade, kako se Hrvatska konačno oslobodila veze s Austrijom i s Ugarskom. Na Markovom trgu zavlada neopisiva radost. Narod je u oduševljenju pjevao rodoljubne pjesme i klicao narodnim zastupnicima, a u mnogom oku vidjela se suza radosnica. Svatko je osjećao, da je kucnuo čas slobode, jer su raskinuti lanci, kojima su Madžari okovali nepobi jeđene, ali zato prevarene Hrvate.

Općenito se očekivalo, da će hrvatski sabor skinuti kralja Karla IV. i habsburšku dinastiju, te proglasiti hrvatsku republiku, kojoj je klicao i narod na Markovom trgu. Hrvatski sabor nije toga učinio, a Pribićević je s prozora javio narodu: »O formi države i ostalim detaljima odlučit će naša buduća narodna konstituanta, izabrana na načelu slobodnog, tajnog, izravnog i općeg prava glasa«.

Ipak je trebalo barem faktično Karlu IV. oduzeti vrhovnu vlast, koju on vrši kao kralj hrvatski. Zastupnici se sporazumješe o tomu, da od sada ovu vrhovnu vlast mjesto kralja Karla IV. vrši »Narodno vijeće«. Zato je zubar dr. Ante Pavelić stavio ovaj prešni prijedlog: Sabor — kao predstavnik kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije — smatra objavu »Narodnog vijeća« od 19. listopada 1918. za sebe obvezatnom, te izjavljuje, da »Narodnom vijeću Slovenaca, Hrvata i Srba« priznaje vrhovnu vlast.

Ovaj prijedlog supotpisaše narodni zastupnici: Ivan Peršić, dr. Dušan Popović, dr. Pero Magdić, dr. Živko Petričić, dr. Ivan Lorković, dr. Đuro Šurmin, Ivan Kovačević, dr. Eduard Lukinie, dr. Dušan Peleš, dr. Ivan Krnic i Cezar Akačić. Za prijedlog se izjavio dr. Vladimir Prebeg u ime saborskoga kluba »stranke prava«, te dr. Josip Šilović u ime kluba »unionista izvan stranaka«. Pošto je i ban, Antun pl. Mihalović očitovao, da »cijelu egzekutivu (izvršujuću vlast) stavlja na raspolaganje »Narodnom vijeću«, primljen je Pavelićev prijedlog jednoglasno. Ovim časom prestade u Hrvatskoj vrhovna vlast kralja Karla IV., koga je zamijenilo »Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba«.

Predsjednik dr. Medaković prekine ovu historijsku sjednicu hrvatskoga sabora, te pođe s narodnim zastupnicima u crkvu sv. Marka, gdje je odslužen »Te Deum«. Istodobno je narod na Markovom trgu prisizao vjernost novoj i nezavisnoj »državi Slovenaca, Hrvata i Srba«. Obrazac prisege izgovarao je nar. zast. dr. Ante Pavelić, a narod je riječ po riječ ponavljao ozbiljno i oduševljeno. Prisegoše i časnici, koji izvukoše mačeve iz korica svojih. Mogli su to učiniti tim lakše, što ih je kralj Karlo IV. riješio prisege vjernosti prema njemu, darujući im tromjesečnu plaću. Iza povratka iz crkve primio je hrvatski sabor prešni prijedlog zastupnika Stjepana Radića o zabrani izvoza životnih namirnica u Austriju i Ugarsku. Nato predsjednik Medaković reče: »Predlažem, da se ova sjednica zaključi, a naredna da se održi u vrijeme, kada to potrebe uzištu«. Pošto je sabor jednoglasno primio i taj prijedlog, zaključena je ova sjednica sabora hrvatskog u 12 sati i 50 časa uz poklike »Živjela slobodna, suverena država Slovenaca, Srba i Hrvata«.

## VLADA »NARODNOG VIJEĆA SLOVENACA, HRVATA I SRBA«

Narodno je vijeće odmah preuzelo vrhovnu vlast, koju je do tada vršio kralj Karlo IV. Još istoga dana (29. listopada) javilo je »Narodno vijeće SHS« podmaršalu Metzgeru, koji je zapovijedao hrvatskim četama na talijanskoj fronti, da vijeće obustavlja sva neprijateljstva protiv dosadašnjih protivnika. »Dosljedno tomu poziva se vaše gospodstvo, da odredi bezodvlačni povratak svih pod vašim zapovjedništvom stojećih hrvatsko-srpsko-slovenskih četa u njihova mirovna sjedišta«.

Onim vojnicima, koji bijahu kod kuće, javilo je »Narodno vijeće SHS« 29. listopada ovo: »Jamčimo vam, da takozvani bjegunci ne će biti progonjeni niti na odgovornost pozivani. Neka se ne ruši, ne pali, ne ubija, jer se ruše i pale dobra, koja su vaša, vojnici. Svi vi, koji ste prevalili 40 godina, vratite se svojim kućama. A vi, koji ste mlađi, povratite se vašim dosadašnjim kaderima. Ako su vaši kaderi izvan domovine, vratite se u najbliže.«

U svojoj sjednici od 29. listopada 1918. imenovalo je predsjedništvo »Narodnoga vijeća SHS« novu vladu za Hrvatsku i Slavoniju. Banom postade dotadašnji ban Antun pl. Mihalović. Njemu uz bok postaviše 11 povjerenika, poimence: Milana Rojca za bogoštovlje i nastavu, dra Aleksandra Badaja za pravosuđe, dra Srđana Budisavljevića za unutarnje poslove, Franju Brauma za financije, Edu Markovića za prehranu, dra Živka Petričića za narodno gospodarstvo, dra Đuru Šurmina za trgovinu, obrt i industriju, Većeslava Wildera za željeznice, Cezara Akačića za poštu, brzojav i telefon, dra Matu Drinkovića za narodnu obranu, a Vilima Bukšeka za socijalnu skrb. Vlast pak u Dalmaciji preuzeše odvjetnici dr. Ivo Krstelj i dr. Josip Smodlaka.

Pošto je hrvatski narod gotovo listom prigrlio republikanstvo, objelodanio je 2. studenoga 1918. ban Antun pl. Mihalović naredbu, da se kod imena svih ureda ima brisati oznaka »kraljevski«. Isto tako nema više kr. činovnika, kr. sudaca, kr. profesora itd. Nad grbovima pak treba odstraniti sliku ugarske krune sv. Stjepana. Time se htjelo i vidljivo označiti, da je u Hrvatskoj posvema prestala sva kraljevska vlast, koju je zamijenilo »Narodno vijeće SHS«.

Slovenski »Narodni Svet« u Ljubljani predloži »Narodnomu vijeću SHS« u Zagrebu 31. listopada 1918. na imenovanje svoju narodnu vladu za slovenski dio suverene države Slovenaca, Hrvata i Srba. Predsjednikom vlade za Sloveniju postade vitez Josip Pogačnik. Njemu će pomagati 12 povjerenika, od kojih će dr. Janko Brejc voditi unutarnje poslove, dr. Karlo Verstovšek bogoštovlje i nastavu, prelat Kalan poljodjelstvo, dr. Ivani Tavčar prehranu, dr. Vladimir Ravnikar pravosuđe, Antun Kristan socijalnu skrb, dr. Vjčkoslav Kukovec financije, dr. Karei Triller trgovinu i industriju, inžinir Vladimir Remee obrt i javne radnje, dr. Lovro Pogačnik narodnu obranu, dr. Pavel Postojnik promet, a dr. Antun Brecelj zdravstvo.

Napokon je »Narodno vijeće SHS« na prijedlog glavnog odbora »Nar. vijeća« u Sarajevu 1. studenoga 1918. imenovalo narodnu vladu za Bosnu i Hercegovinu. Predsjednikom vlade postade Atanasije Šola, a povjerenicima: dr. Jozo Sunarić za

unutarnje poslove, Danilo Dimović za pravosuđe, dr. Mehmed Spaho za obrt i trgovinu, poštu i brzojav, Savo Jelić za javne radnje i željeznice, Vjekoslav Jelavić za poljoprivredu i rudarstvo, dr. Uroš Krulj za zdravstvo, dr. Tugomir Alaupović za prosvjetu i bogoštovlje, a Stevo Žakula za prehranu. Predsjednikom vrhovnog suda imenovan je dr. Halid beg Hrasnica, a mjesto povjerenika za socijalnu skrb rezervirano je socijalno-demokratskoj stranci.

Nove vlade započeše raditi. Ipak nije taj prijelaz ostao bez trzavica. U mnogim se krajevima pokazala kod naroda sklonost, da uništava i grabi tuđu imovinu. Pod vodstvom »zelenoga kadera« opljačkaše seljaci u Slavoniji gotovo sva imanja tamošnjih veleposjednika, a gospodarske zgrade većinom spališe. Isto je zadesilo trgovce po selima, a mnoge i u većim mjestima (Požega, Nova Gradiška, Pakrac, Daruvar, Našice, Slatina, Voćin i t. d.). U manjoj mjeri činilo se to u Hrvatskoj, gdje su ipak mjesni »odbori Narodnog vijeća« brzo uspostavili mir i red. Veliku štetu pretrpješe muslimanski begovi i trgovci u Bosni i Hercegovini. Može se reći da su hrvatske zemlje uslijed ovih pljačkanja koncem listopada i početkom studenoga godine 1918. oštećene za mnogo milijuna kruna na imovini. Uz to je za tih nereda poginulo više stotina ljudi. Istodobno je u našim krajevima nesmiljeno harala pošast »španjolska groznica«, koja je u nekoliko mjeseci pokosila više ljudi nego li svjetski rat.

## INICIJATIVA IVANA PERŠIĆA I KERUBINA ŠEGVIĆA

Na poziv narodnoga zastupnika Ivana Peršića i prof. Kerubina Šegvića sastadoše se 12. studenoga 1918. u dvorani »Trgovačko-obrtničke komore« hrvatski intelektualci: dr. Vjekoslav Klaić, dr. Ivica Lorković, Dragutin pl. Hrvoj, dr. Albert Bazala, dr. Milivoj Dežman, dr. Svetozar Rittig, dr. Ferdo Rožić, dr. Đuro Arnold, dr. Krunoslav Janda, dr. Blaž Jurišić, dr. Radivoj Walter, dr. Vladimir Matić, dr. Peroslav Paskijević, dr. Ivan Petrić, dr. Bogdan Bradaška i dr. Rudolf Horvat. Sastanak je otvorio Ivan Peršić govorom, u kojem je rekao, da se hrvatski sabor 29. listopada 1918. »prezaletio«, kad je odglasovao, da će netom oslobođena Hrvatska ući u istu državu sa Srbima i Slo-

vencima. Iza Peršića je govorio Kerubin Šegvić, koji je upozorio na pogibelji za hrvatski narod, ako se zaista stvori država, kakvu je zasnovao Svetozar Pribićević.

Pod predsjedanjem Vjekoslava Klaića povela se podulja rasprava o tome, kako bi se hrvatski narod mogao izvući iz neprilike, u koju je bez potrebe zapao prenaglim zaključkom hrvatskoga sabora od 29. listopada. U toj raspravi je sudjelovala većina prisutnih intelektualaca. Ove su rasprave nastavljene 16., 22. i 29. studenoga, te 6. i 13. prosinca 1918. Tada su na sastanke dolazili također Stjepan Radić, dr. Stanko Hondl, dr. Đuro Majcen, Josip Predavec, dr. Đuro Basariček, dr. Ladislav Polić, prof. Bare Poparić, dr. Vladko Maček, dr. Milorad Stražnicki, dr. Ante Cividini, dr. Josip Modestin, dr. Mihovil Ivšić, dr. Stjepan Zimmermann, Josip Lakatoš, dr. Edo Lovrić, dr. Ivan Pernar, prof. Ivan Rittig, fra Didak Buntić i dr. Milan Kreković.

Svi su bili zabrinuti radi nasilja, kojima je stvorena, a 1. prosinca 1918. i stvorena nova »kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca«. Može se reći, da su ove rasprave mnogo pridonijele stvaranju prvog otpora protiv Beograda. Javno mnijenje, koje su u Zagrebu dotle predstavljali srpski plaćenici i zaluđeni Jugoslaveni, počelo se u krugovima hrvatskih intelektualaca okretati protiv Srbije. Svi govori spomenutih 37 Hrvata na ovih 6 sastanaka odisali su čistim hrvatskim duhom, koji je naskoro zahvatio također zagrebačko građanstvo. Kad je pak Stjepan Radić vidio, da ima obilnu potporu u rodoljubnoj hrvatskoj inteligenciji, onda ga je to ponukalo, da još većim elanom organizira hrvatsko seljaštvo, koje će — radi svoje neodvisnosti — moći pružiti najveći otpor jugoslavenskoj politici.

## OBNOVA STRANKE PRAVA

Narodni zastupnik dr. Vladimir Prebeg dao je u sjednici sabora kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije u Zagrebu, dne 29. listopada 1918. u ime i temeljem jednoglasnoga zaključka saborskoga kluba Stranke prava, koji je spisan u klubskom zapisniku od 29. listopada 1919., izjavu, da i Stranka prava s oduševljenjem pozdravlja slom austro-ugarske monarkije, da po-

zdravlja oslobođenje i ujedinjenje Slovenaca, Hrvata i Srba s ovim doslovnim dodatkom:

»Pošto je tako, visoki sabore, program Stranke prava ispunjen u onim točkama, u kojima zahtijeva obustavu nagode i prelom s Ugarskom, te ujedinjenje sviju hrvatskih zemalja u jednu samostalnu neovisnu državu, predložiti će saborski klub Stranke prava stranačkom svomu vijeću, koje će se sazvati u najkraće vrijeme, da se Stranka prava raziđe. Novo doba ište nove programe i nove stranačke tvorevine.«

U izvršenju toga zaključka i te izjave sazvao je poslovni odbor vijeća Stranke prava u Zagrebu za dan 28. studenoga 1918. sjednicu, te mu je na pretres i raspravu iznio prijedlog o razlazu stranke, ali je na tom vijeću Stranka prava stvorila slijedeći zaključak:

»Vijeće Stranke prava uzelo je u raspravu dne 28. studenoga 1918. na prijedlog saborskoga svoga kluba pitanje razlaza stranke, pa je donijelo slijedeći zaključak:

Pošto je Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba u svomu radu nakon 29. listopada 1918. napustilo sasvim stoljetni ideal i zahtjev hrvatskoga naroda na posebnu, samostalnu, neovisnu hrvatsku državu, te je uopće stvarajući i ukidajući zakone prekoračilo po hrv. saboru podijeljenu mu pravnu vlast, — i pošto je ugroženo ujedinjenje hrv. zemalja, — zaključuje vijeće, da se stranka ne raziđe, jer je u tome času baš neminovna potreba, da se uzdrže sve hrv. stranke, da u složnom radu oko ujedinjenja hrvatskoga naroda očuvaju hrvatsku državu i da tako spase nacionalni i državni individualitet hrvatskoga naroda od posvemašnje propasti, koja mu prijeti.

U tu svrhu proširen je poslovni odbor Stranke prava sa zadaćom, da prema novim prilikama preradi program stranke na čisto demokratskim principima jednakosti i bratstva, da sveopće priznatim pravom samoodređenja naroda i hrvatski narod izgradi svoju republikansku državu.

U svomu novomu programu uzet će Stranka prava osobiti

obzir na gospodarsko ojačanje i na unapređenje našega seljaštva i našega maloga obrta.

Stranka prava traži, da i hrvatski narod bude naročito zastupan na mirovnom kongresu«.

Taj je zaključak donijelo na uvodnom mjestu tadanje stranačko glasilo »Hrvatska« od 29. studenoga 1918. u broju 2204. Biti će za rad Stranke prava karakteristično i za javnost interesantno, ako ovdje iz istoga broja »Hrvatske« pretiskamo iza gornjega zaključka, dakle odmah na drugom mjestu lista doneseni članak, da ga tako javnosti opet u pamet dozovemo. Taj članak glasi doslovno kako slijedi:

(U istom broju »Hrvatske« štampan je članak »Za republiku. Odgovor na neke upite.«)

»S više strana nas istomišljenici, kao i drugi Hrvati pitaju, je li slobodno pisati i govoriti o našoj državi SHS kao republici, jer da se neki mladi ljudi groze onima, koji se otvoreno izjavljuju za republiku.

Sasvim je naravno i jasno, da je svakome državljaninu naše države SHS slobodno izjavljivati se, govoriti i pisati za republikanski oblik države. — To je uopće prvi posljedak proglašene slobode i samostalnosti, da svak imade pravo slobodno izražavati svoje mišljenje. Zato je proglašena sloboda štampe, koju uživaju slobodni podanici slobodnih država.

Odgovarajući dakle na upite, velimo, da je slobodno biti svakomu ili republikanac ili monarkista u državi SHS. Jedan i drugi imadu jednako pravo izražavati svoje republikansko ili monarkistično mišljenje, zagovarati ga riječju ili pismom. Slobodu govora i štampe treba nada sve poštivati, ali uvijek nastojati, da se ne prekorači granica, t. j. da se ne izvršava nikakav teror na onome, tko je protivnog mišljenja.

U Francuskoj, koja je republika, imade u komori zastupnika, koji su otvoreni monarkisti. U Italiji postoji već davno republikanska stranka i vlasti ni u jednoj ni u drugoj prosvjećenoj

toj državi ne brane ispovijedanje tih načela.

Tko drži od nas Hrvata, Slovenaca i Srba, da je najbolji oblik naše države republikanski, neka ga zastupa i slobodno ispovijeda, tko je pak za monarkijski — i njemu jednaka sloboda. Sile ne smije biti ni na jednoj, ni na drugoj strani. Ako se budemo svi toga držali, to će samo dići ugled našoj državi SHS i vanjski će svijet priznati, da su Hrvati, Slovenci i Srbi zreli za sve tekovine modernih država.

Mi smo pravaši svi za republiku i ne ćemo nikad nikoga smetati, tko je protivnog mišljenja i nazora«.

Obje te objave ostale su nezaplijenjene, a iz druge se vidi i opet, kako je Stranka prava i onda ostala vjerna načelu samoodređenja naroda i slobode političkoga uvjerenja.

Eto u tomu se drugom članku naročito prepušta u predposljednoj stavci hrvatskomu narodu, da sam svojom slobodnom voljom odluči, hoće li monarkiju ili republiku. Hrvatska Stranka Prava pokorit će se rado odluci i volji naroda, — ali ne može dopustiti, da u tome odlučnome času, sudbinom naroda odluči pojedinac ili nekolicina ljudi bez narodnoga ovlaštenja. Zato je Stranka prava, uvijek vjerna svome narodu i načelu samoodređenja, u svom dnevniku »Hrvatskoj« od 3. prosinca 1918. broj 2207. donijela je poseban proglas iz pera dra Vladimira Prebega.

## KONFERENCIJA U ŽENEVI

Međutim je i 6. studenoga 1918. u Ženevi počela važna konferencija o uređenju zajedničke države Srba, Hrvata i Slovenaca. U tu svrhu dođoše u Ženevu od strane »Narodnog vijeća« iz Zagreba predsjednik dr. Antun Korošec, te članovi: dr. Melko Čingrija i dr. Gregor Žerjav. Srpsku je vladu zastupao Nikola Pašić, kao ministar predsjednik i podjedno ministar inostranih djela (vanjskih posala). Opozicijone parlamentarne grupe srpske »Narodne skupštine« predstavljahu: Milorad Drašković, dr. Vojislav Marinković i Marko Trifković. Od strane »Jugoslovenskog odbora« dođoše u Ženevu predsjednik dr. Ante Trumbić, te čla-

novi: dr. Gustav Gregorin, Dušan Vasiljević, Jovo Banjanin i dr. Nikola Stojanović.

Konferencija u Ženevi trajala je 4 dana. Ona je najprije stvorila zaključak, da kraljevina Srbija priznaje »Narodno vijeće« u Zagrebu kao reprezentanta (predstavnika) i vladu onih Srba, Hrvata i Slovenaca, koji živu na teritoriju bivše Austrougarske,. Pašić je to u ime srpske vlade 8. studenoga 1918. javio »Narodnome vijeću« u Zagreb, uzev podjedno na znanje, da je »Narodno vijeće« dru Trumbiću, kao predsjedniku Jugoslovenskog odbora u Londonu, povjerilo mandat, da ga kod saveznika predstavlja dotle, dok ne bude stvoren zajednički organ za diplomatsku akciju. Istoga je dana (8. studenoga) Pašić poslanike kraljevine Srbije u Parizu, Londonu, Washingtonu i Rimu uputio, neka kod saveznika porade, da Francuska, Engleska, Italija i Sjedinjene države priznaju »Narodno vijeće« u Zagrebu kao zakonitu vladu Srba, Hrvata i Slovenaca, koji stanuju na teritoriju bivše austro-ugarske monarkije, pa da ove Srbe, Hrvate i Slovence priznaju kao »saveznički narod«.

Najviše se u Ženevi raspravljalo o tomu, što li će kraljevina Srbija imati zajednički s novom »državom Slovenaca, Hrvata i Srba«. Sporazum je polučen 9. studenoga 1918., kada je stvoren ovaj zaključak: Osniva se zajedničko ministarstvo za kraljevinu Srbiju i za područja »Narodnoga vijeća« u Zagrebu. Zadatak je toga ministarstva, da organizuje zajedničku državu SHS, kojoj će konstituanta donijeti ustav. U tu svrhu vlada Srbije i »Narodno vijeće« u Zagrebu — ne dirajući postojeći upravni sustav — još danas povjeravaju zajedničkom ministarstvu Srba, Hrvata i Slovenaca ove poslove: 1. Čitavu vanjsku politiku i organe za njeno provađanje, te sve pripreme za konferenciju mira i za propagandu. 2. Vojne poslove, u koliko se odnose na osiguranje državnog teritorija kao cjeline, te sve one vojne poslove, na koje će se odnositi pregovori o miru. Dislokacija (razmještanje vojske) ostaje u kompetenciji (nadležnosti) narodnih vlada u dotičnim zemljama, kao što i administracija (uprava) vojnih posala tih zemalja. 3. Rukovođenje ratne mornarice. 4. Rukovođenje pomorstva, pomorske trgovine i pomorskoga saniteta. 5. Poslove pripremanja konstituante i one mjere, koje će služiti za prijelaz iz provizornoga života u redoviti drž. život, koji će se obrazovati

na temelju budućega zajedničkoga ustava. Obje vlade moći će postepeno — prema potrebi i sporazumu — zajedničkomu ministarstvu povjeriti i druge poslove. Zajedničko ministarstvo ima da se samo konstituiše, pa da izvede podjelu poslova i da sebi dade poslovni red. Zajedničko će ministarstvo stajati u vezi s vladom kraljevine Srbije i s »Narodnim vijećem« u Zagrebu. Organi, koji su do sada kod narodnih vlada obavljali one poslove, koji od sada prelaze u djelokrug zajedničkoga ministarstva, prijeći će odmah u potpuno raspoloženje zajedničkoga ministarstva. »Ovaj poredak može se promijeniti samo međusobnim sporazumom vlada kraljevine Srbije i »Narodnoga vijeća«, a prestat će po sebi onda, kada bude stvorena nova državna organizacija na temelju ustava, što će ga za cijelu državu donijeti konstituanta«.

Za sada — bez prejudica za budućnost — imenuje polovicu zajedničkih ministara vlada kraljevine Srbije, a drugu polovicu »Narodno vijeće« u Zagrebu. Ministarstvo će brojiti 12 ministara. Odmah se imenuje samo 6 ministara, i to: Ljuba Davidović, Mika Gavrilović i Dražen Pavlović od strane vlade kraljevine Srbije, a dr. Melko Čingrija, Dušan Vasiljević i Janko Brejc od strane »Narodnoga vijeća«. Ministri, imenovani od strane kraljevine Srbije, položit će zakletvu po srpskom ustavu svome vladaru, a ministri, imenovani od »Narodnog vijeća« u Zagrebu, položit će zakletvu »Narodnom vijeću« u Zagrebu pred njegovim predsjednikom dr. Korošcem.

Konferencija u Ženevi zaključila je također prosvjed protiv okupacije područja države Slovenaca, Hrvata i Srba od strane talijanske vojske. Ovaj će prosvjed vladama Engleske, Francuske, Italije i Sjedinjenih država upraviti dr. Korošec kao predsjednik »Narodnoga vijeća SHS«. U istom smislu podnijet će prosvjed i Nikola Pašić kao ministar vanjskih posala kraljevine Srbije. — Glede odnosa s kraljevinom Crnom Gorom zaključila je konferencija ovo: 1. Narod Crne Gore je sastavni dio Srba, Hrvata i Slovenaca. 2. Naš je program, da se u državi SHS ujedini također današnja kraljevina Crna Gora; konstituanta ima stvoriti ustav za čitavu zemlju Srba, Hrvata i Slovenaca, uključivo Crnu Goru. Radi pristupa Crne Gore u zajedničku našu državnu organizaciju vodit će pregovore izabrano već zajedničko ministarstvo.

## DVA PROGLASA IZ ŽENEVE

Konferencija u Ženevi upravila je Hrvatima, Srbima i Slovencima ovaj proglas:

»Zajedničkim naporom savezničkih naroda i Sjedinjenih Država Sjeverne Amerike, snagom naroda Srba, Hrvata i Slovenaca, slomljene su i na bojnim poljima i na moru sve nasilne zapreke njegovom ujedinjenju. Predstavnici vlade kraljevine Srbije i skupštinskih političkih grupa, predstavnici Narodnog vijeća u Zagrebu i predstavnici Jugoslovenskog odbora u Londonu, — skupljeni u Ženevi, varoši slobode, — sretni su, što mogu jednodušno, svečano i pred cijelim svijetom konstatirati svoje ujedinjenje u državu Srba, Hrvata i Slovenaca. Narod Crne Gore, kojemu je otvoren naš bratski zagrljaj, nesumnjivo će pohitati da pozdravi i pridruži se ovom djelu, koje je od uvijek bilo njegov najviši ideal.

Današnjim danom i ovim aktom nova država se pojavljuje i prikazuje kao jedna nedjeljiva državna cjelina i član društva slobodnih naroda. Nema više granica, koje su nas razdvajale.

U svim spoljnim manifestacijama prava, snage i volje, tu državnu zajednicu predstavljat će zajedničko ministarstvo Srba, Hrvata i Slovenaca preko redovnih organa, za to stvoreno, kad i ovaj akt i u duhu istoga. Sastav te vlade objavljen je. Naknadno će se objaviti daljnji djelokrug njenog rada, jer su potpunim međusobnim priznanjem svih nacijonalnih faktora i organa, konstatiranom jednodušnošću u pogledu njihovih ciljeva i metoda rada, uravnati putovi, kojima će se kretati javni, opći i zajednički poslovi nove države.

Vlada kraljevine Srbije i Narodno vijeće u Zagrebu produžit će otpravljati poslove, svaki u svom unutrašnjem pravnom i teritorijalnom djelokrugu, na redovan način, kakav gdje postoji dok Velika Skupština ujedinjenih Srba, Hrvata i Slovenaca (Konstituanta), — izabrana općim, jednakim, neposrednim i tajnim glasanjem svih građana, — ustavom ne propiše definitivno ustrojstvo države. Taj ustav će biti osnova cijelom državnom životu, izvor i utok svih vlasti i prava, i po njemu će se, u demo-

kratskom duhu, uređivati cijeli državni život.

Državne granice prema susjednim državama povući će se po načelu prava narodnosti i prava samoopredjeljenja svakog naroda. U nesalomljivom pouzdanju i vjeri našeg naroda u svoje pravo, u principima pravde — proklamovanim od naših Saveznika, a primljenim javnom savješću cijelog prosvećenog svijeta — leži jamstvo za to.

Srbi, Hrvati i Slovenci! Naš vjekovni san je java.
Mi smo ujedinjeni u slobodi. Slavimo ove velike dane najviše narodne sreće i radosti i održavajmo red. Bez reda nema snažne države. Samo snažna država može na vrijeme obezbijediti blagostanje građana i ispuniti svoje socijalne dužnosti i svoju misiju, brinući se o opštem razvoju društva, o zaštiti slabih, o porodicama postradalih te o invalidima.

Poštujmo uspomenu svih boraca, koji su pali za ostvaranje našega narodnog i ljudskog ideala. Poklonimo se svi s poštovanjem pred historijskim podvizima naše vojske i prenosimo na buduće naraštaje naše srećne zahvalnosti, koje imamo za plemenite narode, s kojima smo izvojevali pobjedu u svijetu.

Jugoslaveni! Neka vječito živi u časti i slavi među narodima naša lijepa, draga i mlada Otadžbina!

Ženeva, 9. novembra 1918.

Predsjednik ministarskog Savjeta i Ministar inostranih djela:

Nikola P. Pašić.

Predsjednik Narodnog vijeća u Zagrebu:

Dr. Antun Korošec.

Predsjednik Jugoslovenskog Odbora u Londonu:

Dr. Ante Trumbić.

Predstavnici sporazumnih skupštinskih grupa:

Marko Trifković, bivši ministar predsjednik, Milorad Drašković, narodni poslanik, Dr. Voja Marinković, nar. poslanik. Dr. Melko Čingrija, član Narodnog vijeća u Zagrebu. Dr. Gregor Žerjav, novinar.

Članovi Jugoslovenskog Odbora u Londonu: Dr. Gustav Gregorin, nar. poslanik, Jovan Banjanin, Dušan Vasiljević, Dr. Nikola Stojanović, nar. poslanik.

Nota Narodnog vijeća.

Predsjednik Narodnog vijeća dr. Korošec aktom svojim od 3. studenoga iz Ženeve dostavlja Odluku Narodnog vijeća, koja glasi:

»Dr. Anton Korošec, predsjednik Jugoslovenskog Narodnog vijeća u Zagrebu, kao priznati predstavnik svih Slovenaca, Hrvata i Srba bivše austro-ugarske monarkije, ima čast saopćiti vladama Francuske, Velike Britanije, Italije i Sjedinjenih Država, da se ovo vijeće smatra kao vrhovna vlada jugoslavenskih zemalja, kojima već upravlja, pa da ima svoju sopstvenu vojsku i svoju sopstvenu flotu.

U ime jugoslavenskog naroda, koji nastanjava teritorije, koje su sačinjavale austro-ugarsku monarkiju, mi molimo savezničke vlade i vladu Sjedinjenih Država, da izvole priznati Narodno vijeće u Zagrebu kao redovnu vladu rečenog naroda, priznati u isto vrijeme ovaj narod kao naciju savezničku, i priznati najzad trupama jugoslovenskih dobrovoljaca, koje se bore u srpskoj vojsci u Srbiji, Crnoj Gori, Murmanskoj Rusiji i Sibiru, karakter ratujuće strane.

Mi izjavljujemo, da vlada u Zagrebu smatra kao svoj zadatak oslobođenje austro-ugarskih Jugoslovena od svake tuđe vladavine i njihovo ujedinjenje s njihovom braćom iz Srbije i Crne Gore u nezavisnu državu na osnovi načela narodnosti i prava narodnog samoodređenja.

Saobrazno ovomu, naši napori teže, da se za svu jugoslovensku naciju stvori jedan zajednički i jedinstveni organ, kojemu se stavlja u dužnost diplomatska akcija. U tom smo cilju došli u inostranstvo. Dok taj organ ne bude stvoren, mi dajemo mandat dru Anti Trumbiću, kao predsjedniku Jugoslovenskog odbora u Londonu, da predstavlja Jugoslovensko Narodno vijeće u Zagrebu kod vlada savezničkih i kod vlade Sjedinjenih Država, a naročito na konferencijama za primirje.

Mi o tomu izvještavamo dra Trumbića, istovremeno kao i srpsku vladu«.

## PRVI PROGONI HRVATA

U to doba nije više u središnjem odboru »Narodnog vijeća« vladala sloga. Mnogi su članovi htjeli, da »država Slovenaca, Hrvata i Srba« stupi s kraljevinom Srbijom u onakav državopravni odnošaj, kakav je u bivšoj habsburškoj monarkiji postojao između Austrije i Ugarske. Pribičević se odlučno usprotivio ovoj ideji »dualizma«, koju je nazvao »pogibeljnim i razornim elementom u Narodnom vijeću«. On je otvoreno izjavio, da Hrvati, ako tako misle stvoriti zajedničku državu, onda neka sebi stvore svoju »hrvatsku republiku«. Hrvati i neki Slovenci isticahu, da se ne smije žuriti s ujedinjenjem, dok nemamo poruke od dra Trumbića i od dra Korošca, koji još borave u inozemstvu. Mnogi članovi »Narodnog vijeća« dokazivahu, da se vanjski i unutrašnji položaj »države Slovenaca, Hrvata i Srba« riše odviše crnim bojama; njima se čini, da su neke nezgodne prilike naumice tako udešene, da nužno izbije što veća zabuna u »Narodnom vijeću«.

Ne samo u novinama već i u »Narodnom vijeću« započeše polemike o tomu, da li buduća naša zajednička država ima biti uređena centralistički ili federalistički, pa da li je bolja forma vladavine republika ili monarkija. Rasprave su o tome bile gdjekada toli žestoke, da se vremenom u »Narodnom vijeću« stvoriše različite grupe. Među njima bijahu tolike razlike, da su neki počeli sumnjati o tome, ne tiču li se ove razlike i onih temeljnih principa, na kojima je nastalo »Na-

rodno vijeće«. Zbog toga se na želju Svetozara Pribićevića sve rjeđe sazivao središnji odbor »Narodnoga vijeća«, te je različita pitanja počelo rješavati samo predsjedništvo »Narodnog vijeća«. Ovo pak je držanje predsjedništva »Narodnog vijeća« naskoro izazvalo razne kritike. Kako se naime predsjednik »Narodnog vijeća« dr. Korošec nalazio u tuđini, kamo je radi financijalnog pitanja bio poslan i tajnik dr. Ivan Lorković, vodila su predsjedništvo »Narodnog vijeća«, oba predsjednika; zubar dr. Ante Pavelić i Svet. Pribićević. Faktično je svu vlast u svojoj ruci držao Pribićević, koji bijaše sposobniji, marljiviji i lukaviji od dra Pavelića. Pribićević je sebi postavio politički cilj, za kojim je neumorno i bezobzirno pošao.

Naskoro se u Hrvatskoj počelo govoriti, da Pribićević progoni Hrvate. Po nalogu naime predsjedništva »Narodnog vijeća« budu zatvoreni narodni zastupnici dr. Aleksandar Horvat i dr. Ivica Frank, bivši ban Pavao barun Rauch, visoki suci Milan Accuti, Josip Tarabochia i dr. Mirko Košutić, odvjetnici dr. Drag. Šafar i dr. Mirko Puk, general Matasić, novinar Zvonimir Vukelić itd. Jednako je u Sarajevu zatvoren i 8. studenoga 1918. u Zagreb dopremljen general Franjo Sarkotić, bivši zem. poglavica Bosne i Hercegovine. U Zagrebu je 16. studenoga morao odstupiti podmaršal Mihovil Mihaljević. Pod izlikom, da 25. studenoga namjerava dići proturevoluciju, dade predsjedništvo »Narodnog vijeća« u noći od 22. studenoga uhvatiti odličnoga i skroz nedužnoga generala Antuna Lipošćaka uz još neke hrvatske časnike.

Da »Narodno vijeće« uzmogne progoniti nepoćudne suce, profesore, učitelje i činovnike, zaključilo je 12. studenoga 1918., da se »privremeno suspendira valjanost propisa 10. članka zakona o sudačkoj vlasti od 28. veljače 1874. i 29. paragrafa zakona o opskrbi zemaljskih namještenika od 5. kolovoza 1914.« Nato su 17. studenoga umirovljeni suci: Košutić, Accurti, Heim i Tarabochia, sveučilišni profesori: dr. Izidor Kršnjavi i dr. Milan Šufflay, te školski nadzornik Ivan Malus, a 21. studenoga veliki župan Lacko Labaš u Bjelovaru. »Narodno vijeće« stavilo je doduše već 18. studenoga izvan snage svoju naredbu o sudačkoj vlasti; ali ne htjede uspostaviti i 29. članak zakona o opskrbi zem. namještenika, da ih i nadalje uzmogne bez istrage umirovljavati. Uslijed

toga postade nesigurnim položaj hrvatskih činovnika, profesora i učitelja.

Predsjedništvu »Narodnog vijeća« bijaše mnogo stalo do toga, da u Hrvatsku dovede srbijanske čete, jer se nije pouzdavalo u hrvatske vojnike i časnike. U tu svrhu pođoše izaslanici »Nar. vijeća« u Valjevo, gdje se šastadoše s izaslanicima grada Osijeka; ovi dođoše tražiti pomoć protiv žitelja iz Tenja i Belog Brda, koji porobiše osječku okolicu. U Valjevu je na sjednici 7. studenoga 1918. stvoren zaključak, kojim »Narodno vijeće« moli Srbijance, da svoju vojsku pošalju u Hrvatsku i Slavoniju. Ova je molba uslišana, te je već 9. studenoga stigao u Mitrovicu potpukovnik Đorđe Đorđević s odjelom srpske vojske. Istoga dana dođe 100 srbijanskih vojnika u Vukovar, gdje zaplijeniše na Dunavu njemačke lađe, pune žita za opskrbu vojske. Pod vodstvom potpukovnika Svetica stiže 13. studenoga 550 Srbijanaca u Osijek, kamo je sutradan došlo još 2000 vojnika. Okupiravši cijelu istočnu Slavoniju, uđe srpsko konjaništvo 13. studenoga u Požegu, a 14. studenoga u Viroviticu. Istodobno su okupirane Bosna, Hercegovina i južna Dalmacija. Srbi naime uđoše 3. studenoga u Vardište, 4. studenog u Višegrad, 6. studenog u Sarajevo, 7. studenog u Donju Tuzlu, 9. studenog u Kotor, 12. studenog u Ercegnovi, 13. studenog u Metković, 14. stud. u Dubrovnik, a 18. studenoga u Split.

Talijani su 20. studenoga 1918. u jutro s oklopljenim automobilima iz Rijeke prešli u Sušak, odakle se hrvatska vojska povukla u Bakar. Istoga dana zaposjedoše Talijani okolišna mjesta: Trsat, Grobnik, Sv. Anu, Podvežicu, Kostrenu i Sv. Barbaru. Sutradan se govorilo, da će Talijani okupirati Gorski kotar, a vjerojatno i Vinodol od Kraljevice do Novoga. Ove glasove raširiše po Zagrebu hrvatski mornari, koji 21. studenoga iz Rijeke dođoše u Zagreb. Istoga je dana u Zagreb stigao i potpukovnik Teslić iz Sušaka. To je povećalo uzrujanost u Zagrebu, gdje su od sada javno mnijenje predstavljali bjegunci iz Rijeke, Istre, Trsta, Dalmacije i Hrvatskog Primorja.

Neorganizirani građani zagrebački obavljahu redovite svoje poslove, dok su organizirani Primorci prevladali na ulicama i u kavanama, slušajući naloge predsjedništva »Narodnog vi-

jeće«, od kojega su mnogi dobivali i potpore. Tko je u Zagrebu mislio drukčije, nego li Svetozar Pribićević, on je morao biti pripravan, da će ga napasti »ulica«. Tako je n. pr. 19. studenoga zagrebačka »ulica« demonstrirala pred Radićevom knjižarom, jer su Primorci znali, da je Radić republikanac i da u središnjem odboru »Narodnoga vijeća« govori protiv centralističkog uređenja Jugoslavije. Hrvatski rodoljubi dobivahu pisma, u kojima im pristaše Pribićevićevoga centralizma prijete, da će ih objesiti na uličnu svjetiljku. U Zagrebu je zavladao teror došljaka protiv domaćih žitelja, radi čega se mnogi Hrvati (osobito na večer) ne usudiše niti izaći na ulicu. Bilo je i takvih Zagrepčana, koji se zakloniše izvan grada. Tako su kanonici: dr. Ljudevit Ivančan i dr. Lovro Radičević 21. studenoga pobjegli u štajerski Graz, jer ih je predsjedništvo »Narodnog vijeća« htjelo zatvoriti.

## NESLOGA U »NARODNOM VIJEĆU SHS«

Središnji je odbor »Narodnoga vijeća« 14. studenoga 1918. stvorio zaključak, da predsjedništvo »Narodnog vijeća« ima stupiti u dodir sa srpskom vladom »glede obrazovanja zajedničke vlade za čitavu suverenu državu SHS. Među zajedničke poslove spadat će: željeznice, financije i vanjska politika«. Tada još nije središnji odbor znao, da je već 9. studenoga u Ženevi stvorena zajednička vlada za Srbiju i za nezavisnu »državu Slovenaca, Hrvata i Srba». Zato središnji odbor 14. studenoga svome zaključku dodaje ogradu: »No prije, nego li (predsjedništvo Nar. vijeća) započne svoju akciju, treba čekati obavijest od Jugoslovenskog odbora iz inozemstva«.

Na sjednici središnjeg odbora »Narodnog vijeća« od 20. studenoga raspravljalo se o prijedlogu, što ga u ime dalmatinske vlade izniješe dr. Josip Smodlaka i dr. Ivo Krstelj. Ovaj prijedlog glasi: »Životni interesi našega naroda zahtijevaju
— da se bezodvlačno provede ujedinjenje Srbije, Crne Gore i cijelog ostalog etnografskog teritorija SHS u jednu državu, koja će se zvati »Država Srba, Hrvata i Slovenaca«, dotično da se obrazuje zajednička vlada, zajednički parlamenat i regentstvo za čitav naš narodni teritorij«. Vladarem bi do od-

luke konstituante bio srpski prijestolonasljednik Aleksandar. Zakonodavstvo će vršiti »državno vijeće SHS«, koje će poput zajedničke vlade biti u Sarajevu. Zemaljske će vlade biti u Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Sarajevu i Splitu, a eventualno na Cetinju i u Novom Sadu. »Poslovi spoljašnji, vojni, pomorski i financijalni izuzeti su iz djelokruga zem. vlada i pridržani isključivo državnoj vladi«.

Pošto su dr. Smodlaka i dr. Krstelj predlagali, da sjedište zajedničke vlade i državnog vijeća bude u Sarajevu, priključila se njihovu prijedlogu i bosanska vlada. Zato je središnji odbor »Narodnog vijeća« zaključio, da se o prešnom prijedlogu dra Smodlake i dra Krstelj a ima vijećati u subotu 23. studenoga na plenarnoj sjednici »Narodnog vijeća«. Podjedno se imaju brzojavnim putem na ovu sjednicu pozvati dr. Korošec i dr. Trumbić, da »Narodno vijeće« upute o vanjskom položaju države SHS.

Kada je Svetozar Pribićević 23. studennoga 1918. otvorio sudbonosnu sjednicu »Narodnoga vijeća«, ustanovilo se, da tu nema ni Korošca ni Trumbića. No zato je na sjednicu došao srpski ministar građevina dr. Momčilo Ninčić. Jednako su prošlih dana iz Beograda u Zagreb došli pukovnik Antonijević i potpukovnik Simović, koji su s predsjedništvom »Narodnog vijeća« raspravljali o načinu, kako da se provede ujedinjenje kraljevine Srbije s »nezavisnom državom Slovenaca, Hrvata i Srba«.

Pribićević je odlučio, da svoju namjeru provede silom, ako ne će ići milom. U tome ga podupirahu mnogobrojni srpski članovi »Narodnog vijeća«, osobito oni iz Bosne i Srijema, zatim neki Slovenci (dr. Kukovec, dr. Kramer i dr. Ravnikar), te neki Hrvati (dr. Lukinić, dr. Alaupović, dr. Šimrak i Većeslav Wilder). Da na druge Hrvate i Slovence učini pritisak, opet se Pribićević poslužio »ulicom«. Na Jelačićev trg dođoše zavedeni Istrani, Riječani, Dalmatinci i Primorci, mnogi oboružani revolverima i toljagama. Njima predadoše učenike trgovačke akademije, koji ostaviše predavanje, te s knjigama u ruci dođoše na Jelačićev trg. Da bude slika potpuna, dovedoše ovamo također mnogo vojnika, osobito mornara, koji bijahu oboružani puškama. Povorka krene u gornji grad kličući: »Živio kralj Petar! Živio regent Aleksandar! Živila dinastija Karađorđević!«

Kad je povorka došla na Markov trg, pošalje deputaciju u hrvatsku sabornicu, gdje se držala sjednica »Narodnog vijeća«. Dok je na trgu narod vikao protiv Stjepana Radića, tražeći njegovu smrt, dotle je deputacija stavila zahtjev, da »Narodno vijeće« odmah zaključi jedinstvenu državu sa Srbijom pod vladom kralja Petra. Protiv toga nasilja prosvjedovahu neki članovi »Narodnog vijeća«, izjavivši, da ne će vijećati, dok se s Markovog trga ne udalji ova na svaku silu spremna svjetina. Nato Pribićević dade svojim ljudima nalog, neka pođu u donji grad, gdje nastaviše manifestacije i demonstracije.

## PRIJEDLOZI ZA STVARANJE NOVE DRŽAVE

Sred takvih prilika iznese dr. Ante Tresić-Pavičić prijedlog: »Središnji odbor Narodnog vijeća SHS polazi bezodvlačno u Beograd, da skupa sa srpskom vladom izabere zajedničku vladu za cijeli etnografski teritorij naroda SHS«. — Starčevićanci dr. Grga Anđelinović, dr. Fran Barac, dr. Ivo Krnic i dr. Nikola Winterhalter, kojima se pridružiše dr. Đuro Šurmin i prof. Vjekoslav Spinčić, te Slovenci: dr. Lovro Pogačnik, dr. Izidor Cankar, prof. Bogumil Rernec i dr. Fran Smodej, predložiše, neka se »prema načelu plemenske ravnopravnosti Srba, Hrvata i Slovenaca izaberu delegati, koji će u svrhu obrazovanja zajedničke vlade bezodvlačno stupiti u pregovore s opunomoćenim predstavnicima srpskoga naroda i pregovarati, isključivši svako maj oriziranje. Posljedak ovoga rada predložit će delegacija plenumu Narodnog vijeća na odobrenje«. — Lukinić, Vojislav Šola, dr. Ivo Krstelj i dr. Vjekoslav Kukovec staviše prijedlog: »Da se obrazovanje jedne vlade što prije uredi, upućuje se predsjedništvo, da se odmah stavi u lični dodir sa srpskom vladom u Beogradu, pa da s njom uredi ovo obrazovanje, a odmah nakon povratka sazove središnji odbor Narodnog vijeća i predloži dogovorene zaključke na odobrenje«. — Socijalisti Vilim Bukšeg, Svetozar Delić i Edvin Kristan izjaviše: »Mi uviđamo, da vanjski i unutarnji politički položaj naroda SHS bezuvjetno zahtijeva jedinstveni privremeni parlamenat, jedinstvenu vrhovnu vlast i zajedničku vladu. Ali kao načelni pristaše republikanskog državnog oblika izjavljujemo, da

ne možemo glasovati za to, da se vladarska vlast, — makar i privremeno: do odluke konstituante — povjeri članu bilo koje dinastije, nego da bi se vrhovna vlast do toga dana povjerila direktoriju od tri lica, koja će izabrati državno vijeće SHS«.

Tadašnjem raspoloženju hrvatskog naroda bio je najbliži prijedlog Stjepana Radića, koji je glasio: »Etnografski jedinstveni — s historijskim, kulturnim i političkim razvojem na tri plemena podijeljeni — narod Slovenaca, Hrvata i Srba stvara na temelju narodnog jedinstva i narodno-plemenske ravnopravnosti zajedničku saveznu državu na cijelom svojem etnografski neprekinutom području s ovim privremenim uređajem: 1. Vrhovnu vlast u zajedničkoj saveznoj državi imaju tri regenta, a to su: srpski nasljednik prijestolja, hrvatski ban i predsjednik slovenskoga Narodnoga sveta. 2. Regenti imenuju zajedničku saveznu vladu, koju sačinjavaju tri ministra: za vanjske poslove, za nar. prehranu i za nar. obranu. 3. Ovo zajedničko savezno min. odgovorno je narodnom ili vrhovnom vijeću Slovenaca, Hrvata i Srba, u koje srpska Narodna skupština, hrvatski državni sabor i slovenski Narodni svet biraju po 10 članova, bosanski sabor 4, crnogorska skupština 2, dalmatinski sabor 2, Istra 2 i Vojvodina 2. člana. 4. Za sve poslove, koji nisu izričito pridržani zajedničkoj savezničkoj vladi, postoje državne autonomne vlade za Sloveniju, za Hrvatsku, za Srbiju i za Crnu Goru, te pokrajinske vlade za Bosnu i Hercegovinu, za Dalmaciju i za Vojvodinu. 5. Državne — dotično pokrajinske — vlade odgovorne su dotičnim saborima, Narodnim skupštinama i Narodnim vijećima ovako: slovenska vlada slovenskomu Narodnom svetu, hrvatska vlada hrv. saboru, srpska vlada srpskoj Narodnoj skupštini, bosanska Vlada bosanskomu saboru, dalmatinska vlada dalm. saboru, a vojvođanska vlada Narodnom vijeću za Vojvodinu«.

## RASPRAVA O UJEDINJENJU S KRALJEVINOM SRBIJOM

Rasprava o načinu ujedinjenja, nezavisne države SHS s kraljevinom Srbijom trajala je u »Narodnom vijeću« puna 2 dana. Lukinić, Radić, Anđelinović, Tresić i Bukšeg obrazložiše svoje prijedloge. Nar. zast. Dragutin pl. Hrvoj izjavio se protiv svih prijedloga, koji idu za tim, da se obrazuje zajednička

vlada. »Gledom na unutarnji položaj vidimo, da je potpun mir i red; svaki dan je situacija ljepša. Na vanjski položaj ne će zajednička vlada nimalo uplivati, jer se Talijani ne će povući iz okupacionog područja«. Hrvoj ima »subjektivni utisak, da prodiranje Talijana krije u sebi stanovitu zakulisnu politiku«. — Protiv Hrvoja ustade dr. Žarko Miladinović, koji je u ime radikalne stranke izjavio: »Ako se s hrvatske strane bude ovako govorilo, onda će moja stranka tražiti priključak Srijema, Bačke i Banata izravno Srbiji«.

Miladinovića je kritizirao potpredsjed. zubar dr. A. Pavelić, koji reče: »U ime svoje (Starčevićeve) stranke prosvjedujem protiv ovakova riješenja unutarnjeg odnošaja, te ću u tome smislu povući konsekvencije. Bez sporazuma s Jugoslovenskim odborom nije nužna brza akcija, jer je ne traži ni nutarnji ni vanjski položaj. U ostalom ni nutarnji ni vanjski položaj ne smije na nas izvoditi terora, da mi ovakove akcije preko noći započinjemo. Svakako se moramo staviti u sporazum s našim izaslanicima u inozemstvu«.

Jošte su govorili: dr. Cankar, dr. Kukovec, Kristan, dr. Ivan Ribar, dr. Dušan Peleš, dr. Kramer i dr. Šimrak. Pošto su neki govornici napali Jugoslovenski odbor, uze ga u zaštitu dr. Barac, koji podjedno reče: »Zajednička vlada i unutrašnje provizorno uređenje države SHS treba riješiti na osnovi sporazuma svih kompetentnih faktora, a ne po volji koje stranke. Majoriziranje, hegemonija i teror moraju biti u principu isključeni, jer inače od prvoga početka nema iskrene i poštene veze; a neiskrenost i zakulisne spletke u početku našeg ujedinjenja mogu da budu kobne po kasniji naš razvoj i po zajedničko naše življenje. Pitanje našega budućega državnog uređenja ne bismo smjeli rješavati bez Jugoslovenskog odbora. Ako je taj odbor već stvorio zajedničku vladu, zar da mi ovdje stvaramo drugu vladu?«

Na prijedlog dra Smodlake izabran je odbor od 7 lica, koji će proučiti svih 6 prijedloga, pa onda sastaviti kompromisni prijedlog. U nedjelju 24. studenoga na večer donio je taj odbor (dr. Pavelić, Svetozar Pribićević, dr. Cankar, Vilim Bukšeg, dr. Smodlaka, Hamid Svrzo i dr. Drinković) slijedeći prijedlog: »Naro-

dno vijeće SHS — u skladu sa svojim dosadašnjim zaključcima i prema izjavi vlade kraljevine Srbije — proglašuje ujedinjenje države Slovenaca, Hrvata i Srba, obrazovano na cijelom neprekinutom jugoslovenskom području bivše austrougarske monarkije, s kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom u jedinstvenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba, te izabire odbor od 28 lica s punom ovlašću, da — u sporazumu s vladom kraljevine Srbije i s predstavnicima sviju stranaka u Srbiji i u Crnoj Gori — bezodvlačno provede organizaciju jedinstvene države prema priloženim zapisnicima. Dotične zaključke ratificirat će na prvom sastanku »Državno vijeće«, kojemu će uz predstavnike kraljevine Srbije i Crne Gore pripadati svi članovi »Narodnog vijeća« u Zagrebu, pojačani s predstavnicima Jugoslovenskog odbora. U odbor, koji će izvršiti gornje naloge, biraju se: dr. Barac Franjo, dr. Cankar Izidor, dr. Čabrajić Luka, dr. Drinković Mate, Grđić Šćepan, dr. Hrasnica Halid, Korač Vitomir, dr. Korošec Antun, dr. Kramer Albert, dr. Kristan Antun, dr. Laginja Matko, dr. Lorković Ivan, dr. Lukinić Edo, dr. Ljubibratić Savo, dr. Paleček Ivan, zubar dr. Pavelić Ante, dr. Petričić Ž., dr. Popović Dušan, Pribićević Svetozar, Radić Stjepan, dr. Smodlaka Jozo, Stajić Vaso, dr. Sunarić Jozo, Svrzo Hamid, dr. Šimrak Janko, Šola Vojislav, dr. Tresić-Pavičić Ante i dr. Trumbić Ante.«

Odbor je »Narodnomu vijeću« na prihvat predložio također ove naputke za spomenutih 28 delegata: »1. Konačnu organizaciju nove države može odrediti samo sveopća narodna ustavotvorna skupština svega ujedinjenoga naroda Srba, Hrvata i Slovenaca s većinom od dvije trećine glasova. Konstituanta mora se sastati najkasnije 6 mjeseci poslije sklopljena mira. Izrijekom se konstituanti pridržava pravo, da odredi ustav, razumijevajući ovdje naročito državnu formu (monarkija ili republika), unutrašnje državno ustrojstvo i osnovu prava državljana; zatim državnu zastavu, te sjedište vlade i drugih državnih vrhovnih organa. — 2. Do sastanka konstituante vršit će provizorno zakonodavnu vlast »D ržavno vijeće«, komu pripadaju: svi članovi »Narodnog vijeća« u Zagrebu, koji će se nadopuniti s 5 članova »Jugoslovenskog odbora« u Londonu; zatim razmjerni broj predstavnika kraljevine Srbije, koje će odabrati Narodna skupština. u dogovoru s tamošnjim političkim strankama; te razmjeran broj predstavnika Crne Gore, koje će odabrati

onamošnja Narodna skupština. — 3. Državno vijeće Srba, Hrvata i Slovenaca odredit će na prvom sastanku provizornu državnu i pomorsku zastavu. — 4. Vladarsku vlast vršit će do odluke konstituante kralj Srbije, odnosno prijestolonasljednik Aleksandar kao regent države Srba, Hrvata i Slovenaca. Regent nije odgovoran »Državnom vijeću«, pred kojim polaže zakletvu. On će po načelima parlamentarne vladavine imenovati vladu, koja uživa povjerenje »Državnog vijeća«. On ima pravo zakonodavne inicijative i sankcije. »Državno vijeće« može se odgoditi samo vlastitim zaključkom, a ne može se raspustiti prije sastanka konstituante. — 5. Provizorno sjedište državne vlade i »Državnog vijeća« odredit će se sporazumno. — 6. »Državno vijeće« bit će dužno, da provede izbore za konstituantu i da ju odmah sazove. Izborni red za konstituantu odredit će »Državno vijeće« na osnovu općeg, izravnog, proporcionalnog i tajnog prava glasa sa zastupstvom manjina. — 7. Državna vlada, odgovorna »Državnom vijeću«, upravljat će državnim poslovima, pa će biti sastavljena od ministra predsjednika i ministara za sve grane državne uprave, te od 7 državnih tajnika, koji će imati mjesto i glas u ministarskom vijeću, i to po jedan za Srbiju, za Hrvatsku i Slavoniju, za Bosnu i Hercegovinu, za Sloveniju, za Dalmaciju, za Crnu Goru, te za Bačku, Banat i Baranju. Državni tajnici imaju zastupati interese svojih zemalja u državnoj vladi, pa — predlažući državnoj vladi prijedloge zemaljskih vlada — imaju paziti, da se tim prijedlozima ne vrijeđaju ni zakoni ni državni interesi. — 8. Poslovi spoljašnji, vojni, pomorski, državne financije, pošte i brzojavi izuzeti su iz djelokruga zemaljskih odnosa pokrajinskih vlada, te su pridržani isključivo državnoj vladi. Druge poslove vode zemaljske odnosno pokrajinske vlade u autonomnom djelokrugu po uputama i pod nadzorom državne vlade. — 9. U autonomnim poslovima vrše nadzor nad zemaljskom vladom zemaljski sabori, odnosno pokrajinska vijeća, koja će se sastaviti po dogovoru stranaka dotične pokrajine; ne postigne li se sporazum, odlučit će »Državno vijeće«. Na čelu pokrajinskih vlada stoje predstojnici, — a u Zagrebu na čelu zemaljske vlade ban, - — koje imenuje vladar odnosno regent na prijedlog zemaljskih sabora odnosno pokrajinskih vijeća. — 10. Zemaljskim vladama doznačivat će potrebita financijalna sredstva državna vlada u okviru državnog proračuna, prihvaćenog od »Državnog vijeća«. — 11. Na snazi ostaju svi dosadanji zakoni i drugi propisi, isto tako

i organizacija sudova, pa dosadašnje administrativno ustrojstvo i sadašnji organi zemaljskih vlada«.

## POSTANAK KRALJEVINE SRBA, HRVATA I SLOVENACA

O tomu prijedlogu sedmorice raspravljalo je »Narodno vijeće« u nedjelju dne 24. studenoga 1918. Prvi je govorio Stjepan Radić. On je prigovorio mnogim stavkama i točkama. Povrh toga je zatražio, da se sazove hrvatski sabor, jer bez njegovog odobrenja ne će vrijediti zaključak »Narodnog vijeća«. Nato je dr. Dušan Popović pobijao legitimistički princip hrvatskoga državnog prava, jer da razara narodno jedinstvo. Naprotiv je dr. Živko Petričić izjavio, da potpuno razumije Radićevu ideologiju, te njegovu borbu za hrvatsko državno pravo i za hrvatski sabor. S kraljevinom Hrvatskom, Slavonijom i Dalmacijom ima se postupati kao sa samostalnom jedinicom, koja ulazi u jugoslavensku državu. I on je za to, da se sazove hrvatski sabor, pa da ratificira današnji zaključak »Narodnog vijeća«. To će doduše biti samo formalnost, ali je potrebito, da se ta formalnost učini. — Zastupnik Dragutin pl. Hrvoj polemizira s drom Dušanom Popovićem: »Stari je i nerazorljivi zahtjev hrvatskog naroda, da živi u svojoj suverenoj i samostalnoj državi. Ovdje stoje sebi nasuprot dva protivnika: pristaše federacije i centralizacije. Njemački je narod ujedinjen putem federacija. Zašto ne bismo i mi bili na taj način ujedinjeni?« — Dr. Fran Barac drži, da ovaj čas nije baš nužna ratifikacija sabora hrvatskoga. No kada se izaslanici »Narodnog vijeća« sporazume s delegatima kraljevine Srbije, onda treba da njihove zaključke odobre: hrvatski sabor; te Narodne skupštine kraljevine Srbije i Crne Gore.

Iza kako su za prihvat prijedloga sedmorice govorili jošte dr. Pogačnik, Vilim Bukšeg, dr. Drinković, dr. Žarko Miladinović i dr. Smodlaka, prešlo se na glasovanje. Protiv prijedloga glasovahu samo Radić i Hrvoj. Svi ostali članovi »Narodnog vijeća« glasovahu za prijedlog i za naputak delegatima; jedino se četvorica (dr. Petričić, Korač, Bukšeg i Kristan) izjaviše protiv toga, da srpski prijestolonasljednik Aleksandar bude regent nove države SHS.

Sutradan (25. studenoga 1918.) je Radić u »Streljani« održao prvu veliku skupštinu »Hrvatske pučke seljačke stranke«. Na skupštinu dođoše 2832 delegata iz raznih mjesta u Hrvatskoj. Radić je izvijestio o jučerašnjem zaključku »Narodnog vijeća«. Stranka se jednoglasno izjavila, da se protivi takvom stvaranju države SHS. Hrvatskom narodu pripada pravo samoodređenja, te on hoće posebnu svoju »neutralnu seljačku republiku Hrvatsku.« Iza skupštine pođoše svi prisutni u dugoj povorci kroz Ilicu na Jelačićev trg uz poklike: »Živila republika!« i »Živila samostalna Hrvatska!«

Na sjednici »Narodnog vijeća« od 26. studenoga raspravljalo se o prijedlogu, da izabranih 28 delegata pođe u Beograd već sutradan. Tomu se usprotivio dr. Barac, jer u Beogradu još nema cijele srpske vlade niti članova srpske »Narodne skupštine«, a nemamo još ni obavijesti od »Jugoslovenskog odbora«. Neki isticahu potrebu, da se pričeka, dok u Zagreb dođu dr. Trumbić i dr. Korošec. Oko 10 sati na večer otišla je iz hrvatske sabornice većina članova središnjeg odbora »Narodnog vijeća« u uvjerenju, da je otklonjen prijedlog o sutrašnjem polasku u Beograd. Ali manjina, u kojoj bijahu pristaše Svetozara Pribićevića, počne opet vijećati o istom pitanju, te oko 11 sati u noći stvori zaključak, da se ipak već sutra posebnim vlakom pođe u Beograd.

O tomu zaključku bijahu po noći obaviješteni pojedini delegati. I zaista 27. studenoga 1918. u 10 sati prije podne krene poseban vlak s delegatima iz Zagreba put Beograda. Oko 11 sati na večer stiže vlak u Zemun, gdje je delegate odbor »Narodnog vijeća« svečano dočekao i banketom počastio. — Sutradan (28. studenoga) oko 11 sati prije podne preveze lađa delegate u Beograd, gdje ih na pristaništu u ime srpske vlade pozdraviše ministri Ljuba Jovanović i dr. Momčilo Ninčić. Kad je narod otpjevao slovensku, hrvatsku i srpsku himnu, zahvalio se u ime delegata na dočeku zubar dr. A. Pavelić. Delegati odsjedoše u »Grand hotelu«, gdje bijahu gosti grada Beograda.

Narednih dana pregovarahu delegati »Narodnog vijeća« s ministrima Stojanom Protićem, dr. Momčilom Ninčićem i Lju-

bom Jovanovićem, koji bijahu jedini predstavnici srpske vlade u Beogradu. Tamo manjkahu baš oni delegati (dr. Lorković, dr. Korošec, dr. Trumbić i St. Radić), koji bi najbolje mogli predočiti volju Hrvata i Slovenaca. Delegacija »Narodnog vijeća« nije ostala niti kod onih zaključaka, koji su 24. studenoga 1918. bili stvoreni u Zagrebu. — Prijestolonasljednik Aleksandar primio je delegaciju »Narodnog vijeća« u audijenciju 1. prosinca 1918. u 8 sati na večer. Prisutni bijahu ministri Protić, Ninčić i Jovanović, te vojvoda Mišić. Tom je prigodom dr. Ante Pavelić pročitao adresu, na koju je regent Aleksandar odgovorio, da u ime kralja Petra I. proglašuje »ujedinjenje kraljevine Srbije sa zemljama nezavisne države Slovenaca, Hrvata i Srba u jedinstveno kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca«.

## ADRESA »NARODNOG VIJEĆA SHS«

Adresa, koju je 1. prosinca 1918. u ime »Narodnog vijeća« pročitao zubar dr. Ante Pavelić, glasila je ovako:

»Vaše kraljevsko visočanstvo! Osjećamo se sretnima, što u ime »Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba« možemo pozdraviti Vaše kraljevsko visočanstvo u prijestolnici oslobođene Srbije, kao vrhovnoga zapovjednika pobjedonosne narodne vojske, koja je u zajedničkoj borbi s vojskama moćnih saveznika stvorila uvjete za izvršenje velikoga djela našega narodnog ujedinjenja.

Slovenci, Hrvati i Srbi, koji su na teritoriju bivše austrougarske monarkije izveli prevrat i privremeno konstituirali nezavisnu narodnu državu, prožeti idejom narodnog jedinstva i oslanjajući se na veliko načelo demokracije, koje traži, da svaki narod ima sam odlučiti o svojoj sudbini, izjavili su se već u objavi »Narodnog vijeća« od 19. listopada, da žele i hoće ujedinjenje sa Srbijom i Crnom Gorom u jedinstvenu narodnu državu Srba, Hrvata i Slovenaca, koja bi obuhvaćala sav neprekinuti etnografski teritorij južnih Slavena.

Da se ova misao provede u djelo, zaključilo je »Narodno vijeće« u svojoj sjednici od 24. studenoga, da proglašuje ujedinje-

nje države Slovenaca, Hrvata i Srba sa Srbijom i Crnom Gorom u jedinstvenu državu, te je izabralo svoje odaslanstvo, koje stupa pred Vaše kraljevsko visočanstvo, da Vam ovaj zaključak »Narodnog vijeća« zvanično i u svečanoj formi saopći.

Zaključak je »Narodnog vijeća«, da vladarsku vlast na čitavom teritoriju sada jedinstvene države Srba, Hrvata i Slovenaca vrši Njegovo veličanstvo kralj Petar, odnosno u njegovoj zamjeni kao regent Vaše kraljevsko visočanstvo. Ujedno bi se u sporazumu s vladom Vašega kraljevskoga visočanstva i s predstavnicima svih narodnih stranaka u Srbiji i Crnoj Gori imala obrazovati jedinstvena parlamentarna vlada na području jugoslavenske države uz jedinstveno narodno predstavništvo.

Vaše kraljevsko visočanstvo! Želja bi »Narodnog vijeća« bila, da se s obzirom na provizorno stanje ovo privremeno narodno predstavništvo obrazuje sporazumom između »Narodnog vijeća« i predstavnika naroda kraljevine Srbije, pa da se ustanovi odgovornost državne vlade prema modernim parlamentarnim načelima ovomu narodnom predstavništvu, koje bi trebalo na okupu ostati sve do konstituante, da princip ustavnosti i parlamentarne odgovornosti vlade dođe do potpunog izražaja. Iz istoga bi razloga ostali na snazi — pod kontrolom državne vlasti — dosadanji autonomni administrativni organi, koji će za svoje uredovanje biti odgovorni i autonomnim predstavništvima.

U ovo prelazno doba trebalo bi po našemu mišljenju stvoriti preduvjete za konačnu organizaciju naše jedinstvene države. U tu bi svrhu naša državna vlada trebala posebice pripraviti konstituantu, koja bi prema iznesenom prijedlogu »Narodnog vijeća« bila izabrana na temelju općega, jednakoga, izravnoga i proporcionalnoga razmjernoga prava glasa, a sastala bi se najkasnije šest mjeseci poslije sklopljenoga mira.

U tom historijskom času, kada pred Vaše kraljevsko visočanstvo stupamo kao predstavnici naroda sa cijeloga teritorija južnih Slavena u bivšoj austro-ugarskoj monarkiji, duboko smo ožalošćeni, što moramo konstatirati, da su veliki i dragocjeni dijelovi našega narodnog područja okupirani.
Ipak punim uvjerenjem dajemo izraza svojoj nadi, da će se

Vaše kraljevsko visočanstvo — zajedno sa cijelim našim narodom — zauzeti, da se definitivne granice naše države označe tako, da budu u skladu s etnografskim našim granicama, a primjenom načela narodnoga samoodređenja, proklamiranog (proglašenog) od predsjednika američkih država Wilsona i od svih sila Sporazuma (Antante).

Neka živi Njegovo veličanstvo kralj Petar! Neka živi Vaše kraljevsko visočanstvo! Neka živi cijeli srpsko-hrvatsko-slovenski narod! Neka živi slobodna ujedinjena Jugoslavija!«

## ODGOVOR REGENTA ALEKSANDRA

Na ovu je adresu »Narodnog vijeća« pročitao srpski regent Aleksandar odgovor, koji mu je ministar Ljuba Jovanović sastavio ovako:

»Gospodo odaslanici! Mene je dubokom radošću ispunio Vaš dolazak u ime »Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba«, dostojnoga predstavnika široke naše narodne misli, te Vaše saopćenje njegove historijske odluke od 24. novembra, kojom se proglašuje državno ujedinjenje svega naroda i cijele naše — namučene ali slavne — otadžbine.

Primajući to saopćenje, uvjeren sam, da ovim činom ispunjavam svoju vladalačku dužnost; jer njim samo privodim konačno u djelo ono, što su najbolji sinovi naše krvi — sve tri vjere, sva tri imena, s obje strane Dunava, Save i Drine, — počeli pripremati jošte za vlade blažene uspomene mojega djeda kneza Aleksandra I. i kneza Mihajla, ono, što odgovara željama i pogledima mojega naroda. Zato u ime Njegova veličanstva kralja Petra I. proglašujem ujedinjenje Srbije sa zemljama »nezavisne države Slovenaca, Hrvata i Srba« u jedinstveno »kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca«.

Ovaj veliki i historijski čin neka bude najbolja nagrada, — kako pregnuću Vašem i Vaših čestitih, drugova u »Narodnom vijeću« i svih Vaših suradnika, koji smjelim prevratom stresoste sa sebe tuđinski jaram, — tako i visoko razvijenoj svijesti i pod-

nesenim velikim žrtvama svih dijelova naroda, koje predstavlja »Narodno vijeće«.

Isto tako neka današnji veliki čin bude najljepši vijenac na slavnim grobovima mojih oficira i vojnika, palih za slobodu, te najdivnija kita na grudima njihovih srećnijih ratnih drugova, koji sa mnom doživješe, da izvojuju pobjedu nad silnim neprijateljem — uz veliku i plemenitu pomoć naših moćnih saveznika.

Slavu zadobivenih pobjeda dijele s mojim starim ratnicima dični vojnici jugoslovenskih jedinica u mojoj vojsci. Svi su oni k Vama pohitali, a Vi ste ih dočekali onako, kako se dočekuju samo braća. Hvala na takvom dočeku u ime moje vojske. Hvala Vam na poletu, kojim iskazujete povjerenje kraljevini Srbiji i njenom narodu, pa mojem ocu Njegovom veličanstvu kralju Petru I. i meni.

Mogu uvjeriti Vas i »Narodno vijeće«, čiji ste punomoćnici; mogu uvjeriti svu Vašu, svu moju braću, — slovensku, hrvatsku i srpsku, — čiju volju i misli predstavljate, da ću se i ja i moja vlada sa svim onim, što predstavlja Srbiju i njezin narod, uvijek i svuda rukovoditi samo dubokom nepomućenom ljubavlju bratskoga srca prema svakom interesu, prema svim svetinjama, koje su mile duši onih, u čije ste ime došli k meni.

U smislu želja i pogleda, — koje ste mi izvoljeli izložiti, te koje ja i moja vlada potpuno prihvaćamo, — vlada će odmah preduzeti, da se što prije ostvari sve ono, što ste iskazali, kako u pogledu prelazne i privremene periode do sastanka i kraja velike Ustavotvorne skupštine, tako i za izbor i sastav ove.

Vjeran primjeru i savjetu, što ga imam od svojeg uzvišenog roditelja, ja ću biti kralj samo slobodnim građanima države Srba, Hrvata i Slovenaca. Uvijek ću ostati vjeran velikim ustavnim, parlamentarnim i široko-demokratskim načelima, zasnovanim na općem pravu glasanja. Toga radi ja ću potražiti Vašu suradnju za obrazovanje vlade, koja će predstavljati cijelu ujedinjenu otadžbinu, pa će ta vlada biti u stalnoj vezi najprije s Vama, po tom s narodnim predstavništvom, s kojim će raditi i njemu odgovarati.

Ova će vlada s njim i sa cijelim narodom imati kao prvi zadatak postarati se, da se granice naše države podudaraju s etnografskim granicama cjelokupnog našeg naroda. Zajedno s Vama imam pravo nadati se i nadam se, da će naši veliki prijatelji i saveznici pravedno procijeniti naše gledište, jer ono odgovara načelima, koja su nama proglasili i za čiju su pobjedu prolili toliko skupe svoje krvi, te sam uvjeren, da se djelo oslobođenja svijeta ne će okrnjiti predavanjem pod tuđu vlast tolike naše čestite, napredne i prosvjećene braće.

Isto tako se nadam, da će ovi pogledi dobiti izraza također u odlukama same vlade kraljevine Italije, jer ona imade postanak svojega bića zahvaliti ovim istim načelima, koja su perom i djelom onako sjajno tumačili njezini veliki sinovi prošloga stoljeća.

Slobodno smijemo reći, da će u poštovanju tih načela i predanja, — u osjećajima našega prijateljstva i dobroga susjedstva, — talijanski narod naći više pravoga dobra i bezbjednosti, nego li u ostvarenju Londonskog ugovora, potpisanoga bez nas i od nas nikad ne priznatoga, a u prilikama, kada se nije predvidjela propast Austro-Ugarske, te je zato bespredmetnim postao mnogi nekadašnji obzir.

Ja, se nadam, da će naš narod u tome i u svem ostalom radu ostati do kraja složan i moćan, pa da će u novi život ući vedra i ponosita čela, dostojan postignute veličine i sreće, koja ga očekuje. Molim Vas, poštovana gospodo odaslanici, da moju vladarsku riječ i pozdrav odnesete svoj mojoj miloj braći širom naše slobodne i ujedinjene Jugoslavije.

Živio cijeli narod srpsko-hrvatsko-slovenski! Neka nam uvijek bude srećno i slavno naše kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca!«

**PROGLAS STRANKE PRAVA**

»Hrvatski narode!

U odlučnom času narodnoga života Tvoje staroslavne tisućgodišnje hrvatske države želi Stranka prava, da Ti prozbori iskreno, otvoreno u slobodnoj riječi!

Iz Beograda stigla nam je u Zagreb sinoć, kasno u noć sudbonosna vijest, da je Njegovo Kraljevsko Visočanstvo srpski prijestolonasljednik Aleksandar Karađorđević u ime Njegovoga Veličanstva srpskoga kralja Petra I. na poticaj i u sporazumu sa izaslanstvom Narodnoga Vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba iz Zagreba, svečano u Beogradu proglasio ujedinjenje Srbije sa zemljama nezavisne države Slovenaca, Hrvata i Srba u jedinstveno kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca.

Stranka prava izjavila se je za ujedinjenje svih Slovenaca, Hrvata i Srba u jednu nezavisnu slobodnu saveznu državu s uvjerenjem, da se odluka o tomu ujedinjenju imade prepustiti slobodnoj volji cjelokupnog naroda.

Ovo je načelo usvojilo i Nar. Vijeće SHS, pa je to načelo došlo do izraza i u adresi na Nj. Visočanstvo srpskoga prijestolonasljednika Aleksandra, koja mu je pročitana i predana u Beogradu, jer se u njoj priznaje, da »svaki narod sam ima da odluči o svojoj sudbini.«

Unatoč tomu evo proglašena je jedinstvena država Srba, Hrvata i Slovenaca i prenešena vladarska vlast na Njegovo Veličanstvo srpskoga kralja Petra I. bez pitanja slovenskoga, hrvatskoga i srpskog naroda.

Je li to pravedno? Je li to ustavno? Zar se tako provađa opće priznato samoodređenje naroda?

Otišlo je u Beograd odaslanstvo Narodnoga Vijeća SHS iz Zagreba od 28 ljudi, među njima mnogi, koji nisu niti izabrani narodni zastupnici, — pa evo oduzeše Tebi, hrvatski narode, Tvoju suverenost i prenesoše vladarsku vlast nad hrvatskim na-

rodom na Nj. Vel. srpskoga kralja Petra I.

Jesi li Ti, hrvatski narode, s time sporazuman, mi danas ne znamo; ali znademo, da Te za Tvoju odluku u tomu važnom času nitko pitao nije. Provelo se to uopće bez pitanja i znanja naroda u jugoslavenskim zemljama i bez pitanja i znanja njihovih legalnih predstavništva: sabora hrvatskoga, dalmatinskoga, bosansko-hercegovačkoga, istarskoga, slovenskoga u Ljubljani, pa i bez pitanja i znanja srpske narodne skupštine u Beogradu.

Svaka čast Njegovomu Veličanstvu kralju, ali je pitanje, — nakon gorkoga iskustva, koje je hrvatski narod kroz stoljeća sakupio pod raznim kraljevima, — hoće li hrvatski narod uopće kralja, pa ma i najboljega, kad eto kraljevi i bez pitanja svoga naroda, pa još u ovo doba opće demokracije, mogu stvarati nove države. Kako si prisvajaju pravo, da samovlasno države grade, mogu si do volje prisvojiti i pravo, da ih tako razgrađuju.

Stranka je prava od svoga nastanka pa do danas, vjerna nauci svoga utemeljitelja dra Antuna Starčevića, budila hrvatsku svijest u svome narodu, iznosila mu svijetle i tamne točke slavne njegove povijesti, da tako uščuva njegovu ljubav za tisućljetnu hrvatsku državu. Stoga se i u ovom času obraća na Tebe, hrvatski narode, vjernom požrtvovnošću svojom i živom svojom riječi, da dostojanstveno i mirno primiš objavu o jedinstvenoj državi Srba, Hrvata i Slovenaca pod srpskim kraljem Petrom I., da se ne dadeš zavesti na nasilja i zlodjela, s kojih bi Ti sam još i najviše patiti mogao.

U ujedinjenoj državi Slovenaca, Hrvata i Srba ojačat će Tvoja snaga, ako tu državu izgradimo složnom, iskrenom ljubavi i slobodnom, nepatvorenom voljom cjelokupnoga naroda Hrvata, Slovenaca i Srba, ali kod te izgradnje ima da se sasluša i Tvoja riječ.

U objavi Njegovoga Visočanstva srpskoga kraljevića Aleksandra priznaje se, da je ta novost privremena. Ti ćeš dakle prije ili poslije ipak morati doći do toga, da svojim glasom odlučiš o svojoj sudbini, pa kako odlučiš, tako će Ti i biti, a Stranka prava pokoriti će se Tvojoj odluci.

Za sada Ti objavljujemo samo, da Ti je Narodno Vijeće SHS ne pitajući Tebe, nametnulo novu državu i dinastiju bez sudjelovanja Stranke prava i proti glasu Hrvatske pučke seljačke stranke, a za ove je dvije stranke kod zadnjih izbora za hrvatski sabor, kako znadeš, palo najviše glasova svijesnih i neodvisnih hrvatskih izbornika.

Stranka prava ostaje i danas kod svoje odluke za ujedinjenje svih hrvatskih zemalja u republikansku državu u savezu slobodnih nezavisnih suverenih država Slovenaca, Hrvata i Srba, pa Ti to ovim putem evo i poručuje, a Ti ćeš, narode, glasovati i svojim glasom o svojoj sudbini odlučiti.

U to ime pomogao Ti Bog, hrvatski narode, da i u tom odlučnom času nađeš pravi put k svojoj sreći, k svojem spasu i napretku, za koji je radila do sada, za koji će i u buduće raditi Tvoja Stranka prava.«

## SUKOB NA JELAČIĆEVOM TRGU

Predsjedništvo »Narodnog vijeća« izdalo je 3. prosinca 1918. u Beogradu obavijest, da »s danom 1. prosinca čitav naš narod slovensko-hrvatsko-srpski tvori jedinstvenu državu pod regencijom njegova kr. visočanstva prijestolonasljednika Aleksandra«. Nadalje javlja »Narodno vijeće«: »Prijestolonasljednik je u svome svečanom govoru preuzeo regenstvo i obrazovat će jedinstvenu vladu. Ovim aktom prestala je funkcija Narodnog vijeća kao vrhovne suverene vlasti države SHS na teritoriju bivše Austro-Ugarske. S konstituiranjem ministarstva prestat će i njegova administrativna funkcija, koju će sve dotle voditi predsjedništvo Narodnog vijeća u sporazumu sa srpskom vladom.«

Tako je 1. prosinca 1918. prestala postojati posebna »država Slovenaca, Hrvata i Srba«, koja je postala 29. listopada 1918. kad je u nju stupila »nezavisna država« Hrvatska (s Dalmacijom, Slavonijom i Rijekom).

U Zagreb je 2. prosinca 1918. na večer došla prva vijest, da je sinoć u Beogradu stvorena kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Onaj malobrojan svijet, koji je pristajao uz Svetozara Pribićevića, te koji je pod zaštitom policije već desetak dana vladao zagrebačkom »ulicom«, počne odmah manifestirati po kavanama, gdje se obično i sastajao. Manifestacije za novo stvorenu kraljevinu budu prenesene iz kavana, u kazalište. Sutradan su Pribićevićevi ljudi htjeli manifestirati po ulicama ali ih nije bilo dosta za pristojnu povorku. Zato u jutro provale sveučilišni đaci i drugi ljudi u zagrebačke srednje škole, gdje silom prekinuše obuku, te gimnazijalce i realce odvedoše na ulice, da u povorci manifestiraju gradom za novu državu. Ova se manifestacija ponovila 5. prosinca, kada je srednjoškolska mladež u povorci pošla u stolnu crkvu, gdje je nadbiskup dr. Ante Bauer odslužio »Te Deum«.

Ljudi, koji su ove manifestacije vodili, ne postupahu nimalo taktično. Na ulicama se vrijeđalo sve, što je hrvatskomu narodu milo i sveto. Zagrebački građani škripahu zubima, ne mogući doličnim načinom suzbiti ovu akciju, u kojoj gledahu »tuđe prste« i najmljene ljude. Tako se bez ikakove potrebe izazivalo Hrvate, da reagiraju na ove manifestacije. Reakcija je uslijedila još istoga dana (5. prosinca 1918.) poslije podne, kada je oveći broj hrvatskih vojnika 25. i 53 pukovnije pošao gradom manifestirati za hrvatsku republiku. Mnogi vojnici bijahu oboružani. Za njihovu je namjeru po svojim uhodama doznao dr. Grga Anđelinović, šef policije u Zagrebu. On je u neke kuće na Jelačićevom trgu smjestio oboružane vojnike (mornare), koji dočekaše vojničke manifestante. Tako je tamo došlo do sukoba, u kome su mornari lakoumno iz mašinških pušaka s prozora 2 kuća (broj 6 i 21) pucali na vojnike i na prolaznike. Neki vojnici uzvratiše pucnjavu, ali — kako bijahu nezaštićeni na otvorenom trgu — brzo podlegoše. Službeni je izvještaj glasio, da je u tome sukobu poginulo 13 ljudi (od toga 9 vojnika), a ranjeno je 17 ljudi (od toga 10 vojnika). Po gradu se pak govorilo, da je na Jelačićevom trgu nastradalo oko stotinu ljudi. Radi toga krvoprolića zavladalo je u Zagrebu neopisivo ogorčenje, kojemu ipak nitko nije smio javno dati izražaja, da ne bude uapšen. Novine šu morale šutjeti, da ih ne stigne sudbina pravaškoga dnevnika »Hrvatske«, kojemu je šef policije dr. Grga Anđelinović 4. pro-

sinca 1918. zabranio daljnje izlaženje.

Ovim silovitim načinom nije se dakako moglo Hrvate predobiti za novu državu. Mnogi Hrvati gledahu u »kraljevini SHS« samo nastavak bivše Austro-Ugarske. »Zbogom naša 29. listopada 1918. polučena sloboda!« govorilo se po Hrvatskoj. To se ne bi dogodilo, da je vlast postupala obzirno i s potrebitim taktom.

## KAKO OČEVIDCI OPISUJU SUKOB NA JELAČIĆEVOM TRGU

Kako je 5. prosinca 1918. došlo do sukoba na Jelačićevom trgu, o tom jedan od pobunjenih hrvatskih vojnika iskazuje ovako:

»U krilu 53. pješačke pukovnije u Zagrebu osnovaše podčasnici Ivan Perečić, Dragutin Mort, Rudolf Cecelja, Ivan Šimanović i Adolf Svare revolucionarni odbor u cilju, da zapriječe priključak Hrvatske Srbiji. Postrojbe 53. pješačke pukovnije postrojiše se 5. prosinca 1918. u svojoj vojarni, odakle krenuše po svoju vjernu braću domobrance u vojarnu 25. domobranske pješačke pukovnije. Trubljač ove 25. pukovnije zasvira »Zbjeg«, te se pripravljeni domobranci za čas svrstaše u postrojbe na čelu sa svojom pukovnijskom glazbom. Domobrance su pripremili i poveli Petar Cerovski, vodnik Franjo Kovačić i stari tambur Ivan Colarić.

U uzornom redu stupahu postrojbe u pravcu Jelačićevog trga uz ogromnu pratnju rodoljubnoga građanstva. Naša je namjera bila proglasiti slobodnu hrvatsku republiku. Uz to se putem izražavalo veliko narodno ogorčenje protiv Srba povicima: »Dolje srpska dinastija! Dolje kralj Petar! Dolje srpski militarizam!« Podjedno se klicalo slobodnoj Hrvatskoj, Stjepanu Radiću i hrvatskoj republici.

Slavosrbi Pribićević, Drinković i Grga Anđelinović naniješe krvavi dan nama, koji smo jedini imali smjelosti i hrabrosti, da govorimo u ime hrvatskog naroda, pa da oprovrgavamo laži, spletke i povijesno nasilje, te se suprotstavimo sramoti, koja je

nanešena hrvatskom narodu.

Dok su postrojbe hrvatske vojske u uzornom redu predvodili Ivan Perečić, Dragutin Mort, Ivan Colarić, Rudolf Cecelja, Petar Cerovski i Franjo Kovačić, u isto su vrijeme slavosrpski razbojnici smjestili teške strojne puške na Jelačićevom trgu, i to na kućama broj 4 i 6, pa na Gnezdinoj kući[1] i na t. zv. Elza Fluid domu[2], a čarkare po okolišnim kućama.

Slavosrpskom strojopuškom na kući broj 4 zapovijedao je sokolaš Miroslav Javand, na kući broj 6 sokolaš Marcel Tičak, a na Gnezdinoj kući i na Elza Fluid domu Židov Leopold Deutsch i mornarički časnik Dragutin Dolček.

Netom stupismo na Jelačićev trg, odmah se po nama prosula smrtonosna paljba, te je palo prvih par žrtava. Vođe nisu napustili vojnike, nego odmah po tradiciji Hrvata hladnokrvno prihvatiše borbu na život i smrt, polegavši uz nezaštićene stroj opuške.

Prvom je strojopuškom — na zaokretu s Jelačićevog trga prema Splavnici — zapovijedao vodnik Ivan Perečić, uz kojega su bili Sentmartoni, Milan Sorman i Rudolf Gregurin. Drugom je strojopuškom zapovijedao i pod najtežim se okolnostima borio popularni jednogodišnji desetnik Emil Perška, uz kojega su bili Dragutin Mort i vodnik Franjo Kovačić. Oni su do zadnjega časa pokrivali uzmak preostalih živih vojnika kod strojnih pušaka. Iza toga su nastavili borbu s dobro zaklonjenim i zaštićenim neprijateljem sve do prvoga sumraka, kada je konačno čitav bataljun 5. srpskog puka zauzeo postave na Jelačićevom trgu i na Splavnici. Trećom je strojopuškom zapovijedao poručnik Vinko Nemčić, kojemu su pomagali Slavko Šćukanec, Artur Weintraub, Ružić i Gnidicaj dok je četvrtu stroj opušku rukovodio Rudolf Cecelja.

Na kuću broj 4 jurišali su Janko Šešok, Ljubo Crnić, Josip Godler, Ferek i Antun Pavleković, koji su brzo zauzeli ovo prvo ubojničko gnijezdo. Na drugu je neprijateljsku stroj opušku (u kući broj 6) jurišao odred vojnika, koji su vodili Matija Vlašić

[1] Na mjestu ove kuće podignut je južni dio palače Gradske štedionice.
[2] Ova se zgrada nalazi na uglu Jelačićevog trga i Jurišićeve ulice.

i vodnik Ivan Šimanović. Potpomognuti postrojbama 5. srpskog puka zauzeše slavosrpski plaćenici — naoružani bombama i teškim oružjem — razne postave i zasjede. Tako se svršila borba hrvatskih vojnika protiv daleko jačeg neprijatelja.

U toj nejednakoj borbi izgubilo je svoj život 14 Hrvata, poimence: Slavko Šćukanec, Sentmartoni, Miroslav Svoboda, Viktor Kolombar, Miloš Mrše, Mato Gašparović, Mijo Staničer, Stjepan Jureša, Josip Lupinski, Ferdo Veršec, Nikola Ivša, Dragutin Kostelac, Andro Martinko i Antun Tašner-Juričić.«

Ovaj izvještaj znatno dopunjuje Srbin dr. Branko Kojić, koji je u borbi na Jelačićevom trgu sudjelovao kao član »Srpskoga Sokola«. On mi je odmah sutradan (6. prosinca 1918.) svoje doživljaje opisao ovako:

»Nešto iza 1 sat dobio je »Sokol« telefonsku zapovijed, da strojopuščani odio pošalje na Jelačićev trg, budući da se je već u jutro govorilo, da će vojnici izaći iz vojarna i manifestirati. Nato je 160 ljudi (mornari s Narodnom stražom) krenulo s 3 strojopuške pa Jelačićev trg. Njima je zapovijedao poručnik Dolček. Na trgu su rastjerali svijet i zaposjeli ulaze u pokrajne ulice.

Oko 2 sata čula se u Ilici buka. Dolazili su vojnici, pred kojima je išla glazba. Ovi su vojnici putem na uglu Ilice i Frankopanske ulice razoružali jednu četu Akademske garde, koja je išla (na Markov trg) pred Narodno vijeće.

Mornari su se povukli u kuće na Jelačićevom trgu. Puške su smjestili u kuće broj 4, 6 i 21, ali ne zato, da bi u slučaju bitke imali zgodniji položaj, nego samo zbog toga, da ne bi time izazivali vojnike.

Međutim se Jelačićev trg napunio oboružanim vojnicima. Sa sobom su imali nekoliko strojopušaka, koje su smjestili kraj spomenika. Naskoro je započelo i pucanje. Ipak su svi mislili, da će se stvar mirno svršiti. Kada su počeli jače (u zrak) pucati, iziđe pred njih sokol Tičak, te im reče, neka budu mirni i neka ne pucaju. Vojnici su ga prekidali povicima »Živila republika!«

»Dolje kralj!« i t. d. Napokon je prasnuo hitac i Tičak se srušio mrtav.

Sada je započela najžešća pucnjava. Pucalo se jednako jako s obje strane. Vojnici se odmah povukoše ispred Fellerove kuće (broj 21), gdje je bio najjači odio mornara. Svi su vojnici pošli prema Dugoj ulici. U to su vojnici provalili u Popovićevu kuću (broj 4.). Kako mornari pripovijedaju, vojnici su prodrli u kuću otraga (iz ulice Pod zidom), jer je glavni ulaz (s Jelačićevog trga) bio zaposjednut od mornara. Tu su vojnici oteli strojnu pušku, dok su se mornari razbježali većinom u kuću broj 6.

Sad je strojna puška, kojom je zapovijedao desetnik Deutsch, počela s kuće broj 21 pucati na Popovićevu kuću toli jako, da su se vojnici odavle razbježali. Na iličkom pločniku ih je 8 mrtvih ležalo pokraj jedne mlake krvi. Nato se mornari povratiše u Popovićevu kuću, gdje su ponovno zauzeli svoju stroj opušku.

Protivnički Vormeisteri, koji su pucali iz strojopuške, ubijeni su odmah na početku kao i sam njihov natporučnik Miroslav Svoboda. Uslijed jakog pucanja strojopuške s kuće broj 21 povukli su se vojnici u pokrajne ulice. Većina ih se razbježala, te je na Jelačićevom trgu zavladao priličan mir. Zato su kola gradske aprovizacije odvažala (u Zakladnu bolnicu Mil. braće) mrtve, a valjda i ranjene vojnike. Mornari su ostali u kućama sve do nešto iza 5 sati, dok nisu stigle srpske čete. Od mornara su 2 ubijena, a osam ih je ranjeno; dvojica su bila teško ranjena, a ostali su mogli sami ići. To sam čuo, kada je rekao sam poručnik Dolček.

Vojnici su neke strojopuške ostavili na Jelačićevom trgu, a s drugima su pobjegli. Jedna je grupa vojnika iza toga htjela navaliti na zgradu »Hrvatskoga Sokola«. Međutim su u »Sokolu« bili oni akademičari, koje su vojnici (na uglu Ilice i Frankopanske ulice) razoružali. Ovi su u »Sokolu« dobili puške, te su pošli u susret vojnicima. Tako je u Nikolićevoj ulici došlo do puškaranja, ali ipak nije nitko nastradao. Kada je pak iz »Sokola« počela pucati strojna puška, razišli su se vojnici.«

O pripravama za sukob na Jelačićevom trgu postoji izvješ-

taj samoga poručnika Dragutina Dolčeka, koji glasi ovako:

»Bilo je točno 1 sat poslije podne, kada sam dobio striktnu zapovijed Narodnog vijeća: »Pod cijenu vlastitog života morate ugušiti revolucijonarni pokret austro-ugarskih pukova«. Točno obaviješten o pravcu kretanja tih pobunjeničkih pukova krenuo sam iz »Hrvatskoga Sokola« sa 60 mornara svojeg dobrovoljačkog odreda i s tri strojne puške. Da bi izbjegao svaku borbu, pošao sam Kukovićevom ulicom i Zrinjevcem na Jelačićev trg. Pošto još nije bilo jasno, koja li je svrha i cilj pobunjenika, ostao sam u stavu čekanja na Jelačićevom trgu. Međutim je prva kolona pobunjenih vojnika razoružala i raspršila odred policijske straže kod Mesničke ulice. Druga je pak kolona isto tako razoružala i raspršila Akademsku gardu u Frankopanskoj ulici, a obje su kolone krenule prema Jelačićevom trgu. Vjeran ideji i zadatku, odlučio sam prihvatiti barikadnu borbu na Jelačićevom trgu. U tu sam svrhu izdao slijedeći raspored: jednu sam strojnu pušku i 15 mornara odredio u kupulu Zakladne bolnice, drugu strojnu pušku i opet 15 mornara u prvi kat zgrade Elza-Fluid na uglu Jurišićeve ulice i Jelačićevog trga, dok sam s 30 mornara i s jednom strojnom puškom pošao u prvi kat zgrade Rosia-Fonsier, koja se nalazi u sredini Jelačićevog trga (broj 6).«

S jednoga je prozora događaje na Jelačićevom trgu promatrao dr. Ivan Pernar, koji je u narednom broju Radićevog »Doma« taj sukob opisao ovako:

»Oko tri sata i četvrt začuje se od strane Ilice klicanje: »Živila republika!« Dolazilo je najmanje 600 oboružanih vojnika sa dvije mašinske puške. S Popovićeve kuće (na Jelačićevom trgu broj 4) htjelo se pucati na momčad. Nato je više vojnika podiglo u zrak puške i na puškama bijele marame, vičući: »Mi ne ćemo pucati. Nemojte ni Vi, nego nam dajte mašinske puške«. Za čas bude predana mitraljeza u kući broj 4. Nato je glazba zasvirala »Lijepa naša domovina«. Vojnici pođoše u kuću broj 6, da im i oni predadu mašinsku pušku. U to vrijeme čuli su se ponovno poklici, da republikanci ne će pucati, samo neka ne pucaju kraljevci. Ne znam, što se događalo u kući broj 6; samo je pao jedan hitac, našto je napolje izletilo 6 do 8 vojnika. Oko 15 vojnika vratilo se natrag u kuću. Što se sada unutra događalo

ne znam; ali nakon nekoliko časaka čuo se prasak pušaka. Planuše puške u veži kuće broj 6, a vojnici nagnuše jedan preko drugoga, te jedan ostade ležati pred vežom. Sada počnu rikati mitraljeze, i to prva republikanska od palače Prve hrvatske štedionice, druga iz kuće broj 6 na Jelačićevom trgu, treća iz Fellerove kuće (na uglu Jurišićeve ulice i Jelačićevog trga), četvrta kod svjetiljke lijevo od Jelačićevoga spomenika, a peta je bila postavljena iza samoga spomenika. Palo je mnogo žrtava. Ja sam vidio, kada su došla platonska kola, da odvezu mrtve i ranjene. Kraj Jelačićevoga spomenika bila su šestorica. Nekolicina se zaklonila iza spomenika, ležeći potrbuške; ovi su se šćućurili, da se zaštite od taneta. Jedan ili dva bijahu do smrti ubijeni. Pucalo se iz Fellerove kuće i sa strane od ulice Marije Valerije. (U zahodu na uglu Jelačićevog trga i ulice Marije Valerije bijahu smješteni oboružani članovi »Srpskoga Sokola«). Tako su ubijeni još i preostali vojnici. Kad je pucnjava prestala, digne se jedan mališ, koji je bio ranjen u desnu ruku, radi čega je ljevicom držao desnicu. Od gomile kod spomenika ostade živ jedan jedini. Kada su kola došla po mrtve, ustade taj — bio je narednik, a sav krvav od glave do pete, — pa zapita, gdje da se opere i gdje li je liječnik. Krv je natopila granitni postav bana Jelačića i okolišni pločnik. Užasna slika! Ljudi su od znatiželje dolazili, te su bez srca gazili po krvi.«

## RASPRAVA NA VOJNOM SUDU RADI SUKOBA NA JELAČIĆEVOM TRGU

Žalostan slučaj s vojnicima od 5. prosinca izrabilo je predsjedništvo »Narodnog vijeća«, u tu svrhu, da zatre hrvatsku vojsku. Zato je već 10. prosinca izdalo ovu obavijest: »Prema sporazumu između Narodnog vijeća u Zagrebu, te vlade i vrhovne komande u Srbiji, došla je u Zagreb vojna misija Srbije, koja će zajednički s vojnim odsjekom Narodnog vijeća izvršiti reorganizaciju stare vojske na našem narodnom prostoru, oslobođenom od Austro-Ugarske, na taj način, što će se stara vojska otpustiti kući, a na mjesto nje obrazovati nova mlada narodna vojska uz pomoć jugoslovenskih legija, koje će doći iz Srbije, da budu kader novim pukovnijama. Nove će pukovnije dobiti nove brojeve i nova svoja narodna imena prema krajevi-

ma i mjestima, u kojima će se obrazovati. Ove nove pukovnije sačinjavat će uz dosadašnju vojsku Srbije jednu jedinstvenu vojsku naše jedinstvene države Hrvata, Srba i Slovenaca. Šef je ove misije pukovnik Milan Pribićević. Misija je već otpočela svoj rad i nalazi se zajedno s odsjekom za Narodnu obranu u zgradi vojnoga zapovjedništva. U sastav ove misije ušla je dosadašnja delegacija srpske vrhovne komande kod Narodnog vijeća«.

U Zagrebu je 27. prosinca 1918. započela pred vojnim sudom glavna rasprava protiv 23 vojnika radi bune, koju su počinili 5. prosinca. Od pripadnika 53. pješačke pukovnije bili su optuženi vodnici Ivan Perečić, Dragutin Mort i Josip Šimatović, desetnik Adolf Schwartz, razvodnik Janko Herceg, te pješaci Mirko Drobac i Janko Pomjan; od pripadnika 25. domobranske pukovnije vodnik Rudolf Cecelja, desetnik Ivan Babić, razvodnici Andrija Fijan i Franjo Kovačić, te pješaci Mirko Milošak, Franjo Gašparac, Marko Majsl, Mirko Vragović, Blaž Barac, Tomo Potlaček, Konrad Škreblin, Stjepan Tresoglavec, Josip Ruklić, Stjepan Crnčec i Marko Koren, a od 2. bosansko-hercegovačke pukovnije Mustafa Bašagić.

Vojno ih je odvjetništvo optužilo, da su — nakon prethodnoga dogovora, da će manifestirati gradom za republiku, — sastavili povorku od 150 momaka od 53. pješačke pukovnije, kojima se priključila povorka od 100 momaka od 25. domobranske pukovnije. Vojnici su oboružani puškama i dvjema strojnim puškama pošli kroz Ilicu prema Jelačićevom trgu, te su putem kod Frankopanske ulice razoružali izaslanu ophodnju Akademske garde. Napokon su strojnim puškama zaposjeli Jelačićev trg, gdje su oštro nabijene strojne puške postavili protiv četa, poslanih od vlasti, te su ih napadajem prinudili na predaju jedne strojne puške i strojopuščanom vatrom poduzeli navalu, da osvoje i drugu, pri čemu je poginulo 15 ljudi, od čega i dvojica od momčadi, koja je bila protiv njih poslana, a preko 20 što jače što slabije ranjenih«.

Raspravi je predsjedao potpukovnik Kasumović, a vodio je major Burkhart. Optužbu je zastupao vojni odvjetnik Ivo Stožir, a optužene su branili vojni aditori Ugrinov i Vranković, te zagrebački odvjetnici: dr. Radivoj Walter, dr. Schick i Sporčić.

Glavna je rasprava potrajala 3 dana. Uz ostale svjedoke bili su preslušani također zapovjednici 25. i 53. pukovnije: pukovnik Kućak i potpukovnik Petrović. Njihovi su iskazi prikazali duh, koji je vladao u hrvatskoj vojsci. Kućak je rekao, da je po nalogu Narodnog vijeća pročitao domobrancima adresu Narodnog vijeća i odgovor regenta Aleksandra. Kad je iza toga čitanja kliknuo dinastiji Karađorđević, odazvala se jedva polovica domobranaca; naprotiv su kod poklika Hrvatskoj sudjelovali gotovo svi. Još je zanimiviji iskaz potpukovnika Petrovića. On je vojnicima 53. pukovnije održao govor, u kojemu je prikazao postanak kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, pa je taj svoj govor svršio poklikom kralju Petru. Tomu se pokliku odazvalo samo nekoliko momaka, dok su se u pozadini čuli povici: »Živila republika!« Petrovića je zapitao odvjetnik Walter, dali je primijetio, da momčad, koja se vratila s fronta, tjera republikansku agitaciju. Nato je Petrović odgovorio: »Momčad je zadojena republikanizmom«. Na pitanje pak, da li je bilo pijanih vojnika, odgovorio je Petrović, da ih je zaista bilo, premda je bilo zabranjeno prodavanje pića u kantini. Ustanovilo se, da hrvatski vojnici 25. i 53. pukovnije nisu htjeli priseći vjernost srpskom kralju Petru.

Poslije dovršene rasprave proglasio je vojni sud istom 6. siječnja 1919. presudu, kojom se Ivan Perečić osuđuje na 10 godina zatvora, Rudolf Cecelja i Josip Šimatović na 7 godina, Dragutin Mort, Adolf Schvvartz, Ivan Babić, Janko Herceg i Franjo Kovačić na 3 godine i 6 mjeseci, a Janko Pomjan, Mirko Milošak, Franjo Gašparović, Marko Majsl, Mirko Vragović, Blaž Barac, Tomo Potlaček, Konrad Škreblin, Stjepan Tresoglavec, Josip Ruklić, Stjepan Crnčec i Marko Koren na 1 godinu do 1 godine i 6 mjeseci. Sve su ove kazne većim dijelom izdržane, a tek manjim dijelom oproštene.

## PRVO MINISTARSTVO KRALJEVINE SHS

Regent je Aleksandar u ime kralja Petra 20. prosinca 1918. imenovao prvu zajedničku vladu za kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca. Ministrom predsjednikom postade Stojan Protić, a potpredsjednikom dr. Antun Korošec. Od srbijanskih stranaka do-

biše radikali uz Protića još dva ministra, poimence: dra Momčila Ninčića za financije i Milana Kapetanovića za građevine; od samostalne radikalne stranke postade Ljuba Davidović ministrom prosvjete, a Velislav Vulović ministrom željeznica (saobraćaja); od radikalnih disidenata postade Marko Trifković ministrom pravde; od liberalaca (nacionalista) postade Stojan Ribarac ministrom trgovine i industrije, a od naprednjaka, postade Miloje Jovanović ministrom ishrane i obnove zemlje. Hrvatska i Slavonija dobiše 4 ministra, poimence od hrvatsko-srpske koalicije: Svetozara Pribićevića za unutrašnje poslove i dra Edu Lukinića za pošte i brzojave, zatim od Starčevićeve stranke prava dra Živka Petričića za poljoprivredu, a od socijalno-demokratske stranke Vitomira Korača za socijalnu politiku. Bosna i Hercegovina dobiše 3 ministra, i to Srbina dra Uroša Krulja za narodno zdravlje, Hrvata dra Tugomira Alaupovića za vjere i muslimana dra Mehmeda Spahu za šume i rude. Slovenija je dobila 2 ministra: dra Korošca od Slovenske ljudske (pučke) stranke i dra Alberta Kramera od Jugoslovenske demokratske stranke; Kramer postade ministrom za izjednačenje zakona i za pripreme oko Ustavotvorne skupštine (konstituante). Dalmaciju će u vladi zastupati dr. Ante Trumbić kao ministar vanjskih posala, a Crnu Goru Miroslav Rajčević kao ministar boz lisnice. Vojvodina nije dobila nijednoga ministra, a ministrom vojske i mornarice postade general Mihajlo Rašić.

Čim je ministarstvo bilo imenovano, odmah se u Hrvatskoj primijetilo, da je u njemu premalo Hrvata. Od 20 ministara imaju Srbi 13, Hrvati 4, Slovenci 2, a muslimani 1 ministra. Svaka srbijanska stranka dobila je u ministarstvu svoga predstavnika, a na 2 tada u hrvatskom narodu najjače stranke (seljačku i pravašku) nije se kod sastava ministarstva uzeo nikakav obzir.

U to vrijeme spremao se hrvatski narod, da oslobodi Međimurje, kamo nije doprla srpska vojska. Dobrovoljne hrvatske čete provališe 24. prosinca 1918. u Međimurje, odakle je pred njima uzmaknula madžarska posada bez jačeg otpora. Hrvati, koji su činili 95 postotaka svih žitelja u Međimurju, primiše ovu okupaciju s velikim veseljem.

U Beogradu se 29. prosinca 1918. sastala srpska Narodna skupština, pred koju je ministar predsjednik Protić iznio adresu »Narodnog vijeća«, koju je 1. prosinca pročitao dr. Ante Pavelić. i odgoVor regenta Aleksandra. Oba ova državna spisa odobrila je narodna skupština na prijedlog Ljube Jovanovića. Time je kraljevina Srbija zakonitim načinom dala »političku potvrdu svršenom djelu ujedinjenja Srba, Hrvata i Slovenaca«.

Hrvati su očekivali, da će isti državni spisi doći i pred hrvatski sabor, koji nije 29. listopada 1918. bio raspušten. Time bi onaj akt od 1. prosinca 1918. i sa strane kraljevine Hrvatske dobio oblik zakona, kako mu ga 29. prosinca dade srpska Narodna skupština sa strane kraljevine Srbije. Međutim se svemoćni Svetozar Pribićević odlučno protivio, sazivu hrvatskoga sabora, jer je znao, da u njemu ne bi akt od 1. prosinca prošao jednoglasno i bez kritike. Posve je sigurno, da bi protiv prihvata sjedinjenja Hrvatske sa Srbijom glasovalo 12 narodnih zastupnika Hrvatske stranke prava, 3 zastupnika Hrvatske pučke seljačke, 6 Stračevićanaca i 2 koalirca, a možda i jošte koji narodni zastupnik i virilist hrvatskoga sabora. Pribićević dapače ne htjede ove spise iznijeti niti pred središnji odbor »Narodnog vijeća«, premda bi to morao učiniti, jer se delegacija »Narodnog vijeća« nije u Beogradu držala zaključka i naputaka, koji su primljeni u sjednici »Narodnog vijeća« od 24. studenoga 1918.

Radi ovih propusta počeli su rodoljubni Hrvati akt od 1. prosinca 1918. smatrati revolucionarnim činom, koji namjerice nije bio kasnije uzakonjen po hrvatskom saboru. Slično su o tomu aktu držali mnogi Crnogorci, premda je »velika narodna skupština srpskoga naroda u Crnoj Gori« 26. studenoga 1918. u Podgorici zaključila, »da se kralj Nikola I. Petrović Njegoš i njegova dinastija zbaci s crnogorskog prijestolja, pa da se Crna Gora s bratskom Srbijom ujedini u jednu državu pod dinastijom Karađorđevića, te ovako ujedinjena stupi u zajedničku otadžbinu našega troplemenog naroda Srba, Hrvata i Slovenaca«.

Ministarstvo je u Beogradu nastojalo, da po mogućnosti izbriše razlike između Srba i Hrvata. U tu je svrhu 22. prosinca 1918. ustanovilo, da državna zastava kraljevine SHS bude trobojnica s vodoravno položenim bojama, i to gore modra, u

sredini bijela, a dolje crvena. Pored ove zastave, koja označuje državnost, mogu se upotrebljavati također narodne i uobičajene zastave. Za državni grb uzima se bijeli dvoglavi orao, koji imade na prsima štit, podijeljen u 2 manja polja. Na desnom je polju crveni križ sa 4 kresala u podobi slova C. To je grb Srbije. Lijeva polovica grba imade šahovsku ploču sa 25 kocaka bijele i crvene boje. To će biti grb Hrvatske. Donje manje polje predočuje grb Slovenije (stare Ilirije): na plavom polju bijeli polumjesec okrenut prema gore, a između njegovih krakova 3 bijele zvijezde svaka sa 6 pera.

Osim toga je ministarstvo 22. prosinca zaključilo, da se imade proglasiti ravnopravnost latinice i ćirilice na čitavom teritoriju kraljevine SHS. Jednako se na čitav državni teritorij prenašaju ustavna i građanska prava kraljevine Srbije. — U sjednici od 22; siječnja 1919. stvorilo je ministarstvo zaključak, da se ima ukinuti stari Julijanski kalendar, koji 13 dana zaostaje za Gregorijanskim kalendarom. Stari kalendar prestaje važiti 14. (27.) siječnja 1919. Sutradan imaju svi državni uredi računati po novom kalendaru kao 28. a ne 15. siječnja. (Ovdje treba spomenuti, da je stari kalendar i nadalje ostao u porabi grčko-istočne crkve).

Teška je briga morila hrvatski narod, što li će biti s papirnatim novcem? Naredbom ministra financija dra Momčila Ninčića od 25. prosinca 1918. bijaše određeno žigosanje i popis papirnatog novca austro-ugarske banke na teritoriju kraljevine SHS. Tako se na proljeće g. 1919. ustanovilo, da je u cijeloj državi 5.320 milijuna 593.215 kruna. Žigosanje se obavilo toli lakomišljeno, da su kasnije mogli ljudi iz Austrije i Ugarske dovažati krune, te ih sami providjeti pravim ili krivotvorenim žigom. Svatko je uviđao, da ministarstvo ne zna ili ne će zaštititi naš novac.

**NEZADOVOLJSTVO SE U HRVATSKOJ POJAČALO GODINE 1919.**

Početkom g. 1919. počele su hrvatske novine donašati vijesti, da časnici i podčasnici srbijanske vojske u Hrvatskoj i Slavoniji batinaju vojnike, dapače i građanske osobe, naročito seljake. To je izazvalo ogorčenje cijeloga naroda hrvatskog, jer je kod

nas još g. 1869. hrvatski sabor ukinuo batinanje. Naskoro se za vojskom povelo i oružništvo (žandarmerija). Mnogobrojni novi oružnici (većinom Srbi) batinahu hrvatske seljake bez ikakova razloga, često samo radi toga, što se seljaci očitovahu za republikansko uređenje države. Ovakvi oružnici obično nisu imali dovoljnog poznavanja zakona, a još manje moralne snage. Zato su kod zlostavljanja hrvatskih seljaka govorili, da to čine »u ime kralja Petra«. Običavahu dodavati, da je »Srbin njegov gospodar i Bog«; zato bi seljaka silili, da mora »kleknuti pred šajkačom«. Nije čudo, što je tolika surovost urodila kod hrvatskih seljaka mržnjom na novu državu, u kojoj oružnici ugrožavaju narodu život, mjesto da mu čuvaju imovinu.

Istodobno se u Hrvatskoj mnogo raspravljalo o tomu, hoće li kraljevina SHS biti uređena centralistički ili federalistički. Pribićević i njegovi prijatelji (većinom Srbi) bijahu za kruti centralizam, po kome treba da cijelo zakonodavstvo i uprava države dolaze iz Beograda. U tu svrhu osnovao je Pribićević 16. veljače 1919. na sastanku u Sarajevu novu »stranku jugoslavenske demokracije«. Naprotiv se Starčevićanci i mnogi drugi Hrvati opredijeliše za federalizam, po kome bi samo stanovite ustanove (n. pr. kralj, vojska i vanjsko ministarstvo) bile zajedničke za cijelu državu, dok bi za preostale poslove svaki dio države (dakle Srbija, Hrvatska, Bosna, Slovenija, Crna Gora i Vojvodina) imao posebnu vladu i sabor.

U Bjelovaru je potpukovnik Petar Teslić godine 1919. izdao naredbu, kojom propisuje batinanje ovim riječima: »Uvreda kralja ili republikanstvo kažnjava se (i za civile) s 25 batina. Propusti u stražarskoj i inoj službi kažnjavaju se s 25 batina. Vojni bjegunci se kažnjavaju s 25 batina. Ako rodbina ne izda vojnoga bjegunca, stavit će se u zatvor svi članovi njegove obitelji dotle, dok on ne dođe u Bjelovar. Isti je postupak s onima, koji se ne odazovu vojnom pozivu, kad ih se pozove pod oružje. Prekoračenje dopusta kažnjava se s 5 batina za jedan dan prekoračenja, a za svaki daljnji dan 2 batine više. Tko ukrade vrijednost do 200 kruna, kaznit će se s 15 batina, do 500 kruna s 20 batina, a do 1000 kruna s 25 batina.«

U Sarajevu je početkom veljače g. 1919. održana velika skupština tamošnjih Srba. Tom se prigodom dr. Milan Srškić odlučno izjavio protiv bilo kakve pokrajinske autonomije, jer da »sve mora ići u Beograd«. On je dapače svoj govor završio poklikom: »Živila Velika Srbija!«

Novi hrv. ban dr. Ivan Paleček je na taj položaj došao mjesto zubara dra Ante Pavelića, kojega su tražili Starčevićanci. — Paleček je odmah ponizio bansku čast izjavom, da će sve raditi po uputama iz Beograda, jer da banska vlada nije više autonomna, kako je bila od g. 1868. do g. 1918.

Pribićević je kao ministar unutarnjih posala sredinom veljače g. 1919. na skupštini u Sarajevu odlučno navijestio beogradski centralizam riječima: »Ima elemenata, koji zastupaju tezu, da naša država doduše može imati jednu zajedničku vladu, ali treba imati i posebne pokrajinske vlade s posebnim pokrajinskim zakonodavstvom. Moje je mišljenje, da se s tim elementom moramo bezobzirno upustiti u borbu, jer je to u interesu potpunog izgrađivanja državnog jedinstva. Ja stojim na stanovištu, da se naša država ima urediti potpuno centralistički. Ne može biti kompromisa između struje, koja želi centralističko uređenje države, i one struje, koja hoće državno uređenje na temelju pokrajinskih autonomija. Jednako je za mene izvan diskusije, da naša država mora biti monarkija pod dinastijom Karađorđevića. Ni u kakve kompromise ne mogu se upuštati s elementima, koji bi zastupali drugo stanovište«. Time je Pribićević otvoreno navijestio borbu Stjepanu Radiću.

## SKUPŠTINA RADIĆEVE SELJAČKE STRANKE

U dvorani zagrebačke »Streljane« održana je 3. veljače 1919. velika skupština »Hrvatske pučke seljačke stranke«, koju je otvorio predsjednik Stjepan Radić.

U početku svoga govora ističe Stjepan Radić, kako smo mi svi očekivali, da će nas Rusija osloboditi, jer smo uvidjeli, da oslobađa narode samo onaj, koji može srušiti surovu silu policajne vlasti. Dostojni smo bili svoje slobode, jer smo i za vrije-

me najjače sile i vojske monarkije klicali i radili za republiku, premda smo mogli svaki čas za to izgubiti svoje glave. I sada dolaze neki te govore, da ni jesmo vrijedni slobode, da nas je oslobodio srpski kundak. To, što se sada čini, nije samoodređenje, to je potlačivanje i namitanje tuđe volje i sile. Nad nama stoji sada vlada bezbožnih tirana, koji sve svoje bezboštvo ispoljuju u svojoj politici. S prijezirom govore i o Wilsonu. Svetozar Pribićević rekao je jednom: »Što mi toliko dodijavate s tim Wilsonom. Mi ne trebamo njegove orijentacije, već hoćemo englesku orijentaciju.« (Povici: Dolje Pribićević!) Zabranili su nam govoriti o republici. Ovi današnji bezbošci najveći su krivci, i to ne samo pred zakonom i ustavom, već i pred čovječjom savješću. Mjesto sabora dali su nam srpsku Narodnu skupštinu, koja nas je opteretila sa 300 milijuna dinara duga. Hrvatski je ban postao podvornikom ministra unutrašnjih djela. U ime narodnog jedinstva, koje nam je bilo svagdje sveto, pogazili su čovječje dostojanstvo. U Ždali preko Drave svukli su do gola ljude i trnovitim ih batinama tukli. Isto se dogodilo u Severinu, Rači, Popovači, Grubišnom polju; svagdje su ljude batinali, i to samo za povik »Živila republika«. Treba znati, da to nije zabluda pojedinaca, već je to sistem srpske kraljevske vlade, koju ne možemo nipošto nazvati svojom narodnom vladom. To je sistem braće Pribićevića (Povici: »Dolje vlada! Dolje Pribićević!«). To je sistem Tiszinih slugu, a ne sistem srpskog ili hrvatskog seljaka. Najgori ljudi između hrvatske gospode složili su se s najgorim ljudima srpske gospode, te su postavili i priznali dinastiju Karađorđevića. (Povici: »Dolje Pavelić! Dolje Anđelinović!«) U ime naroda govore i rade ti ljudi protiv naroda. Naša gospoda misle, da seljak ne zna, što je republika. Kad bi slučajno to bila istina, mogli bi reći toj gospodi: »Slavna gospodo, što ste radili kroz tisuću godina, da naš narod još danas ništa ne zna?« — Republika znači: dolje militarizam, a militarizam je sve ono, što se danas u našoj domovini zbiva. Zato dolje militarizam kraljevstva SHS! Republika je politička jedinica, gdje je radnik slobodan sa svojim čekićem, gdje je seljak slobodan sa svojim plugom. Takova je republika u Americi, a hiljade je naših ljudi boravilo i živilo ondje, vratilo se s tim osjećajima u domovinu, pa s njima živi i sada. I još dolaze ljudi, koji govore, da naš seljak ne zna, što je republika. Republika je država bez žandarske sile. Vlast pripada samo puku; narod je jedini suveren. Kad smo srušili cara,

treba pokazati, da smo slobodni svi, a ne samo oni, koji su postali ministri. Mi smo 4 petine hrvatskog naroda, i kao takovi hoćemo i zahtijevamo hrvatsku republiku i hrvatsku konstituantu, jer vidimo, da se ruši naša hrvatska domovina, koju ste vi svojim životom branili. Kako se može takovom narodu reći, da nije zaslužio svoje slobode, već batine i kundakom po glavi? Mi pred cijelom Evropom i njezinom kult., kojoj smo uvijek bili branitelji, tražimo hrvatsku konstituantu. Tražimo jedinstvo Slovenaca, Hrvata, Srba i Bugara. Svi mi znamo, da formalno narodno jedinstvo ne vrijedi ništa. Madžari su nas mamili, a namamili su samo našu pokvarenu gospodu. Da je nas tko g. 1861 pitao, što hoćemo, mi bi pristali uz austrijski režim, koji je bio barem nešto pošteniji, nešto čovječniji i evropskiji, pa ne bi išli u madžarsku Aziju, kao što ni sada ne ćemo ići u srpsku Aziju. Hoćemo federativnu republiku Srba, Hrvata, Slovenaca i Bugara. Hoćemo da dignemo dobroga hrvatskog učitelja i pravednoga suca, no samo uz taj uvjet, da si ne prisvaja vlasti. Oslobodit ćemo ženu, i dat ćemo joj ista prava, kao što ih ima i muškarac. Svi hoćemo da smo jednaki. Tim prepuštamo samo narodu pravo odlučivanja u slobodnoj hrvatskoj konstituanti.

Nakon toga uzeo je riječ prof. dr. Rudolf Horvat, koji ističe, kako je sve ono, što je kroz decenije sagrađeno, sada kroz pedeset ratnih mjeseci uništeno. Gospoda se sada boje, da će seljak postati boljševik i razbojnik. Međutim naš seljak jedino ne voli rat, on će nastaviti rat samo protiv rata. Boljševizam uključuje i komunizam, dok naš seljak naprotiv ne podnosi komunizma, te zato i nije pravi boljševik. U komunističkoj je državi seljak samo besplatni stanar na svojem vlastitom posjedu. Za takav poredak može biti samo beskućnik. (Odobravanje.) Neka naša gospoda znadu, da će ju baš hrvatski seljak zaštititi od boljševizma. Trebala su gospoda političari voditi računa o mišljenju našega seljaka. Naš seljak hoće slobodnu republiku, a gospoda mu hoće da narinu kraljevstvo SHS. Ministarstvo u Beogradu vlada posve samovoljno. Tražimo posve nezavisnu državu Hrvatsku. Ako pak hrvatski narod ne može dobiti posebnu svoju državu, onda hoćemo, da Hrvatska bude u konfederaciji sa Srbijom, a ne pod Srbijom; hoćemo da nam je Srbin brat, a ne gospodar. Državna forma, koju veći dio naroda ne želi, ne može se održati. Treba da političari zađu među narod,

pa da saslušaju njegove potrebe i želje, jer su i onako svi seljačkoga porijekla. Mnogi misle i to, da seljaci mrze gospodu. Ali to ne stoji. Seljak mrzi samo stanovitu pokvarenu gospodu, dok će poštena gospoda uvijek naići kod seljaka na ljubav i potporu. Seljaštvo želi da se podigne školstvo, jer hoće da Hrvatska bude evropska država. Troškovi za školstvo ne smiju pasti na teret općina, kao do sada; to treba da uzme država na svoja leđa, jer i onako je u interesu čitave države, da bude što manje analfabeta. Do sada nas nije ništa zatrlo, pa nas ne će ni batine.

Nakon toga je dr. Đuro Basariček zorno prikazao propadanje hrvatskog naroda pod režimom bivše monarkije. Predočuje tabele o imovinskom stanju seljaka, te izvodi, kako 209 posjednika u Hrvatskoj drži u svojim rukama 22 postotka zemljišta. Za sanaciju tih prilika preporuča uvedenje našeg starog zadružnog prava.

Za njim je uzela riječ seljakinja Marija Matočec iz Gjurgjevca. Ona govori o bijednom položaju žene, u koji je zapala zbog današnjeg nasljednog prava. Po tome pravu dobiva žena iza muževe smrti jednu četvrtinu zemlje, i to samo u tom slučaju, ako imade svoje djece. Traži sva prava za žene, koja uživaju i muškarci, a u prvom redu pravo glasa.

Josip Predavec uspoređuje podzemnu Rusiju s podzemnom Hrvatskom, u kojoj surađuju sile, koje će svu tu pokvarenu gospodu maknuti. Mislila su gospoda, da su već toliko moćna, da će moći posegnuti i za imetkom našeg seljaka, te misle, da će samo oni moći odlučivati o vrijednosti našeg naroda. Opširno razlaže, kako je nepravedno provedena relacija između krune i dinara. Naš narodni imetak toliki je, da može namiriti pokriće za čitavu vrijednost krune, dok je srpski narodni imetak znatno slabiji, što je uostalom bilo već i prije obih ratova. Što se tiče agrarne reforme, tvrdi govornik, da je to obična licitacija sa strane gospode. Seljački narod međutim ne smije dozvoliti, da se sa zemljom gospodski i politički raspolaže. Zar će zemlju dijeliti kralj? Zar će dijeliti ministri? Zar Pribićević da ju dijeli? Nitko je ne će dijeliti osim seljaka, koji ju je svojim znojem i krvlju obrađivao i branio, pa zato pripada pravo odluke u toj stvari samo njemu, a ne socijalističkom ministru Koraču, kojemu

je domovina cio svijet. S razdiobom zemlje teče uporedo i određenje kredita i pitanje kolonizacije. Gospoda se žure, da tu agrarnu reformu provedu prije prve sjetve, jer trebaju seljačke glasove kod izbora. Protivi se diobi zemljišta po socijalističkim teorijama. Dok se zemlja definitivno ne podijeli, neka se seljaku dade u jeftini zakup toliko zemlje, koliko može obrađivati. Prosvjeduje protiv svake kortešacije podjelom zemlje.

Dr. Maček govori o slavenstvu i srodstvu naroda. Prikazuje položaj našeg naroda, koji se nalazi između samih bratskih i srodnih naroda. Ističe, kako su svi veliki Hrvati bili ujedno i veliki Slaveni. Hrvatska pučka seljačka stranka, koja je preuzela kulturnu baštinu svojih preporoditelja, stavila je zato u svoj program nekoliko izvjesnih točaka. Mi hoćemo slobodnu i samostalnu državu Hrvata, a jednako slobodnu državu Slovenaca i jednako slobodnu državu Srba. Govori o našim nenarodnim elementima.

Napokon je uzeo riječ Stjepan Uroić, koji predlaže skupštini rezoluciju, u kojoj se prosvjeduje protiv nasilja u Hrvatskoj; prosvjeduje se i protiv ujedinjenja u kraljevstvo SHS, koje je uslijedilo protiv volje naroda, pa se traži, da se srpske čete odmah povuku iz Hrvatske.

Narodni zastupnik Jalžabetić predlaže, da se ta rezolucija kao posebni memorandum pošalje vlastima, koje će odlučivati na mirovnoj konferenciji, kako bi javnost zapadnih vlasti saznala za krivice, počinjene na našem narodu, te da nam se povrate prava i sloboda, koje nas idu. — Skupština prima rezoluciju i prijedlog Jalžabetićev jednoglasno.

Skupštinu završuje predsjednik Stjepan Radić viješću, da se je iz Praga vratio zastupnik Hrvoj, koji je sa seljakom Štovičekom izvijestio predsjednika Masaryka, zamjenika dra Kramarža, pa dra Švehlu, kao i pouzdanika Wilsonovog u Pragu, kojemu su izložili sistem batinjanja u Hrvatskoj.

Prema uputi predsjednika stranke svrstala se povorka od kojih 5000 seljaka, te je pošla Streljačkom i Mesničkom ulicom pred Jelačićev spomenik, gdje je predsjednik Radić još izrekao govor

o slobodi čovječanstva. Nakon toga se je narod razišao, kličući republici i hrvatskoj konstituanti.

## NOVI PROGRAM HRVATSKE STRANKE PRAVA

U Zagrebu su dr. Vladimir Prebeg, kao predsjednik kluba Hrvatske stranke prava u hrvatskom saboru, j odvjetnik dr. Ante Pavelić izradili politički pravaški program prema novo nastalim prilikama. Oni su 1. ožujka 1919. izdali na hrvatski narod proglas, koji je sadržavao ove glavne točke:

1. Hrvatska stranka prava se smatra narodnom strankom, jer joj je svrha sačuvati individualnost hrvatskog naroda i državnu samostalnost. Naziv joj je stranka prava zato, jer želi čuvati i bdjeti nad hiljadugodišnjim i od naših predaka naslijeđenim pravom u slobodnoj državi Hrvatskoj. U načelu stoji na republikanskoj bazi, jer želi, da hrvatski narod bude sam gospodar u svojoj slobodnoj hrvatskoj državi.

2. Odgovarajući toj svrsi, dijeli se program stranke prava na dva dijela: na državni — odnosno ustavni — i na socijalno-gospodarski dio.

3. Hrvatska će stranka prava — vjerna nauci njenog osnivača dra Ante Starčevića — i u buduće svima zakonitim sredstvima nastojati, da se na temelju hrvatskog državnog prava i načela narodnog samoodređenja sva hrvatska područja ujedine u slobodnoj i nezavisnoj državi Hrvatskoj.

4. Hrvatska stranka prava zastupa stanovište, da sloboda i socijalna pravda za sve moraju činiti podlogu državnog života. Zato će hrvatska stranka prava raditi o tomu, da državnim ustavom bude svakomu hrvatskomu državljaninu osigurana državna sigurnost, potpuna osobna sloboda, te privatni posjed, sloboda misli u govoru i pismu, sloboda sastajanja, agitacije i organizacije, zaštita kućnoga mira i listovne tajne, sloboda savjesti i beziznimna jednakost svih državljana pred zakonom, kao što konačno također sva ostala čovječja prava i slobode.«

## PRIVREMENO NARODNO PREDSTAVNIŠTVO

Ukazom regenta Aleksandra od 24. veljače 1919. sazvano je 1. ožujka 1919. u Beograd privremeno »Narodno predstavništvo« mjesto zasnovanog »Državnog vijeća«. U to će predstavništvo sjeverna Srbija poslati 84 predstavnika, južna Srbija (Macedonija) 24, Hrvatska (sa Slavonijom, Rijekom i Međimurjem) 60, Bosna i Hercegovina 42, Slovenija 32, Vojvodina 24, Crna Gora 12, Dalmacija 12, a Istra 4, ukupno dakle 294 predstavnika. Hrvati su odmah opazili, da sjeverna Srbija dobiva 24 predstavnika više, nego li Hrvatska, premda ima manje žitelja. Još se više prigovaralo izboru tih predstavnika. Dok je naime u Srbiji svaka stranka dobila toliko predstavnika, koliko joj pripada u razmjeru njezine snage u »narodnoj skupštini«, odlučivala je za »prečanske krajeve« samovolja Svetozara Pribićevića i njegovih prijatelja, a djelomice i dra Ante Pavelića. Tako se dogodilo, da su iz Vojvodine, Dalmacije, Bosne i Hercegovine poslani u Beograd većinom takvi ljudi, koji nipošto ne predstavljahu volju naroda. Tu je — kako se govorilo — »jedan drugoga« jednostavno imenovao »narodnim predstavnikom«. Iz Hrvatske su poslani sami koalirci, napredniaci i Starčevicanci. (Jedino se »Hrv. pučkoj seljačkoj stranci« priuštilo 2 predstavnika: Stjepana Radića i Karlu Kovačevića; ali ni ova dvojica ne pođoše u Beograd).

Iza verifikacije tobožnjih »punomoćja« izabran je za predsjednika »Narodnoga predstavništva« radikalski disident Srbin dr. Dragoljub Pavlović, a za potpredsjednike: Hrvat dr.. Ivan Ribar i Slovenac dr. František Janković. Redovito zasjedanje »privremenog narodnog predstavništva« otvorio je regent Aleksandar 16. ožujka 1919. prijestolnom besjedom.

Kao ministar unutrašnjih djela nastojao je Svetozar Pribićević okrnjiti vlast hrvatskoga bana i umanjiti banov ugled u hrvatskom narodu, kako bi se lakše prigodom stvaranja ustava ukinula ova prastara i Hrvatima osebujna čast. Pribićeviću je u ministarskom savjetu pošlo za rukom, da hrvatskoga bana podredi ministarstvu unutrašnjih djela. Time je polučio, da ban postane visokim činovnikom, dok je prije toga bio državni dostojanstvenik. Već 20. siječnja 1919. bude ban Antun pl.

Mihalović prisiljen na odstup. Za novoga bana odredi Pribićević svoga prijatelja dra Ivana Palečeka, odvjetnika iz Vukovara, koga imenuje regent Aleksandar ukazom od 20. siječnja 1919. Faktično je vladao podban dr. Srđan Budisavljevič, zakleti neprijatelj svega, što nosi ime hrvatsko. Budisavljevič je ljuto progonio hrvatske činovnike i profesore. Kad je Budisavljević otišao u Narodno predstavništvo, postade podbanom dr. Tomislav Tomljenović, koji je tada bio prijatelj Svetozara Pribićevića; zato se po nalogu demokratskoga kluba nastavio progon Hrvata.

Od članova »Starčevićeve stranke prava« stupiše u Narodni klub: Cezar Akačić, dr. Grga Anđelinović, dr. Ante Barac, dr. Mate Drinković, dr. Lavoslav Hanžek, Ivica Kovačević, dr. Ivan Krnic, dr. Laxa, dr. Matko Laginja, dr. Radovan Marković, dr. Ante Pavelić, Ivan Peršić, dr. Živko Petričić, dr. Peroslav Paskijević, dr. Svetozar Rittig, don Kerubin Šegvić, dr. Vjekoslav Spinčić i dr. Nikola Winterhalter, a od »Napredne demokratske stranke«: dr. Ivica Lorković, dr. Ladislav Polič, dr. Stjepan Srkulj i dr. Đuro Šurmin. U narodni klub je stupio Srbin Jovo Banjanin, koji je bio osobni protivnik Svetozara Pribićevića. Uz Narodni klub pristajahu također neki bosanski muslimani, naročito: dr. Mehmed Spaho, dr. Halid beg Hrasnica, prof Salih Baljić i dr. Alikijamil beg Džinić. Za predsjednika »Narodnoga kluba« bijaše izabran dr. Matko Laginja.

Kod imenovanja članova privremenoga Narodnog predstavništva posve je mimoiđena »Hrvatska stranka prava«, premda je u hrvatskom saboru imala 12 narodnih zastupnika. Jednako se krivo učinilo »Hrvatskoj pučkoj seljačkoj stranci«, koja je tada već bila veoma popularna u hrvatskom narodu. Ovoj su stranci dana samo 2 člana (Stjepan Radić i Karlo Kovačević) u Narodnom predstavništvu, radi čega nisu ni oni pošli u Beograd. Može se bez ikakova pretjerivanja reći, da znatna većina hrvatskog naroda nije bila zastupana u tom Narodnom predstavništvu.

## PROSVJED STRANKE PRAVA

Kad se imala sastati u Beogradu 1. ožujka 1919. privremena skupština u svrhu donošenja ustava i drugih zakona, kojima bi se imala srediti nova država, odaslala je toj skupštini u Beograd Hrvatska stranka prava također iz pera dra Vladimira Prebega slijedeći prosvjed:

Predsjedništvu Državnog Vijeća SHS u Beogradu.

Ukazom ministarskog savjeta sazvano je državno vijeće SHS u Beogradu za 1. ožujka 1919.

Sve zvanične objave o tomu državnom vijeću govore, da su u njemu zastupane sve postojeće stranke iz svih zemalja Slovenaca, Hrvata i Srba, a ta tvrdnja ne odgovara pravomu stanju stvari, ne samo zato, što su svoje sudjelovanje u njemu uskratili Hrvatska pučka seljačka stranka i socijalni demokrati iz Bosne i Hercegovine, nego naročito još i zato, što u to državno vijeće uopće nije prizvana, i što u njemu ne sudjeluje — Stranka prava.

Tim su povrijeđena ne samo sva ustavna prava, nego je povrijeđeno napose međunarodno priznato načelo jednakopravnosti. Povrijeđeno je sastavom toga državnoga vijeća i opće priznato načelo demokracije i samoodređenja naroda, jer je to vijeće sazvano bez pitanja naroda u državama Slovenaca, Hrvata i Srba. Šta više: u tomu vijeću sudjeluju pojedinci, kojima narodi svoje povjerenje poklonili nisu, jer imade mnogo članova u tomu vijeću, koji uopće nisu narodni zastupnici, dok nasuprot mnogi izabrani narodni zastupnici pojedinih stranaka, koje u tomu vijeću i sudjeluju, nisu u državno vijeće prizvani.
U državno vijeće nisu dakle narodi birali ljude svoga povjerenja, nego su po pojedinim strankama članovi u to vijeće dekretirani u vrlo mnogo slučajeva, dapače i pod uplivom državne vlasti. Državno je dakle vijeće ustrojeno bez volje i sudjelovanja naroda.

To je doista samovolja, koja se ničim ispričati i ničim opravdati ne može.

Svojedobno je (godine 1868. oktroiranim izbornim redom) umjetno sastavljena većina u saboru kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, da se odglasa zlosretna hrvatsko-ugarska nagodba, koja je u ugarskom ropstvu držala hrvatski narod kroz više od pol vijeka; a sada će se evo, nakon što smo se sretno riješili toga jarma — usprkos baš tim povodom sabranoga iskustva, da se teško ruše makar i u istočnomu grijehu začeti i u život privedeni zakoni, — stvarati i stvoriti novi zakoni za novu državu bez pitanja i saslušanja naroda, i to po državnomu vijeću, u komu ne sjede po narodu izabrani zastupnici, šta više, iz koga je vijeća isključen uopće veliki dio hrvatskoga naroda, onaj naime dio, koji je okupljen u Stranci prava.

Da tu nepravdu predstavimo zorno, navesti ćemo brojeve u razmjeru glasova predanih kod zadnjih izbora za sabor kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije iz god. 1913.

Kod tih izbora glasovalo je u svemu 111.654 izbornika.

Od tih glasova dobila je hrvatska samostalna stranka, kao stranka hrvatsko-srpske koalicije, podupirana po državnoj vlasti 30.343 glasa, ali iza nje dolazi odmah kao najjača stranka — usprkos svim progonima mađarske državne vlasti i njenoga po hrvatsko-srpskoj koaliciji podupiranoga exponenta, hrvatskoga bana, — Stranka prava s 15.834 glasa, kojemu se uspjehu mogu pribrojiti i glasovi, koji su glasovali za pravaše izvan stranačkih klubova sa 3076 glasova, ukupno dakle 18.910. Tek iza toga dolaze ugarsko-hrvatski unionisti s 15.616 glasova, zatim Starčevićeva stranka prava sa 14.446 glasova, Hrvatska pučka seljačka stranka s 12.917 i Srpska samostalna stranka kao član hrvatsko-srpske koalicije sa 11.704 glasova, a da ni ne spominjemo stranke i klubove, na koje su se ostali glasovi u neznatim brojevima pođi jelili.

Iz ovih se brojeva vidi, da je Stranka prava iz zadnjih izbora izašla kao druga najjača stranka.

Kako se sada uoči ove činjenice može opravdati sastav i saziv državnoga vijeća SHS bez te stranke, ponajpače, kada se uvaži, da je baš ova stranka sve od njenoga nastanka god. 1861.

vjerna nauci njenoga utemeljitelja dra Antuna Starčevića budila i uzdržala svijest hrvatskoga naroda za njegovo oslobođenje, njegovo ujedinjenje i njegovu samostalnost, koja je sav svoj život i sve svoje sile posvetila borbi proti presizanju njemačke i madžarske vlasti, naročito u borbi protiv hrvatsko-ugarske državopravne nagodbe. Zato su baš njeni pristaše od svih državnih vlasti bili proganjani, u tamnice zatvarani i u državnomu javnomu životu zapostavljani, pa i za vrijeme vlade hrvatsko-srpske koalicije, koja je svim svojim znanjem i umješćem podupirala i uzdržavala premoć Madžara u Hrvatskoj, tako da je jedan od njenih najboljih još nedavno ustvrdio u hrvatskom saboru, da moramo čuvati hrvatsko-ugarsku državopravnu nagodu kao zjenicu oka svoga. Ta cijela je hrvatsko-srpska koalicija u zadnjoj svojoj saborskoj adresi — nakon što je odglasala zakon za izvlastbu hrvatske morske obale u korist Madžara, nakon što je kroz godine i godine glasovala za produljenje hrvatsko-ugarske financijalne nagode, a po njoj za ropstvo hrvatskoga naroda u gospodarskom njegovom životu, i nakon što je dopuštala pomadžarivanje hrvatskoga domobranstva i željeznica, sa uvađanjem madžarskih škola, pomadžarivanje financijalne uprave, uprave pošta i brzojava, državnih šuma, jednom riječi: pomadžarivanje svega državnog života, — tek u nedavnoj prošlosti tražila ujedinjenje hrvatskog naroda pod sjajem krune sv. Stjepana.

I za vrijeme rata izvrgnuta je bila Stranka prava progonima po Madžarima u Hrvatskoj postavljene državne vlasti, koju je podupirala hrvatsko-srpska koalicija — kao saborska većina — svom svojom snagom, jer je eno načelnik grada Broda na Savi Stjepan Benčević sa drugovima utamničen pod sumnjom zločina špijunaže u korist kraljevine Srbije, a u gradu Senju dignut je sa službe načelnik Drago Vlahović, oba samo zato, jer su bili odlučni pristaše Stranke prava, a da ne spominjemo mnoge druge slučajeve iste vrsti.

U tim progonima dočekali smo napokon i državno-pravni prelom s Ugarskom i Austrijom.

Taj je prelom i Stranka prava pozdravila iskreno i otvoreno u izjavi, koju je dao pročelnik saborskoga njenoga kluba, narodni zastupnik dr. Vladimir Prebeg u sjednici sabora kralje-

vine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije dne 29. listopada 1918., pa se stranka izjavila za ujedinjenje Slovenaca, Hrvata i Srba u jednu samostalnu državu s uvjerenjem, da će to i takovo ujedinjenje uz priznatu ravnopravnost prihvatiti i svi narodi te naše nove države, pa da će ti narodi po svojim izabranim zastupnicima pristupiti državopravnoj izgradnji te države.

To je uvjerenje stranke došlo do izraza i u zaključku vijeća od 28. studenoga 1918. (otisnut u stranačkom glasilu »Hrvatska« od 29. studenoga broj 2204), koji zaključak ovdje prilažemo pod 1. i u proglasu stranke na hrvatski narod pod 2., koji je otisnut u »Hrvatskoj« od 3. prosinca 1918. broj 2207, ali smo u novoj »slobodnoj« našoj državi ostali i dalje izvrgnuti progonima držav. vlasti, ne samo bezrazložnim utamničivanjem (Dr. Dragan Šafar, Dr. Mirko Puk, general Ante Matasić itd.), iz koga su ti pristaše pušteni nakon više mjeseci, a da nekoji ni preslušani nisu bili, tako da im se nikada nije ni reklo, zašto su utamničeni, — nego smo ostali naročito još i dalje izvrgnuti i protuzakonitim progonima naše štampe.

Povodom gornjega našega proglasa na hrvatski narod, zaplijenjen nam je naime usprkos zajamčene slobode štampe cijeli broj 2207 našega dnevnika »Hrvatska« odlukom redarstvenog povjereništva u Zagrebu od 3. prosinca 1918. bez broja, koga ovdje prilažemo pod 3, a već slijedeći dan obustavljeno je uopće izlaženje »Hrvatske« odlukom povjerenika Narodnog Vijeća za javnu sigurnost u gradu Zagrebu od 4. prosinca 1918. broj 12, koju prilažemo pod 4.

Proti ovim obim odlukama, kojima su očito povrijeđeni kod nas u krijeposti stojeći tiskovni zakoni, uložen je utok 5. prosinca 1918., koji ali do danas još nije riješen, a mi naravno ostajemo bez stranačkog glasila.

Pošto na gornju odredbu od 3. prosinca 1918., kojom je zaplijenjen u svim primjercima cijeli broj 2207 našega glasila »Hrvatske«, nije uslijedio sa strane državnog odvjetnika prijedlog za povedenje kaznenog postupka, podnijeli smo molbu na povjerenika Narodnog vijeća SHS za javnu sigurnost u Zagrebu 4. prosinca 1918., da se temeljem §. 9. zakona od 14. V. 1907. o

promjeni tiskovnih zakona br. 41 zbornika zakona od god. 1907. digne zaustava broja 2207 dnevnika »Hrvatska« i da nam se povrate svi zaplijenjeni primjerci.

I ta je molba do danas neriješena ostala.

Pošto smo tako ostali bez stranačkog glasila, prijavio je narodni zastupnik Josip Milković molbom svojom od 31. studenoga 1918. redarstvenom povjereništvu i državnom odvjetništvu u Zagrebu, da će prenijeti svoje glasilo »Hrvatsko Pravo« iz Varaždina u Zagreb i da će ga ovdje izdavati kao dnevnik.

Akoprem smo time udovoljili svim propisima tiskovnoga zakona, nije nam redarstveno povjereništvo za grad Zagreb dozvolilo izdavanje »Hrvatskoga Prava« odlukom od 7. I. 1919. br. 30 pod 5., a da za tu svoju odluku nije navelo baš nikakovih razloga.

Proti toj odluci uložio je Josip Milković utok 10. I. 1919., koji do danas još nije riješen.

Time je sloboda štampe ne samo ograničena, nego upravo sasvim onemogućena, te su. sloboda, politički život i samoodređenje uskraćeni onomu dijelu hrvatskoga naroda, koji se okuplja u Stranci prava, a sada nam je evo uskraćeno i mjesto i riječ u državnom vijeću Srba, Hrvata i Slovenaca.

Smatramo stoga svojim pravom i svojom dužnošću, da proti toj samovolji, nasilju i nepravdi državne vlasti i pojedinih ličnosti, koje u toj državnoj vlasti i ne pitajući narode za njihovu volju i pravo samoodređenja odlučuju, — dignemo ovaj prosvjed, da se tako u javnosti, kad to ne možemo posredstvom uzapćene nam štampe, sazna barem ovim putem, da se državno vijeće u Beogradu sastaje i da će odlučivati o sudbini naroda nove države Srba, Hrvata i Slovenaca bez Stranke prava, po broju glasova iz zadnjih izbora od godine 1913. druge najjače stranke na saboru Hrvatske, Slavonije i Dalmacije u Zagrebu, dok se nasuprot prizvalo i pripustilo u to državno vijeće pojedince, koji uopće nisu predstavnici naroda, jer nisu izabrani kao zastupnici u ni jedno od postojećih predstavništva zemalja, koje

bi imale ući u novu državu Srba, Hrvata i Slovenaca, pa po tome ni ne uživaju narodno povjerenje i nemaju ovlasti, da u ime naroda govore, ne gledeći na to, da u to državno vijeće uopće narodi nikoga birali nisu.

Prosvjedujemo unaprijed u ime hrvatskoga naroda proti zaključcima državnoga vijeća, koje se sastaje u Beogradu 1. ožujka 1919.

Hrvatski narod ne može tomu vijeću i njegovim zaključcima priznati legalnost, jer je ono bez volje i pitanja naroda ustrojeno najprvo dekretom državne vlasti, a onda stranačkim diktatom.

Hrvatski je narod i proti Nijemcima i proti Mađarima kroz stoljeća vodio očajnu borbu za svoj narodni i državni individualitet, pa stoga — vjeran zaključku svoga hrvatskoga sabora od 29. listopada 1918. — zahtijeva i u ovom času, da o tomu individualitetu za budućnost pravom samoodređenja odluči i o formi države, njezinom ustavnom predstavništvu i unutarnjem uređenju — konstituanta, u koju će on birati općim, tajnim i neposrednim glasovanjem ljude svoga povjerenja.

Državno vijeće u Beogradu pako, kako je sastavljeno, nije i ne može biti zakoniti ustavni predstavnik hrvatskoga naroda i hrvatske države, pa ni ostalih naroda, koji imadu da uđu u novu državu Slovenaca, Hrvata i Srba. Stoga zaključci toga državnoga vijeća nisu i ne mogu biti odraz volje svih naroda države Slovenaca, Hrvata i Srba i ne mogu biti za te narode obvezatni.

Molimo, da se ovaj naš prosvjed u državnom vijeću javno cijelim sadržajem pročita.

Podjedno podnosimo ovaj prosvjed međunarodnoj mirovnoj konferenciji u Parizu.

U Zagrebu, 27. veljače 1919.

Za poslovni odbor Stranke prava: Predsjednik: Dr. Vladimir Prebeg v. r., narodni zastupnik. Dr. Josip Pazman, v. r.

narodni zastupnik.«

Ovaj su prosvjed pravaši preveli na francuski i engleski jezik i poslali jedino saveznim nam i prijateljskim ententinim vlastima, sakupljenim na mirovnoj konferenciji u Parizu. Usprkos tomu su radi ovoga prosvjeda zatvoreni odobrenjem ministarskog vijeća u Beogradu na prijedlog ministra unutarnjih poslova Svetozara Pribićevića narodni zastupnik dr. Vladimir Prebeg i dr. Josip Pazman samo zato, što su gornji prosvjed kao izabrani narodni zastupnici potpisali.

## OSNUTAK HRVATSKE ZAJEDNICE

U Zagrebu je 17. srpnja 1919. — na poticaj članova Narodnoga kluba — osnovana nova stranka pod imenom »Hrvatska Zajednica«. U tu je stranku stupilo mnogo hrvatskih rodoljuba iz Hrvatske, Slavonije, Bosne i Hercegovine, a jedva nešto iz Dalmacije. To je postala stranka hrvatske inteligencije i građanstva. Uz bivše Starčevićance i naprednjake pomagahu Hrvatsku Zajednicu također neki pravaši, naročito u Bosni i Slavoniji. Može se reći, da je uz Hrvatsku Zajednicu pristala ogromna većina hrvatskih građana u Osijeku, Vukovaru, Đakovu, Daruvaru, Požegi, Petrovaradinu, Mitrovici i u Novoj Gradiški. Sveučilišni je rektor dr. Ladislav Polić sastavio program Hrvatske Zajednice, koji je na sastanku pouzdanika 17. srpnja 1919. jednoglasno prihvaćen, a izražen je ovim rezolucijama:

I. Odlučno prosvjedujemo protiv okupacije i prisvajanja našega narodnog teritorija sa strane budi koje tuđe vlasti, » osobito sa strane Italije, — pa naglašujemo, da trajnog mira i poželjnoga prijateljstva između nas i susjednih država može biti samo tada, ako se cjelokupni naš neprekinuti narodni teritorij sjedini u samostalnu našu državu.

II. Stojeći na stanovištu, da se do uređenja države Srba, Hrvata i Slovenaca može doći samo, ako se bude poštivala volja naroda, koji hoće živjeti i razvijati se na temelju potpune ravnopravnosti hrvatskog plemena sa srpskim i slovenskim; ravnopravnosti konfesija, pravne i socijalne jednakosti; demokratskog

načela, po kojemu sam narod suvereno odlučuje u svima pitanjima državnog života, — izričemo potpuno povjerenje svojim predstavnicima u »Narodnom klubu«, te odobravamo njihov dojakošnji rad u privremenom Narodnom predstavništvu.

III. Usvajamo stanovište svojih poslanika, da narod ima državi dati, što joj je nužno za njezin opstanak i razvitak. Ali budući da ne može biti ni trajnog opstanka ni sretnog razvitka države bez zadovoljna naroda i bez njegova slobodnog razvitka, zato mi pouzdanici hrvatskih stranaka i grupa — suglasno sa svojim poslanicima u »Narodnom klubu« — tražimo, da sam narod odlučuje kako u državnom životu preko svojih zastupnika u parlamentu, tako u samoupravnom životu zemlje, županije, kotara i općine preko svojih za to izabranih i njemu odgovornih predstavnika.

IV. Zahtijevamo, da se poštuju zemaljske samouprave, kakove su bile u času našega narodnog ujedinjenja, a promjene da se čine samo, u koliko ih sve stranke priznadu kao bezuvjetno nužne. Zato osuđujemo sve mjere, koje se uvode proti slovu zakona i volji naroda, jer se njima budi nezadovoljstvo u narodu, a time se potkapaju i temelji države. — Prosvjedujemo protiv toga, što su unutarnjom politikom vlade stvorene nesnosne prilike; što je uvedena potpuna policajna vladavina, koja se ne obazire niti na zakon niti na čovječnost; što se građani zbog političkog uvjerenja na stotine apse i drže u zatvoru kroz mjesece bez sudskoga postupka; što se mnogi stavljaju pod policijsku pasku, interniraju i batinaju, pa čak iz svoje države izgone; napokon što vlasti ne posvećuju dovoljno pažnje, da se osigura sudačka neodvisnost, dapače dopuštaju, da se putem javnoga mnijenja utječe na tečaj sudbenih rasprava. Najodlučnije zahtijevamo, da se svi oni, koji su uapšeni radi političkih delikata, puste iz zatvora ili da se protiv njih bez zatezanja provede redovni sudski postupak.

V. Prosvjedujemo, što je država isprepletena mrežom doušnika. Opozicijonalna se štampa guši, javne se skupštine onemogućuju čitavim strankama. Upravni se aparat upotrebljava za organiziranje tobožnje »državotvorne« stranke, dok s druge strane nije uprava kadra zajamčiti građanima sigurnost osobe

i imetka. Apsolutističkim se načinom izdavaju naredbe, kojima se mijenjaju zakoni. Izvozničarstvo je u punom jeku. Korupcija se sve dalje širi, pa zahvaća čak i političke vođe, a ništa nije odlučno i stvarno učinjeno, da se urede gospodarske, prometne i financijske prilike tako, da vlada potpun kaos u dosadašnjim pokušajima agrarne reforme, u rješavanju valutnog pitanja, te u funkcioniranju i sigurnosti saobraćaja.

VI. Uočivši sve ove prilike, — poradi konsolidiranja prilika u državi, kao što i poradi priprema za izbore u konstituantu, — pouzdanici stranaka i grupa »Narodnoga kluba« povjeravaju svojim zastupnicima, da nastoje okupiti sve hrvatske stranačke skupine u jednu zajednicu za rješavanje glavnih pitanja narodnoga i državnoga života, u kojima treba raditi sporazumno s onim srpskim i slovenačkim strankama, koje idu za tim ciljem, da naša država bude zajednički dom svima tim plemenima na temelju slobode, ravnopravnosti i bratstva.«

S ovoga sastanka pouzdanika »Hrvatske Zajednice« odaslani su pozdravni brzojavi dru Anti Trumbiću u Pariz i W. Wilsonu, predsjedniku Sjedinjenih države Amerike.

## OŠTEĆIVANJE KRUNSKE NOVČANICE

Prigodom proslave prve godišnjice opstanka kraljevine SHS proglasilo je ministarstvo uredbu, kojom se 1. prosinac ima smatrati državnim blagdanom. Ministarski savjet bavio se pitanjem sudbine austrijskih kruna. Opazilo se naime, da je žigosanje papirnatog novca, obavljeno po savjetu dra Milorada Nedeljkovića, bila zaista vrlo naivna mjera opreznosti. Čehoslovačka je vlada mjesto žigosanja stavila na krune državne markice. Isto je odlučila sada učiniti i vlada u Beogradu. Ministarstvo je odredilo, da se imadu na sve već žigosane krune prilijepiti markice, a tom zgodom treba da se ustegne 20 postotaka svih papirnatih kruna. Ova se operacija počela izvoditi u studenomu g. 1919., te je potrajala do konca siječnja g. 1920. Ustanovilo se, da u cijeloj državi SHS ima 4610 milijuna 436.419 kruna, od toga 1679 milijuna 253.389 kruna u Hrv. i Slavoniji, 1265 milijuna 842.110 u Bačkoj Banatu i Baranji, 717 milijuna 463.830 u Sloveniji, 446 milijuna

milijuna 806.296 u Bosni i Hercegovini, 340 milijuna 685.949 u Srbiji i u Crnoj Gori, a 195 milijuna 384.805 kruna u onom dijelu Dalmacije, koji nije bio zaposjednut od Italije. Država je prigodom toga markiranja sebi pridržala 20 postotaka, što znači 922 milijuna 87.284 krune. Istina je doduše, da je vlada svakomu za pridržanu svotu novca dala bon, koji da će kasnije država iskupiti. Ali toga obećanja nije država nikada izvršila, što je u narodu znatno umanjilo njezin ugled. Od pridržanog novca (922 milijuna 87. 284 krune) otpalo je 36.44 postotka na Hrvatsku i Slavoniju, 27:24 postotka na Bačku, Banat i Baranju, 15.56 postotka na Sloveniju, 9.69 postotka na Bosnu i Hercegovinu, 6.84 postotka na Srbiju i Crnu Goru, a 4.23 postotka na Dalmaciju. Vlada je ovo pridržanje papirnatih kruna opravdavala time, da želi »umanjiti cirkulaciju nota«, jer će tako porasti kupovna vrijednost novca. Međutim je vlada odmah u saobraćaj pustila 600 milijuna kruna, dakle dvije trećine pridržanih kruna, što se ustanovilo već u ožujku g. 1920.

Prigodom toga »markiranja« bijahu određene posebne markice za svaku vrstu banknote. (Novčanice od 1 i 2 krune nisu bile markirane.) Vlada je ipak propustila putem oglasa i novina obavijestiti javnost, kakove markice imaju doći na koju vrstu novčanica. Time je vlada omogućila, da prevejani ljudi varaju neuke seljake. Iz Madžarske su naime prokriomčarili hiljadarke, na koje bi onda prilijepili markice, što ih skidahu s desetica. Uz to se naskoro pojaviše i falzifikati svih vrsti markica, koje nije bilo teško krivotvoriti. Zato je ministarstvo odredilo, da opet moraju ljudi svoje banknote donijeti u porezne urede, gdje će ove markice pregledati, te na prave markice udariti žig, a zadržati novčanice, na kojima će opaziti krivotvorene markice. Tekar sada javila je vlada narodu, kako izgledaju prave markice.

Tečajem g. 1919. mnogo se u novinama raspravljalo o pitanju, kako treba papirnate krune staviti izvan prometa. Opravdano se očekivalo, da će ista sudbina stići i dinare, pa da će nova država SHS. uvesti i nove banknote, koje ne će biti ni krune ni dinari. No ministarstvo se odlučilo, da kao novčanicu ostavi dinar. Nato se vijećalo o tomu, kako da se krune pretope u dinare. Na svjetskom tržištu novca nije dinar vrijedio više, nego li »jugo-

slavenska kruna«. (Austrijska je kruna bila dva i pol puta manje vrijedna.) Kupovna pak vrijednost dinara i »jugoslavenske krune« bijaše u kraljevini SHS. gotovo posve jednaka. Zato su privredni krugovi predlagali, neka se prigodom povlačenja kruna iz prometa dade po 1 dinar za 1 krunu. Toga ne htjede vlada u Beogradu, jer se išlo za tim, da »prečani« osjete prednost dinara, premda se u Beogradu za 100 dinara kupovala ista količina robe, koja se u Zagrebu mogla dobiti za 100 kruna. Netko je u ministarstvu predložio, da se kod izmjene novca dade 1 dinar za 2 krune. Protiv toga ustadoše trgovačko-obrtne komore u Zagrebu, Osijeku, Senju, Ljubljani i Sarajevu. Ustadoše sva gospodarska društva, zadružni savezi, pa udruženja obrtnika, ind. i trgovaca u »prečanskim« krajevima, t. j. u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Bosni, Hercegovini, Slavoniji, Bačkoj, Banatu i Baranji. Uzalud naši stručnjaci dokazivahu, da će skupoća životnih namirnica porasti, ako ministarstvo umanji vrijednost krune prema dinaru.

Toga nisu mogli ili htjeli uvidjeti mjerodavni krugovi u Beogradu, koji su obratno držali, da će Srbijanci imati koristi od toga, ako se umjetno digne vrijednost dinara na štetu krune. U toj krivoj pretpostavci pustila je vlada u novine vijest, da će se kod izmjene novca dati 1 dinar za 3, a ne za 2 krune. Opet se uzbuniše »prečani«, koji sa strahom gledahu, kako ministarstvo hoće uništiti vrijednost njihove prištednje. Međutim je u Beogradu rasao apetit za lakim obogaćenjem na račun »prečana«. Tako je došlo do toga, da se ministarski savjet odlučio za razmjer (relaciju): 1 dinar vrijedi 4 krune! To je učinjeno po savjetu radikala dra Milorada Nedeljkovića, koji je takvo mnijenje dao u svojoj brošuri »Pred rešenje valutnog pitanja«.

## VOJNIČKA NASILJA U HRVATSKOJ

Osječke novine »Narodna Obrana« i »Radničke Novine« donašahu vijesti o batinanju građanskih osoba po srpskim vojničkim zapovjednicima. Pošto su ove novine po svojoj dužnosti osuđivale takva zlostavljanja, postavila je vojnička oblast u Osijeku vojne straže pred uredništvo »Narodne Obrane« i »Radničkih Novina«, da se obustavi raspačavanje ovih novina. Radi toga je čak i demokratski raspoložena »Jugoslavenska Njiva« 19.

veljače 1919. primijetila: »Stojimo dakle u eri batina i vojničke cenzure«. Naskoro je došlo do sporova i sukoba između građanskih i vojničkih oblasti. U Zagrebu se govorilo, da srbijanska vojska smatra Hrvatsku i Slavoniju zaposjednutom (okupiranom) neprijateljskom zemljom, u kojoj imaju vladati generali i časnici, a ne ban i činovnici. Ovo je govorkanje dobilo potvrdu i u službenom proglasu vojske. »Narodne Novine« naime donijeΐe naredbu vojnoga zapovjedništva od 28. travnja 1919., gdje stoje i ove riječi: »Na cjelokupnoj teritoriji, koju je zaposjela naša vojska i danas je drži«. Naredba nadalje kaže: »Na osnovi 2. točke § 298. zakonika o postupku vojnih sudova u krivičnim djelima . . . naređujem, da svi stanovnici građanska lica . . . predleže suđenju vojnih sudova . . . još i za slijedeća krivična djela« (slijedi nabrajanje paragrafa srpskoga vojno-kaznenoga zakonika). Naredba se poziva na § 298. srbijanskog zakonika, koji glasi:, »Stanovnici neprijateljskih oblasti, koje je vojska zauzela, predleže suđenju vojnih sudova«. Prema tomu je vojno zapovjedništvo 28. travnja 1919. javno istaklo, da hrvatske zemlje smatra »neprijateljskim oblastima«, koje je zaposjela i drži srbijanska vojska. A istodobno se vanjskom svijetu na mirovnom kongresu u Parizu dokazivalo, da je Hrvatska kao dio nezavisne »države Slovenaca, Hrvata i Srba« svojevoljno i sporazumno sa Srbijom 1. prosinca 1918. stvorila novu »kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca«.

Hrvatima bijaše krivo, što vojno zapovjedništvo u svojoj naredbi od 28. travnja 1919. ističe, da je srbijanska vojska osvojila hrvatske zemlje. Za Hrvatsku bijahu vrlo teške posljedice ove naredbe. Uslijed toga proglašenja vojnih zakona počela je vojska okrivljene Hrvate stavljati pred nadležnost tuđih sudova. Tako su na pr. varaždinski pobunjenici odvedeni u zatvor i na suđenje u Niš, a željezničare iz Dugoga Sela kod Zagreba otpremiše u zatvor i sudovanje u Beograd. Gdjekoji se časnici uplitahu u građansko uredovanje redarstvenih oblasti; drugi pak skidahu natpise i ploče, pisane latinicom; neki pače zatvarahu načelnike. Time se izazivahu sukobi i sporovi, što je kod naroda i činovništva rađalo neraspoloženje prema vojsci.

Još veće nezadovoljstvo naroda hrvatskog izazvaše vojničke novotarije. Demokratsko-socijalistička vlada ishodila je ukaz,

kojim su 19. kolovoza 1919. privremeno na čitav teritorij kraljevine SHS protegnuti dotadašnji vojni zakoni kraljevine Srbije. Sadržaj ovih zakona nije bio nikada i nigdje objelodanjen, te za nj nisu hrvatske oblasti doznale niti tečajem cijele godine 1920. Naravno da uslijed toga nisu oblasti u Hrvatskoj mogle narod uputiti u vojne dužnosti njegove. Spomenuti srbijanski zakon o ustrojstvu vojske bijaše skrojen prema prilikama, koje su prije 30 godina vladale u Srbiji; sada je pak protegnut na nove krajeve, u »kojima su vladale druge prilike, drugi upravni sustav i druge javne ustanove.« Ipak se u Hrvatskoj vojna vlast »bezobzirno držala protegnutoga srbijanskoga zakona o ustrojstvu vojske, ne vodeći računa o tomu, kakav li će utisak na narod i kakove će posljedice otuda nastati.« I do sada je vojnim bjeguncima (»odmetnicima«) u Hrvatskoj sudila vojnička vlast; ali onim građanskim licima, koje pomagahu vojne bjegunce, sudio je građanski sud. Od sada se pak (tobože na osnovu srbijanskoga zakona o ustrojstvu vojske) često događalo, da su oružnici mjesto vojnoga bjegunca uhvatili njegova oca, majku, sestru, brata ili čak zaručnicu. Ove su osobe onda u zatvoru držali tako dugo, dok se nije javio vojni bjegunac. Tu se dakle ljude na zatvor sudilo bez istražnoga postupka i bez dokaza o krivnji. Naravno da je takav postupak duboko vrijeđao pravni osjećaj svakoga Hrvata, jer je kod nas dotle vrijedilo, da »svatko odgovara samo za ono, što on sam lično skrivi.«

## VELIKI POKRET HRVATSKE SELJAČKE STRANKE

Odlučno je protiv svakoga nasilja ustala Hrvatska pučka seljačka stranka na svojoj izvanrednoj glavnoj skupštini, koju je 3. veljače 1919. održala u Zagrebu u velikoj dvorani gradske Streljane. Tu je Stjepan Radić pred 6.872 delegata izjavio: »U ime 4 petine hrvatskog naroda tražimo hrvatsku republiku i hrvatsku konstituantu. Mi zahtijevamo posebnu hrv. konstituantu zato, jer vidimo, da su Slovenci — bar u ovaj čas — u tolikom strahu, te su kao bez pameti jurnuli u centralizam kraljevski i ministarski. Mi smo za hrv. konstituantu, jer vidimo, da se ruši sveta naša u istinu narodna domovina Hrvatska, koju smo mi Hrvati kroz vjekove na sve strane branili«.

Glavni odbor »hrvatske pučke seljačke stranke« sastavio je »Poruku hrv. seljaštva prosvijećenim i slobodnim velikim demokracijama zapada, na ruke američkoga predsjednika Wilsona, osloboditelja i zastupnika malih naroda, sada na mirovnom kongresu u Parizu«. U toj poruci vele Hrvati: »Narodno svoje pravo vidimo u tome, da kao tisućljetni narod na svome tisućljetnom neprijepornom političkom teritoriju osnujemo hrvatsku svoju neutralnu republiku, pa da ovu svoju republikansku Hrvatsku — uređenu na slobodno izabranoj hrvatskoj konstituanti — uvedemo u neutralnu saveznu republikansku Jugoslaviju, čim naša najbliža braća Slovenci, Srbi i Bugari osnuju isto takove neutralne slobodne pučke republike«.

Središnji odbor »Hrvatske pučke seljačke stranke« prihvatio je 8. ožujka 1919. rezoluciju, u kojoj prosvjeduje protiv svega nasilja, što ga trpi hrvatski narod. Tu se među ostalim kaže: »Hrvatski građani ne priznaju t. zv. kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca pod dinastijom Karađorđevića, jer je ova kraljevina proglašena izvan hrvatskoga sabora i bez svakoga mandata naroda hrvatskog. Ne priznajemo ni državno vijeće Srba, Hrvata i Slovenaca (t. j. privremeno narodno predstavništvo u Beogradu). Poričemo svaku zakonitu moć centralnoj vladi u Beogradu. Prosvjedujemo proti novačenju i proti barbarskom načinu, koji se upotrebljava kod novačenja. Poričemo državnoj upravi zakonitost u svakom odnosu. Prosvjedujemo protiv kršenja ustavnih prava, kao što i protiv toga, što je novi ban Hrvatske i Slavonije dr. Ivan Paleček imenovan ukazom dosele nepriznatog regenta Aleksandra«.

Radić je ovaj prosvjed preveo na francuski jezik i predao ga francuskoj vojnoj misiji, koja se nalazila u Zagrebu. Kad se za ovo doznalo u Beogradu, stvorilo je ministarstvo na prijedlog Svetozara Pribićevića zaključak, da se ima Stjepan Radić zatvoriti. Ovaj zaključak izvršen je 25. ožujka 1919. Istodobno budu zatvorena također 3 pravaša, poimence: narodni zastupnici dr. Josip Pazman i dr. Vladimir Prebeg, te liječnik i hrv. književnik dr. Milan Kovačević, jer je i »hrvatska stranka prava« pokušala inozemstvo upozoriti na političke prilike u Hrvatskoj, a 27. veljače 1919. prosvjedovala je protiv sastava »Narodnoga predstavništva«, komu ne priznaje pravo, da stvara zaključke, obvezatne za hrvat-

ski narod.

## STRANAČKI ODNOŠAJI U NARODNOM PREDSTAVNIŠTVU

U ministarskom savjetu bijaše jedino ministar poljoprivrede dr. Živko Petričić izraziti rodoljub hrvatski. Druga 2 Hrvata (dr. Alaupović i dr. Lukinić) zaploviše jugoslavenskim vodama, u koje ih je odveo njihov kormilar Svetozar Pribićević. Ministar pak vanjskih posala dr. Ante Trumbić nije uopće ni dolazio u Beograd iz Pariza, gdje je na mirovnom kongresu zastupao kraljevinu SHS. Trumbića je u vladi zastupao ministar predsjednik Stojan Protić. Brzo je u ministarskom savjetu došlo do raznih sukoba, naročito između dra Petričića i Pribićevića, koji je svakom prigodom pokazao svoju mržnju na Hrvate. Tako je 2. travnja 1919. došlo i do rekonstrukcije kabineta. Iz ministarstva ispadoše: dr. Petričić, dr. Spaho, Vitomir Korač, Stojan Ribarac i Miloje Jovanović. Ministarstvo poljoprivrede preuze bosanski musliman Šefkija Gluhić, šume i rude Srbijanac Pavle Marinković, socijalnu politiku Slovenac Josip Gostinčar, trgovinu i industriju dr. Vojislav Veljković, agrarnu reformu Hrvat dr. Franjo Poljak, dok je dotadašnji potpredsjednik dr. Antun Korošec postao ministrom ishrane i obnove zemlje.

Radikali sa 78 zastupnika bijahu najbrojnija stranka u »Narodnom predstavništvu«. Odmah iza njih slijedio je Svetozar Pribićević, koji je u »stranku jugoslovenske demokracije«, doveo 73 zastupnika iz prečanskih krajeva, ponajviše iz Hrvatske, Bosne i Slovenije. Njegov je ugled porasao i time, što je u svojoj stranci osim Srba imao također Hrvate i Slovence. Rodoljubni Hrvati — većinom Starčevićanci i naprednjaci — osnovaše ipak poseban svoj »Narodni klub«, koji je brojio 27 zastupnika.

Jednako je Korošceva »Slovenska ljudska stranka« 19 zastupnika skupila u »Jugoslavenski klub«. Srbijanski samostalci (zvani »mladoradikali«) imali su isprvice 26 zastupnika, od kojih je kasnije 5 zastupnika stvorilo poseban »republikanski klub«. Od 24 liberalca i nacijonalca odijelio se Stojan Ribarac s još 4 zastupnika u poseban »nacijonalni klub«. Naprednjaci su iz Srbije u »Narodnom predstavništvu« imali 5 zastupnika. Oko dra Josipu

Smodlake okupilo se 15 zastupnika, koji bijahu izvan stranaka (»neutralci«). Socijalisti iz prečanskih krajeva dobiše u »Nar. predstavništvu« 12 zastupnika, Bunjevci iz Bačke 4, a po 1 zastupnika imali su: Slovaci, komunisti, srbijanski socijalisti i srbijanska zemljoradnička stranka. Napokon je u »Narodnom predstavništvu« bilo i 15 neopredijeljenih zastupnika.

Pribićević je od prvoga časa računao, kako bi on prevladao u »Narodnom predstavništvu«. Najlakše bi to polučio tako, da svoja 73 zastupnika poveže sa 78 radikala. Do toga nije došlo već zato, što se Pribićević radi nesnosne svoje unutrašnje politike zavadio s Protićem, koji bijaše tada faktični vođa Radikalne stranke, jer se Nikola Pašić nalazio na mirovnom kongresu u Parizu. Pribićević je dakle pokušao, da svoju svrhu poluči bez radikala. On je dobro znao za opreku, koja u Srbiji postoji između radikala i nekadašnje opozicije (samostalaca, liberalaca i naprednjaka). Zato je Pribićević poveo pregovore s ovim manjim strankama, da se tako osveti Protiću. I zaista je 10. travnja 1919. osnovao »Demokratsku zajednicu«, u koju je unišlo 113 zastupnika. Pošto je u toj »Demokratskoj zajednici« sam Pribićević imao 73 zastupnika, postade on vođom najbrojnije skupine u »Narodnom predstavništvu«.

Međutim se u hrvatskom narodu sabirahu potpisi za izjavu, koja će biti poslana Wilsonu u Pariz. Izjava je glasila ovako: »Mi svi potpisani i potkrižani hrvatski državljani i državljanke iznad 18 godina izjavljujemo na temelju međunarodno priznatoga prava samoodređenja naroda, da smo po svojoj duši i pameti za neutralnu hrvatsku seljačku republiku, te za hrvatski tisućljetni državni narod. Zahtijevamo saziv posebne hrvatske konstituante, i to bezuvjetno prije, nego što mirovni kongres u Parizu stvori konačnu odluku o sudbini hrvatskoga naroda. Ovlašćujemo glavni odbor »Hrvatske pučke seljačke stranke« i predsjednika HPSS g. Stjepana Radića, da ovaj naš zahtjev iznese pred mirovni kongres u Parizu«. — Žandari su po selima pohvatali mnogo tiskanica, na kojima bijahu već potpisi ispod ove izjave. Sabirače takvih potpisa stavljahu oblasti u zatvore, gdje su podnijeli batine i druga zlostavljanja. Ipak se i nadalje sabiralo potpise, te je vodstvo »Hrvatske pučke seljačke stranke« u Zagrebu do konca travnja g. 1919. primilo tiskanice, na kojima bijaše 157.669 pot-

pisa ispod ove izjave. U 9 velikih omota otpremljene su ove tiskanice početkom svibnja g. 1919. u Pariz, gdje ih je Wilson zaista primio.

Sav taj pokret bijaše uzaludan. Na mirovnom kongresu u Parizu morile su velevlasti svakojake brige; zato se nitko nije ozbiljno zauzeo za Hrvate, jer se općenito držalo, da je hrvatski narod svojevoljno 1. prosinca 1918. ušao u kraljevinu SHS. Beogradska je vlada nastavila progoniti Hrvate. Pribićević je kao ministar unutrašnjih djela odredio, da svi gradski zastupnici i općinski odbornici moraju položiti prisegu vjernosti kralju Petru. Pošto takve prisege kralju nije tražio općinski zakon, koji je vrijedio u Hrvatskoj, ne htjedoše hrvatski seljaci prisizati. Radi toga dade Pribićević općinska zastupstva raspuštati, načelnike skidati i vladine komesare imenovati. Tako se njegova samovolja osjetila u većini hrvatskih općina, što nipošto nije bilo u prilog populariziranja nove države. — Istodobno se sve jače osjećahu teške posljedice naredbe o agrarnoj reformi, koju je 25. veljače 1919. izdao ministarski savjet. Pribićević je agrarnu reformu uzeo kao sredstvo za širenje demokratske stranke. Zato redovito nije zemlju dobivao onaj seljak, koji je imao najviše prava na zemlju prevelikog vlastelinstva, nego onaj, koji se upisao u demokratsku stranku. Uz to je Pribićević agrarnu reformu izrabio u tu svrhu, da mnogo Srba iz Like, Banovine, Bosne, Hercegovine i Dalmacije preseli u Slavoniju, gdje su dobili najbolje vlastelin, zemlje. Tako se nadao, da će u Slavoniji povećati postotak Srba na štetu Hrvata. Zato i nisu u Slavoniji zemlje dobivali Hrvati iz prenapučenog Zagorja, Međimurja, Podravine, Prigorja i Primorja, premda bi ovi naseljenici umjeli zemlju bolje obrađivati, nego li ju obradiše spomenuti Srbi. — Pribićević je progonio i one školovane ljude, koji pristajahu uz »Hrv. pučku seljač. stranku«. Tako su 8 mjeseci u policajnom zatvoru sproveli dr. Vladko Maček i dr. Ljudevit Kežman, a neko vrijeme također Josip Predavec i dr. Ivan Pernar, dok je prof. dr. Rudolf Horvat protuzakonito umirovljen i stavljen pod redarstveni nadzor. Protuzakonito su umirovljeni također sveučilišni profesori: dr. Franjo Zagoda, dr. Josip Pazman i dr. Hugo Mihalović.

## DRUGO MINISTARSTVO KRALJEVINE SHS

Najbolje se nesposobnost beogradske vlade očitovala u trgovinskoj politici. Ministarstvo je 25. veljače 1919. dopustilo slobodu trgovanja žitom, stokom i plodinama. No već 25. ožujka zaključi ministarski savjet, da se obustavlja sva trgovina s Italijom i s neprijateljskim zemljama: Austrijom, Njemačkom, Madžarskom i Turskom. Ministarstvo ipak ne ostade dosljedno, jer 1. svibnja 1919. diže zabranu uvoza talijanske robe, za koju se dapače od sada plaćala najniža carinska tarifa; a 16. srpnja 1919. dozvolio se uvoz nekih sirovina i strojeva iz neprijateljskih zemalja. Ova zbrka, nestalnost i nepromišljenost beogradske vlade najviše je škodila hrvatskim trgovcima, koji su vodili veći dio vanjske trgovine. — Uz to je trgovina mnogo stradala radi lošega prometa u kraljevini SHS. Željeznicama je manjkalo vagona, lokomotiva i ugljena, te vještih i discipliniranih željezničara. Vlakovi stizavahu s velikim zakašnjenjem, a do vagona za otpremu robe mogao je trgovac doći samo podmićivanjem, što je znatno poskupljivalo robu. Pošta i brzojav nisu nikako odgovarali ma i najčednijim zahtjevima općinstva.

Ministar predsjednik Stojan Protić podnio je 1. kolovoza 1919. regentu Aleksandru ostavku cjelokupnog ministarstva s ovim obrazloženjem: »Između mene kao predsjednika vlade i g. Pribićevića postoje već odavno jaka razlika u pogledu naše unutarnje politike. Svi moji pokušaji, da ove razlike — ako ne sasvim otklonim, a ono bar — ublažim i snosnim učinim, ostali su bez uspjeha. Službeni odnošaji između mene i g. ministra unutrašnjih djela nenormalni su i bez potrebnog uzajamnog povjerenja, što je veoma štetno po interese službe i države. Saobraćajne nedaće i neprilike niti poslije 7 mjeseci, otkada je sadašnji kabinet formiran, nisu se mogle otkloniti ili bar u jačoj i neophodno potrebnoj mjeri smanjiti pored svega moga ličnoga nastojanja i staranja. To se veoma štetno odrazuje ne samo na cjelokupan naš privredni život, na zdravstveno stanje naroda, te na ishranu i obnovu zemlje, već i na političke odnošaje u državi. U obimu i načinu izvođenja agrarne reforme postoje razlike između mene i ministra za agrarnu reformu (dra Poljaka), koji u svome radu nalazi ne samo održanja, već — izgleda — i podupiranja u tome pravcu kod svoje stranke.«

Kriza je potrajala dulje vremena. Pribićeviću pođe za rukom, da izigra radikale. Demokratska naime zajednica sklopi sporazum sa socijalnim demokratima, premda su ovi bili republikanci. Uz Pribićevića pristade i jedan dio neopredjeljenih zastupnika. Zato je regent Aleksandar 16. kolovoza 1919. povjerio Ljubi Davidoviću, da sastavi vladu od demokrata i socijalista. Ljuba Davidović sastavi novu vladu, u koju udje 11 demokrata i tri socijalista. Ministrom vanjskih posala ostade dr. Ante Trumbić, a vojnim ministrom postade general Stevan Hadžić.

Svetozar Pribićević postade ministrom unutrašnjih posala, Vojislav Veljković m. financija, Pavle Marinković m. prosvjete, Košta Timotijević m. pravde, dr. Tugomir Alaupović m. vjera, Milorad Drašković m. saobraćaja, dr. Albert Kramer m. trgovine i industrije, Velislav Vulović m. građevina, dr. Edo Lukinić m. pošta i brzojava, dr. Franjo Poljak m. agrarne reforme i zastupnikom m. poljoprivrede, Antun Kristan m. šuma i ruda, Vitomir Korač m. socijalne politike i zastupnikom m. narodnoga zdravlja, a Vilim Bukšeg m. ishrane i obnove zemlje. Zastupnikom ministra priprema za Ustavotvornu skupštinu i za izjednačenje zakona postade Košta Timotijević.

Za deklaraciju ovako sastavljene vlade glasalo je u »Narodnom predstavništvu« samo 127 zastupnika, a protiv deklaracije 119, dok je 48 zastupnika bilo odsutno ili se usteglo od glasovanja.

Međutim se na mirovnoj konferenciji u Parizu raspravljalo o granici kraljevine SHS prema republici Madžarskoj. Konferencija pristade na to, da se Madžarskoj oduzme Prekomurje, gdje je boljševička vlada Bele Kuna iz Budimpešte nasilnom rekvizičijom otela narodu veći dio stoke. Još je trajala vladina kriza, kad li 10. kolovoza 1919. u Radgonu dođoše pješački pukovi iz Karlovca, Ljubljane i Maribora, a 11. kolovoza dravski konjanički puk i 4 baterije topništva. S ovom vojskom zaposjede general Smiljanić 12. kolovoza bez ikakova otpora cijelo Prekomurje.

## PRVI MIROVNI UGOVORI

Mirovna je konferencija najdulje raspravljala o miru između Njemačke i svih njenih protivnika. Ugovor o tome miru zaključen je 28. lipnja 1919. u Versaju (Versailles) kod Pariza. Za kraljevinu SHS imaju o tome ugovoru posebnu važnost odredbe o neutralizovanju plovidbe na rijeci Dunavu, gdje od sada više nemaju prijašnja prava one države, kroz koje i mimo kojih Dunav teče. Važna je u versajskom ugovoru također odredba, da Njemačka mora nadoknaditi štete, počinjene u svjetskom ratu. Po toj odredbi stekla je kraljevina SHS velik dohodak u obliku reparacija, što će ih Njemačka dati za štete, počinjene u Srbiji. — Između republike Austrije i njenih neprijatelja zaključen je ugovor 10. rujna 1919. u Sen-Žermenu (Saint Germain) kod Pariza. Po tome ugovoru Austrija priznaje potpunu nezavisnost države SHS, te se u korist države SHS odriče svih prava i potraživanja na one teritorije nekadašnje Austro-Ugarske, koji postadoše sastavnim dijelom države SHS. Stanovnici oblasti Celovca (Klagenfurta) u jugoistočnoj Koroškoj bit će pozvani, da putem glasovanja (plebiscitom) odrede državu, kojoj žele da se pripoji njihov teritorij. U tu svrhu bit će oblast Celovca stavljena pod nadzor posebne komisije, koja će imati zadaću, da tamo obezbijedi nepristranu upravu i da pripremi plebiscit. Oblast će biti podijeljena u 2 zone, te će prvu (južnu) zonu zaposjesti čete države SHS, a drugu (sjevernu) zonu austrijske čete. Komisiju čine 4 člana, od kojih će po 1 postaviti Engleska, Francuska, Italija i Sjedinjene države sjeverne Amerike. Ako se vijećanje komisije bude odnosilo na južnu zonu, onda će vijećanju pribivati 1 1 član države SHS, dok će Austrija po svome članu biti zastupana kod vijećanja o sjevernoj zoni. Komisija mora poduzeti sve potrebite mjere, da »obezbijedi slobodu, iskrenost i tajnost« prigodom plebiscita. Najprije će se glasovanje obaviti u južnoj zoni. Bude li pak prvi plebiscit u prilog Austrije, onda otpada glasovanje u sjevernoj zoni. Pravo glasa imaju svi muškarci i žene, koji su 1. siječnja 1919. godine imali punih 20 godina, te koji su toga dana stanovali u dotičnoj zoni, gdje su ili rođeni ili zavičajni. Država SHS obvezuje se, da će na svome teritoriju izvan Srbije dati inojezičnim manjinama ista prava, kakova imaju Srbi, Hrvati i Slovenci. Pripadnici tih manjina mogu se svojim jezikom služiti u školi, pred sudovima, u štampi i na

javnim zborovima. — Bugarska je sa svojim neprijateljima zaključila ugovor 27. studenoga 1919. u Neuillyu na Seni. Po tome je ugovoru država SHS dobila Strumicu, Bosiljgrad i Caribrod. Uz to se Bugarska obvezala, da će nadoknaditi štete, što ih je od g. 1915.- do g. 1918. počinila u Srbiji i u Macedoniji.

Demokratsko-socijalistička vlada nije u »Narodnom predstavništvu« imala sigurnu većinu. Tamo nastadoše razne trzavice, koje su vladu slabile. Davidović je 18. listopada 1919. proveo djelomičnu rekonstrukciju svoga kabineta. Mjesto dra Franje Poljaka postade ministrom agrarne reforme dr. Henrik Krizman. Hrvatski ban dr. Ivan Paleček postade ministrom pripreme za konstituantu, a Crnogorac Spasoje Piletić preuze ministarstvo narodnoga zdravlja. Radikalski disident Košta Stojanović, koji je stupio u demokratsku zajednicu, postade ministrom poljoprivrede i voda, a dalmatinski Hrvat Juraj Biankini bude imenovan potpredsjednikom ministarskog savjeta. Palečeka je na banskoj stolici 24. studenog 1919. naslijedio dotadašnji podban dr. Tomislav Tomljenović. On je ishodio uredbu, kojom se kod izbora zastupstva gradova i općina u Hrvatskoj i Slavoniji uvodi opće, jednako i proporcijonalno izborno pravo; ovo su pravo mogle vršiti i žene, koje imaju određenu kvalifikaciju (škole ili samostalno zvanje).

## VLADA PARLAMENTARNE ZAJEDNICE

U većem dijelu kraljevine SHS prevlada radi nepravda toliko ogorčenje, da je Davidović morao dati ostavku svoga kabineta. Minis. predsj. postade 19. veljače 1920. Stojan Protić, koji sastavi vladu bez demokrata i socijalista. Protić se naime oslonio na »parlamentarnu zajednicu«, koju su činili radikali, narodni klub, jugoslavenski klub, Bunjevci i demokratski disidenti. Hrvati preuzeše 5 ministarstva, i to dr. Ante Trumbić vanjske poslove, Ivica Kovačević šume i rude, dr. Đuro Šurmin socijalnu politiku, dr. Mato Drinković pošte i brzojave, a dr. Ivo Krnic agrarnu reformu. Od radikala postade Marko Trifković ministrom unutrašnjih posala, dr. Velizar Janković m. financija, dr. Momčilo Ninčić m. pravde, Miša Trifunović m. prosvjete, dr. Slavko Miletić m. narodnoga zdravlja, Aleksandar Stanišić m. narodne

ishrane i obnove zemlje, dr. Miroslav Spalajković m. bez lisnice, dok je sam Protić preuzeo ministarstvo pripreme za Ustavotvornu narodnu skupštinu i za izjednačenje zakona. Od Slovenske ljudske stranke postade dr. Korošec ministrom saobraćaja, Ivan Roškar m. poljoprivrede, a Franjo Janković m. vjere, od demokratskih disidenata postao je Stojan Ribarac m. trgovine i industrije. Ministrom vojske i mornarice postade Branko Jovanović, a ministrom građevina Jovan Jovanović.

Mjesto dra Tomljenovića postade 22. veljače 1920. hrvatskim banom dr. Matko Laginja, bivši odvjetnik u Puli i zaslužni vođa istarskih Hrvata. K Laginji je 26. veljače došao stari njegov znanac dr. Rudolf Horvat, koji ga je zamolio, da iz zatvora pusti Stjepana Radića i druge hrvatske političare. Ban je to obećao uz uvjet, da Florvat osobno odvede Radića kući bez ikakvih manifestacija na ulici. Sutradan je u 1 sat poslije podne pošao Horvat u zatvor sudbenoga stola, odakle je Radića u zatvorenom automobilu odveo do njegove kuće. Istoga je dana Laginja iz zatvora pustio na slobodu dra Kovačevića i narodne zastupnike dra Vladimira Prebega i dra Josipa Pazmana, a zatim također odvjetnika dra Vladka Mačeka i svećenika dra Ljudevita Kežmana. Naskoro se opazilo, da političku upravu vodi novi podban dr. Franko Potočnjak, koji bijaše u vladi pouzdanik radikala. U pokrajinsku vladu u Zagrebu uđoše: dr. Albert Bazala, dr. Ivan Dežman i dr. Josip Lochert, članovi »Hrvatske Zajednice«.

Za deklaraciju novoga ministarstva glasovahu u Narodnom predstavništvu« 134 zastupnika. To bijaše premalo za uspješan rad u parlamentu, gdje su demokrati neumorno radili na tomu, da zgodnom prigodom sruše Protićevo ministarstvo. Vlada je morala provoditi uredbu o izmjeni novca, što joj nikako nije moglo povećati popularnost u narodu. Srbijanska je vojska u to doba vraćena u mirnodobsko stanje, čega nije bilo od g. 1914. Počeo se popravljati i promet na željeznicama. U narodu pak opažalo se jačanje komunista, osobito u gradovima. Tako je kod gradskih izbora u Zagrebu 21. ožujka 1920. od 17.949 glasača njih 7.011 glasovalo za komuniste, koji od 50 zastupnika dobiše 20.

Pribićević se nadao, da će komunisti oslabiti politički otpor Hrvata; zato je u Hrvatskoj potajno podupirao komuniste. Tako

su demokrati u Zagrebu kod izbora gradonačelnika glasovali za komunistu Svetozara Delića, koji bude izabran upravo njihovom pomoću. Vlada je poništila taj izbor, te je banski savjetnik dr. Dragutin Tončić imenovan vrhovnim načelnikom za grad Zagreb. Kod ponovnih izbora za 20 ukinutih mandata komunističke stranke dobila je većinu »Hrvatska Zajednica«, te je onda za gradonačelnika izabran arhitekt Vjekoslav Heinzel. — Na prijavu sisačkog kot. predstojnika Srčana dade podban dr. Potočnjak 22. ožujka 1920. bez znanja bana dra Laginje zatvoriti St. Radića radi govora na skupštini »Hrv. pučke seljačke stranke« u Galdovu. Mjesto Radića trebalo bi bilo zatvoriti Pribićevićevog pobornika Petra Teslića, koji je na toj skupštini iz revolvera pucao na Radića.

## KONCENTRACIJONO MINISTARSTVO

Pošto dr. Smodlaka nije sa svojom skupinom u »Nar. predstavništvu« htio poduprijeti vladu parlamentarne zajednice, podnio je Protić ostavku, te je 17. svibnja 1920. došlo do koncentracione vlade. Ministrom predsjednikom postade dr. Milenko Vesnić bivši poslanik Srbije u Parizu. Preuzeše pak: željeznice dr. Antun Korošec, prosvjetu Svetozar Pribićević, agrarnu reformu dr. Hinko Krizman, financije Košta Stojanović, pravdu Marko Trifković, vjere Pavle Marinković, trgovinu i industriju dr. Momčilo Ninčić, građevine Jovan Jovanović, poljoprivredu dr. Velizar Janković, socijalnu politiku dr. Vjekoslav Kukovec, narodno zdravlje Žika Rafajlović, ishranu i obnovu zemlje Rista Jojić, izjednačenje zakona i pripreme za Ustavotvornu skupštinu Stojan Protić, a unutrašnje poslove Ljuba Daviđović. Od Hrvata zadržaše svoja ministarstva: Ivica Kovačević, dr. Ante Trumbić i dr. Mato Drinković.

U Trianonu je 4. lipnja 1920. zaključen mirovni ugovor između republike Madžarske i njenih neprijatelja. Madžarska se u korist kraljevine SHS odrekla Međimurja i Prekomurja, većeg dijela Bačke, polovice Banata i jugoistočnog dijela Baranje. Između Rumunjske i kraljevine SHS utvrđena je granična linija u Banatu posebnim ugovorom, koji je 10. kolovoza 1920. sklopljen u Sevru (Sevres) kod Pariza.

Regent Aleksandar posjetio je 22. lipnja 1920. grad Zagreb, gdje je dočekan kraljevskim sjajem. U Zagrebu ostade regent 4 dana, pregledavajući znamenitosti grada i primajući razne deputacije. Nitko se ipak nije pobrinuo, da tom prigodom regenta upozori na razne muke i nepravde, što ih trpi narod hrvatski, osobito u pogledu vršenja vojne dužnosti i financijalnih tereta.

Kod. sudbenoga stola u Zagrebu počela je 8. srpnja 1920. kaznena rasprava protiv narodnoga zastupnika Stjepana Radića, koga je državno odvjetništvo tužilo radi »zločinstva protivu otečestva«. Ova čisto politička rasprava, koju je s velikim zanimanjem pratio hrvatski narod, potrajala je 9 dana. Osuda je proglašena tekar 4. kolovoza, kada je Radić osuđen na 2 godine i 6 mjeseci tamnice. Radić je protiv osude podnio priziv i ništovnu žaobu, ali bude i nadalje pridržan u zatvoru.

Protić je kao ministar izrađivao ustav, koji će vlada konstituanti predložiti na raspravu. Pošto je Protić namjeravao pokrajinama ostaviti administrativnu autonomiju, došao je u sukob s nekim ministrima, osobito s Pribićevićem, koji je želio potpun centralizam u cijeloj državi. Radi toga sukoba dade Protić ostavku, te je ministrom priprave za konstituantu 18. kolovoza 1920. postao dr. Laza Marković. Istoga je dana Ljubu Davidovića kao ministar unutrašnjih djela naslijedio Milorad Drašković.

## BUNA RADI ŽIGOSANJA STOKE

Pod jesen godine 1920. uzrujao se hrvatski narod radi odredbe vojničkih vlasti, da se u Hrvatskoj ima žigosati podvozna stoka, koja će u slučaju mobilizacije služiti vojsci. Hrvatski seljaci odlučiše, da svoje konje i volove ne daju žigosati. Kada se ipak silom pokušalo žigosanje stoke, te oduzimanje konja i kola za vojne vježbe, došlo je na više mjesta do pobune, te su oružnici i pucali na hrvatske seljake.

Prvi su otpor 5. rujna 1920. pružili hrvatski seljaci u Velikom Grđevcu. Odanle se buna proširila u bjelovarskom, garešničkom i grubišnopoljskom kotaru, gdje se prolilo dosta krvi, a u Ivanjskoj su ubijena 2 seljaka. Buna je doprla na jug u čaz-

manski kotar, gdje je u kriškoj općini došlo do sukoba s oružnicima i s vojskom. Iz Čazme je na istoku doprla buna u kutinski kotar, gdje je nastradalo mnogo seljaka. Oružnici su 8. rujna ubili seljaka Ivana Likodera iz Repušnice, a ranili Alapića iz Gračanice, te Pintarića, Gabru Uroića, Ivana Vražića i još neke seljake iz Repušnice. Sutradan su oružnici vodili seljake Pokaza i Gunjaka iz Osekova u Kutinu, ali su ih putem u nekoj šumi ustrijelili.

Buna je planula također u Sv. Ivanu Zelini, gdje su seljaci ubili kotarskoga predstojnika Otona Spillera. Seljaci su Spillera optužili, da je kriv smrti seljaka Josipa Suličeka, kojega su oružnici ubili 5. rujna 1920. Zato su Spillera osudili na smrt, te su ga prisilili, da u povorci nosi križ i lijes za Suličeka na groblje. Ondje su Spillera zlostavljali, dok se nije onesvijestio, a zatim je u njega 6 hitaca iz revolvera ispalio Blaž Tupak iz Hrnjanca.

Seljačka je buna doprla u dugoselski kotar, te u Hrvatsko Zagorje, pa je i tamo došlo do sukoba s oružnicima na više mjesta. Prolilo se i dosta krvi, te je bilo i mrtvih i ranjenih. Seljaci su neke činovnike ubili, a druge su zlostavljali. Zato je iz Zagreba na kamij onima odaslana vojska u kotare stubički i zlatarski. General Vasić, koji je tada u Zagrebu bio zapovjednik vojnoga zbora, namjeravao je zapaliti pobunjena sela i postrijeljati njihove stanovnike. Ipak su to spriječile građanske oblasti, naročito ban dr. Matko Laginja. Njemu je naime pošlo za rukom uvjeriti beogradsku vladu, da je bolje odgoditi provedbu žigosanja i oduzimanja stoke, nego li uzrujani narod dalje izazivati. Kako je pak tada već bio raspisan izbor narodnih zastupnika za Ustavotvornu skupštinu, grnuo je hrvatski seljački svijet bjelovarsko-križevačke županije gotovo listom u Hrvatsku pučku seljačku stranku, koja je propovijedala osnutak posebne hrvatske republike.

## PLEBISCIT U KORUŠKOJ 13. LISTOPADA 1920.

U »Narodnom predstavništvu« — baš kao što i u samome ministarstvu — vladahu goleme nesuglasice. Iza dugih rasprava i pregovora jedva je vladi uspjelo, da »Nar. predstavništvo« 2. rujna 1920. sklone na prihvat »Zakona o izboru narodnih

poslanika za ustavotvornu skupštinu.« Regent je tomu zakonu odmah sutradan podijelio sankciju. To bijaše jedini zakon, što ga je stvorilo skroz neplodno »Nar. predstavništvo«. Inače je vlada donašala t. zv. uredbe, koje bijahu neki surogat zakona, ako ih je potpisao regent Aleksandar. Uredbom je 21. kolovoza 1920. donesen dapače i državni proračun za god. 1920. i 1921. LI ovu je uredbu — bez ikakove kontrole »Narodnoga predstavništva« — uvršten i financijalni zakon, koji bijaše skroz nepravedan za »prečane«, osobito pak za Hrvatsku. Tako se na pr. odredilo, da u Srbiji plaća »porez na ratne dobitke« onaj, tko je g. 1919. imao barem 5000 dinara dobitka, a u Hrvatskoj već onda, ako je imao barem 2.250 dinara (9000 kruna) dobitka. Prigodom prodaje nekretnina plaćala se u Srbiji, Bosni, Hercegovini i Sloveniji do sada pristojba od 4 postotka, a u Hrvatskoj 5 postotaka. Financijalni zakon povisuje ovu pristojbu za 100 postotka, ali samo za »prečanske« krajeve. Od sada će se dakle u ime pristojbe za prijenos vlasništva ubirati u Srbiji 4 postotka, u Bosni, Hercegovini i Sloveniji 8, a u Hrvatskoj 10 postotaka! Isti financijalni zakon određuje, da prečani« moraju od sada u ime poreza (zemljarine, kućarine i tecivarine 1. i 2. razreda) plaćati toliko dinara, koliko su prije plaćali kruna, i to već od 1. siječnja 1920. Komu je dakle kuća odbacivala godišnji dohodak od 10.000 kruna, plaćao je do sada u ime kućarine godišnji porez od 1.200 kruna i prirez 360 kruna. Od sada pak mora u ime kućarine plaćati 4.800 kruna, u ime prireza 1.440, k tomu invalidski porez 2.400 kruna, ukupno dakle državi 8.640 kruna, a povrh toga općinski namet, koji je obično iznosio preko 100 postotaka. Prema tomu bijahu porezni tereti veći od dohotka takve kuće! Lako je sebi zamisliti nezadovoljstvo, koje se pojavilo u narodu, kad je doznao za ovaj novi financijalni zakon.

Postupak oružnika i vojske s narodom povećao je i onako veliko ogorčenje Hrvata. Ovo je ogorčenje prelazilo već i na Slovence. Najbolje se to vidjelo 13. listopada 1920., kada je obavljen plebiscit u Koruškoj. Premda je u prvoj zoni (po austrijskoj statistici) bilo 70 postotaka Slovenaca, a samo 30 postotaka Nijemaca, ipak je tamo 22.625 ljudi glasovalo za priključak Austriji, a jedva 15.278 za sjedinjenje s Jugoslavijom. Narod se eto sa 59.14 postotaka izjavio za Austriju, u kojoj je tada vladala bijeda i glad, dok je samo 40.86 postotka glasovalo za prirodni-

nama toli bogatu kraljevinu SHS. Slovenci se u Koruškoj odvrnuše od Jugoslavije u prvom redu zbog toga, što ih austrijski korteši uputiše, da tako ne će njihovi sinovi morati služiti kao vojnici, i to još u Macedoniji. (U Austriji nije bilo obvezatne vojne dužnosti). Dakako da su uz to na raspoloženje koruških Slovenaca djelovale i razne loše metode, kojima se tečajem g. 1919. i 1920. služila vlada u kraljevini SHS. Zato su mnogi Slovenci voljeli glasovati za sjedinjenje s Austrijom, gdje je više slobode, kulture i obzirnosti, nego li u Jugoslaviji. Time je kraljevina SHS izgubila komad divne Koruške sa cijelim nizom raznih tvornica, te olovne rudnike u Plibergu i u Željeznoj Kaplji. Poraz kod plebiscita u Koruškoj umanjio je ugled Jugoslavije u inozemstvu, što se naskoro osjetilo u pregovorima s Italijom. Uz to je otpala potreba, da se obavi plebiscit u drugoj zoni Koruške, koja također ostade Austriji.

## MIR U RAPALLU 12. STUDENOGA 1920.

Mjesec dana iza toga doživjela je kraljevina SHS. drugi diplomatski poraz. U Rapallu je naime 12. studenoga 1920. zaključen ugovor između Italije i Jugoslavije. Italiju zastupahu: ministar predsjednik Giovani Giolitti, ministar vanjskih posala Karlo Sforza i vojni ministar prof. Ivan Bonomi, a Jugoslaviju: ministar predsjednik dr. Milenko Vesnić, ministar vanjskih posala dr. Ante Trumbić i ministar financija Košta Stojanović. Po tome ugovoru ostaju Italiji bivše poknežene grofovije Gorica i Gradiška. Isto tako ostade Italiji grad Trst s kotarom svojim. Uzalud se Hrvati prije nadahu, da će moći spasiti sjevero-istočni dio poluotoka Istre, gdje stanuju gotovo sami Hrvati i Slovenci. Svojedobno je Wilson predlagao, da tu bude granicom rijeka Raša, premda Hrvati stanuju i zapadno od ove rijeke. Da se primila ova »Wilsonova linija« dobila bi Jugoslavija t. zv. Liburniju, gdje se nalaze ljetovališta i kupališta: Volovsko, Opatija, Ičići, Ika, Lovran, Mošćenice i Labin. Sad je ugovorom u Rapallu sve to došlo pod vlast Italije, kojoj pripade cijeli istarski poluotok. Jugoslavija se morala zadovoljiti s dijelom t. zv. Kastavštine, koja je nastavak istarskog poluotoka na sjevero-istoku. Od istarskih otoka zapade Jugoslaviju samo Krk, dok su otoci Cres, Lošinj, Unje i Sušak te Brionski otoci postali sastavnim dijelom

kraljevine Italije. Iz strateških razloga zatražiše Talijani, da im pripadne jugozapadni dio Kranjske, gdje stanuju sami Slovenci. I zaista su Italiji ugovorom u Rapallu odstupi jeni kranjski gradovi: Idrija, Vipava i Postojna s okolnim selima, te željezničko raskršće Sv. Petar. Tako je granica Italije pomaknuta sve do planine Snježnik na međi Kranjske i hrvatskoga Gorskoga kotara.

Ugovorom u Rapallu stvorena je posebna »nezavisna država Rijeka« (Fiume). Ovu sačinjava grad Rijeka sa svojim kotarom, kojima se pridaje primorski dio Kastavštine. Međutim treba spomenuti, da je još 12. rujna 1919. na Rijeku unišao talijanski pjesnik Gabrijel dAnnunzio s talijanskim fašistima. On je Rijeku zaposjeo i u njoj preuzeo vladanje u ime Talijana. Pred njim pobjegoše iz Rijeke mnogi rodoljubi hrvatski.

Jugoslavija je kod pregovora u Rapallu imala uspjeh jedino u pitanju Dalmacije. Talijani se zadovoljiše s malim dijelom Dalmacije. Njima je naime pripao grad Zadar, kojemu pripadoše porezne općine Arbanasi, Crno, Bokanjac i onaj dio porezne općine Diklo, koji — polazeći od mora, oko 700 metara jugoistočno od sela Diklo — ide pravcem put sjeveroistoka do kote 66 Griz. Od tolikih dalmatinskih otoka, što ih Talijani zaposjedoše god. 1918., ostadoše im samo Lastovo i Pelagruž s obližnjim otočićima. No zato je kraljevina SHS morala u korist preostalih Talijana u Dalmaciji (većinom u Splitu, Šibeniku, Hvaru, Korčuli i Dubrovniku) dati razne koncesije, osobito u pogledu upotrebe talijanskoga jezika, slobode vjeroispovijedanja i prava opcije talijanskog državljanstva.

U splitskom je kazalištu dr. Ante Trumbić 5. prosinca 1920. prikazao, kako je došlo do ugovora u Rapallu. On je iznio razne događaje, koji su u vezi s tim ugovorom, naročito memorandum, što ga je Wilson 14. travnja 1919. upravio Orlandu, zatim deklaraciju pariških novinara od 23. travnja 1919., te memorandum, koji su Wilson, Engleska i Francuska 19. prosinca 1919. uputili Italiji. Trumbić je protumačio također ultimatum, kojim je Italija 20. siječnja 1920. tražila, da se grad Zadar sa cijelom svojom općinom — dakle i s otocima i kanalom — poput Rijeke proglasi nezavisnom državom, ali s pravom, da bira svoje diplo-

matsko zastupstvo. Trumbić je svoje predavanje završio riječima: »Ugovorom u Rapallu postigosmo u pitanjima Sušaka i Zadra uspjehe, koji se ne mogu podcijeniti. Tako smo u pitanju Sušaka obezbijedili trgovački izlaz na more, i to posve neodvisan i bez stranog utjecaja. U pitanju pak Zadra izbjegli smo opasnosti, da izgubimo cijelu općinu, ostrva i onaj kanal, koji je jedini put našim trgovačkim lađama od juga na sjever. Spasili smo i otok Vis, koji je točka životnog interesa za našu državu. U ovim trim točkama ne bijaše nikada do Rapalla izgleda, da ćemo uspjeti.«

## IZBORI ZA KONSTITUANTU 28. STUDENOGA 1920.

»Narodno predstavništvo« održalo je u Beogradu posljednju svoju sjednicu 22. listopada 1920. Kraljevim su naime ukazom bili za nedjelju 28. studenoga 1920. određeni izbori za »Ustavotvornu narodnu skupštinu« (konstituantu). Izbori se obaviše u cijeloj kraljevini SHS., izuzev one hrvatske zemlje, gdje su još vladali Talijani, na pr. grad Sušak i dio kotara sušačkoga, zatim Kasta vština i otok Krk, pa sjeverna Dalmacija i većina otoka dalmatinskih. — Država bijaše podijeljena u mnogo izbornih okruga, koji se u opsegu Hrvatske i Slavonije podudarahu s teritorijem naših županija. Svako je izborno okružje biralo toliko zastupnika, da na svakih 30.000 žitelja (prema popisu od g. 1910.) dođe po 1 zastupnik. Kod izbora je vrijedilo moderno načelo općega, jednakog, izravnoga i tajnoga prava glasa. Stranke će dobiti toliko mandata, koliko im pripada razmjerno (proporcionalno) prema polučenom broju glasova. Radi velikoga broja nepismenih izbornika odredilo se glasovanje gumenim kuglicama, koje će izbornici stavljati u žare svojih stranaka. — Zaslugom bana Laginje bijaše u Hrvatskoj i Slavoniji potpuna sloboda iz borne agitacije. Primijetilo se jedino to, da u listine izbornika nisu uneseni mnogi Nijemci i Madžari u Slavoniji, naročito u Srijemu. (Isto tako se postupalo s Nijemcima i Madžarima u Bačkoj, Banatu i Baranji). I sami izbori obavljeni su posve slobodno, te je hrvatski narod mogao dati pravi izražaj svoje volje.

U izborne imenike cijele kraljevine SHS. bijaše uvršteno 2 milijuna 490.576 izbornika. Od toga su na sjevernu i južnu

Srbiju otpadala 894.042 izbornika, na Hrvatsku (sa Slavonijom i Međimurjem) 636.143, na Bosnu (s Hercegovinom) 471.171, na Sloveniju 215.148, na Vojvodinu (t. j. Bačku, Banat i Baranju) 141.721, na Dalmaciju 88.839, a na Crnu Goru 43.507 izbornika. — K izborima je pristupilo i glasovalo 1 milijun 607.209 izbornika, od toga u Srbiji 507.509, u Hrvatskoj 438.607, u Bosni i Hercegovini 331.051, u Sloveniji 158.254, u Vojvodini 93.214, u Dalmaciji 49.962, a u Crnoj Gori 28.612 izbornika.

Za kandidate demokratske stranke glasovahu 318.584 izbornika, i to 103.081 u sjevernoj Srbiji, 78.406 u Hrvatskoj, 75.512 u južnoj Srbiji, 18.133 u Vojvodini, 17.980 u Bosni, 12.328 u Sloveniji, 7.955 u Crnoj Gori, a 5.189 u Dalmaciji, Demokrati su polučili 94 zastupnika, od toga 32 u sjevernoj Srbiji, 24 u južnoj Srbiji, 19 u Hrvatskoj, 10 u- Vojvodini, 3 u Sloveniji, 3 u Crnoj Gori, 2 u Bosni i 1 u Dalmaciji.

Radikali su dobili 283.883 glasa, od toga 111.245 u sjevernoj Srbiji, 59.443 u Bosni, 43.540 u Vojvodini, 39.050 u Hrvatskoj, 20.790 u južnoj Srbiji, 6.008 u Dalmaciji i 3.837 u Crnoj Gori. Oni polučiše 89 zastupnika, i to 41 u sjevernoj Srbiji, 21 u Vojvodini, 11 u Bosni, 9 u Hrvatskoj, 5 u južnoj Srbiji, 1 u Dalmaciji i 1 u Crnoj Gori.

Hrvatska pučka seljačka stranka postavila je svoje kandidate samo u Hrvatskoj i Slavoniji, gdje je za njih glasovalo 230.590 izbornika, među ovima i svi pravaši u županiji ličko-krbavskoj. Seljačka je stranka dobila u županiji zagrebačkoj 61.037 glasova, u varaždinskoj 51. 932, u bjelovarsko-križevačkoj 51.430, u požeškoj 23.249, u ličko-krbavskoj 14.577, u srijemskoj 9.882, u virovitičkoj 9.762, u modruško-riječkoj 7.831, a u gradu Zagrebu 1.060 glasova. Cijela je Hrvatska (sa Slavonijom i Međimurjem) birala 93 zastupnika. Od toga je seljačka stranka polučila 49, i to u županiji zagrebačkoj 13, u varaždinskoj .11, u bjelovarsko-križevačkoj 9, u požeškoj 5, u srijemskoj 3, u virovitičkoj 3, u modruško-riječkoj 3, u ličko-krbavskoj 2, a u gradu Zagrebu 1. Prema tomu se za »hrvatsku pučku seljačku stranku« u Hrvatskoj kod izbora izjavilo 52.67 postotaka svih glasova, te je ona dobila 52.69 postotaka svih mandata za konstituantu. Radić je 28. studenoga pušten iz zatvora, jer je kralj abolirao sudbeni

postupak protiv njega.

Komunisti su u cijeloj kraljevini SHS. dobili 198.473 glasa, od toga 50.385 u sjevernoj Srbiji, 49.459 u južnoj Srbiji, 31.281 u Hrvatskoj, 18.074 u Bosni, 16.376 u Sloveniji, 13.955 u Vojvodini, 10.869 u Crnoj Gori, a 8.074 u Dalmaciji. Oni polučiše 58 zastupnika, i to 18 u južnoj Srbiji, 14 u sjevernoj Srbiji, 7 u Hrvatskoj, 5 u Vojvodini, 4 u Sloveniji, 4 u Crnoj Gori, 4 u Bosni i 2 u Dalmaciji.

Zemljoradnici dobiše 115.263 glasa, od toga 54.506 u Bosni, 45.573 u sjevernoj Srbiji, 10.636 u Dalmaciji (pod imenom »Savez težaka«), 3.673 u Vojvodini i 1.075 u Hrvatskoj (samo u srijemskoj županiji). Oni stekoše 30 mandata, od toga 14 u sjev. Srbiji, 12 u Bosni, 3 u Dalmaciji, a 1 u Vojvodini.

Muslimani u Bosni uđoše u izbore pod imenom »Jugoslovenska muslimanska organizacija«. Oni polučiše 111.006 izbornika i 24 zastupnika. — Za kandidate »H ryatske Zajednice«, koja je u Bosni nastupila pod imenom »Hrvatska težačka stranka«, glasovalo je 64.267 izbornika, od toga 38.400 u Bosni, 22.950 u Hrvatskoj, a 2.917 u Dalmaciji. Oni polučiše 11 zastupnika, i to 7 u Bosni, 3 u Hrvatskoj, a 1 u Dalmaciji. — »Slove nska ljudska stranka« dobila je u Sloveniji 57.174 glasa i 15 zastupnika. Srodna joj pak »H rvatska pučka stranka« stekla je 46.599 glasova, i to 10.734 u Bosni, 10.040 u Hercegovini, 13.947 u Dalmaciji, 11.878 u Hrvatskoj, a 556 u Vojvodini. Njoj pripada 9 zastupnika, od toga 3 u Hrvatskoj, 3 u Dalmaciji, a 3 u Bosni i Hercegovini.

Za kandidate socijalnih demokrata glasovahu 45.132 izbornika, i to 30.695 u Sloveniji, 7.611 u Hrvatskoj, a 6.856 u Vojvodini. Stranka je polučila 10 mandata, od toga 7 u Sloveniji, a 3 u Vojvodini. — Slovenska »samostalna kmetijska stranka« dobila je u Sloveniji 33.577 izbornika s 8 zastupnika. — Muslimani iz Macedonije (većinom Turci i Arnauti) dobiše 30.029 izbornika i 8 zastupnika. Tamo je izabrano još 9 drugih muslimana, od kojih je 6 kandidiralo na demokratskoj, 2 na radikalskoj, a 1 na komunističkoj listini. Bunjevci i Šokci polučili su u Bačkoj 4 mandata.

Srpski republikanci dobiše 18.166 glasova, od toga 7.261 u sjevernoj Srbiji, 6.292 u južnoj Srbiji, a 4.613 u Crnoj Gori. Oni polučiše 3 mandata, i to 2 u Crnoj Gori, a 1 u sjev. Srbiji. — Za kandidate »Hrvatske stranke prava« glasovalo je u Hrvatskoj 10.135 izbornika, koji joj dadoše 2 zastupnika, dok je treći pravaš (dr. Krunoslav Lokmer) bio biran na zajedničkoj listi s Hrvatskom seljačkom strankom. — Kandidati »narodnih socijalista« u Sloveniji dobiše 6.187 izbornika i 2 zastupnika. Za Ribarčeve liberale u Srbiji glasovao je 5.061 izbornik, te je izabran Stojan Ribarac. Trumbićeva izvanstranačka listina u Dalmaciji dobila je 3.196 izbornika i 1 mandat. Drugi glasovi u državi SHS. padoše za takve listine, koje nisu polučile niti jednoga zastupnika za, konstituantu.

Cijela je kraljevina SHS. birala 419 zastupnika. Od toga su sjevernu Srbiju zapala 103 zastupnika, Hrvatsku 93, Bosnu 63, južnu Srbiju 55, Vojvodinu 44, Sloveniju 40, Dalmaciju 11, a Crnu Goru 10 zastupnika. Sjeverna je Srbija imala manje stanovnika, nego li Hrvatska (sa Slavonijom i Međimurjem), a ipak je dobila 10 zastupnika više od Hrvatske. Poprečno je u cijeloj državi SHS. otpao po 1 zastupnik na 3.835 glasača. U istinu pak bijaše biran po 1 zastupnik u Vojvodini s 2.119 glasova, u Crnoj Gori s 2.861, u Srbiji s 3.212, u Sloveniji s 3.956, u Dalmaciji sa 4,542, u Hrvatskoj sa 4.716, a u Bosni s 5.254 glasa. Prema tomu je u srpskim krajevima došao poprečno po 1 zastupnik na 2.987 glasača, a u hrvatskim krajevima na 4.724 glasača, dakle za 1731 više. Srbima bijaše u prilog također to, što Nijemci, Madžari i mnogi Hrvati (njemačkog ili madžarskog prezimena) u Bačkoj, Banatu i Baranji, te u srijemskoj i virovitičkoj županiji nisu imali pravo glasa, a ipak je ovim zemljama bio doznačen razmjeran broj zastupnika (po 1 zastupnik na 30.000 žitelja) kao u drugim krajevima, gdje je pravo glasa imao svaki punoljetni muškarac. Za izbor 1 zastupnika trebali su radikali samo 3.190 glasova, demokrati 3.374, komunisti 3.437, a hrvatska pučka seljačka stranka 4.613, bosanski muslimani 4.625, hrvatska stranka prava 5.367, a »Hrvatska Zajednica« 5.702 glasa.

## REZULTATI IZBORA U DALMACIJI, BOSNI, HERCEGOVINI I U BAČKOJ

Izborni okrug oblasti sudbenog stola u S u b o t i c i imao je 18.507 izbornika, od kojih su glasovala 10.284, i to: 2550 za listu bunjevačkih Hrvata, 2405 za komuniste, 2185 za nezavisne Bunjevce, 2063 za radikale, a 556 za Hrvatsku pučku stranku. Od 8 izabranih narodnih zastupnika pripadahu liječnik dr. Franjo Sudarević, župnik Blaško Rajić i odvjetnik dr. Štipan Vojnić-Tunić bunjevačkim Hrvatima, dr. Joca Manojlovič i dr. Jovan Radonjić radikalima, Dragomir Marjanovič komunistima, a Ivan Crnković i Ivo Matić, referent ministarstva za agrarnu reformu, nesvijesnim Bunjevcima.

Izborni okrug Split – Dubrovnik – Kotor zapremao je cijelu Dalmaciju osim onih krajeva, koje su okupirali Talijani. Imao je 88.839 izbornika, od kojih su glasovala 49.962, i to: 13.947 za Hrvatsku pučku (klerikalnu) stranku, 10.636 za težačku (zemljoradničku) stranku, 8074 za komuniste, 6008 za radikale, 5189 za demokrate, 2017 za Hrvatsku Zajednicu, a 3200 za vanstranačku listu. Za narodne su zastupnike izabrani od Hrvatske pučke stranke: dr. Ante Dulibić, dr. Dominik Mazzi i Mato Milanović, od težačke stranke: prof. Ivo Lovričević, Ante Franić i Juraj Vrsalović, od komunista: Vicko Jelen i Jelaska Jozin, od radikala Ljuba Jovanović, od demokrata dr. Ivo Krstelj, od Hrvatske Zajednice dr. Mato Drinković, a od vanstranačke liste dr. Ante Trumbić.

Somborski je okrug Bačke zajedno s Baranjom imao 23.441 izbornika, od kojih je glasovalo 15.144, i to: 7236 za radikale, 2964 za socijaliste, 2605 za Bunjevce, 1695 za demokrate, a 644 za komuniste. Od radikala su izabrani za narodne zastupnike: Jaša Tomić, Stevan Mihaldžić i Pavle Terzin, od socijalista: dr. Milan Sekulić i Vojin Brkić, od Bunjevaca Ivan Evetović, a od demokrata Pavle Marinković.

Sarajevski je izborni okrug imao 72.521 izbornika, od kojih su glasovala 46.672, i to: 23.126 za Jugoslavensku muslimansku organizaciju, 6431 za radikale, 6203 za zemljoradnike, 4198 za

komuniste, 2007 za Hrvatsku težačku strannku, 1780 za Hrvatsku pučku (klerikalnu) stranku, a ostali izbornici za 4 druge liste, koje su dobile malen broj glasova. Za narodne su zastupnike bili izabrani od muslimana: dr. Mehmed Spaho, Sejdali beg Filipović, seljak Mujo Šeković, sudac Derviš Omerović i odvjetnik dr. Halid beg Hrasnica, od radikala: predsjednik zemaljske vlade u Sarajevu dr. Milan Srškić i odvjetnik dr. Vladimir Anđrić, od komunista bravar Đuro Đaković, od zemljoradnika težak Nikola Divljan, a od Hrvatske težačke stranke dr. Ivan Pavičić, odvjetnik iz Sarajeva.

Travnički je izborni okrug brojio 74.958 izbornika, od kojih je glasovalo 52.111, i to: 14.918 za Jugoslavensku muslimansku organizaciju, 13.198 za Hrvatsku težačku stranku, 7813 za radikale, 5405 za zemljoradnike, 3771 za komuniste, 3385 za Hrv, pučku stranku, 2192 za socijaliste, a 1431 za demokrate. Izabrani su za nar. zastupnike od muslimana: Sakib Korkut, Hamid Kurbegović i dr. Halid beg Hrasnica, od Hrvatske težačke stranke: fra Jako Pašalić, župnik u Livnu, i Stjepan Janković, ravnatelj ishrane i obnove zemlje u Sarajevu, od radikala dr. Milan Pećanac, od zemljoradnika Risto Đokić, a od komunista Života Milojković.

Banjalučki je izborni okrug brojio 99.860 izbornika, od kojih je glasovalo 64.084, i to: 20.124 za radikale, 12.754 za Jugoslavensku muslimansku organizaciju, 11.152 za zemljoradnike, 8752 za Hrvatsku težačku stranku, 8403 za demokrate, 3143 za komuniste, 2676 za Hrvatsku pučku (klerikalnu) stranku, a 1046 za socijaliste. Izabrani su za narodne zastupnike od radikala: Nikola Pašić, Dušan Subotić, Tode Lazarević i Rista Odavić, od muslimana: Ibrahim Maglajlić, dr. Mehmed Spaho i Hamzalija Ajanović, od zemljoradnika: Joca Jovanović, dr. Vasilj Popović i dr. Uroš Stajić, od Hrvatske težačke stranke prof. Nikola Zadro, od demokrata: prota Dušan Kecmanović, a od komunista Nikola Lastrić.

Mostarski je izborni okrug imao 66.236 izbornika, od kojih su glasovala 49.832, i to: 11.515 za Jugoslavensku muslimansku organizaciju, 10.040 za Hrvatsku pučku stranku, 8944 za radikale, 7325 za Hrvatsku težačku stranku, 7140 za zemljoradnike, 2787 za komuniste, 1367 za demokrate, 516 za listu Alije Kurto-

vića, a 176 za listu Ljube Mićevića. Od 9 narodnih zastupnika izabrani su muslimani: Sakib Korkut, prof. Salih Baljić i liječnik dr. Hamdija Karamehmedović, od Hrvatske pučke stranke: fra Didak Buntić, banjalučki odvjetnik Marko Rebac i odvjetnik iz Sarajeva dr. Nikola Mandič, od radikala dr. Lazar Marković, od Hrvatske težačke stranke dr. Matko Laginja, a od zemljoradnika Đoko Perin.

Bihaćki je izborni okrug imao 50.586 izbornika, od kojih je glasovalo 37.990, i to: 16.080 za Jugoslavensku muslimansku organizaciju, 12.240 za zemljoradnike, 5600 za radikale, 1528 za Hrvatsku težačku stranku, 1642 za demokrate, 421 za listu Branka Čulibrka, a 474 za listu Jove Šmitrana. Za narodne su zastupnike bili izabrani muslimani: Ibrahim Maglajlić, Hasan Miljković, prof. Husein Alić i dr. Džafer Kulenović, zemljoradnici: dr. Risto Jeremić, Marko Đaković i Simo Krstić, te radikal dr. Miroslav Spalajković.

Tuzlanski je izborni okrug godine 1920. brojio 107.010 izbornika, od kojih je glasovalo 76.350, i to: 32.613 za Jugoslavensku muslimansku organizaciju, 12.362 za Savez zemljoradnika, 10.551 za Radikalnu stranku, 5574 za Hrvatsku težačku stranku, 4378 za Demokratsku stranku, 3685 za komunističku partiju Jugoslavije, 2899 za Hrvatsku pučku (klerikalnu) stranku, 2693 za Srpsku narodnu organizaciju (Velikosrbi) 599 za Muslimansku težačku stranku, 559 za Socijalno-demokratsku stranku Jugoslavije, a 449 za Muslimansku nezavisnu stranku. Za narodne su zastupnike izabrani muslimani: Hadži Hafiz Ibrahim Maglajlić, muftija iz Tuzle, dr. Halid beg Hrasnica, odvjetnik iz Sarajeva, Ahmet aga Kovačević, trgovac iz Lukavca, Ahmed Šerić, novinar iz Sarajeva, Šemsudin Sarajlić, gradski činovnik iz Sarajeva, te Osman Vilović, gradski načelnik iz Tuzle; od zemljoradnika: Mihajlo Avramović, upravnik Glavnoga zadružnoga saveza iz Beograda, Mihajlo Vidaković, predsjednik Saveza dobrovoljaca za Bosnu i Hercegovinu iz Beloševca kod Zvornika, te Jovan Jovanović, bivši poslanik kraljevine Srbije u Londonu iz Beograda; od radikala: dr. Milenko Vesnić, predsjednik ministarskog savjeta iz Beograda, i dr. Momčilo Ivanić, sveučilišni profesor iz Beograda; od komunista: Mitar Trifunović, činovnik iz Tuzle, od Hrvatske težačke stranke: Mato Špionjak, seljak iz Grebnice kod

Gradačca, a od demokrata: Ljubomir Davidović, bivši ministar predsjednik iz Beograda.

## IZBORNI REZULTATI U HRVATSKOJ I SLAVONIJI

U zagrebačkoj županiji bijaše 127.356 izbornika, od kojih je glasovalo 90.529, i to 61.037 za Hrvatsku pučku seljačku stranku, 18.570 za demokrate, 2841 za komuniste, 2754 za Hrvatsku Zajednicu, 1845 za socijaliste, 1171 za radikale, 744 za Stranku prava, a 695 za Hrvatsku pučku stranku. Od Hrvatske pučke seljačke stranke izabrani su: dr. Rudolf Horvat, dr. Ljudevit Kežman, dr. Ivan Pernar, Josip Predavec, Juro Valečić, Nikola Srdović, Petar Rusan, Franjo Koren, Ivan Robić, Mato Jagatić, Franjo Malčić i Mirko Neudorfer; od demokrata: Nikola Bradica, Juraj Demetrović, Milan Pribićević i dr. Srđan Budisavljević, a od komunista Mijo Mlinarić.

Grad Zagreb je imao 24.781 izbornika, od kojih su glasovala 15.642, i to 3.854 za komuniste, 3321 za Stranku prava, 2902 za Hrvatsku Zajednicu, 2726 za demokrate, 1060 za Hrvatsku pučku seljačku stranku, 553 za izvanstranačku grupu Jove Banjanina, 360 za »Socijaliste radničke partije Jugoslavije« (voda dr. Mijo Radošević), 316 za Hrvatsku pučku stranku, 304 za Socijalno-demokratsku stranku (vođa Vilim Bukšeg), a 234 za radikale. Od komunista je izabran Simo Miljuš, od pravaša dr. Mirko Košutić, od Hrvatske Zajednice dr. Đuro Šumirn, od demokrata dr. Milan Roje, a od Seljačke stranke Stjepan Radić.

Varaždinska je. županija brojila 94.037 izbornika, od kojih je glasovao 65.001, i to 51.932 za Hrvatsku pučku seljačku stranku, 2855 za demokrate, 2463 za Hrvatsku pučku stranku, 2330 za Hrvatsku Zajednicu, 2096 za komuniste, 2064 za socijaliste, a 1261 za Stranku prava. Od Hrvatske seljačke stranke izabrani su: Stjepan Radić, dr. Juraj Krnjević, dr. Stjepan Ortner, Pavao Matica, Blaž Šalamon, Vinko Lovreković, Franjo Vrtar, Rudolf Herceg, Stjepan Dombaj, Franjo Pancer i Juraj Žnidarić, od demokrata ministar agrarne reforme dr. Hinko Krizman, a od Hrvatske pučke stranke dr. Velimir Deželić mlađi.

Bjelovarsko-križevačka županija brojila je 81.225 izbornika, od kojih je glasovalo 64.929, i to: 51.430 za Hrvatsku pučku seljačku stranku, 8815 za demokrate, 1277 za Hrvatsku Zajednicu, ,1017 za Hrvatsku stranku prava, 939 za komuniste, 625 za Hrvatsku pučku stranku, 488 za radikale, a 324 za Seljački savez. Od Hrvatske seljačke stranke izabrani su: dr. Vladimir Maček, Fran Škrinjar, Stjepan Uroić, Josip Čižmeković, Tomo Jalžabetić, Martin Crnčić, Miško Crlenjak, Franjo Rafaj i Filip Lakuš, a od demokrata: Većeslav Wilder i Tomo Rudić.

Ličko – krbavska županija imala je 59.275 izbornika, od kojih je glasovalo 36.725, i to: 19.566 za demokrate, 14.577 za Hrvatsku pučku seljačku stranku, 952 za radikale, 939 za Hrvatsku Zajednicu, a 695 za komuniste. Izabrani su od demokrata: ministar prosvjete Svetozar Pribićević, dr. Đorđe Branković, Miloš Popović i dr. Edo Lukinić, a od Hrvatske seljačke stranke: Marko Došen, Karlo Brkljačić i dr. Krunoslav Lokmer (pravaš).

Virovitička je županija brojila 47.415 izbornika, cđ kojih je glasovalo 35.167, i to: 9.762 za Hrvatsku pučku seljačku stranku, 6332 za komuniste, 5188 za radikale, 4446 za Hrvatsku Zajednicu, 4185 za demokrate, 3301 za Hrvatsku pučku stranku, 1338 za »Socijaliste radničke partije Jugoslavije«, a 627 za Socijalno-demokratsku stranku. Izabrani su od Hrvatske seljačke stranke: dr. Ante Adžija, Ivan Bartolović i Mijo Čapo, od demokrata dr. Ivan Ribar, od radikala dr. Jovan Kockar, od Hrvatske Zajednice ban dr. Matko Laginja (njegov zamjenik prof. Kerubin Šegvić), od komunista Kjubomir Radovanović i Živko Jovanović, a od Hrvatske pučke stranke novinar Stjepan Barić.

Modruško - riječka županija imala je 61.459 izbornika, od kojih je glasovalo 31.455, i to: 9958 za demokrate, 7831 za Hrvatsku pučku seljačku stranku, 4974 za komuniste, 3991 za posebnu grupu Dragutina pl. Hrvoja, 2037 za radikale, 1996 za Hrvatsku Zajednicu, 449 za grupu dra Franka Potočnjaka, a 215 za grupu dra Zdravka Lenca. Izabrani su od demokrata: bivši ban dr. Tomislav Tomljenović, Valerijan Pribićevjć i bivši veliki župan Juraj Kučić, od Hrvatske seljačke stranke: dr. Stjepan Košutić, dr. Stanko Šibenik i Petar Dobrinić, od komunista Vladimir Čopić, a u ime svoje grupe Dragutin pl. Hrvoj.

U srijemskoj županiji su u svemu glasovala 56.234 izbornika, od toga 25.658 izbornika za radikale, 9882 za Hrvatsku pučku seljačku stranku, 5575 za komuniste, 4333 za Hrvatsku Zajednicu, 3979 za demokrate, 2975 za Hrvatsku pučku stranku, 2757 za socijaliste, a 1075 za grupu Cvijović-Vujaković. Od radikala su izabrani: Nikola Pašić, dr. Žarko Miladinović, Vlada Savić, dr. Ljuba Popović, prof. Milan Nedeljković, dr Vojislav Janjić i Milan Mladenović; od Hrvatske seljačke stranke: Stjepan Radić (zamjenik mu Ante Jemrić), Mato Babogredac i Karlo Hausler; od demokrata ministar unutrašnjih djela Milorad Drašković, od Hrvatske Zajednice Mato Leaković, od komunista Nikola Grulović, a od Hrvatske pučke stranke dr. Janko Šimrak.

U požeškoj županiji je 23.249 izbornika glasovalo za Hrvatsku pučku seljačku stranku, 7373 za demokrate, 3117 za radikale, 2770 za socijaliste, 1572 za Hrvatsku Zajednicu, 1372 za Hrvatsku pučku stranku, 778 za Češku stranku, 303 za Stranku prava, a 214 za komuniste. Od Hrvatske seljačke stranke izabrani su: dr. Đuro Basariček, Karlo Kovačević, Andrija Tuličić, Ilija Martinović i Jan Janečka, a od demokrata dr. Grga Anđelinović.

## PROGON KOMUNISTIČKE STRANKE

Ministar unutrašnjih djela Milorad Drašković objavio je 30. studenoga 1920. u službenim novinama ovo: »Ukazom od 28. novembra ove godine riješeno je, — na moj prijedlog, a po saslušanju ministarskog savjeta — da se raspuštaju Narodna skupština ranije kraljevine Srbije i sabor ranije kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije u Zagrebu. Ovim se ukazom smatraju za raspuštene i svi ostali pokrajinski i zemaljski sabori.«

Beogradsku je vladu veoma uplašio izborni uspjeh Komunističke stranke. Naslućivalo se, da komunisti dobivaju iz Rusije novaca za svoju propagandu, naročito pak za uzdržavanje svojih brojnih novina. Ove su novine sve do izbora izlazile bez onakvih progona, kakvima je bila izvržena hrvatska opozicijonalna štampa.

Ministarski je savjet 30. prosinca 1920. odredio, »da se do rješenja ustava zabrani svaka komunistička i druga rastrojna propaganda, obustave njihove organizacije, zatvore njihova zborišta, zabrane njihove novine i svi drugi spisi, koji bi mutili spokojstvo i mir države, propovijedali, opravdavali ili hvalili diktaturu revolucije ili ma kakovo nasilje. Odmah se imaju uzaptiti svi pozivi na generalni štrajk i do mjesec dana zatvoriti svi, koji ih čine usmeno ili pismeno. Zabranit će se sve štampane stvari, kojima se umanjuje značaj ovih mjera, naređenih za održanje slobode, reda i vlasništva. Po sebi se razumije, da ostaje netaknuta sloboda javne riječi i glasanja, ako se njima ne vrijeđa država i ne izaziva javna demoralizacija. S našega se zemljišta imaju protjerati svi stranci, koji bi se smutnjama pridruživali i jačali ih. Iz državne službe imaju se otpustiti svi — viši i niži — činovnici, koji bi produžili propagandu boljševizma u našoj zemlji. Neka se oduzme pomoć za školovanje svim studentima komunistima.«

Istoga je dana dr. Teodor Bošnjak, kao zamjenik hrvatskoga bana, odredio, da se obustavljaju komunističke novine: »Novi Svijet« u Zagrebu, »Radnik« u Zagrebu, »Radnička Riječ« u Osijeku, »Narodna Volja« u Požegi, »Radnička Straža« u Vukovaru i »Proletarac« u Virovitici.

## STVARANJE VIDOVDANSKOG USTAVA

Glavni odbor »Hrvatske pučke seljačke stranke« zaključio je 7. prosinca 1920. na Radićev prijedlog, da se stranka ima od sada zvati »Hrvatska republikanska seljačka stranka« ili skraćeno HRSS. Sutradan su zastupnici HRSS na velikoj skupštini u Zagrebu javno prisegli, da će »do zadnjega daha života svoga svom dušom, svim srcem i svom snagom svojom, svakim pravednim načinom raditi na tome, da svoju svetu i dragu domovinu Hrvatsku uredimo kao neutralnu seljačku republiku na temelju prava narodnoga samoodređenja, a u pravednom sporazumu sa svim ostalim južnim Slavenima.«

Kada se 12. prosinca 1920. u Beogradu sastala konstituanta, ne dođoše onamo narodni zastupnici HRSS i Hrv. stranke prava,

da ne moraju položiti prisegu kralju i kraljevstvu, kako je to ministarstvo samovoljno propisalo u privremenom poslovniku. Tako je konstituanta mjesto 419 imala samo 367 zastupnika. Uslijed toga je Pašić stvorio vladu od demokrata i radikala, kojima se malo kasnije pridružiše bosanski muslimani i slovenski kmetijci.

Vlada je predložila centralistički ustav, te se stavila na stanovište, da je za primitak ustava dovoljno 210 zastupnika, t. j. jednostavna većina. Hrvati i Slovenci upozoriše, da se ustav može primiti samo »brojno kvalifikovanom većinom«, kako je to izričito naglašeno u krfskom paktu od g. 1917. Isto propisuje i hrvatski sabor od 29. listopada 1918., koji čini jedinu pravnu obvezu za hrvatski narod, te koji kaže, da kod stvaranja ustava ne smije biti »majorizacije« (nadglasivanja). Kad su zastupnici »Hrvatske Zajednice« i »Hrvatske težačke stranke« vidjeli, da vlada ne popušta, onda su 12. svibnja 1921. ostavili konstituantu uz izjavu, da poriču zakonitost ove skupštine i njezino pravo, da dade ustav opunovažen za Hrvatsku i za hrvatski narod«. Kasnije su 11. lipnja iz konstituante istupili komunisti, a 15. lipnja također Bunjevci, Hrvatska pučka stranka i Slovenska ljudska stranka. Tako je konstituanti redomice uzmanjkalo 150 zastupnika. Ipak je ova »krnja« konstituanta nastavila vijećanje, te je na Vidovdan 28. lipnja 1921. primila ustav s 223 protiv 35 glasova. Za ustav su glasovali demokrati, radikali, bosanski muslimani, slovenski kmetijci i t. zv. Džemijet, t. j. muslimani iz južne Srbije. Protiv ustava glasovahu socijalisti, republikanci, dr. Ante Trumbić, te srpski i hrvatski zemljoradnici. Od izabranih 419 zastupnika nije glasovao 161. Slovenski su kmetijci svoje glasove jednostavno prodali vladi, koja im je izdala dozvole za slobodan izvoz stoke u Austriju, a njihova je vođu dra Bogumila Vošnjaka odmah iza glasovanja imenovala poslanikom u Pragu. Vlada je 13 glasova iznad jednostavne većine smogla jedino tako, što je Turke i Arnaute (14 zastupnika iz Macedonije) predobila za ustav uz obavezu, da će begovima dati pravednu naknadu za zemlje, koje im je oduzela agrarna reforma.

Još istoga je dana regent Aleksandar potpisao »Vidovdanski ustav«, na koji se sutradan i zakleo u svečanoj sjednici konstituante. Kada se iz konstituante regent nakon ove prisege u

kolima vozio s Pašićem u svoj dvor, bacio je prema njemu bombu komunista Spasoje Stejić. Bomba je eksplodirala u zraku, te je ranila desetak osoba, ali regent i Pašić ostadoše pošteđeni. Komunisti su najviše mrzili Milorada Draškovića, koji je kao ministar unutrašnjih djela izradio »Obznanu« protiv rada komunista. Kada je Drašković ljetovao u Delnicama, ustrijelio ga je 21. srpnja Alija Alijagić. Radi ovih atentata stvorila je »Narodna skupština« 1. kolovoza 1921. protiv komunista »zakon o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi«. Vlada je po tom zakonu zabranila komunističku stranku i »rasturila« sve organizacije njezine. (Svi komunistički zastupnici izgubiše svoje mandate i budu 2. kolovoza izručeni sudu, a svi predstavnici komunista u javnim zvanjima budu razriješeni od vršenja svojih dužnosti.

## DRUGI NACRT USTAVA

Stojan Protić je još u svibnju 1920. izradio nacrt ustava.
Po tom bi se ustavu cijela država dijelila na 9 pokrajina, od kojih bi prvu činila sjeverna (predratna Srbija, drugu Hrvatska sa Slavonijom, Rijekom, Istrom i Međimurjem, treću Slovenija s Prekomurjem, četvrtu južna Srbija (Macedonija), petu Banat, šestu Bačka i Baranja sa Srijemom, sedmu Bosna, osmu Crna Gora s Hercegovinom, Bokom i Primorjem, a devetu Dalmacija. Svaka pokrajina ima dobiti cjelokupnu unutrašnju upravu, a kao samoupravna tijela služe pokrajinske skupštine i pokrajinski odbori. Pokrajinska skupština može stvarati i pokrajinske zakone, koji ipak ne smiju biti suprotni državnim zakonima. Pokrajinski namjesnik je državni organ, koji ima samo pravo nadzora.

Narodni je klub predao ustavni nacrt, koji je izradio dr. Ladislav Polić, profesor državnoga prava na hrvatskom sveučilištu u Zagrebu. Polić predviđa diobu države na šest pokrajina, od kojih bi prvu činila cijela Srbija s Macedonijom, drugu Hrvatska sa Slavonijom, Dalmacijom, Medimurjem, Istrom i otocima; treću Slovenija s Prekomurjem, četvrtu Crna Gora, petu Bosna i Hercegovina, a šestu Bačka, Banat i Baranja. Zakonodavna je vlast podijeljena između države i pokrajine. Državi pripada pravo stvaranja zakona za vanjske i vojničke poslove, pa za carine, pošte, željeznice i za novčani sustav, te za trgovačko

i pomorsko pravo; ali trgovački se ugovori mogu sklapati jedino sporazumno s pokrajinskim vladama; isto tako traži se sporazum između državne vlade i pokrajina za odluke o gradnji željezničkih pruga. Pokrajinski sabori stvaraju pokrajinske zakone, koje potvrđuje kralj, a supotpisuje pokrajinski namjesnik. Državne prihode čine carine, monopoli, državna imovina i državna privreda.

Svi porezi (izravni i neizravni) pripadaju pokrajinama, koje — u slučaju potrebe — moraju državi pružiti financijalnu pomoć. Pokrajinska uprava izvršuje sve — i državne i pokrajinske — zakone; nije predviđena niti državna policija, a niti posebne državne uprave za carine, monopole i poreze. Država je uređena kao parlamentarna monarkija, a isto tako i svaka pokrajina. Poput države ima i svaka pokrajina svoju vladu, koja je odgovorna parlamentu odnosno pokrajinskom saboru. Pokrajinskog namjesnika imenuje kralj, ali on ipak nije državni organ. Pojedinim odjelima pokrajinske vlade upravljaju povjerenici, koje imenuje kralj, ali to imenovanje supotpisuje pokrajinski namjesnik.

Izvan Ustavotvorne narodne skupštine iznio je ustavni nacrt dr. Josip Smodlaka, koji predviđa diobu države na 12 pokrajina, kojima bi sjedišta bila: Beograd, Zagreb, Ljubljana, Split, Osijek, Dubrovnik, Sarajevo, Banjaluka, Novi Sad, Skoplje, Niš i Novi Pazar.

## TRUMBIĆEV GOVOR PROTIV USTAVA

Protiv Vidovdanskog ustava glasovao je i dr. Ante Trumbić, koji je još 22. studenoga 1920. — dakle neposredno iza potpisa Rapallskog ugovora — predao ostavku kao ministar vanjskih poslova. Trumbić je svoje glasovanje obrazložio dugim govorom, u kojemu je rekao i ovo:

»Prikuplja se potrebna većina sredstvima, koja se ne mogu odobriti. Svoje punomoći nisu predala 52 izabrana poslanika (t. j. 49 od HRSS i 3 od Hrvatske stranke prava). Ovo sabotiranje skupštine nisu htjeli ispitati mjerodavni faktori, i to je njihova odgovornost. Hoće li ovaj današnji ustav biti baza, na kojoj će se država konsolidirati ili će ustavom biti (država) otvoreno pita-

nje, te će izazvati novu borbu sa Bog zna kakvim komplikacijama? Jedno je sigurno: da se veliki problemi ne rješavaju ovako... Bačena je parola: »Ovaj ustav nije savršen, ali je bolji i hrđav ustav, nego li nikakav ustav«. Pošto državi treba ustav, zaključuje se: »Tko je protiv ovakvog ustava, taj je protiv države.« To je zavađanje naroda i javnoga mnijenja. Hrđav je ustav zlo, te je građanska dužnost ustati protiv njega u interesu države. U pravnoj kulturnoj državi ne smiju se građani dijeliti na politički državi vjerne i na antidržavne . . .

Upravna podjela zemlje — kao prevažno pitanje, kojim se već do sada proizvelo slom u skupštini i u zemlji — hoće se rješavati bez općega prava, bez obzira na postojeće prilike u zemlji, bez obzira na stvarne potrebe i bez obzira na volju naroda. Osnovni kriterij ove podjele treba da bude to, kao da se ne radi o narodu, nego o glavama. Za poznavaoce prilika jasno je, — treba otvoreno kazati, — da se cijela rasprava vodi o Hrvatskoj. Hoće se administrativno raskomadanje Hrvatske bez obzira na prilike, potrebe, interese uprave i bez obzira na volju ogromne većine naroda. Razlozi su tobože: ukidanje historijskih plemenskih granica. Ali to su samo izgovori. Iz samih vladinih krugova dokazivala se neosnovanost teze o historijskim granicama . . .

Kada se hoće dirati u dosadašnju administrativnu podjelu u Srbiji, onda poslanici ne daju mijenjati ni sreskih ni okružnih granica, jer — kažu — ne bi se mogli vratiti u svoje srezove. Razumljiva je ova osjetljivost naroda, koji se uživio u današnju administraciju, ma kakova bila teritorijalna podjela. Jučer su vlada i njezine grupe učinile koncesiju muslimanskoj organizaciji, koja hoće sačuvati unutrašnju podjelu i granice Bosne i Hercegovine. A Bosna i Hercegovina predstavljaju najstarije historijske granice svih naših zemalja!

Predviđen je za svaku oblast najveći broj od 800.000 duša; ali najmanjega broja nema. To daje mogućnost, da se neki krajevi zadrže bez promjene dosadašnjega stanja, a da se u Hrvatskoj provede revolucija u administraciji raskomadanjem zemlje po volji. Prijedlog najumjerenijih predlagača iz vladinih krugova, da se maksimalni broj duša u oblasti povisi na 900.000, odbijen je iz razloga, da bi tada bila prevelika Zagrebačka oblast, koja se

ironički naziva hrvatskom republikom.

Jasno je, da je ovaj ustav u političkom pogledu reakcionaran, a u plemenskom intolerantan. Ovaj će ustav još više zaoštriti plemenske sporove, koji su danas više zaoštreni, nego li ikada prije. To je najoštrija osuda režima, koji daje takav rezultat. U narodu ne postoji srpsko-hrvatski spor niti u plemenskom niti u . vjerskom pogledu. Hrvatsko-srpski spor stvara se vještački, kao i u vrijeme Austro-Ugarske. Stoga je potrebno, da se nezavisni svijesni ljudi — bilo Srbi, bilo Hrvati, bilo Slovenci, pa i drugi naši sugrađani — odupru politici, koja u narodu sije razdor i razjedinjavanje.

Naše je narodno ujedinjenje prošlo kroz teška iskušenja od vjekova do konca svjetskoga rata. Oslobodili smo se tuđega jarma. Ali narod čeka i nutarnje oslobođenje, kojega još nema. Ovaj ustav ne znači to oslobođenje«.

## PROMJENE U DRŽAVI

Hrvatski ban dr. Matko Laginja morao je kao izabrani narodni zastupnik prosinca 1920. položiti bansku čast. Ministarski je savjet 23. prosinca vođenje dužnosti hrvatskog bana povjerio banskom savjetniku dru Teodoru Bošnjaku. On je na čelu hrvatske vlade stajao do 2. ožujka 1921., kada je ponovno hrvatskim banom imenovan dr. Tomislav Tomljenović. Pošto je Vidovdanski ustav ukinuo staru bansku čast, koja bijaše zazorna neprijateljima hrvatskog naroda, morao je posljednji hrvatski ban Tomljenović odstupiti 3. srpnja 1921., kada je pokrajinskim namjesnikom u Hrvatskoj postao Juraj Demetrović.

U Beogradu je 16. kolovoza 1921. umro kralj Petar I., koji je navršio 77 godina. Petar je ostavio 2 sina: Đorđa i Aleksandra, te kćerku Jelenu, udovicu iza ruskoga kneza Jovana Konstantinovića Romanova, koga su g. 1918. ubili boljševici. Stariji Petrov sin Đorđe, rođen 27. kolovoza 1887., odrekao se prava na prijestolje još 27. ožujka 1909. Tako je sada kraljem postao mlađi Petrov sin: dosadašnji regent Aleksandar, koji se rodio 17. prosinca 1888.

Novi se kralj u času očeve smrti nalazio teško bolestan u Parizu. Odanle je 17. kolovoza 1921. upravio »mome dragom narodu« manifest, u kome očituje: »Stupajući po 56. članu zemaljskog ustava na upražnjeni prijesto i primajući kr. vladu u svoje ruke, objavljujem mome dragom narodu, da ću — vjeran djelima svoga oca — čuvati ustavne slobode i prava građana, štititi državno jedinstvo i bditi nad svima narodnim tekovinama, koje su mi u amanet predane.«

Po ugovoru u Trianonu morala je kraljevina SHS vratiti republici Madžarskoj znatan dio Baranje i Bačke, koji su u studenom g. 1918. okupirale srpske čete. Vlada je u Beogradu 18. kolovoza 1921. odlučila, da će ovu svoju dužnost izvršiti. Naši vojnici, finanei, oružnici i činovnici ostaviše Pecuh, Barč, Siget i Baju, kamo 21. kolovoza uđoše madžarske oblasti i vojska.

Na jesen g. 1921. zavladalo je veliko nezadovoljstvo u cijeloj kraljevini SHS. Hrvati i Slovenci bijahu ogorčeni radi 95. paragrafa vidovdanskog ustava, koji određuje: »Uprava u kraljevini vrši se po oblastima, okruzima, srezovima i općinama. Podjela na oblasti vrši se zakonom prema prirodnim, socijalnim i ekonomskim prilikama. Jedna oblast može imati najviše 800.000 stanovnika«. Hrvati su govorili i pisali, da je to djelo Svetozara Pribićevića, koji hoće tako raskomadati (parcelirati) Hrvatsku.

Istodobno se sve jače opažahu posljedice one nepravedne izmjene kruna u dinare. Pošto je kruna morala na svojim leđima nositi slabo pokriveni dinar, počela je naglo padati vrijednost krune. Još 19. svibnja 1921. vrijedilo je 100 jugoslovenskih kruna u Zürichu 4 švicarska franka i 50 centima. Narednih je mjeseci vrijednost krune padala tako, da je 100 kruna 18. kolovoza 1921. na burzi u Zürichu notiralo samo 3.10, 12. rujna 2.90, 13. rujna 2.70, 6. listopada 2.45, 12. listopada 2.20, 16. listopada 1.90, 28. listopada 1.75, 5. studenoga 1.45, a 9. studenoga samo 1.35. Naravno, da je istodobno i dinar pao od 18.00 na 5.40. Pad našega novca donio je golemu skupoću. Roba, koja se dobavljala iz inozemstva, poskupila je od proljeća do jeseni g. 1921. za više, nego li tri puta! Pošto su porasle i cijene svega živeža, morala je država povisiti beriva svojih činovnika. To je znatno povećalo državne izdatke, radi čega je država povisila poreze, carinu, trošarinu, biljege, po-

štarinu i vozarinu, što je opet prouzročilo daljnji porast skupoće svake robe i hrane.

Radi nesporazumka s demokratima podnio je Pašić 3. prosinca 1921. ostavku svoje vlade. Kriza je potrajala do 23. prosinca 1921., kada je ipak Pašić morao obnoviti koaliciju radikala s demokratima, muslimanima i kmetijcima.

U Šibeniku se 25. prosinca 1921. dogodio krvav sukob između domaćega žiteljstva i talijanskih mornara. Kako je pak pred Šibenikom bio usidren talijanski ratni brod (razarač) »Audace«, počeli su Talijani iz njega pucati na sam grad. Tako su Šibenčani imali neugodan Božić, jer je na njihov grad bilo ispaljeno oko tisuću metaka iz topova. Radi toga bombardiranja došlo je do napetosti između Italije i Jugoslavije.

Koncem g. 1921. štampao je beogradski list »Balkan« razgovor, što ga je njegov suradnik imao s Radićem, koji mu je — među ostalim — rekao i ovo: »Vi Srbi ne možete ili ne ćete razumjeti, da smo mi — iako smo braća — posebne individualnosti, pa da su Hrvati stalno imali svoj državni — makar ograničen - individualitet. U onom, što sačinjava osnovu države, — a to su unutrašnja uprava, sudstvo, prosvjeta i nar. gospodarstvo, — bili smo slobodni. Zahtijevati od nas, da se odjednom odreknemo tog individualiteta, bilo bi nepravedno; značilo bi vršiti nasilje nad nama. Treba računati s tradicijama, s osjećajima, s narodnom dušom. Mi možemo biti zajedno, ali da svaki znade, što je njegovo, pa da ne bude povrijeđena njegova individualnost. Bolje je, da se sporazumijemo, nego li da se jedan drugom namećemo.«

## PRVI »HRVATSKI BLOK«

Čim je u Beogradu bio stvoren Vidovdanski ustav, odmah su pojačana nasilja protiv hrvatskog naroda. Najviše je nasilja izvodio pokrajinski namjesnik Juraj Demetrović, koji je izvršivao sve, štogod je tražio Svetozar Pribićević. Demetrović je ljuto progonio hrvatsku štampu. Tako je zabranio daljnje izlaženje »Graničara« u Novoj Gradiški i »Slobodnoga Građanina« u Varaždinu.

Hrvatski su rodoljubi osjećali potrebu, da udruže svoje redove, kako bi lakše mogli odolijevati vladinom nasilju. Tako je sredinom g. 1921. došlo do »Hrvatskoga bloka«, u koji su stupile 3 stranke, poimence: Hrvatska republikanska seljačka stranka, Hrvatska Zajednica i Hrvatska stranka prava. U izvršni je odbor prva stranka dala 6, a druga i treća po 3 člana. Predsjedništvo su »Hrvatskoga bloka« činili: Stjepan Radić, dr. Mate Drinković i dr. Mirko Košutić.

Osnutak »Hrvatskoga bloka« obradovao je sve hrvatske rodoljube, a ne samo pristaše spomenutih udruženih stranaka. Naprotiv je protiv »Hrvatskoga bloka« oštro istupala beogradska vlada, naročito Svetozar Pribićević, koji je kao ministar prosvjete nastavio proganjati hrvatske profesore i učitelje. On je svojim načinom htio prisiliti profesore, da ostave »Društvo hrvatskih srednjoškolskih profesora«, pa da stupe u Jugoslavensko profesorsko društvo. Jednako je radio, da učitelje odvrati od »Saveza hrvatskih učiteljskih društava«.

Istodobno je Demetrović zatirao političku upravu u Hrvatskoj i Slavoniji. Tako je on bez pravoga povoda raspustio gradsko zastupstvo u Zagrebu, gdje je mjesto gradonačelnika postavio svojega povjerenika Rudolfa Petrika.[3] Radi toga je u Zagrebu 11. prosinca 1921. obavljen izbor gradskoga zastupstva. To je prvi izbor, u koji je ušao »Hrvatski blok«. Zagrepčani su oduševljeno prionuli uz listu »Hrvatskoga bloka«, koja je dobila 15.297 glasova. Kolika je to bila pobjeda, vidi se po tomu, što su za liste svih 7 ostalih stranaka glasovala samo 6104 izbornika, pa su demokrati dobili 2546, nezavisni radnici (komunisti) 1074, grupa oko novina »Slobodne Tribune« 819, cionisti 691, socijalisti 454, pučka stranka 366, a radikali 154 glasa. Od 50 gradskih zastupnika izabrano je 36 kandidata »Hrvatskoga bloka«. Ovi su za gradonačelnika izabrali arhitekta Vjekoslava Heinzela, našto je Rudolfa Petrika imenovao Demetrović »vrhovnim načelnikom.«

[3] Za povod se uzelo, što gradsko zastupstvo u Zagrebu nije poslalo svoje izaslanstvo na sprovod kralja Petra I., koji je umro 16. kolovoza 1921.

## DIOBA DRŽAVE NA 33 OBLASTI

Po Vidovdanskom ustavu mora kralj svake godine sazvati Narodnu skupštinu na novo zasjedanje, koje ima započeti 20. listopada. To se ipak nije oživotvorilo godine 1921., jer je novi kralj Aleksandar gotovo četiri mjeseca boravio u Parizu, odakle se u Beograd vratio istom 31. listopada 1921. Zato je Narodna skupština otvorena istom 6. studenoga, kad je u njoj novi kralj položio prisegu, da će vladati prema propisima Vidovdanskog ustava. Kralj je potvrdio dotadašnje Pašićevo ministarstvo, premda je znao, da u njemu ne vlada potrebita harmonija, jer se s demokratima ne slažu niti radikali niti bosanski muslimani. Stari je običaj, da novi kralj — prigodom nastupa na prijestolje — proglašuje amnestiju. Tako je 23. studenoga 1921. učinio i kralj Aleksandar, koji je svojom amnestijom snizio kazne ubojicama, provalnicima, tatima i varalicama, ali je mimoišao političke krivce.

Svetozar Pribićević se neumorno brinuo oko točne provedbe Vidovdanskog ustava. Istodobno su s više strana dolazile opomene, da bi predviđenu centralizaciju države trebalo ublažiti, kako bi se nešto smanjila uzrujanost hrvatskog naroda. Da spriječi svaki pokušaj revizije Vidovdanskog ustava, izradio je Pribićević detaljnu diobu države na 33 oblasti. On je dapače 5. studenoga 1921. u novinama objelodanio taj svoj zakonski nacrt o »administrativnoj podjeli zemlje.« Tako se doznalo, da će država biti podijeljena na ove 33 oblasti: 1. beogradska, 2. zagrebačka, 3. ljubljanska, 4. mariborska, 5. primorsko-krajiška, 6. osječka, 7. srijemska, 8. bačka, 9. podunavska, 10. podrinska, 11. valjevska, 12. šumadinska, 13. moravska, 14. požarevačka, 15. timočka, 16. niska, 17. vranjska, 18. kosovska, 19. skopska, 20. bregalnička, 21. bitoljska, 22. raška, 23. užička, 24. kruševačka, 25. zetska, 26. splitska, 27. dubrovačka, 28. tuzlanska, 29. sarajevska, 30. mostarska, 31. travnička, 32. vrbaska i 33. bihaćka.

Pribićević, koji se uvijek prikazivao kao tobožnji Jugoslaven, ipak je bio »ovejani« Srbin. On je to pokazao i svojom diobom na oblasti, jer je Hrvatsku i Slavoniju rascijepao tako, da će Srbi od četiri oblasti biti jači od Hrvata u dvjema oblastima (Srijemskoj i Primorsko-krajiškoj). Da potonje polúči, stavio je u tu oblast, koja će svoje sjedište imati u Karlovcu, sve Srbe

južno od rijeke Save; naprotiv je čisto hrvatski kotar karlovački odijelio od Primorsko-krajiške i pridao Zagrebačkoj oblasti.

Pašić je uz predsjedništvo ministarskog savjeta uzeo u svoje ruke i ministarstvo vanjskih posala, ali ga je već 5. siječnja 1922. predao dru Momčilu Ninčiću. Pribićević je želio dobiti ministarstvo unutrašnjih posala, da uzmogne što jače pritisnuti Hrvate. To su osujetili rađikali, te je Pribićević morao preuzeti ministarstvo prosvjete, dok je m. unutrašnjih posala postao dr. Vojislav Marinković. Nadalje je Milivoj Zečević privremeno postao ministrom vojske i mornarice, ali je to već 5. siječnja 1922. predao generalu Milošu Vasiću. Ministrom pravde postade dr. Laza Marković, m. financija Košta Kumanudi, m. vjera dr. Ivan Krstelj, m. saobraćaja Andra Stanić, m. trgovine i industrije dr. Mehmed Spaho, m. građevina Velja Vukićević, m. pošta i brzojava dr. Žarko Miladinović, m. poljoprivrede Ivan Pucelj, min. šuma i ruda Žika Rafajlović, m. agrarne reforme Krsta Miletić, m. socijalne politike Gregor Žerjav, m. narodnoga zdravlja dr. Ilamdija Karamehmedović, a m. za izjednačenje zakona Marko Trifković.

Pošto nije parlamenat mogao podijeliti državu SHS u oblasti, učinila je to 26. travnja 1922. sama vlada. To je učinjeno za kraljeve odsutnosti. Kralj je naime otišao u Bukurešt na dogovor radi vjenčanja s Mariolom, s kojom se zaručio 9. siječnja 1922. Hrvatska je podijeljena u 4 oblasti sa sjedištima u Zagrebu, Karlovcu, Osijeku i Vukovaru, a Dalmacija u 2 oblasti: splitsku i dubrovačku. Kotor je otrgnut od Dalmacije i pridan zetskoj oblasti u Cetinju. Jednako je Kastavština otrgnuta od Hrvatske i pripojena ljubljanskoj, a Međimurje mariborskoj oblasti. Bosna i Hercegovina podijeljene su u 6 oblasti (dosadašnja okružja).

Vlada je cijelu državu podijelila u 33 oblasti. Pri tom se nimalo nije vlada obazirala na Vidovdanski ustav, koji određuje, da se oblasti imaju sastaviti po prirodnim, kulturnim, privrednim i gogospodarskim prilikama. Pribićeviću bijaše u glavnom stalo do toga, da što veći broj Hrvata strpa u takove oblasti, gdje će gospodovati Srbi. U tom ga je podupirao radikal dr. Milovan Grba, kojemu je Pribićević povjerio izradbu osnove za parcelaciju Hrvatske i Slavonije. Kako se pri tom lakoumno postupalo,

najbolje se vidi po tome, što je beogradska vlada zaboravila na kotar Imotski, te na otoke Hvar i Vis, koji su istom naknadno uvršteni u Splitsku oblast.

Mnogo se agitiralo za gradnju »Jadranske željeznice«, koja bi od Beograda vodila preko Loznice, Višegrada, Foče i Nikšića u Kotor. Vlada je 10. svibnja 1922. prihvatila Blairovu ponudu zajma od 100 milijuna za gradnju »Jadranske željeznice«. Protivnici toga zajma stadoše dokazivati, kako će se država zadužiti za 100 milijuna dolara, a primit će samo 86 milijuna, pa i to većinom u robi (tračnice, vagoni, lokomotive i t. d.), a samo nešto u gotovu novcu. Ipak je većina zastupnika 22. srpnja 1922. odobrila taj zajam, koji se ima otplatiti za 40 godina uz 8 postotne kamate.

## SPOMENICA »HRVATSKOG BLOKA«

U Zagrebu se 14. siječnja 1922. sastadoše 63 narodna zastupnika, koji su pripadali »Hrvatskom Bloku«. Oni su jednoglasno prihvatili ovaj memorandum:

»Mi smo Hrvati u evropsku povijest ušli kao već organiziran i civiliziran narod, svijestan samoga sebe. Zato smo u drugoj polovici 9. vijeka osnovali nezavisnu hrvatsku državu, sastavljenu od primorske Hrvatske na Jadranu — u nekadašnjoj rimskoj Dalmaciji — i od dunavske Hrvatske u jednom dijelu nekadašnje rimske Panonije.

Hrvatski narod i država primili su svoje političko i književno obrazovanje od zapadne Europe, — od Italije i Francuske, — a svoju ekonomsku i socijalnu organizaciju od srednje Evrope: Austrije, Njemačke i Češke. Tako se iz talijanske obnove (humanizma i renesanse) tečajem 15. i 16. vijeka rodila hrvatska obnova. Francuska je revolucija — jedno izravnom vladavinom nad primorskom Hrvatskom i nad jednom trećinom dunavske Hrvatske, a drugo utjecajem svojih ideja — izazvala politički i liberalni pokret. Jednako su ideje ekonomskog i socijalnog napretka u Hrvatsku uvedene putem njemačke administracije i njemačkoga školskoga sustava. Hrvati dakle imaju svoje osnove u

humanitarnom individualizmu jedne svjetske — katoličke — crkve, a hrvatsko se društvo potpuno razvilo evropskom književnošću i školom.

Politička nezavisnost Hrvatske nije pravno nikada prekidana. Hrvatska je u stvari uvijek zauzimala mjesto jedne države, koja je imala svoj poseban teritorij, svoj poseban parlamenat i svoju posebnu vladu. Hrvatski je sabor u Zagrebu za vrijeme svjetskoga rata bio jedan od rijetkih evropskih parlamenata, u kojemu nikada nije iz vida izgubljena solidarnost interesa cijele Evrope i civiliziranoga svijeta.

Hrvatski vojnici u svjetskom ratu brzo su se pobunili na ruskom frontu. Njihova pak upornost na talijanskom frontu bila je izazvana jedino uvjerenjem, — malo naivnim, ali iskrenim i vrlo prirodnim, — da oni tu imaju braniti najzapadniju granicu hrvatskog naroda i hrvatske države. Ovi su vojnici poput cijeloga hrvatskog naroda bili mnogo prije svršetka rata duboko prožeti iskrenim pacifizmom i demokratskim republikanstvom u nepokolebivom uvjerenju, da je republika jedini državni oblik, a pacifizam jedini cilj demokracije, dostojni da budu ispisani na zastavama novoga svijeta, koji izlazi iz krvavih patnja beskrajnoga i gotovo općeg rata. Zato su Hrvati — s narodnim zastupnikom Radićem na čelu — uzeli 13. travnja 1918. učešća u velikim manifestacijama Čeha u Pragu. Zato je 22. rujna 1918. hrvatska parlamentarna opozicija tražila, da — protivno diplomatskoj noti grofa Buriana, tadašnjega ministra Karla I. Habsburškoga, — na mirovnu konferenciju pođu i hrvatski delegati, izabrani od hrvatskog naroda. Zato je »Narodno Vijeće« u Zagrebu, — obrazovano početkom listopada g. 1918., — počelo oko nezavisne Hrvatske grupirati sve jugoslavenske zemlje bivše Austrougarske u jednu slobodnu i naprednu federaciju po amerikanskom ugledu, kidajući sve lance, ali čuvajući isto tako sve blagodati administrativne, ekonomske i financijske organizacije, stvorene bilo kontinuitetom njenoga političkog i nacijonalnog života, bilo njenim intimnim vezama s ostalom Evropom.

Objava potpune nezavisnosti Hrvatske jednoglasnom odlukom hrvatskoga parlamenta na dan 29. listopada 1918. bila je dakle samo vrlo logična i vrlo prirodna posljedica više nego li

tisućgodišnjeg razvitka hrvatske politike i kulture, a to tim više, što je hrvatski parlamenat, — objavljujući nezavisnost Hrvatske, — izjavio želju, da osnuje jednu zajedničku državu s kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom pod uvjetom, da odluku o obliku i ustavu te nove države donesu nacijonalne grupe, a nikako pojedinačno glasanje. Ove su namjere osujetili srpski političari, kada su 1. prosinca 1918. jednostavno proglasili kraljevinu SHS, premda nisu za to tražili čak niti pristanak hrvatskog sabora, a kamo li pristanak hrvatskog naroda.

Skupština Hrvatske seljačke stranke od 25. studenoga 1918., na kojoj su 2832 delegata u ime 50.000 pristaša Hrvatske seljačke stranke manifestirali za neutralnu seljačku republiku Hrvatsku; zatim vanredna skupština ove iste stranke od 3. veljače 1919., na kojoj su 6872 delegata u ime 150.000 pristaša Hrvatske seljačke stranke objavili svoju nepokoljebivu volju, da do kraja brane pravo samoodređenja hrvatskog naroda i hrvatske države protiv tiranije beogradske vlade; peticija ove iste stranke, snabdjevena sa 167.000 potpisa, poslana koncem svibnja g. 1919. konferenciji mira u Parizu; pa čak ni sam republikanski plebiscit od 28. .studenoga 1920. (na dan izbora za Ustavotvornu skupštinu u Beogradu), koji je tražio prostu i točnu primjenu samoodređenja za hrvatski narod i državu, — sve ove sve veće manifestacije narodne volje nisu ništa vrijedile za srpske političare, koji su toli neuviđavni, da su samo još težim napravili svoj režim, koji je i onako već bio suviše težak, ostajući uporno pri svojem nerazumljivom odricanju hrvatske individualnosti, i to kako političke i nacijonalne, tako i ekonomske i kulturne.

Veličajna proklamacija neutralne seljačke republike Hrvatske od 8. prosinca 1920. u Zagrebu, gdje je 80.000 članova Hrvatske republikanske seljačke stranke položilo zakletvu hrvatskoj domovini i hrvatskoj republici, te gdje su to isto učinila 52 narodna zastupnika, izabrana 28. studenoga 1920. na političkom teritoriju Hrvatske u pravom smislu ove riječi; usvajanje i obnarodovanje, ustava neutralne seljačke republike Hrvatske od 26. lipnja 1921., te manifest 63 narodnih zastupnika »Hrvatskoga Bloka« (50 republikanaca, 6 građanskih republikanaca, a 7 iz Bosne i Hercegovine) od istoga dana, kojim se ništetnim proglasu je famozni ustav kraljevine SHS, koji je preksutradan 28. lipnja

1921. ipak bio izglasan s većinom od 13 glasova, dobivenih jednim skandaloznim bakšišem od 1200 milijuna kruna; — sva ta zakonita i gotovo jednodušna opozicija jednoga cijelog naroda nije srpsku vladu u Beogradu suzdržala, da ne produži svoju politiku divljačkog nasilja i brutalne sile, u svakom pogledu odvratnu i razornu. Kao posljedica toga nastala je balkanizacija Hrvatske, puna opasnosti za mir Evrope i za spokojstvo svijeta.

Hrvatska, koja nikada nije bila osvojena od Turaka, te koja je uvijek bila jedna posve evropska zemlja, — više ili manje nezavisna, a uvijek tijesno povezana s ostalom Evropom, — drkće od užasa i od gnjušanja, gledajući i osjećajući, kako svakoga dana opada sveto nasljedstvo vjekova, a ne mogući spriječiti ovo ludo i stalno opadanje, osim ako na silu odgovori silom, što bi dovelo upravo uništenju same osnovne kulture i narodnoga blagostanja, te bi ponovno zaprijetilo miru Evrope i cijeloga svijeta.

Prosvjećene demokracije imaju imperativnu dužnost, da ne dopuste, da Hrvatska i nadalje ostane u toj strašnoj dilemi, koja je prava mora za hrvatski narod, koji pored sve miroljubivosti svoje ne može skrštenih ruku promatrati, kako postaje sve teži režim, koji ruši čak i same temelje civilizacije. Srpski političari nemaju nikakove svijesti o dvjema glavnim evropskim idejama: o miru voljnom, a ne nametnutom, te o pravnom poretku, a ne nasilju. Oni su uz to kao očarani idejom jake države, koja u sebe apsorbira i domovinu i crkvu i narod, — dakle takve države, koja oko sebe ugušuje i sravnjuje sve, što nije srpsko i pravoslavno. Zato su u Hrvatskoj inaugurirali jednu hrvatoždersku politiku pod etiketom jugoslovenskog narodnog jedinstva. To je politika, čiji je glavni i očigledni cilj, da prosto i čisto uništi etnički narod Hrvatske.

Bujica najgorih ruskih reakcijonaraca u Beogradu utjecala je na te političare, pa ih je korumpirala do srži tako, da ovi danas svijesno podržavaju predratni ruski caristički režim, od kojega nema u cijelom svijetu manje skrupuloznoga, a više nasilničkoga i licemjernoga. Pod ovim je režimom pravda u Hrvatskoj podložena žandarmeriji, a sva administracija — politička, financijalna i školska — špijunaži. U Hrvatskoj su primijenjeni srpski zakoni, premda to nije obnarodovano. Vojni pak zakonik, — naročito

kazneni s barbarskom primjenom batinanja i mučenja, — izaziva neprekidno prijezir i beskrajnu mržnju prema nasilničkom srpskom režimu, ne izazivajući na sreću do sada takve iste osjećaje i prema srpskom narodu, koji je vjekovima bio mučenik, te koji je danas u većini gotovo isto tako potlačen.

Poreska tiranija i carinska pokvarenost nemaju primjera, jer ugnjetavači ne poštuju nijedno pravilo financijske znanosti i nijedan ustavni propis, koji se tiče budgetskoga prava, pa ne vode računa ni o jednom iskustvu financijske administracije civiliziranih naroda. Zato se u Hrvatskoj industrijalci, trgovci i cijeli radni svijet grupira oko »Hrvatskoga Bloka«, znajući dobro, da produžavanje sadašnjega korumptivnoga i pljačkaškoga centralizma znači neizbježivu katastrofu Hrvatske i nepopravljivu štetu u ekonomskom organizmu cijele srednje Evrope.

Ostvaranje jedne istinske suverenosti Hrvatske — ili priznanje hrvatske države u zajedničkim granicama međunarodne zajednice Srba, Hrvata i Slovenaca, — postaje na taj način jedna evropska potreba, očigledna za sve pobornike poretka, na koji su pristali oni, koji su pod njim. Iscrpni program naroda i države Hrvatske izložen je u ustavu seljačke neutralne republikanske Hrvatske od 26. lipnja 1921. Hrvatski narod ne će za ostvaranje tog programa propustiti nijedno sredstvo, izuzimajući oružanu pobunu, osim u slučaju obrane narodne egzistencije. U tom je naime programu jasno određena odlučna, osnovana i prema tomu neizbježiva i nepokolebiva volja svih razreda i svih zanimanja, koji sačinjavaju moralno, nepovredivo i besmrtno biće hrvatskog naroda. Vrlo dobro znademo, da ćemo, radeći ovako, postepeno zadobiti simpatije, a prema tomu i moralnu potporu svih zaista prosvijećenih državnika i svih zbiljski naobraženih naroda«.

## POKUŠAJI BIVŠEGA KRALJA KARLA HABSBURŠKOGA

Bivši je kralj Karlo Habsburški tečajem godine 1921. opetovano pokušao svoj povratak na prijestolje madžarsko. Prvi put je u Madžarsku stigao na Veliki petak, ali je naskoro morao iz Madžarske otići, i to na zahtjev madžarske vlade. Protiv Karla naime ustadoše Čehoslovačka, Rumunjska i Jugoslavija, koje su

učinile politički pritisak na madžarsku vladu. Da se spomenute tri države, — od kojih je svaka naslijedila po koji dio bivše Ugarske, — u buduće zaštite od povratka Habsburgovaca, stvoriše medu sobom savez pod imenom »Mala Antanta«. To je učinjeno sporazumno s Engleskom i Francuskom, koje su u Maloj Antanti gledale također svojega saveznika protiv Njemačke. Zato je Mala Antanta u svoj program stavila i borbu protiv sjedinjenja Austrije s Njemačkom.

Drugi put je Karlo Habsburški u Madžarsku upao 23. listopada 1921. Njega su onamo potajno dozivali grofovi Andraši, Aponji, Banfi, Betlen i drugi, jer su ga smatrali svojim zakonitim kraljem, pošto je koncem g. 1916. bio okrunjen krunom sv. Stjepana. Karlo se nadao, da će ovaj put uspjeti i u Hrvatskoj, jer je znao, da Hrvati ne vole srpskoga kralja Aleksandra. Zato je Svetozar Pribićević odmah u Beogradu proširio lažnu vijest, da su Hrvati u vezi s madžarskim velikašima, pa da i »Hrvatska republikanska seljačka stranka« želi povratak kralja Karla. Istodobno je Mala Antanta digla po cijelom svijetu silnu viku protiv restauracije Habsburgovaca. Govorilo se također, da povratak bivšega cara Karla žele mnogi Austrijanci, naročito pak Bečani. Međutim je protiv Karla Habsburškoga odlučno ustao popularni madžarski političar Julije Gembeš. On je sastavio četu đačkih dobrovoljaca, koja se priključila vladinoj vojsci, te je naskoro bio Karlo uhvaćen. Da pak u buduće ne uznemiruje bivše svoje zemlje, dale su Engleska i Francuska bivšega cara i kralja Karla otpremiti na otok Madeiru u Atlantskom oceanu, kao što je nekada bio Napoleon zatočen na otoku Svete Helene. Karlo je na Madeiri dočekao i konac života svojega.

## AKCIJA STOJANA PROTIĆA

Prigodom rasprave o Vidovdanskom ustavu došlo je više puta u Narodnoj skupštini do opreka između radikala i demokrata. Najviše su se natezali radi imena novo stvorene države. Demokrati su tražili, da država dobije ime »Jugoslavija«, kako ju naziva inozemstvo. Radikali se pak nikako ne htjedoše odreći srpskog imena. Zato su demokrati morali popustiti, pa je država prozvana »kraljevinom Srba, Hrvata i Slovenaca«. Kraticom se

ime države izražavalo slovima SHS, što su Hrvati tumačili riječima »Srbin hoće sve«, dok su im Srbi uzvraćali riječima »Samo Hrvat smeta«.

Često su radikali govorili, da se osjećaju nesretnima, što u vladi moraju surađivati s demokratima. Tako su osjećali i brojni prijatelji Stojana Protića u Radikalnoj stranci. Oni ga nisu ostavili, premda je Protić bio protivnik Vidovdanskog ustava, radi čega se zamjerio Nikoli Pašiću, koji je 1. siječnja 1921. u beogradskoj vladi zamijenio ministra predsjednika Vesnića. Protić se dapače javno oborio na prihvaćeni Vidovdanski ustav riječima: »U našoj državi je prijeko potreban sporazum među plemenima. Bez takvoga sporazuma nije moguća niti državna konsolidacija. U tu je svrhu potrebno, da se konsolidiraju političke prilike, naročito među Hrvatima. Potrebno je sastaviti većinu Hrvata. Sve je već u vrijenju. Meni se čini, da sadašnji sistem ne treba rušiti silom. On će se srušiti svojom unutrašnjom slabošću i nesposobnošću.«

Protić je sredinom srpnja g. 1921. došao u Zagreb, gdje je imao sastanak s desetak hrvatskih političara na banketu, što ga je u župnom dvoru priredio dr. Svetozar Rittig. Tom je prigodom bilo govora također o tomu, da bi trebalo — negdje izvan Zagreba — udesiti sastanak Protića s Radićem. Do toga je sastanka i došlo 10. kolovoza u Rimskim Toplicama, gdje se Protić nalazio na ljetovanju. To bijaše uopće prvi Radićev doticaj s jednim od srbijanskih prvaka, otkako je stvorena Jugoslavija.

Radić je suradniku beogradske »Tribune« saopćio neke podatke o spomenutom sastanku s Protićem. Radić je Protiću — među inim — rekao, da su »južni Slaveni s etnografskoga, geografskog i socijalnog gledišta jedan narod, ali s kulturnog i historijskoga gledišta — a i po subjektivnim osjećajima — to su u stvari četiri naroda: Slovenci, Hrvati, Srbi i Bugari. I ta četiri naroda sačinjavaju prirodan blok, gdje je svaki centralizam isključen i uperen je izravno protiv njihove naravi; u tom je po gledu slično kao u Švicarskoj. Cijeli je problem u tome, da država ne dođe u opreku s domovinom; jer ako je to slučaj, onda državna ideja ide drugim pravcem.« — Protić je Radiću rekao, da »Radikalna stranka uopće — a Pašić napose — ne vode politike

protiv Hrvata«. Podjedno je Protić razložio Radiću svoje gledište o strankama i ljudima, te o tomu, što bi se imalo poduzeti. Izrazio je svoje žaljenje, što se prigodom poništavanja komunističkih mandata nije pazilo na ustavnu formu. Na rastanku je Protić izjavio želju za nastavkom razgovora s Radićem.

Iz doticaja s hrvatskim političarima uvidio je Protić, kako Hrvati mrze Svetozara Pribićevića, koji je upravo u ono vrijeme učinio još jedno nasilje otimanjem imovine Saveza hrvatskih učiteljskih društava. Protić je znao, da će omiliti Hrvatima, ako i on udari na Pribićevića. I zaista je u svojem listu »Radikalu« počeo iznositi otkrića o krivcu atentata na ministra Draškovića u Delnicama. Tu je prikazano, kako je atentatora Alijagića našao i najmio Rudolf Hercigonja, kojemu je omogućeno, da poslije izvedenog atentata pobjegne iz Jugoslavije. Utvrdilo se, da je taj Hercigonja bio u vezi s Pribićevićem, koji mu je g. 1919. kao ministar unutrašnjih posala podijelio 40.000 kruna kao nagradu »za predratni nacijonalni rad«. (Hercigonja je naime bio član one družbe, koja je 18. kolovoza 1913. izvela atentat na baruna Ivana Skerlecza, tadašnjega komesara u Hrvatskoj). »Radikal« je ustvrdio, da je Pribićević poput Draškovića namjeravao maknuti i Stjepana Radića.

Od sastanka s Protićem više puta ponavlja Radić potrebu sporazuma između Hrvata i Srba. Tako je 7. listopada 1921. izjavio, da »zaista nema Hrvata, koji ne bi od svega srca želio sporazum sa Srbima na teritoriju naše države; ali isto tako nema nijednog Hrvata, koji bi htio pogaziti svoj hrvatski narod, te koji bi prignuo šiju pred nasiljem«.

Demokratima u Beogradu nije ostao neopažen Radićev sastanak s Protićem. Oni se od sada plaše, da bi moglo doći do sporazumu između radikala i Hrvata, uslijed čega bi radikali mogli demokrate istisnuti s vlade. Zato se već među demokratima javljaju takvi pojedinci koji ističu potrebu doticaja s Radićem i s »Hrvatskim blokom«, da se paralizira radikalsko nastojanje.

## POLITIČKA PARNICA PROTIV DRA ŠUFLAJA I DRUG.

Pred zagrebačkim je sudbenim stolom 12. lipnja 1921. započela glavna rasprava protiv dra Milana pl. Šuflaja i njegovih drugova radi urote protiv kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Osim Šufflaja su bili optuženi: Rudolf Vidak, Gabrijel Kruhak, Josip Špoljarec, Franjo Škvorc, Andrija Medar, Šarlota Vidak, Milan Galović, Florijan Štromar, Ivan Havelka, Dragutin Taboršak, Jakov Petrić, Antun Pavičić, Pavao See i dr. Ivan Pilar.

Državno ih je odvjetništvo tužilo, da »su tečajem god. 1919. i 1920. — prema prethodnom dogovoru i sporazumu — stajali bilo u posrednoj bilo u neposrednoj vezi sa predstavnicima odnosno članovima t. zv. »Hrvatskoga komiteta« u Beču i Budimpešti, odnosno sa predstavnicima i članovima t. zv. »Hrvatske legije« u Zalaegersegu i s njezinim agentima, koja su sva revolucionarna udruženja imala za cilj, da se Hrvatska i Slavonija otrgnu od kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca.«

Optužnici je državno odvjetništvo dalo veoma opširno obrazloženje, iz kojega iznosimo ovaj početak, jer prikazuje tadašnje političko stanje hrvatskog naroda:

»Nakon ujedinjenja troimenog naroda u jedinstvenu kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca ostavilo je novu našu državu nekoliko Hrvata, koji su bili nezadovoljni sa proglašenjem ujedinjenja i s političkim stanjem u domovini, te su se najprije odselili u Graz, a kasnije se nastanili u Austriji i Madžarskoj.

Odbor emigranata — odnosno »Hrvatska revolucijonarna organizacija« — stvorena je mjeseca svibnja g. 1919. sa sjedištem u Grazu, a okupila je oko sebe izbjeglice, te razne prevratne, neraspoložene i kompromitirane elemente iz naše kraljevine, koji su pobjegli u inozemstvo ili bojeći se kazna radi svojih nedjela, počinjenih prije ili za vrijeme rata, ili radi nezadovoljstva s postojećim političkim stanjem u domovini.

Taj odbor emigranata okupio je oko sebe: bivšega odvjetnika u Zagrebu dra Ivicu Franka, potpukovnika Stjepana Duića, majora Vilima Stipetića, odvjetničkoga perovođu dra Emanuela

Gagliardija, bivšega redarstvenoga činovnika Benu Klobučarića, bivšega zagrebačkoga odvjetnika dra Vladimira Sachsa (Petrovića), bivšega odvjetnika u Brčkom dra Ambroza Dražića, inžinira Viktora Neudorfera, te nekadašnje časnike austro-ugarske vojske: kapetane Gojkomira baruna Glogovca, Nikolu Petrićevića, Josipa Metzgera, Baltazara Petrasa, Julija Fičura, Josipa Biljana, natporučnika Bilića, Narcisa Jesenskoga, Dezidera Hampla i neke druge. Imali su svoj izvršni odbor, uz koji su uz dra Ivicu Franka kao predsjednika ušli: Stjepan Duić, Vilim Stipetić, dr. Emanuel Gagliardi, Beno Klobučarić, dr. Vladimir Sachs, dr. Ambroz Dražić i neki drugi.

Isprvice je taj odbor — zvan »Hrvatski komite« imao svoje sjedište u Grazu, odakle se preselio u Beč, dok nije konačno mjeseca ožujka g. 1920. sjedište prenešeno u Budimpeštu. Tako se od toga doba može Budimpešta smatrati sjedištem cijeloga protudržavnog djelovanja, uperenog protiv kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

Cilj je ove Hrvatske revolucijonarne organizacije bio: raditi svima silama na obrazovanju slobodne i samostalne Hrvatske, koja bi bila ili samostalna republika ili bi stupila u savez s kojom stranom državom. Ova je organizacija svima silama i sredstvima nastojala stvoriti nezadovoljstvo u našoj državi, da izazove što nesnošljivije i nepovoljnije stanje u kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, čime bi se povećao broj nezadovoljnika. Uslijed toga je u svoje kolo primila sve one, koji su iz naše kraljevine dolazili u inozemstvo.

Da što prije i sigurnije zadobije široke slojeve naroda za odcjepljenje Hrvatske i Slavonije iz oblasti jedinstvene kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, te njihovo političko sjedinjenje s kojom drugom državom, agitirala je ta organizacija za posebnu i samostalnu republiku Hrvatsku.

Rad »Hrvatskoga komiteta« sastojao se u prvom redu u agitaciji diljem Hrvatske i Slavonije. Ova se vršila pomoću letaka i raznih brošura, koje je emigranski odbor preko svojih povjerljivih ljudi na razne načine otpremao na teritorij kraljevine. Pojedini pak članovi komiteta neprestano su se nalazili na puto-

vanjima, da stvaraju i održavaju veze sa državama, koje su neprijateljski raspoložene protiv kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, odnosno s raznim elementima u inozemstvu, koji su imali interesa, da Hrvatsku i Slavoniju odvoje iz jedinstvene kraljevine.

Predsjednik Hrvatskoga komiteta dr. Ivica Frank predstavljao se u inozemstvu pred inozemnim vlastima kao zastupnik hrvatskog naroda, a naročito kao punomoćnik Stjepana Radića i njegove stranke; tvrdio je, da ima punomoć Stjepana Radića, pa da uopće za njim stoji cijela Hrvatska i Slavonija, Bosna, Hercegovina i Dalmacija. On se dapače hvastao, da podržaje veze s inozemnim diplomacijama, kako bi svojemu pothvatu i djelovanju dao što važnije obilježje i stekao što više pristaša.

Hrvatska je revolucionarna organizacija za svoje protudržavno djelovanje dobivala obilna novčana sredstva iz raznih izvora, a naročito od inozemnih organizacija, kojima je bila svrha, da rade na uspostavi prijašnjih političkih prilika.

Bjegunci i emigranti iz naše države našli su sklonište u nama neprijateljski raspoloženom inozemstvu, te su odanle upravljali svojim protudržavnim djelovanjem.

Pod kraj g. 1920. izdani su 30. studenoga proglasi zapovjedništva dobrovoljne »Hrvatske legije« u Madžarskoj, te su dijeljeni Hrvatima, Bosancima i drugim Jugoslavenima, koji su se nalazili u Madžarskoj na povratku iz ruskoga zarobljeništva. Isti su se proglasi slali također u kraljevinu SHS.

Povjerenici Hrvatskoga komiteta su vojnike iz naših krajeva, koji su se vraćali iz ruskoga zarobljeništva, što milom a što silom odvraćali od povratka u domovinu tako, da se u Madžarskoj okupio velik broj naših državljana.

Iz proglasa zapovjedništva dobrovoljne »Hrvatske legije« razabire se, da joj je cilj, da oružanom silom brani i štiti pravo hrvatskih zemalja. Glavna je svrha toj legiji bila, da u zgodnom času upadne preko Drave, pa da Hrvate oslobodi od Srba. Stoga se je u tom proglasu svatko, kojemu je stalo do slobode svoje

zemlje i narodnosti, pozivao, da se prijavi i stupi u tu dobrovoljačku legiju.

Prema tomu je toj »Hrvatskoj legiji« bio cilj, da uništi jedinstvo kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, pa da osnuje samostalnu hrvatsku državu, koja bi imala stupiti u vezu s Madžarskom.

Glavna se je komanda ove »Hrvatske legije« nalazila u Budimpešti, a u štabu zapovjedništva nalazili su se u prvom početku major Gojkomir barun Glogovac i poručnik Balenović.

U prosincu godine 1919. osnovan je logor »Hrvatske legije« i pribjeglica iz Hrvatske i Slavonije u Koszegu (Kiseku), a kasnije je premješten u Zala-Egerseg. Sva lica, koja su dolazila iz kraljevine SHS, bila su upućivana u taj logor, gdje su naoružana i vježbana u vojnoj poduči.

Da bi se Hrvatska u zgodnom času mogla odvojiti od jedinstvene kraljevine SHS i postati samostalnom državom, osnovana je ta »Hrvatska legija«, koja je imala biti spremna, da uzmogne upasti u Hrvatsku i podići ustanak, pa tako Hrvatsku odcijepiti od kraljevine SHS.

Na teritoriju kraljevine SHS imala se po pouzdanim ljudima širiti propaganda pomoću letaka, u kojima se raspiruje mržnja protiv ujedinjenja, protiv Srba i Beograda, te se obećaje oslobođenje hrvatskog naroda i uskrisenje Tomislavove države.

Posebni su pouzdanici i izaslanici Hrvatskoga komiteta i »Hrvatske legije« ulazili u kraljevinu SHS, gdje su vodili očevidnost o razmještanju i broju jugoslavenskih pograničnih trupa. Oni su utvrđivali također razmještaj inih četa i njihovu opremu, kao što i raspoloženje narodnih masa i stanje političke situacije.

O tomu su uvijek bili obavještavani, jer su u našoj kraljevini pojedina lica stajala u posrednoj odnosno i neposrednoj vezi s tim revolucijonarnim organizacijama.

U prvi će se mah napadnim činiti, da su ove veze podržavali

naročito ljudi iz nižih društvenih slojeva. Ali to je sasvim prirodno i razumljivo s razloga, što su se samo takva lica htjela podvrći naporima, da krišom — a često i pješice — prelaze granicu, te što takva lica, koja su se istodobno bavila i kriomčarenjem, nisu na sebe svraćala pozornost i pažnju pograničnih stražara.«

Hrvatski je komite iz Beča poslao u Hrvatsku seljaka Mirka Marčinka, koji je dobio dinamitske patrone i upaljivi fitilj sa zadaćom, da počini atentat u Beogradu, kada će regent Aleksandar prijestoljnom besjedom otvoriti Ustavotvornu skupštinu. Marčinko je na granici u Mariboru bio 15. prosinca 1920. uhićen i dopremljen u Zagreb, te su ga preslušavali kod »Mjesne komande« jugoslavenske vojske, gdje je zapovijedao pukovnik Dragomir Nikolajević. Podvrgnut zlostavljanju Marčinko je odao lozinku pouzdanika »Hrvatske legije«. S tom se lozinkom poslužio Srbin Nikola Hajduković, povjerenik »Mjesne komande« u Zagrebu, te je 25. siječnja 1921. dao zatvoriti Gabrijela Kruhaka, Franju Škvorca i Josipa Drenski-Špoljarca. Oni su od 26. siječnja do 18. veljače bili ispitivani i mučeni kod Mjesne komande, koja ih je 22. veljače predala sudbenom stolu u Zagrebu.

Optuženike su na glavnim raspravama branili: dr. Ante Pavelić, dr. Mirko Košutić, dr. Ivan Elegović, dr. Radivoj Walter, dri Vladimir Prebeg i dr. With, a optužbu je zastupao državni odvjetnik Milan Urbani. Na koncu rasprave, koja je potrajala do 19. srpnja 1921., održali su dr. Pavelić i dr. Košutić krasne govore u obranu optuženika.

Presuda je izrečena istom 6. kolovoza 1921. Tada je dr. Aleksandar Vaić, kao predsjednik senata, proglasio, da je dr. Milan Šuflaj osuđen na 3 godine i 6 mjeseci državnih uza, Rudolf Vidak na 4 godine državnih uza, Josip Špoljarec-Drenski na 2 godine i 4 mjeseca državnih uza, Franjo Škvorc na 3 godine državnih uza, Jakov Petrić na 3 godine državnih uza, Dragutin Taboršak na 3 godine državnih uza, Pavao See na 12 godina robije, Milan Galović na 6 mjeseci zatvora, Ivan Havelka na 8 mjeseci zatvora, Ivan Kovačić na 6 mjeseci zatvora, Gabrijel Kruhak na 6 mjeseci zatvora, a dr. Ivo Pilar na 2 mjeseca zatvora uvjetno kroz godinu dana. Riješeni su krivnje: Šarlota Vidak,

Andrija Medar i Antun Pavičić.

Oružnici bi po zakonu morali spadati pod ministra unutrašnjih poslova, jer je on odgovoran za sav rad oružništva. Ipak je imenovanja, premještanja, unapređivanja i umirovljivanja svih oružničkih časnika vršio vojni ministar u sporazumu s ministrom unutrašnjih posala. Svi su zapovjednici oružništva bili vojna lica. Oružništvo je uopće u pogledu discipline spadalo pod vojnoga ministra, te je bilo organizirano na posve vojničkoj osnovi. I premda bi oružnici morali služiti građanskim oblastima, ipak su te oblasti bile prema njima posve nemoćne. Ako su oružnici zlorabili svoju vlast, pa izazvali sukob i prolili krv, ništa im nije mogao učiniti ministar unutrašnjih posala, premda ga je javno mnijenje činilo odgovornim za takve zločine.

Dušan Kružić, oružnik željezničke policije u Koprivnici, pucao je 24. srpnja 1921. u vlaku između Sesveta i Zagreba na gradskoga poreznoga činovnika Rudolfa Horvatića zato, što je Horvatić izjavio: »Mi smo Hrvati i ostat ćemo Hrvati!« Jednim te istim hitcem iz svoje karabinke ubio je oružnik Zlatka Arnolda, činovnika Hrvatske eskomptne banke, a ranio je Horvatića i Ivana Kosandu, koji su sjedili na istoj klupi. Zagrepčani su Zlatku Arnoldu 26. srpnja priredili veličanstven pogreb, kod kojega je sudjelovalo do 30.000 građana. Sprovod je kretao od bolnice Milosrdnih sestara kroz Ilicu i Jelačićev trg na Mirogoj, a vodio ga je biskup dr. Josip Lang. U tornjevima svih zagrebačkih crkvi zvonila su zvona, a putem, kojim je prolazila povorka, gorjele su plinske svjetiljke, te su svi dućani bili zatvoreni u počast nevine žrtve srpskog oružnika.

## PREDSTAVKA »HRVATSKOGA BLOKA« NIKOLI PAŠIĆU

Memorandum Hrv. Bloka nije štampan u zagrebačkim novinama, nego je prepušten vijeću od 12 zastupnika »Hrvatskoga Bloka«, da ga popuni i preradi. Ipak je nečijom indiskrecijom jedan primjerak tog memoranduma dopro do uredništva beogradske »Politike«, koja ga je — uz neke male promjene — odštampala 8. veljače 1922. Tada je međutim već za cijelu Evropu nastala posve nova politička i gospodarska situacija. Predstavnici

naime Engleske, Francuske, Italije i Belgije — na inicijativu engleske vlade — zaključiše u Cannesu, da se sazove međunanarođna konferencija, na koju će biti pozvani evropski narodi. Na toj prvoj konferenciji, koja će se održati u Genovi, imaju se ukloniti uzroci svih političkih sukoba, koji bi mogli ponovno ugroziti mir Evrope; podjedno se imaju stvoriti preduvjeti za normalan gospodarski i kulturni razvoj u srednjoj Evropi.

S obzirom na zadatak genovske konferencije došao je Radić na misao, da i hrvatski narod, — kao samostalan politički i gospodarski faktor na Jadranu i u Podunavlju, — očituje svoje stanovište prema pitanjima genovske konferencije. Jasno je naime, da bez udovoljenja svih opravdanih hrvatskih zahtjeva ne može doći do sređenosti — a prema tomu ni do trajnoga mira u srednjoj Evropi. Radićevu je misao uvažilo vijeće Hrvatskoga Bloka, te je sastavilo rezoluciju povodom međunarodne konferencije u Genovi. Nato je Radić pozvao sve narodne zastupnike »Hrvatskoga Bloka«, da 25. veljače 1922. dođu u Zagreb na sjednicu, koja je jednoglasno prihvatila ovu predstavku:

»Na konferenciji, koja će vjerojatno imati u Genovi samo svoj početak, raspravljat će se i o pitanjima, koja duboko zasjecaju u životne interese Hrvatske i hrvatskog naroda, kao i uopće u životne interese svih naroda i zemalja u današnjim međunarodno priznatim granicama Srba, Hrvata i Slovenaca, u koje granice po mirovnim ugovorima spada i Hrvatska. Ne prejudicirajući nimalo načelnom gledištu, s kojega ovo jedino zakonito ustavna zastupstvo hrvatske države i hrvatskog naroda presuđuje unutrašnje odnošaje hrvatske države i hrvatskog naroda prema narodu srpskom i slovenskom unutar spomenutih zajedničkih međunarodnih granica Srba, Hrvata i Slovenaca, — imamo pred očima činjenicu, da sve zemlje i svi narodi u tim granicama imaju osim svojih posebnih još i takovih zajedničkih interesa, koji proizlaze naročito iz njihovog odnošaja prema inozemstvu, a koje mogu najuspješnije iznijeti i obraniti svojim zajedničkim međunarodnim nastupom.

Ustavno zastupstvo hrvatskog naroda smatra dakle korisnim i potrebnim i za Hrvatsku i za cijelo ostalo međunarodno priznato područje Srba, Hrvata i Slovenaca koli solidno zastu-

panje tih zajedničkih interesa na sastanku naroda u Genovi, toli i nastojanje promicati ih, a do potrebe i braniti ih od eventualnih presizanja. Dosta je u tome pravcu obratiti pozornost — primjerice — samo na neke činjenice.

Ima država, koje su o zajedničkim međunarodnim granicama Srba, Hrvata i Slovenaca pokazivale takovo mišljenje, iz kojega se vidi, da one kane i silom provesti svoje težnje na neke krajeve unutar tih granica. Budući da je čuvanje svojega narodnog i državnog teritorija prva dužnost i glavno pravo svakoga svijesnog i prosvijećenog naroda, to već s ovoga razloga treba da i Hrvatska bude na konferenciji u Genovi u istinu zastupana u zajedničkoj delegaciji Srba, Hrvata i Slovenaca.

Osim toga čitavo to područje Srba, Hrvata i Slovenaca na takvom je položaju, koji veže Istok sa Zapadom, a Evropu s Azijom, te kuda prolaze interesi mnogih pa i velikih naroda. Konačno privredni, financijalni, saobraćajni, trgovački, prosvjetni i drugi zadatci, o kojima će se raspravljati na konferenciji, diraju i te kako sveukupne interese ove vrsti koli naroda hrvatskog toli naroda srpskog i naroda slovenskog. Uz to treba naglasiti, kako su napose gospodarski i financijalni interesi Hrvatske i hrvatskog naroda silno zahvaćeni već postojećim ugovorima, — sklopljenima na međunarodnoj konferenciji u Parizu, — uslijed toga, što su Hrvatska, Slavonija i Dalmacija počevši od godine 1868. stajale u nekom osobitom gospodarskom i financijalnom odnošaju prema bivšoj Austro-Ugarskoj uopće, a napose prema kraljevini Ugarskoj, i to na osnovu jednoga međunarodnog državopravnog ugovora, po kojemu je Hrvatska bila pravno izjednačena Ugarskoj, kako je to istaknula i pariška mirovna konferencija od god. 1919.

Veliki ovi interesi uređeni su samo načelno u mirovnim ugovorima, a još nisu uređeni do kraja, te se može dogoditi, da se na konferenciji u Genovi bude raspravljalo i o toj stvari. Hrvatska i Hrvati kao narod imaju pravo, da u toj stvari kažu svoju riječ na zaštitu svojih opravdanih interesa.

Hrvatsko narodno zastupstvo, — to jest 63 zastupnika, okupljena u »Hrvatskom Bloku«, — predstavljaju po rezultatu izbora

od g. 1920. ogromnu većinu hrvatskog naroda banske Hrvatske, a po današnjem raspoloženju još u većoj mjeri ne samo hrvatski narod u banskoj Hrvatskoj, nego i u Bosni i Hercegovini, te u Dalmaciji i Bačkoj, kako je to već sada dobro poznato, pa kako , će to pozitivno dokazati prvi parlamentarni izbori, koji dođu, a kojima su značajan preludij rezultati nedavnih gradskih izbora od 11. prosinca 1921. u Zagrebu, — glavnom gradu te političkom, kulturnom, privrednom i financijskom središtu Hrvatske, — pa od 17. veljače 1922. u gradu Vukovaru na Dunavu, sjedištu najistočnije hrvatske županije srijemske.

Po svemu izgleda, da je beogradska vlada pozvana na sasta nak u Genovi. Mora se držati, da je taj poziv samo iz međunarodnih obzira tek formalno upućen toj vladi, kao faktičnoj predstavnici današnjeg režima u Beogradu, za sve zemlje u međunarodno priznatim granicama Srba, Hrvata i Slovenaca, a da stvarni značaj toga poziva ima biti očekivanje, da će na sastanak u Genovi doći kao delegati pravi predstavnici nepatvorene volje koli naroda hrvatskoga toli i naroda srpskoga i naroda slovenskog, jer samo takvi pravi delegati imat će onu moralnu ovlast i sposobnost, s kojom se preuzimaju međunarodne obveze zato, da se pošteno izvrše, a ne samo zato, da se prvom zgodom izigraju.

Zato u svim državama, gdje vlada izvršuje ustavno i zakonito izraženu narodnu volju sa čuvstvom i sa sviješću javne odgovornosti, čine se stvarne pripreme za Genovu i vode se u narodnim predstavništvima rasprave sa svrhom, da vlade dobiju povjerenje za ovako važnu i vanrednu zadaću s uputama, po kojima će se ravnati njihovi delegati na konferenciji.

Za slučaj, da bez obzira na sve ovo sadašnji vlastodršci u Beogradu izaberu delegate prema svojim osobnim nazorima, — a među njima makar i kojega Hrvata samo iz taktičkih razloga, — tad ovo ne će biti predstavnici hrvatskog naroda, pa ne će moći govoriti u njegovo ime, ne će dakle imati nikakve moralne sposobnosti ni pravnog ovlaštenja, da i za hrvatski narod zastupaju ovo zajedničko međunarodno područje Srba, Hrvata i Slovenaca, ne će imati potrebitog ugleda, te ne će moći uspješno surađivati u velikom djelu konferencije.

Protiv takove eventualnosti, koja će biti, ako se obistini, ponovan akt uzurpacije beogradskih vlastodržaca nad hrvatskim narodom, — mi kao jedino hrvatsko zakonito narodno izabrano zastupstvo njegovo dižemo već danas svoj prosvjed, te vlastodršcima u Beogradu poričemo pravo, da u ime i hrvatskog naroda na konferenciju i, samo pristupe; a dobro znamo, da hrvatski narod ne će nikad odobriti ove njihove uzurpacije.

U ime solidarnosti interesa hrvatskog naroda s interesima naroda srpskoga i naroda slovenskoga, koji se nikako ne dadu odijeliti od velikih interesa Evrope i čovječanstva, — mi kao jedino hrvatsko izabrano narodno zastupstvo izjavljujemo, da smo pripravni stupiti u suradnju s predstavnicima srpskoga i slovenskog naroda u pitanjima, koja će se pretresati na međunarodnoj konferenciji u Genovi.

Istodobno izjavljujemo, da se — zahtijevajući za hrvatski narod pravo na ovakovo međunarodno zastupstvo — smatramo ovlaštenima izabrati one osobe, koje će na konferenciju kao izaslanici Hrvatske i hrvatskog naroda poći u delegaciju iz međunarodno priznatoga područja Srba, Hrvata i Slovenaca.«

## MEMORANDUM »HRVATSKOGA BLOKA« MEĐUNARODNOJ KONFERENCIJI U GENOVI

Ovu je predstavku »Hrvatski Blok« poslao Nikoli Pašiću, kao predsjedniku beogradske vlade. Pašić nije tu predstavku uvažio, a niti je »Hrvatskom Bloku« išta odgovorio. On je bez ikakvog obzira na Hrvate sastavio državnu delegaciju, koja je pod vodstvom dra Momčila Ninčića, kao ministra vanjskih posala, pošla na konferenciju u Genovu.

Takav je otklon sklonuo »Hrvatski Blok«, da se izravno obrati na genovsku konferenciju. U tu je svrhu Radić pozvao hrvatske narodne zastupnike, da 25. ožujka 1922. dođu u Zagreb na sjednicu, koja će raspravljati o memorandumu hrvatskog naroda za konferenciju u Genovi. Zastupnici su jednoglasno zaključili, da se konferenciji u Genovi ima odaslati na francuskom jeziku memorandum s ovim tekstom:

»Visoki zbore! Hrvatski Blok — kao ustavno zastupstvo Hrvatske i čitavoga hrvatskog naroda sa svoja 63 narodna zastupnika — zaključio je u svojoj sjednici od 25. ožujka 1922. ovaj akt uputiti visokomu zboru, da njegovu pozornost svrati na jedno pitanje evropskoga javnoga prava, koje zahvaća i opće interese Evrope, a napose još interese hrvatskog naroda. Ovaj korak mora »Hrvatski Blok« učiniti zato, što na konferenciji ne će biti predstavnika Hrvatske i hrvatskog naroda.

Za ovu odsutnost ne nosi odgovornost hrvatsko narodno zastupstvo, jer je ono — premda žalibože bezuspješno — učinilo potrebit korak kod beogradske vlade u tu svrhu, da bez uštrba za hrvatsko državno i narodno stanovište budu u zajedničku delegaciju Srba, Hrvata i Slovenaca izabrani također izaslanici Hrvatske i hrvatskog naroda tako, da bi takva delegacija iz međunarodno priznatog područja Srba, Hrvata i Slovenaca mogla i s autoritetom solidarno prema inozemstvu zastupati sveukupne zajedničke interese svih naroda, — kako hrvatskoga tako i srpskoga i slovenskoga, — pa u tome zastupanju preuzimati valjane obveze za ova sva tri naroda.

Hrvatski narod s iskrenim i dubokim veseljem pozdravlja misao o obnovi Evrope, na kojoj će konferencija raditi, te će i on — u duhu međunarodne solidarnosti — najpripravnije dati svoju čednu akciju za učvršćivanje mira i za ozdravljenje općih poratnih neprilika. Kad velimo »hrvatski narod«, onda to ne znači samo nekoliko milijuna stanovnika, koji živu na prostoru između Dunava i Jadranskoga mora, na njegovim otocima i na obali od više stotina kilometara dužine, nego to istodobno označuje prosvijećeni narod, koji je poslije svojega dolaska na evropski jug osnovao svoju samostalnu narodnu državu, sačuvao potpuno svoju državnu nezavisnost do dvanaestoga stoljeća, pa je i od tada unaprijed — usprkos svih nasrtaja sredovječne njemačke carevine, ugarskih i austrijskih vlada i osmanske najezde — obranio svoj državni i narodni individualitet kao politički narod sa svojim teritorijem, sa svojim zakonodavstvom i sa svojom egzekutivom. Hrvatski je narod 29. listopada 1918. — prvi među svim narodima bivše Austro-Ugarske — na svojem državnom saboru u Zagrebu proglasio svoju potpunu državnu samostalnost, te je ujedno od-

mah svestrano izvršivao sve akte ove potpune suverenosti, a istodobno se izjavio pripravnim na temelju prava narodnog samoodređenja stupiti sa Srbijom i Crnom Gorom u takovu državnu zajednicu, koja će obuhvatiti i sve ostale južne Slavene bivše Austro-Ugarske. U kulturnom pak pogledu hrvatski je narod — počevši već od 12. vijeka — razvijao književnost na svojem narodnom jeziku, te je na području narodne prosvjete, znanosti i umjetnosti stvorio takove ustanove, po kojima je sebi osigurao mjesto u kolu civiliziranih naroda.

Pitanje, koje mi kao predstavnici Hrvatske i hrvatskog naroda mislimo istaknuti, odnosi se na izvršenje onih točaka ugovora, sklopljenog 12. studenoga 1920. u Rapallu, koje obvezuju Italiju na ispražnjenje zaposjednutih hrvatskih krajeva. Taj su ugovor na znanje primili Francuska i Velika Britanija, a ratifikacije su bile u Rimu izmijenjene još 2. veljače 1921. To se pitanje sada nameče zato, što su države Velike i Male Antante unaprijed utvrdile, da će izvršenje postojećih međunarodnih ugovora biti polazna točka radu same konferencije, pa je i današnja talijanska vlada sama pri svojem nastupu naglasila potrebu izvršenja tog ugovora. Pitanje se pak sastoji u ovom: Teritorij t. zv. treće zone u Dalmaciji, — a to je bivše zadarsko okružje s predležećim otocima, ali bez Zadra, koji je u Rapallu bio dodijeljen Italiji, — zatim teritorij grada Sušaka s njegovom lukom i okolicom nalaze se još uvijek pod talijanskom okupacijom, koja i poslije ratifikacije rapallskog ugovora vrši nad njima djela vrhovne vlasti, a talijanske se ratne lađe neprestano zadržavaju u našim teritorijalnim vodama.

Što se tiče treće zone u Dalmaciji, treba naglasiti i to, da je ona imala biti evakuirana (ispražnjena) od talijanske vlasti još početkom mjeseca svibnja g. 1921. u smislu utanačen ja, koja su sporazumno mjeseca ožujka g. 1921. u Splitu utvrdile dvije komisije ad hoc izaslane od rimske i beogradske vlade. Nadalje nisu talijanske čete i organi evakuirali niti teritorij nove nezavisne države Rijeke, čiju su slobodu i nezavisnost obvezale se poštivati ugovorne stranke u Rapallu. Ova je država — osobito ovih posljednjih dana — postala pozorištem takovih nemilih pojava i nasilnih čina, koji se mogu događati samo pod faktičnom zaštitom onoga talijanskog oklopa, što ga danas predstavlja grad

Sušak pod okupacijom talijanskih redovitih četa.

Okupacija ovih hrvatskih krajeva uslijedila je svojedobno na temelju primirja s Austro-Ugarskom od 3. studenoga 1918. Taj pravni razlog je utrnuo stupanjem na snagu Rapallskog ugovora. Stoga je bez ikakve pravne podloge svako daljnje vršenje vlasti nad ovim teritorijem od strane talijanskih organa. Neka nam se dozvoli istaknuti samo dvije posljedice općega međunarodnog interesa, koje proističu iz ovoga nezakonitoga stanja da time upozorimo, kako je brzo ozdravljenje ovih prilika u istinu od prijeke potrebe za obnovu Evrope u političkom i gospodarskom smislu.

Ovo neredovito stanje stvara s narodnoga gledišta otrovanu atmosferu između obiju susjednih zemalja — između Italije i Hrvatske, — te rađa uzbuđenost i ogorčenje, koje toliko raste, da ođ toga prijeti prava opasnost najozbiljnijih zamršaja i sukoba, naročito u slučaju, da uzrujanost u narodu na obim stranama još više nadjača moč državne vlasti. Ta se uzrujanost na našoj hrvatskoj strani sve to više pretvara u sveopće narodno ogorčenje zato, jer se svi EIrvati, — a poimence narodno posve svijesno i vanredno politički organizirano hrvatsko seljaštvo, — danomice pitaju: »Zašto Italija ne evakuira sve spomenute hrvatske krajeve i nakon toga, što joj je u Rapallu odstupljeno oko 600.000 Hrvata i Slovenaca u kompaktnoj cjelini, i to bez ikakva njihova pitanja, a protiv volje njihove i svega ostaloga hrvatskog naroda?« Ta je amputacija izvršena pod nenadanim utjecajem poratnih prilika u momentu neuspjeha američke Wilsonove politike, pobjedom talijanskoga stanovišta sigurnih strategijskih granica, i to izvan, mirovne konferencije u Parizu. Naprotiv: na samoj toj mirovnoj konferenciji nije takva amputacija bila nametnuta nijednom, čak niti neprijateljskom narodu.

Druga ozbiljna posljedica ovoga neredovitoga stanja duboko zadire u sav gospodarski život Hrvatske i čitavoga ostaloga jadranskoga zaleđa. Luka grada Sušaka i luka grada Rijeke jedini su naime pravi prirodni izlazi na more kako Hrvatske tako i svih zemalja oko nje i u njezinom zaleđu. Sve su ove zemlje vezane trgovačkom željeznicom Zagreb — Budimpešta i Zagreb — Brod — Beograd. Ove su dvije luke ne samo glavni, nego i jedini

trgovački put svih ovih zemalja na Jadransko more. Cijela naime naša obala od Sušaka sve do Kotora nema željezničke veze normalnoga kolosjeka; uskotračne pak željezničke pruge bosansko-hercegovačke s izlazom na Metković, Gruž i Zeleniku građene su pod prošlim austro-ugarskim režimom za lokalni promet, a u prvom redu kao čisto strategijske pruge. I sad su eto već tri godine, što luke Sušaka i Rijeke nemaju trgovačkoga saobraćaja s Hrvatskom i ostalim svojim zaleđem, a to prouzrokuje nenadoknadivu štetu svim interesiranim zemljama, te sprečava njihovu ekonomsku i financijalnu obnovu. Ove prilike posebice onemogućuju uspostavu redovitih trgovačkih odnošaja između Italije i naše zemlje.

Svraćajući dakle pozornost Visokoga Zbora, da Italija što brže isprazni zaposjednuti hrvatski teritorij, činimo to s uvjerenjem, da vršimo ne samo dužnost prema svojoj zemlji i narodu, nego da u isto vrijeme služimo onim općim interesima, radi kojih se konferencija i sastaje, t. j. da pridonašamo poštivanju međunarodnoga prava i učvršćenju mira u Evropi. Ističemo, da su naše informacije o diplomatskim činjenicama, koliko smo ih ovdje spominjali, crpljene jedino iz javnoga znanja. Čast nam je Visoki Zbor zamoliti, da ovu našu inicijativu izvoli uzeti u blagohotan obzir.«

## PROSVJED »HRVATSKOG BLOKA« PROTIV RADA BEOGRADSKE VLADE

U Zagrebu je 14. svibnja 1922. održana sjednica narodnih zastupnika, koji pripadahu »Hrvatskom Bloku«. Na sjednicu su došli ovi zastupnici Hrvatske republikanske seljačke stranke: Stjepan Radić, dr. Vladko Maček, Josip Predavec, dr. Rudolf Horvat, Tomo Jalžabetić, dr. Đuro Basariček, Blaž Šalamun, dr. Juraj Krnjević, Ivan Robić, dr. Ante Adžija, Juro Valečić, dr. Ivan Pernar, Nikola Srdović, dr. Stjepan Košutić, Franjo Malčić, dr. Stanko Šibenik, Franjo Vrtar, Karlo Kovačević, Mirko Neudorfer, Juraj Žnidarić, Franjo Pancer, Ivan Caldarević, Andrija Tuličić, Franjo Rafaj, Rudolf Herceg, Ante Jemrić, Ivan Bartolović, Filip Lakuš, Marko Došen, Mato Babogredac, Franjo Škrinjar i Stipo Balentović. Od Hrvatske Zajed-

nice dođoše narodni zastupnici: dr. Đuro Šurmin, prof. Kerubin Šegvić, dr. Mato Drinković, prof. Stjepan Janković, dr. Ivan Pavičić, fra Jako Pašalić i Mato Leaković. Hrvatsku stranku prava zastupahu narodni zastupnici: dr. Mirko Košutić i Dragutin pl. Hrvoj. U svemu je na sjednicu došao 41 zastupnik, dok su 22 narodna zastupnika svoju odsutnost ispričala bolešću, poslom i drugim zaprekama.

Sjednici je predsjedao Stjepan Radić, koji je u poduljem govoru prikazao politički položaj u Evropi te u državi Srba, Hrvata i Slovenaca. O tomu je govorilo više zastupnika, te je ustanovljena potpuna jednodušnost u shvaćanju i prosuđivanju političkih prilika. Nato je predsjedništvo Hrvatskoga Bloka (t. j. Prosvjed »Hrvatskog Bloka« protiv rada Beogradske vlade zastupnici Radić, Drinković i dr. Mirko Košutić) predložilo tri rezolucije, o kojima se povela debata. Sjednica je trajala punih 7 sati, pa su jednoglasno primljene ove rezolucije:

I.

»Beogradski se vlastodršci prema prvoj sveopćoj međunarodnoj evropskoj konferenciji u Genovi ponašaju tako, da i time ponovno dokazuju, kako oni nisu i ne mogu biti niti pravi predstavnici srpskoga naroda, a kamo li da budu u Genovi pravi predstavnici i naroda hrvatskoga. Naročito je pismo ministra i delegata dra Koste Kumanudija predsjedniku ruske delegacije Čićerinu jedna takva mistifikacija ruske i evropske javnosti, da je središnji odbor Hrvatskoga Bloka izvršio svoju dužnost, kad je na tu mistifikaciju smjesta poslao prosvjed g. Jurju Čičerinu, te kad je taj prosvjed popratio onim spisom, o kojemu se opetovano raspravljalo i u skupnim sjednicama hrvatskoga narodnoga zastupstva.

II.

Uslijed važnosti i aktuelnosti pitanja o pravu narodnih manjina smatra Hrvatski Blok za osobitu svoju dužnost osuditi postupak beogradskih vlastodržaca prema svima neslavenskim manjinama u međunarodnim granicama Srba, Hrvata i Slovenaca. Tim povodom Hrvatski Blok prema svojem općenitom stanovi-

štu izjavljuje, da smatra apsolutnim zahtjevom pravednosti priznati i svima neslavenskim manjinama svu onu narodnu i kultur-, nu slobodu, koju i po zakonu i po praksi imaju pripadnici drugih naroda u velikoj Sjevero-američkoj Uniji s tim dodatkom, da i Arnauti, koji su najstariji stanovnici Balkana, i Madžari, koji su u Podunavlju preko 1000 godina, pa Turci (Osmanlije) i Nijemci, koji su u ovim krajevima već više stoljeća, imaju i potpunu političku mjesnu samoupravu svuda, gdje su u većini.

III.

Budući da je samovoljna uprava o upravnoj podjeli (parcelaciji) hrvatskih zemalja i po formi i po sadržaju djelo samo četvorice beogradskih oligarha (Pašića, Pribićevića, Trifkovića i Marinkovića), pa ipak taj besprimjerni apsolutizam nije naišao niti na načelnu osudu srpske političke javnosti niti na odlučnu opoziciju bilo koje srpske političke stranke, — to za taj slučaj, da i provedba ovoga apsolutističkog akta naiđe u Srbiji i među Srbima na istu ravnodušnost i sukrivnju, onda Hrvatski Blok onim časom odlučuje ne upuštati se ni u kakove političke razgovore, a kamo li u kakove političke pregovore s kojim mu drago političkim faktorom u Srbiji«.

Osim ovih triju rezolucija jednoglasno je na sjednici donesen i ovaj zaključak Hrvatskoga Bloka o lošoj financijalnoj politici beogradske vlade:

»Kao što su beogradski vlastodršci s ustavnoga i narodnoga gledišta svojom samovoljom i nasiljem jednostavno prešli preko trinaeststoljetnoga narodnoga i državnog individualiteta Hrvatske, isto tako i na financijalnom polju u svojoj nesposobnosti prelaze preko svih opće priznatih ustavnih pravila i preko svega financijalnog iskustva ostaloga kulturnoga svijeta. Tako se i porezi sve više pretvaraju u samovolju i nesnosni harač, a umjesto financijalnoga gospodarstva uvađa se takova sistematska pljačka, kakovoj do sada nema primjera u povijesti nijednoga naroda.

Ova je pljačka počela ničim opravdanom izmjenom četiriju kruna za jedan dinar i time, što su vlastodršci proti

svojoj javno zadanoj obvezi prijevarno pridržali i što do danas nisu povratili onih dvadeset postotaka, koje su kod markiranja kruna povukli iz prometa, a što je onda (godine 1919.) iznosilo oko jedne milijarde kruna.

Pljačka je nastavljena tobože dobrovoljnim, a u stvari prisilnim, unutarnjim t. zv. investicijonim zajmom za gradnju željeznica u iznosu od dvije milijarde kruna, koji se (zajam) ne troši za gradnju i popravljanje željeznica, premda su se sami vlastodršci na to obvezali i posebnim svojim zakonom.

Ta se pljačka nastavlja naknadnim oporezovanjem svih grana privrede, naročito porezom na t. zv. ratne dobitke također za godine 1919. i 1920., koji se porez u Srbiji niti ne raspisuje niti ne plaća.

Vrhunac pljačke ima biti sadašnji kanadski zajam od 100 milijuna dolara, kojim se uz strahovito teške uvjete ima izgraditi željeznička pruga, koja se jedva i dotiče hrvatskih i ostalih zemalja izvan Srbije, premda baš hrvatske i ove ostale zemlje izvan Srbije daju najveći harač, te premda spomenuta pruga ne će nikada dati prihoda.

Već s ovih dvaju razloga Hrvatski Blok — kao jedino zakonito predstavništvo hrvatskog naroda, — javlja svemu hrvatskomu narodu uopće, a svima hrvatskim privrednim krugovima napose, da nikada ne će priznati toga pljačkaškog, kao i nijednoga drugoga — bilo vanjskog bilo unutarnjeg — zajma.

Na koncu Hrvatski Blok i ovom prilikom još naročito ističe, da ne priznaje i da ne će priznati nikakovih a naročito financijalnih obveza, kojima beogradski vlastodršci opterećuju Hrvatsku i hrvatski narod bez privole hrvatskoga narodnoga zastupstva.«

## OBNOVA HRVATSKOG SOKOLSTVA

U Zagrebu je 5. lipnja 1874. bilo osnovano gimnastičko društvo pod imenom »Hrvatski Sokol«. Kasnije su takova društva osnivana također u drugim hrvatskim gradovima i trgovištima.

Za 30 godina je hrvatski narod imao već 27 hrvatskih sokolskih društava. Zato je u Zagrebu 6. listopada 1904. bio osnovan »Hrvatski sokolski savez«, u koji su stupila sva hrvatska sokolska društva. Savez je odredio, da se u Zagrebu 1., 2. i 3. rujna 1906. održi prvi hrvatski svesokolski slet. Tim je povodom na proljeće godine 1906. utemeljeno mnogo novih hrvatskih sokolskih društava, koja su na jesen već sudjelovala na hrvatskom svesokolskom sletu. Na taj slet dođoše u velikom broju također sokolska društva ostalih slavenskih naroda, naročito Čeha, Poljaka i Slovenaca. Dođoše i »Bugarski junaci«, koji bijahu predmetom osobite pažnje golemoga broja hrvatskih rodoljuba, koji su prisustvovali prvomu — veoma uspjelomu — hrvatskomu svesokolskomu sletu.

Kako se i poslije toga sleta znatno povećao broj hrvatskih sokolskih društava, osnivane su od god. 1905. hrvatske sokolske župe, koje su dobile imena zaslužnih Hrvata, n. pr. Petra Zrinskoga, Frana Krste Frankopana, Stjepana Tvrtka, dra Ante Starčevića, Ljudevita Posavskoga, Josipa Jurja Strossmayera, Petra Preradovića i dra Josipa Fona. U. Zagrebu je 14. i 15. kolovoza 1911. bio priređen drugi hrvatski svesokolski slet, koji je također veoma dobro uspio. Hrvatsko je sokolstvo i nadalje povoljno napredovalo, te je godine 1914. brojilo oko 150 društava sa 12.000 članova.

Za svjetskoga rata (god. 1914. — 1918.) bijaše obustavljeno djelovanje hrvatskoga sokolstva, uslijed čega su neka društva i prestala postojati. Kad je pak 1. prosinca 1918. stvorena nova država Srba, Hrvata i Slovenaca, nastala je težnja, da se ujedine sva hrvatska, srpska i slovenska sokolska društva. (Slična je manija postojala također kod mnogih stručnih društava, te su se — na svoju štetu — spojila društva hrvatskih, srpskih i slovenskih liječnika, ljekarnika, inžinira, šumara itđ., pa čak i vatrogasna društva). Tako je zaista i učinjeno, te je u Novom Sadu godine 1919. stvoren savez jugoslavenskih sokolskih društava.

Naskoro se hrvatski sokolaši razočaraše u tom Jugoslavenskom sokolskom savezu. »Sokol« u Zagrebu — iza ljutih prepirka s odborom, u kojemu se vlasti domogoše Srbi i neki hrvatski slabiči, — ruši godine 1920. staru i bira novu upravu, koja odiše

hrvatskim duhom. Naredne godine 1921. istupa zagrebački »Sokol« iz Jugoslavenskoga sokolskoga saveza, te uzima opet staro i slavno svoje ime »Hrvatski Sokol«. Njegov primjer slijede redomice sokolska društva u Sisku, Petrinji, Koprivnici, Križevcima, Karlovcu, Krapini i u drugim hrvatskim mjestima. Mnoga društva imaju kod toga velikih poteškoća i neprilika, jer im vlada oduzima cijelu dotadašnju imovinu (zgrade i sprave), te ju predaje onoj šačici sokolaša, — većinom Srba, — koji ostadoše u »Jugosokolu«. Takva su nasilja pretrpjeli n. pr. »Hrvatski Sokoli« u Bjelovaru i Daruvaru, pa u Ogulinu i Gospiću.

Ipak je hrvatsko sokolstvo i nadalje napredovalo brzim korakom, jer je našlo obilnu potporu u hrvatskoj javnosti. Osobito se za hrvatstvo založiše rodoljubi u Slavoniji, naročito u Vinkovcima, Vukovaru, Đakovu, Brodu, Novoj Gradiški, Požegi i Virovitici. Konačno su hrvatsko ime ponovno uzela i oba velika i vrsna sokolska društva u Osijeku, gdje se iz opreznosti moralo dulje čekati na promjenu imena. U Zagrebu se iza duljili i ozbiljnih priprava 28. svibnja 1922. sastadoše izaslanici »Hrvatskih Sokola« iz svih hrvatskih mjesta, te obnoviše »Hrvatski sokolski savez.«

Predratno se hrvatsko sokolstvo bavilo samo tjelovježbom. Obnovljeno je pak hrvatsko sokolstvo osim tjelovježbe stavilo sebi kao glavnu zadaću: nacijonalan rad, naročito buđenje, širenje i jačanje hrvatske svijesti. Zato su u obnovljene »Hrvatske Sokole« uz mlade Hrvate i Hrvatice stupali također stariji ljudi, gledajući u ovim društvima hrvatske narodne kule za obranu od nasrtljivog jugoslavenstva. Nacijonalnom radu u hrvatskim sokolskim društvima služilo je i širenje prosvjete. Zato je svaki »Hrvatski Sokol« dobio također pročelnika za kulturfto-prosvjetni rad u društvu. Takav se pročelnik morao brinuti za predavanja, koja su hrvatskim sokolašima većinom držali rodoljubni profesori i učitelji. Mnoga su društva za hrvatske sokolaše osnovala posebne knjižnice i diletantske zborove. Veća su društva znatnim troškom uredila sokolske fanfare, a manja se društva zadovoljiše osnivanjem tamburaških i pjevačkih zborova. Tako je u obnovljenom hrvatskom sokolstvu nastao bujan život, koji se osobito očitovao prigodom sletova, što ih priređivahu pojedina društva i sokolske župe.

Zagrebački je »Hrvatski Sokol« na Duhove 4. lipnja 1922. priredio izlet na Plitvička jezera. Putovalo se posebnim vlakdm, u koji se putem ukrcaše također hrvatski sokolaši iz Jastrebarskoga, Karlovca i Ogulina. Vlak je iz Zagreba krenuo 3. lipnja na večer, a u jutro je stao na postaji Rudopolje, odakle su izletnici morali pješice po kamenom putu ići do 18 kilometara udaljenih Plitvičkih jezera. Kako su polovicu činile gospođe i djeca, došli su izletnici na Plitvička jezera veoma umorni. Međutim ih je tamo čekalo neugodno iznenađenje. Pribićevićev je naime dnevnik »Riječ« neprestano napadao hrvatsko sokolstvo. U tome ga je slijedio njegov pristaša dr. Đorđe Branković, odvjetnik iz Otočca. On je već nekoliko dana u okolici Plitvičkih jezera huškao srpske seljake protiv hrvatskih sokolaša. Zato je velik broj oboružanih srpskih četnika navalio na izmorene i neoboružane izletnike, te je proizveo krvoproliće. Pokrajinski namjesnik Juraj Demetrović nije dao povesti istragu protiv napadača, koji su tako ostali nekažnjeni.

## NASILJA PRIBIĆEVIĆEVIH LJUDI

Mnogim je demokratima bilo žao, što je Pribićević parcelacijom Bosne povrijedio dra Mehmeda Spahu i njegovu grupu bosanskih muslimana. Zato su 29. lipnja 1922. u Sarajevu — privolom Ljube Davidovića — priredili »kongres intelektualaca«, na koji su uz demokrate došli također neki muslimani i dalmatinski Hrvati. Kongres je prihvatio rezoluciju, u kojoj ističe: »1. da je sadanjem općem nezadovoljstvu i teškom stanju u državi pored loše administracije glavni uzrok u skrajnostima, koje prevlađuju u režimu i u većem dijelu hrvatske opozicije; 2. da u narodnim masama postoji živo osjećanje narodne solidarnosti i potrebe državnog jedinstva, premda se među njih stranačkom agitacijom unosi plemensko nepovjerenje i stvara neprijateljstvo; 3. da vlada i hrvatska opozicija svojim metodama najviše otežavaju sporazum i državno sređivanje; 4. da bi forsiranje hrđave podjele oblasti otežalo sporazum;
5. da bi se sporazumno revizijom ustava u decentralističkom pravcu uklonilo plemensko nepovjerenje i popravila administracija, a razvilo uvjerenje o jednakosti i time svijest o jugoslovenskom narodnom i državnom jedinstvu.«

Pribićevićeva nasilja nije odobravao ministar nutrašnjih posala dr. Vojislav Marinković. On je uvidio, da u hrvatskim zemljama posve samovoljno vlada Pribićević, koji je na svim važnijim mjestima imao svoje ljude. Zato je Marinković koncem lipnja g. 1922. podnio kralju svoju ostavku.

Pribićevićevi su ljudi i nadalje u Hrvatskoj izvodili razna nasilja. Tako su »Hrvatskom Sokolu« u Ogulinu ugrabili sprave za tjelovježbu, te su ih predali »Jugoslovenskomu Sokolu«. Da izazove ogulinske rodoljubne Hrvate, priredio je fanatični — ali i neubrojivi — Jugoslaven dr. Zdravko Lenac u Ogulinu javnu vježbu, na koju je pozvao »Jugoslavenske Sokole« iz drugih mjesta. Ovi su sokolaši vježbali na spravama, koje su otete »Hrvatskomu Sokolu«, što je naravno uzrujalo rodoljubne Ogulince. Lenac je sklonuo podžupana, da pritvori nekoliko uglednih Ogulinaca, koji će kao taoci biti odgovorni za mir u Ogulinu. To je ogorčilo cijelu hrvatsku javnost, koja je i onako jošte stajala pod dojmom krvoprolića, koje se 17. lipnja 1922. zbilo u Gospiću.

Kralj se Aleksandar 8. lipnja 1922. u Beogradu vjenčao s rumunjskom princezom Mariolom. Vjenčanje je u t. zv. Sabornoj crkvi obavio patrijarh kojemu je asistiralo 16 vladika. Od hrvatskoga narodnoga zastupstva nije nitko sudjelovao kod ovih svadbenih svečanosti, koje su progutale mnogo državnoga novca.

0 tome je narodni zastupnik Pavle Anđelić podnio interpelaciju na ministra financija, koji je u sjednici Narodne skupštine od 11. lipnja 1922. odgovorio ovako: Za namještaj kraljevskoga dvora potrošena su 33 milijuna dinara, za dogradnju dvora 8 i po milijuna, za pokret vojske kod svadbe 4 milijuna, a za doček gostiju 1 i po milijuna, ukupno dakle 53 milijuna dinara. U toj svoti nisu uračunati troškovi, koje je imala gradska općina u Beogradu za kraljevsku svadbu.

## »KONGRES JAVNIH RADNIKA« U ZAGREBU

Na »kongres javnih radnika« u Zagrebu dođoše uz ostale sudionike: Ljuba Davidović, dr. Vojislav Veljković, Joca Jovanović, dr. Boža Marković, Nikola Stojanović, dr. Slavko

Šećerov, Pavle Anđelić, Miloje Jovanović, Pavle Čubrović, dr. Halid Hrasnica, zubar dr. Ante Pavelić, dr. Ivan Ribar, dr. Josip Smodlaka, dr. Ivan Bulić, dr. Ivo Tartaglia, Milan Marjanović i Frano Ivanišević. Kongres je 10. rujna 1922. održan u »Music Hallu«, a predsjedao mu je dr. Smodlaka. Svi se govornici izraziše protiv beogradskoga centralizma, a za reviziju Vidovdanskog ustava. Zato je na kongresu primljena ova rezolucija:

»Vjerujući, da je samo u nerazdvojenom, državnom jedinstvu obezbijeđena narodna budućnost i Srba i Hrvata i Slovenaca, a da snaga i opstanak naše zajedničke države leži u narodnoj slozi i u zadovoljstvu svih dijelova naroda, — kongres poziva sve otadžbenike, koji to uviđaju, da složno ustanu na obranu države protiv svakoga pokreta, koji neposredno ili posredno ugrožava državno jedinstvo, kao i protiv svakoga kvarenja narodne sloge, kojim se to jedinstvo slabi, naročito protiv ometanja sporazuma između Srba i Hrvata, u kojem će sporazumu naša država imati uvijek najčvršći oslonac.

Kongres smatra, da je za sređenje političkih prilika, — kao i za učvršćenje državne misli, kojoj najveću štetu donosi istovjetovanje povremenih režima s državom i centralizma s unitarizmom, — u prvom redu potrebno, da se poboljša državna uprava, pa da se današnja loša administracija, koja je glavni uzrok općega nezadovoljstva u narodu, zamijeni — s pomoću pristojno nagrađenog i sposobnoga činovništva — savjesnom naprednom upravom, oslobođenom od partizanstva i samovolje, koja bi — pod neposrednom narodnom kontrolom, a u duhu zakonitosti i socijalne pravde, — imala pribaviti poštovanje zakonima, pa čuvati mir i red u državi, štititi građanske slobode, unapređivati prosvjetne i privredne interese cijeloga naroda i raditi za ublažen je poratne bijede i skupoće.

Za ovo poboljšanje javne uprave svakako treba da se najprije srede državne financije uravnoteženjem budžeta, štednjom, demokratskom reformom poreznoga sustava, osobito progresivnim oporezovanjem ličnoga dohotka, te racijonalnim utroškom prvenstveno u produktivne, privredne i kulturne svrhe. Samo tako će naša država moći — proturivši sretno današnju krizu, — steći puno povjerenje našega naroda u tuđini i stranoga svijeta.

To će joj s učvršćenjem njezinog međunarodnog položaja sigurno donijeti i poboljšanje i stabiliziranje valute.

Za potpuno sređenje države potrebno je još, da se centralni organi državne vlasti rasterete od poslova, koji se tiču specijalno interesa pojedinih mjesta ili pokrajina, da bi svršavanje ovih poslova narodu bilo bliže i pristupnije, pa da bi se središnje vlasti mogle sasvim posvetiti većim pitanjima općega državnog interesa.

Zato treba da se provede ne samo administrativna dekoncentracija, koju danas zahtijeva već cijelo javno mišljenje, nego da se i stvarnom sadržinom proširi narodna samouprava tako, da ona istinski omogući učešće naroda u vođenju poslova svojega kraja. Za ostvarenje takove samouprave neophodno je potrebna nova podjela u veće oblasti, koje su sposobnije za život, a sastavljene prema narodnim potrebama i u skladu s voljom naroda. Zato je u interesu države, da se u ovom pitanju izađe u susret željama velikog dijela naroda, a naročito Hrvata, koliko god dopušta interes državne cjeline.

Povrh svega toga mora da je osnovna politička misao jedne narodne države jasno izražena i u državnom imenu, pa zato valja da se naša država nazove jednim imenom, i to jugoslavenskim. Ovo zajedničko ime, — kojim se izražava naše narodno jedinstvo i jednostavnost države, a ujedno isključuje svaka plemenska supremacija, — nema istisnuti historijom posvećena narodna imena Srba, Hrvata i Slovenaca, nego da — s poštovanjem prema tim imenima, kao i prema svim drugim svetinjama narodne prošlosti, — u vjekovima razdvojenom narodu probudi i razvije svijest državnog jedinstva i narodne solidarnosti, koja će nas postepeno dovesti do potpunoga nacijonalnog i kulturnog slivanja.

Smatrajući za dužnost svih ispravnih državljana jugoslavenskih, da se zauzmu za ostvarenje ovih misli, te osuđujući na jednoj strani metode političkog apstiniranja u državi i obraćanja na inostranstvo, a na drugoj strani metode terorizma i nasilja, kao i širenje korupcije, koja je najviše kriva padanju javnoga morala, — kongres izražava želju, da se pokrene i obrazuje Savez

narodnih stranaka i grupa, koje su voljne u ovom duhu surađivati na osnovu zajedničkog akcijonog programa, koji bi se imao dogovorno izraditi.

Takova »Jugoslavenska Zajednica« treba u jedno kolo skupiti sve čestite elemente u zemlji, da njihovim složnim silama povrati mir u narodu i zavede bolji red u državi, pa da tako našu državnu politiku navrati na staze bratskoga sporazuma i prave demokracije, na kojima se ona nalazila u svijetlim danima ujedinjenja.

Tada će biti suvišne i sve izuzetne mjere, koje ograničuju slobodu državljana, osobito radnoga naroda, jer ne će trebati izuzetnih mjera u državi, kakovu žele svi dobri Srbi, Hrvati i Slovenci, a to je: jedna i nerazdjeljiva jugoslavenska kraljevina, osnovana na pravdi, te na bratskoj jednakosti i slobodi.«

Ova je rezoluzija uzvitlala veliku buru među srpskim političarima. Radikali su odmah shvatili, da su taj »Kongres javnih radnika« izazvali demokrati protiv Radikalne stranke. Tako je dr. Laza Marković izjavio, da je Davidović pošao na kongres u Zagreb »ne samo spriječiti radikale, da dođu u bližu vezu s hrvatskim grupama, nego još i zato, da uspostavi vezu demokrata s nezadovoljnim Hrvatima. Davidoviću je uopće bilo glavno, da oslabi radikale.«

Još jače, nego li radikale, upekla je rezolucija »Kongresa javnih radnika« ministra Pribićevića i njegove pristaše iz hrvatskih krajeva. Pribićević je odmah shvatio, da je glavni žalac spomenute rezolucije uperen upravo protiv njegove centralističke politike. Zato je Pribićević u svojim novinama oštro napao kongres i kongresnu rezoluciju. On je osudio dolazak Davidovića i njegovih sumišljenika na kongres u Zagreb. Tako su nastale velike svađe u klubu demokratskih zastupnika, koji se podijeliše na Davidovićeve ljevičare i Pribićevićeve desničare. Prigodom glasovanja u klubu o unutrašnjoj politici bilo je prisutno 78 narodnih zastupnika, od kojih su 43 glasovali za Daviđovićev politički pravac, a 33 za Pribićevićev, dok se trojica ustegoše od glasovanja.

## KIDANJE »HRVATSKOG BLOKA«

Radić je već poslije »kongresa intelektualaca«, koji je 29. lipnja 1922. održan u Sarajevu, osjetio, kako je kod Srba porasao ugled Hrvatske republikanske seljačke stranke. Tomu je bez dvojbe mnogo pridonijela suradnja Stranke prava i Hrvatske Zajednice u »Hrvatskom Bloku«, koji je faktično vodio Stjepan Radić. Time je naime Radić za svoj politički rad dobio gotovo svu hrvatsku rodoljubnu inteligenciju, što mu je dotle manjkalo, jer je u HRSS bilo premalo školovanih ljudi.

Nema sumnje o tomu, da je Radić suradnju Hrvatske Zajednice i Stranke prava iskoristio za napredak i razvoj Hrvatske republikanske seljačke stranke u gradovima i trgovištima, gdje je još kod izbora g. 1920. imala premalo svojih pristaša. Ipak nije Radić ni jednoga časa imao namjere, da novo pridošloj »gospodi« dade bilo kakav utjecaj u svojoj HRSS. Najbolje to pokazuje činjenica, da je Radić i poslije stvaranja »Hrvatskoga Bloka« odlučio poći u eventualne izbore za Narodnu skupštinu bez ikakvog sporazuma s pravašima i zajedničarima. Da o tomu ne bude nikakove dvojbe, dao je u novinama objaviti ovaj proglas:

»Prema zaključku glavnog odbora HRSS od 26. veljače 1922. istupa HRSS kod budućih saborskih izbora svuda posve samostalno sa svojom socijalno-republikanskom listom, te ne sklapa nikakvoga izbornog sporazuma s nijednom gospodskom strankom. Ovaj zaključak vrijedi naravski i za one hrvatske gospodske stranke, s kojima je HRSS u današnjem »Hrvatskom Bloku«. Taj blok naime nema nipošto te zadaće, da hrvatski seljački narod opet dođe pod gospodsko vodstvo, nego ima zadaću, da sva hrvatska narodna gospoda priznaju već gotovu i dne 28. studenoga 1920. zakonito izraženu volju hrvatskoga seljačkog naroda, pa je »Hrvatski Blok« prije godinu dana i osnovan samo na ovom temelju. Javljajući ponovno ovaj zaključak, upozorujem da on vrijedi i za sve organizacije i za sve pristaše HRSS. U Zagrebu, dne 12. kolovoza 1922. Stjepan Radić, predsjednik HRSS.«

Neposredno iza toga donijeëe beogradske novine prve vijesti o novom izbornom zakonu za Narodnu skupštinu. Predviđeno

je, da svaki narodni zastupnik predstavlja 40.000 žitelja. Uslijed toga će se birati samo 312 zastupnika, a ne 419, kako se biralo godine 1920. — Da se umjetno poveća broj mandata za Srbijance, vlada je odredila, da se broj mandata za svaku pokrajinu izračuna po rezultatima popisa žiteljstva od godine 1910., a ne od 31. siječnja 1921. Prema tomu će biti oštećeni naročito hrvatski krajevi, gdje se prigodom popisa od g. 1921. nabrojilo daleko više žitelja, nego li ih je bilo g. 1910., dok je u Srbiji bilo baš obratno. Pa ipak je zagrebački dnevnik »Riječ« (organ Pribićevićeve skupine demokratske stranke) uzeo u obranu ovu nepravednu odredbu, jer da tobože »još nije sređen popis od g. 1921.«, premda su njegovi rezultati bili već odavna priopćeni u svima novinama. »Riječ« je u svojoj sofisteriji napisala, da treba »uzeti u obzir goleme žrtve u krvi, koje je narod u Srbiji doprinesao za narodno oslobođenje i ujedinjenje.«

Protiv takvog izbornog reda ustade Radić, te je Hrvatska republikanska seljačka stranka 18. kolovoza 1922. izdala proglas, kojim »prosvjeduje proti novom izbornom zakonu, jer podjeljuje mandate i za 600.000 poginulih Srba; zatim jer banatskim i bačvanskim Srbima dodjeljuje one mandate, koji pripadaju tamošnjim njemačkim i madžarskim manjinama, dok omogućuje izborno pravo i ruskim Wrangelovcima«. U tom proglasu nadalje Radić izjavljuje, da »hrvatsko narodno zastupstvo treba sudjelovati kod budućih saborskih izbora samo zato, da od hrvatskog naroda dobije ustavno odobrenje za današnju svoju politiku, koju vodi na osnovu prava samoodređenja hrvatskog naroda.«

Posve je razumljivo, da Stranci prava i Hrvatskoj Zajednici nije bila draga Radićeva odluka, da Hrvatska republikanska seljačka stranka u naredne izbore za Narodnu skupštinu pođe samostalno i bez sporazuma s pravašima i zajedničarima. Zaredala je i polemika, koju je s Radićem u ime pravaša vodio Dragutin Hrvoj, a u ime Zajedničara dr. Mate Drinković. Ipak su umjereni ljudi s jedne i druge strane spriječili, da radi toga ne dođe do razlaza »Hrvatskoga Bloka«, čemu se već unaprijed radovao Svetozar Pribićević.

Mnogi su Hrvati iza »Kongresa javnih radnika« stekli uvjerenje, da su to srbijanski političari i jugoslavenski nastrojeni

Dalmatinci udesili s jedinom namjerom, kako bi hrvatske narodne zastupnike doveli u Narodnu skupštinu. Početkom studena g. 1922. dođe u Zagreb demokratski zastupnik Pavle Anđelić s misijom, da pregovara izravno sa Stjepanom Radićem. Pravaši su nastojali Radića odvratiti od sastanka s Anđelićem, dok su zajedničari bili sporazumni s takvim sastankom. Sazvana je plenarna sjednica vijeća »Hrvatskoga Bloka« u prvom katu dvorišne zgrade u Petrinjskoj ulici broj 3. Tu je nenadano Radić počeo žestoko udarati na prisutna 3 vijećnika Stranke prava. Radiću se pridružio dr. Ivica Lorković, u kojemu je toga časa prevladala stara mržnja na pravaše. Nato je Radić izjavio, da »Stranku prava isključuje iz »Hrvatskoga Bloka«, te je prisutne ugledne pravaše: odvjetnike dra Mirka Košutića, dra Vladimira Prebega i dra Antu Pavelića pozvao, da smjesta napuste sjednicu, što su oni i učinili. To je tako deprimiralo dra Matka Laginju i dra Rudolfa Horvata, da su i oni otišli kući, smatrajući, da je isključenjem Stranke prava prestao postojati »Hrvatski Blok«. Poput njih bijahu potišteni i mnogi drugi hrvatski rodoljubi, kada su doznali, što je Radić učinio. Raspadu »Hrvatskoga Bloka« radovahu se samo Pribićević i njegov dio Demokratske stranke.

## RADIĆEVA PORUKA SRBIJANCIMA

Poslije sastanka s Pavlom Anđelićem poručio je Stjepan Radić srbijanskim političarima ove tri poruke:

»Prvo: Ne bojte se za svoje srpske tekovine od nas Hrvata. Mi Hrvati doduše ne razumijemo Vidovdanski ustav i Pašić-Pribićevićevu vladu sa čitavom vojskom pripuza, uhoda i janjičara. Hrvatski Blok uopće ne govori o državi, nego o našem međunarodno priznatom području, na kojemu su naša tri naroda, na kojemu su naše domovine i stotine tisuća naših poštenih seljačkih domova, naših stoljetnih mučeničkih sela sa svetim grobljima, crkvama i školama, te na kojima su naša tri glavna grada i još stotine jakih središta i ognjišta prosvjete i rada. Zar sve to čuvati, braniti i razvijati, sve to organizirati i usavršavati — ne vrijedi neprispodobivo više od pristajanja uz Vidovdanski ustav, a kamo li od služenja Pašiću i Pribićeviću?

Drugo je ovo: Mi u Beograd nismo dolazili i ne dolazimo, jer — uz ostale političke i državopravne razloge — nismo htjeli i ne ćemo Pašićeve i Pribićevićeve diktature, a nije se uz časne pojedinačne izuzetke u Beogradu ni ovdje pokazivalo, da se ta diktatura ruši. Malo je kod nas slobode i ustavnosti, reda i pravice, a po tom premalo napretka; ali je naš život ipak koliko toliko normalan, da se srećom ne hvatamo za grkljan, da ne živimo u domaćem građanskom ratu. A diktatura za nas Hrvate — kao narod organiziran i neustrašiv — to je direktan izazov na revoluciju, a revolucija je najstrašniji građanski rat.

Treće: Ne prosuđujte dakle rješenje hrvatskog pitanja samo kao stvar bolje administracije niti kao novi šahovski potez u parlamentu. Ne radi se samo o administraciji, o parlamentu i o ustavu. Radi se o našem životu i opstanku. Radi se o tome, da se hrvatsko-srpski odnosi urede u potpunom skladu s našom tisućljetnom seljačkom slavenskom kulturom, u skladu s našim stoljetnim zajedničkim patnjama, te u potpunom skladu s novim javnim pravom u Evropi, koje još nije gotovo, ali se stvara; a stvara se na poštivanju narodne volje kod kuće, — to je kod nas seljačka demokracija, — te na oživotvorenju prava narodnoga samoodređenja, što kod nas znači: iskreno i pošteno priznanje hrvatske narodne državne individualnosti.

Jednom riječju: Ne radi se samo o taktici, nego i o politici, i to o politici naših dvaju naroda — da ovaj čas ne spominjem Slovence — na našem zajedničkom i nepovredivom međunarodnom području. Dakle ne samo taktika, nego i politika, i to politika iskrena i duboka, kakva je i duša i hrvatskoga i srpskoga naroda; politika široka i svestrana, kakve su narodne potrebe i težnje, te kakav je život. Prvi zajednički zahtjev ove politike, neka glasi: »Na izbore pred narod!« Prvi zajednički čin ove politike neka bude bezodvlačni raspis izbora. A prvi zajednički uspjeh bit će onda izbor takvih narodnih zastupnika, koji će i hrvatsko pitanje riješiti — ne doduše u onom oduševljenju, kakvo je bilo g. 1918., — ali zato s potpunim povjerenjem i sa svim iskustvom ovih četiriju godina sramotnog i strahovitog režima Pašić-Pribićevića.«

## NOVI PROGONI U HRVATSKOJ I SLAVONIJI

Hrvatski je narod uopće g. 1922. trpio ljute progone, koje su izvađali ministar Svetozar Pribićević i pokrajinski namjesnik Juraj Demetrović. Oni su u Zagrebu protiv hrvatskih rodoljuba uredili »Orjunu«, t. j. »Organizaciju jugoslavenskih nacijonalista«. Orjunaši su oboružani vojničkim revolverima napadali pojedine istaknute hrvatske omladince na ulicama, gdje je tako dolazilo do prolijevanja hrvatske krvi. Osobito su mrzili hrvatske sokolaše i njihovu zgradu iza kazališta, na kojoj su razbijali prozore. U dvorani »Hrvatskoga Sokola« prirediše umirovljeni hrvatski časnici u ožujku g. 1922. svoju kućnu zabavu. Dok se izvodio koncert, udariše Orjunaši na zgradu s kamenjem, koje je kroz prozore padalo u dvoranu. Predvođeni od Berislava Anđelinovića i Ede Bulata pokušaše Orjunaši provaliti i u samu dvoranu, ali su ih suzbili hrvatski sokolaši. Pri tom je proliveno i krvi, jer su Orjunaši pucali iz svojih revolvera. Tako je Andelinović nastrijelio pravnika Šnidaršića. Niti radi ovoga surovog napadaja nije Demetrović postupao protiv Orjune, koja je nadalje strahovala po Zagrebu. To je neke hrvatske rodoljube prisililo, da na ustuk Orjune organiziraju »Hrvatsku nacijonalnu omladinu« (skraćeno »Hanao«).

Beogradska je vlada — počevši od 5. lipnja 1922. — zabranjivala narodnim zastupnicima u Hrvatskoj i Slavoniji obdržavanje javnih pučkih skupština. Nesmiljeno je vlada progonila hrvatske novine, a reducirala hrvatske činovnike i suce. Pribićević je kao ministar prosvjete godine 1922. otpustio, umirovio ili premjestio 400 hrvatskih učitelja i mnogo uglednih profesora. To je proizvelo toliko ogorčenje, da su protiv progona Hrvata ustali i neki Srbi, tako od radikala Stojan Protić i dr. Momčilo Ivanić, a od demokrata: Ljuba Davidović, dr. Vojislav Veljković i Pavle Anđelić.

Hrvatski je Sokol u Zagrebu objavio, da će u nedjelju 11. lipnja 1922. poći korporativno na grob dra Ante Starčevića u Šestinama. Sokolu se odmah pridružilo zagrebačko društvo »Hrvatska žena«, koja je svake nedjelje priređivala čajanke u dvorani »Hrvatskoga Sokola«. Da se naime pojača hrvatska svijest kod zagrebačkih gospođa, osnovano je — inicijativom gospode

Marije Kumičić — početkom g. 1921. narodno i prosvjetno društvo »Hrvatska Žena«. Ovo je društvo djelovalo veoma agilno, pa je naskoro dobilo desetak podružnica u drugim hrvatskim gradovima.

Uzajamnom agitacijom »Hrvatskoga Sokola« i »Hrvatske Žene« probudio se u Zagrebu veliki interes za pohod na Starčevićev grob. Redomice se javljahu iz Zagreba i okolice rodoljubna društva, koja će se pridružiti »Hrvatskom Sokolu« i »Hrvatskoj Ženi«, da u Šestinama iskažu počast »Ocu domovine«.

Golema je povorka krenula 11. lipnja u 2 i po sata od zgrade »Hrvatskoga Sokola«. Povorku je otvorio biciklistički klub »Sokol« sa 60 članova. Iza njih je slijedio konjanički odjel »Hrvatskoga Sokola« s 35 članova u sokolskoj odori, jašeći na konjima. Nato je stupalo preko 3000 hrvatskih sokolaša s velikom svojom fanfarom. U povorci bijaše također 380 sokolića i znatan broj mladih sokolića.

Povorci se pridružilo rodoljubno društvo »Hrvatska Žena« sa preko 1000 svojih članica, te »Hrvatice Katarine grofice Zrin-« s oko 200 članica. Iz Samobora je došao »Hrvatski Sokol« s fanfarom i sa preko 100 članova. U povorci sudjelovahu mnogobrojni članovi hrvatskih pjevačkih društava iz Zagreba, zatim hrvatska pjevačka društva »Jeka« iz Samobora, »Podgorac« iz Gračana, »Frankopan« iz Bukovca, te »Grmošćica« iz Kustošije.

Uz hrvatska sveučilišna udruženja »Kvaternik« i »Matija Gubec« priključilo se povorci oko dvije tisuće rodoljubnih srednjoškolaca. Na koncu je povorke slijedilo više tisuća zagrebačkih građana svih staleža sa glazbom kršćanskih socijala.

Nije dakle čudo, što se tako razvila povorka, koja je bila duga četiri kilometra. Već su prvi sokoli prešli Kukovićevom ulicom, te Ilicom, Jelačićevim trgom i Kaptolom kroz cijelu Novu Ves do Mirogojske ceste, kad je ispred zgrade »Hrvatskoga Sokola« krenula zadnja četa ove — dotle još u Zagrebu neviđene — povorke.

U Šestinama su »Hrvatski Sokol« dočekali tamošnji hrvat-

ski seljački sokolaši sa svojim starješinom Kecerinom. Na njegov je pozdrav uzvratio Josip Hanuš, starješina »Hrvatskog Sokola« iz Zagreba. Iza toga je slijedila veselica, koja bijaše priređena na više mjesta, jer je u Šestine došlo preko 20.000 Zagrepčana.

U 5 sati poslije podne stiže u Šestine narodni zastupnik Stjepan Radić. Sada je započela svečanost pred župnom crkvom kod groba dra Ante Starčevića. Tamo je hrvatsko pjevačko društvo »Sljeme« otpjevalo tužaljku. Nato je Radić održao oveći govor, u kojemu je prikazao značenje i zasluge pokojnoga dra Ante Starčevića. Jošte su govorili dr. Rudolf Horvat u ime »Hrvatskog Sokola«, zatim gospođa Slava Fürst u ime društva »Hrvatska Žena«, pa seljak Krajačić u ime Šestinčana, te više drugih govornika, koji su svi veličali Starčevića. »Sljeme« je otpjevalo Novakovu pjesmu »Hrvatska Hrvatom«. Svečanost je svršila pjevanjem hrvatske himne, koju je mnogo tisuća ljudi otpjevalo toli gromko, da je odjekivala Zagrebačka gora.

U 7 sati pod večer krenuo je »Hrvatski Sokol« iz Šestina u Zagreb, kamo se vratio nešto prije 9 sati, praćen od velikog broja zagrebačkih građana. Kučevlasnici u Novoj Vesi izvjesiše hrvatske zastave, a prozore iskitiše cvijećem, zelenilom i sagovima, da time iskažu počast hrvatskim sokolašima, koje su tamošnje Hrvatice opsipale cvijećem.

Ministru Pribićeviću i pokrajinskom namjesniku Jurju Demetroviću bijaše krivo, što je u Zagrebu i u Šestinama bila 11. lipnja priređena tako uspjela hrvatska manifestacija. Zato su odlučili, da se osvete »Hrvatskomu Sokolu« i »Hrvatskoj Ženi«. To su i proveli već u srijedu 14. lipnja 1922.

U 5 i po sati poslije podne, kada je u dvorani »Hrvatskoga Sokola« vježbalo stotinu dječaka, koji su činili podmladak »Hrvatskog Sokola«, došao je onamo redarstveni činovnik Kurtagić sa 2 detektiva i s nekoliko stražara. Kurtagić uđe u odborsku sobu, gdje se nalazio starješina Josip Hanuš s većinom odbornika, dok je mnogo hrvatskih sokolaša bilo na galerijama.

Kurtagić predade starješini Hanušu spis, što ga je 14. lipnja izdalo ravnateljstvo redarstva u Zagrebu. Hanuš je glasno pro-

čitao ovu odluku, kojom se raspušta »Hrvatski Sokol«.
Za povod raspusta navodi se u odluci sudjelovanje »Hrvatskoga Sokola« u povorci, koja je iz Zagreba 11. lipnja pošla u Šestine. Redarstvo tvrdi, da se iz ove povorke čulo povika: »Dolje kralj!« i »Dolje dinastija Karađorđević!«

U redarstvenoj odluci stoji odredba, da »Hrvatski Sokol« u Zagrebu ima odmah obustaviti svoje djelovanje, a cijelu svoju imovinu mora predati kotarskom pristavu Kurtagiću, koji službuje kod redarstvenog povjereništva. Zato je Kurtagić uz pomoć detektiva odmah počeo pečatiti sve ormare i sva vrata. Dječaci pak u dvorani morahu napustiti daljnju vježbu, što su i učinili, pjevajući hrvatsku himnu kao dokaz, da vjeruju u bolju budućnost hrvatskog naroda.

Istodobno se slično nasilje odigralo u Umjetničkom paviljonu, gdje je tada svoje prostorije imalo društvo »Hrvatska Žena«, koja je svake srijede održala sijelo s predavanjem. Tamo se u 5 sati poslije podne sabralo preko 400 gospođa, kojima je imao predavati prof. dr. Rudolf Horvat. Poslije njega stiže onamo redarstveni činovnik dr. Gnjatić sa 2 detektiva, dok se stražari postaviše pred ulazom u dvoranu. Predsjednica Zora Trnski zapita dra Gnjatića, što želi. On joj predade dopis redarstvenog povjereništva, u kojem ravnatelj M. Urbani javlja, da raspušta društvo »Hrvatska Žena« i sve njezine podružnice (u Brodu, Osijeku, Petrinji, Bjelovaru, Karlovcu, Daruvaru, Jastrebarskom, Ogulinu, Gospiću i t. d.). Kao razlog raspusta navodi se u dopisu, da su članice društva »Hrvatska Žena«, sudjelovale 11. lipnja u povorci, iz koje da je netko klicao: »Dolje kralj!« i »Dolje dinastija Karađorđević«! Redarstveni činovnik dr. Gnjatić pozove društvo »Hrvatska Žena«, da odmah obustavi svoje djelovanje. Nato su gospođe zapjevale hrvatsku himnu, a zatim »Još Hrvatska nij propala.« Toga više nije mogao podnijeti dr. Gnjatić, koji pozove stražare, neka gospođe rastjeraju silom oružja. Sili se pokoriše gospođe, koje ostaviše dvoranu, gdje je nato društveni odbor društvenu imovinu predao dru Grijatiću, a on je zapečatio sve ormare i sva vrata.

Redarstveno je povjereništvo uz »Hrvatski Sokol« i »Hrvatsku Ženu« raspustilo također društvo »Hrvatice grofice Zrinski«.

Sva su tri društva raspuštena na temelju Bachovog patenta od godine 1852., kojim se beogradska vlada eto poslužila još i poslije Vidovdanskog ustava. Ova su nasilja samo povećala ogorčenje hrvatskih rodoljuba, koji su sve jasnije vidjeli, kako je Jugoslavija postala tamnicom za hrvatski narod.

## RADIĆEVI PREGOVORI S DAVIDOVIĆEVIM DEMOKRATIMA

Radić nije dugo kolebao kod pitanja: bi li se sporazumijevao s radikalima ili s demokratima. On se brzo odlučio za pregovore s demokratima. Svojim je narodnim zastupnicima rekao, da su Hrvatskoj republikanskoj seljačkoj stranci po svojem programu bliži demokrati, nego li radikali, koji su prevrtljivi poput svojega vođe Pašića, a skloni korupciji poput dra Velizara Jankovića i Pašićeva sina Radovana. Naravno pak nije Radić ni pomišljao na sporazumijevanje s Pribićevićevom grupom demokrata, koju su činili sami neprijatelji hrvatskog naroda. Naprotiv je Radić vjerovao, da se u Davidovićevoj grupi demokrata nalazi mnogo takovih zastupnika, koji — osim taktike, da ruše radikale, — uviđaju, da će država propasti, ako se ne zadovolje opravdane želje hrvatskog naroda.

U Beogradu je nastala prava senzacija, kada su 13. studenoga 1922. onamo došli dr. Mate Drinković, dr. Juraj Krnjević i Josip Predavec. Znalo se, da ova 3 hrvatska narodna zastupnika dolaze kao izaslanici »Hrvatskoga Bloka«, pa da ih je u Beograd poslao sam Radić. Brojni su beogradski novinari neprestano pratili hrvatske zastupnike. Tako se brzo doznalo, da Hrvati pregovaraju sa Stojanom Protićem i s nekim zastupnicima Davidovićeve grupe.

To je ljuto uplašilo Pašićeve radikale i Pribićevićeve demokrate. Njihov je strah još i porasao, kada je Radić službeno objavio, da su Drinković, Krnjević i Predavec u Beograd došli informirati predstavnike opozicijonalnih stranaka i skupina, te neke glavne predstavnike srpskoga pokreta za sporazum s Hrvatima, o stanovištu »Hrvatskoga Bloka« s obzirom na sve nesnosnije prilike pod današnjim Pašić-Pribićevićevim režimom i s obzirom na sve to ozbiljniji međunarodni položaj. U tim se razgovorima postiglo suglasno mišljenje, da sve prilike zahtijevaju jednu zajedničku hrvatsko-srpsku političku orijentaciju, a ne tek ča-

sovitu političku kooperaciju, pa da se razgovori nastave odmah ovih dana na zajedničkom sastanku svih spomenutih predstavnika, u kojima će od Hrvatskoga Bloka sudjelovati i njegov predsjednik Stjepan Radić.«

Davidovićevi su demokrati znali, da Radić nikako ne bi htio doći na razgovor u Beograd. Zato su pristali na to, da se njihov sastanak s Radićem održi u Slavonskom Brodu, dakle na polovici puta između Zagreba i Beograda. Ipak nisu isprvice htjeli točno odrediti dan toga sastanka, a kasnije su poručili, da se na tome sastanku nikako ne će moći raspravljati o bezodvlačnom rušenju tadašnje beogradske vlade, kako je to tražio Radić. To je razljutilo Radića, koji je odmah pozvao na sjednicu sve narodne zastupnike Hrvatske republikanske seljačke stranke, koji su boravili u Zagrebu. Na toj sjednici je zaključeno, da se uopće prekidaju svi daljnji sastanci i razgovori HRSS sa tadašnjim srbijanskim zastupnicima. O namjeravanom pak sastanku u Slavonskom Brodu izdao je Radić ovu obavijest:

»Na tom sastanku nije imalo biti nikakvog pogađanja i cjenkanja, nikakvog lovljenja i nadmudrivanja. Predsjednik HRSS imao je predložiti, da se svi prisutni političari izjave naročito na ova pitanja: Prvo, jesu li bezuvjetno za to, da se odmah i bezodvlačno ruši ova sadašnja Pašić-Pribićevićeva vlada? Drugo, da se mjesto nje sastavi takova izborna vlada, koja će ili odmah ili u najkraće vrijeme raspisati slobodne izbore; koja će prema Italiji i Madžarskoj biti jednako miroljubiva i odlučna; koja će uzajmljene milijarde odrediti u takve općenarodne svrhe, koje kao takove označuju nepolitički mjerodavni faktori, n. pr. Društvo jugoslavenskih inžinira i graditelja na svojem nedavnom kongresu u Sarajevu; te koja će napokon odmah na bolje promijeniti vladu i upravu, naročito u banskoj i dalmatinskoj Hrvatskoj i u Bosni. U tu izbornu vladu naravski ne bi ušli članovi Hrvatske republikanske seljačke stranke. O samom sporazumu između Hrvatske i Srbije — između naroda hrvatskoga i srpskoga — nije se na ovom dogovoru imalo ništa definitivno uglavljivati, pa ni određivati, osim ovo troje: Prvo, da je taj sporazum svakako potreban i Hrvatima i Srbima; drugo, da se taj sporazum ima ravnati po volji i potrebi naroda hrvatskog i srpskog; napokon treće, da se taj sporazum ima utanačiti i sklopiti poslije slobodnih izbora.«

## PAŠIĆ KIDA KOALICIJU S DEMOKRATIMA

U držanju Davidovićevih demokrata našao je Pašić povoda za raskid dotadašnje koalicijone vlade. On je naime 3. prosinca 1922. podnio ostavku cjelokupne beogradske vlade, pa je nagovorio kralja Aleksandra, da mu povjeri sastav čisto radikalske vlade, koja će provesti nove izbore za Narodnu skupštinu. Pašić je 16. prosinca 1922. sastavio vladu, u kojoj je dr. Momčilo Ninčić postao ministrom vanjskih posala, Milorad Vujičić m. unutrašnjih posala, Petar Pešić m. vojske i mornarice, dr. Milan Stojadinović m. financija, dr. Laza Marković m. pravde, Miša Trifunović m. prosvjete, Ljuba Jovanović m. vjera, dr. Velizar Janković m. saobraćaja, Nikola Uzunović m. građevina, Velja Vukićević m. pošta i brzojava, dr. Milan Srškić m. šuma i ruda, Krsta Miletić m. agrarne reforme, dr. Ninko Perić m. socijalne politike, dr. Slavko Miletić m. narodnoga zdravlja, Marko Trifković m. za izjednačenje zakona, a dr. Divo Šupilo m. bez portfelja. Krsta Miletić bijaše privremeno zastupnik ministra poljoprivrede, a dr. Laza Marković zastupnik m. trgovine i industrije.

Pašić je dakle u novu svoju vladu uzeo radikale raznih struja. On je u vladu uveo i neke posve još mlade ljude. Sutradan (17. prosinca) je Pašić ishodio kraljevu odluku, kojom se Narodna skupština raspušta, te se za dan 18. ožujka 1923. raspisuju izbori novih narodnih zastupnika. Ova je odluka prenerazila Demokratsku stranku. Demokrati su naime dobro znali, da ona stranka, koja ima izbornu vladu, može računati na velik uspjeh u Srbiji, Macedoniji i u Vojvodini. Zato su demokrati najviše pouzdanja polagali u izbore, koji će se obaviti u hrvatskim krajevima. Kako je pak ovdašnje demokrate vodio Svetozar Pribićević, morali su Davidovićevi demokrati nastaviti suradnju s njim. Ipak je i Pribićevićev položaj u Hrvatskoj i Slavoniji postao znatno teži, kad je Pašić 23. prosinca 1922. prisilio Jurja Demetrovića, da podnese ostavku na časti i službi pokrajinskog namjesnika u Zagrebu. Ovu je čast polučio dr. Ernest Čimić, koji je dotle bio profesor pravnih nauka na zagrebačkoj tehnici. Kako je dr. Čimić dotle bio ispravan hrvatski rodoljub, te je pripadao Hrvatskoj Zajednici, doznalo se, da se Pašić, za ovo imenovanje odlučio na prijedlog Čimićevog prijatelja dra Dive Šupila, koji je u njegovoj vladi bio stručnjak za politiku u Hrvatskoj. Takvoga je

stručnjaka Pašić trebao i za politiku u Sloveniji. Zato je dr. Niko Županić 6. siječnja 1923. imenovan ministrom bez portfelja. Istoga je dana Pašić u svoju vladu uveo Ahmeta Šerića i Derviša Omerovića, koji su ostavili dra Spahu, te su pristali uz muftiju Maglajlića. Šerić je imenovan ministrom bez portfelja, a Omerović m. trgovine i industrije. Pašić je dra Divu Šupila 6. siječnja 1923. imenovao ministrom poljoprivrede. Time je konačno bila popunjena Pašićeva izborna vlada.

## IZBORI ZA NARODNU SKUPŠTINU 18. OŽUJKA 1923.

Italija je 3. ožujka 1923. ispunila Rapallski ugovor, te je Jugoslaviji vratila Sušak i okupirani dio sjeverne Dalmacije. Na temelju pak novoga Rimskog ugovora prestala je postojati posebna republika Rijeka, te je njezin teritorij pripao Italiji, izuzev Kastavštinu, koju je dobila Jugoslavija. Tom su prigodom gradu Sušaku 24. veljače 1924. pridane Delta, Bankino i luka Baroš.

Prigodom izbora narodnih zastupnika za Narodnu skupštinu 18. ožujka 1923. glasovalo je za kandidate Radikalne stranke 362.213 izbornika, dakle znatno manje nego li je Pašić očekivao. Hrvatska seljačka republikanska stranka dobila je 473.733 glasa, demokratska stranka 400.342, Zemljoradnička stranka 153.579, Slovenska ljudska stranka 126.378, Jugoslavenska muslimanska organizacija 112.228, Socijal-demokratska stranka 48.337, Nezavisni radnici (komunisti) 24.321, Džemijet (t. j. Arnauti i Turci iz Macedonije) 21.543, Srbijanska republikanska stranka 18.941, Srpska narodna organizacija 15.236, Njemačka stranka 43.415, Hrvatska stranka prava 8089, Disidenti Jugoslavenske muslimanske stranke (Maglajlićeva grupa) 10.266, Madžarska Stranka 8561, Narodni klub 5486, Narodni socijalisti 4064, Drinkovićeva grupa 3384, Ratnička stranka 4064, Srpski liberali 3384, Hrvatska pučka stranka 7070, Hrvatski Blok 2424, Prekomurska gospodarska stranka 3384, Nezavisna muslimanska stranka 3642, Stranka složnih Hrvata 2408, Češka stranka 1541, Stranka dra šušteršića 1361, Invalidska stranka 2682, Rumunjska stranka 875, Bunjevci i Šokci 12.793, Srpski naprednjaci 1541, Protićeva grupa radikala 13.742, a Kirajdžijska (stanarska) stranka 420 glasova.

Najveći je uspjeh polučila Hrvatska republikanska seljačka stranka, koja je od 230.590 glasova u godini 1920. porasla na 473.733. Radikali su poskočili od 283.883 na 562.213, demokrati od 318.584 na 400.342, Korošćeva SLS od 57.174 na 126.378, Spahina JMO od 111.006 na 112.228, a Zemljoradnici od 115.263 na 153.579 glasova. Naprotiv su komunisti od 198.473 glasa pali na 24.321, Hrvatska pučka stranka od 46.599 na 70.70, a Srpska liberalna stranka od 5.601 na 3384 glasa.

Hrvatska i Slavonija s Međimurjem, Kastavom i s otokom Krkom birale su 68 narodnih zastupnika, te su izabrana 52 člana Hrvatske republikanske seljačke stranke i 10 demokrata i 6 radikala.

Dalmacija je birala 9 članova HRSS, 5 radikala i 1 demokrata.

Bosna s Hercegovinom jc birala 18 muslimana, 13 radikala, 9 članova HRSS, 7 zemljoradnika i 1 velikosrbina.

Slovenija je birala 26 narodnih zastupnika. Pobjedu je iznijela Korošćeva »Ljudska stranka«, koja je polučila 21 mandat, dok je prije imala samo 14. Poražena je Kmetijska stranka, koja je prije imala 9, a sad je dobila samo 1 zastupnika (Ivana Pucelja). Radić je u mariborskom izbornom okrugu postavio kandidate Hrvatske republikanske seljačke stranke, za koje je glasovalo 10.186 izbornika te je HRSS u Sloveniji polučila 2 mandata. Izabrani su Stjepan Radič odnosno njegov zamjenik Jakob Hrupić u Donjoj Lendavi i Stjepan Čižmešija iz Preloga. Socijalisti, koji su prije imali 7 mandata, polučiše samo 1 zastupnika (Golojuha). Demokrati su od prijašnja 3 spali na 1 zastupnika.

Vojvodina je birala 34 nar. zastupnika, te je izabrano 15 radikala, 8 Nijemaca, 5 demokrata, 3 bunjevačka Hrvata, 1 socijalist, 1 srpski zemljoradnik i 1 Rumunj.

Crna Gora je birala 7 narodnih zastupnika, te su izabrana 3 radikala, 2 demokrata i 2 takva narodna zastupnika, koji su tražili posebnu autonomiju za Crnu Goru. (To su bili t. zv. crnogorski federalisti).

Srbija je birala 114 narodnih zastupnika, te je izabrano 65 radikala, 33 demokrata, 14 članova »Džemijeta« (Arnauti i Turci), a samo 2 zemljoradnika.

## IZBORNI REZULTATI GOD. 1923. U HRVATSKOJ I SLAVONIJI

U gradu Zagrebu bijaše 27.316 izbornika, od kojih je glasovalo 17.790, i to: 6735 za Hrvatsku republikansku seljačku stranku, 4709 za Hrvatsku stranku prava, 2324 za demokrate, 1691 za listu »Nezavisnih građani« (nosioc liste dr. Milan Roje), 1249 za Nezavisnu radničku partiju Jugoslavije, 357 za radikale, 293 za Hrvatsku pučku stranku, 269 za socijaliste, a 163 za narodne socijaliste. Izabrani su dr. Juraj Krnjevič i Vinko Trnjar, kandidati Hrvatske republikanske seljačke stranke, jer nijedna stranka nije polučila količnik, koji je iznosio 8895 glasova.

Zagrebačka je županija imala 140.153 izbornika, od kojih je glasovalo 110.049, i to: 83.130 za Hrvatsku republikansku seljačku stranku, 20.748 za demokrate, 3604 za radikale, 1098 za Nezavisnu radničku partiju Jugoslavije, 563 za Hrvatsku pučku stranku, 497 za socijaliste, 415 za Hrvatsku stranku prava. Izabrani su od Hrvatske republikanske seljačke stranke: dr. Vladko Maček, Petar Rusan, dr. Ivan Pernar, Ivan Robić, Mato Jagatić, dr. Ljudevit Kežman, Josip Predavec, Edo Marković, Juro Valečić i Franjo Malčić; od demokrata: dr. Edmund Lukinić i Valerijan Pribićevič, a od radikala dr. Dušan Peleš.

Virovitička je županija brojila 63.315 izbornika, od kojih je glasovalo 51.413, i to: 35.648 za Hrvatsku republikansku seljačku stranku, 6552 za radikale, 6365 za demokrate, 1059 za Hrvatsku pučku stranku, 934 za Nezavisnu radničku partiju Jugoslavije, a 854 za socijaliste. Izabrani su od Hrvatske republikanske seljačke stranke: dr. Rudolf Horvat, dr. Đuro Basariček, Andrija Tuličić, Ivan Bartolović, Fabijan Vidakovič i Filip Lakuš, a od radikala dr. Jovan Kockar.

Bjelovarsko-križevačka županija imala je 88.575 izbornika, od kojih je glasovalo 76.260, i to: 63.841 za Hrvatsku

republikansku seljačku stranku, 8351 za demokrate, 2244 za radikale, 1344 za Hrvatsku stranku prava, a 490 za Hrvatsku pučku stranku. Izabrani su od Hrvatske republikanske seljačke stranke: Mijo Stuparić, Tomo Jalžabetić, Josip Čižmeković, Franjo Rafaj, Fran Škrinjar i Martin Crnčić, a od demokrata Većeslav Wilder.

Varaždinska je županija s Međimurjem brojila 97.597 izbornika, od kojih su glasovala 79.893, i to: 70.814 za Hrvatsku republikansku seljačku stranku, 3350 za demokrate, 1620 za Hrvatsku stranku prava, 1303 za Hrvatsku pučku stranku, 1175 za listu dra Živka Bertića, 871 za listu Viktora Kroka, 454 za listu Eugena Riedla, a 396 za socijaliste. Izabrani su od Hrvatske republikanske seljačke stranke: Stjepan Uroić, Stanko Miklaužić, Franjo Pancer, Franjo Vrtar, Stjepan Dombaj, Blaž Šalamun, dr. Stjepan Ortner, Nikola Srdović i Juraj Žnidarič, a od demokrata dr. Hinko Krizman.

Ličko - krbavska županija brojila je 64.087 izbornika, od kojih je glasovalo 43.369, i to: 22.554 za demokrate, 18.635 za Hrvatsku republikansku seljačku stranku, a 2175 za rađikale. Izabrani su demokrati: Svetozar Pribićević, dr. Srđan Budisavljević i Stevan Kalember, a od Hrvatske republikanske seljačke stranke: Marko Došen i Karlo Brkljačić.

Požeška je županija imala 65.472 izbornika, od kojih je glasovalo 52.060, i to: 35.844 za Hrvatsku republikansku seljačku stranku, 7662 za demokrate, 5896 za rađikale, 1265 zav Nezavisnu radničku partiju Jugoslavije, 872 za Hrvatsku pučku stranku, a 552 za socijaliste. Izabrani su od Hrvatske republikanske seljačke stranke: dr. Ante Adžija, Karlo Kovačevič, Ivo Čalđarevič, Ilija Martinović, Stjepan Klaić i Nikola Ovanin, a od demokrata Svetozar Pribićević.

Srijemska je županija imala 99.300 izbbrnika, od kojih su glasovala 81.943, i to: 30.866 za Hrvatsku republikansku seljačku stranku, 26.259 za rađikale, 6865 za demokrate, 4876 za socijaliste, 4006 za Njemačku stranku, 3420 za listu Žike Nikolića, 212.9 za listu Čede Ivkovića, 1180 za Hrvatsku pučku stranku, 1111 za listu dra Nikole Đurđevića, 1019 za listu Mihajla Majstorovića, a 212 za listu Stanoja Jankovića. Izabrani su od Hrvatske republi-

kanske seljačke stranke: Stjepan Radić, dr. Nikola Nikić, Mato Babogredac, ing. August Košutić i Jakob Schoblocher; od radikala: ministar predsjednik Nikola Pašić, dr. Vojislav Janjić, Dušan Marković i ministar pravde dr. Lazar Marković, a od demokrata dr. Svetislav Popović.

Modruško-riječka županija (s Kastvom i s otokom Krkom) brojila je 72.447 izbornika, od kojih je glasovalo 45.335, i to: 22.335 za Hrvatsku republikansku seljačku stranku, 8778 za demokrate, 5947 za rađikale, 4352 za Jugoslavensku nezavisnu stranku (nosioc liste: dr. Tomislav Tomljenović), 2220 za Hrvatsku pučku stranku, a 1703 za Jugoslavensku nezavisnu radničku stranku. Izabrani su od Hrvatske republikanske seljačke stranke: Petar Dobrinić, dr. Stjepan Košutić, Rudolf Herceg, Vinko Lovreković i dr. Stanko Šibenik, a od demokrata dr. Srđan Budisav-Ijević.

## REZULTATI IZBORA U DALMACIJI, BOSNI, HERCEGOVINI I U BAČKOJ

U Dalmaciji bijahu god. 1923. dva izborna okruga: sjeverni i južni. Sjeverni je okrug birao 5, a južni 10 narodnih zastupnika. Glasovima Hrvatske republikanske seljačke stranke izabrani su u južnoj Dalmaciji: Stjepan Radić kao nosioc liste, Tomo Vojković za kotar Imotski, ing. August Košutić za Split i Brač, Josip Kirin za Sinj, dr. Stjepan Buć za Dubrovnik i Korčulu, dr. Josip Vandekar za Kotor i Metković i Rude Baćinić za Hvar i Makarsku. U južnoj Dalmaciji, koju su činili: Split, Sinj, Imotski, Makarska, Metković, Dubrovnik, Kotor i otoci, glasovalo je za Hrvatsku republikansku seljačku stranku 27.689 izbornika, za radikale 9020, za demokrate 7447, za listu dra Ante Trumbića 5860, za prvu zemljoradničku listu (nosilac Franić) 5379, za drugu zemljoradničku listu (nosilac dr. Josip Smodlaka) 6265, za Hrvatsku pučku stranku 4783, a za invalidsku listu 721. Kako je količnik iznosio 6344, sudjelovali su kod diobe mandata osim Hrvatske republikanske seljačke stranke samo radikali i demokrati, te su od radikala izabrani Ljuba Jovanović i dr. Komljenović, a od demokrata dr. Prvislav Grisogono.

Izborni okrug u Šibeniku za sjevernu Dalmaciju brojio je 52.029 izbornika, od kojih je glasovalo 35.655, i to: 14.913 za Radikalnu stranku, 10.414 za Hrvatsku republikansku seljačku stranku, 4466 za Hrvatsku pučku (klerikalnu) stranku, 3474 za zemljoradnike, a 2347 za Demokratsku stranku. Za narodne su zastupnike izabrani radikali: Ljuba Jovanović, ministar vjera u Beogradu, dr. Nikola Novaković (zvan »Longo«), liječnik u Kninu, te dr. Uroš Desnica, odvjetnik u Obrovcu, a od liste Hrvatske republikanske seljačke stranke: dr. Mate Drinković, liječnik i bivši ministar u Zagrebu, te Mate Goreta, seljak iz Kadine Glavice kod Drniša.

U Bosni i Hercegovini bijaše sudjelovanje kod izbora dosta veliko, jer je glasovalo 77 postol aka svih izbornika. Muslimani su u izbore pošli podijeljeni u dva tabora: Spahin i Maglajličev. Pobjedu je iznio dr. Mehmed Spaho, jer je njegova lista polučila 18 mandata, dok je Maglajlić ostao bez ijednoga. Niti katolički Hrvati nisu svuda nastupili jedinstveno i složno. Tako je na pr. u Hercegovini protiv službene liste Hrvatske republikanske seljačke stranke, kojoj bijaše nosilac Nikola Preka, nastupio s posebnom listom seljački pjesnik M. Kordić, premda se i on smatrao -članom HRSS. U travničkom pak i sarajevskom okrugu postavila je svoje kandidate također Hrvatska težačka stranka, a u 4 izborna kotara još i Hrvatska pučka stranka. Obje ove stranke ostadoše bez mandata, ali su svojim nastupom smanjile uspjeh Hrv. republ. seljačke stranke. Spahina je grupa dobila relativnu većinu svih izabranih zastupnika u Bosni i Hercegovini, gdje su radikali polučili 13 mandata, srpski zemljoradnici 7, Hrvatska republikanska seljačka stranka 9, a velikosrpska stranka 1.

Sarajevski je okrug imao 77.357 izbornika, od kojih je glasovalo 56.706, i to: 27.516 za Spahinu grupu Jugoslavenske muslimanske organizacije, 13.795 za radikale, 5775 za Hrvatsku republikansku seljačku stranku, 5476 za srpske zemljoradnike, 1109 za demokrate, 1047 za Hrvatsku pučku stranku, 740 za Hrvatsku težačku stranku, 409 za socijaliste, 443 za velikosrpsku stranku, a 396 za Maglajličevu grupu. Izborni su količnik polučili samo muslimani i radikali, te je kod diobe zapalo 5 mandata Spahinu grupu, a 2 radikale.

Tuzlanski je okrug brojio 103.848 izbornika, od kojih je glasovalo 82.148, i to: 30.851 za Spahinu grupu Jugoslavenske muslimanske organizacije, 14.419 za radikale, 9944 za srpske zemljoradnike, 8906 za Hrvatsku republikansku seljačku stranku, 7899 za velikosrpsku stranku, 4658 za Maglajličevu grupu, 3629 za demokrate, 1317 za Hrvatsku pučku stranku, a 525 za socijaliste. Od 10 mandata dobila je Spahina grupa 5, radikali 2, zemljoradnici 1, Hrv. republikanska seljačka stranka 1 (dr. Juraj Krnjević, odnosno Mato Špionjak) i velikosrpska stranka 1.

Travnički je okrug imao 76.258 izbornika, od kojih su na biralište došla 53.793, te je 18.691 glasovalo za Hrvatsku republikansku seljačku stranku, 13.870 za Spahinu grupu muslimana, 12.322 za radikale, 4223 za srpske zemljoradnike, 1733 za Maglajlićevu grupu, 1231 za Hrvatsku pučku stranku, 1134 za Hrvatsku težačku stranku, 436 za demokrate, a 133 za vanstranačku listu Popadića. Od 7 mandata polučila je Hrvatska republikanska seljačka stranka 3, Spahina grupa 2 i radikali 2. Od HRSS su izabrani: Ivan Radić kao nosioc listine, te Ivo Čelan u Livnu i Nikpla Turalija u Bugojnu.

Mostarski je okrug imao 67.812 izbornika, od kojih je glasovalo 54.137, i to 10.200 za Spahinu grupu muslimanske organizacije, 11.163 za Kordićevu listu Hrvatske republikanske seljačke stranke, 10.882 za službenu (Prekinu) listu Hrv. republikanske seljačke stranke, 8713 za službenu listu radikala, 2160 za Hrvatsku pučku stranku, 4479 za posebnu (Ivaniševićevu) listu rađikala, 5518 za srpske zemljoradnike, a 588 za demokrate. Od 7 mandata dobila je Hrvatska republikanska seljačka stranka 4, i to 2 sa službene (Nikola Preka i dr. Bariša Smoljan) i 2 s Kordićeve liste (Kordić i Mlinarević), Spahina grupa muslimanske organizacije 2, a službena radikalska lista 1 mandat.

Bihaćki je okrug brojio 43.905 izbornika, koji su glasovali, i to 14.977 za Spahiny grupu Jugoslavenske muslimanske organizacije, 12.099 za srpske zemljoradnike, 10.450 za radikale, 2760 za demokrate, 2352 za Hrv. republikansku seljačku stranku a 1267 za Maglajlićevu grupu muslimana. Od 6 izbornih mandata polučila je Spahina grupa 2, radikali 2 i srpski zemljoradnici 2.

Banjalučki je izborni okrug imao 108.733 izbornika, od kojih su glasovala 83.302 i to: 26.920 za Radikalnu stranku, 18.906 za zemljoradnike, 13.024 za Jugoslavensku muslimansku organizaciju, 10.215 za Hrvatsku republikansku seljačku stranku, 5089 za Demokratsku stranku, 3642 za listu prof. Nikole Zadra, 1362 za listu Sulejmana Salihagića, 1233 za Hrvatsku pučku (klerikalnu) stranku, 863 za listu Jovana Stojantjvića, 771 za listu Ahmeta Šerića (pristaša Maglajlićeve stranke), 1002 za listu Riste Bogdanovića, a 271 za listu dra Franje Nikića. Za narodne su zastupnike izabrani radikali: Nikola Pašić, Stijepo Kobasica, ravnatelj »Srpske riječi« iz Sarajeva, Dušan Subotić, proto iz- Bosanske Gradiške i Košta Majkič, eparhijski referent iz Banje Luke; od zemljoradnika: Jovan Jovanović, bivši poslanik kraljevine Srbije u Londonu iz Beograda, Stanko Miletić, okružni sekretar Saveza zemljoradnika i z Banjaluke, i Milan Đaković, zemljoradnik iz Brezičana; od muslimana: Hamzalija Ajanović, urednik »Pravde« iz Sarajeva, te Mustafa beg Kapetanović, odvjetnički perovođa iz Dervente; a od Hrvatske republikanske seljačke stranke: Pavle Radić, zadružni činovnik iz Zagreba.

Izborni okrug sudbenoga stola u Subotici imao je 34.027 izbornika, od kojih je glasovalo 22.666, i to: 7416 za Radikalnu stranku, 5374 za hrvatske Bunjevce,- 4054 za Demokratsku stranku, 2729 za listu dra Ive Matića, 1435 za listu dra Slavka Šećerova, 848 za Njemačku stranku, 523 za listu Lazara Petrovića, 211 za listu dra Fedora Nikića, a 86 za listu zemljoradnika Voje Lazića. Za narodne su zastupnike izabrani radikali: dr. Jovan Radonjić, Marko Jurić i Joca Vujić, hrvatski Bunjevci: Blaško Rajić i dr. Franjo Sudarević, te demokrat dr. Milan Sekulić. (U Somboru je izabran bunjevački Hrvat Ivan Evetović, župnik iz Bača).

## POLITIČKI RAZVOJ POSLIJE IZBORA G. 1923.

Radikali su kod izbora 18. ožujka 1923. doživjeli politički neuspjeh, jer je od 312 narodnih zastupnika izabrano samo 108 radikala. Ova ih je činjenica silno iznenadila, jer su u predratnoj Srbiji uvijek polučili ogromnu većinu, kadagod je izbore provodila Radikalna stranka. Naravno da su radikali odmah našli i razlog svojemu neuspjehu. »Srušili su nas Hrvati i Slovenci«, govorili su

radikali. »Bez njih bi mi imali većinu, jer smo na izborima pobijedili srpske zemljoradnike i demokrate«.

Tako se kod radikala prvi put javila misao o »amputaciji«, t. j. da se iz kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca izbace sjeverozapadni krajevi, u kojima živu Hrvati i Slovenci. Mnogi su počeli na zemljopisnoj karti krojiti, što se sve ima odrezati. Svi su bili jednoga mnijenja, da svakako treba odcijepiti cijelu Sloveniju, jer u njoj ne stanuju Srbi. Naprotiv je glede Hrvatske postojalo nekoliko raznih projekata. Jedni su predlagali, da se od države odijeli samo uža Hrvatska, t. j. županije: varaždinska, zagrebačka, bjelovarsko-križevačka i modruško-riječka. Drugi su bili spremni, da toj Hrvatskoj dodaju također zapadni dio ličko-krbavske županije, dok su treći bili pripravni odstupiti i Slavoniju, ali bez Srijema. U jednom se slagahu svi radikalski »amputirci«, da naime nikako ne daju Bosnu i Hercegovinu, koje su tobože »čisto srpske zemlje«; isto tako ne daju Dalmaciju, koja će »Velikoj Srbiji« služiti kao izlaz na Jadransko more.

Dok su tako radikali raspravljali o »amputaciji«, dotle je njihov vođa Nikola Pašić razmišljao o tome, kako li će moći sačuvati vlast u svojoj ruci. On je dobro zrtao, da ga mrze demokrati, koje mu je uspjelo na izborima tako slomiti, da ih je gotovo raspolovio. Zato je Pašić odlučio, da će pokušati pregovarati s Radićem, jer će tako stvoriti vladinu većinu, koja će brojiti 180 zastupnika.

Međutim se i kod Slovenaca i kod bosanskih muslimana pojavila želja za suradnjom s Hrvatskom republikanskom seljačkom strankom. I dr. Antun Korošec i dr. Mehmed Spaho uviđahu, da ih s Radićem spaja politička borba protiv beogradskoga centralizma uz težnju, da se Hrvatska, Bosna i Slovenija održe kao posebne jedinice unutar države Srba, Hrvata i Slovenaca. Zato su i Korošec i Spaho javili Radiću, da dolaze k njemu u Zagreb na pregovore o stvaranju »Federalističkoga Bloka«.

To su doznali novinari, koji su poslije izbora neprestano oblijetali Stjepana Radića. Novinari su u Beograd javili i vijest o dolasku dra Spahe i dra Korošca u Zagreb, što je dakako proizvelo senzaciju u političkim krugovima. Beogradske su novine

pisale, da je već stvoren Federalistički Blok, našto im Radić u svojem tjedniku »Slobodnom Domu« od 1. travnja 1923. odgovara:

»Gotovo je i više, nego li Federalistički Blok. Gotovo je to, da Slovenci, Hrvati i Herceg-Bosna sa 111 narodnih zastupnika, s kojih 700.000 izbornika, a s dobrih 5 milijuna probuđenoga i organiziranoga naroda idu posve složno proti beogradskom centralizmu zato, da se ne dijele ni Slovenija ni Hrvatska ni Herceg-Bosna; zato, da ni u Ljubljani ni u Zagrebu ni u Sarajevu ne vladaju niti Pašićevi niti ičiji službenici; zato da Slovenci kao narod, i Hrvati kao narod, a Herceg-Bosna kao posebna historijska zemlja imaju sve ono, za što je narod sposoban, pa što narod zahtijeva i za što je narod glasovao s dotle još neviđenom slogom i oduševljenjem.« .

Radić je 5. travnja 1923. pozvao svoje pristaše, da 15. travnja dođu u Zagreb na veliku skupštinu, koja će se održati na Borongajskim livadama, jer u gradu nema dosta prostranoga trga za takovu skupštinu. Uz poziv na tu skupštinu Hrvatske republikanske seljačke stranke obara se Radić u »Slobodnom Domu« na Nikolu Pašića, za kojega piše i ovo:

»Preuzeo je Pribićevićevu batinašku politiku, pa je odmah počeo provoditi one odredbe Vidovdanskog ustava, koje su između Hrvata i Srba iskopale dublji jaz i stvorile veće opreke, nego li je kroz stoljeća mogla učiniti udružena politika austro-madžarsko-talijanska. Zato će Pašić doživjeti nepomirljivu borbu svih, koji su protiv toga. Ali i usprkos tomu Hrvati ipak i nadalje hoće, žele i traže pravedan i pošten sporazum sa srpskim narodom. Oni drže, da je taj sporazum odmah moguć, ali ne više niti s Pašićem niti s radikalima. Hrvati će svaku surovu silu sa strane Pašića i radikala suzbiti snagom svojega duha, neodoljivom snagom svoje seljačke republikanske i čovječanske politike. Neka se toj politici ne rugaju oni u Beogradu, jer će im doskora prisjesti njihov podrugljivi smijeh, budući da će sada u naše mirotvorno republikansko kolo javno i otvoreno stupiti također šumadinski i macedonski i crnogorski seljak. Srpski će seljak rame uz rame stati uz hrvatskoga i uz slovenskoga seljaka. Prelazimo preko Pašića, te ćemo se pozdraviti s Davidovićem, ako bude

imao srca riješiti se Pribićevića. Prelazimo ravno k srpskom seljaku, ali ne kao k bratu, — jer je neumjesno govoriti o bratstvu, kad nam gospodski Beograd prijeti krvlju i pokoljima,[4] — nego kao k čovjeku, radniku i mučeniku«.

Iz Beograda je 9. travnja 1923. u Zagreb došao ministar dr. Divo Šupilo. On je posjetio profesora dra Rudolfa Horvata, koji ga nikada prije nije vidio ni poznavao. Šupilo je rekao, da ga šalje Nikola Pašić, koji želi stupiti u pregovore s Radićem glede sastava nove vlade. Pašić je pripravan ustupiti 9 (dakle polovicu svih) ministarstava, od čega bi 6 pripadalo Hrvatskoj republikanskoj seljačkoj stranci, 2 Slovencima, a 1 bosanskim muslimanima. Šupilo je Horvata zamolio, da o tomu obavijesti Radića, pa da ga uputi, neka eventualne pregovore vodi s pokrajinskim namjesnikom drom Ernestom Čimićem, koji je za tu stvar Pašićev opunomoćenik.

Horvat je nato pošao k Radiću, koji je pristao na sastanak sa Čimićem, ali je Horvata zamolio, neka sutradan udesi sastanak u svojoj kući, jer bi inače novinari odmah opazili, ako Radić pođe u bansku palaču ili ako Čimić dođe k Radiću. Tako se Radić 10. travnja sastao sa Čimićem u Horvatovoj kući, gdje su razgovarali puna 3 sata. Nato je Horvat otpratio Radića u njegov stan. Putem mu je Radić rekao: »Ti ćeš u novoj vladi biti ministar prosvjete«. Horvat je Radiću odvratio, pokazavši prstom na smetlara pred zgradom Obrtne škole: »Ako bi Hrvatskoj bilo od koristi, da pomećem ulice, pripravan sam biti smetlar. Ali za ministra u Beograd ne idem, jer bih umro od stida i žalosti.«

Sutradan su u Beograd po Radićevoj odredbi došli narodni zastupnici dr. Vladko Maček i dr. Juraj Krnjević. Oni su tamo razgovarali s radikalima, naročito s Ljubom Jovanovićem, koji je poslije toga otišao u kraljevski dvor, da o tom obavijesti kralja. Nato je Pašić odredio, da u Zagreb na pregovore s Radićem pođu Marko Đuričić kao predsjednik zastupničkoga kluba Radikalne stranke i dr. Vojislav Janjić kao tajnik glavnog odbora Narodne radikalne stranke.

---

[4] Ovdje Radić cilja na beogradski dnevnik »Balkan«, koji je tada pisao: »Neka Zagreb vidi svoje ulice malo poprskane krvlju . . . Tko bi poslije toga pokušao da se buni, ima da omasti konopac! To je najbolji lijek za ozdravljenje od bolesti separatizma«.

## »MARKOV PROTOKOL«

Marko Đuričić i dr. Vojislav Janjić posjetiše 12. travnja 1923. Stjepana Radića, s kojim su razgovarali preko jedan sat. Radić ih je obavijestio, da su u Zagreb stigla četiri slovenska i tri muslimanska zastupnika pod vodstvom svojih predsjednika dra Antuna Korošca i dra Mehmeda Spahe. Kako je Hrvatska republikanska seljačka stranka već sa Slovencima i muslimanima zaključila Federalistički Blok, mogu se daljnji pregovori voditi samo između radikala i toga Bloka. Tako su u petak 13. travnja održana dva duga sastanka — jedan prije a drugi poslije podne. Sastancima je prisustvovao također narodni zastupnik Blaško Rajić u ime Bunjevaca iz Bačke.

Na tim je sastancima — na prijedlog Stjepana Radića — zaključeno ovo: Narodni zastupnici Hrvatske republikanske seljačke stranke ne će poći u Narodnu skupštinu, da ostanu vjerni svojoj dotadašnjoj taktici. Naprotiv će zastupnici bosanskih muslimana i Koroščeve Slovenske ljudske stranke poći u Beograd, kamo će doći i 3 hrvatska bunjevačka zastupnika iz Bačke, koji će se priključiti Koroščevu klubu. Ovi će zastupnici u Narodnoj skupštini činiti centrum (središte) između radikala i opozicije. Pašić neka sastavi homogenu vladu od samih radikala, jer dr. Korošec i dr. Spaho sa svojim zastupnicima ne ulaze u vladu, nego će samo kontrolirati njezin rad, koji ima biti pošten i pravedan. Opaze li, da radikalska vlada čini nasilja ili korupciju, složit će se s opozicijom i srušit će takvu vladu.

Za uzvrat, što će Pašiću omogućiti čistu radikalsku vladu, traži Radić, da se ne provede onaj dio Vidovdanskog ustava, koji govori o diobi države na oblasti. Čim će Pašić početi parcelirati hrvatske zemlje na one oblasti, kakve je beogradska vlada — inicijativom Svetozara Pribićevića — zaključila 26. travnja 1922., naložit će Radić narodnim zastupnicima Hrvatske republikanske seljačke stranke, da u punom broju pođu u Beograd, gdje će opoziciji u Narodnoj skupštini omogućiti pad radikalske vlade.

Nato je u četiri primjerka sastavljen protokol (zapisnik), u kojem su nanizani stvoreni zaključci. Protokol su potpisali prisutni radikali, muslimani, Slovenci, Blaško Rajić i nekoliko člano-

va Hrvatske republikanske seljačke stranke. Kako je prvi potpisao Marko Đuričić, kao po godinama najstariji od svih prisutnih narodnih zastupnika, rekao je Radić, neka se taj spis zove »Markov protokol«. Po jedan primjerak »Markova protokola« dobili su Radić, dr. Spaho, dr. Korošec i radikalski izaslanici.

Iza toga je slijedio neobvezatan razgovor prisutnih narodnih zastupnika. Tom je prigodom zaključeno, da se sadržaj »Markova protokola« ne će objaviti. Nato je dr. Rudolf Horvat primijetio, da će za taj sadržaj sigurno doznati Svetozar Pribićević, s kojim dr. Vojislav Janjić podržaje prijateljske veze. Janjić se tobože našao povrijeđen, te je pozivom na svoje svećeničko zvanje obećao, da više ne će politički surađivati s Pribićevićem niti će mu priopćiti sadržaj »Markova protokola«.

Mnogobrojni su novinari tražili od Radića i drugih narodnih zastupnika komunikej za svoje novine. Nato im je Radić sporazumno s radikalima dao ovo »Saopćenje o vijećanju izaslanika Narodne radikalne stranke sa predstavnicima naroda hrvatskoga i slovenskoga i Jugoslavenske muslimanske organizacije«:

»Predsjednik poslaničkog kluba i sekretar glavnog odbora Narodne radikalne stranke gospoda Marko Đuričić i dr. Vojislav Janjić sastali su se najprije na poldrugsatni razgovor sa predsjednikom Hrvatske republikanske seljačke stranke g. Stjepanom Radićem, pa je utvrđeno, da kako Narodna radikalna stranka tako i Hrvatska republikanska seljačka stranka smatraju i potrebnim i mogućim, da se međusobna sporna pitanja između Hrvata i Srba riješe uzajamnim sporazumom.

Zatim su obadva izaslanika NRS sa predsjedništvom HRSS, te sa četvoricom izaslanika Slovenske ljudske stranke i s trojicom izaslanika Jugoslavenske muslimanske organizacije održali dva odulja razgovora, u kojima je konkretizirano više točaka, koje bi se imale izvršiti kao preduvjet sporazuma, a koje po naravi stvari, — jer se tiču promjene režima u duhu ustavnosti i zakonitosti, te popravka administracije u duhu samouprave, — može najlaglje riješiti homogena vlada Narodne radikalne stranke.

Prema sporazumu u ovoj glavnoj praktičnoj stvari udešeno

je i držanje svih zastupnika spomenutih stranaka kod otvorenja Narodne skupštine dne 16. travnja ove godine. Zaključeno je, da se razgovori nastave u svrhu definitivnoga sporazuma«.

Iz ovoga su saopćenja novinari doznali stvarno samo to, da će radikali i nadalje ostati sami na vlasti u Beogradu. To se znatiželjnim novinarima činilo premalo. Zato su na večer, kada su radikali otputovali u Beograd, salijetali Stjepana Radića, da im dade više obavijesti. Radić je popustio nagovaranju, te je novinarima diktirao ovo:

»Tečajem rasprava, koje su vođene u četvrtak i petak (12. i 13. travnja), mi smo Hrvati naglasili, da smo se htjeli uvjeriti, je li Radikalna stranka drži, da je za nju dobro, ako ona ipak upotrijebi silu za slučaj, da ne dođe do sporazuma, pa je li drži, da je stvarna slabost, ako bi se utekla sili. Nato su predstavnici Radikalne stranke Đuričić i dr. Janjić odgovorili, da Radikalna stranka ima davne slobodarske tradicije i parlamentarna načela, te svaku upotrebu sile smatra nesrećom.

Mi smo nato upozorili, da ako bi došlo do obnove radikalsko-demokratske koalicije tako, da u Demokratskoj stranci odlučuje Pribićević, (za koga Đuričić i Janjić tvrde, da u demokratskom zastupničkom klubu ima većinu sa svojih 30 pristaša), — u tom bi slučaju Hrvati to smatrali provokacijom, te bi svoju opoziciju nastavili pooštrenim metodama do najskrajnijih granica.

Glede demokrata — bez obzira na to, koliko ima među njima »desničara«, t. j. Pribićevićevih pristaša, — izjavili smo, da bi s njima bio naš sporazum idejno lakši, nego li s radikalima, ali stvarno teži, i to prvo zato, što su demokrati kod Srba u manjini, a drugo zato, jer g. Davidović zamjera g. Pašiću, što je on za tri naroda, dok je Pašić u stvari za srpski narod, kako smo i mi logično za hrvatski narod. Po tome vidimo, da je kod Davidovića nastala recidiva na gore, pa da on kani preuzeti Pribićevićevu ulogu, i to ne samo ulogu branitelja države, — što bi se dalo razumjeti, — nego i ulogu branitelja službenoga narodnog jedinstva, o kojemu je narod kod izbora kazao svoju riječ. Narod je naime odbio to gledište.

Najviše se je raspravljalo o promjeni režima, i to u smislu čovječnosti, ustavnosti i zakonitosti, te o promjeni administracije u smislu samouprave. I Slovenci i muslimani i mi Hrvati naveli smo čitav niz strašnih činjenica, i to takvih nečovještva i bezakonja, da su se radikalski izaslanici uistinu potresli. To je n. pr. uredovanje žandarmerije kod nas, gdje ona vrši funkcije administrativne, sudbene i financijske, i to ne kao asistencija nadležnih upravnih, sudskih i financijalnih činovnika, a kraj toga je u disciplini podvrgnuta samo vojničkim vlastima.

Ovo je kod radikalskih delegata izazvalo užas i zgražanje, naročito pak, kada smo im dokazali, da je u Hrvatskom selu kod Topuskoga nedavno u jednoj noći 16 oružnika pod vodstvom jednoga časnika provalilo u 15 kuća, gdje je na smrt isprebijalo oko stotinu osoba. Oružnici su tamo ljude svlačili do gola, te ih postavili između bajuneta, pa ih silili ljubiti bajunete, jer da im je to i Bog i kralj i republika.

Mnogo je bilo razgovora o gospodarskim i prometnim pitanjima, naročito pak o nacrtu za izgradnju i dopunjenje željezničke mreže, kako je to prošle godine izradio kongres jugoslovenskih inžinira i arhitekata u Sarajevu. Predsjednik Hrvatske republikanske seljačke stranke upozorio je, da on i cijela njegova stranka ovaj nacrt usvaja kao sastavni dio svojega aktuelnoga gospodarskoga programa.

U raspravi o kulturnim i gospodarskim pitanjima najživlje sudjelovahu Slovenci, muslimani i bunjevački zastupnik pop Blaško Rajić. Za politički je postupak prihvaćen prijedlog dra Vladka Mačeka. Taj će prijedlog biti proglašen na skupštini u Borongaju.

Oba su radikalska zastupnika — naročito pak dr. Janjić, tajnik radikalskoga odbora, — na svaku stvar odgovarali, tumačili, raznjašavali i davali često tako važne i zgodne izjave, da je napokon — iza dosta velike napetosti i gotovo potpunog nepovjerenja — nastalo očevidno približenje.

Svi učesnici ovih rasprava uvijek su zajednički objedovali

i večerali. Zajednički su se na Mirogoju poklonili hrvatskim preporoditeljima, te Preradoviću, Šenoi, Račkomu i srpanjskim žrtvama. Mirogoj je naročito na Slovence učinio vanredan utisak, a dr. Janjić je uvjeravao, da takova groblja nemaju ni Genova ni Milano, pa valjda ni cijeli svijet.

Tom je prigodom predsjednik Hrvatske republikanske seljačke stranke protumačio socijalni momenat u razvoju hrvatske kulture. On je upozorio, da su svi spomenuti velikani sa socijalnoga gledišta upravo preteče seljačkoga pokreta u Hrvatskoj.

Zatim su svi pošli u šestinsku dolinu, gdje su posjetili grob dra Ante Starčevića. Tamošnja je okolica učinila na Slovence neizbrisiv dojam. Napokon su posjetili i Radićevu vilu, koja je kod izbora 18. ožujka služila protivnicima kao korteško sredstvo.

Na koncu svojega komentara predsjednik je Hrvatske republikanske seljačke stranke posebno naglasio i podcrtao, da je potanko preciziran zaključak o nastavku pregovora«.

## SJEDNICA NARODNIH ZASTUPNIKA HRSS

U Zagrebu se 14. travnja 1923. sastalo 65 narodnih zastupnika Hrvatske republikanske seljačke stranke. Sjednica je održana u krasnoj ovalnoj dvorani palače, koju je godine 1882. na Zrinskom trgu broj 12 sagradio veleposjednik Ljudevit barun Vranicani, a koja je godine 1923. pripadala rodoljubnom veletršcu Milanu Prpiću.

Na sjednicu su došli narodni zastupnici: Stjepan Radić, dr. Vladko Maček, Josip Predavec, dr. Rudolf Horvat, Juro Valečić, dr. Stjepan Košutić, Vinko Trnjar, dr. Juraj Krnjević, Petar Rusan, dr. Ivan Pernar, Mato Jagatić, dr, Ljudevit Kežman, Ivan Robić, dr. Ante Adžija, Eda Marković, dr. Stjepan Ortner, Franjo Malčić, dr. Stanko Šibenik, Andrija Tuličić, dr. Nikola Nikić, Ivan Bartolović, Filip Lakuš, Fabijan Vidaković, Luka Medač, Mijo Stuparić, Franjo Rafaj, Tomo Jalžabetić, Fran Škrinjar, Martin Crnčić, Franjo Pancer, Josip Čižmeković, Blaž Šalamon, Stjepan Uroić, Stjepan Dombaj, Stanko Miklaušić, Marko Došen, Karlo Brkljačić, Jakob Schoblocher, ing. August Košutić, Nikola Srdo-

vić, Juraj Žnidarić, Ivo Čaldarević, Nikola Ovanin, Ilija Martinović, Mato Babogredac, Stjepan Klaić, Rudolf Herceg, Karlo Kovačević, Petar Dobrinić, Vinko Lovreković, Mato Špionjak, Ivan Radić, Nikola Preka, Tomo Vojković, dr. Bariša Smoljan, Pavle Radić, Ivo Čelan, Rude Baćinić, dr. Stjepan Buć, Josip Kirin, Mato Goreta, dr. Josip Vandekar, Stjepan Čižmešija, Jakob Hrupić i dr. Đuro Basariček.

Radić je prije podne bio na sjednici ugodno raspoložen, te je veselo pripovijedao, što li je Sve jučer i prekjučer razgovarao s radikalima. Potanko je zastupnicima protumačio sadržaj »Markova protokola«. Nato se raspravljalo o tomu, hoće li u zastupnički klub Hrvatske republikanske seljačke stranke biti primljeni narodni zastupnici Kordić, Mlinarević i dr. Drinković, koji su izabrani glasovima izbornika HRSS.

Sjednica je nastavljena poslije podne, ali u posve drugom raspoloženju. Radić je donio popodnevni dnevnik, u kojemu ga je razočarala vijest, da je dr. Vojislav Janjić, čim je jutros stigao u Beograd, odmah pošao u klub demokratske stranke, gdje je Svetozaru Pribićeviću izvijestio o razgovorima, koje su radikali 12. i 13. travnja vodili u Zagrebu, te o sadržaju »Markova proto kola«, premda je taj sadržaj imao — po svojoj obvezi — čuvati kao političku tajnu.

»Ti si imao pravo«, reče Radić dru Rudolfu Horvatu, »kada si jučer popu Janjiću izjavio, da nije vrijedan našeg povjerenja. A kad je takav karakter tajnik glavnog odbora Radikalne stranke, tko će onda moći vjerovati radikalima?«

Kada su prisutni narodni zastupnici doznali za nastavak Janjićevih veza sa Pribićevićem, počeli su glasno govoriti protiv suradnje Hrvatske republikanske seljačke stranke s Narodnom radikalnom strankom. Radić ih je mirio, da »Markov protokol« ne znači nikakvu suradnju, pa da se Slovenci, muslimani i Bunjevci, koji će poći u Narodnu skupštinu, mogu složiti s ostalom opozicijom, te srušiti radikalsku vladu, ako bi pokušala raditi drukčije, nego li su se njezini izaslanici obvezali »Markovim protokolom.«

Sutradan je Radić na velikoj skupštini u Borongaju o za-

ključcima, koje su stvorili zastupnici Hrv. republikanske seljačke stranke, izvijestio narodu ovako:

»Najprije je pročitan zapisnik, koji su potpisali predstavnici naroda hrvatskoga, predstavnici naroda slovenskoga, zastupnici Jugoslavenske muslimanske organizacije i izaslanici narodne Radikalne stranke. U tom je zapisniku točno navedeno, što imadu načiniti Pašić i beogradska vlada, da se istom počne sporazumijevati. To su preduvjeti sporazuma, preduvjeti mira, i dok se ti ne ispune, ne sporazumijevamo se i ne razgovaramo prije. Što je to, potanko vam ne možemo reći, jer Srbi nisu pristali na to, ali je izvješteno novinstvo i sad vas izvješćujem, da su tamo dvije stvari: ima se taj današnji sistem ili vlada promijeniti u duhu čovječanstva, ustavnosti i zakonitosti. Priznali su nam dakle u onom času, da je ova vlada neustavna i nezakonita. Što se ima učiniti u Hrvatskoj i Slavoniji, Bosni i Vojvodini, to je tamo potanko napisano. Za Hrvatsku sam ja diktirao, za Sloveniju Korošec i Brejc, za Bosnu Spaho, za Vojvodinu Blaško Rajić. To je odmah napisano i potpisano, zato imaju izvršiti što prije to bolje. A kad to svrše, onda se možemo razgovarati o sporazumu. Što se još ima učiniti? Ima se promijeniti uprava, tako da narod u njoj odlučuje. I na to su pristali. To su pismo odnijeli jedno u Beograd, jedno Korošcu u Ljubljanu, jedno Spahu u Bosnu, a jedno je kod nas. Ono beogradsko pismo ima Pašić u džepu. Neka ga ima, ako ga srcu primi, dobro za njega i za nas. To je prva vijest. Drugo: Mi smo jučer na sjednici raspravljali, što ćemo s Drinkovićem, s Kordićem i Mlinarevićem, koje su izabrali naši ljudi, republikanci, hrvatski seljaci, u uvjerenju da su oni naši. Stvorili smo ovaj zaključak: ova su trojica ljudi u politici nepošteni. Drinković zato, jer je prijevarom postao kandidat, a isto tako i Mlinarević i Kordić, pa smo stvorili zaključak, da stranka i klub, koji s njima budu u društvu, nema sa 70 hrvatskih zastupnika nikakova općenja. Neka budu divljaci, što i jesu. Možda oni naprave svoj klub, i baš će to biti fino trojstvo. Treći je zaključak ovo: naš odbor za sporazum se sastaje sutra i sve će raspraviti, što je potrebno, da predloži Srbima, ako dođu u Zagreb, a ako ne dođu, mi u Beograd ne ćemo. Ali ću vam još nešto reći: Ako bi vidjeli, da su počeli divljati kao Turci, i da hoće da nam navale nove milijarde zajma, ili da naprave novi dug, ili čak da nas uvuku u rat, onda će nas 70 doći u Beograd kao grom, to im osujetiti i vratiti se natrag u Zagreb.«

## BORONGAJSKA SKUPŠTINA HRVATSKE REPUBLIKANSKE SELJAČKE STRANKE

Kiša je počela padati već 14. travnja 1923., a lijevala je kao iz kabla cijelu narednu noć. Ipak to nije osujetilo dolazak pristaša Hrvatske republikanske seljačke stranke na skupštinu u Zagreb. Seljaci iz Posavine i Zagorja pješačili su gotovo cijelu noć. Jednako su noćni odmor izgubili oni Hrvati, koji su iz Podravine i Slavonije putovali u prepunjenim vagonima. Na skupštinu je došlo mnogo ljudi iz Bosne, Banovine, Pokuplja, Moslavine, Primorja i Gorskoga kotara, a daleko najviše iz Zagreba i okolice zagrebačke.

Premda je i u jutro 15. travnja padala kiša, ipak se na Zrinskom i Jelačićevom trgu sastavila golema povorka, koja je kretala kroz Jurišićevu, Draškovićevu i Vlašku ulicu prema Maksimiru, zakrenuvši pred njim na desno do predgrađa Borongaja. Ovamo su jurili također brojni automobili i fijakeri, koji su dovažali imućnije Zagrepčane pa domaće i strane novinare. Po sudu nepristranih ljudi sabralo se na borongajskim livadama oko 80.000 ljudi. Svakako je to bila najveća politička skupština, koja je dotle održana u Hrvatskoj. A sav je taj narod — premda već izmučen hodanjem — puna tri sata stajao tako reći u močvari. Mjestimice je na livadi bilo toliko vode, da je ljudima sezala do gležnja. Pa ipak su prisutni hrvatski rodoljubi sve to podnijeli od želje, da vide i čuju svojega obožavanoga vođu. Radić je na toj skupštini izrekao ovaj govor:

Hrvatski republikanski narode! Braćo, seljaci i radnici, gospodo građani! Svi znate, — a koji ne znate, sada ćete čuti, — da je napokon predsjednik beogradske vlade g. Pašić spoznao, da osim nekoga Radića postoji hrvatski narod, a osim hrvatskog naroda da postoji nešto više. To još nije poznato, a to će spoznati, da postoji hrvatska narodna snaga, — ona duhovna snaga, kojom je prije trista i pedeset godina pogaženi kmet Matija Gubec stupio više, nego li je Sljeme, više, nego što je Himalaja; stupio je na prve vrhove, stupio je na vrhunac čovječanstva i pravednosti onda, kad su gospoda mislila: Ja sam gospod i Bog tvoj, 350 godina vladala je kojekakva vlada i sila. Ta snaga duha,

ta snaga čovječanske misli, ona je danas s hrvatskim narodom, i jer je ta snaga poslije svjetskoga rata mirotvorna, koja stvara, a ne ruši, koja skuplja, a ne razdružuje, koja podiže, a ne gazi, hrvatsko je narodno zastupstvo poslalo sutra osam dana u Beograd prve svoje poruke, prve svoje upite: jeste li se opametili barem toliko, da znate, da se nad Hrvatskom ne može vladati silom? Mi time nismo pitali, hoćete li se odreći sile, jer znamo, da sva ta gospoda luduju. Oni se sile odreći ne mogu, toliko oni nisu čovječanski, toliko nisu pametni; ali su iskustvom naučili, da se nad Hrvatskom ne može vladati silom.

Ljuba Jovanović, mozak te radikalne stranke, na taj upit: hoćete li i nadalje vladati u Hrvatskoj silom, odgovorio je jednom strahovitom optužbom na našu gospodu, koja su se digla do naroda i protiv naroda. Kazao je: Mi vam nismo krivi, mi Srbijanci, naročito ja. Mi smo znali, da u Hrvatskoj postoji jedan narod. i znali smo, da se hrvatski narod nije odrekao svoga imena, svoje prošlosti, svoga duha i svoje budućnosti. Ali je došao vaš Trumbić, došao je vaš Drinković, došli su Smodlake, došao je vaš Tomljenović i oni su kazali »Mi Hrvati hoćemo biti Jugoslaveni, hoćemo biti vaši, a ne svoji, jer onda smo istom svoji, kad smo vaši.« A mi smo to jedva dočekali. I tako smo se udružili. Mi više ne možemo tako lako natrag. Magarac jedan, kaže »natrag«. On se zbunio, — a nismo li mi prije dvije godine s dvjesta i trideset hiljada izbornika kazali, da smo hrvatski narod i da smo hrvatska država. Ako mu je to malo, osamnaestoga prošloga mjeseca kazali smo sa 480.000 izbornika, da su Slovenci slovenski narod, Hrvati da su hrvatski narod, a Bosna da hoće biti svoja. Ljuba Jovanović je tu pokazao, da je pametan, ali da je politički magarac.

Braćo! Mi nemamo posla s državnicima, koji osjećaju za sobom duh naroda, nego s državnicima i političarima, koji se oslanjaju na oštricu bajuneta. I neka se oslone do kraja, vidjet ćete, šta će biti. Zato, kad su došli k nama u Zagreb radikali, u dva dana razgovora najviše smo razgovarali o tome, hoće li se oni odreći sile, hoće li jednom spoznati, da ih sila vuče u propast, a nas u nepriliku. Gdje je ta sila, koja nas može upropastiti? To bi mogao biti samo sudnji dan i nitko drugi. I kad smo dva dana govorili, onda su napisali i potpisali: Narodna radikalna

stranka za sve međusobne odnošaje ne će nigdje upotrijebiti sile, nego sporazum. Čim su potpisali ovo, odmah im je bilo žao. Kad su došli u Beograd, taj dokumenat turio je u džep g. Pašić i pokazao ga trojici do četvorici. Cijeli svijet danas tako misli, da je sila nesreća i da se sila upotrebljava onda, ako drugo ne može biti. Mi dolazimo četiri godine s prijedlogom: sporazum iskren i pošten i pravedan. A oni misle, da sporazum znači biti Srbin i ne samo Srbin, oni misle da sporazum znači, da najprije cijeli narod digne tri prsta u znak, da odstupa od svoga uvjerenja i priznaje nametnuto kraljevstvo. Mi se možemo sporazumjeti, što će biti s tim kraljevstvom, kakovu ćemo mu zadaću dati naročito u međunarodnim odnošajima. To sve može biti, ali nikad više ne će biti kraljevska vlada u Zagrebu. Kraljevske vlade u Zagrebu republikanski narod ne može i ne će priznati. Kralj može biti znak naše međunarodne zajednice; ako to ugovorimo, to može biti. Ali da u Zagrebu bude kraljevska vlada i da mi toj kraljev-
Borongajska skupština Hrvatske republikanske seljačke stranke
skoj vladi dajemo soldate, pa da mi dajemo soldate i vojsku kralju, koga mi nismo izabrali, o tome nema debate.

Hrvatski narode! Četiri su godine prošle, otkada mi govorimo i pišemo. Oni misle, da mi govorimo jedno vama, a drugo njima, jer su sami tako naučeni. Oni misle, da u novinama pišemo samo za vas, jer ste masa, a da vođe nešto drugačije misle. Sad su se uvjerili, da za nas fotelji, osobito beogradski, ne vrijede ni koliko najjednostavniji šoštarski stolac. Šoštar na svom stolcu pravi cipele za sebe i za drugoga; on je jedan faktor, jer da mi idemo bosi, bilo bi nas stid i žitna. A oni, koji sjede na ministarskim stolicama, oni nas izuvaju i slabe, i hoće potvrdu priznanja, da dobro rade.

Onda smo dalje govorili o Bosni. Čim se spomene Bosna, Srbi odmah vele: »Gospodo! to ne može biti, Bosna je čisto srpska.« I sad je slijedila bujica, kako svako srbijansko selo, svaka žena, svako dijete fnisli na Bosnu. Lijepo! Neka misle. Kad im rečete, da je Bosna izabrala sa 190.000 glasova muslimansku relativnu većinu, onda su skočili: »Jesu li Turci, jesu li Srbi, jesu li Hrvati?« To je riješeno. Vaši Srbi Maglajlićevci, muktaši, propali su. Muslimani Srbi ne znače u Bosni ništa. Muslimani Hrvati, oni su dobili ovih 18 mandata. I čujte: Spaho ih je dobio samo

zato, jer je svuda govorio, da će poslije toga u Zagreb i da je s Radićem. I zato naša braća Muslimani ili treba da idu do kraja ovim putem, da budu čvrsti, ili da glavu upregnu u beogradski jaram, da budu u ovome. Oni su sada otišli u Beograd, jer smo se tako sporazumjeli; ali svaki čas može nastupiti momenat, da naš sporazum bude tražio, da oni ostave Beograd i da pijunu na fotelje ministarske i na stolice skupštinske. I vidite, mi ovdje javno, pred cijelim hrvatskim narodom velimo i poručujemo ovoj muslimanskoj organizaciji, da ima toliko vrijednosti, koliko će imati hrabrosti, pa da će hrabrosti imati samo onoliko, koliko ce se držati samo onoga, što je narodu ne pisala, nego što mu je govorila. Ona mu je govorila, da će u Zagreb, da je s Radićem. Muslimanska organizacija mora biti ono, što je njezinih 16 Hrvata zastupnika. Spaho i još jedan su Hrvati samo na pola, a 16 su otvoreni Hrvati. Ako povedu hrvatsku politiku, imamo hrvatsku većinu: ako pak ne, sebe će upropastiti, a nama će napraviti malu nepriliku. Na svim vijećanjima oni su šutjeli ili su govorili o Bosni, o kojoj se teško govori s radikalnom strankom.

Zato se sjajno držao Korošec. Slovenci su uvidjeli, da samo kao slovenski narod mogu s nama ići u jedan front. Mi ne trebamo podvornika. Najgadnija, najsramotnija i najružnija je stvar, da brat traži od brata, da mu bude sluga. Mi od Slovenaca — niti od nikog — to ne tražimo. Slovenci, kad su osjetili, da bi mi Hrvati, mi Hrvati republikanci, mogli Slovence osvijestiti, ne zato, da nam budu sluge, nego da budu svoji gospodari, da im omogućimo, da budu slovenski n a ro d, primili su se sami toga posla.

Hrvati! Kad kažete Hrvati, to nije od danas. Beograd misli, da je to od jučer; to je od hiljade i hiljade godina. I kad se kaže Hrvati, onda to znači ne samo našu snagu čovječansku, seljačku i republikansku. Prema tomu mi ne bi u Europi dobro stajali, jer u Europi kod mnogih političara, kad im se kaže čovječanstvo, oni misle, da je to kukavština, a njima treba soldate protiv Njemačke. Kad im se kaže republikanstvo, oni misle: to je metež, anarhija; a kad im se kaže »seljački pokret«, oni misle: to je komunizam! Nikad Europa nije bila tako glupa i tako tupa kao današnja. Europa, gdje gospodare diplomati, u kojoj je Italija mudra, a još nije dosta, Francuska naobražena, ali nije mudra, jer se ne bi

tukla u Ruhru. Mi ovdje javno i otvoreno velimo: mi smo mali narod, i jer smo mali, trebamo velikih prijatelja i jakih, a ti su nam prijatelji u velikom ruskom i velikom njemačkom narodu. Kakovu god vladu imala Rusija, ona je naša i mi smo njezini. I kakovu god vladu imala Njemačka, osim cesarsko-kraljevske i vojničke, to nas nije briga.

Njemački je narod najradiniji i najčestitiji, što se zamisliti može od svih velikih naroda; radiniji od Amerikanaca i Engleza. U privatnom svom životu tako čestit i tako valjan, da valjaniji biti ne može. S tim velikim njemačkim narodom mali hrvatski narod stoji uvijek od sada do zadnjega daha. Zašto? Jer znademo, da njemački narod ne će po drugi put učiniti ludost, da pregazi koji mali narod. Njemačka je Belgiju pregazila i to je skoro svojom glavom platio Vilim, ali moglo se i gore dogoditi. Sad mi od Njemačke tražimo, — ne ovdje, doći će za to vrijeme, — da se snađe u Vijeću Naroda, kad se tamo dođe, da prva, možda i jedina, kaže Europi: »Pa šta ludujete? Ta Zagreb je jedna europska prijestolnica. Zagreb ima svoju kulturu; pa je i ima. Zagreb ima univerzu, kao i mi; ima tamo i profesora, kao kod nas; ima tamo finih izloga, kao i kod nas; ima tamo modernih tvornica, ima čestitih pločnika, ima čak i dobru policiju, u koliko nije pod Beogradom; a kad sluša Beograd, onda je zadnja na svijetu«.

No ima i ono, što vrijedi više, nego sve ostalo. Čovječanstvo, naše republikanstvo, naš seljački pokret, to su tri izvora, iz kojih mi pijemo. Ali svijet toga ne vidi. Zato je naša sreća, da svijet vidi našu katedralu, pa imamo i šta pokazati; da svijet vidi našu akademiju, da svijet vidi naše sveučilište, našu znanost, našu industriju i trgovinu.

Vidite, ta legitimacija Zagreba, ona je našem pokretu dala europsku vizitkartu. Sad Europa vidi, da to nije komunizam, da to nije kukavština, da to nije klerikalizam, da je to stara predaja naroda, koja na stare temelje kulture meće novu ploču, novu sadržinu slobode. Mjesec dana od izbora, a ovdje su bili strani novinari, — ne da pitaju, oni znadu, — već samo da se propitaju. Znadu oni, da je tu Hrvatska, znadu, da je hrvatska većina, i kakva većina! Znadu, da je naša inteligencija, — ali ne Tomljenović. Krizman i Vilder, — nego hrvatska inteligencija, koja se

kupi u Hrvatskoj Zajednici, da je ona uz republikanske predstavnike hrvatskoga naroda.

Kad to Europa zna, onda ona zna i to, što će biti; onda treba da bude toliko pametna, da ne postupa divlje. Ovo ćemo i zaboraviti, — ne ću reći zaboraviti, nego prekrižiti. Ali to se ne zaboravlja, da je 30.000 seljaka bilo izbatinano i zatvoreno samo radi republikanizma i da su naše žene i djeca batinani; to se ne će nikada zaboraviti. Nikad više ne će se naći čovjek u našim redovima, koji će reći, da smo mi i Srbi jedan narod. Krvnik i njegova žrtva nisu jedno. Mi znamo, da za to nije kriv srpski seljak direktno; no ali kad on udara, kad on tuče, on je osobno kriv, ili kako oni kažu »lično«. Srbijanski su seljaci krivi u toliko, kad o tome čuju, da se još nikad nije digao protest. Nijedan list, nijedan političar još se nije našao, pa da je protiv tih zvjerstva što napisao.

Braćo, što to znači? Znači, da je sporazum s današnjim srpskim vlastodršcima vrlo teško postići. Nije nemoguć, ali je vrlo težak. I znači, da taj sporazum ne može biti gotov brzo. Oni bi htjeli, da mi potpišemo odmah i da nam portfelja dadu. Svi njihovi portfelji ne vrijede jednoga našega potpisa, koji bi učinio nemogućim i jedan dio naših zahtjeva. Oni hoće, da mi Hrvati njima za volju kažemo, da nismo više mirotvorci, nego ćemo biti vaši soldati; nismo više republikanci, nego smo kraljevski panduri; nismo više hrvatski narod, nismo više hrvatska država, nego smo tu vaša pokrajina i imat ćemo nekoga vašeg tutleka. Mi bi tad postali lješine, mrtvaci.

Oni su tako nerazumni, da ne znaju, kad bi njih tko pitao, — ali mi smo odveć pametni, da tražimo: — »Čujte, Srbi, zašto vi sve to ne ostavite: i kralja i Srbiju, pa ne postanete sastavni dio hrvatske seljačke republike«. Da mi okrenemo batinu, što bi oni kazali? A uvijek vele, da smo jedno. Ako smo ravnopravni, onda naša država može da vrijedi kao i vaša. Mi smo pametni i pošteni, da to od njih ne tražimo, jer je to nemoguće.

Težak je sporazum zato, jer je pedeset familija u Beogradu, koje cijelu tu našu zajedničku državu pljačkaju. Bog nas oslobodi, da oni s nama budu u Zagrebu! Ne bi bilo teško sa Srbima,

ne bi bilo teško s Ljubom Davidovićem, ne bi bilo teško s radikalima, ali je u Beogradu jedna cincarska banda, kapitalistička i razbojnička, koja sve to drži u svojim pandžama. A tu bandu rastjerati još nije moguće. I mi ne možemo tako lako postići, da srpski narod bira slobodne ljude, koje ne bi ta banda kupila. Ali to mora biti. Može se dogoditi, a valjda će se i dogoditi, da mi ovu borbu nastavimo, kako do sad nije bila. Ako pokušaju s orjunašima, — možda će i te gnjide poslati, — i ako dođu u koje selo, onda više ne će otići. Ako sa kakvom silom počnete, što bude sila veća, to gore po vas. Srpski je narod bio za to, da se osveti Kosovo; srpski je narod bio za to, da mu se učini Velika Srbija, — a vi ste rekli: »Čekajte malo, imat ćete još veću, nego što smo obećali.« Zato ste lupeži. Vi ste frankovci, — ali ste luđi, nego što su frankovci, zato, jer ste vi frankovci pred cijelom Evropom, a naši su frankovci u zapećku.

Za vašeg vođu Pašića piše londonska štampa, da je Balkanac, da je nasilnik, da mu nije ništa vjerovati. Ako vaš prvi državnik nema ugleda, vi ste krivi, jer ste rođeni, da narod najprije prevarite, a onda opljačkate. Najprije ste obećali Veliku Srbiju, a niste mu je dali. Napravili ste Eshaeziju, a sad ga varate, da je mi rušimo. Mi da je rušimo, koji je nismo ni gradili i koja ne postoji kao centralistička. To je međunarodno priznati teritorij, u kojemu je — po volji Europe, a bez našeg pitanja, — i država Hrvatska i narod hrvatski. Mi to priznajemo, — jer je djelo Europe — i takva je, kakova je. Mi to priznajemo, jer je to i naša korist; mi to priznajemo, ali radimo i radit ćemo za to, da u Srbiji dođu na kormilo ljudi, koje ne će banke držati za grkljan i koji ne će biti jednostavni izvršitelji zakulisnih nepoznatih ortakluka i družina.

Mi imademo dužnost, da nakon ovih izbora razgovaramo s onom srpskom strankom, koja ima većinu. Mi toga ne činimo rado. Zašto? Naša su gospoda pametnija i poštenija od onih, s kojima razgovaramo, pa ipak smo se morali s njima razići, jer nisu shvatili seljački pokret. Kad o tome sa Srbima govorimo, misle, da smo separatisti. Nego da smo u tom smislu, da mi uredimo hrvatsku svoju domovinu; unutrašnje uređenje zadržavamo u svakom slučaju za sebe. Kad mi kažemo, da sve ono, što je kod nas — i zemlja i ljudi i sve, što je u Hrvatskoj, — da je

naše, a za zajedničko dat ćemo ono, što budemo ugovorili, oni toga ne razumiju; oni kažu: »Sve je to zajedničko«, a Hrvatima daju tek milostinju. To je stanovište madžarsko. Tako je i Madžarskoj bilo zajedničko, što je bilo važno.

Ja sam radikalima rekao: nije velika pamet u četiri godine doći u Zagreb jedanput; ali je i to bolje, nego Pribićević. Ako se vi bojite biti pametni, onda se vi bojite biti čovječanski. Po ovome sporazumu mi znademo, da nije moguće sve ono, što mi vjerujemo; ali vi mislite, da mi moramo najprije k vama u Beograd. Ne ćete nas tamo vidjeti, nego ako bude potrebno, da srušimo svu tu kliku i svu tu lopovštinu. A najsretniji bi bili, rekli smo im, da budete tako pametni i tako čovječanski, da mi u glavnom barem načinimo sporazum i da još jednom idemo u izbore. Njih je hvatala groznica: kese prazne, a bajunete nisu sigurne. A mi ćemo i u treće izbore, još ljepše nego u ove. Prvi su izbori bili mali manevri, drugi su bili srednji, a treći će biti veliki. Od Subotice do Prilepa i od Soluna do Maribora, svuda ćemo postaviti kandidate, svuda ćemo poslati agitatore, ne dva, nego dvanaest ili dvanaest stotina, pa ako bude trebalo i dvanaest hiljada. Mi to možemo. Možemo u Makedoniju, u Srbiju i Vojvodinu poslati ljude, koji su tamo služili, koji sve znadu i koji sve poznaju, koji bolje poznaju područje Srbije, nego svi ministri i cincari. I onda ćemo reći: »Čuješ, brate, ostaj, ako hoćeš i daj se dalje daviti, ili, mi te zovemo, idi u naše kolo, gdje se ne buni, gdje se ni ne puzi, gdje nismo crvi, ali niti hajduci«.

Mi ćemo im kazati tri stvari: kuglice gumene jače su od olova, plug je jači nego sve bajunete i sva pera; iz jednoga pluga napravit ćeš više bajuneta, a milijun pera, a osobito onih pera, koja su kupljena. A treće je glavno: duh je jači od tijela. Čim nema duha, tijelo je lješina.

Kad se dignuo Crni Đorđe, on je bio komita, jer nije htio doći na turski kolac. Vi ste eto bili borci proti tuđoj sili, mi smo borci proti domaćoj nepravdi, prevari i sili. Idite u ovo kolo; a ako ne ćete, zaokružit ćemo vas. Makedonija će ići, Crna Gora će ići, i braća će vidjeti naš hrvatski, naš seljački, naš republikanski prijedlog. Kao Hrvati tražimo hrvatski suverenitet, a Beograd zna, što to znači. Taj suverenitet hoćemo sporazumom, ali

ne sa srpskim kraljem, nego sa srpskim narodom. A što će biti sa kraljem, to je stvar našega sporazuma.

Ako oni ni na to ne pristanu, oni nisu srpski narod, nego robovi. Mi vodimo politiku republikansku. Stari plug je bio dobar i drven, a mlatilica je prije radila kuc-kuc, dok nije došla vršilica. Život napreduje, politika napreduje. Monarkija je stari plug, stara mlatilica, stara politika, republika je novi stroj, nova škola strahovitog svjetskog rata. Tko je poslije svjetskog rata za monarkiju, ja mu čestitam.

Naša je politika seljačka. To znači: tko najviše privređuje, treba da bude prvi, pa da u politici odlučuje svojim glasom, u upravi svojim iskustvom i u obrani svoje domovine svojim mišicama i svojim duhom, a nada sve u kontroli i u vladi. U vladu treba postaviti samo sposobne ljude, u kontrolu samo seljake, i to ne zato, jer je netko seljak, — jer i seljaka ima magaraca, i te kakovih.

Naša republika nije cimer, nije napis. To je stvar, koja je nastala iz krvi i duše kao i molitva. Naše starice ne mole samo jezikom, nego i dušom; djeca mole jezikom, a i ne treba da mole, jer su djeca anđeli. Seljak treba da uzme vojke u svoje ruke. Kola su gotova i konji su upreženi, a vojke hoće da ima Pašić i Pribićević. Ako Beograd toga ne razumije, neka pita Crnog Đorđa. Ako ni onda ne razumije, neka pita Milana Obrenovića. Crnoga Đorđa što se tiče hrabrosti, a Obrenovića što se tiče pameti. Da nije bilo Obrenovića, nikada Srbije.

Živili Hrvati, živio seljački narod!

## IZA BORONGAJSKE SKUPŠTINE

Kad je Stjepan Radić govorio na velikoj skupštini u Borongaju, nalazio se na vrhuncu svoje slave i moći. On je osjećao, da je hrvatski narod okupio u tolikoj mjeri, kako prije njega nije uspjelo nijednom političaru hrvatskomu. Radić je takav uspon zaista i zaslužio svojim neumornim i rodoljubnim radom. Ta on je prvi od hrvatskih političara prišao k hrvatskim seljacima s na-

mjerom, da ih politički prosvijetli i da ih zainteresira za javne poslove u Hrvatskoj. Radić je naime posve ispravno osjetio, da se Hrvatska ne će moći othrvati tuđinskoj vlasti, ako se za politiku budu zanimali samo građani i visoko školovani ljudi, jer oni u hrvatskom narodu čine jedva nešto preko 20 postotaka.

Isprvice nije Radić imao dovoljnog uspjeha, jer je k hrvatskim seljacima prilazio više kao Jugoslaven, nego li kao Hrvat. On se jugoslavenstva odrekao istom 30. listopada 1918., kad je konačno uvidio, da Pribićević i drugi Srbi uzimaju jugoslavenstvo samo kao masku svoje »velikosrpske« politike. Od sada je Radić propovijedao čisto hrvatstvo, kojim je predobio srca hrvatskih seljaka. Radić je do svoje smrti ostao vjeran svojoj novoj ideologiji. U toj su ga ideologiji samo učvrstili zatvori, u koje ga je strpala beogradska vlada. Hrvatski je narod uvijek znao cijeniti svoje mučenike. Tako je i Radića neobično zavolio upravo zato, što je od 25. ožujka 1919. do 28. studenoga 1920. bio gotovo neprekidno zatvoren, izuzev kratak razmak od mjesec dana. Radić je osjećao, da je postao ljubimcem hrvatskog naroda.

Žalibože nije Radić umio do kraja iskoristiti veliku svoju moć, koju je stekao kod izbora 18. ožujka 1923. On je svakako učinio političku pogrešku, kad je 13. travnja diktirao »Markov protokol«. To su odmah shvatili prisutni lukavi radikali Marko Đuričić i dr. Vojislav Janjić; zato su veoma rado potpisali »Markov protokol«. Sutradan su isto primijetili Nikola Pašić i njegovi radikali. Oni su jednostavno iskoristili Radićevu ponudu, da i nadalje ostanu sami na vladi. Radikali su bili presretni, što ne moraju vlast dijeliti s bilo kojom — a naročito ne s demokratskom — strankom.

Pašić je po praksi, koja je i prije vladala u Srbiji, podnio ostavku svoje vlade iza obavljenih izbora. Pribićević se nadao, da će opet doći do koalicijone vlade između radikala i demokrata, jer je kralj povjerio sastav nove vlade Pašiću, koji ne može u Narodnoj skupštini stvoriti većinu od samih radikalskih zastupnika. Ali Pašić je znao, da hrvatski narodni zastupnici ne će doći u Narodnu skupštinu. Zato je kralja Aleksandra sklonuo, da 4. svibnja 1923. potvrdi novu homogenu radikalsku vladu, koja je bila sastavljena ovako:

Nikola Pašić je zadržao predsjedništvo ministarskoga savjeta, Milorad Vujičić postade ministrom unutrašnjih posala, dr. Momčilo Ninčić m. vanjskih posala, general Petar Pešić m. vojske i mornarice, dr. Laza Marković m. pravde, dr. Milan Stojadinović m. financija, Miša Trifunović m. prosvjete, Ljuba Jovanović m. vjera, dr. Velizar Janković m. saobraćaja, Nikola Uzunović m. građevina, Velja Vukićević m. pošta i brzojava, Marko Trifković m. za izjednačenje zakona, dr. Milan Srškić m. šuma i ruda, Krsta Miletić m. agrarne reforme, dr. Ninko Perić m. socijalne politike, a dr. Slavko Miletić m. narodnoga zdravlja. Janković je uz to bio zastupnik ministra trgovine i industrije, a Marko Trifković zastupnik m. poljoprivrede.

Radić se brzo dosjetio, da će Pašićevu vladu moći držati u šahu samo onda, ako se prigodom verifikacije u Narodnoj skupštini ovjerove također mandati narodnih zastupnika Hrvatske republikanske seljačke stranke. S tom je namjerom Radić poslao u Beograd narodne zastupnike dra Jurja Krnjevića i Karla Kovačevića. Ovi su razgovarali s Nikolom Pašićem i s Ljubom Jovanovićem. Ipak je Narodna skupština zaključila, da se o mandatima HRSS ne može konačno riješiti dotle, dok zastupnici HRSS ne predadu svoje vjerodajnice Narodnoj skupštini. Najviše je protiv ovjerovljeni a narodnih zastupnika Hrvatske republikanske seljačke stranke radio Svetozar Pribićević. On ih je nazvao »rebelima« (buntovnicima), pa je dodao: »S tima rebelima ne smije nitko — a naročito ne kraljevska vlada — nikako pregovarati dotle, dok ne dođu u Narodnu skupštinu i dok ne polože zakletvu« (kralju Aleksandru). Inače je rasprava o verifikaciji bila veoma burna, jer su demokrati uložili znatan broj protesta protiv izbora mnogih radikala, te su sada u Narodnoj skupštini iznosili radikalska nasilja. Za predsjednika je Narodne skupštine bio 25. svibnja 1923. izabran radikal Ljuba Jovanović. On se uslijed toga odrekao ministarstva vjera, gdje ga je privremeno zamijenio ministar socijalne politike dr. Ninko Perić.

Od 72 narodna zastupnika, koje su birali izbornici Hrvatske republikanske seljačke stranke, došli su u Narodnu skupštinu samo dr. Mato Drinković, te hercegovački seljaci Kordić i Mlinarević. Tako su u Narodnoj skupštini bila samo 243 mjesto 312 narodnih zastupnika. Da smogne potrebitu većinu, trebalo bi radi-

kalskoj vladi 122 zastupnika, a imala je u Narodnoj skupštini samo 108. Zato je Pašić poveo pregovore s Turcima i Arnautima, koji su činili t. zv. »Džemijet«, pa je raznim obećanjima i pogodnostima premamio svih 14 njihovih zastupnika. Time je Pašić polučio potrebiti broj od 122 zastupnika. Uz to je u radikalski klub stupio onaj velikosrbin, koji je bio izabran u tuzlanskom izbornom okrugu. Njegov je primjer slijedio i jedini Rumunj iz Banata. Radikalsku je vladu podupiralo u Narodnoj skupštini također svih 8 njemačkih zastupnika. Tako je Pašić u Narodnoj skupštini stvorio većinu od 132 narodna zastupnika, dok je cijela opozicija brojila samo 111 zastupnika. Oštru je opoziciju činilo 65 zastupnika od toga 51 demokrat, 10 zemljoradnika, 2 socijalista i 2 crnogorska federalista, a umjerenoj je opoziciji pripadalo 18 bosanskih muslimana, 21 Slovenac, 3 bunjevačka Hrvata, 3 spomenuta zastupnika, koje su izabrali izbornici HRSS, te Ivan Pucelj od Slovenske kmetijske stranke.

Pašić je 31. srpnja 1923. u svoju vladu uveo još neke radikale. Tako je dr. Dragutin Kojić postao ministrom trgovine i industrije, dr. Dušan Peleš m. socijalne politike, Milan Simonović ministrom agrarne reforme, a dr. Vojislav Janjić ministrom vjera. Iz vlade je ispao dr. Laza Marković, mjesto koga je ministrom pravde postao dr. Ninko Perić.

Čim je Pašić stvorio većinu, na koju se može pouzdati u Narodnoj skupštini, odmah je odbacio »Markov protokol«. Pašić je naime 8. lipnja 1923. u Narodnoj skupštini izjavio, da će biti vjeran vidovdanskom ustavu. Kako uslijed ove vjernosti mora beogradska vlada u određenom roku od 3 godine pristupiti ukinuću pokrajinskih vlada i uređenju t. zv. Oblasti, oduševljeno je Svetozar Pribićević pljeskao Pašićevu govoru, jer je znao, da će Pašić parcelirati hrvatske zemlje.

Radić je sada osjetio, da su ga radikali zaista prevarili. Uz to su dolazile vijesti o novim nasiljima, što ih izvode organi beogradske vlade. Tako je u Sarajevu bio ubijen hrvatski rodoljub, u Gradiški je kotarski predstojnik Dragičević ubio seljaka Waltera, a krv se prolila i u Gornjoj Stubici. Sve je to Radića tako razdražilo, da je u Zagrebu 14. srpnja 1923. održao govor, u kojemu je oštro napao kralja i beogr. vladu. Novinari su u Beograd

javili, da je Radić kraljicu Mariju nazvao drugom markizom Pompadour. Zato je vlada zaključila, da se Radić ima zatvoriti. Radić je za taj zaključak doznao, te je 21. srpnja 1923. pobjegao u Madžarsku, odakle je preko Beča i Pariza otputovao u London, da pošao i njegov zet ing. August Košutić.

## VOJNIČKE PRILIKE I SLUŽBE

Poznata je činjenica, da Hrvati imaju slavnu vojničku prošlost. Kod Hrvata postoji i visoka vojnička tradicija. To je poštivala vojna uprava u bivšoj Austro-ugarskoj monarkiji. Najbolje se to vidjelo kod hrvatskoga domobranstva, kojemu je vojna uprava i tečajem svjetskoga rata ostavila uporabu hrvatskoga kao službenog i zapovjednog jezika. Hrvatski su domobranci u rat išli pod hrvatskom zastavom, a uvijek su imali same hrvatske generale kao svoje zapovjednike. Sve su hrvatske domobranske pukovnije za vrijeme mira imale svoja sjedišta u Hrvatskoj i Slavoniji.

Svega je toga nestalo, čim je g. 1918. stvorena »država Srba, Hrvata i Slovenaca«. Hrvatsko je domobranstvo ukinuto. Mjesto hrvatskih generala preuzeše zapovjedništvo hrvatskih četa sami Srbijanci. Hrvatske su zastave zamijenjene jugoslavenskima. Mjesto u hrvatskim zemljama moraju Hrvati kao vojnici služiti većinom u Srbiji i u Macedoniji. Naprotiv su u vojarne hrvatskih krajeva dovedeni Srbijanci i Arnauti. Ovo je premještenje imalo služiti tobože »međusobnom upoznavanju vojnika s raznim krajevima države«. U istinu je pak dovađanje Srbijanaca u hrvatske krajeve imalo Srbima osigurati prevlast nad Hrvatima. Srpskim je vojnicima u hrvatskim zemljama bila namijenjena politička zadaća, da uguše eventualni ustanak nezadovoljnih Hrvata.

Hrvate je od prvoga časa vrijeđalo, što su morali kao vojnici služiti daleko od svojega rodnoga kraja. Hrvatski su vojnici bili ogorčeni, što su morali stanovati u starim i lošim vojarnama po Srbiji i Macedoniji, gdje su bile bijedne higijenske prilike. Mnogi su vojnici odmah oboljeli uslijed dugog putovanja i nagle promjene klime, te uslijed oskudice hrane i nezdrave pitke vode. Većinu je hrvatskih vojnika u Macedoniji zahvatila malarija, koju

su na povratku kući prenijeli i u Hrvatsku, gdje se prije nije niti znalo za tu bolest. Mnogo bolje bijaše srpskim vojnicima, koji su služili u Hrvatskoj, jer su ovdje stanovali u ljepšim vojarnama i provodili napredniji život. Poput vojnika bijahu u Srbiju i Macedoniju premještani i hrvatski časnici. Ove je beogradska vlada uopće nerado primala u službu pod izgovorom, da su »crnožuti Austrijanci«. Zato su mnogi hrvatski časnici bili prisiljeni da sebi potraže bilo kakvu građansku službu.

## DRŽAVNI MONOPOLI

Golemo vrelo zarade pružaju državni monopoli. Oni su najpogodniji izvor državnih prihoda, jer taj porez ljudi najmanje vide i najlakše plaćaju. Ipak je taj porez sa socijalnoga gledišta nepravedan, jer u velike opterećuje upravo najsiromašnije slojeve naroda. Koliki je taj porez, najbolje se vidi po činjenici, da je godišnji potrošak monopolskih predmeta u Jugoslaviji iznosio prosječno 144 dinara od svakoga stanovnika. Država je pri tom od svakoga žitelja Jugoslavije zarađivala godišnji čisti dobitak od 107 dinara, što znači, da su monopoli odbacili državnoj blagajni svakoga dana poprečno 6 milijuna dinara.

Najveći je prihod državi donašao monopol duhana, kojega se prosječno trošilo pola kilograma po svakoj osobi. Za taj duhan je država ubirala ravno 100 dinara, premda je nju stajao samo 20 dinara i 87 para. Prema tomu je država od monopola duhana imala čistoga dobitka 79 dinara i 13 para poprečno po svakoj osobi. Prodajom duhana bavilo se u Jugoslaviji 425 veletržaca i 39.096 maloprodavača.

Drugi je prihod imala Jugoslavija od monopola soli, koja je potrebita primjesa hrani za ljude i stoku. Prosječno je svaka osoba trošila godimice 8 kilograma soli, za koju je platila 20 dinara. Kako je država toliku količinu soli dobila za 7 dinara i 68 para, zaradila je država kod monopola soli 12 dinara i 32 pare prosječno na svakom žitelju. Sol se tržila kod 431 veletršca i kod 39.955 maloprodavača.

Treći je prihod imala država od monopola žigica. Ove su

proizvodile privatne tvornice, i to godimice oko 112 milijuna kutija, od kojih je svaka sadržavala 55 do 65 žigica. Država je od svake kutije ubirala 66 para u ime monopolske pristojbe. Zato je kutija žigica stajala 1 dinar mjesto 20 para, koliko je za proizvodnju dobila tvornica. (Preostalih 14 para ubirahu posrednici ove trgovine). Prosječno je svaka osoba u Jugoslaviji godimice trošila 7 i po kutija žigica, od čega je monopolski dobitak iznosio 5 dinara.

Četvrti je prihod državi donosio monopol cigaretnog papira. Prosječno je svaka osoba godimice trošila 11 knjižica, u kojima je bilo 60 cigaretskih listića. Svaka je knjižica stajala 1 dinar i 50 para, od čega je 1 dinar ubirala država u ime monopolske pristojbe, dok su proizvodni i prodajni troškovi iznosili 50 para.

## DRŽAVNA HIPOTEKARNA BANKA

U Srbiji je postojao novčani zavod pod imenom »Uprava fondova«, koju su po zakonu činili: »svi javni fondovi i svi samoupravni kapitali; zatim svi kapitali crkveni, manastirski i drugih javnih ustanova, kao što i njihovi novci, koje primaju kao prirez; napokon svi depoziti (polaži) kod sudova i kod policijskih vlasti, pa svi novci pupilnih (sirotinjskih) i stečajnih masa«.

Iz ove srbijanske »Uprave fondova« postade zakonom od g. 1922. »Državna hipotekama banka« sa djelokrugom za teritorij cijele države Srba, Hrvata i Slovenaca. Isprvice se Državna hipotekama banka slabo razvijala. Ona je g. 1923. iskazala, da joj sva novčana sredstva iznose 410 milijuna dinara. Od toga su 87 milijuna dinara Činili »samostalni fondovi«, naročito zaklade svećenička, učiteljska, šumska i sanitetska. »Kapitali javnih ustanova«, poimence razni crkveni i samostanski novci, pa sudski depoziti i pupilni novac činili su 61 milijun dinara. Više od jednih i drugih dali su Državnoj hipotekarnoj banci »razni fondovi«, koji su osnovani poslije g. 1918. To su naročito zaklade za iseljenike, za invalide, za kolonizaciju i za pošumljivanje, te veterinarska i kaldrminska zaklada. One su banci donijele svotu od 157 milijuna dinara, dok su štedni ulošci g. 1923. iznosili 105

milijuna dinara. Državna je hipotekama banka g. 1923. izdala svoje uložnice i obveznice u visini od 59 milijuna dinara. One su bile izdane na podlozi zajmova, što ih je D. h. banka sklopila u inozemstvu, i to većinom u Švicarskoj i u Americi.

Za sva novčana sredstva Državne hipotekarne banke jamčila je država Srba, Hrvata i Slovenaca. Ona je preuzela jamstvo također za one zajmove, što ih je ta banka sklopila u tuđini. Zato je za rad Državne hipotekarne banke bio odgovoran ministar financija. On je imenovao članove bankine uprave, i to većinom između svojih osobnih prijatelja, kojima je tako pribavljao sinekure, da uzmognu bezbrižno živjeti. Može se dakle reći, da je Državna hipotekama banka bila takav novčani zavod, u kojemu je o svim pitanjima odlučivao ministar financija kao kakav direktor. Kako je ministar financija redovito bio Srbijanac, predana je uprava Državne hipotekarne banke samim Srbima. Isto tako su i viši i niži činovnici Državne hipotekarne banke bili gotovo sami Srbi, naročito pak Srbijanci.

## NARODNI ZASTUPNICI HRSS DOLAZE U BEOGRAD

Radić je u Londonu ostao gotovo do konca godine 1923. Ondje mu se za provodiča nametnuo privatni detektiv Masson, koji je potajno bio također u službi beogradske vlade, čega Radić dakako onda još nije znao. Masson je Radića vodio u razne klubove, u kojima ga je upoznao i s nekim engleskim političarima. O tomu je Radić pisao svoje dojmove, koji su bili štampani u »Slobodnom Domu« u obliku 49 pisama iz Londona. Naravno da je Masson o svakom Radićevom sastanku i razgovoru s Englezima odmah izvijestio poslanika kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca u Londonu. Tako je o svakom kretanju Stjepana Radića bila pravodobno obavještena i beogradska vlada.

Kad je Radić konačno doznao, da Masson stoji u službi neprijatelja hrvatskog naroda, odlučio se na odlazak iz Londona, gdje i onako nije našao ono razumijevanje hrvatske politike, kakvom se nadao. Radić je pred Božić g. 1923. iz Londona otputovao u Beč, — kamo je stigao 24. prosinca. Iz Beča je lakše mogao biti u vezi sa prvacima svoje stranke. Ovi su naime od vremena do

vremena dolazili u Beč, gdje im je Radić davao upute za politički rad Hrvatske republikanske seljačke stranke.

Beogradska je vlada početkom g. 1924. zaključila, da se ima pristupiti provedbi Vidovdanskog ustava u pogledu diobe cijele države Srba, Hrvata i Slovenaca na 33 oblasti. I zaista je 15. veljače 1924. u Zagrebu prestala postojati pokrajinska vlada, pa su Hrvatska i Slavonija s Međimurjem, Kastavštinom i otokom Krkom podijeljene na četiri oblasti, koje su počele uredovati 16. veljače. Tako je Nikola Pašić konačno do kraja prekršio obvezu Radikalne stranke u t. zv. »Markovom protokolu«.

Čim je Radić saznao, da beogradska vlada parcelira Hrvatsku i Slavoniju, odmah se odlučio za rušenje Pašićevog ministarstva. U tu je svrhu dao za 2. ožujka 1924. sazvati u Zagreb sve narodne zastupnike Hrvatske republikanske seljačke stranke. Njima je na sjednici pročitano pismo, kojim Stjepan Radić određuje, da imaju poći u Beograd, gdje će opoziciji u Narodnoj skupštini omogućiti rušenje homogene vlade Radikalne stranke. Neki su zastupnici bili protiv polaska u Beograd, ali su ih Pavao Radić i Josip Predavec poduljim govorima sklonuli, da se pokore nalogu Stjepana Radića.

Pokupivši vjerodajnice, koje je kod sebe imalo dvadeset od prisutnih 67 narodnih zastupnika HRSS, pošao je Predavec u Beograd, gdje ih je 7. ožujka predao Ljubi Jovanoviću, predsjedniku Narodne skupštine. Jovanović sazove verifikacijom odbor, koji je 12. ožujka ovjerovio svih 20 mandata. Sutradan je u Beogradu ponovno osvanuo Predavec, koji je donio daljnjih 30 vjerodajnica. Narednih su dana u Beograd stizavale vjerodajnice jošte za 17 narodnih zastupnika. Tako je do 20. ožujka 1924. bilo predano 67 vjerodajnica. Manjkale su jedino vjerodajnice Stjepana Radića i njegova zeta ing. Augusta Košutića, koji su boravili u Beču. Pripadom valja spomenuti, da je Italija 17. ožujka 1924. anektirala »slobodnu državu« Rijeku s okolicom.

Radikali su nemoćno gledali, kako će u Novoj skupštini izgubiti dosadašnju većinu. Čim je 24. ožujka 1924. u Narodnoj skupštini osvanulo prvih 15 narodnih zastupnika Hrvatske republikanske seljačke stranke, odmah je Nikola Pašić pošao do

kralja Aleksandra, kojemu je podnio ostavku vlade.

Nato je Pašića posjetio Svetozar Pribićević, koji mu je dao savjeta, kako li će moći izigrati Hrvate i ostati na vlasti. Pribićević je naime odlučio istupiti iz Demokratske stranke, te sa svojim pristašama osnovati Samostalnu demokratsku stranku, koja će se priključiti radikalima, ako Pašić njezine prvake uzme u sastav nove vlade. Među Pribićevićevim pristašama nalaze se : dva člana verifikacijonog odbora. Ovi će zajedno s devet radikala činiti većinu u verifikacijonom odboru, koji broji 21 člana, te će moći spriječiti ovjerovljenje onih 47 vjerodajnica, koje su iza 12. ožujka podnijeli zastupnici Hrvatske republikanske seljačke stranke.

## PRVA VLADA PP (PAŠIĆ-PRIBIĆEVIĆ)

Pašić je 25. ožujka prihvatio Pribićevićev prijedlog. Sutradan je zaista Svetozar Pribićević proveo raskol Demokratske stranke, iz koje je osim njega istupilo 14 narodnih zastupnika. Među ovim članovima nove Samostalne demokratske stranke bijahu također svi demokrati iz Hrvatske i Slavonije, poimence: Većeslav Wilder, dr. Svetislav Popović, dr. Hinko Krizman, Valerijan Pribićević, dr. Eda Lukinić, Stevan Kalember i dr. Srđan Budisavljević. Pribićeviću se pridružio također dr. Prvislav Grisogono, jedini demokratski zastupnik iz Dalmacije. Pašić je od kralja dobio mandat za sastav koalicijone vlade, koju je 27. ožujka 1924. sastavio od radikala i samostalnih demokrata ovako:

Ministrom predsjednikom postade Nikola Pašić, ministrom vanjskih posala dr. Momčilo Ninčić, ministrom unutrašnjih posala dr. Milan Srškić, ministrom vojske i mornarice general Petar Pešić, ministrom pravde dr. Prvislav Grisogono, ministrom financija dr. Milan Stojadinović, ministrom prosvjete Svetozar Pribićević, ministrom vjera dr. Vojislav Janjio, ministrom saobraćaja dr. Svetislav Popović, ministrom trgovine i industrije dr. Hinko Krizman, ministrom građevina Miša Trifunović, ministrom pošta i brzojava Velja Vukićević, ministrom poljoprivrede Krsta Miletić, ministrom šuma i ruda dr. Dragutin Kojić, ministrom agrarne reforme dr. Milan Simonović, ministrom socijalne politike Nikola

Uzunović, ministrom narodnoga zdravlja dr. Slavko Miletić, a ministrom za izjednačenje zakona Marko Trifković.

Međutim su već u Narodnu skupštinu stigli svi narodni zastupnici Hrvatske republikanske seljačke stranke osim Stjepana Radića i njegova zeta ing. Augusta Košutića, koji su boravili u Beču. Posredovanjem dra Rudolfa Horvata istupilo je svih 8 njemačkih zastupnika iz vladine većine, te se priključilo opoziciji u Narodnoj skupštini. Jednako je Hamzaliji Ajanoviću, oduševljenom Hrvatu iz Bosne, pošlo za rukom, da većinu zastupnika iz Macedonije, koji su činili klub »Džemijet«, predobije za parlamentarnu opoziciju. S opozicijom su glasovali također narodni zastupnici: dr. Mate Drinković, Mlinarević i Matija Kordić, koji su bili birani glasovima Hrvatske republikanske seljačke stranke.

Ipak nije opozicija mogla u Narodnoj skupštini oboriti novu vladu, jer je bilo verificirano samo 20 narodnih zastupnika HRSS, te su Pašić i Pribićević imali većinu. Pašić je prihvatio Pribićevićev savjet, pa je odgodio verificiranje preostalih 47 mandata Hrvatske republikanske seljačke stranke, dok se ne završi rasprava o proračunu, jer to traži državni interes. Radi toga je cjelokupna opozicija napustila Narodnu skupštinu, u kojoj su ostali jedino radikali i samostalni demokrati. Kralja je uznemirio taj »exodus« opozicije; zato je u dvor pozvao Ljubu Davidovića, koji mu je rastumačio, kako Pašić i Pribićević — zatezanjem verifikacije zastupnika HRSS — rade protiv interesa države, jer se tako Hrvati mogu opravdano tužiti, da im se sprečava rad u Narodnoj skupštini.

Kad je proračun bio u Narodnoj skupštini odglasan, uvidio je Pašić, da dulje ne će moći odgađati verifikaciju narodnih zastupnika Hrvatske republikanske seljačke stranke. Dobro je pak računao, da će vlada PP u Narodnoj skupštini ostati u manjini, čim bude verificirano još 47 mandata HRSS. Zato je Pašić — možda opet po Pribićevićevom savjetu — neočekivano 12. travnja 1924. podnio ostavku svoje vlade.

Kako je predsjedniku Narodne skupštine pripadalo pravo, da u slučaju vladine demisije savjetuje kralju, komu li će povjeriti sastav nove vlade, predložio je Ljuba Jovanović osobu Nikole

Pašića. Kralj je pozvao Pašića, te ga zapitao, hoće li ponovno sastaviti vladu. Pašić je kao uvjet stavio raspust Narodne skupštine i provedbu novih izbora. Tomu se usprotivio kralj, koji se sada prvi put usudio odbiti Pašićeve prijedloge.

Mnogi su očekivali, da će sada kralj povjeriti sastav vlade Ljubi Davidoviću, koji mu je nekada bio profesor. Možda bi do toga i došlo, da se tomu nije opirao i sam Davidović. On je naime znao, da u Narodnoj skupštini nema većine bez cjelokupne Hrvatske republikanske seljačke stranke, a radikali i samostalni demokrati ne će za vrijeme vladine krize sazivati verifikacijom odbor.

## PROGLAS HRVATSKE REPUBLIKANSKE SELJAČKE STRANKE

Na poziv Stjepana Radića, kojega je u Beču posjetila deputacija narodnih zastupnika Hrvatske republikanske seljačke stranke, sastalo se 1. svibnja 1924. u Zagrebu hrvatsko narodno zastupstvo na sjednicu. Iza poduljeg raspravljanja o čudnovatom političkom položaju, u kojemu se nalazi država Srba, Hrvata i Slovenaca, jednoglasno je primljen ovaj proglas, što ga je u Beču sastavio Stjepan Radić:

Narode Hrvatski!

Hrvatsko narodno zastupstvo, izabrano ponovno dne 18. ožujka 1923., isticalo je svakom zgodom, da se hrvatsko pitanje može najpotpunije riješiti iskrenim, pravednim i poštenim sporazumom s narodom srpskim. I čim se je činilo, da je za taj sporazum zgodna prilika, dočekalo je najsusretljivije izaslanike Radikalne stranke, koju je po broju njezinih zastupnika i izbornika smatralo predstavnicom srpskoga naroda. Ti su radikalski izaslanici dne 13. travnja 1923. pristali na preduvjete za hrvatsko-srpski sporazum. Kao preduvjeti sporazuma označeno je ovo: Potpuna obustava parcelacije Hrvatske, Slovenije i Bosne; verifikacija svih mandata; priznanje načela, da se međusobni ođnošaji između Hrvata i Srba mogu uređivati samo sporazumom, a nipošto silom.

Zapisnik o tim preduvjetima odmah je pogažen, a vođa Radi-

kalne stranke Pašić i sam je slao i dao slati poruke, da je to učinjeno samo na zahtjev dvora po savjetu Svetozara Pribićevića.

Svakako je čisto radikalna Pašićeva vlada bila nekim i nečim neobično ohrabrena, jerbo je poslije toga sveukupnom seljaštvu nametnula nepravedni i okrutni kuluk i bezumno velike poreze i daće. Zatim je ta vlada još strašni je pritisnula Macedoniju i Crnu Goru, te je u Macedoniji dopuštala klati i ubijati čak i nevinu muslimansku djecu, žene i starce, a u Crnoj gori upravo sotonski mučiti i ubijati crnogorske seljake i bivše crnogorske časnike samo zato, što se protive beogradskomu centralizmu.

Strahovita ova divljaštva počela je Pašićeva vlada izvršivati već i u Bosni i u Hrvatskoj. Bojeći se narodnoga ogorčenja, kupila si je talijansko prijateljstvo izdajom Rijeke i uzmakom sa čitavoga Primorja gornjega Jadrana. K svemu tomu počela je sada proti odlučnoj i jednodušnoj narodnoj volji provoditi parcelaciju Slovenije, Hrvatske i Bosne; a da se sav narod lakše održi u vojničkoj pokornosti, spremao je Pašić nenadani napadaj na Bugarsku, dakle novi balkanski, a valjda evropski i svjetski rat.

Tu je sada nadošao onaj čas, koji je hrvatsko narodno zastupstvo predvidjelo, izjavljujući na usta svoga predsjednika, da će za slučaj ovakve strašne opasnosti grunuti u Beograd kao grom, da obori vladu vječnoga bezakonja, tiranije i korupcije.

To se i dogodilo. I Pašić je pred hrvatskim narodnim zastupstvom u istinu već dva puta dao ostavku. Ali taj svoj uzmak upotrijebio je samo zato, da sa svojom pokvarenom družbom lakše spremi nova bezakonja, nova nasilja i nove bezdušne spletke i laži.

Ljudi i braćo! Ovo su svi novi, dobro poznati događaji, kojih ne treba ni spominjati, a kamo li opisivati. Ima tu i pravih strahota i nečuvenih sramotnih djela.

Strahota je i sramota kupovati glasove narodnih zastupnika i za onoga, tko ih kupuje i za onoga, tko se prodaje. Sramota je i strahota, kad je vlada tako drska i glupa, da Slovence i Hrvate —

dakle dva čitava naroda — proglasi neprijateljima one države, koje bez njih ne bi ni bilo, i koja proti njihovoj volji ne bi mogla postojati niti 24 sata. Strahota je i sramota danomice i na sto načina lagati srpskomu narodu, da smo mu mi Hrvati krvni neprijatelji, te istodobno taj narod pozivati, da nas Hrvate kao neprijatelje države pokolje i podavi. Sramota je i strahota, da Pašić može i smije na dvoru tako bestidno lagati i varati, kako se to ne može ni u zadnjoj kartašnici, pa tako se drsko prijetiti, kao da je u razbojničkoj špilji.

Hrvati, Srbi i Slovenci! Zapadna Evropa odredila je granice Jugoslaviji, da to bude država triju ravnopravnih naroda. Danas je u Jugoslaviji tiranija ne velimo srpska — i to bi bilo zlo — ; ne velimo radikalska — to bi bilo još gore; — nego je tiranija jedne malobrojne pokvarene gospodske družbe, koja sebe smatra državom i narodom, a koja je tako drska, te tobože u ime države i naroda zahtijeva i od vojske i od dvora, da samo nju ostave na vlasti, jer da će se bez nje to sve rastepsti. Kod toga se najviše služe tim, što smo mi Hrvati svi republikanci. I tim hoće od nas odijeliti Srbe, da s pomoću njihovom nas zastraše, a s našim strahom njih zadrže u dosadašnjoj pokornosti.

Narode srpski, te ostala slavenska i neslavenska braćo! Mi smo Hrvati svi republikanci. To ćemo i ostati. Isto tako i Slovenci. I među vama ima republikanaca više, nego što se to misli i govori. Ali mi smo čovječni, ustavni i seljački republikanci.

U svojoj čovječnosti mi ne ćemo ni revolucije ni atentata ni nikakvoga drugoga nasilja, — ne iz straha, nego poradi svoga pacifizma, bez kojega više nema opstanka nijednomu malomu narodu.

U svojoj ustavnosti čuvamo suverenitet naroda, koji predstavlja njegova zastupnička većina.

Kao seljaci mi smo za seljačko i za radničko pravo. Zato hoćemo i zahtijevamo seljačku državu, seljačku vladu i upravu. To znači: vladu i upravu seljačkoga duha, seljačke miroljubivosti, seljačke radinosti i seljačkoga poštenja.

Svih nas, svega radnoga naroda ima dvanaest milijuna. Polo-

vicu od toga već smo mi Hrvati organizirali. I druga se polovica sve to više organizira ili s nama ili uz nas.

Mi nikakve sile ne ćemo, ali se je i ne bojimo. Sva su trula carstva propala i sve trule monarkije propadaju na naše oči. Ako se bude poštivala narodna volja, kod nas ne će doći do nikakvoga

prevrata. Radni narod na čelu s organiziranim seljaštvom, a uz pomoć poštenoga građanstva i pravedne inteligencije oživotvorit će svoj program mirnim parlamentarnim putem, rušeći korupciju i tiraniju i sve ono, što se protivi narodnoj suverenosti i životnim narodnim interesima. Za taj veliki posao već je danas tu parlamentarna većina, izabrana kao opozicija usprkos neslobodnih izbora.

Mi najodlučnije zahtijevamo, da se ovako odlučna i nesumnjiva narodna volja poštuje već i sada prije izbora, kad ju predstavlja stalna većina zastupnika i ogromna većina izbornika. Misle li vlastodršci oći i dalje proti ovoj narodnoj volji, zlo će proći i oni sami i svi njihovi pomagači.

Braćo Crnogorci! Mi smo Hrvati u najljepšem djelu svoje književnosti cijelu Crnu Goru nazvali veličanstvenim žrtvenikom slobode u najdivnijem hramu božjega podnebesja, a vas smo Crnogorce proglasili ne samo uzorom junaštva, nego i nedostiživim primjerom jednostavnosti i poštenja. Zato mi Hrvati rušimo beogradski centralizam te Pašićevu korupciju i tiraniju još napose radi toga, što svojim poganim rukama razvaljuju veličajni žrtvenik crnogorske slobode i što vas Crnogorce barbarski progone i sotonski muče. I da beogradski centralizam nije učinio ništa drugo, nego što ovako sramotno i barbarski gazi ponos, poštenje i slobodu Crne Gore i još uz to Crnu Goru pretvara u jedno strašno garište i grobište, — da je Pašićev sistem samo to skrivio, mi se Hrvati nikada ne bi mog1 i pomiriti s njim ni s nikim drugim, koji bi pošao istim tragom.

Apoštolski organizatori HRSS! Bilo vas je najprije desetak, onda na stotine, a sad vas je na hiljade. Najprije su oko vas bile tisuće, a sad su već i milijuni probuđenoga seljačkoga naroda — od Maribora do Kotora, i od Subotice do Splita. Svi su vaši slobodni domovi jedna i nesavladiva sveta domovina. Sve su vaše poštene duše veličanstvena zajednica, koja se zove prosvijećeni narod.

Vaš um i vaše mišice stvaraju danomice neprocjenjivo bogatstvo i kadre su da stvore i osiguraju ono, što je najvrednije na svijetu: trajni mir i prijateljstvo sa svim susjedima; pravicu i međusobno pomaganje; za sve staleže istinsku i potpunu slobodu na temelju seljačkog ustava, pod kontrolom seljačkoga parlamenta, i pod upravom seljačke vlade. Za ovakvu seljačku čovječansku državu, — čim dođe do izbora, — vi ćete skupiti i do milijun gumenih kuglica, i njima izabrati preko stotinu seljačkih zastupnika. I onda će istom hrvatsko narodno zastupstvo s pomoću čitavoga naroda ne samo svaku korupciju i tiraniju za uvijek oboriti, nego u miru i slobodi seljačku državu urediti, a seljačko i radničko pravo osigurati.

U Zagrebu, glavnom gradu Hrvatske i svih Hrvata, sa devete sjednice hrvatskoga narodnoga zastupstva, dne 1. svibnja 1924.

Predsjedništvo HRSS: Stjepan Radić, predsjednik; Juro Valečić, Dragutin Kovačević, Dr. Vladko Maček, Josip Predavec, podpredsjednici; Dr. Stjepan Košutić, Dr. Juraj Krnjević, tajnici.

## PAD PRVE VLADE PP (PAŠIĆ-PRIBIĆEVIĆ)

Vladina je kriza potrajala 43 dana. Dok traje kriza, ne može raditi Narodna skupština. Međutim je Pašić s Pribićevićem vijećao, kako bi se još nekoliko mjeseci uzmogli održati na vladi bez većine u Narodnoj skupštini. I dosjetili su se!

Pašić je 25. svibnja 1924. pošao kralju, te mu je javio, da za ministre u svojoj vladi predlaže one iste ljude, koji su bili imenovani 27. ožujka. Kralj ih je potvrdio, ali je od Jovanovića zatražio da se odmah sastane verifikacijoni odbor, koji će ovjeroviti preostale mandate Hrvatske republikanske seljačke stranke.

Premda su svi narodni zastupnici HRSS bili 18. ožujka 1923. izabrani voljom hrvatskog naroda, ipak su radikali i samostalni demokrati u verifikacijonom odboru pokušali osporiti ovjerovljenje njihovih mandata. Na sreću se među radikalima nalazio i jedan pošten čovjek, koji je spasio neugodnu situaciju. To bijaše

prof. Nastas Petrović, koji je kao član verifikacijonog odbora glasovao pravedno. Petrović je naime kod svake vjerodajnice pitao, da li je Narodnoj skupštini stigao prosvjed protiv izbora dotičnoga zastupnika. Čim je dobio odgovor, da prosvjeda ili prigovora nema, Petrović je glasovao za ovjerovljenje. Tako su mandati svih 47 narodnih zastupnika ovjerovljeni s 11 protiv 10 glasova. Naravno da je Nastas Petrović radi toga navukao na sebe mržnju radikala i samostalnih demokrata.

U sjednici Narodne skupštine od 27. svibnja 1924. pročitan je i odobren izvještaj verifikacijonog odbora, kojim se ovjerovljuje 47 mandata Hrvatske republikanske seljačke stranke. Nato je odmah Pašić predao Ljubi Jovanoviću odluku, kojom se ovo zasjedanje Narodne skupštine zaključuje, a novo će zasjedanje početi istom 20. listopada, kada se po ustavu mora svake godine sastati Narodna skupština. Tako su Pašić i Pribićević kraljevim ukazom odgodili svoj siguran pad na 5 mjeseci. Oni su time opet izigrali Hrvatsku republikansku seljačku stranku, ali su u javnosti pobudili silno ogorčenje. Odmah je stvoren »Opozicijom blok«, u koji su ušle 4 stranke, poimence: HRSS, Davidovićevi demokrati, bosanski muslimani i Slovenska ljudska stranka s bunjevačkim Hrvatima. Taj blok je 29. svibnja 1924. objelodanio ovaj svoj proglas:

»Narode kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca!

Na želju jedne vlade, koja je sebe proglasila neodgovornom, kralj je donio ukaz o zaključenju sjednica Narodne skupštine. Tako je na upravi zemlje ostala vlada, protiv koje se odlučno izjasnila većina naroda preko svojih izabranih zakonskih predstavnika. Ostala je, da narodnim novcem i narodnom imovinom raspolaže mimo volje naroda i bez kontrole narodnoga predstavništva. Jedna vlada, kojoj su korupcija i nasilje jedini izvor snage.

Da se ta hrđava vlada sačuva od pravedne osude narodnog predstavništva, zabačeni su svi obziri. Narodna je skupština zaključena u trenutku, kada su pred njom stajali najkrupniji i najhitniji poslovi. Zaboravljeno je na invalidski zakon i na prava, koja se duguju invalidima. Lišeni su pomoći toliki poplavljeni krajevi, koje je htjela Narodna skupština pomoći. Prenebregnuti

su zemljoradnici, čije zakonodavstvo uzalud čeka, da dođe na dnevni red. U arhiv su bačeni zakonski prijedlozi, čiju je hitnost jednoglasno priznala Narodna skupština.

Najveći broj hrvatskih predstavnika godinama ne učestvuje u radu Narodne skupštine, smatrajući da im ustav i zakoni ove zemlje ne daju dovoljno garancije za prava onih, koje predstavljaju. Godinama im se predbacuje njihova vanparlamentarna borba, te se pozivaju, da dođu u Narodnu skupštinu, pa da u njoj kao ravnopravni građani brane svoja prava i da se bore za svoje ideale.

U sporazumu s najvišim faktorom u državi radi se već više od godinu dana na velikom narodnom poslu približenja i izmirenja svih dijelova našega naroda. Sprovode se pripreme za iskrenu saradnju na državnim poslovima sve do sada zavađene i nezadovoljne braće. I kada ovi hrvatski narodni poslanici dolaze u Beograd, onda se vrata Narodne skupštine zatvaraju, da se tu ne bi čula i njihova riječ. A s tim se aktom ne solidarišu do kraja čak niti oni poslanici, koji stoje uz vladu.

Obje su vladine grupe izjavile, da žele saradnju Hrvata u državnim poslovima, a odmah zatim se ta saradnja onemogućuje kraljevim ukazom. Dolazak velikog dijela Hrvata u Beograd mora za sve nas — počevši od najvišeg nosioca državne vlasti — značiti ne samo poziv u bratski zagrljaj svih građana naše države; mora značiti dolazak u jednoj najtoplijoj želji, da svi zajednički sarađujemo na općem djelu za dobro i blagostanje našega naroda, te za ostvarenje onih ideala, koji su od uvijek svima nama bili sveti, a to su ideali jedinstva, koji su tim ulaskom u Narodnu skupštinu poslanika iz najveće hrvatske stranke mogli postati istinskom činjenicom.

Ne treba zaboraviti ni to, da je jedno od glavnih prava naroda: da preko svojih predstavnika — narodnih poslanika — kontroliše vladu i njezine organe. To se u parlamentu čini putem interpelacija i pitanja. Narodni su poslanici u posljednjoj skupštinskoj seriji podnijeli pismene interpelacije, kojima se utvrđuje korupcija, bezakonje i nasilje sa strane vlade i vladinih organa. Po 82. članu ustava i 71. članu poslovnika ministri su dužni odgo-

voriti na sve interpelacije u toku saziva, i to najdulje od dva mjeseca.

Da ne bi dala računa o svima svojim i svojih organa bezakonjima, nasiljima i korupciji, vlada je pobjegla ispred suda naroda. Time je pogazila ustav i narodu oduzela jedno od glavnih njegovih prava kontrole i suda.

Zaključenjem Narodne skupštine izvršen je državni udar. Kralj ima pravo, da zaključi sjednice Narodne skupštine, pošto se izglasa budžet i pošto se odgovori na sve interpelacije. Ali u jednoj pravnoj državi ograničena su prava jednoga pravima drugoga. Kraljevo je pravo, da zaključi sjednice Narodne skupštine, da kontroliše rad vlade, pa da na upravi zemlje ima vladu, koja uživa njegovo povjerenje.

Kad u ustavu izričito piše, da je ovo ustavna i parlamentarna monarkija, onda se sjednice Narodne skupštine mogu zaključivati samo na prijedlog jedne vlade, koja ima povjerenje parlamenta, to jest: po pristanku same Narodne skupštine. Zaključenjem sjednice u skupštini bez njezinog pristanka i protiv njezine jasno izražene volje, pogažen je osnovni zemaljski zakon: udareno je na suverenitet naroda u ovoj državi.

U jednoj parlamentarnoj monarkiji, u kojoj vlada kroz pola godine upravlja zemljom i bez većine i bez parlamenta, samim se tim izvan snage stavljaju one odredbe ustava, kojima su postavljene osnove državne organizacije; obustavljen je parlamentarni režim, a započinje se režim lične volje i apsolutizma.

Kao predstavnici većine Narodne skupštine i većine naroda mi izjavljujemo, da to ne ćemo ostaviti bez posljedica. Mi tražimo, da se učinjena pogreška popravi time, da se odmah ima Narodna skupština sazvati u vanredan saziv i tako vratiti u sva prava svoja. Mi ne možemo i ne ćemo primiti nikakovo drugo rješenje, a odlučili smo, da — na osnovu prava, koje nam je ustav dao, — izvedemo pred sud one, koji su uzeli formalnu odgovornost za ovaj protuustavni akt.

Narod nije htio ovu borbu. Ona mu se nametnula državnim

udarom. Mi smo uvjereni, da će narod ovu borbu za svoja osnovna prava, — a naročito za svoj suverenitet, — prihvatiti i voditi do kraja, ne žaleći žrtve, koje se budu od njega tražile. A kao njegovi predstavnici mi smo spremni, da u toj borbi ustrajemo s njime zajedno sve do pobjede.

U ime opozicijonoga bloka: Ljuba M. Davidović. Dr. A. Korošec, Dr. M. Spaho. Dne 29. svibnja 1924. u Beogradu.«

Ovaj dobro sastavljeni proglas nije ostao bez uspjeha. Javno se mnijenje u cijeloj državi okrenulo protiv vlade PP. Senzacionalno je djelovala i vijest, da je Stjepan Radić 3. lipnja 1924. otišao iz Beča u Rusiju, tražeći i njezinu pomoć u borbi hrvatskog naroda protiv nasilne beogradske vlade. Radi toga su Pašićeve i Pribićevićeve novine oštro udarale na Radića. Naprotiv su novine Opozicijonoga bloka i taj Radićev neočekivani put prikazivale kao očajno sredstvo, kojim se hrvatski narod bori protiv nasilja iz Beograda.

Pašić je 17. srpnja ponovno zatražio od kralja, da raspusti Narodnu skupštinu, pa da raspiše nove izbore narodnih zastupnika. Kralj se i sada usprotivio tomu zahtjevu, radi čega je Pašić podnio ostavku svoje vlade, ne bi li ga time prisilio na popuštanje. Sada se u taj spor umiješao Ljuba Jovanović, koji je kao predsjednik Narodne skupštine svjetovao kralju, neka Pašiću povjeri konce ntracijonu mjesto koalicijone vlade. Pašić je takvu kraljevu ponudu otklonio, jer je dobro znao, da n i j e d n a stranka Opozicijonoga bloka ne će sudjelovati u vladi, u- kojoj će biti Pašić i Pribićević. Taj je otklon kralja sklonuo, da sastav nove vlade povjeri Ljubi Davidoviću, kao šefu Opozicijonoga bloka.

## VLADA LJUBE DAVIDOVIĆA GOD. 1924.

Davidović je 27. srpnja 1924. sastavio vladu, u koju su uz njegove demokrate unišli Slovenska ljudska stranka i bosanski muslimani. Od demokrata je Davidović postao predsjednikom ministarskog savjeta, dr. Vojislav Marinković m. vanjskih posala, dr. Ilija Šumenković m. trgovine i industrije, Dragutin Pećić m. građevina, a Petar Marković m. pošta i brzojava. Od Slovenaca je

dr. Antun Korošec postao m. prosvjete, prof. Antun Sušnik m. saobraćaja, Ivan Vesenjak m. agrarne reforme, a prof. dr. Fran Kulovec m. poljoprivrede. Od bosanskih je muslimana dr. Mehmed Spaho imenovan ministrom financija, dr. Halid beg Krasnica m. pravde, a dr. Šefkija Behmen m. socijalne politike.

General Stevan Hadžić postade ministrom vojske i mornarice, dok je za ministra unutrašnjih posala imenovan radikal prof. Nastas Petrović, da mu se time iskaže zahvala Opozicijonog bloka zato, što je u verifikacijonom odboru svojom pravednošću omogućio ovjerovljen je 47 mandata Hrvatske republikanske seljačke stranke. Davidović se nadao, da će i HRSS ući u njegovu vladu. Zato predbježno nije popunio četiri ministarstva, te je dr. Ilija Šumenković preuzeo zastupstvo ministarstva šuma i ruda, dr. Halid beg Hrasnica ministarstvo za izjednačenje zakona, dr. Antun Korošec ministarstvo vjera, a dr. Šefkija Behmen ministarstvo narodnoga zdravlja.

Narodni zastupnici Hrvatske republikanske seljačke stranke na svojoj sjednici, koju su 3. kolovoza 1924. održali u Zagrebu, jednoglasno su stvorili ovaj zaključak: »Hrvatsko narodno zastupstvo vidi u imenovanju vlade Opozicijonoga bloka jedan korak bliže sporazumnom rješavanju srpsko-hrvatskog sporazuma. Zato jednoglasno zaključuje, da će zastupnički klub HRSS u Narodnoj skupštini ovu vladu podupirati, dok, bude radila u duhu onih načela, na kojima je bio osnovan Opozicijonalan blok«.

Nova je vlada odlučila, da će vladati parlamentarno, jer je znala, da ima za sobom jaku većinu narodnih zastupnika. Zato nije htjela čekati do 20. listopada 1924., kada bi se imala sastati Narodna skupština, kako je to od kralja Aleksandra iznudio Nikola Pašić. Davidović je kralju predložio, neka se Narodna skupština odmah pozove na izvanredno zasjedanje. Kralj je na to pristao, te se već 7. kolovoza sastala Narodna skupština, na kojoj je Davidović pročitao ovu vladinu deklaraciju:

»Poštovana gospodo poslanici! Vlada, kojoj imam čast predsjedavati, smatra za svoju prvu dužnost, da se predstavi Narodnoj skupštini, pa da joj izloži svoj program rada i da od nje zatraži odobrenje za svoju politiku.

To je razlog, iz kojega je odmah po svojem sastavu — kao prvo svoje rješenje — podnijela Njeg. Veličanstvu kralju u smislu 53. člana ustava prijedlog, da se Narodna skupština sazove u vanredan saziv. Ja pak dajem daljeg izraza rješenosti vlade, da čvrsto i nepokolebivo ostane na parlamentarnom terenu i u okviru parlamentarnih konvencija time, što u ovoj prvoj sjednici Vanrednog saziva uzimam riječ, da Vam u ime kraljevske vlade izložim politiku, koju vlada namjerava voditi, podvrgavajući se Vašoj objektivnoj i mjerodavnoj ocjeni.

Gospodo poslanici! Nova je vlada na upravu zemlje došla sa čvrstom rješenošću, da politiku naše zemlje odlučno i smišljeno uputi pravcem, kako će najbrže i najpovoljnije doći do definitivnog i srećnog konsolidiranja unutrašnjih odnosa.

Mi smo potpuno svi jesni svih ogromnih teškoća, na koje se mora naići u svim problemima unutrašnjeg uređenja u jednoj državi ovolike prostranosti, kao što je naša, — sastavljena iz pokrajina, koje su vjekovi i sudbina doskora rastavljali.

Ali mi smo uvjereni, da se sve te teškoće, ma koliko ogromne bile, mogu prebroditi. One se mogu i brzo prebroditi, ako našu državnu politiku uputimo takovim pravcem, da probudimo i pojačamo bratska osjećanja, koja nas spajaju, te ako se oni, koji pred kraljem i narodom, — pred historijom i budućnošću, pred Vama, gospodo narodni poslanici, — nose odgovornost za državne poslove, budu svojski i svijesno potrudili, da izbjegavajući nepomirljive formule uđu u dubinu i suštinu svakoga problema, pa da u njegovo rješavanje unesu širinu pogleda, bez koje se u našoj državi i u sadašnje vrijeme ne može ništa trajno i korisno svršiti, te ako preko svega svi mi odgovorni političari budemo prožeti dubokim uvjerenjem, da se naša zajednička kuća mora uređivati zajednički i dogovorno i temeljito na nepokolebljivoj slozi, a u pravilnom i srdačnom sporazumu Srba, Hrvata i Slovenaca.

Mi nemamo što jedan drugome uzimati. Mi smo dužni povjeriti se jedan drugomu iskreno, lojalno, bez rezerve i bez skrovitih misli, i to svom bratskom ljubavlju, koja nas — usprkos

svemu — spaja.

To je osnov, gospodo narodni poslanici, s kojega današnja vlada polazi u svojoj politici. Cjelokupni njezin program, koji imam čast izlagati, logično je izveden iz te osnovne pretpostavke. Vlada će se u vanjskoj politici starati, da svojim cjelokupnim radom, te svojim stavom prema svim i svakomu, jasno ocrta međunarodnu važnost ove naše nacijonalne države. Narod treba da na nju bude ponosit; on treba da zna, da ima radi šta biti na nju ponosit.

Obraćajući stalnu pažnju njegovanju i jačanju obrambene državne snage, mi ćemo s najvećom pažnjom čuvati i njegovati velike veze i dragocjene simpatije, koje je naš narod već stekao. Mi ćemo se truditi, da savezni odnos, koji nas je vezivao i još nas vezuje sa Francuskom, Engleskom i Amerikom, postane stalan i nepromjenljiv elemenat naše vanjske politike.

Mi ćemo se truditi, da savez, koji je zaključen sa kraljevinom Italijom, podržavamo u nadi, da će iz toga obje zemlje izvući koristi, koje će kompenzirati teške žrtve, što su učinjene, da se do toga saveza dođe u obostranom interesu i u interesu mira.

Gospodo narodni poslanici! Mi ćemo se truditi, da savez, koji našu državu spaja sa bratskom Čehoslovačkom i s kraljevi nom Rumunjskom, održimo i učinimo sve intimnijim, jer smo uvjereni, da je on osnovni i nezamjenjivi elemenat mira i mirnoga razvitka u srednjoj i jugoistočnoj Evropi.

Uzimajući za osnov svoje politike poštivanja zaključenih međunarodnih ugovora, te ostajući na terenu bezuslovnog respektiranja od svih i od svakoga, — politički red stvari, stvoren ugovorima o miru, koje je i naša država potpisala, te njihovog izvršenja, u koliko još nisu izvršeni, — kraljevska će se vlada truditi, da i sa drugim, a naročito sa susjednim, državama podržava i njeguje korektne i prijateljske odnose.

Stojeći na principu »Balkan balkanskim narodima«, kraljevska će vlada naročitu pažnju obratiti odnosima s našim susjedima na Balkanu. Ona se nada, da će duboka solidarnost interesa, koji

vezuju sve balkanske narode, — pa svijest, da sloboda i nezavisnost jednoga od njih ne može biti ugrožena, a da samim tim ne ugrozi bezbjednost svih ostalih, — učiniti, da bude i ostvarena njezina želja za stvaranjem pojačanja prijateljskih odnosa i s ovim državama. Vlada će se u svakom slučaju truditi, da održi prijateljske veze, koje već postoje između naše i grčke države.

Vlada se najposlije nada, da će što skorije moći uspostaviti normalne odnose i sa državama, s kojima još nisu obnovljene zvanične veze. Naravno da će ona pri tom surevnjivo i od najmanje povrede čuvati i našu državu i nacionalno dostojanstvo i naše interese.

Kao evropska i demokratska država moramo mi ostati solidarni s velikim zapadnim demokracijama. Ali se vlada nada, da će naći načina, da se izjednače današnja suprotna gledišta na karakter međunarodnih odnošaja i međunarodnih obaveza, što je do danas bila glavna smetnja obnove odnosa s ruskim narodom.

Kraljevskoj će vladi u ime naše zemlje vazda pred očima lebdjeti ideal narodnog mira i slobode. Zato će činiti sve, što je moguće, da se ojača i razvija »Društvo naroda«, kao zametak međunarodnog organizma, koji treba da nas dovede k ovom idealu.

Vođena ovom osnovnom zamisli, kraljevska će vlada u unutarnjoj politici poduzeti sve mjere, da se što brže stvori ona potrebna atmosfera uzajamnog razumijevanja i trpeljivosti, koja je neophodno potrebna, da se veliki unutrašnji problemi mogu pravilno rješavati i riješiti uz učešće svih narodnih elemenata. Ona će svom snagom pregnuti, da u državnu administraciju unese više reda i korektnosti u radu, da strogošću i apsolutnom bezpristranošću u njoj suzbije partizanstvo, pa da obezbijedi bezprikorno rješavanje i poštivanje zemaljskih zakona. Ona će naročito nastojati, da pod svaku cijenu i svima sredstvima iskorjeni korupciju, pa da — makar i drakonskim mjerama — spriječi demoralizaciju organa državne uprave. Da bi se u tome lakše uspjelo, vlada će nastojati, da još u ovom sazivu Narodne skupštine podnese jedan prijedlog zakona, koji će joj za to dati potrebno zakonsko ovlaštenje.«

## RADIĆ I SELJAČKA »ZELENA INTERNACIJONALA«

Narodni su zastupnici »Hrvatske republikanske seljačke stranke« održali 3. kolovoza 1924. u Zagrebu svoju sjednicu, kojoj je predsjedao podpredsjednik Juro Valečić, a prisustvovao 61 zastupnik. Na toj sjednici je zastupnik Josip Predavec predložio, da zastupnici HRSS odobre korak Stjepana Radića u Moskvi, gdje je HRSS uveo u seljačku internacijonalu. Protiv toga ustade zastupnik dr. Rudolf Horvat. On je upozorio na pogibelj, da će neprijatelji hrvatskog naroda — naročito pak Nikola Pašić i Svetozar Pribićević — hrvatski narodni pokret, kojemu služi Hrvatska republikanska seljačka stranka, proglasiti komunističkim, ako HRSS dođe u bilo kakvu političku ili socijalnu vezu s boljševičkom Rusijom.

Nato se razvila podulja rasprava. Zastupnici Pavle Radić, Rudolf Herceg i dr. Stjepan Buć zagovarahu Predavčev prijedlog. Naprotiv se zastupnici Tomo Jalžabetić i Vinko Lovreković priključiše protuprijedlogu. Poput dra Horvata bijahu zabrinuti još mnogi zastupnici, naročito Ivan Bartolović, dr. Ante Adžija, Ilija Martinović, dr. Stjepan Ortner, Franjo Vrtar i župnik Fran Škrinjar.

Predviđalo se, da će preko 20 narodnih zastupnika glasovati protiv Predavčeva prijedloga, ako dođe do glasovanja. Nato je dr. Vladko Maček upozorio, da bi ruski boljševici mogli ubiti Radića, ako HRSS ne odobri njegovo obećanje u Moskvi; zato je zamolio dra Horvata, neka povuče svoj protuprijedlog. Horvat je to i učinio uz uvjet, da se Predavčev prijedlog popuni dodatkom: »Hrvatska republikanska seljačka stranka ostaje kod svojega narodnog programa, te će i nadalje voditi dosadašnju svoju taktiku«. S tim je dodatkom jednoglasno primljen Predavčev prijedlog.

Stjepan Radić je 3. lipnja 1924. iz Beča stigao u Moskvu. Pratili su ga njegov zet ing. August Košutić i sin Vladimir Radić. Na kolodvoru ih je dočekao B. Sandomirski, načelnik odjela za balkanske države u narodnom komesarijatu za vanjske poslove. Sutradan je Radića primio Georgij Vasiljević Čičerin, narodni komesar za vanjske poslove, te je s njim razgovarao 2 sata. Či-

čerin je 8. lipnja priredio u počast Radića večeru, na koju je pozvao nekoliko političara. Radića je 13. lipnja primio Kaljinjin, predsjednik sovjetske Rusije, koji ga je ispitivao za političke i gospodarske prilike u Hrvatskoj. Radić je u Moskvi ostao do 4. kolovoza kao počasni gost sovjetske vlade. Iz Moskve se Radić preko Rige i Berlina vratio u Beč, odakle je 11. kolovoza stigao u Zagreb.

Radić je 14. kolovoza 1924. u Zagrebu održao sjednicu narodnih zastupnika Hrvatske republikanske seljačke stranke. Tu je rekao, da ga je Čičerin još u ožujku pozvao, neka dođe u Rusiju na razgovor s njim, ali Radić onda nije htio poći. Na taj se put dao istom onda, kad je vidio, kako Pašić i Pribićević namjeravaju vladati bez Narodne skupštine, dapače i protiv nje. »Vidio sam, da me Čičerin zove kao suradnika i čovjeka, koji dolazi kao ravnopravan k ravnopravnim, kao predsjednika jednoga nar. zastupstva i kao punomoćnika jednoga naroda. Mene i zastupnika Košutića primili su bolje, nego (francuskog ministra) Herriota. Dali su nam palaču, koju daju samo počasnim gostima. S nama se nije postupalo kao s onima, koji su došli da prime instrukcije, nego kao s ljudima, s kojima se izmjenjuju mišljenja, nazori i razgovori, te s kojima hoćeš postignuti sporazum.«

Ipak nema sumnje o tomu, da je Stjepan Radić učinio golemu političku pogrešku time, što je Hrvatsku republikansku seljačku stranku uveo u »zelenu« seljačku intemacijonalu. Kako je naime »zelena internacijonala« imala svoje sjedište u Moskvi, lako je bilo Pašiću i Pribićeviću prikazati Hrvate u evropskoj javnosti kao neke boljševike. Time je hrvatski politički pokret, koji je zaista bio čisto narodan pokret, dobio u stranom svijetu komunističko obilježje. Od sada su Englezi, Francuzi i ostali zapadni narodi smatrali Hrvate komunistima, premda to nisu bili.

## PAD DAVIDOVIĆEVE VLADE

O deklaraciji Davidovićeve vlade vodila se u Narodnoj skupštini rasprava puna 4 dana, pa i tečajem čitavog dana 12. kolovoza 1924. Izredalo se mnogć zastupnika Radikalne i Samo stalne demokratske stranke, koji su oštro napadali vladinu de-

klaraciju. Istom u 1 sat iza ponoći pristupilo se glasovanju, pa je deklaracija odobrena sa 169 protiv 114 glasova. Kako je glasovanje bilo poimenično, vidjelo se, da su deklaraciju odobrili Davidovićevi demokrati, Slovenska ljudska stranka, bosanski musli mani, sva tri bunjevačka Hrvata, svih 8 Nijemaca, 9 Albanac (članova »Džemijeta«), te svi narodni zastupnici, koje su birali izbornici Hrvatske republikanske seljačke stranke. Protiv deklaracije je glasovalo 100 radikala i 14 samostalnih demokrata.

U nedjelju 7. rujna 1924. održana je u Prelogu velika skupština Hrvatske republikanske seljačke stranke. Na tu je skupštinu došlo oko 15.000 Hrvata iz Međimurja, i to čak od Štrigove i Gornjega Mihaljevca pa sve do Kraljevca i do Svete Marije. Skupštini je prisustvovao i Stjepan Radić, koji je održao velik politički govor. Naročito je istaknuo razliku između prijašnje i sadašnje vlade u Beogradu. Pašić i Pribićević vladahu nasiljem, korupcijom i svakojakim bezakonjem, dok je Davidović sastavio vladu sporazuma, poštenja i zakonitosti. Zato je čitav prisutan narod gromoglasno prihvatio Radićev poklik »Živio!« Ljubi Davidoviću i Nastasu Petroviću.

Golemu je skupštinu Hrvatska republikanska seljačka stranka održala u Zagrebu u nedjelju 14. rujna 1924., i to na velikom prostoru Marulićevog i Mažuranićevog trga između Sveučilišne knjižnice i vrta »Hrvatskoga Sokola«. Skupštini je prisustvovalo preko 50.000 ljudi. Glavni je govornik bio Stjepan Radić. On je prikazao narodno samoodređenje i pacifizam kao osnov novoga međunarodnog prava; a zatim je govorio o seljačkoj državi na temelju ravnopravnosti svih staleža sa priznanjem potpunoga radničkoga prava i potpune zaštite svih narodnih manjina.

Uoči ove skupštine održana je 13. rujna sjednica Hrvatskoga narodnoga zastupstva. Na toj sjednici je po želji Stjepana Radića zaključeno, da se od industrijalca Milana Prpića kupi njegova palača na Zrinskom trgu broj 12, i to za »Hrvatski seljački dom«. Palača je kupljena za 46 milijuna kruna. Iza toga se raspravljalo o tome, bi li Hrvatska republikanska seljačka stranka ušla u Davidovićevu vladu, u kojoj su prazna 4 ministarstva.

U ponedjeljak 15. rujna 1924. vijećalo je predsjedništvo HRSS o ulazu Hrvatske republikanske seljačke stranke u beogradsku vladu, i to prema ovlasti skupne sjednice Hrvatskoga narodnoga zastupstva. Iza vijećanja, koje je potrajalo preko 2 sata, stvoren je zaključak, da HRSS ulazi u vladu Ljube Davidovića sa 4 svoja zastupnika. U tu svrhu su za ministre bili predloženi dr. Vladko Maček, Josip Predavec, ing. August Košutić i dr. Juraj Krnjević. Predavec je zatražio ministarstvo za agrarnu reformu, koje vodi boležljivi Slovenac Ivan Vesenjak.

Protiv ulaza Hrvatske republikanske seljačke stranke u Davidovićevu vladu ustadoše Pašićevi radikali i Pribićevićevi samostalni demokrati. Oni su u svojim novinama oštro pisali protiv HRSS, prikazujući ju kao komunističku stranku. Toga se nije uplašio Davidović, koji je u toj stvari zatražio kod kralja audijenciju. Poslije dvosatnoga boravka u dvoru izjavio je Davidović 29. rujna novinarima, da je položaj vlade posve stalan, jer u Narodnoj skupštini ima jaku većinu, pa da će ukazi o imenovanju hrvatskih ministara biti potpisani u utorak 30. rujna ili u srijedu 1. listopada 1924.

Ipak nije došlo do takovih ukaza. Pašiću je naime pošlo za rukom, da na kraljevskom dvoru uzbuni neke uplivne osobe, te je ova »dvorska kamarila« odlučno ustala protiv imenovanja ministara iz redova HRSS. Uspjelo je kralja odvratiti od potpisa već gotovih ukaza. Što više: iznenada je početkom listopada dao ostavku general Stevan Hadžić, ministar vojske i mornarice, da time izazove krizu Davidovićeve vlade. Naslućivalo se, da su to zamijesili Pašić i Pribićević, kako bi spriječili, da vlada preda sudu 3 bivša ministra, koji su bili optuženi radi korupcije.

Međutim je Hrvatska republikanska seljačka stranka održala čitav niz svojih dobro posjećenih skupština. Stjepan Radić je svake nedjelje pošao na koju od tih skupština, gdje je dakako bio i glavni govornik. Tako je Radić 21. rujna 1924. govorio na skupštini u Rečici kod Karlovca, kamo su s njim pošli sveučilišni profesori dr. Haas iz Kolna i dr. Dragoljub Jovanović iz Beograda, te njemački narodni zastupnik dr. Moser iz Zemuna. Na skupštini u Krašiću 28. rujna oborio se Radić veoma žestoko na okružnicu, koju je povodom proslave tisućgodišnjice hr-

vatskoga kraljevstva 20. kolovoza 1924. izdalo 14 hrvatskih katoličkih biskupa. Na velikoj pak skupštini HRSS u Varaždinu 5. listopada govorio je Radić, kako je organizirano hrvatsko seljaštvo, glavni faktor hrvatske politike. Radić je na svim skupštinama govorio protiv kralja i vojske, što je slabilo Davidovićevu vladu, koja se u Narodnoj skupštini oslanjala na HRSS.

Golemu je skupštinu Hrv. republikanska seljačka stranka priredila 12. listopada 1924. u Vrpolju, gdje je Stjepan Radić u svojem dugom govoru rekao i ovo:

Prije dvadeset godina počeli smo organizirati našu seljačku stranku i danas se mi svi poznajemo. Svi imamo svoju čovječju dušu. Naša hrvatska seljačka sloga daje nam, — da možemo držati ovakove skupštine. Pašić je mislio, da može zabraniti seljaštvu sastajanje. Pod Austrijom silili su oružnike, da nam rastjeravaju kola, a popovi su to još blagosivljali. Nama nije ni potrebno sastajanje, jer Beograd znade da je čitava Hrvatska jedna jedina skupština.

Oni u Beogradu nisu gluhi, ali su najgluši u Beogradu kačaci ili militariste. Današnja vlada je vlada sporazuma, a ne sile. Većina gospode zastupnika srpskih nije za ovu vladu. Radikali se pozivlju na brojke, jer da oni zastupaju većinu srpskog naroda. Oni vele, da su za jedinstvo, ali nas ne će da broje. U vladi je bio pošten i pravedan ministar Hadžić, koji se nije bavio politikom i koji je znao, da se na bajuneti ne može sjediti i da se silom ne može vladati. Sada ja ne znam, koji je vrag ušao u njega, ali su ga radikali natjerali, da reče na dvoru, da ne može biti u vladi, koju podupiru Hrvati. Pašić je izmučio Srbiju, on je tjerao Srbe iz rata u rat kroz Albaniju. Pašić je rastjerao srpsko seljaštvo.

On je imao uvijek pred očima samo teritorij Srbije, a za narod nije pitao. Pašić je politička budala, jer nastoji da ruši ono, o čemu se kroz dvije godine dogovaralo i pregovaralo i što Srbi trebaju kao komad kruha. Hrvati se ne tuku sa Srbima i ne će da se tuku sa Srbima, ali kad bi do toga došlo, onda bi Hrvati potražili u Srbiji kačake. Naši se protivnici usuđuju stvar prikazivati tako, kao da je kralj za to, da se ti korupcijonisti ne hapse. Generali, nigdje na svijetu ne znadu, što je to civilna uprava.

Kad govore o politici, oni su kao djeca. Generali o politici i ne treba da znadu. Sada su navrkali Hadžića i radi toga bi se imala razviti kriza. Za volju jednog ministra imalo bi da otiđe četrnaest ministara, pa da na čelo uprave dođu poštenjaci Laza Marković, Velizar Janković i Kojić. Toga su pune novine. Nema riječi o srpskome seljaku i seljačkom pitanju, nego se samo piše o intrigama, kako bi kačaci došli opet na korito. Ti su političari davno pokopani u Hrvatskoj, ali ih i u Srbiji mora nestati.

U Srbiji nema danas seljačke politike. Davidovićevci i zemljoradnici su s nama. Oni su dobri ljudi, ali su plašljivi. Oni imadu znanja i srca, ali se boje kačaka. Radikalna stranka nije danas ono, što je nekad bila. Pokojni Protić rekao je jednom pred Trumbićem : »Molim vas, što ste vi isfantazirali o Radiću. Ne možete ništa s tim seljačkim skotom. Mi treba da pošaljemo u Beograd jedno pedeset seljaka, da držimo narod na uzdi«. Trumbić je rekao Protiću: »Žalosno će biti, ako ostali tako misle. Seljački je narod u Srbiji pomogao stvarati Jugoslaviju. Jugoslaviju nije stvorio Pašić i njegov sin Rade, nego ju je stvorio gedža, a vi toga gedžu zovete skotom«.

Mi još danas ne možemo sa srpskom gospodom govoriti, da se stvori zakon o seljačkom pravu na zemlju i o seljačkoj kontroli nad ministrima.

Gospodska je politika u tomu, da gospodin kontrolira gospodina. Vrag kontrolira sotonu. Sreća je, što je cvijet srpske inteligencije s nama. Našlo se je ipak ljudi, koji su za pošten i pametan sporazum. Radikali viču svaki čas: »Napišite vi Hrvati vaš minimalni program.« Ali radikali hoće imati državu, državne kase i žandare. Tko nije za takav njihov sistem, taj je tobože protiv države i protiv kralja. Prvi korak naš mora biti da kažemo, da mi ne ćemo žandarsku upravu. Radikali nas pitaju, gdje se to batinalo u Hrvatskoj. U Topuskom 1921. godine žandari su tukli ljude, svukli ih gole i pod bajunetama gonili, da ljube Pašićevu sliku. S ljudima, koji tako rade, mi ne ćemo ni u crkvu. I ja velim, ako batinaši dobiju vladu, onda neka znade Beograd, da će gospodu kačake uhvatiti sedamdeset i sedam groznica. Mi nismo nikada govorili, da to radi srpski narod. Mi dijelimo radikalsku politiku od politike srpskog naroda i zato hoćemo klicati: Živio srpski narod!

Mi sporazuma, ne ćemo pisati, jer se sporazum ne piše nego se stvara. Sporazum hoće cijeli narod. Narod nisu radikali i batinaši. Radikali u Vukovaru nisu mogli na skupštini skupiti ni dvije stotine ljudi, a Pribićević u samoj Korenici nije mogao skupiti nego samo 236 ljudi. Ja zato s pravom velim, da je sav srpski narod za sporazum. Danas je u Beogradu čovjek, koji bi mogao biti predsjednik u Parizu i Londonu, a to se u Europi zna. To je učinjeno s našom potporom, a sada se usuđuju neki ljudi pisati o nekim garancijama i točkama. Hrvatskom se narodu ne dolazi sa točkama kao školskom djetetu. Hrvatskom narodu može se govoriti samo onako, kao što govori Davidović, a to je, da zajedničkim životom i radom hoćemo doći do sporazuma.

Cijeli svijet misli, da hrvatski narod i ja činimo sve, da se naš zajednički rad počne razvijati pravilno. Ja ne mogu reći, da mi nismo republikanci. Ja mislim, da se od mene u jednoj monarkiji ne traži, da ja to kažem, jer mi jasno velimo, da je nama potrebno, da u međunarodnoj zajednici budemo monarkija, ali mi ne ćemo ličnoga režima niti apsolutizma. Tko pokuša dirnuti u narodni suverenitet, taj će doći pred sud parlamenta.

Neki u Beogradu misle plašiti kralja, ali bogme Karađorđevićima nitko ne može reći, da su kukavice. Odnošaj Hrvata prema Srbima je jasan. Može se sa bratom biti najbolji brat, ali ja radim na svojem, a ti na svojem. Mi možemo zajedno gospodariti, ali ti ne ćeš mojoj djeci rezati kruha, jer bi pretanko odrezao. Srpska gospoda toga ne će da vide, ali narod to shvaća. Mi ne ćemo beogradskog centralizma, jer toga ne će ni Vojvodina, ni Bosna ni Slovenija, a kamo li Hrvatska, koja treba da bude potpuno ravna Srbiji, ili dvije sestre, ali svaka k sebi. Podvaljivanjem se ne može voditi prava narodna politika. Mi sve govorimo i tražimo jasno. Mi ne velimo kao frankovci: ne ćemo Vlaha. Naše je hrvatstvo čovječno; ono je duboko kao kršćanska vjera, a široko kao svijet; jer svagdje na svijetu ima Hrvata. Naše hrvatstvo nije u zastavama, nego u grudima našim. Tko najviše trpi, nama je najbliži. Kad se kliče: Živila republika, to ne znači: Dolje monarkija. To znači mir, znači seljačko pravo i seljačku državu, a nipošto ne znači: Dolje Karađorđevići.

Ja sam vam prije šest godina jasno rekao: Mi jesmo republi-

kanci, a ako Srbi hoće kraljevstvo, Bog im ga blagoslovio. I zato sam dobio dvije godine tamnice, pak se toga dobro sjećam. Sada se radi o tomu, da li se hrvatski republikanski narod može sporazumjeti s monarkijom. Ja sam rekao, da se ne samo može, nego se sada i radi na tomu, jer to traži međunarodni položaj; a ako tko traži od nas više od toga, taj traži našu glavu, a bez glave mi ne trebamo sporazuma. Hrvatima nije nitko stavio nogu na šiju i ne će. Naši prijatelji u Beogradu nemaju hrabrosti. Oni će poslije ove skupštine reći: Radić je nepopravljiv. Ali ja velim, da mi drugačije radimo, njih bi već bio zagnjavio Pašić. Mi ćemo nastaviti naš rad u Hrvatskoj, a ako to ne pomogne, preći ćemo Drinu, ne da robimo i osvajamo, nego da rušimo pljačkaše i kačake i da prosvijetlimo gospodu. Srpska inteligencija najjasnije vidi, da Pašićeva i Pribićevićeva politika vodi u katastrofu cijelu Jugoslaviju, a pogotovo Srbiju. Davidović je imao kuraže na dvoru reći: Birajte drugu kombinaciju, pa da vidite, što će onda biti.

Srpski seljak nije protiv mira i zbog toga nije protiv sporazuma, a pogotovo ne može biti za pljačkaše, jer je srpski seljak isto tako bistar kao i hrvatski. Ako u Srbiju uđe deset hiljada naših apostola, mi ćemo zakopati radikale i mi ćemo organizirati seljačku stranku. Čujem, da je petnaest oficira došlo Hadžiću nešto zahtijevati. Hadžić mjesto da ih je poslao u haps, on je učinio ono, što su oni tražili. Na njih petnaest ljudi se pazi, ali se na volju dvanaest milijuna ne pazi.

Srpski, a za njima i naši frankovci, vele: Ni u tikvi suda, ni u Vlahu druga. Ja se sa Srbijom spajam među ostalim i zato, što smo mi preko Srbije vezani sa Rumunjskom, u kojoj je prošlih izbora seljačka stranka izašla sa pedeset zastupnika. Nije daleko čas, da će u Rumunjskoj biti seljačka stranka na vladi, a isto tako i u Bugarskoj. Prava je sreća, što je ovaj rumunjski prvak Lupu došao u Zagreb. Dobili smo saveznika. Stvorit ćemo kliješta. Pašić i Pribićević htjeli su nas Hrvate uklIještiti, ali su se ta kliješta raspala, a mi ćemo sada napraviti kliješta, ali ne za srpski narod, nego za kačake, pljačkaše i cincare. Osim druga Lupu-a ovdje je zastupnik demokratske stranke pop Doka Popović. Za Doku veli naš Maček, da je on i bolji od nas. Osim toga ovo je prvi puta, što su nas posjetili narodni zastupnici braća muslimani iz Bosne.

Kod nas se je prije šest godina govorilo, da su ovu državu stvorili Srbi i da samo oni treba da vladaju. Onda se je malo promijenilo, i reklo se je, da u ovoj državi vladaju Srbi, Hrvati i Slovenci, a da se muslimane smije klati.

Postoji jedno prvenstvo, a to je prvenstvo svih seljaka, a ne Srba ili Hrvata, nego svih ukupno. Mi nismo kao frankovci, koji traže Habsburga. Mi nismo popovci, koji traže papu, mi nismo komunisti, koji iz Moskve hoće donijeti krvavu košulju, mi ne ćemo ni veliku Hrvatsku ni malu Hrvatsku.

Mi ne brojimo u našem programu zemlje, koje su hrvatske, jer bi to značilo, da ih hoćemo osvojiti, a mi ne ćemo nikakvog osvajanja. U Bosni i Srbiji nose se zastave s natpisom »Velika Srbija«. A kakva je to Velika Srbija, kad je ona naprama Velikoj Britaniji i prema Rusiji velika kao buha. Mi Hrvati imamo živi narodni suverenitet, pa ne gledamo ni u Rim, ni u Moskvu, nego samo u Zagreb.

U seljačkoj stranci danas je čitav narod. Kada se Srbi sporazume sa seljačkom strankom, onda su se sporazumili s hrvatskim narodom. Želim, da Srbi dobiju takovu stranku. Ako se obnovi koalicija radikalsko-demokratska i u nju dođu Slovenci i muslimani, onda ja kažem, da će Hrvati prije doći do svoje slobode, nego ovako. Velite, da su pošteni radikali za pošteni sporazum. Neka slobodno uđu svi Srbi u vladu. Mi nemamo ništa protiv toga, da se Srbi koncentriraju. Neka se slobodno koncentriraju na temelju poštenja, ali batinaške vlade ne ćemo; no ja se ni te ne plašim. Mi smo narod organiziran, mi ćemo izdržati progone i mi ćemo doći polagano do sporazuma i slobode, ali mi znademo i jurišati, ako je potrebno« . . .

Neposredno iza ove skupštine u Vrpolju bio je Davidović prisiljen 15. listopada 1924. podnijeti ostavku svoje vlade. On je to i učinio ovim podneskom: »Pošto mi je Vaše Veličanstvo izrazilo potrebu, da dam ostavku u cilju proširenja vlade za produženje naše današnje politike mira, reda, zakona i borbe protiv korupcije do konačnoga sporazuma između Srba, Hrvata i Slovenaca, slobodan sam, da Vam podnesem ostavku svoga kabineta.«

## DRUGA VLADA PP (PAŠIĆ-PRIBIĆEVIĆ)

Po ustavu se Narodna skupština imala 20. listopada 1924. sastati na redovito zasjedanje. Kako je međutim nastala vladina kriza, odgođena je Narodna skupština na dulje vremena.

Vladina je kriza potrajala puna 3 tjedna. Kralj je k sebi prizivao predsjednike parlamentarnih klubova, da se s njima posavjetuje. Tako je u kraljevski dvor bio pozvan i dr. Vladko Maček, kao predsjednik zastupničkog kluba HRSS. Radić je pak 23. listopada 1924. u ime Hrvatske republikanske seljačke stranke objavio u novinama ovaj komunikej:

»HRSS najoštrije osuđuje svaki pokušaj, da drugi ustavni faktor (t. j. kralj) posredno ili neposredno utječe na odluke parlamenta uopće, a na izbor predsjedništva napose, pa da kojim god načinom nastoji težište javnoga života prenijeti izvan parlamenta, dotično izvan parlamentarne većine, jer se time ruši sva ustavnost i uvodi lični apsolutistički režim. Aktivno sudjelovanje drugoga ustavnog faktora u rješavanju vladine i parlamentarne krize razumije i shvaća HRSS tako, da se samo tim njegovim zahvatom u javne poslove dade od naroda otkloniti najveća opasnost. Nikako pak HRSS ne razumije, da se to čini u času, kada su tri ministra, — koji su optuženi po parlamentarnoj vladi i po parlamentarnoj većini, — imali biti predani sudu radi korupcije. Po tom bi sav narod mogao dobiti dojam, da je korupcija čak i pod najvišom zaštitom. Koncentracijonu vladu svih parlamentarnih stranaka — uz isključenje optuženih radikalskih ministara i njihove okoline, koja je u očitoj vezi s tom optužbom, te kluba samostalnih demokrata, koji krvavo nasilje drži najuspješnijim sredstvom za rješenje hrvatskog pitanja, — smatramo jedinim ustavnim i parlamentarnim izlazom iz krize samo onda, ako se toj vladi odmah povjeri provedba slobodnih izbora, pa se time i u praksi pred narodom i pred svijetom prizna načelo narodnoga suvereniteta, na kojemu se jedino može temeljiti čitavo naše državno uređenje.«

Iza dugih pregovora kralj je Davidovićevom demokratu Kosti Timotijeviću povjerio sastav koncentracijone vlade. Njemu nije pošlo za rukom riješiti krizu, jer stranke Opo-

zicionoga bloka nikako nisu htjele ući u istu vladu, u kojcrj bi bili Pašić i Pribićević sa svojim radikalima i samostalnim demo kratima. Jednako nisu Pašić i Pribićević htjeli pristati na to, da se koncentraciona vlada oslanja i na tobožnje komuniste u Hrvatskoj republikanskoj seljačkoj stranci.

Dugotrajna je kriza najviše uzrujavala Stjepana Radića. On je 1. studenoga 1924. na večer sazvao nekoliko prvaka HRSS na sastanak, na kojemu je oštro napao kralja Aleksandra. To je sutradan bilo javljeno kralju, kojega su nato Pašić i Pribićević počeli preko svojih ljudi na kraljevskom dvoru huškati protiv Radića i njegove stranke. Konačno se kralj dao sklonuti na posve oprečnu politiku, nego li ju je dotle vodio. On je naime odustao od težnje za koncentracijom svih stranaka, te je 5. studenoga 1924. povjerio Nikoli Pašiću sastav izborne vlade.

Pašić je od radikala i samostalnih demokrata sastavio vladu, koja će provesti nove izbore za Narodnu skupštinu. U kraljeve je ruke 6. studenoga položila prisegu nova PP vlada, u kojoj je Pašić bio ministar predsjednik, Svetozar Pribićević m. prosvjete, dr. Momčilo Ninčić m. vanjskih poslova, Boža Maksimović m. unutarnjih posala, Dušan Trifunović m. vojske i mornarice, dr. Milan Stojadinović m. financija, dr. Eda Lukinić m. pravde, Andra Stanić m. saobraćaja, Miša Trifunović m. vjera, dr. Prvislav Grisogono m. trgovine i industrije, Nikola Uzunović m. građevina, Velja Vukićević m. pošta i brzojava, Krsta Miletić m. poljoprivrede, dr. Gregor Žerjav m. šuma i ruda, dr. Slavko Miletić m. narodnoga zdravlja, Marko Đuričić m. za izjednačenje zakona, a Marko Trifković m. bez lisnice. Uz to je Krsta Miletić bio zastupnik ministra agrarne reforme, a dr. Slavko Miletić zastupnik ministra socijalne politike.

Nova se vlada nije, niti usudila stupiti pred Narodnu skupštinu, u kojoj je Opozicijom blok imao znatnu većinu. Zato je Pašić izradio ukaz, kojim kralj 10. studenoga 1924. raspušta Narodnu skupštinu, te raspisuje nove izbore za dan 8. veljače 1925.

Pribićević je odmah počeo proganjati hrvatske profesore i učitelje. Jedne je otpustio od službe, druge je premjestio u čisto srpske krajeve, a treće je umirovio, premda nisu još doslužili.

Istodobno se Boža Maksimović oborio na neku vrst pokrajinske uprave, koju je prije 2 mjeseca Nastas Petrović počeo u Zagrebu uspostavljati po želji, koju mu je u ime Hrvatske republikanske seljačke stranke izrazio dr. Vladko Maček. Maksimović je Hrvatsku i Slavoniju opet razdijelio u 4 oblasti, kako je to Pašić učinio 15. veljače 1924.

Hrvatski je narod kralju Aleksandru ljuto zamjerio, što je vladu istrgnuo iz ruku parlamentarne većine, te je predao Pašiću i Pribićeviću, da opet uzmognu progoniti Hrvate. To je imalo za posljedicu republikaniziranje i hrvatske inteligencije, kako se jasno vidjelo na vijeću, što ga je Hrvatska Zajednica u Zagrebu održala 25. studenoga 1924. Na tom je naime vijeću središnji odbor Hrvatske Zajednice predložio, neka se ova stranka proglasi republikanskom. Taj prijedlog je dr. Ante Trumbić obrazložio poduljim govorom, u kome je rekao i ovo:

»Demokracija, koju je središnji odbor predložio ovomu poštovanom vijeću, jest iscrpiv elaborat. U njemu se predlaže zaključak u smislu republikanske vladavine s obrazloženjem, iz kojega logičnim načinom proizlazi sam zaključak kao jedna neminovna politička potreba hrvatskog naroda. Ovaj akt nema samo načelnu, nego ima i političku važnost, pa u tomu i jest njegova snaga. Hrvatska je Zajednica s načelnoga gledišta potpuno dosljedna sama sebi, jer se je od svojega početka stavila na ovo gledište, koje i danas konzekventno zastupa. Demokratsko načelo moderne demokracije sastoji u tome, da je narod tvorac države, vrhovni njezin upravljač, te jedini izvor svakoga prava i vlasti u državi.

Nitko ne će moći u teoriji osporiti ovo načelo moderne demokracije. Svatko će to načelo morati priznati, pa na polju teorije ne može biti prigovora niti sukoba. Ali ovdje se ne radi samo o tome, što Hrvatska Zajednica zastupa jedno teorijsko načelo, nego i o tome, što ona počima akciju u republikanskom pravcu. Važnost ove akcije veća je, nego li je brojna snaga Hrvatske Zajednice. Značaj toga akta sastoji se u tome, što se elemenat, koji predstavlja Hrvatska Zajednica, — a to su ponajviše intelektualci i građani, — nakon trezvenog, ozbiljnog i dugog razmišljanja odlučio na korak, koji je ne samo opravdan u sebi,

nego na radost svih nas stavlja Hrvatsku Zajednicu u efektivnu harmoniju sa glavnom strankom, koja parlamentarno predstavlja cijeli hrvatski narod, a to je Hrvatska republikanska seljačka stranka.

Mislim, da će ovaj korak imati upliva na javno mišljenje ne samo kod nas, nego i u srpskoj sredini. Argumenti, koji su izneseni na bazi konkretnih činjenica iz javnoga života, živi su u duši svakoga čovjeka u čitavoj državi, pa će morati i u srpskoj sredini izazvati mišljenje, da nakon stečenog iskustva polazna točka, od koje će poći akcija za saniranje prilika u državi, jest republikanska misao o suverenitetu naroda.

To ne zanima samo nas Hrvate. To je interes cijele ove države i naroda u njoj; jer za svakoga mora biti jasno, da je dosadašnji monarkijski režim dao strahovite posljedice, pa da nije dovoljno karakteriziran, ako ga se općenito označuje kao korupciju i nesposobnost. Treba živjeti u njima, da se čovjek može osvjedočiti, kako je duboko ovo zlo, koje upropašćuje sve od moralnog do materijalnog života naroda.«

Vijeće Hrvatske Zajednice nije jednodušno primilo republikansko stanovište. Za prijedlog središnjeg odbora glasovahu: dr. Ante Trumbić, dr. Ladislav Polić, dr. Ivan Lorković, dr. Albert Bazala, dr. Ivo Krnic, dr. Milovan Žanić, dr. Ivan Krajač, prof. Josip Pasarić i ogromna većina članova vijeća. Naprotiv su dr. Mate Drinković, dr. Đuro Šurmin i dr. Milivoj Dežman uz još nekoliko članova bili protiv toga, da Hrvatska Zajednica postane republikanskom strankom. Oni su republikansko stanovište smatrali i načelnom i taktičnom pogreškom Hrvatske Zajednice, jer da će to izazvati samo suvišne progone, a ne može oboriti monarkiju, koja je dosta jaka.

Čim je Pašić doznao za taj raskol u Hrvatskoj Zajednici, odmah je dru Drinkoviću i dru Šurminu ponudio ulaz u svoju vladu. Oni su tu ponudu i prihvatili, pa je dr. Šurmin 27. studenoga 1924. imenovan ministrom trgovine i industrije, a dr. Drinković ministrom bez lisnice. Šurmin i Drinković nastupiše u vladi kao pročelnici nove »Hrvatske narodne stranke«, koju će pokušati stvoriti. Oni su izjavili, da će u beogradskoj vladi po mo-

gućnosti sprečavati progone Svetozara Pribićevića i njegovih ministara. Da u tome lakše uspiju, predložili su kasnije Drinković i Šurmin ministru predsjedniku Pašiću, neka u svoju vladu uzme i dva člana Hrvatske republikanske seljačke stranke. Kako su Pribićević i dr. Lukinić u ministarskom savjetu često izazivali sukobe sa Šurminom i Drinkovićem, dapače i s nekim radikalima, odlučio se Pašić na to, da ih radi njihove nesnošljivosti makne iz vlade. U tu je svrhu Pašić ponudio dru Anti Adžiji ministarstvo pravde, a dru Rudolfu Horvatu ministarstvo prosvjete. Posredovanje preuzeše dr. Šurmin, dr. Dežman i Toni Schlegel. Oni su 28. prosinca 1924. posjetili dra Horvata, te su mu predložili Pašićevu ponudu, koju je on odlučno otklonio u ime svoje i u ime svojega pobratima dra Adžije, jer da njih dvojica uopće više ne namjeravaju aktivno sudjelovati u političkom životu. Uzalud su Horvata puna 3 sata nagovarali, obećavajući mu, da će hrvatskim ministrima staviti na raspoloženje 5 dnevnika: Obzor, Novosti, Jutarnji List, Večer i Morgenblatt.

## »OBZNANA« PROTIV HRVATSKE REPUBLIKANSKE SELJAČKE STRANKE

Ministar unutrašnjih posala Boža Maksimović podnio je u sjednici ministarskoga savjeta od 23. prosinca 1924. ovaj svoj izvještaj i prijedlog:

»Hrvatska republikanska seljačka stranka — i radom svoga predsjednika i radom ostaloga vodstva — izjasnila se za tuđinsku protudržavnu komunističku propagandu i u pogledu ciljeva i u pogledu metoda.

Predsjednik HRSS, — baveći se sa svojim sekretarom Košutićem duže vremena u inostranstvu u nedozvoljenoj propagandi, — otišao je u Moskvu, gdje je svoju stranku prijavio u Seljačku internacijonalu, ma da je vrlo dobro znao, da je seljačka internacijonala tvorevina i organ komunista. On je lično u to doba dao u Moskvi svoj poznati interview, publikovan u više mahova u štampi, u kojemu je naročito naglasio, »da je Seljačku internacijonalu osnovao Lenjin, da joj je ciljeve postavio Zinovjev, a da joj je predsjednik Smirnov«, koji su i glavni predstavnici komunizma.

Poslije odluke ovlaštenja sjednice narodnih poslanika HRSS od 1. maja 1924., kojom je odobren postupak predsjednika za stupanje stranke u Seljačku internacijonalu, HRSS je stupila i formalno primljena u tu Seljačku internacijonalu 24. juna 1924.

Prema rezoluciji ovogodišnjega kongresa komunističke internacijonale ima Seljačka internacijonala isti program i cilj kao komunistička internacijonala. Zbog toga kongres svima komunističkim strankama nalaže, da moraju održavati najbližu vezu sa svim organizacijama, koje su stupile u Seljačku internacijonalu, jer će se iz istovjetnosti i uzajamnosti njihovih akcija prvo stvoriti radničko-seljački blokovi, a zatim seljački sovjeti po selima i radnički sovjeti po gradovima.

HRSS i njezini predstavnici ne samo da su i dalje zadržali svoje učešće u Seljačkoj internacijonali, nego su na prigovore zbog takvog svojega držanja i štampom i živom riječju pledirali u mnogobrojnim slučajevima za Seljačku internacijonalu, odnosno za komunističku internacijonalu.

Postavljajući na taj način sebi protidržavne komunističke ciljeve, te uzimajući obaveze prema Seljačkoj internacijonali, došla je HRSS do saradnje sa zabranjenom komunističkom partijom u našoj kraljevini, odnosno s Nezavisnom radničkom partijom Jugoslavije, koja je također zabranjena rješenjem ministarskog savjeta od 2. jula 1924. Pov. br. 786.

Centralni odbor Nezavisne radničke partije Jugoslavije, u kojemu je nastao rascjep u pitanju saradnje s HRSS, uputio je JO. decembra 1924. organizacijama i članovima svoje stranke jedno tajno pismo, koje je vlast uzaptila, a u kome o svojim drugovima — predstavnicima suprotnog mišljenja — kaže ovo: »Svi članovi opozicije, koji su prisustvovali sjednici, najodlučnije su se borili protiv svih onih prijedloga, koji su stavljeni koji su usvojeni u cilju jasnijega preciziranja partijske linije i njenog dovođenja u što potpuniji sklad s politikom međunarodne proleterske ljevice. Oni su naročito ustali protiv poziva HRSS za obrazovanje radničko-seljačkoga bloka«. Iz ovoga se na djelu vidi potpuna podudarnost shvatanja i težnja svih komunističkih internacijonala i seljačke i radničke, te njihovih pripadnika u

našoj kraljevini: HRSS i zabranjene NRPJ.

Oslanjajući se na svoje veze s komunističkom internacijonalom, predsjednik je HRSS na sjednici narodnih poslanika svoje stranke od 23. oktobra 1924. u Zagrebu izjavio, a po tome je i štampom publikovao: »Sovjetska mi je vlada preko Čičerina dala obećanje, da će nam dati svoju pomoć, ako budemo ugroženi.« U istom smislu ove akcije protiv naše države protumačen je i tajni odlazak potpredsjednika HRSS dra Mačeka u bečku sovjetsku ambasadu noću i krišom. To isto važi također za odlazak u Beč i tajni boravak u sovjetskoj ambasadi Košutića, sekretara predsjednika partije, 2. oktobra 1924. To sve pokazuje, da je rad vodstva HRSS zavisio od tuđinskih uputstava.

S tako zvanom Unutrašnjom Makedonskom revolucijonarnom organizacijom (UMRO) u Bugarskoj i s njezinim predstavnikom Todorom Aleksandrovim održavala je HRSS preko svoga predsjednika veze u cilju nasilnog otrgnuća Južne Srbije ispod uprave naše kraljevine, o čemu postoji pismo Todora Aleksandrova od 6. listopada 1923., kao i priznanje predsjednika HRSS na njegovom sastanku 5. augusta 1923. u Beču s Daskalovim.

Isto tako je predsjednik HRSS veze s Todorom Aleksandrovim priznao u svome članku »Todor Aleksandrov i HRSS«, koji je 15. augusta 1924. objelodanjen u 23. broju »Balkanske Federacije«. U tom je članku saopćio i to, da te veze u buduće prekida, jer da je Todor Aleksandrov zauzeo neprijateljski stav prema ruskim sovjetima. Poslije toga članka je Todor Aleksandrov naskoro i poginuo.

U Beču postoji list »Balkanska Federacija«, koji ima za cilj također nasilno odvajanje Južne Srbije od naše kraljevine, a u kome sarađuju predsjednik i pojedini poslanici HRSS, potporna žuči sami taj isti cilj.

U ovom shvatanju i u tom radu bili su predstavnici HRSS solidarni, jer javnosti nije poznato, da su se oni ma čime odvojili od vodstva stranke.

HRSS vodila je sistematsku i organizatornu propagandu,

kojom se išlo na to, da se vojnici ne odazivaju svojim vojnim dužnostima. Za samoga je predsjednika HRSS autentično utvrđen cijeli niz konkretnih slučajeva ovakve propagande, u kojoj ga nikada nije HRSS desavuirala. Isto tako je HRSS preko svoga vodstva vodila propagandu protiv ustanove vojske uopće, o čemu je svoje formirano učenje širila javno i na zborovima i u štampi, tvrdeći, da nam vojske ne treba i da je sve razbojničko, što je u uniformi.

Prema izloženom Hrvatska je republikanska seljačka stranka po svojemu vodstvu učinila niz zločinstava iz 1., 2. i 5. točke prvoga članka Zakona o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi, solidarišući se i sa zabranjenom komunističkom partijom i s inostranim neprijateljima naše države i njezinog integriteta. Zbog toga, — a u uvjerenju, da radim na korist cjelokupne države, a osobito hrvatskog dijela našega naroda, koji sigurno nije znao zamašaj zločinačkog djelovanja vodstva HRSS, — imam čast ministarskomu savjetu predložiti, da izvoli donijeti odluku:

1. Da se odmah rasturi Hrvatska republikanska seljačka stranka, koja je stupanjem u Seljačku internacijonalu postala sastavni dio komunističke internacijonale.

2. Da se u buduće zabrane svi zborovi, konferencije i svaki rad ove partije, kao što i izlaženje svih njezinih publikacija, knjiga i novina.

3. Da se na HRSS najstrože primijene propisi 18. članka Zakona o zaštiti i poretku u državi.

4. Da se odmah uzapte sva arhivalija i novine, publikacije i prepiske HRSS.

5. Da se hitno preduzme krivični postupak protiv vodstva HRSS«.

Ministarski je savjet na svojoj sjednici od 23. prosinca 1924. u svemu usvojio ovaj Maksimovićev prijedlog, kojemu je u glavnom kumovao Svetozar Pribićević. Ispod toga zaključka potpisani su redomice prisutni ministri: Pašić, Trifković, Đuričić,

Pribićević, Stanić, dr. Ninčić, Miša Trifunović, dr. Lukinić, đr. Krizman, dr. Drinković, dr. Šurmin, dr. Slavko Miletić, Uzunović, Krsta Miletić, Vukičević, dr. Žerjav, dr. Srškić, dr. Stojadinović, dr. Grisogono, general Trifunović i ministar unutrašnjih djela Boža Maksimović.

Radi katoličkih božičnih blagdana nije kralj Aleksandar odmah dao tomu zaključku svoju privolu. On je to učinio istom 1. siječnja 1925., da time čestita Novu godinu cijelom hrvatskom narodu, koji je tako došao pod udar ove »Obznane«.

## REZOLUCIJA PARLAMENTARNE VEĆINE

Pod konac g. 1924. pošao je Radićev zet ing. August Košutić u Dalmaciju, gdje je održao političke sastanke Hrvatske republikanske seljačke stranke. Tom je prigodom na Košutića počinjen atentat u Kaštel Staromu. Tamo je naime oružnik Jovo Gnjatović udario Košutića kundakom po glavi tolikom silom, da je odmah bio obliven krvlju. Onesviještenog su Košutića odnijeli u oružničku vojarnu, odakle su ga prenijeli u bolnicu, gdje mu je liječnik ranu zalijao jodom i odmah počeo šivati, što je prouzročilo infekciju. Košutić bi jamačno i umro, da ga nije supruga dala prevesti u splitski sanatorij. Kada se pak donekle oporavljen vratio u Zagreb, odmah ga je dao zatvoriti Većeslav Wilder, koji je u tadašnjoj PP vladi bio državni podsekretar.

Tada se već govorilo o tomu, da Pašić i Pribićević namjeravaju na HRSS protegnuti Zakon o zaštiti države, »koji je 1. kolovoza 1921. bio stvoren protiv komunista. Ove su vijesti sklonule predstavnike Davidovićevih demokrata, bosanskih muslimana i Slovenske ljudske stranke, da na svojem sastanku 28. prosinca 1924. prihvate oštru rezoluciju protiv beogradske vlade. Ovu je rezoluciju odobrila također Hrvatska republikanska seljačka stranka. Zato je 30. prosinca priopćena u novinama Opozicionoga bloka. Rezolucija je glasila ovako:

»Na svojemu sastanku, održanom 28. prosinca 1924., utvrdili su predstavnici parlamentarne većine, da su bezakonja i nasilja današnje vlade parlamentarne manjine samo još više učvr-

stila ona moralna, ustavna i parlamentarna načela, koja su istaknuta od udruženih parlamentarnih stranaka, koje stvaraju parlamentarni blok političkog morala, ustavnosti i demokracije.

Uoči novih nasilnih, protuustavnih i protuzakonitih mjera, koje vlada otvoreno najavljuje, — objavljujući preko svojih organa, da za njih ima već i najviše odobrenje, — predstavnici parlamentarne većine izjavljuju, da to ni u koliko ne može promijeniti stav, koji su njihove stranke zauzele u obranu gornjih načela, pa da će oni istom odlučnošću — usprkos svim tim mjerama, ma kakove one bile, — poduzeti započetu borbu za pobjedu ustavnosti i parlamentarnosti, te za poštivanje narodne volje.

Svaki pokušaj, da se pod vidom suzbijanja boljševičke opasnosti, koje u našoj zemlji nema, napadne na koju stranku parlamentarne većine, smatramo zloupotrebom Zakona o zaštiti države, i to zloupotrebom, kojoj je cilj, da se od toga zakona stvori oružje za gonjenje političkih protivnika, a koje su zemaljski sudovi — kao zaštitnici ustavnih prava građana — dužni odlučno suzbijati.

Parlamentarne stranke većine računaju punim povjerenjem, da će visoki predstavnici pravde u našoj zemlji izvršiti dužnost, pa da u ovoj prilici ne će dopustiti namjeravano falzificiranje narodne volje.

Predstavnici stranaka parlamentarne većine najodlučnije se u ime svojih stranaka izjašnjavaju protiv poduzetog uvođenja stranih faktora u naše unutrašnje odnose i protiv stvaranja ma kakvoga reakcijonarnoga saveza u cilju, da se u vidu obrane od boljševičke opasnosti uguši sloboda u našoj zemlji.

Protestirajući najodlučnije protiv rušenja ugleda naše države u inozemstvu objavljivanjem neke boljševičke opasnosti u našoj zemlji, prvaci parlamentarne većine objavljuju, da će bezobzirno ruganje istini na štetu naše zemlje, — tvrdnje, da je ma koja od parlamentarnih stranaka boljševička ili oruđe boljševizma, pa da je cijela ova tobožnja akcija za obranu države, za koju se ne preza ni od saveza s reakcijonarnim vladama u inozemstvu, — svesti sve na to, da se izbjegne odgovornosti za korupciju, koja

teško pada na najistaknutije predstavnike današnjeg režima.

Međutim u ovim namjerama ne smije današnja vlada uspjeti, ma što preduzimala. Stranke parlamentarne većine učinit će sve, što uzmognu, da 8. veljače 1925. dođe do izražaja suverena narodna volja, da se za uvijek onemoguće ovakovi režimi korupcije i bezakonja, da se najposlije kod nas utvrdi prava i poštena narodna volja, pa da se poštenim sporazumom riješe sva unutarnja pitanja, a naša vanjska politika da se postavi u istinski sklad s narodnim demokratskim principima«.

## CARINE U DRŽAVI SHS

Čim je g. 1918. stvorena »država Srba, Hrvata i Slovenaca«, odmah je na nju protegnuta srbijanska carinska tarifa (cjenik). To je loše djelovalo, jer su Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Bosna, Hercegovina, Vojvodina i Slovenija imale znatno drukčiju ekonomsku strukturu, nego li malena Srbija, koja bijaše balkanska zemlja s posve početnim priradom. Zato nije čudo, što srbijanska politika nije pogodovala ekonomskim interesima hrvatskih zemalja. Uz to su Srbijanci od prvoga časa budno pazili na to, da carinsku službu u cijeloj državi zadrže u svojim rukama. I zaista su srbijanski carinski činovnici zahvatili carinske urede u tolikoj mjeri, da su činili preko 90 postotaka svega činovništva. Kako su pak ti Srbijanci vršili carinsku službu, o tomu bi hrvatski trgovci mogli mnogo šta pripovijedati. Poznata je naime žalosna činjenica, da je u carinarnicama upravo evala korupcija, jer su srbijanski činovnici primali mito.

Stara je srbijanska carinska tarifa ostala na snazi sve do g. 1925. Iza toga je uvedena nova carinska tarifa, koja bijaše još gora od prve, jer je pogodovala veleobrtu na račun poljoprirada. Tako se moglo desiti zato, što Hrvati nikada nisu imali utjecaja na vođenje carinske politike. Kako su naime Srbijanci bili svemoćni u ministarstvu financija, nikada se nisu obazirali na mišljenja hrvatskih političara, a niti su prihvaćali mnijenja hrvatskih trgovačkih, veleobrtnih i poljoprivrednih organizacija. Odatle je dakako morala nastati golema šteta u hrvatskom narodnom gospodarstvu.

Carine su isprvice bile najveći i najsigurniji izvor državnih prihoda. Zato su sve do g. 1925. pretežno imale izrazito fiskalni karakter, t. j. da se za državu sakupi što više novaca. Nije se pak država zadovoljila time, da ubire carinu samo od one robe, koja se iz inozemstva uvažala u državu Hrvata, Srba i Slovenaca. Carine su naime uvedene također za robu, koja se iz države SHS izvažala u inozemstvo. Ova je izvozna carina najteže pogađala upravo Hrvatsku, Slavoniju i Vojvodinu, odakle se najviše izvozilo u strane zemlje, naročito u Italiju, Njemačku, Austriju i Češku. Tako su izvozne carine jošte povećale onu nejednakost, koje je već u porezima postojala između Srbije i hrvatskih zemalja. Kako su pak izvozne carine bile visoke, vidi se odatle, što su izvozne carine g. 1923. donijele ministarstvu financija 353 milijuna dinara.

U prizemlju Gundulićeve ulice broj 22 nalazila se odvjetnička pisama dra Ante Pavelića. Ovamo su k Paveliću dolazili na dogovore: profesor dr. Milan Šufflaj, dr. Mile Budak, Rudolf Vidak, Gabrijel Kruhak i još neki mladi hrvatski rodoljubi. Oni su raspravljali o tome, kako li će se Hrvatska osloboditi iz tamnice, u koju je dospjela 1. prosinca 1918. Svaki je razgovor svršavao zaključkom, da se to ne će polučiti mirnim putem, nego oštrom i krvavom borbom, za koju treba pravodobno pripravljati hrvatski narod. Može se dakle reći, da u tim razgovorima treba tražiti zametak hrvatske ustaške misli. Pri tom je dr. Ante Pavelić veliku nadu polagao u hrvatske radnike. Zato je mnogo brige i pažnje poklonio jačanju hrvatske svijesti kod zagrebačkih radnika. Među njima se malo po malo razvijala čvrsta organizacija, koja je kasnije bila beskrajno odana svojemu vođi dru Paveliću.

## NASILNA PROVEDBA »OBZNANE« PROTIV HRSS

U noći od 1. na 2. siječnja 1925. opazilo se u Zagrebu neobično komešanje u redarstvenoj zgradi u Petrinjskoj ulici. Oko 1 sat iza ponoći izašlo je iz ove zgrade više grupa detektiva pod vodstvom redarstvenih činovnika. Kako su pošli na razne strane grada Zagreba, odmah se to tumačilo kao lov za Stjepanom Ra-

dićem i za njegovim zastupnicima. Oko 3 sata u noći dojurio je pred redarstvenu zgradu automobil, iz kojega je izveden narodni zastupnik Josip Predavec, koji je uhićen u Dugom Selu. Nato su dovedeni narodni zastupnici dr. Vladko Maček, dr. Juraj Krnjević i dr. Stjepan Košutić. U njihovim stanovima provelo je redarstvo po noći premetačine. Ove su provedene također u stanovima dra Ladislava Polica, dra Ivice Lorkovića, dra Alberta Bazale i dra Ivana Pernara, koji ipak nisu bili uhićeni.

Oko 6 sati ujutro pošla je jača četa stražara pod vodstvom svojega zapovjednika Boška Pavlovića u palaču Hrvatskoga seljačkoga doma na Zrinskom trgu broj 12. Straže su zaposjele sva 3 ulična ulaza, te sve hodnike i stubišta u toj palači. Nato je oko 20 detektiva sa znatnim brojem redarstvenih činovnika počelo provoditi premetačinu u cijeloj palači. Provedena je nastroža premetačina u Radićevom stanu i u poslovnim prostorijama Hrvatske republikanske seljačke stranke. Pretražene su sobe Hrvatske zadružne banke u prizemlju, te svi privatni stanovi. Detektivi su u Radićevom stanu pokupili nekoliko knjiga i rukopisa. Nešto su tražili također u raznim sadrenim kipovima, koji su bili porazmješteni po stubištu i hodnicima ove palače. Premetačina je potrajala tečajem cijeloga prije podneva. Kroz čitavo to vrijeme nije nikomu bijo dozvoljeno izlaziti iz palače niti ulaziti u nju. Tako su razna društva i poduzeća, koja imaju svoje prostorije u toj palači, ostala odrezana od poslovnog svijeta. Redarstvo se istom o podne udaljilo iz ove zgrade.

Istodobno je obavljena premetačina u dvorišnoj zgradi Petrinjske ulice broj 3, gdje su bile prostorije Hrvatske Zajednice i uredništvo »Hrvata«. Redarstvo je u tajništvu Hrvatske Zajednice tražilo popis članova stranke, dok je iz uredništva »Hrvata« odnijelo rukopise nekih članaka.

Iza 1 sat o podne pronađen je i uhićen narodni zastupnik ing. August Košutić. Nato se redarstvo ponovno zaputilo u palaču Hrvatskoga seljačkoga doma, ne bi li ondje pronašlo i Košutićeva tasta Stjepana Radića. Točno je pretražena cijela palača, t. j. sve sobe, hodnici, tavan i podrum. Redarstvo je bilo sigurno, da će Radića naći u toj zgradi, koja je odmah iza sastava PP vlade bila danju i noću pod stalnom pažnjom redarstvenih

organa. Tvrdilo se, da u toj palači ima tajnih skrovišta i pomičnih zidova. Zato su detektivi lupali po zidovima, da po zvuku nešto ustanove. Ipak im je sve to bilo uzalud, jer nisu pronašli Radića.

Zagrebačko je redarstvo 2. siječnja izvršilo premetačine također u stanovima narodnih zastupnika Pavla Radića i dra Đure Basaričeka, ali tamo nije pronašlo ništa, što bi ih moglo kompromitirati. Naprotiv je kod ing. Augusta Košutića pronađen jedan revolver. Kako Košutić nije imao dozvole za nošenje oružja, redarstvo ga je osudilo na 1000 dinara globe i na 2 mjeseca zatvora.

Sutradan (3. siječnja) poslije podne obavljena je premetačina u stanu narodnoga zastupnika dra Stjepana Buća, ali nije pronađeno ništa važna. Na večer je pak provedena premetačina u tajništvu Stranke prava te u uredništvu »Hrvatskoga Prava«. Istodobno je redarstvo tražilo Radića u stanu Slavka Barte u Vlaškoj ulici broj 70, ali ga nije našlo.

Ministarstvo unutarnjih posala izdalo je na večer 3. siječnja službeno saopćenje, u kojemu se kaže: »Kod Radića je pronađeno izvorno pismo Todora Aleksandrova (vođe Macedonaca u Bugarskoj), pisano bugarskim jezikom. U Radićevom je stanu pronađena i prepiska (dopisivanje) sa Seljačkom internacionalom, iz koje se vidi, da je HRSS primljena u Treću internacijonalu. Nađen je i zaključak između HRSS i Treće internacijonale, u kojemu se utvrđuje sporazum i obveza za stvaranje Revolucijonarnog radničko-seljačkog bloka«.

Šef detektiva kod zagrebačkog redarstva bijaše kotarski predstojnik dr. Stanoje Mihaldžić. On je 3. siječnja na večer otputovao u Beograd, da ministarstvu unutarnjih posala preda sav pronađeni materijal, koji navodno »teško kompromitira« Stjepana Radića. To je izvorni zapisnik o primitku HRSS u Seljačku internacijonalu. Taj spis, koji su potpisali Krasin i Smirnov, pronađen je iza neke police u Radićevom stanu. Nadalje su pronađeni recepisi, iz kojih se vidi, da je Radić na bečkoj pošti predavao svoje listove, upravljene na Čičerina. Našlo se i više listova, što ih je Radiću pisao Krasin. U jednom od tih listova Krasin moli Radića, da dođe na sastanak u nekom mjestu blizu jugo-

slavenske granice na austrijskom teritoriju.

Progonima u hrvatskim krajevima upravljao je Većeslav Wilder, kao podsekretar ministarstva unutarnjih posala. On . je dao zatvarati i hrvatske rodoljube izvan Zagreba. Tako je policija u Osijeku 2. siječnja provela premetačine u stanovima dra Stjepana Hefera, Dragutina i Ljudevita Zimmera, te u uredništvu i upravi »Hrvatskoga Lista«. U Mitrovici je 2. siječnja obavljena premetačina u stanu dra Ivana Lončarevića. U Šibeniku su 3. siječnja uhićeni zubar Miho Jerinić i Šime Zenić, a određeno je uhićenje također Josipa Drezge, Marka Berovića i Mate Kalmeta. Iz sjeverne je Dalmacije dopremljeno u Šibenik preko 600 uhićenih seljaka, od kojih je polovica stavljena u zatvore. U Delnicama su 3. siječnja zatvoreni: župnik Augustin Bujan, 3 građana i bivši ministar dr. Ivan Krnic, koji je sutradan otpraćen u Ogulin. U Splituje4. siječnja uhićen prof. Kerubin Šegvić, urednik »Hrvatske Riječi«. Uz njega su u Splitu zatvoreni dr. Pavao Brkić, dr. Cuzzi i dr. Sokol, u Sinju Pavao Vučić i Janko Paf, a u Imotskom: dr. Mile Vuković i još 10 pristaša HRSS. Na Sušaku je 5. siječnja obavljena premetačina u stanovima trojice hrvatskih rodoljuba, a »Sušačkom Novom Listu« je zabranjena kolportaža, dapače i prodaja po trafikama i drugim mjestima. U Đakovu su uhićeni Dragan Devčić, Đuro Turkalj, te Hefer i Mirtejić. Oni su odmah osuđeni na 8 do 14 dana zatvora. U Našicama je5. siječnja zatvoren župnik Viktor Tomlinović, a u Donjem Miholjcu odvjetnički perovođa dr. Ivo Majcan i mnogo drugih ljudi. U Beogradu je policija 6. siječnja obavila premetačinu kod Pavla Radića i Rude Baćinića. U Čakovac su 5. siječnja došli Pribićevićevi dekreti, kojima se od službe otpuštaju svi učitelji, koji su članovi HRSS. U Ozl j u kod Karlovca su oružnici 6. siječnja pucali na narod, te su jednoga seljaka ubili, a dvojicu ranili. U Donjem Miholjcu su 8. siječnja na 5 dana zatvora osuđeni svi predsjednici i tajnici pojedinih organizacija HRSS iz čitavoga kotara, a dr. Ivan Majcan na 6 dana; osuđeni su po starom Bachovom patentu. Oružnici su na svoju ruku 7. siječnja raspustili hrvatska sokolska društva u Velikoj, u Mihaljevcu i u Brestovcu kod Požege. Veliki je župan Jovan Božić iz Osijeka raspustio sva općinska zastupstva u cijelom kotaru Donji Miholjac. To je narednih dana provedeno također u našičkom kotaru i u drugim

krajevima. U Vukovaru je 8. siječnja obavljena premetačina u uredništvu »Srijemskoga Hrvata«, u Ceriću je uhićeno 7 seljaka, a u Bogdanovcima nekoliko seljaka, među njima i Matijević, predsjednik organizacije HRSS. U Vinkovcima je 10. siječnja vlada obustavila »Hrvatski Branik«, ali je 13. siječnja pokrenut list »Hrvatska Straža«.

## SENZACIJONALNO UHIĆENJE STJEPANA RADIĆA

Čim je 6. studenoga 1924. bila sastavljena druga vlada PP, odmah su Stjepanu Radiću prijatelji savjetovali, neka se što prije sklone u inozemstvo, jer da će ga Pribićević dati zatvoriti. Naskoro se u cijeloj državi proširila vijest, da je Radić poslušao savjet svojih prijatelja. Novine su dapače 14. studenoga javile, da je Radić sretno stigao u Švicarsku, gdje namjerava ostati tako dugo, dok se ne promijene političke prilike u Jugoslaviji.

Općenito se vjerovalo, da je Radić zaista u Švicarskoj. Ipak nije on pošao nikamo iz Zagreba. Radić je ostao u Zagrebu zato, da uzmogne odrediti kandidate kod izbora narodnih zastupnika za Narodnu skupštinu. On je zaista u palači Hrvatskoga seljačkoga doma obavljao sve izborne predradnje. Kako je znao, da ovu zgradu neprestano nadziru detektivi, nije Radić nikada izlazio iz palače. Tkogod je pak — osim članova vodstva HRSS — dolazio u palaču, svakomu se reklo, da je Radić u inozemstvu.

Radić je potrebito kretanje obavljao u stanu svojega zeta Košutića, gdje je šetao po sobama. Jednom se na večer odviše približio prozoru. Premda je bio spušten zastor, ipak je detektiv, koji je stajao sučelice tomu prozoru, opazio na zastoru Radićevu sjenu (silhuetu), što mu je služilo kao dokaz, da se Radić zaista nalazi u palači Hrvatskoga seljačkoga doma.

Da se Radić uzmogne sakriti, kada će ga policija doći tražiti, dao je njegov zet ing. August Košutić u svojoj spavaonici iza umivaonika bušiti zid, pa je tako stvorena malena prostorija. Ovdje se Radić uspješno zaklonio 2. siječnja 1925., kad je zagrebačka policija dva puta pretražila njegov stan. Ipak je Radić u tom svojem zakloništu pronađen 5. siječnja prije podne. O tomu

je policija još istoga dana izdala ovu obavijest:

»U nedjelju (4. siječnja) dobilo je redarstvo povjerljivu vijest, da se predsjednik HRSS Stjepan Radić doista nalazi u Hrvatskom seljačkom domu. Stoga je u sobi ravnatelja redarstva dra Janka Bedekovića na večer održana konferencija, kojoj su prisustvovali: perovođa Gvjetko Horvat, zapovjednik redarstvene straže Boško Pavlović i više redarstvenih činovnika. Nakon što je sastavljena osnova za zaposjednuće palače, određene su četiri grupe, koje su imale pretražiti pojedine dijelove spomenute palače. Prva grupa s perovođom Cvjetkom Horvatom, kojemu je dodijeljen Boško Pavlović, imala je pretražiti stan ing. Košutića Augusta, narodnoga zastupnika HRSS i zeta Radićeva. Druga grupa sa pristavom Czeisbergerom (Stepanovićem) imala je pretresti stan Stjepana Radića. Treća grupa s perovođom Zetkovićem i nadzornikom redarstvene straže Bogojevićem imala je pretražiti stan veleindustrijalca Prpića Milana, a četvrta grupa s perovođom drom Bogdanovićem tavan cijele kuće. Svakoj od ovih grupa dodijeljen je izvjestan broj detektiva i stražara.

Danas točno u 10 sati prije podne uputio se gore navedeni redarstveni aparat na Akademički trg, te je odmah zaposjednuta palača. Svaki je osobni promet smjesta odrezan i najstrože zabranjen. Nitko nije smio niti ući niti izaći iz palače. Istodobno su se navedene 4 grupe u zgradi bacile na svoj posao. U grupi Cvjetka Horvata bio je jedan stručnjak-inžinjer.

Kad je prva grupa pozvonila na vratima stana ing. Košutića, provirila je na okance gđa Košutić i zapitala: »Tko je?« Odgovor je bio: »Ovdje redarstvo. Mi moramo kod Vas obaviti jedno uredovanje«. Nato je gđa Košutić odgovorila, da se boji otvoriti, jer da je sama kod kuće i da nema svjedoka. Odgovoreno joj je, da je vani jedan svjedok — naime inžinjer, — koji će pregledati stan; ako pak ne htjedne otvoriti stan, onda će policija silom unići. Sad je gđa Košutić pošla u sobu, odakle se je za kratko vrijeme vratila, te je otvorila stan.

Nato je najprije pregledan klozet, gdje je pronađena cigla, naslagana na stijenu. Nadalje su pregledane i izmjerene kuhinja, kupaonica i drvarnica. U 10 sati i 15 časa je Cvjetko Horvat s

Boškom Pavlovićem i s više poticajnih organa unišao u spavaonici ing. Košutića, gdje se nalazio narodni zastupnik Pavle Radić. Na stolu je bio serviran čaj. Odmah je upalo u oči, da se na stolu nalaze 3 čaše čaja. Kad je odmaknut umivaonik, pronađen je iza njega slijepi zid. Dotična je rupa pokrita poklopcem, koji je oličen jednako, kao i soba. Na prvi se pogled čini, da je to nekakvo spremište za kefe, vosak i krpe, koje trebaju za laštenje poda.

U toj rupi je pronađen Stjepan Radić, koji je, — kad je izašao, — rekao ove riječi: »Jest imate me! Našli ste me.« Stjepanu Radiću je rečeno, da je po višemu nalogu uhićen. Nato su iz skrovišta izvađeni razni spisi, knjige i časopisi. Među pronađenim spisima nalazi se jedan nepotpisan zapisnik s delegatom madžarske vlade, datiran u Londonu u prosincu g. 1923.; zatim jedno pismo Krasnoga, tajnika Seljačke internacijonale, te opsežan izborni i stranački materijal.

Čim je Stjepan Radić pronađen, obustavljena je premetačina kod ostalih stranaka u kući, pa su jedino pomno pretraženi stanovi ing. Augusta Košutića i Stjepana Radića. Nije pronađeno ništa osobita. Na licu mjesta sastavljen je zapisnik, koji nije htio Stjepan Radić potpisati, već je prosvjedovao protiv uapšenja i protuzakonitog uredovanja, pozivajući se na svoj zastupnički imunitet . . . Stjepan Radić nije niti na redarstvu htio ništa iskazati, a nije htio niti navesti razloga, zbog kojega to uskraćuje. Sutra dne 6. siječnja bit će Radić predan kr. sudbenom stolu u Zagrebu.«

## OPOZICIJONI BLOK O RASPUSTU HRSS

Ljuba Davidović, dr. Antun Korošec, dr. Mehmed Spaho, Pavle Radić i prof. Nastas Petrović objelodaniše 8. siječnja 1925. u Beogradu komunikej, koji glasi ovako:

»Kada je vlada PP neustavnim i neparlamentarnim putem dobila mandat za vršenje izbora, ona je bila svijesna, da je protiv nje raspoloženje ogromne većine naroda.

Uviđajući od početka, da ne će moći većinu stvoriti izbornim pritiskom i izbornom kampanjom, kako je to g. Pašić do sada uvijek praktikovao, vlada se riješila, da se ovaj puta lati nekih izvanrednih i skrajnjih mjera.

Prvi dan izborne kampanje vlada je počela gaziti sve ustavne i zakonske garancije nesmetanog izražaja narodne volje. Nasilja i bezakonja nizahu se jedno za drugim, kao da je nad zemljom proglašeno opsadno stanje. Nezavisna se štampa goni, a mirni se građani protjeruju iz mjesta u mjesto ili čak i preko granice. Policijske vlasti — uz pomoć povlašćenih banda za rasturanje zborova — guše slobodu zbora i dogovora. Hapse se poslanički kandidati. Hapse se čak i narodni poslanici bez obzira na imunitet, koji uživaju. Ovim i sličnim nasiljem obilježen je prvi period izborne borbe.

Ipak se teror lomio pred otporom narodne svijesti. Korupciji nije uspjelo pokolebati opozicijone redove. Zato se vlada — od straha pred narodnim sudom 8. februara — odlučila, da pribjegne jednom novom i krajnjem nasilju: brutalnoj zloupotrebi Zakona o zaštiti države. Rješenje o primjeni toga zakona već je donešeno i ono se izvršuje.

Na pomolu je jedan monstruozni veleizdajnički proces na osnovu dokumenata, koji su g. Pašiću već davno poznati i koji mu do sada nisu smetali da pregovara s Radićem.
Na djelu je već rasturanje jedne velike stranke, koja je na prošlim izborima okupila pola milijuna glasača. Ogromna većina Hrvata treba da bude izvedena pred sud.

Na taj način treba da se Hrvati stave izvan zakona. Ova je mjera u toliko teža i u toliko ružnija, što je jasno, — i prema momentu i prema načinu primjene, — da se ona upotrebljava jedino radi izbornog uspjeha i falzifikovanja narodne volje.

Počelo se sa zloupotrebom Zakona o zaštiti države prema Hrvatima, a izgleda, da ni ostale opozicijone grupe ne će biti zaštićene. Tako su u Subotici uhapšeni šefovi Madžarske stranke i svi kandidati njihove stranke.

Za ostvaranje ovih planova nije vladi dovoljna mjera samo administrativna vlast. Ona sada pokušava da nedozvoljenim utjecajem sebi podčini i sudove.

Jedino tim utjecajem može se objasniti, što je protiv posebnih odredaba jedan sud poništio dvije već potvrđene liste, drugi je sud odbio listu samo zbog toga, što je bila napisana latinicom, a treći je sud odbio listu zato, što je bila pisana na pisaćem stroju, a ne rukom. (Prvi se slučaj desio u Varaždinu, drugi u Novom Sadu, a treći opet u Varaždinu).

Ovakvim se radom ruše temelji, na kojima jedino može postojati pravna država. Narodu — kao ustavnom faktoru — oduzima se mogućnost, da zakonitim putem izrazi svoju volju. Unižava se naša država pred inostranim kulturnim svijetom, s kojim želimo biti ravnopravni u međunarodnoj zajednici u duhu savremene demokracije.

Protiv ovakvoga gruboga gaženja ustava i zakona, — protiv ovakvoga bezrazložnog ništenja osnovnih građanskih sloboda i prava, — Opozicijom blok najodlučnije protestira. Krivci moraju odgovarati za svoja djela. Zato će Opozicijoni blok sve učiniti, da što prije dođe trenutak stroge odgovornosti, koja ne će nikoga poštediti.«

Ovaj komunikej je sastavljen na sjednici Opozicijonoga bloka, kojoj su 8.. siječnja 1925. prisustvovali: Ljuba Davidović, dr. Ivo Krstelj, dr. Ilija Šumenković i dr. Košta Kumanudi od strane Davidovićevih demokrata, dr. Antun Korošec u ime Slovenske ljudske stranke, dr. Mehmed Spaho i dr. Šefkija Behmen od Jugoslavenske muslimanske stranke, Pavle Radić i Rude Baćinić od strane Hrvatske republikanske seljačke stranke, a dr. Aranđelović od strane Nezavisnih radikala (mjesto prof. Nastasa Petrovića). S iste je sjednice Ljubi Jovanoviću, kao predsjedniku Narodne skupštine, odaslano ovo pismo:

»Gospodine predsjedniče! Povodom hapšenja narodnoga poslanika dra Vladka Mačeka i drugova, koje je izvela zagrebačka policija, povrijeđen je imunitet narodnih poslanika, protiv čega najodlučnije prosvjedujemo.

Nadamo se, da ćete i Vi, g. predsjedniče, — shvaćajući značaj ovoga koraka zagrebačke policije, — kao predsjednik Narodne skupštine podići svoj glas u obranu prava narodnih poslanika, pa da naročito ne ćete dopustiti, da policija bez potrebe i s Vaše strane vrijeđa imunitet potpredsjednika Narodne skupštine (dra Mačeka), Vašega zamjenika, koji je i od raspuštanja Narodne skupštine neprestano do svoga hapšenja vršio dužnost člana Državnog odbora. (Maček je bio potpredsjednik Državnog odbora).

Gospodine predsjedniče! Kada se Vi neprestano smatrate kao narodni poslanik i predsjednik Narodne skupštine; kada kao takav vršite funkcije, koje su vezane za položaj narodnoga poslanika i predsjednika Narodne skupštine; kada u ime Narodne skupštine podnosite (17. prosinca 1924. i 1. siječnja 1925.) čestitke Njegovu Veličanstvu kralju, — onda ćete priznati, da se za Vašega zamjenika i za ostalo časništvo Narodne skupštine mora uzeti, da je u istom položaju.

U ovim teškim danima, kada naš narod vodi sudbonosnu borbu za očuvanje svojih najvažnijih političkih prava i slobode izbora svojih predstavnika za Narodnu skupštinu, na čemu mora i u našoj državi počivati istinitost demokratske vlade, volja jednoga slobodnog naroda, — mi očekujemo od Vas, kao najpođesnijega zaštitnika prava Narodne skupštine i narodnih poslanika, a time i kao zaštinika prave demokratske vladavine, da svoju dužnost energično vršite, pa da opravdate ono povjerenje, kojim su Vas za predsjednika Narodne skupštine birali svi narodni poslanici, dapače i oni, koje je zagrebačka policija pohapsila, te bez čijeg povjerenja ne bi Vi zauzeli položaj predsjednika Narodne skupštine«.

Kada se Hrvatska Zajednica 25. studenoga 1924. proglasila republikanskom strankom, odlučio je Stjepan Radić, da će na listi Hrvatske republikanske seljačke stranke kod narednih izbora kandidirati i nekoliko članova Hrvatske Zajednice. Sto više: on je savjetovao, neka Hrvatska Zajednica postavi svoju listu, ako bi sudovi spriječili postavljanje liste HRSS, pa da će vodstvo HRSS svoje izbornike uputiti, neka glasuju za listu Hr-

vatske Zajednice. Toga se Hrvatska Zajednica i držala, te je postavila svoje liste u ona 3 izborna okruga, u kojima su predsjednici sudbenih stolova odbijali liste Hrvatske republikanske seljačke stranke. Ipak je Hrvatska Zajednica i na ovim listama kandidirala većinu članova HRSS, uslijed čega su izbornici HRSS oduševljeno glasovali za ove liste, smatrajući ih posve . opravdano svojim listama. Može se uopće reći, da je hrvatski narod prigodom izbora 8. veljače 1925. nastupio tako složno, kao nikada prije, jer je osjećao potrebu, da se jednodušno izjavi protiv tiranije iz Beograda.

## REZULTATI IZBORA OD 8. VELJAČE 1925. U HRVATSKOJ I SLAVONIJI

Ministarstvo unutrašnjih posala izdalo je 9. veljače komunikej, po kojemu je kod izbora narodnih zastupnika za Narodnu skupštinu 8. veljače 1925. dobila Radikalna stranka 140 mandata, Samostalna demokratska stranka 22, Hrvatska republikanska seljačka stranka 67, Davidovićevi demokrati 37, Koroščeva Slovenska ljudska stranka 20, Jugoslavenska muslimanska organizacija 15, Njemačka stranka 5, Zemljoradnici 4, Crnogorski federalisti 3, Džemijet 1 i Slovenski kmetijci 1 mandat.

Zagrebačka je županija imala 149.682 izbornika, od kojih su glasovala 110.604, i to: 83.096 za Hrvatsku republikansku seljačku stranku, 27.365 za demokrate, 5008 za radikale, a ostali za 9 drugih lista, od kojih je najveća — lista Stranke prava — dobila 570 glasova. Izabrani su od Hrvatske republikanske seljačke stranke: Juro Valečić, Franjo Malčić, Đuro Kemfelja, Josip Predavec, Ivan Granđa, dr. Ivan Pernar, Mato Jagatić, dr. Ljudevit Kežman, dr. Stanko Šibenik i Mirko Neudorfer, a od demokrata: ministar pravde dr. Edo Lukinić, Valerijan Pribićević i dr. Glišo Tadić.

Varaždinska je županija s Međimurjem imala 105.077 izbornika, od kojih su glasovala 86.733, i to: 73.948 za Hrvatsku republikansku seljačku stranku, 9222 za demokrate, 2172 za Hrvatsku pučku stranku, a ostali za 5 drugih lista, od kojih je lista Hrvatske stranke prava dobila 352 glasa. Izabrani su od Hrvatske

republikanske seljačke stranke: Juraj Žnidarić, Juraj Antolić, Dombaj, Stanko Miklaužić, Franjo Pancer i Tomo Baburić, te od s HRSS spojene Hrvatske Zajednice: dr. Ante Trumbić, dr. Ivan Krajač i dr. Ladislav Polić, a od demokrata dr. Hinko Krizman, ministar agrarne reforme.

Ličko-krbavska županija brojila je 66.670 izbornika, od kojih je glasovalo 48.157, i to: 32.522 za Samostalnu demokratsku stranku, 13.928 za Hrvatsku republikansku seljačku stranku, 1257 za radikale, 240 za Davidovićevu demokratsku stranku, 164 za Hrvatsku stranku prava, a 46 za listu Velibora Jonića. Izabrani su od Samostalne demokratske stranke: ministar prosvjete Svetozar Pribićević, Stevo Obradović, dr. Đorđe Branković i Stevan Kalember, a od Hrvatske republikanske seljačke stranke Marko Došen.

Bjelovarsko-križevačka županija imala je 94.584 izbornika, od kojih su glasovala 80.463, i to 64.959 za Hrvatsku republikansku seljačku stranku, 14.041 za Samostalnu demokratsku stranku, 605 za Hrvatsku stranku prava, 518 za Davidovićevu demokratsku stranku, a 350 za listu Jakoba Jakopića. Izabrani su od Hrvatske republikanske seljačke stranke: Stjepan Uroić, Stjepan Kukelj, Miško Račan, dr. Benjamin Šuperina, Franjo Rafaj, Ivan Kraljić i Josip Čižmeković, a od Samostalne demokratske stranke Većeslav Wilder.

Požeška je županija imala 69.268 izbornika, od kojih je glasovao 58.561, i to: 38.379 za Hrvatsku republikansku seljačku stranku, 15.000 za Samostalnu demokratsku stranku, 1962 za radikale, 835 za Hrvatsku pučku stranku, 709 za Davidovićeve demokrate, a ostali za 5 drugih lista, od toga 191 za listu Hrvatske stranke prava. Izabrani su od Hrvatske republikanske seljačke stranke: Karlo Kovačević, dr. Nikola Nikić, August Mžik i dr. Đuro Basariček, te od s njom spojene Hrvatske Zajednice dr. Albert Bazala, a od Samostalne demokratske stranke: Juraj Demetrović i Milan Čudić.

Virovitička je županija imala 70.089 izbornika, od kojih je glasovalo 58.659, i to: 35.045 za Hrvatsku republikansku seljačku stranku, 17.464 za radikale i s njime udružene samostalne de-

mokrate, 1809 za Davidovićeve demokrate, 886 za Njemačku stranku, a ostali za druge liste, od kojih je lista Vinka Lovrekovića dobila 524, a lista Hrvatske stranke prava 276 glasova. Izabrani su: Ivan Robić, Filip Lakuš i Ivan Bačmaga od Hrvatske republikanske seljačke stranke, a od s njom združene Hrvatske Zajednice: dr. Ante Trumbić i dr. Milovan Žanić; zatim dr. Momčilo Ivković od radikala i dr. Ivan Paleček od samostalnih demokrata.

Modruško-riječka županija s Kastvom i s otokom
Krkom imala je 76.005 izbornika, od kojih je glasovalo 51.114, i to: 22.935 za Hrvatsku republikansku seljačku stranku, 18.211 za Samostalnu demokratsku stranku, 5491 za Davidovićeve demokrate, 2443 za radikale, 797 za Hrvatsku pučku stranku, 172 za Hrvatsku stranku prava, a ostali za 3 druge liste. Izabrani su od Hrvatske republikanske seljačke stranke: Petar Dobrinić, dr. Ivan Banković i dr. Stjepan Buć, a od Samostalne demokratske stranke: dr. Srđan Budisavljević, Ljubomir Miljušević i dr. Milan Popović
U gradu Zagrebu je glasovalo 23.048 izbornika, i to
16.299 za Hrvatsku republikansku seljačku stranku (nosioc liste dr. Ante Trumbić), 2407 za Samostalnu demokratsku stranku, 882 za Hrvatsku stranku prava, 941 za nezavisne radnike (komuniste), 1559 za Davidovićeve demokrate, 341 za listu dra Đure Šurmina, 235 za socijaliste, a 136 za Vinka Šafara. Izabrana su oba kandidata Hrvatske seljačke stranke.

U srijemskoj županiji je u Vinkovcima glasovalo 1296
izbornika za Hrvatsku republikansku seljačku stranku a 1031 za vladine kandidate, u Vukovaru 1364 za HRSS, 542 za Davidovićeve demokrate, 457 za radikale, 84 za Samostalnu demokratsku stranku, a 29 za Njemačku stranku. U Bošnjacima je HRSS dobila 1081, vlada 70, a svi ostali 41. U Karlovcima HRSS 429, radikali 490, Samostalni demokrati 188, zemljoradnici 63, Davidovidovićevi demokrati 53, a Nijemci 3. U Zemunu je HRSS dobila 767, radikali 5748, Samostalni demokrati 1556, Njemačka stranka 950, zemljoradnici 287, Davidovićevi demokrati 56, Hrvatska pučka stranka 70, Stranka prava 22 glasa. U Mitrovici su radikali dobili 6025, samostalni demokrati 878, zemljoradnici 809, HRSS 711, socijalisti 319, Njemačka stranka 219, Hrvatska pučka stranka 34, a Stranka prava 11 glasova.

## IZBORNI REZULTATI U BOSNI, HERCEGOVINI, DALMACIJI, BAČKOJ I SLOVENIJI

U Bosni i Hercegovini polučiše radikali 21, muslimani 15, Hrvatska republikanska seljačka stranka 10, a zemljoradnici 2 mandata.

U sarajevskom okrugu je 26.630 izbornika glasovalo za Jugoslavensku muslimansku organizaciju, 24.302 za Radikalnu stranku, 8437 za Hrvatsku republikansku seljačku stranku, 1776 za zemljoradnike, a 409 za ostale. Za narodne su zastupnike izabrani muslimani: dr. Mehmed Spaho, dr. Halid beg Hrasnica i dr. Šefkija Behmen, pa radikali: dr. Milan Srškić, dr. Vlada Andrić i Košta Gnjatić, te Pavle Radić od HRSS.

U gradu Sarajevu je bilo 16.497, a u sarajevskom srezu 12.622, ukupno dakle 29.109 izbornika, od kojih je 10.845 glasovalo za radikale, 8352 za Spahinu grupu muslimana, 2799 za Hrvatsku seljačku stranku, 840 za zemljoradnike, a 273 za listu Halilbašića.

U Bihaćkom je okrugu Radikalna stranka dobila 14.768 glasova, Muslimanska organizacija 17.229, zemljoradnici 7890, Samostalna demokratska stranka 5792, Hrvatska republikanska seljačka stranka 2504, a drugi 160 glasova. Od muslimana su izabrani: Husein Alić, Hasan Miljković i Nurija Pozderac, od radikala: Vaša Jovanović i Dušan Čebedžić, a od zemljoradnika Čeda Kokanović.

U mostarskom izbornom okrugu je Hrvatska republikanska seljačka stranka dobila 4, Radikalna stranka 2, a Jugoslavenska muslimanska organizacija 1 mandat. U samom gradu Mostaru glasovalo je za muslimane 1406, za radikale 957, za Hrvatsku republikansku seljačku stranku 720, za demokrate 210, a za ostale 48 izbornika. U cijelom pak okrugu je HRSS dobila 29.993, radikali 17.010, muslimani 10.059, demokrati 4881, a ostale stranke 749 glasova.

U banjalučkom okrugu su radikali dobili 45.640 glaso-

va, Jugoslavenska muslimanska organizacija 14.819, Hrvatska republikanska seljačka stranka 12.929, zemljoradnici 6400, radikalski disidenti 1940, muslimanski egzekutivci 1072, Velikosrpska stranka 480, Hrvatska pučka stranka 301, a lista Vinka Lovrekovića 289 glasova. Za narodne su zastupnike izabrani radikali: Nikola Pašić, Stijepo Kobasica, Košta Majkić, prota Subotić, te Nešić, Bokan i Kovačević, pa 1 musliman, 1 zemljoradnik i 1 član Hrvatske republikanske seljačke stranke.

U travničkom je okrugu Hrvatska republikanska seljačka stranka dobila 18.000, Jugoslavenska muslimanska organizacija 15.000, Radikalna stranka 14.000, Samostalna demokratska stranka 112, a zemljoradnici 875 glasova. Izabrana su 3 člana HRSS, 2 muslimana i 2 radikala.

U tuzlanskom je okrugu Jugoslavenska muslimanska organizacija dobila oko 37.000 glasova, Radikalna stranka oko 35.000, a Hrvatska republikanska seljačka stranka oko 8.000 glasova. Izabrano je 5 muslimana, 5 radikala i i član HRSS.

U južnoj Dalmaciji je 43.000 izbornika glasovalo za Hrvatsku republikansku seljačku stranku, 19.627 za nacijonalni blok (t. j. za udružene radikale i samostalne demokrate), 2243 za zemljoradnike, 6677 za Davidovićeve demokrate, a 2708 za Hrvatsku pučku (klerikalnu) stranku. Od 10 izabranih narodnih zastupnika pripadalo je 6 Hrvatskoj republikanskoj seljačkoj stranci, poimence: ing. August Košutić, dr. Ivica Lorković, dr. Stjepan Košutić, Tomo Vojković, Ivan Čaldarević i Stjepan Klaić; 3 nacijonalnom bloku, poimence: dr. Prvislav Grisogono, Mirko Tripalo i Marko Komljenović, a 1 Davidovićevim demokratima, i to dr. Grga Anđelinović.

U sjevernoj Dalmaciji su 23.923 izbornika glasovala za Hrvatsku republikansku seljačku stranku, 23.091 za nacijonalni blok, 1276 za Hrvatsku pučku stranku, 1270 za Davidovićeve demokrate, 203 za radničku stranku, a 185 za listu ministra dra Mate Drinkovića. Izabrana su 3 člana Hrvatske republikanske seljačke stranke, poimence: Pavle Radić, Josip Pasarić i Rude Baćinić, pa 3 radikala, poimence: Ljuba Jovanović, dr. Niko Novaković i dr. Dušan Subotić.

U Vojvodini su bunjevački Hrvati izgubili oba svoja mandata u subotičkom izbornom okrugu, gdje su izabrana 3 radikala, 2 Davidovićeva i 1 Pribićevićev demokrat. U somborskom je izbornom okrugu izabran 1 Bunjevac uz 5 radikala i 1 Nijemca.

U ljubljanskom izbornom okrugu dobila je Slovenska ljudska stranka 47.940 glasova, vladine stranke (radikali i samostalni demokrati zajedno) 10.416, Slovenska kmetijska stranka 8712, Hrvatska republikanska seljačka stranka 4034, komunisti 2792, socijalisti 890, socijalistički disidenti 715, republikanci 380, a lista sporazuma 828. Od 10 mandata dobila je Slovenska ljudska stranka 8, Samostalna demokratska stranka 1 i Slovenska kmetijska stranka 1 mandat.

U mariborskom izbornom okrugu dobila je Slovenska ljudska stranka 52.648 glasova, Hrvatska republikanska seljačka stranka 16.392, vladine stranke 9239, Njemačka stranka 4347, Korunovi socijalisti 4098, Slovenska kmetijska stranka 3615, lista sporazuma 2137, komunisti 2112, lista Hartner 1999, lista Ravnikar 1088, socijalistički disidenti 1050, lista Zagorski 370, lista Hribar 355, lista Lovreković 193. U svemu su glasovala 99.674 izbornika za 14 mandata, pa je količnik iznosio 6.530. Slovenska ljudska stranka polučila je 11 mandata, Hrvatska republikanska seljačka stranka 3, a Samostalna demokratska stranka 1 mandat.

## MANIFESTACIJE I DEMONSTRACIJE POSLIJE IZBORA

Prema informacijama, što ih je 9. veljače primilo vodstvo opozicijonoga bloka u Beogradu, dobila je Radikalna stranka 131 mandat, Hrvatska republikanska seljačka stranka 76, Davidovićeva Demokratska stranka 42, Koroščeva Slovenska ljudska stranka 19, Jugoslavenska muslimanska organizacija 14, Samostalna demokratska stranka 11, Zemljoradnička stranka 6, Njemačka stranka 5, Džemijet (t. j. Arbanasi i Turci) 5, lista Nastasa Petrovića 2, a Slovenski kmetijci 1 mandat. Prema tomu bi od 314 narodnih zastupnika pripadalo vladinim strankama samo 143, a opoziciji 171. Ova se vijest odmah proširila iz Beograda po cijeloj

državi, te je svuda izazvala senzaciju, a na mnogim mjestima manifestacije i demonstracije.

Ministarstvo unutarnjih posala izdalo je 10. veljače 1925. komunikej, u kojemu veli također ovo: »Na glas o pobjedi opozicijonoga bloka desili su se i ovi događaji:

U Novoj Gradiški su Radićevci u 7 i po sati na večer priredili po ulicama neobuzdane demonstracije protiv kralja, kličući: »Živila republika! Živio Radić!« Četiri žandara, koji su održavali red, morali su se uklonuti pred agresivnom masom. Na poziv vlasti stigla je pomoć iz Bosanske Gradiške, i to jedan žandarski poručnik sa 40 žandara. Demonstranti su napali i ove žandare, koji su — braneći se — upotrijebili oružje. Nato su se demonstranti razbjegli po vrtovima i obližnjim selima, te su po brdima zapalili vatre na uzbunu. Nacijonalni elementi — videći bunu, a oslobođeni od terora — priključili su se u pomoć žandarima. Tada je veliki župan zatražio hitnu pomoć iz Broda na Savi. Od vojske i žandarmerije i civilnih lica, koja su došla u pomoć žandarmeriji, nitko nije ranjen. Pošto je bila noć, jošte se ne zna, da li je ranjen tko od demostranata. Za sada su uapšena 4 demostranta, a hapšenje se i dalje vrši. Sreski je načelnik obaviješten, da mu pomoć dolazi iz Požege i Broda na Savi. Ustanovljeno je, da su demostranti pokušali rasturiti pontonski most u Staroj Gradiški.

Iz Splita su vlasti obavijestile ministarstvo unutrašnjih djela, da Radićevski vođe samostalno dobivaju iz Zagreba vijesti, da je opozicija dobila većinu na izborima. Te vijesti imaju za dejstvo to, što Radićevci pokušavaju terorizirati sve stanovništvo, koje je odano državi. Nacijonalpo se stanovništvo sa svoje strane sprema na obranu. Vijesti iz Zagreba toliko se vješto i tendencijozno lansiraju, da ih je vrlo teško demantirati, naročito po selima.

Radićevci su — na glas o pobjedi opozicijonog bloka — zapalili u selu Razvađe, općine prominske sreza kninskog u Dalmaciji, kuću poznatih nacijonalaca braće Pokrajac, koja je izgorjela do temelja. Isto tako je zapaljena i kuća seoskoga glavara. Vlasti vode istragu, te poduzimlju potrebne mjere za održanje

reda i sigurnosti.

Na glas o pobjedi opozicije pokušali su Radićevci također u dubrovačkoj oblasti demonstrirati i terorizirati pristalice Nacijonalnoga bloka. Da ne bi u tome bili spriječeni, oni su naročito okomili na predstavnike vlasti. Tako su u selu Paklinama pucali na šumare. U selima Vrgovcu, Kotezima i Dusinama također su neobuzdano demonstrirali, te su razbijali prozore na kućama pristalica Nacijonalnoga bloka, a klicali su protiv kralja i za republiku.

U Hercegovini su Radićevci po mnogim mjestima pokušali da ruše kuće, naročito srpske kuće. Pojedina se privatna lica obraćaju lično ministru unutrašnjih djela, moleći za pomoć, jer se boje, da žandarmerija ne će biti dovoljno jaka za njihovu obranu. U tim brzojavima kažu, da je — na glas pobjede opozicijonoga bloka — nastalo za tamošnje srpsko stanovništvo slično stanje onomu, koje je tamo bilo poslije sarajevskog atentata godine 1914.«

## KAKO JE VLADA PP PROVODILA IZBORE

Kao jedan od prvaka opozicijonog bloka izjavio se Ljuba Davidović o prošlim izborima 10. veljače 1925. ovako: »Ovi su izbori izvršeni na način, koji je neviđen i nezapamćen u našoj državi. Vršen je na ljude najteži pritisak bez ikakova obzira na zakon i ustav. I pored svega toga izborni su rezultati tako hrđavi za vladu, da ne će moći raditi u Narodnoj skupštini. Ovi su izbori sramota za našu državu. I što je ona doživjela tu sramotu, ima da zahvali isključivo Svetozaru Pribićeviću. On je glavni krivac za sve ono, što se je odigralo u našoj zemlji. Pored sve svoje iznemoglosti — i fizičke i umne — nikada ne bi Pašić pošao na ove puteve bez podstreka Svetozara Pribićevića. Držanje biračkih masa u Hrvatskoj, Šumadiji, Sloveniji, Bosni i Hercegovini, — t. j. u svim krajevima, iz kojih opozicijoni blok crpi svoju snagu, — dokazuje, da politika sporazuma mora definitivno uspjeti. S ovim je izbornim rezultatima opozicijoni blok solidarni j i i kom- kompaktniji, nego li ikada prije.«

U Beogradu je 12. veljače 1925. održan sastanak predstavnika opozicijonoga bloka. Na taj su sastanak došli: Ljuba Davidović, Pavle Radić, dr. Antun Korošec, dr. Mehmed Spaho, dr. Ladislav Polić, Nastas Petrović, dr. Košta Kumanudi i dr. Sefkija Behmen. Konferencija je potrajala do 6 sati poslije podne, kad je izdan ovaj komunikej:

»Predstavnici svih stranaka u opozicijonom bloku — na svojem današnjem prvom sastanku — konstatiraju, da je prema nepotpunim i nepouzdanim rezultatima izbora od 8. veljače 1925., koje je vlada sada objavila, narod u cijeloj državi odobrio politiku bratskoga sporazuma, za koji se bori opozicijoni blok. Stranke opozicijonoga bloka u glavnom su sačuvale svoje pozicije, a Demokratska je stranka iz posljednjih izbora izašla pojačana. U srcu Šumadije — u kragujevačkom okrugu — dobila je dva mjesto jednoga mandata. Isto tako je narod u podrinjskom okrugu osudio današnju politiku vlade i g. Svetozara Pribićevića, otkazavši mu povjerenje, pa davši i tu demokratima dva mjesto jednoga mandata. Opozicijoni blok radosno pozdravlja ovo povjerenje u Srbiji, jer ono najrječitije pokazuje, da je među Srbijancima prihvaćena ideja narodnoga sporazuma. Iz ovoga zaključuju predstavnici opozicijonoga bloka, da bi izbori provedeni iole slobodno — bez strahovitoga nasilja i bezakonja, kao i bez nečuvenog falzifikata (krivotvorenja), činjenog na dan 8. veljače, — donijeli potpunu pobjedu politici narodnoga sporazuma i demokratske vladavine.«

Vladini su listovi u Beogradu razglasili, da se izabrani narodni zastupnici Hrvatske republikanske seljačke stranke poslije izbora dijele od 7 izabranih zastupnika, koji su članovi Hrvatske Zajednice. Ovu je vijest pobio dr. Ladislav Polić, koji je u Beogradu 12. veljače 1925. iza sjednice prvaka opozicijonoga bloka dao ovu izjavu: »Hrvatska republikanska seljačka stranka i Hrvatska Zajednica jedno smo. Samo Svetozar Pribićević hoće, da od nas napravi dvoje. Među nama nema nikakove razlike. Poznato je, da smo mi (Hrvatska Zajednica) donijeli zaključak, da ne kandidiramo napose, te smo kandidirali na listi Hrvatske republikanske seljačke stranke.. Sporazumno s HRSS postavili smo ja i dr. Trumbić naše liste samo ondje, gdje nije bila pripuštena lista Hrvatske republikanske seljačke stranke. Ponovno

velim: Hrvatska Zajednica i Hrvatska republikanska seljačka stranka jedno smo u svakom pogledu.«

Kako su bili izbori narodnih zastupnika provađani u Bosni i Hercegovini, o tomu je bivši ministar dr. Šefkija Behmen 12. veljače 1925. u Beogradu dao novinarima ove podatke:

»Izbori su u Bosni i Hercegovini provedeni pod najvećim pritiskom. Narod je tri mjeseca bio izložen raznim torturama, koje se ne mogu ni zamisliti u jednoj iole pravnoj državi. Poslije čitave godine dana raznih prijetnja, presija i proganjanja muslimanskog i katoličkog elementa nadolaze izborne metode PP vlade, kojima je okrunjena sva nepravilnost i nepravda, koju je u Bosni i Hercegovini doživio opozicijoni elemenat. Osim toga što građanima nije bila zajamčena lična i imovinska sloboda, svaki dan su se ponavljali novi napadaji. Narod je bio izvrgnut nasiljima tako zvanih četnika, koji su naoružani bombama i puškama krstarili od sela do sela. Za vrijeme ovih izbora bili su i sami žandari vladini korteši i agitatori. Oni su obilazili sela i govorili su narodu, kako su izbori za muslimane i katolike u petak, pa da zato ne trebaju u nedjelju 8. veljače ići na glasovanje, jer bi se izložili opasnosti, da dođu u sukob s radikalima.

Ali sav taj vladin teror ne bi bio ništa donio, da nije bilo falzifikata na dan izbora. Tako su u selu Gračanici u srezu Visokom u 7 sati na večer došli na birallište oboružani četnici, koji su izbornicima vikali: »Raziđite se, inače ćemo pucati!« Četnici su zatim svoju prijetnju proveli i u djelo, te su zaista počeli pucati. Tri su muslimana bila teško ranjena. Jedan je od njih — Began Begišić — nakon tri sata podlegao ranama, dok druga dvojica liječe zadobivene svoje rane. Narod se niti poslije ove teške ostvarene prijetnje nije razišao. Na tom je biralištu glasovanje potrajalo do 5 sati u jutro, premda se imalo zaključiti u 6 sati na večer. Nije bila sporost u narodu, nego u predsjedniku biračkog odbora. Narod je na biralištu ostao čitavu noć, da izvrši svoju građansku i stranačku dužnost.

To je najbolji dokaz, kako teror i nasilje nisu mogli ustrašiti, te kako je narod bio spreman na samoprijegor. Zbog toga se pribjeglo drugim sredstvima, a to su falzifikati. Imamo primjere

u Brezi, Podlugovima, Obri i Čelibićima. Tamo su čuvari kutija bili otjerani sa birališta, te su u njihovoj odsutnosti bile naše kugljice preručivane u radikalske kutije. U Oborovcu su već do podne bili iscrpljeni spiskovi, pa kada su poslije podne došli naši birači glasovati, rečeno im je, da su oni već glasovali. Radikali su naime iz obližnjih sela pokupili neke ljude, koji nisu bili uvršteni u biračke spiskove, pa su oni glasovali mjesto naših birača. Na taj način nije glasovanju pripušteno 97 naših birača. Konstatirano je, da je na nekim biralištima glasovalo više ljudi, nego li je bilo upisanih birača. To su samo slučajevi, koje sam utvrdio u svojem izbornom okrugu.«

Hrvatsko je Primorje nekada (osobito u vrijeme bana Khuena) bila prava tvrđa hrvatske opozicije. Tamo su naime bili birani: dr. Ante Starčević, Erazmo Barčić, Fran Folnegović, dr. Franjo Rački, dr. Bogoslav Mažuranić, dr. Fran Pilepić, Drago Vlahović i drugi hrvatski rodoljubi. Zato je hrvatska javnost bila neugodno iznenađena, što je Hrvatsko Primorje 8. veljače 1925. dalo razmjerno velik broj kuglica kandidatima protuhrvatskih stranaka. Ovu je činjenicu rodoljub iz Senja 11. veljače objasnio ovim riječima:

»Što je u nekim mjestima Hrvatskoga Primorja nepovoljan rezultat za hrvatske kandidature, tomu je razlog u žalosnoj činjenici, da je domaće pučanstvo osiromašeno i uopće potisnuto. Najveći izvor privrede za primorsko pučanstvo bijaše more. Ali razvoj odnošaja naše države prema Italiji umajnjio je taj izvor privrede, pa nas more više ne hrani kao nekada. Domaći elemenat pada u ekonomskoj snazi tako, da danas možemo na žalost govoriti o potpunom osiromašenju Primorja. Posjet stranaca u ljetno doba ne može niti iz daleka nadomjestiti ono, što je davala privreda na moru. Prije su mornar i kapetan plovili širom svijeta, ali su doma imali svoje kućice, te su se uvijek vraćali na rodnu grudu. Danas je sva mlađa generacija prisiljena na selidbu. To se raseljavanje osjeća diljem cijele obale. Hrvatsko je Primorje osiromašeno, a uz to je Primorje danas granica prema Italiji, uslijed čega se ondje nalazi mnogo odvisnih ljudi, naročito financa, oružnika i carinskih činovnika. Tako se može razumjeti i rezultat izbora, koji žalosno ilustrira stalno propadanje domaćeg elementa.«

Iz Mostara je 12. veljače 1925. hrvatskim novinama poslan ovaj izvještaj: »Vjerujući u pobjedu opozicije, narod je poslije izbora počeo u znak radosti paliti krijesove, a na crkvama su, zvonila zvona. Pristaše vladinih stranaka pokušali su na nekim mjestima oprijeti se spomenutim hrvatskim manifestacijama. Radi toga je dolazilo do okršaja, te je alarmirana i žandarmerija iz Vrgorca. Oružnici su u mnogim selima uhitili viđenije ljude. Tako je u kotaru Ljubuškom uhapšeno oko 200 hrvatskih seljaka, premda je već 11. veljače bio svuda uspostavljen mir.«

Oružnici su u Stajnici kod Jezerana ubili 3 hrvatska izbornika. Velika su izborna nasilja počinjena u bjelovarskom kotaru. Ovdje su silom sa birališta maknuti čuvari kutija Hrvatske republikanske seljačke stranke, dapače i predsjednici biračkih odbora, koje je imenovala vlada. To je učinjeno zato, da se iz žara HRSS uzmognu kuglice prosipati u Wilderovu žaru Samostalne demokratske stranke.

## PROGLAS OPOZICIJONOG BLOKA 13. VELJAČE 1925.

Prvaci svih stranaka, koje su činile opozicijoni blok, vijećali su u Beogradu 13. veljače 1925. cijeli dan. Oni su složno izradili svoje stanovište obzirom na novi položaj, koji je nastao poslije izbora. Predvidjeli su sve eventualnosti, koje bi mogle uslijediti do sastanka Narodne skupštine i prilikom izbora verifikacijonog odbora. Predviđene su i sve mjere za slučaj, da budu poništeni mandati Hrvatske republikanske seljačke stranke. Opozicijoni je blok zaključio, da do konačne pobjede ustraje u službi ideje narodnoga sporazuma, pa je na večer 13. veljače izdao ovaj proglas:

»Izvještaji iz cijele zemlje, koje su dobili predstavnici opozicionoga bloka, pokazuju, da su izbori od 8. veljače ove godine izvršeni po jednom unaprijed izrađenom planu, da vlada PP dobije većinu pod svaku cijenu, bez obzira na zakonske odredbe i na slobodnu volju birača.

Predsjednici biračkih odbora u Hrvatskoj smijenjeni su

uoči izbora direktnim rješenjem vlade ili njezinih organa, premda je po zakonu o izborima narodnih poslanika samo državni odbor nadležan, da donese odluku o tomu. Uklonjeni su čak i suci. Vlada je mjesto smijenjenih postavila režimske ljude; gdje pak nitko nije bio određen, tamo su ovu dužnost vršili po općinama komesari, t. j. ljudi većinom bez zakonskih i moralnih kvalifikacija, među kojima ima i pandura i služitelja.

Predstavnici opozicijonih lista sprečavani su na dan izbora prijetnjama i silom. Čuvari kutija opozicijonoga bloka ili nisu bili pušteni na biralište ili su u toku biranja izbačeni i najureni, da ne bi mogli prisustvovati prebrojavanju kuglica. Oni, koji se nisu htjeli sili pokoriti, prosto su premlaćeni, a neki i ubijeni.

Birači u masama nisu pušteni na biralište. Mnogi su sa birališta rastjerani napadajem naročito pripremljenih razbojničkih četa organiziranih vladinih plaćenika.

U južnim su krajevima (t. j. u Macedoniji) birači prisiljavani, da javno glasaju za vladine kandidate naređenjem, da — pošto ruku izvuku iz radikalske kutije, koja je bila prva, — moraju otvoriti šaku, da bi pokazali, da je prazna.

Ali sva izvršena nasilja, — koja su do sada nepoznata u parlamentarnoj historiji, — ne bi vladi donijela željeni rezultat, da mnogobrojni predsjednici biračkih odbora, — ostavši sami bez čuvara opozicijonih kutija, — nisu izvršili krađu kuglica iz tuđih kutija, pa da nisu krivotvorili izborni zapisnik. To je učinjeno po naredbi vlade, koja je zbog toga posla sama izradila i kroz državni odbor sprovela cijeli spisak predsjednika biračkih odbora, među kojima ima velik broj takovih, koji uopće ne ispunjavaju uslove zakona.

Osim toga je vlada prije izbora preko svojih organa pohapsila na hiljade naročito seljačkih birača. Mnoge je poslaničke kandidate pozatvarala i sistematski sprečavala držanje zborova i konferencija, pa čak i u privatnim stanovima.

Na dan samih izbora stavljena je u akciju i sama vojska, koja je dobila po sebe nedostojnu ulogu, da i opa, — premda mo-

ra biti izvan politike, — pripomogne, kako bi vlada dobila većinu.

Tamo, gdje je opozicija dobila većinu ili veći broj poslanika, produžena su poslije izbora najbezobzirnija gonjenja građana, koji su svoj glas dali opozicijonim kandidatima. Na taj način hoće vlada izazvati otpor, kako bi mogla blok narodnoga sporazuma optužiti, da priprema revoluciju u zemlji, pa da poslije toga provodi još teže progone i bezakonja, koje priprema već sada.

Stoga pozivamo sve birače, da pokažu, kako su ostali svijesni građani, pa da ne podlegnu ni vladinom nasilju, kao što su 8. veljače muški dali svoj glas samo za ideju, a ne — kao vladini birači — za vlast i za pare. Tako i sada neka mirno sačuvaju svečanu pobjedu pravde, poštenja, seljačke demokracije i narodne suverenosti.

Na osnovu svih ovih činjenica ne priznajemo zakonitost mandata, koje je vlada ovakvim sredstvima sebi od naroda iznudila i krivotvorila. Prema tomu vlada PP niti poslije ovih izbora nema ni parlamentarnog ni moralnog oslonca, da bi mogla ostati na upravi zemlje. Nasuprot tome naši mandati predstavljaju ogromnu većinu birača i usprkos strahovitog terora dobiveni su čistim narodnim povjerenjem.

Pravnu — a u svakom slučaju moralnu — odgovornost za stanje, koje je u našoj zemlji stvoreno onakvim izborima, snose svi državni faktori, koji su ili činili ili dopustili da se čine ovakva zločinačka nasilja i bezakonja. Oni su jedini pred narodom i historijom krivi, što je danas ugrožen ugled države i teško povrijeđen državni prestiž u zemlji i na strani.

Brižljivo ćemo pokupiti i pred cijeli svijet iznijeti, što su sve državne vlasti i njezini organi radili prije izbora, na dan izbora i poslije izbora, da bi svaki ponio punu odgovornost i snosio sve posljedice.

I pored iskušenja, u koje su mjerodavni krugovi bacili sve pobornike dogovorenog rada u našoj zemlji, ostaje opozicijom blok u cijelosti vjeran svojemu programu, pa riješen, da do kraja i konačne pobjede ustraje u službi ideje narodnog i bratskog

sporazuma.«

U Beogradu je dr. Korošec 14. veljače 1925. izjavio: »Mene toliko ne zabrinjuje sadašnja situacija, jer se ona dade popraviti ili barem izmijeniti. Ali ono, što mene najviše boli, to je činjenica, da je za čitavo vrijeme izbora, — pa i sada poslije izbora, — silno napredovala balkanizacija naše države. Izgubio se osjećaj za pravdu i nepravdu, za poštenje i nepoštenje, za istinu i laž. Zato moram s najvećom zebnjom gledati u daljnji razvoj našega političkoga života. Svuda se vidi rad za partizanstvo, a najmanje se vidi interes za državu. Politički je moral spao pod nulu. I to se nije desilo samo u Macedoniji, nego i u onim dijelovima naše države, gdje se — barem do jučer — nije toga opažalo. Očekivao sam, da će solidna zapadna kultura napredovati na Balkanu. Sada pak vidim strašnu činjenicu, da nam Azija prodire u Europu. Ozdravljenje naših prilika može doći samo po izvršenom ozdravljenju čitavoga društva našega. Još naime ne postoji jedan stožer, koji bi gledao na strogu zakonitost, ustavnost i pravilnost političkoga života. Mi uviđamo, da bi našoj situaciji bio spas u jačanju čistoga demokratskog pokreta. Bojimo se, da će ga sila ugušiti. Ako to zaista nastupi, onda mi stojimo pred anarhijom. Mi ne znamo ni jednu instanciju, ni jednu vlast, ni jednoga čovjeka, koji bi danas htio sanirati ovo stanje. Samo narod može izliječiti ove prilike. Možda bi trebalo omogućiti, da ovo strašno i koruptivno stanje proživi svoj vijek do kraja, pa da tako samo sebe ubije.«

## PROGON »HRVATSKOGA LISTA« U OSIJEKU

Srbima je osobito bilo razorno djelovanje »Hrvatskog Lista« u Osijeku. Rodoljubnim je pisanjem taj dnevnik osvojio ne samo srca svih osječkih Hrvata, nego je prodro također u sve gradove, trgovišta i sela cijele Slavonije. Može se reći, da je »Hrvatski List« već kod izbora g. 1923., — a osobito prije izbora g. 1925., — učinio yeliku uslugu uspjehu hrvatske opozicije. Zato je beogradska vlada odlučila taj dnevnik uništiti.

Osječka je policija 11. veljače 1925. odredila, da poštanska uprava ne smije otpremati »Hrvatski List«, da se tako ne bude

»Hrvatski List« mogao čitati izvan Osijeka. Ista je policija — očito po nalogu oblasnoga župana Jovana Božića — izdala 13. veljače drugo rješenje, kojim se uopće obustavlja daljnje izlaženje »Hrvatskog Lista«. Nato su osječki Hrvati odlučili, da — počevši od 15. veljače — izdavaju dnevnik »Hrvatsku Zoru«. Redarstvena je oblast zabranila izdavanje toga dnevnika. Sada su izdavači »Hrvatskoga Lista« najavili redarstvu, da će 16. veljače 1925. početi izdavati dnevnik »Hrvatski Glas«, koji je prije 3 godine bio privremeno obustavljen; ali policija nije 16. veljače dozvolila niti izdavanje ovih novina. Kad je »Hrvatski Glas« ipak 17. veljače izašao, provalila je policija u tiskaru, gdje je zaplijenila cijelu nakladu toga dnevnika.

Uprava »Hrvatskog Lista« prizvala je protiv toga nasilja na sudbeni stol u Osijeku. Kako je tamo drmao ovejani, zagrižljivi i nepravedni Srbin, potvrdio je sudbeni stol zabranu izdavanja »Hrvatskoga Lista«. Protiv toga zaključka prizvala je uprava »Hrvatskoga Lista« na banski stol u Zagreb. Tu je ipak pobijedila pravednost. Banski je naime stol početkom ožujka 1925. poništio zaključak sudbenog stola osječkoga, te je 5. ožujka 1925. opet u Osijeku počeo izlaziti »Hrvatski List« na radost mnogobrojnih prijatelja svojih.

## EVOLUCIJA STJEPANA RADIĆA

U veljači g. 1925. je narodni zastupnik dr. Edmund Lukinić predložio, da se banska palača na Markovom trgu pretvori u gimnaziju. Tomu se usprotivio Nikola Pašić, koji je rekao: »Iz banske palače učinit ćemo kraljevski dvor u Zagrebu«.

Pašić je dozvolio Radiću, da u zatvoru piše političke članke, koji će u hrvatskoj i srpskoj javnosti stvarati želju za sporazumom između radikala i »Hrvatske republikanske seljačke stranke«. Prvi je članak — pod naslovom »Treba se ozbiljno zamisliti« i — izašao već 20. veljače 1925. u »Jutarnjem Listu«, odakle ga preštampaše beogradske novine. Mjesto Radićeva imena stavljena je oznaka, da je taj članak poslan »s naročite strane«. Članak svršava ovim riječima:
»Nesumnjivo je, da Srbe predstavljaju danas u glavnom Pašić

i Davidović, Hrvate Radić, a Slovence dr. Korošec. Pa kad znamo, da će tako biti i u buduće, onda bi trebali svi oni poraditi na tome, da se nađe neka platforma za neki prethodni sporazum, neku provizornu koncentraciju, iza koje bi se onda moglo dalje poći. Prije svega imale bi se prigodom verifikacije obaviti korekture izbornih bezakonja. Treba se dakle ozbiljno zamisliti u situaciju, jer ona je — ako nam je do zajedničkoga pravog života — takova, da se iskrenim sporazumom možemo jošte svi spasiti.«

Neke od spomenutih članaka pisao je po Radićevoj instrukciji zagrebački novinar Antun Schlegel, koji je preuzeo ulogu posrednika između Pašića i Radića. Schlegel bijaše »persona grata« na kraljevskom dvoru. Kako se pak Schlegel još na proljeće 1924. odijelio od Svetozara Pribićevića i priklonio demokratima Ljube Davidovića, počeo je u svojim člancima Pribićevića prikazivati kao kamen smutnje. Tako se u javnom mnijenju hrvatskog i srpskog naroda ustalila misao, da je Pribićević ona »crna duša«, koja je dovela do tolikog razdora između Srba i Hrvatar

Radikali su odlučili napustiti Samostalnu demokratsku stranku, koju bi imala zamijeniti »Hrvatska republikanska seljačka stranka.« U tu im svrhu dobro dođe afera, koju je izazvao ministar pravde dr. Lukinić sa sekvestrom imanja Thurn-Taxisa u Hrvatskoj. Radikalske su novine iznašale potankosti o toj aferi. Tvrdilo se, da je taj sekvestar donio 25 milijuna din., koji su upotrijebljeni za financiranje Samostalne demokratske stranke. Javno se mnijenje tako uzbunilo, da je Pašić odredio obustavu svih rješenja ministarstva pravde.

## SJEDNICA HRVATSKOGA NARODNOGA ZASTUPSTVA 4. OŽUJKA 1925.

U Zagrebu se 4. ožujka 1925. sastadoše narodni zastupnici Hrvatske republikanske seljačke stranke i Hrvatske Zajednice. Manjkalo je vodstvo HRSS, jer je predsjednik Stjepan Radić bio u zatvoru, dok su još uvijek bili u redarstvenoj vojarni (u Vlaškoj ulici broj 74) internirani potpredsjednici dr. Vladko Maček i Josip Predavec, tajnici dr. Stjepan Košutić i dr. Juraj Krnjević,

te Radićev zet ing. August Košutić. Sjednici je predsjedao Karlo Kovačević, a o političkoj situaciji je izvijestio Pavle Radić. Dugo se raspravljalo o nacrtu radnoga programa, te su stvoreni ovi zaključci:

1. Hrvatsko narodno zastupstvo odobrava ulaz HRSS u »Blok narodnoga sporazuma i seljačke demokracije«, te u parlamentarnu zajednicu toga bloka. Usvaja prijedlog, da ova parlamentarna zajednica ima jednoga predsjednika i jedno vodstvo, odgovorno plenumu svih narodnih zastupnika spomenutog bloka. Prihvaća se predloženi »Nacrt radnoga programa« s tim ovlaštenjem, da taj radni program može vodstvo bloka popuniti i usavršiti na istom temelju narodne suverenosti i u istom duhu seljačke demokracije.

2. Hrvatsko narodno zastupstvo najodlučnije ističe i naglašuje svoj pacifizam ponosno i sretno, što je hrvatski narod samoprijegornom strpljivošću — te u političkoj povijesti još neviđenom političkom zrelošću i neustrašivošću — u isti mah odolio svim strahovitim izazovima i kušnjama, te povećao broj glasova za 50 tisuća (od 480 na 530 tisuća); a bio bi glasovanjem povećao i razmjerni broj mandata, da nije bilo naknadnoga presipavanja kuglica i krivotvorenja izbornih zapisnika.

3. Hrvatsko narodno zastupstvo izrazu je svoje nepokolebivo uvjerenje, da je proti divljačkom despotskom režimu najuspješniji način borbe povesti u parlamentu najveću sistematsku borbu, a prema potrebi i potpunu parlamentarnu apstinenciju, naročito za onaj slučaj, ako utamničeni zastupnici HRSS ostanu i dalje od 7. ožujka u zatvoru, te ako Radikalna stranka ovjerovi i one mandate, za koje je nepobitno dokazano, da su stečeni samo krađom kuglica i krivotvorenjem izbornih zapisnika.

4. Hrvatsko narodno zastupstvo konačno ganuta srca i zahvalne duše s udivljenjem odaje počast svima žrtvama izborne strahovlade radikalsko-batinaškoga bloka. S tim u vezi najodlučnije u ime hrvatskog naroda prosvjeduje, što vlada — gazeći i posljednji trag parlamentarizma — drži u zatvoru 7 narodnih zastupnika HRSS, koji su polučili 10 mandata, samo da njihovom odsutnošću sebi osigura parlamentarnu većinu. Podjedno najoš-

trije osuđuje mučitelje i progonitelje seljačkog naroda uopće. Naročito pak pozdravlja srpsko seljaštvo, koje je za ideju narodnoga sporazuma izdržalo muke i progone u teškoj našoj zajedničkoj borbi.

Hrvatsko je narodno zastupstvo na sjednici u Zagrebu 4. ožujka 1925. zaključilo, da će u Narodnoj skupštini u Beogradu činiti poseban parlamentarni klub, koji će se zvati »Hrvatski seljački klub«. Za predsjednika je toga kluba bio izabran Pavle Radić, za potpredsjednika dr. Ivica Lorković, a za tajnike Nikola Breka i dr. Albert Bazala. Istoga su dana na večer svi članovi toga kluba pošli u Beograd.

## BORBA ZA VERIFIKACIJU MANDATA

Radikalna je stranka nasiljem i drugim izbornim zloporabama polučila 143 mandata. Samostalni su demokrati javljali u novinama, da imaju 23 mandata. Međutim se ispostavilo, da njihov klub broji samo 19 narodnih zastupnika, jer su Milan Čudić iz Požege i Mirko Tripalo stupili u radikalski klub, dočim dr. Ivo Milić nije bio izabran, a dr. Dušan Bošković se bavio mišlju, da osnuje posebnu vojvođansku stranku.

Beogradska je vlada 5. ožujka na slobodu pustila samo dra Milovana Žanića, koji je u novogradiškom zatvoru odsjedio 16 dana. Naprotiv je u zatvoru pridržala Stjepana Radića, a u pritvoru dra Vladka Mačeka, Josipa Predavca, dra Stjepana Košutića, ing. Augusta Košutića i dra Jurja Krnjevića. Poput njih nisu u Narodnu skupštinu mogli doći Jure Valečić i Franjo Rafaj radi bolesti, a Marko Došen, Rude Baćinić i dr. Ljudevit Kežman radi boravka u inozemstvu. Od Davidovićevih demokrata nije došao samo dr. Voja Marinković, a od radikala Husein Agić, koji je u međuvremenu umro. Od zemljoradnika nije došao Čeda Kokanović, jer se nalazio u zatvoru.

Kada se 7. ožujka 1925. sastala Narodna skupština, proglašen je dobnim predsjednikom Davidovićev demokrat Arsa Lazić, koji je imao 76 godina. Nato su prisutni narodni zastupnici predavali svoje vjerodajnice. Radićevu je vjerodajnicu predao dr.

Trumbić. Jednako su predane vjerodajnice pritvorenih zastupnika dra Mačeka, dra Krnjevića, ing. Augusta Košutića, Josipa Predavca i dra Stjepana Košutića. Kad je to bilo obavljeno, ustade demokrat Mihajlo Kujundžić, te reče: »Na predsjedništvo su se obratili dr. Vladko Maček, Josip Predavec, August Košutić, dr. Juraj Krniević i dr. Stjepan Košutić, te su mu saopćili, da im je policija onemogućila dolazak u Narodnu skupštinu.«

Nato je dobni predsjednik Arsa Lazić izjavio: »Iz ovoga saopćenja vidi se, da su narodni poslanici: dr. Maček, Predavec, dr. Krnjević, te August i dr. Stjepan Košutić u pritvoru, te su stoga spriječeni da prisustvuju današnjoj sjednici Narodne skupštine i da vrše svoju političku dužnost. Na osnovu 88. člana ustava te 1. i 103. člana poslovnika tražim od vlade, da imenovanim poslanicima omogući prisustvovanje. Da bi to vlada mogla učiniti, zaključujem današnju sjednicu, a narednu ću sjednicu sazvati pismenim putem«.

Iza toga je cijela opozicija izašla iz dvorane, u kojoj su ostali samo radikali, samostalni demokrati i Nijemci. Vlada se odmah povukla u ministarsku sobu na vijećanje, kako bi našla izlaza iz toga škripca. Vijećanje je potrajalo 25 minuta, nakon čega se vlada vratila u dvoranu s odlukom, da se sjednica ima nastaviti. Ovu je odluku vlada obrazložila odredbom poslovnika, u kojemu stoji izričito rečeno, da se Narodna skupština mora konstituirati već prvoga dana.

Nato je radikal dr. Milan Simonović predložio, da se mjesto Arse Lazića izabere za dobnoga predsjednika samostalni demokrat Stevan Obradović. Njegov su izbor prisutni narodni zastupnici popratili pljeskom. Obradović se uspne na predsjedničko mjesto, te reče: »Zahvaljujem na počasti. Po 2. članku zakona o poslovnom redu Narodne skupštine ima se odmah pristupiti izboru privremenog predsjednika. Pozivam sekretare, da prozovu poslanike.«

Kad je izvršeno prozivanje, objavljen je u skupštini ovaj rezultat: Od 315 poslanika, koliko ih broji Narodna skupština, glasovalo je svega 167, i to za dra Nikolu Subotića, dok su Nijemci predali 6 praznih listića. Subotić odmah zauzima predsjedničko

mjesto, pa reče, da zaključuje današnju sjednicu, a narednu određuje za sutradan sa dnevnim redom: »Izbor verifikacijonog odbora.«

Radi takvog parlamentarnog nasilja vladine većine došlo je sutradan u Narodnoj skupštini do burnih prizora. Prvi je dr. Milovan Žanić konstatirao: »To nije bio parlamenat, nego konvent!« Ipak su radikali i samostalni demokrati uspjeli nastaviti sjednicu i provesti izbor verifikacijonog odbora, do čega im je bilo najviše stalo. Glasovalo je 297 narodnih zastupnika, od toga 160 za vladinu, a 137 za opozicijone liste. U revizijonalni odbor, koji je brojio 21 člana, izabrano je 10 radikala i 1 samostalni demokrat (dr. Srđan Budisavljević), da vladine stranke imaju većinu. Od Hrvatske seljačke stranke izabrani su dr. Ante Trumbić, dr. Ladislav Polić, dr. Albert Bazala i dr. Nikola Nikić; od demokrata: Dragutin Pećić, dr. Kumanudi i Košta Timotijević, od Slovenaca dr. Hohnjec, od Muslimana Kulenović, a od zemljoradnika Joca Jovan ović, za kojega su osim zemljoradnika glasovali Nijemci i crnogorski federalisti.

## AFERA SA SEKVESTROM IMANJA TURN-TAXIS

Početkom ožujka g. 1925. pročulo se u cijeloj državi za aferit zbog skidanja sekvestra nad imanjem kneza Turn-Taxisa u Hrvatskoj. Radi ove su afere već prije pala dva ministra (dr. Prvislav Grisogono i dr. Ninko Perić), jer nisu htjeli udovoljiti željama klike stanovitih političara, koji su bili angažirani u tome poslu. Ministar pravde dr. Eda Lukinić udovoljio je želji beogradskog odvjetnika Jakoba Čelebonovića, koji je kao punomoćnik kneza Turn-Taxisa molio, da se ukine sekvestar, pa da se kneževa imanja kod Siska i u Gorskom kotaru predadu »Akcijonarnom društvu za eksplotaciju šuma u Beogradu«. Lukinićevo rješenje glasilo je ovako:

»Rješavam, da se na imovini kneza Alberta Turn-Taxisa i Akcijonarnog društva za eksplotaciju šuma u Beogradu skine sekvestar sa cjelokupne pokretne i nepokretne imovine kneza Alberta Turn-Taxisa, koja se nalazi u Hrvatskoj, te sa gotovine, koja se nalazi u pohrani kod odjeljenja za rukovanje s neprija-

teljskom imovinom. (Knez je naime Albert Turn-Taxis bio austrijski državljanin, zavičajan u općini Maxclan savezne austrijske države Salzburg).

Sve ovo nepokretno i pokretno imanje predaje se na slobodno raspolaganje Akcionarskom društvu za eksplotaciju šuma u Beogradu. Dosljedno tome dozvoljava se, da se od strane gruntovne vlasti dozvoli prijenos prava vlasništva s imanja kneza Alberta Turn-Taxisa na Akcijonarno društvo za eksploataciju šuma u Beogradu uz zabilježbu zabrane otuđivanja ovog nepokretnog imanja kroz pet godina. Jedino dozvolom nadležnog ministra pravde može se za vrijeme prvih pet godina dozvoliti otuđivanje ovih nepokretnina. Gotovina, koja se nalazi u pohrani, ima se isplatiti na ruke advokata Jakoba Čelebonovića, punomoćnika kneza Alberta Turn-Taxisa.

Prijenos prava tabularnog vlasništva ima se obaviti u korist Akcionarriog društva za eksploataciju šuma u Beogradu najdulje u roku od jedne godine nakon predaje desekvestriranog dobra u fizički posjed. Odluku ima izvršiti odjeljenje (ministarstva pravde) u Zagrebu.«

Lukinić je sekvestar s imanja kneza Turn-Taxisa skinuo bez znanja Nikole Pašića, predsjednika beogradske vlade. Navodno nije o tomu obavijestio niti Svetozara Pribićevića. On je to pitanje riješio mimo Pašića i ministarskog vijeća. Radikali su bili ogorčeni, kada su doznali, da je tako mastan zalogaj zapao Samostalnu demokratsku stranku.

Radikali su tražili, da se poništi 61 mandat Hrvatske republikanske seljačke stranke, pa da se potvrde samo mandati onih zastupnika, koji su članovi Hrvatske Zajednice, a ne HRSS. Tomu se isprvice usprotiviše Samostalni demokrati, i to ne iz osjećaja pravednosti, nego iz posve stranačkog razloga. Oni su naime vidjeli, da će u tom slučaju moći radikali vladati bez samostalnih demokrata, jer će bez njih imati većinu u Narodnoj skupštini. Vlada naime nije namjeravala novim izborom popuniti poništene mandate HRSS.

Da pritisnu samostalne demokrate, iznijeli su radikali na

vidjelo njihovu aferu s imanjem kneza Turn-Taxis, za koju su već i prije znali, samo su ju čuvali kao svoju rezervu. Novine su izvijestile, da su samostalni demokrati dr. Eda Lukinić i Danilo Dimović te beogradski odvjetnik Jakov Čelebonović i njihovi drugovi iz imanja kneza Turn-Taxis digli 8 milijuna dinara, koje su djelomice upotrijebili također u izborne svrhe Samostalne demokratske stranke. Radikali su samostalnim demokratima postavili alternativu: ili ćete u verifikacijonom odboru glasovati za poništenje 61 mandata Hrvatske republikanske seljačke stranke ili će dr. Eda Lukinić radi afere Thurn-Taxis biti predan sudu. Nato su samostalni demokrati na sjednici verifikacijonog odbora 16. ožujka 1925. glasovali za prijedlog radikala dra Milana Simonovića, koji je glasio: »Predlažem, da se u dotičnim izbornim okruzima, u kojima su pored predstavnika drugih pojedinih stranaka kandidirali i predstavnici HRSS, koji su izabrani za narodne poslanike, ponište mandati kao diskvalificirani za narodne poslanike. Čast mi je predložiti akt ministra unutrašnjih djela, po kojemu će se moći da utvrdi, na koja se lica to odnosi.«

Nato je Pašić pardonirao samostalne demokrate uz ova dva uvjeta: 1. Knez Thurn-Taxis i »Akcionarno društvo za eksploataciju drva« imaju izjaviti, da su imanja preuzeli u potpunom redu, pa da se odriču svake naknade štete. 2. Iz dobara kneza Turn-Taxisa ima se izlučiti kompleks od 15.000 jutara, koji je nuždan za provedbu segregacije šuma. Daljnji je Pašićev zahtjev bio političke naravi. On je naime zatražio, da se samostalni demokrati u narednoj rekonstrukciji vladinoga kabineta odreknu ministarstva pravde i svih onih ministarstava, koja imaju doticaja sa privredom, i to zato, »jer se oni u tim stvarima lako pokolebaju«, kako je svoj zahtjev obrazložio Pašić.

U ministarstvu prosvjete održana je konferencija samostalnih demokrata. Tu su dr. Grisogono, dr. Ivan Paleček i Juraj Demetrović konstatirali: »Afera Turn-Taxis poprskala je Samostalnu demokratsku stranku, koja je time uglavljena kao korupcijonistička stranka, te je sada izvrgnuta na milost i nemilost radikalima.«

## OSNUTAK »BLOKA NARODNOGA SPORAZUMA I SELJAČKE DEMOKRACIJE«

Posredovanjem Antuna Schlegla odlučiše prvaci HRSS u Beogradu — privolom Stjepana Radića — napustiti svoje republikanstvo. Oni su 4. ožujka 1925. zaključili, da će zajedno s Davidovićevim demokratima, bosanskim muslimanima i Slovenskom ljudskom strankom osnovati »Blok narodnoga sporazuma i seljačke demokracije«. Tim povodom izjavljuju prvaci HRSS ovo: »Hrvatsko narodno zastupstvo — uza sve to, što Vidovdanski ustav nije primljen hrvatskim glasovima, — ipak ga priznaje. Mi smo za monarkiju i za parlamentarizam engleskoga tipa. Išli smo do krajnih mogućnosti, pa smo dokazali, da smo za konstruktivan rad.«

Narodni zastupnici HRSS u Narodnoj skupštini stvoriše »Hrvatski seljački klub«. U ime toga kluba vodio je Pavle Radić pregovore s Davidovićem, Korošcem i Hrasnicom. Oni su 21. ožujka stvorili »Blok narodnoga sporazuma i seljačke demokracije« s ovim programom političkoga rada:

»1. Stranke bloka — stojeći na načelu ravnopravnosti Srba, Hrvata i Slovenaca — složne su u tome, da je država SHS jedna cjelina, čije su granice nepovredive, a čije se definitivno unutrašnje uređenje ima izvesti slobodnim narodnim sporazumom Srba, Hrvata i Slovenaca prema dolje izloženim načelima.

2. Definitivno izvođenje narodnoga sporazuma normalnim zakonskim putem i na osnovi demokratske vladavine — bez ikakvih unutrašnjih potresa i bez slabljenja našeg međunarodnog položaja — najpotpunije je mogućno samo s monarkijom engleskoga tipa, a zasnovano i izloženo u narodnoj suverenosti.

3. Naša država ima da bude seljačka demokracija, uređena po sistemu self governementa (samouprava) od općina sve do parlamenta.

4. I blok u cjelini i pojedine stranke u njemu složne su u tome, da je njihova politika potpuno samostalna i opredijeljena

jedino voljom naroda i narodnim interesima. Stoga ostaje i u buduće slobodna i nezavisna od svake obveze prema inozemstvu, — i to tako, da narodni interesi budu u skladu s idejom čovječnosti i s općim međunarodnim težnjama za trajnim mirom.

5. Blok isključuje diktaturu svake vrsti. U politici stoji na načelu narodnoga sporazuma i seljačke demokracije, a u privrednim pitanjima na načelu staleškoga sporazuma i saradnje.

6. Stojeći na načelu održanja privatne svojine, blok će izvoditi sve potrebne društvene reforme, koje treba uređivati u duhu socijalne pravde i u smislu socijalnih dužnosti. Privredni život našega naroda — naročito seljačkog — ima se razvijati na zadružnim načelima.«

Stanovite riječi u tome programu pokazuju, da je kod njegova stvaranja sudjelovao i sam Stjepan Radić, premda se nalazio u zatvoru kod sudbenoga stola u Zagrebu. Program su potpisali: dr. Antun Korošec za Jugoslovenski klub. Ljuba Davidović za klub Demokratske stranke, Pavle Radić za Hrvatski seljački klub i dr. Halid beg Hrasnica za Jugoslavensku muslimansku organizaciju.

## DAVIDOVIĆEVA OPOMENA RADIKALIMA

Tekst toga programa objavio je 22. ožujka 1925. u sjednici Narodne skupštine Ljuba Davidović, koji je tom prigodom rekao ovaj govor u ime Bloka narodnoga sporazuma:

»Ne priznajemo zakonitost izvršenih izbora. Oni su izvršeni tako, kao još nikada u ovoj zemlji. Zakoni nisu bili vršeni, a ustav nije bio poštivan. Izigravana su najosnovnija građanska prava. Tekovine mnogih generacija teško su i bolno kompromitirane. Svrha ovih izbora bila je, da sređuje naše nesređene unutarnje prilike, da podigne ugled naše otačbine. Dva su bila puta, kojima je vlada morala ići, da dođe do te svrhe. Dvije su politike bile na raspolaganju: politika sporazuma i politika čvrste ruke. Trebalo je prijeći na onu prvu politiku: sporazuma s iskrenošću i jednakošću svih građana u ovoj zemlji na osnovnim principima

demokracije. Ali je vlada otišla na drugu stranu: na politiku jake ruke. Ovu politiku mi zovemo politikom sile, jer je vrlo često prelazila u otvoreno nasilje; ona je dapače katkada graničila s otvorenim barbarstvom.

Mi smo i u opoziciji i na vladi uvijek bili za politiku sporazuma. Današnja je pak vlada bila za politiku sile. I na tome smo se razišli. Na tom je pitanju izvršena promjena vlade.

Vlada je izašla na izbore s parolom »protiv boljševizma«, i to zato, što se ta parola mnogo lakše razumjela na zapadu, gdje je pitanje boljševizma bilo aktivno. Tako je vlada od velikih naših saveznika dobila privolu, da se u našoj zemlji stvori »antiboljševički front«. I zato je u inozemstvo išao jedan ministar.

Ali naši komunisti nisu bili ozbiljna izborna opasnost za našu vladu. Trebalo je naći drugu jaču i snažniju stranku, koja je ozbiljan izborni takmac, pa nju proglasiti komunističkom strankom. Time je vlada došla u vrlo interesantan položaj, da onima, koji kažu, da nisu boljševici, govori, da jesu, a onima, koji kažu »jesmo boljševici«, vlada veli: »Niste boljševici«. Za politiku sporazuma glasovalo je 350.000 izbornika više, nego li za politiku čvrste ruke.

Prije izbora nam se stalno prigovaralo, da mi vodimo politiku na programu, koji nije bio naš izborni program. Danas, kada smo izašli pred narod s politikom za sporazum, mi smo dobili pravo, da u ime te politike i toga sporazuma radimo i dalje. Mi smo po tome pravu i po toj dužnosti nastavili rad na politici sporazuma, pa mogu kazati, da smo ga skoro i dovršili. Pošto danas prvi put kao jedna »parlamentarna zajednica« izlazimo pred Narodnu skupštinu, dužan sam, da u prvom redu saopćim naš program, koji glasi:

I. Parlamentarne stranke, koje su do sada bile udružene pod nazivom »Opozicijonog bloka«, osnivaju stalnu parlamentarnu zajednicu pod imenom: »Blok narodnoga sporazuma i seljačke (ljudske) demokracije«, te u Narodnoj skupštini nastupaju kao jedna cjelina u svim pitanjima, u kojima se radi o skupnoj politici ove zajednice. Organi bloka jesu predstavnici izvršnog od-

bora (uži i širi), te skupna sjednica narodnih poslanika.

II. Ovaj blok uzima za osnovu svojega radnoga programa deklaraciju Davidovićeve vlade od 12. kolovoza 1924., koja će se upotpuniti drugim potrebnim zakonskim prijedlozima, naročito: zakonom o jamstvima sudske nezavisnosti, o slobodi štampe, te o slobodi sastajanja i udruživanja, pa zakonom o samoupravi seoskih i gradskih općina.

III. Načini sprovođenja posljednjih izbora dokazuju hitnost zakona, kojim će se snažnije zaštititi sloboda izbora i točno označiti odgovornost organa, koji sudjeluju pri vođenju izbora, a pooštriti kazne i propisati ubrzani postupak za suđenje krivcima. Verifikaciju poslaničkih mandata treba da vrši sud.

IV. Osnova politič. rada sastoji se iz programatičkih načela, koja su već bila djelomice izražena u saopćenju predsjedništva Hrvatske republikanske seljačke stranke od 24. rujna 1924., i to poimence (tu se nabraja gore spomenutih 6 točaka).

Ovaj program primili su posebno klubovi stranaka, koje su u bloku, a primio ga je i zajednički klub cjelokupnog bloka. To je dovoljna garancija, da će on biti izvršen. Iznijeli smo ga pak iz dva razloga: da je sporazum moguć i da je realnost. Iznijeli smo ga i zato, da bismo postavili pitanje: može li se i dalje ostati na politici i sile i nasilja?

Sila je privremena. To ne treba nitko da smetne s uma. Ako je u ovoj zemlji ikada bilo čvrste ruke, — kako se to vrlo rado i često govori, — ona je u toj zemlji bila prije 12 decenija. Starac Fočo Mehmed aga i Mehmed Aganlija podijeliše ovu zemlju u ajluke i u njoj su vršili ajluke. Ali jedan oružani i snažni pokret Karađorđa uklonio je to i uništio.

Naša centralistička vlada podijelila je našu zemlju u dvije nadležnosti. Tako su u nadležnost ministra predsjednika ušle: južna i sjeverna Srbija, Bosna i Hercegovina, pa Crna Gora, Srijem i jedan dio Dalmacije. U ajluk pak ministra prosvjete (Svetozara Pribićevića) ušle su: Hrvatska, Slovenija i ostali dijelovi naše zemlje, koje ne napomenuh.

I počelo se u našoj zemlji raditi onako zlo, kao što nikada ranije nije bilo. Prvi je udarac dan opoziciji rasturanjem zborova. Vi ste pod nazivom »Petra Mrkonjića« formirali čete, koje su rušile slobodu građana ove zemlje. Pod njegovo ime kupite vi razne probisvijete, da ruše našu slobodu. Među ovim četnicima imate vi ljude, kao što je nekakav De Galwitz, koji se otvoreno hvali, govoreći: »Majka mi je Madžarica, otac čisti Rus, a ja sam Srbin radikal«. Prvi je povjerenik velikoga župana u Bregalnici nekakav Ivandić. Taj čovjek je poslije povlačenja naše vojske iz bregalničkoga kraja (g. 1915.) svojom rukom koje pobio koje poklao 150 naših ranjenih i bolesnih vojnika. (Dalje govori Davidović o zlostavljanju samih narodnih zastupnika prigodom agitacije pa navodi slučajeve Sekulića, Pećića, Grola, Tomljenovića, Stajijića i Krafta, a zatim svoj govor svršava riječima:) Ako vi izvršite stanovite namjere, koje imate, onda ćete zadati smrtan udarac ideji i narodnog i državnog jedinstva.
Neka nitko i nikada ne smetne s uma lijepu našu riječ, da je narod kao onaj oblak, koji blagotvorno orosi, ali koji i strahovito pokosi.«

## TUČNJAVA U NARODNOJ SKUPŠTINI

U sjednici Narodne skupštine od 22. ožujka 1925. počeo je dr. Albert Bazala svoj govor riječima: »Gospodo narodni zastupnici!« Radikal Vaša Aleksić doviknuo mu je: »Ispravite to! Poslanici nisu zastupnici«. Nato je dr. Bazala nastavio: »Vrlo dobro! Primam Vašu ispravku i konstatiram, da nas ovdje ima dvije vrsti. Jedni su poslani od vlade, a drugi su došli ovamo, da zastupaju narod. Dakle: gospodo vladini poslanici i narodni zastupnici!«

Radi ove duhovite primjedbe silno se uzrujaše radikali.
Prema dru Bazali pojuriše radikali Srećković, Leovac, dr. Grgin i Tomo Popović. Srećković je Bazalu udario šakom po licu ispod oka, a radikal Bingulac prišao je Bazali s leđa, te ga je pesnicom udario u glavu. Nato su s lijevice i desnice pridošli brojni zastupnici do govorničke tribine, na kojoj je stajao dr. Bazala. Tu se razvila velika tučnjava, u kojoj je sudjelovalo 60 do 70 zastup-

nika, a najviše radikala i Davidovićevih demokrata. Padali su udarci i zaušnice, a naskoro su u akciju, stupili stolci stenografa i poklopci klupa. U toj se gužvi isticao Slovenac Žebot svojom tjelesnom snagom. On je uhvatio Srećkovića za prsa, a Tomu Popovića bacio je o zemlju. Beširović i Petrović navališe na demokrata Ignjata Stefanovića, kojemu su o glavu razbili stolac. Srećkoviću se na licu vidjela velika modrica. I neki su drugi zastupnici bili jače izgrebeni po licu. Tučnjava je trajala 20 minuta, a red su uspostavili oružnici.

O toj nemiloj zgodi u Narodnoj skupštini raspravljahu sutradan (23. ožujka) dr. Antun Korošec, dr. Ladislav Polić, dr. Halid beg Hrasnica, Ljuba Davidović i dr. Košta Kumaniidi. Oni su zaključili, da »Blok narodnoga sporazuma i seljačke demokracije« mora za obranu narodnih zastupnika u sjednicama Narodne skupštine osnovati poseban odbor od najjačih ljudi opozicije. Ovi imaju zaposjesti mjesta u prvim klupama do lijeve govornice, s koje govore opozicijonalci. Odbor za obranu će strogo nadzirati držanje radikala i samostalnih demokrata prema govornicima opozicije, te će sprečavati svaki fizički napadaj na opozicijonalce. Uz to će budno paziti na točno izvršavanje poslovnika, te će odmah prosvjedovati protiv svakog kršenja poslovnika. Ako će radikali ili samostalni demokrati upadicama ili na koji drugi način smetati govorniku opozicije, tada će odbor za obranu odmah zauzeti isto stanovište prema vladinim govornicima. Sastav toga »odbora za obranu« preuzeo je Davidovićev prijatelj Agatonović.

## GOVORI LADISLAVA POLIĆA I STJEPANA UROIĆA PROTIV »OBZNANE«

U sjednici Narodne skupštine od 25. ožujka 1925., na kojoj se raspravljalo o prijedlogu verifikacijonog odbora, ustao je narodni zastupnik dr. Ladislav Polić, profesor državnoga prava na hrvatskom sveučilištu u Zagrebu. Polić je održao ovaj govor, koji je u Beogradu i u cijeloj državi pobudio veliku pažnju:

»Zakon za zaštitu države i javne bezbednosti svakako je protuustavan čin. To je gledište prihvatio i prof. Slobodan Jova-

nović, pa se danas može reći, da u toj stvari nema sumnje u nauci. Taj naime zakon najprije protuslovi 42. članu ustava, gdje su taksativno i limitativno nabrojene sve kvalifikacije i diskvalifikacije za jednoga narodnoga zastupnika. Prema tomu se ne mogu običnim zakonom određivati kvalifikacije i diskvalifikacije, kako to čini 18. član Zakona o zaštiti države.

Čitav taj zakon protuslovi i načelima demokracije, koja su izražena u 4. članu ustava, gdje se govori o jednakosti svih građana pred zakonom. Tu se ustanovio jedan izuzetan zakon za jednu stranku, pa da kod nas imaju sudovi pravo cijeniti ustavnost zakona, onda nema sumnje o tomu, da bi taj zakon proglasili protuustavnim, kako se to događa na pr. u Švicarskoj i u Sjedinjenim Državama Amerike, gdje sudovi imaju to pravo.

Naročito je ustavu protuslovna odredba drugoga stava 18. člana toga zakona, po kojoj lica, koja sada drže prednje funkcije, razrješavaju se istih, čim na snagu stupi ovaj zakon. To je u protivrječju s 8. članom ustava, koji kaže: »Kazna se može ustanoviti samo zakonom, a primijeniti jedino na djela, za koja je zakon unaprijed kazao, da će se tom kaznom kazniti.« Zakon pak za zaštitu države izriče kaznu za djela, koja prije nisu bila označena kao kažnjiva.

Izvješće verifikacijonog odbora veli: »Obznana od 23. prosinca 1924. je jedno rješenje ministarskoga savjeta kao najvišega upravnog organa.« Protivno tomu tvrdim, da je ministarski savjet samo savjetodavni organ, pa da on može rješavati jedino u onim slučajevima, gdje ga zakon izričito ovlašćuje na to. A gdje je taj zakon, koji ovu. kompetenciju daje ministarskom savjetu?

Obznana nije po svojoj pravnoj prirodi uredba, jer to rješenje ne sadržaje apstraktna pravna pravila, koja bi se protezala na određeni niz pravnih slučajeva, nego je generalna odredba, koja donosi niz konkretnih mjera. Zato, što to nije apstraktna norma, predleži to rješenje ispitivanju sudova, i to kako upravnih tako i administrativnih. Ako pak Obznana nije ništa drugo, nego li primjena zakona, zašto je onda bila potrebna?

Vlada je Obznanu trebala zato, da se protegne na ono,

na što se ne odnosi zakon. Čitav naime postanak toga zakona pokazuje, da se on odnosi na komunističku stranku. Zakon o zaštiti javne bezbednosti i pravnoga poretka predviđen je kao privremeni zakon, što se jasno razabire iz 20. članka toga zakona. Da bi se pak taj zakon mogao primijeniti na Hrvatsku republikansku seljačku stranku, ministarski je savjet pribjegao jednomu rezoniranju, koje je više nego li ekstenzivno tumačenje toga zakona.

Ovdje se radi o jednoj seljačkoj stranci, a ne o radničkoj stranci, i to u jednoj zemlji, koja je preko 70 posto seljačka. Radi se o stranci, koja se osniva na načelima demokracije i privatne svojine. Eto vidite, da od svega onoga, što se u svijetu smatra komunizmom, ovdje nema ni traga i po socijalnoj strukturi i po svojim zadatcima.

HRSS je doduše stupila u zelenu seljačku internacijonalu, ali uz rezervu, da i nadalje ostaje kod svojega programa i kod svoje taktike. Time je HRSS izjavila, da će u radu zelene internacijonale sudjelovati samo u izvjesnim granicama, t. j. dotle, dok to budu podnosili njezin program i njezine metode. Zato ponavljam, da je vladi bila Obznana potrebna jedino zato, da se Zakon o zaštiti države uzmogne protegnuti na HRSS.

Taj se zakon zapravo i ne odnosi na komunističku stranku kao takovu, jer: što tko misli i koja načela ispovijeda, to je njegova privatna stvar. Zakonom o zaštiti države nije se htjelo komunizam staviti na indeks zabranjene nauke, nego se postupalo sa praktičnoga gledišta: da se naime zaštiti javna bezbjednost, kako to kaže i sam naslov toga zakona. Nije se dakle išlo protiv komunizma kao doktrine, nego kao protiv jednoga silovitog pokreta. Radi se o tome, da komunizam treba sprečavati samo u toliko, u koliko on donosi djela, koja ugrožavaju javnu bezbjednost. Kada se dakle govori o tome zakonu i o komunizmu, onda se mora odmah gledati i kriminalni kriterij kažnjivosti s obzirom na anarhističke, revolucijonarne i terorističke metode. Dokaz pak o komunističkom i terorističkom činu Hrvatske republikanske seljačke stranke mogao se pružiti jedino pravomoćnom sudskom presudom.

Vladina Obznana ne veže parlamenat, jer parlamenat stoji nad vladom. Narodna je skupština kontrolni organ vlade, jer ocjenjuje ustavnost i zakonitost njenih čina, pa može čak ministarstva optužiti. Očito se vidi namjera, da se Hrvati otjeraju iz Narodne skupštine. Upravne vlasti kod nas nisu ništa drugo, nego li agenture vladinih stranaka. Obznana je protegnuta na HRSS samo zato, što su njezine pristaše Hrvati.

Iz programa čitavog Opozicijonog bloka i njegovih pojedinih stranaka jasno se vidi, da sve ove stranke zastupaju mišljenje privatne svojine, što je posve protivno od načela komunizma. Zato i po svim pravnim i socijalnim kriterij ama — a i po uvjerenju svih nas ovdje — mislim, da se 18. članak Zakona o zaštiti države ne može primijeniti na izabrane narodne zastupnike Hrvatske republikanske seljačke stranke.«

U istoj sjednici je govorio također narodni zastupnik Stjepan Uroić. On je među inim rekao i ovo: »Mi smo Hrvati već šest godina pod Obznanom, jer ono, što je proglašeno 23. prosinca 1924., samo je službeno priznanje, da je hrvatski narod stavljen pod Obznanu. Mi smo sami utukli komunizam u Hrvatskoj. Ono malo komunista, što je u Hrvatskoj preostalo, otišlo je u Pribićevićevu stranku. Tako je n. pr. u Samostalnu demokratsku stranku u Dugom Selu prešla cijela komunistička organizacija, koja je mene bacila van, kada sam godine 1920. govorio protiv komunističkih načela. Danas su ovi bivši komunisti najveći agitatori Svetozara Pribićevića.

Ja ne ću govoriti, što je kod izbora u Hrvatskoj bilo s kundačenjem i presipavanjem kuglica. Davana su razna naređenja od strane ministarstva unutrašnjih djela, da se izbornike prisili na glasanje za Wilderovu listu u bjelovarsko-križevačkoj županiji. Ne vjerujem, da je ministar Boža Maksimović bio toliko pokvaren, te bi on sastavio takova naređenja. To je mogao učiniti samo Wilder, koji je kao državni podsekretar izdavao naredbe za Hrvatsku.

Vi prijetite, da ćete iz Narodne skupštine otjerati nas, koji smo pravi predstavnici hrvatskog naroda. Tu je dvojaki cilj, koji vas rukovodi. Prvi je cilj, da Hrvatska i Slavonija ostanu pašaluk

Svetozara Pribićevića, a drugi Vam je cilj, da se spriječi bratimljenje hrvatskoga i srpskoga seljaka. Hrvatski narod nije neprijatelj srpskoga naroda. Mi Hrvati dobro znamo, da srpski seljak nije kriv svemu ovomu, što se događa. Ako Vi istjerate iz Narodne skupštine nas, predstavnike hrvatskog naroda, onda sam siguran, da će jednom doći vrijeme, kada će vama suditi srpski — seljak, što nam niste dopustili, da uđemo u parlamenat i da surađujemo u njemu.«

## RADIKALSKI SAVJET HRVATSKOJ SELJAČKOJ STRANCI

U »Samoupravi« je dr. Laza Marković — po prethodnom odobrenju Radikalne stranke — 26. ožujka 1925. priopćio ovaj karakterističan članak, koji jasno prikazuje političko stanje i položaj Hrvatske republikanske seljačke stranke: »Još nas samo jedan dan razdvaja od trenutka, kada Narodna skupština ima da donese konačnu odluku o sudbini Radićevih mandata. Što se taj trenutak više približuje, opaža se sve veća nervoza političkih krugova. Sve više se raspravlja o tome, da li je moguće, da Narodna skupština izmijeni odluku verifikacijonog odbora — bilo u cjelini bilo djelomično, — odnosno da li je moguće, da se ta odluka odloži otvaranjem neke vrsti ankete o postojanju pretpostavaka za promjenu 18. članka Zakona o zaštiti države.

Sve kombinacije i sva razmatranja u glavnom se okreću oko držanja Radikalne stranke, odnosno radikalskoga poslanič. kluba, pa se očekuje, da taj klub donese definitivnu odluku svoju. Kako ove kombinacije i to razmatranje u glavnom potječu od Opozicijonalnoga bloka, naročito od Radićeve grupe, razumljivo je, što se one upiru u prvom redu na Radikalnu stranku.

Ali za razumijevanje istinske i stvarne situacije, — za pravilno shvaćanje cijelog ovog pitanja, koje je od bitne važnosti za budućnost našega naroda, — nije dovoljno, još bolje reći nije opravdano gledati samo u Radikalnu stranku i od nje očekivati korekturu jednoga — po današnjim prilikama potpuno pravilno donesenog — zaključka verifikacijonog odbora.

Tako postavljeno pitanje, kako ga postavljaju spomenuta

razmatranja i očekivanja, ne može se riješiti drugačije, nego Ii potvrdom u cjelini odluke verifikacijonog odbora.

Međutim pitanje sudbine Radićevih mandata u današnjem stadiju treba postaviti na jednu drugu bazu, ako se hoće da ispita mogućnost nekakve korekture od strane skupštine odnosno skupštinske većine.

Ne radi se o tome, da li je skupštinska većina raspoložena, da potvrdi ili izmijeni odluku verifikacijonog odbora, nego se radi o tome, da li je Radićeva stranka sposobna da izvrši jednu korjenitu konverziju (obrat): da naime napusti svoj dosadašnji stav prema kraljevini i njenim osnovnim institucijama; da raskine sa dosadašnjim svojim vezama, pripremama i metodama; da — drugim riječima — od jedne antidržavne, separatističke, boljševički orijentirane i vođene partije postane jedna hrvatska državotvorna stranka, koja iskreno prima državno i narodno jedinstvo; koja iskreno prima monarkiju i dinastiju Karađorđevića, te koja bi na temelju i okviru današnjeg ustava radila na ostvarenju svih svojih kulturnih, političkih i drugih ciljeva, a na dobro i korist Hrvatske i cijele kraljevine.

To pitanje o mogućnosti ovakvog jednog preokreta, — s mogućnosti prilaženja hrvatskih snaga ideji jedinstva, — to je ono pitanje, koje danas kao i jučer predstavlja naš najkrupniji i najosnovniji unutarnji problem.

U vezi s tim općim i velikim pitanjem nalazi se ono manje pitanje: o sudbini Radićevih mandata, odnosno o eventualnoj izmjeni zaključka verifikacijonog odbora.

Taj bi zaključak prema tomu mogao biti izmijenjen samo u tom slučaju, ako bi bile izmijenjene pretpostavke i osnove, pod kojima je i na kojima je on baziran.

Drugim riječima bilo bi potrebno, da se u držanju Radićeve stranke stvori posve nova situacija, kako bi ta nova situacija mogla opravdati neki novi i drugi zaključak.

Da li je Radićeva stranka u današnjem svojem stanju spo-

sobna, da izvrši takav preokret, i to je pitanje, koje zaslužuje odgovor. Da li je Radićeva stranka stekla uvjerenje, da je bio pogrešan i besciljan dosadašnji rad, pa da treba poći drugim putem, ako se u istinu želi dobro Hrvata i hrvatskog dijela našega naroda? Da li Radićev poslanički klub, — da li drugi faktori u Radićevoj stranci, pa i sam Stjepan Radić, — mogu osjetiti, koliko od njihove vlastite akcije, dakle od njih samih, zavisi držanje Narodne skupštine prema njima i njihovim poslaničkim mandatima?

Ako bi jedan ovakav preokret, — korjenit i velik preokret, jasan i otvoren, iskren, vidljiv i stvaran preokret, koji bi se očitovao u djelima, — ako bi jedan takav preokret nastupio, to bi cijeli narod osjetio kao znak jednoga novog perioda u razvitku i sređivanju našega političkog života.

Na zaključak ovih razmatranja možemo iskreno i otvoreno kazati, da ono, što je Ljuba Davidović — nepozvan, nenadležan i čisto partijski zainteresiran — pročitao u Narodnoj skupštini, ne predstavlja ni koreniti preokret niti ima drugih pogodaba, pod kojima bi mogao poslužiti kao vjesnik takovog preokreta. Pitanje je dakle ne pred radikalnim klubom, dok se ono nalazi u današnjem stanju, nego je pred samom Radićevom strankom. U nju su uprti pogledi onih, koji ovu stvar promatraju ozbiljno sa gledišta države i sa gledišta istinskih interesa Hrvata.«

## IZJAVA PAVLA RADIĆA OD 27. OŽUJKA 1925.

Savjet, što je dr. Laza Marković u ime radikala dao Hrvatskoj seljačkoj stranci 26. ožujka 1925. u radikalskom službenom dnevniku »Samoupravi«, dobro je shvatio i posve uvažio Pavle Radić. On je sutradan u Narodnoj skupštini progovorio kao predsjednik Hrvatskoga seljačkoga kluba s namjerom, da rekne i one izjave, koje su radikali postavili kao uvjet, da odustanu od poništenja mandata HRSS. Tom je prigodom Pavle Radić rekao također ovo:

Mi smo Hrvati kroz tisuću godina sačuvali našu državnost u onolikoj mjeri, u kolikoj je bilo nužno, da naš hrvatski narod ostane

sigurno i trajno na našem teritoriju. I vi vidite, da smo ovaj teritorij sačuvali, pa je to jedan veliki momenat za one, koji svaki čas kažu: »Mi smo vas oslobodili«. Ja ne ću da omalovažavam žrtve srpskoga naroda, a naročito ne srpskoga seljaka. I mi veliku čast odavamo onima, koji su ginuli za domovinu; ali smatram, da je neuputno, što nam se to stalno dobacuje. Mi smo imali svoju samostalnost. Imali smo svoje sudstvo, svoje predstavništvo, svoju upravu, imali smo dio svojih financija, dakle, nismo bili pusto roblje. Nama u Hrvatskoj ne može se predbacivati, da smo išli velikohrvatskim putem, jer smo još u početku 1904. godine počeli naglašavati, da hoćemo i da moramo živjeti u sporazumu s našom braćom Srbima. Mi smo onda govorili i radili na sporazumu. Hoćemo i danas da se to naglasi, da je svaki građanin ravnopravan. Znam da seljak, — bio narodni zastupnik ili ne, — da je on raja. Svaki ga žandar smatra od sebe nižim. Pašić kaže, da on ne će da ide u maglu. Moje je nastojanje u tome, da mi iziđemo iz ove magle na stvarnost. Mi hoćemo ovdje da imamo svoj udio, da budemo ravnopravni s ostalima. Hoćemo da budemo ravnopravni članovi i da sudjelujemo u radu, jer je naš narod tako politički zreo, da ne može biti smatran kao građanin drugoga reda. Ne treba zaboraviti, kakovu je ulogu izvršio hrvatski narod za ovo oslobođenje i zato se narod mora poštovati kao cjelina, kao suverena jedinica, koja ima da kaže svoju konačnu riječ.

Sve to konstatiram kao razlog i kao dokumente, da mi nismo bili bez razloga nezadovoljni. Međutim ovdje lojalno izjavljujem, mi nemamo ni osjećaja za položaj u Beogradu onakav, kakav je bio naš u Pešti. To se ne da ni prispodobiti, jer smo ovdje kod svoje braće. Mi smo ovdje među svojima, iako nas u prvi mah nisu onoliko razumjeli, koliko je trebalo. Hoćemo da glede unutrašnjeg uređenja imamo mogućnosti i prilika, da dođe do izražaja ono, na čemu je rađeno. Na jednak opravnosti i bratskom sporazumu izrađena je naša država. Zato držimo da je ova politika, koju mi vodimo, politika čitavog naroda, koja kroz vrijeme od prije rata do danas konstantno evoluira. Zato smo — odgajajući seljački narod — najprije u njega usadili ideju, da je narod suveren, ideju bratskoga sporazuma s ostalim južnim Slavenima, ideju da stvara zajedničku državu. I unesavši te ideje u drugu fazu stvorili smo jednu organizaciju, koja je kroz tri izbora pokazala svoju snagu, da je stalna, sigurna i da nije časovita.

Stranka nije sama sebi cilj. Ona ima i pozitivan rad. Mi smo se sada prošle godine pripremali na taj pozitivan rad. Što se tiče republikanstva, nama nije do forme nego do sadržine; jer ne ćemo da time vrijeđamo osjećaje srpskoga naroda, koji nam je brat. U koliko vidim, da je to njegova conditio sine qua non, mi ćemo se lako s time pomiriti. Nama je do stvarnosti: narodne suverenosti i potpunog ustavnog režima.

Govorili smo otvoreno, da nama vojska treba zato, da se branimo. Za obranu domovine moramo biti svi do jednoga složni, jer baš bez te domovine ne može biti ni nas. Govorili smo samo, da ne želimo, da se vojska miješa u politiku i da želimo, da u vojsci imamo udjela kao sugrađani bez razlike jesmo li Srbi, Hrvati ili Slovenci.

Vi znate, da su za vrijeme Davidovićeve vlade pale izjave, da ta vlada nema mandata da pravi sporazum, jer nije birana na tom programu i jer je birana na Vidovdanskom ustavu, a Hrvati da su birani sa zahtjevom, da ne idu u Beograd i da ostanu kod kuće. Mi smo rekli, da to nije istina. Išlo se je u izbore bez obzira na ono, što je došlo, s parolama: »Za narodni sporazum ili protiv njega, za sporazum ili za hegemoniju«. Mi smo bili za sporazum, a vi za hegemoniju. Mi smo otvoreno kazali, do čega nam je stalo. I kad je narod to odobrio, mi smo dobili ovlast, da postupamo u tom pravcu i da izradimo sporazum u detaljima. Mi stojimo na stanovištu, da nitko nema prava učiniti nešto, za što od naroda nema odobrenja. Neka nitko ne kaže: »Ja ću to učiniti, jer imam narod u džepu«. Nitko nema naroda u džepu, a tko ne zna poštivati narodnu volju, izgubit će to povjerenje.

Ranije nismo došli u Beograd jednostavno zato, što za slogu treba najmanje dvojica. I dok među Srbima nismo nalazili odaziva, dotle smo se zadržavali daleko od parlamenta. Mi smo imali s komunistima najveću borbu na pitanju agrarne reforme. Imali smo još jednog opasnog političkog protivnika, a to su bili hrvatski radikali, koji su smatrali, da je potrebno uvijek mnogo naglašavati Veliku Hrvatsku. Vi znate, da su oni u posljednje vrijeme dolazili u Beograd, da opet nešto paktiraju. To su naši frankovci. Oni su bili onaj ostatak, koji je uvijek računao s ekstremnim elementima u hrvat-

skom narodu. I kad smo mi osjetili, da oni nama iza leđa pletu neke stvari, jer smo smatrali životnim pitanjem hrvatskog naroda, da ostane u ovim granicama, s njima smo prekinuli, jer što mi imamo ovoj našoj državi da zamjerimo, to ćemo mi urediti, kako budemo znali s našom braćom Srbima, ali ne damo, da se tko treći umiješa.

Treba da još spomenem i naš odnos prema Hrvatskoj pučkoj stranci, koja na sreću nije isto, što i Slovenačka ljudska stranka. Ja vam mogu reći, da je naš narod u tom pogledu uvijek vezan na nazor. Hrvatski narod ne trpi, da njegovom politikom komandira netko, tko je ovisan i tko se dade influirati. Mi smo išli za tim i postigli smo to, da vi kod nas možete svuda zaći po selima i svuda ćete vidjeti, da je naš svijet veoma religiozan. Mi nismo nikakvi bigotni ljudi, mi nismo klerikalni, ali mi stojimo na principu, da je Bog apsolutna istina i jedna doživotna potreba za uređenje života. Mi smo radili na tome, da naša narodna politika ne bude zavisna. Priznajem, da su naši biskupi činili dosta, što nije u skladu sa narodnim interesima.

U politici stojimo na načelu narodnog sporazuma, da se mi kao tri brata imamo sporazumjeti u svemu svom međusobnom životu tako, da nama svim trima bude pravo. Kad se od Davidovića tražilo, da odstupi i dade vladu nacijonalnom bloku, onda se to obrazlagalo time, da su u Davidovićevoj vladi većinom Hrvati i Slovenci, a nisu Srbi odnosno većina Srba. Ja sam za to, da ne može biti sporazuma, dok ga ne stvori većina Hrvata, većina Srba i većina Slovenaca. Dok sva tri naroda nisu zadovoljna ne može biti pravog zadovoljstva.

Naša je tendencija suprotna socijalističkim zahtjevima za politiziranje seljaka, jer mi stojimo na gledištu, da se mora ne samo seljaku, nego i radniku, koji se hoće vratiti zemljoradnji, dati zemlje. Time će se država konsolidirati. Mi smo za vladu seljačke demokracije na principu bratskog sporazuma naroda Srba, Hrvata i Slovenaca. Mi nismo klasna stranka, nego zastupamo interese svih slojeva naroda i mi ćemo se boriti svim legalnim sredstvima, da se dođe do ostvarenja politike narodnog sporazuma.

Mi u političkim pitanjima stojimo na stanovištu narodnog sporazuma, a u privredna pitanja mi se ne miješamo, jer ne stojimo

na načelu staleškog sporazuma, i zbog toga smo se razišli sa zemljoradnicima. Mi nismo klasna stranka, nasuprot zemljoradnicima, koji su klasna stranka. U privrednim pitanjima zastupamo naše seljaštvo. Mi ne idemo putem diktature, jer nam to nije ni potrebno. Manjina treba diktaturu da vlada, a većina vlada prema načelu demokracije. U smislu privrednom seljačka stranka traži da se država gradi na zadružnom načelu.

Ideju sporazuma donijeli smo ovamo. Mi ćemo se boriti svim legalnim sredstvima, da ova ideja dođe do konačne pobjede i, ja držim da se politici narodnog sporazuma ne može da opre nijedna politička stranka.

Odgovarajući na akt ministra unutrašnjih djela kaže, da su se na to osvrnuli pravnici, a ako bude potrebno, on će dati još objašnjenja. On ističe, da se je opazilo da se vlada u borbi služi svim sredstvima, da je upotrebljavala i razne falzifikate i špijune, koji su provocirali HRSS. Isto tako upotrebljavani su i komunisti, koji su ljudi bez egzistencije, a kojima je trebala potpora. »Mi smo imali prilike da se uvjerimo o tome, da su davana takova pisma u javnosti, kojima se htjelo, da se kompromitira HRSS. Mi smo zvanično odbili sve te navode, čak i u svojem službenom glasilu »Slobodnom Domu«. Ja držim, da je najpametnije stvar prepustiti samom sudu, da on o tome donese konačnu odluku, a da se sud ne smeta u pravilnom riješenju. HRSS uopće nije pristupila u Treću Internacionalu, jer o tome glavni odbor nije rješavao. Glavni odbor, kada bi se mogao sastati, da izbjegne sumnji, da smo komunisti, donio bi zaključak, da to nijesmo (Maksimović: Trećeg augusta ste drukčije govorili). Na trećega kolovoza bila je sjednica narodnog zastupstva. Onda se nije rješavalo da se izvrši, nego da se principijelno odobri, što je učinio predsjednik Stjepan Radić (Radonjić: Stvar je naivne prirode). To je bila stvar, koja se je rješavala čisto principijelno i teoretski. Kao što vidite, trebalo je da se pošalju delegati u Moskvu, a ti nisu nikada poslani. Mi nemamo veze s Rusijom. Čim se omogući da se sastane glavni odbor, mi ćemo tu stvar provesti i donijeti zaključak, da naša stranka nije u Seljačkoj Internacionali.

Ovdje ja izjavljujem kao predsjednik Hrvatskog seljačkog kluba, kao zamjenik predsjednika Radića, — te u ime svoje i u ime cjelokupnog vodstva — i u ime samog predsjednika Radića, jer sam

na to ovlašten : Priznajemo sveukupno političko stanje, kakvo je danas po Vidovdanskom ustavu sa dinastijom Karađorđevića na čelu, i to vodeći računa o provođenju pozitivne politike u smislu jasno izražene volje hrvatskoga naroda tri puta redom na provedenim izborima gledom na političke činioce i cjelokupno političko uređenje, kao što je danas. Ispravka tih činilaca i tog uređenja — koga po svojoj volji i savjesti ne možemo odobriti — ima biti predmet revizije ustava dotično narodnog sporazuma između naroda HSS.

Mi smo nakon ovih izbora vidjeli, da sporazum može biti onda, ako se uređenje države gradi na ravnopravnosti, da su Srbi i Hrvati i Slovenci ravnopravni. Radi se o tomu da se provede ono, što je bilo u Krfskoj deklaraciji, da se ustav ne može donijeti bez kvalificirane većine. Mi smo dobili na izborima povjerenje; i kad smo vidjeli, da je narod u Šumadiji odobrio politiku sporazuma, onda smo mi u tome našli jamstvo, da s našim povjerenjem i našim prilaženjem srpskom narodu možemo ići dalje, jer je stvar zbližavanja došla odozdo, a ne samo odozgo, od političara. Mi smo vjerovali i vjerujemo, da ćemo postići u tome uspjeh. Zato smo i pristupili formiranju parlamentarnoga jedinstvenog bloka s jednim zajedničkim programom, u kojemu su ustanovljeni principi, na kojima ćemo zajedno sarađivati.

Po našem shvaćanju i shvaćanju svih političkih ljudi Engleska je u stvari bolja republika nego francuska republika, premda ima vladaoca, nasljednog i krunisanog.

Prema tome i mi mislimo, da možemo izvesti djelo sporazuma u skladu i s odobrenjem SHS narodar jedino u monarkiji engleskoga tipa. To znači po primjeru, po uzorku; ali to ne znači, da to mora biti posve isto.

Danas faktično ovdje postoji Vidovdanski ustav — to je fakat politički — s dinastijom Karađorđevića na čelu; fakat, kojeg mi bezuslovno priznajemo i s kojim se mi slažemo. Mi želimo, da se traži i nađe puta i načina da se s ovog faktičnog stanovišta ide dalje, pa da se izađe u susret opravdanim težnjama hrvatskog i slovenskog naroda, da on može putem samoodređenja bez ikakve štete za državne interese zaštititi svoje socijalne i ekonomske interese, koji

su bitni uslovi njegovog života.

Ne samo po današnjem političkom životu, nego i po našem programatskom shvaćanju smatramo jedinstvo države izvan svake sumnje.

Isto tako smatramo vladajuću dinastiju Karađorđevića tako, da je nepotrebno više o tome govoriti. Što se tiče narodnog jedinstva: da smo troje, ali treba da zajedno živimo. Mi to jedinstvo, koje se hoće stvoriti preko noći, ne možemo odobriti zato, jer je ono neprirodno; jer dok postoji politička svijest hrvatskog i naroda srpskog, onda je to politički fakat, s kojim ljudi moraju računati. Mislim da nije nikakva nesreća, ako bismo se mi smatrali i posebnim narodima (Dr. Radonić: Ali tim putem ne ćemo nikad doći do jedinstva). Vi biste trebali imati pred očima, da smo mi u starom našem programu stajali na stanovištu narodnog jedinstva, ali poslije ujedinjenja, kad smo vidjeli i osjetili samo kundak, onda smo osjetili, da nismo jedno.

Potrebno je — to potpuno lojalno priznajem — da ima jaka realna baza, a to je ustav. Mi ne možemo biti bez ustava, pa makar on bio i loš.

Priznajem u mnogim stvarima je naš ustav vrlo dobar; no negdje bi se mogao da popravi. Ali za ovaj momenat — za vrijeme, koje je potrebno — mi smo zadovoljni i danas branimo od vlade ustav, da ga ne krši. Na ovaj naš korak vodi nas u prvom redu najozbiljnija unutrašnja i moguća vanjska situacija.

Kao dvadesetgodišnja politička organizacija imamo dovoljno političkog iskustva, dovoljno snage i autoriteta, da i za izvođenje narodnoga sporazuma postignemo potpuni pristanak svojih pristaša i birača; na svaki sporazum, koji uistinu vidljivo pokazuje onakvu zakonitost i ustavnost, koje traži poštivanje narodne volje.

Sigurno će netko prigovoriti, da je to kapitulacija i njoj se zlorado veseliti. Ali mi smo i zadnjom izbornom borbom u najtežim trenucima pokazali i dokazali, da nas nije moguće slomiti ni svladati. U ostalom mi volimo ovako, makar izgledalo, da smo pred svojim bratom popustili; jer popustili smo bratu: srpskom narodu

i našoj zajedničkoj budućnosti. Volimo tako, nego da se opet povrate oni odnosi ili da se pokaže mogućnost, da bi se povratili odnosi, u kojima su se Hrvati nalazili, kad ih je u svojim pandžama držala jedna strahovita tuđinska sila, koju su najvećim naporima oborile sve udružene zapadne demokracije, a kojima je za to dao povoda i primjer moćnih divovskih napora srpski narod i mučenička seljačka Srbija, što se je sve svršilo gotovo potpunim ujedinjenjem i oslobođenjem naroda hrvatskoga (Burno odobravanje).

Zato zajedničke naše državne granice smatramo našima narodnim hrvatskim granicama, u kojima hrvatski narod brani svoju egzistenciju, a po svom programu i shvaćanju branit ćemo ih do kraja. Sve, što se tiče seljačke internacijonale u Moskvi, svi izvještaji vanjski nepristrani (engleski, francuski, američki) potvrđuju naše stanovište, da seljačka internacijonala nema ništa s komunističkom internacionalom, a pogotovo da nije njezin organ. Izjavljujem:

HRSS nije stupila efektivno u seljačku internacijonalu. Izjavljujem, da nismo imali prema njoj i da nemamo prema njoj nikakvih obveza i nikakvih odnosa, što će i naš glavni odbor ustanoviti prvom prilikom za čitavu stranku. Na sjednici narodnog zastupstva od 3. VIII. 1924. primljen je na znanje predsjednikov izvještaj, koji je dao izjavu, da HRSS može stupiti u seljačku internacijonalu uz uvjet potpunog održanja svojega programa i svoje taktike, i to izričito kao vezu hrvatskog naroda s narodom ruskim, budući je ta seljačka internacijonala faktički nastavak sveruskog seljačkog saveza, osnovanog g. 1899., a u kojem je g. 1904. bilo 30 milijuna članova. Taj je prihvat ovog zaključka bio znak odobrenog povjerenja predsjedniku.

Po našem programu obrana domovine prestaje smrću, pa zato smatramo dobru vojsku državnom potrebom radi obrane domovine; ali želimo ustavnim putem skratiti rok službe i razmjerno sniziti broj stajaće vojske, i to radi olakšanja poreznih tereta naroda, a i upotrebijavanja što većih svota za prosvjetu i privredu. (Odobravanje) .

Kao što smo i do sada nastupali otvoreno i jasno, i zbog toga bili gonjeni, mi znamo, što radimo i što je potrebno u interesu hrvat-

skoga naroda, te ističem, nema nikakvih zapreka s naše strane. Sad je na vama u većini, da odlučite ili da ostanete i dalje za politiku sile i jake ruke, ili da uvidite, da je potrebna politika na bazi sporazuma i ravnopravnosti.

Ova izjava, koja znači posvemašnji preokret u hrvatskoj politici, nije prije toga bila priopćena narodnim zastupnicima Hrvatskoga seljačkoga kluba. Oni su za njezin sadržaj doznali istom onda, kada ju je u Narodnoj skupštini pročitao Pavle Radić. Sadržaj izjave nije bio poznat niti interniranomu vodstvu Hrvatske republikanske seljačke stranke, t. j. narodnim zastupnicima dru Vladku Mačeku, Josipu Predavcu, dru Stjepanu Košutiću, ing. Augustu Košutiću i dru Jurju Krnjeviću. Oni su za sadržaj izjave doznali istom iz novina. Izjavu je u zatvoru sastavio i napisao predsjednik Stjepan Radić, koji ju je po zastupniku dru Nikoli Nikiću poslao iz Zagreba svojemu sinovcu Pavlu Radiću.

Vjerojatno je Stjepan Radić za savjet dra Laže Markovića doznao iz »Jutarnjega Lista«, koji ga je u noći od 25. na 26. ožujka telefonskim putem dobio od uredništva »Samouprave«. Time je Stjepan Radić bitno promijenio program svoje stranke. On je napustio republikanstvo, seljačku internacijonalu i dotadašnju borbu za samostalnost Hrvatske, koja bi stajala u konfederaciji sa Srbijom i Slovenijom, te je postao monarkist i centralist, kako to određuje Vidovdanski ustav. Od sada Radić traži samo reviziju Vidovdanskog ustava.

Pod dojmom izjave Pavla Radića prekinuta je sjednica Narodne skupštine. Pašić je odmah pozvao ministre na konferenciju, koja je potrajala puna 3 sata. Ministri su točno prosudili cijeli govor Pavla Radića, te su onda odlučili, da Radikalna stranka donekle promijeni svoje stanovište u pogledu ovjerovljenja mandata izabranih narodnih zastupnika Hrvatske republikanske seljačke stranke. O tomu je sastavljen prijedlog, koji će podnijeti Andrija Protić.

## PONIŠTENO 6, A OVJEROVLJEN 21 MANDAT HRVATSKE SELJAČKE STRANKE

U nastavku sjednice Narodne skupštine od 27. ožujka 1925. podnio je radikal Andrija Protić ovaj pismeni prijedlog: »Narodna skupština, — pošto je saslušala izvještaj verifikacijonog odbora i diskusiju o njemu, — nalazi:

1. ) da su gospoda: August Košutić, dr. Vladko Maček, Josip Predavec, dr. Juraj Krnjević, Stjepan Radić i dr. Stjepan Košutić pripadnici seljačke internacijonale, a preko ove i Treće internacijonale, pa da kao takovi — po 18. članu Zakona o zaštiti države — ne mogu biti narodni poslanici, te po tomu osnovu Narodna skupština rješava, da se njihovi mandati ponište.

2. ) Narodna skupština dalje nalazi, da za gospodu Dragutina Kovačeviča, dra Đuru Basarička, dra Ivana Pernara, Ivana Robića, Ivana Čaldarevića, Ivu Čelana, Josipa Čižmekovića, Jurja Žnidarića, Jura Valečića, Mate Jagatića, dra Nikolu Nikića, Nikolu Preku, Pavla Radića, Petra Dobrinića, Stanka Miklaužića, dra Stanka Šibenika, Stipe Kljića, dra Stjepana Buća, Stjepana Uroića, Tomu Vojkovića, Filipa Lakuša, Franje Malčića, Franje Pancera i Franje Rafaja, koji su u vrijeme kad je Hrvatska republikanska seljačka stranka u svojem poslaničkom klubu donijela odluku o stupanju u Seljačku internacijonalu, bili poslanici, — nema dovoljno materijala, na osnovu kojega bi se moglo utvrditi, kako su se oni odnosili prema odluci o pristupanju HRSS Seljačkoj internacijonali, što je potrebno za ocjenu pitanja o promjeni 18. člana Zakona o zaštiti države, — Narodna skupština rješava, da se za imenovanu gospodu putem skupštinske ankete prednje izvidi, kako bi se poslije izviđanja naknadno ocijenilo, hoće li se njihovi mandati poništili ili ne.

3. ) Dalje Narodna skupština nalazi, da gospoda: Andro Kelemina, Antun Babić, August Mžik, dr. Benjamin Šuperina, Đuro Kemfelja, Ivan Bačmaga, Ivan Granđa, Ivan Kraljić, Ivan Radić, Ivan Tisaj, Josip Zagorac, Juraj Antolić, Mirko Neudorfer, Miško Račan, Pavao Dombaj, Stjepan Pukelj, Tomo Baburić, Tomo Kovačević, Tomo Mađerić, dr. Ivan Banković i Šimun Bugarin u

vrijeme pristupanja HRSS Seljačkoj internacijonali nisu bili narodni poslanici, i da se protivu njih inače ne utvrđuje ništa, što bi ih dovodilo u vezu s odlukom HRSS o pristupanju u Seljačku internacijonalu, pa obzirom i na izjave, koje je danas u Narodnoj skupštini dao g. Pavle Radić, kao predsjednik Hrvatskoga seljačkoga kluba, kao zastupnik predsjednika Hrvatske republikanske seljačke stranke, u ime svoje, u ime vodstva i u ime stranke, — Narodna skupština rješava, da se njihovi mandati ovjerove.«

Nato je dr. Ladislav Polić, kao izvjestitelj manjine verifikacijonog odbora, podnio prijedlog: da se ovjerove svi mandati narodnih zastupnika, koji su izabrani na listama Hrvatske republikanske seljačke stranke.

Prešlo se na glasovanje, pa je treći dio Protićeva prijedloga primljen jednoglasno, a prvi i drugi dio većinom glasova. Nato je predsjednik Narodne skupštine objavio, da su prema rezultatu glasovanja poništeni mandati narodnih zastupnika: Stjepana Radića, ing. Augusta Košutića, dra Vladka Mačeka, Josipa Predavca, dra Jurja Krnjevića i dra Stjepana Košutića. Mjesto njih će u Narodnu skupštinu biti pozvani njihovi zamj epici.

Prema tomu je od 67 mandata Hrvatske republikanske seljačke stranke predbježno ovjerovljeno samo 27, od čega je 6 otpalo na Hrvatsku Zajednicu, a 21 na HRSS. To je radikalima i samostalnim demokratima omogućilo, da kod izbora svih odbora dobiju znatnu većinu odbornika.

U sjednici Narodne skupštine od 30. ožujka 1925. birano je 11 članova anketnog odbora, koji će prosuditi, da li su preostali narodni zastupnici Hrvatske republikanske seljačke stranke u vezi sa zelenom seljačkom internacijonalom. Tom je prigodom 157 zastupnika glasalo za listu vladinih stranaka, a 103 za listu opozicij onoga bloka. Od radikala i samostalnih demokrata izabrani su: dr. Nikola Subotić, dr. Laza Marković, dr. Dragutin Kojić, dr. Srđan Budisavljević, dr. Milan Simonović, pa Radivojević i Milanović, a od opozicij onoga bloka: dr. Benjamin Šuperina, Dragutin Pećić, dr. Grga Anđelinović i dr. Šefkija Behmen.

Opozicija nije sudjelovala kod izbora predsjedništva Na-

rodne skupštine 28. ožujka. Tako je za predsjednika izabran ministar Marko Trifković, za potpredsjednike: ministar Nikola Uzunović i bivši ban dr. Ivan Paleček, a za tajnike: Stijepo Kobasica, Tomo Popović, dr. Đorđe Branković i Stojadin Pavlović.

## ISPITIVANJE ANKETNOG ODBORA NARODNE SKUPŠTINE

U Zagrebu se 26. travnja 1925. sastade oveći broj prvaka Hrvatske seljačke stranke, među kojima je bilo nekoliko tadašnjih i bivših narodnih zastupnika, zatim članova glavnog odbora i predsjednika kotarskih organizacija HSS. Oni su raspravljali o novo nastalom položaju, te su jednoglasno stvorili ova dva zaključka:

1. Potpuno se odobrava i usvaja čitavi govor, što ga je 27. ožujka u Narodnoj skupštini održao Pavle Radić, predsjednik Hrvatskoga seljačkoga kluba. Naročito se usvaja i odobrava izjava, koju je Pavle Radić pročitao na koncu svojega govora kad je naglasio, da to čini također u ime Stjepana Radića, predsjednika Hrvatske seljačke stranke. Ovu posljednju okolnost ističu sabrani prvaci HSS s osobitim zadovoljstvom, jer time dobivaju potpuno jamstvo, da će hrvatska seljačka politika ovim pravcem bez ikakova kolebanja proslijediti sigurno, promišljeno i uspješno.

2. Budući da radi posebnih političkih prilika u Hrvatskoj nije moguće sazvati formalne sjednice Glavnog odbora HSS, — a poznajući iz dosadašnjih izvještaja mišljenje čitavoga hrvatskoga seljačkog naroda, kao i svih pristaša Hrvatske seljačke stranke u ovom pitanju, — smatraju se (prisutni prvaci HSS) bez i najmanje Bojazni ovlašteni pred srpskim narodom te pred čitavom našom i stranom javnošću najodlučnije izjaviti, da niti hrvatsko narodno zastupstvo niti Hrvatska seljačka stranka nisu imali, pa da nemaju i da ne kane imati nikakve veze i nikakvih odnošaja sa zaključkom internacijonale u Moskvi.

Pašić je nato putem dra Nikole Nikića i Antuna Schlegla nastavio pregovore sa Stjepanom Radićem. Ipak ga to nije smetalo, da 29. travnja 1925. zajedno sa Pribićevićem obnovi koalicijonu PP vladu, iz koje su maknuti dr. Mate Drinković i dr. Đuro

Šurmin, koji su kod izbora od 8. veljače ostali bez mandata. U toj vladi bijaše dr. Momčilo Ninčić ministar vanjskih posala, dr. Boža Maksimović m. unutarnjih posala, Dušan Trifunović m. vojske i mornarice, Svetozar Pribićević m. prosvjete, dr. Milan Stojadinović m. financija, dr. Eda Lukinić m. pravde, Miša Trifunović m. vjera, Ante Radojević m. saobraćaja, dr. Prvislav Grisogono m. trgovine i industrije, Nikola Uzunović m. građevina, Velja Vukićević m. pošta i brzojava, Krsta Miletić m. poljoprivrede, dr. Gregor Žerjav m. šuma i ruda, dr. Milan Simonović m. agrarne reforme, Marko Đuričić m. socijalne politike, dr. Slavko Miletić m. narodnoga zdravlja, a dr. Milan Srškić m. za izjednačenje zakona.

Anketni odbor, koji je bio izabran u sjednici Narodne skupštine od 30. ožujka 1925., počeo je ispitivati, da li su komunistički nastrojeni oni zastupnici Hrvatske seljačke stranke, kojima još nisu ovjerovljeni mandati. U tu je svrhu anketni odbor došao i u Zagreb, gdje je preslušao Stjepana Radića i dra Vladka Mačeka. Radić je izjavio, da on uopće nije imao punomoći za pristup Hrvatske republikanske seljačke stranke u Treću internacijonalu. O takvoj stvari ne mogu zaključke stvarati niti narodni zastupnici HRSS, nego samo Glavni odbor ove stranke, a taj nije uopće bio niti sazvan. Maček je pak anketnom odboru dao ovaj odgovor:

Na sjednici narodnih zastupnika HRSS od 3. kolovoza 1924. raspravljalo se o predlogu, da Hrvatska republikanska seljačka stranka pristupi seljačkoj internacijonali. Bilo je više govornika, koji su bili protiv toga pristupa. Tako je dr. Rudolf Horvat dapače stavio i protuprijedlog. Ovi su govornici isticali nezgodne strane takvoga pristupa, i to s jedne strane zato, što je seljačka internacijonala jedna međunarodna organizacija, dok je HRSS čisto nacijonalistička stranka, a s druge strane zato, što bi se moglo — makar i bez opravdana razloga — isticati, da HRSS pristupom u Seljačku internacijonalu dolazi ipak u neku vezu i s Komunističkom internacijonalom, premda HRSS nipošto nije komunistička stranka.

Protiv ovih razloga za nepristupanje u Seljačku internacijonalu istaknuto je, da je HRSS doduše po svojoj svrsi hrv. nacijonalistička stranka, ali da je ona podjedno i socijalna stranka,

što je bila od svojega početka. Dalje je u raspravi naglašeno, da Seljačka internacijonala nipošto nije isto, što je Komunistička internacijonala. Seljaci naime traže privatno vlasništvo, a to je negacija komunizma. Nadalje je podvučeno, da se pristupom HRSS u Seljačku internacijonalu želi samo izraziti povjerenje stranke u predsjednika Stjepana Radića, koji je namjeravao uspostaviti neku vezu između hrvatskoga i ruskoga seljačkog naroda.

Ovi su razlozi tako djelovali na opoziciju u toj sjednici, da je dr. Rudolf Horvat odustao od svojega protuprijedloga, pa je nato donesen jednoglasan zaključak, da HRSS pristupa u Seljačku internacijonalu, ali da i nadalje ostaje kod svojega dosadašnjega programa i kod prijašnje taktike. Baš radi toga, da se izbjegne neispravnim tumačenjima, uvrštena je u taj zaključak ograda, da HRSS i nadalje ostaje kod svojega programa i taktike, dakle da HRSS nije komunistička niti po svojemu programu niti po svojoj akciji. Poslije toga zaključka nije postojala nikakova veza između Hrvatske republikanske seljačke stranke i Seljačke internacijonale. Premda je HRSS bila naročito pozvana od predsjedništva Seljačke internacijonale, da izašalje u Moskvu svojega delegata, ipak ga nije poslala. To je naime pitanje od toga časa izgubilo Svaku aktuelnost za Hrvatsku seljačku stranku.

Anketni je odbor u Zagreb dozvao također privatnoga detektiva Massona, kojega je Stjepan Radič — prigodom svojega boravka u Londonu — unajmio za sigurnost svoje osobe. Masson, koji je faktično služio beogradskoj vladi, nije pred anketnim odborom ništa lošega iskazao o Radiću. On ga je dapače u prisutnosti članova tog anketnog odbora i posjetio u zgradi sudbenoga stola na Zrinskom trgu, i to u sobi broj 46, gdje je uredovao dr. Slaviša Korbler, koji je bio dobrohotni sudac istražitelj Stjepana Radića.

Kada se anketni odbor vratio iz Zagreba u Beograd, podnio ie Narodnoj skupštini izvještaj, iz kojega se razabralo, da anketirani narodni zastupnici Hrvatske seljačke stranke nipošto nisu komunisti. To bijaše dovoljno, da Narodna skupština na svojoj sjednici od 27. lipnja 1925. konačno ovjerovi njihove mandate. Ovjerovljeni su također mandati zamjenika onih članova HRSS,

kojima je Narodna skupština poništila mandate jošte 27. ožujka 1925.

Nato je Pavao Radić počeo s Nikolom Pašićem pregovarati o sporazumu između radikala i Hrvatske seljačke stranke. Pašić je u tu svrhu od strane Radikalne stranke delegirao: Marka Trifkovića, Ljubu Zivkovića i Marka Đuričića. U ime pak Hrvatske seljačke stranke pregovarahu: Pavle Radić, dr. Benjamin Šuperina i dr. Nikola Nikić. Pregovori su započeli 2. srpnja, a trajali su do 14. srpnja 1925., kada su završeni potpunim sporazumom. Na temelju toga sporazuma Pašić će iz vlade ukloniti Svetozara Pribieevića, koji se xiše nikada ne će domoći ministarske stolice. Maknut će se također preostala 3 samostalna demokrata, poimence: dr. Eda Lukinić, dr. Gregor Žerjav i dr. Prvislav Grisogono.

## SPORAZUM RADIKALNE I HRVATSKE SELJAČKE STRANKE

Istom 16. veljače 1926. priopćio je Ljuba Živković, kao predsjednik radikalskoga kluba, novinarima tekst sporazuma, što ga je »Narodna radikalna stranka« 14. srpnja 1925. sklopila s »Hrvatskom seljačkom strankom«. Taj tekst glasi doslovce ovako:

»Akt o sporazumu između »Narodne radikalne stranke« i »Hrvatske seljačke stranke«.

Delegati Narodne radikalne stranke i Hrvatske seljačke stranke na svojim sastancima od 2. jula ove godine — imali su stalno zadovoljstvo, da konstatiraju, da se obje stranke nalaze na potpuno jednom gledištu u pogledu osnova naše države Srba, Hrvata i Slovenaca, pa da je izjava vodstva HSS u Narodnoj skupštini od 27. marta ove godine rezultat evolucije u politici HSS, jer je ova priznala jedinstvo države, dinastiju Karađorđevića, toliko zaslužnu za oslobođenje i ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca, te ustav, na osnovu kojega postoji jedan jedini parlamenat za cijelu državu.

Za narodnu radikalnu stranku ima ta evolucija HSS presudni značaj, što HSS predstavlja ogromnu većinu Hrvata, čiji će

sadašnji pogled na osnove države u toku vremena — kao jedini zdrav — nadamo se usvojiti i ostali politički krugovi u Hrvatskoj. Na taj su način uklonjene teškoće, koje su smetale pravilnom razvijanju naše države.

Poslije učinjenih deklaracija u Narodnoj skupštini od strane vodstva HSS, diktovanih stečenim iskustvom, može se reći, da su dva dijela u stvari jednoga naroda, koji su mnogo stoljeća i pod tuđinskom vlašću bili rastavljeni, sada — ne samo po samom faktu, nego i uvjerenjem i osjećajima — pod jednim krovom, koji će — zaradi općega dobra — i htjeti i umjeti zajednički čuvati i braniti od neprijatelja.

Narodna radikalna stranka i Hrvatska seljačka stranka našle su se jedna pored druge, a to je u današnjim prilikama najsigurniji put, da se utvrdi državno jedinstvo, pa da se cijeli narod potpuno i duhovno ujedini i povede napretku i blagostanju.

Upućene jedna na drugu na zajednički rad i — šta više — na t raj a n zajednički rad, jer uživaju povjerenje najvećeg broja građana u državi i predstavljaju veliku većinu naroda, ove dvije stranke donose tim aktom odluku, da žele sastaviti zajedničku vladu pod predsjedanjem g. Nikole Pašića.

Ova bi vlada imala na sebe primiti obvezu za integralno primjenjivanje ustava u državi i za donošenje novih zakona na osnovi, koja je predviđena u ustavu. Ta primjena ustava ima biti izvedena na cjelokupnoj teritoriji kraljevine SHS bez ikakovih izuzetaka onako, kako to ustav određuje za ustavnu jedinstvenu i nedjeljivu kraljevinu.

Osim toga obje stranke stavljaju sebi u zadatak, da izvedu veliku i razumnu štednju u državi; da živo rade za unifikaciju zakonodavstva; da se postaraju za respektiranje građanskih i političkih prava prema svakomu od strane svih predstavnika vlasti. One će učiniti, što treba, da se ozbiljno vrši kontrola nad radom državnih službenika.

Poslovi, koje bi trebalo obaviti u Narodnoj skupštini, bili

bi ovi: Da se sprovede već podnešeni zakon o štampi, dalje zakon o budgetskim dvanaestinama, o državnom tužioštvu, o ustrojstvu sudova, o sudi jama, o invalidima i za osnovnu nastavu.

Za idući jesenski saziv skupštinski spremit će se i po mogućnosti podnijeti Narodnoj skupštini i ovi zakonski prijedlozi: 1.) Prijedlog zakona o općinama, koji je pored ostaloga potreban radi izjednačenja zakona o općinama, različitih u pojedinim pokrajinama. U Bosni općine još ne postoje, te ih valja stvoriti. 2.) Izmjene u zakonu o činovnicima, kojim će se izvršiti redukcija činovnika; povećati plaća onim činovnicima, koji ostanu u službi; povećati broj godina, koji se sada iziskuje za dobivanje penzije, jer je sadašnji desetgodišnji rok za penziju i suviše malen. 3.) Projekt zakona o izjednačenju poreza. 4.) Projekt zakona o agrarnoj reformi. 5.) Projekt zakona o reguliranju rijeka i isušivanju močvarnih terena i navodnjavanju polja, kao i zakon o vodnim zadrugama. 6.) Projekt zakona o zanatskom kreditu, koji je već pred Narodnom skupštinom, te je imao biti izglasan u jesenjem sazivanju.

Osim tih projekata imala bi se buduća vlada starati na pomaganju i napredovanju brodarstva i rudarstva. Kada se bude izvršio taj program, načinit će koalirane stranke daljnji program za unutrašnji rad:

Što se tiče vanjske politike, ona bi se imala nastaviti u dosadašnjem duhu prema velikim i malim saveznicima, koji su neposredno ili posredno dali mogućnost, da se stvori ova naša država, za čije ćemo se održanje i napredovanje starati svi ne dokle god je prava potreba njezine vojničke moći,
dokle god je u svijetu jaka vojna snaga u državi jedina garancija za njezinu sigurnost s polja (izvana).

U toku pregovora, koje su delegati i jedne i druge stranke završili ovim sporazumom, stalno su podvlačili jedno pitanje kao naime smetnju da dođe do definitivnoga sporazuma. Dok su naime predstavnici radikalne stranke živo nastojali, da i Samotalna demokratska stranka sudjeluje u našem radu u cilju sporazuma, izjavili su delegati HSS da bi sporazum o zajednič-

kom radu postao nemoguć, ako bi radikali ostali pri tim svojim težnjama. Ne odstupajući od svoga gledišta, HSS je postavila Narodnu radikalnu stranku u položaj, da ili sporazum s Hrvatima stavi iznad svih interesa, ili da ga uopće ne načini. Pa ma koliko bili ozbiljni razlozi, koji brane taj drugi interes, priklonili su se delagati Narodne radikalne stranke pod sticajem prilika, koje su jace od gledišta i želja Radikalne stranke.

No ovaj sporazum nije rezultat pogadanja i cjenkanja partija, narnodnog duboko javnog shvaćanja
narodnog državnog jedinstva, te onog uzajamnog
povjerenja, koje je između ove dvije stranke malo po malo u zajedničkim pregovorima raslo i toliko ojačalo, da je stvorilo za njihov budući zajednički rad u vladi, u parlamentu, pred krunom i u narodu. Dosta je pogrješaka učinjeno i dosta se zabluda proživjelo, dok se došlo do toga uzajamnog povjerenja, koje je osnovni uvjet za uspjeh ovoga našega sporazuma i za cijeli budući rad koalicije dviju najvećih stranaka u državi.

Ovaj akt o sporazumu ima četiri stranice. 14. jula 1925 u Beogradu. M. N. Trifković, s. r. M. S. Gjurišić, s. r. Pavle Radić, s r. Dr. Benjamm Šuperina, s. r. Ljuba Živković, s. r. Dr. Nikola Nikić, s. r.

## PRVI MINISTRI HRVATSKE SELJAČKE STRANKE

Čim je 14. srpnja 1925. došlo do sporazuma između radikala i Hrvatske seljačke stranke, odmah je Pavle Radić osjetio dužnost, da o tomu obavijesti Ljubu Davidovića, kao predsjednika »Bloka narodnoga sporazuma i seljačke demokracije«. Zato je Radić odmah upravio Davidoviću pismo, kojim mu javlja, da se Hrvatska seljačka stranka sporazumjela s Radikalnom strankom, uslijed čega »prekida sve svoje dosadašnje parlamentarne veze s ostalim strankama opozicije, zadržavajući prema njima i svoje poštovanje i svoje prijateljstvo.«

Polučeni je sporazum između radikala i Hrvatske seljačke stranke neugodno iznenadio Svetozara Pribićevića i njegove samostalne demokrate. Oni su doduše nešto čuli, da se vode pre-

govori, ali nisu vjerovali, da bi ovi pregovori mogli dovesti do uspjeha. Zato je Samostalna dem. stranka u svojim dnevnicima (u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani) neprestano prikazivala nemogućnost sporazuma između Pašića i Radića. Kad je ipak do toga sporazuma došlo, osjetio je Pribićević, da će ga Hrvatska seljačka stranka istisnuti iz vlade. On je počeo bjesniti, što će mu se desiti ono isto, što je doživio Crnac, kad je odigrao svoju ulogu. Kako je pak Pribićević uvijek bio borbene naravi, odmah se počeo spremati za žestoku opoziciju protiv nove vlade, koju će bez njega sastaviti Pašić.

Nova je vlada imenovana 18. srpnja 1925. Od članova Hrvatske seljačke stranke postao je Pavle Radić ministrom agrarne reforme, dr. Nikola Nikić ministrom šuma i ruda, dr. Benjamin Šuperina ministrom pošta i brzojava, a dr. Ivan Krajač ministrom trgovine i industrije. Sva druga ministarstva zapadoše radikale, te je dr. Momčilo Ninčić ponovno imenovan ministrom vanjskih posala, Boža Maksimović m. unutarnjih posala, dr. Milan Stojadinović m. financija, Marko Đuričić m. pravde, Velja Vukićević m. prosvjete, Miša Trifunović m. vjere, Ante Radojević m. saobraćaja, Nikola Uzunović m. građevina, Krsta Miletić m. poljoprivrede, Milan Simonović m. socijalne politike, dr. Slavko Miletić m. narodnoga zdravlja, a dr. Milan Srškić m. za izjednačenje zakona, dok je general Dušan Trifković zadržao ministarstvo vojske i mornarice.

Na prijedlog ministarskog savjeta abolirao je kralj 18. srpnja 1925. sudbeni postupak protiv Stjepana Radića, koji je odmah pušten na slobodu iz zatvora sudbenoga stola u Zagrebu. Istoga su dana iz internacije u redarstvenoj vojarni (u Vlaškoj ulici broj 74) oslobođeni: dr. Vladko Maček, Josip Predavec, ing. August Košutić, dr. Juraj Krnjević i dr. Stjepan Košutić.

Stjepan Radić je 18. srpnja odaslao kralju ovu brzojavnu zahvalnicu: »Slavenskom vidovitošću, državničkom ocjenom prilika i ljudi, mirom uzvišenoga roditelja, odlučnošću plemenitoga značaja svoga, a u savršenom skladu sa sjajnim slobodarskim i ustavno-parlamentarnim tradicijama doma Karađorđeva, — pospješili ste i osigurali ste narodni sporazum kao veliko djelo narodnoga izmirenja na seljačkom osnovu rada i poštenja, na "usta-

vnom temelju zakonitosti, ravnopravnosti i slobode, a u težnji k vječnim idealima čovječnosti, pravice i mira. Da Bog blagoslovi i pozivi Vaše Veličanstvo i naš cijeli vladalački dom! Stjepan Radić.«

Radić je Nikoli Pašiću, kao predsjedniku nove »vlade sporazuma«, odaslao u Beograd ovaj brzojav: »Kroz svu gustu maglu međusobnoga nepoznavanja i nepovjerenja, te kroz još gušću mrežu laži i spletaka Vi ste bogodanom pronicavošću svoga uma prozreli svu veličinu, ali i svu težinu narodnoga sporazuma, pa ste ovo veliko djelo gotovo nečujno i nevidljivo utvrdili i usavršili, da mi Hrvati i Srbi — kao srčika sveukupnoga naroda našega i kao stožer nove zajedničke države naše — ustrajnim i zajedničkim radom postepeno izgradimo uzor slavenske seljačke države u sretnoj slobodi, u sveopćoj prosvjeti i blagostanju, te u praktičnoj i potpunoj provedbi čovječnosti, pravice i mira. Dao Vam Svevišnji doživjeti što zdravije i obilnije plodove iz ovoga Vašega velikoga djela!«

Napokon je Radić i Ljubi Živkoviću, predsjedniku kluba Narodne radikalne stranke, u Beograd poslao ovaj brzojav: »Čestitam Vama i klubu na dubokom razumijevanju zajedničkih seljačkih, narodnih i državnih potreba i težnja, te na slozi i odlučnosti, kojom ste prihvatili narodni sporazum. Hvala Bogu, narodu i kralju! Stjepan Radić.«

Sutradan (19. srpnja) je u Hrvatskom seljačkom domu održan drugarski sastanak, na koji je došlo mnogo prvaka Hrvatske seljačke stranke, da se porazgovori s Radićem. Tom je prigodom Radić održao dugi govor, koji je završio ovim riječima: »Narod hoće u politici vidjeti uspjeh. Hoće da vidi, kako lete oni, koji su ga davili. Hoće, da je gospodar u samoupravi. Hoće, da se ne krade, a ne da mu se samo pripovijeda. I kada ja ne bih imao sigurnosti i stalnosti, da će tako zaista biti, ne bih mogao to uzeti na sebe. Ja sam o sporazumu mislio mnogo, pa da sam o njemu mislio sam u vezi s našim životom, ne bih ga pravo shvatio.
Ja sam međutim čitao i vidio, da i veliki i mali narodi imaju svuda iste teškoće, pa da bez sporazuma ne mogu izaći iz svojega prokletstva. Mi smo svirali republikanske note. Zadržali smo glavne akorde, a to je suverenitet naroda i parlamentarna vlada.

Zadržali smo temelj federalizma, dubok i širok u potpunoj samoupravi i u, općinama i u županiji. Program našega rada imao je četiri stepena: 1. seljačko pravo, 2. narodna samouprava, 3. parlamentarna vlada i 4. narodni suverenitet. Danas to imamo, pa ćemo u tome do kraja doći s narodom srpskim. Živio sporazum!«

Na tom je sastanku Pavle Radić pročitao zapisnik o polučenom sporazumu između radikala i Hrvatske seljačke stranke. Na sastanku je Radić izjavio, da će sutradan poći na Bled, kamo je kralj Aleksandar otišao na ljetovanje. I zaista je Radić bio 20. srpnja 1925. primljen u audijenciju kod kralja Aleksandra, koji ga je tada prvi put vidio. Tom je prigodom Radić pozvao kralja, neka zajedno sa kraljicom dođe u Zagreb 15. kolovoza, kada će se držati Treći hrvatski svesokolski slet. Time je Radić u nepriliku stavio starješinstvo Hrvatskoga sokolskoga saveza. Upravni je naime odbor već prije toga odlučio, da ne će na svoju proslavu pozvati niti kralja niti beogradsku vladu, jer su uvijek bili neprijatelji hrvatskoga sokolstva. Sada je učinjen pritisak na upravni odbor, koji je većinom glasova bio prisiljen mijenjati svoju odluku, da ne desavouira Stjepana Radića.

Čim se Stjepan Radić vratio iz Bleda u Zagreb, odmah je otputovao u Beograd, kamo je stigao već 20. srpnja 1925. Radikali su ga na kolodvoru sjajno dočekali, a on im se odužio time, što se najprije odvezao na brdo Avalu, gdje je posjetio »grob neznanog junaka«. Na banketu, što ga je u počast Stjepana Radića priredila Radikalna stranka, izjavio je Radić i ovo: »To je prvi put, da sam naišao na partnere, koji — ne samo da su dorasli, nego su i iskusniji u mnogim stvarima. Otkako politički radim, prvi put sam sada došao u Beograd. I našao sam ljude, s kojima mogu raditi, jer me shvaćaju i jer znadu, kako se radi. Pašić je držao, da treba braniti državu. On je možda mislio, da je Radić luda, ali je zato ipak bio za sporazum. Kada sam se uvjerio, da stvar stoji tako, ja sam učinio poznate izjave. Shvatili smo, da nije sve napisano u sporazumu, pa da je i sporazum širi od onoga, što je napisano. Mi smo učinili jedan državnički, politički i partijski akt. Mi treba da stvorimo ono, za što možemo preuzeti punu odgovornost. Vas ima 140. To je dobro. Mi idemo s Vama. Dobili smo po broju malo ministarskih portfelja, ali to su moji odlični drugovi«.

Dok se Radić oduševljavao za polučeni sporazum, hrvatska je inteligencija bila očajna radi takove kapitulacije. Hrvatski su rodoljubi osjećali, da je Pašić pobijedio Radića, pa da je to istodobno pobjeda Srba nad Hrvatima. Zato su pravi Hrvati proklinjali takav sporazum, pa im je i sama riječ »sporazum« zvučila kao neka rugalica. Stjepan Radić je takvim »sporazumom« izgubio znatan dio one — upravo bajoslovne — popularnosti, koju je dotle uživao u hrvatskom narodu.

U Zagreb su na Hrvatski svesokolski slet kao zastupnici beogradske vlade došli ministri dr. Momčilo Ninčić, Boža Maksimović, dr. Nikola Nikić, Pavle Radić, dr. Benjamin Šuperina i dr. Ivan Krajač. Poslije podne 15. kolovoza stigoše u Zagreb iz Bleda kralj Aleksandar i kraljica Mariola, da prisustvuju velikoj javnoj vježbi, koja će se održati na nogometnom igralištu građanskoga kluba na Martinovki. Dok su se kralj i kraljica iz kolodvora vozili na igralište, valjahu se gusti crni oblaci sa Sljemena prema Zagrebu. I tek je započela javna sokolska vježba, kad li se prolomio oblak nad igralištem. Kiša je lijevala u tolikoj mjeri, da je za nekoliko časa cijelo igralište bilo poplavljeno. Uz to su gotovo neprekidno udarali gromovi, od kojih je nastradalo nekoliko ljudi, na igralištu i u neposrednoj okolici njegovoj. Javna se vježba morala dakako prekinuti i posve obustaviti, a kralj je — blijed u licu — potišten gledao tu strahotu. Zagrepčani su tada opazili i osjetili svu nemoć kraljevskoga veličanstva prema prirodnoj sili, a mnogi su držali, da se u toj strahovitoj oluji, — kakve još nitko od prisutnih nije doživio, — očituje gnjev Boga svemogućega.

## IZJAVE STJEPANA RADIĆA

Beogradska »Politika« je 17. srpnja 1925. donijela poruke, što ih je iz zatvora učinio Stjepan Radić mjerodavnim faktorima u Beograd. Ove su poruke štampale i sve druge dnevne novine u Hrvatskoj i Srbiji. Prošla su 3 tjedna, a da nije nigdje opozvano niti jedno slovo. Nato je »Hrvatsko Pravo« 6. kolovoza 1925. donijelo važnije ali točne izvatke iz tih poruka pod naslovom »Politika Stjepana Radića« :
U fazi prethodnih pregovora izmedju g. Stjepana Radića i

njegove stranke sa g. Nikolom Pašićem, šefom Radikalne stranke, postoje tri perioda. U prvom periodu su izjave g. Stjepana Radića, koje je on diktirao u zatvoru jednom svom prijatelju, (To je bio dr. Nikola Nikić). Taj je prijatelj imao dužnost da se, poslije izjave g. Pavla Radića, tačno obavijesti lično od g. Stjepana Radića, pa da njegove izjave savjesno prenese mjerodavnim faktorima u Beogradu. Prijatelj je svoju dužnost izvršio. I taj niz tih historijskih izjava g. Stjepana Radića mi danas saopćujemo.

Prva izjava.

Ta čudna izjava g. Stjepana Radića, koja je po Toni Schlegtu dostavljena bila u Beograd, izdiktirana je 22. travnja o. g., a u Beogradu je bila predana mjerodavnim faktorima 24. travnja 1925, Ona glasi :

1. »Naša nova orijentacija nije nikakva taktika, već politika, koju nam diktira razum i srce. Vi me poznajete, i znate — kad sam govorio ne, — drukčije nisam mogao raditi. Sad sam rekao da, i ja ću tu politiku sprovesti iskreno do kraja.

Mi nismo postali monarkiste od straha ili da se izvučemo iz zatvora, već jer smo stupili, kao stranka, u konstruktivni period našega stvaranja. To je glavno. Mi bismo dakle u tom periodu prešli na monarkističko gledište i onda, da nemamo tako točnih obavještenja o ličnosti našega kralja.

2. »Do sporazuma će doći i mora doći. Psihološki je momenat zgodan, a psihološka dinamika upravo tjera na aranžman između nas i radikala. Ne treba da bude odmah naša koalicijona vlada; neka bude za prijelaz homogena radikalska vlada, i to baš s g. Pašićem na čelu. Nova naša orijentacija, od koje mi nikako ne odustajemo, ima političkog smisla, ako s njome privedemo hrvatske široke slojeve kralju, državi i sporazumu sa Srbima.

Hrvatske stranke često su se cijepale zbog Srba. Eno pravaši imali su tri raskola zbog toga, što su jedni htjeli da rade ša Srbima, a drugi ne.

3. »Mi u buduće ne ćemo učiniti ništa, što bi otežalo sporazum

Srba i Hrvata. Srbi i Hrvati se toliko kompletiraju, da moraju i ići zajedno. Ako su Srbi bolji vojskovodje i bolji diplomate, mi opet znademo bolje graditi ceste i uređivati škole. Srbi su, recimo, borci a mi mirotvorci. Važno je i jedno i drugo. Samo treba već jednom početi raditi. A mi to hoćemo i ne ćemo da sa svoje strane postavljamo i najmanje teškoće zajedničkom radu s Radikalnom strankom. Zato mi sada i ne tražimo revizije ustava, već prihvaćamo gledište gosp. Pašića, neka se ustav oproba na godinu, dvije, tri i više, pa neka se onda mijenja prema narodnoj potrebi, ako se pokaže, da je to potrebno.

Mi ne postavljamo nikakovih državopravnih zahtjeva i ne kanimo ih postavljati.

4. »Za Hrvate i Hrvatsku napisao je Štefanović, da je Hrvatska komprimirana Rusija. To je istina. Zato mi Hrvati trebamo ideju i idemo za njom. Tako je bilo s republikom, a tako je i sada s monarkijom i sa sporazumom. S republikom smo poništavali habsburgovštinu i anarhičnost, a sa sporazumom dižemo monarkiju i Karađorđeviće. «

5. »Sporazum znači, da Srbi i Hrvati dobiju svoju državu, gdje će se osjećati i Hrvati, kako se već osjećaju i Srbi u svojoj kući. Toga mnogi naši ne razumiju, a to je ono, što ne razumiju pravo ni »Zajedničari«. I zato oni nisu pravo shvatili, da nije važna državopravna autonomija, već je važna samouprava, i da se ona udesi prema potrebama seljaka, kako se ukažu u praktičnom životu«.

6. »Sa Zajedničarima je ovako oni su kao statisti, — kamo ih metneš, tamo hoće da stoje. A politika nije stajanje, već gibanje. Kad sam ih trebao da budu republikanci, ne zbog republike, već zbog jedinstvenog hrvatskog fronta, da prisilimo radikale, da s nama pregovaraju, oni najprije nisu htjeli, a kad su prešli u republikance, sad hoće tako da stoje kao republikanci.

Ja sam već onda govorio, da ćemo svi u monarkiste; ali oni se sadš, stide — što li — i htjeli bi ostati republikanci. No sada već shvaćaju, da to ne može biti.

S Korošcem je teško. On ništa ne razumije — već sve hoće

da smjesti pod svoju kutu, pod svoj talar. Njegovu ćemo stranku malo po malo pojesti. Davidović nije baš jak političar, ali je pošten čovjek, i to mnogo vrijedi. Ljuba Jovanović je pošten i pametan; to vrijedi više. A g. Pašić je pošten i pametan političar, a to vrijedi najviše.«

7. A onda mi je Radić rekao: »Pa jest, razumijem, da se intrigira. Ali eto ja sam diktirao izjavu Pavlovu od 27. ožujka i rezoluciju HSS od 26. travnja. Ja sam diktirao i jedno i drugo Nikiću. I čim budem slobodan, — a bit ću slobodan, jer sam uvjeren, da nema suda, koji bi me mogao osuditi, — čim budem slobodan, — ja ću doći pred kralja i pred njim ponoviti sve, što je govorio Pavle. Onda ću razbiti svaku sumnju u moju iskrenost.«

8. Gledajte samo ovo: jučer su bili ovdje gradski izbori. Veliki desinteresement kod birača, mnogo apstinencije. Glasalo je samo 50 posto, dok inače uvijek kod nas glasa 75 — 80%, pa i 90 posto birača. I sad bi čovjek mislio, Radić je promijenio politiku, Hrvati su tobože republikanci i on će mnogo izgubiti. Apstinencija je išla podjednako na štetu svih stranaka. Mi smo, prema izborima za Narodnu skupštinu u veljači, — izgubili 40 posto, t. j. u veljači glasovalo je za nas 16.097 birača, a sada 9.590. No SDS izgubila je 42 posto, dakle još više od nas, ona je pala od 2407 na 1395 birača. Narasli su radikali srazmjerno dosta znatno, od cirka 300 na 622, — to su oni, koji su otpali od SDS, — zatim frankovci, republikansko krilo, koje ne će da radi s radikalima, od 912 na 1220, a što je najgore: komunisti od 962 na 1250. To znači, da oni, koji otpadaju od bloka zbog nove monarkističke politike HSS, prelaze u frankovce, republikance i u komuniste, dakle u krajnje struje.

9. S Pribićevićem mi Hrvati — zbog svoga obraza, svoje časti i svoga ponosa — ne možemo sarađivati ni u kojoj formi.

10. O odnosu prema Zajedničarima rekao mi je ovo: »Zajedničari pokazuju znakove pravaške recidive. Ne svi, ali neki. Ja vam to kažem za vas, za vašu informaciju. Oni dolaze i poručuju mi, da će nas radikali prevariti, jer idu samo za tim, da nas ponize, pada će konačno ipak sve ostati pri starom, t. j. radikali s Pribićevićem u vladi, a mi u opoziciji. No ja im odgovaram, neka se ne brinu za to. Kako će nas radikali prevariti, kad mi ništa ne tražimo od

njih, već samo saradnju s njima? Ako nas prevare, prevarit će sebe, a ako ostanu s Pribićevićem, bit će im gore, nego nama. I Seton Watson htio je govoriti sa mnom, da me upozori, da će nas radikali izigrati; no ja sam mu poručio po Pavlu, da ne trebam i ne primam nikakovih savjeta ni upozorenja od stranaca, pa da ćemo ići s radikalima, i da nas oni ne mogu prevariti.«

Druga izjava Stjepana Radića:

Zagreb, 16. svibnja 1925.

Radić mi reče: »Ja ću pisati Njegovom Veličanstvu kralju, našem kralju« . . .

. . . Dalje smo u razgovoru došli i opet na onu temu o SDS. On ne pravi pitanja od toga, ako pojedini samostalni demokrate uđu u Radikalsku stranku, ali o Pribićeviću i nekim drugima ne će ni da čuje: »Molim Vas, to kod nas nisu lična pitanja. Imali smo Štrosmajerovce, Starčevićance, Frankovce, sada imamo Pašićevce, Davidovićevce, Pribićevićevce, Radićevce itd. To znači, da se kod nas na lica pojedinih političara vežu čitave stranke i čitavi sistemi. A to znači dalje, da je kompromis i saradnja s onim, što smo okrstili batinavštinom. Nije dakle teškoća u ličnom momentu, već u tom, što mi u savezu s batinavštinom ne možemo popularizirati našu novu politiku.

Jer sistem batinaštva upropastio je monarkističku ideju u našim krajevima; pa kako ćete ju sada podizati u saradnji s tim istim batinaštvom !

Mi ne možemo sarađivati s Pribićevićem zbog naše nove politike, koju smo onoga časa upropastili, kad se koaliramo s njime. Što tu koristi govoriti: i Pribićević ima dobrih strana. Imaju takvih strana i Davidović i Spaho, dapače i Korošec, pa ipak radikali ne će da sarađuju s njima. A ima takvih strana i Žerjav i Lukinić — nema valjda uopće čovjeka, koji ne bi imao dobrih strana. No Lukinić je bedak, i zato je valjda bolji od Pribićevića. Ali Žerjav je zao iz pakosti; on je pametniji od Pribićevića i sposobniji, naročito sposobniji u korupciji. On je najgori, a nas Hrvate još ekstra mrzi, jer je Slovenac, pa hoće da nas zajaši. Znate: mali ptić — veliki

krič Pa zašto da mi radimo s tim ljudima, recite mi? Tko ima od toga koristi? Kralj ima samo štete, jer smo onda mi spriječeni, da ga u našim masama tako populariziramo, kako on to po svom patriotizmu, po svojoj čestitosti i po svojim velikim državničkim sposobnostima zaslužuje. Jer naš je kralj veliki patriota i pravi državnik. Mi to sada znamo, točno smo obaviješteni. Dakle kralj od toga nema koristi ni državna cjelina.

»Trumbić je dobar i on uviđa, da je narodna politika dobra. Samo je sada nešto bolestan i nervozan. Ali s onim drugima (Zajedničarima) je teško. Uvijek hoće, da postavimo neke uslove za kolaboraciju s radikalima, a to je glupost. Ako hoćemo sarađivati, ne možemo doći s uslovima, jer ćemo se odmah početi svađati. Ja im govorim, da je riječ o saradnji kroz godinu, dvije, najviše tri, pa ako se pokaže, da treba da izgradimo ili proširimo samouprave, učinit ćemo to sporazumno s radikalima. Možda čak ne ćemo ni htjeli samouprave, možda ćemo postati krajnji centraliste, — što znamo !

Kežman je sada na putu za Južnu Ameriku. On tamo među našim iseljenicima vrši ulogu, koju mi ovdje vršimo među našim pristašama: prevodi ih iz republikanstva na monarkizam i na kooperaciju sa Srbima«.

U ovoj se državi ne može vladati ni protiv većine Srba ni protiv većine Hrvata; — ne može, pa eto, jer su oni jezgra ove države. Zato sam iskoristio priliku pod Davidovićem za izbornu agitaciju. I znao sam: Davidović će pasti i doći PP s izborima, a nas će onda pozatvarati, pa smo morali prije toga svršiti izbornu agitaciju. A znate izbori su rat, a u ratu kao u ratu — govorio sam, razumije se, demagoški.

Ali nisam govorio onako, kako se to javljalo. Pogotovo nisam tako govorio o kralju. To je laž, (uzrujano), to je bila infamna laž. Još je bila infamnija laž ono, što su mi metnuli u usta o Pompadurki. Ja nikada nisam rekao ništa ni nalik tome. To su izmislili Pribićevićevci dva dana poslije skupštine u Pivovari«.

Kad se Radić opet primirio, nastavio je ovako: »Sva je akcija Pribićevićeva išla za tim, da između kralja i nas Hrvata napravi

ponor. I jaz je već bio, jer smo bili republikanci. Pad kad su nas još stalno denuncirali i klevetali — mi smo Hrvati inadžije kao i Srbi — znate, kako je. No ja sam već za Davidovićeve vlade govorio svima našima i zajedničarima: ići ćemo u monarkiste, svi ćemo priseći kralju, kad prođu izbori«.

»Tri su razloga, zašto smo ušli u republikansku agitaciju. Jedan je razlog već poznat, drugi ću Vam sada reći, a treći ću Vam kasnije jedamput, kad budemo još intimniji. Samo Vam sada mogu reći, da nijedan od tih razloga nije bio uperen protiv našega kralja i dinastije Karađorđevića. Prvi je — već poznati — razlog bio, što se samo s republikanizmom mogla u ovim krajevima dotući habsburgovština i spriječiti širenje komunizma. Vi znate, kako je onda ovdje bilo. U masama je vladao moral poraženih. Na jednoj strani habsburgovština, na drugoj boljševizam. Tu je trebalo brze pomoći i jak »šlager«. Uhvatili smo se — zbog Wilsona, Amerike, Njemačke, Austrije i Madžarske — republikanizma. Da to nije upalilo, morao bih bio izmisliti nešto drugo.

Sad u ostalom svejedno i s uspjehom možemo biti zadovoljni. Habsburgovštinu smo dotukli, a zatukli smo i boljševizam.

Drugi je razlog, koji nije poznat i koji Vam sad kažem, opasnost od klerikalizma. To je velika opasnost. Eto, Korošec je tu. I on je patriota i nacijonalista slovenački, ali glava — glava mu je u Rimu. Znate, po mom mišljenju je klerikalizam tolika opasnost, da se naš hrvatski narod ne će nikada pravo sliti sa srpskim, dok se Hrvati ne oslobode Rima, i to posvema. Ne mogu Hrvati prijeći u pravoslavlje. To nije potrebno, jer bi tu odmah izbile velike i jake kontraakcije. Ali ja sam uvijek o tom razmišljavao, da bi trebalo stvoriti hrvatsku crkvu, nezavisnu od Rima, nacijonalnu, koja bi se lako — tokom vremena — spojila sa Srpskom pravoslavnom. Zato naravno treba mnogo rada; jer nije dosta dobiti za to inteligenciju, već to moraju prihvatiti mase. A to je jako osjetljivo — seljaci i vjera; tu treba mnogo takta i mnogo obazrivosti, ako ne ćete da napravite džumbus. Možda će vremenom biti moguće upotrijebiti za to starokatoličku hrvatsku crkvu. — To ja sada samo mislim; još ne znam, da li je tako, ali možda. No svakako to može sprovesti samo tako široka i jaka organizacija, kao što je na pr. ova naša HSS. Sve to treba dobro promisliti, a onda upotri-

jebiti za to zgodan momenat. Taj sada nije. Ima još vremena za to, dok se smirimo i dok srpsko-hrvatska saradnja sredi državu. Poslije oslobođenja porastao je, kako znate, klerikalizam i među Hrvatima. To je dakle bio drugi razlog, zbog kojega smo banuli u narod sa »šlagerom« republike, jer je to bilo nešto novo, nepoznato, a izgledalo je nešto veliko. Drugog šlagera nismo uostalom ni imali u ono vrijeme. I tako smo uspjeli, da u Hrvatskoj utučemo i klerikalizam. A treći razlog kazat ću Vam kasnije. Sad mogu da Vam kažem samo to, da je isto tako psihološke naravi«.

»Znate, ja mislim, da nema potpunog narodnog ujedinjenja bez vjerskog.

Zato si je svaki veliki narod stvorio svoju crkvu. Kod pravoslavlja je bilo lako. Tu nije bilo onoga, što ima katolicizam. Pravoslavlje se je lako decentraliziralo, separiralo i nacionaliziralo. Ali kod katolicizma je to teško. Tu je Rim, papa, ogromna kultura i golema tradicija. Tu je borba teška, gotovo bezizgledna.

Zato mi, koji hoćemo da izgradimo ili barem stvorimo preduvjete za potpuno duhovno hrvatsko-srpsko jedinstvo, moramo stvoriti jednu svoju vjeru.

Naravno, to nije sada aktuelno; proći će tu generacije. No naša bi generacija morala ispuniti bar jedan preduvjet, a to je da se Hrvati oslobode Rima. To će biti za par godina, ako mi, Hrvati i Srbi budemo složni, te ako sredimo državu, pa dobijemo vremena i mogućnosti, da dobro pripravimo široke slojeve, pa makar i za hrvatsku starokatoličku crkvu«.

»Ne mogu nas radikali odbiti, to bi bilo nerazumno od njih. Već sam Vam par puta rekao: ne stavljamo nikakovih državopravnih uvjeta i prihvaćamo tezu g. Pašića bez uslova.

Neka se ustav sprovede, pa da vidimo godinu, dvije, tri. Što se pokaže nezgodno, mijenjat ćemo sporazumno. A u naredne izbore idemo zajedno, radikali i mi, kao nova srpsko-hrvatska koalicija! Ta molim Vas - mi smo onda u najsrećnijem položaju. Mi u koaliciji radikala i seljačke stranke dobivamo parlamentarnu i narodnu snagu, koja može da riješi sve probleme. Pa da vidimo onda,

da li će se usuditi da dolazi u našu zemlju g. Watson, poslan od engleske vlade, da vodi formalne istrage po Macedoniji, Vojvodini i Hrvatskoj! Jest, možda mnogo toga u našoj državi ne valja. Mnogo toga treba popraviti i europejizirati, ali to ćemo urediti mi, — mi Srbi i Hrvati zajedno, — a nema da se miješaju stranci u to. Skandal je naprosto, da nam dolaze Englezi, Francuzi ili Talijani, pa da ispituju raspoloženje u našem narodu, kao suci u našim pitanjima. I škandal je, da moramo trpjeti, da ih Nijemci i Madžari dočekuju kao neke osloboditelje. To mora prestati; a može prestati samo onda, ako se sredimo složno sarađujući«.

»I čvrsto vjerujem, da ćemo u međusobnom povjerenju i zajedničkim silama izgraditi ovu našu državu — kako to zaslužuje i naš kralj i naš narod: srpski i hrvatski — da ne bude samo lijepa i prostrana, već i jaka, zdrava i kulturna. Pa zamislite: uz našega kralja, kako ga sada poznajemo, i uz saradnju radikala i nas — mi možemo da sagradimo Alhambru od države.«

## IZVJEŠTAJ HRVATSKE OPOZICIJE O POLITIČKOM PREOKRETU HRSS

1. Sjednice Narodne skupštine odgođene su na neizvjesno vrijeme, po svoj prilici do polovice mjeseca listopada o. g. Prvo zasjedanje Narodne skupštine, izabrane na izborima 8. veljače o. g., tim se može smatrati, da je završeno. U povodu toga mi potpisani narodni zastupnici obraćamo se hrvatskomu narodu, da mu podnesemo izvještaj o događajima i o radu našem u tom prvom zasjedanju Narodne skupštine. Napose pak držimo svojom dužnošću, da otvoreno i javno pred licem cijeloga naroda izvijestimo o neočekivanom, sudbonosnom i kobnom događaju, što se u to vrijeme zbio, to jest o potpunom političkom preokretu, koji je izvršilo vodstvo Hrvatske seljačke stranke, kad je — bez pitanja, a protiv jasno izražene volje naroda hrvatskoga — bezuvjetno prihvatilo Vidovdanski ustav i cjelokupno stanje, koje je njim do sada stvoreno i koje se po njemu ima potpuno i do kraja izgraditi.

Vodstvo Hrvatske seljačke stranke učinilo je to i bez pitanja i bez znanja hrvatskih narodnih zastupnika, koji su narodu odgovorni. Kako mi ne ćemo i ne možemo da nosimo odgovornost za taj čin, na

koji nije nitko bio od naroda ovlašten, mi potpisani narodni zastupnici želimo, da objasnimo naše držanje i postupanje prema činima, o kojima će narod imati da na izborima izreče svoj konačni sud. Kad govorimo o vodstvu HSS, mislimo u prvom redu na Stj. Radića. On je iz zatvora slao naloge i upute, koje je u Beogradu izvršivao njegov sinovac, današnji ministar Pavle Radić, uz potporu nekojih pomagača.

2. Sudbonosni čin, što ga je izvršilo vodstvo seljačke stranke govorom i izjavom Pavla Radića u Narodnoj skupštini od 27. ožujka o. g., znači napuštanje svih zahtjeva, koje je hrvatski narod postavio, kao izraz svojega narodnog suvereniteta i političke individualnosti, kao izraz svoje volje za slobodan narodni, politički, gospodarski i prosvjetni život i razvoj.

Od prevrata g. 1918. pa do tog čina hrvatski je narod tražio svoja prava i vodio borbu protiv stanja, koje je stvoreno najprije bez njegova pitanja i znanja, a onda bez njegova sudjelovanja i privol jenja. U toj je borbi trpio teške muke i nečuvene progone; žrtvovao živote, opstanak pojedinaca i obitelji; podnosio na polju gospodarstva i prosvjete velike štete i gubitke. Ali na drugoj strani okupljao je svoju snagu i ujedinjavao se u žilavom radu za pravo i slobodu kao nikada prije. Vodio ga je uzvišeni cilj, da u svojoj zemlji bude gospodar, koji hoće brata za brata, ali ga ne će za gospodara.

U prvi red narodne borbe stupio je probuđeni i osviješteni hrvatski seljak. On je proveo svoju narodnu političku organizaciju, kakove do onda nikada nije imao. On je snagom svoje svijesti i svojega broja — sredstvom općega prava glasa — postao politički predstavnik hrvatskog naroda, zadobivši već na prvim izborima za Ustavotvornu Skupštinu većinu hrvatskih mandata. Tu je pobjedu hrvatskih seljaka sa zadovoljstvom i zanosom pozdravilo i hrvatsko narodno građanstvo i hrvatska narodna inteligencija, okupljena u Hrvatskoj Zajednici. Na prvim izborima HRSS je pobijedila i Hrvatsku Zajednicu, iako je ona zastupala misao federativnog uređenja države, po kojem bi Hrvatska imala svoj sabor i svoju vladu u Zagrebu sa širokom samostalnošću. Da su zastupnici HRSS, kojih je bilo 49 iz banske Hrvatske, pošli u Ustavotvornu skupštinu, kako je vodstvo sigurno obećalo, centralistička Pašić — Pribićevićeva vlada

ne bi imala većine i do današnjeg centralističkog ustava ne bi bilo došlo. Ali je Stjepan Radić s ostalim vodstvom HRSS — i ne obavijestivši ostale zastupnike, — odlučio ne ići u Beograd. Narodnih zastupnika Hrv. Zajednice, okupljenih u Narodnom klubu, bilo je samo jedanaest. Oni su izradili osnovu ustava u smislu federacije i predložili je Skupštini na pretres. Ali srpske stranke, koje su se osjećale dosta jake u odsutnosti Stj. Radića i njegovih drugova, nisu uzele u obzir nacrt malobrojnih hrvatskih zastupnika, pa su stoga ovi napustili Skupštinu sa prosvjedom protiv stvaranja Ustava i za hrvatski narod prostim nadglasavanjem Hrvata. Tako je nastao Vidovdanski centralistički ustav, protiv kojega su glasovali i slovenski narodni zastupnici.

Nakon toga nastavljen je rad oko okupljanja i organiziranja hrvatskih narodnih sila u jednom hrvatskom frontu sa svrhom, da se zajedničkom borbom ostvare osnovni narodni zahtjevi. Zato je poslije donošenja Vidovdanskog ustava stvoren »Hrvatski Blok«, u kojem se zajednički rad HRSS i Hrvatske Zajednice sve više učvršćivao. Na slijedećim izborima g. 1923. nije HZ htjela ni postavljati svojih kandidata, nego je radila i glasovala samo za kandidatske liste HRSS. U tim je izborima HRSS doista postala predstavnicom hrv. naroda kako u Hrvatskoj (sa Dalmacijom) tako i u Herceg - Bosni, gdje su se na nju oslanjali i Hrvati muslimani, a s pouzdanjem su u hrvatski narod počeli gledati i svi oni, koji su se osjećali potišteni i povrijeđeni centralističkim režimom beogradskim.

Ovako jaki brojem i po složnoj snazi narodnoj hrvatski su zastupnici g. 1924., poslije povratka g. Stj. Radića iz Londona, prvi put ušli u beogradsku Narodnu skupštinu i bili su pripravni ući u vladu Ljube Davidovića, kao vladu, koja je stajala na čelu narodnog sporazuma i obećala uvesti zakonitost i poštenje u državnu upravu.

Put S. Radića u Moskvu, njegovi razgovori s predstavnicima sovjetske vlade i konačno njegov pristup u seljačku internacijonalu, bili su izlika, da je HRSS bila proglašena kao komunistička stranka. Taj je postupak Stj. Radića osujetio ulazak hrvatskih zastupnika u vladu g. Ljube Davidovića.

Vlada je Ljube Davidovića morala dati ostavku i bila je obra-

zovana nova vlada Pašić-Pribićevićeva, koja je odmah raspustila skupštinu, raspisala nove izbore, HRSS stavila pod Obznanu, a vodstvo dra. Mačeka i dr. zajedno sa Stjepanom Radićem zatvorila i optužila po zakonu o zaštiti države.

Nečuveni bili su izbori, koje je provodila Pašić-Pribićevićeva vlada. Nadala se ona, da će hrvatski narod pod pritiskom sile klonuti i svoje opravdane zahtjeve napustiti. Predaleko bi nas dovelo, da opisujemo događaje izborne borbe, koji su svima još u živoj pameti. Zatvori bili su puni nevinih ljudi, seljaka i građana, vršilo se batinjanje i kundačenje muškaraca, žena i djece, činovnici s obitelju ostajali su bez kruha i krova, sloboda izbora bila je uskraćena, prava ljudska i politička bila su pogažena, a na dan izbora i mrtve šu padale glave, kako svjedoči i krvlju poškropi jeno biralište u Stajnici i Vel. Trgovištu.

Ali hrvatski narod nije klonuo, nije popustio, nije uzmaknuo; on je nasuprot ostao nepokolebiv, čvrst i stalan: veličanstven primjer samosvijesti naroda, uvjerena o svojem pravu i pripravna, da na obranu svoga prava podnosi i najveće žrtve.

Obrana optuženoga vodstva HRSS, koju je odvažno i požrtvovno vodio dr. Ante Trumbić, pokazala je bjelodano, da je kaznena optužba protiv HRSS i njezinog vodstva neosnovana. To je još više podiglo duhove u narodu.

3. Gotovo nesmanjeni na broju izašli su predstavnici hrvatskoga naroda iz ove izborne borbe i ušli su u Narodnu skupštinu pojačani moralnim ugledom hrvatskoga naroda i osokoljeni vjerom u uspjeh poštene borbe hrv. naroda. Što im je bila preča dužnost, nego da tamo budu dostojni predstavnici naroda, koji ih je tako neustrašivo iznio kao ljude svoga povjerenja, pa da budu pošteni čuvari i ponosni zastupnici svega onoga, za što je narod dragovoljno podnio muke i progone? Što im je bila preča dužnost, nego da odvažno i umno nastave u parlamentu borbu, koju je narod poveo na izbornom poprištu s uspjehom, vrijednim udivljenja kod prijatelja, a poštovanja i priznanja i kod samih protivnika.

4. Iako opozicija u Narodnoj skupštini nije imala većinu mandata, ona je bila postigla povjerenje većine birača, jer je unatoč

presipanju na biralištima za opoziciju palo preko 300.000 kuglica više nego za PP. vladu. Složna opozicija mogla je uspješno suzbijati vladu i vlada se ne bi bila mogla dugo održati, jer je imala neznatnu većinu zastupnika. To je otvoreno priznao u skupštini i jedan od prvaka vladine većine g. Ljuba Jovanović, kad je rekao, da izborna vlada g. Pašića i Pribićevića nije ispunila sasvim svoj zadatak; izbori nisu toj vladi dali većinu dovoljno jaku po broju, da bi mogla davati izglede na dug život. Vlada PP. bila je dakle po izjavi toga prvaka radikalne stranke kratka vijeka.

Opozicija znajući sve to udružila se u »Blok narodnog sporazuma i seljačke demokracije« s poznatim programom. Hrvatski narodni zastupnici mogli su se nadati parlamentarnom uspjehu u zajednici s Hrvatima muslimanima iz Bosne i Hercegovine, - sa Slovencima i sa Srbima iz Davidovićeve demokratske stranke.

Program toga Bloka prihvatilo je hrvatsko narodno zastupstvo na svojoj sjednici poslije izbora, održanoj u Zagrebu 4. ožujka o. god., i na taj je način stupilo u zajedničku akciju s opozicijom u Narodnoj skupštini. Ta je akcija značila, da se u parlamentu nastavlja borba protiv PP vlade, borba, kojoj je bio cilj da obori vladu, i da postigne raspust skupštine i provedenje novih, slobodnih izbora.

5. Borba je počela u skupštini najprije na pitanju verifikacije hrvatskih mandata. Tu su borbu poveli hrvatski zastupnici uz jaku potporu članova opozicije najprije u verifikacijonom odboru, gdje je dr. Trumbić, u govoru, koji je trajao cijeli dan, temeljito suzbio prijedlog radikala Simonovića, da se svi mandati HRSS ponište, dok su drugi zastupnici hrvatski iznijeli strašna nasilja na hrv. biralištima tražeći, da se ponište oni mandati vladine većine, koji su nezakonito bili stečeni. U skupnim pak sjednicama narodne skupštine ustali smo u obranu hrv. mandata mi potpisani zastupnici dr. Bazala, Mato Jagatić, dr. Polić i Stjepan Uroić utvrđujući zakonom u ruci i činjenicama iz života i rada HRSS, kako se Obznana radi komunizma ne može protegnuti na tu stranku i na njezine zastupnike, izabrane slobodnom voljom naroda. Za svakoga je objektivnoga čovjeka bilo jasno, da je pravo na našoj strani, a očito se to vidjelo i po slaboj obrani protivnika, koji nisu ni kušali da naše razloge i dokaze stvarno pobiju. Bilo je izvan sumnje, da bi vlada i

njezina većina, kad bi bili poništeni mandati HRSS, počinile najgrublje nasilje, a ujedno bi izbacivanje Hrvata iz Narodne skupštine bilo izazvalo politički škandal, za koji vlada ne bi bila našla potpuno odobrenje ni u svojim vlastitim redovima ni u redovima svojih pristaša, dok bi opoziciju prisilila na krajnje mjere otpora, a da i ne spominjemo odjek u inozemstvu takovog postupka prema Hrvatima, na koji je nedavno i g. Ljuba Jovanović upozorio.

6. U ovakovoj situaciji iznenadio je i nas potpisane kao i sve ostale članove Hrvatskog Seljačkog Kluba osim jednoga ili možda dvojice sadanjih ministara: dra Nikića i dra Šuperine, Pavao Radić izjavom, koju je pročitao na koncu svoga govora izrečenog u beogradskoj skupštini u verifikacijonoj raspravi 27. ožujka 1925. Tu je izjavu, kako je sam rekao, dao kao predsjednik Hrv. selj. kluba u ime Seljačke stranke, a bez ovlaštenja kluba i stranke, u ime i po ovlaštenju predsjednika Stjepana Radića. Kasnije je i sam Stjepan Radić priznao, da je on sam onu izjavu sastavio i poslao Pavlu Radiću, da je u Skupštini pročita.

Tom se izjavom napuštaju svi narodni i politički zahtjevi hrv. naroda; priznaje se i prihvaća Vidovdanski ustav i sve ono, što je na temelju toga ustava do sada izvršeno; napušta se svaka borba i svaki rad protiv centralizma, koji je uperen protiv samoga opstanka hrvatskoga naroda, kao političkog individualiteta i domovine Hrvatske, protiv centralizma, koji podvrgnuvši cjelokupni život hrvatskoga naroda pod gospodstvo vlade u Beogradu, ruši sav naš dosadašnji politički, gospodarski i prosvjetni razvitak i uništava svaki trag slobodnoga našega narodnoga života i razvoja u budućnosti. U kratko: tom je izjavom naprosto napušteno sve ono, za što se je hrvatski narod kroz 7 godina borio, a prihvaćeno je sve ono, protiv čega se je hrvatski narod za to vrijeme borio. Hrvatski je narodni program napušten, a prihvaćen program Pašića i Pribićevića.

7. Za ovakvo djelo nisu Stjepan i Pavao Radić pitali pristanak kluba hrvatskih zastupnika. Postupali su tako, jer su jamačno znali, da hrvatski zastupnici ili bar većina njih ne bi na takovu izdaju narodne stvari nikada pristali. Sa prethodnom privolom kluba hrvatskih zastupnika ne bi dakle bilo moguće takovu izjavu dati, pa je zato ona učinjena i dana iza leđa kluba i bez njegova znanja, a klub naprosto stavljen pred gotov čin. Ta je izjava klubu namet-

nuta od vodstva Seljačke stranke, Stjepana i Pavla Radića.

8. Dok je izjavom Pavla Radića potpuno napušteno hrv. stanovište i bez ikakovih ograda prihvaćeno stanovište Pašić-Pribićevićeve vlade, radikali se nisu odrekli nijednoga sredstva protiv seljačke stranke za slučaj, da bi ona svoju naviještenu politiku promijenila. Na izjavu Pavla Radića odgovorili su radikali u Skupštini još istoga dana izjavom narodnog zastupnika i kasnijeg ministra Simonovića, u kojoj se veli: iako je seljačka stranka izvršila potpuni preokret u svojoj politici i prihvatila cjelokupno danas postojeće stanje u državi, da ona ipak mora djelima dokazati, da je taj preokret u istinu iskren i ozbiljan, a ako to ne bi bilo, nego bi ona od svoje nove politike odstupila, onda radikali pridržavaju sebi pravo, da protiv nje postupaju istim sredstvima, kojima su i prije postupali. Ondašnja vladina većina t. j. radikali i Pribićevićevi demokrati vezali su na taj način seljačku stranku i njezino vodstvo uz svoju, prijeteći im progonima, ako bi pokušali, da se opet vrate na hrvatsku narodnu politiku. Izjava Simonovića, koju su na skupnoj sjednici prihvatili radikali i Pribićevićevi demokrati, sačinjava tako zajedno s izjavom Pavla Radića onaj temelj, na kojem je izgrađeno novo političko stanje, jer protiv te Simonovićeve izjave nije se vodstvo Seljačke stranke nikada ogradilo.

9. Čitava ova akcija sa strane vodstva Hrvatske seljačke stranke i radikala počela se u javnosti prikazivati kao rad na sporazumu između Hrvata i Srba. U klubu hrvatskih zastupnika nije međutim nikada izvješteno, što se radi i u kojem pravcu. Klub se nalazio u potpunom neznanju o svemu, što radi vodstvo i u potpunoj neizvjesnosti. U tom stanju bio je držan čak i za vrijeme službenih pregovora između vodstva seljačke stranke i radikalskog kluba sve do sastava nove vlade. Hrvatski seljački klub nije obaviješten ni o tom, kad su započeli službeni pregovori, niti je imenovao pregovarače u svoje ime, već su oni postavljeni po St. Radiću u ime novo stvorene seljačke stranke. Rasprava o političkim pitanjima nije se u klubu u opće nikada vodila. Pavle Radić kao predsjednik nije davao nikakovih obavještenja niti je dopuštao kakovu raspravu u klubu ni onda, kad se tražilo, da klub bude obavješten i da uzme u raspravu političke prilike. Sve to u ostalom posvema odgovara vladanju vodstva prema pristašama seljacima, pa i zastupnicima, koje je vladanje bilo diktatorsko i puno omalovažavanja.

Protiv izjava dra Bože Šuperine i Pavla Radića ogradili su se neki članovi kluba, naročito zast. Uroić, a u ime svojih drugova učinio je to dr. Lorković u skupštini u svom govoru od 30. ožujka u raspravi o dvanaestinama. Imajući međutim pred očima pitanje verifikacije hrvatskih mandata pod anketom, koje se zatezalo sve do konca lipnja o. g., i znajući s druge strane, da čitavu novu političku akciju vodi iz zatvora sam Stjepan Radić, a ne znajući, da li se doista u pregovorima radi o sporazumu, t. j. o rješavanju hrvatskog pitanja ili o kakovom prelaznom aranžmanu, možda samo o rješavanju stranačkih ili čak osobnih pitanja, klub je strpljivo čekao i da vidi rezultate, po kojima će suditi.

10. U to vrijeme klub je po svojim članovima razvijao opsežan i naporan, ali uspješan rad u skupštinskim odborima, pred kojima su raspravljene zakonske osnove, koje je vlada podnijela. Osobito su značajne bile osnove o sudovima, sucima i državnim odvjetnicima, osnova zakona o štampi i pučkim školama. Te su vladine osnove od reda bile natražnjačke, ugrožavajući slobodu sudovanja i prijeteći potpunim uništenjem slobode štampe, dok je osnova o školama imala od pučkih škola stvoriti zavode za širenje političkih načela PP. Članovi kluba dr. Bazala, dr. Polić i dr. Žanić uspjeli su da u mnogim stvarima izvojšte važne i vrlo korisne promjene u podnesenim zakonskim osnovama i da tako ublaže oštrinu ili čak i zaustave donašanje tih osnova pred plenum narodne skupštine.

11. Kad su se pregovori između radikala i vodstva seljačke stranke prama novinskim vijestima približavali kraju, bila je na dan 5. srpnja sazvana u Zagrebu sjednica Hrvatskog narodnog zastupstva. Članovi kluba očekivali su, da će P. Radić prema obećanju, koje je klubu dao, napokon izvijestiti o pregovorima i tražiti zaključak hrvatskog narodnog zastupstva o njima. Umjesto toga P. Radić napao je na toj sjednici narodne zastupnike članove HZ, podmećući im, da su oni protiv sporazuma, pa da radi toga ne može izvijestiti o pregovorima, dok zajedničari ne izjave, odobravaju li novu politiku seljačke stranke. Izazvani na taj način izjavili su dr. Trumbić i dr. Lorković, da oni ne vode niti su vodili kakovu posebnu stranačku politiku, ali da kao narodni zastupnici i članovi kluba ne mogu reći svoj sud o toj novoj politici, kad o njoj ništa ne znadu;

tek toliko mogu reći, da izjavu Pavla Radića od 27. ožujka i na njoj zasnovanu politiku osuđuju. Tražili su, da Pavle Radić obavijesti klub o pregovorima, pa da se o njima povede rasprava i stvori konačni zaključak. I neki zastupnici seljaci izjavljivali su slično, naročito potpisani Mato Jagatić i Stjepan Uroić te zastupnik dr. Buć. Pavle Radić nije tomu zahtjevu htio udovoljiti, već je tražio, da se njemu glasuje naprosto povjerenje. Zajedničari zastupnici tomu su se protivili i ustegli se od glasovanja, a neki su zastupnici seljaci ostavili prije glasovanja dvoranu, a za ostale je Pavle Radić proglasio, da su mu odglasali povjerenje. Na koncu pak izjavio je Pavle Radić, da nema ništa izvijestiti o pregovorima. Zašto je onda bila sazvana ova sjednica?

12. Na dan 14. srpnja u sjednici kluba u Beogradu predsjednik Pavle Radić htio je, da se dovrši ono, što u Zagrebu dne 5. srpnja nije mogao izvršiti, pa je stavio na glasovanje povjerenje Stj. Radiću za novu politiku, koju Stj. Radić vodi preko njega: Pavla Radića. Opet nije predsjednik kluba Pavle Radić dao nikakovog izvještaja o sadržaju i rezultatu pregovora, za koje je već sva beogradska štampa javljala, da su dovršeni i zaključeni. Opet je zabranio svaku raspravu o političkim pitanjima i opet je tražio povjerenje — ovaj put za Stj. Radića — i to za novu politiku, o kojoj klub nije bio obaviješten. Predsjednik P. Radić još je prije glasovanja izjavio, da onim zastupnicima, koji ne bi glasovali povjerenje, nema više mjesta u klubu. Dakle ili glasuj slijepo za politiku, koju1 ne poznaš, ili izlazi iz kluba!

Od nas potpisanih zastupnika šestorica, koji smo bili prisutni na toj sjednici, glasovali smo protiv te nove politike, ako se ona osniva na izjavi Pavla Radića od 27. ožujka. Kad je glasovanje navršeno, Pavle Radić pozvao nas je, da izađemo iz kluba. Mi smo tim izbačeni iz Hrvatskog seljačkog kluba, jer nismo slijepo glasovali povjerenje Stj. Radiću za njegovu novu protuhrvatsku politiku, o kojoj se u klubu nije smjelo ni raspravljati. Tri dana poslije toga Pavle Radić, dr. Šuperina, dr. Nikić i dr. Krajač postali su ministri uz 14 ministara radikala.

13. Dne 21. srpnja prije skupštinske sjednice bila je sjednica kluba, na kojoj je onda već ministar dr. Šuperina pročitao vladinu deklaraciju. Protiv vladine deklaracije izjavili su se zastupnici dr.

Buć i Ivan Trojanović. Na sjednici bio je i zastupnik Mato Jagatić, kojemu je bilo rečeno, da je u sporazumu sadržana revizija ustava i koji je u povodu toga mislio, da bi se mogao vratiti u klub. Kad je međutim čuo tekst deklaracije i uvjerio se, da u njoj nema govora o reviziji u hrvatskom smislu, zastupnik M. Jagatić došao je do uvjerenja, da ne može ostati u klubu ni odobriti politiku vodstva HSS, to više, što je prema autoritativnim izjavama bilo očito, da je u vladinoj deklaraciji sadržan čitav sporazum, a po sporazumu — prema izjavi ministra Uzunovića, datoj u skupštini — zatvorena su vrata reviziji. Na istoj sjednici zastupnik je Uroić prigovorio onomu stavu deklaracije, koji govori o »dva dela u stvari jednoga naroda«, upozorujući, kako se tim napušta individualnost, a prema tome i pravo hrvatskoga naroda na samostalan položaj u državi, pa je tražio, da se taj stav izmijeni. Kad mu je dr. Šuperina rekao, da se u deklaraciji ne može ništa mijenjati, onda se zastupnik Uroić izjavio protiv deklaracije. Sutradan dne 22. srpnja bila je pod predsjedanjem Stj. Radića, koji je toga dana došao u Beograd, sjednica kluba. Zastupnik je dr. Buć tražio riječ, da opravda, zašto nije glasao za deklaraciju, koja je u potpunoj opreci s programom stranke, ali mu je Stj. Radić uskratio riječ. Zastupnik Ivan Trojanović tražio je, da mu se dopusti poći u kotar i pitati narod za mišljenje; ali predsjednik Stj. Radić odgovorio mu je na to, da on nema nikoga pitati i da su zastupnici izabrani po njemu Stj. Radiću i njemu odgovorni. Onda su zastupnici Buć i Trojanović pozvani, da napuste klub, a isto se dogodilo i sa zastupnikom Uroićem, koji je tražio, da se narod pita za odobrenje nove politike seljačke stranke. U povodu toga i on je bio izbačen. Zastupnici Miklaužić i Marko Došen jednako su povukli konsekvencije, jer ne odobravaju politiku vodstva HSS.

14. Kako nam Pavle Radić nije nikad u klubu izvijestio o pregovorima, koje je vodio i svršio s radikalima, nama je nova politika Stj. Radića i drugova poznata iz događaja, izjava i čina, koji su i javnosti poznati.

Nova politika S. Radića i drugova naviještena je najprije u izjavama P. Radića i M. Simonovića, koje su dane u beogradskoj skupštini 27. ožujka i kojima smo već gore prikazali potpuno značenje; zatim je prikazana u izjavi (deklaraciji) nove vlade, danoj u beogradskoj skupštini 21. srpnja, nadalje u izvještaju, koji je jedan pouzdanik PP vlade podnio ministru o svojim razgovorima sa

S. Radićem u zatvoru mjeseca travnja i svibnja o. g., što je odštampano u beogradskom listu »Politika« dne 17. srpnja o. g., a preštampano u »Hrvatu« dne 19. srpnja. A napokon ta je politika prikazana u govoru Stj. Radića, koji je držao na sjednici Hrv. selj. kluba u Zagrebu dne 19. srpnja, dan iza kako je pomilovan od kralja izašao iz zatvora. U istom su smislu i njegove daljnje izjave, dane za njegova boravka u Beogradu. Iz ovih dokumenata proizlazi:

Stj. Radić i drugovi usvajaju Vidovdanski ustav u cjelini onako, kako su ga Pašić i Pribićević na Utavotvornoj Skupštini godine 1921. stvorili bez Hrvata i protiv Hrvata. S. Radić i drugovi obvezuju se, da će taj ustav do kraja i potpuno i integralno provađati i primjenjivati, u koliko ga Pašić s Pribićevićem radi dosadanjeg otpora Hrvata još nisu mogli provesti.

Stj. Radić i drugovi provađat će do kraja ukidanje političke, prosvjetne, gospodarske i financijalne organizacije Hrvatske i parcelaciju Hrvatske na oblasti po odredbama Vidovdanskog ustava.

Stj. Radić i drugovi hoće tako da konačno brišu Hrvatsku kao političku individualnost i kao maticu cijeloga hrvatskoga naroda.

Stj. Radić i drugovi prihvaćaju cjelokupno današnje stanje onako, kako su ga u glavnom stvorili Pašić i Pribićević, i pomagat će da se učvrsti gospodstvo centralističke beogradske vlade nad čitavom državom, a napose nad Hrvatskom i cjelokupnim hrvatskim narodom, počevši od općine pa do najviše državne vlasti. S. Radić i drugovi prihvaćaju, da se s našim gospodarstvom, s našom imovinom, s našim prosvjetnim ustanovama i socijalnim životom upravlja samo po centralističkim zakonima i po odredbama vlade u Beogradu. Stj. Radić i drugovi prihvaćaju, da hrvatski narod kao narod nema nikakovih prava, da nema nikakove vlasti u svojoj domovini. Oni ne traže promjenu ustava i današnjega stanja u pravcu hrvatskih prava, ne traže reviziju ustava u smjeru hrvatskih narodnih političkih zahtjeva.

Ne samo to, Stj. Radić ne odriče se samo naroda i političke osebujnosti hrvatske. Njemu je danas to malo, kako mu je prije bilo malo federacija i konfederacija. On sada hoće, kako je izjavio, da Hrvate katolike nakon odcjepljenja od rimske crkve preko sta-

rokatoličke crkve spoji sa srpsko-pravoslavnom crkvom. Time je navijestio vjersku borbu, koja je kadra da hrvatski narod onesposobi za politički život.

Kad se ovako promotri ta nova politika Stj. Radića i drugova, onda se vidi, da je to zapravo ona politika, koju su do sada provađali Pašić i Pribićević, a od sada će je nastavljati Pašić i Radić. S tom politikom došli su Radićevci do vlade i u vladu, i po toj će politici vladati. Napustivši sve političke zahtjeve hrvatske, kao za porugu obećavaju Hrvatima čovječnost i zakonitost, a i tu će provoditi s radikalskim provađačima Obznane nad hrvatskim narodom. To je eto smisao sporazuma radikalsko-radićevskog.

Ne treba ni jedne riječi trošiti, da pokažemo ono, što svaki sam vidi, da je naime ta nova politika upravo u svemu sasvim protivna onomu, za što se hrvatski narod 7 godina borio, za što je muke podnosio, i silne žrtve moralne i materijalne pretrpio. Nema primjera u političkoj povijesti, da su izabrani zastupnici naroda učinili takovo ili slično djelo.

15. Vodstvo seljačke stranke pokriva svoju novu politiku tvrdnjom: da je to politika u interesu hrvatskog seljaštva i da je to politika sporazuma.

Prosvjedujemo protiv toga, da se ta nova politika svaljuje na teret hrvatskog seljaštva, koje je takovu politiku najodlučnije pobijalo i radi toga u obrani hrvatskih prava najveće žrtve pridonijelo. Nije u interesu hrvatskog seljaštva ono, što je protiv interesa hrvatskog naroda. Služeći se pak riječju »sporazum«, vodstvo seljačke stranke nastoji u hrvatskoj javnosti izazvati misao, kao da je ono uglavilo s predstavnicima Radikalne stranke nekakvo rješenje onih pitanja, koja su sporna između Hrvata i Srba, kao da je uglavilo sporazum, po kojem već jesu ili će biti djelomično priznati i uvaženi opravdani zahtjevi i interesi hrvatski. To je obmana. Nikakvog sporazuma u stvari ne ima. Vodstvo hrvatske seljačke stranke naprosto je prihvatilo program i politiku Pašića i Pribićevića i obvezalo se, da će taj program i tu politiku provađati; a radikali su tu obvezu primili i vodstvo seljačke stranke na to obvezali poslužívši se u tu svrhu Stj. Radićem, dok je ovaj bio u zatvoru.

16. Smatrali smo za svoju dužnost, da otvoreno i jasno kažemo, kako je došlo do ovoga današnjega stanja, u kojemu osim poniženja kriju se velike opasnosti za budućnost hrvatskoga naroda. Stoga smo se oduprli ovoj novoj politici vodstva seljačke stranke i stoga je ne ćemo i ne možemo slijediti. Mi ostajemo vjerni zahtjevima hrvatskoga naroda, koje je postavio, da sačuva svoj narodni opstanak i opstanak svoje hrvatske domovine, koju je do sada kroz tisuću godina obranio. Mi nastavljamo rad i borbu za takovo uređenje države, po kojem će hrvatski narod u svojoj hrvatskoj domovini imati zakonodavnu i izvršnu vlast sa svojim saborom i svojom vladom u Zagrebu, te sa pravom da raspolaže svojim gospodarskim životom i svojim financijama. Hrvatski se narod nije nigdje i nikad odrekao ovog svog zahtjeva, koji će ustrajno i požrtvovno, zakonitim radom, bez sumnje i ostvariti kao zalog svoje bolje i ljepše budućnosti.

U Zagrebu, dne 9. kolovoza 1925.

Hrvatski narodni zastupnici:

Dr. Albert Bazala, Dr. Stjepan Buć, Marko Došen, Mato Jagatić, Dr. Ivan Lorković, Stanko Miklaužić, Dr. Ladislav Polić, Ivan Trojanović, Dr. Ante Trumbić, Stjepan Uroić, Dr. Milovan Žanić.

## STJEPAN RADIĆ ULAZI U BEOGRADSKU VLADU

U Beogradu je 23. listopada 1925. održana sjednica kluba radikalne stranke. Tom je prigodom Nikola Pašić progovorio o odnosu Radikalne stranke i Hrvatske seljačke stranke. Pašić je među ostalim rekao: »Sporazum je postignut zbog toga, što su se Radićevci odrekli svega onoga, što ih je dijelilo od radikala. Oni su se odrekli svojih pogleda na ustav, na državu i na monarhiju. Mi nismo mogli da odbijemo njihovu suradnju, kada su postavili takove uslove, jer bi oni imali pravo, da se vrate na svoj stari program. Ima ljudi, koji kažu, da Radićevci ne misle iskreno. Na to mogu odgovoriti, da oni do sada lojalno ispunjavaju sve uslove sporazuma. Ako bi se jednog dana dogodilo protivno, Radikalna će stranka i u tome momentu znati da sačuva interese zemlje. Sporazum treba braniti i sprovoditi, i to tim

više, što su se za taj sporazum izjasnila oba dijela naroda: Srbi i Hrvati.«

Kad je Stjepan Radić 3. studenoga 1925. došao u Beograd, primio ga je kralj u audijenciju, koja je potrajala puna 3 sata. Tom se prigodom govorilo o tomu, da će Radić postati ministrom bez portfelja. Sutradan je Radić posjetio Pašića u njegovom stanu. Kako je bio ukinut Radićev mandat, pročulo se, da bi se jedan od zastupnika imao odreći svoga mandata u korist Radića, ali se uvidjelo, da to nije moguće.

Radićev je ulaz u vladu omogućio Velja Vukićević, ministar prosvjete. On je naime 11. studenoga 1925. predao ostavku, jer za svoju politiku u prosvjeti nije našao potpore niti kod ministarskih drugova niti u klubu Radikalne stranke. Tada se Pašić odlučio, da kralju za ministra prosvjete predloži Stjepana Radića. Kralj je taj prijedlog prihvatio, te je Radić 18. studenoga o podne položio zakletvu u kraljevskom dvoru. Još istoga je dana Radić novinarima izložio program svojega rada u ministarstvu prosvjete. On je među ostalim rekao:

»Mi smo još uvijek u svijetu poznati kao analfabeti. To nam više škodi nego li koristi. Mora se znati čitati i pisati. Briga za pismenost, — to je prva zadaća u školi i izvan škole. Ja u tom pravcu imam izgrađenu čitavu osnovu. »Odjeljenje za narodno prosvjećivanje« u ministarstvu prosvjete, — to je danas jedno mrtvo odjeljenje. U njemu ima idealista, ali ima i špekulanata. Od toga narodnog prosvjećivanja treba napraviti odjeljenje za širenje narodne pismenosti. U odjeljenje treba primiti nove snage za rad i zadržati ono, što sada u njemu valja. Jednu trećinu odraslih nepismenih u našem narodu moramo preko zimskih tečajeva naučiti čitati i pisati. To mogu na sebe uzeti i učitelji za dobru nagradu preko ferija. Uz dvostruku nagradu mogu oni naučiti pismenosti svu djecu, koja ne idu u školu. To mogu urediti negdje na polju ili u vrtu, pa da ih igrajući nauče čitati i pisati. Mnogo se može naučiti i u vojsci. Moja je osnova, da se skrati rok vojne službe za one vojnike, koji nauče čitati i pisati. Neka Srbi nauče latinicu, a Hrvati i Slovenci ćirilicu, pa kada nauče, neka im se za 2 mjeseca skrati rok službe u vojsci. Na taj će se način učiniti čuda! Jer kada bude vojnik znao, da će ići

kući, ako nauči čitati, tada će on učiniti sve, da to postigne.

Trećina djece ne ide u školu, jer nema dovoljno školskih zgrada. Zato treba da uvedemo redovne zimske škole po selima, i to u jednostavnim seljačkim kućama. Ministarstvo će dati knjige i potreban materijal, te malu nagradu za učitelja i odštetu za uporabu seljačke kuće. Ovo treba organizirati tako, da svako selo ima školu. Evo, to je zadatak jedne moderne demokracije.

Drugi su posao srednje škole. Što ćemo s 80 tisuća đaka? Što znači toliki broj ljudi, koji školu polazi 10 do 12 godina? Znači: biti odviknut od velikog rada! Mi moramo uvesti, da svaki srednjoškolac mora naučiti i jedan zanat. Jer što ćemo s desetinama hiljada ljudi, koji ne dobiju službu po svršenoj školi. Oni će ostati na ulici. Dosta je 6 sati dnevno biti u školi. Neka ostala 2 do 3 sata idu u zanat. Takovi će đaci u višim razredima biti kvalificirani radnici, sposobni za samostalnu upotrebu. Đak se dakle mora spremati ne samo za kancelarijski posao, nego i za život uopće.

Reforme su potrebne i kod sveučilišta. Tu treba strogo dijeliti znanstveni rad od rada u seminaru. Potrebni su prvorazredni profesori, jer bez njih nema seminara, koji zapravo i čine sveučilište. Drukčija je škola na pravničkom fakultetu. Ovdje đaci moraju ići na predavanja i na sudove; morali bi i asistirati, kako je to uvedeno u učiteljskim školama. Treba paziti, da đak ne bude pisar, nego da može slušati, učiti i praksu sticati. U kratko: mjesto srednjoškolskog pojma o sveučilištu i takvih akademskih građana, koji se tuku za slobodu, treba tražiti moderni univerzitet.

Učitelji i profesori ne smiju ići na javne političke skupštine i ne smiju tamo govoriti. Ni mladež ne može biti ni u kojoj organizaciji, koja sebi arogira državnu funkciju. Tko bude u takvoj organizaciji, bit će isključen iz škole. Mi ne trebamo da omladina preuzima funkciju države. Pogrešno je i odgajati Jugoslavene ili stvarati jugoslavenski narod, kako to hoće Orjuna i neke druge frakcije. To će učiniti život. Postoji naše svijesno i duhovno jedinstvo, ali nema u narodu ljudi, koji bi govorili, da su Jugoslaveni. To je samo državni pojam, jer postoje sa-

mo Srbi, Hrvati i Slovenci. To je prava realnost, to je zakon i ustav, to je naša međunarodna situacija.«

Čim je Radić postao ministrom prosvjete, skinuo je s hrvatskog učiteljstva »Obznanu«, t. j. uredbu, kojom je Svetozar Pribićević u ožujku g. 1925. hrvatskim učiteljima zabranio, da budu članovi »Saveza hrvatskih učiteljskih društava«. Pribićević je tom »Obznanom« htio pomoći onim učiteljima, koji se opredijeliše za »Samostalnu demokratsku stranku«. Ovi se učitelji na skupštini »Saveza hrvatskih učiteljskih društava« u srpnju g. 1921. odijeliše od »Saveza«, te stupiše u beogradsko »Udruženje jugoslavenskog učiteljstva«. Pomoću policajnih vlasti, koje su izdašno pomagale Pribićevićevu politiku, htjeli su spomenuti učitelji prisvojiti imovinu hrvatskog učiteljstva, naročito pak obje velike zgrade (»Hrvatski učiteljski dom« i »Hrvatski učiteljski konvikt«). Borba bijaše veoma teška i dugotrajna. Ipak je ta imovina bila hrvatskom učiteljstvu spašena konačnom odlukom »Stola sedmorice«, kao vrhovnoga sudišta. Radić je redomice spašavao i hrvatske učitelje, jer je Pribićević u toj borbi unesrećio oko 400 hrvatskih učitelja. Jednako se Radić pobrinuo i za 38 profesora, koji su radi svojega rodoljublja pretrpili razne progone od Pribićevića kao ministra prosvjete. U tom je pravcu najviše djelovao dr. Stjepan Zaić, koji je postao načelnikom općeg odjeljenja u Radićevom ministarstvu. Radić je 28. prosinca 1925. izradio kraljev ukaz, kojim je zagrebačka »visoka škola za trgovinu i promet« pretvorena u »Ekonomsko-komercijalnu visoku školu« s rangom sveučilišnog fakulteta.

U prosincu g. 1925. dođe do nesuglasica u Radikalnoj stranci. Opazilo se, da su tamo dvije oprečne struje, od kojih jednu vodi Nikola Pašić, a drugu Ljuba Jovanović. Prva je posljedica toga sukoba bila pad ministra saobraćaja Ante Radojevića, koji je morao 24. prosinca dati ostavku kao pristaša Ljube Jovanovića.

Mjesto Radojevića postade ministrom saobraćaja Pašićev pristaša Krsta Miletić, kojega je u ministarstvu poljoprivrede i voda zamijenio dr. Vaša Jovanović. Bilo je u Radikalnoj stranci i disidenata; njih je predvodio Nastas Petrović, koji je još na proljeće g. 1924. istupio iz kluba radikalskih zastupnika.

## RADIĆEVA SKUPŠTINA U SUBOTICI

Radić je 16. siječnja 1926. iz Beograda pošao u Suboticu, kamo su ga dopratili dr. Juraj Krnjević i dr. Ivan Pernar. Sutradan je na velikom trgu pred gradskom vijećnicom održana javna skupština, kojoj je prisustvovalo 25.000 građana i seljaka. Na skupštini su govorili: Radić, Krnjević, Pernar, Mirko Ivandekić i Đuro Rajković. Radić je među ostalim rekao i ovo:

»Osim Jadrana imamo još jedno more. To je bačka i banatska pšenica. Kada se ona ustalasa, onda je ljepša od mora, jer nema zlatnijega klasa, nego li je u Bačkoj i u Banatu . . . Gdje nema dalekovidne politike, tu nema ni dobra za narod. A seljak je dalekovidan. On ne živi kao bankir, koji reže kupone, ali niti kao radnik, koji živi od subote do subote. Seljak ima duboki korjen prošlosti i pogled u budućnost. Zato je najsretnija ona zemlja, koja se osniva na temelju seljaštva. Bogatstvo nije u novcu, nego u ljubavi i poštenju. Vi ste Vojvođani brzi na poslu i u misli, a brzi ste svi: i Madžari i Švabe, i Srbi i Hrvati. Ali ova naša Vojvodina nije samo žitnica.. Ona treba da bude stalna i dobra gospodarica. Nitko nije u gospodarskom pravcu učinio toliko, kao što ste Vi učinili . . . »Poreze treba udesiti tako, da oni cure i teku, a ne da se prešaju«, rekao je u financijalnom odboru radikalski poslanik Miletić. Tako treba da bude! Vojvođani su osvježili radikalnu stranku, koja ima dosta dobrih osebina. Vojvođanski su radikali prvi kazali: »Ne smije se tako dalje ići. Ako Vojvodina ne može da podnese ovaj porez, kako će ga podnijeti Dalmacija i Hercegovina?« . . . Osnovna nastava mora biti u materinskom jeziku svakoga naroda. Mi nismo barbari! Zato u našoj državi ne treba nasilja. Ta nas je Srba, Hrvata i Slovenaca 80 postotaka! Svi smo jednaki i svi imamo jednaka prava. Nitko, se više ne će trebati tužiti, da učitelji vode politiku. Škola je crkva i hram, gdje su učitelji apoštoli, a ne komesari. Ako oni to ne će da budu, onda neka idu! Narod traži laganu a ne tešku Pribićevićevu ruku . . . Sporazum nije mogao stvoriti čudesa, ali je pokazao put naše državne i narodne politike. To je dogovor, a ne kundak! Kundak ima nas čuvati od lopova, a ne da poštene ljude predaje lopovima. Politika sporazuma tek je početa . . . Vi ste Bunjevci mekane duše. Madžari su od Vas htjeli mijesiti lonce, ali Vi ste sačuvali svoju lijepu ikavštinu i

svoju vjeru rimokatoličku.«

U Slavonskom je Brodu 31. siječnja 1926. obavljen izbor gradskog zastupstva. Glasovala su 2343 izbornika, od toga 856 za Hrvatsku seljačku stranku, 459 za nezavisne radnike (komuniste), 264 a radikale, 257 za hrvatske federaliste, 160 za Samostalnu demokratsku stranku, 146 za obrtničku listu, 139 za židovsku listu, 37 za socijaliste, a 24 za listu nezavisnih građana. Kako se biralo 24 zastupnika, količnik je iznosio 97, dobila je HSS 9 mandata, komunisti 5, radikali 3, hrvatski federalisti 3, samostalni demokrati 2, obrtnici 1 i Židovi 1 mandat. Radnu su većinu sastavili zastupnici HSS, radikali, obrtnik i Židov, te je za gradonačelnika izabran graditelj Tauchman, predsjednik mjesne organizacije HSS.

## RADIĆ U SARAJEVU I DUBROVNIKU

Radić je kao ministar prosvjete došao 30. siječnja 1926. u Sarajevo, gdje je razgledao prosvjetne zavode. Tako je posjetio srednje škole, kazalište, zemaljski muzej i zavod sv. Josipa. Sutradan je Radić u Sarajevu održao javnu skupštinu na Rankovićevom trgu pod Bistrikom. Na skupštinu je došlo do 15.000 ljudi, među kojima bijaše i mnogo muslimana. Skupštinu je otvorio prof. Hakija Hadžić, kao predsjednik sarajevske organizacije Hrvatske seljačke stranke. Glavni je govornik dakako bio Stjepan Radić. On je među ostalim rekao i ovo: U Bosni je po broju najmanje Hrvata katolika; ali gdjegod je hrvatsko selo, to je samo poštenje. To nije samo radinost, nego i duboka svijest o vezi s ostalim Hrvatima. Pogledajate na zemljovidnu kartu, pa ćete uvidjeti, da se Bosna naslanja na Slavoniju i Dalmaciju. Bosna ima kod kuće bogatstvo u rudama i šumama, ali ih izvozi na more preko Dalmacije, a žito kupuje u Slavoniji. Mi smo dakle Hrvati iz Dalmacije i Slavonije obuhvatili Bosnu u naručaj i s lijeva i s desna. Zato tkogod samo malo politički misli, — a nije rušitelj nego graditelj ove naše slobode i države, — on bi morao reći da Hrvat, kada dolazi u Bosnu, nije kuferaš, nego donositelj one širine, koju daje more, i onoga sređenog veselja, koje se vidi u Slavoniji . . . Treba podići bosanske gradove, koje moramo učiniti ognjištima naše prosvjete i središtima naše privrede . . . Ka-

da sam danas prolazio kroz Sarajevo, smislio sam, da bi ovaj grad mogao biti prijestolnica naše države. Sarajevo je naime najbolji centar (središte) naše države s prometnog i, čovječanskoga gledišta. Zato će sve moje nastojanje biti upravljeno kulturnom podizanju Sarajeva. Potrebno je pak, da muslimani u Bosni i Hercegovini konačno opredijele svoju narodnost, pa da postanu ili Srbi ili Hrvati.

Radić je 1. veljače 1926. pošao iz Sarajeva u Dubrovnik, da ondje prisustvuje proslavi sv. Vlaha. Putem kroz Hercegovinu bijaše sjajno dočekan u Mostaru i u Čapljini. Radić je na kolodvoru u Mostaru održao govor, u kojemu je osudio, što Hrvati nemaju u Bosni i Hercegovini nijednoga velikoga župana, a u Beogradu nijednoga direktora u vladinim poduzećima. »Sa svih strana dolaze mi iz Bosne vijesti, da mi Hrvati i ovdje ništa više nemamo, jer da smo sve izgubili. Ja sam zato i pošao u Bosnu, gdje sam vidio, da su hrvatski redovi složni, a ne uskolebani, pa da nije daleko čas, kada će i muslimani kao jedan čovjek biti ondje, gdje im nalaže njihova velika pamet i tradicija. To će biti njihov spas ... Ja mislim, da idemo u susret novim izborima za Narodnu skupštinu. Mi ih ne silimo, ali ih se i ne plašimo. Ako izbori budu slobodni, onda će se u parlamentu čuti i vidjeti ona snaga, koju imamo u narodu. Onda će se vidjeti, što vrijedi naše mučeništvo, o kojemu se mogu ispisati velike knjige. Biti u vladi, to ne znači samo sjediti u mekanom ministarskom fotelju, nego izvršavati težak domovinski posao. Mnogi radikali nisu dorasli, da to potpuno shvate«.

Na Svijećnicu 2. veljače je Radić održao veliku skupštinu u Dubrovniku, gdje se na trgu sv. Vlaha i u okolišnim ulicama sabralo oko 10.000 građana i seljaka. Na skupštini su govorili Stjepan Radić, ing. August Košutić i Josip Predavec. Radić je među inim rekao i ovo: »Ne smijemo dozvoliti, da se kod nas razviju prilike kao nekada u Austro-Ugarskoj, jer narod ne smije ostati u opreci sa državom, a još manje država u opreci s narodom. Mi Hrvati hoćemo, da se razvijamo kao Hrvati. To jesmo i to ostajemo. Srbi su Srbi, i mi ih najvolimo, kad im kažemo, da su Srbi. Čim počnu »jugovati«, mi velimo, da su počeli ludovati, jer se bojimo prijevare. Srbi će govoriti, da su »Jugoslaveni«, a

ipak će srbovati. Mi hoćemo čist račun. Oni su Srbi, a mi Hrvati. Kada pak dođe ona prava i potpuna Jugoslavija, — t. j. kada budemo svi na okupu, — onda ćemo kazati, da smo Jugoslavija, ali i to samo politički ... Tri su stvari, u kojima ne možemo i ne ćemo popustiti, jer su to naše stvari. Prva je stvar: čovječanstvo, bratstvo, druga je stvar: seljaštvo, a treća je stvar: da se državni novac ne rasipa, nego da se ulaže prosvjetom i privredom za narod. . . Mi smo se ujedinili zato, da napredujemo, a ne da jaučemo i plačemo. Dogodilo se čudo, da je hrvatski seljački pokret prešao granice Hrvatske, pa da je uhvatio korjena u Srbiji i u Sloveniji... Mora ostati situacija, kakova je danas. Mi smo sjeli na svoja kola i držimo jedan dio uzda, koje su naše. Nismo došli u vladu, kao trutovi u košnicu. Mi smo stali ondje, gdje nam je i mjesto. Kada dođe revizija ustava, pitat ćemo pamet i iskustvo. Ne ćemo uređivati ni onako, kako želi Pašić, ni onako, kako želi Radić. Pašić je star, a ja sam mlad. Ne ćemo voditi politiku ni jednoga ni drugoga, nego onako, kako ju želi narod, t. j. politiku, s kojom ćemo svi biti zadovoljni.«

Sutradan (3. veljače 1926.) je u Dubrovniku proslava sv. Vlaha obavljena svečanije nego li ikada iza svjetskog rata. Narod je već zorom hrlio u crkvu, koja je naskoro bila dupkom puna. Službi Božjoj je prisustvovao i papinski nuncij Pelegrinetti, koji je došao iz Beograda. Poslije svečane mise svrstala se na trgu golema povorka, koja je prošla cijelim Dubrovnikom. U povorci je uz nuncija Pelegrinettija stupao i Stjepan Radić sa svijećom u ruci.

Radić je poslije podne krenuo iz Dubrovnika u Konavle, kamo su ga u 4 automobila pratili neki prijatelji, među kojima su bili također: ing. August Košutić, te narodni zastupnici: Rude Baćinić i Hadžioman. Putem su Radića po selima dočekivali i pozdravljali seljaci s hrvatskim zastavama. Radić je narodu progovorio u selu Ćilipi, a skupštinu je održao u Grudi. On je među ostalim rekao i ovo: Mi smo Hrvati g. 1925. doživjeli ono, što sam ja uvijek govorio: Srbi će jošte pokušati silom. Tomu se ne treba čuditi, jer su iz Zagreba i Splita stalno u Beograd stizali glasovi: »Samo pritisnite, pa će Hrvati popustiti!« I pritisnulo se! Došla je obznana! Ali i to nije puno koristilo. Izgubio sam 2 mandata, ali sam dobio 30.000 glasova više, nego li kod izbora g.

1923. Zato se stari Pašić poslije izbora malo zamislio. On je iskusan i pametan čovjek. Da li je i pravedan, to će prosuditi Bog. I mi smo se sporazumjeli s Radikalnom strankom, koja je imala svoj početak upravo tako, kao i mi. Rekli smo radikalima: »Vi nas možete i morate razumjeti!« I vidite: oni su nas razumjeli. Mi smo tražili, da hrvatski narod bude ravnopravan srpskom, pa da Srbi budu Srbi, a Hrvati da ostanu Hrvati. Mi smo dinastiju Karađorđevića priznali za narodnu. Isposlovali smo to, da će na proljeće biti općinski izbori. Seljaci će u svoje ruke dobiti svoje općine, a kasnije također kotare i oblasti. To je državna politika! Inače ja i danas potpisujem sve ono, što sam govorio u opoziciji. Potpisujem i sav prijašnji svoj program osim republikanstva.«

Radić je 4. veljače pregledao škole i prosvjetne urede u Dubrovniku. Sutradan je pošao u Dubrovačku Rijeku do Trstenjaka, gdje je progovorio sabranom narodu. Iz Dubrovnika je Radić 6. veljače pošao u Čapljinu, odakle je stigao u Ljubuški. Tu je održao skupštinu, na kojoj bijaše 10.000 ljudi. Preko Imotskoga stiže Radić 7. veljače u Klis, gdje je također održao skupštinu. Iz Splita je Radić otputovao 8. veljače brzovlakom u Zagreb, kamo je stigao sutradan u jutro.

## RADIKALI PRIGOVARAJU STJEPANU RADIĆU

Radikali su prijekim okom gledali Radićevu agitaciju u narodu. Oni su mu zamjeravali već onu skupštinu, koju je 17. siječnja 1926. održao u Subotici, premda ondje nije govorio protiv beogradske vlade. Radikalima bijaše krivo, što je Radić održao toli uspjelu skupštinu u Sarajevu, gdje je znatno pojačao hrvatsku misao. Naročitu je pak ljubomornost Radić kod radikala pobudio svojim skupštinama u Dubrovniku, Ljubuškom i u Klisu. Radikali su naime željeli, da posvema prevladaju u Bosni, Hercegovini i barem u južnoj Dalmaciji, naročito u Dubrovniku, gdje su bogati Srbijanci počeli kupovati kuće. Iznenadilo ih je, što je Radić u svojim govorima spominjao i nove izbore za Narodnu skupštinu, premda mandat narodnih zastupnika traje još pune 3 godine. Radikali su naslućivali, da Radić spominje nove izbore zato, što su beogradski vlastodršci Radiću i njegovim dru-

govima poništili mandate na osebujan način, koji spada u politićku povijest.

O tomu su već 2. veljače 1926. raspravljali radikalski ministri na svojoj konferenciji. Istoga je dana održana i sjednica radikalskoga kluba, u kojoj se oštro govorilo o Radićevom putovanju. Radikalski zastupnici nisu ni govorili o proračunu, radi čega su bili pozvani na sjednicu. Oni su redomice iznosili svoje prigovore protiv Radića, koji narodu u Bosni i Dalmaciji govori u duhu hrvatskoga nacijonalizma. Konstatiralo se, da postoje nesuglasice između radikala i HSS, premda ove 2 stranke čine vladinu koaliciju.

Kako su prigovori beogradskih radikala dospjeli u novine, odgovorilo im je vodstvo HSS ovako: »Oni radikali, koji su krivo shvatili sporazum s Hrvatskom seljačkom strankom, dižu graju radi toga, što Radić obilazi svoje pristaše u onim krajevima, koji su najviše trpjeli za svoje hrvatstvo, te u kojima vladini organi još i sada nastavljaju tihu Obznanu. Nama osporavati pravo, da vodimo brigu o Hrvatima u Bosni, Hercegovini, Dalmaciji i u Vojvodini, znači isto, što i tražiti od radikala, da ne smiju voditi računa o Srbima u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji. Radić ne ide za ustupcima, nego traži, da se svuda do kraja izvrše utanačen ja sporazuma, kako su ih usvojili radikali. Taj sporazum je uvjetovan time, da se prekine s nezakonitošću i stranačkom korupcijom. Zašto se dakle zamjera Radiću, ako ističe, da se s duhom sporazuma ne slaže, što se više radikalski činovnici u Bosni, Hercegovini i Dalmaciji — n. pr. splitski veliki župan dr. Ivan Perović, koji je poradikaljeni Pribićevićevac, — ne mogu snaći u tome, da je prestala Obznana protiv Hrvata. U eri sporazuma nema interesnih sfera. Zato se HSS ne će i ne može nikomu za volju odreći ma i jednoga svojega pristaše, a kamo cijele pokrajine. Ta HSS je na pr. u Bosni i Hercegovini uz nečuveni teror ipak dobila gotovo isto toliko izbornih kuglica, koliko i radikali, samo što su naše kuglice bile kuglice uvjerenja i žrtava, a ne kuglice službenog aparata i Obznane. O Dalmaciji je pak suvišno i govoriti. Radikali znadu, da bi na slobodnim izborima u Dalmaciji prošli jedva s polovinom sadašnjih mandata. Kako se mi ne odričemo nikoga i ničega, što je naše, tako tražimo i tražit ćemo, da ravnopravnost i pravda bude jednaka za sve. Inače će-

mo morati sa žaljenjem konstatirati, da su glavne točke krivo shvaćene, ali ne od nas, nego od gospode s druge strane.«

Međutim se 4. veljače sastao Pavle Radić s Nikolom Pašićem. Sastanak je uslijedio na Pašićevu želju, da bude točnije upućen u putovanje Stjepana Radića. Isto je tako kralja informirao dr. Nikola Nikić, koji je bio 7. veljače primljen u audijenciju. Kad se pak 10. veljače u Beograd vratio Stjepan Radić, odmah je posjetio Nikolu Pašića, kod koga je ostao cijeli sat. Iza toga je Radić rekao, da je Pašić uvidio, kako su mu krivo prikazivali Radićevo putovanje. Pri tom je dodao: »Bitno je u mojem govoru u Sarajevu bilo, da se bosanski muslimani moraju konačno opredijeliti za Hrvate ili za Srbe. Jugoslavenstvo to je jedan švindl (varka), kojim se kod nas koriste svi anacijonalni elementi. Nema direktnog prijelaza u Jugoslavenstvo. Mi smo Srbi, Hrvati i Slovenci, pa je to jedini put, kojim se treba opredijeliti. U interesu je cijele države, da se Bosna i Hercegovina kulturno i ekonomski ojačaju. U Hercegovini sam vidio toliko sirotinje i nezaslužene bijede.«

Pašić je 12. veljače pošao u dvor, gdje je kralju u poduljoj audijenciji prikazao politički položaj. Zatim je 13. veljače pozvao sve ministre na sjednicu, u kojoj je Radić izjasnio svoje govore na putovanju po Bosni, Hercegovini i Dalmaciji. Ministarski je savjet iza toga objavio, da je »politička situacija u vladi posve regulirana, pa da vlada može nesmetano nastaviti politiku, koju je do sada vodila. Što se pak tiče ličnih momenata Stjepana Radića obzirom na ministre Božu Maksimovića i dra Milana Stojadinovića, ovi se mogu raspraviti i izvan kabineta. Sve su dakle nesuglasice uklonjene, te su u vladi nastupili posve normalni odnošaji. Podjedno je ministarski savjet odlučio, da se ima objaviti tekst sporazuma, što ga je Radikalna stranka 14. srpnja 1925. sklopila s Hrvatskom seljačkom strankom.«

Predsjednik je radikalskoga kluba Ljuba Zivković 16. veljače 1926. novinarima objavio tekst toga sporazuma. Sutradan je o tomu sporazumu govorio u Narodnoj skupštini Stjepan Radić, koji je među ostalim rekao i ovo: »Vidovdanski se ustav na prvi mah čini centralistički, ali ipak to nije. On je zaista jedinstven ustav, jer je unitaristički, a ipak nije centralistički. Treba

da se sa Srbima izmirimo, i to ne samo kao ljudi, nego kao prava braća, jer je došao momenat, da ćemo i mi i oni propasti i stradati . . . Kad imamo narodnu državu i narodnu dinastiju, onda je naša specijalna politika nuzgredna stvar. Naša je HSS došla, da se primi pozitivnoga rada, ako joj to bude moguće. Mi smo Hrvati kroz 75 godina bili u opoziciji. Ja sam kazao, da — ako ćemo i nadalje ostati u opoziciji, — mi ćemo se odučiti od stvaranja, jer ćemo se naučiti samo prigovarati. Tako ćemo mi naskoro biti nesposobni za vladanje, a to je opasno za stranku. Vidjeli ste, da — gdjegod se pojavimo, — svagdje nas dočekuju kao prave predstavnike upravo zato, što smo napravili ovaj sporazum ... Mi sada sprovodimo svoj seljački program, koji je u bitnosti i program Radikalne stranke. Ne perhoresciramo ni jugoslavenstvo. Mi to ne zabacujemo, mi se jugoslavenstvu ne izrugujemo, jer je to jedan politički ideal i program. Tu je ustav, tu je volja živih ljudi. Međunarodnim je pravom priznato, da je kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, i mi smo pregovarali na ustavnom temelju.«

Pribićević je 21. veljače 1926. održao skupštinu Samostalne demokratske stranke u Sarajevu. Govorio je i o sporazumu Radikalne stranke s Hrvatskom seljačkom strankom, pa je među inim rekao i ovo: »Kada su bili vođeni pregovori s Radićem, onda je Pašić meni saopćio, da se razgovara; ali mi je rekao: »Nemojte se bojati! Bilo bi nemoralno i nepošteno, da mi bez vas napravimo nekakav sporazum s Radićevcima.« Zato sam ja mirno pratio razgovore između radikala i Radićevaca. Ta znao sam, da se s nama ne može sklopiti sporazum, jer mi ne ćemo sporazuma s izdajnicima. Pašić je u klubu rekao, da bi samostalni demokrati morali biti neka kontrola i rezerva radikala; ali to nikako ne odgovara njihovom temperamentu, jer su oni borci u prvim redovima.«

## AFERA RADE PAŠIĆA

Nato je u Radikalnoj stranci izbio žestok sukob između Nikole Pašića i Ljube Jovanovića. Povoda mu dade članak, što ga je 22. veljače 1926. u beogradskim »Novostima« prioćio dr. Dragiša Stojadinović inšpektor ministarstva trgovine i indu-

strije. U tom se članku Stojadinović oborio na Radu Pašića, sina predsjednika vlade, jer da oštećuje državu. Tu se među ostalim piše: »Za g. Radu Pašića nije bilo ustava, nije bilo zakona niti vlasti, da ga uputi, neka vodi računa o dužnosti prema državi. Na očigled je cijeloga svijeta g. Rade Pašić zarađivao basnoslovne sume, kupovao kuće i nakit i mijenjao automobile. I nitko se nije našao, da ga zapita, odakle njemu taj novac, na koji način on dolazi do njega, pa da li je radnja, koju on vodi, u saglasnosti sa zakonima zemlje. Jer nije pravo poštene poreske obvezanike vezati za gušu i oduzimati im skoro cijelu godišnju zaradu za poreze, a njega (R. P.) pustiti, da godinama ne daje ni pare zbog toga, što je uglednoga roda. U početku ove godine dobio sam uvjerenje beogradskog poreskog odjeljenja »pod brojem 89.666, da g. Rade Pašić ne plaća ni aspre poreza. Poreske su vlasti pretresle sve svoje knjige, da pronađu ma koji plaćeni porez, ali uzalud. A zna se, da u ovoj našoj zemlji — osim nemoćnih staraca od preko 60 godina, vojnika i robijaša — svi su drugi dužni plaćati porez. G. Rade Pašić niti je starac niti vojnik, a nije ni robijaš, već sin predsjednika vlade, posrednik i sopstvenik (vlasnik) bezbrojnih rudnih polja i bogatstva ove zemlje.« Dalje iznosi Stojadinović u svojem članku, da Rade Pašić radi toga, što nije prijavio porez, ima prema poreskim zakonima (obzirom na dužnu svotu poreza) sada platiti oko 30 milijuna dinara. Jedna trećina ove svote pripada po zakonu onomu, tko je to prijavio. Prema tomu ima Dragiša Stojadinović od spomenutih 30 milijuna dobiti 10 milijuna dinara, kojih se on odriče u korist invalida i siromašnih đaka.

Ova je afera stvorila veliku uzbunu u Radikalnoj stranci, jer je Dragiša Stojadinović bio zet Ljube Jovanovića, potpredsjednika Radikalne stranke. Radi toga je Nikola Pašić zamrzio Ljubu Jovanovića, te je odlučio, da ga isključi iz Radikalne stranke, premda je među radikalima vladalo mnijenje, da je Ljuba Jovanović jedini intelektualac, koji bi kao političar s velikim iskustvom mogao zamijeniti Pašića u slučaju njegove smrti ili odstupa radi starosti. Pašić je svojem sinu Radi dao podatke, kojima je 23. ožujka 1926. u beogradskoj »Politici« napao čast Ljube Jovanovića. To je ponukalo Ljubu Jovanovića, da na sjednici Radikalne stranke 24. ožujka otkloni svoje sudjelovanje kod proslave 80. godišnjice Nikole Pašića. Podjedno je izjavio, da je

izazivanjem Rade Pašića stavljen pred dilemu, da ili šuti ili da mu odgovori; kako bi pak u svojem odgovoru morao otkrivati državne tajne, odlučio se za šutnju.

Opozicija je odlučila, da aferu Pašićeva sina upotrijebi za obaranje vlade. Zato je 24. ožujka predsjedništvu Narodne skupštine predala interpelaciju, koju su potpisali svi članovi Davidovićeve demokratske stranke, te bosanski muslimani, zemljoradnici i Slovenci. Početak ove interpelacije glasio je ovako:

»Poznata je stvar, da naša država sve svoje nabavke — državne i vojne — plaća za 30 do 100 postotaka skuplje, nego li privatna lica. Glavni je uzrok tomu, što državne nabavke služe kao izvor bogaćenja čitavom nizu posrednika, koji se pojavljuju ili prilikom njihova zaključenja ili prilikom naplate potraživanja za ove isporučene nabavke. Ovi su posrednici u vezi s političkim ljudima, te — blagodareći nedozvoljenim utjecajima — svršavaju poslove u korist pojedinih firma. Na taj način poskupljuju ti posrednici sve državne nabavke bez razlike. Može se računati, da nabavke stoje državu mnogobrojne milijune dinara više, nego li bi inače bile plaćeno, i to zbog toga, što se mora provizija dati posrednicima i njihovim pomagačima. U javnosti — a još više u krugu državnih liferanata — stečeno je uvjerenje, da na čelu posrednika za nabavke stoji g. Radomir N. Pašić, sin današnjega predsjednika vlade. Vjeruje se, da on ima monopolisani položaj, pa da je pri svakoj većoj nabavci potrebna njegova intervencija, za koju se mora platiti naročiti tribut. Do sada su mnogo puta i u javnosti i kod suda povedene tužbe, da Radomir N. Pašić sa čitavim nizom nižih senzala, koji mu dostavljaju poslove za intervenciju, nemilosrdno eksploatiše taj svoj povlašteni položaj na štetu državnih interesa i državnog ugleda. Samo zbog ovih intervencija plaćaju se državne nabavke skuplje.«

Iza toga se u interpelaciji nabrajaju razni slučajevi, u kojima je Rade Pašić intervencijom zaslužio milijune dinara u ime svoje provizije, a zatim se kaže: »Izvjesne pojave daju Narodnoj skupštini pravo, da u interesu javnoga morala, ugleda naše zemlje i državnog dostojanstva posveti najveću pažnju činjenicama, koje svojom pojavom mogu ugroziti i konsolidaciju države i njezin pravilan razvitak«. Zatim se niže 5 točaka same interpelacije,

za koju opozicija »traži ne samo hitni pretres u Narodnoj skupštini, nego i anketu, koja će ispitati posredovanje prilikom državnih nabavaka, zbog kojih je kompromitovan ugled naše zemlje«. Posebnu je interpelaciju o Radi Pašiću podnijela Samostalna demokratska stranka.

## ODLAZAK NIKOLE PAŠIĆA S VLASTI

Nato je među samim radikalima prevladalo mišljenje, da se Nikola Pašić mora povući s položaja predsjednika vlade. Uzalud je u Beograd došao Aca Stanojević, da izgladi spor između Nikole Pašića i Ljube Jovanovića. Stanojević je tom prigodom opazio, da treba izmijeniti i predsjednika radikalskoga kluba, jer je sadašnji predsjednik Ljuba Živković postao nemoguć kao čovjek bez takta.

U Narodnoj skupštini od 30. ožujka 1926. primljen je državni proračun sa 186 protiv 90 glasova. Nato je predsjednik Narodne skupštine Marko Trifković izjavio, da Narodnu skupštinu odgađa do 5. svibnja radi toga, što će u međuvremenu biti katolički Uskrs, muslimanski Bajram i grčkoistočni Uskrs. Trifković je to učinio po želji Nikole Pašića, koji je želio odgađanjem Narodne skupštine izbjeći tomu, da se afera njegova sina ne raspravlja pred parlamentom. Podjedno je Pašić želio dobiti vremena, da unutar Radikalne stranke obračuna s Ljubom Jovanovićem i s njegovim pristašama.

Ipak se Nikola Pašić u svojoj nadi prevario. On je upravo s tim odlaganjem Narodne skupštine stvorio takvo raspoloženje, da je politička kriza, koju je mislio odgoditi, nenadano izbila svom silom. Protiv toli duge odgode Narodne skupštine ustade cijela opozicija, kojoj se priključila i Hrvatska seljačka stranka. Radić je dapače 31. ožujka zatražio audijenciju, te je kralju razložio potrebu, da se Narodna skupština sastane već 8. travnja, t. j. odmah iza katoličkog Uskrsa. Sutradan je pak Radić najavio Pašiću, da će svi ministri HSS odmah dati ostavku, ako Pašić ostane kod toli duge odgode Narodne skupštine. Uz to je HSS zatražila, da se odmah u Narodnoj skupštini uzme u pretres interpelacija, koju je podnijela opozicija.

Konačno je Nikola Pašić uvidio, da je kucnuo čas, kada se mora povući s vodstva državne politike. On je 4. travnja 1926. kralju podnio ostavku svoje vlade. Sutradan je Rade Pašić naglo otputovao iz Beograda na otok Krf. Kralj je saslušao predsjednike pojedinih političkih stranaka. Zatim je 7. travnja Nikoli Uzunoviću povjerio mandat za sastav nove vlade, koja će produžiti politiku sporazuma između Srba, Hrvata i Slovenaca.

Sutradan (8. travnja) je Uzunović sastavio vladu od članova Radikalne stranke i Hrvatske seljačke stranke. Ministrom pravde postade Marko Đuričić, m. vanjskih posala dr. Momčilo Ninčić, m. unutrašnjih djela Boža Maksimović, m. trgovine dr. Ivan Krajač, m. prosvjete Stjepan Radić, m. za izjednačenje zakona dr. Milan Srškić, m. građevina Milorad Vujičić, m. vjera Miša Trifunović, m. agrarne reforme Pavle Radić, m. socijalne politike Milan Simonović, m. pošta dr. Benjamin Šuperina, m. saobraćaja Krsta Miletić, m. poljoprivrede i voda Vaša Jovanović, m. šuma i ruda dr. Nikola Nikić, m. zdravlja dr. Slavko Miletić, m. vojske i mornarice general Dušan Trifunović, a zamjenikom ministra financija Nikola Uzunović.

## STJEPAN RADIĆ ISPAO IZ VLADE

Radikalima bijaše krivo, što je njihov predsjednik Nikola Pašić ispao iz nove vlade, u kojoj je i nadalje ostao Stjepan Radić, predsjednik HSS. Još više ih je zaboljelo, što je Radić 11. travnja 1926. održao u Pakracu veliku skupštinu, na kojoj se oborio na radikale. »Mi imamo u zagrebačkoj željezničkoj direkciji — a i u Sarajevu — ljudi, koji zlorabe svoj visoki položaj, pa ne daju radnicima plaće, dok se ne upišu u Radikalnu stranku«. Radić se pohvalio, da je maknuo ministra financija dra Milana Stojadinovića, jer da su »državne financije tako uređene, da čitavi krajevi izgledaju, kao da država nema srca, nego da je tamo vukodlak, neman, neka provalija, neka prokleta jama, iz koje — kada što uđe — nikada ništa ne izađe«.

Radić je na toj skupštini u Pakracu kritizirao i ministra saobraćaja Krstu Miletića, koji je radi toga odmah sutradan pod-

nio ostavku s ovim obrazloženjem: »U današnjoj »Politici« je saopćeno, da je Stjepan Radić, ministar prosvjete, na zboru u Pakracu između ostaloga rekao i slijedeće: »Ako se ne popravi saobraćaj, ako se bude u Zagrebu svakoga mjeseca kralo po četiri hiljade tona ugljena, to je 32 milijuna kruna, kako je ustanovio Krsta Miletić, kojega kao da se to ništa ne tiče; ali ako se to ne popravi, ne će biti ministar saobraćaja. To je jasno. Tako je rađeno bez njegove volje, u njegovom odsustvu; ali ako on ne zna načina, da se to otkloni, onda mu nema mjesta.« Ordinarna je laž, da se ma šta od ovoga desilo za vrijeme, otkako sam ja ministar saobraćaja. Kako ove riječi, koje je izjavio jedan aktivni ministar, sadržavaju klevete i uvrede, preko kojih ja ne mogu i ne ću da prijeđem, to mi je čast zamoliti Vas, g. predsjedniče, da mi izvolite uvažiti ostavku na položaju ministarstva saobraćaja, jer ja ne želim da više budem u prilici, da s ovakvom jednom bitangom i vucibatinom sjedim za istim stolom. Krsta Miletić, ministar saobraćaja.«

Kralj je 13. travnja uvažio ostavku Krste Miletića, te je njegovim nasljednikom imenovao Vašu Jovanovića, koji je postao i zamjenikom ministra poljoprivrede. Istoga je dana popunjeno i ministarstvo financija, koje je zapalo dra Ninka Perića. Sutradan je radikalski klub zatražio, da se iz Uzunovićeve vlade povuče i Stjepan Radić. O tom su zahtjevu raspravljali ministri i podsekretari Hrvatske seljačke stranke, te su zaključili, da će se cijela HSS solidarisati sa Stjepanom Radićem, ako radikali ne povuku svoj zahtjev. Tako je došlo do preloma između radikala i Hrvatske seljačke stranke, što je vladu dovelo u novu krizu.

Uzunoviću je pošlo za rukom, da za ostanak u vladi predobije dra Nikolu Nikića i dra Benjamina Šuperinu. Nato je Uzunović 15. travnja 1926. kralju podnio ostavku cijeloga svojega kabineta. Istodobno je podnio i novu vladinu listu, koju je kralj primio. Nova je vlada izmijenjena u toliko, što su iz nje ispali ministri: Stjepan Radić, dr. Ivan Krajač i Pavle Radić, te svi državni podsekretari. Ministrom prosvjete postade Miša Trifunović, koji će ujedno vršiti poslove ministra vjere. Jednako će dr. Šuperina uz pošte i brzojave upravljati ministarstvom agrarne reforme, a dr. Nikić uz rude i šume upravljati ministarstvom

trgovine.

Radić je odmah 15. travnja izjavio, da su se dr. Nikić i dr. Šuperina »svojim postupkom sami isključili iz Hrvatske seljačke stranke«. Radikali su držali, da će dra Nikića i dra Šuperinu slijediti 20 do 25 narodnih zastupnika HSS. Zato su bili razočarani, kada su doznali, da se dru Nikiću i dru Šuperini priključiše samo dr. Ivan Lončarević, Tomo Kovačević, Ivan Bačmaga, Ivan Čaldarević i Stjepan Klaić. Tako se od HSS odijelilo samo 7 narodnih zastupnika. Oni su 17. travnja osnovali i poseban klub, kojemu je Tomo Kovačević bio predsjednik, a dr. Ivan Lončarević tajnik.

Međutim je Stjepan Radić pozvao narodne zastupnike HSS, da 22. travnja 1926. dođu na sjednicu u Zagreb. Njegovu se pozivu odazvalo 47 zastupnika osobno, a 4 pismeno. Zastupnici su odglasali predsjedniku Radiću »svoje potpuno i neograničeno povjerenje«, te su mu »dali posve slobodne ruke u vođenju politike narodnoga sporazuma za provedbu te politike u parlamentu i u suzbijanju korupcije.«

Radićev je uspjeh na toj sjednici zastupnika Hrvatske seljačkestranke imao važne posljedice. Uzunović je naime uvidio, da bez Radića nema vlada potrebitu većinu u Narodnoj skupštini. Posredovanjem Tome Kovačevića došlo je već 27. travnja do povratka disidenata u HSS. Nato je 28. travnja u Beograd došao Stjepan Radić, koji je pregovarao s Uzunovićem. Njima je uspjelo uklonuti sve zapreke, te je obnovljena koalicija HSS s Radikalnom strankom. Radić nije tražio, da on bude ministar. Mjesto njega je 30. travnja u novu Uzunovićevu vladu unišao Ivan Pucelj, koji je preuzeo ministarstvo poljoprivrede i voda. Uz to je Hrvatska seljačka stranka dobila 4 ministarstva i 4 podsekretara. Nikić je ostao ministrom šuma i ruda, a Šuperina m. pošta i brzojava, dok je dr. Ivan Krajač imenovan m. trgovine, a Pavle Radić m. agrarne reforme. Podsekretarima s punim pravom djelatnosti postadoše: Josip Pasarić u ministarstvu prosvjete, ing. August Košutić u m. saobraćaju, dr. Ivan Pernar u m. unutrašnjih djela i Mirko Neudorfer u m. financija.

## SUKOB LJUBE JOVANOVIĆA S PAŠIĆEM

Međutim je 26. travnja 1926. došlo do obračuna između Nikole Pašića i Ljube Javonovića na sjednici širega glavnoga odbora Radikalne stranke. Pašić je u dugom govoru optužio Ljubu Jovanovića, kojemu je među inim predbacio, da koketira s federalistima. Jovanović je Pašiću odgovorio: »Tko je učinio i potpisao pakt u Ženevi? (Tu cilja na Pašića, koji je u Ženevi 9. studenoga 1918. pristao na dualističko uređenje države Srba, Hrvata i Slovenaca). A tko je proglasio jedinstvo države? Ne ću da se hvalim, ali jedinstvo su stvorili: Ljuba Jovanović, dr. Ninčić i Drašković. Tko je sastavio kraljev manifest od 1. prosinca 1918., u kojem nisu federalisti mogli naći nijedne točke, koja bi mogla govoriti za njih. Tko ga je napisao? To sam bio ja! Tko li je izradio glavne odredbe Vidovdanskog ustava? Tko je g. Stojana Protića sprečavao, da do kraja provede svoj program o diobi naše kraljevine na sedam pokrajina? Tko li je sastavio razne proklamacije Radikalne stranke na narod Srba, Hrvata i Slovenaca, pod kojima se uvijek vješalo ime g Pašića? Sve je to učinio Ljuba Jovanović.« Odgovor je završio riječima: »Ako ne će glavni odbor pročistiti korupciju, onda će ju pročistiti drugi faktori. A glavnu će riječ u tome voditi narod.«

Kako je Pašić izjavio, da Ljuba Jovanović ne može biti član glavnog odbora Radikalne stranke, a niti član radikalnoga kluba u Narodnoj skupštini, pristupilo se glasovanju. Ustanovilo se, da je prisutan 71 član glavnog odbora; prema pravilima treba da za isključenje glasaju dvije trećine, dakle najmanje 47 članova.

Pašić i Jovanović — kao interesirane stranke — nisu glasovali, a od preostalih 69 članova glasovalo je 46 za isključenje. Radi toga se pravo nije moglo ustanoviti, da li je Ljuba Jovanović zaista isključen iz Radikalne stranke. Među njegove su pristaše spadali ministri Vujičić i Miso Trifunović. Uz Pašića pristadoše ministri Marko Đuričić, Vaša Jovanović, Milan Simonović i dr. Slavko Miletić, dok su neutralni bili ministri: Nikola Uzunović, Boža Maksimović, dr. Momčilo Ninčić i dr. Milan Srškić.

Govorilo se, da uz Ljubu Jovanovića pristaje 27 radikalnih zastupnika, među kojima se nalazi i 12 zastupnika iz Vojvodine.

Da se Pašiću pruži barem neka zadovoljština, izabran je 5. svibnja 1926. za predsjednika kluba radikalnih zastupnika mjesto Ljube Živkovića, koji je dobrovoljno odstupio. No zato je Ljuba Jovanović 4. svibnja 1926. klubu narodnih zastupnika uputio prosvjed, u kojem među ostalim kaže: »Prema meni je g. Nikola Pašić učinio čitav niz nepravda i nezakonitosti, koje su protivne načelima pravde i pozitivnim propisima statuta Narodne radikalne stranke. Glavni je odbor Narodne radikalne stranke prekoračio djelokrug, pa je nenadležno odlučivao o prijedlogu N. Pašića, jer je o tomu mogao odlučiti samo poslanički klub. Ja .sam u pravu očekivati, da mi radikalski poslanički klub dade dostojno zadovoljenje. Dok to ne bude bilo, ja ne ću moći na klubske sjednice dolaziti i na njima sudjelovati u radu.«

## BORBA PROTIV KORUPCIJE

Radić je 12. svibnja 1926. održao velike skupštine Hrvatske seljačke stranke u Novoj Gradiški i u Požegi. Tu se on u svojim govorima oštro oborio na korupciju, koja vlada u Beogradu, a koju vode neki radikali, naročito Rade Pašić. Sutradan je »prvostepeni varoški sud« u Beogradu na tužbu Dragiše Stojadinovića osudio Radu Pašića radi klevete na 1 godinu i 3 mjeseca zatvora, te na globu od 25.000 dinara.

Na sjednici Narodne skupštine 14. svibnja 1926. došle su na dnevni red interpelacije o korupciji Rade Pašića. Najprije je pročitana Davidovićeva interpelacija, koju su podnijeli demo.-krati, Slovenci, zemljoradnici i bosanski muslimani, a zatim interpelacije dra Grisogona u ime Samostalne demokratske stranke. Rasprava je bila veoma burna, a potrajala je cijeli dan do ponoći. Nato je dr. Jovan Radonjić u ime radikalskoga kluba predložio, da se preko interpelacija prijeđe na dnevni red, jer da će vlada poduzeti sve mjere za suzbijanje korupcije. U ime kluba Hrvatske seljačke stranke predložio je dr. Stanko Šibenik, neka se pozove vlada, da u roku od mjesec dana podnese Narodnoj skupštini zakonsku osnovu o suzbijanju korupcije; uz to neka se izabere anketni odbor od 21 člana (9 radikala, 4 od HSS i 8 od opozicije), koji će ispitati sve korumptirane čine, kako su izneseni u Narodnoj skupštini tečajem ove rasprave ili budu iznešeni

putem daljnjih interpelacija«. Uzunović je u ime vlade izjavio da prihvaća Radonjićev prijedlog, s kojim veže glasovanje povjerenja sadašnjoj vladi. Glasovalo se poimenično, a glasovanje je završeno u 1 sat i 15 časova iza ponoći. Tada je predsjednik Marko Trifković proglasio, da je za Šibenikov prijedlog glasovalo 150, a za Radonjićev samo 127 zastupnika.

Uz Ljubu Jovanovića ustegoše se od glasanja njegovi pristaše, poimence: Velja Vukićević, Svetozar Stanković, Milan Tomić, Dimitrije Popović, Bela Strilić, Vasilije Trbić, Vlajko Kocić i Joca Lalošević. Njima se 15. svibnja pridružiše Jovan Altiparmaković i Ljuba Miljušević, te je ovih 10 radikala osnovalo poseban svoj »Radikalski klub«, istupivši iz »kluba Narodne radikalne stranke.«

Uzunović je kralju 15. svibnja 1926. podnio ostavku svoje vlade. Kralj mu je dao mandat za sastav nove vlade. Nato su počeli pregovori između radikala i Davidovićevih demokrata. Grupa onih demokrata, koje su predvodili Voja Marinković, Košta Timotijević i Košta Kumanudi bijahu za ulaz u vladu. Tomu se protivila grupa dra Voje Veljkovića. Pregovori su prekinuti 17. svibnja, kad je obnovljena koalicija radikala i Hrvatske seseljačke stranke. Radić je pristao na zahtjev radikala, da iz vlade ispadne njegov sinovac Pavle Radić, mjesto kojega je ministrom agrarne reforme postao dr. Stanko Šibenik.

U Dalmaciji su 16 svibnja 1926. obavljeni izbori gradskih i općinskih zastupstva, uz veliko sudjelovanje izbornika. U Splitu su radnici dobili 1367 glasova, građanski blok 1249, hrvatski federalisti 1177, Hrvatska seljačka stranka 971, Samostalni demokrati 554, a pučka stranka 250. U Šibeniku je glasovalo 6030 izbornika, od toga 2867 za HSS, 2561 za blok radikala, demokrata i zemljoradnika, a 602 za Hrvatsku pučku stranku. U Dubrovniku su 1343 izbornika glasovala za HSS, 546 za radikale, 285 za radnike i seljake, 266 za nezavisne Hrvate, 180 za Davidovićeve demokrate, 100 za samostalne demokrate, a 50 za hrvatske republikance. U Kotoru je HSS dobila 7 vijećnika, radikali 6, nezavisni Hrvati 3, a radnici 1 vijećnika. Hrvatske rodoljubne stranke dobiše većinu gradskih zastupnika u Splitu, Šibeniku, Dubrovniku i Kotoru. Srbi su od 66 općina prevladali u 7, a Hrvati u 59.

## DVIJE SKUPŠTINE U SOMBORU

Madžari u Somboru stupiše u Hrvatsku seljačku stranku. Oni su pozvali Stjepana Radića, neka dođe u Sombor, pa neka tu održi javnu skupštinu HSS. Radić se tomu pozivu odazvao, te je na duhovski ponedjeljak 24. svibnja 1926. došao u Sombor. Radića su pratili narodni zastupnici Pavle Radić, dr. Ivan Pernar, dr. Ljudevit Kežman, Tuna Babić i Josip Zagorac. Skupština je održana na velikom trgu pred gradskom vijećnicom, gdje se sabralo 6000 ljudi. Pašićevi radikali i Pribićevićevi samostalni demokrati poduzeše korake, da osujete ovu skupštinu. U tu svrhu dopremiše u Sombor iz okolišnih sela mnogobrojne srpske dobrovoljce, koje su predvodili Pašićevi »Srnaovci« i Pribićevićevi »orjunaši«. Ovi su još prije početka skupštine vikali protiv Hrvata i Madžara, te protiv Radića i HSS. Kada je pak Palić otvorio skupštinu, podigoše Srbi silnu buku. Jedan se dobrovoljac gurao prema Stjepanu Radiću, ali ga zaustaviše seljaci, koji su ga predali redarstvu. Tu je pretražen, te mu je u džepu nađeno veliko jaje, radi čega je uapšen. Radi neprekidne vike dade dr. Pernar kao državni podsekretar dozvati oružnike i redare na konjima. Ovi su ispraznili veći dio trga, našto je počeo govoriti Stjepan Radić, premda je još uvijek trajala vika. Iza Radića je govorio dr. Ivan Dek, bivši predsjednik bunjevačko-šokačke stranke. On je izjavio, da je ta stranka na svojem posljednjem izboru primila rezoluciju, kojom pristupa u Hrvatsku seljačku stranku. Jošte su govorili Pavle Radić, dr. Kežman, Babić i Zagorac. Kad je Palić zaključio skupštinu, te je Radić sa svojom pratnjom pošao u hotel na priređeni banket, ostade na trgu oko 500 ljudi, kojima su govorili Pera Iđuški, predsjednik Pašićeve radikalske organizacije, te odvjetnik dr. Jerković, vođa Pribićevićevih samostalnih demokrata. Tom su prigodom Srbi klicali: »Živio Slavko Mihić!« Time su se poistovjetili s Mihićem, koji je 23. svibnja došao iz Novoga Sada u Staru Pazovu na Radićevu skupštinu, te je ondje htio na Radića baciti bombu, ali je taj pokušaj spriječen. Redarstvo je ustanovilo, da je Mihić rodom iz Stoca u Hercegovini, a vjere je grčko-istočne.

Pašićevi su radikali odlučili osvetiti se Davidovićevim demokratima radi toga, što su aferom Rade Pašića tako žestoko pogodili Nikolu Pašića. Zato su naumili interpelacijama u Na-

rodnoj skupštini oblatiti istaknutije demokrate, a povrh toga iznašati primjere korupcije, koju su počinili demokratski ministri. Akcija protiv korupcije ima se tako razvodniti, da po mogućnosti što više izblijede afere Rade Pašića.

Radikali su prve takve interpelacije podnijeli 25. svibnja 1926. predsjedniku Narodne skupštine protiv Riste Jojića i dra Koste Kumanudija, Jojić je navodno kao ministar socijalne politike oštetio državu time, što je iz Rumunjske g. 1920.- nabavio benzin i mašinsko ulje uz odviše visoke cijene. Kumanudi je pak kao ministar financija g. 1922. ostavio prazne državne blagajne, premda je u nje g. 1921. i 1922. iz likvidacijone mase Austrougarske banke ušlo 24,665.000 zlatnih kruna, a g. 1922. je država primila 12,168.000 dolara od zaključenoga zajma sa bankom Bleer et Comp. Kumanudi je navodno prodao dolare i zlatne krune daleko ispod njihove vrijednosti, čime je oštetio državu.

Da se točno prouče sve počinjene korupcije, predložila je vladina većina, da se izabere poseban anketni odbor od 21 člana. Taj će odbor imati zadaću, da u roku od 6 mjeseci ispita sve konkretne slučajeve, koje će predsjedništvu Narodne skupštine podnijeti barem 25 narodnih zastupnika. Anketni odbor ima proučiti pitanje korupcije i spremiti građu za poseban zakon protiv korupcije.

O tom se prijedlogu raspravljalo u sjednici Narodne skupštine 27. svibnja 1926. Tada je prijedlog primljen sa 156 protiv 80 glasova. Sutradan je u taj anketni odbor izabrano 9 radikala, 4 člana Hrvatske seljačke stranke, 2 Davidovićeva demokrata, 2 samostalna demokrata, zatim po 1 član zemljoradničke, muslimanske i Slovenske ljudske stranke, te 1 član grupe Ljube Jovanovića.

U nedjelju 30. svibnja 1926. održane su 4 javne političke skupštine. Radić je govorio na skupštinama HSS u Klanjcu i Pregradi; Davidović, Korošec i Joca Jovanović na velikoj skupštini »Udružene opozicije« u Ljubljani, a Ljuba Jovanović na skupštini u Somboru, gdje su osim Srba bili prisutni brojni bunjevački Hrvati, pa i dosta velik broj Madžara i Nijemaca. Tu

je Ljuba Jovanović kritizirao rad u državi i u Radikalnoj stranci, pa je među inim rekao: »Pašić uopće nije imao pravih suradnika. On ima oko sebe ljude, zbog kojih pisti cijela zemlja. Isto onako, kako je uz pomoć raznih intriga, nasilja, prijevara i falzifikata vršena -uzurpacija nad Radikalnom strankom, isto tako se vladalo i nad državom.«

Otkako je Ljuba Jovanović ostavio Radikalnu stranku, nastadoše u njoj sve veće opreke između grupe Pašićevaca i t. zv. centruma, u kojemu su bili također ministri Uzunović, dr. Srškić, dr. Ninčić i Boža Maksimović. Kako je Nikola Pašić obolio od žutice, te se spremao na liječenje u Karlove Vary, sazvao je za 1. lipnja 1926. u svoj stan sjednicu glavnog odbora Radikalne stranke. Tu je za prvoga "potpredsjednika Narodne radikalne stranke izabran stari Aca Stanojević, za drugoga potpredsjednika Marko Trifković, a za tajnike: dr. Momčilo Ivković, Boža Maksimović i dr. Vojislav Janjić. Tako su u vodstvo Radikalne stranke došli sami Pašićevi ljudi, izuzev Bože Maksimovića.

## RASKOL U HRVATSKOJ SELJAČKOJ STRANCI

Radiću nije bilo pravo, što se ministar dr. Nikola Nikić sprijateljio i povezao s ministrom Božom Maksimovićem. Zato je već u svibnju g. 1926. na skupštinama Hrvatske seljačke stranke u Tolisi, Klanjcu, Staroj Pazovi i Novoj Gradiški govorio, kako hrvatski narod osuđuje posebnu politiku dra Nikića kao štetnu po Hrvate i za državu. Radić je na ovu svoju tvrdnju do dao, kako dr. Nikić ne može dulje biti ministar u ime Hrvatskoga seljačkoga kluba i u ime HSS.

Nato je Radić 1. lipnja 1926. pošao u južnu Dalmaciju, gdje je ostao do 5. srpnja. Radić se nije samo odmarao, nego je u Dalmaciji održao mnogo političkih sastanaka, pa i nekoliko javnih skupština. Tada je upravo talijanska vlada zatražila, da Narodna skupština u Beogradu odobri konvencije, koje su Italija i Jugoslavija sklopile u Nettunu. Ta je vijest uzbunila hrvatski narod u Dalmaciji. Protiv prihvata Nettunskih konvencija ustade i Hrvatska seljačka stranka.

Zagrebački je »Hrvatski Sokol« pošao 28. lipnja 1926. na izlet u Split, kamo ga je pozvao tamošnji »Hrvatski Sokol«. Hrvatski su rodoljubi u Splitu s neopisivim oduševljenjem dočekali svoju braću iz Zagreba. Razdragani boravkom u Splitu vraćahu se »Hrvatski Sokoli« 30. lipnja u Zagreb. Kad je njihov vlak došao u Kaštel Sućurac, pucali su splitski »Orjunaši« iz revolvera. Tako je ranjeno desetak hrvatskih sokolaša, što je silno uzrujalo hrvatsku javnost.

U Zagrebu je Radić 7. srpnja 1926. održao sjednicu »Hrvatskoga seljačkoga kluba«. Sjednici su prisustvovala 44 narodna zastupnika, od kojih su 42 stvorila ovaj zaključak: »Budući da naš drug narodni zastupnik i ministar šuma i ruda g. dr. Nikola Nikić već dulje vremena vodi svoju posebnu politiku, protivnu politici HSK i HSS, te budući da je sveukupni hrvatski narod tu politiku osudio i još uvijek osuđuje kao štetnu i ubitačnu po nas Hrvate, a i za cijelu državu, jer ruši sam temelj narodnoga sporazuma, naime međusobnu iskrenost i ravnopravnost obiju udruženih stranaka današnje parlamentarne većine, to HSK izriče dru Nikiću svoje nepovjerenje i zaključuje, da ovoga časa prestaje biti njegovim članom.«

Protiv isključenja dra Nikića iz »Hrvatskog seljačkoga kluba« glasovahu prisutni narodni zastupnici dr. Ivan Lončarević i Stjepan Klaić. Radić ih je iza glasovanja zapitao, da li se oni kao članovi kluba pokoravaju tomu zaključku o isključenju dra Nikića. Kada su oni odgovorili, da se ne će pokoriti, pozvao ih je Radić, neka odmah napuste sjednicu, jer da više nisu članovi kluba.

Nikiću se kasnije pridružiše jošte narodni zastupnici: Ivan Caldarević, Pomo Kovačević, Juraj Žnidarić, Ivan Račmaga i Ljudevit Zimmer. Oni su 12. srpnja 1926. u Beogradu održali svoju sjednicu, te su zamolili predsjednika Narodne skupštine, da im odredi posebne prostorije, jer da su stvorili poseban »Klub Hrvatske seljačke stranke«. Isprvice je tomu klubu pripadalo samo 8 narodnih zastupnika, ali se znalo, da uz Nikića pristaju još neki narodni zastupnici »Hrvatske seljačke stranke«.

## NESLOGA MEĐU RAĐIKALIMA

Pašić je 6. lipnja 1926. otputovao iz Beograda u Karlove Vary, da liječi žuticu, koju je dobio već treći put. Odavle je Pašić preko bivšega ministra Krste Miletića udarao na t. zv. radikalski »centrum«, koji su činili ministri Uzunović, dr. Srškić, Boža Maksimović, dr. Ninčić i Miša Trifunović sa svojim prijateljima. Pašić je preko Krste Miletića 22. lipnja u beogradskoj »Politici« priopćio članak, u kojemu najavljuje, da će se u Radikalnoj stranci nastaviti »čišćenje«. U tom se članku izrazuje negodovanje protiv Uzunovića, ali je glavni udarac članka uperen protiv Ninčića, i Maksimovića, koji će poput Ljube Jovanovića morati biti isključeni iz Radikalne stranke.

Članak je u Beogradu pobudio stanovitu senzaciju, jer se općenito naslućivalo, da ga je nadahnuo sam Nikola Pašić. Istodobno je u Beogradu zaredala polemika između ministra unutrašnjih djela Bože Maksimovića i radikala Miloša Bobića, koji je upravljao gradskom općinom. Maksimović je oštro istupio protiv Bobića s namjerom, da ga makne s uprave gradske općine.

Uzunović se bojao, da svađa između pojedinih radikala ne bi izbila i u samoj Narodnoj skupštini. Zato je 1. srpnja 1926. dao sjednice Narodne skupštine odgoditi na neodređeno vrijeme. To je učinjeno tobože zato, da bi tečajem ljetnih mjeseci mogli razni odbori spremiti materijal za jesenji rad Narodne skupštine.

Dobro se naslućivalo, da će ferije Narodne skupštine trajati preko 3 mjeseca. Uzalud je Stjepan Radić 8. srpnja pošao na Bled, gdje je ljetovao kralj Aleksandar. Sutradan je Radić bio primljen u audijenciju, te je zamolio kralja, da se Narodna skupština sastane 1. kolovoza 1926., pa da riješi agrarno pitanje u Dalmaciji. Ministar agrarne reforme dr. Stanko Šibenik izradio je osnovu zakona o uređenju agrarnih odnosa u Dalmaciji. Šibenik je tu osnovu 23. srpnja podnio ministarskom savjetu, koji ju je usvojio. Agrarni odnosi (feudalni i kmetstvu slični), koji su nastali prije g. 1878., likvidirat će se državnim obveznicama, koje će država iskupiti u roku od 30 godina, plaćajući 4 postotne kamate. Oni pak odnosi, koji su nastali poslije g. 1878., likvidirat

će se tako, da će država svoj dio (jednu trećinu) otplatiti u gotovu novcu, dok će onaj dio, koji predujmljuje težaku, platiti u obveznicama. Ove će se obveznice otkupljivati ubiranjem obroka zajedno s plaćanjem javnih dažbina kroz 30 godina u jednakim obrocima. Predviđeno je, da država dade za otplatu oduzetih zemljišta 210 milijuna dinara. Zaostali prihod i parbene troškove isplatit će država i težaci gotovim novcem.

Radikalnu je stranku zadesio težak udar 3. kolovoza 1926., kad je u Karlovim Varyma umro ministar pravde Marko Đuričić. On bijaše pristaša Pašićeve grupe u Radikalnoj stranci. Ova je grupa znatno oslabljena i 28. srpnja, kad je uži glavni odbor Radikalne stranke zabacio kandidaturu Miloša Bobića, kao nosioca radikalske listine kod izbora gradskoga zastupstva u Beogradu. Bobić se nije htio pokoriti ovom zaključku, pa je 3. kolovoza podnio također svoju listu, na kojoj on kandidira ža predsjednika općine. Sad je Boža Maksimović poduzeo sva sredstva, da sruši Bobića. On je po svojim pristašama neumorno agitirao za listu Đorđe Karajovanovića, koja je proglašena službenom listom Radikalne stranke. Naprotiv su Krsta Miletić, Ljuba Živković, Ilija Mihajlović, Ljuba Popović i drugi »Pašićevci« agitirali za listu Miloša Bobića. Tako su radikali pošli u izbore podijeljeni, radi čega su izgubili dosadašnju vlast u beogradskoj općini. Kod izbora naime, koji je obavljen 15. kolovoza, dobili su doduše radikali 8747 glasa, ali od toga 6226 na službenu listu Đorđa Karajovanovića, a 2521 na prkos-listu Miloša Bobića. Za sve ostale liste glasovalo je 8412 izbornika, od toga 6578 za Davidovićeve demokrate, 774 za komuniste, 718 za samostalne demokrate, a 342 za socijaliste. Premda su dakle radikali dobili 335 glasova više, nego li svi ostali, ipak je za predsjednika beogradske općine proglašen demokrat dr. K. Kumanudi. Po tadašnjem izbornom redu polučiše Davidovićevi demokrati u gradskom zastupstvu 31 odbornika, službeni radikali 7, Bobićevi pristaše 4, samostalni demokrati 1, a nezavisni radnici (komunisti) 1.

Takav je ispad izbora u Beogradu samo povećao razdor u redovima Radikalne stranke. Općenito se tvrdilo, da bi radikali dobili u Beogradu preko 10.000 glasova, da su izašli složno samo s jednom listom. Mnogi naime radikali nisu htjeli sudjelovati kod izbora samo zato, što su bile 2 liste.

Istoga su dana obavljeni općinski izbori u cijeloj Srbiji i Crnoj gori. Radikali su osvojili 1452 općine, Davidovićevi demokrati 401, zemljoradnici 67, samostalni demokrati 17, neutralci 8, federalisti 6, a republikanci 3. Opazilo se, da su radikali pobijedili u seoskim, a demokrati u gradskim općinama.

## POLITIČKE TRZAVICE POD JESEN G. 1926.

Radić je 18. kolovoza 1926. poručio Uzunoviću, da više ne želi u vladi vidjeti dra Nikolu Nikića. Kako nije ta poruka koristila, Radić je na skupštini HSS u Pregradi 28. kolovoza zaprijetio, da će opozvati sporazum s radikalima, ako dr. Nikić ostane ministrom šuma i ruda. »Svaki dan vijećaju u radikalskom klubu, bi li Nikić otišao ili ostao. Ali ne pitamo mi, hoće li ostati Nikić, nego hoće li seljačka stranka ostati u ovakvom društvu.«

Da sruši dra Nikića s vlade, Radić je dao sastaviti interpelaciju, u kojoj prikazuje Nikića kao korupcijonista. Radić traži, da se interpelacija, koju je potpisalo 35 narodnih zastupnika HSS uputi »anketnom odboru«, koji će optužbu izviditi, pa o tomu izvijestiti Narodnoj skupštini. Interpelaciju je predsjedniku Narodne skupštine 31. kolovoza predao prof. Josip Pasarić.

Kako je sadržaj interpelacije bio objelodanjen u novinama, smatrao je dr. Nikić potrebnim, da u novinama odgovori na pojedine točke. Nikić tvrdi, da je posve čist i da nije počinio nikakvu korupciju. »Kada pak napadaju mene, onda sam prisiljen ukazati i na rad g. Stjepana Radića, koji je kao ministar prosvjete svojoj bližoj i daljoj rodbini dao 120.000 dinara honorara iz zadužbine fondova.« Podjedno je Nikić udario i na dra Ivana Pernara. Tu mu je u pomoć prišao dr. Ivan Lončarević, koji je novinarima izjavio, da se za transakciju šume Brodske imovne općine kod Slatine zauzimao upravo dr. Pernar, koji sada radi toga napada Nikića.

Da se na neko vrijeme riješi Stjepana Radića, poslala ga je beogradska vlada u Ženevu, da ondje uz ministra vanjskih posala dra Ninčića zastupa Jugoslaviju. Radić je iz Zagreba krenuo 3. rujna 1926. u Ženevu, odakle se vratio istom 26. rujna. Za nje-

gove je odsutnosti porasla Hrvatska seljačka stranka, u koju su 15. rujna stupili hrvatski zemljoradnici iz Dalmacije.

Istodobno je u Dalmaciji znatno pao broj samostalnih demokrata. Najbolje se to opazilo 12. rujna 1926. na skupštini Samostalne demokratske stranke u Splitu, koju je otvorio dr. Edo Bulat. Čim je tu počeo govoriti Svetozar Pribićević, odmah su se čuli poklici: »Dolje Pribićević! Živio Radić! Živio hrvatski Split! Dolje batinaši!« Kad je policija rastjerala demonstrante, nastavio je Pribićević, koji je među ostalim rekao i ovo: »Mene nazivaju batinašem. Ali sve, što je bilo za vrijeme Obznane, sve je to bilo premalo. Trebalo je poduzeti daleko jače mjere, da se narodno jedinstvo uzdrži i spasi od separatista, koji hoće rastaviti ovu našu državu. Sramota je, što našu državu kod Lige naroda zastupa jedan takav čovjek, kakav je Radić.« Kad je povorka samostalnih demokrata poslije skupštine dospjela u Marmontovu ulicu, došlo je do jačega sukoba s hrvatskim manifestantima. Sa svih je strana padalo kamenje, a tuklo se i štapovima. Razbježali su se Pribićevićevi zastupnici i glazbenici, pa i jedan dio povorke, dok je policija veoma energičnim nastupom omogućila nesmetan put drugom dijelu povorke.

Hrvatske su zemlje veoma stradale od čestog nevremena u lipnju, srpnju i kolovozu g. 1926. Rijeke su nabujale i poplavile golema područja. Najviše su šteta pretrpjele Bačka, Slavonija, Srijem i sjeverna Bosna. Beogradska je vlada izjavila, da će unesrećenim ljudima pomoći novcem. U tu je svrhu svima državnim činovnicima i namještenicima snizila beriva za 3 do 16 postotaka. To je izazvalo nezadovoljstvo činovnika, koji su naskoro doznali, da njihov novac uopće nije upotrijebljen za pomoć poplavljenika.

Iza dugotrajnih ljetnih praznika pozvao je Marko Trifković narodne zastupnike, da 12. listopada 1926. nastave rad u Narodnoj skupštini. Tim je povodom Radić za 8. listopada sazvao u Zagreb na sjednicu zastupnike Hrvatskoga seljačkoga kluba. Po želji samog Uzunovića — a sporazumno s Božom Maksimovićem — podnio je dr. Nikola Nikić 7. listopada ostavku. Sutradan je kralj uvažio Nikićevu ostavku, te je ministru Vaši Jovanoviću povjerio privremeno vodstvo ministarstva šuma i ruda. Nikić je

novinarima izjavio: »Prilike u vladi, u kojoj su uz mene i predstavnici g. Radića, postajale su sve teže. Ja sam se odlučio za ostavku, da ne bi vladu dovodio u opasnost pred parlamentom.«

Ipak je Uzunović već 13. listopada 1926. podnio kralju ostavku cijele vlade. Razlogom bijaše incidenat na zagrebačkom kolodvoru. U Zagreb su naime 8. listopada iz Beograda stigli češki i slovački parlamentarci, ali su na kolodvoru bile izvješene samo državne zastave, dok je kolodvor u Beogradu bio iskićen i srpskim zastavama. To je povrijedilo osjećaj hrvatskih rodoljuba, pa su taj propust željezničke uprave iznijeli hrvatski ministri na sjednici beogradke vlade.

Pašić je jedva dočekao vladinu krizu. On se tada već bio vratio iz inozemstva, te je od 15. rujna boravio kod svoje kćeri u Cavtatu kod Dubrovnika. Odanle je parobrodom otputovao u Split, odakle se željeznicom vratio preko Zagreba 19. listopada u Beograd. Pašićev je dolazak uplašio Uzunovića, koji je već 18. listopada povukao svoju ostavku, te je ostala cijela dotadašnja vlada. Radi takvog rješenja krize bijahu ogorčeni Pašićevi radikali. Oni su Uzunoviću predbacili, da je time oštetio interese Radikalne stranke i pojačao ugled Stjepana Radića. Razočarani su ostali također Davidovićevi demokrati, koji su mislili, da će u novoj vladi moći zamijeniti Hrvatsku seljačku stranku. Tako je ovaj put bez uspjeha ostala »Demokratska zajednica«, koju je Davidović 10. rujna u Sarajevu sklopio s drom Mehmedom Spahom. Ova je zajednica brojila više zastupnika (demokrata i bosanskih muslimana), nego li ih. je tada imala HSS, od koje se g. 1925. odijelilo 11, a g. 1926. jošte 8 narodnih zastupnika.

## SMRT NIKOLE PAŠIĆA 9. PROSINCA 1926.

Kad je Pašić uvidio, da ga je Uzunović pretekao, promijenio je svoju taktiku. On je počeo miriti razne struje u Radikalnoj stranci. Pašiću je pošlo za rukom, da barem formalno izmiri svoju grupu sa centrumašima. U Radikalnu se stranku vratio ugledni zastupnik Nastas Petrović, koji je Pašića ostavio na proljeće g. 1924. Radilo se također o tomu, da se Pašić izmiri s tada već bolesnim Ljubom Jovanovićem, pa da se u Radikalnu stranku vrati

11 članova kluba Ljube Jovanovića. Pašić je 29. studenoga u dugoj audijenciji izložio kralju svoje gledište na unutrašnji i vanjski položaj države.

Čini se, da je Pašić sve to poduzimao od brige radi svoga sina. Anketni je naime odbor Narodne, skupštine morao do 27. studenoga 1926. podnijeti izvještaj o korupciji Rade Pašića. Taj rok je većina odbora, koju su činili radikali i demokrati, produljila za 10 dana. To bijaše krivo Radiću, koji je 29. studenoga izjavio, da ne će dozvoliti ponovno, odgađanje, jer da »korupcija mora pred sud«. Radić se tom prigodom uopće oborio na bivše radikalske ministre, pa je ustvrdio, da su dokazi 6 krivnji dra Velizara Jankovića, dra Kojića i dra Milana Stojadinovića toliki i takvi, da za sobom povlače i kriminalnu, a ne samo političku i moralnu odgovornost. U tom je smislu Radić govorio i kralju Aleksandru prigodom svoje audijencije 2. prosinca.

Nova je vladina kriza buknula 6. prosinca 1926., kad je svoju ostavku dao dr. Momčilo Ninčić, ministar vanjskih posala. Sutradan je Uzunović pošao u audijenciju, te je kralju podnio ostavku cijele vlade. Kralj je uvažio ostavku, te je Uzunoviću povjerio mandat za sastav koncentracione vlade.

Uzunović je izjavio, da je ostavku podnio »radi nesigurnog i nelojalnog držanja HSS«. On je sada namjeravao prekinuti dotadašnje svoje veze s Hrvatskom seljačkom strankom, koju bi u vladi imala zamijeniti Demokratska zajednica. Uzunović je zato Demokratskoj zajednici ponudio 4 ministarstva, poimence: vanjske poslove, trgovinu, pošte i agrarnu reformu. S tom ponudom nije bila zadovoljna Demokratska zajednica. Davidović, Marinković i Spaho zatražiše za DZ ministarstva vanjskih i unutarnjih posala, te financije, prosvjetu i još jedan rezor.

Novine su 9. prosinca 1926. prikazale, da je ovu . vladinu krizu izazvao Nikola Pašić, ne bi Ii tako omeo rad anketnog odbora u korupcijonističkim aferama svojega sina. Kralj je zatražio mnijenje svih predsjednika parlamentarnih klubova. Tako je 9. prosinca poslije podne u audijenciju primljen i Nikola Pašić. On je u dvoru ostao čitav sat, ne sluteći, da je to njegova posljednja audijencija. Na večer je Pašića posjetio ministar dvora

Janković. Iza toga je Pašić fizički klonuo i pao u nesvijest. Liječnik mu je odmah pustio krv, ali je starac ipak umro u jutro 10. prosinca u 9 sati.

Pašić se rodio 19. prosinca 1844. u Zaječaru, gdje je god. 1878. bio prvi put izabran za narodnoga zastupnika. Stupio je u Radikalnu stranku, koju je stvorio Svetozar Marković. Sam Pašić nije bio velik državnik ni velik političar ni velik organizator. On nije bio niti politički pisac; zato su radikalsku štampu rukovodili Pera Todorović i prof. Stojan Protić. Pa ipak je Pašić tečajem posljednjih desetljeća vodio Radikalnu stranku, jer je bio praktičan političar bez premca. Takav je tip političara mogao iznijeti samo Balkan. Pašiću je u političkom radu mnogo pomoglo iskustvo njegova 82 godine dugoga života, jer je stekao golemu parlamentarnu praksu. On je politiku smatrao svojim zanatom; on je u tančine proučio svoje pristaše i protivnike, te njihove interese i težnje. Pašić je upoznao sve trikove, smicalice i podvale, od kojih se sastojao cijeli parlamentarni život u Srbiji. On nije volio u politici upotrebljavati grubu fizičku silu. Volio je protivnika postepeno osamiti, pa razdrobiti njegovu snagu, a izrabiti pogreške njegove, te mu istom onda zadati odlučan udarac. A poznata je i šutljivost Pašićeva, radi čega nikada nisu njegovi protivnici znali, što li on misli.

Radić je politički položaj, koji je nastao poslije Pašićeve smrti, obilježio 11. prosinca ovim riječima: »Pred nama više ne stoji neka nepoznanica i jedan takav autoritet, koji se u svako doba mogao u ime sporazuma postaviti protiv sporazuma, u ime parlamentarizma protiv parlamentarnog rada, a u ime radikalskog pomirenja protiv nastojanja, da se iskorijeni korupcija. Zato je Pašićevom smrću otvoren mnogo širi i lakši put za dnevnu aktuelnu politiku, koja se u svakoj pravnoj državi — a osobito u demokratskoj — sastoji u obrani životnih narodnih interesa i u zadovoljenju barem najprečih narodnih potreba.«

Pošto Uzunoviću nije pošlo za rukom, da sastavi koncentracionu vladu, kralj mu je 14. prosinca 1926. povjerio mandat »za obrazovanje vlade proširene radne koalicije«. On je nato ponovno pregovarao s Radićem, Korošcem i Davidovićem, ali su svi postavljali takove uvjete, na koje nije htjela pristati Radikal-

na stranka. Zato je Uzunović 21. prosinca kralju vratio mandat. Nato je kralj isto takav mandat povjerio Ljubi Davidoviću. Radikalski je klub 22. prosinca odbio sudjelovanje u vladi, koju bi sastavio Davidović. To je kralja sklonulo, da opet povjeri mandat Uzunoviću, ali ovaj put za sastav »radne vlade«. On je bezuspješno pregovarao s Demokratskom zajednicom, koju su zastupali dr. Voja Marinković i dr. Mehmed Spaho. Nije se ispunila niti LJzunovićeva želja, da u vladu uđe Koroščeva »Slovenska ljudska stranka«. Tako se konačno morao zadovoljiti time, da njegovu radnu vladu sastave radikali i Hrvatska seljačka stranka.

Kralj je 24. prosinca 1926. potvrdio novu Uzunovićevu vladu, u kojoj je dr. Ninko Perić postao ministrom vanjskih posala, Boža Maksimović m. unutarnjih posala, dr. Milan Srškić m. pravde, general Tića Milosavljević m. saobraćaja, general Stevan Hadžić m. vojnim, Pavle Radić m. agrarne reforme, ing. August Košutić m. građevina, Milan Simonović m. šuma i ruda, dr. Bogdan Marković m. financija, Vaša Jovanović m. za izjednačenje zakona, Milorad Vujičić m. vjera, dr. Ivan Krajač m. trgovine i industrije, dr. Benjamin Šuperina m. pošta i brzojava, dr. Slavko Miletić m. narodnoga zdravlja, a Miša Trifunović m. prosvjete. Nepopunjeni su ostali rezori ministarstva socijalne politike te m. poljoprivrede i voda. Ta je ministarstva Uzunović rezervirao za Slovence, ako bi se dr. Korošec kasnije ipak odlučio, da njegova stranka uđe u vladu. Dotle će Simonović vršiti dužnost ministra socijalne politike, a Vaša Jovanović dužnosti m. poljoprivrede i voda.

Radikali nisu bili zadovoljni s takvim sastavom vlade. Naročito su Uzunoviću zamjeravali, što je za ministra saobraćaja izabrao aktivnoga generala Tiču Milosavljevića. Prigovaralo se i tomu, što 3 ministra (Milosavljević, ing. August Košutić i dr. Bogdan Marković) nisu narodni zastupnici. Imenovanju Stevana Hadžića se nije prigovaralo, jer je on postao ministrom vojske i mornarice, a tim su ministar, uvijek upravljali aktivni generali, koji dakako ne mogu niti kandidirati kod izbora narodnih zastupnika.

## OBLASNI IZBORI 23. SIJEČNJA 1927.

U Zagrebu su izbori za Oblasnu skupštinu provedeni 23. siječnja 1927. Na izbore je došlo 16.419 izbornika, a birali su 11 zastupnika, za koje se natjecalo 11 stranaka i skupina. Hrvatska je seljačka stranka dobila 4872 glasa, Hrvatski federalisti (bivša »Hrvatska Zajednica«) 3556, Nezavisni radnici (komunisti) 2030, Samostalna demokratska stranka 1807, Hrvatski blok (nosioc liste odvjetnik dr. Ante Pavelić) 1760, službena Radikalna stranka 619, Radikalski disidenti 242, Katolički blok 486, Davidovićevi demokrati 415, Socijalisti 342, a Starčevičeva stranka (nosioc liste dr. Mirko Košutić) 284. Kako je količnik iznosio 1483, polučila je Hrvatska seljačka stranka 4 mandata, Hrvatski federalisti 3, Nezavisni radnici 2, Samostalni demokrati 1 i Hrvatski blok 1 mandat.

Istoga su dana obavljeni izbori u cijeloj državi. Hrvatska je seljačka stranka stekla relativnu većinu u prečanskim krajevima (t. j. izvan Srbije i Macedonije), jer je polučila 260 mandata, dok su radikali dobili 140, samostalni demokrati 89, Slovenska ljudska stranka 83, Jugoslavenska muslimanska organizacija (zajedno s Davidovićevim demokratima) 67, Zemljoradnici 32, Hrvatski federalisti 9, Crnogorski federalisti 5, Socijalisti 4, Nezavisni radnici (komunisti) 3, Hrvatska pučka stranka 1, Hrvatski blok 1, a disidenti Hrvatske seljačke stranke 3 mandata.

Apsolutnu je većinu Hrvatska seljačka stranka dobila u Zagrebačkoj oblasti, gdje je polučila 70 od sveukupnih 80 mandata, zatim u Osječkoj oblasti s 59 od 77 mandata, u Dubrovačkoj oblasti s 10 od 12 mandata, u Splitskoj oblasti (25 od 49 mandata), U Primorsko-krajiškoj oblasti je od ukupno 62 mandata Samostalna demokratska stranka dobila 30, a Hrvatska seljačka stranka 28 mandata, dok su 3 mandata polučili radikali, a 1 mandat Davidovićevi demokrati. Srijemska je oblast birala 39 zastupnika, te su 20 mandata polučili radikali, 11 Hrvatska seljačka stranka, 6 Samostalna demokratska stranka, 1 udruženi Hrvati, 1 Hrvatski federalisti i 1 zemljoradnici. Još je Hrvatska seljačka stranka polučila 10 mandata u mostarskoj, 11 u travničkoj, 5 u tuzlanskoj, 6 u banjalučkoj, 3 u sarajevskoj, 12 u mariborskoj, 4 u ljubljanskoj oblasti i 6 u Vojvodini.

Hrvatska se javnost veoma uzrujala, kad je doznala, da je Jovan Radonjić, predsjednik financijalnog odbora Narodne skupštine, u sjednici od 25. siječnja 1925. saopćio, da će se državni arkiv iz Zagreba prenijeti u Beograd. Hrvati se odmah sjetiše bana Dragutina grofa Khuen-Hedervaryja, koji je g. 1885. dao komorske spise premjestiti iz zagrebačkog u budipeštanski arkiv, što je u Hrvatskoj rodilo silnom mržnjom na Khuena, te je on 5. listopada 1885. bio. i tvorno napadnut u hrvatskoj sabornici. Žalosna je činjenica, da u spomenutoj sjednici financijalnog odbora u Beogradu nijedan hrvatski zastupnik nije prosvjedovao protiv izjave dra Radonjića.

Prigodom izbora zastupnika za oblasne skupštine počinili su radikali razne zloporabe u Vojvodini, naročito u Somboru i Subotici. To su ustanovili također ing. August Košutić (ministar građevina) i Pavle Radić (ministar agrarne reforme), koji su osobno prisustvovali kod tih izbora. Kad je njihove izvještaje primio Stjepan Radić, on je izjavio, da Boža Maksimović mora odmah suspendirati velike župane u Somboru i Subotici, te načelnika u Subotici; podjedno je zaprijetio: »Ako se to ne dogodi, onda će klub zastupnika Hrvatske seljačke stranke stvoriti zaključke, u kojima će biti nedvoumno, da HSS ne će imati ništa zajedničkog s takovom politikom, koja znalice i hotice ruši i same temelje naše države i naše monarkije.«

Ustanovilo se, da su radikali počinili izborne zloporabe također u Srijemu, Bosni i u Dalmaciji. Zato je Hrvatska seljačka stranka odlučila, da će ministru predsjedniku Nikoli Uzunoviću i ministru unutarnjih posala Boži Maksimoviću postaviti zahtjev, da se kazne svi oni, koji su protuzakonito postupali kod ovih oblasnih izbora. Zastupnici kluba HSS izjaviše, da za državni proračun ne će glasovati prije, nego li se donese zakon o izjednačenju poreza i o vrhovnoj državnoj upravi; uporedo s time ima se raditi na donošenju zakona o likvidaciji agrarnih odnosa u Dalmaciji, koji je već izrađen i predan Narodnoj skupštini.

Beogradske su novine pisale, da je Hrvatska seljačka stranka izgubila jedan dio svojih pristaša u Bosni i Hercegovini. Nato je Stjepan Radić 27. siječnja izjavio: »To je zato, jer ne znaju ili ne će da znadu, da je HSS u Bosni i Hercegovini dobila na

svojim listama 37 oblasnih mandata, a na zajedničkim listama s Jugoslavenskom muslimanskom organizacijom 4. U svemu je dakle HSS dobila 41 mandat, to jest samo za 6 mandata manje od radikala, koji Bosnu i Hercegovinu proglašuju čisto srpskom, — pa čak i čisto radikalskom zemljom.« — Poslije obavljenih izbora započeli su pregovori između oblasnih zastupnika Hrvatske seljačke stranke, zemljoradnika, Jugoslavenske muslimanske organizacije i Davidovićevih dem. o zajedničkom nastupu i radu kod oblasnih skupština u Bosni i Hercegovini. Među njima je 17. veljače 1927. došlo do potpunoga sporazuma protiv radikala, koji tako izgubiše svaku moć u odborima oblasnih skupština. Predsjednike je u mostarskoj i travničkoj oblasti dobila Hrvatska seljačka stranka, u sarajevskoj i tuzlanskoj oblasti muslimani, a u bihaćkoj i banjalučkoj oblasti zemljoradnici.

## HRVATSKA SELJAČKA STRANKA ISTUPA IZ VLADE

Zastupnički je klub Hrvatske seljačke stranke 28. siječnja 1927. održao u Beogradu sjednicu, na kojoj se raspravljalo o nasiljima radikala prigodom oblasnih izbora 23. siječnja. O izbornim zloporabama u Bačkoj i Baranji izvijestiše ministri ing. August Košutić i Pavle Radić, te jošte 7 narodnih zastupnika HSS, koji su na dan izbora boravili u Bačkoj i Baranji. Drugih je 10 zastupnika izvijestilo o izbornim nepravilnostima u Srijemu, Bosni i Hercegovini. Na temelju tih izvještaja utvrdio je klub HSS ove činjenice:

I »Upravni su sudovi u Vojvodini, Bosni i Hercegovini — protiv jasne i odlučne odredbe izbornoga zakona — mjesto sudaca, odvjetnika i pravnika za predsjednike biračkih povjerenstava imenovali većinom osobe bez akademske naobrazbe ili čak bez ikakove više naobrazbe, i to s očitom i dokazanom svrhom, da takovi predsjednici kod samoga glasanja i utvrđivanja rezultata rade po dobivenim uputama radikalskih prvaka ili čak radikalskih ministara, poimence ministra pravde dra Milana Srškića i ministra unutrašnjih posala Bože Maksimovića, a protiv slova i duha izbornoga zakona i Ustava, napose pak proti slovu i duhu Narodnoga Sporazuma od 14. srpnja 1925.

II. Čuvare kutija HSS i drugih stranaka — osim Samostalne demokratske stranke — u Bačkoj i Baranji sudovi su razrješavali njihove dužnosti na neprovjerenu prijavu upravnih vlasti, da se oni sami zahvaljuju, ili su predsjednici biračkih odbora te čuvare na sam dan izbora odstranjivali pod raznim izlikama, a sve protiv zakona.

III. Krivotvoreni su izborni zapisnici i izborni rezultati, da se postigne ono, što je željela tobože jedina vladina Radikalna stranka.

IV. Upravne su vlasti — kao srpski poglavari — narodu govorili, neka glasuju za bilo koju stranku, samo ne za Radićevu.

V. Bilo je mnogo slučajeva surovog nasilja sa strane upravnih vlasti i žandarmerije također protiv narodnih zastupnika HSS, kojima je tako povrijeđen imunitet, zatim protiv izbornika, koji su na dan izbora čak i bijeni, te uopće protiv naroda, kojemu je — naročito u Bačkoj i Baranji — vrlo stegnuto ili posve uskraćeno glavno ustavno pravo: sloboda dogovora za vrijeme raspisa izbora.

VI. Zloupotrebljavana je čak i skrajna narodna bijeda u krajevima, koji su lanjske godine nastradali od prirodne bijede. Tako se državna pomoč u novcu ili u naravi (recimo u Vukovaru) nije dijelila najvećim stradalnicima, nego onima, za koje se mislilo ili sigurno držalo, da će glasovati za Radikalnu stranku.

VII. U Srijemu su hitnim brzojavnim naređenjima samog ministra unutrašnjih poslova raspuštena općinska zastupstva (seoska i gradska) za volju protivnika HSS, koji nisu radikali, te su se komesari postavljali na želju i prijedlog protivnika u glavnom u tu svrhu, da se na izbornike načini — po mišljenju vlastodržaca — najuspješniji pritisak.

Konačno je utvrđeno, da je za veliki dio ovih nepodopština i ustavnih zločina znao i predsjednik vlade Uzunović i ministar unutrašnjih poslova Boža Maksimović, a da ničim nisu pokazali, da ove nepodopštine osuđuju i da krivce pozovu na odgovornost. Baš naprotiv: jučer je g. predsjednik vlade — kao da se hoće na-

rugati svoj poštenoj javnosti — naglasio, da niti aktivni ministri nemaju svoje pritužbe donositi njemu, nego da se mogu žaliti jedino parlamentu«.

Na temelju svega toga stvorio je klub HSS jednodušno ovaj zaključak: »Nemamo ni najmanje povjerenja ii g. Nikolu Uzunovića i u radikalski dio njegove vlade. Naprotiv smatramo taj dio vlade — a poimence gospodu Uzunovića, Srškića i Maksimovića — za rušitelje ustava i za preziratelje narodnoga suvereniteta. Ministar pravde dr. Milan Srškić, koji je svoj naročito odgovoran položaj zlorabio za kažnjiv utjecaj na sastav izbornih povjerenstava, smatra se takovim krivcem, da ga Narodna skupština optuži po zakonu o ministarskoj odgovornosti. Dosljedno tomu klub HSS ne može i ne će surađivati u nijednoj vladi, u kojoj bi bila spomenuta tri sadašnja radikalska ministra.«

Ovaj zaključak je klub HSS poslao radikalskomu poslaničkomu klubu i predsjedniku vlade Nikoli Uzunoviću. Još istoga je dana Hrvatska seljačka stranka provela svoju prijetnju. U Narodnoj skupštini je naime došlo do izbora dvojice članova u upravu ratne štete. Radikali su kandidirali svoja 2 čovjeka: Aleksu Žujevića i Jovana Aleksića, očekujući, da će i HSS glasovati za ove radikale, kao da su vladini kandidati. Međutim se zastupnici HSS sporazumješe s opozicijom, koja je kandidirala demokrata Peru Markovića i zemljoradnika Dimitriju Vujiea. Glasovalo je 197 narodnih zastupnika, te je Pero Marković dobio 113, Dimitrije Vujić 94, Aleksa Žujević 80, a Jovan Aleksić 79 glasova. Kako je količnik iznosio 99 glasova, izabran je samo Marković, dok je između Vujića i Žujevića došlo do užeg izbora, kod kojega je Vujić dobio 108, a Žujević 67 glasova.

Takav je rezultat glasovanja izazvao preneraženje kod radikala, koji su ostali u manjini. Radikalski se ministri odmah sastadoše na vijećanje. Uzunović je poslije podne pošao u dvor, gdje je kralju podnio ostavku svoje vlade. Kralj je na večer 29. siječnja 1927. primio predsjednika Narodne skupštine — Marka Trifkovića i potpredsjednika Radikalskoga kluba Iliju Mihajlovića, a sutradan Stjepana Radića, Ljubu Davidovića, dra Kostu Kumanudija, Svetozara Pribićevića, dra Antuna Korošca, dra Mehmeda Spahu i Velju Vukićevića, predsjednika kluba onih 11

radikala, koje vodi Ljuba Jovanović.

Isprvice se govorilo, da će novu vladu sastaviti Uzunović, kojega da će uz službene radikale poduprijeti Velja Vukićević, pa Slovenska ljudska stranka, Nijemci i onih 8 disidenata Hrvatske seljačke stranke, koje vodi dr. Nikola Nikić. To je osujetio Krsta Miletić, koji je kao vođa Pašićevih radikala bio nepomirljiv protivnik Bože Maksimovića.

Uzunoviću je 1. veljače 1927. ipak pošlo za rukom, da sastavi vladu, koju će uz 136 radikala podupirati 20 Slovenaca i 3 Nijemaca. U toj šestoj Uzunovićevoj vladi dobiše Slovenci 3 portfelja, jer je dr. Fran Kulovec postao ministrom poljoprivrede, dr. Gosar m. socijalne politike, a Dušan Srnec m. građevina. Sva ostala ministarstva zadržaše radikali za sebe. U toj vladi nije bilo nijednoga Hrvata.

Kako je dr. Milan Srškić i nadalje ostao ministar pravde, a Boža Maksimović ministar unutrašnjih djela, Radić je šestoj Uzunovićevoj vladi navijestio oštru opoziciju svojega kluba, koji je brojio 50 zastupnika. Protiv ove Uzunovićeve vlade stupiše u opoziciju također: 36 Davidovićevih demokrata, 23 zastupnika Samostalne demokratske stranke, 15 bosanskih muslimana, 8 disidenata HSS, koje vodi dr. Nikić, 8 Hrvatskih federalista, koje vodi dr. Trumbić, 3 Hrvatska republikanaca, koje vodi dr. Buć, 4 zemljoradnika, 3 Crnogorska federalista i 4 izvanstranačka zastupnika. To znači, da protiv 161 vladinovaca stoje u Narodnoj skupštini 154 opozicijonalca. Dovoljno je, da protiv Uzunovićeve vlade glasuje 5 Nijemaca i vlada će ostati u manjini. Zato su neki radikali nastojali, da u vladu uđe barem dr. Nikola Nikić s disidentima HSS, ali je on to odlučno odbio.

Vlada je prigodom prvoga glasovanja 4. veljače 1927. pobijedila, jer je Narodna skupština sa 148 protiv 103 odbila prešni prijedlog demokrata Agatonovića, da se narodu dozvoli nošenje oružja. Ipak je već istoga dana došlo do vladine krize, jer su ostavke podnijeli ministar vjera Miša Trifunović, te ministar pošta Milorad Vujičić. Da ne odstupi i Velja Vukićević, glasovala je 13. veljače većina radikala, da se u klub primu pristaše Ljube Jovanovića, koji je tada već bio teško bolestan, jer mu je pala kap.

## POČETAK RADA OBLASNIH SKUPŠTINA

Oblasna je skupština Zagrebačke oblasti započela radom 22. veljače 1927. u dvorani hrvatske sabornice. Za predsjednika je sutradan izabran odvjetnik dr. Vladko Maček, za potpredsjednika seljak Andrija Pankretić iz Gaja kod Vrbovca, a za tajnike: dr. Milan Grmek iz Krapine, te seljaci Josip Halić iz Resnika i Andrija Pavlić iz Rečice. Skupština je odmah izabrala i t. zv. Oblasni odbor od 8 članova, koji će predstavljati vladu Zagrebačke oblasti. U taj su odbor izabrani: Stjepan Radić za prosvjetu, dr. Ivan Krajač za financije, inžinir August Košutić za građevine, ekonom Josip Predavec za narodno gospodarstvo, liječnik dr. Drago Klepac za narodno zdravlje, odvjetnik dr. Juraj Krnjević za socijalnu pomoć, upravni činovnik dr. Ernest Spiess za upravu, te odvjetnik dr. Stjepan Košutić za obrt, industriju i trgovinu.

Skupština je prihvatila poslovnik, po kojemu nitko ne smije na sjednicama govoriti dulje od jednoga sata, da se tako spriječi opstrukcija, kakva se zbivala u hrvatskom saboru. Oblasni zastupnici moraju položiti prisegu, koja glasi: »Prisižem Bogu sveznajućemu i svemogućemu, da ću biti vjeran vladajućemu kralju Aleksandru I. i narodu, koji me je izabrao; da cu poštivati ustav i postojeće zakone, pa da ću svim svojim silama braniti interese oblasti, čiji sam zastupnik. Tako mi Bog pomogao!« (Takvu je prisegu predložila i Hrvatska seljačka stranka u Splitskoj oblasnoj skupštini, gdje je imala većinu zastupnika. Tamo su radikalski zastupnici kao bjesomučni tražili, da se iz prisege brišu riječi: »i narodu, koji me je izabrao.«)

S prve sjednice Zagrebačke oblasne skupštine odaslan je kralju brzojavni pozdrav, koji je glasio ovako: »S prve skupštine Zagrebačke oblasti, koja je i po svojem prostoru i po broju naroda najveća u cijeloj državi, te koja potpuno opsiže starodrevnu tisućljetnu županiju varaždinsku i gotovo posvema isto tako Staru i slavnu županiju zagrebačku, te velik dio pradavne županije križevačke, dakle onaj hrvatski teritorij, na kojemu se kroz dugi niz stoljeća hrvatska i slavenska snaga i kultura pribirala i sačuvala u tolikoj mjeri, da spomenute tri hrvatske županije — a sadašnja Zagrebačka oblast — nikada nisu niti jednoga časa

bile pod tuđim direktnim gospodstvom, a vazda su visoko držale zastavu sloge i bratstva svih južnih Slavena i duhovnog jedinstva sa svom ostalom slavenskom braćom, a da su uz to uspješno i u najtežim prilikama razvijale evropsku prosvjetu i baštinjenu — nikad neprekinutu — ustavnost svoju. S toga i s takvog teritorija pozdravljamo Vaše Veličanstvo u iskrenoj i ustavnoj vjernosti, te u narodnoj hrvatskoj i slavenskoj svijesti i u javnoj spoznaji, da samo dubokim i širokim socijalnim shvaćanjem sveopćih narodnih — a napose seljačkih — potreba možemo dostojno ispuniti onaj zadatak, koji nam je opredijeljen i pozitivnim ustavom i posebnim zakonom o Oblasnim samoupravama, a nada sve neodgodivom potrebom, da sam narod svojom snagom i sistematskom suradnjom u najvišoj organizaciji svoje samouprave promišljeno i uspješno rješava mnogobrojne zadatke: i privredne i prosvjetne, i socijalne i zdravstvene, da tako stalno utvrđuje temelj veličajnoj zgradi našeg narodnog i državnog ujedinjenja. Dr. Vladko Maček, predsjednik Oblasne skupštine zagrebačke.«

I po sadržaju i po obliku teksta u tom brzojavu vidi se, da ga je sastavio sam Stjepan Radić. Gotovo isto takve brzojave odaslale su također Oblasne skupštine u Osijeku, Splitu i Dubrovniku, gdje je Hrvatskoj seljačkoj stranci pripadala većina oblasnih zastupnika. Razlike postoje samo u prvom dijelu brzojava. Tako je u brzojavu Osječke oblasti istaknuto, da je to sa gospodarskoga gledišta najvažnija oblast u cijeloj državi. U brzojavima pak Splitske i Dubrovačke oblasti naglašeno je, da su ove oblasti važne zato, što su pogranične. Prigodom rasprave Oblasne skupštine u Osijeku ustadoše zastupnici Samostalne demokratske stranke protiv toga, što se u pozdravnom brzojavu kralju ističe i hrvatska svijest.

Kad je u Zagrebačkoj oblasnoj skupštini većina prihvatila pozdrav kralju, htio je bivši križevački gradonačelnik dr. Lavoslav Hanžek čitati izjavu oblasnih zastupnika »Hrvatske Zajednice«. Predsjednik mu je oduzeo riječ, te je prekinuo sjednicu. Pošto je dr. Hanžek ipak nastavio čitati spomenutu izjavu, došao je k njemu Stjepan Radić, koji mu je iz ruke istrgao i poderao papir; podjedno ga je pozvao, da ostavi dvoranu. Kako dr. Hanžek nije htio sam otići, izgurao ga je Radić iz klupe, našto su ga

seljački zastupnici silom odstranili iz dvorane.

## OPTUŽBA MINISTRA BOŽE MAKSIMOVIĆA

Radić je već tečajem prošlih godina uspješno širio svoje ideje i svoju stranku u nekim slovenskim krajevima. Sada je pak odlučio, da svoju stranku proširi također među srpskim seljacima. Prvi je uspjeh polučio 10. veljače 1927., kada se s Radićevim klubom u Narodnoj skupštini udružiše sva 3 federalistička zastupnika iz Crne Gore poimence dr. Sekula Drljević, Sava Vuletić i Mihajlo Ivanović. Zato je njihov zajednički klub dobio ime »Narodni seljački klub«, dok su obje stranke i dalje zadržale svoja dotadašnja imena. Govorilo se, da će isto tako i 4 srpska zemljoradnika stupiti u »Narodni seljački klub«, ali se to ipak nije zbilo. Tako je klub brojio 53 zastupnika. Predsjednik je bio dr. Stanko Šibenik, a potpredsjednici: Karlo Kovačević, Nikola Preka i Sava Vuletić.

Hrvatski su zastupnici u Narodnoj skupštini podnijeli prijedlog, da se ministar Boza Maksimović stvi pod optužbu radi izbornih zloporaba, počinjenih prigodom izbora za oblasne skupštine. O tomu se 3 dana vodila duga i žestoka debata, ali je vladina većina spasila Maksimovića, premda je on imao i među radikalima ljutih neprijatelja.

Od 315 narodnih zastupnika glasovahu 26. veljače 1927. protiv prijedloga Hrvatske seljačke stranke 152, i to 133 radikala (t. j. svi radikali osim 17), zatim 15 Slovenaca i 4 pristaše dra Nikole Nikića. Za optužbu su glasovala 134, od toga 51 član Narodnoga seljačkoga kluba, 48 zastupnika Demokratske zajednice (t. j. Davidovićevih demokrata i bosanskih muslimana), 21 član Samostalne demokratske stranke, 6 zastupnika Hrvatskih federalista i 4 Nikićevca.

Kad je u Narodnoj skupštini započela rasprava o novom proračunu, koji će vrijediti od 1. travnja 1927. do 31. ožujka 1928., iznijeli su zastupnici svih hrvatskih stranaka poraznu kritiku vladine politike. Ipak je 9. ožujka u načelu primljen predloženi proračun sa 151 protiv 109 glasova, jer su vladine stranke uvijek

bile na okupu kod glasovanja.

Nato je Uzunović počeo snubiti Hrvatsku seljačku stranku za suradnju u njegovoj vladi. Uzunović je u Beogradu pregovarao s Pavlom Radićem, kojemu je ponudio ovu osnovu za suradnju u novoj vladi: 1. »Hrvatska seljačka stranka dobiva 4 ministarstva, među njima prosvjetu ili financije. 2. Jedan od prvih zadataka nove vlade bit će omogućiti život oblasnim samoupravama, i to na taj način, da se stanoviti dio državnih prihoda odstupi samoupravama. 3. Provedba općinskih izbora u Bosni i Vojvodini. 4. Izbori za sreske samouprave provode se u roku, koji je propisan u zakonu, najkasnije 5 mjeseci nakon oblasnih izbora. 5. Poreski se zakon prihvaća u parlamentu još prije ljetnih parlamentarnih f eri ja. 6. Zakonska osnova o dalmatinskom agraru također se prihvaća u parlamentu; samo se prvobitni zakonski nacrt ima nešto modificirati u korist maloposjednika. 7. Boža Maksimović ostaje na svojem dosadašnjem mjestu ministra unutrašnjih djela; međutim HSS dobiva u tom ministarstvu jednoga državnoga podsekretara, koji će imati slobodne ruke za područje Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. 8. Veliki će se župani promijeniti, u koliko to bude tražila HSS. 9. Ovaj se program rada ima izvršiti do mjeseca srpnja. Ista vlada radikala, HSS i Slovenske ljudske stranke raspustila bi nakon toga parlamenat i provela bi nove izbore u listopadu 1927.«

Istodobno je Uzunović pregovarao također s »Demokratskom zajednicom«, koju su činili Davidovićevi demokrati i Jugoslavenska muslimanska organizacija. Uzunović je nastojao dobiti načelni pristanak Demokratske zajednice za suradnju u sadašnjem političkom pravcu. On je dakle htio sjedjeti na dva stolca. To mu se osvetilo, jer su i Demokratska zajednica i Hrvatska seljačka stranka prekinule sve razgovore i pregovore s radikalima. Što više: Demokratska je zajednica 17. ožujka 1927. objelodanila optužbu, koju ona diže protiv Bože Maksimovića.

Ova optužba, koju su potpisali i zemljoradnici, zapremala je 37 štampanih araka. Oštro se kritizira rad Bože Maksimovića, koji je jošte 6. studenoga 1924. postao ministrom unutrašnjih djela, te je na istom položaju ostao do sada, premda su se izmjenjivale razne vlade. Maksimović se pokazao nesposoban i nepo-

doban na visokom položaju ministra unutrašnjih djela. Naprotiv je pokazao skrajnji nemar i nehaj prema svojim obvezama. On je u svojem rezoru držao i postavio činovnike, koji nemaju ni moralnih ni školskih kvalifikacija. Tako su činovnici svojom nesposobnošću i zloupotrebom vlasti stvorili u žemlji bezakonje, na koje stižu žalbe sa svih strana. S ovakvim shvaćanjem svojih dužnosti i s ovakvim političkim aparatom izvršio je Maksimović troje izbore, i to: izbore narodnih poslanika na dan 8. veljače 1925., zatim općinske izbore na dan 15. kolovoza 1926., te izbore za oblasne skupštine 23. siječnja 1927. Dotjeralo se dotle, da su bile 2 vrste građana i državljana. Onima, koji su bili uz vladu, bilo je sve dopušteno, dok su bila posve ugrožena prava onim drugima, koji nisu bili uz vladu, nego su bili protiv nje. Došlo je do paradoksa, da se ogroman dio naroda borio za zakonitost, dok su se protiv toga borili oni, koji bi morali podržavati red.« Ima u državi i takvih krajeva, u kojima »caruje anarkija i bezvlađe, a zbivaju se razbojstva i ubijstva.« »Javna zlostavljanja sa strane vlasti postala su obična stvar. Po sreskim kancelarijama šamarani (ćuškani) su ne samo obični građani, nego i kandidati za narodne poslanike.«

Ovu optužbu protiv Bože Maksimovića nisu potpisali narodni zastupnici Hrvatske seljačke stranke i Samostalne demokratske stranke, ali su jedni i drugi obećali, da će u Narodnoj skupštini glasovati za izručenje Maksimovića sudu.

U Osijeku su 13. ožujka 1927. obavljeni izbori gradskih zastupnika. Od 8860 upisanih izbornika dođoše na birališta 6742, što pokazuje velik interes građanstva. Relativnu su većinu dobili kandidati Hrvatske federalističke stranke, za koje je glasovalo 2505 izbornika. Radikali su dobili 1761 glas, Nezavisni radnici (komunisti) 1123, Hrvatska seljačka stranka 291, Privrednici (Građanski blok) 248, Samostalna demokratska stranka 230, Židovi »cionisti« 193, Hrvatska pučka stranka 159, Njemačka stranka 140, a disidenti Hrvatske seljačke stranke (grupa dra Nikole Nikića) 102 glasa. Kako se biralo 40 gradskih zastupnika, količnik je iznosio 169. Prema tomu su Hrvatski federalisti polučili 15 mandata, radikali 10, Nezavisni radnici 7, Hrvatska seljačka stranka 2, Privrednici 1, Samostalni demokrati 1, Židovi 1, Hrvatska pučka stranka 1, Njemačka stranka 1 i Nikićeva grupa 1

mandat.

Međutim je došlo do teške situacije kraljevine SHS u vanjskoj politici. Dva su tomu bila glavna razloga. Beogradska vlada nije pravodobno Narodnoj skupštini podnijela na ratifikaciju t. zv. Nettunske konvencije, koje pružaju Italiji stanovite koristi u Dalmaciji i u Hrvatskom Primorju. Uz to je Italija u Albaniji tako osilila, da je to bilo zazorno Srbijancima. Ministar vanjskih posala dr. Ninko Perić nije bio dorasao, da ublaži spor, koji je nastao između Italije i države SHS. Spor se tako pojačao, da su svjetske novine počele pisati o ratu između tih država. Italija je zaista velik broj vojnika dovela na granicu prema Hrvatskoj i Sloveniji, što je kod nas dakako izazvalo znatan nemir i uzrujanost.

To je dobro došlo Uzunoviću prigodom rasprave u Narodnoj skupštini o proračunu. Radić mu je iz Zagreba brzojavio, da će — radi teške vanjske situacije — svi zastupnici njegova kluba glasovati za prihvat proračuna vojske i mornarice. Ta je poruka osokolila radikale, koji su odmah počeli pomišljati na novu suradnju s Hrvatskom seljačkom strankom.

Rasprava je o proračnu dovršena 31. ožujka 1927. Tada je Stjepan Uroić u ime Hrvatske federalističke stranke dao ovu izjavu: »Ovaj proračun — uza sve redukcije — donosi narodu takove terete, da ga on ne može podnijeti u ovoj sadašnjoj teškoj gospodarskoj krizi, koja je najteže potresla seljaštvo, a pored njega i ostale privredne grane. Osim toga nije proračun potpun, jer ne sadržaje mnoge državne prihode i rashode. On je neodređen zato, jer se pravo ne zna broj rashoda i prihoda. Proračun nije realan, a niti će takav biti, dok ne bude završnih računa. Očita je nejednakost u poreskim teretima između Srbije i drugih krajeva države ostala i nadalje; ona je dapače još i pooštrena mnogim odredbama o trošarini te o izdržavanju zemaljskih cesta u Hrvatskoj i Slavoniji. Kod onih poreza, koji su već izjednačeni, zakon se ne primjenjuje jednako. Predloženi pak financijski zakon pravo je čudo od zakona, jer donaša promjene na svima dijelovima pravnog poretka i zakona o državnom računovodstvu, dapače i promjene samog Vidovdanskog ustava«.

Prigodom glasovanja o profačunu bijahu prisutna 283 narodna zastupnika. Za proračun je glasovalo 156 vladinih zastupnika, koji su došli u punom broju, a protiv proračuna 127 zastupnika. Sutradan je Narodna skupština odgođena do 19. travnja 1927.

U vrijeme tih parlamentarnih praznika došlo je do raznih trzavica. Među radikalima se jasno opažahu 3 grupe, od kojih jednu vodi Uzunović, drugu Marko Trifković, a treću Velja Vukićević. U Demokratskoj zajednici nije više bio svemoćan Ljuba Davidović, jer se znatan dio demokrata okupio oko dra Voje Marinkovića, koji je tražio vezu s radikalima, da stranka lakše dođe do vlasti. Marinković se 29. ožujka na večer potajno sastao s Veljom Vukićevićem, pa je s njim dugo raspravljao o budućoj vladi, koju bi imao sastaviti Vukićević. Sporazumno je sastavljen program Vukićevićeve vlade; dogovoreno je dapače i to, koje bi osobe imale ući u taj kabinet. Vladinu bi većinu činili radikali, Davidovićevi demokrati i Jugoslavenska muslimanska organizacija, a u slučaju potrebe i Slovenska ljudska stranka.

## STJEPAN RADIĆ PROTIV ZAGREPČANA

Međutim se Boža Maksimović pobrinuo, da Hrvate što jače zavadi među sobom. On je naime kao ministar unutarnjih posala svima gradovima u državi razaslao osnovu novoga zakona o gradskim autonomijama. Po 4. paragrafu ove osnove ima se grad Zagreb odijeliti od Zagrebačke oblasti i poput Beograda podrediti izravno pod ministra unutarnjih posala, odnosno u drugim poslovima pod dotične ministre. O tomu se pitanju povela rasprava 29. ožujka 1927. na sjednici zagrebačke Oblasne skupštine. Stjepan Radić — kao predsjednik t. zv. Oblasnog odbora — ustade protiv izuzimanja grada Zagreba iz Zagrebačke oblasti. On je među ostalim rekao i ovo: »Time se mijenja uredba od g. 1922. o podjeli države na oblasti. Ta naime uredba u 4. točki prvoga članka izričito određuje, da Zagrebačkoj oblasti pripada i grad Zagreb. Ako se Zagreb izluči iz Zagrebačke oblasti, pa tako dobije isti položaj, kakav imaju pojedine oblasti, onda je Hrvatska podijeljena na 5, a ne na 4 oblasti. Vidovdanski pak ustav u 135. članku određuje, da se Hrvatska dijeli na 4 oblasti, i da se taj broj ne može niti povećati niti umanjiti. Prema tomu osnova zakona,

koja je predložena o novim gradskim samoupravama, zaobilaznim putem mijenja Vidovdanski ustav, pa se već iz toga razloga ne može provesti kroz Narodnu skupštinu. Ako dakle ova zakonska osnova zaista dođe pred Narodnu skupštinu, onda će Narodni seljački klub upotrijebiti sva parlamentarna sredstva, da osnova ne postane zakonom. Naravno pak će i Oblasni odbor i ova Oblasna skupština u punoj mjeri upotrijebiti svoja zakonska i prirodna prava prema Zagrebu.«

Istoga je dana na sjednici Oblasne skupštine govorio i zagrebački podnačelnik Josip Krčelić. kao oblasni zastupnik Hrvatske federalističke stranke. Krčelić je u ime svoje stranke tražio, da Zagreb bude izlučen iz Zagrebačke oblasti. »To traže interesi zagrebačkih građana, naročito obrtnika i trgovaca. Zagreb je i onako već porezima preopterećen, dapače iscrpljen, te ne će moći podnijeti još i nove prireze za uzdržavanje Zagrebačke oblasti.«

Nato je ustao Stjepan Radić, koji je rekao: »Oblasna skupština ima zakonsko pravo, da raspiše oblasni prirez u visini od 50 postotaka na sve neposredne državne poreze. Na grad Zagreb bi otpalo da plati okruglo do 25 milijuna dinara oblasnog prireza. Zagreb eto sada hoće izmaknuti tomu, da narodu, iz kojega je nastao, dade ono, što mora dati. On sada hoće, da postane nekim centrom zagrebačkih purgera, a ne svih Hrvata ... I vidjet ćete, da će nama Zagrepčani radi toga izdvajanja, kada dođe do izbora, opet rinuti handžar u leđa!«

Razumljivo je, da su Zagrepčani željeli izbjeći novim teretima, jer su uvidjeli, da će oni sami morati snositi oko 80 postotaka svih izdataka Zagrebačke oblasti. Zato je i gradonačelnik Vjekoslav Heinzel na sjednici gradskoga zastupstva u Zagrebu 4. travnja 1927. u ime ogromne većine gradskih zastupnika dao izjavu, kojom »traži, da se grad Zagreb izluči iz Zagrebačke oblasti, kako je po dosadašnjem zakonu od g. 1895. bio izuzet iz nadležnosti velikoga župana i županijske skupštine Zagrebačke županije, te je sve do sada činio posebno upravno tijelo i municipij za sebe, a ipak je ostao središte hrvatskog naroda«. Ovu su izjavu glasovanjem odobrili svi prisutni gradski zastupnici osim 3 člana Hrvatske seljačke stranke i 2 komunista. Kad je pak Ivan Peršić iznio, da će grad Zagreb morati platiti 27 milijuna dinara

u ime oblasnog prireza, ako ostane uključen u Zagrebačkoj oblasti, došlo je do velike buke i prepirke između zastupnika Hrvatske federalističke i Hrvatske seljačke stranke.

Kad je oblasna skupština prihvatila proračun Zagrebačke oblasti, osvrnuo se Stjepan Radić 8. travnja na sam proračun. Tom je prigodom rekao, da su prihodi za cijelu oblast mnogo veći, nego li su bili spomenuti u ekspozeju, što ga je Oblasnoj skupštini dao Mile Kramarić, veliki župan Zagrebačke oblasti. Kramarić je rekao, da cijela Zagrebačka oblast plaća 59 milijuna dinara neposrednih poreza, od čega sam grad Zagreb daje 52, a drugi gradovi i sela samo 7 milijuna. Međutim je Radić doznao, da cijela Zagrebačka oblast plaća u svemu oko 230 milijuna dinara, od čega na grad Zagreb otpada 180, a na druge gradove i sela 50 milijuna.

## NENADANI PAD UZUNOVIĆEVE VLADE

Kralj je predsjednika vlade Nikolu Uzunovića primio 10. travnja 1927. u audijenciju, koja je potrajala čitav sat. Odmah se nagovijestalo, da je Uzunović tom prigodom kralju najavio, da će naskoro podnijeti ostavku, i to radi nesnosnih prilika u Radikalnoj stranci. Protiv Uzunovića ustadoše naime stariji zastupnici, koje je vodio Marko Trifković, te koji su svojoj grupi dali nadimak »Pašićevci«. Ta je grupa u samoj vladi imala 3 ministra, poimence: Krstu Miletića, M. Simonovića i dra Slavka Miletića. S ovim se »Pašićevcima« udružio Velja Vukićević, koji je vodio bivše pristaše Ljube Jovanovića. Radikalski su nezadovoljnici odlučili, da će svakako prisiliti Uzunovića na odstup. Oni će pričekati samo još kratko vrijeme, pa ako ne demisijonira sam Uzunović, onda će ministri Vukićević, Simonović, te Krsta i Slavko Miletić kolektivno podnijeti ostavku, da time dovedu u krizu cijelu šestu vladu Nikole Uzunovića.

Ipak se vidjelo, da postoji velika poteškoća i za buduću vladu, koju bi imao sastaviti Velja Vukićević. Na tu je naime kombinaciju zazorno gledao t. zv. radikalski centrum, koji je vodio sam Nikola Uzunović. Od svih radikalskih zastupnika pripadalo je centrumu oko 90, koji će vladi Velje Vukićevića pra-

viti jednake poteškoće, kakve sada Vukićević zajedno s Pašićeveima pravi vladi Nikole Uzunovića.

Kad je Stjepan Radić čuo za tu novu kombinaciju, izjavio je 12. travnja 1927. novinarima, da je »Uzunović još najkorektniji prema Hrvatima, samo je nezgodan u tome, što on jedno misli, a sasvim deveto radi. Naprotiv je Marko Trifković u radikalnom klubu uvijek vrlo oštro govorio protiv Hrvata. Slično je u zadnje vrijeme radio i Velja Vukićević«. Tom je prigodom Radić navijestio, da će se Hrvatska seljačka stranka naskoro proglasiti »Narodnom seljačkom strankom«, jer će nastojati, da u svoje redove dobije također Srbe i Slovence, kako je već predobila Hrvate.

Konačno je Nikola Uzunović ipak morao odstupiti. Kralj je nenadano sastav nove vlade povjerio Velji Vukićeviću, koji je nekada, uz Ljubu Davidovića i Ljubu Jovanovića, bio kraljev profesor. Vukićević je vladu sastavio od Radikalne stranke i Demokratske zajednice. Od radikala je Bogdan Marković postao ministrom financija, dr. Milan Srškić m. pravde, Svetozar Stanković m. poljoprivrede, dr. Vlada Andrić m. agrarne reforme, a dr. Ninko Perić m. bez lisnice, dok je sam Vukićević uz predsjedništvo pridržao i ministarstvo unutarnjih posala. Od demokrata postade dr. Vojislav Marinković ministrom vanjskih posala, dr. Ilija Šumenković m. građevina, dr. Košta Jsaimanudi m. šuma i ruda, a Aleksandar Mijović m. socijalne politike. Ministrom trgovine i industrije postade dr. Mehmed Spalio, ministrom saobraćaja general Svetislav Milosavljević, a ministrom vojske i mornarice general Stevan Hadžić.

Zanimivo je, da Velja Vukićević nije popunio 5 ministarskih rezora. Držalo se, da je to učinio zato, kako bi u vladinu većinu doveo još koje političke stranke, n. pr. Hrvatsku seljačku ili Jugoslavensku ljudsku stranku. Predbježno je Vukićević postao zastupnikom ministra prosvjete, dr. Srškić zastupnikom m. vjera, dr. Kumanudi zastupnikom m. za izjednačenje zakona, Stanković zastupnikom m. pošta i brzojava, a dr. Andrić zastupnikom m. narodnoga zdravlja.

Sastav nove vlade je iznenadio gotovo sve političke krugo-

ve. Radikalski centrum nije očekivao, da če se vladina kriza tako brzo riješiti. Ovi su centrumaši mislili, da će situacija biti razbistrena istom na sjednici radikalskoga kluba, koja bijaše sazvana za 18. travnja poslije podne. Međutim su sastav Vukićevićeve vlade forsirali Pašićevci i Davidovićevi demokrati, koji su pristali na svaku kombinaciju, da se riješe Uzunovića i Bože Maksimovića.

Odmah iza ukaza o sastavu nove vlade kralj je potpisao drugi ukaz, kojim se zaključuje redovno zasjedanje Narodne skupštine, te se Narodna skupština saziva na izvanredan saziv za 1. kolovoza 1927. Ta je obavijest zaprepastila narodne zastupnike, jer ne će dobiti dnevnice za 3 mjeseca (svibanj, lipanj i srpanj), pošto je redovito zasjedanje Narodne skupštine zaključeno. Prema tome ne će uopće više na dnevni red doći optužnica protiv Bože Maksimovića, jer ona vrijedi samo za ovu sesiju, koja je zaključena kraljevim ukazom. (I taj čin pokazuje, koliko je kralj Aleksandar zaštićivao ministra Božu Maksimovića, makar je znao, da je Boža u narodu veoma omražen).

Vukićević je doduše novinarima izjavio, da je on dobio sastav »radne«, a ne izborne vlade. Ipak se u političkim krugovima držalo, da Vukićević ima također izborni mandat, jer se prema sastavu njegove vlade nije moglo predmnijevati, da je ona sposobna za rad, pošto ju ne će podupirati radikalski centrum, kojemu pripada većina radikalskih zastupnika. Političari su bili uvjereni, da će 1. kolovoza, kada se sastane Narodna skupština, biti odmah pročitan kraljev ukaz o raspuštanju Narodne skupštine i o raspisu novih izbora, koji će se vjerojatno provesti u rujnu g. 1927.

## NEZADOVOLJSTVO RADI SASTAVA VUKIĆEVIĆEVE VLADE

Premda su ministrima postala 4 demokrata (Marinković, Šumenković, Mijović i Kumanudi), ipak je u Davidovićevoj demokratskoj stranci zavladalo veliko nezadovoljstvo radi sastava Vukićevićeve vlade. Demokratska je naime stranka zapravo g. 1919. sastavljena od bivših naprednjaka, liberala i samostalnih radikala, pa ipak je Vukićević u vladu uzeo samo Marinkovićeve

naprednjake, dok je mimoišao druge frakcije zajedno s Davidovičem. Uz to su bili povrijeđeni i malobrojni Hrvati u demokratskoj stranci. Njima je naime bilo obećano, da će u ministarstvo svakako ući barem jedan Hrvat, da se tako u novoj vladi markira Hrvatstvo. Zato su dr. Grga Anđelinović, dr. Ivan Ribar i dr. Ivo Krstelj 20. travnja 1927. prosvjedovali kod Marinkovića, kojemu su zaprijetili, da će istupiti iz glavnog odbora Demokratske stranke.

Nezadovoljstvo je izbilo također kod bosanskih muslimana, kojima se krivo činilo, što su u Vukićevićevoj vladi dobili samo jedan rezor, pa i taj nije baš od naročitoga značaja. Da se umire nezadovoljnici, javila je 22. travnja nova vlada, da će Demokratska zajednica kod popunjavanja vlade dobiti još dva rezora, od kojih će jedan zapasti Jugoslavensku muslimansku organizaciju, a drugi Hrvate u Demokratskoj stranci. Opazilo se naime, da se Davidovićevi demokrati opiru tomu, da u vladinu većinu bude primljena Koroščeva »Jugoslavenska ljudska stranka«, jer su ovi Slovenci svojim posljednjim ulaskom u šestu Uzunovićevu vladu prekršili sporazum, što ga je njihova stranka imala s Demokratskom zajednicom. Povrh toga su Davidovićevi demokrati od Vukićevića zahtijevali, da im u svojoj vladi dade i 2 podsekretara, od kojih će jedan biti u ministarstvu unutrašnjih posala, a drugi u ministarstvu agrarne reforme.

Sloge nije bilo niti među samim članovima vlade. Tako je ministar pravde dr. Milan Srškić 22. travnja u klubu sarajevskih radikala istaknuo, da su bosanski radikali ušli u Vukićevićevu vladu zato, kako bi time učvrstili svoj položaj u državnoj upravi. Srškić je tom prigodom izvijestio, da će prazna mjesta u novoj vladi dobiti Boža Maksimović i Nikola Uzunović. Podjedno se Srškić otvoreno izjavio protiv zahtjeva Jugoslavenske muslimanske organizacije glede promjene dosadašnjeg režima u Bosni i Hercegovini.

Novinar Gahro Pilić je 23. travnja 1927. upozorio Velju Vukićevića na prigovore, koji se u javnosti raznose o tomu, što je on sastavio svoju vladu od samih Srba; podjedno ga je zapitao, da li to znači »ignoriranje Hrvata« ili čak ofenzivu protiv Hrvata? Vukićević mu je odgovorio: »Ova je vlada sastavljena prema par-

lamentarnoj većini. Vlade se ne moraju sastavljati po plemenskim ključevima. Moja vlada ne naperava nikakve strijele ni oružje prema nikomu. Ona će podjednako tretirati sve krajeve naše države, a prema tomu i Hrvate i Slovence.«

U »Domu« je Stjepan Radić 20. travnja 1927. priopćio svoj članak pod naslovom: »Posve nova vlada iznenada«. U tom članku Radić među ostalim karakteriše novu vladu i ovako: »Predsjednik je vlade VeljaVukićević, bivši predsjednik bivšega kluba Ljube Jovanovića. Vukićević je s tim cijelim klubom bio več na putu, da s Hrvatskom seljačkom strankom osnuje »Narodni seljački klub«, koji bi u tome slučaju sada brojio oko 70 članova. Kad je sve bilo gotovo za to, počeo je Velja Vukićević pregovarati o svojem povratku u radikalski klub. I kada se tamo povratio, bile su u tome klubu 3 skupine: Pašićeva, Maksimovićeva i Ljube Jovanovića. Pašićevci su poznati kao korupcijonisti; ako to i nisu svi, nego samo desetak između njih. Pristaše Bože Maksimovića smatraju policajcima, jer da ih je izabrala samo policija. Pod Pašićem su vladali samo Pašićevci u ime cijele Radikalne stranke, a poslije Pašićeve smrti policajci, i opet u ime svih radikala. Sada pak u ime radikala na prvo mjesto dolazi grupa Ljube Jovanovića, dakle ono, što je najbolje u Radikalnoj stranci. Četiri najvažnija ministarstva drže ljudi, koji nisu nikakvi strančari. To je general Hadžić za vojsku, general Milosavljević za promet, pa i ministar financija dr. Bogdan Marković, koji sada ima i prosvjetu. On je doduše radikal, ali nije radikalski zastupnik, te je neodvisan od onih zlokobnih trzavica u radikalskoj stranci i u radikalskom klubu, koje su toliko škodile i narodu i državi, te koje su se već tako izrodile, da su mogle državu upropastiti. S ovim dakle ministrima može biti zadovoljan svaki objektivan i pravedan čovjek. Ali je i u ovoj vladi ostao stari ministar za pravosuđe dr. Srškić, kojemu je dano još i ministarstvo vjera. Srškić je u pravosuđu učinio naročito u Hrvatskoj toliko zla i nepravde, da on sada preuzima prvenstvo među ru-.šiteljima zakonitosti j ravnopravnosti u našoj državi. Srškiću je sličan novi ministar agrarne reforme dr. Vlada Andrić, koji je prije bio podsekretar u tome ministarstvu. On je učinio mnogo zla i krivica našim bosanskim muslimanima. Njemu je još povjereno i ministarstvo narodnoga zdravlja. — Iz Demokratske zajednice su 4 nova ministra, ali nijedan od njih nije iz Davidovi-

ćeve grupe, koju stvarno vodi Voja Veljković. Za njega kažu, da je najbogatiji Srbijanac. Veljkovića sluša Daviđović u važnijim stvarima kao malo dijete.«

## IZBORNE AGITACIJE GODINE 1927.

Prigodom izbora gradskoga zastupstva, koji je obavljen 17. svibnja 1927. u Splitu, bilo je upisanih izbornika 10.036, a glasovalo ih je 5792, što znači jedva 58 postotaka. Tada je lista nezavisnih radnika (komunista) dobila 1367 glasova i polučila 10 vijećnika, lista građanskoga bloka zajedno s radikalima (lista dra Tartaglie) 1249 glasova i 10 vijećnika, Hrvatska federalistička stranka (dra Trumbića) 1177 glasova i 8 vijećnika, Hrvatska seljačka stranka 971 glas i 7 vijećnika, Samostalna demokratska stranka 554 glasa i 4 vijećnika, Hrvatska pučka stranka 250 glasova i 2 vijećnika, a lista činovnika i penzijonera sa 104 glasa ostade bez mandata. (Vlada je radničke mandate poništila, a 1 vijećnik Hrvatske federalističke stranke prešao je poslije izbora u Hrvatsku seljačku stranku). Za gradonačelnika je u Splitu izabran dr. Tartaglia.

Kako je Narodna skupština bila odgođena do 1. kolovoza, prestao je politički život u Beogradu. Zato je Stjepan Radić odredio, da zastupnici Hrvatske seljačke stranke zađu u narod, pa da drže političke skupštine i stranačke sastanke. On je sam u tom radu neumorno sudjelovao. Tako je 25. svibnja 1927. došao u Daruvar, gdje je sutradan održana velika skupština HSS pred zgradom »Hrvatskoga Sokola«. Tu je pred 8000 ljudi govorio Stjepan Radić uz oduševljeno odobravanje naroda. Iza Radića su govorili narodni zastupnici: August Mžik, Jure Valečić, Miško Račan, Tomo Vojković i Josip Predavec.

Velika je skupština Hrvatske seljačke stranke održana 19. lipnja 1927. u Gradištu kod Vinkovaca, gdje su poslije Stjepana Radića govorili narodni zastupnici: Pavle Radić, Antun Babić i dr. Sekula Drljević. Istoga je dana pošao Stjepan Radić iz Gradišta u Drenove e, gdje je također održao javnu skupštinu. Među najveće skupštine HSS stranke spada ona, koja je 16. lipnja održana u Bjelovaru. Tamo se na sajmištu našlo do

15.000 ljudi, kojima su govorili: Stjepan Radić, Josip Čižmeković, dr. Sekula Drljević, Srbin seljak Mile Pokranjac iz Donje Kovačice, te narodni zastupnik Ante Petković iz Boke Kotorske.

Međutim je kralj po želji ministra predsjednika Velje Vukićevića 15. lipnja 1927. potpisao ukaz, kojim se Narodna skupština raspušta; novi će se izbori narodnih zastupnika obaviti u cijeloj državi 11. rujna, a nova će se Narodna skupština sastati 5. listopada. Vukićević je po želji svojih saveznika demokrata skinuo velikoga župana Zagrebačke oblasti Milu Kramarića, mjesto kojega je imenovan demokrat dr. Bogdan Stopar; jednako je demokrat dr. Frančić zamijenio Ljudevita Gaja, velikoga župana Osječke oblasti. Izmijenjeno je još 8 velikih župana u drugim oblastima.

Radić se nadao, da će kod novih izbora Hrvatska seljačka stranka polučiti 100 zastupnika. On je tako izjavio već na skupštini u Bjelovaru, gdje je rekao, da će HSS »u banskoj Hrvatskoj dobiti 55 zastupnika, u Bosni i Dalmaciji do 30, a u Sloveniji i Vojvodini dobit ćemo ostalo do 100. Sve što bude preko 100, dat će nam Srbija i Macedonija. I u Srbiji će biti onako, kako je bilo i kod nas Hrvata. I tamo će se rasuti gospodske stranke, kako su se kod nas. I tamo će naša seljačka stranka — hrvatska u Hrvatskoj, a narodna izvan Hrvatske — sama za sebe iznijeti većinu.«

Da stekne mandate u Srbiji, poslao je Stjepan Radić svoje agitatore u Macedoniju. U prvoj skupini pođoše dr. Sekula Drljević, dr. Ljudevit Kežman i ing. August Košutić. Oni se iz Skoplja zaputiše u Peć, odakle su obišli Dečane, Prizren, Novi Pazar, Podgoricu i Cetinje, pa su sretno izašli u Dubrovnik. U drugoj su skupini bili Pavle Radić, dr. Ivan Švegl i Marko Bošković (rodom Macedonac). Ovi su iz Skoplja pošli preko Tetova i Gostivara u Debar, Ohrid, Prilep, Bitolj i Kumanovo. Treću su skupinu činili seljački narodni zastupnici Josip Čižmeković i Josip Zagorac, koji su pošli u Veles i Štip. Dalje nisu mogli poći, jer su ih radikali u Štipu napali kamenjem. Još je gore prošao Pavle Radić, koji se u Zagreb vratio 28. lipnja s teškim ozledama. Njega su naime kod Skoplja napali radikali kamenjem tako, da ga je jedan kamen pogodio u čelo iznad lijevog oka, dok mu je drugi

kamen razbio nos.

Radi lakše agitacije u hrvatskom narodu odlučila je Hrvatska seljačka stranka, da će u Zagrebu 16. srpnja 1927. početi izdavati svoj dnevnik pod imenom »Narodni Val«. Radić je pak 3. srpnja pošao u Srijem, gdje je u Vinkovcima održao veliku skupštinu. Tu se Radić žestoko oborio na Vukićevićevu vladu, koja čini nasilja. »Beogradski su Cincari uskrsli sve austrijske patente, koje smo mi u Zagrebu ukinuli odmah poslije svjetskoga rata. Oni su čak sve šumske štete podeseterostručili. Kada dođu izbori, onda se ove stare globe izvlače iz ladica, da se vrši nasilje nad seljakom i da glasuje za vladu. Ali to ne će pomoći beograd. Cincarima, jer danas svako dijete znade, da je Radić branitelj naroda i njegove slobode. Danas nema borbe između Srba i Hrvata, nego između seljaštva i cincarske bande. Vlada gazi ustav, kad postavlja svoje kandidate, jer vlada ne smije imati svojih kandidata. Cincari, koji prisižu na ustav, u kojemu stoji pisano, da izbori moraju biti slobodni, sada eto gaze taj ustav. Sadašnja vlada kaže, da ne će raditi ono, što je radio Boža Maksimović, a ipak ona organizuje svoje činovnike i policajce, da ubijaju naše ljude po Macedoniji. Mi smo visoko podigli Katađorđevića, da obranimo i spasimo seljački narod od svih njegovih tirana. Mi stojimo jednom nogom u Bitolju, a drugom u Mariboru. Jedna je naša ruka u Splitu, a druga u Subotici.«

Iza Radića su na toj skupštini govorili narodni zastupnici: dr. Sekula Drljević, Antun Babić, dr. Ljudevit Kežman, Đuro Rajković iz Slankamena, Pejo Jozić iz Bosne i dr. Đuro Basariček. Poslije ove skupštine odvezao se Radić s narodnim zastupnicima u 3 automobila preko Nuštra i Bogdanovaca u Sotin, gdje jc održana druga skupština. Tu su narodu progovorili: Stjepan Radić, dr. Sekula Drljević, dr. Ljudevit Kežman i dr. Ivan Švegl. Nato su zastupnici pošli u dom zadružne obitelji Marka Đukića, gdje im je bio priređen objed.

Istoga još dana pošao je Radić sa svojom pratnjom preko Lovaša uTovarnik, gdje se sabralo više tisuća seljaka iz cijeloga šidskoga kotara. Tu je održana treća skupština Hrvatske seljačke stranke. Skupštinu je otvorio agilni seljak Živan Kuveždić iz Ilaće, a govorili su Stjepan Radić, profesor Franjo Nov-

ljan, dr. Ljudevit Kežman, dr. Sekula Drljević, Đuro Rajković, Tomo Vojković, dr. Švegl i dr. Basariček. Nato se Radić sa svojom pratnjom vratio preko Ilaće, Đeletovaca, Slakovaca, Otoka i Privlake u Vinkovce, održavši putem sastanke u svim ovim selima.

Naredne je nedjelje (10. srpnja) pošao Radić u Viroviticu, gdje skupština HSS nije uspjela, jer ju je pokvarila silna kiša. Iz Virovitice je Radić istoga dana došao u Slatinu, gdje je održao veliku skupštinu, jer je usprkos kiše došlo oko 5000 ljudi. Radić je u nedjelju 17. srpnja 1927. održao 4 javne skupštine i to prvu u Ivancu, drugu u Novom Marofu, treću u Gornjoj Rijeci, a četvrtu u Kalniku. Na tim sij uspjelim skupštinama osim Radića govorili narodni zastupnici Juraj Antolić, Pavao Matica i Stjepan Kukelj, te prof. Ljubomir Maštrović i oblasni zastupnik Franjo Petrović.

Stjepan Radić je 20. srpnja održao prvu skupštinu u Bosanskom Brodu, a drugu na Plehanu kod Dervente. Uz Radića su na tim skupštinama govorili narodni zastupnici Pavle Radić i Pejo Jozić, te prof. Tomislav Pavetić, predsjednik Oblasne skupštine u Osijeku.

U nedjelju 24. srpnja 1927. dođe Stjepan Radić u Liku, gdje je održao velike skupštine u Gospiću i Otočcu. Tu su osim Radića govorili Karlo Brkljačić i Ante Pavlović. U Gospić na skupštinu je došlo 12.000, a u Otočac 10.000 ljudi.

Radić je u nedjelju 14. kolovoza 1927. održao velike skupštine u Iloku, Petrovaradinu i u Novom Slankamenu. Uz Radića su na tim skupštinama govorili narodni zastupnici: dr. Ljudevit Kežman i dr. Sekula Drljević, a u Iloku također Živan Kuveždić, kandidat HSS za kotare Ilok i Šid. U Iloku je na skupštini bilo 8000, u Petrovaradinu 6000, a u Novom Slankamenu oko 10.000 ljudi. Sutradan (na blagdan Velike Gospe) bijaše prije podne skupština u Rumi, a poslije podne na salašu Ludošu kod Subotice. U Rumu je došlo do 12.000 ljudi, kojima su govorili: Stjepan Radić, dr. Ljudevit Kežman, dr. Karčić i dr. Petar Gvozdić. Na Rokovo (16. kolovoza) je održana skupština HSS u Subotici, gdje su poslije Radića govorili: dr. Ivandekić,

Matija Kolar i Matija Išpanović. Na tu je skupštinu došlo 15.000 ljudi, među kojima je uz Hrvate Bunjevce bilo i mnogo Madžara.

Taj velik uspjeh na skupštinama podao je Radiću nadu, da će HSS polučiti mnogo mandata prigodom izbora narodnih zastupnika. Zato je Radić 31. kolovoza 1927. u »Domu« napisao člančić pod naslovom: »Stalno približavanje između seljačke stranke i Davidovićevih demokrata«, gdje proriče ovako: »Ove dvije naše velike stranke već su odavna iskrene prijateljice usprkos tomu, što među Hrvatima demokratima ima velikih nevaljanaca i ljutih protivnika seljačke stranke. Ove 2 stranke već su sada stožer sveukupnoga našega političkoga života, i to zato, jer njihove kandidate ne postavlja vlada i ne prate veliki župani, sreski poglavari i žandari. To su u istinu prave narodne stranke, i to seljačka stranka čisto tipa socijalnoga, a demokratska stranka onoga slobodarskoga tipa, kao što su recimo engleski liberalci. Obadvije te stranke imat će zajedno u Narodnoj skupštini oko 200 zastupnika, što je posve dosta, da sastave jaku radnu većinu, parlamentarnu vladu, punu međusobnog povjerenja, punu iskustva, s dubokim osjećajem odgovornosti prema narodu i kralju.«

Vukićević je prije izbora popunio prazna mjesta u svojoj vladi. Tako je i dr. Grga Anđelinović, kao član Davidovićeve demokratske stranke, postao ministrom. On je u Vukićevićevoj vladi imao predstavljati hrvatski narod.

## IZBOR GRADSKOGA ZASTUPSTVA U ZAGREBU 4. RUJNA 1927.

U Zagrebu su 4. rujna 1927. obavljeni izbori 50 gradskih zastupnika. Glasovahu 19.573 izbornika, te je količnik bio 390. Prema rezultatu izbora je »Hrvatski blok« dobio 9749 glasova i 25 zastupnika, komunisti pod firmom »Nezavisni radnici« dobiše 2466 glasova i 7 mandata, Hrvatska seljačka stranka 2351 glas i 6 mandata, Samostalna demokratska stranka 1511 glasova i 4 mandata, Zidovi 806 glasova i 3 mandata, stanari 759 glasova i 2 mandata, Davidovićevi demokrati 454 glasa i 2 mandata, a socijalisti 396 glasova i 1 mandat. Bez mandata ostadoše radikali, koji su dobili 363 glasa, pa grupa dra Šafara s 294 glasa, grupa dra Mirka Košutića s 269 glasova i lista nezavisnih obrtnika sa

155 glasova.

Rezultat ovih izbora za gradsko zastupstvo pokazuje, da je »Hrvatska seljačka stranka« u nekoliko mjeseci izgubila u Zagrebu preko polovice svojih izbornika. Dok je naime 23. siječnja 1927. kod oblasnih izbora dobila 4872 glasa, sada je sabrala samo 2351 glas. Zagrepčani se glasovanjem osvetiše Stjepanu Radiću zato, što je svojom većinom u Oblasnoj skupštini kod proračuna za godinu 1927. nametnuo gradu Zagrebu nove poreze u iznosu od 10 milijuna dinara. »Radić je ustao protiv Zagrepčana« bijaše parola kod ove izborne borbe. Ta je parola osobito djelovala na gradskoj periferiji, gdje su izbornici većinom glasovali za »Hrvatski blok« mjesto za »Hrvatsku seljačku stranku«, za koju su glasovali 8. veljače 1925. Tako je »Hrvatski blok« kod gradskih izbora dobio za 4400 glasova više, nego li kod oblasnih izbora 23. siječnja 1927. Nešto su porasli i komunisti, koji su kod oblasnih izbora dobili 2030, a sada 2466 glasova. Samostalni su demokrati nazadovali za 300, a radikali za 256 glasova. Njihov nazadak do kazuje, da hrvatski izbornici više ne žele glasovati za ove srpske stranke, od kojih su u 9 godina opstanka Jugoslavije doživljavali samo zlo. Sada se jasno vidjelo, da su mnogi Zagrepčani — osobito državni činovnici — uzimali legitimaciju radi kal a ili demokrata samo u tu svrhu, da sebe zaštite od progona. Kako se glasovanje vršilo tajno, mogli su i ovi tobožnji radikali i demokrati glasovati po svojem uvjerenju.

## IZBORI ZA NARODNU SKUPŠTINU 11. RUJNA 1927.

Prigodom izbora, koji se obaviše 11. rujna 1927., glasovala su 2,294.352 izbornika. To znači, da se svojim pravom poslužilo 63 postotka svih upisanih izbornika, dok se 37 postotaka izbornika apstiniralo. Radikali su dobili 734.122 glasa, od toga vladini radikali 505.735, a radikalski disidenti 228.487. Narodna seljačka stranka je dobila 381370, Davidovićevi demokrati 375.789, Samostalna demokratska stranka 202.127, Zemljoradnici 140.426, Slovenska ljudska stranka 139.932, Jugoslavenska muslimanska organizacija 128.335, Hrvatski blok 48.626, Njemačka stranka 48.032, Nezavisni radnici (komunisti) 42.865, Socijalisti 23.477, Republikanska stranka 5907, Madžarska stranka 4232, a razne manje gru-

pe polučiše 12.094 glasa. Prosječni je količink za 1 mandat iznosio 7283 glasa. Izborni je red favorizirao velike stranke. Tako je Radičeva narodna stranka polučila 1 mandat sa 6151 glasom, dok je količnik za Hrvatski blok iznosio 24.313 glasova.

Pad Radićeve »Narodne seljačke stranke« nije se toliko očitovao u broju polučenih mandata, koliko u broju dobivenih glasova. Dok je g. 1925. za Radićeve kandidate glasovalo 545.466 izbornika, iznosio je njihov broj g. 1927. samo 381.370, premda kod izbora g. 1927. nije bilo onoliko izbornih nasilja, kakva su bila g. 1925., kad je na Radićevu stranku bila protegnuta »Obznana«. Radića je dakle g. 1927. ostavilo 164.096 izbornika. U prispodobi s rezultatom od g. 1925. pao je broj glasova za Radićevu stranku u Hrvatskoj i Slavoniji od 376.414 na 246.188, u Dalmaciji od 66.135 na 37.545, u Bosni i Hercegovini od 83.387 na 68.512, u Sloveniji od 29.084 na 14.477, a u Crnoj Gori od 8873 na 5141, dok je porasao jedino u Vojvodini od 3.108 na 9330. Radićevi su kandidati u Srbiji dobili jedva 167 glasova.) Prema tomu se Srpski su šovinisti Radiću spriječili agitaciju u Srbiji i Macedoniji. Kada su pak Radićevci htjeli održati skupštinu u Beogradu, nagrnulo je u dvoranu (uz brojne beogradske Hrvate) mnogo radikala, koji su izazvali tučnjavu, radi čega je policija zabranila održanje skupštine. Radić je računao, da će za njegove kandidate u Macedoniji glasovati mnogi izbornici, koji se smatraju Bugarima, a ne Srbima. Ipak se to nije zbilo.

Radiću nije baš nimalo isplatila agitacija u Srbiji. Zato ne htjede svojoj seljačkoj stranci oduzeti hrvatsko ime, pa joj dati naziv »Narodna seljačka stranka«. Jednako je Radić parlamentarnomu klubu svojih zastupnika vratio prijašnje ime: »Klub Hrvatske seljačke stranke«.

Beogradska je vlada 13. rijna 1927. objavila, da su kod izbora za Narodnu skupštinu radikali dobili 112 mandata, od toga je službene radikalske kandidate zapalo 95, a radikalske disidente 17 mandata. Narodna je seljačka stranka polučila 63 mandata, Davidovićevi demokrati 61, Samostalna demokratska stranka 23, Slovenska ljudska stranka 21, Jugoslavenska muslimanska organizacija 18, Zemljoradnici 9, Njemačka stranka 6, Hrvatski blok 2, a Socijalisti 1 mandat. Među izabranim zastupnicima Narodne seljačke stranke bijaše 60 Hrvata, 1 Slovenac (Ivan Pucelj) i 2

Crnogorca (dr. Sekula Drljević i Mihajlo Ivanović).

Od Hrvata u Narodnoj seljačkoj stranci bijahu izabrani za narodne zastupnike: Stjepan Radić, ing. August Košutić, Pavle Radić, dr. Juraj Krnjević, dr. Vladko Maček, Nikola Preka, dr. Bariša Smoljan, Ivan Ćelan, dr. Juraj Šutej, Karlo Galić, Josip Predavec, dr. Đuro Basariček, Tomo Mađerić, Valent Hodalić, Ivan Kraljić, Mijo Stuparić, Živan Kuveždić, Jakov Jelašić, dr. Ivan Krajač, Juraj Antolić, dr. Stjepan Košutić, prof. Josip Pasarić, Stjepan Kukelj, Milan Podhraški, Stjepan Valjavec, Karlo Kovačević, Ivan Peštaj, Fabijan Petrović, prof. Ljubomir Maštrović, Ivan. Tisa j, dr Stanko Šibenik, Stjepan Tonković, Ivan Robić, dr. Ivan Pernar, Đuro Kemfelja, Franjo Malčić, Ivan Granđa, Pavao Matica, Mirko Neudorfer, Karlo Brkljačić, Juraj. Valečić, dr. Filip Markotić, Imbro Štivić, Miško Račan, Rikard Kraj cer, dr. Ljudevit Kežman, prof Grga Hećimović, dr. Ivan barun Švegl, dr. Sigismund Čajkovac, prof. Vilko Krpan, Štipan Matijević, Franjo Novosel, Antun Pavlović, dr. Mile Vuković, Mato Klarić, Rude Baćinić i Mato Goreta. Od tih su zastupnika po 2 mandata dobili: Pavle Radić, dr. Stanko Šibenik i Nikola Preka. U ljubljanskoj oblasti je na listi HSS izabran Ivan Pucelj, a u Crnoj Gori Mihajlo Ivanović, dok je dr. Sekula Drljević biran u Ludbregu.

Novine su poslije izbora iznijele u glavnom ove opaske: Radikali su g. 1925. dobili 143, a g. 1927. samo 112 mandata. Oni su dakle izgubili 31 mandat, i to većinom u korist Davidovićevih demokrata, koji su g. 1925. polučili samo 37, a sada su dobili 61 mandat. Radićeva je Narodna seljačka stranka prije imala 69, a sada ima 63 mandata. Zemljoradnici su porasli od 4 na 9 mandata, a Samostalna demokratska stranka od 20 na 23 mandata.

## IZBORNI REZULTATI U HRVATSKOJ I SLAVONIJI

Izbori za »Narodnu skupštinu« obavljeni su 11. rujna 1927. U Zagrebu je od 33.809 glasovao 19.531 izbornik, dakle gotovo jednaki broj kao i kod gradskih izbora prije tjedan dana. Kako je Zagreb birao samo 2 narodna zastupnika, iznosio je količnik za 1 mandat 9765 glasova. »Hrvatski Blok« je dobio 9795 t. j. većinu svih glasova, »Hrvatska seljačka stranka« 3507, Komunisti

2934, Samostalna demokratska stranka 1898, Davidovićevi demokrati 549, Socijalisti 455, a Radikali 393 glasa. Pošto nijedna druga stranka nije polučila količnik, izabrana su oba kandidata »Hrvatskoga Bloka«, poimence: federalist dr. Ante Trumbić i pravaš dr. Ante Pavelić (odvjetnik). Kod ovih političkih izbora nisu zagrebački izbornici polagali toliku važnost na komunalna pitanja. Zato je »Hrvatska seljačka stranka« polučila 1156 glasova više, nego li kod gradskih izbora, koji su obavljeni 4. rujna 1927:

Izvan grada Zagreba nije »Hrvatski Blok« polučio nijedan mandat, premda se može reći, da su za kandidate »Hrvatskoga Bloka« glasovali najradikalniji Hrvati. Tomu je razlogom bio tadašnji izborni red, koji je diobu mandata dozvoljavao samo onim izbornim listama, koje su dobile količnik u dotičnom izbornom okrugu. Da je cijela Hrvatska i Slavonija činila samo jedan mjesto sedam izbornih okruga, dobio bi »Hrvatski Blok« 7 mandata, jer je za kandidate »Hrv. Bloka« glasovalo 48.626 izbornika. Isto tako bi »Hrvatski Blok« polučio 1 mandat u Dalmaciji, gdje su kandidati »Hrvatskoga Bloka« dobili 7188 glasova.

Izbori u Hrvatskoj i Slavoniji bijahu gotovo posve slobodni. Radić se tužio jedino na izborne zloporabe u Srijemu, gdje su radikali u svoje žare presipavali kuglice Hrvatske seljačke stranke. Naprotiv su izbori u Bosni i Hercegovini provedeni nasilno. Najveće je zloporabe učinila vlada u Bačkoj, gdje ridi toga nije HSS polučila nijedan mandat. U Srbiji i u Macedoniji nisu radikali istupili složno, jer su u mnogim izbornim kotarima kandidirala po 2 radikala. Vukićević je naime gotovo svuda postavljao za kandidate samo svoje pristaše, radi čega su Pašićevci morali kandidirati bez vladine potpore kao »disidenti« Radikalne stranke.

Ličko-krbavska županija brojila je 61.299 izbornika,
od kojih je glasovalo 36.085, i to: 18.043 za Samostalnu demokratsku stranku, 12.673 za Hrvatsku seljačku stranku, 2182 za Radikalnu stranku, 1482 za Stranku prava, 912 za Davidovićeve demokrate, 165 za listu Dušana Bogdanovića, a 112 za socijaliste. Za narodne su zastupnike izabrani samostalni demokrati: Svetozar Pribićević, dr. Đorđe Branković i prof. Dušan Ivančević, a od Hrvatske seljačke stranke: Karlo Brkljačić i Ante Pavlović.

Modruško-riječka županija imala je 74.585 izbornika, od kojih su glasovala 43.623, i to: 17.465 za Hrvatsku seljačku stranku, 9126 za Samostalnu demokratsku stranku, 5420 za radikalsku listu Ljubomira Miljuševića, 3110 za radikalsku listu dra Milovana Grbe, 3004 za Davidovićeve demokrate (nosioc liste dr. Ivan Ribar), 2279 za Hrvatski Blok (nosioc liste Ivan Mikan), 1888 za Hrvatsku pučku stranku (dr. Augustin Juretić), 1003 za komuniste (Ivan Krndelj), a 326 za socijaliste (Vilim Haramina). Za narodne su zastupnike izabrani: dr. Stanko Šibenik, dr. Ivan Švegl, prof. Grga Hećimović i prof. Vilko Krpan od Hrvatske seljačke stranke, a dr. Sr dan Budisavljević i Sava Kosanović od Samostalne demokratske stranke.

Zagrebačka je županija brojila 146.031 izbornika, od kojih, su glasovala 104.394, i to: 56.127 za prvu, a 7172 za drugu listu Hrvatske seljačke stranke, 21.478 za Samostalnu demokratsku stranku, 6781 za Radikalnu stranku, 4874 za Hrvatski Blok (nosioc liste Mato Jagatić), 2550 za Davidovićeve demokrate (dr. Živko Petričić), 2448 za Hrvatsku pučku stranku (dr. Stjepan Bakšić), 1485 za komuniste (Ivan Krndelj), 438 za socijaliste, 431 za listu Dušana Bogdanovića, 318 za listu dra Mavre Grosa, a 292 za listu Milana Čanka. Za narodne su zastupnike bili izabrani: Ivan Robić, Stjepan Tonković, Franjo Malčić, Ivan Granđa, dr. Stanko Šibenik, Đuro Kemfelja, župnik Pavao Matica, dr. Ivan Pernar, Franjo Novosel i Mirko Neudorfer od Hrvatske seljačke stranke, a dr. Edo Lukinić, Valerijan Pribićević i dr. Milan Metikoš od Samostalne demokratske stranke.

Virovitička je županija imala 72.592 izbornika, od kojih je glasovalo 49.885, i to: 15.907 za Hrvatsku seljačku stranku, 7230 za Radikalnu stranku, 5693 za Samostalnu demokratsku stranku (nosioc liste dr. Milan Stijić), 5597 za Davidovićeve demokrate (nosioc liste dr. Ivan Ribar), 5035 za Hrvatski Blok (dr. Ante Trumbić), 2246 za zemljoradnike (Milan Pribićević), 2799 za komuniste, 1707 za Hrvatsku pučku stranku (dr. Kamilo Firinger), 1495 za Njemačku stranku (dr. Stefan Kraft), 994 za socijaliste (Lazar Brkić), 1003 za listu dra Stevana Ivanića, a 187 za listu Otona Strupija. Za narodne su zastupnike izabrani: Karlo Kovačević, prof. Ljubomir Maštrović, Ivan Peštaj, Fabo Petrović i Ivan Tisaj od Hrvatske seljačke stranke, a Đorđe Jan-

ković i Jovan Vuković od Radikalne stranke.

Bjelovarsko-križevačka županija imala je 95.976 izbornika, od kojih je glasovalo 65.055, i to: 30.838 za prvu, a 12.143 za drugu listu Hrvatske seljačke stranke, 9400 za Samostalnu demokratsku stranku, 6580 za Hrvatski Blok (nosioc liste dr. Stjepan Buć), 1549 za Hrvatsku pučku stranku (prof. Bogdan Babić), 848 za Radikalnu stranku (Đorđe Jelenić), 848 za listu dra Joze Beganića, 820 za socijaliste (Đuro Cvijić), 322 za zemljoradnike (Franjo Mežnjarić), a 296 za listu prof. Maksimilijana Fischera. Za narodne su zastupnike bili izabrani: Josip Predavec, Mijo Stuparić, Tomo Mađerić, dr. Vladko Maček, Ivan Kraljić, Ivan Turković i Valent Hodalić od Hrvatske seljačke stranke, a Većeslav Wilder od Samostalne demokratske stranke.

Požeška je županija brojila 69.733 izbornika, od kojih su glasovala 48.862, i to 24.004 za Hrvatsku seljačku stranku, 7207 za Samostalnu demokratsku stranku, 6601 za Radikalnu stranku, 2293 za Hrvatski Blok (nosioc liste Stjepan Uroić), 2209 za listu dra Nikole Nikića, 2063 za Hrvatsku pučku stranku (dr. Đuro Kuntarić), 1945 za zemljoradnike (Milan Pribićević), 1208 za komuniste, 836 za listu Mihajla Marinkovića, 509 za socijaliste, a J20 za listu dra Ljubiše Olića. Za narodne su zastupnike izabrani: Jure Valečić, dr. Filip Markotić, Imbro Štivić, Miško Račan i Rikard Kraj cer od Hrvatske seljačke stranke, Juraj Demetrović od Samostalne demokratske stranke i ministar prosvjete dr. Ninko Perić od radikala.

Srijemska je županija imala 115.647 izbornika, od kojih je glasovalo 82.518, i to: 19.040 za Radikal. stranku, 16.377 za Hrvatsku seljačku stranku, 13.152 za Samostalnu dem. stranku, 6855 za listu dra Vojislava Janjića, 6000 za listu dra Zdravkovića, 6336 za Njemačku stranku, 2496 za Hrvatski Blok (nosioc liste Albert Bazala), 2643 za socijaliste (Vitomir Korač), 1473 za listu dra Nikole Nikića, 2369 za listu dra Ljube Popovića, 1927 za komuni-
Rezultati izbora u Dalmaciji, Bosni i Hercegovini
ste (Miloje Milojević), 1177 za listu Ilije Petrinovića, 1017 za listu M. Radovanovića, 1016 za listu Dragiše Stojadinovića, 326 za listu Marka Došena, 268 za listu Jovana Sevdića, a 187 za listu Damjana Kerečkoga. Za narodne su zastupnike izabrani: Boza

Maksimović, dr. Bogdan Milašinović, Emilijan Grbić i dr. Jovan Radivojević od Radikalne stranke; dr. Ljudevit Kežman, dr. Sigismund Čajkovac i dr. Sekula Drljević od Hrvatske seljačke stranke, a dr. Svetislav Popović, dr. Milan Kostić i dr. Nikola Radojević od Samostalne demokratske stranke.

Varaždinska županija s Međimurjem brojila je 108.047 izbornika, od kojih je glasovalo 71.011, i to: 17.114 za prvu, 16.699 za drugu, a 13.045 za treću listu Hrvatske seljačke stranke, 8099 za Samostalnu demokratsku stranku, 5294 za Hrvatski Blok (nosioc liste dr. Aleksandar Horvat), 4478 za Hrvatsku pučku stranku (dr. Janko Šimrak), 3325 za listu dra Milivoja Jambrišaka, 1400 za socijaliste (Vilim Haramina), 1173 za komuniste (Kamilo Horvatin), a 374 za listu dra Branka Kettiga. Izabrani su za narodne zastupnike: dr. Juraj Krnjević, dr. Stjepan Košutić, prof. Josip Pasarić, Juraj Antolić, Stjepan Kukelj, učitelj Jakov Jelašić, Milan Podhraški, dr. Ivan Krajač i Stjepan Valjavec.

## REZULTATI IZBORA U DALMACIJI, BOSNI I HERCEGOVINI

U južnoj Dalmaciji, koju su činila područja okružnih sudova u Splitu, Kotoru i Dubrovniku, bilo je 112.659 izbornika, od kojih su glasovala 67.023, i to: 25.186 za Hrvatsku seljačku stranku, 10.244 za Radikalnu stranku, 7373 za Samostalnu demokratsku stranku, 8362 za Davidovićeve demokrate, 6137 za Hrvatsku pučku stranku, 4739 za listu Pere Đirlića, a 4717 za listu dra Đure Mimice. Izabrani su za narodne zastupnike: Stjepan Radić, Štipan Matijević, dr. Mile Vuković, Nikola. Preka i Mate Klarić od Hrvatske seljačke stranke, Ljuba Jovanović i Joakim Kunjašić od radikala, dr. Prvislav Grisogono od samostalnih demokrata, dr. Grga Anđelinović od Davidovićevih demokrata, a Stjepan Barić od Hrvatske pučke stranke.

Sjeverna je Dalmacija imala 71.911 izbornika, od kojih je glasovalo 40.911, i to: 12.907 za Hrvatsku seljačku stranku, 10.671 za radikale, 5464 za samostalnu demokratsku stranku, 3164 za Hrvatsku pučku stranku (nosioc liste prof. Ivo Juras), 3058 za listu Dane Škarice, 3037 za listu dr. Nika Novakovića, a 2624 za listu dra Marka Kožula. Izabrani su za narodne zastupnike:

Pavle Radić, Rude Baćinić i Mate Goreta od Hrvatske seljačke stranke, a dr. Nikola Subotić, Sergije Urukalo i dr. Dušan Ivetić od Radikalne stranke.

Mostarski je izborni okrug imao 72.038 izbornika, od kojih je glasovalo 55.037, i to: 18.425 za Hrvatsku seljačku stranku, 10.643 za Jugoslavensku muslimansku organizaciju, 10.154 za službenu radikalsku listu, 5885 za radikalske disidente, 3936 za Hrvatsku pučku stranku (nosioc liste fra dr. Dominik Mandić), 3405 za listu Špire Solde, 1740 za listu Vasilja Grđića, a 117 za listu dra Zvonimira Bjelovučića. Izabrani su za narodne zastupnike: ing. August Košutić, Nikola Preka i dr. Bariša Smoljan od Hrvatske seljačke stranke, prof. Salih Baljić i Ismet beg Gavran-Kapetanović od Jugoslavenske muslimanske organizacije, a dr. Laza Marković i Ratko Parežanin od Radikalne stranke.

Tuzlanski je izborni okrug imao 121.589 izbornika, od kojih je glasovalo 89.713, i to: 38.342 za Jugoslavensku muslimansku organizaciju, 24.872 za Radikalnu stranku, 11.949 za zemljoradnike, 8004 za Hrvatsku seljačku stranku, 3152 za listu Miloša Savčića, 1044 za listu Marijana Bosančića, 728 za listu Žike Pantića, 511 za listu Hamze Grošića, 505 za listu Mitra Trifunovića, 338 za listu Mate Špion jaka, a 280 za listu dra Nikole Nikića. Izabrani su za narodne zastupnike: dr. Mehmed Spaho, Atif Hadžikadić, Edhem Mulabdić, dr. Mahmud Behmen i dr. Abdulah Bukvica od Jugoslavenske muslimanske organizacije; Maksim Đurković, dr. Vlada Andrić, dr. Ninko Perić i Stanko Nikolić od Radikalne stranke, dr. Miloš Tupanjanin od zemljoradnika i dr. Đuro Basariček od Hrvatske seljačke stranke.

Sarajevski je izborni okrug brojio 85.975 izbornika, od od kojih je glasovalo 65.840, i to: 30.992 za Jugoslavensku muslimansku organizaciju, 19.465 za Radikalnu stranku, 6765 za zemljoradnike, 6295 za Hrvatsku seljačku stranku (nosioc liste dr. Juraj Krnjević), 1093 za listu dra Save Ljubibratića, 685 za listu Sretena Jakšića, a 543 za listu Josipa Stipančića. Izabrani su za narodne zastupnike muslimani: dr. Mehmed Spaho, dr. Halid beg Hrasnica, Ismet beg Gavran-Kapetanović i dr. Šefkija Behmen, a od radikala: dr. Milan Srškić, dr. Vlada Andrić i Milutin Popović.

Bihaćki je izborni okrug imao 63.050 izbornika, od kojih je glasovalo 46.247, i to: 16.988 za Jug. muslimansku organizaciju, 10.257 za Radikalnu stranku, 10.185 za zemljoradnike, 5489 za listu Vojislava Živanovića, 1725 za listu Ibrahima Pajazetovića, a 1603 za listu Boška Jovanovića. Izabrani su za narodne zastupnike muslimani: Husein Alić, Hasan Miljković i Nurija Pozderac, radikali: dr. Vaša Jovanović i Boško Zeljković, te zemljoradnik Čeda Kokanović.

Banjalučki je izborni okrug brojio 118.786 izbornika, od kojih je glasovalo 88.213, i to: 21.920 za zemljoradnike, 21.705 za Radikalnu stranku, 13.903 za Jugosl. muslimansku organizaciju i za Davidovićeve demokrate, 13.543 za Hrvatsku seljačku stranku, 10.432 za Samostalnu demokratsku stranku, 4540 za radikalske disidente, 763 za listu Bogoljuba Đurića, 582 za Hrvatsku pučku stranku (nosioc liste dr. Janko Šimrak), 366 za listu Stanka Miletića, 258 za Hrvatski Blok (dr. Ante Trumbić), a 196 za listu Riste Moravca. Izabrani su za narodne zastupnike zemljoradnici: Joca Jovanović i dr. Branko Čubrilović, radikali: Velja Vukićević i Stijepo Kobasica, demokrat Ljuba Davidović, musliman Mustafa beg Kapetanović, Pavle Radić od Hrvatske seljačke stranke, Svetozar Pribićević od Samostalne demokratske stranke, pa svećenik Đorđe Vranješević i liječnik dr. Tode Jeremić.

Travnički je izborni okrug imao 87.143 izbornika, od kojih je glasovalo 60.940, i to: 20.312 za Hrvatsku seljačku stranku, 16.253 za Jugoslavensku muslimansku organizaciju, 15.245 za Radikalnu stranku, 6626 za Davidovićeve demokrate, 517 za listu Dimitrija Gašića, a 406 za Hrvatsku pučku stranku. Izabrani su za narodne zastupnike: Ivan Čelan i Karlo Galić od Hrvatske seljačke stranke, dr. Džafer Kulenović i Hamid Kurbegović od muslimanske organizacije, a Bogoljub Kujundžić i Veljko Grgurević od Radikalne stranke.

Izvan Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Bosne i Hercegovine postavila je Hrvatska seljačka stranka svoje kandidate u izbornim okruzima: subotičkom, somborskom, mariborskom, ljubljanskom i crnogorskom. U subotičkom je okrugu Stjepan Radić kao nosioc liste dobio 4107 glasova, ali nije polučio količnika, da uz-

mogne sudjelovati kod diobe mandata. Isto tako je Stjepan Radić ostao bez mandata u mariborskom okrugu, gdje je za njegovu listu glasovalo 4576 izbornika. U -somborskom je okrugu nosioc listine bio dr. Juraj Krnjević, za kojega je glasovalo 3416 izbornika, što nije bilo dosta za količnik. (U Somboru je nekadašnji bunjevački zastupnik Antun Bošnjak polučio 557 glasova, a u Subotici je Bunjevac dr. Joso Prćić dobio 1061 glas). U ljubljanskom je okrugu bio izabran Radićev kandidat Ivan Pucelj, jer je za njegovu listu glasovalo 9900 izbornika. U Crnoj Gori je Radićev kandidat Mihajlo Ivanović polučio 5153 glasa, uslijed čega je bio proglašen narodnim zastupnikom.

## OBNOVLJENA VLADA VELJE VUKIĆEVIĆA

Poslije izbora, koji su 11. rujna 1927. obavljeni za »Narodnu skupštinu«, radilo se o tomu, da se stvori vlada »Demokratske zajednice«, koju će činiti Davidovićevi demokrati, Hrvatska seljačka stranka, Zemljoradnici, Bosanski muslimani i Samostalna demokratska stranka. Ipak je Velji Vukićeviću pošlo za rukom, da ponovno sastavi blok, u koju su ušli svi radikali, Davidovićevi demokrati, Slovenska ljudska stranka i Jugoslavenska muslimanska organizacija. Tako je 21. rujna sastavljena vlada, u kojoj je Vukićević bio predsjednik, a isprvice i ministar unutrašnjih djela, u čemu ga je zamijenio Čeda Radović. Zatim bijaše dr. Voja Marinković ministar vanjskih posala, dr. Košta Kumanudi ministar prosvjete, dr. Dušan Subotić ministar pravde, dr. Vlada Andrić ministar agrarne reforme, general Svetoslav Milosavljević ministar saobraćaja, dr. Bogdan Marković ministar financija, Aleksandar Mijović ministar šuma i ruda, Dragutin Obradović ministar vjera, dr. Ilija Šumenković ministar građevina, dr. Aca Savić ministar narodnoga zdravlja, Svetozar Stanković ministar poljoprivrede i voda, dr. Mehmed Spaho ministar trgovine i industrije, dr. Vlajko Kocić ministar pošta i brzojava, dr. Andrej Gosar ministar socijalne politike, dr. Grga Anđelinović ministar za izjednačenje zakona, a general Hadžić ministar vojske. Prema tomu je Hrvate u toj vladi opet predstavljao jedini dr. Anđelinović.

Vukićevićeva je vlada od prvoga časa trpjela na svojoj nestalnosti. S jedne je strane bilo odviše vidljivo, da u toj vladi

manjka Hrv. selj. stranka. S druge je pak strane postojala velika nesloga među samim radikalima, koji su bili podijeljeni u dvije grupe. Veću su grupu radikala činili osobni prijatelji Velje Vukićevića, od kojih su mnogi došli do mandata samo nasiljem ili prijevarom (presipavanjem izbornih kugljica, n. pr. u Petrijevcima kod Osijeka). Manja od njih bijaše grupa, koju je kod izbora predložio »glavni odbor« Radikalne stranke. Ovi se radikali smatrahu pravim nasljednicima pok. Nikole Pašića. Oni su tvrdili, da uz njih pristaje u narodu većina pravih radikala, premda su kod izbora polučili samo 17 mandata.) Razdor je vladao također kod Davidovićevih demokrata, gdje su narodni zastupnici bili u klubu podijeljeni na pristaše dra Voje Marinkovića i Ljube Davidovića. Kako Davidović nije postao ministrom, neprestano je kritizirao djelovanje Vukićevićeve vlade. Davidović bijaše duže vremena sklon ideji, da Vukićevićevu vladu sruši u samoj Narodnoj skupštini.

## OSNUTAK »SELJAČKO-DEMOKRATSKE KOALICIJE«

Pribićević se nadao, da će njegova stranka prigodom izbora za Narodnu skupštinu, koji se obaviše 11. rujna 1927., znatno porasti na račun radikala. Kad je doznao, da je njegova Samostalna demokratska stranka dobila samo 3 mandata više, nego li je imala prije, uvidio je Pribićević, da se prilike u Narodnoj skupštini ne će razvijati povoljno po njegovu stranku. Da ne ostane posve izoliran (osamljen), pokušao je fuziju (ujedinjenje) s Davidovićevim demokratima. Kako se tomu opirahu dr. Voja Marinković i dr. Voja Veljković, odlučio se Pribićević na suradnju s Radićevom »Narodnom seljačkom strankom«.

Posredovanjem dra Sekule Drljevića došlo je 4. listopada 1927. do prvoga sastanka između Radića i Pribićevića, što je u Beogradu izazvalo neku senzaciju. Radić je pošao u klub »Samostalne demokratske stranke«, gdje ga je dočekao Pribićević. »Dobar dan, Svetozare!« pozdravi Radić svoga dotadašnjeg najvećeg političkog neprijatelja, koji ga je god. 1919. i 1920. držao u zatvoru 19 mjeseci. »O, kako Ti, Stjepane?« odgovori Pribićević. Iza tih pozdrava ostadoše Radić i Pribićević na samo u razgovoru, koji je trajao gotovo čitav sat. Kad je Radić izlazio iz kluba

SDS, izjavio je znatiželjnim novinarima: »Ovo je tek uvertira, a kasnije ćete vidjeti operetu. Sastali su se stari prijatelji, a novi suradnici«. Na pitanje novinara, da li ima kakve razlike u taktici između Radića i Pribićevića, odgovorio je Radić: »Između mene i Pribićevića nema nikakve razlike.«

Glavni su Vukiićevićevi protivnici bili: dr. Momčilo Ninčić, Marko Trifković. Bozo Maksimović, Miša Trifunović, Ilija Mihajlović, Nastas Petrović i Milutin Tomić.

Radić se nadao, da će moći u Narodnoj skupštini stvoriti demokratski blok, u koji će unići: Demokratska zajednica, Hrvatska seljačka stranka, Samostalna demokratska stranka i Srpska zemljoradnička stranka. U tom je cilju 22. listopada 1927. podnesen prijedlog Davidovićevoj »Demokratskoj zajednici«. Taj bi blok brojio 155 narodnih zastupnika, te bi mogao srušiti radikale i njihove saveznike Slovence. Radićevoj se namjeri usprotivila Marinkovićeva grupa kod Davidovićevih demokrata.

Međutim su radikali opetovano pokušali, da u vladinu većinu uvedu Radićevu Hrvatsku seljačku stranku, pa da tako u toj većini budu i Hrvati, a ne samo Srbi i Slovenci. To je Radić shvatio pokušajem radikala, da Hrvatsku seljačku stranku odvoje od Samostalne demokratske stranke. Zato je Radić 5. studenoga 1927. odgovorio, da u sve daljnje pregovore i u svaku buduću kombinaciju stupa samo zajednički sa Samostalnom demokratskom strankom. Istodobno su Radić i Pribićević odlučili, da se 9. studenoga održi zajednički sastanak narodnih zastupnika, koji pripadaju njihovim strankama.

Narodni zastupnici dr. Sekula Drljević u ime Radićeve Hrvatske seljačke stranke i dr. Svetislav Popović u ime Pribićevićeve Samostalne demokratske stranke stvoriše protokol o sporazumu, koji je 10. studenoga 1927. doveo do »Seljačko-demokratske koalicije«. Toga je naime dana u Beogradu održana u dvorani kluba HSS zajednička sjednica, kojoj su prisustvovali svi narodni zastupnici parlamentarnih klubova HSS i SDS. Jednoglasno je primljena rezolucija, koja glasi:

»Klubovi HSS i SDS u zajednici sa Zemljoradničkim klu-

bom podnijeli su klubu Demokratske zajednice prijedlog za ujedinjenje cjelokupne demokracije u jedan zastupnički klub. Pošto je taj prijedlog za sada samo načelno primljen, a iz razloga političke taktike nije proveden, to se oba kluba — HSS i SDS — udružuju u Seljačko-demokratsku koaliciju (SDK), da učine prvi veliki korak ujedinjenja demokracije, a na programu, sadržanom u spomenutom prijedlogu, koji je 22. listopada 1927. učinjen Demokratskoj zajednici.

Organ »Seljačko-demokratske koalicije« jest »Klub seljačko-demokratske koalicije«, koji će sjednice održati jedan put mjesečno. Na tim će sjednicama izmjenice predsjedati sadašnji predsjednici obaju koaliranih klubova. Oni su istodobno i vođe Seljačko-demokratske koalicije.

Briga o jedinstvu parlamentarne akcije Seljačko-demokratske koalicije i o održavanju njenih sjednica povjerava se poslovnom odboru SDK od 8 članova. U taj odbor izašilju po četiri člana oba udružena kluba. Dosadašnji posebni klubovi ostaju i dalje kao stranački organi i parlamentarno-tehničke jedinice.

Seljačko-demokratska koalicija može ući samo u takvu vladu, koja će značiti promjenu današnjeg političkog sistema u duhu demokracije, parlamentarizma i ravnopravnosti. Oba se kluba SDK obvezuju, da jedan bez drugoga ne će ući ni u kakvu vladu.

Nijedan od obaju klubova ne može praviti nikakav posebni sporazum sa drugim klubom ili strankom. Ovu rezoluciju, primljenu jednoglasno na zajedničkoj sjednici klubova HSS i SDS, potpisuju predsjednici obaju udruženih klubova, pa time ona stupa na snagu.«

Iza toga se na toj sjednici zagrliše i poljubiše Radić i Pribićević, a nato je nastalo grlenje i ljubljenje između Radićevih i Pribićevićevih pristaša, premda su do nedavna živjeli u političkoj mržnji i svađi. Zatim su svi narodni zastupnici pošli na zajedničku večeru, da proslave svoje izmirenje. Na tu su večeru pozvali i novinare.

## POLITIČKE BORBE KONCEM GOD. 1927.

Kralj je Aleksandar g. 1921. prisegao na Vidovdanski ustav, koji u 116. članu kaže: »Poreska obveza je opšta i sve su državne dažbine jednake za cijelu zemlju«. Pa ipak se provađalo posve drukčije, kako dokazuje ovaj službeni izvještaj min. financija:

Počevši od g. 1919. pa do konca g. 1926. uplaćeno je u cijeloj državi 7.764,011.028 dinara i 38 para u ime raznih oblika neposrednih (t. j. izravnih) poreza. Od ove svote otpada dinara 1.998,874.128 i 82 pare na Vojvodinu i Srijem, zatim 1.763,850.373 dinara i 28 para na Srbiju, Macedoniju i Crnu Goru, 1.637,986.349 dinara i 56 para na Hrvatsku i Slavoniju s Međimurjem, 1.093,525.997 dinara i 97 para na Sloveniju, 1.052,486.168 dinara i 62 pare na Bosnu i Herc., a 217,283.030 din. i 13 p. na Dalmaciju.

Prema tomu je Vojvodina sa Srijemom neposrednih poreza uplatila 25.75 postotaka, Srbija s Macedonijom i Crnom Gorom 22.72, Hrvatska sa Slavonijom i Međimurjem 21.09, Slovenija 14.08, Bosna s Hercegovinom 13.56, a Dalmacija 2.80 postotaka.

Uzmemo li u obzir broj stanovnika u pojedinim zemljama, onda vidimo, da je poprečno svaki stanovnik u Vojvodini i Srijemu platio 1.118 dinara i 29 para, u Sloveniji 1.035 dinara i 8 para, u Hrvatskoj, Slavoniji i Međimurju 702 dinara i 37 para, u Bosni i Hercegovini 556 dinara i 88 para, u Srbiji, Macedoniji i Crnoj Gori 407 dinara i 90 para, a u Dalmaciji 349 din. i 33 pare u ime neposrednih poreza.

Sličan se razmjer dobije i po veličini pojedine zemlje. Tako je od svakoga četvornoga kilometra površine u ime neposrednih (izravnih) poreza ubrano u Vojvodini i Srijemu 75.236 dinara i 15 para, u Sloveniji 67.514 dinara i 11 para, u Hrvatskoj, Slavoniji i Međimurju 44.322 dinara i 33 pare, u Bosni i Hercegovini 20.361 dinar i 45 para, u Dalmaciji 17.853 dinara i 28 para, a u Srbiji, Macedoniji i Crnoj Gori 16.840 dinara i 27 para.

Ove je podatke 4. studenoga 1927. u Narodnoj skupštini iznio dr. Ivan Krajač. On je podnio hitni prijedlog, da vlada što prije donese »zakon o neposrednom porezu«. Razvila se burna

debata, u kojoj je Stjepan Radić opetovano Srbijancima predbacio, da pljačkaju Hrvatsku i prečanske krajeve. Radi toga mu je ministar pošta Vlajko Kocić zaprijetio batinama. Ta je prijetnja izazvala veliku graju kod opozicije. Ipak je vladina većina odbila hitnost Krajačeva prijedloga, jer je ministar financija dr. Marković izjavio, da se »ovako važni zakoni ne mogu donositi hitnim zakonskim prijedlozima.«

U Narodnoj skupštini od 26. studenoga 1927. podnesen je izvještaj odbora o opsegu i sjedištima općina u Bosni i Hercegovini. Prigodom rasprave o tom izvještaju rekao je Stjepan Radić, da su narodni zastupnici Jugoslavenske muslimanske organizacije »Turci«. Radi toga se veoma uzbuniše bosanski muslimani, koji su Radiću dobacivali, da time sramoti hrvatski narod. »Mi smo čišći Sloveni, nego li Vi, koji ste Ciganin«, dovikivahu Radiću muslimani. Predsjednik je Radića kaznio pismenom opomenom zato, što je uvrijedio jednu parlamentarnu stranku, nazvavši ju turskom.

Novine su iznijele, da beogradska vlada namjerava u Zagrebu ukinuti neke visoke škole. Radi toga je u Beograd pošla deputacija gradskoga zastupstva, koju su činili: gradonačelnik Vjekoslav Heinzel, podnačelnik Milutin Mayer, te gradski zastupnici: dr. Ivan Juriša, dr. Zimmermann, dr. David Karlović, dr. Mile Miškulin, Josip Krčelić i Šandor Tabačnik. Deputaciju je 26. studenoga 1927. primio kralj, kojemu je Heinzel izjavio, da je Sveučilišni trg u Zagrebu dobio ime »Trg kralja Aleksandra«, dok je Kukovićevoj ulici dano ime »Ulica kraljice Marije«, a veliki novi trg »N« dobit će ime: »Trg kralja Petra«. Deputacija je zamolila kralja, da dođe s kraljicom ove zime u Zagreb na dulji boravak. Prvaci pojedinih političkih stranaka primiriše deputirce, da Zagreb ne će izgubiti nijednu visoku školu.

U Zagrebu su 27. studenoga 1927. obavljeni izbori za »Jugoslavensko akademsko potporno društvo«. Premda su po 12. paragrafu toga društva mogli biti pravi članovi redoviti slušatelji svih visokih škola u Zagrebu, ipak je redarstveno ravnateljstvo 25. studenoga 1927. riješilo, da slušatelji teološkog fakulteta ne mogu biti pravi članovi JAPD. To je učinjeno zato, da se broj hrvatskih akademičara snizi za preko 100 članova. S istoga su

razloga akademičari, koji su protivnici hrvatstva, prijetnjama i nedoličnim ponašanjem prisilili časne sestre (studentice sveučilišta), da odustanu od izbora, premda su bile članice JAPD.

Od 1875 upisanih članova glasovalo je 1507. Lista Bože Blagoj evića, predstavnika »Jugoslavenskog nacijonalnog bloka«, dobila je 737 glasova. Za listu »Hrv. sveučilišnoga bloka«, kojoj bijaše nosioc Viktor Plehati, glasovalo je 717 akademičara. »Radikalni studentski klub« dobio je samo 51 glas. Tako je vodstvo »Jugoslavenskoga akademskoga potpornoga društva« i nadalje ostalo u jugoslavenskim rukama. Poslije izbora došlo je na ulicama tri puta do sukoba između hrvatskih i jugoslavenskih akademičara. Đake je rastjerivala brojna policija.

U prosincu g. 1927. otišao je u Pariz dr. Bogdan Marković, da podigne državni zajam od 200 milijuna franaka. Mjesto njega preuze ministarstvo financija dr. Mehmed Spaho, koji se kao takav predstavio u sjednici Narodne skupštine od 14. prosinca 1927. Sad je opet uskrsnulo pitanje o nepravednom raspisivanju i ubiranju neposrednih poreza. Opravdano se isticalo, da Srbija s Macedonijom i Crnom Gorom zaprema površinu od 105.335 četvornih kilometara, što čini 42.30 postotaka cijele države, koja ima 248.987 četvornih kilometara, ali je u prvih 8 godina (od 1919. do konca 1926.) uplatila samo 22.72 postotaka svih izravnih (neposrednih) poreza. Naprotiv Hrvatska sa Slavonijom i Međimurjem (ali bez Srijema) zaprema površinu od 36.956 četv. kilometara, što čini samo 14.84 postotka cijele države, ali je u prvih 8 godina uplatila 21.09 postotaka svih izravnih poreza. Takav raspored poreza ne odgovara niti broju žiteljstva, jer od 12,017.323 žitelja cijele države stanuje u Srbiji, Macedoniji i Crnoj Gori 4,329.495 (dakle 36.03 postotka), a u Hrvatskoj, Slavoniji i Međimurju (ali bez Srijema) 2,332.068 (dakle 19.42 postotka svih žitelja). Da se porezovnicima u Hrvatskoj, Slavoniji i Međimurju razrezivao razmjerno jednaki porez, kakav se ubirao u Srbiji, Macedoniji i Crnoj Gori, onda bi oni platili manje za 686,735.773 dinara i 36 para.

Kako su svi zastupnici »Seljačko-demokratske koalicije« bili izabrani u t. zv. prečanskim krajevima (t. j. na području Hrvatske, Slavonije, Srijema, Međimurja, Dalmacije, Bosne, Hercego-

vine, Slovenije, Bačke, Banata i Baranje), činili su oni u Narodnoj skupštini »P r e č a n s k i f r o n t«. Taj se front oštro oborio na nejednakost u plaćanju izravnih poreza. U tom je cilju 16. prosinca 1927. objelodanio u novinama ovu izjavu:

»Sadašnje nesnosno poresko stanje — golema nejednakost u plaćanju poreza između Srbije i t. zv. prečanskih krajeva — nije samo fiskalni i ekonomski problem, nego je i jedan od najtežih psiholoških problema, koji treba najhitnije riješiti, ako se zaista hoće konsolidaciju (ustaljenje) i prosperitet (napredak) ove države, te ako se želi i u najširim narodnim slojevima probuditi ljubav i odanost za našu državnu tvorevinu.

Nema smisla tajiti, da se u tom pogledu nalazimo u teškoj i bolnoj krizi. Jer kako mi narodni poslanici možemo našim biračima, koji predstavljaju skoro polovicu pučanstva države, ucijepiti ljubav i odanost za državnu ideju, kad svaki pojedini izbornik ima neizbrisiv osjećaj, da je on građanin drugog reda, pa da je on izrabljivani elemenat, koji ima samo dužnosti, — i to kudikamo veće dužnosti od ostalih normalnih građana ove države, — a pri tom nema tako reći nikakva prava.

Sve lijepe riječi i obećanja tu ništa ne hasne, kad njegov materijalni život osjeća nejednakost, koja zadire tako daleko, da u mnogim krajevima dolazi u pitanje njegov materijalni opstanak. Svakom se — pa i najograničenijem čovjeku — nameće banalna poredba s kravom muzarom. Samo odmah moramo naglasiti, da su presahla vimena ove krave, pa da se iz nje više ne može ništa iscijediti. Ako se unatoč toga ipak pokuša, tada mora nastupiti momenat gole i uporne borbe za opstanak.

Naša je Seljačko-demokratska koalicija nebrojeno puta dokazala, da voli ovu državu, pa da je spremna za nju sve žrtvovati. I upravo zato, — osjećajući približavanje očajne borbe za suštu egzistenciju, — ona je odlučila povesti akciju za hitno uklanjanje svih uzroka, koji nameću tu borbu. Ta operacija može biti bolna, može biti drastična, ali je neizbježiva. Ona se u krajnjem slučaju mora poduzeti, ako se hoće spasiti cjelina.

Politički krugovi u Beogradu nažalost još nakon 9 godina

našega zajedničkoga života vrlo malo znaju o našim prilikama u prečanskim krajevima. Još ne poznaju ni ljude ni krajeve. Da ih poznaju, mnogo bi toga bilo drukčije u našem političkom životu. Naročito slabo poznaju svijest, koja postaje sve to jačom i sve to budnijom u svima prečanskim krajevima bez razlike. To je svijest: da su oni jednako važan dio državne cjeline, kao i Srbija. To je svijest: da narodni imetak prečana već 8 godina izdržava ovu državu, koju je održao unatoč svih pogubnih pogrešaka beogradskih političara.

Srbijanci — pa i oni, koji nikada nisu ni vidjeli Kajmakčalana, — svakom nam zgodom pod nos turaju, da su oni stvorili ovu državu. Recimo, da i jest tako, premda baš i nije. Ali prečani mogu ponosno odvratiti: »Ako ste ju vi stvorili, a mi smo ju održali! Kraj vašega gazdinstva — bez naše volje i bez naših milijardi poreza — ne bi države danas više bilo!«

I ta svijest, da smo mi — u Beogradu često prezreni — prečani jedan od glavnih temelja države, koja bez nas ne može ni mjesec dana živjeti, daje nam snage, da ustrajemo u borbi za našu pravednu stvar. U Beogradu još uvijek ne poznaju našu snagu. Mi smo organizirani narod. Naše stranačke organizacije nisu kao u Srbiji, gdje su organizacije samo stepenica, da svaki njihov član što povoljnije unovči svoj izbornički glas za čim bolju državnu sinekiru«.

U sjednici od 16. prosinca 1927. podnio je Juraj Demetrović u ime Seljačko-demokratske koalicije hitan prijedlog, da se koncem g. 1927. ukine porez na dohodarinu, koji se uopće ne ubire u Srbiji, Macedoniji i Crnojgori, nego samo u prečanskim krajevima. Vladina je većina odbila taj prijedlog, jer da bi on pokolebao državni proračun. To je silno uzrujalo Hrvate i prečanske Srbe, te se počelo govoriti i pisati o »Prečanskom frontu«, koji će biti uperen protiv Srbijanaca. Tim je povodom Joca Jovanović, predsjednik »Zemljoradničkoga kluba«, dao 22. prosinca 1927. ovu izjavu:

»Prečanski front još nije stvarnost, ali može to postati. Sama ideja o tome frontu predstavlja rezultantu nezadovoljstva, koje sve više zahvaća »prečanske krajeve«. Ona u te dvije riječi

pokazuje zbroj nezadovoljstva zbog djela, što ih rđava central-na uprava čini po raznim pokrajinama naše zemlje. Kako je centralna uprava u Beogradu, baca se krivica na Beograd, pa na Srbiju i Srbijance. Upravo je nevjerojatno, koliko je to nezadovoljstvo poslije izbora poraslo u svim redovima u prečanskim krajevima«.

Da se barem donekle ublaži agitacija protiv nepravednosti u poreznom sustavu, pristala je vladina većina, da se dohodarina ubire jošte samo tečajem godine 1928., pa da ima prestati s 1. siječnjom 1929.

O »Prečanskom frontu« povela se riječ i na sjednici financijalnog odbora od 31. prosinca 1927. Tada je Juraj Demetrović izjavio: »Ne ćemo frontova, nego ravnopravnost. Mi želimo, da se do najmanjih sitnica provede jednakost i ravnopravnost. Vladajte vi, ali samo vladajte dobro. Ne ćemo mi hegemonističku vladu!«

Istoga je dana na toj sjednici Pavle Radić progovorio ovako: »Naši nam politički protivnici predbacuju da se Hrvatska seljačka stranka danas nalazi na istoj liniji s onima, od kojih se prije razlikovala. Ali ja ističem, da između nas nema nikakve razlike u pogledu državnog uređenja. Zato ja mislim, da su ovu polemiku o frontovima započeli beogradski politički krugovi, koji su zabrinuti radi prikupljanja naših političkih snaga. Naša zadaća nije izvršena. Premda mi Prečani i vi Srbijanci govorimo istim jezikom, ipak mi sve drugačije razumijevamo. To je po mojem shvaćanju razlog naših nesuglasica i sukoba. — Mi slušamo, kako vaši ljudi izlaze s parolom nacijonalizma.
Ali mi vidimo, da ovi ljudi vode računa samo o srbijanskom nacijonalizmu. Ako se s nama; koji smo izvan Srbije, hoće govoriti s visine, onda se mora govoriti širokogrudno i s visine jednog Pijemonta. Mi smo do sada u svakom pogledu vidjeli sve, samo ne taj Pijemont i tu širokogrudnost. Mi činimo front, koji u toj državi vidi novu državu, a vi činite drugi front, koji pravi razliku između predkumanovske Srbije i ostalih krajeva.«

## NESLOGA MEĐU HRVATSKIM POLITIČARIMA

Početkom god. 1928. pisale su novine, da će u klubu Hrvatske Seljačke stranke doći do preloma. Neki su naime narodni zastupnici prigovarali tomu, što od svojih zastupničkih dnevnica moraju svaki mjesec dati 3000 dinara za »Hrvatski seljački dom« u Zagrebu. Drugim pak zastupnicima bijaše krivo, što se Radić okružio takvim ljudima, koji nisu bili simpatični većini zastupnika. Ovi su zastupnici željeli, da se Radić oslobodi od utjecaja neposredne svoje okoline, čiji da rad nije od koristi, niti hrvatskom narodu niti Hrvatskoj seljačkoj stranci. Bilo je i takvih zastupnika, koji su u duši svojoj žalili, što se Radić tako povezao s Pribićevićem, kojega Hrvati još od g. 1918. smatraju najvećim svojim neprijateljem. Ovi zastupnici nisu mogli zaboraviti strašne progone, koje su Hrvati od Pribićevića i Vildera pretrpjeli prigodom »Obznane« g. 1925. Tako se malo po malo u klubu Hrvatske seljačke stranke stvorila grupa nezadovoljnika. Novine su objavile, da se među ovim nezadovoljnicima nalaze narodni zastupnici: dr. Ljudevit Kežman, Nikola Preka, dr. Ivan Švegl, Mate Klarić, dr. Ivan Banković, Stjepan Kukelj, dr. Filip Markotić, Ivan Kraljić i profesor Krpan, a glavni da su vođe Nikbla Preka i dr. Kežman.

Radikali su odmah počeli razmišljati o tom, kako bi proveli novi raskol u Hrvatskoj seljačkoj stranci. Beogradski je dnevnik »Vreme« tvrdio, da su nezadovoljni zastupnici podnijeli Radiću »memorandum«, u kojem da su iznijeli svoje prigovore. Ova je intriga imala za posljedicu napadaje na dra Kežmana u Radićevom tjedniku »Domu« i u dnevniku »Narodnom Valu«, što ga je izdavala Hrvatska seljačka stranka. Ipak se posredovanjem Nikole Preke naskoro primiriše svi narodni zastupnici HSS, za koje se govorilo i pisalo, da su nezadovoljni s radom stranke, a 11. siječnja 1928. dano je dru Kežmanu pravo, da pobije napadaje u »Domu« i u »Narodnom Valu«. Zastupnici su shvatili, da bi ma kakav razdor u Hrvatskoj seljačkoj stranci poslužio samo beogradskim vlastodršcima.

Na sjednici Oblasne skupštine u Zagrebu 3. siječnja 1928. prigovorio je pravaški zastupnik Stjepan Javor načinu, kako je oblast podijelila novčane pripomoći pogorelcima u Salopek selu

kod Ogulina. Javor predbacuje, što se ta pripomoć dijelila samo pristašama »Hrvatske seljačke stranke«. Radi toga je na sjednici nastala velika uzrujanost. Seljaci su na Javora najprije vikali, a onda su ga htjeli i zlostavljati. Sjednica je prekinuta, a kad je nastavljena, prisiljen je Javor, da uz oštre prosvjede napusti hrvatsku sabornicu. Sutradan je iz sjednice silom odstranjen federalistički zastupnik Josip Krčelić, koji je u raspravi o proračunu Zagrebačke oblasti rekao: »Ovaj proračun nije drugo, nego li kontribucija grada Zagreba Radićevoj stranci.«

## GOVOR DRA ANTE PAVELIĆA O KONTRIBUCIJI

U Zagrebu je 8. siječnja 1928. u dvorani »Music-Hall« održana skupština »Hrvatskoga Bloka«. Na toj skupštini, kojoj je prisustvovalo 1500 zagrebačkih građana, govorilo se protiv porezne i prosvjetne politike beogradske vlade prema Zagrebu i prema hrvatskom narodu. Tom se prigodom narodni zastupnik dr. Ante Pavelić osvrnuo na proračun, što ga je beogradska vlada predložila za razdoblje od 1. travnja 1928. do 31. ožujka 1929. Dr. Pavelić je rekao:

»Neposredni su porezi u tom proračunu predviđeni sa svotom od 992 milijuna dinara, od čega će Srbija s Macedonijom i Crnom Gorom platiti 248, a prečanski krajevi 744 milijuna dinara. Posebni neposredni porezi i prirezi imaju državi donijeti dinara 107,830.500 u Srbiji, Macedoniji i Crnoj Gori, a 389,593.800 dinara u prečanskim krajevima. U ime trošarine će se u prečanskim krajevima ubrati 650,400.00 dinara, a u Srbiji, Macedoniji i Crnoj Gori samo 162,600.000 dinara. Razne će pristojbe (takse) donijeti 844.144.000 dinara u prečanskim krajevima, a 211,036.000 din. u Srbiji, Macedoniji i Crnoj Gori. U ime carina ubrat će se dinara 1.276.828.000 u prečanskim krajevima, a 311,772.000 dinara u Srbiji, Macedoniji i Crnoj Gori. Za monopole je predviđeno, da će u prečanskim krajevima donijeti 1.340,469.095 dinara, a u Srbiji, Macedoniji i Crnoj Gori 446,823.031 dinar. Na račun utjerivanja zaostalih poreza i prireza očekuje se u prečanskim krajevima 75, a u Srbiji, Macedoniji i Crnoj Gori 25 milijuna dinara. U svemu predviđa proračun 4.111,841.095 dinara dohotka iz prečanskih krajeva, a 1.132,231.031 dinar iz Srbije, Macedonije i Crne

Gore. Prema tomu je Srbija s Macedonijom i Crnom Gorom u prihodima države iskazana s 21.78 postotaka, dok će 78.22 postotka morati pridonijeti prečanski krajevi, t. j. Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Bosna, Hercegovina, Slovenija, Bačka, Banat i Baranja. To znači, da prečanski krajevi moraju tečajem naredne proračunske godine u državnu blagajnu uplatiti preko tri četvrtine svih daća, dok Srbija s Macedonijom i Crnom Gorom ne će pridonijeti niti jednu potpunu četvrtinu. A kako će se taj novac trošiti? Mogu reći, da postoji upravo obrnuti razmjer između onoga, što prečanski krajevi daju, i onoga, što primaju. Koliko prečanski krajevi više daju, toliko manje primaju.

Svi mi osjećamo, da je to kontribucija, koja je hrvatskomu narodu nametnuta. Treba dakle birati sredstva za naš otpor. Zar bi to imao biti »Prečanski front«? Nipošto, jer je Prečanski front običan švindl (prijevara). Na vrbovu se klinu ne voze kola! Taj vrbov klin je Stjepan Radić, a zabijač toga klina u hrvatski narod je Svetozar Pribićević. Prečanski je front švindl, kao što je bilo švindl i »Narodno vijeće« od g. 1918. Stoga ne ćemo poći u redove Prečanskoga fronta, već u redove »Hrvatskoga fronta«. Nema nikoga, koji ne bi mogao vjerovati, da hrvatski narod ne će moći izvojevati svoju slobodu i postići to, da bude gospodar u svojoj kući. Varaju se oni, koji misle, da bi se sadašnje stanje u državi SHS moglo popraviti ljupkim riječima. Srbijancima vrijedi ova država samo tako dugo, dok je mogu pljačkati. Onog časa, kad im više ne bude mogla služiti ovim ciljevima, oni će ju sami uništiti.«

## REZOLUCIJA SELJAČKO-DEMOKRATSKE KOALICIJE

Zastupnici Seljačko-demokratske koalicije održaše 21. siječnja 1928. u Zagrebu zajedničku sjednicu klubova Hrvatske seljačke stranke i Pribićevićeve demokratske stranke. Tom je prigodom jednoglasno (aklamacijom) primljena rezolucija, koja glasi ovako:

»1. Seljačko-demokrat. koalicija — prema svim drugim parlamentarnim strankama i prema svim drugim političkim faktorima — jedna je cjelina u parlamentu i izvan njega, te svatko,

tko hoće s njom stupiti u doticaj ili suradnju, može to učiniti s s njom samo kao s jednom cjelinom. Isto tako i ona samo kao jedna cjelina stupa u doticaj ili traži suradnju drugih parlamentarnih i političkih faktora. U njezino ime razgovaraju ili pregovaraju ili rade njezini predsjednici zajedno, a kada je to nemoguće, onda svaki od njih za se.

2. Seljačko-demokratska koalicija traži kao i prije vladu parlamentarne koncentracije svih stranaka i grupa, koje su za praktično vođenje našeg ustava i za provedbu utvrđenih načela parlamentarizma. Kao najsigurniji put k toj koncentraciji smatra (koalicija) onaj postupak, što ga je poznatim pismom svoje obadvojice predsjednika 22. listopada 1927. predložila g. Ljubi Davidoviću, — a koje je potpisao i predsjednik zemljoradničkoga kluba, — gdje je ujedno označen aktuelni program koncentracije.

3. Ostajući kod toga mi sa zahvalnošću primamo i pozdravljamo prijedlog predsjednika Demokratske zajednice g. Ljube Davidovića za koncentraciju, ali samo za takovu, koja će i po svojim nosiocima i po sastavu nove vlade dati potpuno jamstvo, da će se provesti ne samo jednostrana porezna ravnopravnost, nego i ravnopravnost na svim područjima javnoga života. Tom koncentracijom treba da se sadašnji prijedlog državnoga proračuna — u smislu te potpune ravnopravnosti — s obzirom na preteško stanje svih privrednih grana sasvim preradi i onda ponovno predloži parlamentu. Ujedno se tom koncentracijom mora provesti temeljita promjena sadašnjega sistema vladanja, poimence: u državnoj administraciji njezinom depolitizacijom; u narodnoj samoupravi njezinim proširenjem u financijama, te potpunim osiguranjem od zahvata državnih vlasti; napokon bezodvlačnom i uspješnom prehranom naroda, pa takvom privrednom, carinskom i tarifskom politikom, koja je u skladu sa seljačkim karakterom naše države. Koncentracija narodnih snaga s ovim ciljem i s ovim zadatkom potrebna je naročito zato, što je stvaranje fronta srbijanskih stranaka u vladi — sa separatističkom politikom te vlade — izazvalo pokret nezadovoljstva u ostalim krajevima, koji predstavljaju ogromnu većinu zemlje, te njihovo organiziranje za borbu, koje se organiziranje sa službene strane proglašuje za »Prečanski front«,

premda je to samo obrana tih krajeva protiv neravnopravnosti, eksploatacije i hegemonije.

4. Obzirom na sve, što je spomenuto, — a naročito na žalosnu i strašnu činjenicu, da našemu narodu u čitavim krajevima prijeti smrt od gladi, pa da je narodna porezna snaga u jednoj godini podbacila za cijelu milijardu, te napokon jer nam je vanjski položaj vrlo ozbiljan, — smatramo apsolutno potrebnim, da se vlada narodne koncentracije sastavi još prije proračunske rasprave. U tome očekujemo od g. Ljube Davidovića brze i odlučne korake, sporazumno s vođama Seljačko-demokratske koalicije i s predstavnicima ostalih parlamentarnih grupa, koje bi trebale ući u koncentraciju.

5. Za slučaj, da ova koncentracija ne bude provedena prije proračunske rasprave, Seljačko-demokratska koalicija skida sa sebe svaku odgovornost za to, što će morati svoju borbu u parlamentu do skrajnosti pooštriti i što će tu borbu morati prenijeti u narod, pa što će biti prisiljena, da upotrijebi još neka — u zapadnoj demokraciji već prokušana — oštra sredstva, s kojima će u slučaju potrebe upoznati javnost u pravo vrijeme. Seljačko-demokratska koalicija ne će tu svoju borbu organizirati samo u tako zvanim »prečanskim« krajevima, nego će svojim organizacijama obuhvatiti također Staru Srbiju i Makedoniju, koje želi državi priljubiti slobodnim životom i naprednim ustanovama, a isto tako i u bivšoj predkumanovskoj kraljevini Srbiji, koja će — svi jesna svojih svijetlih tradicija — razumjeti našu borbu i dati joj svoju punu potporu.

6. Ne isključujući iz parlamentarne koncentracije nijednu parlamentarnu stranku, naglašujemo, da za puni demokratski i parlamentarni režim smatramo za potrebno, da nosioci ove koncentracije budu u prvom redu one stranke, — dotično grupe iz svih stranaka, — koje su kod prošlih izbora izabrane slobodnom voljom naroda.«

Sutradan — u nedjelju 22. siječnja 1928. — održaha je u velikoj dvorani tadašnjega »Zagrebačkoga zbora« zajednička skupština Hrvatske seljačke stranke i Samostalne demokratske stranke. Skupštinu je otvorio odvjetnik i narodni zastupnik dr. Stjepan

Košutić, a predsjedao joj je odvjetnik dr. Ljuba Tomašić. Prvi je govorio Slovenac dr. Albert Kramer, drugi Srbin Svetozar Pribićević, a treći je govorio Hrvat Stjepan Radić. Najdulje je govorio Pribićević, koji je raskrinkao srpsku pripovijest o bitci na Kajmakčalanu. Pribićević je naime iznio činjenicu, da su Njemačka, Bugarska i Austro-Ugarska na Solunskom frontu imale 279 bataljuna, a njihovi protivnici, t. j. Engleska, Francuska, Italija, Grčka i Srbija 264 bataljuna -vojnika. Od toga je Srbija postavila 55 bataljuna u brojčanoj snazi od 28.000 ljudi, ali se među ovima nalazilo 8000 hrvatskih dobrovoljaca, koji su došli iz Amerike. Pribićević je tvrdio, da mu je ove podatke 16. prosinca 1918. dao Nikola Pašić, a ovjerovio ih je sam vojvoda Mišić. Iste je ove brojeve citirao također general Pešić, šef srpskoga generalštaba, kad je predavao o proboju kod Kajmakčalana. O tom proboju najviše govore oni Srbijanci, koji tada nisu bili na Solunskom frontu, nego se zabavljahu u Parizu i na francuskoj Rivijeri.

Kraljica je Mariola 19. siječnja 1928. rodila drugoga sina, koji je na krštenju — po savjetu ministra predsjednika Vukićevića — dobio ime Tomislav. Krštenje je obavljeno 25. siječnja u prisutnosti većeg broja političara, među kojima se nalazio i Stjepan Radić. On je bio pozvan na svečani objed, koji je održan iza krštenja. Tom se prigodom Radić srdačno razgovarao s Veljom Vukićevićem. Poslije objeda ostao je Radić kod kralja Aleksandra u audijenciji, koja je potrajala čitav sat. Kralj je tom prigodom izrazio želju, da Radić uđe u vladu, koja će biti znatno promijenjena. Odmah se u Beogradu govorilo, da će Hrvatski seljački klub dobiti 3 ministra, jer da će Pavle Radić postati ministrom poljoprivrede, ing. August Košutić ministrom socijalne politike, a dr. Ivan Krajač ministrom trgovine.

## PONUDA RADIĆU DA UĐE U VLADU

Vukićeviću bijaše stalo do toga, da Radića odijeli od Pribićevića, pa da Hrvatska seljačka stranka stupi u vladinu većinu i da sudjeluje u vladi. Istodobno je Vukićević nastojao, da ulaskom Hrvata u vladu onemogući akciju Ljube Davidovića, koji će time u samoj demokratskoj stranci biti gurnut u pozadinu. Zato

je Vukićević 26. siječnja 1928. pozvao Radića na sastanak, koji je potrajao dulje vremena. Tom je prigodom Vukićević ponudio Hrvatskoj seljačkoj stranci 3 ministarska rezora, i to: agrarnu reformu, trgovinu i socijalnu politiku. Radić je zatražio 5 rezora, i to mnogo značajnijih od onih, koje mu je ponudio Vukićević, naročito pak ministarstvo financija. Zatim je Radić zahtijevao, da .se revidira cijeli radni program vlade, osobito pak predloženi proračun u kojem treba zadovoljiti i potrebe prečanskih krajeva, jer su ovi krajevi posve zanemareni u sadašnjem proračunu. Napokon je Radić zatražio, da uz HSS bude u vladu primljena i SDS.

Radić je poslije toga sastanka sazvao zajedničku sjednicu Seljačko-demokratske koalicije, na kojoj je izvijestio o svojim pregovorima s Vukićevićem. S ove je sjednice Radić još istoga dana pod večer upravio Vukićeviću ovu pismenu poruku:

»G. predsjedniče! Kod razgovora o ulasku Seljačko-demokratske koalicije u koncentracijonu vladu pod Vašim predsjedništvom, Vi ste odmah u početku izjavili: »Primam samo HSS. Nikako ne primam SDS, jer to za mene nije nikakva stranka, nego frakcija.« Vi niste nimalo uvažili moju informaciju, da se ne radi i ne može raditi o jednoj ili drugoj stranci posebno, nego o njihovoj koaliciji, koja je jedna cjelina prema svim drugim strankama i faktorima. Nimalo niste uvažili ni to, da je ta Seljačko-demokratska koalicija primljena i odobrena od hrvatskoga i srpskoga naroda u Hrvatskoj i u ostalim prečanskim krajevima, i to tako oduševljeno i jednodušno, da će se ta koalicija prije pretvoriti u jednu jedinstvenu stranku, nego li da se razbije. Vi ste nadalje na glavni uvjet za naš ulazak u proširenu vladu, — da naime jedan od naših zastupnika preuzme ministarstvo financija, — rekli, da o tome sada ne može biti ni govora, pa bi se o tomu moglo govoriti istom onda, kada bi sadašnji ministar financija radi bolesti eventualno dao svoju ostavku. Na moj upit, šta ste predvidjeli za neke velike župane, s kojima je narod do skrajnosti nezadovoljan, — primjerice sa splitskim velikim županom Perovićem, — kazali ste: »Nemojte stavljati uslove, jer što se uslovljuje, to se ne izvršuje«. Nato ste odmah sami izjavili, da je ulazak HSS apsolutno uvjetovan time, da ja lično uđem u Vašu vladu. Konačno sam se iz cijeloga poldrugsatnog razgovora uvje-

rio, da bi naš — a napose moj — položaj u Vašoj vladi bio mnogo teži i gori, nego što je bio on u vladi blagopok. Nikole Pašića i u vladi g. Nikole Uzunovića. Zato mjesto da primim dužnost, ja Vam poslije savjetovanja sa svojim saveznicima i suradnicima pismeno javljam, da je svaki naš daljnji razgovor o ulasku u Vašu vladu bespredmetan. S poštovanjem Stjepan Radić.«

## KRIZA BEOGRADSKE VLADE GOD. 1928.

Međutim je Ljuba Davidović u demokratskom klubu poveo akciju, da svih 5 demokratskih ministara podnese ostavku, pa da se stvori nova koncentracijona vlada. To je ponukalo radikale, da 1. veljače opet započnu pregovore s Hrvatskom seljačkom strankom, koja bi u vladi zamijenila demokratsku zajednicu. Radićevci su zatražili 5 ministarskih rezora, i to: financije, poljoprivredu, agrarnu reformu, šume i rude, te pravdu; zatim državne podsekretare u ministarstvu prosvjete i unutrašnjih djela (potonji bi imao punu vlast na teritoriju Hrvatske, Slavonije i Dalmacije); napokon da se iz redova Seljačko-demokratske koalicije imenuju svi veliki župani u oblastima Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, te za Mostarsku i Travničku oblast. Ipak nije u tom pravcu ništa odlučeno.

U to je 4. veljače 1928. došlo do sukoba između Stjepana Radića i ministra unutrašnjih djela Čede Radovića. Povodom naime nasilja, što ga 26. prosinca 1927. izvedoše oružnici u selu Desni kod Metkovića, stavio je Radić u Narodnoj skupštini hitan prijedlog: »Pozivamo ministra unutrašnjih djela, da bezodvlačno, t. j. za tri dana izda naredbu svojim velikim županima i sreskim poglavarima, da u nijednom slučaju nikoga ne kazne — ni na kakav način — po bivšim carskim austrijskim uredbama (Bachovim patentima). Tko to ipak počini, bit će protiv njega povedena istraga, da se ogriješio o ustav, te će biti najblaža kazna: otpust od službe.« Ministar se protivio hitnosti toga prijedloga, koji je nato i odbijen glasovima radikala, Slovenaca, muslimana i 20 demokrata grupe Marinkovićeve. Prigodom same rasprave o tom prijedlogu Radić se tako ražestio, da je ministru doviknuo: »Vi ste politička gamad. Vi lažete! Hoćete li, da Vas zgrabim za uši i da Vas izbacim napolje?«

Iza debate, koja je potrajala 3 dana, došlo je 1. veljače 1928. u demokratskom klubu do glasovanja. Od 61 narodnoga zastupnika bijaše na sjednici prisutno 59. Davidović je na glasovanje predložio ovu rezoluciju:

»Pošto je konstatirano, da je teško stanje u zemlji hrđavo, a privreda u pogledu pravnoga poretka u krizi, te su čitavi dijelovi naroda u nevolji, a da za 10 mjeseci nije današnja vlada donijela nijedne reforme ni olakšanja, istaknuo je kongres demokratske stranke kao potrebu koncentraciju nacijonalnih snaga uopće i kao prirodan put u tomu: vezivanje, koje treba da toj grupaciji dade demokratska stranka, pa radnu sposobnost, a u prvom redu koncentraciju demokratskih elemenata. Ižvršujući odluku kongresa demokratske stranke, traži demokratski klub, da predsjednik kluba Ljuba Davidović nastavi i ubrza pregovore sa svim parlamentarnim grupama u cilju stvaranja mogućnosti za obrazovanje koncentracijone vlade, koja bi zamijenila današnju vladu. U tu svrhu neka demokratski predstavnici u vladi stave svoje položaje na raspoloženje predsjedništvu kluba, koji će izmjenu misli nastaviti s predstavnicima Seljačko-demokratske koalicije.«

Za ovu je Davidovićevu rezoluciju glasovalo 36 zastupnika, a protiv nje dr. Voja Marinković s još 21 zastupnikom, dok se jedan zastupnik suzdržao od glasanja. Time bijaše naloženo, da svi demokratski ministri podnesu ostavke, što su oni sutradan i učinili. Vukićević je neko vrijeme oklijevao, ali je ipak bio 8. veljače 1928. prisiljen, da kralju podnese ostavku cijele vlade. Na prijedlog dra Ninka Perića, predsjednika Narodne skupštine, povjerio je kralj Vukićeviću mandat za sastav šire koncentracijone vlade. On je odmah pozvao k sebi na sastanak Ljubu Davidovića i Stjepana Radića, kojima je ponudio ulaz u vladu. Kada su to odbili i Davidović i Radić, pošao je Vukićević u dvor, gdje je kralju vratio mandat. Nato je u dvor bio pozvan Stjepan Radić, koji je onamo pošao sa svojim sinovcem Pavlom 8. veljače kasno na večer. Tom je prigodom kralj povjerio Radiću sastav šire koncentracione vlade.

Radić je bio prvi Hrvat, koji je od kralja dobio mandat za sastav vlade. On je pregovarao s Ljubom Davidovićem, Jocom

Jovanovićem i Markom Trikovićem, koji su mu obećali svoju pomoć. Sastao se i s Veljom Vukićevićem, koji mu je odmah izjavio da »Radikalna stranka pridržava jedino za sebe vodeću ulogu u državi, pa da prema tomu samo radikal može biti predsjednik koncentracijone vlade.« Radić mu je odvratio, da radikalski klub broji faktično samo 109, a s Koroščevim Slovencima 130 zastupnika; naprotiv će Radića poduprijeti 85 zastupnika Seljačko-demokratske koalicije, 61 demokrat, 9 zemljoradnika i Nastas Petrović, što znači 156, a vjerojatno još 18 bosanskih muslimana i 6 Nijemaca, dakle u svemu 180 narodnih zastupnika.

Radikali su 9. veljače poslije podne otklonili Radićev poziv za sudjelovanje u vladi. Oni su na prijedlog Velje Vukićevića zaključili, da radikalski klub pristaje na formiranje jedne koncentracijone vlade pod uslovom, da vodstvo ili predsjedničko mjesto dobije jedan radikal, jer takvo mjesto pripada Radikalskoj stranci s obzirom na njezin parlamentarni položaj.

Sutradan je o podne umro radikalski narodni zastupnik Ljuba Jovanović, koji je dugo ležao od udara kapi. S njim je nestalo jedinoga radikala, koji je iza smrti Stojana Protića vodio prema Hrvatima razboritu politiku, jer je kao rođen Bokelj bolje razumio Hrvate.

Dok je Ljuba Jovanović umirao, Radić je bio u dvoru, gdje ie kralju izvijestio o svojem neuspjehu oko sastava koncentracijone vlade uslijed otpora Velje Vukićevića. Nato je kralj u dvor pozvao Ljubu Davidovića, pa je njemu ponudio sastav koncentracijone vlade. Davidović je kralja zamolio, da ga poštedi od toga posla, koji — iza odluke radikalskoga kluba — ne može izvesti. Kralj je sutradan (11. veljače) povjerio sastav koncentracione vlade dru Ninku Periću. On je k sebi na pregovore odmah pozvao Stjepana Radića, koji mu je izjavio, da pristaje na ulaz u vladu, ali pod uvjetom, da bude primljena cijela Seljačko-demokratska koalicija. (Radić je naime doznao, da radikali ne žele u vladu primiti Pribićevića i njegovu Samostalnu demokratsku stranku). Radić je za SDK zatražio 5 ministarstva, poimence: financije, pravdu, poljoprivredu, agrarnu reformu, te šume i rude. Perić je iza toga razgovarao s Davidovićem, Pribićevićem, Hrasnicom, Korošcem i Jocom Jovanovićem. On je o svemu 12. ve-

ljače izvijestio radikalski klub, koji je odlučno odbio Radićeve uvjete. Kako Radić nije htio popustiti, pošao je Perić 12. veljače na večer u dvor, gdje je kralju vratio mandat. Nato je kralj još iste večeri povjerio Vukićeviću mandat za sastav radne koalicijone ( a ne koncentracijone) vlade.

Vukićević se odmah sporazumio sa Slovencima, Nijemcima i s bosanskim muslimanima, uslijed čega je u vladinu grupu sabrao 156 narodnih zastupnika. Nato se počeo natezati s demokratima. Ovi su za sebe tražili ministarstvo unutrašnjih djela, čemu se odlučno opirahu radikali. Napokon se sporazumješe tako, da to ministarstvo dobije Slovenac dr. Korošec. Nato je kralj od Vukićevića tražio, da u radnu vladu uzme Seljačko-demokratsku koaliciju. Pribićević se odlučno protivio sudjelovanju SDK u vladi, kojoj na čelu stoji Vukićević. On je to izjavio i kralju prigodom svoje audijencije 18. veljače. Kralj je sutradan k sebi pozvao Stjepana Radića, koji je također otklonio Vukićevićevu osobu, te je kralju predložio, neka sastav koncentracijone vlade povjeri kojoj ličnosti izvan parlamenta.

Naskoro se u Beogradu pročulo, da Radić i Pribićević svjetuju kralju, neka sastav koncentracijone vlade povjeri vojvodi Stepi Stepanoviću. Kralj je mjesto toga dao 20. veljače dru Voji Marinkoviću mandat za sastav koncentracijone vlade. Marinkoviću se opriješe radikali i Seljačko-demokratska koalicija. Zato je on već 21. veljače na večer vratio kralju mandat.

## BORBE U NARODNOJ SKUPŠTINI

Napokon se kralj 22. veljače odlučio, da sastav radne vlade (bez sudjelovanja Seljačko-demokratske koalicije) povjeri Velji Vukićeviću, kako bi se mogao pravodobno u Narodnoj skupstini proturati proračun. Vukićević je postao ministrom predsjednikom, Marinković je dobio ministarstvo vanjskih posala, Korošec ministarstvo unutrašnjih djela, Milan Grol m. prosvjete, Milan Simonović m. vjera, dr. Vlada Andrić m. agrarne reforme, Svetislav Stanković m. poljoprivrede i voda, Čeda Radović m. socijalne politike, dr. Popović m. narodnoga zdravlja, Vlajko Kocić m. pošta, Aca Mijović m. šuma i ruda, dr. Ilija Šumenković

m. za izjednačenje zakona, Petar Marković m. građevina, Bogdan Marković m. financija, Milorad Vujičić m. pravde, dr. Mehmed Spaho m. trgovine, general Milosavljević m. saobraćaja, a general Hadžić ministarstvo vojske.

Tako je država HSH opet dobila vladu, u kojoj nije bilo nijednoga Hrvata. Dotadašnji »predstavnik Hrvata« dr. Grga Anđelinović, koji je u demokratskom klubu bio u grupi Voje Marinkovića, optužio je Ljubu Davidovića kao glavnog krivca, što sada u novoj vladi nema nijednog Hrvata. Davidovića je napao i Pribićević zato, što je taj sporazum s Vukićevićem nazvao »tvrdim gradom, koji nitko ne može razoriti.« Pribićević je novinarima izjavio: »Protiv ove druge vlade Vukićevića, koja će se u našoj javnosti shvatiti kao provokacija (izazov), poduzet ćemo najoštriju borbu u parlamentu i izvan njega.«

Od sada više nema mira u javnom političkom životu SHS. Prva je borba započela već 29. veljače 1928. u Narodnoj skupštini, kad je Sava Kosanović iznio neke strahote o beogradskoj »Glavnjači«, t. j. o zatvorima uprave grada Beograda. Ministar ie Korošec odgovorio, da »svagdje ima izvjesnih ekscesa i ogrešenja o zakon.« Radi toga dođe do sukoba između Korošca i Stjepana Radića, koji mu nije dao dalje govoriti. U taj sukob se umiješaše drugi zastupnici, pa i ministar Vlajko Kocić, koji je izazvao dr. Ivana Pernara u borbu na šake. Naskoro se svađa razvila u tučnjavu, u kojoj od vladinih pristaša sudjelovahu: Agatonović, Cvetković, Milutinović, Sretenović, Tešman, Nikolić i Tomo Popović, a od Hrvatske seljačke stranke: Pernar, dr. Vladko Maček, te Stjepan i Pavle Radić. Prvi je udarac zadao Popović, i to Pernaru u trbuh. Pernar se od boli malo savio, ali se brzo uspravio, kad je vidio, da na nj ide glasoviti razbijač: četnik vojvoda Lune Jovanović, narodni zastupnik iz Kruševca. Pernar ga je dočekao i šakom udario po vilici toliko snažno, da je Luni odmah potekla krv. Nato Lune izvuče iz džepa revolver, ali ga radikali razoružaju te izvlače iz gužve. On onako krvav i u licu izgreben trga se i viče, da će već obračunati s Pernarom. Ministri Kocić i Simonović također su spremni za borbu. Slovenci iz svojih klupa stalno viču: »Udri!«, ali nijedan od njih ne izlazi iz klupe, da se tuče. Na glave zastupnika, koji se tuku, doletjelo je nekoliko stolaca. Skupštinski su podvornici zatvorili vrata, jer je nastala opasnost,

da će u toj tučnjavi sudjelovati i ljudi, koji su na galeriji digli paklenu buku. Vojvoda Lune još se uvijek nije umirio. On je opet priskočio k Pernaru, kojemu je doviknuo: »Ja Vam toga ne ću zaboraviti!«

Kada se sjednica nastavila, predložio je dr. Ninko Perić, da se Stjepan Radić isključi iz Narodne skupštine s 3 sjednice. Većina je prihvatila taj prijedlog. Radi toga je sutradan Seljačko-demokratska koalicija izostala iz Narodne skupštine, a Radić je pošao kralju, kojemu se pritužio na postupak vladine većine.

U odsutnosti narodnih zastupnika SDK započela je 2. ožujka 1928. specijalna rasprava predloženog proračuna o ministarstvu pravde. Tom je prigodom progovorio zagrebački narodni zastupnik dr. Ante Pavelić. On iznosi teško stanje pravosuđa u Hrvatskoj, gdje je pravo kapituliralo. »U tom je pogledu Hrvatska bila prije g. 1918. u sretnijem položaju, jer je pravosuđe potpuno funkcijoniralo. Danas je u Hrvatskoj nemoguće sudovanje, jer sudovi nemaju niti prostorija, u kojima bi uredovali. Od g. 1918. nije u Hrvatskoj podignuta nijedna zgrada za sudske potrebe unatoč toga, da je Hrvatska u tih 8 godina porezima i nametima iscijeđena kao limun. Ondje, gdje se sudovi nalaze u privatnim zgradama, tu se ne plaća stanarina tako, da su gotovo svi sudovi u parnicama sa svojim stanodavcima. Očajno je stanje sudaca obzirom na njihove materijalne prilike i obzirom na vršenje uprave nad njima. Ovakvim se režimom potkopavaju najviše institucije. Potkapa se ono, što bi svakomu građaninu moralo biti najsvetije. Nije dakle čudo, što iz svega toga rezultira, — te cijeli narod danas drži, — da je sud gotovo isto, što i policija, pa kako narod misli o policiji, tako misli i o sudovima. Vi kažete, da ste nas oslobodili. Pri tom mislite, da ste nas oslobodili od nekog robovanja. Ali hrvatski narod ima svoju svijest o svojoj prošlosti i o svojoj samostalnosti, pa to se ne da izbrisati. U toj svojoj svijesti hrvatski narod nastoji i radi o tome, da bude samostalan i da sam sebi gospodari.«

Zastupnici Seljačko-demokratske koalicije nisu 3 dana dolazili u Narodnu skupštinu iz solidarnosti sa Stjepanom Radićem, koji je bio 29. veljače isključen iz 3 sjednice. Kada se pak 3. ožujka 1928. vratiše u Narodnu skupštinu, pročitao je Svetozar

Pribićević ovu izjavu Seljačko-demokratske koalicije:

»Obzirom na sistematsko zapostavljanje svih prečanskih krajeva i naroda, što ga predstavlja SDK, te obzirom na napadaj na sjednici Narodne skupštine u obliku juriša na oba predsjednika SDK, i na poticaj članova vlade iz ministarskih klupa, kojim se članovima koalicije sprečavalo nesmetano vršenje zastupničke dužnosti, stvorila je SDK načelan zaključak, da će na to odgovoriti napuštanjem Narodne skupštine. Ali obzirom na sveukupni politički položaj, te na najviše narodne i državne interese, — a da se ipak u posljednji čas omogući temeljita promjena cijeloga režima, — odgađa se izvršenje ovoga zaključka. Povjerava se vodstvu SDK, da izabere vrijeme za izvršenje zaključka s time, da posebnim proglasom pozove sveukupni narod čitave države na najoštriju borbu protiv ovakovog režima, ovakove vlade i ovakove vladine većine.

Ostane li od državnog proračuna za g. 1928. još nešto na dnevnom redu Narodne skupštine, kada se zastupnici SDK vrate u Narodnu skupštinu, ne će oni sudjelovati u raspravi proračuna prihoda i rashoda (osim financijskoga zakona), jer nipošto ne će da svojim makar i djelomičnim sudjelovanjem kod ovakve proračunske rasprave i najmanje pokriju i opravdaju neviđeno gaženje glavnih i najvećih parlamentarnih prava: naime slobodnu i svestranu raspravu prihoda i rashoda, za koju su se slobodni i kulturni narodi kroz stoljeća borili jednako, pa i više, nego li za izborno pravo.

Tim povodom, što su Hrvatskoj i ostalim prečanskim krajevima — dakle dvjema trećinama države — nametnute milijarde novih državnih neopravdanih i nejednakih tereta, ovako nedostojno prokriomčarenih državnim proračunom, ne smatraju SDK, da su ovi (tereti) obvezni za krajeve i za narod, koji predstavljaju, dok se ne reparira ovako prokriomčareni proračun«.

Na sjednici Narodne skupštine od 13. ožujka 1928. opet je došlo do sukoba između radikala i zastupnika Seljačko-demokratske koalicije. U svojem se ogorčenju Stjepan Radić oborio na ministra Čedu Radovića, kojemu je doviknuo: »Vi ne možete biti ministar, jer ste ili neznalica ili varalica. Vi ste derište, a ne mi-

nistar. Vi ste tikva i lupež!« Naskoro je nastala svađa, koja se prometnula u tučnjavu između radikala i zastupnika SDK, radi čega je predsjednik dr. Ninko Perić prekinuo sjednicu. Kada je sjednica nastavljena, zaključila je vladina većina, da se Stjepan Radić opet isključuje iz 3 sjednice. Vlada je naime računala, da će se uslijed toga isključenja i svi zastupnici SDK apstinirati, te bi onda skupština nesmetano proturala i financi jalni zakon, kako je prije proturala proračun. Međutim su klubovi SDK iza sjednice zaključili, da će samo Radić izostati 3 dana iz Narodne skupštine, dok će ostali zastupnici SDK dolaziti na sjednice i voditi t. zv. tehničku opstrukciju.

Nešto je nasiljem a nešto i lukavošću pošlo beogradskoj vladi za rukom, da u Narodnoj skupštini protura svoj proračun za god. 1928.-9. Nato je Narodna skupština odgođena do 27. travnja 1928., te je ministar predsjednik Velja Vukićević pošao u Split, gdje se odmara za uskrsnih blagdana. Tamo se upoznao s nekim ličnostima, s kojima je pokušao, da u hrvatskim zemljama pomoću vlasti stvori novu stranku kao protutežu Seljačko-demokratskoj koaliciji. To bi imala biti »Hrvatska narodna stranka«, u kojoj bi jezgru činili hrvatski industrijalci, trgovci i novčari, a njima bi se priključilo i nekoliko zastupnika Radićeve stranke. Vukićević je odlučio, da će nekoliko članova nove stranke odmah uzeti u svoju vladu, kako bi se moglo reći, da su i Hrvati zastupani u njegovoj vladi. Istodobno će Vukićević maknuti oblasne župane u Zagrebu, Splitu i Sarajevu, koje će zamijeniti novi ljudi.

Kada su Vukićevića novinari u Splitu zapitali, kako li će na to reagirati Stjepan Radić, on je odgovorio, da je na vladi tim sigurniji, čim je Radić »nesređeniji«. Vukićević je zaista 18. travnja 1928. došao u Zagreb, gdje je razgovarao s radikalima i s nekim privrednicima. Ipak mu nije pošlo za rukom namjera, da stvori »Hrvatsku narodnu stranku«, jer su to spriječili pravaši i federalisti.

## SVAĐE MEĐU RADIKALIMA

Međutim je glavni odbor Radikalne stranke otvoreno stupio u opoziciju protiv beogradske vlade, te je već 11. travnja 1928. postavio zahtjev, da Vukićević podnese ostavku. Radikalski su nezadovoljnici tražili takvu situaciju, koja bi omogućila ulaz Seljačko-demokratske koalicije u vladu. Kako je nemoguća takva koncentracija, ako na čelu vlade ostane Vukićević, protiv kojega se SDK odlučno ograđuje, pomišljahu radikali na takvo lice izvan parlamenta. Njima se činilo, da bi za predsjednika koncentracijone vlade bio najpodesniji general Pero Živković, zapovjednik kraljeve garde. S ovom namjerom pođoše radikalski prvaci Boža Maksimović i dr. Momčilo Ninčić 25. travnja 1928. u Vrnjačku banju, gdje se tada na liječenju nalazio Živković. Oni su tamo vijećali sa Živkovićem i sutradan. Tim je povodom jedan od radikalskih nezadovoljnika ovako ocrtao položaj u Radikalnoj stranci:

»Današnje stanje ne datira istom od smrti pok. Nikole Pašića niti od početka vladavine Velje Vukićevića. Ono je daleko ranijeg datuma. Simptomi slabosti u velikoj Radikalnoj stranci toliko su se jasno ispoljili jošte za Pašićeva života, da ih je svatko mogao vidjeti. Zato su svi nesebični radikali bili svijesni onih poteškoća, koje će nastupiti iza Pašićeve smrti. Više nego li itko drugi najveću je muku mučio upravo sam Pašić u pogledu pitanja, komu li će ostaviti političko nasljedstvo Radikalne stranke. Zato je Pašić još godine 1925. pred petoricom svojih pouzdanika označio generala Petra Živkovića kao svojega najozbiljnijeg nasljednika na vodstvu Radikalne stranke. Ova je stvar bila u detalje utvrđena prije dvije godine, kad je Pašić radi liječenja dugo boravio u Karlovim Varima. Tada je čitav postupak za njezino ostvaranje bio utanačen do sitnice. Da je Pašić poživio do proljeća godine 1927., njegova bi se ideja tada oživotvorila. Ali Pašić je naglo umro već mjesec dana iza svoga povratka iz Češke u Beograd. Tako se pitanje o Živkovićevom vodstvu Radikalne stranke moralo odložiti, te je politički razvoj upućen na posve druge puteve.

Nesretne su borbe poslije smrti Nikole Pašića nastale za vodstvo u Radikalnoj stranci između pristaša Marka Trifkovića

i Nikole Uzunovića. Ove su borbe godine 1927. dovele do pogibeljnog pokušaja s Veljom Vukićevićem. Traženje nekih novih ličnosti — n. pr. s Mišom Trifunovićem ili s Momčilom Ninčićem — predstavljahu više njihove lične želje, nego li realne razloge državne i stranačke politike Radikalne stranke. Naprotiv kombinacija s Petrom Živkovićem znači danas u Radikalnoj stranci realan oslonac, i to ne samo za stabilizaciju države u svim granama narodnog života, već također najrealniju i najsigurniju stabilizaciju najstarije i najveće državotvorne stranke u našoj zemlji. Ličnost generala Petra Živkovića ima značiti koncentraciju svih grupa i svih jačih pojedinaca, te postavljanje svakoga na svoje mjesto u državi i u Radikalnoj stranci. Njegov dolazak za predsjednika koncentracione vlade ima značiti najozbiljniju koncentraciju svih plemenskih, vjerskih i političkih grupacija, koje sve zajedno mogu u najvećoj ozbiljnosti uspostaviti prijeko potrebnu unutrašnju harmoniju svih nacijonalnih elemenata. Time bi naša država mogla u inozemstvu ostvariti isto tako potreban prestiž naše još tako mlade i toli nesređene države. Pouzdano mogu ustvrditi, da je faktični današnji šef Radikalne stranke Aca Stanojević ne samo sav u ovim idejama, već da je on zauzet i za njihovo što brže realiziranje.«

Ipak je već početkom svibnja povedena akcija za izmirenje radikala. Ovu je akciju od strane Vukićevića vodio ministar Milan Simonović, a od strane glav. odbora dr. Milan Stojadinović, koji se više puta sastao s Vukićevićem. Naskoro se počelo govoriti, da će Stojadinović ući u vladu kao ministar saobraćaja. Došlo je i do sjednice radikalskoga kluba 11. svibnja 1928. Tom je prigodom Vukićević pobijao prigovore nezadovoljnika. On je prikazao političku situaciju, kakva bijaše na proljeće g. 1927., kad je on preuzeo vladu. Vukićević podsjeća na to, da je on naslijedio sedmu vladu Nikole Uzunovića, koji je svojim rekonstrukcijama izazvao velike trzavice u cijeloj državi, čemu je mnogo pridonio Stjepan Radić svojim izjavama. Sve je to presječeno dolaskom Vukićevićeve vlade. U svom je govoru Vukićević istaknuo, da on nikako ne može pristati na ulazak Seljačko- demokratske koalicije u vladu u takvoj situaciji, da bi ona bila glavni faktor u toj vladi.

Kakvih je sve radikala bilo u Narodnoj skupštini, najbolje

pokazuje govor narodnoga zastupnika Puniše Račića. On je 12. svibnja 1928. u sjednici otvoreno zatražio, neka se izvrši revizija Vidovdanskog ustava, i to tako, da država Srba, Hrvata i Slovenaca dobije ime »kraljevina Srbija«. Račić je svoj zahtjev završio riječima: »Ovako, kako je kod nas do sada išlo, ne valja — ili sam ja lud!«

## DJELANOST STJEPANA RADIĆA

Opravdano se može reći, da je Vukićevićeva vlada bila bez ugleda, bez programa, bez rada i bez ikakvog uspjeha. Ona je samo životarila, te se provlačila iz dana u dan. Vlada je od vremena do vremena doduše izlazila i pred Narodnu skupštinu gdje je uvijek kod glasovanja imala većinu, i to znatnu većinu. Pa ipak je svatko Vukićevićevu vladu smatrao još slabijom nego li bijaše i najslabija vlada Nikole Uzunovića. Autoritet državne vlasti srozao se upravo do ništa. Tragično je, da su tu vlast rušile same vlade i loši režimi.

Radić je u hrvatskim krajevima održao svake nedjelje mjeseca travnja i svibnja velike skupštine Seljačko-demokratske koalicije. Na tim se skupštinama oštro kritizirala politika beogradske vlade. Redovito je uz Radića govorio također Svetozar Pribićević. Radić je sredinom svibnja g. 1928. pošao također na kongres u Prag, gdje je raskrinkao prilike u Jugoslaviji. Ugodno se u Hrvatskoj dojmilo, što je Radić 14. svibnja — neposredno prije odlaska — izjavio: »Spremio sam se za Prag. Mi ćemo tamo najprije urediti, da ne bude više govora o »zelenoj internacijonali«. Ta je oznaka ili beznarodna ili protunarodna. Naročito je to zlo za male narode. Svaka je internacijoriala i u načelu i u ciljevima revolucijonarna. To je donekle potrebno manjinama i radničkom pokretu, jer su radnici na okupu. Ali seljaštvo je rastepeno. Zato revolucijonarne metode znače za seljaštvo smrt. Mi ćemo u Pragu utvrditi staru agrarnu demokraciju, a ne zelenu internacijonalu«. (Ovom je izjavom Radić sam osudio svoju politiku od godine 1924., kad je pošao u Moskvu i ondje obećao boljševicima, da će Hrvati stupiti u zelenu internacijonalu).

U Osijeku je 10. lipnja 1928. održana velika skupština Selja-

čko-demokratske koalicije na sokolskom igralištu iza izložbenog prostora. Tu je Stjepan Radić oštro govorio protiv nasilja i korupcije u Beogradu. Pribićević je pak istaknuo potrebu, da se promijeni Vidovdanski ustav. On je rekao, da »promjenom ustava treba osigurati ravnopravnost Srba, Hrvata i Slovenaca u državi.«

Sutradan je Stjepan Radić u Zagrebu održao sjednicu Oblasnog odbora, iza koje je izjavio, da cijelu državu treba podijeliti u četiri oblasti. Prvu bi oblast činila sjeverna Srbija, drugu južna Srbija (t. j. Macedonija sa Starom Srbijom), treću Slovenija, a četvrtu »Jadransko-podunavska oblast«, koju bi činile: Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Bosna, Hercegovina, Crna Gora i Vojvodina, t. j. sve prečanske zemlje osim Slovenije.

U sjednici Narodne skupštine od 12. lipnja zatražio je Pavle Radić, da se skupštinski zapisnik vodi i latinicom, a ne samo ćirilicom, i to ijekavštinom, a ne »beogradskim žargonom, koji je najpokvareniji od svih dijalekata«. Vladina je većina odbacila taj prijedlog. Sutradan je dr. Sekula Drljević u skupštini spomenuo ogorčenje, koje u prečanskim krajevima vlada protiv Cincarske hegemonije u Beogradu. Nato je ustao Puniša Račić, te je rekao: »Moram da se u ime Radikalne stranke i u ime cijeloga srpskog naroda ogradim od svih napadaja protiv Cincara, jer su Cincari najlojalnija i najvjernija manjina u ovoj državi. Cincari su primili srpske običaje, srpski jezik i krsnu slavu, a njihova prezimena svršavaju na ić. Tražim od predsjednika, da u buduće zaštiti Cincare od napadaja, koji se stalno ponavljaju. Konstatiram, da država treba da se zove Velika Srbija, jer će ona kao takova biti nepobjediva.«

U beogradskom »Jedinstvu«, koji se list smatrao organom Velje Vukićevića, izašao je 14. lipnja 1928. članak, u kojemu pisac otvoreno kaže: »Ako mislite, da netko ruši zemlju, onda je prva dužnost bila — i ona ostaje — da jednoga istoga dana ubijete i Svetozara Pribićevića u Beogradu i Stjepana Radića u Zagrebu. Žalim, što i danas sa mnogo više razloga u ovome času moram da ostanem pri istom ovom uvjerenju.« O tom se članku istoga dana povela debata na sjednici financi jalnoga odbora, gdje je dr. Ivan Pernar u uzrujanosti izjavio: »Ovdje nam

se prijeti ubojstvom. Neka se zna, da Velja Vukićević ima glavu i da ima sina. Treba i njih ubiti!«

Istoga se dana vodila burna rasprava u sjednici Narodne skupštine. Tamo je netko od radikala dobacio Hrvatima: »Hajde da vidimo, možete li vi bez nas Srba.« Nato je Stjepan Radić uzvratio: »Mi bez vas možemo, ali ne ćemo, jer smo za narodno i državno jedinstvo. Ali vi ne možete bez nas. Vi ste za jedinstvo radikalskih džepova sa državnom blagajnom!«

Opozicija je i narednih dana u Narodnoj skupštini uspješno vodila opstrukciju. Redovito se veći dio vremena gubio dugim primjedbama na sastav zapisnika prošle sjednice. Iza toga se pak redahu brojni najavljeni govornici za optužbu protiv bivšeg ministra pravde dra Dušana Subotića radi korupcije i zloporaba.

Opreka se između vlade i Seljačko-demokratske koalicije još pojačala 16. lipnja 1928., kada je Voja Marinković podnio Narodnoj skupštini tekst Nettunskih konvencija s popratnim pismom, u kojemu predsjednika dra Ninka Perića moli, da konvencije stavi na raspravu.

Uzalud je Ljuba Davidović 18. lipnja pokušao pomirenje između vlade i opozicije. On je u tu svrhu pozvao na sastanak sve šefove parlamentarnih grupa, pa je zamolio primirje, da se uzmognu provesti Nettunske konvencije. Radić je Davidoviću odmah doviknuo: »Možete nas pobiti i izbaciti, ali Nettunske konvencije ne ćete dobiti.« Nato su Radić i Pribićević napustili sjednicu parlamentarnih grupa. Istoga je dana Radić na sjednici Narodne skupštine prigodom glasovanja o tekstu zapisnika ustajanjem doviknuo vladinoj većini: »Hajde gore, dolje, stoko! Ne će tu biti ni srbijanske ni cincarske hegemonije.«

## SRBIJANCI PRIJETE HRVATIMA

Na sjednicama Narodne skupštine dolazilo je do neprestanih upadica i svađa. Pri tom su radikali i zastupnici SDK jedni drugima dobacivali razne uvredljive izraze. Radi toga su

mnogi radikali za vrijeme sjednice voljeli sjedjeti u bufetu ili šetati po hodnicima Narodne skupštine, nego li boraviti u samoj dvorani. To bijaše krivo Stjepanu Radiću, koji je na sjednici od 19. lipnja doviknuo: »Ako poslanici ne će dolaziti na rad, onda to nisu poslanici, nego stoka!« Radićeva je primjedba uzbudila radikale, naročito Tomu Popovića, koji je zavikao: »Ovdje će pasti glava i bit će krvi, ali onda ne će biti krivi Srbijanci!«

Na večer 19. lipnja predade Puniša Račić predsjedniku Narodne skupštine prijedlog, koji su uz njega potpisala još 23 narodna zastupnika svih vladinih grupa, te i Slovenac Pušenjak. Prijedlog je glasio ovako: »Danas 19. o. mj. u 6 sati popodne uzeo je Stjepan Radić u sjednici Narodne skupštine riječ na povredu poslovnika. Tom je prigodom uvrijedio većinu Narodne skupštine, nazivajući ju stokom. Da bi se očuvao ugled Narodne skupštine i njeno dostojanstvo kao i njenih članova, pa da bi se zaštitila čast od ovakvih uvreda, imam čast podnijeti vam prijedlog, da izvolite narediti, da se narodni zastupnik Stjepan Radić liječnički pregleda, pa da se utvrdi, da li je ili nije u normalnom stanju, jer su mu dosadašnji postupci takvi, da izazivaju jaku i opravdanu sumnju, da li je on normalan čovjek. Ako liječnički konsilium ne bude utvrdio, da je Stjepan Radić umno poremećen, onda tražimo, da se kazni najvišom kaznom, koju propisuje poslovnik Narodne skupštine. Ovaj prijedlog činimo kao hitan, da bi se izbjeglo neželjene događaje, koji inače moraju nastupiti uslijed ovakvog ponašanja Stjepana Radića — bez obzira, kakve li će posljedice nastupiti poslije toga.«

Prijedlog je Puniše Račića odbio predsjednik Narodne skupštine s navodom, da u poslovniku nema oslonca, po kojem bi se Stjepan Radić mogao poslati na motrenje. Iste je večeri prigodom govora dra Jurja Krnjevića došlo u Narodnoj skupštini do velike buke. Tom je prigodom Košta Timotijević nazvao Svetozara Pribićevića »bitangom«, našto je Pribićević doviknuo Timotijeviću: »Ti si najpokvareniji čovjek u Srbiji.«

## UMORSTVO HRVATSKIH NARODNIH ZASTUPNIKA

Čim je predsjednik dr. Ninko Perić 20. lipnja 1928. otvorio sjednicu Narodne skupštine, odmah su zastupnici Seljačko-demokratske koalicije prosvjedovali protiv toga, što su radikali Tomo Popović, Joca Selić i Puniša Račić zaprijetili, da će ubiti Stjepana Radića. Naskoro je opet došlo do sukoba između Hrvata i demokratskoga zastupnika vojvode Lune Jovanovića. Lune je Radićevcima prijetio i pozivao ih: »Priđite k meni, ako smijete!« Nato je u dvorani nastala silna buka, a Hrvati su vikali: »Oho! Lune prijeti. To je Čaruga!«

Nova je buka nastala, kad je Tomo Popović doviknuo Hrvatima: »Ja se vas ne plašim. Ja ću vam kazati isto, što sam i jučer kazao. Ako vaš vođa Stjepan Radić, koji bruka hrvatski narod, i dalje produži vrijeđanjem, ja vam jamčim, da će pasti njegova glava! Ja vam, gospodo, to kažem i ja od toga ne bježim. Ja vam to jamčim. Radić je većinu nazvao stokom. A ja mu kažem, da je on sa svojim nedresiranim i nevaspitanim poslanicima stoka!«

Predsjednik je Popovića radi ove prijetnje kaznio pismenim ukorom. Iza toga je uzeo riječ Puniša Račić, koji je uz ostalo rekao i tu prijetnju: »Izjavljujem pred vama svima, da nigda srpski interesi, kad ne pucaju puške i topovi, nisu više bili dovedeni u opasnost nego li sada. Gospodo! I kao Srbin i narodni poslanik, kad vidim opasnost prema svojoj naciji i otadžbini, otvoreno kažem, da ću upotrijebiti i drugo oružje, koje treba da zaštiti interese srpstva. Ima nekoliko godina, otkad je trebalo, da se naša država konsolidira. Kad je trebao naš narod da iskoristi, što je stekao u ratu svojim junaštvom i vjernošću prema saveznicima, dotle je jedan dio našega naroda upotrebljavao najgore klevete, da smeta sređivanje te izdaje interese našega naroda i ove naše države.«

Tečajem govora Puniše Račića digla se u dvorani velika graja. Kad je pak dr. Ivan Pernar doviknuo radikalima: »Opljačkali ste begove!«, izašao je Puniša Račić iz svoje klupe na desnici, te je pošao na govornicu sučelice Hrvatima. Tu je ruku stavio u džep, gdje je imao revolver, te se okrenuo prema pred-

sjedniku Periću i rekao mu: »Tražim, g. predsjedniče, da Pernara kaznite. Ako me vi ne zaštitite, sam ću ga kazniti.«

Na tu prijetnju nastade u dvorani vika. Čuju se prosvjedi pojedinih zastupnika. Ali Račić nastavi s prijetnjom riječima: »Tkogod bude pokušao, da se stavi između mene i Pernara, poginut će!«

U tom času izvadi Puniša Račić iz džepa svoj revolver (parabelum). Ministar Vujičić, koji je sjedio u ministarskoj klupi iza Račića, uhvatio ga je za ruku s namjerom, da spriječi pucanje. Istodobno je priskočio i ministar Kujundžić s jednakom namjerom. Ali Račić, koji je veoma jak čovjek, otrgne se ministrima i strahovit pucanj iz parabeluma odjekne u dvorani. Tane je pogodilo dra Pernara jedan centimetar iznad srca. Kada se Pernar srušio na klupu, naperio je Račić svoj parabelum na Stjepana Radića. To je opazio dr. Đuro Basariček, koji je skočio preko stenografskoga stola, da Račiću spriječi namjeru. Ali Račić se naglo okrene prema Basaričku, na kojega ispali parabelum. Tane pogodi Basarička u slabine tako, da je izašlo na lijevu lopaticu, te je Basariček odmah onesviješten pao na pod. Međutim je pred Stjepana Radića dojurio Ivan Granđa, da ga zaštiti svojim tijelom. No Račić opet ispali parabelum, te pogodi Granđu u ruku. Čim se Granđa srušio, nacilja Račić stoičkom mirnoćom na Stjepana Radića, kojega tane pogodi u trbuh. Sad je prema Puniši Račiću skočio Pavle Radić. Ipak se Puniša nije zbunio, nego je Pavlu Radiću dobacio: »Ha! Tebe sam i tražio!« I mirno nacilja parabelum na Pavla Radića, kojega pogodi jedan centimetar ispod srca tako, da se Radić odmah onesviješten srušio na pod. Kako je Svetozar Pribićević sjedio u klupi tik Stjepana Radića, držalo se, da će Puniša Račić šesti hitac opaliti na Pribićevića. To se ipak nije dogodilo, nego je Puniša iza tolikoga krvoprolića posve sabrano s revolverom u ruci izašao iz dvorane kroz t. zv. ministarsku sobu. Vidjelo se, da Puniša puca samo na hrvatske narodne zastupnike. Njegovi su hitci slijedili u razmacima od nekoliko časaka tako, da se cijeli zločin Puniše Račića zbio u jednoj — i to nepunoj — minuti.

Neki su ministri za toga pucanja sagnuli svoje glave pod klupe, jer nisu znali, ne će li na pucnjavu Puniše Račića odgovo-

riti pucnjavom hrvatski zastupnici. Pod klupe se zaklonila i većina narodnih zastupnika. Kad je prestala pucnjava, prišlo je ranjenicima u pomoć nekoliko zastupnika, koji su po zvanju bili liječnici. Drugi se zastupnici brzim koracima udaljiše iz Narodne skupštine. Ova je krvava drama tako strašno djelovala na sve zastupnike Seljačko-demokratske koalicije, da se činilo, kao da su izgubili dar govora. Naročito je Pribićević bio sav uplašen i gotovo shrvan od užasa. Stjepan Radić je neko vrijeme išao sam do hodnika, ali tu je posrnuo i srušio se; zato su ga njegovi drugovi smjestili u automobil, koji ga je odvezao u bolnicu. Onamo su preveženi također Granđa i dr. Pernar.

Basariček je ležao na podu između stenografskoga stola i prvih zastupničkih klupa. Odmah do njega ležao je i Pavle Radić prema malom izlazu, koji u dvorani klupe ljevice rastavlja od klupa desnice. Liječnici su odmah ustanovili, da dru Basaričku više nema pomoći. On je sav bio u lokvi krvi, koja mu je tekla iz slabina i iz lopatice. Liječnici su doduše stavili zavoje na obje rane, ali se Basariček uslijed gubitka krvi nalazio već u posljednjim trzajima, te je naskoro izdahnuo. Prisutni su govorili: »Šteta, što je stradao! On je bio i kao političar i kao novinar pošten čovjek!« Kada su pred Narodnu skupštinu došla ambulantna kola, prenijeli su u kola Pavla Radića, da ga voze u opću državnu bolnicu. Tom se prigodom Pavle Radić osvijestio i otvorio oči, te je slabim samrtničkim glasom rekao: »Lakše me nosite!« Ipak niti njemu nije više bilo pomoći, te je već putem do bolnice izdahnuo.

Svi su ministri bili neobično uzbuđeni. Kada su novinari zapitali ministra predsjednika Velju Vukićevića, što li on misli o zločinu Puniše Račića, on je odgovorio: »To je strašno! Tko može da govori u ovakvim momentima. Sazvao sam hitnu sjednicu vlade«. Na toj sjednici je vlada odlučila, da se istraga preda sudu, pa da se na državni trošak izvrši sprovod Pavla Radića i dra Đure Basaričkа, kao što i liječenje ranjenih zastupnika: podjedno će vlada Narodnoj skupštini predložiti uzdržavanje obitelji umorenih narodnih zastupnika, jer su svoj život izgubili, vršeći svoju dužnost.

## SPROVOD PAVLA RADIĆA I DRA BASARIČEKA

Vukićević je u ime vlade klubu Hrvatske seljačke stranke uputio ovu sažalnicu: »Duboko žalim zločin, izvršen u Narodnoj skupštini, kojim su lišeni života najbolji predstavnici vašega kluba. Čast mi je u ime vlade izjaviti i svoje saučešće za poginule i ranjene drugove. Predsjednik vlade Velja Vukićević«. Kad je prof. Ljubomir Maštrović kao tajnik kluba HSS pročitao zastupnicima ovu sažalnicu, jednoglasno je zaključeno, da se na sažalnicu napiše: »Klub ne prima. Povratiti natrag!« Isto tako je odbijena i sažalnica, koju je poslao klub Radikalne stranke.

Čim su Stjepana Radića dovezli u kirurški odjel opće državne bolnice, odmah je podvrgnut operaciji, koju je izveo dr. Kostić uz pomoć prof. dra Kosanovića i kraljevog osobnog liječnika dra Koena. Iz Zagreba je na aeroplanu stigao glasoviti kirug dr. Antun Gotlieb, da i on pruži svoju pomoć. Liječnici su izjavili, da Radićeva crijeva srećom nisu povrijeđena. Ipak postoji pogibelj za život s obzirom na Radićeve godine, a i radi njegove šećerne bolesti, uslijed koje bi moglo nastupiti gnojenje rane.

Kralj je osobno pošao u bolnicu, gdje je već našao mrtvoga Pavla Radića. Posjetio je ranjene zastupnike dra Pernara i Granđu, koji su ležali u istoj sobi. Zatim je unišao u sobu, gdje je bio Stjepan Radić, s kojim je duže vremena razgovarao na samo, jer je sve prisutne zastupnike pozvao, da izađu iz sobe.

Posebna izdanja zagrebačkih i beogradskih novina javiše svijetu zločin Puniše Račića. Ta je vijest proizvela nebrojene prosvjede hrvatskih gradova i sela. U Zagrebu započeše 20. lipnja silne demonstracije, koje se nastaviše i sutradan. Tom je prigodom došlo do sukoba s redarstvom, koje se poslužilo i oružjem. Ubijena su 3 mladića (Krešimir Jerbić, Nikola Majcen i Đorđe Bjeloš), ranjeno je 60 ljudi, a zatvoreno je 120 osoba. To je još povećalo opću uzrujanost i žalost u Zagrebu. Odmah su zaboravljene sve stranačke opreke među Hrvatima te je sav narod ustao protiv beogradske vlade. Na inicijativu Hrvatskoga Bloka sastalo se 22. lipnja gradsko zastupstvo u Zagrebu, te je zaključilo, da

će korporativno sudjelovati na sprovodu Pavla Radića i dra Đure Basaričká, koji će se na trošak grada Zagreba pokopati u počasnoj, arkadi.

Lešine hrvatskih mučenika dopremljene su 22. lipnja iz Beograda u Zagreb, gdje su izložene u velikoj ovalnoj dvorani Hrvatskoga seljačkoga doma na Zrinskom trgu. Odanle je 23. lipnja krenuo sprovod, kakvoga još nikada nije bilo u Zagrebu. Preko 100.000 ljudi pravilo je na ulicama špalir od Zrinskoga trga do Mirogoja. U pogrebnoj povorci, koja je kroz Jelačićev trg prolazila puna 2 sata, sudjelovalo je 30.000 predstavnika svih hrvatskih društava i organizacija. Sprovod je prošao u potpunom redu bez prisutnosti policije. U povorci je nošeno 250 vijenaca. Govori su počeli u 10 sati prije podne s balkona Hrvatskoga seljačkoga doma. Govorili su: Stjepan Predavec, Svetozar Pribićević, Ivan Pucelj, dr. Sekula Drljević, Ivan Ćelan, Stipe Matijević, Josip Đido Vuković, Mijo Stuparić, Vjekoslav Heinzel, Čeh dr. Hala, dr. Ante Trumbić, Jurković i Cvjetko Hadžija. Zato je sprovod krenuo istom u 11 i po sati prije podne; vodio ga je nadbiskup dr. Ante Bauer do Kaptola, a biskup dr. Dominik Premuš dalje do Mirogoja. Istom u 2 i po sata poslije podne stigoše lijesovi do arkade, u kojoj su pohranjeni. Tamo se od mrtvih drugova oprostio dr. Vladko Maček, a zatim su slijedili još neki govori. Nadgrobnicom »Lipanjskim žrtvama«, koju je skladao Rudolf Matz, a otpjevala hrvatska pjevačka župa »Lisinski«, svršen je pogreb hrvatskih mučenika Pavla Radića i dra Đure Basaričká u 3 sata poslije podne. Posebne su tužaljke otpjevala hrvatska pjevačka društva »Zagreb«, »Jug«, »Maksimir« i »Sloboda«.

## HRVATI NAPUŠTAJU NARODNU SKUPŠTINU

Klub zastupnika Seljačko-demokratske koalicije stvorio je već 21. lipnja 1928. zaključak, da »više ne će učestvovati u Narodnoj skupštini, u kojoj je prolivena krv naših drugova u borbi za jednakost, ravnopravnost i čovječanstvo«. Pribićević je 26. lipnja izjavio, da je najmanje, što treba sada učiniti, »brzi raspust Narodne skupštine i raspis novih slobodnih izbora«. Pristaše radikala i Davidovićevih demokrata

u prečanskim krajevima počnu istupati iz tih stranaka. Tako su iz Radikalne stranke u Sarajevu istupili mnogi članovi pod vodstvom dra Ivana Pavičića. U Zagrebu su pak zajedničkom izjavom istupili 23. lipnja 1928. iz Radikalne stranke: predsjednik stola sedmorice dr. Ernesto Čimić, odvjetnici dr. Gmajner i dr. Dragutin Katušić, pa liječnik dr. Artur Lang, sveučilišni profesor dr. Boris Zarnik i Dragan Novak, ravnatelj podružnice državne hipotekarne banke.

Kada se u Beograd vratio dr. Vladko Maček, zapitaše ga 30. lipnja novinari, kakvo li je raspoloženje u Zagrebu i u hrvatskim selima. On je odgovorio: »Zločin, koji se desio u Narodnoj skupštini, porušio je sve rezultate sporazuma Hrvata i Srbijanaca, u koliko su bili postignuti od proljeća g. 1924. Danas hrv. narod jednodušno misli, da se više ne da popraviti ono, što se dogodilo 20. lipnja. Da se barem spasi državno jedinstvo prema vani, potrebna je što prije temeljita revizija ustava.«

Neki su radikali u dnevniku »Vreme« 5. srpnja 1928. objavili uvjete, pod kojima bi Seljačko-demokratska koalicija mogla pristati na produženje rada sadašnje Narodne skupštine. Nato je vodstvo SDK izjavilo: »Nikakve uvjete za rad današnje skupštine nismo postavili, a niti ćemo u tom pravcu primiti bilo ikakve koncepcije, reparacije i satisfakcije. Rekli smo — i od toga nikako ne možemo odustati, — da u sadašnju Narodnu skupštinu ne idemo nikada i ni pod kakvim uslovima. Prema tome se uzalud troši vrijeme traženjem nekog puta, kojim bi se nas u tu skupštinu obilazno uvuklo«.

Najviše je Hrvate vrijeđao cinizam beogradskih radikala i demokrata. Pristojnost bi tražila, da radikali iz svojega kluba odmah isključe ubojicu Punišu Račića i njegove drugove, koji su u Narodnoj skupštini ubojstvom prijetili hrvatskim zastupnicima. Radikali su čekali nekoliko dana, dok su to učinili; demokrati pak uopće nisu iz svojega kluba isključili četničkoga vojvodu Lunu Jovanovića, koji je iza pucanja u Narodnoj skupštini . odobravao taj zločin.

Mjesto da u tom pogledu postupaju taktično, radikali su i demokrati samo pomišljali na to, kako li će u svojoj ruci zadržati

vlast. Oni nikako nisu htjeli pristati na raspust ove »krvave« Narodne skupštine. Istom 4. srpnja 1928. podnio je Velja Vukićević ostavku svoje vlade. Kralj je odmah k sebi pozvao Acu Stanojevića, te mu je ponudio sastav vlade. Nato je Stanojević još istoga dana u 7 sati na večer putem liječnika dra Koštica zamolio sastanak sa Stjepanom Radićem, ali nije uspio, jer mu je Radić po Kostiću oštro odgovorio: »Aca Stanojević prvi je potpredsjednik glavnog odbora Radikalne stranke, koja je držala i drži Velju Vukićevića, te koja je glavni oslon većine, iz koje je potekao ubojica i cijelo njegovo organizirano društvo. Zato s Acom Stanojevićem ne mogu razgovarati ni sada ni kasnije. Ne mogu s njim uopće stupiti ni u kakav socijalni saobraćaj. A da mi ne bi možda došla koja slična poruka, molim vas, izvolite dodati, da isto tako ne mogu i ne ću razgovarati — ni sada ni kasnije — niti s bilo kojim članom današnje vladine većine, koja je po jednom svojem članu skrivila i počinila strahovito zločinstvo od 20. lipnja u Beogradu.«

Dobivši takav odgovor, pošao je Aca Stanojević sutradan u dvor, gdje je kralju Aleksandru izvijestio o sadržaju Radićeva odgovora, te je podjedno izjavio, da »pod takvim okolnostima ne može primiti ponuđenu mu misiju za obrazovanje koncentracijone vlade.« Kako radikali i demokrati ne pristaju na raspust Narodne skupštine, ne mogu ni razgovarati sa Seljačko-demokratskom koalicijom o sastavu vlade.

Na kraljev je poziv 5. srpnja poslije podne mjesto bolesnoga Radića došao u audijenciju Svetozar Pribićević. Tom je prigodom kralj ponudio Radiću mandat za sastav koncentracijone vlade. O tomu je Pribićević obavijestio Radića, te je na večer pošao u kraljev dvor, gdje je kralju Aleksandru podnio ovaj izvještaj: »Stjepan Radić je izjavio, da ne može primiti mandat za sastav koncentracijone vlade. Njegovo je gledište, da se ne može raditi s današnjom Narodnom skupštinom, pa da bi opoziciji trebalo povjeriti mandat za raspuštanje Narodne skupštine i za provedbu slobodnih izbora. U toj budućoj skupštini — poslije rješavanja aktuelnih i neodgodivih poslova — uzela bi se u razmatranje pitanja ustavne promjene prema stečenom iskustvu te prema narodnim i držav. potrebama. Gledište je Stjepana Radića, da se može primiti i to rješenje, da se sastavi

stranački neutralna vlada, koja bi raspustila skupštinu i provela slobodne izbore.«

## HRVATSKA DRUŠTVA PREKIDAJU SVAKU VEZU S BEOGRADOM

»Prosvjetni savez« u Zagrebu pozvao je sva hrvatska kulturna društva, da svoje delegate pošalju 5. srpnja 1928. u hrvatsku sabornicu, gdje će se dogovoriti o tomu, kako li će reagirati na zločin, koji je u Narodnoj skupštini počinjen 20. lipnja. Jednodušno je zaključeno, da se u hrvatskim novinama priopći ova izjava:

»Hrvatski je narod već u prvom svojem narodnom preporodu, — u doba Marulića, Gundulića, Kačića, Križanića i Vitezovića, — a pogotovo u drugom preko Gaja, Preradovića, Mažuranića, Račkoga i Strossmayera stvarno stvorio ideologiju i etičku bazu narodnom jedinstvu južnih Slavena, za koje smo mislili, da je ostvareno ujedinjenjem koncem g. 1918. Međutim bizantinski mentalitet i orijentalne metode podvaljivanja i hegemonističkog izrabljivanja onemogućile su harmonički razvoj naših ideala. Taj mentalitet i te metode došle su do svoje kulminacije i našle su svoj izražaj dne 20. lipnja 1928. u umorstvu, — usred parlamenta — Pavla Radića i dra Đure Basaričk, koji su bili ne samo kao političari, nego i kao kulturni radnici tipični sljedbenici hrvatskih preporoditelja. Beogradsko umorstvo — u toj jubilarnoj godini (t. j. desetgodišnjici postanka države SHS) — etički je onemogućilo svaku kulturnu suradnju sljedbenika zapadne kulture s onima, u čijoj je sredini niknuo ovaj užasni zločin. Radi svega toga hrvatski prosvjetni radnici — povodom tragične smrti svojih suradnika Pavla Radića i dra Đure Basaričk — odlučuju prekinuti sve veze s poklonicima ubojstva, pljačke i korupcije, te se vratiti svome narodu, pa u skladu s evropskim pojmovima kulture i civilizacije svoju staru slavensku etičku kulturu čuvati i samostalno razvijati unutar svojega Prosvjetnoga saveza u Zagrebu.«

Ovu su izjavu kao predstavnici svih zagrebačkih hrvatskih prosvjetnih društava potpisali: dr. Miroslav Čačković, dr. Oton Frangeš, Ivan Tomašić, prof. Franjo Novljan, prof. Izidor Škor-

jač, Šandor Aleksander, Josip Bačić, dr. Albert Bazala, dr. Aile Budak, Danica Bedeković, Anka Dinagl, Ženka Frangeš, Aleksandar Freudenreich, prof. Stjepan Gottwald, Ljubica Hećimović, Rudolf Herceg, arh. Ćiril Iveković, dr. Vladimir Katičić, Pero Kvaternik, Milutin Mayer, dr. Dragutin Mašeg, dr. Stjepan Matičević, Rudolf Matz, Stjepan Novosel, Jelka Patrijarh, Josip Predavpc, dr. Milan Roje, dr. Zdenka Smrekar, dr. Josip Šilović, Andrija Širola, dr. Janko Thirry i prof. Mate Ujević.

Uz prvake »Prosvjetnoga saveza« bijahu na sastanku zastupana društva: Hrvatska Žena, Hrvatski sokolski savez, Braća hrvatskoga Zpiaja, Hrvatski pjevački savez, Hjrv. ženska katolička sveza, Matica hrvatskih kazališ. dobrovoljaca, Matija Gubec, Napredak, Hrvatski skautski savez, Seljačka Sloga, Udruga učiteljica, Hrvatski Radiša, Narodna zaštita, Hrvatsko starinarsko društvo, Pučko Sveučilište, Ženska udruga za uščuvanje hrvatske narodne umjetnine. Hrvatski katolički savez i Pokret za trezvenost.

## KRIZA BEOGRADSKE VLADE

Beogradske »Novosti« (organ Zemljoradničke stranke) donijele su 6. srpnja 1928. značajan članak povodom Radićeva otklona za sastav koncentracijone vlade: »Gest g. Radića i odbijanje mandata jesu rezultati 20. lipnja i fatalnih pogrešaka, koje su se nizale za prošlih 14. dana. Politički faktori nisu poslije skupštinske tragedije shvatili težinu ovoga historijskog događaja koji je bio prelom u političkoj historiji naše zemlje. S nevjerojatnom su lakomišljenošću političari iz vladine većine propustili dragocjeno vrijeme, da Hrvatima dadu iskrenu i dosljednu satisfakciju. Mjesto toga oni su čitave 2 nedjelje intrigirali i manevrirali, kao da se nije desio najkrupniji događaj u historiji hrvatsko-srpskih odnosa. Sva je mudrost glavnih faktora bila upravljena na to, da intrigama zavade Pribićevića s Radićem, nadajući se, da će ranjeni Stjepan Radić prijeći preko svega, kad mu se ponudi dekorativna uloga predsjednika koncentracijone vlade. Svi su se samo prevarili u računu, a politička i psihološka zagonetka, koju je predstavljao Stjepan Radić poslije atentata na njegov život, dobila je jučer svoje objašnjenje. Radić je učinio 2 krupna

politička gesta, koji svjedoče o njegovoj riješenosti, da stupi u odlučnu borbu sa srpskim strankama u cilju ravnopravnosti. Tako se naime tumači njegova odluka, da ne stupa u kontakt sa predstavnicima vladine većine, odnosno sa predstavnicima Radikalne i Demokratske stranke, koji danas predstavljaju Srbiju. Osim toga ovaj postupak Stjepana Radića — po svojem značenju — prelazi obične političke poteze, pa je zato izazvao čitavu uzbunu među beogradskim političarima. Lako je postupak Stjepana Radića osuđivati s političke solidarnosti. Ali zašto se ne ulazi u razloge, koji su Radića i vodstvo SDK naveli, da zauzmu ovakovo nepomirljivo držanje? Zašto se ne pokuša da razumije, kako Stjepan Radić nije mogao stupiti u pregovore sa predstavnicima stranaka, iz čije se sredine pucalo na njega i ubijeni su njegovi najbliži i najmiliji suradnici. Ako postupak Stjepana Radića bude imao sve logične posljedice, onda se može smatrati, da smo ušli u jednu novu fazu srpsko-hrvatskih odnosa, koja svojom oštrinom i dubinom daleko nadilazi sve dosadašnje krize narodnog jedinstva.«

Radić se u bolnici toliko oporavio, da je u nedjelju 8. srpnja mogao jutarnjim brzim vlakom krenuti u Zagreb. Pratili su ga liječnici dr. Kostić i dr. Teodorović, 2 bolničara i časna sestra Ludovika, koja ga je njegovala u bolnici. Putem je silan narod dočekivao i pozdravljao Radića na kolodvorima u Mitrovici, Vinkovcima, Vrpolju, Brodu, Novoj Kapeli, Novoj Gradiški i u Sisku. Zagrepčani su svoje kuće iskitili hrvatskim zastavama, te su pohrlili na kolodvor, kamo je brzovlak stigao u 5 sati i 45 časa poslije podne. Iza pozdravnih govora na peronu izašao je Radić na trg pred kolodvorom, koji bijaše prepun hrv. rodoljuba. Tu je sjeo na automobil, kojim se odvezao u svoju vilu (u Hercegovačkoj ulici broj 4b). Cijelim putem kroz trgove i ulice stajahu u špaliru Zagrepčani, koji su pozdravljali Radića.

Kralj je u Beogradu 11. i 12. srpnja 1928. nastavio svoja vijećanja sa šefovima parlamentarnih grupa za sastav nove vlade. On je 12. srpnja povjerio generalu Hadžiću sastav »neutralne vlade«, sastavljene od takvih ličnosti, koje dotle još nisu bile obilježene politički ili koje barem jošte nisu javno očitovale svoje političko obilježje.

Nato je Svetozar Pribićević odmah odgovorio: »Neutralna radna vlada pretpostavlja, da bi ta vlada radila s Narodnom skupštinom barem neko vrijeme. Ne mislim, da je moguće obrazovanje takove vlade. U Hrvatskoj nema tih neutralaca, koji bi htjeli raditi s ovom Narodnom skupštinom. Oni, koji žele sporazum s Hrvatima, moraju odmah raspustiti Narodnu skupštinu, u kojoj su 2 narodna hrvatska zastupnika ubijena, a 3 teško ranjena. Jasna je stvar, da će se na hrvatskoj strani smatrati kao izazivanje, ako se u današnjoj situaciji — poslije ubijstva u Narodnoj skupštini — pristupi ratifikaciji Nettunskih konvencija.«

Hadžić je zbilja pokušao, da u neutralnu svoju vladu dobije i nekoliko Hrvata, koji nisu izraziti pripadnici bilo koje hrvatske političke stranke. I zaista su s Hadžićepi u Beogradu pregovarali dr. Ivo Tartaglia, dr. Andrija Štampar i splitski liječnik dr. Jakša Račić. Ali i ova trojica izjaviše, da buduća vlada ne smije raditi sa sadašnjom Narodnom skupštinom. U Beogradu se 21. srpnja razglasilo, da će od Hrvata u Hadžićevoj vladi biti dr. Stražnicki ministar pravde, dr. Štampar ministar unutrašnjih djela, a dr. Tartaglia ili dr. Račić ministar šuma i ruda.

Ipak nije došlo do sastava neutralne vlade, jer su protiv toga bili prvaci radikala i demokrata. Izgubivši 10 dana u neuspjelim pregovorima, konačno je general Hadžić 23. srpnja kralju vratio svoj mandat za sastav vlade. Nato je kralj sastav vlade sutradan povjerio dru Antunu Korošcu. To je kod radikala i demokrata izazvalo svađu i lov oko ministarskih portfelja. Ova je jagma bila naročito jaka kod demokrata, koji bi svi htjeli stupiti u vladu. Korošec je po kraljevoj želji pozvao na sastanak i Svetozara Pribićevića, kao predstavnika Seljačko- demokratske koalicije. Pribićević je taj sastanak 25. srpnja otklonio ovim pismom: »G. ministre! Režim, u kojem ste Vi bili jedan od glavnih predstavnika, bio je nesretan za cijeli naš narod, te je izazvao borbu sa cjelokupnim hrvatstvom, kao što i s onim Srbima i Slovencima, koji narodno jedinstvo s Hrvatima i bratski život s njima u državi smatraju za svoj ideal. S razloga, što su predstavnici četvorne koalicije Vaš mandat obilježili kao vraćanje situacije u onaj parlamenat, u kojem su ubijeni hrvatski narodni zastupnici, to nemam o čemu da raspravljam s Vama na ovom

sastanku, na koji ste me izvoljeli pozvati. Zato u ime SDK izjavljujem, da taj sastanak smatram za suvišan.«

Još je puna 2 dana trajalo natezanje između radikala i demokrata o podjeli ministarskih stolica. Konačno je popodne 27. srpnja došlo do sporazuma, po kojemu se radikalima ustupa 8, a demokratima 5 rezora, dok će Slovenci dobiti 3, a bosanski muslimani 1 ministarstvo. (U tu razdiobu ne ulazi ministarstvo vojno). Korošec je insistirao na tome, da u vladu uđu i dva Hrvata, koji su članovi Narodne skupštine, a ne pripadaju Seljačko-demokratskoj koaliciji. Tako su do rezora došli dr. Grga Anđelinović, kao Hrvat u Davidovićevoj stranci, te Stjepan Barić, jedini zastupnik Hrvatske pučke stranke, koja se iz načelnih razloga protivila njegovu ulazu u vladu.

Kralj je 27. srpnja 1928. potvrdio novu vladu, u kojoj je dr. Antun Korošec bio ministar predsjednik i ministar unutrašnjih djela, dr. Voja Marinković m. vanjskih poslova, Pera Marković m. šuma i ruda, dr. Grga Anđelinović m. građevina, Stjepan Barić m. socijalne politike, dr. Vlada Andrić m. poljoprivrede, Dragiša Cvetković m. vjera, Andra Stanić m. saobraćaja, Đaka Popović m. agrarne reforme, dr. Mehmed Spaho m. trgovine i industrije, dr. Nikola Subotić m. financija, Milorad Vujičić m. pravde, dr. Bogoljub Kujundžić m. pošta. Čeda Mihajlović m. narodnoga zdravlja i Milan Grol m. prosvjete. Vojno je ministarstvo pridržao general Hadžić.

Od članova prijašnje vlade ispadoše demokrati: Aca Mijović i dr. Ilija Šumenković, te radikali: Velja Vukićević, Seda Ra dović, Svetislav Stanković, Milan Simonović, dr. Bogdan Marković i general Miloša vi jević.

U zagrebačkom je dnevniku »Hrvatu« 28. srpnja 1928. štampan članak dra Ante T rumbića, vođe hrvatskih federalista. Trumbić je Koroščevu vladu nazvao »prkosom protiv Hrvata«, pa izriče svoju bojazan, da će »ova krvava Narodna skupština biti sazvana u tu svrhu, da izglasa Nettunske konvencije. Ako to bude, to će značiti očit izazov hrvatskog naroda. Ma što bilo, može se sigurno reći, — kada se poznaje raspoloženje duhova, — da će hrvatski narod odgovoriti složno i odrešito s uvje-

renjem, da će njegova pravedna stvar konačno pobijediti, ma što radila ova ili ma koja druga vlada u Beogradu. Dan 20. lipnja historički je datum, koji je hrvatskomu narodu povratio vršenje prava samostalnosti, kojega se nikada nije odrekao niti ga se može odreći. Stoga danas mijenjanje vlada u Beogradu ima za hrvatski narod samo relativnu važnost, te prema tomu izaziva kod nas i relativno zanimanje«.

Nova je beogradska vlada dala za 1. kolovoza 1928. sazvati sjednicu Narodne skupštine. Zastupnici Seljačko-demokratske koalicije ne htjedoše poći na tu sjednicu u Beograd. Ova je odluka učinjena sporazumno s ranjenim Stjepanom Radićem.

## SUDBENI PRIKAZ ZLOČINA OD 20. LIPNJA 1928.

Trebalo je za sudbeni progon radi zločina od 20. lipnja sudbeno preslušati samoga Stjepana Radića. U tu je svrhu 24. srpnja 1928. u Radićevu vilu došao Janko Gogolja, vijećnik sudbenoga stola u Zagrebu. Njemu je Radić ispripovjedao, što li je čuo i doživio 20. lipnja; podjedno je posve jasno izrazio svoje uvjerenje, da je taj zločin bio organiziran sa strane političkih predstavnika Srbije. Radić drži, da je Puniša Račić vjerojatno bio od grupe srbijanskih političara izabran kao izvršitelj unaprijed zasnovanog umorstva. Sačuvan je izvorni zapisnik opširne izjave; koju je Radić 24. srpnja 1928. dao sucu istražitelju. Taj zapisnik, koji je pisao Žarko Harambašić, glasi doslovce ovako:

»Dne 20. lipnja 1928., ujutro oko osam sati došao je narodni zastupnik dr. Sekula Drljević k meni u stan sada pok. Pavla Radića, Rankeova ul. 17. u Beogradu i sav smeten počeo mi je govoriti, da me od danas i on mora pratiti u Narodnu skupštinu, jer da je opazio više znakova, da se proti meni sprema atentat. Spomenuo mi je jednoga odličnoga prijatelja, ime sam mu zaboravio, koji mu je dne 19. VI. na večer rekao:

»Svi ste vi Radićevci ludi. Sve radite, samo svog Vođu ne čuvate, a ipak je dosta samo jedan hitac i njega nema, a ta puška, koja će se ispaliti, već se je našla.«

»Zato sam došao, da Te danas od Pavla zajedno s njim pratim u skupštinu«, nadodao je Sekula Drljević.

Ja tomu nisam podavao nikakove važnosti, ali sam bio inače toga jutra vrlo ozbiljan i to zato, što mi nije išlo iz glave, zašto predsjednik skupštine dr. Perić nije dan prije stavio prijedlog za moje isključenje, te što mi je neprestano bilo na misli, zašto se je pred malo dana dr. Milan Stojadinović onako čudno usprotivio tomu, da ja idem u Pariz od 18. do 26. lipnja kao član parlamentarne komisije za međunarodna trgovačka pitanja. Stojadinović je naime izjavio, da je on predsjedniku vlade Velji Vukićeviću stavio do znanja, da će Hrvatski Seljački Klub zastupati u toj komisiji dr. Sekula Drljević i dr. Krnjević i da je Vukićević to odobrio — a on — Stojadinović — da zna, da Vukićević ne bi odobrio, da ja idem u Pariz. Ja sam se tomu začudio veleći, da predsjedink vlade nema šta odobravati, koga će koji klub poslati na interparlamentarnu konferenciju. Istoga mišljenja bijahu i dr. Ninčić, dr. Kojić i Dragiša Cvetković i ostali prisutni članovi, koji su svi uvjeravali Stojadinovića, da je takovih promjena već bilo mnogo puta u zadnji čas, a sada da ima osam dana vremena, da se učini izmjena. Ali sve je to bilo uzalud. Stojadinović je izjavio, da će položiti predsjedništvo Interparlamentarne Komisije, ako ja budem išao u Pariz u ime Hrvatskog seljačkoga kluba.

Nastala je velika zabuna, i radikali i demokrati (vladine stranke) nagovarali su Stojadinovića, da svoju odluku promijeni, a kad to on nije učinio, ja sam na to izjavio, da od Hrvatskoga seljačkoga kluba niti od Seljačko-demokratske koalicije ne će nitko ići u Pariz i napustio sam sjednicu.

Te dvije stvari: Prva, što je predsjednik parlamenta Perić dne 19. lipnja odustao od moga isključenja, i to, kako sam saznao, nakon razgovora sa predsjednikom vlade, i to, što se Stojadinović tako. protivio mojemu odlasku u Pariz, te dvije stvari ležale su na meni kao mora. Nisam pravo vidio svrhe svemu tomu, samo su me salijetale crne slutnje. U tom raspoloženju odlučio sam, da taj dan na skupštinskoj sjednici ne uzimam riječi na zapisnik ni na poslovnik i da ne pravim nikakovih upadica. Toga sam se i držao.

Sjednica je započela u nekom čudnome raspoloženju. Kako sam

ja silno kratkovidan, ne mogu kazati ništa o tome, što sam vidio, jer sam vidio malo ili nisam vidio ništa. No mogu kazati, što sam čuo i osjećao, a to je bilo strašno.

Radikalski zastupnik Tomo Popović govorio je na zapisnik. Govorio je sa svojega mjesta iz klupe. Govorio je odsječeno, ali smeteno i uzrujano. Završio je svoj govor sa izjavom:

»Jamčim svojom glavom, da Stjepan Radić mora danas ovdje biti ubijen . . .«

Na te riječi skočio je ljutito Svetozar Pribićević i povikao ogorčeno :

»Zar ne čujete, da je tu izrečena jedna smrtna osuda? To više nije propagacija ubijstva, to je nagoviještanje zločina!«

Kad predsjednik parlamenta na to nije ništa odgovorio i ništa učinio, mene su prošli srsi, i zaista sam osjetio, kao da mi je u parlamentu pročitana smrtna osuda.

Nato predsjednik poziva Punišu Račića, da govori na ličnu primjedbu, jer da ga je netko spomenuo poimence. Netko — to je bio Pavle Radić. To je bila nečuvena stvar. Nikada predsjednik ne pozivlje koga, da govori na ličnu primjedbu. Ali to nije bilo dosta dru Periću, nego je pozvao Račića, da govori sa govornice. To se naročito protivi poslovniku, koji određuje, da se na osobnu primjedbu ima govoriti iz klupa. Ja sam taj Perićev poziv shvatio kao ohrabrenje zločinca i kao olakšanje njegovog zlodjela, jer govornica desnice baš je sučelice prvoj klupi sjedišta, u kojoj sam ja sjedio. Kako je govornica povišena, to ona daje osobito zgodan položaj za napadaj.

Račić je govorio do skrajnosti smeteno, ali jednu je misao neprestano dosljedno ponavljao — da se ovakav konflikt, kakav je sada između opozicije i većine, — može riješiti samo oružjem. Sudbeni prikaz zločina od 20. lipnja 1928.

Svetozar Pribićević skočio je opet i povikao je predsjedniku: »Zar ne čujete, što ovaj dokazuje? Ta ovaj hoće, da organi-

zira pokolj u Narodnoj skupštini!«

Kad dr. Perić nije ni na to ničim i nikako reagirao, osjetio sam, da proti osudi Popovića nema apelacije . . . i zatim prasne hitac prvi, i drugi redom.

Na prvi hitac sam ustao sa svojega mjesta. Za čas sam osjetio, da sam ranjen. Išao sam iz klupe, ali sam pred sobom vidio nekoga, gdje leži, i nisam ga mogao prekoračiti. Kako sam ga ipak prekoračio, ne sjećam se, jer mi se je počelo magliti od silnoga gubitka krvi, ali u to me je dr. Krnjević uhvatio ispod pazuha i pomalo izveo iz dvorane na dvorište do jednoga automobila. Ja sam još do tri puta prije operacije dobio vrtoglavicu i bojao sam se, da ću izgubiti svijest, ali to se srećom nije dogodilo.

Ovaj zločin od 20. lipnja 1928. naviještala je kroz više mjeseci sva beogradska štampa. »Politika« je imala uvodni članak, koji je završila time, da će se naći svijestan građanin, koji će sa mnom obračunati, ako državna vlast sa mnom ne obračuna.

»Samouprava« (organ radikalne stranke) je opetovano pisala u tome smislu, a naročito je o tome pisao dr. Laza Marković.

Organ predsjednika vlade Vukićevića »Jedinstvo« donio je početkom lipnja članak potpisan od samoga urednika, gdje se pozivlje, dokazuje i tvrdi, da je absolutni državni interes, da se Stjepan Radić i Svetozar Pribićević ubiju.

Protiv toga je Svetozar Pribićević prosvjedovao u nekoliko sjednica skupštine i opetovano stavljao upite na predsjednika Perića, što je učinio proti tomu, da se taj broj »Jedinstva« dijeli zastupnicima u skupštinskoj dvorani i po klubovima, a na dra. Korošca, kao ministra policije stavio je upit, zašto nije dao uhapsiti urednika »Jedinstva«, kad javno pozivlje i potiče na umorstvo.

Puniša Račić bio je par dana prije zločina u dvosatnoj audijenciji kod kralja i mene su moji prijatelji upozorili, da je poslije toga bio onako nasrtljiv u odborima i na skupštinskoj sjednici. Osim toga se javno zna, da je Puniša Račić zalazio često u Dvor k Dragomiru Jankoviću i javno se hvalio njegovim intimnim prijateljstvom.

O Puniši Račiću saznao sam tek nakon 20. lipnja od jednog francuskog i jednog engleskog časnika, koji su sa srpskom vojskom prešli uzmak kroz Albaniju, i koji su s njom bili cijelo vrijeme na solunskoj fronti, strahovite stvari, koje Punišu Račića uglavljaju kao profesionalnoga zločinca i ubojicu. Ali mnogo je važnije, da sam saznao i utvrdio, što je Srbijancima dobro poznato, da je Puniša Račić bio Nikoli Pašiću do zadnjega časa najpouzdaniji savjetnik, dotično organ, kojemu je on povjeravao najglavnije zadaće. O tomu je u ostalom dosta iscrpivo, pisao Danilo Dimović u zagrebačkoj »Riječi«.

Sve u svemu je moje duboko uvjerenje, da je Puniša Račić samo izvršitelj onoga, što je bilo zamišljeno i dogovoreno u jednome dijelu radikalskoga kluba, vjerojatno sa znanjem, a možda i sa odobrenjem i predsjednika skupštine dra Ninka Perića i predsjednika vlade Velje Vukićevića.

Moje je mišljenje, da oni nisu zločin tolerirali, da on nikada ne bi bio izvršen. Psihološki je apsolutno nemoguće, da jedan član skupštine ispali šest hitaca u svoje parlamentarne drugove, a da ga u tome ne pokušaju spriječiti ni prisutni članovi njegovoga kluba, ni predsjednik Skupštine, ni skupštinska straža, ma da su zato imali fizičke i vremenske mogućnosti. Baš naprotiv iz utvrđenih izjava i radikalskih i demokratskih članova kabineta, koji su taj dan kao obično imali sobom revolvere, te iz izjava žandara, koji su taj dan imali službu u skupštini, proizlazi, da je za taj dan bilo pripremljeno, da se u parlamentu poubijaju svi zastupnici hrvatskoga naroda, pa da se je stalno računalo s tim, da će netko od Hrvata upotrijebiti oružje, a to bi bio znak, da se sa svima hrvatskim zastupnicima obračuna.

Zločin je dakle po svojoj naravi i po svojoj namisli i po svojim posljedicama takav, da nema nikakovih olakotnih okolnosti. Objektivna istraga morala bi duboko poći u redove radikalskog i demokratskog kluba, to više, jer je radikalski klub trebao 14 dana, da Punišu Račića formalno isključi, a da uz to nije osudio sam zločin, kao što to do sada nije učinio ni demokratski klub. Istragu bi trebalo protegnuti i na današnjega predsjednika vlade Velju Vukićevića i na ministra Dvora Dragomira Jankovića, da se ustanovi, da li je istina, da je Račić pred atentat kod tih ličnosti noću dugo bo-

ravio, i da se utvrdi, što je na tim sastancima spremano i govoreno.

Tužim Punišu Račića radi pokušanog zločinstva umorstva, dočim u pogledu građanskog pravnog potraživanja ne stavljam nikakav prijedlog.«

Na daljnji upit sudčev odgovorio je Stjepan Radić ovo:

»Puniša Račić doduše je bio nešto nemiran, kako to uvijek biva kod svih zločinaca, ali je svoj čin izveo hladno i proračunano.

Čuo sam javno razgovarati nakon čina, da ona 23 zastupnika, koji su potpisali prijedlog, da se ja stavim na motrenje, da su se oni organizirali u klub, koji će obračunati s Hrvatima u parlamentu, pa da su još početkom lipnja bacali kocku, koja je pala na Punišu Račića time, da svoj zločin izvrši najkasnije do 20. lipnja ili da se sam ubije.

Nije bilo nikakvoga ličnoga sukoba niti dan prije niti taj dan između mene i Puniše Račića, jer toga dana nisam uopće ništa govorio ni upadao. On nije taj čas imao nikakvoga drugoga motiva, nego svoju već prije stvorenu i motiviranu zločinačku odluku.

Pripominjem na koncu, da mi je prijatelj Svetozar Pribićević koncem lipnja čitao pismo svojega brata Adama, datirano od 26. lipnja. Puniša Račić bio je 19. lipnja u Skoplju i tamo su mu javili, da se je njegovoj ženi i djeci dogodila teška automobilska nesreća, pa da žele, da ih posjeti, ali on je na to odgovorio:

»Ne mogu nikako, jer moram sutra da izvršim vrlo važan i neodgodiv posao u državnom interesu . . .«

Od onoga, što je izjavio Puniša Račić, prije nego je pucao, ostalo mi je naročito u pameti to, da je poviknuo :

»Tko god se stavi između mene i Pernara — ubit ću ga!« Zastupnik Granđa naslonio se na mene cijelim tijelom i hitac, koji je bio namijenjen meni ravno u srce, zapeo je, kako se je kasnije ustanovilo, na notesu i papirima u njegovomu džepu, a pred drugi hitac namijenjen meni on je postavio svoju ruku, dok sam se ja nekim

čudom okrenuo za devedeset stupnjeva, pa je tane, koje je bilo prostreljilo Granđinu ruku, bilo prošlo sredinom moga trbuha. Ovako je prošlo ispod trbušne opne i hvala velikom sloju masti nije ozlijedilo crijeva.« Stjepan Radić.

## SUDBONOSNI ZAKLJUČCI OD 1. KOLOVOZA 1928.

U hrvatskoj sabornici na Markovom trgu sastadoše se 1. kolovoza 1928. narodni zastupnici Hrvatske seljačke stranke r Samostalne demokratske stranke, koje su od 10. studenoga 1927. činile blok pod imenom »Seljačko-demokratska koalicija«. Od 85 narodnih zastupnika toga bloka bijaše prisutno 78, a manjkalo je 5 zastupnika HSS i 2 zastupnika SDS (Adam Pribićević i dr. Đorđe Branković). Sjednicu je u 11 sati i 40 časa otvorio Svetozar Pribićević, a predsjedao joj je dr. Vladko Maček, jer je Radić bio prikovan uz krevet. Govorio je — i to cijeli sat — samo Svetozar Pribićević, koji je prikazao politički položaj u državi SHS iza zločina od 20. lipnja 1928. On je među ostalim — rekao: »U vodećim krugovima u Beogradu utvrdilo se uvjerenje, zavladala je ideologija, da je cjelokupna naša država samo nastavak bivše kraljevine Srbije. Cijeli je način vladanja bio tako udešen i tako skrojen, kao da su svi veliki teritoriji, kao da su sve ove historijske državne individualnosti, kao da su sve te narodne i narodno političke individualnosti, koje se udružiše u državnu zajednicu SHS, — samo nahije, okruži, koji su se nekada ujedinili s bivšom kneževinom, a kasnijom kraljevinom Srbijom . . . Može li netko prigovoriti Hrvatima, koji su imali veliku historijsku prošlost, koji su kroz vjekove i vjekove, — kroz 12 do 13 stoljeća, — sačuvali svoju historijsku državnu individualnost, što oni danas — pritješteni i progonjeni, zapostavljeni i pogaženi, — traže, da se vodi računa o tome, da su u ovu državu došli kao historijska državna individualnost. Zar nemaju pravo na to, da ih pomognemo svi, kojima je stalo do opstanka ove države, jer ove države nema i ne će je biti, ako u njoj ne bude hrvatski narod zadovoljan«.

Nato je Josip Predavec u ime »Seljačke demokracije« utvrdio ove činjenice:

»Klub Seljačko-demokratske koalicije — kao predstavnik cijeloga hrvatskog naroda i sviju dijelova srpskog i slovenskog naroda, koji su s njim udruženi u zajedničkoj borbi za jednakost i ravnopravnost te za prava seljačkog naroda, — u svojoj sjednici, održanoj dne 1. kolovoza 1928. u hrvatskoj sabornici u glavnom gradu Hrvatske u Zagrebu, utvrđuje:

1. Dne 10. studenoga 1927. stvorena je seljačko-demokratska koalicija sa ciljem i zadatkom, da legalnom borbom u parlamentu izvojuje promjenu sistema u državi u tome smislu, da se osigura i zajamči jednakost i ravnopravnost Hrvatske i svih t. zv. prečanskih zemalja sa Srbijom.

2. Sistem hegemonije, pritiješnjen borbom Seljačko-demokratske koalicije, poslužio se organizovanim zločinom na 20. lipnja 1928., da bi spriječio uspjeh zakonite borbe Seljačko-demokratske koalicije. Time je ujedno Seljačko-demokratskoj koaliciji onemogućio, da parlamentarnim sredstvima — putem Narodne skupštine — nastavi borbu za svoje velike ciljeve.

3. Prva nužna posljedica strijeljanja hrvatskih narodnih zastupnika u Narodnoj skupštini dne 20. lipnja 1928. bijaše ta, da su zastupnici Seljačko-demokratske koalicije napustili beogradski parlamenat, u kome im je na takav — u historiji naroda besprimjeran — način onemogućeno djelovanje, te su prekinuli sve odnose sa strankama, koje predstavljaju današnju srbijansku hegemoniju, koja je i dovela do katastrofe u Narodnoj skupštini.

4. Predsjednik Radić — u sporazumu s predsjednikom Svetozarom Pribićevićem — predložio je kruni obrazovanje neutralne vlade, koja ničim i ni u koliko nije angažovana u događajima, te koja daje puna jamstva, da će svojim neutjecanjem na tok istrage i suđenja omogućiti, da budu kaznenom osudom obuhvaćeni kako svi saučesnici tako i intelektualni začetnici skupštinskoga zločina, te koja će raspisivanjem i provađanjem slobodnih izbora stvoriti mogućnost, da se narod slobodno izjavi o svojoj budućoj sudbini.

5. Protivno ovom prijedlogu — uz pripomoć dviju prečan-

skih stranaka, koje vjeru izrabljuju u političke svrhe, — ponovno je obrazovana hegemonistička vlada srbijanskih stranaka. Ova je vlada u sjednice sazvala Narodnu skupštinu, u kojoj su izvršena strašna umorstva, da bi ta skupština nastavila rad i donosila zakone cijeloj državi uopće, a hrvatskom narodu naročito i napose, bez njegovih zakonskih predstavnika, kojima u toj istoj Narodnoj skupštini nije osigurana ne samo slobodna riječ nego niti život«. i

Utvrdivši tako ove činjenice predlaže Predavec, da Seljačko demokratska koalicija stvori ove zaključke:

»1. Krnja Narodna skupština, sazvana u zasjedanje za dan 1. kolovoza 1928. u Beogradu, nije ovlaštena donositi nikakve zaključke za cijelu državu. Sve zaključke, koji bi se stvorili, — naročito pak financijalne obveze, koje bi se narodu nametnule, — proglašujemo za ništetne i neobvezatne za narode u prečanskim krajevima, koje mi predstavljamo, a napose za hrvatski narod.

2. Konstatujući, da su kraljevine Hrvatska i Crna Gora — te sve narodne individualnosti, predstavljene u Narodnom vijeću, — pristupile u državnu zajednicu s kraljevinom Srbijom, ne odričući se svojih historijsko-državnih odnosno narodno-političkih individualitetau korist ma koje druge od ujedinjenih zemalja, nego samo u korist državne zajednice Srba, Hrvata i Slovenaca, pa da su akt od 1. prosinca 1918. i ustav od 28. lipnja 1921. upotrijebljeni za utvrđenje hegemonije bivše kraljevine Srbije nad svim ostalim zemljama i narodnim dijelovima, — izjavljujemo, da je u narodnoj svijesti dosadašnje državno uređenje u cjelini poništeno poznatim događajima, pa da ćemo povesti najodlučniju borbu za novo državno uređenje, koje će osigurati punu ravnopravnost svih spomenutih individualiteta. Daljnje odluke u ovom pravcu donijet će se, kada bude predsjedniku Stjepanu Radiću moguće, da sudjeluje na sjednicama.

3. Seljačko-demokratska koalicija poziva sve političke stranke i grupe u prečanskim krajevima, da se pridruže ovoj njezinoj akciji p borbi za jednakost i ravnopravnost; a od seljačkog

naroda u Srbiji, — kao i od svih Srbijanaca, koji ne odobravaju politiku hegemonizma, — očekuje, da će svojim držanjem ubrzati pobjedu ovih velikih principa, koji jedini mogu spasiti državnu zajednicu.«

## SLOGA HRVATSKIH POLITIČARA

Svi su prisutni narodni zastupnici jednoglasno primili ove zaključke. Nato su pošli na balkon, odakle je Predavec odluku SDK pročitao narodu, koji je ispunio cijeli Markov trg, te je oduševljeno pozdravio pročitane mu zaključke.

Sutradan (2. kolovoza) poslije podne je u prostorijama »Hrvatske stranke prava« održana sjednica vodstva »Hrvatskoga Bloka«. Tu je svestrano raspravljen politički položaj hrvatskog naroda, pa je jednoglasno stvoren zaključak, da narodni zastupnici dr. Ante Trumbić i dr. Ante Pavelić stupe u zastupnički klub Hrvatske seljačke stranke. Nije to bio samo izraz njihova raspoloženja, nego i želja samoga Stjepana Radića, koju je on izrazio, kada su ga — u njegovoj vili — zajednički posjetili dr. Trumbić i dr. Pavelić. Vodstvo je »Hrvatskoga Bloka« dobro shvatilo, da se upravo na nj odnosi 3. točka zaključaka, primljenih u hrvatskoj sabornici.

Još iste su večeri (2. kolovoza) narodni zastupnici dr. Ante Trumbić i dr. Ante Pavelić poslali predsjedništvu zastupničkoga kluba Hrvatske seljačke stranke ovo pismo:

»Povodom javnoga poziva, sadržanog u trećoj točki zaključaka, koje je donijela SDK na jučerašnjem vijećanju u hrvatskoj sabornici, čast nam je saopćiti Vam, da smo pripravni pristupiti u zajednički klub HSS u svrhu zajedničke suradnje u tom klubu, — time i u SDK, — koju suradnju i mi kao narodni zastupnici Zagreba, glavnoga grada Hrvatske, smatramo svojom dužnošću i narodnom potrebom poslije strijeljanja hrvatskih narodnih zastupnika u sjednici Narodne skupštine u Beogradu od 20. lipnja 1928. Molimo Vas, da izvolite primiti naš bratski pozdrav.«

Pismo je odmah dostavljeno predsjedniku kluba »Hrvatske

seljačke stranke«. Klub je jednodušno zaključio, da narodne zastupnike dra Trumbića i dra Pavelića prima kao članove kluba HSS. O tom je ing. August Košutić odmah telefonski izvijestio Trumbića i Pavelića, te ih je pozvao, da izvole doći na sjednicu u zgradu hrvatske sabornice. Kada se Trumbić i Pavelić dovezoše na Markov trg, dočekalo ih je pred ulazom u hrvatsku sabornicu nekoliko narodnih zastupnika i drugi potpredsjednik Nikola Preka. Na ulazu pak u samu dvoranu dočekaše ih i svi ostali narodni zastupnici i. prvi potpredsjednik dr. Vladko Maček, koji ih je pozdravio ovim svojim govorom:

»Gospodo narodni zastupnici! Od srca pozdravljamo Vaš pristup u klub HSS i SDK iz dva razloga. Prvi je razlog taj, što se i ovaj put pokazalo, da su Hrvati — kadgod dođu odlučni časovi, — kadri zaboraviti sve nesuglasice i složiti se u obrani svoje domovine i svojega naroda. No od ovoga prvoga razloga još je važniji taj razlog, što Vaš pristup u klub HSS — a prema tomu i u klub SDK — znači, da ste posve pravilno ocijenili sadržaj naše jučerašnje rezolucije. I ako je ta rezolucija sastavljena obzirno, ipak se iz nje posve jasno vidi, da se čitava Seljačko-demokratska koalicija želi i hoće boriti za ravnopravnost svih državno-historijskih i narodno-političkih individualnosti, pa prema tomu i za ravnopravnost kraljevine Hrvatske s kraljevinom Srbijom. Uvjeren sam, da ste Vi shvatili zamašaj ove rezolucije, pa da Vas je njezin sadržaj ponukao na pristup u naše redove. Srdačno Vas pozdravljamo!« (Burni poklici: »Živili!«)

Na taj pozdrav odgovorio je dr. Ante Trumbić poduljim govorom, koji je počeo ovim riječima: »Gospodo i draga braćo! Hvala Vašemu predsjedniku i Vama na pozdravu, koji je tako topao i srdačan, kao što je jaka odanost svih nas velikoj stvari naroda, koji zastupamo. Večerašnji događaj mi shvaćamo u najvećoj njegovoj ozbiljnosti. Najprije mislim, da mogu reći potpuno sigurno i s uvjerenjem, da je ovaj događaj bio jedna želja, iskreno i duboko usađena u srcima svih nas; da je ovaj događaj jedna ispunjena narodna želja, koju će — jednako kao i mi — pozdraviti čitav hrvatski narod. Ona će djelovati u njegovu srcu. Ovaj događaj ima napokon veliku važnost osobito radi toga, što je on izvršen sa znanjem, odobrenjem i sa zadovoljstvom odsutnoga Stjepana Radića.«

## IZJAVA DRA ANTE PAVELIĆA

Narodni je zastupnik dr. Ante Pavelić u »Jutarnjem Listu« od 4. kolovoza 1928. potrebu složnog nastupa hrvatskog naroda prikazao ovom izjavom:

»Prvi dan nakon strijeljanja hrvatskih narodnih zastupnika u beogradskoj Narodnoj skupštini dao sam u Beogradu izjavu, koja je sadržavala ovo dvoje: Prvo, da čin Puniše Račića nije djelo jednoga čovjeka i plod slučajnog uzbuđenja, nego da je unaprijed smišljeno i dogovoreno djelo, koje je tek jedna osoba izvršila. Drugo, da taj čin nije uperen samo lično protiv nekih zastupnika, nego da je uperen protiv cijeloga hrvatskog naroda, pa da će tako taj događaj shvatiti čitava hrvatska javnost.

Kada sam došao u Zagreb, vidio sam, da je isto mišljenje u svim redovima i Hrvatske stranke prava i Hrvatskoga Bloka. Time je odmah bilo i označeno stanovište, koje će Hrvatski Blok zauzeti u razvoju prilika nakon ovoga groznog događaja. Sam je događaj 20. lipnja značio potpunu potvrdu ispravnosti ne samo programatskog nego i taktičkog držanja Hrvatskoga Bloka. To je držanje uvijek bilo izražavano u tom, da je u uređenju države SHS, koje je do sada postojalo, nemoguće naći sreću i zadovoljstvo Hrvatske i hrvatskog naroda.

Čitavo je javno mnijenje u Zagrebu i u cijeloj Hrvatskoj nakon 20. lipnja izraženo u dva pravca. Prvo: da je neophodna — nacijonalna, ekonomska i kulturna — potreba uspostava hrvatske nezavisnosti, označene, u ideji oživotvorenja hrvatskog sabora kao zakonodavnog tijela. Drugo: u potrebi apsolutne sloge svih hrvatskih narodnih redova.

Ove dvije temeljne misli — te sam događaj od 20. lipnja — bile su razlogom, da je vodstvo Hrvatskoga Bloka zaključilo, da dr. Trumbić i ja, kao zastupnici glavnoga grada Hrvatske, pristupimo u zastupnički klub HSS; a taj pristup je omogućen i trećom točkom zaključaka Seljačko-demokratske koalicije od 1. kolovoza u kojoj je upravljen javni poziv na zbijanje svih snaga i redova.

Grad Zagreb je u zadnjim sudbonosnim događajima dao upravo značajni dokaz svoje veličine i — što je još važnije — svoje krajnje solidarnosti sa cijelim hrvatskim narodom; pod jedno je dokazao, da je ne samo po svojoj prošlosti, nego i po tome predestiniran i u budućnosti za centrum i politike i kulture Hrvatske, što više: i svega onoga, što k njemu gravitira bilo iz nacijonalnih bilo iz kulturnih bilo iz ekonomskih razloga.

Sadanja borba predstavlja u prvom redu borbu Hrvatske za izvojštenje položaja, koji odgovara historijskom državnom pravu, dakle za njezinu samostalnost, no ujedno po Hrvatskoj i za oslobođenje svih potlačenih nasilnim hegemonizmom, koji ovog puta imaju vanrednu priliku, da u zajedništvu s Hrvatskom i Hrvatima izvojuju svoja čovječanska i građanska prava, a u prvom redu Srbi u Hrvatskoj i u ostalim takozvanim prečanskim krajevima, što u slozi s Hrvatima i mogu izvojštiti.

Borba će biti teška i velika; ali je veliko i zlo, u kojemu se nalazimo. Upret će sav narod i čitavo javno mnijenje — nadamo se — sve sile, da dođe do pobjede.

Velika svijest i odlučnost čitavoga hrv. naroda kao i grada Zagreba, koja je prokušana i dokumentirana, najbolji je zalog bolje i sretnije budućnosti, koja ne će biti predstavljena Beogradom, — kao elementom nesređenosti moralnog, materijalnog i kulturnog uništavanja, te sumnjivog pomagača međunarodnog mira, — nego Zagrebom, glavnim gradom Hrvatske, kao elementom reda, rada i poretka, materijalnog i kulturnog napretka, te iskrenoga pregaoca na polju uređivanja pravednih i dobrih susjednih odnošaja i međunarodnog mira.

Sve je ovo bilo nam pred očima, kada smo stvorili odluku, da sudjelujemo u radu zastupničkoga kluba Hrvatske seljačke stranke i Seljačko-demokratske koalicije«.

Iz ove izjave jasno se vidi, da dr. Ante Trumbić i dr. Ante Pavelić nisu stupili u Hrvatsku seljačku stranku, nego samo u zastupnički klub HSS i SDK. Oni su i nadalje ostali članovi »Hrvatskoga Bloka«, u kojemu su organizirani članovi »Hrvatske

stranke prava« i »Hrvatske federalističke stranke«. U tom je smislu 4. kolovoza 1928. svoju izjavu dalo i vodstvo »Hrvatskoga Bloka«.

## SMRT STJEPANA RADIĆA

Narednih se dana u Zagrebu pročulo, da su iz Beča i Münchena pozvani neki glasoviti liječnici, jer da postoji opasnost za život Stjepana Radića. I zaista je u Radićevoj vili 7. kolovoza 1928. održan liječnički konzilij, kojemu su prisustvovali: dr. A. Gottlieb, prof. dr. Radoničić, prof. dr. Wenckebach iz Beča, dr. Ivo Ivančević i prof. dr. Rhomberg iz Miinchena. Ovi su liječnici izdali ovo saopćenje: »Stanje g. Stjepana Radića je nepromijenjeno ozbiljno. Još uvijek postoje povišenja temperature, koja su prije kratkoga vremena išla uporedo s reumatičnim pojavama. Otpornost umanjuje šećerna bolest, koja je već pred dugo vremena konstatirana, te se znatno pogoršala dobivenim ozljedama. Razumljivo je, da se to ispoljuje i na djelatnost srca. Treba računati s dugotrajnim tokom bolesti. Mogućnost ozdravljenja je u izgledu. Isto tako može uslijed nepredvidljivih komplikacija nastupiti i ozbiljan preokret.«

Žalibože je taj preokret nastupio već sutradan 8. kolovoza. Radiću je oko 8 sati na večer tako jako pozlilo, da je pao u duboku nesvijest. Odmah su o tomu bili obavješteni liječnici dr. Wenckebach, dr. Radoničić i dr. Gottlieb, koji su bili u hotelu »Esplanade«. Liječnici su odmah došli u Radićevu vilu, gdje su mogli samo konstatirati, da se Radiću naglo približava konac života. Nato je telefonom pozvan Vladimir Kerdić, župnik crkve sv. Blaža, koji je Radiću podijelio posljednju pomast, jer bijaše već prekasno za ispovijed i pričest. Radić više nije došao k svijesti, nego je u 8 sati i 55 časa ispustio svoju dušu.

Još iste večeri doznali su Zagrepčani, da je preminuo vođa hrvatskog naroda. Nadbiskup dr. Antun Bauer dade dozvolu, da se Radićeva smrt iznimno po noći oglasi velikim zvonom, koje na tornju stolne crkve zvoni samo onda, kada umre biskup ili kanonik. Iza toga su zvonila sva zvona u svim zagrebačkim crkvama. Njihov je zvuk u gluho doba noći djelovao tajinstveno na

duše hrvatskih rodoljuba. »Umro je nekrunjeni kralj hrvatski!« reče dr. Vladko Maček, koji je još iste večeri došao k mrtvomu Radiću, gdje se nađoše također: dr. Ante Trumbić, Svetozar Pribićević, dr. Juraj Krnjević, Milan Prpić i još neki štovatelji Radićevi.

Sutradan (9. kolovoza) stiže u Radićevu vilu sudbeno povjerenstvo, koje su činili državni odvjetnik dr. Franjo Žilić, sudbeni vijećnik Janko Gogolja i perovođa Žarko Harambašić. Oni su prisustvovali razudbi Radićeva tijela, koju je vodio dr. Jurak uz prisutnost petorice liječnika (dr. Ćepulič, dr. Gottlieb, dr. Divković, dr. Ivančević i dr. Halle). Jurak je izjavio, da je smrt nastupila uslijed slabosti srca kao posljedice jakog usalovljenja srca i šećerne bolesti, koja se poslije zadobivene ozljede pojačala i poprimila neobično teške pojave. Težina Radićeva mozga je iznosila 1450 grama. Čeoni su režnji u mozgu bili neobično razvijeni.

Kad je dr. Jurak obavio balzamiranje, stavili su Radićevu lešinu u krasan lijes, koji je 8 seljaka iznijelo iz vile i položilo u mrtvačka kola. Ova su u 6 sati poslije podne prevezla Radića u Hrvatski seljački dom na Zrinskom trgu. Tu je Radićev lijes bio stavljen na odar u velikoj dvorani, kamo je narednih dana hodočastilo mnogo tisuća ljudi, da posljednji put vide Radića i da se pomole za pokoj duše njegove. Sprovod je obavljen u nedjelju 12. kolovoza uz još veće sudjelovanje hrvatskog naroda, nego li bijaše kod sprovoda Pavla Radića i dra Đure Basaričkа. Sudionike na sprovodu dovelo je u Zagreb 9 posebnih vlakova, premda su i svi redoviti vlakovi bili upravo krcati ljudima.

Na sprovodu je jedan seljak u narodnoj nošnji nosio jastuk, na kojemu bijaše trnov vijenac s onom kuglom, kojom je pogođen Stjepan Radić. Uz to je u povorci nošeno 1450 vijenaca. Crkveni je obred pred Hrvatskim seljačkim domom u 10 sati prije podne obavio nadbiskup dr. Ante Bauer. Ondje su govorili: dr. Vladko Maček, Svetozar Pribićević, dr. Ante Trumbić, gradonačelnik Vjekoslav Heinzel, Niko Jendričko, Štipan Matijević, Blaž Šalamun, Ivan Ćelan, Tuna Babić, Josip Vuković (»Đido«), ing. Marušić, Mijo Stuparić, dr. Oton Frangeš i dr. Sekula Drljević, a nad grobom nar. zastupnik Jure Valečić i mali sokolaš Ivica

Kuntić. Sprovod je završen istom u 6 sati poslije podne. Pogrebna je povorka prolazila neprekidno puna 3 sata kroz špalir, u kojemu je stajalo preko 100.000 ljudi.

## POSLIJE RADIĆEVE SMRTI

Zagrebački liječnici: prof. dr. Radoničić, prof. dr. Jurak, dr. Gottlieb i dr. Ivo Ivančević, koji su Stjepana Radića liječili prije i poslije atentata, objavili su 11. kolovoza 1928. svoje stručno mnijenje, koje završuju ovim riječima: »Kada se promotri zdravstveno stanje prije zadobivene ozljede i stanje nakon te ozljede i operacije, proizlazi, da se laka šećerna bolest, koja nije pokazivala nikakvih primjetljivih smetnja u drugim organima, naglo pogoršala poslije atentata; a srce, koje je do toga vremena radilo bez smetnje, pokazalo je odmah poslije atentata znakove naglog oslabljenja, te je konačno uslijed toga dovelo do smrti. Prema tomu je uzrok smrti u uzročnoj vezi sa zadobivenom ozljedom i uslijed iste potrebnom operacijom.«

Sprovodu Stjepana Radića prisustvovahu svi zastupnici »Hrvatske seljačke stranke«. Oni su 13. kolovoza 1928. u hrvatskoj sabornici održali sjednicu, na kojoj su »raspravljali o političkom položaju hrvatskog naroda. Tom je prigodom ustanovljeno, da Stjepan Radić nije ostavio nikakove formalne političke oporuke, kojom bi za slučaj svoje smrti Hrvatskoj seljačkoj stranci dao upute u pogledu njene organizacije. Ipak je Radić u posljednje vrijeme svoga života predsjedništvu stranke dao upute za daljnji politički pravac i za rad stranke, kao što i upute za sve moguće promjene bilo u unutrašnjoj državnoj ili vanjskoj politici. Nadalje je utvrđena jednodušna suglasnost svih narodnih zastupnika i jednodušna vjernost njihova i nauci velikoga vođe i njegovim posljednjim uputama. Zastupnici su osjetili potrebu, da svečanom prisegom konstatiraju tu vjernost. Nakon položene prisege i nakon jednoglasno izjavljenog povjerenja predsjedništvu stranke jednoglasno su primili na znanje i odobrili ove zaključke predsjedništva HSS: 1. Stjepan Radić, Bogom dani vođa hrvatskog naroda, svojom tjelesnom smrću nije prestao biti narodni vođa. Pošto je vodio hrvatski narod preko Hrvatske seljačke stranke, kojoj je bio predsjednikom od njezinog

osnutka, naravno je, da i nakon tjelesne smrti ostaje njezinim predsjednikom. 2. Poslove predsjednika stranke vodit će potpredsjednik dr. Vladko Maček. Na taj položaj izabran je dr. Vladko Maček jednoglasno na prijedlog potpredsjednika Josipa Predavca.«

Srbijanci se nisu obazirali na opravdano ogorčenje Hrvata radi zločina od 20. lipnja 1928. Kada se 1. kolovoza sastala Narodna skupština bez zastupnika Seljačko-demokratske koalicije, osudio je dr. Ninko Perić »teški zločin Puniše Račića, koji je prolio krv u ovom visokom domu.« Sutradan je u Narodnoj skupštini iznesen zahtjev ministra pravde od 10. srpnja 1928., da se sudu izruči Puniša Račić zbog ubojstva.

U zastupanju hrvatskog naroda uputilo je predsjedništvo zastupničkoga kluba Hrvatske Seljačke stranke interparlamentarnoj uniji u Berlin ovaj brzojav:

»Gospodin Paul Loebe, predsjednik konferencije interparlamentarne unije i predsjednik Reichstaga u Berlinu.

Dana 20. lipnja 1928. umoreni su po osnovi revolverskim hitcima u beogradskom parlamentu hrvatski narodni zastupnici: dr. Đuro Basariček i Pavle Radić, a teško su ozlijeđeni dr. Ivan Pernar i Ivan Granđa, dočim je smrtno ranjen i sam vođa hrvatskog naroda i izabrani delegat za interparlamentarnu uniju Stjepan Radić, koji je 8. kolovoza i preminuo uslijed zadobivene rane.

Ovim krvoprolićem, izvršenim na narodnim zastupnicima kao predstavnicima hrvatskog naroda onemogućeno je hrvatskom narodnom zastupstvu daljnje sudjelovanje u beogradskom parlamentu, kao iu delegaciji toga parlamenta na konferenciji interparlamentarne unije.

Nakon toga zločina, kojemu nema primjera u parlamentarnoj historiji, nema beogradska Narodna skupština nikakva prava, da zastupa Hrvatsku i hrvatski narod, kao što nema ni ovlaštenja, da učestvuje na interparlamentarnim konferencijama, kojima je cilj učvršćivanje parlamentarizma kao izraza istinske de-

mokracije i promicanje trajnoga mira i bratstva među narodima.

Pozdravljamo predstavnike civilizovanih naroda, okupljenih na berlinskoj konferenciji interparlamentarne unije, te se nadamo, da će konferencija zauzeti stav prema ovomu groznomu atentatu na samu ustanovu parlamentarizma.

Nepokolebivo vjerujemo, da će hrvatski narod moći što prije učestvovati u zajedničkom radu slobodnih naroda za uzvišeni cilj općega mira, koji može postojati samo među slobodnim narodima.

U Zagrebu, dne 20. kolovoza 1928. Predsjednik dr. Vladko Maček. Glavni tajnik dr. Juraj Krnjević.«

**PRIJETNJE S AMPUTACIJOM HRVATSKE**

Narodna je skupština 13. kolovoza 1928. pošla na odmor, koji je trajao preko 2 mjeseca. Beogradska se vlada uzalud nadala, da će se dotle smiriti uzbuđenost, koju je u hrvatskom narodu izazvao organizirani zločin od 20. lipnja. U ime Hrvatske seljačke stranke pošao je tajnik dr. Juraj Krnjević u Berlin, gdje je 23. kolovoza 1928. otvoreno zasjedanje interparlamentarne unije. Tamo je prisustvovalo 517 delegata iz 37 država. (Narodnu je skupštinu zastupalo 5 Srbijanaca). Pročitan je prosvjed, što ga je interparlamentarnoj uniji uputila Hrvatska seljačka stranka radi ubojstva hrvatskih zastupnika u Narodnoj skupštini. Taj prosvjed je izazvao senzaciju među svim učesnicima kongresa. Nato je prof. Schuching održao govor, u kojemu je naglasio, da je smrt Stjepana Radića posljedica strahovitog zločina, koji moraju svi osuditi.

Isprvice je beogradska vlada namjeravala korak HSS u Berlinu proglasiti veleizdajom te prvake HSS oštro kazniti. Protiv toga ustade izvršni odbor Seljačko-demokratske koalicije, koji je u svojoj rezoluciji od 23. kolovoza izjavio: »Ne samo da nije raspustom okrvavljene Narodne skupštine dana zadovoljština povrijeđenim osjećajima čovječanstva i pravoj narodnoj svijesti, nego se pomoću takove Narodne skupštine održava vla-

da, koja borcima za parlamentarizam, za demokraciju i za slobodu naroda prijeti iznimnim mjerama s motivacijom, da apeli na međunarodnu solidarnost predstavljaju veleizdaju države.« Ipak se i u samoj vladi našlo ljudi, koji su ustali protiv novih progona Hrvata. Umjereni su pak srbijanski političari upozorili, da u cijeloj državi nema suda, koji bi mogao osuditi Hrvate; jer »ma koliko se izvrtali zakoni, ipak se nikako ne bi u akciji dra Mačeka i dra Krnjevića moglo naći djelo veleizdaje«.

Mjesto prijetnje »Zakonom o zaštiti države« počeli su beogradski političari prijetiti »amputacijom«. Prvaci radikala i demokrata uzeše otvoreno govoriti: »Treba da se riješimo tih prečana. Hrvati nas ne vole. Bez njih će nam biti lakše.« Pri tom su spominjali, kako se g. 1905. Norveška mirno odijelila od Švedske. »Mi ćemo Evropi svoju visoku političku i kulturnu svijest najbolje pokazati time, da bez prolijevanja krvi amputiramo (odsječemo) onaj dio države, u kojoj stanuju većinom Hrvati i nezadovoljni prečanski Srbi«.

Odmah se našlo »stručnjaka«, koji su svojim znanjem etnografije, historije i statistike počeli krojiti kartu države SHS. I zaista su ovi potegnuli crtu, koja će rastavljati buduću Hrvatsku od preostale »Velike Srbije«. Oni su se isprvice složili u tome, da bi ta granica tekla od Vukovara preko Vinkovaca do rijeke Save, a zatim Savom do ušća rijeke Vrbasa, pa tokom Vrbasa preko razvoda do rijeke Neretve i dalje koritom Neretve do Jadranskoga mora. Sve, što je zapadno od ove crte, ima se »amputirati« od sadašnje države.

Protiv »amputacije« ustade Svetozar Pribićević. On je 6. rujna 1928. predstavnicima štampe u Beogradu izjavio: »Veliko je pitanje, da li bi nož, kojim se amputira, ostao do kraja u rukama srbijanskih stranaka! Ne može se znati, da li u jednom — za sebe zgodnom — momentu ne bi još neko zgrabio za taj nož. Naša je država stvorena jednim međunarodnim ugovorom, u kojemu je naročito naglašeno, da su Slovenci, Hrvati i Srbi iz bivše Austrougarske monarkije svojom slobodnom voljom riješili ujedinjenje sa Srbijom u jednu državu, pa da je Srbija pristala na to ujedinjenje. Stvaranje naše države imalo je dakle međunarodni značaj. Veliko je pitanje, da li bi njeno ras-

turivanje moglo ostati samo unutarnje pitanje. — Prijedlog šefova četvorne koalicije (t. j. radikala, demokrata, muslimana i Slovenskih klerikalaca), kojim se ruši jedinstvo države i kidaju zajedničke državne granice, predstavlja zločin veleizdaje po našem krivičnom zakonu. Zato je moje gledište, da šefove četvorne koalicije (t. j. Acu Stanojevića, Ljubu Davidovića, dra Mehmeda Spahu i dra Antuna Korošca) treba odmah uapsiti radi veleizdaje. Zamjera se Predavcu, što je govorio, da smo »dva svijeta«. Pa dabome da smo dva svijeta, kad jedni mogu stavljati prijedlog o amputaciji, dok drugi to smatraju za veleizdaju, te kad jedni smatraju, da treba odmah raspustiti Narodnu skupštinu, u kojoj su izvršena ubojstva, dok drugi drže, da ta skupština može rad nastaviti, kao da se nije ništa dogodilo.«

I dr. Vladko Maček nije bio za amputaciju Hrvatske. On je u Zaprešiću 9. rujna 1928. otvoreno rekao: »Mi ne želimo rušiti ovu državu. Mi ne idemo izvan njenih granica. Ali unutar granica mora hrvatski narod biti jedini gospodar na svojem teritoriju. On mora biti svoj gospodar u svojoj kući i na svojem tlu; mora imati svoj sabor i svoju vladu. Imat ćemo i zajedničke poslove; ali u tim poslovima mora unaprijed biti zajamčeno, da nema nadglasan ja i da manjina ne će vladati nad većinom. Beogradski su političari rekli: »Pa kad ne možemo živjeti zajedno, onda ćemo amputaciju. Mi ćemo od države odrezati onoliko, koliko se nama svidi. Odrezat ćemo po prilici onaj dio, gdje je hrvatski narod najgušći, najjači i najkompaktniji, a onaj drugi dio bit će Velika Srbija«. — To je tako, kao da je netko sa mnom stvorio zajednicu, u koju sam i ja donio svoj imetak, pa on jednoga dana kaže: »Ja ću Te istjerati!« Takvomu bih ja odgovorio: »Ja idem, ali Ti meni moje daj!« — O amputaciji bi Srbijanci mogli govoriti tada, da su ove naše krajeve osvojili na puški i na sablji. Ali kako nas oni nisu osvojili, nego su s nama stvorili ovu zajednicu, onda može biti samo rastava, a ne amputacija.«

U Beogradu je sudac Milutinović vodio istragu protiv Puniše Račića radi zločina od 20. lipnja 1928. Sudac je preslušao također Tomu Popovića i Lunu Jovanovića, te je 3. rujna donio rješenje, kojim se otvara kaznena istraga protiv oba ova narodna zastupnika. Popović je okrivljen radi »zločina podstrekavanja za

djelo ubijstva Stjepana Radića«, a Jovanović za pokušaj ubijstva dra Ivana Pernara. Još istoga su dana i Popović i Jovanović stavljeni u istražni zatvor. Beograđani su odmah govorili, da je time dana zadovoljština predstavnicima Seljačko-demokratske koalicije, koji su od prvoga časa tvrdili, da je zločin od 20. lipnja 1928. bio »organiziran«.

## SAVJETI KRALJU ALEKSANDRU I BEOGRADSKOJ VLADI

Iza toga se u Beogradu opet počelo tvrditi, da će za koji dan početi pregovori s hrvatskim narodnim zastupnicima o njihovu ulasku u novu vladu. Pregovore bi navodno imali voditi oni radikalski zastupnici, koji su članovi »glavnog odbora i protivnici sadašnje Koroščeve vlade.« Kako se šaptalo, da »u Zagrebu postoji volja za prve dodire« s radikalskim nezadovoljnicima, dao je dr. Vladko Maček 11. rujna 1928. ovu izjavu: »Nas ni najmanje ne interesira unutrašnji odnošaj Radikalne stranke, jer imamo skupo plaćeno iskustvo, da su prema Hrvatima svi radikali jednaki. I zato ne može za doticaj s nama nitko biti ni više ni manje diskvalificiran. Za nas su svi radikali isto, što i Ninko Perić, Puniša Račić, Tomo Popović i njegov prijatelj ministar vjera Dragiša Cvetković, koji je bio Popovićev gost«. Iza tako odlučnog odgovora prestale su pripovijesti o pregovorima radikala s Hrvatima.

Veliku je senzaciju pobudilo otvoreno pismo, što ga je Wicham Steed, engleski novinar svjetskoga glasa, uputio kralju Aleksandru. (Pismo je priopćeno u posebnom izdanju »Obzora« od 14. rujna 1928.) U tom pismu Steed, koji je poznat bio kao najbolji prijatelj južnih Slavena, potanko izlaže, kako su Hrvati, Srbi i Slovenci u bivšoj habsburškoj monarkiji 20 godina nastojali oko osnutka zajedničke države. »Srbija nije tada učestvovala u tom pokretu«. Dalje Steed upozoruje na kobne pogreške, što ih je počinjala Austro-Ugarska svojom nasilnom politikom prema Hrvatima. »Često sam se čudio ludilu habsburških državnika, koji su slijedili taj kurs tim više, što povijest Hrvatske i Slavonije bogato dokazuje, kako je narod tih zemalja veoma obdaren sposobnošću tvrdokornog otpora prema nasilju. Naročito se Hrvate može voditi, ali ih se ne može silom tjerati.

Kad se u njima probudi odanost jednom vođi, tada su oni sposobni na krajnje i strastvene žrtve, kao što je to g. 1848. iskusio njihov veliki ban Jelačić.«

Dobro spominje Steed za Hrvate, da je »njihova želja bila ujedinjenje na osnovici potpune jednakosti s njihovom srpskom braćom, a ne podloženje ili utapanje u Velikoj Srbiji«. Steed naglašuje, kako srbijanski državnici nisu iskreno prožeti pravim jugoslavenskim idealima. Tako je n. pr. Nikola Pašić bio sklon stvaranju »Velike Srbije«. Napose govori Steed o t. zv. »Krfskoj deklaraciji«, kojom je utvrđen sporazum za »potpunu vjersku i političku jednakost između triju ogranaka jugoslavenske rase«, pa dodaje: »Svejedno je, da li su od tada svi Srbi, Hrvati i Slovenci bili vjerni duhu ove deklaracije ili ne. Vi, sire, niste od nje nikada ni za časak odstupili. Ta spasonosna i nadobudna činjenica čini krunu, koju danas nosite, vrhovnim simbolom i jamstvom narodnog jedinstva.«

Pri koncu svojeg otvorenog pisma upozorava Steed kralja Aleksandra, kako se ni Steed ni drugi prijatelji države SHS u Engleskoj nikada nisu mogli suglasiti sa srbijanskim državnicima, koji su zaboravljali jugoslavenski ideal, te su plovili velikosrpskim vodama. Isto tako je Steed odvraćao Stjepana Radića od njegovih namjera prigodom Radićeva boravka u Londonu. Ni jedno ni drugo nije odgovaralo engleskoj politici, koja »u jugoistočnoj Evropi ima kao glavni svoj zahtjev pojačanje jugoslavenskog jedinstva, bez obzira u bilo kakvoj decentraliziranoj administrativnoj formi.«

U Beogradu se 12. listopada 1928. sastala »krnja« Narodna skupština, koja je odlučila, da će 18. listopada nastaviti svojim radom. Zastupnici Seljačko-demokratske koalicije nisu došli u skupštinu, gdje se i te kako osjetila njihova odsutnost. Velika praznina u toj dvorani oduzela je Narodnoj skupštini svaku ozbiljnost rada; jednako su i širi slojevi naroda izgubili prijašnje zanimanje za političku djelatnost Narodne skupštine, koja je 20. listopada izabrala Iliju Mihajlovića za svoga predsjednika.

Srpska organizacija »Narodna Obrana«, kojoj je na čelu stajao vojvoda Stepa Stepanović, uputila je kralju Aleksan-

dru 28. rujna 1928. tajni memorandum, u kojemu među ostalim kaže: »Od nesretnog junskog događaja do danas prošla su 3 mjeseca. Za to vrijeme ražvili su se u zemlji odnosi tako, da je danomice sve jasnije, da je velika šteta po interese otadžbine, što je razvitak događaja pošao ovim putem i što se iz stvarne situacije nije našao pravi izlaz. Taj razvitak i njegovi plodovi dostaju svakom dobrom rodoljubu, da konstatira, kako je svako zavlatenje rješenja latentne krize, koja rastače narodni i državni organizam — gotovo bismo rekli — lakomisleno žrtvovanje narodnih interesa . . . Ne vrijedi taktiziranje, da se žrtvuje vrijeme, ne bi li se pocijepala opozicija, t. j. da se odijele Srbi i Hrvati; jer da se odijele, bilo bi to od nedoglednih posljedica po interese države i naroda . . . Stoga narodna Obrana smatra, da je za raščišćenje odnosa potrebno stvaranje vlade od ljudi općeg povjerenja, da provedu izbore i stvore platformu za novi kontakt političkih faktora. Narodna Obrana ne sumnja, da je moguće, da se današnja kriza razbije i nasilnim sredstvima, pa da se tako momentano potisnu pitanja, koja traže da se riješe. Ali Narodna Obrana zna i to, da će se neriješena pitanja ponovno pojaviti, pa da će onda možda još daleko snažnije izbiti i tražiti radikalnije rješenje . . . Na hitnu odluku pozivaju ozbiljni časovi, jer opasnost kuca na vratima. Teška će odgovornost pasti na one, koji bi po svojoj poziciji morali, — a nisu htjeli ni znali, — da nađu u sebi veliku ljubav za cjelinu, pa da prijeđu na djelo — bez obzira na sitne interese. protivničkih struja — i da na prekretnici nađu put za novi život.«

## ODLUČNOST HRVATSKOG NARODA

U Zagrebu se 19. listopada 1928. u zgradi hrvatske sabornice sastadoše narodni zastupnici: dr. Vladko Maček, dr. Ante Trurnbić, dr. Ante Pavelić, dr. Juraj Krnjević, ing. August Košutić, Ivan Ćelan, Ivan Peštaj i Jakov Jelašić. Oni se dogovarahu o nastupu na sutrašnjem sastanku zastupnika Seljačko-demokratske koalicije, te o velikoj skupštini, koja će se održati 21. listopada u Sisku.

Sutradan je u hrvatskoj sabornici započela sjednica, kojoj je prisustvovalo preko 70 narodnih zastupnika. Sjednica je na-

stavljena 22. i 23. listopada. Sa sjednice je za javnost izdan ovaj komunikej: »Izjavljuje se puno povjerenje predsjednicima SDK g. dr. Vladku Mačeku i Svetozaru Pribićeviću i poslovnom odboru, te im se stavlja u zadatak nastavak odlučne borbe do ko načne pobjede.« Narodni su zastupnici dobili uputu, kako da vode ovu borbu protiv beogradske vlade.

Na veliku je skupštinu Seljačko-demokratske koalicije u Sisku došlo oko 50.000 Hrvata i Srba iz Posavine, Banovine i Turopolja. Glavni su govornici bili dr. Maček i Svetozar Pribićević. Dr. Maček je medju ostalim rekao: »Mi ćemo se protiv Srbijanaca boriti svima sredstvima, koja nam stoje na raspolaganje. Vlastodršci doduše još imaju u rukama silu, ali svaka je sila za vremena. Uzalud se oni uzdaju u bajunete, jer bajuneta je mrtva stvar, ako nema žive ruke, koja ju podržava. A neka vlastodršci znadu, da bajunete moraju dati u ruke našoj braći i našim Sinovima!« Pribićević je na banketu iza skupštine rekao: »Ja ne znam, što li može Srbina buniti, ako Hrvati ističu svoje hrvatstvo. Srbin, koji je za potpuno narodno jedinstvo, mora biti veseo, kada se ističe hrvatstvo, jer je to ime i njegovo. Onaj Srbin, kojega smeta isticanje hrvatstva, taj hoće da gospodari hrvatstvu.«

Beogradska je vlada bila upravo bijesna radi uspjeha skupštine Seljačko-demokratske koalicije u Sisku. Neki su ministri odmah počeli govoriti o oštrim mjerama, koje će se poduzeti protiv pristaša SDK. Isticalo se, kako je sisačka skupština pokazala, da SDK počinje sada voditi onu istu politiku, koju je do godine 1924. vodila Hrvatska seljačka stranka. Zato su neki članovi vlade predlagali, da bi na cijelu SDK trebalo — radi skupštine u Sisku — primijeniti »Obznanu«, kakvu je PP vlada god. 1925. primijenila na Hrvatsku republikansku seljačku stranku zbog Rađićeva govora na skupštini, koja je održana 13. listopada 1924. u Vrpolju.

Ovi su ministri zamuknuli, kada se doznalo za rezultat općinskih izbora, koji su u Bosni i Hercegovini obavljeni u nedjelju 27. listopada 1928. Tom je prigodom Jugoslavenska muslimanska organizacija polučila 1480 mandata, Radikalna stranka 1357, Hrvatska seljačka stranka 839, Zemljoradnici 597,

Seljačko-demokratska koalicija 182, Davidovićevi demokrati 99, Samostalna demokratska stranka 90, Hrvatska pučka stranka 23, Radnička stranka (komunisti) 17, Socijalisti 7 i Židovi 7 mandata, dok su disidenti Jugosl. musl. organizacije dobili 42, disidenti radikala 36, zajednička lista HSS i JMO 7, a razne neutralne liste 58 mandata. Odmah se primijetilo, da su veoma nazadovali radikali, Davidovićevi demokrati i Hrvatska pučka stranka (ova radi sudjelovanja ministra Barića u »krvavoj vladi«). Pristaše Seljačko-demokratske koalicije polučiše ukupno 1111 mandata. Oni su zajedno s muslimanima imali 2633 mandata, dakle znatno više nego li sve ostale stranke.

U samom Sarajevu dobila je Spahina Jugoslavenska muslimanska organizacija 3722 glasa i 11 vijećnika (mandata), Hrvatska seljačka stranka 2427 glasova i 7 vijećnika, Radikalna stranka 2014 glasova i 6 vijećnika, Židovi liste Altarca 956 glasova i 3 mandata, Židovi liste dra Barucha 698 glasova i 2 vijećnika, muslimanski disidenti liste Bašić 514 glasova i 2 vijećnika, musi. disidenti liste Dugalić 419 glasova i 2 vijećnika, Samostalna demokratska stranka 393 glasa i 1 vijećnika, demokrati liste dra Andrijaševića 367 glasova i 1 vijećnika, dok su bez mandata ostali Socijalisti s 250 glasova, komunisti s 229 glasova, Vasiljeviecvi dem. sa 142 i Zemaljska lista sa 159 glasova. Opazilo se, da je Hrvatska seljačka stranka — prema posljednjim izborima — podvostručila broj glasova.

Drugi je udarac beogradskoj vladi zadao izbor gradskoga vijeća, koji je 18. studenoga 1928. obavljen u Splitu. Ovdje je Hrvatska seljačka stranka dobila 1584 glasova i 10 vijećnika, Hrvatska federalistička stranka 1149 glasova i 7 vijećnika, Republikanski savez radnika i seljaka (t. j. komunisti) 1249 glasova i 7 mandata, Samostalna demokratska stranka 922 glasa i 6 vijećnika, Zemljoradnici i Davidovićevi demokrati (lista dra Tartaglije) 1093 glasa i 8 vijećnika, Radikalna stranka 409 glasova i 2 vijećnika, Hrvatska pučka stranka 233 glasa i 1 vijećnika, dok su bez mandata ostale tri nezavisne liste, koje su zajedno dobile 326 glasova. Svih je upisanih izbornika bilo 10.282, a glasovalo ih je 6965, što znači oko 70 postotaka. U samom su gradu Splitu glasovala 5284 izbornika, a u područnim selima splitske općine 1681 izbornik. Izbornu su pobjedu odnijele stranke Seljačko-demo-

kratske koalicije, koje su polučile 23 vijećnika, dakle većinu gradskoga zastupstva, koje je brojilo 41 vijećnika.

U Zagrebu su 1. prosinca 1928. izbili novi nemiri. Pred ulazom u stolnu crkvu stajahu generali i časnici te predstavnici svih ureda, čekajući početak službe božje, kojom se imala počastiti uspomena na osnutak države Srba, Hrvata i Slovenaca. Međutim se na toranj stolne crkve uspeše hrvatski omladinci Ivan Bernardić i Grčar s namjerom, da na prvom balkonu tornja izvjese 2 crne zastave s natpisom 20. VI. 1928. na jednoj, a 1. XII. 1918. na drugoj strani. Sa sobom su imali i veliku hrvatsku zastavu, na kojoj bijaše izvezen hrvatski grb. Sve su 3 zastave pale s tornja, i to 2 zastave upravo na grupu časnika pred ulazom u stolnu crkvu. Radi toga je general Matić odredio, da časnici ne idu u stolnu crkvu, nego izravno u grčkoistočnu crkvu, kamo su za njima pošli i svi državni činovnici. Dva su detektiva pošla u toranj, gdje su uapsili Bernardića i Grčara. Kad su ove omladince vodili na redarstvo, pratila ih je grupa hrvatskih omladinaca kroz Bakačevu ulicu i kroz Jelačićev trg, kličući slobodnoj Hrvatskoj i vođama opozicije. Na početku Petrinjske ulice došlo je do sukoba s redarstvom. Tu sui redari pucali, te su ubili Stanka Petrića, a teško ranili Mirka Đureka i Nikolu Lončarića.

Sutradan (u nedjelju 2. prosinca 1928.) bijaše u Pakracu velika skupština Seljačko-demokratske koalicije. Glavni su govornici bili dr. Maček i Svetozar Pribićević. Potonji se oborio na radikale u selu Kukunj evcu. Kroz to je selo oko 200 Hrvata iz sela Brezine pošlo na skupštinu u Pakrac, ali ih je općinski načelnik Sava Kostić s jednim žandarom zaustavio i pretraživao, da li nemaju kod sebe oružja. Kada su radikali vidjeli, da su Hrvati goloruki, udesili su na njih žestok napadaj. Oko 150 Srba iz Kukunjevaca napalo je Hrvate sjekirama, vilama i lijevčama tako, da, je 5 Hrvata dopanulo teških rana, a desetak ih je bilo lako ranjenih. Pribićević je oštro osudio Srbijance, koji misle, da će oružanom silom moći održati svoju vlast u prečanskim krajevima. »Oni misle, da će vladati pomoću bajuneta. Ali Austro-Ugarska je imala više bajuneta, nego li što ima ljudi u državi SHS. Austro-Ugarska je imala 10 milijuna bajuneta, pa je ipak propala. Da koja država bude sretna, jaka i napredna, potrebno je zadovoljstvo naroda, koji živi u toj državi. Snaga se dr-

žave ne osniva na bajunetama, nego na zadovoljstvu naroda. Propalo je svako carstvo, u kojemu nije bio narod zadovoljan.«

Beogradska je vlada i nadalje pomišljala na to, kako bi pokret u hrvatskim zemljama zaustavila nasiljem. Tako je 5. prosinca 1928. umirovila Petra Zrelca, velikoga župana Zagrebačke oblasti, jer se nije htio služiti nasiljem protiv Hrvata. Mjesto Zrelca je za vršioca dužnosti velikoga župana postavljen Srbijanac, i to Vojin Maksimović, koji bijaše tada aktivni topnički pukovnik, te po zakonu ne bi smio doći na položaj velikoga župana. Po zakonu naime o činovnicima može vel. županom ili njegovim zamjenikom postati samo ona osoba, koja ima propisanu kvalifikaciju (t. j. pravnički fakultet sa svima državnim ispitima), a povrh toga najmanje 15 godina državne službe. Zato je zagrebački Oblasni odbor 6. prosinca jednoglasno stvorio ovaj zaključak:

»Imenovanjem vršioca dužnosti velikog župana Zagrebačke oblasti u osobi artilerijskog pukovnika g. Vojina Maksimovića teško su povrijeđeni pozitivni zakoni, koji normiraju pravni položaj velikog župana, te će protiv toga nelegalnog imenovanja Oblasni odbor uložiti tužbu na Državni savjet. Ovaj Oblasni odbor po zakonu ne smije i ne će dozvoliti g. artilerijskomu pukovniku Vojinu Maksimoviću ni po njemu izaslanom zamjeniku, da prisustvuje sjednicama ovog Oblasnog odbora.«

Mnogim Srbima bijaše krivo, što je predsjednik beogradske vlade katolički svećenik dr. Antun Korošec. Uz to se danomice javljahu nove opreke između radikala i Davidovićevih demokrata. U samoj pak Radikalnoj stranci nije nikako moglo doći do prave pomirbe. Kako je kralj Aleksandar tražio, da u vladu svakako imaju ući i članovi Hrvatske seljačke stranke, podnio je Korošec 30. prosinca 1928. ostavku cijele svoje vlade.

Kralj je odmah počeo k sebi prizivati prvake svih stranaka, da upozna njihovo mnijenje, kako bi se najbolje riješila državna kriza. Tako su 3. siječnja 1929. u Beograd pozvani također dr. Vladko Maček i Svetozar Pribićević. Kralj je dra Mačeka 4. siječnja primio u audijenciju, koja je trajala 35 minuta. Iza toga je primljen Pribićević, a sutradan ponovno dr. Maček. Oni su kra-

lju predložili novo državno uređenje u smislu rezolucije Seljačko-demokratske koalicije od 1. kolovoza 1928.

Iza druge audijencije dra Mačeka izdala je Seljačko-demokratska koalicija komunikej, u kojemu priopćuje, da je Mačekov »razgovor s Njegovim Veličanstvom kraljem nastavljen u vezi s jučerašnjim razgovorima u istom smislu i u istom pravcu, te na istoj bazi, t. j. na zaključcima od 1. kolovoza. Tom je prigodom dodirnuto i pitanje postupka. Dr. Vladko Maček je Njegovom Veličanstvu kralju predložio obrazovanje nepolitičke vlade, koja ima kraljevo povjerenje, te koja svojim sastavom pruža garanciju za uspješno provođenje predloženog državnog uređenja.«

Kralj je poslije dra Mačeka primio u audijenciju staroga Acu Stanojevića, kao predstavnika Radikalne stranke, pa je njemu priopćio prijedlog dra Mačeka. Isto to je saopćio također Ljubi Davidoviću, kojega je u audijenciju primio poslije Stanojevića.

Stanojević je sazvao sjednicu radikalskog kluba, na kojoj je iznio prijedlog dra Mačeka. Radikali su jednoglasno zaključili, da odbijaju prijedlog dra Mačeka o državnom uređenju, pa da na toj bazi uopće ne mogu niti razgovarati. I demokratski je klub odbio Mačekov prijedlog, ali se ipak izjavio spremnim za pregovaranje.

Poslije podne 5. siječnja 1929. bio je u audijenciju primljen Slobodan Jovanović, sveučilišni profesor državnoga prava. Njega je kralj pozvao kao stručnjaka na savjetovanje, a ne u tu svrhu, da mu povjeri sastav neutralne vlade, kako su novinari i političari razglasili po Beogradu. Iza Jovanovićeve audijencije dala je kraljeva kancelarija pod večer 5. siječnja za javnost ovu obavijest:

»Povodom ostavke kraljevske vlade kralj je na prijedlog predsjednika parlamenta konzultirao predstavnike svih stranaka i parlamentarnih grupa. Rezultat je konzultiranja pokazao, da među parlamentarnim grupama postoje oprečna gledišta za rješenje današnje krize. Ove se razlike u gledištima pojavljuju čak i u ocjeni pitanja državnog uređenja. Zbog toga nema mogućno-

sti ni za kakovo parlamentarno rješenje, koje bi garantiralo održanje potpunoga državnog i narodnog jedinstva.«

Nakon takove obavijesti bijaše iskusnijim političarima jasno, da kralj namjerava ukinuti ustav. On se naime već i prije spomenutih »konzultiranja« odlučio za apsolutizam. Upućeni su ljudi znali, da je kralj dru Milanu Srškiću povjerio sastav potrebitoga kraljevog proglasa. Jednako je dr. Srškić već imao gotove zakone, koje će kralj objaviti na početku svoje diktature.

## MANIFEST KRALJA ALEKSANDRA OD 6. SIJEČNJA 1929.

Kralj je svoju diktaturu 6. siječnja 1929. objavio narodu ovim proglasom, koji mu je sastavio dr. Milan Srškić:

»Najveći narodni i državni interesi i njihova budućnost zapovijedaju mi, da se i kao vladalac i kao sin ove zemlje obratim neposredno narodu, pa da mu iskreno i otvoreno kažem ono, što mi u današnjem trenutku nalaže moja savjest i moja ljubav prema otadžbini.

Nastupio je čas, kada između naroda i kralja ne može i ne smije više biti posrednika. U toku tolikih prošlih napora i tolikih strpljenja, koje sam pokazao u vršenju svojih visokih dužnosti, moju je dušu razdirao vapaj naših narodnih masa, — radenih i miroljubivih, ali i namučenih, — koje su rukovođene svojim prirodnim i zdravim rasuđivanjem već odavno nazirale, da se više ne može ići putem, kojim se do sada išlo.

Moja očekivanja, — kao i očekivanje naroda, — da će evolucija našeg unutarnjeg političkoga života donijeti sređenje i konsoliđiranje prilika u zemlji, nisu se ostvarila. Parlamentarni rad i sav naš politički život dobivaju sve više negativno obilježje, od čega narod i država imaju samo štete. Sve korisne ustanove u našoj državi, — njihov napredak, parlamentarni rad i sav naš politički život, — dovedeni su u opasnost. Od takvog nezdravog političkoga stanja u zemlji strada ne samo unutarnji život i napredak, nego i sređivanje i razvijanje spoljnih (vanjskih) odnosa naše države, kao i jačanje našeg ugleda i kredita u inostranstvu.

Parlamentarizam, koji je kao političko sredstvo po tradicijama od mojeg nezaboravnog oca ostao ideal, počele su zaslijepljene političke stranke zloupotrebljavati u toj mjeri, da je postao smetnja za svaki plodonosni rad u državi. Žalosni događaji i razdori u Narodnoj skupštini pokolebali su kod naroda vjeru u korist ove ustanove. Sporazumi i najobičniji odnosi između stranaka i ljudi — postali su apsolutno nemogući. Umjesto da parlamentarizam razvija i jača duh narodnog i državnog jedinstva, on — ovakav, kakav je — počinje dovoditi do duhovnog rasula i narodnog razjedinjavanja. Moja je sveta dužnost, da svima sredstvima čuvam državno i narodno jedinstvo, te sam riješen, da ovu dužnost bez kolebanja ispunim do kraja.

Čuvati narodno jedinstvo i državnu cjelinu, to je najviši cilj moje vladavine, pa to mora biti i najveći zakon za mene i za svakoga. To mi nalaže moja odgovornost pred narodom i pred historijom. To mi nalaže ljubav prema otadžbini i pijetet prema bezbrojnim dragocjenim žrtvama, koje padoše za taj ideal.

Tražiti lijeka tome zlu u dosadašnjim parlamentarnim promjenama vlade i uzaludnim pokušajima, odnijelo nam je već nekoliko posljednjih godina. Mi moramo tražiti nove metode i krčiti nove puteve.

Ja sam uvjeren, da će u ovom ozbiljnom trenutku svi Srbi, Hrvati i Slovenci razumjeti ovu iskrenu riječ svojega kralja, pa da će oni biti najvjerniji pomagači oko mojih budućih napora, kojima je jedini cilj: da se u što kraćem vremenu postigne ostvarenje onih ustanova, one državne uprave i onog državnog uređenja, koje će najbolje odgovarati općim narodnim potrebama i državnim interesima.

Radi toga sam riješio i rješavam, da ustav kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca od 28. juna 1921. godine prestane važiti. Svi zemaljski zakoni ostaju u važnosti, dok se mojim ukazom ne ukinu. Na isti način (t. j. kraljevim ukazom) donosit će se u buduće novi zakoni. Narodna skupština, izabrana 11. septembra 1927. godine, raspušta se.

Saopćavajući ovu moju odluku svome narodu, naređujem svi-

ma vlastima države, da po njoj postupaju, a svima i svakomu zapovijedam, da ju poštuje i da joj se pokorava.«

Kralj je Aleksandar odmah imenovao prvu diktatorsku vladu. General Pero Zivković, zapovjednik kraljeve garde, postao je predsjednikom ministarskoga savjeta i ministrom unutrašnjih posala, dr. Voja Marinković m. vanjskih posala, general Stevan Hadžić m. vojske i mornarice, dr. Stanko Švrljuga m. financija, dr. Mate Drinković m. socijalne politike, dr. Milan Srškić m. pravde, dr. Oton Frangeš m. poljoprivrede i voda, dr. Antun Korošec m. saobraćaja, dr. Tugomir Alaupović m. vjera, Nikola Uzunović m. bez portfelja, Laza Radivojević m. šuma i ruda, dr. Uroš Krulj m. narodnoga zdravlja, Boža Maksimović m. prosvjete, a Sveta Savković m. građevina. U prvom času nije kralj popunio tri ministarstva, te je Drinković postao zastupnikom ministarstva trgovine i industrije, Radivojević zastupnikom m. agrarne reforme, a Savković zastupnikom m. pošta i brzojava.

## KAKO JE KRALJEV MANIFEST PRIMLJEN U ZAGREBU

Kraljev je manifest od 6. siječnja 1929. bio u Zagrebu odštampan i stavljen na oglasne stupove. Građani su znatiželjno čitali taj proglas, koji je u njihovoj duši pobudio razne dojmove. Svi su odobravali, što je kralj raspustio Narodnu skupštinu, koja se obeščastila 20. lipnja 1928. umorstvom hrvatskih narodnih zastupnika. Nitko nije žalio, što je sada nestalo toga krvavoga parlamenta. Jednako se općenito odobravalo, što je kralj ukinuo Vidovdanski ustav, koji je 28. lipnja 1921. bio stvoren bez Hrvata, dapače upravo protiv Hrvata. Držalo se dapače, da je kralj ovim ukinućem htio zadovoljiti Hrvate, koji su jednodušni bili u osuđivanju Vidovdanskog ustava. Zagrepčani nisu slutili, da će kralj i nadalje provoditi beogradski centralizam, dakle upravo ono, što je Hrvatima bilo najzazornije u Vidovdanskom ustavu. Kralj je stvarno ukinuo samo one točke Vidovdanskog ustava, kojima je narodu bila zajamčena sloboda štampe, govora, sastajanja i udruživanja.

U prvi čas nije niti dr. Vladko Maček potpuno i točno shvatio novi politički položaj hrvatskog naroda. Maček je naime odmah pošao u »Hrvatski seljački dom«, kamo su došli i drugi prvaci Se-

ljačko-demokratske koalicije. Poslije održane sjednice dao je dr. Maček novinarima ovu kratku izjavu : »Kak vidite, lajbek je raskopčan. Vidovdanski ustav, koji je preko sedam godina tištio hrvatski narod, srušen je! A srušen je ne samo u svijesti naroda, nego i faktično rješenjem njegova veličanstva kralja. Posve sam siguran za slogu i zrelost, a prema tomu i za jakost hrvatskog naroda. Obzirom na veliku mudrost njegova veličanstva kralja nadam se, da će nam uspjeti ostvariti ideal hrvatskog naroda : da Hrvat bude gospodar u svojoj slobodnoj Hrvatskoj«.

Ovu su izjavu dra. Vladka Mačeka objavile ne samo zagrebačke nego i sve beogradske novine. Mora da su se negdje zlorado nasmijali kralj i njegovi savjetnici, koji su već tada dobro znali, kakvu muku spremaju Hrvatskoj i narodu hrvatskom.

## NOVI ZAKON O KRALJEVSKOJ VLASTI

Kako je kralj ukinuo ustav, te je u svoje ruke uzeo cijelu — pa i zakonodavnu — vlast, proglasio je 6. siječnja 1929. novi zakon o kraljevskoj vlasti i o vrhovnoj državnoj upravi, kako su ga složili ministar predsjednik Pera Živković i ministar pravde dr. Milan Srškić. Zakon sadržaje 21. član, koji se redaju ovako:

»1. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca je nasljedna monarkija.

2. Kralj je nosilac sve vlasti u zemlji. Kralj izdaje i proglašuje zakone, postavlja državne činovnike i daje vojne činove. Kralj zapovijeda vojnom silom. On daje ordene i druga odlikovanja.

3. Kralj vrši amnestiju za sve krivice. Amnestija se može dati prije početka krivičnog postupka, u samom postupku i poslije izrečene presude. Amnestija je opća kao i pojedinačna. Kralj vrši pomilovanja. On može dosuđenu kaznu oprostiti, smanjiti i ublažiti.

4. Kralj predstavlja državu u svim njezinim odnosima s tuđim državama. Kralj proglašuje rat i zaključuje mir.

5. Kralj i prijestolonasljednik su punoljetni, kad navrše 18 godinu.

6. Kraljeva je ličnost neprikosnovena. Kralju se ne može ništa u odgovornost staviti niti kralj može biti tužen.

7. U kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca vlada kralj Aleksandar I. Karađorđević iz dinastije Karađorđević. Kralja nasljeđuje njegovo muško potomstvo iz zakonitog braka po redu prvorođenja. Kada kralj nema muškoga potomstva, on će sebi odrediti nasljednika iz pobočne linije.

8. Kraljevski dom sastavljaju kraljica supruga, živi predci kraljevi u pravoj liniji — a iz iste dinastije — sa svojim suprugama, živi potomci kraljevi u pravoj liniji sa svojim suprugama, rođena braća kraljeva i njihovi potomci sa svojim suprugama, sestre kralja vladaoca i sve žensko potomstvo do udaje, napokon stric kralja Aleksandra I. knez Arsen, pa knez Pavle sa suprugama i potomcima i ženskim potomcima do udaje.

9. Kralj boravi stalno u zemlji. Ako se pokaže potreba, da kralj iz zemlje ide na kraće vrijeme, zastupat će ga u pravima nasljednik prijestolja. Ako pak nasljednik prijestolja nije punoljetan ili ako je spriječen, kralja će zastupati ministarski savjet. Zastupstvo se vrši po uputstvima, koja daje kralj. Ovo vrijedi i za slučaj kraljeve bolesti, koja ne stvara trajnu nesposobnost.

10. Kraljevsku vlast vrši namjesništvo, kad je kralj maloljetan ili kada je zbog bolesti duševno ili tjelesno trajno nesposoban da vrši kraljevsku vlast.

11. Namjesnička vlast pripada nasljedniku prijestolja, ako je punoljetan. Ako je pak nasljednik prijestolja maloljetan ili duševno ili tjelesno bolestan, onda će kraljevsku vlast vršiti namjesništvo. Namjesnici će biti tri lica, koja kralj odredi naročitim aktom ili testamentom. Istovremeno kralj određuje svakomu namjesniku po jednoga zamjenika. Ako je jedan od trojice namjesnika privremeno odsutan ili spriječen, vršit će kraljevsku vlast druga dva namjesnika. Na upražnjeno mjesto jednoga namjesnika dolazi njegov zamjenik.

12. O vaspitanju (odgoju) maloljetnoga kralja starat će se namjesnici, a o imanju maloljetnoga kralja brinut će se staratelji,

određeni kraljevim testamentom. Ako preminuli kralj nije imenovao staratelja (skrbnika), imenovat će ih namjesnici.

13. U slučaju kraljeve smrti ili ostavke prima nasljednik prijestolja, ako je punoljetan, odmah vlast i objavljuje to narodu proklamacijom.

14. Civilna lista kraljeva određuje se zakonom.

15. Kralj imenuje predsjednika i članove ministarskog savjeta, koji stoje neposredno pod kraljem i rade po njegovim ovlaštenjima u pojedinim granama državne uprave. Broj ministarstva određuje kralj. Pri stupanju na dužnost ministri polažu zakletvu na vjernost kralju.

16. Ministri su odgovorni kralju. Kralj može ministre optužiti.

17. Ministrima sudi državni sud. Ovaj čine 3 državna savjetnika i 3 kasacijona suca, koje imenuje kralj. Predsjednik kasacijonoga suda je predsjednik državnoga suda. Bliže odredbe o ministarskoj odgovornosti donijet će se posebnim zakonom.

18. Kralj izdaje i proglašuje zakone ukazima, koji sadržavaju sam zakon. Ukaz premapotpisuju : predsjednik ministarskog savjeta, resorni ministar i ministar pravde. Na ukaz o zakonu stavlja ministar pravde državni pečat i stara se za obnarodovanje zakona u »Službenim Novinama«. Zakon dobiva obaveznu snagu 15 dana poslije obnarodovanja, ako sam zakon ne odredi drukčije.

19. Upravnu vlast vrše pojedini ministri za pojedine grane po kraljevom ovlaštenju.

20. Sudska vlast u cijeloj zemlji vrši se u. kraljevo ime.

21. Ovaj zakon stupa u život i dobiva obaveznu snagu, kada se obnaroduje u »Službenim Novinama«. O izvršenju toga zakona starat će se predsjednik ministarskog savjeta.«

## NOVI ZAKON O ZAŠTITI DRŽAVE

Kralj je 6. siječnja 1929. potpisao »Novi zakon o zaštiti javne bezbjednosti i poretka u državi«. Taj apsolutistički zakon, koji je sastavio ministar pravde Milan Srškić, glasio je ovako:

Član I. Pod udar toga zakona spadaju:

1. Pisanje, izdavanje, štampanje i rasturivanje knjiga, novina, plakata ili objava, kojima se ide na to, da se tko podstrekava na nasilje prema državnim vlastima — ili uopće, kada se ugrozi javni mir ili dovede u opasnost javni poredak. Ovo važi i za svaku pismenu ili usmenu propagandu ili ubjeđivanje drugih, da treba promijeniti politički ili socijalni poredak u državi zločinom, nasiljem ili ma kojom vrsti terorizma.

2. Organiziranje, potpomaganje ili postajanje članom takovog udruženja, koje bi imalo za svrhu propagandu komunizma, anarhizma ili terorizma, te udruženja za nelegalno prigrabljivanje vlasti, kao i uopće ono, što se sadrži u prednjoj stavci.

3. Izdavanje pod zakup ili ma u kojem vidu ustupanje zgrade ili prostora za skupljanje lica, kojima bi bio za cilj priprema ili rad za ostvarenje čega od onoga, što je izloženo u gornjim dvjema točkama, ako je onaj, koji je zgradu ili prostorije ustupio, znao, na što će se ona upotrijebiti.

4. Organiziranje, združivanje ili propaganda, kojima se ide na to, da se prouzrokuje vojna pobuna, metež, neposlušnost ili nezadovoljstvo kod vojnika, ili da se građani ili vojnici ne odazivaju svojim vojnim dužnostima, ili da se ometa, otežava ili ograničuje proizvodnja, popravak ili prijenos vojnog materijala ili snabdijevanje vojske za njezine potrebe, kao i uopće svaka propaganda protiv ustanova vojske, kao i svaka priprema, pokušaj ili izvršenje u cilju, da se poruše ili ponište objekti, koji služe javnom saobraćaju, te javnim instalacijama i potrebama.

5. Stavljanje u vezu s kakovom ličnošću ili kakovim društvom u inostranstvu u cilju dobivanja kakove pomoći od tuda radi pripreme za revoluciju ili nasilnu promjenu današnjega političkog sta-

nja u zemlji ili drugoga čega u prednjim točkama predviđenoga ili svakog pomaganja kojeg inostranog lista ili društva od strane nekoga s teritorija naše kraljevine, kada to lice ili društvo radi protiv uređenja, poretka ili javnog mira naše države.

6. Proizvodnja ili prikupljanje oružja, oruđa, sprava ili eksploziva, radi kojeg od naprijed spomenutih ciljeva, kao i svako prikrivanje tih predmeta.

7. Priprema, pokušaj ili izvršenje ubojstva ma kojeg organa vlasti.

Član II.

Tko učini ma koje od krivičnih djela, izloženih u prvom članu ovoga zakona, kaznit će se smrću ili robijom do 20 godina. Predmeti krivičnih djela konfiscirat će se. Oni, koji znadu, da se pripremaju zločini, izloženi u prvom članu, pa o tome na vrijeme ne izvijeste državne vlasti, kaznit će se robijom do 20 godina. U cilju bržeg i lakšeg utvrđivanja krivice dopušteno je nadležnim vlastima, da pretres vrše i noću.

Član III.

Kako ona udruženja i političke partije sa ciljem, predviđenim u prvom članu ovoga zakona, tako isto zabranjuju se i rasturuju se sva udruženja i političke stranke, koje vrše propagandu ili ubjeđivanje drugih, da treba promijeniti postojeći poredak u državi. Isto tako zabranjuju se i rasturuju sve političke stranke, koje nose vjersko ili plemensko obilježje. Organiziranje, pomaganje ili postajanje članom ovakve organizacije, — u koliko ne potpada pod udar 2. člana ovoga zakona, — kaznit će se zatvorom do jedne godine i globom do 10.000 dinara.

Član IV.

Osnivanje novih i opstojanje postojećih političkih društava, koja imaju drugi cilj, nego ona iz 1. i 3. člana ovoga zakona, vezano je za naročitu dozvolu upravnih vlasti one oblasti, gdje društvo ima glavno sjedište. Ako u roku od mjesec dana ova dozvola ne

bude isposlovana, smatra se, da nije dozvoljeno osnivanje, društva. Tko postane ili ostane članom ovoga društva ili ga bude pomagao, kaznit će se zatvorom do tri mjeseca. Da li je društvo političko, ocjenjuje veliki župan one oblasti, u kojoj društvo ima svoje sjedište.

Član V.

Zabranjuje se održavanje zborova pod vedrim nebom ili u zatvorenom prostoru, — kao i svih sastanaka, — bez prethodne dozvole nadležne upravno-političke vlasti. Prijavu za zbor odnosno sastanak treba učiniti najkasnije tri dana ranije. U prijavi treba označiti i dnevni red zbora odnosno sastanka.

U daljnjih 16 članova toga zakona iznose se zabrane štrajka, nevršenja službe državnih i samoupravnih činovnika, sudjelovanje kod političkih manifestacija, izradba i nabavljanje eksploziva, nošenje oružja i t. d.

## DR. ANTE PAVELIĆ OSNIVA HRVATSKI USTAŠKI POKRET

U Zagrebu je narodni zastupnik dr. Ante Pavelić sa svojim prijateljima već 7. siječnja 1929. izradio ovaj ustav za ustaše hrvatskoga oslobodilačnog pokreta:

I. Zadaća pokreta. Ustaša, hrvatski oslobodilački pokret, ima zadaću, da svima sredstvima — pa i oružanim ustankom — oslobodi ispod tuđinskoga jarma Hrvatsku, da ona postane potpuno samostalna i nezavisna država na cijelom svom narodnom i povijesnom području. Kada bude taj cilj postignut, ustaški će pokret svima sredstvima braniti državnu samostalnost Hrvatske i narodnu osebujnost hrvatskog naroda; borit će se za to, da u hrvatskoj državi bude uvijek vladao samo hrvatski narod, pa da on bude potpun gospodar svih stvarnih i duhovnih dobara u svojoj zemlji, napredno i pravedno uređenoj u duhu ustaških načela.

II. Sastav pokreta. Ustaša, hrvatski oslobodilački pokret, sastoji od rojeva, tabora, logora, stožera i glavnoga ustaškoga stana. Roj je ustaška jedinica u pojedinom selu. Tabor je ustaška

jedinica na području jedne upravne općine. Logor je skup sviju tabora na području jednog upravnog kotara. Stožer je skup sviju logora na području jedne župe (županije ili oblasti). Cjelokupni je pokret Ustaše usredotočen u glavnom ustaškom stanu, koji upravlja svim poslovima, što se odnose na cjelokupni pokret i oslobodilački rat. — Na čelu roja stoji rojnik, na čelu tabora tabornik, na čelu logora logornik, na čelu stožera stožernik, a na čelu glavnog ustaškog stana Poglavnik. Tabornike, logornike i stožernike imenuje i rješava dužnosti — po odredbi Poglavnika — glavni ustaški stan, a Poglavnika biraju ustaše utemeljitelji, odnosno — po ispražnjenju — glavni ustaški stan.

Glavni ustaški stan sačinjavaju doglavničko vijeće i pobočnički zbor. Doglavnike — njih najviše dvanaest na broju — te pobočnike — njih najviše sedam na broju — imenuje i rješava dužnosti Poglavnik, uz bok tabornika, logornika i stožernika imenuje glavni ustaški stan po odredbi Poglavnika do šest tabornih, logornih odnosno stožernih pobočnika za obavljanje pojedinih grana poslova, koji se u dotičnoj jedinici ukazuju potrebnim, a te poslove vrše ovi po nalogu dotičnoga tabornika, logornika odnosno stožernika. Glavni ustaški stan imenuje po odredbi Poglavnika prema potrebi stručne osobe, te im opredjeluje čin i službu, koju imaju izvršiti u taboru, logoru, stožeru, glavnom ustaškom stanu, u pokretu uopće, te u ustanku i izvađanju ustaških djela napose. Glavni ustaški stan imenuje po odredbi Poglavnika i posebne ustaške dužnosnike i povjerenike, kojima se povjeravaju po potrebi naročiti poslovi.

III. Članstvo. Ustašom može postati svaki Hrvat, koji je sposoban za ustašku borbu; koji je potpuno odan temeljnim ustaškim načelima, spomenutim u točkama 1. i 2. ovoga ustava; te je spreman na sebe preuzeti i izvršiti sve odredbe i naloge, koje mu izdaju ustaške vlasti i pretpostavljeni. Članom ustaškog pokreta prestaje se biti samo razrješenjem dužnosti i otpustom, koji daje glavni ustaški stan po odredbi Poglavnika. Dužnosti su članstva: a) Polaganje ustaške prisege, te b) Neizbježivo izvršavanje svakog rada, svih dužnosti, svih naloga i odredaba, te vršenje odgovornosti, kako je to sve sažeto u načelima hrvatskog ustaškog pokreta i ustaškoj prisezi. Svaki rad i svako vršenje dužnosti — kako pojedinih ustaša, tako i sviju zajedno, a napose i svakoga dužnosnika ili časnika — temelji se na dužnosti, odgovornosti i neizbježivom

izvršenju odredaba i naloga, što je sve gažeto u ustaškoj prisezi.

IV. Prisega. Prisega, koju ustaše polažu, glasi: »Zaklinjem se Bogom svemogućim i svime, što mi je sveto, da ću se držati ustaških načela i pokoravati se propisima, te bezuslovno izvršavati sve odredbe Poglavnika, pa da ću svaku povjerenu mi tajnu najstrože čuvati i nikomu ništa odati. Zaklinjem se, da ću se u ustaškim redovima boriti za izvojevanje samostalnosti države Hrvatske i sve učiniti, što mi Poglavnik naloži. Zaklinjem se, da ću jedamput izvojevanu hrvatsku državnu samostalnost i hrvatsku narodnu slobodu u ustaškim redovima čuvati i braniti. Ako se ogriješim o ovu prisegu, — svijestan si svoje odgovornosti za svaki svoj čin i propust, — ima me po ustaškim propisima stići kazna smrti. Tako mi Bog pomogao! Amen!«

V. Ustaška stega. Stegovnu vlast u ustaškom pokretu vrše nadležni ustaški dužnosnici prema posebnim naputcima i uz odobrenje glavnog ustaškog stana. Sudovanje vrši posebni ustaški sud, što ga za svaki pojedini slučaj postavlja po odredbi Poglavnika glavni ustaški stan, a osudu izvršuju naročito za to na isti način postavljene ustaše. Poglavnik će po potrebi — u toj, kao i u svim drugim stvarima — svoje ovlasti prenijeti na kojega od svojih pobočnika ili inih dužnosnika.

VI. Zaglavne ustanove. Gl. ustaški stan će po odredbi Poglavnika imati posebne propise o postrojavanju ustaških tvorba, o novačenju i polaganju prisege, o ustaškoj izobrazbi za borbu, o odori, opremi i naoružanju, o stegi, radu i vršenju službe, te o svemu, što se odnosi na ustaški pokret i djelatnost. Ovaj ustaški Ustav načiniše i vlastoručno potpisaše ustaše utemeljitelji u Zagrebu dne 7. siječnja 1929.«

Čim je dakle u Beogradu bila proglašena vojna diktatura, odmah je dr. Ante Pavelić u Zagrebu osnovao hrvatski revolucionarni pokret za oslobođenje Hrvatske od dotadašnje hegemonije Srbije. Kako je beogradska vlada imala u Zagrebu mnogo plaćenih doušnika, doznala je po njima, da dr. Ante Pavelić snuje prevrat u Hrvatskoj; zato je odmah iza 6. siječnja 1929. odredila, da redarstvo ima strogo nadzirati svaki korak dra. Pavelića. Kad je dr. Pavelić primijetio, da se nalazi pod redarstvenim nadzorom, što će mu

onemogućiti politički rad u Hrvatskoj, odlučio se na odlazak u inozemstvo, odakle će nastaviti borbu za oslobođenje Hrvatske.

## PRVI DANI BEOGRADSKE DIKTATURE.

Kralj je 14. siječnja 1929. potpisao »ukaz«, kojim se za ministra pošta i brzojava postavlja dr. Košta Kumanudi, predsjednik beogradske općine, a za ministra trgovine i industrije dr. Željko Mažuranić, odvjetnik iz Zagreba. Zamjenikom ministra agrarne reforme postao je dr. Oton Frangeš, a zamjenikom ministra vanjskih posala dr. Košta Kumanudi, jer je ministar dr. Voja Marinković otputovao u Švicarsku na liječenje. Kumanudi je i nadalje ostao predsjednik beogradske općine.

Kako se u Beogradu gospodarilo, razabire se iz ovoga »saopćenja«, što ga je 31. siječnja 1929. izdalo ministarstvo unutrašnjih posala: »Komisija, koja je obrazovana za likvidaciju bivše Narodne skupštine, podnijela je predsjedniku vlade izvještaj o svome radu. U tom je izvještaju konstatirano, da se u kabinetu bivše Narodne skupštine pojavio manjak od blizu jedan milijun dinara.«

Beogradske su novine 31. siječnja 1929. donijele ovu službenu obavijest: »Državni sud za zaštitu države, koji je osnovan poslije 6. siječnja, ima za nekoliko dana započeti svoj rad. Državni će sud zasjedati u staroj zgradi ministarstva financija, u kojoj se sada vrše hitni popravci, kako bi se ona preudesila za svrhe ovoga suda. U staroj zgradi ministarstva financija uredit će se jedna velika dvorana, u kojoj će državni sud raditi u skupnim sjednicama i donositi svoja rješenja. — Za sada je državnomu sudu stiglo oko 300 kaznenih predmeta, koje je već počeo ispitivati dr. Ucović, državni tužilac ovoga suda. Velik dio ovih predmeta, koji stoje pred državnim sudom, bit će upućen na rad redovitim sudovima, koji su inače po kaznenom zakonu nadležni za donašanje presude u ovim predmetima. Mogućnost ovakvog postupanja državnoga suda predviđena je i u samom zakonu o državnom sudu. Ovaj će se sud prema tomu baviti samo s krupnijim stvarima, od kojih će svakako najvažnija biti Dinićeva afera u Novom Sadu. U Beograd su već stigli novo postavljeni suci državnoga suda i državni tužilac ovoga suda. Oni su izabrani između najboljih praktičnih pravnika iz svakoga poje-

dinog pravnog područja u zemlji.«

Kralj je 6. veljače 1929. potpisao »ukaz«, kojim se opraštaju svi politički delikti, u koliko su počinjeni do 6. siječnja 1929. Tekst ove amnestije glasio je ovako :

»Na prijedlog ministra pravde i po saslušanju našega ministarskoga savjeta, — a na osnovu 3. člana zakona o kraljevskoj vlasti i vrhovnoj državnoj upravi, — našli smo se pobuđenim: 1) da dajemo i objavimo opću amnestiju za djela iz paragrafa 91. b i 91. g, te iz paragrafa 92., 93., 103. i 104. krivičnoga zakona za kraljevinu Srbiju, zatim članova 47., 48., 53. i 54. zakona o štampi prije 6. januara 1929., i za djela po zakonu o biračkim spiskovima od 30. maja 1922., te zakona o izboru narodnih poslanika od 21. juna 1922. s izmjenama i dopunama od 10. juna 1922., — pa bio sudski postupak po ovim djelima pokrenut ili je u toku ili je već izrečena presuda, a ako nije postupak pokrenut, da se ne pokrene; 2) da se putem milosti oprosti još neizvršena kazna — odnosno ostatak ove kazne — licima, koja su od strane građanskih kaznenih sudova pravomoćno suđena za djela, navedena pod 1).«

Ovim su ukazom oproštene uvrede kralja i članova kraljevskoga dvora. Po zakonu o štampi oprašta se dotadašnje raspirivanje mržnje protiv države kao cjeline, te raspirivanje vjerske i plemenske mržnje. Nadalje se amnestira izazivanje mržnje ili »podsticanje« na prijezir protiv vojske ili časničkoga zbora, te sijanje razdora i nepovjerenja prema vojsci ili odvraćanje od dužnosti vojnih obvezanika. Amnestiraju se također uvrede stranih državnih poglavara i Narodne skupštine, pa uvrede sudova, vojske, javnih oblasti i javnih službenika.

## NOVI ZAKON O OPĆINAMA

Ministar pravde dr. Milan Srškić dao je kralju Aleksandru

6. siječnja 1929. na potpis ovaj novi zakon o općinama i oblasnim samoupravama:

1. član. Sve općinske uprave u cijeloj državi današnjim se da-

nom razrješuju.

2. član. U općinama grada Beograda, Zagreba i Ljubljane postavljaju se općinske uprave kraljevskim ukazom na prijedlog ministra unutrašnjih djela.

3. član. U ostalim općinama postavit će veliki župani nove općinske uprave.

4. član. Sastav i nadležnost općinskih uprava ostaje i dalje ista, kako je predviđena dosadašnjim zakonima (uredbama i statutima) o općinama.

5. član. Isto tako će veliki župani razriješiti dužnosti dosadašnje općinske bilježnike i postaviti nove.

6. član. Veliki će župani po svojim oblastima postaviti komesare, koji će nadalje voditi sve poslove dosadašnjih oblasnih skupština i oblasnih odbora, koji se ovim zakonom raspuštaju. Bliže odredbe o radu ovih komesara izdat će ministar unutrašnjih djela.

7. član. Sve odredbe zakona, uredaba, statuta, naređenja i pravilnika, koji su u protivnosti s ovim zakonom, prestaju važiti.

8. član. Ovaj zakon stupa u život i dobiva obaveznu snagu, kada se obnaroduje u »Službenim Novinama«.

Kralj je Aleksandar 14. veljače 1929. — na prijedlog generala Pere Zivkovića, kao predsjednika vlade i ministra unutrašnjih djela, — imenovao novu upravu grada Zagreba. Za gradonačelnika je postavljen dr. Stjepan Srkulj, za podnačelnika dr. Juraj Vrbanić, a za gradske zastupnike: dr. Adolf Mihalić, Artur Mahnik, Aleksandar Freudenreich, Antun Horvat, Božidar Ribić, Bogdan Miletić, arh. Vjekoslav Heinzel, dr. Vladimir Prebeg, Vladko Bartulić, dr. David Karlović, dr. Dragutin Toth, dr. Ivan Juriša, Ivo Bilošević, Ivan Vereš, Ivan Peršić, dr. Ivo Spevec, Ivan Verner, Jovo Banjanin, Josip Krčelić, dr. Josip Reberski, ing. Josip Šurina, kanonik Janko Barle, dr. Josip Lođhert, dr. Lujo Thaller, Ljubomir Lalić, dr. Mile Budak, dr. Mile Miškulin, arh. Martin Pilar, Milutin Mayer, dr. Nikola Hofer, Nikola Ćuk, Ante Antolčić, dr. Oto Gavrančić,

Petar Bockaj, dr. Robert Siebenschem, dr. Stjepan Markulin, Stanko Mladić-Kučko, dr. Svetozar Rittig, Đuro Peručić, Teodor Bošnjak, Teodor Kantoci, Franjo Holujević, Franjo Hrustić, Franjo Braun, Ferdo Poludvornik, dr. Hugo Kohn, Šandor Aleksander i Šandor Tabačnik.

Od prijašnjih gradskih zastupnika nisu bili imenovani pravaši: dr. Ante Pavelić, Perčec i Globan, zatim federalist Veselić, od Hrvatske seljačke stranke: Pavlinić i Jakovac, od samostalnih demokrata: Modec i dr. Frolich, od nezavisnih radnika: Krndelj, Pardo, Smode, Pajk, Gržetić, Šalamun i Tomanić, pa cionist Makso Bauer, socijalist Berberović i pukovnik Gavranić, kao predstavnik stanara.

## VRHOVNI ZAKONODAVNI SAVJET

Na prijedlog ministra pravde dra. Milana Srškića imenovani su članovima vrhovnoga zakonodavnog savjeta 17. veljače 1929. sveučilišni profesori: dr. Albert Bazala, dr. Josip Šilović i dr. Milorad Stražnicki iz Zagreba, dr. Dragoljub Aranđelović i Tomo Živanović iz Beograda, pa dr. Josip Balen iz Ljubljane, zatim bivši ministri: dr. Andrija Gosar iz Ljubljane, dr. Gjuro Šurmin iz Zagreba, te dr. Bogdan Marković i dr. Ninko Perić iz Beograda, onda bivši predsjednici »kasacije« (vrhovnoga suda) u Beogradu: Mihajlo Jovanović i Dušan Subotić, pa liječnik i novinar dr. Milivoj Dežman iz Zagreba, Nikola Berković, predsjednik trgovačke komore u Sarajevu, Miloslav Stojadinović, tajnik zanatlijske komore u Beogradu, napokon dr. Rudolf Sardelić i Stevan Sagadin, državni savjetnici u Beogradu.

»Vrhovni zakonodavni savjet« pri ministarstvu pravde je savjetodavni organ predsjednika ministarskog savjeta. On zasjeda u Beogradu. Kada se pokaže potreba, — i to na zahtjev predsjednika ministarskog savjeta, — daje svoje stručno mišljenje o projektima zakona, te o uredbama i pravilnicima, koji su izrađeni u pojedinim resorima vrhovne državne uprave. Za predsjednika vrhovnoga zakonodavnoga savjeta postavljen je Mihajlo Jovanović, a za stalnoga referenta dr. Ninko Perić. Vrhovni je zakonodavni savjet započeo s radom 1. ožujka 1929.

## NA PROLJEĆE GODINE 1929.

U Zagrebu je 10. ožujka 1929. raspuštena podružnica »Orjune«, t. j. organizacije jugovinskih nacijonalista. To je bio konac zloglasnih orjunaša, koji su pod vodstvom Berislava Anđelinovića počinili nebrojena nasilja hrvatskim rodoljubima. Tako je sam Berislav Anđelinović 28. srpnja 1924. ubio hercegovačkoga Hrvata Marka Zovka na zagrebačkoj ulici, gdje je 14. srpnja 1922. ubijen i mladi gumbar Rudolf Rožić. Isti je Anđelinović g. 1924. u rudniku Trbovlju ubio 2 hrvatska radnika. Orjunaši su g. 1921. ubili iz zasjede Dasovića u Otočcu, g. 1922. Petrovića u Dubrovniku, g. 1923. Marka Grčića u Sinju, a g, 1927. Grgina u Kaštel Starom. Istoga je dana (10. ožujka 1929.) ministar unutrašnjih posala Pera Živković raspustio također »Hanao«, t. j. hrvatsku nacijonalističku omladinu, kojoj su pripadali hrvatski rodoljubni mladići, naročito sveučilišni đaci, te inteligentniji obrtnički i trgovački pomoćnici. Da tobože pokaže svoju pravednost, raspustio je general Živković i »Srnao«, t. j. srpsku nacijonalističku omladinu. Ova organizacija nije u Zagrebu imala svojih pristaša, jer je zagrebačka srpska omladina listom stupila u »Orjunu«.

Toni Schlegel, ravnatelj dioničkog društva »Jugoštampa«, ustrijeljen je u Zagrebu 22. ožujka 1929. na večer, kada se automobilom dovezao pred svoj stan. To je umorstvo pobudilo u Zagrebu veliku senzaciju, jer se znalo, da je Schlegel bio kralju Aleksandru »persona grata« (draga osoba). Mnogi su Hrvati držali, da je upravo on zasnovao kraljevu diktaturu, pa da je sastavio i proglas, kojim je kralj Aleksandar ovu diktaturu 6. siječnja 1929. objavio narodu. (Upućeni su znali, da je taj proglas i diktatorske zakone izradio dr. Milan Srškić). Općenito se smatralo, da je Schlegla ustrijelio jedan od mladih hrvatskih rodoljuba (ustaša). Redarstvo je u tom pravcu povelo izvide i zatvorio mnogo mladića, koji su bili i zlostavljani. Ipak se tada nije ustanovilo i objavilo ime Schleglova ubojice.

U Sofiji je 26. travnja 1929. sastavljena i potpisana deklaracija ovoga sadržaja:

»Prigodom bratskoga posjeta hrvatskoga narodnoga zastupnika dra. Ante Pavelića i Gustava Perčeca, gradskoga zastupnika

hrvatskoga glavnoga grada Zagreba, kod narodnog odbora macedonske emigrantske organizacije u Bugarskoj, bilo je s obje strane ustanovljeno, da su Hrvatska i Macedonija — uslijed nametnutog im nemogućega beogradskoga režima — obadvije u jednakoj mjeri prinuđene uskladiti svoju zakonitu djelatnost za izvojevanje čovječjeg i narodnog prava, političke slobode i potpune nezavisnosti Hrvatske i Macedonije. Istodobno je s obje strane bilo očitovano, da će one u budućnosti naprezanjem svih svojih snaga težiti za postignućem ovih ideala obaju bratskih naroda.«

Uz dra. Antu Pavelića i Gustava Perčeca potpisali su ovu deklaraciju članovi Macedonskoga narodnog odbora, i to: predsjednik dr. Staničev, potpredsjednici: L. T. Kiselinčev i N. Jakimov, tajnici: V. Iv. Vasilev, W. Doumev i N. Gabrovski, te odbornici: M, Dimitrov, B, Antonov, Ivan Hadjov, S. Nanev i G. Kondov.

Kralj je Aleksandar 3. travnja 1929. potpisao odluku, kojom se ukidaju 4 ministarstva, i to ministarstvo vjera, narodnoga zdravlja, agrarne reforme, te pošta i brzojava. Od sada će u ministarstvu pravde biti i odjel za vjere, u ministarstvu socijalne politike odjel za narodno zdravlje, u ministarstvu poljoprivrede odjel za agrarnu reformu, a u ministarstvu saobraćaja odjel za pošte i brzojave. (Ipak je kasnije uspostavljeno posebno ministarstvo za pošte i brzojave, a ukinuto je ministarstvo za izjednačenje zakona. Podjedno je uvedeno jošte ministarstvo za fizički odgoj naroda.)

»Avala« je 20. svibnja 1929. priopćila ovu službenu obavijest: »Ministar u penziji g. Svetozar Pribićević doputovao je prije dva dana iz Zagreba u Beograd. Zbog protuzakonitih prestupaka g. Pribićevića donio je upravnik varoši Beograda odluku, kojom se g. Pribićeviću saopćuje, da mu se mjesto slobodnoga stanovanja određuje u Brusu kod Kruševca. Pribićević je u pratnji svoje kćeri i jednoga prijatelja svoga jučer autom otputovao u spomenuto mjesto.«

U Brusu je Pribićević ostao interniran dulje vremena. Tamo je obolio od upale slijepoga crijeva. Kako nije imao pri ruci vještoga liječnika, koji bi ga pravodobno operirao, nastale su u Pribićevićevoj utrobi teške komplikacije. Ove su za uvijek onemogućile potpuno ozdravljenje. Pribićević je dobio dozvolu, da se liječi u inozem-

skom kupalištu. Kad je otišao iz Jugoslavije, nije se više niti vraćao u nju. Tako je i Svetozar Pribićević postao »jugoslavenski emigrant«.

Tada se u inozemstvu nalazilo već nekoliko Hrvata. Prvi je Hrvatsku ostavio odvjetnik dr. Ante Pavelić, koji je 17. siječnja 1929. otišao iz Zagreba, te je kod Sušaka prešao preko mosta u Italiju. U inozemstvo se zaklonio i kapetan Gustav Perčec. Hrvatsku su u kolovozu g. 1929. ostavili dr. Juraj Krnjević i ing. August Košutić, prvaci Hrvatske seljačke stranke. Krnjević se nastanio u Ženevi, gdje je o hrvatskoj politici izvještavao strane političare i novinare. On je tamo u istom cilju izdavao časopis »Croatia«, koji je uz hrvatske članke donosio i njihove prijevode na njemačkom, engleskom i francuskom jeziku. Košutić je pak većinom boravio u Beču, odakle se spremao na pohod u Ameriku, da agitira među tamošnjim Hrvatima.

## PRESUDA PUNIŠE RAČIĆA

U prvom odjeljenju Prvostepenoga suda za grad Beograd započela je 27. svibnja 1929. javna rasprava protiv Puniše Račića kao glavnoga krivca, a Dragutina Jovanovića (zvanog »Vojvoda Lune«) i Tome Popovića kao sukrivaca za zločin, koji je 20. lipnja 1928. izvršen u Narodnoj skupštini. Raspravi je prisustvovalo 30 novinara i 25 branitelja. Preslušani su brojni narodni zastupnici, koji su 20. lipnja 1928. bili svjedoci spomenutoga zločina. Rasprava se uslijed toga otegnula skoro dva tjedna, pa je dovršena istom 7. lipnja 1929. Tada je predsjednik suda Milutin Petrović proglasio presudu, kojom se Tomo Popović i Dragutin Jovanović rješavaju krivnje, dok je Puniša Račić kriv »za djelo ubijstva i pokušaja ubijstva bez predumišljanja.« Njegova je osuda glasila ovako: »Na osnovi svega izloženoga u ime Njeg. Vel. kralja Aleksandra presuđujemo, da se optuženi Puniša Račić kazni, i to za prvo djelo — pokušaj ubijstva dra Pernara — sa 6 mjeseci zatvora, pretvorivo u 4 mjeseca robije; za drugo djelo — ubijstvo dra Đure Basaričeka — sa 20 godina robije; za treće djelo — pokušaj ubijstva Ivana Granđe — s 5 godina robije; za četvrto djelo — ubijstvo Stjepana Radića — s 15 godina robije; a za peto djelo — ubijstvo Pavla Radića — sa 20 godina robije. No kako ove kazne lišenja slobode prelaze zakonski

maksimum, to mu se kazna ima svesti na 20 godina robije. U to mu se uračunava 347 dana pretrpljenoga zatvora, što — pretvoreno u robiju — iznosi 7 mjeseci i 15 dana.«

Ova je presuda razočarala mnoge, koji su očekivali, da će Puniša Račić biti osuđen na kazan smrti, jer je ubio tri, a ranio je dva narodna zastupnika, i još k tomu u Narodnoj skupštini. Puniša je i protiv takve kazni prizvao na apelacijoni sud u Beogradu. Taj sud je 21. listopada 1929. prijašnju presudu ublažio, te je Punišu osudio na 12 + 8 + 8 + 2 godine i 4 mjeseca robije. Tako je Puniša mjesto 60 godina i 4 mjeseca dobio 33 godine i 4 mjeseca. Stvarno je kažnjen s 20 godina robije, jer je to bio maksimum.

Hrvatski su rodoljubi ovu osudu prispodabljali s osudom suda za zaštitu države, koji je hrvatskoga omladinca Marka Ožanića 25. rujna 1929. osudio na 15 godina robije zato, što je u Zagrebu 24. prosinca 1928. iz revolvera u kavani »Corso« ranio beogradskoga špijuna Alfreda Grauera. Kako je Ožanić na sudbenu raspravu došao sa znakom »Hanao« na kaputu, osudiše ga okrutni suci još na 3 mjeseca zatvora zbog nošenja toga znaka.

## KRALJ SE G. 1929. SPREMAO U ZAGREB

Zagrebački je gradonačelnik dr. Stjepan Srkulj u sjednici gradskoga zastupstva 23. svibnja 1929. pročitao ovu izjavu:

»Gospodo zastupnici! Kako saznajem, imat ćemo u najskorije vrijeme sreću, da u našem prijestolnom slobodnom i kr. glavnom gradu Zagrebu pozdravimo Njegovo Veličanstvo kralja Aleksandra I. Prema dispozicijama boravit će Nj. V. na dvoru u Brezovici, pa će građanstvo grada Zagreba, toga kulturnog i političkog središta hrvatskog naroda, imati sretnu priliku, da nosiocu krune izrazi svoju vjernost i odanost, da prikaže svoje teške prilike i podnese žalbe, koje ga tište, pa da iskreno izloži svoje molbe i nade, koje postavlja u vladavinu Njeg. Veličanstva.

Blagopokojni Stjepan Radić, vođa hrvatskog naroda, — na samrtnoj postelji, u očekivanju sudbonosnih događaja, — dao je lozinku: Kralj i narod. Kada su uzdrmane sve nade u parlamentarno

rješenje naših opravdanih zahtjeva, ostalo nam je jedino uzdanje u mudrost i moć Njeg. Veličanstva.

I zaista je kralj svojom suverenom odlukom od 6. siječnja svu državnu vlast preuzeo u svoje ruke, te je ukinuo Vidovdanski ustav, koji smo mi Hrvati od početka smatrali smetnjom za unutrašnje uređenje naše narodne države i zaprekom, da se udovolji pravednim zahtjevima hrvatskog naroda, koji je u ovu državu stupio kao ravnopravan faktor s braćom Srbima i Slovencima. U istom se je manifestu Njeg. Vel. obratilo na narod i pozvalo ga na suradnju u velikom djelu ozdravljenja naših državnih prilika. Golem je to zadatak i velika odgovornost pred poviješću, jer o tome zavisi sva naša budućnost.

I mi, gospodo zastupnici, potaknuti iskrenim rodoljubljem i ljubavlju prema našoj narodnoj državi, — ušli smo u ovo samoupravno tijelo, da se odazovemo apelu Njeg. Veličanstva, pa da, radeći na polju komunalne politike grada Zagreba, pridonesemo svoj dio za sređenje teških prilika čitave cjeline.

Gospodo! Koliko se u ovom teškom poslu od svih na to pozvanih faktora traži mudrosti i požrtvovnosti, toliko se i od naroda traži vjere i povjerenja. Svi mi želimo, da se taj posao svrši sretno i brzo. Ali je prirodni tečaj ljudskoga života, da mučni zadatci i konačni uspjesi zahtijevaju od pojedinaca i od čitavog naroda puno žrtava i ustrpljenja.

Predstavnici hrvatskog naroda jasno su nakon događaja od 20. lipnja razložili svoje političko stajalište, koje izrazuje nepokolebivu vjernost kraljevskom domu, a traži ispunjenje i udovoljenje zahtjeva hrvatskog naroda u sklopu države SHS.

Ovo ujedinjenje naših zemalja i naroda u jednu državnu cjelinu zavjetna je misao najsvjetlijih hrvatskih i srpskih duhova. To je jedino prirodno osiguranje naše rase u teškoj borbi za svoj politički opstanak. I nitko nije ovlašten, da u vanjskom svijetu iznaša tobožnje političke težnje hrvatskog naroda, koje su u očitoj opreci s ovim njegovim političkim interesima, pa se svaka takova ilegalna akcija pojedinaca mora najoštrije osuditi.

Ova državna zajednica je nacionalna država i hrvatskog naroda svojim geografskim položajem, rasnim karakterom i čitavom duševnom predajom. Braneći nju, branimo svoje narodno tlo, svoju domovinu i budućnost hrvatskog naroda.

Istina : ovo državno uređenje još nije provedeno. Ali mi vjerujemo u sreću i mudrost Njeg. Vel. kralja Aleksandra I. Vjerujemo, da kako je vanjski ujedinio narod Srba, Hrvata i Slovenaca, tako će i svoj čin od 6. siječnja okruhiti velikim djelom sretnog unutrašnjeg uređenja državnih prilika, koje će odgovarati stoljetnim nacionalnim historijskim težnjama hrvatskog naroda.

Takovo će djelo u povijesti mlade naše kraljevine osigurati Njeg. Veličanstvu slavu velikih narodnih vladara kralja Tomislava i cara Dušana Silnog. U toj nadi pozdravljamo dolazak Njeg. Veličanstva u Zagreb kao dobar predznak bolje budućnosti poklicima: Da Bog živi Njeg. Velič. kralja Aleksandra I.«

Ipak nije došlo do kraljevog boravka u dvorcu Brezovici kod Zagreba. Čim su naime hrvatski ustaše u Zagrebu pročitali u novinama govor dra Srkulja, odmah su poduzeli potrebite korake, da kraljevu namjeru osujete. Pomoću paklenih strojeva oštetili su mostove na cesti prema Brezovici. To je kralja Aleksandra tako uplašilo, da je odustao od namjeravanog puta u Brezovicu i u Zagreb.

## POLITIČKA PARNICA PROTIV DRA ŽANIĆA

U Zagrebu je 9. lipnja 1929. održana skupština odvjetničke komore, kojoj su prisustvovala 262 odvjetnika iz Hrvatske i Slavonije. Predsjednik dr. Robert Siebenschein je predložio, da skupština pošalje kralju Aleksandru brzojavni pozdrav. (Takav je pozdrav beogradska vlada u doba diktature tražila i očekivala od svih društava i ustanova).

Mnogi su prisutni odvjetnici odobravali prijedlog dra Siebenscheina. Dok je još trajalo njihovo klicanje, ustade dr. Milovan Žanić, bivši narodni zastupnik »Hrvatskoga Bloka« i odvjetnik iz Nove Gradiške. Žanić je silnim glasom, koji je nadvikao sve prisutne ropske duše, rekao ovo:

»U obično političko vrijeme ovaj bi prijedlog prošao bez primjedbe i bez upadice kao izražaj lojalnosti, pa ni ja ne bih imao povoda, da uzmem riječ. Međutim ovakovi prijedlozi dobivaju političku važnost uslijed izjava i govora, kojima je uveden današnji politički sustav. Tomu se naime daje politička važnost u javnomu mišljenju i u novinstvu. I zato ja, gospodo odvjetnici, predlažem, da ostanemo na terenu naših staleških poslova, t. j. na dnevnom redu, što nam ga za današnju skupštinu određuje zakon i poziv, kojim je skupština sazvana, pa da ne zalazimo na političko polje. Ako Vi, gospodo odvjetnici, drukčije mislite i zaključite, onda stavljam formalan prijedlog, da se ovoj predloženoj brzojavci doda apel na kralja, da se narodu vrate građanska prava.«

Dok je dr. Žanić govorio, mnogi su odvjetnici vikali, radi čega neki nisu znali, što li on predlaže. Zato je dr. Žanić ponovno ustao i rekao; »Predlažem, da se brzojavci doda, da se kralj zamoli, neka narodu dade građanska prava.« Siebenschein je pozvao prisutne odvjetnike, neka ustanu oni, koji su za prijedlog dra Žanića. Ustalo je samo nekoliko odvjetnika.

Čim je dr. Janko Bedeković doznao za ovu upadicu na skupštini odvjetničke komore, odmah je dao dra Žanića predvesti na zagrebačko redarstveno ravnateljstvo. Tu je dr. Žanić opetovao riječi, što ih je izrekao na spomenutoj skupštini.

Sutradan (10. lipnja) saslušan je dr. Žanić pred istražnim sucem sudbenoga stola u Zagrebu, gdje je u cijelosti potvrdio navode, kako ih je zabilježilo zagrebačko ravnateljstvo. Zapitan, zašto je govorio na skupštini odvjetničke komore, odgovorio je dr. Žanić ovako: Iza 6. siječnja 1929. prikazuju novine brzojavke lojalnosti »kao neko naročito odobravanje današnjega političkoga sustava.« Takve dakle brzojavke imaju stanovitu političku tendenciju. Kako pak odvjetnička komora nije pozvana, da se bavi politikom, predložio je dr. Žanić, da ostane na polju staleškoga rada.

Državni je odvjetnik u prijedlogu dra Žanića našao zločin, koji je predviđen u 3. članu Zakona o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi. Nato je dr. Žanić odveden u Beograd i stavljen u istražni zatvor beogradskoga prvostepenoga suda. Državni je tužilac Ucović podigao optužnicu, te je 27. lipnja 1929. protiv dra Žanića povedena

javna rasprava pred Državnim sudom za zaštitu države. Sudu je predsjedao dr. Subotić, a sudski su kolegij činili: dr. Mirko Košćec, dr. Radojlović, dr. Arneri, dr. Janković, Vukajlović i dr. Duboković. Zanimiv je govor, kojim Ucović dokazuje »zločin« dra Žanića:

»Krivnja dra Žanića jeste po 331. članu dopunjenog i proširenog Zakona o zaštiti javne sigurnosti. Taj član predviđa kao kažnjiva ona djela, koja se čine u cilju, da se ne samo silom već i m i-lom promijeni današnje državno uređenje. Ima u tome zakonu članova, koji govore o nasilnim promjenama državnog uređenja, pa ona predviđaju veću kaznu. Ali je kažnjiva i promjena milom. Nije uopće dozvoljeno činiti apele i molbe u cilju promjene sadašnjega stanja. Kada bi to bilo dozvoljeno, onda bi političari mogli ići od sela do sela, da mole narod, neka pravi peticije, da se promijeni sadašnje stanje. Prema tomu je jasno, da nije dozvoljena nikakova vrsta agitacije u cilju promjene režima, kako je to dr. Žanić učinio svojim istupom . . . Žanić je u principu bio protiv brzojavnoga pozdrava kralju, ali nije mogao to kazati, pa je zato tražio, da se povrate građanska prava. On je to učinio u cilju agitacije, da se tako manisestira raspoloženje protiv sustava vladavine. Kralj je nosioc cijele vlasti. Napadajući dakle režim, dr. Žanić je napao samoga kralja; jer današnji režim, — to je kralj.«

Poslije državnoga tužioca govorio je zagrebački odvjetnik dr. Ivo Politeo. On je mirno govorio čitav sat, braneći dra Žanića. Mnogi prisutni odvjetnici čestitahu dru Politeu. Iza toga je govorio dr. Živko Bertić, odvjetnik iz Zemuna. On je dokazivao, kako ova optužba nosi biljege pristranosti i neobjektivnosti. »Državni je tužilac podigao optužbu samo protiv dra Žanića, premda su isti delikt počinili svi odvjetnici, koji su glasovali za Žanićev prijedlog. Državni se tužitelj očito bojao velike galame, koja bi nastala, kad bi radi incidenta na skupštini odvjetničke komore progonio deset ljudi.«

Jošte su govorila dva Žanićeva branitelja: dr. Sekula Drljević iz Zemuna i Slavko Dukanac iz Beograda. Nato se sud povukao na vijećanje, koje je potrajalo čitav sat. Po prijedlogu državnoga tužioca bio bi Žanićev »zločin« kažnjiv robijom do 5 godina, kako to predviđa 3. član Zakona o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi.

Predsjednik senata dr. Subotić pročitao je u 8 sati na večer osudu, kojom se dr. Milovan Žanić proglašuje krivim, da je počinio kažnjivo djelo iz 3. člana Zakona o zaštiti javne sigurnosti. Sud ga zato osuđuje na 6 mjeseci zatvora, uračunajući mu samo 3 dana istražnoga zatvora. U obrazloženju osude kaže se, da je sud stekao uvjerenje, da je dr. Žanić bio na skupštini odvjetničke komore 9. lipnja protiv odašiljanja brzojavnog pozdrava kralju Aleksandru. Sam je pak dr. Žanić na toj sudbenoj raspravi priznao, da je pod »građanskim pravima« u svojemu prijedlogu razumijevao i politička prava. Nakon toga je dr. Žanić odveden u zatvor beogradskoga okružnoga suda.

## DR. ANTE PAVELIĆ OSUĐEN NA SMRT

Pred Državnim sudom za zaštitu države u Beogradu započela je 11. srpnja 1929. javna rasprava protiv odvjetnika dra Ante Pavelića i novinara (kapetana) Gustava Perčeca, Sudbeni su senat činili: dr. Ogorelica, Arneri, Vukajiković, Duboković, Košćec i Trajković. Optužbu je zastupao državni tužitelj dr. Ucović, a za branitelja odsutnih okrivljenika bio je »ex offo« određen dr. Rinaldo Čulić.

Ucović je pročitao optužnicu, u kojoj se kaže: 1) da su dr. Pavelić i Gustav Perčec izbjegli iz Jugoslavije, čiji su građani, te su stupili u vezu s organizacijom nacijonalnog makedonskog komiteta u Bugarskoj, za koju su 19. travnja 1929. javno manifestirali u Vidinu i u Sofiji, pa da su 20. travnja 1929. u Sofiji utvrdili jednu zajedničku reparaciju, čime su se stavili u vezu s inozemnim društvom u cilju davanja pomoći radi pripreme za reviziju i nasilnu promjenu političkoga stanja u ovoj zemlji, a i pomogli su to društvo obećanom suradnjom, premda im je bilo poznato, da isto društvo radi protiv uređenja poretka u našoj državi; 2) da su u mjesecu travnju g. 1929. održali govore i novinarima dali sastavke, pisane za gore navedeno vršenje propagande, čime su nastojali kod drugih stvoriti »ubeđenje«, da se Hrvatska — kao sastavni dio kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca — nasilno iz teritorija izdvoji i da postane samostalnom državom. Svojim govorima, koje su održali 19. travnja sa balkona Union-Palace i 20. travnja na banketu, priređenom od strane nacijonalnog makedonskog komiteta, te s izjavom, danom

novinarima za štampu, utvrđivali su (dr. Pavelić i Perčec) makedonske emigrante preko štampe i drukčije u njihovom raspoloženju, da se i Makedonija — kao sastavni dio naše države — ima nasilno izdvojiti iz državne cjeline i spojiti s drugom državom.

Državni je tužitelj ovu svoju optužnicu obrazložio ovako: Dr. Ante Pavelić je sredinom travnja g. 1929. došao u Beč, gdje se zadržao i sastao sa Gustavom Perčecom, koji je u prosincu g. 1928. nestao iz Zagreba. Obojica su 17. travnja napustili Beč, a 19. travnja stigli su u bugarski grad Vidin, gdje su na stanici bili dočekani i pozdravljeni od makedonskih emigranata. Sofijske su novine najavile njihov dolazak u Sofiju, kao i to, da će Pavelić i Perčec biti gosti makedonskoga nacijonalnoga komiteta, koji je plakatima obavijestio makedonsku organizaciju, pozvavši ju, da učestvuje kod dočeka u Sofiji. Na večer su istoga dana stigli u Sofiju, gdje su bili dočekani od velikoga broja Makedonaca, a pozdravljeni od dra Staniševa, predsjednika makedonskoga komiteta. Prvi je na taj pozdrav odgovorio dr. Ante Pavelić, a drugi Gustav Perčec. O tom je 20. travnja izvijestio organ makedonske emigracije »Makedonija«, a spomenute je govore 30. travnja prenio list »Sloboda ili Smrt«, organ »UMRO« (Ujedinjene makedonske revolucijonarne organizacije) . Izvještaj o govorima dra Pavelića i Perčeca donio je i sofijski dnevnik »Zora« od 20. travnja.

Branitelj dr. Rinaldo Čulić ističe, da se cijela optužnica temelji jedino na izjavama i govorima, koji su doneseni u sofijskog štampi. Na osnovu pak toga ne može se suditi. Nema nikakova priznanja optuženih. Zato traži, da dr. Pavelić i Perčec budu riješeni od optužbe.

Državni je sud za zaštitu države stvorio zaključak, da se rasprava protiv dra Ante Pavelića i Gustava Perčeca odgađa do 17. travnja 1929., jer se radi navoda optužnice imaju preslušati dva svjedoka, koji živu u Sofiji, a naši su državljani.

Beogradski je »sud za zaštitu države« 17. srpnja 1929. proglasio ovu osudu: »Dr. Pavelić Ante kriv je, što je — stigavši 19. travnja na sofijsku stanicu — pred mnoštvom svijeta, naročito pred nacionalnim bugarskim komitetom, održao govor, koji se navodi u optužnici; što je s balkona »Hotel Palače« pred mnoštvom

svijeta podsticao Bugare protiv naše države; a zatim što je na banketu, — priređenom od strane nacijonalnoga komiteta, — govorio protiv interesa naše države i što je podsticao na međusobnu borbu. Isto tako je kriv, što je s nacijonalnim komitetom u Bugarskoj primio poznatu deklaraciju, koja ide direktno protiv interesa kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Dr. Ante Pavelić kriv je i zato, što je — dajući izjave stranim novinarima — govorio protiv državnog uređenja. Na posljetku kriv je, što je stvarao raspoloženje za plemensku mržnju. Na osnovu svega toga kažnjava se po članu I. točkama 1. i 5. zakona o zaštiti države, — kao i za djela člana 4. i 5. dopune istoga zakona — na kaznu smrti«.

To bijaše prva smrtna osuda, koja je nad jednim hrvatskim rodoljubom izrečena za vrijeme beogradske diktature. Zato je ta osuda imala ogroman utisak i odjek u cijelom hrvatskom narodu. Svi su hrvatski rodoljubi u toj smrtnoj osudi gledali najveće priznanje, što ga pravi hrvatski borac može dobiti od beogradske vlade. Može se reći, da su od sada nebrojena hrvatska srca kucala za Poglavnika dra Antu Pavelića, i oni, koji su ga već od prije poznavali, i oni, koji su istom sada prvi put za njega čuli, — svi su od sada drhtali za njegov život. Svaki je pravi hrvatski rodoljub iskreno želio, da dr. Ante Pavelić u stranom svijetu izmakne ubojicama, koje će za njim poslati beogradska diktatura. Svi su Hrvati od srca željeli, da dr. Ante Pavelić u tuđini poradi za obnovu hrvatske države, kad se u tome cilju ne može ništa polučiti u Jugoslaviji.

## APEL DRA PAVELIĆA NA SAVEZ NARODA

U Ženevi je dr. Ante Pavelić 1. rujna 1929. uputio Savezu naroda svoju molbu ovoga sadržaja:

Zastupnici hrvatskog naroda već se nekoliko puta obratiše na Savez naroda, da izvijeste o položaju, u koji su Hrvati dospjeli uslijed svojega državnoga zajedništva sa Srbijom.
Hrvatski je narod i u prošlom desetljeću kod sveukupnih provedenih izbora — a opetovano također kod drugih prigoda — nedvojbeno dao izraza, da se ne odriče svojega prava na samoodređenje, pa da je nepromjenljiva njegova volja za čuvanje svoje dr-

žavne i narodne individualnosti u okviru međunarodno utvrđenih granica.

Za ovo pravo samoodređenja hrvatski se narod neprekidno borio miroljubivim i zakonitim sredstvima. Pri tom je izbjegavao oružane sukobe, jer je stalno bio duboko uvjeren, da je mir najveće dobro naroda, pa da će kulturni narodi, koji su udruženi u Savezu naroda, omogućiti hrvatskomu narodu postići svoje pravo na samoodređenje, koje pravo mu se nikada ne može oduzeti, te koje mu nije bilo osporeno ni od kojega drugoga naroda, nego samo od srpske vlade.

Kraljevina Srbija, koja je bila osnovana u ime međunarodne solidarnosti, uzajamnosti i prava naroda, najprije je godine 1918. kraljevini Crnoj Gori onemogućila slobodan ulaz u državnu zajednicu, jer je poništila crnogorsku nezavisnost, koja još ni danas nije pravno prestala postojati nijednim međunarodnim ugovorom.

Isto tako je kraljevina Srbija također Hrvatskoj i hrvatskomu narodu onemogućila, da stvarno izvrše svoje pravo na samoodređenje, jer je Srbija bez pitanja hrvatskog naroda — i protiv njegove jasno izražene volje — njemu s oružanom silom nametnula svoju dinastiju i svoju hegemoniju, pa od onda s Hrvatskom postupa kao s osvojenom neprijateljskom zemljom.

U znak prosvjeda nije hrvatsko narodno zastupstvo sudjelovalo kod zakonodavne djelatnosti beogradskog parlamenta, a to tim manje, što taj parlamenat nije proistekao iz bilo koje konstituante, u kojoj bi postao pomoću Hrvata, pa zato ne može predstavljati zakonodavni autoritet za hrvatski narod.

Da se spriječi oružani sukob između Hrvatske i Srbije, učinilo je hrvatsko narodno zastupstvo konačno ipak još posljednji pokušaj, da hrvatsko pitanje riješi mirnim putem, pa je od godine 1924. — uz pravnu ogradu — sudjelovalo u parlamentarnom radu beogradske narodne skupštine.

Ali 20. lipnja 1928. bijaše postrijeljano revolverskim hitcima jednoga srpskoga zastupnika vladine stranke, — i to po bijelom danu u plenarnoj sjednici beogradskog parlamenta, — po dobro pripravlje-

noj osnovi pet hrvatskih narodnih zastupnika, među njima također Stjepan Radić, predsjednik hrvatskoga narodnoga zastupstva i vođa hrvatskog naroda, koji je nato 8. kolovoza 1928. podlegao svojim tamo zadobivenim ranama.

To umorstvo narodnoga vođe i drugih predstavnika hrvatskog naroda u beogradskoj skupštini — jedan događaj, koji je osamljen - u povijesti parlamentarizma, — učinio je za uvijek nemogućim bilo kakav državopravni zajednički život Hrvatske sa Srbijom, kako je tomu izraza dalo hrvatsko narodno zastupstvo svojim zaključkom od 1. kolovoza 1928., kad je očitovalo, da su za uvijek izumrla čuvstva Hrvata za postojeći državni poredak.

Da se uzdrži mir i da se spriječi velik ustanak, koji je skoro bio buknuo radi umorstva Hrvata u Narodnoj skupštini, hrvatsko je narodno zastupstvo tada također očitovalo, da je nemoguće pregovaranje s parlamentarnim zastupnicima Srbije, pa da se o budućem uređenju hrvatske države može pregovarati isključivo samo s kraljem Srbije, i to tim više, što se upravo pod njegovim vladanjem s oružanom silom podražaje hegemonija Srbije nad Hrvatskom.

No upravo to, što su Hrvati i cijeli svijet očekivali, — da će naime sada kralj Srbije sklopiti miroljubiv sporazum sa zastupstvom hrvatskog naroda, kako bi se među narodima uzdržao mir u tom izloženom dijelu Europe, — to se nije dogodilo.

Kralj je dapače prekršio svoje — 1. prosinca 1918. predstavnicima zagrebačkoga »Narodnog vijeća« zadano — obećanje, da želi uvijek vladati ustavno, pa je sebe 6. siječnja 1929. proglasio apsolutnim monarkom (samovladarem). Kralj je imenovao vladu, koja se najvećim dijelom sastoji od dosadašnjih srpskih političara, pa im je podijelio diktatorsku snagu, da uzmognu bezobzirnom silom suzbiti volju hrvatskog naroda, kako bi hegemoniju Srbije nad Hrvatskom za uvijek omogućili, te kako bi onda ovu hegemoniju protegnuli na cijeli Balkan.

Ova je apsolutistička vlada zastupnike hrvatskog naroda stavila pod policajni nadzor, pa ih je internirala, a sveukupne političke organizacije u Hrvatskoj raspustila.

Hrvatski je narod za 1300 godišnjeg opstanka svojega vlastitoga državnoga života stekao toliko političke zrelosti, a u mnogim je dugogodišnjim borbama svake vrsti toliko razvio svoju političku samosvijest, da će se — makar uz najveće žrtve — uspješno suprotstaviti ovoj njemu nametnutoj podložnosti.

Premda Hrvati po svojoj stoljetnoj tradiciji poznaju samo borbu sa zakonitim sredstvima, ipak ne će oni u času, kada im se ta sredstva oduzmu, uzmaknuti također pred drugim sredstvima, jer se sada radi o njihovom narodnom opstanku i slobodi.

Ovih se drugih borbenih sredstava ne može hrvatski narod u budućnosti odreći, i to tim manje, što su — za osam mjesečnoga apsolutističkoga gospodstva srpskoga kralja nad Hrvatskom — miroljubivi građani bili u masama zatvarani i mučeni, a njihov je posjed bio zaplijenjen i opljačkan. Vjera se ne poštuje, te se uvijek opetuje, da službeni organi javno i bezkažnjeno ubijaju. Sukrivci umorstva u prijašnjoj Narodnoj skupštini hodaju okolo slobodni, a izvršitelj atentata dobio je samo formalnu kaznu lišenja slobode.

Tečajem posljednjih mjeseci uvedene su u Hrvatskoj metode, koje su do sada bile upotrebljavane samo u Macedoniji protiv macedonskog naroda, koji isto tako protiv svoje volje čami pod krvavom hegemonijom Srbije.

Poslije svega toga hrvatski je narod došao do konačnog osvjedočenja, da srpski kralj nema namjere potražiti pošteno i pravedno rješenje za odnošaj između Hrvatske i Srbije, čime bi poslužio stvari mira.

Lišen svoje slobode i svoje tisućgodišnje državnosti, u svojoj živahnoj osjetljivosti duboko povrijeđen hrvatski narod nikako ne će uzmaknuti pred krvavim nasilnim gospodstvom jedne tuđe vlade, nego samo otklanja pred cijelim svijetom odgovornost, ako u budućnosti nastanu teški sukobi, koji moraju nastupiti, ostane li bez posljedica jednodušno i nepromjenljivo zahtijevanje, da oboružana snaga kraljevine Srbije isprazni hrvatske zemlje, kako bi Hrvati opet mogli u miru urediti svoju državu, pa kako bi mogli u zajedničkom radu s kulturnim narodima uzeti djelotvorni udio za osiguranje vječnoga mira.

Kralj je kao samovladar internirao i konfinirao hrvatske narodne zastupnike, čime se podao nadi, da tako ne će moći glas hrvatskog naroda doći pred ovaj visoki forum narodnog pomirenja, pred koji i sada dolaze samo beogradski delegati, koji nemaju nikakove punomoći od hrvatskog naroda, te koji za pravo ne mogu zastupati niti Srbiju.

Taj krik iz nužde i poziv na opomenu hrvatskog naroda dolazi do izražaja ovim pismenim putem, a sastavio ga je i podnio izabrani narodni zastupnik i od cijeloga hrvatskog naroda opunomoćeni izaslanik kao jedini, koji se sada nalazi izvan dosega fizičke sile beogradskog autokrata, te koji time ispunjava ne samo svoju dužnost prema vlastitom narodu, nego suviše zastupa također interese općega mira.

U Ženevi, dne 1. rujna 1929. Dr. Ante Pavelić, s. r., zastupnik hrvatskoga glavnoga grada Zagreba«.

## DIOBA DRŽAVE NA 9 BANOVINA

Na kraljevskom je dvoru u Beogradu bilo 3. listopada 1929. veoma živahno. Redomice su kralju u audijenciju dolazili: ministar predsjednik Petar Živković, ministar vanjskih posala dr. Voja Marinković, m. financija dr. Stanko Švrljuga, m. socijalne politike i narodnoga zdravlja dr. Mate Drinković, m. šuma i ruda dr. Antun Korošec, te ministar trgovine i industrije Juraj Demetrović. Novinari su po tim brojnim audijencijama naslućivali, da se sprema nešto važna. I zaista je u 5 i po sati poslije podne održana sjednica ministarskog savjeta, pa je Živković progovorio ovo:

»Gospodo ministri! Danas, — poslije 9 mjeseci od historijskog januarskog manifesta, koji je proklamirao, da je država preča od svega, — moglo se pristupiti podjeli zemlje na oblasti, isključivo na bazi najobjektivnijih kriterija i onako, kako će upravo biti narodu korisnije, pa da što manje tereti državne financije i budžet, a to će reći narodnu privredu. Naša država, koja je bila podijeljena na 33 oblasti, dijelit će se u buduće na devet, koje će se zvati banovine.

Ovakovom se podjelom centralna uprava rasterećuje, a administracija se pojednostavljuje i svrsi shodnije organizira. Prenošenjem mnogih važnih nadleštava sa centrale omogućit će se brže svršavanje mnogih poslova, koji su i zbog dosadašnjeg uređenja bili u zastoju.

Pri određivanju granica novih oblasti vodilo se prvenstveno računa, da ove granice budu prirodne. Dalje se — što je moguće više — imalo u vidu komunikacije i prirodne veze pojedinih krajeva sa svojim centrima. Najzad se nastojalo, da se nova podjela po mogućnosti što više prilagodi i potrebama ostale državne administracije.

Da bi se ova podjela brže i lakše uvela u život, zadržane su za sada dosadašnje granice pojedinih kotara, jer su one ustaljene i poznate, te su zbog toga cijeli kotari dodijeljeni pojedinim banovinama. Od toga se odstupilo samo tamo, gdje je to bilo neophodno potrebno, a naročito zato, da bi se dobile prirodne granice.

Nazivi ovih oblasti uzeti su poglavito prema imenima većih rijeka, koje kroz njih protiću, pošto su ovi nazivi kod nas udomaćeni, a najizrazitije obilježavaju pojedine banovine.

Gospodo ministri! Ovom se prilikom neminovno nametnula potreba, da se i u službenom nazivu kraljevine manifestira puno državno i narodno jedinstvo. S toga će razloga naša kraljevina u buduće nositi naziv »Kraljevina Jugoslavija«. Ovaj naziv ne samo da obilježuje puno državno i narodno jedinstvo, nego i simbolički izražava ideju pune jednakosti, ravnopravnosti i bratstva nas Slavena na jugu: Srba, Hrvata i Slovenaca.

Ovakovom podjelom mi stvaramo sve preduvjete, da se naš narod u unutrašnjoj harmoniji nacijonalnog jedinstva sav preda slobodnom i mirnom životu, da se potpuno posveti kulturnom i privrednom ojačanju, pa da kao takav posluži međunarodnoj zajednici, — ostajući vazda pouzdan elemenat međunarodnog mira«.

Kralj je na prijedlog ministra Petra Živkovića 3. listopada 1929. potpisao i proglasio »Zakon o nazivu i podjeli kraljevine na upravna područja«. Prvi paragraf toga zakona glasi: »Službeni na-

ziv države Srba, Hrvata i Slovenaca je Kraljevina Jugoslavija«. Drugi paragraf glasi: »Opća uprava u kraljevini Jugoslaviji vrši se po banovinama, kotarima i općinama. Banovina ima devet, i to: 1. Dravska sa sjedištem u Ljubljani, 2. Savska sa sjedištem u Zagrebu, 3. Vrbaska sa sjedištem u Banjo j Luci, 4. Primorska sa sjedištem u Splitu, 5. Drinska sa sjedištem u Sarajevu, 6. Zetska sa sjedištem u Cetinju, 7. Dunavska sa sjedištem u Novom Sadu, 8. Moravska sa sjedištem -n Nišu i 9. Vardarska sa sjedištem u Skoplju«.

U 3. paragrafu opisuju se točne granice pojedinih banovina, a 4. paragraf kaže: »Uprave gradova Beograda, Zemuna i Pančeva čine posebno upravno tijelo, i to pod neposrednom vlasti ministra unutarnjih djela, a nose naslov : Uprava grada Beograda«.

## OBSEG POJEDINIH BANOVINA

Po površini idu banovine ovim redom: Vardarska banovina zaprema 39.566 četvornih kilometara, Savska banovina 36.897, Zetska banovina 32.322, Drinska banovina 29.273, Dunavska banovina 28.160, Moravska banovina 25.721, Vrbaska banovina 20.558, Primorska banovina 19.417, a Dravska banovina 15.936 četvornih kilometara.

Po broju žiteljstva držalo se, da Savska banovina ima približno 2,320.000 stanovnika, Dunavska banovina 2,100.000, Vardarska banovina 1,405.000, Drinska banovina 1,400.000, Moravska banovina 1,200.000, Dravska banovina 1,040.000, Vrbaska banovina 850.000, Primorska banovina 800.000, a Zetska banovina 740.000 stanovnika.

U Savskoj banovini bijaše od prilike 1,841.500 katoličkih i 461.300 grčko-istočnih žitelja, dok su ostali žitelji bili evangelici i Židovi. Dravska je banovina po službenoj statistici od godine 1921. brojila 962.700 Slovenaca, 39.631 Nijemca, 14.897 Madžara (u Prekomurju), te 17.321 Hrvata i Srba (većinom vojnika). U Vrbaskoj banovini bijaše od prilike 466.500 žitelja grčko-istočne, 250.500 muslimanske, a 144.00 katoličke vjere.

Savska banovina je na zapadu ograničena od rijeke Mure do kote 1344 kod Čabra granicom Dravske banovine. Sjevernu granicu čine rijeke: Mura do svojeg utoka u Dravu, zatim Drava do svojeg ušća u Dunav, pa Dunav do sjeverne granice kotara vukovarskog (južno od Dalja); Savskoj banovini pripadaju također sela Gola, Žđala, Gotalovo i Repuš, premda se nalaze sjeverno od današnjega toka rijeke Drave. Na istoku siže Savska banovina do početka bivše Srijemske županije. Južnu granicu istočnog dijela Savske banovine čini rijeka Sava od ušća Une do istočne međe brodskoga kotara. Istočna granica južnog dijela Savske banovine ide rijekom Unom do sjeveroistočne međe kotara Dvor tako, da kotar Dvor pripane Vrbaskoj banovini. Konačno teče granica između Savske i Vrbaske banovine starom granicom Između Bosne i južne Hrvatske. Jednako vrijedi kao južna granica Savske banovine prijašnja suha međa između Hrvatske i Dalmacije. Na moru pak teče granica između Savske i Primorske banovine Dinjiškim tijesnom i Novaljskim kanalom, zatim između otoka Maun i Planik, te sjeverno od otoka Olib i Silba do državne granice na Jadranskom moru. Tako su Savskoj banovini pripali od većih otoka: Krk, Rab i Pag. Mjesto Čabra dobila je Savska banovina kotar Čmomelj.

Primorska je banovina sastavljena od sjeverne i srednje Dalmacije, kojoj su pridani hercegovački kotari: Ljubuški, Mostar, Prozor i Konjic, te bosanski kotari: Livno, Duvno, Bugojno i Travnik. Zetskoj su banovini od hrvatskih krajeva pripali : Dubrovnik, Korčula, Pelješac i Boka Kotorska u južnoj Dalmaciji, a kotari: Stolac, Ljubinje, Trebinje, Bileće, Gacko i Nevesinje u Hercegovini, te Foča i Čajniče u Bosni. Drinskoj banovini pripadoše kotari: Županja, Vinkovci, Vukovar, Šid i Mitrovica u bivšoj Srijemskoj županiji, dok su kotari Ilok, Ruma, Irig, Zemun i Stara Pazova pripali Dunavskoj banovini.

Vrbaska banovina graniči se od sjevera rijekom Savom do granice između kotareva Derventa i Gradačac. Odatle ide prema selu Mrka, pa skreće jugoistočnom pravcu kroz kotar Gradačac između općina Crkvica, Slatinska, Dramašnjička i Trnavska s jedne strane, te općina kladarska, gradačka i zelenička s druge strane. Istočna granica siječe kotar Gračanicu između općina Orahovica i Bosansko Petrovo selo (Brđani) s jedne, a općina Doborovac, Gračanica i Karanovac s druge strane. Istočna granica siječe i kotar Maglaj

između općina Vasiljevci i Mustaj Bašić s jedne, a općina Osojnica i Maglaj selo s druge strane; kod sela Dolac izbija granica na rijeku Bosnu, odakle ide jugozapadnom granicom kotara Maglaj do tromeđe kotara Žepče, Maglaj i Tešanj. Od ove točke ide granica sjevernom međom kotara Žepče, Zenica i Travnik do planine Vlašić. Zapadna granica Vrbaske banovine naslanja se na Primorsku i Savsku banovinu.

## BANOVI I NJIHOV DJELOKRUG

Na čelu svake banovine stoji ban, kojega postavlja kralj na prijedlog ministra unutarnjih poslova, a u suglasnosti s predsjednikom ministarskoga savjeta. Ban je predstavnik kraljevske vlade u svojoj banovini. On je izvan grupa i kategorija po Zakonu o činovnicima, ali se na njega odnose propisi toga zakona u pogledu starosti u službi.

Ban je »najviša politička vlast u banovini u svim poslovima, koji idu u njegovu nadležnost. Ban raspolaže upravnim činovnicima, te ima svu nadležnost u poslovima opće uprave u banovini. Ban vrši sve poslove na svoju ličnu odgovornost. Njemu dodijeljeni referenti i pomoćno osoblje, kao što i podčinjeni organi, — vrše rad po njegovim uputama. Ban je druga instancija opće upravne vlasti. On vrši nadzor nad samoupravama. U opću nadležnost bana idu svi poslovi opće uprave, koji prema postojećim propisima ne dolaze u nadležnost resornoga ministra«.

U banovu nadležnost spadaju svi poslovi iz resora poljoprivrede, koji se odnose na ratarstvo, vinogradarstvo, voćarstvo, povrćarstvo, stočarstvo i veterinarstvo, te livade i pašnjaci; zatim svi poslovi oko poljoprivrednih organizacija, zadruga i udruženja u banovini, te poslovi kolonizacije, komasacije, policije i meteorologije.

Nadalje spada u banovu nadležnost projektiranje, građenje i uzdržavanje svih državnih, oblasnih i samoupravnih cesta i mostova. Ban je nadležan za projektiranje i gradnju svih državnih zgrada i objekata. On ima nadzor nad projektiranjem i građenjem onih nedržavnih zgrada, koje su namijenjene javnoj upravi. Banu pripada nadzor nad svim rudnicima po propisima, koji postoje. U banovu

nadležnost spadaju melioracije i svi poslovi vodnih zadruga, te uređenje vodenih tokova, kanalizacija, snabđjevanje vodom, iskorišćivanje vodenih snaga i davanje dozvola za iskorišćivanje vodenih snaga prema prethodnim odredbama ministra građevina.

Ban ima nadzor nad dioničarskim i komanditnim društvima, te kreditnim i drugim zadrugama, koje se bave primanjem štednih uložaka. U banov djelokrug spadaju svi poslovi o industrijskim, trgovačkim i obrtničkim komorama, pa donošenje svih odredaba o industrijskim zakonima; zatim svi poslovi oko pošumljivanja goleti i krševa, te oko obnavljanja šuma, koje se iskorišćuju; nadalje izvršavanje zakona o šumama i lovu, nadzor nad državnim radionicama, te nadzor nad samoupravnom i crkvenom imovinom.

U banov djelokrug spadaju: zaštita rada, nadzor nad posredovanjem rada, nadzor nad radničkim komorama, poslovi i nadzor nad svima socijalnim ustanovama u banovini, briga za invalide, nadzor nad socijalnim radom samoupravnih tijela, briga za starce i siromahe, te nadzor nad svim humanitarnim ustanovama. Banu pripadaju svi poslovi sanitetske uprave, bolnica, kupališta i liječilišta, pa nadzor nad sanitetskim vijećem, te nad liječničkom i ljekarničkom komorom.

Ban vrši sve poslove, koji se odnose na osnivanje, uređenje i rad pučkih škola i svih nižih stručnih škola. Ban vrši nadzor nad radom i osobljem svih srednjih škola, nad gradnjama, uzdržavanjem i snabdjevanjem svih spomenutih škola, te nad svim društvima, i zadužbinama u banovini.

Sve spomenute poslove vrši ban pod vrhovnim nadzorom i po uputama resornih ministara na temelju zakona, koji već postoje. Banove su naloge dužni izvršavati svi zavodi, ustanove i nadleštva u banovini. U banovu nadležnost spada također imenovanje, premještenje, unapređivanje, umirovljivanje i otpuštanje nižeg osoblja općinskih uprava na području banovine do zaključno druge grupe treće kategorije. Ban će se brinuti za ekonomski i kulturni razvoj u svome području. On vrši nadzor nad svim javnim vlastima i organizacijama u banovini u pogledu njihova rada.

Banu se dodjeljuje pomoćnik, koji bana — u slučaju spriječe-

nosti — zamjenjuje u svim poslovima. Pomoćnik bana mora imati svršeni pravni fakultet i najmanje 12 godina državne službe. Ban ima godišnju plaću od 96.000 dinara i dodatak na skupoću, pa stan, ogrjev, svijetlo, državni automobil i pravo na putne troškove. Banov pomoćnik ima plaću poput činovnika treće do uključivo druge a grupe prve kategorije, te stanarinu od 3000 dinara na mjesec.

## IMENOVANJE PRVIH BANOVA

Kralj je Aleksandar 9. listopada 1929. imenovao banove za svih 9 banovina. Banom Savske banovine postao je đr. Josip Šilović, umirovljeni sveučilišni profesor i član Vrhovnoga zakonodavnoga savjeta. Banom Primorske banovine postade đr. Ivo Tartaglia, odvjetnik i podnačelnik grada Splita. Banom Vrbaske banovine postade umirovljeni ministar Svetislav Milosavljević, banom Drinske banovine umirovljeni ministar Velimir Popović, banom Zetske banovine umirovljeni general Krsta Smiljanić, banom Dunavske banovine bivši ministar Đaka Popović, banom Dravske banovine sveučilišni profesor i bivši ministar Dušan Sernee, banom Moravske banovine Đorđe Nestorović, umirovljeni državni savjetnik i član Vrhovnoga zakonodavnoga savjeta, a banom Vardarske banovine Živojin (Žika) Lazić, pomoćnik ministra unutrašnjih posala.

Dva dana kasnije imenovao je kralj i pomoćnike svih 9 banova. Pomoćnikom bana Savske banovine postao je Sava Stojanović, sudac upravnoga suda u Zagrebu; pomoćnikom bana Primorske banovine đr. Ivo Perović, veliki župan Splitske oblasti ; pomoćnikom bana Vrbaske banovine Milislav Ivanišević, veliki župan Moravske oblasti; pomoćnikom bana Zetske banovine dr. Jovan Zec, veliki župan Vrbaske oblasti; pomoćnikom bana Drinske banovine dr. Avdo Hasanbegović, veliki župan Tuzlanske oblasti; pomoćnikom bana Dunavske banovine Viđoja Mišović, veliki župan Raške oblasti; pomoćnikom bana Dravske banovine dr. Otmar Pirkmayer, generalni nadzornik unutrašnje uprave; pomoćnikom bana Moravske banovine Dragomu Todorović, veliki župan Bitoljske oblasti, a pomoćnikom bana Vardarske banovine Milan Nikolić, veliki župan Sarajevske oblasti. Kako je dr. Ivo Perović 21. listopada 1929. postao pomoćnikom ministra unutrašnjih posala,

imenovan je pomoćnikom bana Primorske banovine Andrija Zdravković, bivši veliki župan Krajiško-primorske oblasti.

Beogradska je vlada 23. listopada 1929. osnovala »okružne inspektorate« u Osijeku, Varaždinu i Ogulinu za Savsku banovinu, u Mostaru za Primorsku, u Dubrovniku za Zetsku, u Bihaću i Jajcu za Vrbasku, a u Tuzli za Drinsku banovinu. Pod svaki je inspektorat stavljeno nekoliko najbližih kotareva, da se olakša i ubrza uprava. U svakoj se banovini osniva »bansko vijeće« kao banov »savjetodavni organ«. -

Ministarstvo unutarnjih poslova odredilo je 1. studenoga 1929., da 10. studenoga imaju prestati poslovanja oblasnih županija, pa da svi njihovi poslovi prelaze na nadležne banske uprave, koje počinju uredovati 11. studenoga. »Danom pak 15. studenoga zaključno prestaje poslovanje oblasnih samouprava, te se njihova nadležnost prenosi na nadležne banske uprave«.

Kralj je 7. studenoga 1929. potpisao »Zakon o banskoj upravi«. Po tome zakonu osniva se kod svake banske uprave 6 odjeljenja, poimence : opće, upravno, poljoprivredno, prosvjetno, financijsko, te odjeljenje za socijalnu politiku i narodno zdravlje. Prema potrebi može se u nekim banovinama ustanoviti također odjeljenje za trgovinu, obrt i industriju. Gdje ove potrebe nema, uredit će se za ove poslove poseban odsjek u općem odjeljenju.

Hrvatski su rodoljubi odmah primijetili, da novo stvorene banovine imaju posve neznatnu samoupravu. Mjesto očekivanog feđeralističkog ili barem autonomističkog preuređenja Jugoslavije stvorena je samo neke vrsti dekoncentracija državne uprave. Nekoliko je ministarstava prenijelo izvedbu nekih svojih posala na banske uprave s prozirnom namjerom, da se tako jedan dio troškova prebaci iz državnoga proračuna na proračune pojedinih banovina. Stvarno je i nadalje ostalo centralističko uređenje države, jer će banske uprave biti samo ekspoziture beogradske vlade. Banska pak vijeća ne će biti nikakvi sabori, jer ne mogu stvarati zakone, a niti banovi moraju slijediti njihove zaključke.

## NOVI PROGONI HRVATA

Kralj je 2. listopada 1929. potpisao »Zakon o praznicima«, koji kao državne praznike određuje 1. prosinca, jer je 1. prosinca 1918. nastala nova država, te 17. prosinca, jer se 17. prosinca 1889. rodio kralj Aleksandar. Spomenuti »Zakon o praznicima« u svojem 9. paragrafu kaže: »Na dan državnih praznika mogu se isticati na zgradama samo državne zastave. U te dane moraju se državne zastave istaci na svima državnim i samoupravnim nadleštvima, kao i na zgradama ustanova javno-privatnoga karaktera; a u varošima i varošicama dužni su državne zastave istaći svi vlasnici zgrada«. Prema tomu zakonu morali su od sada svi kućevlasnici u gradovima i trgovištima na državne blagdane izvjesiti na svoje kuće državne zastave. Kasnije se ova obvezatnost prenijela također na kućevlasnike onih sela, u kojima je sjedište kotarskoga ureda ili kotarskoga suda. Tko nije htio 1. i 17. prosinca na svoju kuću izvjesiti državnu zastavu, bio je progonjen i kažnjen. U Zagrebu su takvi rodoljubni kućevlasnici obično bili kažnjeni globom od 500 dinara.

Sutradan (3. listopada 1929.) je kralj Aleksandar odredio, da se od sada »mogu isticati i nositi samo državne zastave«. Podjedno je obavijestio, da će »ministar unutarnjih djela odlučiti o ukidanju onih društava i ustanova, čije je plemensko obilježje ili ime, cilj ili rad u suprotnosti s državnim i narodnim jedinstvom«.

»Narodne Novine« od 5. listopada 1929. donijele su odluku Državnoga suda za zaštitu države od 30. rujna 1929. o zapljeni pokretne i nepokretne imovine dra Ante Pavelića i Gustava Perčeca. Odluka je glasila ovako:

»S obzirom na to, da su dr. Ante Pavelić, rođen g. 1889. u Ivan-Planini Mostarske oblasti, advokat u Zagrebu, i Gustav Perčec, rođen g. 1885. u Valpovu Osječke oblasti, novinar u Zagrebu, osudom Državnoga suda za zaštitu države u Beogradu od 17. kolovoza 1929. broj 1010 oglašeni krivima i osuđeni zbog zločinstva iz 1. i 5. točke prvoga člana Zakona o zaštiti javne sigurnosti i poretka u državi, naređuje se — u smislu 2. člana Zakona o naknadi štete državi zbog djela veleizdaje i o zabrani nad imovinom lica okrivlje-

nih zbog takvih djela od 14. rujna ove godine — zabrana nad pokretnom i nepokretnom imovinom gore spomenutih, koja se nalazi u našoj državi.

U pogledu nepokretnina ili potraživanja, uknjiženih u javnoj knjizi, naređuje se zabilježba ove zabrane u zemljišnim knjigama (gruntovnicama).

Sudbeni stol u Zagrebu i sreski sud u Konjicu umoljavaju se, da — pošto se u tamošnjoj gruntovnici u smislu citiranog zakonskog propisa po službenoj dužnosti utvrdi, da li spomenuti osuđenici imaju na svoje ime upisanih nepokretnosti ih uknjiženih prava i potraživanja na tuđim nepokretninama i kakovih, — izvrše zabilježbu na tim nepokretninama, pravima i potraživanjima, pa da o tome izvijeste ovaj sud.

Pošto gore spomenuti osuđenici ne borave u našoj državi, postavlja im se po službenoj dužnosti staralac u osobi advokata dra Rinalda Čulića u Beogradu. Dostavom toga zaključka staraocu gube gore spomenuti osuđenici pravo, da raspolažu svojom imovinom sve dotle, dok traje ova zabrana. U pogledu pokretnosti umoljava se kotarski sud I. u Zagrebu, da za sada izvrši popis kancelarijskog namještaja i eventualnih odvjetničkih potraživanja osuđenog dra Ante Pavelića, da to sve stavi pod zabranu i da o tome izvijesti ovaj Državni sud.

Predsjednik Državnoga suda u zamjeni: Ogorelica Nikola v. r.«

Ministarstvo unutarnjih posala izdalo je 31. listopada 1929. ovaj komunikej: »Na osnovu važnih podataka uprava zagrebačke policije naredila je 30. listopada dvojici svojih agenata — Josipu Keču i Josipu Banu, — da odu u tvornicu Siemens u Černomercu kraj Zagreba, pa da joj predvedu Miju Babića, šofera u toj tvornici. Kad su oni došli u dvorište tvornice i legitimirah se Babiću, ovaj je bez riječi hitro izvadio revolver i po jedan metak opalio na svakoga agenta, pogodivši obojicu u grudi i dao se u bjegstvo. Od ovih je rana Josip Keča odmah izdahnuo, a drugi je, teško ranjen prevežen u bolnicu. Vršeći potragu za Babićem i tražeći ga kod njegovih prijatelja, uputila je policija Matu Tremskoga s policijskim stražarem Blaževićem u stan mehaničkog radnika Marka Hrani-

lovića. Kad su ova dvojica — ne našavši Hranilovića u stanu — sačekah ga na ulici, ovaj je videći policiju odmah također izvadio svoj revolver i opalio na agenta Tremskoga, kojega je na mjestu ubio, a zatim je stražara Blaževića sa dva metka ranio i pobjegao. Danas je Hranilović uapšen i pritvoren«.

Upravnik zagrebačke policije dr. Janko Beđeković raspisao je odmah 31. listopada tjeralicu za Mijom Babićem, koji je rođen 6. rujna 1903. u Novoj Bukovici kod Slatine. Onomu, tko omogući, da se Babić nađe i uhiti, obećana je nagrada od 100.000 dinara. Bedeković je doznao, da je kod napadaja na Matu Tremskoga i Blažekovića sudjelovao također Zvonimir Pospišil, koji se rodio 9. lipnja 1904. u Vukovini kod Velike Gorice. Pospišil je iz pištolje kalibra 9 milimetara ispalio nekoliko hitaca na Tremskoga i Blaževića. Zato je uprava policije u Zagrebu naknadno odredila također potragu za Pospišilom, koji se ima uhititi. U tjeralicama je uprava policije upozorila, da su Babić i Pospišil oboružani, radi čega se kod uredovanja imade upotrijebiti nuždan oprez. Ipak je Babiću i Pospišilu pošlo za rukom, da 21. studenoga 1929. kod Sušaka prebjegnu preko mosta na Rijeku. Zagrebačka je policija 15. studenoga 1929. raspisala tjeralicu također za pravnikom Mladenom Lorkovičem, i to »radi sumnje sudioništva ubijstva policijskih agenata Josipa Keče i Matije Tremski«. Lorković je sretno prešao preko granice u Austriju.

## MUČENIŠTVO STIPE JAVORA

Zagrebačko je redarstvo pod konac listopada g. 1929. doznalo, da u Zagrebu postoji grupa hrvatskih ustaša, koji slijede načela svojega Poglavnika đra Ante Pavelića. Netko je redarstvu javio, da se kod hrvatskih ustaša nalazi oružje, naročito revolveri, s kojima će udariti na neprijatelje hrvatskog naroda. Zato je šef zagrebačke policije dr. Janko Bedeković naložio, neka se pohvataju stanoviti hrvatski rodoljubi, kod kojih treba provesti premetačine, da se pronađe oružje. Tada je uz mnoge druge Hrvate bio zatvoren poznati rodoljub Stipe Javor, koji je imao trgovinu vatrogasnih sprava. Kako se s Javorom postupalo kod zagrebačkog redarstva, doznajemo iz njegovih »Uspomena«.

»Uhićen sam dne 31. listopada 1929. radi nepovlasnog nošenja oružja. Dne 3. studenoga iste godine predveden sam pred šefa zagrebačke policije dra Bedekovića, koji me je dočekao u svojoj sobi na policiji, te me je odmah počeo ćuškati po licu i šakama tući po glavi uz pitanje: »Gdje se nalaze revolveri?« Na moj odgovor, da ne znam, on je dao nalog: »Udrite ga!« Kad je vidio, kako me četvorica stražara i detektiva tuku šakama, kundacima i nogama, poviknuo je: »Nemojte ga još ubiti! On nam mora prije sve ispripovijedati«. U to su vrijeme u sobi bili te sve to vidjeli i čuli svjedoci: Stjepan Horvatek i Pavao Glad, obojica iz Zagreba«.
Nakon toga sam odveden natrag u ćeliju. Ovdje me je posjetio zapovjednik straže Boško Pavlović (Srbin iz Bosne), koji mi je dao na noge postaviti okove. Nato su me on te jedan stražar i detektiv odveli u kuhinju u drugom spratu. Tu me je Boško Pavlović šakom udario po glavi, nosu i vilici tako, da me je okrvario. (Pavlović bijaše golema tijela i vanredne tjelesne snage). Gušio me je palcima i čepao nožnim prstima; a da se ne čuje moj jauk, držao je detektiv Narančić mokru krpu na mojim ustima. Kod ovih je zlostavljanja Pavlović govorio: »Kaži barem, da si dobio revolvere, pa ne trebaš kazati, komu si ih dao. Čekaj malo, čekaj! Bit ćeš mekan kao vuna. Mi ćemo poubijati vas, stare separatiste i frankovce, jer je to državna nužda. Za jedinstvo države moraju padati glave!«

Nato su me dopratili natrag u ćeliju, gdje su mi svezali ruke na leđima. Iza ovih muka bio sam još istoga dana otpremljen u ćeliju broj 8 u prvom katu. Tamo su me izuli i tako bosa — s okovima na nogama, te s rukama, svezanim na leđima, — objesiše me na klinčanicu s licem okrenutim k zidu. Tako sam visio od 11 sati prije podne do 7 sati na večer. Drugi dan iza toga došao je k meni u ćeliju nadsavjetnik Vasiljević. On mi je kazao, da se je on ponudio šefu, da će me nagovoriti na priznanje. »Priznajte ono, za što Vas terete, jer će inače ubiti i dušu u Vama!«

Stražar Savo Nikšić odveo me je 4. studenoga oko 11 i po sati u noći iz (moje) ćelije — s okovima na nogama — u treći kat u veliku detektivsku sobu broj 41. Iz ove su me sobe odmah poveli u jednu manju pokraj nje. Tu su mi silom izuli cipele, svezali ruke na leđa, povalili me na pod i lancima stegli ruke k nogama. U takvom su me položaju tukli žilama po nogama. Ja sam jaukao i rikao od boli ; a oni su mi nato glavu omotali u jednu kišnu kabanicu, punu

prašine, te su nastavili mučenjem.

Kada su me na taj način izmučili, povjesili su me na dva stolca, između kojih su provukli pušku, na kojoj sam visio. Nastavili su batinanjem tako dugo, dok nisam pao u nesvijest. Kada sam došao k svijesti, bila mi je glava uronjena u posudu vode. Nakon batinjanja noge su mi bile tako natečene, da nisam mogao obuti cipele. Kada sam se vratio u ćeliju, jaukao sam od boli, a stražar Nikšić me je tješio: »Evo, moj Javore! To nije ništa. Ti ćeš na Mirogoj!«

Bilo je oko 2 sata poslije pola noći, kada sam došao u ćeliju. Morao sam na goloj daski ležati s okovima i s natečenim nogama. Nisu mi dali niti gunja. Na noge se nisam mogao osloniti. Razni posjeti stražar a, detektiva i sličnih (ljudi) bili su samo izazovi i nagovaranja: »Priznaj, pa ćeš biti odvezan. Svi (uapšenici) tebe terete, da si kolovođa, pa da si svima dao oružje. Ili priznaj ili ćeš na groblje!«

Dne 13. studenoga iste godine došli su k meni u ćeliju dvojica detektiva i jedan stražar. Noge su mi bile još otečene. Usprkos toga oni su mi stavili okove, te su me privukli do klinčanice na zidu i još mi dali jedno uze preko prsiju, jer nisam mogao uspravno stajati. Udarali su me kojekuda šakama i nogama dotle, dok nisam pao u nesvijest. Ovako obješenoga ostavili su me u nesvjestici, dok me nije kasnije našao stražar Dojić, koji me je skinuo dolje.

Jednoga su mi dana u ćeliju doveli rasplakanu kćerku: 15 godišnju učenicu srednje škole. Ona mi je saopćila, da mi je žena prije tri dana uhićena, a trgovina kroz cijelo vrijeme zatvorena, dok druga moja 12 godišnja kćerka neprestano plače za majkom. To me je toliko potreslo, da sam potpisao neistinite izjave, koje su mi na potpis nudili u raznim zapisnicima, a samo zato, da mi ženu puste«.

U zatvoru zagrebačkog redarstva bio je u svibnju g. 1929. hrvatski radnik Josip Zrnek tako zlostavljan, da je i umro za vrijeme toga mučenja. Jednako je u lipnju g. 1929. izgubio život Husnija Čengić, muslimanski Hrvat iz Bosne. Njega je do smrti izmučilo sarajevsko redarstvo, koje ga je nato mrtvoga bacilo iz četvrtoga kata u dvorište, da tako prikrije počinjeno umorstvo. Sredinom kolovoza g. 1929. ubio je srpski oružnik iz zasjede u Brodskom Varošu

hrvatskoga seljaka Bartola Vukovića. Drugi je pak srpski oružnik početkom prosinca g. 1929. ubio Blaža Đogića u Širokom Brijegu. Nato je srpski četnik 22. prosinca 1929. u selu Vitezu kod Travnika ubio muslimana Avda Ibrakovića.

## NASILNO DOKINUĆE »HRVATSKIH SOKOLA«

Kralj je Aleksandar 5. prosinca 1929. propisao i proglasio »Zakon o osnivanju Sokola kraljevine Jugoslavije«. Po tom se zakonu osniva »viteška organizacija u cilju fizičkog i moralnog odgoja državljana«. »Starješina sokolskoga saveza je nasljednik prijestolja kraljevine Jugoslavije«. »Upravu saveza imenuju i razrješavaju ministar prosvjete i ministar vojske i mornarice u saglasnosti sa predsjednikom ministarskog savjeta. Upravu župe imenuje i razrješuje uprava saveza. Upravu pak društva imenuje i razrješuje uprava župe.«

U 12. paragrafu toga zakona stoji odredba: »Dosadašnja postojeća društva za fizički i moralni odgoj : »Jugoslavenski Sokol«, »Hrvatski Sokol«, »Orao« i »Srpski soko«, — u koliko se za tri nedjelje od dana stupanja na snagu ovoga zakona ne ujedine ili ne stupe u Sokol kraljevine Jugoslavije, — ukidaju se. Uredbu za likvidaciju ovih društava propisat će ministar prosvjete i ministar vojske i mornarice u saglasnosti sa predsjednikom ministarskoga savjeta.«

»Sokolu kraljevine Jugoslavije mogu pripadati učenici svih narodnih, građanskih, srednjih, učiteljskih i stručnih škola. Ovlašćuje se ministar saobraćaja, da uredbama propiše povlastice za vožnju članova sokola kraljevine Jugoslavije na državnim željeznicama, državnim brodovima i ostalim državnim prevoznim sredstvima za sletove, skupštine i sva ostala putovanja po poslovima Sokola kraljevine Jugoslavije. Isto tako se ministar vojske i mornarice ovlašćuje, da posebnom uredbom propiše olakšice u pogledu obaveznoga služenja u kadru za članove sokola kraljevine Jugoslavije.«

Uzalud je beogradska vlada očekivala, da će ovim načinom hrvatske sokolaše premamiti u »Sokol kraljevine Jugoslavije«. Nijedno hrvatsko društvo nije prešlo u taj državni »Sokol«. Sva su

hrvatska sokolska društva voljela časno umrijeti, nego li dalje živjeti pod jugoslavenskim imenom. Pokoravajući se nasilju vojničke diktature, hrvatski su sokolaši pred Božić godine 1929. likvidirali svoja mila i popularna društva.

Po odredbi beogradskih silnika morao je likvidirati i Hrvatski sokolski savez. U tu je svrhu 15. prosinca 1929. u Zagrebu održana posljednja glavna skupština Hrvatskoga sokolskoga saveza. Velika dvorana »Hrvatskoga Sokola« (iza kazališta) bijaše puna izaslanika hrvatskih sokolskih društava iz Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Bosne i Hercegovine. Svi su osjećali nepravdu, koju vojnička diktatura čini hrvatskomu narodu silovitim zakonom od 5. prosinca 1929. Mnogi su hrvatski sokolaši htjeli dati izraza svome ogorčenju, što beogradska vlada ruši organizaciju, koja je toli čestito djelovala 55 godina. Međutim je zagrebačka policija zabranila svaki govor. Tako nije preostalo drugo, nego li da savezni starješina Milan pl. Praunsperger proglasi zaključak savezne uprave, da »Hrvatski sokolski savez« današnjim danom prestaje živjeti. Nato su svi prisutni hrvatski sokolaši zapjevali hrvatsku himnu. Pjevali su, premda im je srce krvarilo, kako su to odavale krupne suze na očima njihovim . . . .

Kako je u »Hrvatskom Sokolu« bilo udruženo oko 40.000 Hrvata i Hrvatica, silno je u hrvatskom narodu porasla mržnja na Beograd i na državu, koja zatire naša društva samo radi toga, što nose hrvatsko ime. Dokazom je činjenica, da su i nadalje u Beogradu, Zagrebu, Osijeku, Sarajevu i drugdje mogla djelovati židovska gimnastička društva »Makabi«. Nepravda, koju je beogradska vlada zakonom od 5. prosinca 1929. počinila hrvatskom narodu, bila je novi čavao, zabijen u lijes kraljevine Jugoslavije.

## MEMORANDUM HRVATSKIH NARODNIH ZASTUPNIKA ING. A. KOŠUTIĆA I DRA J. KRNJEVIĆA NA SAVEZ NARODA GOD. 1930.

Dok predstavnici slobodnih i civiliziranih naroda u Haagu, Ženevi i Londonu vijećaju o zajedničkom radu, da se definitivno likvidira svjetski rat, pa da se osigura opći mir živom suradnjom naroda na temelju slobode i pravednosti, te na međusobnom priznanju njihovih prava na egzistenciju, dotle je hrvatsko narodno zastupstvo

uslijed teškog položaja svoje domovine prisiljeno, da se na cijeli kulturni svijet, — a osobito na Savez naroda i na vlade civiliziranih naroda — obrati s ovim memorandumom :

1. Na cijelom hrvatskom državnom teritoriju uveden je apsolutistički režim srpskoga kralja, koji hrvatskomu narodu uskraćuje primarna (početna) narodna prava, koja su inače osigurana svakomu narodu. Tako je zabranjena uporaba imena hrvatskog naroda, koji je priznat u međunarodnim ugovorima kao međunarodni faktor (činilac), te koji se nije odrekao niti svojeg imena niti svoje egzistencije (postojanja) u zajednici naroda. Zabranjeni su hrvatski grb i zastava hrvatska. Raspuštena su i dapače zabranjena hrvatska kulturna i znanstvena društva. Istisnut je hrvatski jezik iz škola i javnih služba. Krivotvorena je i brisana hrvatska povijest u školskim knjigama. Nastoji se zaustaviti kulturni napredak hrvatskog naroda, da se narodu otuđe buduće hrvatske generacije, pa da im se otuđi cjelokupna hrvatska pisana literatura. Zapostavlja se hrvatska vjera, a oštećuju se grobovi (n. pr. u Zagrebu 1. studenoga 1929.). Samovoljno su hrvatske zemlje razdrobljene i istodobno podvrgnute srpskoj prevlasti. Zabranjeni su historijski državni nazivi, n. pr. Hrvatska i Bosna. Samovoljno su raspisani porezi i druga javna podavanja, koji se silovito utjeruju i bez kontrole troše većinom u Srbiji.

2. Pomoću neograničene apsolutističke sile nastoji se iz svijeta maknuti hrvatsku narodnu parlamentarnu reprezentaciju, premda je ova reprezentacija — usprkos raznih progona i nasilja — bila pod vodstvom Stjepana Radića birana kod svih dosadašnjih izbora (28. studenoga 1920., 18. ožujka 1923., 8. veljače 1925. i 11. rujna 1927.). Bez obzira na dušu hrvatskog naroda i na njegovu jasno izraženu volju nastoji se reprezentaciju zamijeniti funkcijonerima, koji su hrvatskomu narodu imenovani po apsolutističkom kralju Srbije.

3. Na temelju izmišljenih okrivljenja i lažnih iskaza, što ih je iznudila policija, zatvoren je predsjednik narodnoga zastupstva dr. Vladimir Maček. On je stavljen pred izvanredni sud, čije se rasprave ne objavljuju, te čije osude padaju bez prava na priziv.

4. Hrvatskomu je narodu oduzeta svaka mogućnost zakonite

samoobrane, jer je ukinuta sloboda štampe, oduzeto je pravo držanja skupština, zabranjena je kritika postupanja vladinih organa, uklonjena je neođvisnost sudaca, a osnovan je izvanredan sud za političke delikte. Uvedena je svemoć policije, koja zatvorene do besvijesti zlostavlja time, što ih gazi, udara batinama i pijeskom napunjenim vrećama, veže ih na stijene, bode ih iglama i čavlima, kida im nokte, pali im svijeće pod golim tijelom, te ih muči gladom i žeđom. Policija ne zazire i od ubijanja zatvorenih ljudi, radi čega nikada ne biva povučena na odgovornost. (Iza toga se u memorandumu crtaju mučenja, koja su na policiji zagrebačkoj pretrpjeli: narodni zastupnik Jakov Jelašić, oblasni zastupnik Stipe Javor, sveučilištarac Mažuran, trgovački pomoćnik Simović, pa Ivan Zić, Josip Marić i Pavao Marganov, te umirovljeni potpukovnik Vilko Begić. Spominje se i to, kako je zagrebačka policija mučenjem umorila političke uhapšenike Đakovića i Hečimovića) .

5. Za desetgodišnjega postojanja državne zajednice Srba, Hrvata i Slovenaca neprekidno su srpske parlamentarne stranke nastojale poništiti hrvatsku narodnu i državnu individualnost. Kad im je to nastojanje posve propalo, proglasio se kralj Aleksandar 6. siječnja 1929. apsolutističkim vladarom. Na miroljubive pak pokušaje hrvatskoga narodnoga zastupstva, da se omogući zajednički opstanak Hrvatske i Srbije u državnoj zajednici, odgovorila je srpska parlamentarna većina strijeljanjem hrvatskih narodnih zastupnika u beogradskom parlamentu 20. lipnja 1928. Među umorenim se zastupnicima nalazio i sam hrvatski narodni vođa Stjepan Radić.

6. Čitav rad srpskih parlamentarnih stranaka, naročito pak zločin od 20. lipnja 1928., — kao što i naprijed ocrtana djelatnost apsolutističkog režima, — poništili su sve političke i moralne odnošaje između Hrvatske i Srbije, koje su sada jedna od druge udaljene više, nego li ikada prije. Apsolutistički pak kralj Srbije postao je za hrvatski narod simbolom nepravednosti i tiranije.

7. Mirovnim ugovorom od 10. rujna 1919. u Sant-Germanu, koji je kod Saveza naroda registriran 21. listopada 1920. pod brojem 31, međunarodno je priznata država Srba, Hrvata i Slovenaca uz obvezu, »da ona narodima svih teritorija ove države — bih oni ma koje rase, govora ili vjere — ima pružiti apsolutnu garanciju, da će s njima vladati po načelima slobode i pravednosti«.

8. Pošto spomenuta tuđa vlada svojim ponašanjem oštećuje početna ljudska prava hrvatskog naroda i međunarodne obveze, — naročito one, koje je preuzela iz gore citiranog mirovnog ugovora, — pa time ugrožava mir među narodima, podiže hrvatsko narodno zastupstvo po svojoj dolje potpisanoj delegaciji ovime pred čitavim čovječanstvom tužbu protiv apsolutističkog režima srpskoga kralja radi strahovitoga nečovještva, kojim on nad hrvatskim narodom vlada i upravlja, te radi silovitih činova, kojima on namjerava uništiti preko tisućljetnu hrvatsku državnu individualnost. Podjedno apelira na vlade onih naroda, koji su potpisali mirovne ugovore, te koji su na mirovnoj konferenciji osnovali državnu zajednicu Srba, Hrvata i Slovenaca, da one radi zaštite najviših načela čovječnosti i pravednosti, — kao što i u interesu mira među narodima, — učine konac tom nečovječnom radu međunarodnom istragom, koja će ispitati postupak policije i sudova, te posjetiti kaznione i zatvore, preslušati zlostavljene i ranjene pritvorenike, a ispitati uzroke smrti utamničenih ljudi. Problem Hrvatske i Srbije treba riješiti, pa osigurati provedbu samoodređenja Hrvatske, da se omogući stabiliziranje mira u ovom osjetljivom dijelu Europe.

U Ženevi, dne 25. siječnja 1930.

Delegacija hrvatskoga narodnoga zastupstva: ing. August Košu tić, s. r., dr. Juraj Krnjević, s. r., hrvatski narodni zastupnici.«

## PRVA POLITIČKA PARNICA PROTIV DRA MAČEKA

Hrvatskim se rodoljubima na žao dalo, što je na konferenciji gradskih zastupnika u Zagrebu 28. studenoga 1929. zaključeno, da grad Zagreb izašalje u Beograd deputaciju gradskih zastupnika i drugih građana, da se pokloni kralju Aleksandru prigodom njegova rođendana 17. prosinca. Nije se smjelo dozvoliti krivo mnijenje, kao da taj zaključak odgovara mišljenju cijeloga hrvatskoga naroda. Zato su rodoljubni hrvatski mladići odlučili, da će revolverima i paklenim strojevima pokazati nezadovoljstvo Hrvata. Revolverima će se osvetiti glavnim krivcima hrvatskog poniženja, a paklenim strojevima će oštećivati nepoćudne zgrade ili će barem izazivati zaprepaštenje i uzbune.

Tako je nastalo »terorističko udruženje«, koje su činili: privatni namještenik Ivan Bernardić, odvjetnički pripravnik Cvjetko Hadžija, trgovački pomoćnik Martin Franekić, ljevač željeza Stjepan Mateković, trgovački pomoćnik Ljubomir Kremzir, svršeni filozof Velimir Mocnaj, trgovački pomoćnik Ivan Ban, mesarski obrtnik Ivan škrtak, stolarski pomoćnik Filip Paver, diplomirani pravnik Juraj Veselić, trgovački pomoćnik Albin Gašparac, pravnik Ivan Prpić, privatni činovnik Antun Štefanac, mesarski pomoćnik Pavao Margetić, kovač Antun Štefanić, stolarski pomoćnik Bozo Amšek, poljodjelac Mirko Debanić, krojački pomoćnik Stjepan Glušac i strojobravar Milan Levnaić.

Neki od ovih mladića spremahu već i prije toga atentate na generala Belimarkovića, koji je bio mjesni zapovjednik u Zagrebu, zatim na generala Tomića, koji je bio zapovjednik zagrebačke divizije, te na dra Janka Bedekovića, upravnika policije u Zagrebu. Oni su ih s oštro nabitim revolverima tražili po javnim lokalima i ulicama, ali nikako nisu došli u priliku, da izvrše svoju namjeru. Zato su odlučili ubijati srpske časnike, pa je Stjepan Mateković zaista 7. studenoga 1929. u Istarskoj ulici sa dva metka iz revolvera ranio konjaničkog kapetana Gavrila Kaledina.

Revolvere je pribavio i dijelio Ivan Bernardić, koji je navodno u svrhu nabave oružja dobio novaca od profesora Jakova Jelašića i od umirovljenoga potpukovnika Vilka Begića. Radi toga je pod optužbu bio stavljen i odvjetnik dr. Vladko Maček, jer su Jelašić i Begić prigodom zlostavljanja kod zagrebačke policije izjavili, da im je dr. Maček dao prvi put 6.000 dinara, drugi put 5.000, a treći put 4.000 dinara. Kod dobave revolvera posredovao je gostioničar Franjo Kuntić, a namjere »terorističkog udruženja« bile su poznate i bjelovarskom odvjetniku dru Ivanu Leboviću.

Tri paklena stroja napravio je svršeni filozof Velimir Mocnaj. Prvi je pakleni stroj postavio Juraj Veselić 30. studenoga 1929. na stube Glazbenoga paviljona na Zimskom trgu. To je učinio uoči 1. prosinca, da na taj način demonstrira protiv sutrašnjega državnog blagdana. Pakleni je stroj eksplodirao i time pobudio senzaciju mnogobrojnih šetalaca, ali nikom se nije ništa dogodilo.

Drugi je pakleni stroj bio namijenjen uredništvu »Novosti«.

Taj stroj je imao Albin Gašparac postaviti u zgradu Jugoštampe (današnji Hrvatski državni tiskarski zavod) u Marovskoj ulici broj 28a, ali je tu zgradu budno čuvala policija; zato je Gašparac odnio pakleni stroj u polje između Ciglane i gradskih kuća, gdje je sada nova zgrada tehničkoga fakulteta. Tamo je taj stroj i pronađen.

Treći je pakleni stroj imao porušiti željeznički most na Martinovki, da se tako spriječi odlazak vlaka, kojim će u Beograd putovati poklonstvena deputacija iz Zagreba. To su imali provesti Cvjetko Hadžija i Antun Štefanac. Oni su pakleni stroj stavili u putnu košaru, te su se 13. prosinca 1929. na večer automobilom odvezli do gostione Cimić na Martinovki. Po njihovoj nesreći vozio ih je šofer Milan Đokić, kojem se sumnjivom pričinila preteška putna košara, pa je podnio prijavu policiji. Odmah su na Martinovku poslani stražari, koji su u Cimićevoj gostioni uhitili Hadžiju i Štefanca, te su kod njih pronašli pakleni stroj, dinamitski kapsl i revolver sa 7 metaka.

Policija je mučenjem u zatvoru prisilila Hadžiju i Štefanca na razna priznanja. Tako je pohvatano svih 19 članova »terorističkog udruženja«, koji su redomice bili podvrgnuti zlostavljanju. Uhićeni su također prof. Jakov Jelašić, potpukovnik Vilko Begić, gostioničar Franjo Kuntić i odvjetnik dr. Ivan Lebović. Najveću je senzaciju pobudilo uhićenje dra Vladka Mačeka, koji je iza Radićeve smrti bio priznati vođa hrvatskog naroda. Njegovo je uhićenje 21. prosinca 1929. pokazalo, kako je u hrvatskom narodu popularan, jer se prijaviše 163 odvjetnika, koji će ga braniti.

Svi su uhićeni rodoljubi hrvatski 4. siječnja 1930. odvedeni u Beograd, da im sudi »državni sud za zaštitu države«. Tamo je istom 24. travnja 1930. započela javna rasprava, koju je hrvatski narod pratio s najvećim interesom. Opširnu je optužnicu s obrazloženjem sastavio dr. Ucović kao državni tužilac. Optužnicu je pročitao dr. Dobretić, te je odmah telefonski javljen cijeli tekst u Zagreb, gdje su ju sutradan priopćili jutarnja listovi. Parnica je potrajala sve do 6. lipnja, a vodio ju je dr. Dušan Subotić kao predsjednik »državnoga suda za zaštitu države«.

Na 28. dan rasprave protiv Bernardića i drugova pred državnim sudom u Beogradu započeli su govori obrane. Prvi je govorio dr.

Petar Gvozdić iz Mitrovice, drugi Dragutin pl. Hrvoj iz Klanjca, treći dr. Jakov Grgurić iz Livna, četvrti dr. Marko Lamešić iz Rume, peti dr. Miho Kiisić iz Dubrovnika, šesti dr. Ante Ođić iz Čakovca, sedmi dr. Štambuk iz Šibenika, osmi dr. Stjepan Heferiz Osijeka, deveti dr. Nikola Ljubičić iz Travnika, deiseti dr. Ante Crvić iz Đakova, jedanaesti dr. Obradović iz Beograda, dvanaesti dr. Filip Markotić iz Slavonskoga Broda, trinaesti dr. Filip Čondrić iz Banjaluke, četrnaesti dr. Bariša Smoljan iz Mostara, petnaesti dr. Dragiša Zdravković iz Beograda, šesnaesti dr. Franjo Rački iz Mitrovice, sedamnaesti dr. Milovan Žanić iz Nove Gradiške, osamnaesti dr. Andrija Karčić iz Rume, devetnaesti dr. Viktor Urbiha iz Vinkovaca, dvadeseti dr. Bole iz Beograda, dvadeset i prvi dr. Dragan Šafar iz Zagreba, dvadeset i drugi dr. Živko Bertić iz Zemuna, dvadeset i treći dr. Franjo Bošnjaković iz Osijeka, a dvadeset i četvrti dr. Rinaldo Čulić iz Beograda. Svi su ovi odvjetnici govorili za obranu drugih optuženika do 4. lipnja.

Sutradan su počeli govoriti branitelji dra Vladka Mačeka, i to prvi dr. Bariša Smoljan iz Mostara, drugi dr. Milan Kostić iz Zemuna, treći dr. Savko Dukanac iz Beograda, četvrti dr. Andres iz Zagreba, peti dr. Duda Bošković iz Pančeva, šesti dr. Juraj Šutej iz Sarajeva, a sedmi i posljednji dr. Ante Trumbić, koji je govorio 6. lipnja.

Svi su ovi govori ođisali čistim i nepatvorenim rodoljubljem. Zato su ih s najvećim interesom i zadovoljstvom čitali hrvatski rodoljubi u zagrebačkim dnevnicima, koji su ih donašali gotovo doslovno prema stenografskim zapisima. To je u ono doba nesnosne diktature barem donekle nadomjestilo govore, koji su se prije godine 1929. držali u Narodnoj skupštini i na političkim skupštinama hrvatskih stranaka. Hrvatski su rodoljubi s najvećom napetošću čekali presudu »državnoga suda za zaštitu države«. Mnogi su upravo drhtali od uzrujanosti, kako li će glasiti presuda toga suda, za koji se općenito znalo, da je neprijateljski raspoložen prema hrvatskom narodu.

U subotu 14. lipnja 1930. proglašena je presuda državnoga suda za zaštitu države. U 4 sata poslije podne unišao je u dvoranu senat državnoga suda sa predsjednikom drom Subotićem. Nato su

pušteni u dvoranu optuženici i njihovi branitelji, te novinari i rođaci. Tako se napunila dvorana, pa je dr. Subotić u najvećoj tišini proglasio, da su krivi: Ivan Bernardić, Cvjetko Hadžija, Martin Franekić, Ljubomir Kremzir, Stjepan Mateković, Filip Paver, Ivan Ban, Ivan škrtak, Velimir Mocnaj, Franjo Veselić, Ivan Prpić, Ante Štefanac, Pavao Margetić i Jakob Jelašić. Od krivnje su riješeni: dr. Vladko Maček, potpukovnik Vilko Begić, dr. Ivan Lebović, Božo Amšek, Milan Levnajić, Mirko Debanić, te Gašparac, Štefanić i Franjo Kuntić, koji se odmah puštaju na slobodu.

Bernardić Ivan osuđen je na 15 godina robije i na trajan gubitak časnih prava, a po izdržanoj kazni ima se na 3 godine protjerati iz Zagreba. Hadžija Cvjetko osuđen je na 5 godina robije i na gubitak časnih prava 5 godina, Franekić Martin na 8 godina robije i na stalan gubitak časnih prava, Mateković Stjepan na 10 godina robije, Paver Filip na 10 godina robije, Ban Ivan na 1 godinu robije i na gubitak časnih prava kroz tri godine, Škrtak Ivan na 6 godina robije i trajan gubitak časnih prava, Mocnaj Velimir na 3 godine robije i na 3 godine gubitka časnih prava, Veselić Franjo na 1 godinu strogoga zatvora, Kremzir Ljubomir na 6 mjeseci strogoga zatvora, Prpić Ivan na 2 godine strogoga zatvora, Štefanac Ante na 4 godine robije i na gubitak časnih prava kroz 4 godine, Margetić Pavao na 6 mjeseci strogoga zatvora, a Jakob Jelašić na 3 godine robije i na gubitak građanskih prava kroz 4 godine.

Maček se odmah zaputio kući u Zagreb, kamo je stigao sutradan (u nedjelju 15. lipnja) poslije podne beogradskim- brzovlakom. Njegovom se oslobođenju i dolasku iskreno radovahu rodoljubni Zagrepčani, koji su pohitali na kolodvor, da dočekaju narodnoga ljubimca. Ogroman prostor pred glavnim kolodvorom bijaše upravo krcat hrvatskim rodoljubima, naročito omladincima, koji su glasno dali izražaja svojemu veselju. Toga nije mogla podnijeti zagrebačka policija, koja je oružanom silom bezobzirno rastjeravala prisutno općinstvo. Pri tom je bilo uhićeno i mnogo hrvatskih rodoljuba.

Bolje se nije ponijela niti policija u Zemunu. Tamošnji su naime rodoljubi priredili večeru, kojoj je prisustvovalo također 7 riješenih hrvatskih mučenika sa 4 svoja branitelja. Policija je to proglasila političkim sastankom, te je sve prisutnike osudila na 30 dana

zatvora.

## PREDSTAVKA HRVATA IZ JUŽNE AMERIKE NA SAVEZ NARODA

Iz Buenos Airesa je 10. srpnja 1930. Savezu naroda poslan ovaj memorandum koji je potpisalo preko četiri tisuće Hrvata.

»Cijeloj svjetskoj javnosti je — osobito povodom političke parnice, koja je nedavno u Beogradu vođena protiv dra Vladka Mačeka, vođe hrvatskog naroda, — poznato, kakvim, je sredovječnim mučnim metodama podvrgnut hrvatski narod, otkada stoji pod njemu silom nametnutom srbijanskom vojnom diktaturom kralja Aleksandra.

Hrvatska je protiv svoje slobodne volje dospjela pod ovo gospodstvo, kako je to već češće očitovalo njezino zakonito predstavništvo, a to je hrvatsko narodno, zastupstvo. Samo je surova vojnička sila hrvatskomu narodu onemogućila, da izvrši svoje pravo samoodređenja. Ista ova surova sila nije poštivala ne samo politička, nego i ljudska prava hrvatskog naroda, jer je posve uništila tako slobodu štampe i govora kako i pravo na osobnu slobodu svakoga pojedinca, a uz to je digla i neodvisnost sudova. I sve se to dešava usprkos osobitih svečanih obveza, što ih je kraljevina Srbija preuzela u međunarodnim ugovorima.

Dok se kulturni svijet zanima za sudbinu neznatnoga crnačkog plemena, dotle biva kulturan i civiliziran narod s više nego li tisućgodišnjom vlastitom državnom prošlošću tako reći u srcu Europe izručen na milost i nemilost jednoga od najsilovitijih tlačitelja, koji svojim sredovječnim barbarskim metodama na očigled cijeloga svijeta uništava narod, koji pripada zapadnoj civilizaciji, te narodnu imovinu hrvatskog naroda.

Mi Hrvati, koji živimo u raznim državama južne Amerike, te koji smo napose organizirani u gradovima : Buenos Aires, Montevideo, Rio de Janeiro, San Pablo, Parana, Berisso, La Plata, Zarate, Rancagua, Pergamino, El Socorro, Los Maizales, Villa Mugueti, Chabasu, Bigano, Acebal, Pavon Arriba, Alcorta, Chobertu, Areuito, Rosario, Cordoba, Santa Fe, Venado Tuerto, Cafferata, Los Nogales, Chacabuco, San Eduaro, Los Molinos, Casilda, Lima, La

Paz, Potosi, Iquique, Punta Arenas, Antofagasta, Santiago de Chile, Ecuador, Cruz Alta, Los Surgentes, Villana i Santa Isabel, — osjećamo s najvećom boli i ogorčenjem sve muke, kojima su izloženi naši očevi i majke, braća i sestre u našoj materi-zemlji Hrvatskoj. Zato mi pred Savezom naroda dižemo glas prosvjeda, te u interesu kulture i zapadne civilizacije, — u ime čovječnosti i u interesu svjetskoga mira, — zahtijevamo, da se hrvatskomu nabodu pruži mogućnost za uspostavu njegove nezavisne i suverene hrvatske države.

Kako povijesna prošlost dokazuje, hrvatski je narod posvema sposoban za upravljati svoju posebnu nezavisnu državu; hrvatska bi pak država — po svojoj ekonomskoj snazi, po svojem geografskom položaju, te iz raznih drugih uzroka — bila u stanju, da uzdrži svoju samostalnost.

Predavanjem ove spomenice Savezu udruženih naroda mi smo Hrvati Južne Amerike pod jedno tumači ogorčenja i želje hrvatskog naroda u našoj europskoj domovini, kojemu je slobodan izražaj volje posvema onemogućen njemu nametnutom, a narodu tuđom diktaturom Beograda«.

## MEMORANDUM HRVATA IZ NJEMAČKE NA SAVEZ NARODA

Velik je broj Hrvata, koji su živjeli u Njemačkoj, potpisao ovaj memorandum, koji je 6. rujna 1930. bio upravljen Savezu naroda:

»Povodom strašnoga položaja, u kojemu se nalazi hrvatski narod pod vojničkom diktaturom Beograda, obraćaju se potpisani u ime tisuća Hrvata, koji živu u Njemačkoj, na Savez naroda, taj najviši međunarodni forum, čija je presveta dužnost, da bude zaštitnik svjetskoga mira i obranični sudac u svima međunarodnim sporovima, kako bi svoj moćan upliv mogao upraviti onamo, da hrvatsko pitanje nađe rješenje, kakvo odgovara narodu, jer inače odatle još može nastati pogibelj, da čovječanstvo uvali u veliku nesreću.

Hrvatski se narod nalazi na politički najosjetljivijem dijelu Europe, gdje već preko 13 stoljeća nastava hrvatske zemlje: Dal-

maciju, Bosnu, Hercegovinu, Hrvatsku, Slavoniju i susjedna područja. Hrvatski je narod za toga dugog razdoblja ispunjavao svoju historičku zadaću, te je kao obrana europske kulture i civilizacije doprinio najveće žrtve, a istodobno je također znao svojom krvlju braniti vlastitu državnu individualnost.

Koncem godine 1918. dospjele su historijske hrvatske zemlje u vezu tako zvane države Srba, Hrvata i Slovenaca, koja je nova država — u potpunom nepoznavanju pravih odnošaja — bila priznata od sila na mirovnoj konferenciji, premda je to bilo protiv jasne volje hrvatskog naroda, te premda zakonito narodno zastupstvo nije dalo svoju privolu za to.

Od postanka država Srba, Hrvata i Slovenaca bijaše od mogućnima u Beogradu smatrana kao povećana Srbija, koju su počeli silovitim sredstvima srbizirati, a hrvatski su narod na svima poljima narodnoga, političkoga, kulturnoga i gospodarskoga života nastojali uništiti, kod čega su upotrebljavana najsurovija sredstva.

Hrvati se tomu nasilju opirahu zakonitom borbom, kako to odgovara njihovom mentalitetu, a vodili su ju u parlamentu po svojem narodnom zastupstvu.

Hrvatski su narodni zastupnici s jednom gotovo nepojmljivom Jobovom strpljivošću gledali, kako su najoštrijim navalama sa strane Beograda izložene ne samo kulturne i materijalne tečevine hrvatstva, već je također ugrožen goli život mnogih stotina hrvatskih sinova. Dok su Hrvati na to odgovarli samo parlamentarnom kritikom, dotle su beogradski mogućmici, — koji nisu mogli trpjeti nijedan znak života Hrvata, — dali organizirati umorstvo prvaka hrvatskih narodnih zastupnika. To je zaista 20. lipnja 1928. u beogradskom parlamentu privedeno izvršenju, kojemu je žrtvom pao također Stjepan Radić, predsjednik hrvatskoga narodnoga zastupstva.

Iza toga krvoprolića očekivali su Hrvati, — a s njima i cijeli kulturni svijet, — da beogradski silnici ne će sada više s oružanom silom sprečavati, da hrvatski narod poluči svoju državnu slobodu, koja mu pripada. Ali kralj se Aleksandar 6. siječnja 1929. proglasio apsolutnim vladarem, pa je diktatorsku silu prenio na svojega ge-

nerala Živkovića. Time je nastalo osjetljivo pooštrenje i onako već bolnoga puta hrvatskog naroda.

Vojnička je diktatura nastupila s najbrutalnijim metodama, jer joj je bila deviza, da hrvatstvo mora nestati s površine. Da to poluči, stvoreni su naredbenim putem zakoni, koji predstavljaju nakazu zakonodavstva i atentat protiv najprimitivnijih čovječjih prava.

Kod političke parnice, koja je u lipnju ove godine vođena pred vanrednim sudom za zaštitu države u Beogradu protiv dra Vladka Mačeka, sadašnjega vođe hrvatskog naroda, ustanovljeno je slijedeće: Političkim su uapšenicima ruke i noge stavljane u teške lance; nato su im ruke vezane na leđa, a glava udarana šakama tako, da im je krv potekla iz nosa i usta. S teškim su čižmama gaženi goli nožni prsti, a cijelo je tijelo izudarano stopalama i šakama, pri čemu nisu bili pošteđeni niti najosjetljiviji dijelovi tijela. Tako izmučene ljude povalili bi tada na pod, gdje bi im na leđima povezane ruke uzetom svezali s nogama, te bi onda gole tabane tukli bikovim žilama tako dugo, dok nije opet potekla krv. Da se boli još pooštre, provukli bi nekim takvim mučenicima između ruku i nogu pušku ili kolac, te bi izmučenoga čovjeka između dva stolca objesili i u takvom položaju tukli tako dugo, dok ne bi izgubio svijest. Druge su pak s okovanim rukama objesili na klin u stijeni, te bi ih onda u takovom položaju tukli i ostavili visjeti više sati. Da se izvan zatvora ne bi čulo, kako mučenici od boli viču za pomoć, povezali bi njihove glave mokrim krpama ili vojničkim kabanicama; osim toga bi dali svirati gramofone, da nadglasaju jauk. Sva ova zlostavljanja morala su biti potvrđena od redarstvenog liječnika, pa usprkos tome nije bio na odgovornost potegnut nijedan okrivljeni državni činovnik.

Dokazano je, da je od proglašenja diktature do konca lipnja ove godine — dakle za 18 mjeseci — u policajnim zatvorima izmoreno 76 osoba. U tom je razdoblju kod vanrednih državnih sudova vođeno 69 političkih parnica, na kojima su 3 osobe osuđene na smrt, 1 osoba na doživotnu tamnicu, a daljnjih 319 osoba ukupno na 1201 godinu i 9 mjeseci strogoga zatvora.

Naredbenim je putem zabranjena uporaba hrvatske zastave, hrvatskoga grba, dapače i uporaba hrvatskog imena.

Uslijed dvanaestgodišnje pljačke i korupcije, koja je u staroj Srbiji od uvijek bila uobičajena, uništeno je gospodarsko blagostanje Hrvatske.

Zabranjene su hrvatske ustanove i društva, i to: narodnog, vjerskog, prosvjetnog, gospodarskog, dobrotvornog i športskoga karaktera, a većini je država zaplijenila također njihovu imovinu.

Posvema je ukinuta sloboda štampe, govora i držanja sastanaka. Samovoljno su zatvarane osobe, koje su se diktaturi pričinjale sumnjivima, te su podvrgnute gore navedenom sredovječnom barbarskom zlostavljanju.

Mi konstatiramo, da je hrvatski državni teritorij protiv izričite volje hrvatskog naroda godine 1918. priključen tako zvanoj državi SHS, pa da su Hrvati usprkos toga ostati kod zakonite borbe za obranu svojih prava. Na ovu je borbu sa zakonitim sredstvima odgovorio Beograd revolverskim hitcima izabranih zastupnika hrvatskog naroda, pri čemu je umoren vođa Hrvata. Ponovno su Hrvati pokušali svoja prava uščuvati zakonitim sredstvima, ali je srpski kralj Aleksandar na ovu opetovanu borbu odgovorio prevratom državne vlade, pa je uveo vojnu diktaturu i uporabu inkvizicije protiv samosvi jesnih Hrvata, kakva nije poznata u povijesti kulturnih naroda.

Koja dakle borbena sredstva još preostaju Hrvatima, da obrane svoja prava, pa da sebi sada sačuvaju barem goli život? Ovo je pitanje u toliko pravednije, ako se navedu još ove činjenice, kojima je teško uzdrmano povjerenje hrvatskog naroda.

U mirovnom ugovoru, koji je dne 10. rujna 1919. sklopljen u Saint-Germainu , a 21. listopada 1919. ubilježen kod Saveza naroda pod brojem 39, priznata je država SHS od velevlasti pod slijedećim uvjetom : » . . . s obzirom na to, da država Srba, Hrvata i Slovenaca dobrovoljno očituje volju, da će žiteljstvu cijeloga njezinoga državnoga područja, — pripadalo ono makar bilo kojoj rasi, govoru ili vjeri — dati apsolutnu sigurnost, pa da će također nadalje vladati po načelima slobode i pravednosti«.

Sadašnji kralj Aleksandar, koji je tada bio srpski regent, sve-

čano je 1. prosinca 1918. izjavio: »Ja želim biti vladar samo slobodnih građana Srba, Hrvata i Slovenaca. Ja ću nepokolebivo ostati vjeran ustavnim, parlamentarnim i demokratskim načelima, koja se osnivaju također na općem pravu glasa.«

Danas se u Jugoslaviji ne vlada niti »na načelima slobode i pravednosti« niti se ostalo »nepokolebivo vjerno ustavnim, parlamentarnim i demokratskim načelima.«

U ime tisuća Hrvata, koji sada živu u Njemačkoj, pa su tako izvan dohvata beogradskih silnika, molimo mi potpisani ono isto, što je hrvatski narod već više puta jasno i glasno izrazio, naime:

1. da s obzirom na to, što su Hrvati i Srbi dva temeljito različita naroda s posvema oprečnom kulturom i civilizacijom, pa radi toga posjeduju također posve različit mentalitet, jer u njihovim žilama — uslijed drugačijeg miješanja sa drugim narodima, — teče također posve različita krv;

2. s obzirom na to, da geopolitički položaj Hrvatske i Srbije poda je posve suprotne pravce gravitacije (težnje) ;

3. s obzirom na to, da oni, koji su prisustvovali osnutku države Srba, Hrvata i Slovenaca (koja se država sada zove »Jugoslavija«), nisu bili zakoniti zastupnici hrvatskog naroda;

4. s obzirom na to, što je dosadašnje dvanaestgodišnje iskustvo pokazalo nemogućnost, da se hrvatsko-srpsko pitanje riješi unutar granica jedne jedine države;

5. s obzirom na to, što je iz Beograda upravljana država za svojega dvanaestgodišnjeg opstanka proizvela bezbroj krvavih djela i zlostavljanja, kao što i sustavno pljačkanje svojih državljana, pa je radila protiv načela, na kojima počiva jedna kulturna država, te je time izgubila pravo i moralni oslon za svoj opstanak;

6. s obzirom na to, što beogradska vlada namjerice na flagrantan način ne drži uvjete, koji su u mirovnom ugovoru postavljeni kao temelj za priznanje države Srba, Hrvata i Slovenaca;

7. s obzirom na to, što kralj Aleksandar proglašenjem diktature nije održao svoje obećanje, koje je dao kao regent;

8. s obzirom na to, što hrvatski narod — koli na temelju svojega preko tisućgodišnjega državnoga prava, toli na temelju međunarodno priznatoga prava samoodređenja — ima namjeru, da uspostavi svoju samostalnu državnu nezavisnost;

9. s obzirom na to, da se hrvatsko-srpski spor odigrava na jednom od najosjetljivijih područja Evrope, odakle je već jednom buknuo svjetski požar;

10. napokon s obzirom na to, što je Savez naroda u prvom redu pozvan, da se brine za održanje svjetskoga mira,

molimo, da Savez naroda pozove zakonite predstavnike Hrvatske i Srbije na konferenciju, koja bi pod kontrolom Saveza naroda vijećala o tomu, kako će srpske čete isprazniti hrvatski teritorij, te se povući na istočnu obalu Drine, pa kako li će Srbija nadoknaditi štete, koje su tečajem dvanaestgodišnje srpske uprave nanesene narodnoj imovini hrvatskog naroda, da se tako nađe odgovarajuće rješenje hrvatskog pitanja, koje postaje sve pogibeljnije za svjetski mir.«

## NARODNA BANKA U BEOGRADU G. 1930.

Narodna banka, koja je nekada osnovana u kraljevini Srbiji, bila je obična trgovačka banka. Ona je podjeljivala zajmove raznim priradnim granama, pa je ove zajmove produljivala onako, kako se već produljuju bankovne mjenice. Narodna se banka u mnogo manjoj mjeri bavila reeskomptom mjenica drugih banaka, da tako bude zaleđe privatnog bankarstva. Ona dakle nije vršila onakvu zadaću, kakvu u drugim državama vrše t. zv. »emisijone banke«, koje imaju povlasticu izdavanja novčanica.

Kad je koncem g. 1918. stvorena država Srba, Hrvata i Slovenaca, ostavljeno je Narodnoj banci pravo, da i nadalje izdaje novčanice, koje će vrijediti u cijeloj državi, premda je bila oproštena,

da ove novčanice iskupi zlatom, ako to stranka zatraži. Kako je Narodnu banku svojedobno osnovala beogradska Čaršija, nalazila se banka stvarno u vlasti nekolicine beogradskih obitelji, koje su njezinu povlasticu iskorišćivale u svoje privatne interese. One su nerado dopuštale, da dionice Narodne banke dođu u hrvatske ruke.

Prema službenom izvještaju od g. 1929. dođoše na skupštinu Narodne banke 443 dioničara, od kojih su 254 bila iz Srbije, 61 iz Vojvodine, 37 iz Hrvatske i Slavonije, 28 iz Bosne i Hercegovine, 26 iz Slovenije, 9 iz Dalmacije, a 6 iz Crne Gore. Od 35.145 prijavljenih dionica Narodne banke zastupali su 28.944 dioničari iz Srbije, 4.103 iz Hrvatske i Slavonije, 971 iz Slovenije, 766 iz Vojvodine, 215 iz Bosne i Hercegovine, 80 iz Dalmacije, a 30 iz Crne Gore. Skupština je morala zaključivati ono, što je htjelo 9 dioničara beogradske Čaršije, koji su imali 15.762 dionice, dakle apsolutnu većinu svih zastupanih dionica Narodne banke.

Preko dvije trećine članova uprave Narodne banke bijahu uvijek iz Beograda. Ovi su nastojali što veći kredit pribaviti onim poduzećima, u kojima su interesiram bilo sami bilo njihovi rođaci, kumovi i prijatelji. To su činili zato, što je kamatnjak Narodne banke bio za polovicu niži od kamatnjaka drugih banaka. Tako su beogradski trgovci i poduzetnici za posuđeni novac plaćali Narodnoj banci mnogo manje, nego li zagrebački trgovci i poduzetnici, koji su morali novce posuđivati od privatnih banaka. Time je Beogradu bilo olakoćeno pobijanje konkurencije iz Zagreba.

Jasno se to vidi iz službenih podataka Narodne banke za godinu 1930. Tada je naime Narodna banka u obliku mjeničnih kredita privatnicima i reeskompta povjerenih joj mjenica privatnih banaka posudila 1433,6 milijuna dinara. Od tog je iznosa dobila Srbija 774,3 milijuna, Hrvatska i Slavonija 125,3, Slovenija 125,1, Vojvodina 121,8, Macedonija (sa Sandžakom) 77,7, Bosna i Hercegovina 49,1, a Crna Gora 26,3 milijuna dinara. Prema tomu je Narodna banka od svih zajmova svojih uložila u Srbiji 54 postotka (dakle natpolovičnu većinu), u Hrvatskoj i Slavoniji 18,1 postotka, u Sloveniji 8,7 postotaka, u Vojvodini 8,5 postotaka, u Macedoniji 5,5 postotaka, u Bosni i Hercegovini 3,4 postotka, a u Crnoj Gori 1,8 postotka.

U Srbiji — naročito pak u Beogradu — uživahu svi poznatiji trgovci i poduzetnici izravne zajmove kod Narodne banke. Naprotiv se u Hrvatskoj i Slavoniji nalazilo jedva nekoliko sretnih priradnika, kojima je Narodna banka podijelila izravni kredit. Tako je g. 1928. od Narodne banke dobilo zajmove u Srbiji 2.865 banaka, trgovina i poduzeća, u Vojvodini 309, u Bosni i Hercegovini 305, u Sloveniji 270, u Hrvatskoj i Slavoniji 175, a u Dalmaciji 81 tvrtka.

Narodna je banka kod podjeljivanja zajmova hrvatskim tvrtkama bila veoma škrta. Često su bile odbijene i takve tvrtke, koje su banci pružale najveću sigurnost. Naprotiv se u Beogradu postupalo posve drukčije. Tamo je Narodna banka posuđivala novce i takvim trgovcima, koji su već jednom propali, ako su samo imali dobre veze sa članovima bankine uprave. Zato se često događalo, da je Narodna banka kod takvih zajmova pretrpjela u Beogradu i znatne gubitke, te je morala otpisati podijeljene zajmove.

U razdoblju od g. 1922. do g. 1930. je Narodna banka podijelila 3.000 milijuna dinara za t. zv. »sezonske kredite«, ponajviše tvrtkama, koje su kupovale žito i razne plodine. Od ovog su iznosa same beogradske tvrtke dobile 1,426 milijuna dinara, dakle 47 postotaka. Naprotiv je zagrebačkim tvrtkama posuđeno jedva 516 milijuna dinara, što znači 18 postotaka. Prema tomu je Beograd dobio dva i po puta više, nego li Zagreb.

## BEOGRADSKI »POSREDNICI«

Diktatura je svu vlast usredotočila u Beogradu. Banske su uprave ostale bez ikakve moći, jer se svaki podnesak — bilo osobni bilo mjesni — konačno ipak rješavao u »prijestolnici«. Ovdje, je konačno rješenje kod »nadležnoga« ministarstva obično izradio kakav niži činovnik, koji nije poznavao niti one krajeve niti one ljude, o čijoj se sudbini radilo, a još manje je poznavao njihove potrebe i prilike. Takvo bi rješenje zatim potpisivali viši ministarski činovnici, koji su isto tako bili u stvar neupućeni.

Onaj činovnik, koji je takav podnesak dobio na rješenje, hotice je zatezao s rješenjem, da time prisili stranku na uporabu »posrednika«. U Beogradu se naime nalazilo veoma mnogo odvjet-

nika, koji se nisu bavili zastupanjem svojih stranaka kod sudova, nego posredovanjem kod raznih ministarstava. Ovi su odvjetnici dobro poznavali one činovnike, koje treba mititi, da podneske povoljno riješe. Tako je stranka morala platiti odvjetnika i dotičnoga činovnika, ako je htjela pravodobno polučiti povoljno rješenje svojega podneska. Poput pravih odvjetnika bavilo se posredovanjem također mnogo drugih ljudi, koji su većinom bili propali đaci. Ovi su znali sebi pribaviti »sigurne i odlične veze« u bilo kojem ministarstvu, a svoje su žrtve tražili i lovili obično u beogradskim kavanama i gostionicama, u koje su zalazili ljudi »iz provincije«.

Neizreciva bijaše pohlepa i drskost beogradskih »posrednika«. Oni su neprekidno bili u vezi s onim činovnicima, koji su primali mito. Čim bi takav činovnik dobio na rješavanje kakav važniji podnesak, odmah bi o tomu obavijestio posrednika, s kojim će dijeliti dobiveno mito. Sad je posrednik započeo svoj lov na žrtvu. Nije se žacao pisati žrtvi, da će njezin podnesak propasti, ako ne uplati stanovitu svotu; naprotiv može stranci zajamčiti potpun uspjeh, uzme li njega za svojega posrednika. Takvim se načinom u Beogradu rješavahu ne samo veliki državni poslovi — naročito razne »liferacije«, — nego također namještenja, premještenja i unapređenja državnih činovnika.

## DRŽAVNA HIPOTEKARNA BANKA G. 1930.

U Zagrebu je god. 1927. otvorena podružnica Državne hipotekarne banke. Od sada je beogradska vlada sve odlučnije tražila, da se javne zaklade i kapitali javnih ustanova iz Hrvatske i Slavonije predaju Državnoj hipotekarno j banci. Tako su mnoge zaklade, kojima je nekada upravljala hrvatska zemaljska vlada, jednostavno prenesene iz Zagreba u Beograd, gdje su stavljene pod upravu Državne hipotekarne banke. Naročito se taj prijenos obavljao po nalogu diktatorske vlade. Time su zagrebački novčani zavodi izgubili nekoliko stotina milijuna dugoročno uloženog novca — što su teško osjetili već g. 1931., kad je izbila novčana kriza. Pa i tečajem narednih godina morala je Savska banovina u Beograd slati Državnoj hipotekarnoj banci godimice oko 50 milijuna dinara kao sudske pologe i kao pupilni novac, premda bi taj kapital mogao ublažiti novčanu krizu u Zagrebu.

Pritiskom beogradske vlade znatno su do g. 1930. porasla novčana sredstva Državne hipotekarne banke. Dok je ona g. 1923. imala samo 410 milijuna dinara, mogla je g. 1930. raspolagati s 2228 milijuna dinara. Od toga su sami kapitali javnih ustanova (naročito sudski položi i pupilni novac) iznosili 400 milijuna, štedni ulošci 529, stari srbijanski fondovi 79, a razne nove zaklade 1220 milijuna dinara. Banka je izdala založnica i obveznica u visini od 897 milijuna dinara, i to na podlozi zajmova iz inozemstva.

Hrvati su prigovarali, da uprava Državne hipotekarne banke premalo daje zajmova na području Savske banovine, iz koje vuče najviše novčanih sredstava. Iz objelodanjenih računa doznajemo; da lima u Jugoslaviji podijelila t. zv. komunalne zajmove u iznosu od 469,4 milijuna dinara, od čega je na Savsku banovinu otpalo jedva 15,8 milijuna. Premda je Savska banovina imala 19 postotaka žitelja cijele Jugoslavije, ipak je dobila jedva 3,2 postotka od svih podijeljenih zajmova. Jednako se postupalo i kod podjeljivanja hipotekarnih zajmova privatnim licima. Državna je hipotekama banka najviše hipotekarnih zajmova podjeljivala u Srbiji, naročito pak u Beogradu, gdje su brojni ljudi gradili kuće uz jeftin kamatnjak od 6 postotaka, dok su Hrvati morali posuđivati novac od privatnih banaka, plaćajući dva puta — dapače i tri puta — veće kamate.

## PRETEŠKI POREZNI TERETI

Neposredne je poreze teško ubirati. Zato su srpski ministri financija nastojali, da državnu blagajnu napune posrednim porezima, koji se moraju odmah platiti. To su u prvom redu t. zv. »takse«, t. j. bilježi i pravne pristojbe, koje služe kao neka ograda između naroda i državnih oblasti. Narod se naime ne može gotovo ni maknuti bez plaćanja takse. Pravne se pristojbe čak ubiraju također od vožnje na automobilima i od željezničkih karata. Ako tko sklopi kupoprodajni ugovor, mora platiti određeni postotak u ime pravne pristojbe, koja se plaća također od ugovora o darivanju i nasljedstvu. Ideš li u kazalište ili na koncerat ili na ples, moraš platiti pravnu pristojbu. Ova se plaća i za filmove u kinematografima i za dionice dioničkih društava, a postoji čak i t. zv. školska taksa.

Drugu vrstu posrednih poreza čine trošarine, koje se plaćaju od potroška razne robe, naročito šećera, kave, rakije, vina, piva, ulja, kvasca, žeste, benzina, cementa, plinskog ulja i električnoga svijetla. Trošarina je poput pravnih pristojba nepravedan porez, jer teško pogađa i najsiromašnije ljude. Ovamo se može ubrojiti i petrolej, koji je najobičnije sredstvo za rasvjetu seljačkih kuća. Država je naime prodaju petroleja opteretila t. zv. monopolskom pristojbom, koja je od godine do godine postajala sve višom, te je vremenom nadvisila i samu dobavnu cijenu.

Čim je g. 1929. uvedena diktatura, počela je beogradska vlada nesmiljeno povećavati posredne poreze, naročito državne pristojbe i trošarine. Vlada je naime osjećala, da je sada bez narodne kontrole. Tako su pravne pristojbe u proračunskoj godini od 1. travnja 1928. do 31. ožujka 1929. donijele državi 946 milijuna dinara, a u narednoj godini (od 1. travnja 1929. do 31. ožujka 1930.) golemu svotu od 1.222 milijuna dinara, t. j. više za 276 milijuna, što znači povišenje od 29 postotaka. Jednako je i državna trošarina u tome razdoblju porasla od 721 na 941 milijun dinara, što znači povišenje od 220 milijuna ili za 31 postotak.

Beogradska je vlada — u težnji za potpunim centralizovanjem države — sustavno rušila svaki trag i ostatak nekadašnje autonomije Hrvatske i Slavonije. Ona je svu vlast i sva sredstva cijele države usredotočila u Beogradu, jer nije mogla podnijeti, da se bilo išta razvija izvan dosega njezine vlasti.

Kad je kralj Aleksandar g. 1928. uvidio, da je čitav hrvatski narod odlučno ustao protiv beogradskoga centralizma, on je naumio Hrvatima zamazati oči time, što je državu g. 1929. podijelio na 9 banovina, koje bi imale dobiti neku autonomiju. Ali ove su banovine dobile tako skučen(u samoupravu, da su i nadalje ostale podređene beogradskoj vladi. Stvarno su banovine bile samo neko teritorijalno proširenje središnje državne vlasti iz Beograda; zato se nijedna banovina nije mogla samostalno razvijati. Središnja je vlada dapače banovinama sprečavala, da u svojem ograničenom djelokrugu — vlastitim svojim sredstvima — učine nešto važnijeg na korist svojih žitelja.

Najviše je razvoju i djelovanju banovina smetao ministar financija. On je naime u svakoj banovini gledao takmaca kod ubiranja prihoda; zato je ustrajno nastojao oko toga, da banovinski proračuni ne budu mogli zadovoljiti narodne potrebe. To mu nije bilo teško polučiti, jer je financijalni ministar imao pravo, da po svojoj volji odobrava, odbija ili prerađuje proračune, koje su mu podnijele pojedine banovine.

Stvarno je diktatorski režim uređenje banovina izrabio u tu svrhu, da jedan dio državnih tereta prebaci na banovine. U tom je pogledu kralj Aleksandar Karađorđević slijedio primjer srpskoga kralja Aleksandra Obrenovića, koji je g. 1895. u Srbiji uveo t. zv. okružne samouprave jedino u tu svrhu, da na manje vidljiv način poveća javne terete.

Zagrebačko je redarstvo 22. travnja 1930. ubilo hrvatskoga seljaka Miju Matijaka. Jednako su na zagrebačkim ulicama g. 1930. ubijeni Ivan Orešković i Josip Brezinčak. U Vrpolju je pak neki srpski oružnik 19. travnja 1930. ubio hrvatskog radnika Ivana Štefanića. Na željezničkoj pruzi je srpski četnik 28. veljače 1930. ubio 72-godišnjega hrvatskoga seljaka Josipa Kolarića.

## RAD PROTIV HRVATSKIH DRUŠTAVA

Diktatorska je vlada nastojala ukinuti sva društva, koja nose hrvatsko ime. Prvi je na redu bio »Hrvatski sokolski save z«, koji je 15. prosinca 1929. morao prestati svojim djelovanjem. Nato je ministar prosvjete sporazumno s ministrom vojske i mornarice 5. siječnja 1930. izdao odluku o likvidaciji svih hrvatskih sokolskih društava. Ban je dr. Josip Šilović 14. lipnja 1930. raspustio odbor »Hrvatskoga Radiše«, te je bivšega velikoga župana Petra Zrelca imenovao komesarom toga zaslužnoga društva. »Savez hrvatskih učiteljskih društava« bio je prisiljen, da se 25. ožujka 1930. pretvori u »Filipovićev savez učiteljskih društava Savske banovine«.

Vlada je dala u Narodnoj skupštini odglasati činovnički zakon, koji za svaku vrstu činovnika propisuje centralnu organizaciju sa sjedištem u Beogradu. Ovaj zakon od 31. svibnja 1931.

bijaše u prvom redu uperen protiv »Društva hrvatskih srednjoškolskih profesora« u Zagrebu. Na temelju toga zakona moralo je 30. lipnja 1931. likvidirati ovo društvo, koje je toli uspješno i rodoljubno djelovalo od g. 1904. Ipak su profesori prigodom likvidacije spasili svoju palaču i nakladu svojih školskih knjiga, da ne dospiju u vlasništvo »Jugoslavenskoga profesorskoga društva«. Po istom zakonu od 31. svibnja 1931. ukinuta su sva hrvatska učiteljska društva.

Najveću je brigu hrvatskim rodoljubima zadala »Matica Hrvatska«, koja u Zagrebu postoji od godine 1842. Kako »Matica Hrvatska« posjeduje svoju palaču i veliku zalihu knjiga, nastojala je beogradska vlada, da se domogne ove imovine. Matičin je upravni odbor ovu namjeru osujetio tako, da je kod sudbenoga stola u Zagrebu g. 1931. protokolirao komanditno društvo pod imenom »Pramatica«, pa je tomu društvu darovao cijelu imovinu »Matice Hrvatske« pod uvjetom, da izdaje knjige u duhu i pravcu »Matice Hrvatske«. Kada je za ovu operaciju doznala beogradska vlada, odustala je od prvobitne namjere, da ukine »Maticu Hrvatsku«, jer se uvjerila, da time ne će moći spriječiti rodoljuban prosvjetni rad toga društva. Jednakim se načinom u Sarajevu spasilo hrvatsko kulturno društvo »Napredak«. Sav imetak toga zaslužnog i agilnog društva predan je vrhbosanskom nadbiskupu dru Ivanu Šariću, koji je poznat kao nesebičan i požrtvovan hrvatski rodoljub.

Beogradska je vlada koncem mjeseca rujna g. 1934. raspustila i »Savez hrvatskih pjevačkih društava«.

## NOVČANA KRIZA GODINE 1931.

Kad je g. 1918. stvorena država Srba, Hrvata i Slovenaca, bio je Zagreb neosporno središte novčarstva u cijeloj državi. Tada se naime u Zagrebu nalazilo 40 postotaka svega privatnog novčarstva, jer se u velikim zagrebačkim novčanim zavodima usredotočila ogromna većina hrvatskih prištednja. Kako su jake banke bile također u drugim hrvatskim krajevima, naročito pak u Slavoniji i Dalmaciji, Srbijanci su zavidnim okom gledali na ovu financijalnu snagu hrvatskog naroda. Jasno se vidjelo, da

Srbijanci željno očekuju čas, kada bi mogli slomiti hrvatsko novčarstvo. Najviše je to željela beogradska »Čaršija«, koja je po svojim ljudima gospodarila u Narodnoj banci, kao po državi ovlaštenom novčanom zavodu. Izvan Narodne banke nije u Srbiji tada još ni bilo ovećih banaka. Tko je imao novaca, volio ga posuđivati ljudima uz lihvarske kamate, nego li ga uložiti u banke. Takvim su se lihvarenjem bavile također malene banke u Srbiji.

Sredinom godine 1931. nastade u srednjoj Evropi velika bankovna kriza, koja je pogodila i grad Zagreb. Ljudi su dolazili u novčane zavode, gdje su tražili, da im se isplate štedni ulošci. Isprvice je to išlo bez ikakve neprilike, jer su zagrebački novčani zavodi imali u svojim blagajnama preko stotinu milijuna dinara. Kada su pak bile iscrpljene domaće zalihe gotova novca, zamoliše novčani zavodi Narodnu banku, da im pruži odobrene već kredite (navjere). Zagrebački su naime novčani zavodi koncem g. 1930. imali kod Narodne banke odobrenih kredita u iznosu od 419 milijuna dinara, od čega su do početka novčane krize iskoristili samo 171 milijun dinara, a 248 milijuna ostaviše u Narodnoj banci za slučaj potrebe reeskompta. Da je Narodna banka sada zagrebačkim novčanim zavodima dostavila ovih 248 milijuna dinara, mogli bi oni i nadalje isplaćivati štedne uloške, te bi se štediše primirili. Ali beogradska je Čaršija izrabila ovu nepriliku zagrebačkih novčanih zavoda, pa je izradila kod Narodne banke zaključak, da se ne mogu ostvariti odobreni ali još neiskorišteni krediti od 248 milijuna dinara.

Takav je postupak Narodne banke prisilio Prvu hrvatsku štedionicu, — kasnije i druge zagrebačke novčane zavode, — da obustave isplaćivanje štednih uložaka. Uzalud su ovi novčani zavodi molili beogradsku vladu, neka odredi kratkoročni moratorij (odgodu isplate), kako su to učinile vlade drugih država. Trebalo je naime privremeno zatvoriti novčane zavode, dok vlada uzmogne izraditi i provesti zgodnu osnovu, kojom će što brže ozdraviti naše novčarstvo. Druge su države pravodobno stavile novčanim zavodima na raspolaganje potrebita novčana sredstva, da uzmognu odmah iza prestanka moratorija nastaviti isplaćivanjem štednih uložaka.

To su činile banke, koje u tim državama imaju pravo izdavati novčanice; uz to su i same države preuzele na sebe velike svote samo zato, da se uspostavi povjerenje naroda u novčane zavode. Jedinu je iznimku činila beogradska vlada, koja nije znala — a nije ni htjela — pomoći novčanim zavodima u njihovojstisci. Beogradska je naime vlada punih 7 mjeseci prepustila novčane zavode njihovoj sudbini, pa je istom onda proglasila moratorij. Time je do kraja bilo uzdrmano povjerenje širih narodnih slojeva u zagrebačke novčane zavode, koji su pretrpjeli goleme štete i neprilike. Vidjelo se, da su Narodna banka i beogradska vlada znaliče i namjerice provodile takvu politiku upravo zato, da slome ili barem oslabe novčane zavode u Zagrebu.

Kad je Narodna banka opazila, da je kriza zagrebačkih novčanih zavoda prešla i na beogradske, onda je počela posuđivati novaca, ali u premalim svotama. Tako je kredit zagrebačkih novčanih zavoda kod Narodne banke porasao na 380 milijuna, a beogradskih banaka na 800 milijuna dinara. Ipak je to bilo prekasno i premalo za ozdravljenje novčanih zavoda, koji su uz to još dospjeli u političku ovisnost o beogradskoj vladi. Mjesto u dotadašnje privatne banke i štedionice počeo je narod svoje prištednje ulagati u državne banke (Poštanska štedionica, Narodna banka, Privilegovana agrarna banka i Državna hipotekama banka). Ove su banke 1. lipnja 1931. imale jedva 883 milijuna dinara štednih uložaka, koji su do 1. lipnja 1937. narasli na 2459 milijuna. Naprotiv su se štedni ulošci privatnih banaka za tih 6 godina smanjili od 12.359 na 8931 milijun dinara.

## BEOGRADSKA »ČARŠIJA«

Najveću je korist od diktature u Jugoslaviji imala t. zv. beogradska »Čaršija«. To je ona skupina obitelji, iz koje se rekrutirao sav osobni aparat beogradskog centralizma. Svaka je od tih usko povezanih obitelji imala barem jednoga člana u državnim uredima u Beogradu. Ovi su ljudi faktično upravljali cijelom Jugoslavijom. To je slavna beogradska birokracija, koja je toliko zla nanijela hrvatskom narodu.

Članovi beogradske »Čaršije« mogli su svojim vezama rod-

binstva, kumstva i prijateljstva kod središnje državne vlade sve polučiti. Kako su pak bili u narodnom i vjerskom pogledu veoma nesnosni, oni su nastojali odbiti svaku — ma i posve pravednu — stvar, koju je svojim podneskom zatražio pripadnik hrvatskog naroda. »Čaršiji« su naime bile širom otvorene sve — pa i najviše — upravne, sudbene i zakonodavne ustanove u Beogradu. Mnoga važna državna i osobna pitanja rješavana su u klubovima beogradske »Čaršije«, a ne u ministarskim kabinetima. »Čaršija« je stvarno uzela u zakup cijelu državu. Njezini su članovi kao spretni laktaši umjeli ugrabiti sve bogato plaćene sinekure kod raznih državnih ustanova. Jednako su članovi »Čaršije« po već ustaljenoj tradiciji među sebe dijelili unosna mjesta kod državnih izaslanstva u inozemstvu, gdje su dobivali visoke dnevnice. Razumije se pak, da je »Čaršija« imala i velik upliv kod izbora činovništva u poslaništvima i konzulatima, što ih je Jugoslavija podržavala u stranim državama.

Kraj takvih prilika nije ni čudo, što su u Beogradu za diktature — kao što i prije nje — nastale nebrojene afere. Tako su uz nečuvenu pljačku »ratnoga plijena«, te uz nepravednu razdiobu »reparacija«, što ih je plaćala Njemačka, nicale afere prigodom podržavljenja privatnih željeznica (naročito t. zv. južne željeznice). Novine su iznosile razne šumske i rudarske afere; zatim afere prigodom dobave ugljena, benzina, žeste i željezničkih pragova; afere kod nabave oružja, kod sklapanja ili preudešavanja raznih ugovora, te kod podjeljivanja koncesija za podizanje tobože »domaćih« tvornica; onda brojne carinske i švercerske afere, te kod monopolisanja raznih kartela i kod žitnog monopola »Prizada«. Neke su afere bile vezane uz imena uglednih Srbijanaca. Tako uz brojne afere Rade Pašića poznamo afere generala Deroka i braće Roš, pa afere Hodžerinih avijonskih motora i Bodijevih čilima.

## PARNICA PROTIV JAVORA, SOLDINA I HRANILOVIĆA

Pred sudbenim stolom u Zagrebu započela je 4. svibnja 1931. glavna rasprava protiv hrvatskih rodoljuba, koji su još od jeseni g. 1929. čamili u istražnom zatvoru. Velikom je senatu predsjedao Dragan Bubanj, a votanti bijahu: Milan Marjašević, Dušan Đer-

manović, Miroslav Gorjanović i dr. Đuro Kosier, vijećnici sudbenoga stola. Optužbu je sastavio i zastupao dr. Marko Ružić, državni odvjetnik. Rasprava je potrajala dugo, a osuda je proglašena istom 30. lipnja 1931.

Od optužbe su oslobođeni: Cvjetko Štahan, Luka Čordašić, Stjepan Novačić, Josip Knoblehar i Stjepan Kopčinović. Naprotiv je sud krivcima proglasio 18 optuženika. To su bili: Stjepan Javor, trgovac vatrogasnih potrepština, zatim Marko Hranilović, tipografski naučnik, pa tipograf Matija Soldin, činovnik kužne bolnice Pavao Glad, novinar Antun Herceg, trgovački pomoćnik Stjepan Horvatek, kovač Milan Siladi, lugar Antun Vezmarović, željeznički radnik Janko Kruhak, staklarski pomoćnik Mijo Bzik, gradski činovnici: Mile Starčević, Gabrijel Kruhak i Mirko Kruhak, te poljodjelci: Dragutin Križnjak, Luka Markulin, Stjepan Markulin i Petar Markulin.

Marko Hranilović i Matija Soldin osuđeni su na 20 godina robije i na kaznu smrti, koja se ima izvršiti vješanjem. Stjepan Javor osuđen je na 20 godina robije, Antun Herceg na 20 godina robije, Dragutin Križnjak na 18 godina robije, Stjepan Horvatek na 15 godina robije, Pavao Glad na 15 godina robije, Milan Siladi na 6 godina robije, Antun Vezmarović na 5 godina robije, Luka Markulin na 3 godine robije, dok su na kaznu od 18 mjeseci robije osuđeni: Marija Hranilović, Stjepan Markulin, Mile Starčević, Mirko Kruhak, Mijo Bzik, Gabrijel Kruhak i Janko Kruhak. Svi osuđenici imaju solidarno platiti troškove kaznenoga postupka, troškove pritvora i istražnog zatvora, te troškove za izvršenje kazne lišen ja slobode, koji se troškovi proglašuju naplativima za Javora, Hercega, Horvateka, za sva tri Kruhaka i za sva tri Markulina, a za sve ostale osuđenike nenaplativima.

Svima se osuđenicima u kaznu uračunavaju pritvor i istražni zatvor. Zato je sud odredio, da se imaju odmah na slobodu pustiti: Mile Starčević, Marija Hranilović, Mijo Bzik, Stjepan Markulin i sva tri Kruhaka (Marko, Gabrijel i Janko), jer su već odslužili dosuđenu im kaznu. Jednako su na slobodu pušteni: Stjepan Novačić, Josip Knoblehar i Stjepan Kopčinović, koji su nedužni bili u istražnom zatvoru 20 mjeseci, dok su se Cvjetko

Štahan i Luka Čordašić već nekoliko mjeseci nalazili na slobodi.

U osudi navodi se krivnja svakog pojedinca. Tako se za Antuna Hercega kaže, da je »kriv, što se — stanujući na Sušaku — stavio u izravnu osobnu vezu sa Gustavom Perčecem, (koji je tada boravio na Rijeci), i to radi načina provedbe ilegalne (nezakonite) akcije i radi dobave sredstava za tu akciju. Herceg je od Gustava Perčeca u više navrata primio i prenašao u Zagreb oružje, municiju, bombe, eksploziv, upaljive vrpce i upaljače, pa je taj materijal predavao djelomično Stjepanu Horvateku, a djelomično Stjepanu Javoru, Marku Hraniloviću i Dragutinu Križnjaku.«

Za Marka Hranilovića nabraja osuda više krivnja. Tako se veli, da je kriv »što se stavio u pismenu i osobnu vezu sa Gustavom Perčecem, odlazeći na Rijeku i Pečuh radi načina provedbe ilegalne akcije i radi dobave sredstava za tu akciju. On je nadalje od Antuna Hercega preuzeo jedan dio takvog materijala, pa je taj kao i drugi materijal predavao Stjepanu Horvateku; ujedno je od Stjepana Horvateka prema potrebi primao stanovite količine toga materijala, a i sam se oboružao s njime.«

Matija Soldin je kriv, što je činio isto kao i Hranilović. Oili su zajedno krivi još i ovo: »Nakon dogovora s Mijom Babićem, da treba života lišiti Tonija Schlegla, general, ravnatelja Jugoštampe, sastali su se Hranilović i Soldin sa Babićem 22. ožujka 1929. pred zgradom Jugoštampe. Zatim su se Babić i Soldin zaputili pred Schleglov stan u Deželićevoj ulici broj 86, dok se Hranilović, nakon što je Schlegel automobilom krenuo prema svojemu stanu, — zaputio za njima, da bude Soldinu i Babiću na pomoći. Kako je autom, stao pred Schleglovim stanom, a Schlegl izašao iz automobila i prestupio vežu kuće, odmah su Babić i Soldin naglo mu priskočili iza leđa, pa je Babić iz oštro nabijenog revolvera ispalio prema Schleglu jedan metak, od kojega je Schlegl na mjestu poginuo.«

Nadalje su Hranilović i Soldin krivi, »što su u društvu sa Babićem i Pospišilom — prema prethodnom dogovoru, da će izvršiti atentat, na zgradu vojarne žandarmerijskog puka u Branimirovoj ulici 19 u Zagrebu, te nakon što je Hranilović od Horva-

teka dobavio eksploziv, upaljivu vrpcu i upaljivač, a Soldin se oboružao bombom, — otputili se noću od 5. na 6. kolovoza 1929. do zgrade spomenute vojarne. Tu je netko od njih na drugom podrumskom prozoru vojarne postavio oko 2 kilograma razornog eksploziva, koji su upalili, te koji je eksplodirao, pa je razbio podrumski prozor, oštetio pod u prizemlju, te podrumsku proriju i sobu u prizemlju nad prozorom. Time su nanijeli štetu od 5960 dinara, a u sobi i podrumu uništili uređenje u vrijednosti od 33.000 dinara, dok je zračni tlak bacio pritvorenika Lovru Markana na tle tako, da je zadobio više ozljeda. Soldin je — nakon izvršenog atentata na vojarnu — bježeći preko trga kralja Petra — bacio bombu prema službujućemu redarstvenom stražaru Petru Hrženjaku, koji ga je progonio. Bomba je eksplodirala i lako ozlijedila Hrženjaka.«

Hranilović je povrh toga kriv, »što je u društvu sa Babićem i Pospišilom — oboružan s oštro nabijenim revolverima — na večer 30. listopada 1929. došao pred svoju kuću (Petrova ulica 77b), gdje stanuje, te kada se približio veži kuće i naišao na redarstvenu zasjedu — agenta Matiju Tremskoga i stražara Franju Blagovića, izmaknuvši zasjedi — počeo sa Babićem i Pospišilom pucati na redarstvene organe; u toj pucnjavi je Tremski višestruko ranjen, pa je od tih rana odmah umro, dok je jedno tane zahvatilo Franju Blagovića i lako ga ozlijedilo.«

Stjepan Javor je kriv: 1.) što je otputovao u inozemstvo, gdje se sastao sa drom Antom Pavelićem, kojom ga je zgodom dr. Pavelić uputio, gdje je u zemlji potrebna akcija, kako bi se vani manifestiralo, da su Hrvati nezadovoljni i da hoće odcjepljenje; 2.) što je preuzeo od Antuna Hercega jedan dio spomenutog materijala, ujedno izdavajući Stjepanu Horvateku naloge za podjelu stanovite količine toga materijala; 3.) što je posredovanjem Marka Hranilovića primao upute od Gustava Perčeca. Javor je god. 1928. i 1929. osobno Stjepana Horvateka nagovorio, da preuzima i pohranjuje oružje i ostali materijal, jer da treba nešto poduzeti, ako se hoće riješiti gamadi. Bez krvavih gaća nema slobode. Treba se ugledati na Srbe, koji su se žrtvovali za svoju slobodu. Srbi žele Hrvate uništiti, ali će im se Hrvati silom oduprijeti. Čitava Evropa gleda u Hrvate i čeka, da oni u zemlji nešto poduzmu. Ova bi akcija odjeknula ne samo u državi, nego

i u Evropi, a tu akciju vode u inozemstvu dr. Pavelić i drugovi.

Treba osujetiti svečani doček Njeg. Vel. kralja u Zagrebu, jer bi takav doček Hrvatima politički škodio. Tom prilikom treba širiti vijesti o atentatu, pa će se ljudi bojati prisustvovati dočeku, da ne nastradaju. Javor je po nalogu Perčeca uputio Cvjetka Štahana, da ode k njemu u Beč na dogovor, a onda će se vratiti natrag, da tu obavi neki posao.«

Dragutin Křižnjak je kriv, »što je jedan dio materijala preuzeo od Antuna Hercega, pa je taj materijal predao djelomice Stjepanu Horvateku, a djelomice Zvonimiru Pospišilu, a ujedno se njime oboružao i sam«.

Stjepan Horvatek je kriv, »što je veći dio materijala, koji je zaprimljen od Antuna Hercega, kao i onaj od Marka Hranilovića, prema prethodnom dogovoru prenosio Pavlu Gladu, pa je taj materijal prema potrebi davao Hraniloviću, Javoru i Soldinu, a jedan revolver Gabrijelu Kruhaku«.

Pavao Glad je kriv, »što je prema prethodnom dogovoru sa Stjepanom Horvatekom veći dio navedenog materijala, (koji je slao Gustav Perčec po Antunu Hercegu), kao i onaj, koji je preuzet po Horvateku od Hranilovića, sakrivao što u svojem stanu, a što u svojoj drvarnici, odakle je taj materijal prema potrebi odnosio Horvatek.«

Matija Soldin još je kriv, »što je od Horvateka preuzeo jedan dio navedenog materijala za Hranilovića, a i sam se njime oboružao.«

Ostida dalje ističe: »Tako su sva sedmorica (t. j. Antun Herceg, Marko Hranilović, Stjepan Javor, Dragutin Križnjak, Stjepan Horvatek, Pavao Glad i Matija Soldin) zajedno prikupljivali i prikrivali oružje i eksploziv sa svrhom, da ubojstvima pojedinaca — te rušenjem i uništenjem objekata, koji služe javnomu prometu i javnim potrebama, — manifestiraju nezadovoljstvo sa državnim ustrojstvom i poretkom. Osim toga su Hranilović, Herceg i Javor stavili se u vezu s osobama u inostranstvu, i to u cilju dobivanja pomoći otuda za nasilnu promjenu državnog poretka,

a napose je jošte Javor uvjeravao druge, da državni poredak treba promijeniti zločinom i nasiljem.«

Sud je ustanovio, da su »Herceg, Hranilović, Javor, Križnjak Horvatek, Glad i Soldin počinili zločin iz 1. članka točka 6. Zakona o zaštiti javne sigurnosti i poretka u državi. Povrh toga su Herceg, Hranilović i Javor počinili zločin iz 5. točke 1. člana Zakona o zaštiti javne sigurnosti i poretka u državi, a Javor još napose zločin iz 1. točke 1. člana Zakona o zaštiti javne sigurnosti i poretka u državi.«

Marija Hranilović je kriva, »što se je tokom god. 1929. stavila u vezu sa Gustavom Perčecom, primajući od njega iz inostranstva na svoju adresu pisma, koja su sadržavala upute, a među njima i šifrirane upute za svojega brata Marka i za njegove drugove glede načina provedbe ilegalne akcije. Ona se dakle stavila u vezu s jednom osobom u inostranstvu u cilju dobivanja pomoći otuda radi pripreme za nasilnu promjenu državnog poretka u zemlji, čime je počinila zločin iz 5. točke Zakona o zaštiti države.«

Mile Starčević te Mirko, Gabrijel i Janko Kruhak krivi su »što su neustanovljenih dana tokom god. 1929. u Zagrebu« preuzimali oružje, i to: »Starčević je preuzeo od Javora nekoliko revolvera, Mirko Kruhak je preuzeo od Javora tri revolvera, Gabrijel Kruhak je od Horvateka preuzeo jedan revolver, Janko Kruhak je preuzeo dva revolvera, i to jedan od Gabrijela Kruhaka, a drugi od nepoznatog čovjeka. Sva su dakle četvorica prikupljali odnosno prikrivali oružje u cilju nasilne promjene državnog poretka u zemlji, čime su počinili zločin iz 6. točke 1. člana Zakona o zaštiti države.«

Milan Siladi i Antun Vezmarović su krivi, »što je Siladi ljeti god. 1929. primio od Pospišila omot s 80 paketa dinamita, upaljače i potrebnu količinu upaljive vrpce s uputom, kako se ima time baratati, pa je to u Mraclin odnio Vezmaroviću, s kojim je taj materijal pohranio u njegovoj lugarnici, sakrivši ga do potrebe ispod poda. Oni su dakle poduzeli pripremu u cilju rušenja objekata, koji služe javnomu prometu, čime su počinili zločin iz 4. točke 1. člana Zakona o zaštiti države.«

Luka, Stjepan i Petar Markulin su krivi, što su od 2. do 20. studenoga 1929. u Hrašću odnosno u Dragonošću sakrivali MUU Babića i Zvonimira Pospišila, — premda su znali, da se oni potražuju po vlasti radi ubojstva redarstvenih organa, — dajući im skrovište, hranu i odijelo, da se presvuku; ujedno su im pomogli da pobjegnu. Oni su dakle osujetili, da se protiv Babića i Pospišila poduzme postupak u osobito teškom slučaju, čime su počinili zločin protiv državne vlasti iz § 141., odjelak 3. kaznenoga zakona.«

Mijo Bzik je kriv, što je neustanovljenoga dana god. 1929. u redarstvenom zatvoru pred Bogoljubom Vitkovićem glasno — da su ga i ostali pritvorenici mogli čuti — kazao, da Hrvatima ne treba nikoga drugoga: ni Slovenaca ni Srba, pa da će oni biti sami za sebe; oni traže samostalnu državu, da mogu samostalno živjeti, a hrvatska se omladina ima organizirati u trojke, kao ona u Macedoniji. Bzik je dakle uvjeravao druge, da u državi treba zločinom i nasiljem promijeniti državni poredak, čime je počinio zločin iz 1. točke 1. člana Zakona o zaštiti javne sigurnosti i poretka u državi.«

Sud je nadalje zaključio, da se »Hranilović, Soldin i Križnjak oslobađaju od optužbe, da su sa Babićem i Pospiilom osnovali u Zagrebu terorističku grupu hrvatske pravaške radničke omladine sa svrlom, da ubojstvima pojedinih istaknutih javnih radnika — te atentatima na objekte, koji služe javnom prometu i državnim ustanovama, — manifestiraju nezadovoljstvo sa državnim ustrojstvom i poretkom, pa da na taj način s jedne strane olakšaju rad Gustava Perčeca u inostranstvu na štetu naše države, a sa druge strane eventualno izazovu sukob međunarodnog opsega, i to sve u cilju odvojenja teritorija, na kome živu Hrvati, iz kraljevine Jugoslavije, te stvaranja samostalne države.«

Hrvatski se rodoljubi zgroziše, kada su iz novina doznali, kako je sudbeni stol u Zagrebu okrutno sudio. »To je drakonska osuda!« govorilo se u rodoljubnim obiteljima. Ta općenito se znalo, da je svih 18 osuđenika i onako već mnogo boli pretrpjelo prigodom preslušanja kod zagrebačke policije, gdje su ih nemilo zlostavljali. Zato se hrvatska javnost nadala, da će izrečene ka-

zne biti ublažene. Naročito se očekivalo, da kralj ne će potvrditi Smrtnu kaznu za Marka Hranilovića i Matiju Soldina. Kralj će ih valjda pomilovati već s obzirom na njihovu mladost, jer je Hranilović godine 1929. imao istom 20, a Soldin 21 godinu. Pa ipak bijaše svaka nada uzaludna, jer je stol sedmorice potvrdio cijelu osudu; jednako je kralj iza čekanja od 85 dana odbio molbu za pomilovanje! Tako su zagrebačke novine mogle 26. rujna 1931. donijeti samo onu kratku službenu obavijest od 25. rujna: »U dvorištu sudbenoga stola obavljena je danas u jutro u 5 sati justifikacija nad Matijom Soldinom i Markom Hranilovićem. Prvi je obješen Matija Soldin, a nakon toga Marko Hranilović. Justifikaciji su prisustvovali predstavnici vlasti i branitelji na smrt osuđenih.« Polazeći pod vješala dostojno su se ponijeli i Soldin i Hranilović.

## PARNICA PROTIV IVANA ROSIĆA I DRUGOVA

Još je cijela hrvatska javnost stajala pod dojmom strašne osude, koju je zagrebački sudbeni stol 30. lipnja 1931. izrekao protiv Javora, Hranilovića, Soldina i drugih 15 hrvatskih rodoljuba, kad li je već 6. srpnja 1931. započela nova politička rasprava protiv 12 Hrvata iz Slavonije. Javna se rasprava vodila pred sudom za zaštitu države u Beogradu. Senatu je predsjedao dr. Arneri, votanti bijahu Duboković, Stamenković, Gušić, Kurtović, Vukajlović i Milutin Petrović, a optužbu je zastupao dr. Đadrov, koji je u optužnici iznio i ovo:

»Blizu granice Nove Gradiške ubijen je 3. veljače 1931. na večer načelnik gradiške općine Andrija Berić iz Prvče. Hitnim se izvidima ustanovilo, da je ubojstvo Berića izvršio Ivan Rosić, seljak iz Prvče, ali da Rosić nije ubio Berića iz vlastite inicijative, nego da je bio nagovoren od drugih. Niti toga ubojstva vode u Novu Gradišku, Pakrac i Lipik, a odatle u Peštu, Pečuh i Beč k hrvatskim emigrantima. Uslijed toga ubijstva bila su poduzeta razna uapšenja u Prvči, Novoj Gradiški, pa čak u Lipiku.

U Lipiku je između ostalih uapšen Ivan Ljevaković pok. Mate, koji je prije bio žandar i kontrolor zagrebačkoga tramvaja. Nadalje su žandari uapsili drugoga Ivana Ljevakovića pok. Fra-

nje, seljaka iz Lipika, pošto je već bilo poznato, da se oba Ljevakovića bave ilegalnim radom. U Novoj Gradiški bio je uapšen trgovac Milan Lukac.

Njihovo je uapšen je potpuno rasvijetlilo i ubojstvo Andrije Berića i ilegalnu akciju, koju su po nalogu hrvatskih emigranata poduzeli: Ivan Ljevaković pok. Mate u Lipiku i Pakracu, a Milan Lukac u Novoj Gradiški. Ljevaković je već ranije bio s Antom Pavelićem, kojega je češće posjećivao, dok je još bio u žandarskoj službi. Po izjavi samoga Ljevakovića nije on u početku imao nikakove konkretne misli, dok nije dne 14. februara 1930. u Zagrebu primio pismo, u kojemu mu se naređuje, da prijeđe u Madžarsku, pa da se u Đekenješu kuće broj 2 javi kod Kristusa s lozinkom »Zagreb 1923.« U lijevom kutu (pisma) odozgor i u desnom kutu odozdo bio je otisnut u roza boji (napis): »Legija hrvatskih boraca.«

Ljevaković je odmah zatražio putnicu i 26. marta 1930. iz Zagreba otputovao preko Koprivnice u Gyekenes, kamo je stigao za 24 sata. Čim je u Gyekenesu stupio na peron, pristupilo mu je jedno lice srednjega stasa — malih podrezanih brkova — u sivom kaputu i oslovilo ga je lozinkom »Zagreb 1923.« Ljevaković je odmah ponovio lozinku i predstavio se, dok ovo lice nije njemu kazalo svoje ime. S tim čovjekom je Ljevaković otišao u »Park« kavanu, gdje je onaj nepoznati čovjek provjerio njegov identitet, a nakon toga je taj čovjek tražio informacije o pojedinim osobama. Prije odlaska iz Gyekenesa u Peštu primio je Ljevaković (za putni trošak) 200 penga. Ljevaković se 31. marta vratio iz Pešte u Zagreb, te je stupio u vezu s poljodjelcom Ignacom Terihajem, koji je udovac sa šestero djece u selu Plisa. Ipak se s njim nije kasnije mogao sastajati, jer je bio u bolnici.

Istom početkom listopada god. 1930. počeo je Ljevaković aktivnije djelovati. Njemu je Ignac Terihaj 5. listopada — prigodom crkvene slave u Lipiku — predstavio tamošnjeg seljaka Ivana Ljevakovića pokojnoga Franje, kao jednoga od najpouzdanijih ljudi, kojemu se može povjeriti svaki zadatak. Istom prigodom seljak Ljevaković predstavlja svome imenjaku Ivanu Ljevakoviću kao pouzdanu osobu Stjepana Papca, knjigovežu iz Nove Gradiške. U vlaku se pak Ljevaković upoznao s Ivanom Šau-

bom, trgovcem iz Pakraca, za kojega mu je seljak Ljevaković rekao, da je pouzdan čovjek. Tom je prigodom Ljevaković upozorio Šauba, da je neophodno potrebno izvršiti atentat na Karla Kovačevića, koji da izdaje narodnu stvar. Šaub se potpuno sporazumio s njegovim prijedlogom, te ga je obavijestio, da u Brezinama ima takvih ljudi, pa da će on nastojati, da se ovo izvrši.

U pismu, što ga je Ivan Ljevaković 3. prosinca 1930. dobio iz Beča, poziva ga se, da odmah krene u Beč, pa da se prijavi kod baruna West u Karolinagasse broj 7. Na tom je pismu bio pečat legije hrvatskih boraca. Ljevaković je pošao u Beč, gdje se sastao s pukovnikom Perčevićem i s kapetanom Perčecem. Kada se vraćao iz Perčecova stana, susreo je ing. Košutića, s kojim je Ljevaković sproveo u razgovoru nekoliko sati. Iz Beča je Ljevaković otišao s Perčecom u Šoprun. U vlaku je Perčec dao Ljevakoviću ključ za šifru, koju mu je napisao na komad papira, te mu je kazao, da ova šifra ima služiti u pismenom saobraćaju između njih dvojice.

Perčec je u Šopronu uveo Ljevakovića u jednu kuću, u kojoj mu je tumačio, kako se sastavlja paklena mašina. Kada su se iz Šopruna vraćali u Beč, Perčec je Ljevakovića učio, kako se paklena mašina podmeće pod sjedalo u vlaku.

Po dolasku u Beč, dao je Perčec Ljevakoviću pseudonim dr. Linx i 10 zadataka, koje je izradio Perčević, a o kojima je — nakon dolaska u domovinu — imao Ljevaković izvijestiti. Svoje izvještaje imao je Ljevaković poslati na adresu: Ilija Ilić, Wien, Siidbahnhof Fach 10, te na adresu: Apolonio Paula, Wien II., Bocklimstrasse 92.

Ljevaković dalje izkazuje, kako je (na povratku) pred Grazom izbacio kroz prozor vlaka kruh zajedno s paklenom mašinom. U Zagreb se vratio 26. prosinca 1930. On je otputovao dalje u Lipik, odakle je poslao izvještaje na adresu: Ilija Ilić.

Ivan Rosić priznaje, da se 31. listopada 1930. upoznao sa seljakom Ivanom Ljevakovićem, koji mu je govorio o akciji u Lipiku, pa kako treba ubiti Karla Kovačevića i Andriju Berića. Kasnije se Rosić upoznao i sa bivšim oružnikom Ljevakovićem, s

kojim je razgovarao o paklenim mašinama. Na saslušanju kod istražnoga suca Rosić je priznao, da je ubio Andriju Berića, ali da je to učinio, jer je bio pijan. On je tom prigodom vidio Berića, te kako se sjetio, da ga je ovaj kao načelnik proganjao, Rosić se uzrujao i na njega je pucao. Navodno on ni sam ne zna, kako li je došao na mjesto, odakle je pucao i kako je pucao. Poriče, da su ga na ubojstvo nagovarali seljak Ivan Ljevaković i trgovac Milan Lukac. Rosić tvrdi, da o tome uopće nije razgovarao s njima. Isto tako poriče, da je on upućivao druge, kako treba promijeniti politički poredak u državi.

Franjo Kušaković, poljodjelac iz Prvče, bijaše neprestano u vezi šivanom Rosićem. On je njemu više puta govorio, da će u državi nastati preokret, pa da će hrvatski emigranti stvoriti Veliku Hrvatsku. Jednoga mu je dana Rosić kazao, da bi trebalo ubiti sve one, koji rade protiv Hrvata.

Javna je rasprava u Beogradu potrajala do 15. srpnja, a presuda je izrečena 23. srpnja 1931. Tada je Arnerić kao predsjednik Državnoga suda za zaštitu države proglasio, da je bivši oružnik »Ivan Ljevaković kriv, što je krajem marta i početkom decembra god. 1930. putovao u inostranstvo, gdje se stavio u vezu s licima u cilju, da od njih dobije pomoć za sprovođenje terorističke akcije u našoj državi, koja bi akcija išla za promjenom političkoga stanja u našoj zemlji. On je god. 1930. i 1931. u Lipiku i Pakracu u više mahova ubjedjivao druge, da treba politički poredak u državi promijeniti zločinom i terorom, a naročito vršenjem atentata na lica iz tih krajeva, koja su se isticala u održavanju postojećega političkoga stanja.«

»Seljak Ivan Ljevakovićje kriv, što je g. 1930. i 1931. u Lipiku i Pakracu, u Prvči i u Novoj Gradiški druge ubjedjivao da treba promijeniti politički poredak u državi zločinom i terorom, i to naročito vršenjem atentata na ona lica iz tih krajeva, koja su se isticala u održavanju postojećega političkoga stanja. U tom je cilju od Adolfa Milera zahtijevao, da mu pribavi karabin, metke i bombe. U cilju provođenja terorizma on je u nekoliko mahova od kraja listopada 1930. do kraja siječnja 1931. u Prvči govorio Ivanu Rosiću, da treba maknuti Andriju Berića i Karla Kovačevića, jer da smetaju, te ih treba zajedno ubiti. Ova-

kvim je riječima promišljeno Ivana Rosića podstrekavao, da liši života Andriju Berića, što je ovaj i izvršio.«

»Ivan Rosić je kriv, što je g. 1930. i 1931. u Prvči uvjeravao da treba promijeniti politički poredak u državi zločinom i terorom. On je u cilju provođenja terora odlučio ubiti Andriju Berića, načelnika općine Nove Gradiške, pa ga je 3. veljače dočekao blizu granice Nove Gradiške i sela Prvče, te je iz zasjede u njega iz revolvera opalio jedan metak. Istim ga je pogodio u lijevu lopaticu i time mu je nanio ozljedu, od koje je odmah nastupila smrt. On ga je dakle lišio života poslije zrelog promišljanja.«

»Ivan Šaub je kriv, što je g. 1930. i 1931. u Lipiku, Pakracu i u Brezinama uvjeravao druge, da treba zločinom i terorom promijeniti politički poredak u državi. Ignac Terihaj, Stjepan Papac, Adolf Miler, Milan Jelić i Petar Nožarić krivi su, što — ma da su znali, da se u cilju promjene političkog poretka u državi pripremaju atentati na ona lica iz tih krajeva, koja su se isticala u održanju postojećega političkoga stanja u državi, dakle da se pripremaju zločini iz 1. člana Zakona o zaštiti javne bezbjednosti i poretka u državi, — nisu o tome na vrijeme izvijestili državne vlasti.«

Osuđuju se bivši oružnik Ivan Ljevaković i seljak Ivan Rosić na kaznu smrti na vješalima; seljak Ivan Ljevaković na 15 godina robije, Ivan Šaub na 10 godina, Adolf Miler na 5 godina, Stjepan Papac i Petar Nožarić na 2 godine robije, a Ignac Terihaj na 10 mjeseci strogog zatvora. Uz to imaju platiti 60.000 dinara udovici, a 40.000 dinara kćerki pok. Andrije Berića. Kralj je Ivanu Ljevakoviću smrtnu kaznu promijenio u doživotnu robiju, dok je mladi Ivan Rosić zaista obješen.

## POKRET PROTIV PASIVNOSTI HRVATSKOG NARODA

Ministri dr. Stanko Šibenik, Nikola Preka i Mirko Neudorfer odlučiše prekinuti »politički pasivitet, koji je ovladao većim dijelom političkih radnika u Hrvatskoj«. Oni su nastojali »narodu objasniti, od kolike je štete zaziranje od aktivne suradnje«. U tu svrhu pozvaše mnoge hrvatske političare, da 26. kolovoza 1931.

dođu u Zagreb na sastanak, kako bi se »u radu i bratskoj suradnji okupili svi oni, koji vjeruju, da je spas države i naroda u bratskom sporazumu«.

Od bivših narodnih zastupnika Hrvatske seljačke stranke dođoše na taj sastanak: dr. Nikola Nikić iz Slavonskoga Broda, prof. Vilko Krpan iz Bakra, Stjepan Valjavec iz Sv. Križa Začretja, Faba Petrović iz Levanjske Varoši, Rude Baćinić iz Biograda na moru, Ivan Krajcer iz Daruvara, Mato Klavić iz Makarske, Pavao Matica iz Bednje, Karlo Kovačević iz Jazavice, Mirko Podhraški iz Huma na Sutli, Pavao Dombaj iz Drnja, August Mžik iz Daruvara, Blaž Šalamon iz Bukovca, Đuro Rajković iz Novoga Slankamena, Ivan Čaldarević iz Oriovca, Tomo Kovačević iz Sibinja, Stjepan Klaić iz Garčina, Tomo Jalžabetić iz Đurđevca, dr. Ivan Lončarević iz Mitrovice, Đuro Čižmešija iz Kotoribe, Juraj Žnidarić iz Nedelišća, Ivan Radić iz Trebarjeva, Eda Marković iz Madžara, Nikola Ovanin iz Lonje, Petar Dobrinić iz Barilovića, Tomo Baburić iz Lipja, te ministri: Preka, Neudorfer i dr. Šibenik.

Uz njih je na sastanak došlo jošte oko stotinu Hrvata, koji su većinom bili oblasni zastupnici Hrvatske seljačke stranke, odnosno predsjednici ili odbornici kotarskih i mjesnih organizacija HSS. Šibenik je održao podulji govor, iza kojega su prisutni jednoglasno primili ovu rezoluciju: »Sakupljeni predstavnici bivše Hrvatske seljačke stranke zaključuju, da kod uređenja naše države žele surađivati sa svojim kraljem, u kojega gledaju s najvećim povjerenjem te svoje predstavnike u vladi ovlašćuju, da budu tumači ove njihove odluke.«

Ova je grupa hrvatskih političara sudjelovala kod izbora za Narodnu skupštinu 8. studenoga 1931., i to dakako na listi Pere Živkovića, jer je samo on mogao postaviti zemaljsku listu. Od kandidata spomenute grupe bili su za nar. zastupnike izabrani: dr. Stanko Šibenik u Karlovcu, dr. Ladislav Hanžek u Križevcima, Karlo Kovačević u Novskoj, Andrija Jovan u Novom Marofu, dr. Đuro Leušić u Pisarovini, dr. Šime Prša u Sv. Ivanu Zelini, dr. Vladimir Malančec u Koprivnici, Franjo Šnajder u Delnicama, Matija Maceković u Čakovcu, Ivan Radić u Čazmi, dr. Ivan Lončarević u Đakovu, Karlo Herceg u Garešnici, Stanko Lončar

u Klanjcu, Stjepan Valjavec u Krapini, Nikola Hribar u Velikoj Gorici, dr. Lovro Knežević u Vinkovcima, Mirko Neudorfer u Zlataru, dr. Franjo Gruber u Županji, Stjepan Šiftar u Bjelovaru, dr. Nikola Nikić u Slavonskom Brodu, Pavao Matica u Ivancu, Nikola Preka u Mostaru, prof. Salih Baljić u Konjicu, Jozo Batinić u Duvnu (Tomislav grad), dr. Marko Kožul u Šibeniku, prof. Josip Antunović u Biogradu na moru, ing. Muhamed Bajraktarević u Tešnju i dr. Mirko Ivandekić, odvjetnik u Subotici.

Poput spomenutih ministara nastojao je i sam kralj Aleksandar oko toga, da hrvatske političare odvrati od pasivnosti. On je to želio polučiti već početkom g. 1931. Kako- je znao, da Hrvati mrze bana dra Josipa Šilovića i podbana Savu Stojanovića, kralj je 2. siječnja 1931. umirovio Stojanovića, a 10. siječnja i dra Šilovića. Banom Savske banovine postade dr. Ivo Perović, pomoćnik ministra unutarnjih posala, a podbanom dr. Stevan Hadžić, načelnik upravnog odjeljenja Savske banovine. Nato je 25. siječnja kralj s kraljicom došao u Zagreb, gdje je odsjeo u banskoj palači. Kraljevski je par u Zagrebu ostao 10 dana, priređujući razne svečanosti i primanja. Tom je prigodom kralj vidio, kako k njemu dolaze samo Srbi i puzavci, a ne hrvatski rodoljubi. Tako se na pr. društvo »Hrvatska Žena« nije odazvalo pozivu na svečanost, koju je kralj priredio u banskoj palači. Kralj je 4. veljače 1931. otišao iz Zagreba s uvjerenjem, da su Hrvatska i njezin glavni grad Zagreb neslomivi u otporu protiv narivavanog im jugoslavenstva.

Prigodom kraljevog boravka u Zagrebu zamislio je gradonačelnik dr. Stjepan Srkulj, da bi trebalo u Zagrebu stvoriti posebnu kraljevsku palaču. U toj su ga zamisli ropski slijedili imenovani i odvisni gradski zastupnici. Tako je u Visokoj ulici kupljena Pongracova kuća, kojoj se vrtovi prostiru prema Streljačkoj ulici i prema početku Tuškanca. Kupnja i pregradnja ove kuće u kraljevski dvor progutala je više milijuna dinara, za koje se zadužila gradska općina. To je ogorčilo rodoljubne zagrebačke građane. Mnogi su dapače sumnjali, da je tu netko morao znatne svote zaraditi »provizijom«, jer se za Pongracovu kuću platilo mnogo više, nego li je ona vrijedila prema općem sudu Zagrepčana. Kralj je u tom dvoru prvi put — a i posljednji put — odsjeo 16. prosinca 1931.

## PROMJENA GRANICA NEKIH BANOVINA

Boraveći na Bledskom jezeru, potpisao je kralj Aleksandar 28. kolovoza 1931. »Zakon o izmjeni i dopuni zakona o nazivu i podjeli kraljevine na upravna područja.« Ovim su zakonom popravljene granice nekih banovina prema izraženoj opravdanoj želji pojedinih krajeva, a koje su u skladu s ekonomskim interesima, te s potrebom što lakšega prometa između pojedinih dijelova jedne te iste banovine.

Hrvatskog se naroda tiču ove promjene: Od teritorija Drinske banovine odijeljeno je svih pet srijemskih kotara, pa su 3 kotara (županjski, vinkovački i vukovarski) pripojeni Savskoj banovini, dok su druga 2 kotara (šidski i mitrovički) pridijeljeni Dunavskoj banovini. — Od teritorija Savske banovine odijeljena su 2 kotara (metlički i črnomeljski), te su pripojeni Dravskoj banovini, koja je dobila također općinu Štrigovo i 3 sela (Presika, Badličan i Puhovci) od općine Gornji Mihaljevec u Međimurju, te sela Dubrava i Dubravski Brijeg uz općinu Križovljan-Cestica u kotaru varaždinskom. Naprotiv je od Dravske banovine odijeljen čabarski kotar, koji je zajedno s Međimurjem pripojen Savskoj banovini. — Vrbaskoj su banovini ostale dvije općine (Zavalje i Petrovo Selo) od kotara koreničkog i cijeli kotar dvorski od stare Hrvatske. — Primorska je banovina izgubila travnički kotar, koji je pripojen Drinskoj banovini, ali je zato dobila stolački kotar u Hercegovini, te korčulanski kotar bez općine Orebić, Kuna, Trpan j i Janjina, koje su poput Dubrovnika i Boke Kotorske i nadalje ostale u Zetskoj banovini.

Premda ni ta dioba nije bila pametna i pravedna, ipak se opažalo, da je svakako bolja od prijašnje razdiobe Jugoslavije na oblasti.

Ukazom od 2. rujna 1931. imenovao je kralj dra Alberta Kramera ministrom građevina, a dra Dragutina Kojića ministrom pravde. Istodobno su za ministre bez lisnice postavljeni: bivši ministri: Košta Timotijević, dr. Ivan Paleček, Ivan Pucelj i Andra Stanić, pa državni savjetnik Avdo Hasanbegović i Pavao Matica, župnik iz Bednje. Osim ovih 6 ministara bez portfelja ostadoše

u Živkovićevoj vladi još 3 ministra bez lisnice, poimence: Nikola Uzunović, dr. Stanko Švrljuga i Nikola Preka. Tako je beogradska vlada imala 9 besposlenih političara, koji su brali ministarske plaće.

## NOVI USTAV KRALJEVINE JUGOSLAVIJE

Kralj je 2. rujna 1931. na večer pozvao k sebi u svoj dvor na Dedinju sve ministre te im je rekao, da je odlučio dati državi i narodu novi ustav, jer da je sada nadošao onaj trenutak, što ga je navijestio u svojemu manifestu od 6. siječnja 1929. Nato je pozvao ministra dvora, da pročita tekst ustava, koji će se sutradan objaviti narodu.

Novi taj ustav od 3. rujna 1931. sadržaje ove glavne odredbe: Zakonodavnu vlast vrše kralj i narodno predstavništvo zajednički. Uvađa se dvodomni sustav, jer će osim Narodne skupštine postojati i Senat. Upravnu vlast vrši kralj preko odgovornih ministara, a sudsku vlast vrše sudovi, koji presude izriču u ime kralja. Narodnu skupštinu sastavljaju poslanici, koje narod bira općim, jednakim i neposrednim glasovanjem. (Novi Ustav ne određuje i »tajno« glasovanje, kakvo je bilo u Vidovdanskom ustavu). Mandat narodnih poslanika traje 4 godine, ali može prestati i ranije, ako kralj raspusti Narodnu skupštinu. Izborno pravo ima svaki državljanin, koji je navršio 21 godinu, ako nije pod stečajem ili pod skrbništvom, te ako ga nije izgubio osudom sudova. Za senatora može kandidirati samo onaj izbornik, koji je navršio 40. godinu života. Aktivni državni činovnici ne mogu kandidirati niti za senatora niti za narodnoga poslanika. Zakonski prijedlog, koji usvoji Narodna skupština, šalje se na odobrenje Senatu i obratno. Ako su učinjene kakove izmjene ili dopune od Senata, vraća se prijedlog Narodnoj skupštini na rješavanje. Isto biva, ako Narodna skupština izmijeni ili nadopuni prijedlog, koji je prihvatio Senat. Primljene zakone proglašuje kralj ukazom, koji premapotpisuju svi ministri. Senat i Narodna skupština mogu punovažno raspravljati, ako je na sjednici prisutna barem trećina svih senatora odnosno narodnih poslanika. Imunitetno pravo senatora i narodnih poslanika nastaje danom izbora (odnosno imenovanja senatora). Svaki sena-

tor i narodni poslanik predstavlja čitav narod. Mandat senatora traje 6 godina. Kralj može imenovati toliko senatora, koliko ih je birano. Nitko ne može biti u isto vrijeme senator i narodni poslanik.

Kralj je po ustavu zatočnik narodnog jedinstva i državne cjeline. On potvrđuje i proglašuje zakone, postavlja državne činovnike i daje vojne činove po odredbama zakona. Kralj je vrhovni zapovjednik cjelokupne vojne sile. On daje ordene i druga odlikovanja. Kralj ima pravo amnestije, te može osuđenu kaznu oprostiti, smanjiti ili ublažiti. On oglašuje rat i zaključuje mir. Ako zemlja nije napadnuta ili joj rat nije oglašen od koje druge države, onda je za oglašenje rata potreban pristanak narodnoga predstavništva. Ako zemlji bude oglašen rat ili ona bude napadnuta, ima se odmah sazvati narodno predstavništvo. Kralj saziva, otvara i zaključuje narodno predstavništvo, i to ili lično prijestolnom besjedom ili preko ministarskoga savjeta poslanicom ili ukazom.

U svakoj banovini — kao samoupravnom tijelu — postoje banovinska vijeća i banovinski odbori. Banovinsko se vijeće bira na 4 godine općim, jednakim i neposrednim glasovanjem prema odredbama zakona. Vijeće bira iz svoje sredine banovinski odbor, koji je samoupravni izvršni organ u banovini. Ban, kojega postavlja kralj na prijedlog ministra predsjednika, imenuje i. razrješuje banovinske činovnike na prijedlog banovinskog odbora. Banovinska vijeća mogu uređivati pojedine banovinske uprave i život banovine uredbama, koje u dotičnoj banovini imaju silu zakona. Ban — odnosno zakonom određeni državni organi — imaju prava obustaviti sva rješenja banovinskih vijeća i banovinskih odbora te općinskog zbora i odbora, koja su protivna ustavu, zakonima i uredbama. Mogu se obustaviti također one izjave, koje su štetne po opće državne interese. Svi postojeći zakoni, — osim zakona o kraljevskoj vlasti i vrhovnoj državnoj upravi od 6. siječnja 1929., — ostaju na snazi, dok se ne izmijene ili ne ukinu.

**MANIFEST KRALJA ALEKSANDRA OD 3. RUJNA 1931.**

Kralj je taj novi ustav 3. rujna 1931. objavio manifestom, koji je glasio ovako:

»Mome dragomu narodu! Čuvanje narodnog jedinstva i državne cjeline moja je sveta dužnost i najviši cilj moje vladavine. To je bila pobuda i stvarni zadatak režima, koji sam zaveo 6. januara 1929. U svojoj riječi, koju mi je nalagala ljubav prema otadžbini, ja sam momu dragom narodu otvoreno iznio sve teškoće i opasnosti, u koje je bio doveden naš nacionalni život i državna cjelina. Ove su teškoće bile toliko velike, a opasnost tako ozbiljna, da su duboko zabrinjavale sve rodoljube i razdirale dušu naroda . . .

Da, cijeli je narod vidio, što je uzrok zlu, i bio je svijestan veličine zla, te je razumio i s punim povjerenjem prihvatio moju odluku. Visoka nacionalna svijest i zdravo rasuđivanje, to su odlike, što ih je naš narod uvijek pokazivao u odlučnom momentu svoje historije. Moje pouzdanje u ljubav naroda i u njegovu moralnu snagu pružilo mi je siguran oslonac za sve pothvate oko sređivanja prilika u zemlji. Srećan sam i ponosan, što je sav moj dragi narod od prvoga trenutka shvatio moje pobude i jednodušnim javnim odobravanjem snažno pripomogao izvođenju mojih odluka. Uz tu veliku i široku moralnu pomoć naroda, kojoj odajem hvalu i priznanje, uspjelo je za srazmjerno kratko vrijeme, da se posvršavaju krupni nacionalni i državni zadatci, pa da se postave trajni osnovi zdravoga državnog života.

Kraljevini Jugoslaviji, prihvaćenoj svom toplinom nacionalne duše svega jugoslavenskog naroda, osigurani su potrebni uslovi za snažan polet i za veliku nacionalnu budućnost. Pun uvjerenja, da do sada postignuti rezultati rada, pa zdrava i politička narodna svijest, te iskustvo naroda dopuštaju, da se pristupi ostvarenju i definitivnoj organizaciji onih ustanova i onoga državnog uređenja, koja će najbolje odgovarati narodnim potrebama i državnim interesima, — odlučio sam, da dosadašnji rad i izvođenje nacionalne i državne politike postavim na šire osnove neposredne narodne saradnje. S vjerom u Boga i srećnu budućnost kraljevine Jugoslavije dajem ustav kraljevini Ju-

goslaviji. Aleksandar, s. r.«

## NOVI IZBORNI ZAKONI

Boraveći u Niškoj Banji kralj je 10. rujna 1931. potpisao izborni zakon, po kojemu će se birati narodni zastupnici za Narodnu skupštinu. Zakon je sastavljen tako, da će kod izbora omogućiti pobjedu vladine stranke, kojoj će pripasti većina mandata također u onim krajevima, gdje živu i glasuju njezini protivnici. Evo glavnih ustanova toga izbornoga zakona, kojemu nema ravnoga nigdje drugdje na kruglji zemaljskoj:

Savska banovina birat će 58, Dunavska 51, Vardarska 37, Drinska 37, Moravska 32, Dravska 25, Vrbaska 22, Primorska 20 i Zetska 20 narodnih zastupnika, kako to odgovara srazmjerno prema broju njihova žitelj stva. Napose će pak Beograd s Pančevom i Zemunom birati 3 zastupnika. Ukupno će se dakle birati 305 narodnih zastupnika. U svakoj će se banovini određeni broj mandata podijeliti na upravne kotare, a pored njih još i na sjedišta banovina. Kako je pak u cijeloj državi bilo 368 upravnih kotara, ostat će 63 kotara bez narodnog zastupnika.

Kandidirati može svaki državljanin kraljevine Jugoslavije, ako ima izborno pravo, a nije aktivni činovnik, te ako je navršio 30 godina, pa »govori, čita i piše službenim jezikom«. Ipak nitko ne može kandidirati samostalno u kojem kotaru, nego njegova kandidacija mora biti označena na t. zv. zemaljskoj listi. Svaka kandidacijona zemaljska lista mora imati najmanje jednoga »sreskoga« (kotarskoga) kandidata u svakom upravnom kotaru, a svaki od tih kandidata mora imati svojega zamjenika. Kandidacije tih sreskih kandidata motaju biti potvrđene od nadležnoga sreskoga suda, a potpisane od najmanje 200 izbornika, koji u tom kotaru predlažu dotičnoga sreskoga kandidata. Osim toga moraju svakoj zemaljskoj kandidacijonoj listi biti priloženi potpisi po 60 izbornika iz svakoga upravnoga kotara, koji predlažu dotičnoga nosioca zemaljske liste. Kako cijela Jugoslavija ima 368 upravnih kotara, mora na zemaljsku listu doći 22.080 potpisa osim onih 73.600 potpisa takvih izbornika, koji predlažu šreske kandidate. Ukupno dakle treba 95.680 potpisa predlagača za

svaku zemaljsku listu, da bude proglašena ispravnom.

Ispravnost zemaljske kandidacijone liste ustanovljuje »Državni odbor«, koji je najviši izborni organ. Taj odbor čine: predsjednik Državnoga savjeta, zatim predsjednici: kasacijonoga suda u Beogradu, stola sedmorice u Zagrebu, vrhovnoga suda u Sarajevu, te velikoga suda u Podgorici. Kasnije će članovima Državnog odbora biti također predsjednici i potpredsjednici Senata i Narodne skupštine.

Na svakoj zemaljskoj listi moraju biti postavljeni kandidati za sve upravne kotare u cijeloj državi, a svakoga takvoga kandidata mora predložiti barem 200 izbornika u dotičnom kotaru. Tom je odredbom taj izborni zakon onemogućio postavljanje hrvatske i slovenske zemaljske liste. Takvu listu ne može postaviti niti bilo koja srpska opozicijona stranka, jer ona opet ne bi smogla po 200 predlagača u svakom hrvatskom i slovenskom kotaru. Izborni je zakon uopće samo beogradskoj vladi omogućio sastav zemaljske kandidacijone liste, jer jedino vlada može po svojem upravnom aparatu u razmjerno kratkom vremenu sabrati 95.680 potpisa izbornika iz područja cijele države.

Još je nepravedniji 61. paragraf izbornoga zakona, koji ovako određuje diobu mandata: »Na osnovu rezultata izbora prethodno će Državni odbor utvrditi, koja je kandidatska zemaljska lista dobila najveći broj glasova (relativnu većinu). Po tom će za poslanike potvrditi sve one nosioce kandidatskih zemaljskih lista, koji imaju u cijeloj zemlji preko 50.000 glasova. Kandidatskoj zemaljskoj listi, koja je dobila najveći broj glasova u cijeloj zemlji, dodijelit će se dvije trećine ukupnoga broja narodnih poslanika od onoga broja, koji dolazi na sve banovine. (Razlomci pri obračunavanju ove dvije trećine ne uzimaju se u obzir). Dvije trećine kandidata koji pripadaju kandidatskoj zemaljskoj listi s najvećim brojem glasova, raspodijelili će se po banovinama srazmjerno broju, koji im pripada, i to u banovinama: Dravskoj 16, Savskoj 39, Vrbaskoj 14, Primorskoj 13, Drinskoj 25, Zetskoj 13, Dunavskoj 35, Moravskoj 21 i Vardarskoj 24. Svi mandati u banovinama podijelit će se redom najvećim srezovima prema zbiru glasova, koji su pali na sve kandi-

date u srezu (odnosno u banovinskom sjedištu), vezane za najjaču kandidatsku listu, kojoj su pripadale dvije trećine mandata. Zatim odbor oglašuje za narodne poslanike one sreske kandidate iz tih srezova, koji su — među ostalim kandidatima toga sreza — vezani za ovu (zemaljsku listu) dobili relativnu većinu.

Broj mandata, koji preostane, kada se od ukupnog broja mandata, koji pripada svima banovinama, odbiju oni mandati, koji su na ime dvije trećine pripali najjačoj kandidatskoj zemaljskoj listi, dijelit će odbor na taj način, da se cijeli taj broj mandata podijeli na banovine u onom broju, koliko im još pripada, i to banovini: Dravskoj 9, Savskoj 19, Vrbaskoj 8, Primorskoj 7, Drinskoj 12, Zetskoj 7, Dunavskoj 16, Moravskoj 11 i Vardarskoj 13. Ovaj broj mandata, koji još pripada svakoj pojedinoj banovini, podijelit će se među sve kandidatske zemaljske liste srazmjerno broju glasova, koji su u toj banovini pali na sve sreske kandidate, vezane na pojedine kandidatske zemaljske liste, i to na ovaj način:

Broj glasova, koji je ukupno svaka zemaljska kandidatska lista dobila u pojedinoj banovini, dijeli se 1, 2, 3 itd., a najzad sa cifrom, koja odgovara tomu broju mandata, koji još pripada banovini. Od brojeva — dobivenih ovakovim dijeljenjem — uzima se onoliko najvećih, koliko još mandata pripada dotičnoj banovini, te se prema tim brojevima svakoj listi dodjeljuje broj mandata. Koliko se uzelo tih brojeva — i red onih količnika, dobivenih kada se broj glasova jedne liste dijelio s 1, 2, 3 itd., — toliko mandata pripada toj listi. Razmjeran broj mandata, koji pripadne na svaku kandidatsku zemaljsku listu, dodijelit će se u tim banovinama onomu srezu (odnosno srezovima), koji su po jačini zbira svih kandidata, vezanih za dotičnu listu, ali samo onom srezu (ili srezovima), koji kod dijeljenja dviju trećina mandata nije već dobio svojega poslanika. Odbor će za narodne poslanike oglasiti one sreske kandidate ovih srezova, koji su — među ostalim kandidatima, vezanih za tu listu, — dobili u dotičnom srezu najveći broj glasova. Ako koja zemaljska lista ne dobije onoliki broj glasova, koliki je potreban broj predlagača, tada ona ne će učestvovati pri podjeli mandata, niti će se broj njezinih glasova uopće uzimati u obzir kod preračunavanja prigodom diobe. Ako zbroj glasova sa svih ostalih

kandatskih zemaljskih lista iznosi više, nego li broj glasova one zemaljske liste, koja je dobila relativnu većinu, onda se takva kandidatska zemaljska lista s najvećim brojem glasova ne uzima u obzir pri podjeli ovog ostatka mandata u dotičnoj banovini.

Kako je izborni zakon nepravedan kod podjeljivanja mandata, osvjetljuje ovaj primjer: Recimo, da je lista A u cijeloj državi dobila 1,500.000 glasova, a lista B 1,499.999, t. j. samo jedan glas manje, onda će se listi A od 305 mandata najprije dodijeliti 203, a zatim će kod diobe preostalih 102 mandata vjerojatno još dobiti polovicu, t. j. 51, dakle u svemu 254, dok će s liste B biti izabran samo 51 narodni zastupnik. Pošto pak lista A mora dobiti dvije trećine mandata u svakoj banovini, dodijelit će joj se dvije trećine mandata također u onim banovinama, gdje je za listu B glasovalo i preko 90 postotaka svih izbornika, a za listu A možda i manje od 10 postotaka.

Kralj je 1. listopada 1931. potpisao i proglasio zakon o izboru senatora. Svaka banovina predstavlja samo jednu izbornu jedinicu. Na svakih 300.000 žitelja u banovini bira se po jedan senator. Izborno pravo imaju svi narodni zastupnici, koji su u dotičnoj banovini izabrani za Narodnu skupštinu; zatim svi banski vijećnici dotične banovine, te svi načelnici općina i gradova u dotičnoj banovini. Kandidatsku listu mora predložiti najmanje 50 takvih lica, koja imaju pravo na izbor senatora. Kandidatska se lista ima barem 15 dana prije izbora podnijeti okružnom (prvostepenom) sudu u sjedištu banovine na potvrdu. Birački će odbor pojedinim listama donijeti mandate na ovaj način: Ukupni broj glasača, koji je dobila lista, dijeli se s brojkama jedan, dva itd., a najzad sa brojkom, koja odgovara broju senatora, koliko ih ima birati dotična izborna jedinica. Od brojeva, koji se dobiju ovakovim dijeljenjem, uzima se onoliko najvećih, koliko se u toj banovini ima birati senatora, te se prema njima dodijeli broj mandata pojedinim listama. Mandati, koji pripadnu jednoj listi, dodijelit će se pojedinim kandidatima s ove liste, i to počevši od nosioca liste po redu, kako su zapisani na toj listi. Prema tomu je kod izbora senatora pridržan proporcionalan (srazmjeran) princip, kakav je prije g. 1929. postojao i kod izbora narodnih zastupnika za Narodnu skupštinu. Beogradska je vlada kod diobe senatorskih mandata postupala libe-

ralnije iz dva razloga. Ona je naime znala, da će kod izbora senatora i onako imati velik upliv na izbornike, jer će od nje biti odvisni svi izbornici, koji su banski vijećnici, te ogromna većina narodnih zastupnika i načelnika pojedinih gradova i općina. Osim toga je kralj imao pravo, da imenuje isto toliko senatora, koliko će ih birati izbornici, uslijed čega se ne će moći dogoditi, da bi se u Senatu razvila prejaka opozicija.

## IZBORI NARODNIH ZASTUPNIKA 8. STUDENOGA 1931.

Kralj je Aleksandar 23. rujna 1931. potpisao ukaz, kojim određuje, da se 8. studenoga 1931. obave izbori narodnih zastupnika za Narodnu skupštinu. Podjedno je istim ukazom naložio, da se Narodna skupština sastane 7. prosinca 1931. Ovaj su ukaz supotpisali svi članovi beogradske vlade.

Kod ovih izbora nije mogla sudjelovati ni hrvatska ni srpska ni slovenska opozicija. Izborni je naime zakon bio takav, da je u određeno vrijeme bila predana jedna jedina kandidatska zemaljska lista. Nosioc ove liste bijaše ministar predsjednik Pera Živković, koji je ujedno bio ministar unutarnjih posala. Živkoviću bijaše lako naći kandidate za svih 368 upravnih kotara. Mnogi su naime ljudi čeznuli za mandatom narodnoga zastupnika. Jedne je vukla taština, a većinu njih materijalna korist, jer je svaki narodni zastupnik mjesečno dobivao 9000 dinara u ime dnevnica, a uz to je mogao nešto zaslužiti intervencijama kod pojedinih ministarstava. Jagma za mandatom bijaše tolika, da su u nekim kotarima bila po dva i tri kandidata. Svi se ovi kandidati prilijepiše na Živkovićevu zemaljsku listu. On ih je rado primao, jer je računao, da će svaki od njih pribaviti stanoviti broj izbornika, pa će tako biti jače sudjelovanje kod izbora 8. studenoga. Vlada se naime bojala pasivnog otpora izbornika.

Ipak su ovi izbori ispali dosta jadno. Nigdje se nije vidjelo izborno oduševljenje. Izbornici su morali glasovati javno, a ne kuglicama, kako bijaše kod izbora, koji se obaviše 28. studenoga 1920., 18. III. 1923., 8. II. 1925. i 11. IX. 1927. Javno glasovanje u izbornom zakonu određeno je zato, da vlada uzmogne kontrolirati činovnike i druge odvisne izbornike. Ovi su gotovo jedini i došli

na birališτe 8. studenoga 1931., dok su neodvisni izbornici većinom ostali kod kuće. Kako pak na biralištu nije bilo nikakove opozicijone kontrole, moglo se po volji krivotvoriti izborne rezultate. Naročito se to činilo na biralištima u Hrvatskoj, gdje se u mnogim izbornim zapisnicima pravom broju glasača jednostavno dodala ništica, pa je tako sudu predočeno, da je na pr. mjesto 48 glasovalo 480 izbornika. Općenito se u cijeloj Jugoslaviji držalo, da 8. studenoga i nisu bili obavljeni pravi izbori narodnih zastupnika, jer se moglo glasovati samo za listu ministra predsjednika Pere Živkovića.

## HRVATSKI MUČENICI GODINE 1931.

Srpski su četnici, oružnici, stražari i detektivi tečajem godine 1931. ubili više hrvatskih rodoljuba. Tako je 17. veljače u zagrebačkoj bolnici Milosrdnih sestara umro hrvatski seljak Duka Iljanić iz Bistre od rana i ozljeda, što ih je zadobio prigodom mučenja na zagrebačkom redarstvu. Sutradan je na večer usred Zagreba — u Dalmatinskoj ulici — ubijen hrvatski historičar i političar dr. Milan Šufflaj, umirovljeni sveučilišni profesor. Njega su — u dogovoru sa zagrebačkim redarstvom — ubili članovi »Mlade Jugoslavije«. U njihovo je ime Zwerger željeznim štapom udario Šufflaja, koji je 19. veljače umro u bolnici. Na zagrebačkom je redarstvu u veljači g. 1931. ubijen hrvatski omladinac Josip Poropat prigodom strahovitog mučenja. Da se taj zločin prikrije, mučitelji su mrtvo tijelo nesretnog Poropata bacili iz trećega kata u dvorište, pa su onda u novine stavili lažnu vijest, da je mladić tobože počinio samoubojstvo. Istoga je mjeseca veljače u zatvoru zagrebačkog redarstva uslijed dugotrajnog zlostavljanja umro Bošnjaković, limarski obrtnik iz Đakova.

Na talijanskoj su granici srpski oružnici 14. siječnja 1931. ubili Obrada Pavlovića, Hrvata iz Bačke. Hrvatski je seljak Ante Pavelić iz Bosanskoga Broda bio u srpskom zatvoru strahovito mučen. On je nato pobjegao u Beč, gdje je u travnju god. 1931. umro od posljedica spomenutog mučenja. U zatvoru zagrebačkog redarstva bio je u lipnju god. 1931. trgovac Josip Nađ iz Ferdinandovca tako nečovječno mučen, da je i umro prigodom samog mučenja. Oružnici su u kolovozu g. 1931. ubili jednoga hrvatskoga

seljaka iz Lenčaka kod Lasinje.

Uslijed rana, što ih je zadobio prigodom mučenja u zatvoru zagrebačkoga redarstva, umro je 10. kolovoza Ilija Petranović iz Nove Gradiške. Sutradan je u Beogradu obješen hrvatski seljački mladić Ivan Rosić. Njega je »sud za zaštitu države« osudio na smrt zato, što je kao ustaša izvršio nalog, da 3. veljače 1931. ubije hrvatskog otpadnika Andriju Berića, načelnika u Novoj Gradiški.

U Omišu je 12. srpnja 1931. održan veliki Euharistijski kongres, na koji je došlo 12.000 Hrvata i Hrvatica. Prisutan je narod pjevao hrvatske pjesme, što je srpske oružnike tako razdražilo, da su iz pušaka počeli pucati, pa su dvije osobe ubili, a mnoge ranili.

Poslije izbora od 8. studenoga 1931. započeli su srpski četnici i oružnici u benkovačkom kotaru progoniti one hrvatske seljake, koji nisu htjeli poći na izbore. Tom je prigodom ubijeno 5 seljaka, a mnogi su bili zlostavljeni i zatvoreni. Uslijed posljedica mučenja u zatvorima umrli su hrvatski rodoljubi: Ivan Jedlička iz Virovitice i Zvonimir Topolnik, bankovni činovnik iz Livna.

Hrvatski su ustaše tečajem godine 1931. više puta upotrijebili paklene strojeve. Tako su odmah na početku te godine u Zagrebu eksplodirali pakleni strojevi u banskoj palači, zatim na carinarnici, te u brzom vlaku na zagrebačkom kolodvoru. Kasnije su zaredali atentati na prostorije društva »Mlada Jugoslavija«, ove kreature beogradskih diktatora. Bilo je eksplozija paklenih strojeva i na drugim mjestima u Zagrebu, tako na pr. na Trgu kralja Tomislava, te na Starčevićevom trgu. Kad je pak Živković 8. studenoga 1931. obavljao svoje tobožnje »izbore« za Narodnu skupštinu, posvijetliše mu hrvatski ustaše paklenim strojem u Erdedijevoj ulici. Nisu ustaše zaboravili niti na pokrajinu, kako to pokazuju eksplozije paklenih strojeva na vlakove u Splitu, Osijeku, Tounju i Zemunu.

## POLITIČKA PARNICA PROTIV HASANA MILJKOVIĆA

Kako su 8. studenoga 1931. bili obavljeni izbori zastupnika za Narodnu skupštinu, vidi se iz tečaja izbora u Velikoj Kladuši. Tamo je naime vladin kandidat za izborni kotar cazinski bio Hasan Toromanović, općinski načelnik u Cazinu. Toromanović nije bio po ćudi ostalim muslimanima, koje je vodio bivši narodni zastupnik Hasan Miljković; zato su mu kao protukandidata postavili Sulju Suljića iz Ljušine kod Bosanske Krupe.

Predsjednik izbornog odbora bijaše kotarski liječnik dr. Sergej Mihajlov, koji je nastojao, da svakako prodre Hasan Toromanović. Za njega su agitirali također svi Srbi, naročito Sava Babić i Miloš Krivokuća, koji su bili članovi izbornog odbora, te Dušan Avdalović, koji je kao općinski bilježnik vodio zapisnik izbornog odbora. Kad su dr. Mihajlov i Avdalović vidjeli, da većina izbornika glasuje za Suljića, počeo je Avdalović u »spisak« kandidata Toromanovića zapisivati također imena izbornika, koji su glasovali za Suljića. To su naskoro primijetili i neki izbornici, koji su to priopćili Miljkoviću. Krivotvorenje je opazio također Ibro Mrzijak, koji je bio predstavnik Suljićeve liste u izbornom odboru. Mrzijak je nekoliko puta upozorio dra Mihajlova na tu činjenicu, ali bez uspjeha. Nato je Mrzijak po savjetu Hasana Miljkovića zatražio od Mihajlova, neka mu preda »spisak«, da izbornici, koji se uzrujani nalaze na dvorištu, uzmognu ustanoviti, da li je njihovo glasovanje ispravno zapisano. Mihajlov nije ipak toga učinio.

Kako je na dvorištu bivala sve jača vika muslimanskih izbornika, konačno je dr. Mihajlov kroz prozor pružio izbornu listu, u kojoj su bili zabilježeni Suljićevi glasači. Dok je tu listu pregledavao Hasan Miljković, bacili su srpski članovi izbornog odbora u peć onu izbornu listu, u kojoj je Avdalović bilježio tobožnje Toromanovićeve glasače. Kad je narod doznao, da je izgorjela ova krivotvorena lista, provalio je u općinsku zgradu, da se osveti krivotvoriteljima.

Sava Babić, Miloš Krivokuća i dr. Sergej Mihajlov pobjegoše na tavan, gdje su ih razjareni muslimani pronašli i zlostavljali. Pri tom je Ibro Rahmanović udario Babića ciglom po glavi, a

netko ga je ozlijedio po trbuhu tako, da je iste večeri prevežen u karlovačku bolnicu, gdje je i umro.

Kad je Hasan Miljković vidio, da više nema listine, u koju su bili zapisani Toromanovićevi izbornici, poveo je svoje pristaše u perivoj. Tu je pročitao popis onih izbornika, koji su bili zapisani kao Suljićevi glasači. Nato je pozvao one, koji su glasovali za Suljića, ali se ne nalaze u njegovom zapisniku, neka dignu ruku. Ovih se izbornika javilo oko 60. Iza toga se mnoštvo razišlo.

Oružnici su uhitili Hasana Miljkovića i jošte 70 muslimana iz Velike Kladuše. Svi su odvedeni u Bihać, gdje su u istražnom zatvoru — i to u bihaćkoj kuli — ostali do 13. srpnja 1932. Tada je pred velikim senatom okružnoga suda u Bihaću započela glavna rasprava, koju je vodio Ivan Burić. U senatu bijahu votanti Josip Ginčić, Franjo Avoston, dr. Emil Lowy i Smajo Delić. Optužbu je zastupao državni odvjetnik Nikola Groš, a optužene su branili odvjetnici dr. Vicko Dračevac i dr. Simo Ilišević, te sudci: Smajić, Đuranec i Komarnicki. Među optuženima bijahu uz muslimane također dr. Sergej Mihajlov i Dušan Avdalović, jer su oni svojim postupkom skrivili kažnjivo djelo.

Parnica je potrajala dugo, a presuda je izrečena istom 6. kolovoza 1932. Ibro Rahmanović (zvani »Ćelo«) osuđen je na 11 godina robije radi ubojstva Save Babića, a radi sudjelovanja kod ubojstva osuđeni su Adil Keserović na 2 i po godine i Mehmed Grahović (zvani »Medo«) na 2 godine robije. Hasan Miljković je kao vođa muslimana, koji su nasilno osujetili provedbu izbora, osuđen na 8 mjeseci i 3 dana zatvora. Jednako su radi sudjelovanja kod toga nasilja osuđeni na zatvor od 6 mjeseci: Hasan Pajazetović Hrnčić, Hasan Pehlić, Mehmed Gračanin i Zajin Pajazetović; na 4 mjesca: Osman Šakanović, Halil Okanović, Fehim Alibašić, Mujo Rahmanović, Husein Pajazetović i Mešo Rahmanović; na 3 mjeseca: Ahmet Kajdić, Memija Karaj ić i Ibro Miljković, a na manje kazne jošte 14 muslimana. Radi dokazane zloporabe kod provađanja izbora u Velikoj Kladuši osuđeni su dr. Sergije Mihajlov kao predsjednik i Dušan Avdalović kao perovođa na 2 mjeseca zatvora, a Miloš Krivokuća kao član izbornog odbora na 7 dana zatvora i na 200 dinara globe, jer je s poginulim

Savom Babićem bacio izborni zapisnik u peć.

## NEPRAVDE DIKTATORSKE VLASTI PREMA HRVATIMA

Prema popisu žiteljstva od 31. siječnja 1931. pripadalo je 48 postotaka svih žitelja u Jugoslaviji grčkoistočnoj, a 39 postotaka katoličkoj vjeri, dok su preostalih 13 postotaka činili muslimani, evangelici i Židovi. Naredne je godine 1932. objelodanjena statistika činovnika, koji služe kod središnjih državnih ustanova u Beogradu. Iz ove se statistike jasno vidjelo, kako su katolici — dakle prvenstveno Hrvati i Slovenci -»veoma zapostavljeni kod svih ureda, koji iz Beograda upravljaju cijelom državom.

Tada je u predsjedništvu ministarskog savjeta služilo 13 Srba, a nijedan katolik; kod kraljevskoga dvora 30 Srba i 1 katolik; kod kancelarije kraljevskih »ordena« 13 Srba, a nijedan katolik; kod središnjega »presbiroa« 59 Srba i 14 katolika; kod ministarstva unutarnjih posala 133 Srba i 14 katolika ; kod ministarstva vanjskih posala 182 Srba i 37 katolika; kod min. prosvjete 150 Srba i samo 6 katolika; kod min. pravde 117 Srba i 20 katolika; kod min. šuma i ruda 125 Srba i 33 katolika ; kod min. trgovine i industrije 53 Srba i 16 katolika; kod min. poljoprivrede 56 Srba i 21 katolik; kod min. građevina 300 Srba i 29 katolika; kod min. socijalne politike i narodnoga zdravlja 56 Srba i 6 katolika; kod središnjega higijenskoga zavoda 68 Srba i 4 katolika; kod poštanske štedionice 216 Srba i 30 katolika; kod državne hipotekame banke 196 Srba i samo 4 katolika; kod Narodne banke 160 Srba i 10 katolika; a kod privilegovanog izvoznog društva 50 Srba i 15 katolika. Od muslimana i ostalih inovjeraca bijahu 3 činovnika namještena kod ministarstva poljoprivrede, 3 kod min. građevina i 1 kod min. trgovine.

Prema ovoj službenoj statistici nisu katolički činovnici u središnjim uredima i ustanovama beogradske vlade činili 39 postotaka, kako bi to odgovaralo razmjeru žiteljstva. Naprotiv su pripadnici grčkoistočne vjere, — a to su od reda bili Srbi, — mjesto 48 postotaka činili mnogo veći postotak. Tako su Srbi u ministarstvu vanjskih posala činili 83 postotka, u min. pravde 85, u min. građevina 88, u min. unutarnjih posala 89, u min. socijalne politike i narodnoga zdravlja 90, u Narodnoj banci 94, u min. prosvjete 96, kod

kraljevskog dvora 97, u državnoj hipotekarnoj banci 98, a kod predsjedništva ministarskoga savjeta i u kancelariji kraljevskih »ordena« punih 100 postotaka.

Država je g. 1932. kod gradnja željeznica, cesta i javnih zgrada zaposlila 25.360 radnika, od toga u Srbiji 16.265 (i to u sjevernoj 11.558, a u južnoj 4707), u Sloveniji 2.245, u Vojvodini 2211, u Hrvatskoj i Slavoniji 2113, u Bosni i Hercegovini 1627, a u Dalmaciji samo 899 radnika. Od spomenutih je radnika bilo 10.946 zaposleno kod izvedbe javnih radova u Beogradu i okolici, a jedva 651 radnik u Zagrebu i u njegovoj okolici, računajući tu i Hrvatsko Zagorje, u kojemu pregusto žiteljstvo ne može živjeti samo od poljodjelstva.

Počevši od 1. siječnja 1929. vrijedio je za cijelu državu jedinstveni zakon o neposrednim porezima, kako ga je g. 1928. izglasala Narodna skupština. Ovim su novim jedinstvenim zakonom znatno povišeni svi porezni tereti, podmence: kućarina, zemljarina i tečevina. Zato je odmah g. 1929. u ime neposrednih poreza ubrano u Jugoslaviji 2392 milijuna dinara, dakle za 617 milijuna više, nego li g. 1928., kad je ubrano 1775 milijuna dinara.

Beogradska se vlada nimalo nije obazirala na tešku svjetsku krizu, koja je nastala poslije godine 1929. Premda su radi ove krize naglo padali prihodi svega žiteljstva, naročito pak seljaka i obrtnika, ipak je državna uprava svom silom izvlačila od naroda propisne previsoke poreze. Tako je za 4, godine — od 1929. do 1932. — ubrano za 30 postotaka više novaca u ime neposrednih poreza, nego li je bilo ubrano u razdoblju pređašnjega četverogodišta (1925. do 1928.), kada nije bilo ekonomske i trgovačke krize. Vidi se dakle, da je u doba političke diktature mogla beogradska vlada po volji pljačkati jadni narod, koji nije imao svojih političkih predstavnika.

Engleski su glasoviti novinari Seton Watson, Wiekham Steed, Roland Brice, Noel Buston, Gilbert Muray i još neki u božičnom broju dnevnika »Manchester Guardian« potpisali memorandum, kojim pozivaju velevlasti, neka sklonu kraljevinu Jugoslaviju, da temeljito promijeni državni ustav. To bijaše udarac terorističkoj klici, koja je u Beogradu uz kralja Aleksandra ugrabila svu vlast, pa ju je tako zlorabila, da se ta krvava diktatura ogadila prosvijećenomu svijetu.

## POKUŠAJ UMORSTVA DRA MILE BUDAKA

Beogradska je vlada nastojala prostim umorstvima maknuti rodoljubne hrvatske učenjake i književnike. Pri tom se služila raznim propalicama, koji će takva umorstva izvršiti za plaću. Tako je Zwerger 19. veljače 1931. pod okriljem zagrebačke policije željeznom batinom ubio hrvatskoga historičara dra Milana Šufflaja. Jednaka je zadaća povjerena dvojici lupeža, koji će pokušati ubiti odvjetnika dra Milu Budaka, poznatoga hrvatskoga rodoljuba i književnika. Umorstvo je 7. lipnja 1932. pokušano usred bijeloga dana, i to u Ilici, dakle u najprometnijoj ulici grada Zagreba. O tome je zločinu očevidac izvijestio ovako:

Oko 11 i po sati prije podne prolazio sam Ilicom. Kada sam došao pred Grivičićevu kuću broj 10, začuo sam viku i zapomaganje: »U pomoć! U pomoć! Razbojnici!« Okrenuo sam se i pogledao u vežu, gdje sam vidio dra Milu Budaka, koji je ležao na tlu, dok su ga dva mladića batinama tukli po glavi. Odmah sam Budaku pritrčao u pomoć. Kako je dotrčalo još nekoliko ljudi, napadači su ostavili Budaka, te su pobjegli iz veže. Jedan je od njih pojurio prema Bregovitoj (Tomićevoj) ulici, gdje se izgubio u nekoj kući. Drugi je potrčao preko Preobraženske ulice prema Bogovićevoj ulici. Za njim je pojurilo mnogo ljudi, među kojima sam bio i ja. Napadač je neprestano oko sebe mahao toljagom, radi čega mu se nitko nije mogao približiti. Kad je stigao u Nikolićevu ulicu, zakrenuo je u vežu »Svratišta k janjetu«, gdje su ga opkolili progonitelji. »Ubit ću svakoga, tko mi se približi na 3 koraka« vikao je lupež, lomatajući toljagom oko sebe. Ipak je nekomu čovjeku pošlo za rukom, da ga iza leđa dohvati letvom, kojom ga je ozlijedio po desnoj strani glave. Sad je narod navalio na lupeža, kojega bi i usmrtio, da se nije u veži pojavio redarstveni podnadzornik. On je toga zlikovca zaštitio i odveo na redarstvo. Tamo se ispostavilo, da se zove Šaban Šaćirović, rodom musliman iz Macedonije. On je bio kao konobar namješten u restauraciji »Maksimir«.

Ranjeni je dr. Mile Budak kolima Društva za spašavanje prevežen na Srebrnjak, gdje je odmah operiran u klinici dra Gottlieba. Kad je ondje ozdravio, otišao je dr. Budak u inozemstvo, jer je spoznao, da mu u kraljevini Jugoslaviji nije siguran život.

**PROMJENE U BEOGRADSKIM VLADAMA**

Predsjednik ministarskoga savjeta general Petar Živković sastavio je 5. siječnja 1932. novu vladu, u kojoj je dr. Voja Marinković postao ministrom vanjskih posala, dr. Albert Kramer min. trgovine i industrije, Ivan Pucelj m. socijalne politike i narodnoga zdravlja, dr. Milan Srškić m. unutarnjih posala, dr. Dragutin Kojić m. prosvjete, dr. Stanko Šibenik m. šuma i ruda, Boža Maksimović m. pravde, Laza Radivojević m. saobraćaja, Juraj Demetrović m. poljoprivrede, Nikola Preka m. građevina, general Dragomir Stojanović m. vojske i mornarice, dr. Milorad Đorđević m. financija, a dr. Dragan Kraljević ministrom fizičkog odgoja naroda.

Živković je na čelu beogradske vlade ostao jošte samo do 4. travnja 1932. Srbijanski su naime političari sve glasnije izražavali tvrdnju, da general može voditi vladu samo za vrijeme apsolutizma. Kako je pak Jugoslavija 3. rujna 1931. proglašena ustavnom državom (premda je taj ustav bio malovri jedan), treba na čelo vlade staviti pravoga političara, a ne vojnika. Živković je svoje vladanje ipak produžio još neko vrijeme, da provede državni proračun u Narodnoj skupštini i u Senatu, za koji su 3. siječnja 1932. obavljeni prvi izbori. Nato je 4. travnja pošao u kraljevski dvor na Dedinju, gdje je dao ostavku svoje vlade. Kralj je ostavku odmah prihvatio, te je sastav nove vlade povjerio dru Voji Mar im k ovi ću, koji je pridržao sve dotadašnje ministre. Istoga je dana kralj — na prijedlog ministra vojske i mornarice — imenovao Petra Živkovića zapovjednikom dvorske garde.

Kad je kralj Aleksandar u lipnju g. 1930. ponudio ministarska mjesta dru Stanku Šibeniku i Nikoli Preki, stavio im je u izgled federativno uređenje Jugoslavije. Kasnije ih je opetovano uvjeravao, da on namjerava posve zadovoljiti opravdane želje hrvatskog naroda. Uzalud su čekali na ispunjenje takvog obećanja. Konačno su upoznali, da ih kralj samo zavarava. Zato su dr. Stanko Šibenik i Nikola Preka 20. travnja 1932. podnijeli ostavke na ministarskoj časti. Oni se uvjeriše, da kralj Aleksandar pojedine hrvatske političare zove u vladu samo zato, da ih time pred hrvatskim narodom ocrni ; kad je tu svrhu polučio, onda ih kao nepotrebne baca na smetište.

Kralj je odmah sutradan (21. travnja 1932.) uvažio ostavke dra Stanka Šibenika i Nikole Preke. Istoga je dana imenovao i njihove nasljednike. Mjesto dra Šibenika postade ministrom šuma i ruda umirovljeni profesor Viktor Pogačnik iz Đurđevca, koji je 8. studenoga 1931. bio izabran za narodnoga zastupnika. Mjesto Nikole Preke postade ministrom građevina zagrebački gradonačelnik dr. Stjepan Srkul j, kioji je kraljevu naklonost stekaoi g. 1929. svojim govorima i stvaranjem kraljevskoga dvora u Zagrebu.

Markikovićev se kabinet nije održao niti četvrt godine. Već 28. lipnja 1932. podnio je dr. Voja Marinković ostavku, koju je kralj i prihvatio. Kralj je sastav nove vlade povjerio dru Albertu Krameru. Kad on nije uspio, kralj je pozvao umirovljenoga generala Božića, neka on sastavi novu vladu. Božić je to pokušao, ali bez uspjeha. Isto tako nije uspio niti dr. Košta Kumanudi.

Kriza je potrajala do 2. srpnja 1932., kad je novu vladu sastavio kraljev miljenac dr. Milan S r š k i ć. I u toj vladi ostade ministrom prosvjete dr. Dragutin Kojić, koji je kasnije (radi sudjelovanja u Našičkoj aferi) dobio nadimak »Lipicaner«. Kojić je mrzio hrvatske profesore, jer nisu đake odgajali u protuhrvatskom duhu. Da ih uzmogne maknuti iz službe, dao je u Narodnoj skupštini — tobože »radi štednje« — odglasovati zakon, da se 30 lipnja 1932. imaju ukinuti 22 srednje škole, i to većinom u hrvatskim krajevima. Isti je zakon dozvolio ministru prosvjete, da starije profesore s tih ukinutih škola može umiroviti ili premjestiti, a mlađe, koji još nemaju 10 godina službe, smije i otpustiti iz službe. Kojić se u punoj mjeri poslužio tim zakonom, te je umirovio ili otpustio 360 hrvatskih profesora. Mnogi od tih profesora nisu služili na ukinutim srednjim školama, nego n. pir. u Zagrebu, gdje nije bila dokinuta nijedna srednja škola. Kojić je dakle radio protuzakonito, kad je tolike ugledne profesore umirovio samo zato, što su bili poznati kao hrvatski rodoljubi. Beogradska je vlada na jesen g. 1932. opet otvorila one srednje škole, koje su bile dokinute 30. lipnja 1932. Tom su prigodom u službu vraćeni svi profesori srpske narodnosti, a od Hrvata samo oni, koji su bili poznati kao »integralni Jugoslaveni«. Mjesto umirovljenih i otpuštenih hrvatskih profesora namjestio je ministar Kojić većinom Srbe i Srbijance. Tako su i zagrebačke srednje škole dobile srbijanske profesore za obuku »domaće« povijesti i »jugoslavenskog« jezika.

**HRVATSKI MUČENICI U GODINI 1932.**

Hrvatski su đaci 6. ožujka 1932. na zgradi zagrebačkoga sveučilišta izvjesili 3 hrvatske zastave. Tom su prigodom na sveučilištu nastale rodoljubne manifestacije. Nato je državno redarstvo po nalogu dra Janka Bedekovića provalilo u sveučilišnu zgradu, gdje je mnogo hrvatskih đaka uhitilo i vezalo, a zatim na zvjerski način zlostavljalo. Tom je zgodom bio teško ozlijeđen rodoljubni sveučilištarac Branko Buzjak. Stražari su uhićene sveučilišne đake odveli na redarstvo u Petrinjskoj ulici, gdje su bili strašno mučeni.

U Krušljevu selu kod Stubice u Hrvatskom Zagorju bijaše 29. lipnja 1932. (na blagdan sv. Petra i Pavla) veliko proštenje. Rodoljubni su seljaci u procesiji nosili hrvatsku zastavu. Radi toga su oružnici pucali u goloruki narod, pa su ubili jednoga muškarca i jednu ženu, a ranili mnogo seljaka. Poslije su oružnici pozatvarali gotovo sve seljake, od kojih su mnogi bili u zatvorima zlostavljani.

Hrvatski su ustaše protiv prisilne proslave godišnjice državnog ujedinjenja 1. prosinca 1932. prosvjedovali tako, da su u Zagrebu proizveli eksploziju. Radi toga je redarstvo uhitilo oko stotinu hrvatskih sveučilištaraca i građana, koji su od 5. do 10. prosinca bili mučeni, jer se od njih tražilo priznanje krivnje.

Srpski su četnici i oružnici tečajem godine 1932. poubijali mnogo Hrvata. Tako je 18. veljače od oružnika bio ubijen Ive Dušević, 20 godišnji mladić iz Ljupča kod Nina. U Stonu je »četnik« i jugosokol Slavković 25. ožujka ubio vozača Aljinovića. Jednako je neki srpski četnik u selu Opancima kod Imotskoga ubio seljaka Jozu Olujića. Drugi je srpski četnik ubio Ivana Domitrovića u njegovoj kući. U Bosanskom je Brodu prigodom zadušnica za »lipanjske žrtve« 20. lipnja ubijen Stjepan Matković. Istoga su dana u Bosanskom Brodu ubijeni jedan seljak i jedna seljakinja. To je skrivio »sreski načelnik«, koji je srpskim oružnicima naložio: »Udri, pucaj, sijeci!« radi toga, što su hrvatski seljaci poslije zadušnica klicali: »Slava mučenicima!« i »Živila Hrvatska!« Oružnici su u mjesecu kolovozu ubili dva hrvatska seljaka u Donjoj Stubici. U zatvoru je mjeseca studenoga ubijen hrvatski seljak Luka Devčic. U prosincu su oružnici tako zlostavljali gostioničara Mišuru iz Benkovca, da je i umro

za vrijeme toga mučenja. Jednako su oružnici u zatvoru mjeseca prosinca ubili Šimu Grgića, seljaka iz Nina. Oružnici su pod konac g. 1932. poubijali petoricu Hrvata na granici prema Italiji i Madžarskoj.

U listopadu g. 1932. je od posljedica mučenja u zatvoru zagrebačkoga redarstva umro željeznički namještenik Pečnikar. Početkom lipnja 1932. su oružnici na granici Jugoslavije prema Madžarskoj ubili seljaka Ivana Ereša. U srpnju pak g. 1932. je srpski pograničar Miloje Miličević kod željezničke postaje Kelebije ubio Ivana Kajdu i Pavla Lukača, hrvatske seljake iz Virovitice. Srpski su oružnici u lipnju g. 1932. kod Banskog Mosta u selu Brđarima ubili hrvatskoga seljaka Tomislava Gorka. Srpski je pograničar Babić 30. travnja 1932. u dalmatinskom selu Polači ubio Jakova Peraića, kojemu je nato iz džepa ugrabio 800 dinara gotova novca. Između 20. i 28. studenoga 1932. ubili su oružnici u općini Nin 3 čovjeka. U prosincu g. 1932. je uslijed posljedica mučenja umro remenarski obrtnik Frković iz Benkovca. Srpski su oružnici 9. prosinca 1932. ubili seljaka Miru Perkovića iz Ljupče kod Nina, a poslije toga još i seljaka Milu Kjorduna iz Mumića kod Nina,

Na proljeće je godine 1932. zavladala glad u sjevernoj Dalmaciji, naročito u kotaru benkovačkom. Kada se za taj glad doznalo u Hrvatskoj i Slavoniji, sabrali su hrvatski rodoljubi mnogo hrane — naročito kukuruze i graha — za svoju braću u Dalmaciji. Beogradska je vlada htjela ovu bijedu dalmatinskih Hrvata izrabiti u političku korist. Zato su kotarski i općinski načelnici — dijeleći poslanu hranu — tražili od Hrvata, da se upišu u vladinu stranku »Jugoslavensku radikalsko-seljačku demokraciju«, ako hoće dobiti hranu. Tko je uskratio svoj pristup u tu stranku, toga su načelnici potjerali iz ureda uz riječi: »Crkni!« ili »Neka ti kruha dade tvoj Pavelić!« Među onima, koji su bili tako otjerani, bilo je i takvih jadnika, koji su zaista voljeli umrijeti, nego li se iznevjeriti hrvatskomu narodu. Tako su tečajem mjeseca ožujka g. 1932. u benkovačkom kotaru od gladi umrli također Blaž Savić iz Bunjevaca, Nikola Zrilić pokojnoga Mate iz sela Šopota i Mara Troskat, udova pok. Marka u selu Banjevcima.

Srpski su oružnici 4. ožujka 1932. u selu Lišanima kod Tinja uhitili mnogo hrvatskih seljaka, koje su dulje vremena zadržali u

zatvorima. Seljaci su molili, da ih vlast pusti kući, gdje su njihova djeca ostala bez hrane. Ipak se oblast nije pobrinula za jadnu djecu, pa je od glada pomrlo petero djece.

Hrvatski su ustaše tečajem godine 1932. pojačali svoju borbu paklenim strojevima, da time u laž natjeraju beogradsku vladu, koja je u stranom svijetu tvrdila, da su Hrvati zadovoljni s diktaturom kralja Aleksandra. Tako su 19. veljače 1932. u Zagrebu eksplodirale dvije bombe, od kojih je prva prasnula na trgu kralja Tomislava, a druga u predgrađu Trešnjevci. Jednako su 9. travnja 1932. prasnule dvije bombe u Splitu, i to prva na Gripama kraj vojarne, a druga kod mjesnoga vojnoga zapovjedništva. Splitsko je redarstvo odmah počelo zatvarati istaknutije i poznatije hrvatske borce. Ovi su u zatvoru bili ispitivani i zlostavljani, ali redarstvo ipak nije doznalo prave začetnike spomenutih eksplozija. U Brušanima kod Gospića začula se 7. rujna 1932. jaka detonacija paklenoga stroja, koji je od ustaša bio postavljen pred oružničkom postajom. Dva dana poslije toga je kod Mikanovaca eksplodirala bomba pod lokomotivom brzoga vlaka, koji je od Zagreba jurio prema Beogradu. U Zagrebu su hrvatski ustaše bombama proslavili 1. prosinca 1932. trinaestu obljetnicu postanka Jugoslavije. Prva je bomba prasnula u 4 sata u jutro pred grčkoistočnom crkvom u Preobraženskoj ulici, druga 5 časa kasnije u Vrhovčevoj ulici, a treća istodobno pred vojarnom na uglu Ilice i Ljubljanske ulice. Rođendan kralja Aleksandra su hrvatski ustaše 17. prosinca 1932. proslavili eksplozijom bombe u općinskoj zgradi u jednom mjestu na Kordunu.

## ZAGREBAČKE »PUNKTACIJE« OD 7. STUDENOGA 1932.

U Zagrebu se 5. studenoga 1932. sastalo nekoliko prvaka Hrvatske seljačke stranke i Samostalne demokratske stranke, kojima se priključiše još neki hrvatski rodoljubi. Oni su raspravljali o političkom položaju u Jugoslaviji, o srbijanskoj hegemoniji i o posljedicama beogradske diktature. Iza poduljeg vijećanja sastaviše i 7. studenoga potpisaše rezoluciju prema nacrtu dra Ante Trumbića, Ona je 25. studenoga odštampana u domaćim novinala pod naslovom »Punktacije«, a glasi doslovce ovako :

»1. Stojeći na principu demokracije, smatramo narodni suve-

renitet stožerom svake državne organizacije, a sam narod jedinim i isključivim izvorom svakoga političkog autoriteta i svake javne vlasti.

2. Budući da je seljaštvo kao kolektivni pojam nosilac svake narodne kulture, ekonomskoga života, društvene konstrukcije i moralne vrijednosti, a sačinjava i ogromnu većinu naroda, ima seljaštvo biti temelj organizacije našega sveukupnoga života.

3. Konstatiramo činjenice, da srbijanska hegemonija, koja se već od početka nametnula Hrvatskoj i svim našim zemljama s ove strane Save, Drine i Dunava, svojom nesposobnošću — pomoću nasilja i nemoralnih metoda, držeći u svojoj ruci svu državnu vlast, — djeluje destruktivno, uništavajući moralne vrijednosti, sve naše napredne ustanove i tekovine, materijalnu imovinu naroda, pa i njegov duhovni mir. To je stanje postiglo vrhunac pod apsolutističkim režimom od 6. siječnja 1929., koji je — pojačavši tu hegemoniju sa svima njezinim kobnim posljedicama — još dokinuo građanske i političke slobode.

4. Na temelju ovako teškoga iskustva dolazimo do neizbježivoga zaključka, da je — vraćajući se na godinu 1918., kao ishodišnu točku, — prijeka potreba povesti odlučnu i što bolje organiziranu borbu protiv te hegemonije sa ciljem, da se ona odstrani iz svih naših krajeva tako, da se iz ovih ukloni svaka vlast i upliv ove hegemonije sa svima njezinim predstavnicima.

5. Samo na toj pretpostavci može se pristupiti k novom uređenju državne zajednice, koja će — ne upuštajući se u ovom času u detaljno razrađivanje ove osnove — imati u načelu za podlogu misao, da ta zajednica, — isključivši prevlast jednog ili više njezinih članova nad ostalima, — ima biti jedna asocijacija interesa, osnovana na slobodnoj volji njezinih članova tako, da svaki član u svojoj zemlji, — kao i svi udruženi u zajedničkom surađivanju na poslovima općeg interesa zajednice, koji će se sporazumno utvrditi, — budu mogli i posebne i skupne interese osigurati te zajamčiti napredak i procvat moralnog i materijalnog života naroda srpskog, naroda hrvatskog i naroda slovenskog. Posebni interesi inojezičnih manjina potpuno će se zajamčiti«.

Rezolucija od 7. studenoga 1932. imala je poslužiti samo kao uputa poslovnom odboru Seljačko-demokratske koalicije. Ona je dakle bila sastavljena »pro foro interno« (za unutarnju porabu), a ne za javnost. Ipak nije ostala tajnom, jer je netko od prisutnih političara predao jedan primjerak samostalnom demokratu dru Janku Baričeviću, koji je ovu rezoluciju još iste večeri pokazivao po Zagrebu. Tako su za njezin tekst doznali novinari, koji su ga objelodanili u zagrebačkim »Novostima« i u beogradskim dnevnicima.

## DRUGA POLITIČKA PARNICA PROTIV DRA MAČEKA

Ispod ovih »Punktacija« slijedili su potpisi svih prisutnih političara, koji su ih odobrili. Ipak je beogradska vlada progonila samo dra Vladka Mačeka, priznatoga vođu hrvatskog naroda. Maček je najprije bio iz Zagreba 31. siječnja 1933. nasilno odveden u čajniče, gdje je ostao interniran do 11. ožujka 1933. Tada ga odvedoše u Beograd, gdje ga staviše u istražni zatvor. Državni je tužilac dr. Ivo Marochino sastavio optužbu protiv dra Mačeka, te je 24. travnja 1933. započela javna rasprava pred »Državnim sudom za zaštitu države« u Beogradu. Sudbeni su senat činili predsjednik Vaša Petrović i votanti: Arnerić, Bubanj, Gradnik, Margetić, Suhec i Stamenković, a dra Mačeka je branio dr. Milan Kostić.

Državni je sud u Beogradu 29. travnja 1933. izrekao ovu presudu: «Dr. Vladko Maček je kriv, što je od 5. do 7. novembra 1932. u Zagrebu sarađivao u donošenju i pismenom sastavu rezolucije, koja je potpisana i sporazumno namijenjena, da se saopći i pojedinim licima izvan kruga učesnika, a u kojoj se u 4. točki kaže (citira se tekst). Maček je dakle išao za tim, da se kod drugih stvori ubeđenje i raspoloženje, da se jedan dio kraljevine Jugoslavije izdvoji iz cjeline kao samostalna država. Time je izvršio zločinstvo iz 3. člana Zakona o zaštiti države i javne bezbednosti, za koje se — na osnovu istoga zakonskog propisa i u vezi s § 70. i 71. točka 4. kaznenoga zakona — osuđuje na kazan strogoga zatvora od 3 godine, u koju mu se kaznu po §§ 77. k. z. uračunava izdržani pritvor i istražni zatvor od 11. ožujka 1933. do danas. Na osnovu § 384. stavka 3. zakona o sudskom krivičnom postupku priznaju mu se olakšice, predviđene u 4. glavi zakona o izvršenju kazne lišenja slobode. Na osnovu pak § 309. i 310. kaznenoga zakona o krivičnom

postupku osuđuje se na plaćanje troškova krivičnog postupka, koji se oglasu ju naplativima«.

U obrazloženju kaže sudbena presuda, da je sud uvažio razne olakotne okolnosti. Za takovu je krivnju predviđena kazna robije đo 5 godina, koju je kaznu sud pretvorio u strogi zatvor od 3 godine. Dalje sud nije našao, da pored kazne strogoga zatvora izreče i gubitak građanskih prava. U smislu pak 3. stavke § 281. zakona o kaznenom postupniku sud je osuđenomu priznao olakšice, koje su predviđene u zakonu o izvršenju kazne lišenja slobode, i to zato, što sud smatra, da je djelo političke prirode, pa da nije poteklo iz nečasnih pobuda i da ne pokazuje zao karakter osuđenikov«.

Ova je osuda pobudila golemo ogorčenje u cijelom hrvatskom narodu. Svi su Hrvati bili uvjereni, da je dr. Vladko Maček nevino osuđen ; jer da je zaista učinio nešto krivoga, onda bi na sud morali biti dovedeni također drugi političari, koji su potpisali spomenute »Punktacije«. Naslućivalo se, da je i sam Državni sud za zaštitu države bio vjerojatno istoga mnijenja, ali da je sudio po nalogu kralja Aleksandra ili beogradske vlade.

Kako nema priziva protiv presude Državnoga suda, postala je spomenuta osuda dra Mačeka odmah pravomoćnom. Zato je dr. Maček iz Beograda odveden u Mitrovicu, da izdrži kaznu u tamošnjoj kaznioni. On je dakle postao politički mučenik. Može se pak reći, da je ljubav hrvatskog naroda prema dru Vladku Mačeku porasla u istoj mjeri, u kojoj je porasla mržnja na kralja Aleksandra i na diktaturu iz Beograda. Hrvatski su rodoljubi osjećali, da je i ova presuda od 29. travnja 1933. zabila jedan klin u lijes, u koji će se jednom položiti kraljevina Jugoslavija.

## UPRAVA MONOPOLA U JUGOSLAVIJI G. 1933.

Ekonomska kriza, koja je u Jugoslaviji počela g. 1931., postigla je svoj vrhunac g. 1933. Najširi slojevi naroda bave se obrađivanjem polja i timarenjem stoke. Uslijed pomanjkanja novca znatno su pale cijene poljodjelskih i stočarskih proizvoda. To je za posljedicu imalo osiromašenje seljaka, a kada seljak nema novaca, onda ne može kupovati robu kod trgovaca i naručivati potrebite

stvari kod obrtnika. Tako se g. 1933. u cijeloj državi osjetila kriza, te su se ljudi morali odricati užitka mnogih dotadašnjih potreba.

Posve je naravno, da je uslijed novčane krize počeo padati i prijašnji potrošak duhana, koji je za ogromnu većinu pušača postao preskup. Razuman bi čovjek očekivao, da će uprava državnih monopola sniziti cijene duhana, pa time spriječiti daljnje padanje njegova potroška. U tome bi ukupni prihod, što ga država ima od potrošnje duhana, ostao jednak, kakav je bio i g. 1925., kada su bile najpovoljnije cijene stoke, pšenice, kukuruze i drugih poljoprivrednih proizvoda. Ali uprava monopola nije postupala ovako. Ona nije cijene duhana prilagodila općoj razini cijena drugih stvari. Mjesto da cijene duhana smanji u razmjeru prema povećanoj vrijednosti novca, uprava je monopola ostavila dotadašnje cijene duhana, čime je osiromašenim ljudima uskratila užitak duhana. Ona se dakle nije vodila niti socijalnim niti ekonomskim momentom.

Uprava je monopola samo mislila na to, da teret krize prebaci na proizvađače, kad ga već nije mogla prevaliti na potrošače duhana. Zato je g. 1933. otkupne cijene duhana tako snizila, da su sadioci duhana dobili manje za preko 260 milijuna dinara. Time su najteže bili pogođeni hercegovački Hrvati, kojima je sadnja duhana bila glavno vrelo prihoda, jer su žito kupovali novcem, što su ga od države dobivali za otkup duhana. Tako je beogradska vlada prouzročila glad u Hercegovini, što je samo povećalo nezadovoljstvo tamošnjih Hrvata.

## NAČELA HRVATSKOG USTAŠKOG POKRETA

Poglavnik dr. Ante Pavelić je 1. lipnja 1933. u glavnom ustaškom stanu proglasio ova »Načela hrvatskoga ustaškog pokreta«:

1. Hrvatski je narod samosvojna narodna (etnička) jedinica. On je narod sam po sebi, te u narodnosnom pogledu nije istovjetan s nijednim drugim narodom niti je dio ili pleme kojega drugoga naroda.

2. Hrvatski narod ima svoje izvorno povijesno ime Hrvat, pod kojim se je pojavio u davno povijesno doba, pod kojim je prije 1400

godina došao u današnju svoju postojbinu, te pod kojim živi sve do danas. To ime ne može i ne smije zamijeniti nikakvo drugo ime.

3. Današnju je svoju postojbinu hrvatski narod već u pradavna vremena učinio svojom domovinom; u njoj se trajno nastanio, s njom se srastao i dao joj izvorno i naravno ime Hrvatska. To se ime ne može zamijeniti ni s jednim drugim imenom.

4. Zemlja, koju je hrvatski narod u pradavno doba zaposjeo, te koja je postala njegovom domovinom, prostire se na više pokrajina; ove su posebna svoja pokrajinska imena imale djelomice još prije dolaska Hrvata, dok su druga pokrajinska imena nastala poslije; no sve te pokrajine sačinjavaju jednu jedinstvenu domovinu Hrvatsku, te nitko nema prava, da ikoju od tih pokrajina svojata za sebe.

5. Hrvatski je narod u svoju domovinu Hrvatsku došao kao potpuno slobodan narod, i to u vrijeme seobe naroda vlastitom pobudom, pa je tu zemlju osvojio i za uvijek ju učinio svojom.

6. Hrvatski je narod u svoju domovinu Hrvatsku došao potpuno izgrađen (organiziran) ne samo obiteljski, nego i vojnički, te je odmah po dolasku osnovao svoju vlastitu državu sa svim obilježjima državnosti.

7. Vlastitu svoju državu Hrvatsku, osnovanu već onda, kada su mnogi drugi narodi živjeli još posve nesređeno (neorganizirano), hrvatski je narod održao kroz. sve vjekove pa do konca svjetskoga rata. On se nije nje — kao ni prava na nju — nikada, pa ni koncem svjetskoga rata, bilo kojim činom ili bilo kojom zakonitom odlukom odrekao, a niti je to svoje pravo prenio na koga drugoga. Tek mu je koncem svjetskoga rata tuđinska sila spriječila, da svoja vrhovnička (suverena) prava dalje vrši u vlastitoj svojoj državi Hrvatskoj.

8. Odstranivši putem ustanka tuđinsku silu sa svojega narodnog i povijesnog područja, hrvatski je narod oživotvorio svoje pravo vrhovničke (suverene) vlasti u svojoj domovini, pa je tako opet uspostavio svoju potpuno samostalnu i nezavisnu državu Hrvatsku. On imade pravo tu svoju vrhovničku vlast proširiti na cijelo svoje neprekinuto i povijesno područje. Hrvatski narod ne vežu

nikakve međunarodne niti državopravne obveze iz prošlosti, koje nisu u potpunoj suglasnosti s ovim načelima, pa se na njih niti ne obazire u svojoj Nezavisnoj državi Hrvatskoj.

9. Hrvatski narod ima pravo na sreću i blagostanje kao cjelina, a isto tako ima pravo i svaki pojedini Hrvat kao član ove cjeline. Ta sreća i blagostanje mogu se oživotvoriti i ostvariti za narod kao cjelinu i za pojedince kao članove cjeline jedino u posve samostalnoj i Nezavisnoj državi Hrvatskoj, pa stoga ona ne smije i ne može biti sastavnim dijelom u nijednom obliku nijedne druge države niti ikakve druge državne tvorevine.

10. Hrvatski narod ima svoje vrhovničko pravo (suverenitet), po kojemu on jedini ima u svojoj državi vladati, te upravljati svima svojim državnim i narodnim poslovima.

11. U hrvatskim državnim i narodnim poslovima u Nezavisnoj državi Hrvatskoj ne smije odlučivati nitko, tko nije po koljenima i po krvi član hrvatskog naroda. Isto tako ne smije o sudbini hrvatskog naroda i hrvatske države odlučivati nijedan strani narod ni država.

12. Seljaštvo je temelj i izvor svakoga života, pa je kao takovo prvi nosilac svake državne vlasti u hrvatskoj državi. I kraj toga svi staleži hrvatskog naroda sačinjavaju jednu narodnu cjelinu, budući da u hrvatskom narodu i ostali staleži, čiji su članovi pripadnici hrvatske krvi, imaju ne samo svoj korijen i porijeklo, nego i trajnu obiteljsku vezu sa selom. Tko u Hrvatskoj ne potječe iz seljačke obitelji, taj u 90 slučajeva od stotine nije hrvatskog porijekla ni krvi, već je doseljeni stranac.

13. Sva tvarna (materijalna) i duhovna dobra u hrvatskoj državi vlasništvo su naroda, pa je on jedini vlastan njima raspolagati i njima se koristiti. Prirodna bogatstva hrvatske domovine — napose njezine šume i rude — ne mogu biti predmetom privatne trgovine. Zemlja može biti vlasništvo samo onoga, koji ju obrađuje sa svojom obitelju, t. j. seljaka.

14. Temelj svake vrijednosti je samo rad, a temelj svakoga prava je dužnost. Stoga rad u hrvatskoj državi označuje stupanj

vrijednosti svakog pojedinca, te ima predstavljati temelj cjelokupnog narodnog blagostanja. Nitko ne može imati bilo kakvih posebnih prava, nego svakomu samo dužnosti prema narodu i državi daju pravo na zaštićen život.

15. Vršenje svih javnih dužnosti (funkcija) vezano je za odgovornost. Svatko, tko u ime naroda ili države vrši javne poslove bilo kakove vrsti, odgovara sa svojim dobrom i sa svojim životom za sva djela i propuste. No dužnosti i odgovornost prema cjelini imaju biti temeljem u svakoj djelatnosti u posebničkom (privatnom) životu svakog pojedinog člana hrvatskog naroda.

16. Težište ćudoredne (moralne) snage hrvatskog naroda leži u urednom vjerskom i obiteljskom životu, njegova gospodarska snaga u seljačkom gospodarstvu, zadružnom životu i bogatstvu hrvatske zemlje, a obrambena snaga u sredbotvornom (organizatornom) radu i u prokušanim vojničkim vrlinama. Prosvjetni ili kulturni napredak hrvatskog naroda temelji se na prirodnoj narodnoj darovitosti i prokušanoj sposobnosti na polju znanosti, prosvjete i umjetnosti. Industrija, obrt, kućno rukotvorstvo i trgovina imaju biti ruka pomoćnica sveukupnom seljačkom i općem narodnom gospodarstvu. Ove grane života imaju biti polje časnog rada i vrelo dostojnog života radnika, a ne sredstvo gomilanja narodne imovine u rukama glavničara (kapitalista).

17. Skladno gojenje, promicanje i usavršivanje svih narodnih vrlina i grana narodnog života zadaća je svih pregnuća javnog rada i državne vlasti kao takove, jer im daju potpuno jamstvo opstanka, vjekovnoga bivstvovanja i blagostanja sadašnjih i budućih pokoljenja i cjelokupnog hrvatskog naroda, te opstojnosti i sigurnosti Nezavisne Države Hrvatske.

## POLITIČKA PARNICA PROTIV DRA. I. PERNARA G. 1933.

Oružnici su 16. kolovoza 1932. u selu Braslovlju kod Samobora pucali na seljake, te je bilo i mrtvih i ranjenih. Beogradska je vlada pomoću predcenzure novina spriječila, da hrvatska javnost dozna za ovu tragediju. Zato je »Hrvatska ujedinjena revolucionarna omladina« opisala taj događaj u letku »Hrvatski seljački

narode«. Letak je bio potajno štampan u jednoj hrvatskoj tiskari, ali je na nj stavljena oznaka, da je štampan 24. kolovoza 1932. u Beču.

Zagrebački se odvjetnik dr. Ivan Pernar pobrinuo, cla ovaj letak raširi po hrvatskim krajevima. Tako su mu Đuro Kemfelja, Viktor Košutić i Petar Posarić pomogli, da je nekoliko tisuća primjeraka razdijeljeno u selima Hrvatskoga Zagorja. Veliki omot s 1132 primjerka bio je odaslan trgovcu Pašku Kaliterni u Splitu, ali ga je ondje 19. rujna uhvatio Frano Pejnović, potpregledni k financijalne kontrole. Pejnović je taj omot predao redarstvu, pa je tako došlo do otkrića ove stvari.

Državno je odvjetništvo u Zagrebu zatražilo od redarstva istragu. Tako je Petar Posarić zatvoren 21. rujna, a Đuro Kemfelja 28. rujna. I sam dr. Pernar stavljen je 5. listopada u istražni zatvor, kamo su dospjeli također Viktor Košutić i Paško Kaliterna.

Istom 6. ožujka 1933. započela je protiv njih javna rasprava u Beogradu, i to kod »Državnoga suda za zaštitu države«. Raspravi je predsjedao Ljubomir Arnerić, javnu je optužbu zastupao dr. Marochino, dok su članovi senata bili: Rusomir Đankov, dr. Margetić, Suhec, Paljić, Filipović i Vukajlović. Optužene su branili: dr. Juraj Šutej, dr. Tomo Jančiković, dr. Živko Bertić, dr. Rajko Đermanović i Bora Prodanović.

Javna je rasprava potrajala nekoliko dana, a osuda je proglašena 14. ožujka 1933. Tada je Arnerić kao predsjednik Državnoga suda za zaštitu države pročitao presudu, kojom se proglašuju krivima: dr. Ivan Pernar, Đuro Kemfelja, Viktor Košutić i Petar Posarić, dok se krivnje oslobađaju Paško Kaliterna i onaj Fabijan Plazonić, koji je omot donio u Split, jer nijedan od njih nije znao, što li je u omotu. Po 2. stavu 1. članka — a u vezi sa 70. i 71. paragrafom kaznenoga zakona — osuđen je dr. Ivan Pernar na godinu dana zatvora, Đuro Kemfelja na 18 mjeseci, Viktor Košutić na 10 mjeseci, a Petar Posarić na 8 mjeseci. Presuda je postala pravomoćnom, jer nitko ne može prizvati protiv odluke Državnoga suda za zaštitu države.

## UMORSTVO HRVATSKOG USTAŠE IVANA GABAJA

Među hrvatske mučenike godine 1933. spada i ustaša Ivan Gabaj, seljak iz Hlebina kod Koprivnice. On je nekada veoma revno djelovao kao vođa i prednjak »Hrvatskoga Sokola« u Hlebinama. Kad je kralj Aleksandar koncem g. 1929. ukinuo »Hrvatski Sokol«, zapečatila je vlast i dvoranu »Hrvatskoga Sokola« u Hlebinama. Ipak je Gabaj s ostalim hrvatskim sokolašima kroz prozor ulazio u dvoranu, gdje su nastavljali tjelovježbu. Kad mu je vlast i to osujetila, osnovao je Gabaj u Hlebinama »Glazbeni zbor Podravac«, u koji su stupili prijašnji sokolaši. Tako su i nadalje održavani sastanci, na kojima je Gabaj širio ustašku misao, a uz to je čitao i tumačio novine »Grič«, »Ustaša« i »Domobran«.

Naskoro je Ivan Gabaj preuzeo još jednu rodoljubnu zadaću. On je naime — kao iskreni pobornik politike Poglavnika dra Ante Pavelića — mnogim hrvatskim ustašama pomagao prijelaz preko hrvatsko-madžarske granice na t. zv. Janka Pustu, gdje ih je Gustav Perčec primao i vježbao u oružju. Onamo je želio i sam poći, ali su ga njegovi prijatelji uvjerili, da je potrebniji u Hrvatskoj. Oružnici su doznali za to Gabajevo djelovanje, te su njega i suborce njegove uhvatili i dopremili u Zagreb. Ovdje su svi rodoljubni Podravci osjetili okrutnost Janka Bedekovića i njegovih krvnika na zagrebačkom redarstvu. Svezali su im na leđa ruke i noge, te su ih bikovačom tukli po tabanima i po cijelom tijelu. Premda se takvo zlostavljanje ponavljalo, ipak nisu Podravci htjeli potpisati izjavu, koju je od njih tražio Bedeković.

Kada se Podravci vratiše kući, nastaviše borbu protiv diktature, šireći u Podravini ustaške novine i letke. Uz to je Ivan Gabaj poznate ustaše koprivničkog logora prevezao preko granice na Janka Pustu. Na povratku su Gabaja uhitili oružnici iz pograničkog sela Gole. Oni su ga u oružničkoj postaji nesmiljeno mučili. Lice mu je posve oteklo i pocrnilo od udaraca kundakom, a ruke su mu krvarile od lanaca, kojima su ih previše sapeli. Nato su ga oružnici odvukli do mjesta zvanoga Hintov, da im pokaže, gdje je s ustašama prelazio preko granice. Tamo su ga oružnici ustrijelili iz puške, čime su dokrajčili njegove strahovite muke. Gabaj je pokopan u Hlebinama uz grob svojega druga i ustaše Franje Mraza, koji je također poginuo.

## JUGOSLAVENSKE POŠTE I BRZOJAVI

Kad je g. 1918. nastala država Srba, Hrvata i Slovenaca, činili su Hrvati oko 60 postotaka svih poštanskih činovnika. Oni su g. 1921. proveli prvu organizaciju poštanskoga ministarstva i poštanske službe. Čim su obavili taj posao, odmah je beogradska vlada počela potiskivati hrvatske činovnike kod pošte, brzojava i telefona. Hrvatski su činovnici kod pošte dobivali samo podređene službe, dok su glavnu i odlučnu riječ vodili Srbi, i to prvenstveno upravo Srbijanci. Tako su Srbi činili 70 postotaka svih upravnika državnih pošta. Od 5 načelnika u ministarstvu pošta bijahu 4 Srba, a samo 1 Hrvat; jednako su Srbi zapremili svih 10 šefova u poštanskim odsjecima. Hrvati su bili zapostavljani i kod t. zv. ugovornih pošta na selima. Vlada je naime uvijek nastojala, da i u hrvatska sela namjesti kao poštare same Srbe, dok je apolutno bilo isključeno, da bi koji Hrvat mogao dobiti mjesto ugovornog poštara u srpskom selu. Beogradska se vlada pobrinula, da bude što manje hrvatskog podmlatka u poštanskom činovništvu. To je provodila tako postojano i bezobzirno, da je u poštansku školu, koja je postojala u Beogradu, primala 80 postotaka srpskih mladića, 12 postotaka slovenskih, a jedva 8 postotaka hrvatskih mladića.

Jugoslavija je g. 1933. bila podijeljena na 7 poštanskih ravnateljstva, kojima su sjedišta bila u Beogradu, Zagrebu, Ljubljani, Sarajevu, Splitu, Skoplju i u Novom Sadu. Pod zagrebačko je ravnateljstvo spadala cijela Savska banovina, pod splitsko Primorska i Vrbaska banovina, pod sarajevsko Drinska, pod ljubljansko Dravska, pod novosadsko Dunavska, a pod skopljansko Vardarska i Moravska banovina.

Država je g. 1933. od svih pošta, brzojava i telefona u Jugoslaviji imala 425,400.000 dinara prihoda, a 332,600.000 dinara rashoda. Prema tomu je država g. 1933. polučila čisti dobitak u iznosu od 92,800.000 dinara. Najviše je koristi državi donijelo zagrebačko poštansko ravnateljstvo, jer je imalo 106,800.000 dinara prihoda, a 70,400.000 dinara rashoda, uslijed čega je dobitak iznosio 36,400.000 dinara. To znači, da su poštanski uredi u Savskoj banovini g. 1933. dali Jugoslaviji 39,2 postotaka cjelokupnoga dobitka. Toliki se dobitak mogao polučiti samo time, što država nije u Savskoj banovini izvodila potrebite investicije. Tako na pr. tisuće žitelja grada Za-

greba nije moglo dobiti telefonski priključak, jer beogradska vlada nije dozvolila potrebite svote za pojačanje telefonske centrale, premda bi povećani broj telefonskih pretplatnika donio državi veliku korist.

## HRVATSKI MUČENICI U GODINI 1933.

Početkom godine 1933. — u mjesecima siječnju, veljači i ožujku — zlostavljali su oružnici i srpski »četnici« hrvatske seljake po svima selima u Lici i sjevernoj Dalmaciji, da sebi naslade srce radi ustaškog djelovanja prošle jeseni u Lici. Srbi su narodu oteli 600 glava stoke, a zapalili 48 kuća i gospodarskih zgrada, naročito u Podgorju ispod Velebita, gdje su najviše štete pretrpjeli jadni Devčići. Kako je hrvatski rodoljubni trgovac Marko Došen uspio pravodobno otići u inozemstvo, dala je beogradska vlada početkom svibnja g. 1933. progoniti njegovu obitelj, kojoj je oduzeta i dozvola za vođenje trgovine.

U listopadu godine 1933. izvedoše hrvatski rodoljubi u sjeveroistočnom Hrvatskom Zagorju nekoliko dinamitnih eksplozija, da time pokažu svoje nezadovoljstvo s beogradskom diktaturom. Radi toga je vlada u one krajeve odaslala kaznenu ekspediciju, koju su činili srpski oružnici i zagrebački stražari. Ovi su cijeli okoliš Vinice pretvorili u mučilište. Tamo je nekoliko stotina hrvatskih seljaka strahovito izbatinano. Tom je zgodom u Gornjim Ladanjima tragično poginuo hrvatski borac Josip Krobot; njegovi su rođaci, prijatelji i znanci — naročito pak članovi njegove obitelji — bili zlostavljani na očigled cijeloga sela.

Sred ljute zime došao je 16. prosinca 1933. kralj Aleksandar s kraljicom Marijom u Zagreb, gdje su ostali do 11. siječnja 1934. Kralj je dobro znao, da ga Hrvati mrze, te se bojao i atentata. Zato je beogradska vlada odredila, da se poduzmu preventivne mjere, koje će onemogućiti atentat. Tako je prije kraljevog dolaska izagnano iz Zagreba nekoliko stotina sumnjivih ljudi. Osim toga je u Zagrebu uhićeno preko tisuću osoba, koje su bile ispitivane, da li što znadu o spremanju atentata. Mnogi su ljudi bili na redarstvu zlostavljani, jer ih je dr. Janko Bedeković htio mukama prisiliti na priznanje, da se sprema atentat. A taj se atentat zaista spremao,

samo nije bio izveden. Atentator je naime Petar Oreb odustao od izvedbe na Jelačićevom trgu, jer je vidio, da bi uz kralja nastradalo i mnogo nedužnih osoba. Kad je za to doznalo redarstvo, uhitilo je u Zagrebu preko 300 ljudi, većinom hrvatskih đaka i onih građana, kod kojih su ovi đaci stanovali. Sad je redarstvena zgrada bila pretvorena u pakao, jer su Bedeković i njegovi krvnici strahovito mučili sve uhićene ljude. Ova su zlostavljanja natkrililila sva prijašnja mučenja.

Oružnici su 18. travnja 1933. iz Rečice u Karlovac dopremili grupu hrvatskih seljaka, koje su zatvoili kod kotarske oblasti. Kako su tamo oružnici postupali, doznajemo iz tog opisa, što ga je podao Andrija Pavlić: »Čuo sam ostale seljake, kako iz susjedne sobe dozivaju u pomoć. Oko 4 sata poslije podne bio sam uveden u sobu, gdje se odigravao taj zločin žandara. Neugodan dojam izazvaše tragovi krvi, iščupane kose, te komadi odijela i puceta. Soba je izgledala kao zvjerinjak. Unutra sam vidio 9 žandara s puškama i s kolcima u ruci. Oni su najpogrdnijim riječima vrijeđali cijeli hrvatski narod, a zatim su padali udarci po meni . . . Dobro se sjećam, da sam pao na desnu stranu. Jedan žandar mi je s lijeve strane postavio između 8. i 9. rebra kolac, koji je pritisnuo svom težihom svojega tijela. Tako je ponovio više puta, dok mi nije iskočila krv na usta i na nos, te sam se onesvijestio. Kada sam sutradan došao k svijesti, zapitao me je stražar, hoću li vode. Iza toga mi je u limenoj posudi donio vodu, ali je ta voda žalibože bila slana. Treći sam dan dospio u bolnicu radi povreda na rebrima. Od pretrpljenih udaraca opaženi su krvavi tragovi po cijeloj lijevoj strani tijela. Nakon tromjesečnog ležanja u bolnici upućen sam u kućnu njegu s liječničkom svjedodžbom, da me se ne može pozvati na nikakvo izdržavanje kazne, jer da mi je potreban oporavak. Ipak je već poslije nekoliko dana došla žandarska patrola, koja me je odvela natrag u zatvor.«

U Biogradu na moru bijaše 15. veljače 1933. uhićen ljekarnik Josip Silobrčić. Oružnici su ga gotovo danomice mučili. Oni su mu vezali ruke i noge, te je pod kundacima i batinama morao davati izjave, kakve su oni tražili. Kad je bila završena ova »istraga«, onda su oružnici Silobrčića i još 40 seljaka otpremili k sudbenom stolu u Šibenik. Ovdje je u samici odsjedio 185 dana. Nato je »sud za zaštitu države« podigao optužnicu protiv Silobrčića i 10 seljaka, koji su

optuženi po paragrafu prvomu zakona o zaštiti države. Rasprava se vodila u Beogradu, i to prvi put 2. listopada, a drugi put 16., 17. i 18. prosinca 1933. Sud je 20. prosinca proglasio osudu, kojom su ljekarnik Silobrčić i svi seljaci oslobođeni krivnje, jer da je optužba bila »proizvoljna«.

U Karlovcu je državna vlast tako progonila rodoljubnoga gradskoga činovnika Vladimira Bogovića, da se jadnik u zdvojnosti 14. veljače 1933. ustrijelio. Bogović bijaše u hrvatskoj javnosti veoma popularan radi svojega uspješnog djelovanja u nekadašnjem »Hrvatskom Sokolu«. Oružnici su u dalmatinskom trgovištu Preku toli nemilosrdno u zatvoru zlostavljali hrvatskoga seljaka Cvjetka Nižića, da je 14. ožujka 1933. i umro od pretrpljenih muka. Srbin Života Radivojević je na dan općinskih izbora u selu Oreškovici ubio hrvatskoga seljaka Stojilovića. U Splitu je za vrijeme procesije (mjeseca srpnja g. 1933.) ubijena neka žena. Oružnik Milivoj Čumić, koji je u svibnju g. 1933. ubio hrvatskoga borca Petra Grgića, ubio je u istom mjesecu također hrvatskoga seljaka Šimu Duševića iz Asina kod Nina. Mjesto kazne za ova 2 ubojstva odlikovan je Čumić »ordenom sv. Save«. Blaž Vukutin, hrvatski seljak iz Pakoštana u Dalmaciji, umro je od rana, koje su mu zadali srpski oružnici prigodom mučenja u zatvoru. Srpski sokolaš, sin upravitelja pošte u Prološcu kod Benkovca, ubio je u svibnju g. 1933. hrvatskoga seljaka Bekavca u nekoj gostionici. Oružnici su u siječnju g. 1933. ubili Šandora Trajbera u blizini granice kod Donje Lendave.

U Zagrebu je 3. rujna 1933. tragičnom smrću u 59. godini poginuo odvjetnik i književnik dr. Ivo Pilar, koji je u hrvatskom narodu bio veoma obljubljen zbog rodoljubnoga rada u Bosni, naročito u Tuzli. Službeno se javilo, da je dr. Pilar počinio samoubojstvo, pa da se ustrijelio iz revolvera. Ipak se u Zagrebu proširila vijest, da je dra Pilara dala po svojim ljudima ubiti beogradska vlada, kojoj se zamjerio svojim djelima na njemačkom jeziku.

U Ladislavcu kod Zlatara ubijen je — na svojem imanju — 24. kolovoza 1933. bivši ministar Mirko Neudorfer, koji je opetovano bio za narodnoga zastupnika izabran kao jedan od prvaka »Hrvatske seljačke stranke«. Općenito se govorilo, da su Neudorfera ubili hrvatski ustaše iz osvete, što je primio ministarstvo u

diktatorskoj vladi, pa se time iznevjerio idealima hrvatskog naroda, kojima je nekada — osobito g. 1919. — požrtvovno i odlučno služio.

Neki su uhode početkom godine 1933. prijavili vlastima, da hrvatski seljaci iz Podravine podržavaju veze s hrvatskim emigrantima u južnoj Ugarskoj, napose na Janka Pusti. Odmah su iz Zagreba poslani u Koprivnicu jedan redarstveni komesar, jedan oružnički pukovnik i dva detektiva, koji su bili poznati radi svoje okrutne ćudi. Njima je dodijeljeno desetak oružnika iz Ludbrega i desetak iz Preloga. Tako je u siječnju g. 1933. uhićeno preko 60 hrvatskih seljaka iz Đelekovca, Koprivnice, Torčeca, Sigetca, Hlebina Gole, Sesveta, Grbaševca, Preloga i još nekih sela. Srpski su oružnici zlostavljali seljake već u njihovim kućama, odakle su ih povezane odveli u zatvore kotarskih oblasti u Ludbregu i u Prelogu. Ovdje su nastavili s mučenjem, te su jadne seljake isprebijali na mrtvo ime. Pri tom su najgore prošli seljaci: Josip Havajić, Franjo Makar, Pavao Turek; Josip Jurašin, Antun Babat, Ignac Zlatar, pa Dretar, Stančin i Petković. Ove su naime oružnici izabrali kao »najopasnije protiv države«. Zato su ih pendrecima i bikovačama nesmiljeno tukli po glavi, te po rukama, nogama i tabanima. Premda bijaše ljuta zima, ipak su oružnici izuli ove seljake, te su ih bose po snijegu vodili do kotarske oblasti u Prelogu. Ovdje su ih ponovno pendrecima tukli po rukama i nogama toli jako, da više nisu bili sposobni ni za kakav rad. Dvojica od njih — Makar i Havajić — bili su tako izmrcvareni, da su izgubili svijest, te bi još iste noći i umrli od rana i ozljeda, da im nije pravodobno priskočio u pomoć liječnik.

Nikola Uzunović je osnovao političku stranku pod imenom »Jugoslavenske radikalno-seljačke demokracije« (skraćeno JRSD). U tu stranku stupiše bivši članovi Radikalne i Demokratske stranke, kojima se priključiše i otpadnici Hrvatske seljačke stranke. Da pokaže jakost jugoslavenske radikalno-seljačke demokracije, oglasio je Uzunović kao njezin predsjednik veliku skupštinu ove stranke u Nišu za dan 23. travnja 1933. Diktatorska je vlada priredila mnogo posebnih vlakova, koji će pristaše JRSD besplatno dovesti u Niš, gdje je na trošak raznih »đispozicijonih fondova« priređena i gozba za svijesne skupštinare.

Srpski su oružnici 20. svibnja 1933. otkrili tobožnju veliku urotu Hrvatske seljačke stranke u Garešnici, a nešto kasnije tako-

đer u Čazimi i u Bjelovaru. Beogradska je vlada odmah odredila, da se pohvataju tobožnji krivci, koje su onda oružnici mučili, da ih tako prisile na bilo kakova priznanja. U Garešnici su lancima vezali najuglednije građane i seljake, koje su prevezli u Zagreb, da ih predađu dru Janku Bedekoviću, specijalisti za takve istrage. Tom su prigodom iz garešničke okolice u Zagreb dopremljeni također čestiti seljački prvaci Tomo Vojković, Miško Račan i Tomo Mađerić, koji su do 6. siječnja 1929. bili narodni zastupnici Hrvatske seljačke stranke..

Hrvatski su đaci u svibnju g. 1933. izvjesili hrvatsku zastavu na sveučilišnu zgradu u Zagrebu. Radi toga je redarstvo opet provalilo u sveučilište, gdje je pohvatalo preko 200 đaka. Svi su ovi hrvatski đaci bili nemilo zlostavljani, da se od njih iznudi stanovito »priznanje«. Najviše je muka pretrpio sveučilištarac Josip Kostelac, koji je prigodom sudbene rasprave (u prosincu g. 1933.) o tome mučenju izvijestio ovako: »Svakoga sam dana poslije 9 sati na večer bio odveden u sobu detektiva broj 41 u redarstvenoj zgradi u Zagrebu. Tu me je dočekalo oko 20 detektiva, koji su bili specijalno određeni za mučenje, a na čelu im je bio zloglasni komesar Drago Jovanović. On me je već prve večeri dočekao riječima: »Vežite ga! Zastor dolje!« Kad je taj nalog bio izvršen, po vikao je prema meni: »Sada priznaj đukelo! I mi smo Srbi pucali na Franju Ferdinanda, pa smo priznali. Znaj, da ja imam vlast, ako hoću, da te ubijem još ove noći!« Pod takvim sam prilikama — nakon najstrašnijih muka, priznao sve, što su htjeli od mene«.

Radi hrvatskih manifestacija na zagrebačkom sveučilištu 27. i 28. rujna 1933. pohvatalo je redarstvo velik broj hrvatskih sveučilišnih đaka. Svi su ovi đaci bili u redarstvenoj zgradi nemilosrdno zlostavljani.

Tečajem godine 1933. nastaviše srpski oružnici i četnici ubijanje hrvatskih rodoljuba. Tako je u zemuničkoj bolnici umro u rujnu hrvatski seljak Ivan Borač od zadobivenih rana, koje mu je oružnik Joco Kostić zadao poslije sv. mise pred crkvom u Rožancima. Na oružničkoj postaji Preko (u Dalmaciji) bio je hrvatski seljak Antun Ivanov 11. ožujka tako zlostavljan, da je i umro od zadobivenih ozljeda. U travnju su oružnici udarcima kundaka ubili hrvatsku seljakinju Ružicu Knežević iz Perušića. Srpski je četnik Rusić iz puške ubio Pavla Perkovića iz sela Perkovići kod Slavonskog Bro-

da. Jednako je na nekoj skupštini kod Broda ubijen seljak Rašić. Srpski su oružnici u dalmatinskom selu Murvici ubili hrvatskoga seljaka Petra Grgića. Na Selskoj cesti u Zagrebu je 1. prosinca 1933. srpski oružnik s 5 revolverskih hitaca ubio poštanskoga činovnika samo zato, što je pjevao hrvatske pjesme.

## PARNICA PROTIV JUCE RUKAVINE I DRUGOVA

Radi pokušaja ustanka na Velebitu pomoću oružja, što ga je neka motorna lađa 28. kolovoza 1932. dovezla u Kusaču Dragu, silno se uzrujala diktatorska vlada u Beogradu. Kad je u noći od 6. na 7. rujna stradala oružnička postaja u Brušanima, odmah su u Liku poslani mnogobrojni oružnici, da uguše spremani ustanak, premda se na Velebitu nalazilo jedva desetak Ustaša. Došlo je samo 14. rujna u šumi kod sela Jadovno do sukoba, u kojemu je poginuo Stjepan Devčić iz Lukovoga Šugarja, koji se pridružio Ustašama. Tamo su oružnici našli 4 ustaške kape sa znakom »U«, 2 revolvera s oznakom »Ustaša«, 6 paklenih strojeva s baterijom, koja nosi oznaku »Ustaša«, 6 pelerina, 5 ručnih bomba, 6 vojničkih torba, 3 metra žice za paljenje eksploziva, 206 metaka za revolvere, nešto odijela i neke druge vojničke potrepštine, a uz to ustaške novine »Grič, »Ustaša« i »Hrvatski Domobran«. Iza toga sukoba Ustaše su napustili Velebit i krenuli prema Zadru, kamo su vjerojatno došli oko 17. rujna 1932.

Oružnici su u Lici pohvatali mnogobrojne Hrvate, koje su okrivili, da su Ustašama podavali hrane i prenašali oružje. Svi su uhićeni Hrvati pretrpjeli nečuvena zlostavljanja. Da izmaknu takvim mukama, pravodobno se iz Gospića u Zadar zakloniše: odvjetnik dr. Andrija Artuković, trgovci Marko Došen i Josip Tomljenović, gimnazijalac Ivan Šarić i trgov. pomoćnik Nikola Orešković. Za ogromnu većinu uhićenih Ličana ispostavilo se, da nisu krivi, te su iza pretrpljenih muka pušteni na slobodu. U Beograd je odvedeno samo 12 Ličana, koji su ondje u Glavnjači bili zatvoreni preko 9 mjeseci.

Istom 29. lipnja 1933. započela je protiv ličkih Hrvata rasprava pred Državnim sudom za zaštitu države, Senatu je predsjedao Ljubomir Arnerić, a vijeće su činili: Dragutin Bubanj,

Stamenković, Hrasnik, Margetić, Vojislav Paljić i dr. Suhec. Optužbu je zastupao dr. Marochino, a optužene su Ličane branili: dr. Marko Lamešić, Ivo Stožir, dr. Žiga Schol, Dobrota Pekota, dr. Rikard Flogel, Miloš Pavlović, dr. Ilija Jakovljević, dr. Tomo Jančiković, dr. Miroslav Vranić, dr. Marko Kožul, dr. Ivo Politeo i dr. Milan Grospić.

Hrvatska javnost je pozorno pratila javnu raspravu, koja je potrajala desetak dana. Presuda je izrečena istom 10. srpnja 1933., a bila je veoma okrutna. Juraj Rukavina osuđen je na kaznu smrti, Leopold Šuper na 20 godina robije, Ivan Abramović, Juro Gazić i Antun Šuper na 15 godina robije, Josip Barić na 12 godina robije, Josip Vukić na 10 godina robije, Ivan Rukavina na 3 godine robije, Dane Babić na 9 mjeseci strogoga zatvora, a Jerko Sudar na »vječitu robiju«. Nedužnima su proglašeni Josip Šuper i Pavao Barić, koji su bez krivnje bili zlostavljeni i tako dugo zatvoreni.

Najveći je patnik bio Juraj Rukavina s nadimkom »Juca«. Njegovo je tijelo bilo uslijed užasnoga zlostavljanja tako izmučeno, da su ga i u sudsku dvoranu morali nositi, jer nije mogao hodati ni stojati. Rukavina je god. 1916. svršio časničku školu, te je kao poručnik sudjelovao u svjetskom ratu. On je poslije g. 1918. bio primljen u jugoslavensku vojsku, ali je već g. 1923. bio umirovljen, te se u Klancu kod Pazarišta bavio poljodjelstvom. Rukavinu je državni sud proglasio krivim za ove čine:

1. Rukavina, koji je prije pripadao Hrvatskoj seljačkoj stranci, stupio je na proljeće g. 1932. u Gospiću u revolucionarno udruženje »Ustaša«, kojemu je sjedište u inozemstvu, te ima za cilj. da »oružanim ustankom izvjestan dio teritorija kraljevine Jugoslavije izdvoji iz države kao samostalnu Hrvatsku«. Rukavina je među Ustaše stupio po nagovoru dra Andrije Artukovića, Josipa Tomljenovića i Nikole Oreškovića.

2. U društvu s Ivanom Štimcom postavio je Rukavina u noći od 6. na 7. lipnja 1932. pakleni stroj na podnožje spomenika, koji je u Otočcu podignut kralju Petru u tamošnjem šetalištu. Rukavina je taj pakleni stroj dobio od Josipa Tomljenovića i Nikole Oreškovića. Ipak nije taj stroj eksplodirao.

3. Na brdu Karauli (kod sela Lički Novi) preuzeo je Rukavina torbu punu municije, koja bijaše određena za naoružanje Ustaša, pa je to prenio i predao trgovcu Josipu Tomljenoviću u Gospiću.

4. Posredovanjem Ivana Rukavine, Ivana Štimca i drugih svojih pomoćnika sakupljao je Rukavina koncem kolovoza god. 1932. u Pazarištu, Klancu i Perušiću ljude za potajni prijenos oružja, municije i ustaških novina »Grič«, »Ustaša« i »Vjesnik hrvatskih revolucijonaraca«, što se iz Zadra prenosilo u Devčić Dragu i u Devčić Stanove na moru ispod planine Velebita. Odavle je Rukavina zajedno s Tomljenovićem, Oreškovićem i s uniformiranim ustašama sav taj materijal preko Velebita prenio u sela Rizvanušu i Lužine, odakle je to dalje razdijelio pojedincima, da se naoružaju. Jedan dio oružja i municije dao je Rukavina prenijeti u Klanac, gdje je to sakrio u svojoj kući, a nešto je predao. Ivanu Rukavini i Ivanu Štimcu, da to razdijele hrvatskim seljacima.

5. Rukavina je početkom rujna 1932. u svojoj kući sakrio također onu bombu i 4 revolvera, koje mu je donio i ostavio Josip Tomljenović prigodom svojega bijega iz države.

Hrvatski se narod zgrozio, kad je doznao za okrutnu osudu državnoga suda u Beogradu. Mnogobrojni se ugledni Hrvati obratiše na kralja Aleksandra s molbom, da Juci Rukavini poštedi život. Kralj je od svojih pouzdanika dobio obavijest, da će Juco Rukavina i onako naskoro umrijeti, jer ne će moći preboljeti pretrpljene muke i zadobivene ozljede. Zato je kralj njegovu smrtnu kaznu pretvorio u »vječitu robiju«. Amnestijom kr. mjesnika pretvorena je Juci Rukavini i Jerku Sudaru iza kraljeve smrti »vječna« robija u 20 godišnju robiju.

## ZAPOSTAVLJANJE HRVATSKIH ZEMALJA

Za vrijeme diktature običavala je beogradska vlada s pojedinim stranim tvrtkama sklapati ugovore za gradnju željeznica. Spomenute su tvrtke tražile pretjerane cijene, koje su i polučile

uz potajni uvjet, da dotični ministri dobiju visoku proviziju. Time se dakako oštećivala država, ali nijedne novine nisu smjele iznositi ovakve afere, jer cenzura nije dozvoljavala nikakvu kritiku vladinih djela. Ipak se našao čovjek, koji je u Narodnoj skupštini raskrinkao takav štetonosan rad. To bijaše bivši ministar saobraćaja Andra Stanić, koji je g. 1934. javno ustvrdio, da je tadašnji ministar saobraćaja lošim ugovorima oštetio državu za preko 800 milijuna dinara. Narodna je skupština izabrala anketno povjerenstvo, koje je ustanovilo, da će ugovor sa tvrtkom Batignol prouzročiti štetu od 495 milijuna dinara. Radi ove je afere morao odstupiti tadašnji ministar saobraćaja, kojega je naslijedio dr. Mehmed Spaho, da revidira spomenuti ugovor i zaista je Spahu uspjelo, da revizijom ugovora sa tvrtkom Batignol spasi za državu 380 milijuna, — dakle 77 postotaka od ukupne štete, — kako se dr. Spaho javno pohvalio g. 1936. u Narodnoj skupštini prigodom rasprave o proračunu.

Poznata je činjenica, da glasoviti hercegovačko-dalmatinski duhan sade gotovo sami Hrvati. Radi toga je uprava monopola u vrijeme najstrašnije diktature zapostavljala taj duhan, da time ošteti tamošnje Hrvate. Ovu protuhrvatsku monopolsku politiku jasno prikazuju službeni podatci za taj hercegovačko-dalmatinski duhan.

Godine 1930. odobrena je sadnja 227 milijuna strukova, te je otkupljeno 7.7 milijuna kilograma duhana, plaćenih po 16.4 dinara, što je sadiocima donijelo 126 milijuna dinara. Godt 1931. odobreno je 246 mil. strukova, a otkupljeno je 4.9 mil. kilogr. duhana po 12.55 dinara, što je sadiocima donijelo 61 milijun dinara. God. 1932. je odobreno 200 milijuna strukova, a otkupljeno 4.1 milijun kg. duhana po 9.86 dinara, što je sadiocima donijelo 41 mil. dinara. Godine 1933. je odobrena sadnja 89 milijuna strukova, a otkupljeno 1.9 milijuna kg duhana po 6.27 dinara, što je sadiocila donijelo 12 milijuna dinara. Godine 1934. je odobrena sadnja 62 milijuna strukova, a otkupljeno 1.9 milijuna kg duhana po 5.41 dinar, što je sadiocima donijelo 10 milijuna dinara. Prema tomu su sadioci duhana u Hercegovini i Dalmaciji svojim prihodom u razdoblju od 5 godina pali s i 126 na samih 10 milijuna dinara. Tako su tamošnji Hrvati bili materijalno upropašteni politikom monopolske uprave.

Ministarstvo građevina je g. 1934. objavilo »Statistiku izvršenih tehničkih radova za godine 1925. do 1934.« Iz ovih službenih podataka doznajemo, da je država tečajem spomenutih 10 godina izradila 1004 kilometara novih cesta, od toga 499 kilometara u Srbiji, 178 u Dalmaciji, 117 u Bosni i Hercegovini, J05 u Crnoj Gori, 67 u Vojvodini, 25 u Sloveniji, a jedva 13 kilometara u Hrvatskoj i Slavoniji. Prema tomu je Srbija dobila 49.7 postotaka, a Hrvatska i Slavonija samo 1.3 postotka novih cesta.

Na tehničke je radove u razdoblju od g. 1925. do god. 1934. izdala država 2771 milijun dinara. Od toga je potrošeno u Srbiji 1753 milijuna, u Bosni i Hercegovini 278, u Hrvatskoj i Slavoniji 250, u Crnoj Gori 169, u Vojvodini 111, u Sloveniji 108, a u Dalmaciji 102 milijuna dinara. Prema tomu je država na Srbiju potrošila 63.3 postotka, a na Hrvatsku i Slavoniju samo 9 postotaka svih izdataka za tehničke radove.

Naravno da 250 milijuna dinara nije bilo dovoljno za tehničke radove u Hrvatskoj i Slavoniji. Zato su naše samouprave (poimence: banovina, oblasti, općine i vodne zadruge) potrošile za tehničke radnje 211 milijuna dinara, dok su samouprave u Srbiji za istu svrhu dale 469 milijuna. Prema tomu je država na svakih 100 samoupravnih dinara izdala za tehničke radove u Srbiji 373, a u Hrvatskoj i Slavoniji samo 118 državnih dinara. Vidi se dakle, da je država svoja novčana sredstva razmjerno mnogo više trošila u Srbiji, nego li u Hrvatskoj i Slavoniji, gdje je terete javnih radova sve više prebacivala na samouprave.

Tečajem spomenutih 10 godina podigla je država 800 javnih zgrada, od toga 582 u Srbiji, 80 u Hrvatskoj i Slavoniji, 47 u Bosni i Hercegovini, 27 u Crnoj Gori, 27 u Dalmaciji, 21 u Sloveniji, a 16 u Vojvodini. Srbija je dakle stekla 72.8 postotaka, a Hrvatska i Slavonija samo 10 postotaka svih novih državnih zgrada.

U razdoblju od g. 1925. do g. 1934. izgrađeno je na trošak države 457 mostova, i to 255 u Srbiji, 75 u Bosni i Hercegovini, 47 u Crnoj Gori, 39 u Hrvatskoj i Slavoniji, 19 u Dalmaciji, 15 u Sloveniji, a 7 u Vojvodini. Prema tomu je Srbija dobila 55.8 postotaka, a Hrvatska i Slavonija samo 8.5 postotaka svih državnih

mostova.

## PARNICA PROTIV FRANJE ZRINSKOGA I DRUGOVA

U Beogradu je 13. ožujka 1934. započela javna rasprava pred Državnim sudom za zaštitu države. Senatu je predsjedao Vaso Petrović, a vijeće su činili: Dragutin Bubanj, Milorad Kurtović, dr. A. Greben, Vladimir Margetić, dr. Ličar i Miodrag Filipović. Optužbu je zastupao dr. Marochino.

Optuženi su Franjo Zrinski, Tomo Kelemen i Stjepan Pižeta, mladi hrvatski seljaci iz Gornjega Ladanja kod Varaždina, da su god. 1933. stupili u organizaciju zvanu »Ustaša«, kojoj je sjedište u inozemstvu, a ima za cilj »izdvojenje jednog dijela kraljevine Jugoslavije iz cjeline«, pa da su tako postali članovima »udruženja, koje ima za svrhu: propagandu terorizma i nezakonito prigrabljivanje vlasti.«

Optužnica kaže, da su sva trojica u rujnu g. 1933. po noći u nekom čamcu prevezli iz Madžarske u Gornje Ladanje revolvere, bombe i paklene strojeve. Tako su prikupili oružje i eksploziv, da uzmognu vršiti razne atentate. Zrinski i Pižeta su 10. kolovoza 1933. po noći porazbacali u selu Voći novine »Grič«, »Ustaša«, »Nezavisna hrvatska država« i »Vjesnik hrvatskih revolucijonaraca«, premda su znali, da se njihovom sadržinom namjerava ugroziti javni mir, te u opasnost dovesti javni poredak. Isto je 17. kolovoza po noći činio Franjo Zrinski u Petrijancu i u Novoj Vesi.

Zrinski je s Josipom Krobotom, koji je kasnije izgubio život, došao 24. kolovoza 1933. u Zlatar, gdje je stajao na straži pred kućom bivšega ministra Mirka Neudorfera, dok je Krobot ušao u dvorište. Ondje je Krobot iz revolvera ispalio 3 hitca prema Neudorferu, kojega su 2 metka pogodila u prsa, te mu probila pluća i plućnu žilu kucavicu, što je prouzročilo njegovu smrt uslijed krvarenja.

U noći od 29. rujna 1933. pošao je Zrinski s Josipom Krobotom u Rajhenburg, gdje je Krobot postavio 2 paklena stroja pod

tračnice nedaleko željezničke postaje s namjerom, da ondje eksplodiraju pod kotačima vlaka, što se ipak slučajno nije dogodilo. U noći od 6. listopada 1933. došao je Franjo Zrinski s Josipom Krobotom do željezničke postaje u Zaprešiću. Dok je Zrinski opet čuvao stražu, dotle je Krobot pod tračnice podmetnuo 2 paklena stroja, koji su i eksplodirali, kad je naišao teretni vlak, na kojemu su oštećeni vagoni i lokomotiva.

Kelemen, Zrinski i Pižeta se iza 6. listopada 1933. dogovoriše, da će jedan pakleni stroj postaviti u vlak, koji će iz Varaždina voziti u Zagreb, drugi će stroj postaviti kod magazina na varaždinskom kolodvoru, treći pod kraljev spomenik u Varaždinu, a četvrti u oružničkoj vojarni u Varaždinu. Za tako zasnovane atentate udešavali su Krobot, Zrinski i Kelemen paklene strojeve 11. listopada 1933. u Krobotovoj kući, gdje je uslijed neopreznog baratanja nastala eksplozija, te je Krobot i poginuo. Tako nije došlo do izvršenja spomenute namjere. To je navodno bilo poznato Marku Krobotu i Miji Kelemenu.

Optužene su Ustaše na sudu branili dr. Živko Bertić, dr. Milan Kostić, Josip Alkalaj i dr. Marko Demoja. Rasprava je potrajala do 18. ožujka, a 21. ožujka 1933. je izrečena presuda. Franjo Zrinski i Stjepan Pižeta osuđeni su na smrt, Tomo Kelemen na vječitu robiju, Mijo Kelemen na jednu godinu strogoga zatvora, a Marko Krobot na 5 mjeseci strogog zatvora.

## PARNICA PROTIV BEGOVIĆA, OREBA I PODGORELCA

Jedva je 18. ožujka 1934. dovršena javna rasprava protiv Franje Zrinskoga i drugova, već je sutradan pred Državnim sudom za zaštitu države u Beogradu započela javna rasprava protiv hrvatskih ustaša Josipa Begovića, Petra Oreba i Antuna Podgorelca. Senatu je predsjedao dr. Ljubomir Arnerić, a vijeće su činili: Dragutin Bubanj, Vukajlović, Baljić, Gradnik, Vičar i Vladimir Margetić. Javnu je optužbu zastupao dr. Đerman Đadrov.

Josip Begović bijaše slušatelj šumarstva u Zagrebu, Antun Podgorelec zidarski pomoćnik, a Petar Oreb radnik. Begović i Podgorelec bijahu rođeni u Suhom Polju kod Virovitice, a Oreb

u Veloj Luci na otoku Korčuli. Javna je rasprava potrajala do 25. ožujka, a presuda je izrečena 28. ožujka 1934. Državni je sud svu trojicu osudio na kazan smrti, koja se ima izvršiti vješanjem, i to tako, da prvi bude obješen Podgorelec, drugi Begović, a treći Oreb.

Petar Oreb je proglašen »krivim, što je u drugoj polovici g. 1933. postao članom udruženja Ustaša, čije je sjedište u inozemstvu, premda je znao, da to udruženje ima za cilj, da terorističkim djelima ugrozi u našoj državi javni mir i u opasnost dovede javni poredak radi izdvajanja jednog dijela teritorija kraljevine Jugoslavije iz cjeline kao samostalne države«; zatim što je 11. prosinca 1933. došao iz Italije u Zagreb, te se 16. prosinca — naoružan s bombama, revolverima i nožem — postavio na Jelačićevom trgu u špalir s namjerom, da bacanjem bombe liši života kralja Aleksandra, koji se onuda vozio u otvorenom samovozu; napokon zato, što je 17. prosinca 1933. u 7 sati u jutro opalio više revolverski metaka na redarstvene agente Nikolu Čurćića i Kostu Lekića, koji su došli u njegov stan (u Štosovoj ulici broj 4), da izvrše premetačinu, pa da uhite Oreba i njegove drugove. Tom je prigodom Čurčić izgubio život, a Košta Lekić je zadobio tešku ranu.

Josip Begović je proglašen krivim, što je g. 1933. postao i do svojeg uhićenja ostao članom udruženja Ustaša; zatim što je »Petra Oreba doveo 16. prosinca godine 1933. u špalir na Jelačićevom trgu, gdje je stajao tik Oreba, držeći u vis skije, koje su bile Orebu znak za pravac bijega poslije izvršenog atentata«, napokon zato, što je »Oreba podstrekavao, da baci bombu na Markovom trgu« 16. prosinca na večer, ili da u jutro 17. prosinca izvrši atentat na kralja Aleksandra, kada će doći u zagrebačku stolnu crkvu na »blagodarenje«.

Antun Podgorelec je proglašen krivim, što je on nagovarao Petra Oreba, da pođe pred stolnu crkvu, pa da ondje baci bombu na kralja Aleksandra, kada će se dovesti na »blagodarenje«. Podgorelca i Begovića je unesrećio Petar Oreb, koji ih je odao, kada su ga mučili kod zagrebačkoga redarstva.

Protiv osude državnoga suda nije se moglo prizvati na više sudište, kako se prizivalo protiv osude sudbenoga stola. Tako je

i osuda od 28. ožujka 1934. odmah postala izvršna, samo je kralj mogao smrtnu kaznu zamijeniti kojom drugom kaznom. Kralj je pomilovao Podgorelca, pretvorivši mu smrtnu kaznu u doživotnu robiju. Naprotiv je kralj odbio pomilovanje Petra Oreba i Josipa Begovića, koje su u Beogradu objesili 12. svibnja 1934.

## KRITIKA DIKTATORSKOG REŽIMA 21. OŽUJKA 1934.

U Senatu kraljevine Jugoslavije održao je 21. ožujka 1934. senator i bivši ministar dr. Benjamin Superina govor, u kojemu je oštro kritizirao diktatorski režim. On je među ostalim rekao i ovo:

»Kada bi iz groba ustao biskup Strossmayer i vidio, kako li se sprovodi njegova jugoslavenska misao, gorko bi se pokajao, što je uopće ikada govorio i pisao o jugoslavenstvu, te bi požalio, što nije osnovao Hrvatsku akademiju znanosti i umjetnosti. U školama se posve zanemaruje učenje hrvatske povijesti, kako bi naša djeca zaboravila, da su Hrvati i da imaju lijepu prošlost. Sva ta djeca moraju biti samo Jugoslaveni, dok srpska djeca smiju biti samo Srbi, te njihovim učiteljima i ne pada na um, da ih upućuju u jugoslavenstvo.

U državnu službu uzimaju se u prvom redu Srbi, a samo mrvice ostaju Hrvatima. Poznata je činjenica, da se u pomorsku vojnu akademiju u Gružu prima najmanji postotak hrvatskih mladića, premda su Hrvati u Primorju i Dalmaciji rođeni pomorci. Ovdje u Beogradu imamo željezničarsku školu, u koju se godišnje upisuje oko 120 mladića, ali među njima nema ni 10 Hrvata. Dok sam bio ministar pošta i brzojava, osnovao sam u Zagrebu poštansku školu, kakva je već postojala u Beogradu. Moj nasljednik na ministarskoj stolici odmah je zagrebačku školu ukinuo.

U Bosni nema niti jednoga sreskoga načelnika Hrvata. U Dubrovniku — osim kod sudova — nema Hrvata na čelu ureda, a i podređeni su činovnici u ogromnoj većini Srbi. Učiteljska škola u Dubrovniku ima oko 200 đaka, od kojih je samo 30 Srba, ali profesori su isključivo sami Srbi, jer su hrvatski profesori premješteni ili reducirani.

Lako je reći da nema hrvatskog pitanja. Ali mi znamo, da je radi nezadovoljnih Hrvata povećan broj oružnika za 4000 ljudi. Znamo, da su hrvatska sela blokirana oružnicima. Znamo, da hrvatskim selima krstare nebrojeni režimski pouzdanici i doušnici. Zatvori i kazneni zavodi puni su Hrvata radi političkih stvari. Malo ima u godini dana, a da ne bude ma koji Hrvat radi političkog držanja uhićen te od policije i žandarmerije na muke stavljan. Znamo za sve one strahote, koje su u Dalmaciji počinjene nad hrvatskim seljacima, ribarima i pomorcima, koji su — većinom nevini — bili zatvoreni, vezani, okovani i zlostavljeni. Znamo za tolike osude na temelju zakona o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi. Znamo za sve nepravde i za sva poniženja, koja Hrvati trpe u vlastitoj narodnoj državi. Ali Hrvati ne će biti građani drugoga reda. Oni ne će da budu vrijeđani njihovi osjećaji i njihova prava, pa da se njihova kulturna društva rasturuju, kako su to nekada Madžari radili sa slovačkim, rumunjskim i srpskim društvima«.

## PROCVAT BEOGRADA NA RAČUN CIJELE DRŽAVE

Diktatorska je vlada nastojala, da na račun cijele države podigne Beograd na stupanj velegrada. Zato je ministarstvo građevina u 10 godina (1925. — 1934.) na trošak cijele države gradilo u Beogradu tolike javne zgrade, da je na njihovu izgradnju potrošilo 1135 milijuna dinara. Istodobno je ratno ministarstvo utrošilo 1100 milijuna dinara za vojne građevine u Beogradu; ono je ondje podiglo i velike palače za ratno ministarstvo i za glavni štab srpske vojske. Ministarstvo je prosvjete potrošilo oko 70 milijuna dinara za gradnju srednjih škola u Beogradu, gdje su podignute također nove zgrade za sveučilište i za tehniku.

Troškom od 75 milijuna dinara sagrađena je u Beogradu golema palača za ministarstvo saobraćaja. Nove su palače podignute također za predsjedništvo ministarskoga savjeta, te za 6 drugih ministarstava (financija, trgovine, građevina, unutarnjih posala, socijalne politike i narodnoga zdravlja, te šuma i ruda). Među najveće zgrade u Beogradu spada palača, u kojoj se nastanio srpski patrijarha. Dok su katolici morali sami podizati

stanove za svoje crkvene dostojanstvenike, dotle je beogradska patrijaršija građena na trošak cijele države, dakle također novcem katolika i muslimana. Troškom od 30 milijuna dinara podignuta je u Beogradu palača Privilegovane agrarne banke. Još je više stajala gradnja goleme zgrade, u kojoj se smjestilo ravnateljstvo pošta i brzojava..

Da Beograd što prije dobije izgled velegrada, potrošila je država oko jedne milijarde dinara za takve investicije, koje nisu bile neophodno potrebite. Tako je 180 milijuna dinara izdano za gradnju i ukrasivanje velikoga kolnoga mosta preko rijeke Save, da se tako Zemun spoji s Beogradom. Jednaki je razlog vodio beogradsku vladu, kad je 500 milijuna dinara potrošila za spajanje Beograda s Pančevom, gradeći golemi most preko Dunava i željezničku prugu od Pančeva do Beograda. Kako se pak između Beograda i Pančeva nalazi nepregledna močvara, potrošila je država 280 milijuna dinara za isušenje toga »Pančevačkog rita«.

## HRVATSKI MUČENICI GOD. 1934.

Ministar-predsjednik dr. Milan Srškić podnio je u siječnju g. 1934. ostavku svoje vlade. Nato je kralj Nikoli Uzunoviću povjerio sastav vlade, iz koje su ispali ministri: Pavao Matica, dr. Milan Srškić i dr. Radenko Stanković. Nova je vlada nastavila progone hrvatskih rodoljuba, kako su to činile prijašnje diktatorske vlade Petra Živkovića, dra Voje Marinkovića i dra Milana Srškića.

Srpski su oružnici i četnici ubijali hrvatske rodoljube također tečajem godine 1934, Tako su 11. siječnja u Međimurju — na putu kod sela Kakanj blizu Mure — ubili u 2 sata po noći seljaka Ivana Vargu iz Dubrave. Iste su noći ovi isti oružnici na cesti ubili još jednoga seljaka, kojega su tako izmrcvarili, da se nije mogao ustanoviti njegov identitet. U noći od 20. na 21. travnja ubili su oružnici dva hrvatska seljaka kod sela Lanusa na talijanskoj granici. Oružnici su Ivana Šarića iz Zemunika u zatvoru tako mučili, da je od posljedica toga mučenja i umro u zemuničkoj bolnici. Četnici su 1. kolovoza u selu Otočkom kod Bosanskoga Broda ubili hrvatskoga seljaka Ivana Kovačevića. Tri su četnika napali i ranili musliman-

skoga Hrvata Huseina Bulića; on je poslije toga bio zatvoren u Sarajevu, gdje je i umro za vrijeme mučenja u noći od 18. na 19. kolovoza. Srpski su četnici u kolovozu g. 1933. u dalmatinskom selu Sukošanu ubili hrvatskoga seljaka Augustina Franića.

Srpski su četnici u kolovozu g. 1934. u selu Horgaču ubili Josipa Sabova, hrvatskoga rodoljuba iz Bačke. Istoga su mjeseca braća Jovan, Slavko, Milan i Nikola Đuričić napali hrvatskog seljaka Valentina Rosulju, kojega su tako zlostavljali, da je umro od zadobivenih rana. U mjesecu rujnu g. 1934. je na Sušaku u zatvoru bio hrvatski radnik Ivan Lučić tako nečovječno mučen, da je i umro za vrijeme mučenja. Jednaka je smrt zadesila Dragutina Erčeca, hrvatskoga rodoljuba iz Valpova, koji je 23. listopada 1934. umro uslijed posljedica mučenja i policijskih progona. Kod Vrpolja u Slavoniji ubijen je 30. ožujka 1934. iz zasjede hrvatski seljak Mato Keselić.

Sudbeni je stol u Zagrebu 11. rujna 1934. održao glavnu raspravu protiv dra Ivana Pernara, te protiv Raspora, Štimčeve i 2 brata Horvata radi širenja nekih letaka, u kojima se nepovoljno prikazuje djelovanje diktatorske vlade u Beogradu. Svi su proglašeni krivima, pa je dr. Pernar osuđen na 30 mjeseci, a ostali na 10 do 24 mjeseca strogoga zatvora.

Istodobno se pred sudbenim stolom u Bjelovaru vodila rasprava protiv uglednoga seljaka Ivana Kraljića, koji je do 6. siječnja 1929. bio narodni zastupnik Hrvatske seljačke stranke, a prije toga i koprivnički gradonačelnik. Kraljić i jošte 7 osoba bijahu optuženi radi primanja ili prenašanja oružja i municije iz Janka puste u Madžarskoj. Oni su navodno oružje i municiju pohranjivali u tu svrhu, da im posluži prigodom ustanka, koji se u Podravini spremao za oslobođenje Hrvatske od srbijanske vlasti. Sud je 20. rujna 1934. izrekao presudu, kojom se Ivan Kraljić osuđuje na 8 godina robije zato, što je znao za spremanje oružja i municije, a ipak je propustio to prijaviti vlastima. Od drugih seljaka osuđen je Stjepan Sever na 12 godina robije, Stjepan Prvčić na 8, Blaž Badaleć na 6, Ivan Glavak na 3, a Ivan Ostriž i Ivan Horvatinović na 2 godine. Osuđene su i dvije žene, poimence: Marija Glavak na 3, a Marija Badalec na 1 godinu robije.

Iste su godine 1934. okrutno osuđeni još mnogi hrvatski seljaci, jer da su pucali na oružnike i na pogranične vojnike. Tako su iz Đelekovca na doživotnu robiju odnosno na 15 godina osuđeni: Pavlić, Petak, Sabol i tri Vuljaka, iz Grbaševca Vutuc i Šijak, iz Novačke Gole Janko Varga, a iz Gole: Suboticanec, Novak, Posezi i Horvatinović.

Pred sudbenim stolom u Gospiću održana je sredinom mjeseca ožujka 1934. javna rasprava protiv 18 hrvatskih rodoljuba iz Like. Njih je državni odvjetnik optužio, da su širili letke, u kojima se vršila promičba, da se u Lici stvori težnja za promjenom dotadašnjeg državnog uređenja i političkog poretka u Jugoslaviji, pa da nastane raspoloženje za stvaranje samostalne hrvatske države. Optuženi su: dr. Fran Binički, župnik iz Ličkog Osika, zatim trgovac Ante Vlajnić iz Perušića, trgovac Nikola Kolačević iz Gospića, umirovljeni kapetan Ivica Murković iz Gospića, šumar ing. Milan Rosandić iz Vinkovaca, trgovac Mile Butković iz Perušića, župnik Nikola Polić iz Gospića, pravnik Nikola Murković iz Gospića, đak Marko Smolčić iz Karlobaga, Martin Došen iz Ličkog Osika, Mate Zalović iz Vukšića, te Nada Kolačević, Mate Brkljačić, Nikola Matijević, Ante Brkljačić, Josip Matijević, Ivan Stilinović i Andrija Brkljačić iz Gospića.

Većina ovih rodoljuba hrvatskih provela je gotovo 3 mjeseca u istražnom zatvoru. Prije toga pak mučili su ih oružnici u Gospiću upravo nečovječno tako, da su neki Ličani i oboljeli od toga zlostavljanja. Prigodom javne rasprave na sudu branili su ih: dr. Janković i dr. Stilinović iz Zagreba, pa dr. Pavelić i dr. Brujić iz Gospića. Presuda je izrečena 29. ožujka 1934. Nikola Murković je osuđen na 2 godine strogoga zatvora, Ante Vlajnić na 20 mjeseci, Martin Došen na 12 mjeseci, dr. Fran Binički i Milan Butković na 10 mjeseci, Mate Zolović i Nikola Kovačević na 8 mjeseci, Nikola Polić i Nada Kolačević na 6 mjeseci, Mate Brkljačić, Nikola Matijević, Ante Brkljačić, Josip Matijević i Andrija Brkljačić na 5 mjeseci, a Ivan Stilinović na 4 mjeseca. Ing. Milan Rosandić je riješen od krivnje, a malodobni je đak Marko Smolčić upućen u zavod za popravak.

## DJELOVANJE HRVATSKIH USTAŠA GODINE 1934.

Jugoslavenski je Sokol po želji diktatorske vlasti iz Beograda odlučio, da će u Zagrebu 5. i 6. kolovoza 1934. održati veliki sokolski slet. U tu je svrhu na uglu Maksimirske ceste i ulice zvane Svetice podignut ogroman »stadion«, u kojemu će se održati vježbe Jugoslavenskih Sokola. Govorilo se, da je potrošeno 4 milijuna dinara za goleme količine drva, kojim su građene tribine za gledaoce sokolskih vježba. Navodno je i sam kralj Aleksandar obećao, da će doći u Zagreb na sokolski slet.

Zagrebački su rodoljubi škripali zubima od jada, što ne mogu spriječiti priprave za sokolski slet. Diktatorski je režim bio tako moćan, da je uspio provesti svoju namjeru. Ipak nije taj sokolski slet uspio onako, kako ga je zamišljala, beogradska vlada. Uspjeh su pokvarili hrvatski ustaše svojim paklenim strojevima.

Prvi je pakleni stroj prasnuo 4. kolovoza 1934. prije podne u palači sudbenoga stola na Zrinskom trgu. Tamo je silan prasak proizveo paniku, jer je zgrada bila puna sudaca, odvjetnika, činovnika i stranaka. Naskoro je slijedio prasak drugoga paklenoga stroja, što je paniku još povećalo. Kada je pak odjeknuo i treći tutanj, ispraznila se sudb. palača, iz koje su svi ljudi pojurili na Zrinski trg. Redarstvo je dozvalo vatrogasce, koji su odmah počeli gasiti vatru, proizvedenu paklenim strojevima.

Jugosokoli se uplašiše za svoj stadion; zato je odmah onamo odaslan oveći broj stražara, da čuvaju tribine. Ipak se općenito u Zagrebu letačima proširila vijest, da će hrvatski ustaše prigodom sokolskoga sleta postaviti paklene strojeve pod tribine u stadionu. To je urodilo takvim strahom, da su tribine bile 5. i 6. kolovoza djelomice prazne. Mnogi odvisni Zagrepčani, naročito činovnici, našli su u strahu pred paklenim strojevima razlog, da izostanu od polaska na sokolski slet, koji je uslijed toga financijalno posve »skrahirao«. Redarstvo je doduše spriječilo postavljanje paklenih strojeva u stadionu; ali je zato pakleni stroj 5. kolovoza prasnuo u samoj zgradi zagrebačkoga redarstva, a sutradan i na kolodvoru zagrebačkom.

Ustaše su uspjeli, da prigodom toga propaloga sokolskoga sleta upotrebom paklenih strojeva upozore sve strance na veliko nezadovoljstvo, koje vlada u Zagrebu radi beogradske diktature. O tomu su pisale također inozemne — naročito njemačke, talijanske, engleske i francuske — novine, koje su u Zagreb poslale svoje suradnike, da izvijeste o sokolskom sletu.

Hrvatski su ustaše tečajem godine 1934. izveli nekoliko eksplozija paklenim strojevima, da time dadu odraz nezadovoljstva hrvatskog naroda s beogradskom diktaturom. Tako je početkom g. 1934. eksplodirao pakleni stroj kod Brezica u vlaku, koji je dolazio iz Beča prema Zagrebu. Radi toga je u siječnju god. 1934. došlo do brojnih uhićenja u Zagrebu, te u zagrebačkoj okolici i u Hrvatskom Zagorju. Tom su prigodom srpski oružnici i zagrebački stražari u zatvorima na zvjerski način izmučili mnogo hrvatskih seljaka i radnika, da od njih iznude potrebna priznanja.

Kad je kasnije eksplodirao pakleni stroj na zagrebačkom kolodvoru, redarstvo je uhitilo oko stotinu ljudi, među kojima je bilo i mnogo sveučilištaraca. Sad su opet poznati krvoloci na zagrebačkom redarstvu ljuto zlostavljali 20 zatvorenih rodoljuba hrvatskih. Odgovor je hrvatskih ustaša uslijedio 12. travnja 1934., kad je pakleni stroj eksplodirao u samoj zgradi zagrebačkog redarstva. Opet je redarstvo zatvaralo poznate mu već hrvatske mladiće, čije su adrese bile označene u kartoteki zagrebačkog redarstva. Uhićeno je preko 100 osoba, od kojih su mnoge bile na zvjerski način mučene. Na zagrebačkom je kolodvoru 5. lipnja 1934. oko podneva eksplodirala bomba u vagonu beogradskoga brzovlaka.

Početkom travnja g. 1934. ustadoše hrvatski seljaci u Sv. Križu Začretju kod Krapine protiv nasilja tamošnjih oružnika. Tako je u Hrvatskom Zagorju došlo do ljutih progona. Oružnici su pozatvarali mnogobrojne seljake, od kojih je preko 50 bilo u zatvorima izmrcvareno.
Kralj se Aleksandar početkom listopada g. 1934. spremao na put u Francusku. Mjesto željeznicom putovao je iz južne Dalmacije ratnom lađom, koja se 9. listopada iskrcala u Marselju, gdje ga je dočekao francuski, ministar vanjskih posala Barthou.

Dok su se oni vozili samovozom kroz špalir znatiželjnika, skočio je na samovoz atentator, koji je pucao, te je ubio kralja Aleksandra i ministra Barthoua. Prisutni su redarstvenici ubili atentatora, koji je na ruci imao tetoviranu oznaku UMRO, što znači, da je bio član »Ujedinjene makedonske revolucijonarne organizacije.« Službeno se ustanovilo, da se atentator zove Vlajla Georgijev s nadimkom »Černozemski«, pa da je on hrvatske ustaše na Janka Pusti u južnoj Madžarskoj vježbao u baratanju s eksplozivima.

## IZBORI ZA NARODNU SKUPŠTINU 5. SVIBNJA 1935.

Čim je Bogoljub Jeftić 21. prosinca 1934. sastavio svoju vladu, odmah je primijetio, da će mu u Narodnoj skupštini poteškoće zadavati Nikola Uzunović sa svojom »Jugoslavenskom nacijonalnom strankom«, kojoj je pripadala ogromna većina narodnih zastupnika. Premda je ovim zastupnicima mandat trajao do 8. studenoga 1935., ipak je Jeftić sklonuo kraljevske namjesnike, da 6. veljače 1935. raspuste Narodnu skupštinu, pa da odrede nove izbore narodnih zastupnika za dan 5. svibnja 1935. Jeftić se nadao, da će kod tih izboraproturati svoje ljude, s kojima će onda stvoriti novu političku stranku, pa će tako postati neodvisan od Uzunovićeve JNS.

Po ispravljenom izbornom zakonu mogla je zemaljsku listu postaviti takova grupa, koja može po 30 potpisa izbornika dobiti barem u polovici upravnih kotara s teritorija od barem 6 banovina. Svaka pak zemaljska lista mora za svaki kotar u čitavoj državi imenovati svojega kandidata i njegova zamjenika. Takva grupa sudjeluje kod diobe mandata samo onda, ako je za njezine kandidate u cijeloj državi glasovalo barem 50.000 izbornika.

Lako je bilo Jeftiću pomoću upravnog aparata postaviti takvu zemaljsku listu, a još lakše je našao ljude, koji će na toj listi kandidirati, jer su mnogi čeznuli za dnevnicama, što ih dobivaju narodni zastupnici. Mnogo je teže bilo opoziciji udovoljiti svim uvjetima, koje treba ispuniti, da se uzmogne postaviti zemaljska lista. Tako na pr. bivša Slovenska ljudska stranka nije mogla ni pomisliti na postavljanje svoje liste, jer je svoje pristaše imala samo u Dravskoj

banovini. U povoljnijem se položaju nalazila bivša Hrvatska seljačka stranka, koja bijaše raširena u 7 banovina (Savska, Primorska, Vrbaska, Drinska, Zetska, Dunavska i Dravska).

Ipak nije niti dr. Maček bio siguran, da bi u 6 banovina mogao baš u polovici svih kotara naći po 30 izbornika, koji će potpisati njegovu zemaljsku listu. Zato je rado primio ponudu Ljube Davidovića, Joce Jovanovića i dra Mehmeda Spahe, da s njima postavi zajedničku listu, na kojoj će uz Hrvatsku seljačku stranku kandidirati muslimanski Hrvati te pristaše demokrata i zemljoradnika. Uz zemaljske liste, kojima su nosioci bili dr. Vladko Maček i Bogoljub Jeftić, postavljene su pravodobno još dvije zemaljske liste, koje su nosili bivši ministri Boža Maksimović i Dimitrije Ljotić.

Kao što kod prijašnjih izbora, tako je beogradska vlada i 5. svibnja 1935. upotrijebila poznate izborne metode: teror, demoralizaciju, korupciju i krivotvorenje. S time je znatno uspjela u srpskim krajevima. Naprotiv se hrvatski narod izbornomu nasilju odlučno suprotstavio. Premda nije Hrvatima bilo dozvoljeno držanje izbornih sastanaka i skupština, ipak se hrvatski narod složno okupio oko dra Mačeka, glasujući za njegovu izbornu listu. Nitko nije gledao na kandidate, što ih je dr. Maček stavio na svoju listu. Hrvatski bi rodoljubi jednakim elanom glasovah i za druge — makar posve nepoznate — ljude, da su bili napisani na Mačekovoj listi. Svaki je pravi Hrvat želio svojim glasovanjem pokazati samo otpor protiv diktature iz Beograda. Osobito se to primijetilo u Savskoj banovini, gdje se uzalud kod nezavisnih izbornika za Jeftićevu listu založio dr. Marko Kdstrenčić, koji je 29. prosinca 1934. bio imenovan banom Savske banovine.

Na teritoriju Hrvatske i Slavonije dobila je lista dra Mačeka 460.186 glasova, a Jeftićeva lista 214.383. Na području cijele Dalmacije glasovalo je za dra Mačeka 90.569, a za Jeftića 59.015 izbornika. U Bosni i Hercegovini je službeno javljeno, da je lista dra Mačeka dobila 246.458 glasova, a lista Bogoljuba Jeftića 246.846, dakle samo 388 glasova više. (Ustanovljeno je, da je beogradska vlada krivotvorila izborne rezultate u Bosni i Hercegovini).

Prošlo je nekoliko dana, dok je vlada u Beogradu sredila izborne račune. Isprvice je vlada objavila, da je od 3,908.313 upisanih

izbornika za Jeftićevu listu glasovalo 1,738.390, za Mačekovu 983.248, za Maksimovićevu 32.720, a za Ljotićevu 23.814 izbornika, pa da je tako Jeftić dobio 62,6 postotaka, dr. Maček 35,4, Maksimović 1,18, a Ljotić 0,86 postotaka svih glasova. Po toj obavijesti je za listu dra Mačeka glasovalo 405.356 izbornika u Savskoj banovini, 121.595 u Dunavskoj, 111.993 u Primorskoj, 91.979 u Vrbaskoj, 90.890 u Drinskoj, 43.981 u Vardarskoj, 30.633 u Zetskoj, a 22.489 u Dravskoj banovini, zatim 9.731 u Beogradu, Pančevu i Zemunu, a ostatak u Moravskoj banovini. Kasnije se i sa strane beogradske vlade priznalo, da je za listu dra Mačeka glasovalo 1,076.345 izbornika. U svemu je na biralište došlo i glasovalo 73,72 postotka svih izbornika.

Mandati su se dijelili po izbornom redu od godine 1931. Kako Ljotić i Maksimović nisu u cijeloj državi polučili 50.000 glasova, oni nisu došli u obzir kod diobe mandata. Jeftiću su najprije dodijeljene tri petine (dakle 60 postotaka) mandata u svim izbornim okruzima, pa i u onima, u kojima je dobio upravo neznatan broj glasova. Preostali su mandati, — t. j. samo 40 postotaka, — doznačeni proporcionalno u svakom izbornom okrugu tako, da su brojke Mačekovih i Jeftićevih glasova podijeljene s brojevima 1, 2, 3 i t. d. Tako je Jeftićevoj listi doznačeno 308, a Mačekovoj samo 65 mandata.

Bez mandata su ostali prvaci opozicije, poimence : Ljuba Davidović, dr. Mehmed Spaho, Joca Jovanović, Većeslav Wilder, dr. Srđan Budisavljević i dr. Sekula Drljević. Mandat je priznat dru Vladku Mačeku kao nosiocu zemaljske liste, koja je polučila preko 50.000 glasova. U Zagrebu je za listu dra Mačeka glasovalo 31.260, a za Jeftićevu listu samo 10.356 izbornika, pa ipak su mandate dobili Jeftićevi, a ne Mačekovi kandidati. Beogradska je vlada priznala, da je u Tuzli za dra Mehmeda Spahu glasovalo 12.414, a za Jeftićeva kandidata 9.399 izbornika, pa ipak nije mandat podijeljen Spahi, nego Jeftićevcu.

Hrvatski je narod bio zadovoljan s rezultatom glasovanja, ali ogorčen radi izbornog reda, koji omogućuje tako nepravednu diobu mandata. Maček je postao najpopularniji čovjek u Hrvatskoj. Najbolje se to vidjelo 19. i 20. srpnja 1935., kad je dr. Maček slavio svoj rođendan i imendan. Uoči toga slavlja Zagrepčani su na svoje kuće izvjesili hrvatske zastave, koje se nisu smjele vijati još od g.

1929. Čim se za to doznalo izvan Zagreba, odmah su hrvatske zastave zalepršale po selima i gradovima u svim hrvatskim krajevima.

Otkako je 6. siječnja 1929. zavladala diktatura, nisu se Hrvati dijelili na političke stranke. Zato je hrvatski narod tako jednodušno nastupio kod izbora 5. svibnja 1935. Kratko vrijeme iza toga počeo je dr. Vladko Maček obnavljati Hrvatsku seljačku stranku. Uz stare pristaše HSS stupiše u tu stranku i mnogi drugi, među kojima bijaše i takovih, koji su od toga očekivali osobnu korist.

## ZAGREBAČKI NADBISKUP USTAJE PROTIV PROGONA HRVATSKOG NARODA

Mnogi se Hrvati obratile na zagrebačkog nadbiskupa dra Antu Bauera s molbom, da ih zaštiti od strašnih progona diktatorskih vlasti. Premda je nadbiskup bio već stupio u 80. godinu života svojega, ipak je odlučio poći u Beograd, da ondje kod kraljevskih namjesnika digne svoj glas na obranu hrvatskog naroda. Kako je pak dr. Bauer bio i bolestan, pošao je s njim u Beograd dr. Dionizije Nyaradi, grkokatolički vladika iz Križevaca. Nadbiskup je 25. svibnja 1935. posjetio kneza Pavla, kojemu je pročitao i uručio ovaj memorandum:

»Vaše kraljevsko visočanstvo, kneže namjesniče!

Kao duhovni pastir najveće nadbiskupije u Jugoslaviji i kao metropolita četiriju biskupija primam posljednjih dana iz svih krajeva svoje nadbiskupije te iz čitavog svojeg metropolitanskog područja — kao što iz ostalih biskupija — vijesti o teškim patnjama, kojima su izvrgnuti moji vjernici. Nipošto se ne želim miješati u kakovu politiku, a najmanje u kakove stranačke borbe, nego promatram ove patnje kao nadbiskup, koji je dužan starati se za duhovno dobro svojega hrvatskog naroda.

Imajući na umu božanske istine vjere i morala, moram svoj glas podići protiv mrcvarenja i ubijanja, koja se vrše bez ikakove etičke opravdanosti, te u narodu stvaraju raspoloženje, koje veoma otežava duhovni odgoj župa i biskupija. Ne mogu gledati, kako se sije sjeme, koje u budućnosti može uroditi samo mržnjom, osvetom

i pristajanjem uz one struje, koje jedva čekaju, da obore evropsku kršćansku civilizaciju i kulturu. Ne mogu gledati ni u to, da pojedini organi žandarmerije vrše neopravdana djela, a sve to u ime najviših državnih autoriteta.

Braneći svoj hrvatski narod, uvjeren sam, da branim i ugled najviših državnih poglavara, za koje sam uvjeren, da ne snose odgovornost za nasilničke čine onih, koji nimalo ne cijene ljudski život. Dužan sam podići svoj glas protiv okrutnosti i zato, jer se neke od njih zbivaju prigodom crkvenih svečanosti, kad je narod najoduševljeniji radi dolaska svojega crkvenog vrhovnog poglavara, koji mu dijeli sakramenat sv. Potvrde.

Zato me je naročito bolno dirnuo događaj, koji se zbio dne 19. svibnja 1935. u mojoj župi Kravarsko. Tamo su žandari poslije crkvene svečanosti otvorili vatru na pučanstvo, te su ubili seljaka Đuru Vireka i seljakinju Antoniju Jambriš, a teško su ranili Franju Kanceljaka iz Novoga Čića, Stjepana Cekovića i Franju Vireka (sina ubijenog), koji se nalaze u bolnici, dok su lakše ranili velik broj seljaka. Kako me vjerodostojni svjedoci uvjeravaju, uslijedila je upotreba ubojitog oružja bez opravdanog razloga, jer niti je narod bio oboružan niti je integritet državnih organa bio u opasnosti.

Ovakvo je bezrazložno ubijanje u potpunoj opreci s moralom, koji je odredio točne norme, kada se smije nekomu oduzeti život. Isto tako mi je iz sela Selnice (u kotaru zlatarskom) javljeno, da je od žandara 11. svibnja 1935. iz zasjede ubijen seljak Franjo Šoštarić tako, da mu je — prema liječničkom nalazu — kugla prebila s lijeva na desno prsni koš, te je prošla kroz pluća i kroz desnu ruku izašla van.

U ovim nemilim događajima, koje se usuđujem nazvati progonstvima, — te za koje sam uvjeren, da se zbivaju bez znanja i odobrenja bilo kojega člana si. vladajuće kuće Karađorđevića, — imali su mnogo prepatiti članovi društva »Katoličke akcije«, i to radi toga, što su u Katoličkoj akciji. Navodim samo jedan primjer: U Đurđevcu su uapšeni i mrcvareni članovi katoličkog društva »Zrinski«. Što se događa u sreskom zatvoru u Đurđevcu, neka posvjedoči ovo pismo, koje sam primio iz sreskoga zatvora, te koje pismo glasi ovako:

»Pozdrav iz sreskoga zatvora. Javljam Vam, da su me uapsili u utorak, kada sam išao iz Đurđevca u Podravske Sesvete kod općine. Do sada još nismo suđeni. Ovo Vam pišem samo zato, da Vam javim, što rade od nas. U Pitomači su nas tukli pendrekom, rukama i nogama tako, da su nas poslije polumrtve polijevali vodom i nosili iz podruma u štagalj. Kada su nas u četvrtak dotjerali u Đurđevac, vodili su nas jednoga po jednoga na preslušavanje, te su nas pristav i žandari tukli šakama i komadom drveta tako, da neki od nas ne će preboljeti«.

Žandari su u istom Đurđevcu istukli mladiće od 14 godina po rukama tako, da su bilr nesposobni za svaki posao. Stanovit se broj ljudi razbježao po okolnim šumama, pa od straha pred žandarima ne dolazi u svoje kuće. Čitavo se mjesto Đurđevac nalazi u plaču i jauku. Sreski se načelnik Urlić Ivanović grozi još gorim mjerama. Isprebijane su ljude iz zatvora nosili kući, te je do ovoga časa još nepoznato, što će biti s njima.

Mrcvarenja i kundačenja sa strane žandarmerijskih organa vrše se općenito. Tako mi iz Male Erpenje nedaleko Krapinskih Toplica (u pregrađskćun kotaru) javljaju, da je od žandara isprebijan trgovac Viktor Šoštarić, kojemu je cijelo tijelo u povojima. Nadalje su u tome kotaru isprebijani: Šoštarić Otokar, Juranić Mirko, Juranić Makso, Stjepan August, Juranić Juraj, Kordej Andro, Svećnjak Makso, Svećnjak Stjepan, Golubić Makso, Golubić Rudolf i Golubić Slavko. Nadalje su isprebijani: Mihel Josip 70 godina star, Mihel Janko 20 g., Mihel Vilim 40 g., Belin Florijan 60 g., Rušek Franjo 35 g., Kos Franjo 50 g. i Štengl Vjekoslav 25 g.

U Zaboku (krapinski kotar) je isprebijana sva sila seljaka. Kao primjer navodim seljaka Šepeca, koji je orao na svojoj livadi, gdje ga je mlatilo pet žandara. Isto tako su žandari isprebijali Ivana Borovčaka i Mirka Bivola. — U Vojnom Križu (čazmanski kotar) vrše teror nad mirnim narodom žandari, koji su isprebijali Danijela Magdića, Franju Ciglenečkoga i Franju Krivačića. U Sesvetama kod Ludbrega su žandari ispremlatili 14 seljaka. U Bizovcu (u valpovačkom kotaru) je žandarski narednik Vasilije Dinić uapsio Stjepana Kiša, kojega je u seoskoj stražarnici ispremlatio na mrtvo ime. Isti je narednik izmlatio An-

driju Peroševića, kojega je nogama udarao u želudac i u rebra tako, da je isti po odredbi liječnika morao poći u bolnicu na liječenje. Čemu to mrcvarenje? Čemu zatvaranje i tuča u masama? Ako je tko kriv, lako ga vlast može i bez zlostavljanja pritegnuti na odgovornost.

Kao metropoliti javljaju mi iz senjske biskupije grozne i okrutne događaje, koje moram osuditi ne samo kao biskup, nego i kao čovjek.

Najteži se slučaj dogodio u ličkom kotaru Gospiću. Ljudi iz sela Žitnika i Klanca (u kotaru perušićkom) pošli su k okružnom sudu u Gospić, da podnesu prijavu poradi krađe glasačkih spisa. Neposredno pred Gospićem — oko 200 metara pred općinskom zgradom — susreli su ovi ljudi (njih oko dvije stotine) 2 policajca, koji su im rekli, da ne smiju u samo mjesto Gospić poći u grupi, već da sebi izaberu tri delegata. Ljudi su izabrali trojicu, koji su s redarima pošli k okružnom sudu. No tek što su ovi odmakli 10 metara od ostale grupe ljudi, pali su prvi hitci iza živice od žandara, koji su tamo bili sakriveni. Jedan od tih redara izjavljuje, da su žandari bez razloga napali na te ljude pucajući. Svjedokinja Anka Stilinović iz Gospića izjavljuje, da je pokojni Božo Marković (star 76 godina) — već ranjen iz vojničke puške kroz desnu vilicu u zatiljak — zaklinjao žandara, da ga ne ubije; ali žandar Petrović mu je opsovao hrvatsku majku, te je ležećemu Boži Markoviću zabio bajunetu u desnu stranu šije. Uz Markovića je tom prigodom poginuo 38 godišnji Martin Starčević, koji je pogođen iz vojničke puške iza lijevog uha, našto mu je žandar kundakom razmrskao lubanju. Kritično je stanje 58 godišnjega Joze Lulica, koji je iz vojničke puške ranjen kroz pluća u sredinu desne lopatice. Nikoli Milinkoviću, koji ima 28 godina, smrskana je desna nadlaktica otraga iz vojničke puške. Ivanu Šnjariću, kojemu je 40 godina, prostrijeljene su iz vojničke puške obje ruke, i to desna u laktu, a lijeva u nadlaktici. Iz vojničke je puške otraga u desnu nogu ranjen Ivan Župan, koji ima 30 godina. Jednako je 36 godišnji Stipe Marković iz vojničke puške dobio 4 metka u leđa. Stanje svih spomenutih ranjenika veoma je kritično. Osim navedenih seljaka ranjeno je jošte 28 ljudi, koji od straha pred žandarima pobjegoše u šume, gdje se skrivaju, te odakle potajno i pojedinačno dolaze u bolnicu na liječenje.

Slična mi nedjela javljaju također iz drugih biskupija. Tako mi izvješćuju, da su iz Adolfovca kod Osijeka uapšeni radnici Luka Vuković, Antun Gurdel i Milan Grgić. Njih su žandari odveli u seosku stražarnicu, gdje su ih bacili na zemlju i tukli do besvijesti. Sutradan su ih žandari odveli u oružničku vojarnu u Osijek, gdje ih je narednik Popović udarao šakom u trbuh i po obrazima, psujući im razne pogrdne riječi, a zatim ih je dao jednoga po jednoga odvesti u podrum, gdje ih je zlostavljao. Tom su prigodom Luki Vukoviću izbijeni zubi, a Milanu Grgiću je prebijena kost na prsima.

S posla se kući vraćao Ivan Krelo iz Kravica (u kotaru osječkom). Putem je od žandara uapšen i bezrazložno odveden u oružničku vojarnu, gdje su ga isprebijali. Tom je prigodom Krelo tako udaran po glavi i po lijevom uhu, da sada ne čuje. Nadalje su izmlaćeni Ilija Kelemen i Josip Gorzan, seljaci iz Laslova u kotaru osječkom, te Janko Šimatić iz Adolfovca (općine Retfala). U Korodu je ispremlaćeno oko 20 seljaka, a među njima najteže: Danijel Požar, Mihalj Miškolci, Janoš Sošaj i Mihalj Mako.

Da je to pravi sistem mrcvarenja, vidi se iz događaja u Dalmaciji. Žandari su u selu Dobranju (općine Metković) navalili na ljude, koji su išli kući pjevajući, te je žandar Pavić ubio Ivana Deviju, a da mu ovaj nije dao nikakova povoda za to.

U selu Vidu (općine Opuzen u kotaru Metković) su žandari na dan izbora šibali i korbačili djecu. Kada su se roditelji vratili s izbora i doznali za taj postupak, reagirali su. Radi toga su žandari na selo Vid naperili dva mitraljeza, uslijed čega je među ženama i djecom zavladala strašna panika.

Seljaci, koji su se iz Staroga grada na otoku Hvaru vraćali u Vrbanj, bili su od žandara dočekani i premlaćeni. Najteže je nastradao neki Vladušić, koji baca krv. Drugi je dan do iznemoglosti istučeno 39 seljaka. Izbatinali su ih žandari, koji su u Vrbanj došli iz Splita.

Naveo sam nekoliko — i to najdrastičnijih — primjera državnih organa, ne spominjući razna bezakonja, zatvaranja, globljenja i šikanacija svake vrsti. Moram Vam tom prilikom napomenuti, da se

takove brutalnosti nisu ograničavale na seljački svijet, već da su državni organi jednako postupali i s katoličkim svećenicima. Tako mi iz senjske biskupije javljaju, da je na dan izbora u 11 sati po noći bio uapšen i u zatvor na Sušaku odveden Mate Rahelić, župnik u Hreljinu. Ja sam za njega intervenirao kod dra Kostrenčića, bana Savske banovine, da se župnik tako velike župe, kao što je Hreljin, koja ima preko 4000 vjernika, pusti iz zatvora zbog obavljanja službe božje i obavljanja crkvene administracije. Međutim Rahelić nije bip niti preslušan niti pušten iz zatvora.

Neki je dan kod mene bio Blaž Tomljenović, župnik iz Smiljana u senjskoj biskupiji, pa me je molio za posredovanje. On je naime presudom sreskoga načelstva u Gospiću osuđen na 500 dinara novčane globe, i to na prijavu žanđarmerijske stanice u Brušanima zbog navodne zloupotrebe duhovne vlasti prigodom propovijedi u crkvi. Spomenuti svećenik poriče svaku krivnju, jer mu se podmeću takove stvari, radi kojih bi morao doći pred sud za zaštitu države, da ih je počinio. Suđen je, a da nisu ni preslušani njegovi svjedoci.

Biskupski ordinarijat iz Krka javlja, da je Ivan Ilijić, župnik u Dubašnici, osuđen na 500 dinara globe zbog toga, što nije prijavio Milana Defara, koralnog vikara iz Krka, koji mu je u dva navrata poslan radi pomoći u duhovnoj službi za vrijeme uskrsnih blagdana. Dubašnica je samo 11 kilometara udaljena od Krka, a koralni je vikar Defar općenito poznat; zato je župnikovo globi jen je prosta šikanacija. Isti je Defar bio na Krku lišen svoje vjeroučiteljske službe na gimnaziji, jer je bio uapšen radi neistinite prijave.

Na otoku je Rabu 1. svibnja 1935. uapšen Janko Medved, kapelan iz Novalje. Okovan u verige bio je kapelan tjeran kroz Novalju na parobrod do grada Raba i zatim kroz grad Rab, gdje ga je biskup Srebrenić susreo i zapitao, što li je učinio. Žandari su brutalno navalili na biskupa i spriječili mu razgovor s kapelanom. Nato je kapelan osuđen na 8 dana zatvora, zbog toga, što je svoj vrt dao očistiti od proglasa Jeftićeve liste i što su djeca klicala opoziciji.

U subotu dne 4. svibnja 1935. uapšen je monsgnor Ivan Mrakovčić, kancelar biskupske kurije u Krku, na tako surov način, da

je to bila javna sablazan. Po nalogu naime sreskoga načelnika poslani su k Mrakovčiću žandari, koji su ga odveli na srez s nataknutim bajunetama i revolverima. Mrakovčić je istoga dana pušten kući, što je znak, da nije bilo razloga za njegovo uapšenje i za spomenuti postupak.

Vrhunac postupka žandarmerijskih organa prema katoličkom svećenstvu bio je sa župnikom Ivanom Čondićem iz Rašćana (u kotaru Imotskom) splitske biskupije. Čondić je u Sinju bio uapšen i doveden u Zagvozđ. Njemu je podnarednik Ilija Gajić, komandir žandarmerijske stanice, u svojoj kancelariji psovao »katoličkoga Boga«; podjedno ga je nazivao svinjom i đukelom i razbojnikom. Gajić je vikao, neka se katolička crkva stidi, što za popa ima takvoga razbojnika, kakav je župnik Čondić. Nato je Gajić uhvatio župnika za prsa, te ga je bacio na pod. On ga je puna 2 sata gurao po kancelariji i nazivao ga je svakojakim imenima. Sa župnikom je istodobno bio uapšen i zlostavljan trgovac Pavlinović, kojemu je Gajić vezao ruke i pri tom psovao »katoličkoga Boga« i neka znade, kako veže žandar. Drugi dan su Čondić i Pavlinović kažnjeni sa 12 dana zatvora ili tisuću dinara globe, jer da su širili lažne vijesti o izborima.

Vaše kraljevsko visočanstvo! Spomenuti postupci organa državne vlasti takvi su, da moraju u dno duše potresti svakoga čovjeka i kršćanina. Dozvoljavam, da je za postupak organa državne vlasti u nekim slučajevima moglo biti povoda; ali držim, da se ne može opravdati ovakva brutalna i drakonska reakcija sa strane žandara, jer se protivi državnim zakonima, te pojmovima kulture i morala. Iz tih sam razloga prinuđen poduzeti mjere, kako bi se spriječili ovakvi postupci. Zato kao nadbiskup i hrvatski metropolita, — kao čovjek, te kao branitelj kršćanske kulture i civilizacije, — koji ima pred očima interese božje i među ostalima također čuvanje državnog auktoriteta, ja Vam stavljam ove čine do znanja, moleći Vas, da svojom vlašću obustavite ovakve okrutnosti državnih organa.«

Oružnici su g. 1935. u Primoštenu kod Šibenika izvršili nad hrvatskim pučanstvom pokolj, u kojemu je palo više žrtava. Jednako su oružnici 19. i 20. veljače 1935. kod Sibinja i Slavonskoga Broda ustrijelili 15, a ranili mnogo hrvatskih seljaka.

## PROGLAS HRVATSKOGA NARODNOGA ZASTUPSTVA

Hrvatski narodni zastupnici, proglašeni izabranim sa liste dra Mačeka, — a udruženi u Seljačko-demokratskoj koaliciji sa predstavnicima b. SDS — prihvatiše na svome prvome sastanku dne 2. lipnja 1935. u Zagrebu pod predsjedanjem dra Vladka Mačeka ovu rezoluciju:

»Hrvatski narodni zastupnici kao jedini legalni predstavnici hrvatskog naroda, zajednički sa predstavnicima Srba iz prečanskih krajeva, to jest SDK na svojoj sjednici od 2. lipnja 1935. pod predsjedanjem svoga predsjednika dra Vladka Mačeka, kao vođe hrvatskoga naroda, saslušavši izvještaje iz pojedinih krajeva i razmotrivši situaciju, a specijalno onu, koja je nastala iz izbora ove godine, donašaju slijedeći zaključak:

Kad se g. 1918. stvarala ova državna zajednica, pojavila su se odmah dva suprotna mišljenja. Prvo mišljenje, hrvatsko, da ta zajednica ima biti jača garancija za slobodu i suverenitet hrvatskoga naroda, drugo mišljenje, da ta zajednica ima biti proširena Velika Srbija, u kojoj ima nestati čak i hrvatska individualnost.

Rodila se razumljivo velika i teška borba. Prvi dio te borbe završio je katastrofalno u beogradskoj narodnoj skupštini 20. lipnja g. 1928. Nakon toga ostavili su hrvatski nar. zastupnici — te zastupnici Srba iz Hrvatske i ostalih prečanskih krajeva — centralistički parlamenat.

Posljedica toga bilo je uvođenje apsolutizma, koji je sebi — kako je u početku bilo odmah vidljivo — postavio zadatak, da provede ono, što se nije dalo provesti pod parlamentarnim režimom. Taj apsolutizam traje još i danas, akoprem se kuša pokriti parlamentarnim plaštem. U težnji, da se taj apsolutizam, kojemu je cilj brisanje hrvatske individualnosti, koliko toliko prikrije, stvoren je izborni zakon, po kojem su provedeni izbori. Ti su izbori provedeni po takovu izbornom zakonu, koji je unikum po svojem reakcionarnom duhu, a cilj mu je da pomoću neskrupuloznog administrativnog aparata osigura biračkoj manjini većinu svih mandata.

Usprkos izbornih nasilja, uslijed kojih je od žandarske ruke

poginulo na desetke hrvatskih sinova — redom mirnih seljaka u njihovu domu — a da i ne spominjemo stotine ranjenih i isprebijanih i na hiljade zatvorenih, te usprkos izbornih falsifikata, koji su poznati ne samo unutar zemlje nego i po cijelom svijetu, ipak je rezultat ovih izbora bio pravi plebiscit. Tim je plebiscitom hrvatski narod nakon prisilne šutnje od 8 godina izrazio svoju neodoljivu volju, kojom odbija sve pokušaje povlašćenja, što ih je nad njim vršio centralistički režim i u parlamentarnom i u diktatorskom obliku sa neprocjenjivim oštećivanjem materijalnog i moralnog života. Hrvatski narod je branio i zastupao svoje pravo, da u svojoj kući bude svoj gospodar. To svoje pravo, osnovano na mnogovjekovnoj prošlosti, branio je suprotstavljajući gruboj sili bezakonja svoj moralni otpor.

Uz Hrvate nastupili su — osim Srba iz Hrvatske i ostalih prečanskih krajeva, koji se u SDK već dugo godina slažu i rade, — također braća muslimanske vjere pod vodstvom dra M. Spahe, davši pored svega zajedničkoj pobjedi veliki prilog.

Pored ovih svih faktora, koji su i ranije imali prilike da stisnu rame uz rame, ovoga puta ima jedna posve nova činjenica, a to je, da su se združili sa svima zajedno s ove strane i mnogi redovi u Srbiji, pod vodstvom g. Davidovića Ljubomira i Jovanovića Jovana. Uz njihov primjer odaziv je bio velik, a naročito u Šumadiji — u srcu Srbije. Odanle je i došla, — što treba kao činjenicu istaći, — prva pobuda za zajednički istup. Glasanje je u Srbiji bilo veliko za ovu listu, daleko veće, nego li je to u mandatima izraženo. Ovu novu činjenicu u našem političkom životu treba dostojno uvažiti i ocijeniti. Ona treba da bude prvi znak novih pogleda. Ona se psihološki pojavila iz prijeke nužde zajedničke borbe, u korist slobode, koja je svima oduzeta. Ova zajednička radnja ovako započeta treba da se i nadalje održi, učvrsti i proširi, jer je dalji opstanak ove države moguć jedino onda, ako se udovolji opravdanim zahtjevima hrvatskoga naroda.
Usprkos svega toga današnji režim, — koji očito nema nikakva temelja ni među Hrvatima ni među Srbima ni među Slovencima, — nastupa pojačanom žestinom u svojim nasiljima, kao da nije baš nikome odgovoran.

Obzirom na sve ovo zaključujemo, da u ovu Narodnu skup-

štinu ne idemo, nego držimo, da je jedini izlazak, da se ova tobožnja skupština odmah razjuri i raspišu novi izbori, koji će na osnovu novog izbornog zakona i pod čestitom neutralnom vladom zajamčiti potpunu slobodu izbora.

Samo iz takovih izbora izašli bi pravi predstavnici naroda, koji bi bili kadri urediti državnu zajednicu, pa narod hrvatski, srpski i slovenski osloboditi patnja, koje su već nepodnošljive.

Prisutni zastupnici smatraju čitavo riješenje glavnog biračkog odbora legalizacijom falsifikata, te se smatraju narodnim zastupnicima ne uslijed rješenja glavnog biračkog odbora, nego jer znaju, da su zaista dobili povjerenje naroda svoga kotara. Dosljedno tome smatraju zastupnicima i one svoje drugove, koji su takvo povjerenje dobili od naroda, a glavni birački odbor ih nije proglasio narodnim zastupnicima, kao i sve one glavnije ljude iz S. D. koalicije, kojima je bilo iz kojih razloga režim spriječio, da im narod to povjerenje potvrdi. Ovlašćuje se zato predsjednik dr. Vladko Maček, da ih o tome obavijesti, te da budu i oni na slijedeće sjednice pozvani.«

## DR. VLADKO MAČEK U BEOGRADU

Kad je Narodna skupština u Beogradu obavila verifikaciju mandata narodnih zastupnika, podnio je Bogoljub Jeftić 20. lipnja ostavku svoje vlade, držeći se tako dotadašnje parlamentarne prakse. Nato je knez-namjesnik Pavle k sobi pozivao predstavnike pojedinih političkih grupa, da se s njima posavjetuje glede sastava nove vlade. Tako su u audijenciju pozvani: predsjednik Narodne skupštine Stevan ćirić, predsjednik senata dr. Ljuba Tomašić, pa dr. Vladko Maček, Bogoljub Jeftić, Nikola Uzunović, dr. Antun Korošec, dr. Mehmed Spaho, Ljuba Davidović, Joca Jovan ović i Svetislav Hodžera.

U Beograd je 21. lipnja 1935. došao dr. Vladko Maček, koji se tamo sastao s Ljubom Davidovićem, Jocom Jovanovićem, Božom Markovićem i drom Dragoljubom Jovanovićem. a posjetio je i suprugu Svetozara Pribičevića. Sutradan je dr. Maček bio primljen u audijenciju od kneza namjesnika Pavla, nakon čega je posjetio vojnoga ministra generala Petra Živkovića.

Dolazak đra Mačeka u Beograd izazvao je veliko zanimanje u svim političkim krugovima, jer je upravo bila otvorena vladina kriza, te su započela konzultiranja na Dvoru. Premda je dr. Maček izjavio, da On dolazi u Beograd kao predstavnik udružene opozicije, a ne u svojstvu vođe hrvatskog naroda, ipak je njegov dolazak bio kod svih srpskih političara smatran velikom dobiti za sređivanje prilika u državi. Nije to ni čudo, jer je eto nakon 7 godina došao u Beograd ovlašten predstavnik Hrvata, koji s ostalim političarima sudjeluje u razgovorima o rješavanju vladine krize i otvorenih nutarnjih pitanja.

U razgovoru s novinarima izjavio je dr. Maček, da niti on niti njegovi drugovi, koji su zastupnici, ne će doći u Narodnu skupštinu. Oni traže raspust ove skupštine i oktroiranje novoga izbornoga zakona, koji će biti pravedniji od sadašnjega.

Odlazeći 23. lipnja iz Beograda u Zagreb, dao je dr. Maček dopisniku novinske agencije »Havas« ovu izjavu: »Pozvan od kneza namjesnika došao sam u Beograd, gdje sam naišao na spontani i srdačni prijem, i to kako od strane stanovništva, tako i od strane prijatelja i suradnika. S time sam veoma zadovoljan. U svojim razgovorima s knezom namjesnikom i s generalom Petrom Živkovićem iskreno sam i otvoreno izložio svoje mišljenje o tome, kako da se stvori jedna nova atmosfera i preko toga jedna nova situacija, u kojoj će se moći rješavati i defenitivno riješiti naša unutarnja pitanja, u prvom redu hrvatsko pitanje. Razgovori s mojim srpskim prijateljima pokazuju, da je naše veliko djelo uzajamnoga zbliženja i uže suradnje na najboljem putu«.

## POČETAK VLADANJA DRA M. STOJADINOVIĆA

U nedjelju 23. lipnja 1935. povjerio je knez-namjesnik mandat za sastav nove vlade dru Milanu Stojadinoviću. On je sutradan sastavio vladu, u kojoj je dr. Antun Korošec bio ministar unutarnjih poslova, Petar Živković m. vojske i mornarice, dr. Mehrned Spaho m. saobraćaja, Dušan Letica m. financija, dr. Milan Vrbanić m. trgovine i industrije, Nikola Preka m. socijalne politike i narodnoga zdravlja, Svetozar Stanković m. poljoprivrede, Dobrivoje Stošović m. prosvjete, Ignjat Stefanović m. šuma i ruda, dr. Ljudevit

Auer m. pravde, Miloš Bobić m. građevina, Mirko Komnenović m. fizičkog odgoja, Đura Janković m. pri predsjedništvu vlade, dr. Šefkija Behmen m. bez lisnice, dok je dr. Milan Stojađinović uz predsjedništvo zadržao također ministarstvo vanjskih posala.

Stojadinović je izjavio, da je njegova vlada »radna«, pa zato računa na suradnju s Narodnom skupštinom. Nato je dr. Maček suradniku »Jutarnjega Lista« dao ovu izjavu: »Kako vidite, nije moje mišljenje uvaženo prigodom imenovanja nove vlade. S obzirom na neke ličnosti, koje se nalaze u novoj vladi, bojim se, da se situacija ne će znatno promijeniti. Ako se varam, onda hvala Bogu! Nova će vlada imati prilike pokazati, kani li prema Hrvatima udariti pomirljivim kursom. To može najbolje učiniti tako, da reparira svu silu nepravda, koje su počinjene nad hrvatskim narodom, naročito pak donošenje djelomice nepravednih, a djelomice nerazmjerno prestrogih političkih osuda. Na stotine takvih osuđenika leži u Mitrovici i Lepoglavi. Na hiljade pak poticajnih osuda, koje su izrečene bez ikakvoga pravog razloga — bilo u formi globa bilo u formi zatvora — vise još uvijek nad glavom seljačkog naroda«.

Prigodom rasprave o proračunu zatražio je ministar predsjednik dr. Milan Stojadinović u Narodnoj skupštini od 20. srpnja 1935. ovlaštenje, da vlada smije donijeti 3 politička zakona (o štampi, o zboru i udruživanju, te o izborima). On je tom prigodom rekao, da će ovi novi zakoni više odgovarati »današnjim željama i sadašnjim narodnim potrebama«, jer izbornu borbu ne smije više na svoja leđa primiti poticajni aparat, nego velike stranke, koje se ipak — prema ustavu — ne će više moći organizirati »na vjerskoj ili plemenskoj ili regionalnoj osnovi«. To je Narodna skupština dozvolila financijskim zakonom, kao dodatkom državnom proračunu.

U Rimu je 25. srpnja 1935. potpisan konkordat između Svete stolice i kraljevine Jugoslavije. U ime Jugoslavije potpisao je konkordat ministar pravde dr. Ljudevit Auer, a u ime Vatikana kardinal Pacelli. Konkordatom su konačno uređeni odnosi između države i katoličke crkve. Definitivno je riješeno pitanje granica pojedinih biskupija tako, da više nijedan katolik u Jugoslaviji ne spada pod biskupiju, koja ima svoje sjedište izvan granica države. Dozvoljava se uspostava ninske biskupije, a splitskoj se biskupiji vraća naslov i čast nadbiskupije. Osnovane su i 2 nove biskupije: bačka

i banatska. Zajamčena je vjerska obuka u javnim školama. Katoličkoj se crkvi priznaje ekonomska autonomija, te njezin posjed ne može biti predmet izvlašćenja niti novih agrarnih zakona. Biskupi će se postavljati onako, kako je predviđeno u većini konkordata, sklopljenih poslije svjetskoga rata. Konkordat će stupiti u krepost, kada ga odobre Narodna skupština i Senat.

Stojadinović je nastojao, da mjesto propale Jugoslavenske nacijonalne stranke, koju su vodili Nikola Uzunović i Bogoljub Jeftić, stvori novu političku stranku, koja će u svemu slušati njega. To mu je i pošlo za rukom, jer su na to pristali Aca Stanojević u ime bivše Radikalne stranke, dr. Antun Korošec u ime bivše Slovenske ljudske stranke i dr. Mehmed Spaho u ime bivše Jugoslavenske muslimanske organizacije. Nova je stranka uzela ime »Jugoslavenska radikalna zajednica« (JRZ), te je 19. kolovoza 1935. zatražila odobrenje od ministra unutarnjih posala, kako je to tražio 12. član Zakona o udruženjima, zborovima i dogovorima.

U Zagrebu je u srpnju g. 1935. osnovano društvo »Legija rada« po uzoru njemačke radne službe. Osnivači su bili : odvjetnik dr. Juraj Veselić, Krunoslav Batušić, Viktor Košutić, Zvonimir Kovačević, Matija Perković, Dragan Belak i još neki rodoljubi hrvatski. Oni su namjeravali u poluvojničkim postrojbama pod izlikom dobrovoljne radne službe okupiti Hrvate u borbi za nezavisnu hrvatsku državu. Veselić je sastavio pravila, ali je Savska banovina zabranila djelovanje društva. Zato su Batušić, Belak i Kovačević — na sličan način — unutar Hrvatske seljačke stranke osnovali »Hrvatsku građansku zaštitu«, iza čega su po hrvatskim selima osnivane »Hrvatske seljačke zaštite«.

U Šapcu je 27. listopada 1935. srbijanska »Udružena opozicija» održala veliku političku skupštinu. Na poziv svojih saveznika dozvolio je dr. Vladko Maček, da na tu skupštinu pođe i nekoliko hrvatskih političara, među kojima su bili također narodni zastupnici: odvjetnik dr. Žiga Scholl iz Zagreba i seljak Ivan Čelan iz Livna. Srbijanci su poslije održane političke skupštine priredili veliki banket, na kojemu su pale zanimive i važne izjave.

## PREVELIKI POREZI U HRVATSKOJ GOD. 1936.

Službeni podatci za godinu 1936. jasno pokazuju, kako je Savska banovina bila razmjerno mnogo jače opterećena državnim taksama (pristojbama), nego li druge banovine. Tako je cijela Jugoslavija u ime tih pristojba g. 1936. uplatila 1045 milijuna dinara, od čega je na Savsku banovinu otpalo ravno 400 milijuna, t. j. 38 postotaka, premda je Savska banovina brojila samo 19 postotaka svega žitelj stva u Jugoslaviji. Da su žitelji Savske banovine zaista u ime državnih pristojba platili razmjerno dva puta više, nego li žitelji drugih banovina, vidi se i odatle, što su te pristojbe u cijeloj državi iznosile prosječno po glavi 70 dinara, a u Savskoj banovini 141 dinar. Samih je biljega u cijeloj državi prodano za 452 milijuna dinara, od toga u Savskoj banovini za 100.2 dinara, što znači prosječno od svake glave 35 dinara.

Poput državnih pristojba teretile su Savsku banovinu prejako i nerazmjerno također državne trošarine. Tako je u ime trošarine g. 1936. cijela Jugoslavija platila 843 milijuna dinara, od čega je na Savsku banovinu otpalo 188 milijuna, što znači 22 postotka. Prosječno je svaka glava u Jugoslaviji u ime trošarine g. 1936. platila 56 dinara, ali na teritoriju Savske banovine 66 dinara.

Carine su po službenim podatcima u razdoblju od god. 1921. do g. 1936. državi donijele 19.785 milijuna dinara. Od toga je na carinarnicama u Hrvatskoj i Slavoniji ubrano 5763 milijuna, u Srbiji 4129, u Sloveniji 4003, u Vojvodini 2287, u Dalmaciji 1417, u Macedoniji 1047, a u Bosni i Hercgovini 632 milijuna dinara. Ako ove svote razdijelimo po broju žiteljstva tih zemalja, onda vidimo, da prosječno u cijeloj Jugoslaviji dolazi na svaku glavu u spomenutih 16 godina 1420 dinara, a stvarno je po glavi stanovnika ubrano 3620 dinara u Sloveniji, 2120 u Dalmaciji, 1921 u Hrvatskoj i Slavoniji, 1570 u Vojvodini, 1268 u Srbiji, 576 u Macedoniji, te 273 dinara u Bosni i Hercegovini. Prema tomu je u Srbiji ubrano za 53 postotka manje, nego li u Hrvatskoj i Slavoniji. Država je g. 1936. imala 24 glavne carinarnice, od kojih je 8 bilo na granicama, 6 na moru, a 10 u unutrašnjosti, te su pogranične carinarnice donijele 99 milijuna dinara, primorske 135, a preostale 556, ukupno dakle 790 milijuna dinara.

U Hrvatskoj se zemljarina plaćala na temelju čistoga katastralnog prihoda, dakle na temelju stvarne i objektivne podloge. Kako u Srbiji uopće nije bilo katastra, vršila su ondje posebna povjerenstva procjenu katastralnoga čistoga prihoda. Članove takvih povjerenstva mogli su zemljoradnici podmititi. Tako se dade protumačiti, da je sama Savska banovina plaćala zemljarine toliko, koliko zajedno Srbija, Macedonija i Crna Gora.

Porezna je uprava u Jugoslaviji bila tako loša, da oporezovani građani nikada nisu mogli točno doznati, kolika im je porezna obveza. Uzalud su porezovnici nastojali svoju poreznu obvezu podmiriti, pa su u poreznom uredu pitali, koliko li još poreza duguju, te da li ih ne će porezna uprava kasnije opet uznemirivati. Zato je i sam senat godine 1936. izjavio: »Može se tvrditi, da još i danas ima 90 postotaka poreskih obvezanika, koji ne znaju, kako li stoje s porezima, jer poreska evidencija nije točna. U najviše slučajeva dobit će se sutra posve druga brojka poreskog zaduženja, nego li je ispisana danas. Poreska je administracija prava nesreća za građane. Ona je jedno od glavnih nezadovoljstva građana s njegovom rođenom državom.«

Cijela je država imala 4,171.491 račun poreskih obvezanika. Sam je ministar financija g. 1936. u Narodnoj skupštini priznao, da su porezne uprave g. 1934. provele 1,821.232 zapljene i 20.867 ovrha radi neplaćanja poreza. To znači, da su 44 postotka poreskih obveznika plaćala porez samo pod prijetnjom ovrhe. Ovim je zapljenama i ovršnim prodajama zaplijenjenih stvari prouzročen porezovnicima novi teret u iznosu od mnogo milijuna dinara. Kad je pak sredinom g. 1935. — prestankom otvorene diktature — nastalo neko prividno ublaženje, pao je broj zapljena na 814.573, a ovršnih prodaja na 4513. To znači, da se u vrijeme najoštrije diktature postupalo nasilno također kod ubiranja poreza. Taj su sustav pojačavali porezni činovnici, koji su odatle vukli materijalne koristi, primajući mito od zastrašenih porezovnika, te ubirajući dnevnice kod obavljanja zapljena i ovrha.
Država je g. 1936. odredila, da u ime neposrednih poreza imaju platiti 605 milijuna dinara Hrvatska i Slavonija, 594 milijuna Srbija, Crna Gora i Macedonija, 423 milijuna Vojvodina, 272 milijuna Slovenija, 152 milijuna Bosna i Hercegovina, a 41 milijun Dalmacija.

Kako je nepravedno bio taj porez raspodijeljen, najbolje se vidi, ako njegovu visinu prispodobimo sa brojkama popisa žiteljstva od 31. siječnja 1931. Tada je Srbija s Macedonijom i Crnom Gorom brojila 5,297.000 žitelja, Hrvatska i Slavonija 3,052.000, Bosna i Hercegovina 2,316.000, Vojvodina 1,456.000, Slovenija 1,144.000, a Dalmacija 668.000.

Prema tomu je Srbija s Macedonijom i Crnom Gorom brojila 38 postotaka svega žitelj stva u Jugoslaviji, a plaćala je 28.4 postotaka svega neposrednog poreza. Naprotiv je Hrvatska sa Slavonijom brojila 21.9 postotaka žiteljstva, dok je plaćala 29 postotaka svega neposrednog poreza. To pak znači, da je svaka glava u Hrvatskoj i Slavoniji bila prosječno opterećena sa 199 dinara neposrednih poreza, a u Srbiji, Macedoniji i Crnoj Gori samo sa 112 dinara, dakle manje za 87 dinara.

Vrijedno je napose ogledati, kako su neposredni porezi (t. j. u glavnom kućarina, zemljarina i tečevina) god. 1936. opteretili grad Zagreb, a kako li Beograd. Prigodom popisa žiteljstva 31. siječnja 1931. nabrojilo se u Beogradu 289.000, a u Zagrebu 186.000 žitelja, dakle manje za 103.000 žitelja. U ime neposrednih poreza propisano je u Beogradu 325 milijuna, a u Zagrebu 243 milijuna dinara. Ako ove brojke razdijelimo sa brojevima žiteljstva, onda vidimo, da svaki stanovnik u Beogradu plaća prosječno 895, a u Zagrebu 1050 dinara. Prema tomu dakle svaki Zagrepčanin plaća za 155 dinara ili za 17 postotaka više, nego li Beograđanin. Dodajmo tomu, da žitelji grada Zagreba moraju za samoupravu Savske banovine plaćati prosječno po 157 dinara, dok su Beograđani izuzeti ispod banske uprave. Svaki je dakle Zagrepčanin morao g. 1936. platiti 312 dinara više nego li je plaćao Beograđanin.

## KRVOPROLIĆE U KERESTINCU 16. TRAVNJA 1936.

Hrvatski je narod silno zamrzio t. zv. četnike, koji su potajno napadali i ubijali hrvatske rodoljube. Umorstva u Imotskom, Novoj Gradiški i Požegi, osobito pak umorstvo Karla Brkljačića, koje se 9. travnja 1936. desilo u Trnovcu kod Gospića, napunila su mnoge Hrvate bijesom protiv četnika. Takvomu su

bijesu 16. travnja 1936. dali izraza i hrvatski seljaci u samoborskom kotaru.

Samoborskim je vlakom iz Zagreba u Podsused doputovala skupina ljudi, koja je pošla cestom preko sela Rakitja. Ovi su ljudi uz put raznim povicima izazivali seljake, koji su radili na poljima. Seljaci su među njima prepoznali neke ljude, koje su već otprije poznavali kao četnike. Zato su odmah posumnjali, da su svi ovi ljudi sami četnici, koji možda idu u Kupinec, da ondje ubiju dra Vladka Mačeka na njegovom imanju. Seljaci su pošli za došljacima, da vide, kuda li će poći. Kada su spomenuti ljudi opazili, da ih slijede sve veći broj seljaka, skrenuše u Kerestinec, gdje se nalazi dvor bivšega hrvatskoga bana Antuna pl. Mihalovića.

Kada su i seljaci došli pred Mihalovićev dvor, zatražiše od bivšega bana, neka iz dvora izađu došljaci, da se uzmognu legitimirati; ako nisu četnici, ništa im se ne će dogoditi. Iza poduljeg oklijevanja i ponovnih poziva konačno je iz dvora izašao neki Čipera. On je u ruci držao nekakav papir, te je pozvao seljake, neka pristupe k njemu, da se iz ove legitimacije uvjere, kako on nije četnik. Isprvice se nitko nije usudio prići. Kad je ipak pristupio jedan seljak, Čipera je ispalio pištolju, te je seljak pao ranjen. To je razbjesnilo seljake, koji su složno nahrupili na Čiperu. Opet se čuo hitac i Čipera se srušio ranjen. On se doduše ipak pridigao, ali je odmah odjeknuo i drugi hitac, koji ga je ubio. Nato seljaci provališe u dvor, da potraže Čiperine drugove. Uz put se oboružaše Mihalovićevim oružjem, koje su našli u dvoru. Tako su došli do sobe, u kojoj se zatvoriše drugovi Čiperini. Seljaci su razbili vrata i prodrli u sobu, premda se na njih pucalo. U toj sobi se razvila strašna borba, u kojoj su seljaci ubili petoricu došljaka, dok se šesti ranjen spasio. Tom je prigodom bio ozlijeđen i stari Mihalović. Na povratku iz dvora udariše seljaci na kuću, koja je imala ploču »Četničko udruženje« — Samobor. Iz ove je kuće bivši redar Jovo Buta pucao na seljake, pa je jedan seljak pao mrtav. To je seljake tako uzrujalo, da su prodrli u kuću, koju su zapalili, a poubijali Jovu Butu, te njegovu ženu i kćerku. Iste je večeri nastalo obračunavanje između seljaka i četnika također u nedalekoj Plješivici, gdje je Ivan Hercog ubijen, a Tomo Bubilić ranjen.

## DRŽAVNE ŠUME I RUDNICI

Šume su u Jugoslaviji zapremale 7,017.000 hektara. Od toga je 3,213.000 hektara posjedovala država, a 3,804.000 hektara bijaše nedržavnih šuma. Najvrijednije su šume bile u Hrvatskoj, Slavoniji, Bosni i Hercegovini, gdje je državi pripadalo 2,357.000 hektara šuma. To znači, da je od državnih šuma bilo u hrvatskim zemljama 73 postotaka, dakle gotovo tri četvrtine.

Iz službenih »Završnih računa državnih prihoda i rashoda«, koji su objelodanjeni g. 1937., doznajemo, da su državne šume Jugoslavije od 1. travnja 1936. do 31. ožujka 1937. donijele prihod od 87,500.000 dinara. Od toga su državne šume u Hrvatskoj i Slavoniji dale čisti prihod od 33,800.000 dinara, u Bosni i Hercegovini 32,800.000, u Srbiji 9,900.000, u Vojvodini 7,400.000, a u Sloveniji 2,700.000 dinara, dok Crna Gora i Dalmacija nisu dale nikakvog prihoda.

U razdoblju od g. 1924. do g. 1936. imala je Jugoslavija od državnih šuma 1438 milijuna dinara čistoga prihoda. Državi su naime u tih 13 godina donijele šume u Bosni i Hercegovini 705, u Hrvatskoj i Slavoniji 414, u Srbiji 186, u Vojvodini 85, a u Sloveniji 52 milijuna dinara. Prema ovim službenim podatcima imala je Jugoslavija od državnih šuma 49 postotaka prihoda iz Bosne i Hercegovine, 28.7 postotaka iz Hrvatske i Slavonije, 12.9 postotaka iz cijele Srbije (računajući tu također Macedoniju i Sandžak), 5.9 postotaka iz Vojvodine, a 3.5 postotka iz Slovenije.

Iz tih brojaka vidimo, da su od cijeloga prihoda Jugoslavije same državne šume u Bosni, Hercegovini, Hrvatskoj i Slavoniji zajedno odbacile državi 77.7 postotaka. To znači, da su ove hrvatske zemlje dale Jugoslaviji preko tri četvrtine svega prihoda od državnih šuma. Ali to je ujedno dokaz, da je beogradska vlada nemilice dala haračiti državne šume u Bosni, Hercegovini, Hrvatskoj i Slavoniji, da odatle izvuče što veću korist. Naročito je tako činila u Hrvatskoj i Slavoniji, kako pokazuju spomenuti završni računi. Premda se naime samo 11 postotaka svih državnih šuma nalazilo u Hrvatskoj i Slavoniji, ipak je beogradska vlada odavle iscrpila 28.7 postotaka prihoda. Vlada je taj uspjeh polučila time, što se u našim državnim šumama nije sijekao samo re-

doviti godišnji prirast, nego se neracijonalno upravo haračilo.

Poput državnih šuma postojahu u Jugoslaviji također državni rudnici. Kad je naime 1. prosinca 1918. stvorena država Srba, Hrvata i Slovenaca, proglašeni su državnim vlasništvom svi ugljenici i rudnici, što ih je u Bosni i Hercegovini do god. 1918. imala tamošnja zemaljska vlada. Tako je Jugoslavija baštinila 9 izdašnih ugljenika, zatim goleme željezne rudnike u Varešu i Ljubi j i, pa valjaonicu željeza u Zenici, električnu centralu u Kreki, te ljevaonicu i talionicu željeza u Varešu. Iza toga je državni erar postao vlasnikom ugljenika u Mostaru; državi su pripadala također dva ugljenika u Sloveniji, zatim ugljenik u Vrdniku kod Rume i velika elektrarna u Velenju. Još je država stekla 90 postotaka svih zadružnih dijelova rudarske zadruge »Bosnija«, koja posjeduje rudnike mangana i kroma. Od svih rudnika u Srbiji pripadao je državnom eraru samo jedan ugljenik (Senjski Rudnik).

Beogradska je vlada g. 1937. objelodanila »Završne račune državnih prihoda i rashoda« od godine 1924. do godine 1936. Iz ovih službenih podataka doznajemo, da je Jugoslavija tečajem spomenutih 13 godina od državnih rudnika imala čisti dobitak u iznosu od 4041.2 milijuna dinara. Od toga su sami državni rudnici u Bosni i Hercegovini donijeli 3212.7 milijuna[5], u Srbiji 412.8 milijuna, u Sloveniji 250.7, a u Hrvatskoj i Slavoniji 172 milijuna dinara. Prema tomu je Bosna s Hercegovinom odbacila 79.4 postotaka, dakle gotovo četiri petine svega prihoda od državnih rudnika u Jugoslaviji. Nije to ni čudo, jer državni rudnici u Bosni i Hercegovini predstavljaju imetak od mnogo milijarda dinara. Ovi bi rudnici odbacivali jošte mnogo veći dobitak, da se u njima vodila bolja uprava. Ali beogradska vlada nije u državnim rudnicima postavljala upravitelje po njihovoj sposobnosti, nego po stranačkoj pripadnosti[6].

## POLITIČKE PRILIKE GODINE 1936.

U siječnju g. 1936. izdao je dr. Vladko Maček letak, u koje-

[5] Sama je željezara u Varešu dala državi preko 600 milijuna dinara dobitka.
[6] Između radikala i demokrata je čak postojao ključ, koliko li će koja stranka dobiti činovnika u državnim poduzećima.

mu naglašuje, da učestali krvavi sukobi, koji se događaju nad hrvatskim seljaštvom, nisu nesloga među samim Hrvatima, nego posljedica oživjelih terorističkih banda i zavađanja srpskoga seljačkoga svijeta po besavjesnoj gospodi. U dokaz toga navodi zvjerska umorstva, koja su se dogodila u Imotskom, u Bičanima, Podgariću, Gornjoj Garešnici, u Rujani kod Livna, pa u Biškupcu i Lučincima kod Požege. Maček u tom letku ističe, da je »hrvatski narod discipliniran i zato miran, ali nitko ne može od njega tražiti, da se dade klati poput janjeta. Hrvatski seljački narod brani se i branit će se protiv nezakonitih istupa, došli oni s kojegod strane.«

Na prijedlog ministra pravde Dragiše Cvetkovića potpisali su kraljevski namjesnici početkom godine 1936. amnestiju, kojom su snižene kazne robijašima u raznim kaznionicama. Ova je amnestija protegnuta i na 172 nesretnika, koji su bili osuđeni po zakonu o zaštiti države. Tako je »vječita robija« Juce Rukavine, Ivana Ljevakovića i Jerka Sudara pretvorena u 20 godišnju robiju. Mnogim je kažnjenicima oprošteno izdržavanje kazni od 2 do 10 godina. Tako je na pr. robija Ivana Kraljića i Stjepana Prvčića iz Koprivnice obaljena od 8 na 4 godine.

Premda u Narodnu skupštinu nisu pošli narodni zastupnici hrvatske opozicije, ipak su u njoj na dnevnom redu bile svađe. U skupštini je naime bilo nekoliko stranačkih skupina, od kojih je najveća bila »Jugoslavenska radikalna zajednica« (JRZ), koju je vodio ministar predsjednik dr. Milan Stojadinović. Iza ove je brojem najviše zastupnika imao tzv. »Jugoslavenski klub« pod vodstvom Bogoljuba Jevtića. Kad je u Narodnoj skupštini 6. ožujka 1936. — prigodom rasprave o državnom proračunu — govorio dr. Milan Stojadinović o vanjskoj politici Jugoslavije, ispalio je na njega 3 hitca iz parabeluma narodni zastupnik Damjan Arnautović, koji je po zvanju bio učitelj, a pripadao je klubu Bogoljuba Jeftića. Stojadinović je sutradan podnio ostavku svoje vlade. Kako su mu kraljevski namjesnici opet povjerili sastav vlade, ostadoše svi ministri osim dra Mile Miškulina i Petra Zivkovića. Potonjega je zamijenio general Ljubomir Marić. Od Hrvata je dr. Rogić postao ministrom za fizički odgoj naroda.

Stojadinović je 28. travnja 1936. umirovio dra Marka Ko-

strenčića, bana Savske banovine. Kostrenčićevim nasljednikom postade dr. Viktor Ružić, odvjetnik iz Sušaka, gdje se i rodio g. 1893. kao sin imućnoga i uglednoga rodoljuba hrvatskoga. Ružić je po naravi svojoj bio ljubezan i susretljiv, pa nije dozvoljavao, da se hrvatskomu narodu čine nepravde i nasilja. Naskoro su Hrvati primijetili, da u novom banu imaju svojega zaštitnika, samo što ni on nije kao ban imao dovoljno moći. Naročito nije imao vlasti nad oružnicima, koji su bili pod ministrom vojske, te su i nadalje u nekim krajevima izazivali hrvatske rodoljube. Tako su oružnici i početkom rujna g. 1936 prouzročili krvoproliće u Cugovcu kod Gradeca, gdje su i poginula 3 seljaka.

U sanatoriju Podolje kod Praga umro je 15. rujna 1936. bivši ministar Svetozar Pribićević u 62. godini života svojega. Zagrepčani se začudiše, što je dr. Vladko Maček tim povodom dao izvjesiti crne zastave na svoju kuću i na urede Hrvatske seljačke stranke. Njegov primjer nisu slijedili drugi kućevlasnici, jer su još dobro pamtili, koliko je zla i nasilja hrvatskom narodu nanio Svetozar Pribićević.

Odbor Narodne skupštine u Beogradu raspravljao je u prosincu g. 1936. o konkordatu, što ga je kraljevina Jugoslavija sklopila sa Svetom Stolicom. Tim je povodom »Patrijaršijska štamparija« u Karlovcima izdala knjigu, u kojoj se iznose prigovori protiv nekih ustanova konkordata. To je sve katolike u Jugoslaviji duboko povrijedilo. A bilo je zaista netaktično, da Srbi ustaju protiv uređenja katoličke crkve u Jugoslaviji. Spomenuti treba, da se od strane katolika u Jugoslaviji nije digao nijedan glas protivnosti ili kritike, kada su se zakonom od 8. studenoga 1929. uređivali odnošaji države prema grčko-istočnoj crkvi. Isto tako nisu katolici prigovarali »Ustavu srpsko-pravoslavne crkve« od 16. studenoga 1931.

U Beogradu je u lipnju g. 1936. održana zanimiva politička rasprava kod sreskoga suda. Većeslav Wilder je tužio senatora Jovu Banjanina, da ga je svojim govorom u senatu uvrijedio riječima: »Wilderu nije ništa sveto na ovoj zemlji« i »Wilder je htio iz banskoga dvora u Zagrebu skupocjeno pokućstvo prenijeti u Beograd«. Banjanin je na sudu nastupio dokaz istine, re-

kavši: »O tomu se slučaju mnogo pisalo u štampi, a da Wilder nije za to nikoga tužio! Sada, kad misli, da se sve zaboravilo, on tuži mene. A za dokaz, da je zaista Wilder htio prenijeti skupocjeno pokućstvo iz ban. dvora, podnosim originalno pismo današnjega tužioca, koji je tada bio državni podsekretar u ministarstvu unutarnjih posala. Wilder je ovim pismom tražio, da se namještaj pošalje iz Zagreba u Beograd!« Nadalje je Banjanin na sudu rekao:

»Wilder je po rođenju Čeh, pa nema ni hrvatskog ni jugoslavenskog osjećaja. Wllder i Pribićević su htjeli dokazati, da je Radić u vezi sa Sovjetima. Zato je bilo inscenirano pismo, za čiju je krivotvorenost znao Wilder. Kružile tsu također izvjesne krivotvorene priznanice, kojima se htjelo dokazati, da je Radić primao pare od Sovjeta. Tada je bila osnovna politika Pribićevića i Wildera: da treba likvidirati Radića. Njih su dvojica glavni krivci za rascjep između Beograda i Zagreba. Oni su 9 godina razdraživali Beograd protiv Zagreba, a sada Wilder razdražuje Zagreb protiv Beograda! Politika je za Wildera samo politička konjuktura! Njega je g. 1925. čak i »Jugoslavensko novinarsko udruženje« isključilo iz svojih redova zbog neustavnog i nezakonitog progona štampe. Wilder je za Radića rekao, da je veći komunist nego komunisti, da je veći frankovac nego li frankovci, pa da je veći Habsburgovac nego li pravi Habsburgi. Ja nisam bio prijatelj pokojnog Radića, ali nikada nisam takova šta rekao za hrvatsku seljačku stranku.«

Knez-namjesnik Pavle je na jesen g. 1936. došao do uviđavnosti, da bi ipak trebalo zadovoljiti pravedne želje hrvatskoga naroda, jer to traži sigurnost kraljevine Jugoslavije. Zato je dra Vladka Mačeka pozvao, da ga posjeti u kneževom dvorcu Brdu (u Kranjskoj). Maček je zaista 8. studenoga 1936. pošao u Brdo, gdje je nekoliko sati sproveo u razgovoru s princom Pavlom, da ga uputi u političke težnje i potrebe hrvatskog naroda.

## ŽELJEZNIČKA POLITIKA U JUGOSLAVIJI

Nijedan Hrvat nije nikada mogao postati ministrom u takvom ministarstvu, koje raspolaže »dispozicijonim fon-

dom«. U državnom proračunu za godinu 1936. iznosili su dispozicijom fondovi, o kojima ne treba ministar polagati računa, golemu svotu od 45 milijuna dinara. Tomu treba pribrojiti također »razliku na kursu« (tečaju), koja je u spomenutom državnom proračunu iznosila 90 milijuna dinara, jer je i ta tobožnja razlika u istinu služila kao maskirano povećanje dispozicijonog fonda.

Poput dispozicijonog fonda bili su ipod kontrole Narodne skupštine izlučeni također t. zv. »povjerljivi krediti«, koji su u glavnom služili za financiranje svih protuhrvatskih nastojanja beogradske vlade. Tako je u proračunu za godinu 1936. ministar predsjednik dobio 49, ministar unutrašnjih posala 8, a ministar vanjskih posala čak 75 milijuna dinara. Ovi su povjerljivi krediti dali ministrima prilike i za raznovrsnu korupciju. Zato su se prigodom svake promjene vlade i radikali i demokrati toliko borili za spomenuta 3 ministarstva, koja nikada nije mogao dobiti nijedan Hrvat.

Kao što kod svih javnih radnja, tako je Hrvatska bila zapostavljena i kod gradnje novih željezničkih pruga. Ing. Petar Milenković, načelnik odjeljenja za gradnju željeznica u ministarstvu saobraćaja, iznio je g. 1936. službene podatke za gradnju novih željezničkih pruga u Jugoslaviji u razdoblju od g. 1920. do g. 1935. Po tim je podatcima ministarstvo saobraćaja u tih 16 godina potrošilo 3377 milijuna dinara za gradnju novih pruga, od toga 2852 milijuna u Srbiji, 229 u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, 142 u Bosni i Hercegovini, 85 u Vojvodini, a 69 u Sloveniji. Prema tomu je u Srbiji potrošeno 84.5 postotaka cijele svote, u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji 6.8, u Bosni i Hercgovini 4.2, u Vojvodini 2.5, a u Sloveniji 2.1 postotak. Povrh toga je ministarstvo potrošilo 350 milijuna dinara za podvostručenje kolosjeka na pruzi od Zemuna do Novske, dakle doduše na području Slavonije, ali stvarno jedino u korist Beograda, jer to podvostručenje kolosjeka nije produljeno od Novske do Zagreba.

Jugoslavija je s područja bivše Austro-Ugarske dobila 5563 kilometra željeznica normalnog kolosjeka i 1143 kilometra uskotračnih željeznica. Prema procjeni međunarodnog t. zv. reparticijonog povjerenstva vrijedile su ove pruge u hrvatskim i prečanskim krajevima oko 7.300 milijuna dinara. Istodobno je

Jugoslavija od voznog parka bivše Austro-Ugarske primila oko 2000 lokomotiva i 50.000 putničkih i teretnih vagona, što je vrijedilo 3500 milijuna dinara. Tomu treba priračunati vrijednost Željezničkih zgrada (poimence: kolodvora, stambenih kuča, stražarnica i radionica), koje su zajedno s raznim strojevima opet vrijedile preko 2000 milijuna dinara. Može se reći, da je sa svim time Jugoslavija dobila vrijednost od nekih 13 milijardi dinara. Znatan dio tog imetka bijaše s područja Hrvatske i Slavonije, gdje su željeznice bile duge 1433 kilometara; od toga je izravno državi pripadao 871 kilometar pruge, dok su 862 kilometra zapremale privatne željeznice, koje su bile u državnoj upravi.

Željeznice su u Jugoslaviji g. 1936. zaposlile 70.000 činovnika, podčinovnika i radnika. To je dakle bilo zgodno poduzeće za namještanje vladinih pristaša. Zato su se i radikali i demokrati borili za ministarstvo saobraćaja. Kako pak nikada nije Hrvat mogao postati ministrom saobraćaja, neprekidno je padao postotak hrvatskih namještenika kod željeznica. Kad je dr. Antun Korošec bio ministar saobraćaja, namjestio je na hrvatskim prugama svu silu Slovenaca. Jednako su srpki ministri prekomjerno namještali Srbe, — naročito u takve službe, gdje se od namještenika nije tražila posebna kvalifikacija.

Prema objelodanjenim završnim računima za razdoblje od 1. travnja 1936. do 31. ožujka 1937. iznosio je ukupan prihod državnih željeznica u Jugoslaviji 2082 milijuna dinara. Od toga su željeznice, kojima je upravljala zagrebačka »direkcija«, donijele 576 milijuna dinara, što znači 27.6 postotaka cijeloga prihoda. Činjenica je, da je ta zagrebačka željeznička direkcija u spomenutoj proračunskoj godini imala samo 379 milijuna dinara: troškova. Ona je dakle središnjoj blagajni dala 197 milijuna dinara kao čisti dobitak. Stvarno je taj dobitak bio i veći, jer su kroz pruge zagrebačke direkcije prelazili mnogobrojni vagoni, koji su prevažali raznu robu iz Srbije i Vojvodine u Italiju i Austriju, kao što i obratno iz Italije i Austrije u Srbiju i Vojvodinu, a za taj »tranzitni« promet nije se vozarina plaćala u Hrvatskoj, nego u Srbiji i Vojvodini.

## HRVATSKI MUČENICI U GODINI 1936.

Inozemne su novine u ožujku g. 1936. donijele vijest, da se u kaznionicama kraljevine Jugoslavije nalaze tisuće političkih osuđenika. Nato je ministar socijalne politike Dragiša Cvetković, kao zamjenik ministra pravde, 30. ožujka 1936. predstavnicima štampe dao službeno »saopćenje«, da se »u svim kaznenim zavodima u zemlji nalazi na izdržavanju kazne samo 338 lica, koja su osuđena za djela iz 1. članka Zakona o zaštiti javne bezbednosti i poretka u državi.«

U Mitrovici je 27. ožujka 1936. umro u 59. godini hrvatski mučenik Stjepan Javor. On je 24. rujna 1931. bio iz uza zagrebačkoga sudbenoga stola preveden u Lepoglavu, gdje je u kaznionici ostao do 10. studenoga 1933., kada su ga odveli u mitrovačku kaznionicu. Javora su nesmiljeno progonile uprave kaznionice u Lepoglavi i u Mitrovici, radi čega je više puta prosvjedovao tako, da nije htio uzimati hranu. Posljednji je takav štrajk gladom podnio od 18. do 28. veljače 1936. Uslijed gladi i pretrpljenih muka oslabilo je njegovo — prije toli snažno — tijelo. Javor je 20. ožujka 1936. obolio od upale pluća, kojoj je bolesti sedmi dan i podlegao.

Iz Mitrovice je mrtvo Javorovo tijelo preneseno u Zagreb, gdje je 30. ožujka poslije podne sahranjen na Mirogoju u arkadi hrvatskih mučenika. O tomu je uprava zagrebačke policije za novine dala ovu obavijest: »Na Mirogoju se sakupila ogromna masa građana, te je sam pogreb sa crkvenim obredima i govorima svršen u potpunom miru i redu. Disciplina je građana bila uzorna. Nakon pogreba se većina učesnika mirno razišla svojim kućama. Jedna grupa — oko 2000 ljudi, većim dijelom nezaposlenih radnika i neodgovornih mladih elemenata, nastrojeni frankovačko-komunistički, — uputila se demonstrirajući prema Jelačićevom trgu, gdje je bez ikakvog povoda kamenjem napala policijsku stražu. Poslije toga su demonstranti rastjerani, pa je u tom dijelu grada uskoro uspostavljen mir i red. Nešto kasnije su opet rastjerani demonstranti u Gundulićevoj ulici i na nekim drugim mjestima napali policijske organe kamenjem i pucanjem iz revolvera. Demonstranti su nastupom mraka polupali i opljačkali izloge trgovine oružja u Gundulićevoj ulici, zatim delikatesnu

radnju Ilije Bogdanovića i bazar Konig u Ilici, te apoteku Praunsperger. Na kavani »Corso« u Ilici polupali su velika stakla i jedan dio namještaja. Osim toga su polupali izloge na radnji Bata i prozore na nekim privatnim kućama. Prigodom ovih sukoba ranjeno je vatrenim oružjem i kamenjem oko 30 lica, i to 19 od demonstranata, a 11 od redara. U bolnici je zadržano oko 10 ranjenika. Uhapšeno je više lica, kod kojih su prilikom pretresa nađeni revolveri i kamenje.«

Više od uprave policije javio je beogradski dnevnik »Vreme«, koji je donio ovaj iskaz: »U sukobima između demonstranata i redarstva ranjeni su: Ivan Druzani, soboslikarski naučnik, 16 godina star, ranjen u nogu. Roko Šandić, konobar, star 23 godine, ranjen je u nogu hitcem iz revolvera. Vlasuljarska naučnica Zlata Babić, 14 godina, ranjena je hitcem iz revolvera u nogu. Maturant Ivan Davdarić, 18 godina, zadobio je po čitavom tijelu više ozleda tupotvrdim predmetom. Njegovo je stanje teško, te se — kao i gore spomenuti — nalazi na kirurškoj klinici. Trgovački pomoćnik Josip Oberman, 17 godina star, lakše je ranjen u lijevu potkoljenicu hitcem iz revolvera. Trgovački pomoćnik Konrad Bezjak lakše je ranjen hitcem u bedro. Julije Murgić iz Gospića ranjen je metkom u desnu ruku ispod lakta. Krojački pomoćnik Franjo Matić, 17 godina, dobio je metak u trbuh. Dragutin Dukić ranjen je u lijevu podlakticu. Rudolf Žiger ranjen je u lijevo bedro. Ilija Dragović, 14 godišnji naučnik, ranjen je tvrdim predmetom po glavi. Dragutin Brundić, 37 godina star, ozliježen je u lijevo oko. Ivanu Pužu, 16 godišnjem đaku 4. razreda klasične gimnazije, prostrijeljene su obje noge. Dragutin Kraljić, 17 godišnji radnik, koji je bio ranjen u trbuh, preminuo je 31. ožujka u bolnici. Svi se gore navedeni nalaze u bolnici. Ostali se ranjenici nalaze u kućnoj njezi. Od redarstvene su straže ranjeni: Luka Adamović u desnu nogu, Antun Limanić u desno oko, a Mifan Grahovac u zatiljak.«

Među hrvatskim emigrantima nalazio se također dr. Andrija Artuković, odvjetnik iz Gospića. On se u inozemstvo zaklonio početkom rujna godine 1932., da izbjegne zlostavljanju srpskih oružnika, koji su tada strahovito mučili hrvatske rodoljube u Lici.

Beogradska je vlada po svojim špijunima u inozemstvu tragala za Artukovićem, o kojemu je svemoćni liječnik dr. Zec iz Gospića izvijestio, da kao hrvatski ustaša spada među pogibeljne neprijatelje Jugoslavije. Kad je pak 9. listopada 1934. u Marselju poginuo kralj Aleksandar, onda su diktatori iz Beograda htjeli dra Artukovića dovesti u vezu s ovim umorstvom. Tada se dr. Artuković nalazio u Londonu, odakle je na zahtjev francuske vlade 15. listopada 1934. dopremljen u Lyon. Ondje je bio zatvoren i vezan poput prostoga zločinca. Francuska je na zahtjev beogradske vlade izručila dra Artukovića 7. siječnja 1935. kraljevini Jugoslaviji. Artuković je u luci Toulonu ukrcan na jugoslavensku malenu ratnu lađu »Spasilac«, koja je putem skoro nastradala, jer ju je u Tirenskom moru zadesila užasna oluja.

Kad je »Spasilac« 21. siječnja 1935. dopro u Ercegnovi, iskrcan je dr. Artuković i predan srpskim oružnicima, koje je vodio zloglasni Kosmajac. Taj golijat je Artukoviću stavio na ruke okove, te ga je preko Mostara, Sarajeva i Višegrada poveo u Beograd. Ovdje je devet mjeseci proveo u zatvoru uprave grada Beograda, gdje je morao gledati strahote mučenja. Odanle je prevezen na Adu Ciganliju (otok na Dunavu), gdje je u tamnici dočekao proljeće godine 1936. Tada ga staviše pred sud, koji ipak nije mogao ustanoviti krivnju dra Artukovića, te ga je 4. travnja 1936. morao riješiti.

Ipak su Srbi odlučili, da dr. Artuković svakako mora izgubiti život. Kad ga nisu mogli objesiti u Beogradu, smaknut će ga u Gospiću. Tu je tada već dr. Zec kao zamjenik kraljevskoga zamjenika složio osnovu, kako će po srpskim četnicima dati ubiti dra Artukovića, narodnoga zastupnika Ivana Murkovića i bivšega narodnoga zastupnika Karla Brkljačića. Artuković je to i naslućivao; zato nije namjeravao poći u Gospić. Ipak je redarstveno dopraćen u Gospić, gdje su ga radosno dočekali hrvatski rodoljubi. Artukovića je 9. travnja 1936. posjetio i Karlo Brkljačić, starac od 74 godine. Kada se Brkljačić vraćao kući u selo Trnovac pod Velebitom, ustrijelio ga je sa 2 hitca iz revolvera plaćeni ubojica. Hrvatski su rodoljubi jakom stražom uščuvali Murkovića. Podjeno su dra Artukovića otpratili u Stajnicu, odakle se ponovno zaklonio u inozemstvo.

## DRŽAVNA HIPOTEKARNA BANKA G. 1936.

Državna je hipotekama banka neprestano povećavala svoja novčana sredstva, koja su joj ogromnom većinom pritjecala iz t. zv. prečanskih krajeva, naročito iz Hrvatske i Slavonije. Osobito su porasli »razni fondovi«, koji su činili najveći izvor za Državnu hipotekarnu banku. To su iseljenički, invalidski, kolonizacijom, veterinarski i kaldrminski fondovi, te zaklade za pošumljivanje planina i za podizanje državnih zgrada. Ovi su središnji fondovi iz cijele države pritjecali izravno u Beograd, gdje su stavljani u blagajnu Državne hipotekarne banke, te su g. 1936. dosegli svotu od 1206 milijuna dinara. Iste su g. 1936. samostalni fondovi u toj banci iznosili 434 milijuna, (jer je po novom činovničkom zakonu g. 1931. u D. hip. banku stavljen t. zv. penzijom fond državnih činovnika), kapitali javnih ustanova 394 milijuna, a štedni ulošci 1200 milijuna dinara. U svemu je g. 1936. Državna hipotekama banka imala 3236 milijuna dinara vlastitoga novca; založnice i obveznice su iznosile 763, a pričuvna amortizacijona zaklada 225 milijuna dinara.

Od prvoga se početka Državna hipotekama banka nepravedno ponijela prema Hrvatima, kojima je veoma nerado podjeljivala zajmove. Tako je g. 1934. podijelila hipotekarne zajmove u iznosu od 2200 milijuna dinara, od čega na teritoriju Savske banovine samo 150 milijuna, što čini jedva 6.8 postotka, premda je u Savskoj banovini stanovalo 19 postotaka svega žiteljstva Jugoslavije. Još je gori bio postupak Državne hipotekarne banke g. 1936., kada je od hipotekarnih zajmova, koji su iznosili 2071 milijun dinara, podijelila stanovnicima Savske banovine samo 130 milijuna, dakle jedva 6.2 postotaka. Razmjerno prema broju žitelja morala bi banka posuditi 400 milijuna dinara, t. j. više za 270 milijuna dinara. Bolje nije postupala niti s t. zv. komunalnim zajmovima, koje je posuđivala raznim samoupravnim jedinicama, naročito gradskim i seoskim općinama. Banka je naime god. 1934. izdala komunalnih Zajmova u iznosu od 619 milijuna dinara, od toga samo 35 milijuna (dakle jedva 5.6 postotaka) na teritoriju Savske banovine. Premda su komunalni zajmovi Državne hipotekarne banke g. 1936. dosegli svotu od 950 milijuna dinara, ipak su u Savskoj banovini podijeljena samo 42 milijuna, t. j. jedva 4.4 postotka, mjesto 184 milijuna, kako bi odgovaralo broju

žitelja Savske banovine.

Takav je postupak bio omogućen zato, što je Državnom hipotekarnom bankom samovoljno upravljao ministar financija. Banka je imala oko 800 činovnika, od kojih je samo 40 bilo Hrvata, 40 Slovenaca i Rusa, a preko 700 Srba. Hrvati su dakle činili jedva 5, a Srbi preko 90 postotaka svih činovnika. Nadzorni je odbor imao 4 člana (samih Srba), a od 12 viših činovnika bijaše 1 Hrvat uz 1 1 Srba. Od 9 upravnika glavnih podružnica Državne hipotekarne banke bijahu 2 Hrvata, 1 Slovenac i 6 Srba.

**PRIVILEGOVANA AGRARNA BANKA**

Kad je narodna banka umjetno (deflacijonom politikom) digla vrijednost dinara, dospjeli su u težak položaj poljodjelci, koji su bili dužni. Da posve ne propadnu, trebalo ih je osloboditi od lihvarskih kamata, koje su plaćali raznim »zelenašima«. S takvom ie namjerom g. 1931 . osnovana »Privilegovana agrarna banka« kao dioničko društvo s velikim povlasticama.

Dionička je glavnica iznosila 689 milijuna dinara, od čega je država uplatila 120, državni činovnici 60, Poštanska štedionica 30, Narodna banka 20, a Državna hipotekama banka 20 milijuna, dok su 439 milijuna uplatili novčani zavodi, zadruge i privatnici.

Na području Hrvatske, Slavonije i Dalmacije uplaćeno je 87,850.000 dinara, dakle 21 postotak dioničke glavnice privatnih dioničara. Tomu možemo dodati jošte 83 milijuna dinara, kao jednu trećinu one svote (250 milijuna), koju su uplatile država, te spomenuti zavodi i državni činovnici. Smijemo dakle uzeti, da je Privilegovana agrarna banka iz spomenutih hrvatskih krajeva dobila 170 milijuna dinara, što iznosi 25 postotaka cjelokupne dioničke glavnice njezine.

Prema tomu bi Hrvati morali dobiti jednu četvrtinu svih zajmova, koje će podjeljivati Privilegovana agrarna banka. Ipak nije bilo tako. Banka je iskazala, da 17. travnja 1937. ima 1217 milijuna dinara podijeljenih zajmova, od toga 544 milijuna u Srbiji i Crnoj Gori, 387.4 u Vojvodini i Srijemu, 146.8 u Hrvatskoj,

Slavoniji i Dalmaciji (bez Srijema), 131.5 u Bosni i Hercegovini, a 7.2 milijuna u Sloveniji. Banka je dakle ljudima iz Hrvatske, Slavonije i Dalmacije odobrila samo 12.2 postotaka (mjesto 25 postotaka) svojih zajmova. Naprotiv je u Srbiji i Crnoj Gori podijeljeno 45.3 postotka svih zajmova. Nisu ni tamo spomenuta 544 milijuna dinara dobili upravo sami poljodjelci, nego većinom »zelenaši«. Oni su naime kao pristaše diktature prenijeli na Privilegiranu agrarnu banku one svoje dvojbene tražbine, za koje su vidjeli, da ih seljaci ne bi mogli isplatiti.

Sličan je bio postupak sa zadrugarstvom, koje bi Privilegirana agrarna banka morala finansirati. Glavni savez srpskih zemljoradničkih zadruga u Beogradu dobio je zajmove u iznosu od 33.2 milijuna dinara, dok su sva 4 hrvatska zadružna saveza polučila samo 2 i po milijuna dinara.

Privilegirana je agrarna banka g. 1937. imala 353 činovnika, od toga 297 Srba, 17 Rusa, 15 Hrvata i 11 Slovenaca. Hrvati su dakle činili samo 4.2 postotka mjesto 25 postotaka, koliko bi ih moralo biti u razmjeru s uloženom glavnicom banke. Od 15 članova bankine uprave bila su 3 Hrvata, 1 Slovenac, ali Srba. Nadzorni je odbor imao 7 članova, od toga 6 Srba i 1 Hrvat. Svi pak ravnatelji i nadzornici bili su sami Srbijanci, kao što su Srbijanci bili predsjednik banke i vladin povjerenik. Opasno je dakle bilo, što je Narodna skupština g. 1936. Privilegiranoj agrarnoj banci povjerila sređivanje seljačkih dugova. Time se PAB uknjižio nad posjedom oko 200.000 seljačkih dužnika.

## DR. MILAN STOJADINOVIĆ O HRVATSKOM PITANJU

Kao što je Nikola Uzunović kao ministar predsjednik stvorio »Jugoslavensku nacijonalnu stranku« (JNS), a Bogoljub Jeftić svoju grupu narodnih zastupnika, tako je i dr. Milan Stojadinović stvorio »Jugoslavensku radikalnu zajednicu«. (JRZ), koju su činili Slovenci, muslimani i jedan dio radikala. Na osnovnoj skupštini JRZ rekao je Stojadinović i ovo:

»Mi smo zatekli vrlo reakcijonarne političke zakone, ali smo njihovom primjenom ipak uspjeli, da narodu vratimo demokrat-

ciju i slobodu u onoj mjeri, kakovu nije doskora imao. Na taj smo način omogućili slobodan razvoj političkog života. Idući ovim putem nadamo se, da ćemo uskoro moći donositi nove i slobodoumnije političke zakone. Ali dokle god se ne suzbiju svi oni elementi nereda, koji hoće zloupotrijebiti sveto dobro narodne slobode — pa bilo da se oni nalaze na krajnjoj ljevici bilo na krajnjoj desnici, — mi bismo se ogriješili o životne narodne i državne interese, ako ne bismo bili vrlo oprezni u izboru momenta za nove političke reforme.«

Na glavnoj skupštini JRZ govorio je Stojadinović 1. srpnja 1936. također o hrvatskom pitanju, i to ovako: »Srbi, Hrvati i Slovenci treba da zajednički — u atmosferi povjerenja — izgrade unutrašnje uređenje njihove vlastite kuće. U tom je pravcu bilo dosta griješaka s mnogo strana. Najviše smo do sada trpjeli od »integralnih« patriota, koji su sebe oglasili za jedine čuvare Jugoslavije, za jedine borce državnog i narodnog jedinstva. To su t. zv. Pofovci, Pohorci i JNS. Počevši od g. 1932. pa sve do prije 11 mjeseci vladali su ovom zemljom ljudi iz Jugoslavenske nacijonalne stranke pod raznim vladama i firmama. Pa što su nam ta gospoda ostavila u nasljeđe? Pored drugih mnogih nevolja ostavili su nam u nasljeđe i neriješeno hrvatsko pitanje. Sprovodeći svoju politiku potpune ravnopravnosti svih građana ove zemlje, — držeći se načela jednakosti svih plemena i vjera, te visoko poštujući svačije osjećaje, — vjerujem, da ćemo u našoj zemlji stvoriti takovu atmosferu međusobnog povjerenja u kojoj će se ipak lakše moći riješiti i hrvatsko pitanje, koje danas izgleda tako teško.

Program Jugoslavenske radikalne zajednice daje nam mogućnosti, da u času punoga smirenja pristupimo rješenju i hrvatskog pitanja. Mislim, da smo i dosadašnjim radom svojim mnogo pridonijeli, da se to pitanje svestrano raspravi, pa da se spremi i njegovo rješenje. Želimo i u buduće omogućiti objektivnu i dobronamjernu raspravu hrvatskog pitanja. Ali neka nitko iz ove naše dobre namjere ne izvede zaključak, da ćemo dopustiti unašanje takvih metoda, koje bi mogle ometati red i mir u zemlji, prelazeći granice onoga, što je dozvoljeno pisanim zakonima ove zemlje.

U našem je programu istaknuto načelo samouprave širokih razmjera. To je naš politički ideal. Mi ćemo raditi za njegovo ostvarenje. Već 18 godina postoji u našem javnom životu jedan krupan nesporazum. Mi smo vazda bili za najšire samouprave, dok su drugi tražili autonomiju, a treći federaciju. Nitko međutim nije dao točnu definiciju, što li traži, a niti je odredio sadržinu svojih želja. Naša osnovna ideja u tome pogledu nalazi se u našemu programu. Mi smo za poštovanje triju imena našega naroda: Srbina, Hrvata i Slovenaca. Mi smo za poštivanje njihove ravnopravnosti i njihove tradicije. Mi želimo uređenje državne uprave u smislu narodnih želja i potreba. Pri tome ostavljamo, da pojedina upravna područja uređuju svoje potrebne administrativne, privredne, financijske i socijalne prilike, u koliko su u vezi s pojedinim krajevima, a na način, koji to uređivanje ne bi dovodio u suprotnost sa državom, te s njezinim ciljevima i s njezinim potrebama.«

Vjerojatno je princ Pavle dao inicijativu, da se dr. Milan Stojadinović 16. siječnja 1937. sastao s drom Vladkom Mačekom. Sastanak je priređen kod Brežica u lovačkom dvorcu, koji je nekada pripadao grofu Atemsu, a g. 1937. bijaše vlasništvo zagrebačkog veletršca Deutscha Maceljskog. Tamo su Maček i Stojadinović razgovarali puna 4 sata. Zajedno su i objedovali, ali se ipak nisu mogli složiti u političkom cilju. Stojadinović bijaše naime spreman, da banovinama dade samo onoliku samoupravu, kolika se može polučiti najliberalnijim tumačenjem ustava od 3. rujna 1931. Maček je pak ispravno primijetio, da se tako ne mogu zadovoljiti politički ideali hrvatskog naroda.

## POŠTANSKA ŠTEDIONICA GODINE 1937.

Veliko je nezadovoljstvo hrvatskog naroda izazvala uprava Poštanske štedionice. Taj zavod je nastao g. 1925. tako, da su u Beogradu centralizirani dotadašnji Poštanski čekovni zavodi iz Zagreba i Ljubljane, te Poštanska štedionica iz Sarajeva. Zato su uz centralu u Beogradu uređene podružnice u Zagrebu, Ljubljani, Skoplju i Sarajevu.

Uz čekovni promet, što ga vrši Poštanska štedionica, prima

ona također štedne uloške. Čekovni su ulozi koncem g. 1932. iznosili 940 milijuna dinara, od čega je otpalo na podružnicu u Zagrebu 312, u Beogradu 309, u Ljubljani 158, u Sarajevu 126, a u Skoplju 35 milijuna. Iza toga su naglo rasli čekovni ulozi centrale u Beogradu, jer su tamo usredotočeni veliki čekovni ulozi središnjih državnih ustanova. Tako su čekovni ulozi 1. svibnja 1937. iznosili svotu od 1659 milijuna dinara, od čega je 786 milijuna otpadalo na Beograd, 393 na Zagreb, 213 na Ljubljanu, 202 na Sarajevo, a 66 milijuna dinara na podružnicu u Skoplju. Istoga su dana ulozi na štednju iznosili 1085 milijuna, od čega je preko 200 milijuna dinara potjecalo s područja zagrebačke podružnice. Može se dakle reći, da je Poštanska štedionica 1. svibnja 1937. primila 600 milijuna dinara u obliku čekovnih i štednih uložaka s područja zagrebačke podružnice.

Poštanska štedionica može po svojim propisima davati zajmove, i to polovicu svojih štednih uložaka i četvrtinu čekovnih uložaka. Prema tomu bi Poštanska štedionica morala na području svoje zagrebačke podružnice dati zajmova u visini od 200 milijuna dinara, t. j. 98 milijuna od čekovnih i 102 milijuna od štednih uložaka. U istinu je pak Poštanska štedionica na tome području podijelila jedva 15 milijuna dinara, pa i od toga 5.3 milijuna Savskoj banovini a 5.2 milijuna Srpskoj banci u Zggrebu. Kako je Poštanska štedionica u cijeloj Jugoslaviji podijelila zajmove u iznosu od 1535 milijuna dinara, vidi se, da je područje zagrebačke podružnice dobilo samo 1 postotak svih zajmova. To je posljedica grube centralizacije, koju je u Poštanskoj štedionici namjerice provodio generalni direktor dr. Nedeljković, poznati hrvatožder. Dok nije bilo takve centralizacije, davala je zagrebačka podružnica mnogo više zajmova na svojem području prema načelu, da novac plasira ondje, gdje ga je i primila. Tako je g. 1926. na svojem području zagrebačka podružnica dala zajmove u iznosu od 77 milijuna dinara.

Nedeljković je Poštanskom štedionicom upravljao posve samovoljno. On je u nadzorno vijeće stavio 6 Srbijanaca i 1 Slovenca, a nijednoga Hrvata. Od 5 ravnatelja podružnice bijahu 4 Srbijanca i 1 Slovenac; Hrvat nije mogao postati niti upraviteljem zagrebačke podružnice. Poštanska je štedionica doduše spadala pod ministra financija, ali je i on bio posve nemoćan prema

dru Nedeljkoviću.

## KRVOPROLIĆE U SENJU 9. SVIBNJA 1937.

U Senj je 9. svibnja 1937. iz Sarajeva došlo hrvatsko pjevačko društvo »Trebević«, da priredi koncert. Radi toga se iz Gospića na izlet u Senj zaputila oveća grupa hrvatskih omladinaca, da pozdravi sarajevske Hrvate i da uživa u njihovom pjevanju. Gospićani se dovezoše na velikom otvorenom samovozu, na kojem su se poslije podne vraćali svojim kućama.

Taj izlet hrvatskih Ličana nije bio po volji srpskim oružnicima, koji su u povećanom broju došli u Senj s namjerom, da spriječe hrvatske manifestacije. To su pravodobno doznali hrvatski omladinci iz Gospića; zato su ponešto supregnuli svoje osjećaje, da ne bi poklicima dali oružnicima povoda za uredovanje. Čini se, da to nije bilo pravo oružničkom kapetanu Koprivici, koji je upravo žeđao za hrvatskom krvi. Zato je Koprivica smjestio 26 oružnika u pokrajnu ulicu, kojom mora gospićki samovoz proći prigodom odlaska iz Senja. Kad je na određeno mjesto stigao samovoz, pun ličkih Hrvata, od kojih je Marko Frković u ruci držao hrvatsku zastavu, dao je kapetan Koprivica znak. Nato je k samovozu poletio jedan oružnik, koji je počeo pucati, pa je na samovozu smrtno ranio Marka Smolčića i Katicu Tonković.

Neugodno iznenađeni hrvatski omladinci iz Gospića okrenu se i opaze dva reda oružnika. U prvom je redu klečalo 12 oružnika, iza kojih je u drugom redu stajalo drugih 12 oružnika. Svi su pucali na hrvatske omladince u otvorenom samovozu. Tako je poginulo 6 mladića i 1 djevojka, poimence: Marko Smolčić, Katica Tonković, Nikola Bevandić, Tome Nikšić, Franjo Jelača, Jakov Milković i Petar Frković. Svi su bili u dobi od 18 do 24 godine. Neke je od njih pogodilo više taneta. Tako je Frkoviću otrgnut komad pluća i jetara, a raznesena mu je utroba, jer su oružnici svoje puške nabili »dum-dum« metcima.

Golema je žalost zavladala u Gospiću, kada je teretni samovoz dovezao sedam ljesova, u kojima počivahu djeca rodoljubnih hrvatskih obitelji. Uzrujalo se je i javno mnijenje u svima

hrvatskim krajevima. Uzalud su Hrvati jednodušno tražili, da se kazne krivci toga zločina. Kako su naime oružnici spadali pod vojni sud, nikada nije provedena istraga protiv kapetana Koprivice i njegovih oružnika.

## DIZANJE BEOGRADA NA ŠTETU PRIMORJA I DALMACIJE

Državna je vlada i godine 1937. trošila znatne svote novaca u tu svrhu, da Beograd učini velegradom. Tako je 15 milijuna dinara potrošila za gradnju pravnog fakulteta beogradskoga sveučilišta, 30 milijuna dinara za palaču Državne štamparije, 40 milijuna za palaču ministarstva pravde, 50 milijuna za zgradu Državnih monopola, a 70 milijuna za golemu palaču Poštanske štedionice.[7] (To bijaše tada najveća zgrada na cijelom Balkanskom poluotoku). Desetak milijuna dinara stajala je u Beogradu gradnja palače Privilegovanog izvoznog društva.

Dok trošne luke u hrv. i dalmatinskom Primorju nisu mogle beogradsku vladu sklonuti, da doznači potrebite svote za njihov popravak, dotle je vlada g. 1937. potrošila 110 milijuna dinara u Beogradu za izgradnju veličajnog pristaništa na rijeci Savi. Još nije bila dovršena ova gradnja, već su beogradske novine pisale, da će se takvo pristanište podići također na Dunavu. Beogradska je vlada g. 1937. iz državnih sredstava potrošila 5 milijuna dinara za uređenje beogradskih perivoja u Topčideru i Košutnjaku. Istodobno je državna »Direkcija riječne plovidbe« u Beogradu troškom od 11 i po milijuna dinara podigla na Adi Ciganliji športski perivoj uz zimovnik za lađe. Sve je to na trošak cijele države učinjeno jedino u tu svrhu, da se Beograd kao velegradska prijestolnica Jugoslavije prikaže što ljepše. Zato je država na području beogradske općine troškom od 30 milijuna dinara izgradila četiri željeznička podvožnjaka. Naprotiv je gradska općina u Zagrebu morala na Savskoj cesti sama (na svoj trošak) graditi potrebite željezničke podvožnjake; ona je dapače morala ministarstvu saobraćaja plaćati i pristojbe za prijevoz materijala, koji je bio potreban za izgradnju tih željezničkih podvožnjaka. Tako

[7] Istodobno su Zagrepčani uzalud uzdisali za gradnjom nove poštanske zgrade na glavnom kolodvoru, gdje je stara zgrada već desetak godina bila pretijesna za veliki poštanski promet.

nam i gradnje ovih podvožnjaka jasno pokazuju, kako je državna vlada drukčije postupala prema Zagrebu, nego li prema svojemu mezimčetu Beogradu.

Beogradska vlada nije znala cijeniti važnost, koju ima Jadransko more za narodno gospodarstvo cijele Jugoslavije. Vlada je posve zanemarila cijelu morsku obalu u Hrvatskoj i Dalmaciji. Glavni razlog toga nerazumijevanja za more i za pomorske probleme treba tražiti u tome, što na cijeloj obali Jadranskoga mora stanuju Hrvati, a ne Srbi. Ministarstvo saobraćaja nije za izgradnju luka i za njihov popravak upotrijebilo niti ona sredstva, što ih je ubralo od lučkih pristojba. U dokaz toga služe nam podatci samoga ministarstva saobraćaja, kako su iskazani g. 1937. Tada se na hrvatskom i dalmatinskom Primorju nalazilo 69 većih luka i preko 300 pristaništa za pomorske brodove. U razdoblju od g. 1911. do g. 1937. ubralo je ministarstvo saobraćaja 96 milijuna dinara kao prihod od lučkih pristojba, koje su uplatili brodovi u lukama i pristaništima Jadranskoga mora. U istom je razdoblju ministarstvo potrošilo jedva 59 milijuna za popravak tih luka i pristaništa. Tako je n. pr. za veoma prometnu luku na Sušaku izdano samo 5 mil. din., za luku u Splitu 2 i po mil., a za luke u Dubrovniku i Gružu (zajedno) niti potpun milijun din. Prema tomu je beogr. vlada posve zapustila jadranske luke i pristaništa. Mje: sto da u njihov razvoj ulaže potrebite novce, kako to čini svaka država, koja posjeduje komadić morske obale, beogradska je vlada od g. 1919. do g. 1937. za sebe pridržala još i onih 27 milijuna dinara, koji su joj preostali od ubranih lučkih pristojba. Nije dakle čudo, što su luke u hrvatskom i dalmatinskom Primorju — u pogledu tehničke opreme i lučkog uređenja — pod upravom beogradske vlade tako zaostale, da lošijih nije bilo u cijeloj Europi.

## POLITIKA NARODNE BANKE GOD. 1937.

Veliko je nezadovoljstvo u Hrvatskoj pobudio postupak Narodne banke. Ona je pod izlikom tobožnjega zlatnog pokrića za državne novčanice vodila t. zv. »deflacijonu politiku«, te je u prometu držala premalen iznos novaca. Narodna je banka takvom politikom umjetno doduše povisila vrijednost dinara, ali je zato smanjila vrijednost nekretnina i cijenu poljskih proizvo-

da. Time je banka ljuto pogodila seljake, koji su sve teže dolazili do potrebitog novca. Oni pak ljudi, koji su prije g. 1931. posudili novaca, zapali su sada u najveću nepriliku, te su zdvajali od brige, kako li će otplatiti svoje dugove.

Narodnu su banku i nadalje vodili gotovo sami Srbi. Od 23 člana uprave bijaše 19 Srba, a samo 2 Hrvata i 2 Slovenca. Od 13 ravnatelja bijaše 12 Srba i 1 Slovenac, a nijedan Hrvat. Izvršni su odbor činili 4 Srba i 1 Hrvat. Od 18 šefova bankinih odjela bijaše 16 Srba, a samo 1 Hrvat i 1 Slovenac. Narodna je banka imala 21 podružnicu, ali je 15 upravitelja bilo srpske, 4 hrvatske i 2 slovenske narodnosti.

Takva je hegemonija Srba bila omogućena zato, što su Narodnom bankom vladali Beograđani. Najbolje to pokazuje »Spisak akcionera Narodne banke kraljevine Jugoslavije za godinu 1937«. Tada se naime za dolazak na skupštinu Narodne banke prijavilo 240 dioničara, od kojih su 174 bili iz Srbije, 35 iz Hrvatske i Slavonije, 19 iz Vojvodine, 9 iz Slovenije, 2 iz Bosne i Hercegovine, a 1 iz Dalmacije. Od 40.298 najavljenih dionica pripadale su 35.783 dioničarima iz Srbije, 3220 iz Hrvatske i Slavonije, 818 iz Slovenije, 355 iz Vojvodine, 60 iz Bosne i Hercegovine, a 62 iz Dalmacije. Sami su dioničari iz Beograda posjedovali 35.370 od one 35.783 dionice iz Srbije, dok su dioničari iz Zagreba posjedovali samo 3135 dionica. Onih 9 beogradskih dioničara, koji su g. 1929. imali 15.762 dionice, porasli su g. 1937. na 25.866 dionica. Ovi su dakle posjedovali većinu svih dionica, pa su zato vodili glavnu riječ kod uprave Narodne banke. Kako je pak ta banka odlučivala u poslovima reeskompta i o kolanju novca, može se reći, da je materijalno stanje svih 15 milijuna žitelja Jugoslavije bilo izvrgnuto volji i mušicama spomenutih 9 beogradskih kapitalista.
Narodna je banka godine 1937. podijelila zajmove bankama, trgovcima i poduzećima u iznosu od 1431.8 milijuna dinara. Od toga je Srbija dobila 705.1 milijun, Hrvatska i Slavonija 373.2 milijuna, Vojvodina 120.5, Slovenija 104.1, Bosna i Hercegovina 55.6, Macedonija 40.6, a Crna Gora 18.1 milijuna dinara. Prema tomu je Narodna banka od svih zajmova podijelila u Srbiji 49.2 postotaka, u Hrvatskoj 26.1, u Vojvodini 8.2, u Sloveniji 7.3, u Bosni i Hercegovini 3.9, u Macedoniji 2.9, a u Crnoj Gori 1.3 po-

stotka. Dok je dakle Srbija dobila polovicu, Hrvatska je dobila samo nešto više od četvrtine svih zajmova Narodne banke. Kako je kamatnjak, koji se plaćao Narodnoj banci, bio .za polovicu niži od kamatnjaka, što su ga tražile privatne banke za posuđeni novac, mogli su srbijanski poduzetnici lako potiskivati hrvatske tvrtke.

Krediti, što ih je Narodna banka dala novčanim zavodima u Zagrebu, znatno su zaostajali za kreditima, koje su dobivale beogradske banke. Spomenute je kredite Narodna banka podavala većinom zato, da novčani zavodi uzmognu isplaćivati štedne uloške, koji su bili zaleđeni uslijed krize od g. 1931. Da se pak ovim kreditima ne bi okoristio hrvatski prirad, počela je Narodna banka potraživati njihov povratak odmah, čim su se donekle smanjile neprilike novčanih zavoda u Zagrebu. Tako su zagrebačke tvrtke Narodnoj banci g. 1934. dugovale 396 milijuna dinara, a g. 1937. samo 306, dakle su 90 milijuna dinara morale o tplatiti. Naprotiv su beogradske tvrtke bile g. 1934. Narodnoj banci dužne 515, a g. 1937. već 651 milijun dinara; njima je dakle Narodna banka u tom razdoblju povisila kredit za 136 milijuna dinara.

Kako je Narodna banka bila »emisijona banka«, jer je od države imala povlasticu, da štampa i u promet stavlja novčanice, morala je dobitak dijeliti sa državom. Tako je na pr. god. 1929. iskazala dobitak od 70 milijuna dinara, pa su od toga 42 milijuna pripala državi, a 28 milijuna dioničarima Narodne banke. Ovi su dioničari u doba najteže diktature g. 1931. izradili novi zakon o Narodnoj banci. Po tomu se zakonu g. 1937. dobitak Narodne banke u iznosu od 39 milijuna dinara podijelio tako, da su dioničari dobili 24, a država 15 milijuna dinara. Prema tomu je država g. 1929. primila 60 postotaka, a g. 1937. samo 38 postotaka čistoga dobitka Narodne banke; naprotiv je dobitak dioničara porasao od 40 na 62 postotka.

Ministar financija Letica izdao je početkom travnja g. 1937. uredbu, po kojoj će se dohodak od skupnih banovinskih trošarina unositi u zajedničku zakladu kod Državne hipotekarne banke u Beogradu. Iz ove će zaklade ministar financija sabrana sredstva svaka dva mjeseca dijeliti pojedinim banovinama

prema broju njihova pučanstva, a bez obzira na to, koliko je koja banovina pridonijela. Beogradska vlada hoće, da »se na taj način pomogne siromašnijim banovinama«. Time su naročito bile oštećene Savska i Dunavska banovina, iz kojih je novac odlazio u Vrbasku, Zetsku i Vardarsku banovinu.

## PRIJEDLOG ZA NACRT NOVOG USTAVA

U svibnju g. 1937. štampan je »Prijedlog za nacrt novog ustava«, koji su potpisali hrvatski i srpski intelektualci, među ostalima: dr. Albert Bazala, dr. Milivoj Dežman, dr. Ivo Krbek, dr. Ivo Politeo, Ivan Meštrović, Joza Kljaković, dr. Milan Čurčin, Slobodan Jovanović, Boža Marković, Nikola Stojanović, dr. Tartaglia, Dušan Vasiljević, dr. Pavle Popović, dr. Đorđe Đorđević i Stanoje Stanojević. Taj nacrt — štampan kao rukopis — razaslan je većemu broju hrvatskih i srpskih političara, da bi im poslužio kao temelj za razgovore o sporazumu.

Zagrebački su intelektualci u tom nacrtu ustava predlagali, da se cijela kraljevina podijeli na 5 oblasti, koje se mogu zvati »banovine«. Hrvatsku bi oblast činile Hrvatska, Slavonija, Dalmacija, Međimurje, Kastavština i otok Krk. Srpskoj oblasti bi pripadala Srbija, Macedonija i Crna Gora. Dravska bi banovina Činila Slovensku oblast. Posebne bi oblasti bile Vojvodina, te Bosna i Hercegovina. Srpski se intelektualci izjaviše za 4 mjesto 5 oblasti, jer žele, da Vojvodina dođe u sastav Srpske oblasti, dok bi Bosna s Hercegovinom ostala posebna oblast. Zakonodavna bi se vlast vršila u središnjem parlamentu i u banovinskim saborima. Članovi središnjega parlamenta imali bi se birati posredno (kao izaslanici banovinskih sabora), a ne izravno, kako se biraju zastupnici Narodne skupštine. Senat bi otpao kao suvišno zakonodavno tijelo. Osim državnog ustava imala bi svaka banovina poseban svoj ustav (kao temeljni zakon), koji bi morao biti u skladu s temeljnim načelima državnog ustava.

Zapitan za mišljenje o tom »Prijedlogu za nacrt ustava« dao je dr. Vladko Maček 24. svibnja 1937. ovu izjavu: »Mene je sveučilišni profesor dr. Ivo Krbek posjetio i obrazložio mi je ovu stvar. Odmah sam mu rekao, da ne mogu dati svoj pristanak na

taj prijedlog. Držim doduše da je to rad dobronamjernih ljudi; ali onakav, kakav jest, ne može se ovaj prijedlog uzeti kao »podloga za razgovore i pregovore političkih predstavnika«. Ja zastupam za sporazum jedno stanovište, kojemu ovakva koncepcija ne može poslužiti kao temelj već zato, što ne potječe od neke nadležne strane: bilo od naroda bilo od nekoga drugoga mjerodavnog faktora. Po mojemu su mišljenju autori toga prijedloga teoretičari: intelektualci. Međutim oni nemaju veze s narodom i s njegovim životom, dapače niti s praktičnom politikom. To se vidi i po ovom njihovom sastavku, koji ima više manje kabinetski karakter, te u kojemu već neke najglavnije stvari ne mogu prihvatiti«.

## RAZVOJ POLITIČKIH DOGAĐAJA G. 1937.

Teško je dr. Vladko Maček osjećao, kako u svojoj okolini nema dovoljno ljudi, s kojima bi se mogao posavjetovati u važnim političkim pitanjima. Zato je od ministra Stojadinovića ishodio dozvolu, da se smije u Hrvatsku vratiti ing. August Košutić, koji je 7 godina boravio u inozemstvu. Košutić je iz Beča 29. siječnja 1937. stigao u Zagreb, gdje ga je dr. Maček imenovao potpredsjednikom Hrvatske seljačke stranke, u kojoj je za života svojega tasta Stjepana Radića vodio tajničke poslove.

Žalibože nije tada već bilo prijašnje sloge u hrvatskom narodu. Čim je naime nešto popustio pritisak beogradske vlade, odmah se razdvojiše Hrvati, koji su bili složni samo u otporu protiv diktature. Prvi se čin nesloge na ulici opazio 27. veljače 1937., kada su u Zagrebu za Antu Starčevića mjesto jedinstvene — održane dvije zadušnice: u franjevačkoj i u stolnoj crkvi. Poslije zadušnica došla je grupa pravaša u Frankopansku ulicu, gdje je provalila u upravu »Hrvatskoga Dnevnika«, poništivši knjige i namještaj.

Novi se neprijateljski čin dogodio 14. travnja 1937. u zgradi hrvatskoga sveučilišta. Tamo je između sveučilištaraca došlo do žestoke tučnjave, u kojoj su osim batina upotrijebljeni i noževi. Tom je prigodom desetak đaka ranjeno lakše, a trojica teško, pa je Krsto Ljubičić iz Dalmacije i umro od zadobivenih rana.

Radi toga krvoprolića akademski je senat zatvorio sveučilište do 24. travnja 1937.

Na sveučilištu su hrvatski đaci bili organizirani u društvima, koja su nosila imena hrvatskih velikana. Pristaše Hrvatske seljačke stranke imali su društvo »Mati ja Gubec«. Solidan je rad u hrvatskom i kršćanskom duhu razvijalo akademsko društvo »Domagoj«. Pristaše pak ustaških načela dra Ante Pavelića osnovaše društvo »August Šenoa«. Ovo je društvo brzo prevladalo u gotovo svim stručnim organizacijama na pojedinim fakultetima. »Šenoinci« su u Zagrebu organizirali »pododbor Matice Hrvatske«, gdje su uz književni rad odgajali srednjoškolce u politici. U okviru društva »August Šenoa« stvarao se Ustaški sveučilišni stožer, koji je postao najjača ustaška jedinica u Hrvatskoj, jer mu je pripadalo oko 500 sveučilišnih đaka. Inače je hrvatske sveučilištarce obuzimala teška briga radi slabog izgleda u njihovu budućnost. Ministar prosvjete Dobrivoj Stošović je prigodom rasprave o proračunu u ožujku g. 1937. izvijestio u Narodnoj skupštini, da ima previše školovanih ljudi. Tako se u ministarstvu prosvjete nalaze 962 molbe za namještenje profesora i 1800 molba za namještenje učitelja. Slične su izjave davali ministri pravosuđa i unutarnjih posala.

U Beogradu je 4. listopada 1937. nastala promjena kabineta dra Milana Stojadinovića. Iz vlade su istupili: ministar pravde dr. Nikola Subotić, m. građevina dr. Marko Kožul, m. šuma i ruda Đuro Janković, m. prosvjete Dobrivoj Stošović, m. pošta i brzojava dr. Kaluđerčić i ministar za fizički odgoj naroda dr. Rogić. Njihova su mjesta redomice zapremili drugi ministri: Milan Simonović, Dobrivoj Stošović, dr. Bogoljub Kujundžić, prof. Dimitrije Magaraševć, dr. Vojko Čvrkić i dr. Vjekoslav Miletić. Osim toga je za ministra bez lisnice imenovan dr. Nikola Novaković (zvan »Longo«).

U 57. godini života svojega umro je 12. travnja 1937. u Beogradu bivši ministar dr. Milan Srškić, vođa bosanskih radikala. Srškić je od g. 1928. do g. 1934. bio glavni savjetnik kralja Aleksandra. U posljednje je vrijeme istupio iz Jugoslavenske nacijonalne stranke, pa je nastojao oko toga, da ujedini sve radikale, od kojih se jedan dio nalazi u Jugoslavenskoj radikalskoj za-

jednici, drugi u JNS, treći su u Jeftićevom klubu, a mnogi slijede glavni odbor Radikalne stranke, koji vode Aca Stanojević, Miša Trifunović, Krsta Miletić i dr. Laza Marković.

Na proljeće g. 1937. počeo je veliku političku djelatnost razvijati liječnik dr. Branko Čubrilović, narodni zastupnik Zemljoradničke stranke. On je nastojao složiti srpske opozicijonalce u zajedničku grupu »Udružene opozicije«, koja će onda pregovarati s Hrvatskom seljačkom strankom. Čubrilović je koncem ožujka 1937. izjavio, da ga je dr. Vladko Maček ovlastio na takvu posredničku ulogu. Radi toga je Čubrilović češće dolazio u Zagreb, kamo ga je gdjekada pratio Boža Vlajić, član Demokratske stranke.

Davidović je također uvidio, da treba što prije zadovoljiti Hrvate. Zato je on za 13. lipnja 1937. u Beograd sazvao glavni odbor Demokratske stranke, koji je raspravljao o hrvatskom pitanju. Glavni je odbor objavio, da priznaje da u Jugoslaviji postoje tri posebna kulturno-historijska individualiteta: Srbi, Hrvati i Slovenci. Zato treba u Jugoslaviji ukinuti sadašnji centralistički (unitaristički) ustav, pa Jugoslaviju urediti kao »složenu državu«.

Nastojanjem dra Čubrilovića i Bože Vlajića došlo je 8. listopada 1937. do sporazuma između 5 opozicijonih stranaka. Tekst toga sporazuma potpisali su predsjednici ovih stranaka, poimence: dr. Vladko Maček, Ljuba Davidović, Aca Stanojević, Joca Jovanović i Adam Pribićević, koji je svojeg brata Svetozara naslijedio u časti predsjednika Samostalne demokratske stranke.

U svibnju g. 1937. vodila se u novinama zanimiva polemika između Većeslava Wildera i dra Grge Anđelinovića. Oni se prepirahu o tome, tko li je od njih dvojice, dok su bili na vlasti, nanio više nesreće hrvatskom narodu. Wilder je Anđelinoviću predbacio krvoproliće na Jelačićevom trgu 5. prosinca 1918. Nato je Anđelinović spomenuo Wilderu krvavu provedbu Obznane početkom g. 1925. i njegovo »lizanje hrvatske krvi«. Hrvatski su rodoljubi odgovarali Wilderu i Anđelinoviću poslovicom: »Rugala se sova sjenici, da ima debelu glavu«.

Iz Slunja su 5. srpnja 1937. financijalni stražari sa 4 oružnika došli u Donji Lađevac, da ondje u vrtovima i na polju ponište duhan, koji su seljaci zasadili bez dozvole. Tom je prigodom između njih i seljaka došlo do krvavoga sukoba, u kojemu je osam ljudi ranjeno, a ubijen je Ivan Berić iz Čamerovca.

U Beogradu je Narodna skupština iza duge i veoma burne rasprave 23. srpnja 1937. primila konkordat, protiv kojega su Srbi vodili borbu na ulici i u crkvi. Za konkordat je glasovalo 167, a protiv konkordata 129. Ipak je Srbima kasnije pošlo za rukom, da konkordat pokopaju. Vlada naime nije dala konkordat raspraviti u Senatu, uslijed čega nije bila provedena potpuna ratifikacija toga zakona.

## ZAPOSTAVLJANJE HRVATSKIH ČINOVNIKA

Za diktatorskog je režima znatno smanjen broj hrvatskih činovnika. Beogradska je naime vlada mnogo Hrvata umirovila, a mnoge i »reducirala«, t. j. otpustila. Na time isprаž. mjesta bili su većinom postavljeni Srbi, naročito Srbijanci. Tako je postotak srpskih činovnika neprestano rasao na štetu Hrvata. Najbolje nam to pokazuje statistika od godine 1937., u kojoj su činovnici razvrstani po narodnosti.

Tada je u cijeloj državi bilo 317 »sreskih načelnika« (kot. predstojnika), i to 229 Srba, 56 Hrvata, 23 Slovenaca, 5 muslimana i 4 drugih (Nijemaca). U Savskoj banovini, gdje su Srbi činili samo 20 postotaka žitelja, bilo je 65 sreskih načelnika, od toga 36 Hrvata, 26 Srba i 3 Nijemca. U Primorskoj banovini, gdje su Srbi činili jedva 15 postotaka žitelja, bilo ja 19 sreskih načelnika, od toga 9 Hrvata, 9 Srba i 1 musliman. U cijeloj se Bosni i Hercegovini nalazilo samo 6 sreskih načelnika, koji su podrijetlom bili Hrvati. Vojvodina je imala 24 sreska načelnika, od kojih su 22 bili rodom iz Srbije.

Beogradska se vlada neumorno brinula, da Srbi zapreme što veći broj visokih i bolje plaćenih službа. Tako je g. 1937. od 9 banova bilo 6 Srba, 2 Hrvata i 1 Slovenac; od 9 banskih pomoć-

nika (podbana) 7 Srba, 1 Hrvat i 1 Slovenac; a od 59 načelnika pojedinih odjela 43 Srba, 9 Hrvata i 7 Slovenaca. U ministarstvu vanjskih posala bijaše 7 načelnika, od toga 6 Srba i 1 Hrvat; 17 odsječnih savjetnika, od toga 14 Srba, 2 Hrvata i 1 Slovenac; 104 činovnika, od toga 83 Srba, 13 Hrvata i 4 Slovenaca; 22 poslanika, od toga 20 Srba i 2 Hrvata; pa 13 generalnih konzula, od toga 11 Srba i 2 Hrvata. U svemu je kod raznih ministarstva bilo 65 načelnika pojedinih odjela, od toga 51 Srbin, 9 Hrvata i 5 Slovenaca.

Državni je savjet brojio 28 članova, među kojima je bilo 18 Srba, 7 Hrvata, 2 Slovenca i 1 musliman. Upravu su Narodne banke vodila 23 člana, od toga 18 Srba, 2 Hrvata, 2 Slovenca i 1 Nijemac, dok su izvršni odbor činila 4 Srbina i 1 Hrvat. Upravu je Državne hipotekarne banke vodilo 7 članova, od toga 6 Srba i 1 Hrvat, a izvršni je odbor činilo 5 Srba. Bolje nije bilo niti kod Privilegirane agrarne banke, gdje je u upravi bilo 12 Srba, 1 Hrvat i 1 Slovenac, a u nadzornom odboru 6 Srba i 1 Hrvat. Nijedan Hrvat nije bio namješten u »civilnoj kući kralja«, koju je vodilo 10 Srba. U predsjedništvu pak ministarskoga savjeta bijaše 6 Srba i 1 musliman.

## ZAVRŠNI RAČUNI JUGOSLAVIJE G. 1937.

Prema završnim računima od g. 1937. ubrala je Jugoslavija na teritoriju Savske Banovine u proračunskoj godini od 1. travnja 1936. do 31. ožujka 19.37. ukupno 2778 milijuna dinara. Neposredni su porezi donijeli 620 milijuna, saobraćaj (željeznice) 550, monopoli 469, takse (pristojbe i bilježi) 400, carine 282, trošarine 188, pošte 132, šume 34, vanredni doprinosi i zaostali porezi 22, ustanove socijalne politike i narodnoga zdravlja 20, državna poduzeća 17, državna lutrija 14, a razni sitni prihodi 20 milijuna dinara. U istom je razdoblju Jugoslavija na području Savske banovine potrošila 1499 milijuna dinara. Od toga je potrošeno 379 milijuna za saobraćaj, 279 za mirovine, 250 za vojsku, 169 za prosvjetu, 74 za monopole, 62 za oružnike, 61 za pravosuđe, 61 za pošte, 42 za unutarnje poslove (upravu), 33 za financije, 32 za socijalne i zdravstvene ustanove, 21 za građevine (ceste), 10 za šumarstvo i rudarstvo, 8 za narodno gospodarstvo (poljodjelstvo, stočarstvo, voćarstvo i vinogradarstvo), 7 za obrt, industriju i tr-

govinu, 5 za državne dugove, 1 za »fizičko vaspitanje«, 1 za vrhovnu državnu upravu i 1 milijun za neke sitnije potrebe.

Ovi podatci pokazuju, da je narod na području Savske banovine u jednoj godini uplatio 2778 milijuna dinara, od čega je 1499 milijuna potrošeno na istom području, dok je svota od 1279 milijuna potrošena u Jugoslaviji izvan područja Savske banovine. To znači, da se 46.4 postotka cjelokupne svote, koja je ubrana u Savskoj banovini, moralo staviti na raspolaganje beogradskoj vladi. Izgleda, kao da je to neke vrsti danak, što ga Savska banovina plaća Srbiji, naročito pak Beogradu.

Uzmemo li 1279 milijuna dinara kao jednogodišnji obrok Savske banovine, onda je ova uža Hrvatska (bez Srijema) u 22 godine platila Srbiji 28.138 milijuna dinara u gotovu novcu. Dobro je primijećeno, da bi se »s tom golemom svotom moglo u Hrvatskoj podići sve potrebite ceste i željeznice, izgraditi luke i prokope, provesti regulaciju rijeka i melioraciju (poboljšanje) polja, elektrificirati sve gradove i sela, pa osnovati državnu industriju i mnogo drugih korisnih stvari za narod«. Ove brojke najbolje govore, kako je hrvatski narod skupo platio beogradski centralizam, u koji je dospio 1. prosinca 1918.

## SPORAZUM IZMEĐU HRVATSKE SELJAČKE STRANKE I SRPSKE UDRUŽENE OPOZICIJE

Hrvatska seljačka stranka i Samostalna demokratska stranka udružene u Seljačko-demokratsku koaliciju, i Narodna radikalna stranka, Demokratska stranka i Zemljoradnička stranka, utvrdile su slijedeći sporazum:

I. Stojeći na principu demokracije smatramo narodni suverenitet stožerom svake državne organizacije i narod izvorom svake javne vlasti.

II. Ustav od 28. lipnja 1921. donesen je bez Hrvata. Ustav od 3. rujna 1931. nema moralne vrijednosti, jer je u protivnosti s osnovnim demokratskim načelima, a donesen je ne samo bez Hrvata i protiv Hrvata, nego i bez Srba i protiv Srba. Vlada, koja

se temelji na jednostrano donesenom Ustavu, te se oslanja na jedan tobožnji parlamenat, nema nikakva autoriteta ni među Hrvatima ni među Srbima.

III. Saglasni smo, da je neophodno uvesti novi ustavni poredak, koji bi bio zasnovan na načelima narodne vladavine, a ostvario bi se kao zajedničko djelo Srba, Hrvata i Slovenaca.

IV. Naše stranke, — svijesne da zastupaju i srpski narod i hrvatski narod, — stoje na stanovištu, da je nastao krajni čas, da se jedamput zauvijek prekine sa svima nedemokratskim sistemima i režimima, pa da se omogući i Hrvatima i Srbima i Slovenvencima, da sporazumno organiziraju svoju državnu zajednicu na podjednako zadovoljstvo i Srba i Hrvata i Slovenaca.

V. Jedini ispravni put k cilju jest, da na državnu upravu dođe jedna narodna vlada, sastavljena iz predstavnika svih političkih stranaka, koje stvarno imadu korjena u narodu. Ovakva vlada — u zajednici s krunom — imala bi na dan stupanja na upravu:

1. da proglasi privremeni osnovni zakon Jugoslavije, kojim se u isto vrijeme ukida ustav od 3. rujna 1931. Ovaj osnovni zakon sadržavat će bitne principe države, koji su izvan spora i vrijedit će do stupanja na snagu novog ustava. U osnovni zakon bit će unesene slijedeće odredbe: da je Jugoslavija nasljedna, ustavna i parlamentarna monarkija; da u Jugoslaviji vlada kralj Petar II. iz dinastije Karađorđevića; da do punoljetnosti kraljeve kraljevsku vlast vrši namjesništvo; da su građanske i političke slobode zaštićene i da je zajamčen parlamentarni sistem vladavine, pa da će ustavotvorna skupština donijeti Ustav odlukom takve većine, u kojoj će biti većina Srba, većina Hrvata i većina Slovenaca narodnih zastupnika ustavotvorne skupštine.
2. istoga dana proglasiti pravičan i demokratski izborni red, te raspisati izbore za ustavotvornu skupštinu. Vlada mora ostvariti sve garancije, da će izbori za ustavotvornu skupštinu biti provedeni slobodno, kako bi prava narodna volja došla do punog izražaja.

Vlada će biti odgovorna pred ustavotvornom skupštinom po načelima parlamentarizma.

VI. Navedene stranke — u duhu ove suglasnosti — stvaraju jedan blok radi zajedničke borbe za ostvarenje i provedbu političkog i državnog programa sadržanog u ovom programu.

Zagreb — Beograd, 8. listopada 1937. Dr. Vladko Maček, Adam Pribićević, Aca Stanojević, Ljuba M. Davidović, Jovan M. Jovanović.

## POLITIKA DRA MILANA STOJADINOVIĆA G. 1938.

Početkom g. 1938. zasjedao je u Beogradu »arhijerejski sabor«, koji su činili prvaci grčko-istočne crkve u Jugoslaviji. Kako su upravo vladike vodili glavnu borbu protiv konkordata, zaključio je arhijerejski sabor, da se privremeno isključuju iz crkve oni članovi beogradske vlade i Narodne skupštine, koji su glasovali za prihvat konkordata. Nato je dr. Milan Stojadinović kao predsjednik beogradske vlade 1. veljače 1938. izjavio, da ne će konkordat iznijeti pred Senat na raspravu i glasovanje. To je primirilo arhijerejski sabor, koji je 9. veljače stvorio odluku, da se ne izvrši spomenuti zaključak o isključenju.

Kako je Stojadinović umio — većinom igrom na burzi — stvoriti golem imetak, tako je znao sebi u Narodnoj skupštini stvoriti potrebitu većinu, koje isprvice nije imao. Velik je broj zastupnika, koji su prije pripadali Jeftićevom klubu ili Jugoslavenskoj nacijonalnoj stranci, malo po malo prilazio u Stojadinovićevu Jugoslavensku radikalnu zajednicu. Premda je Stojadinović dao iz JRZ isključiti 12 zastupnika, koji su glasovali protiv konkordata, ipak je uz njega ostalo toliko zastupnika, da je u Narodnoj skupštini bio 15. ožujka 1938. proračun primljen sa 196 protiv 92 glasa. S ovim je proračunom bio kao dodatak odobren i t. zv. financijski zakon, koji se smatrao neke vrsti zakonodavnim »omnibusom«, jer je sadržavao mnogo različitih članaka. Tako je opet u taj financijski zakon došlo »ovlaštenje«, da vlada može donijeti »uredbe (sa zakonskom snagom) o štampi, udruženjima, zborovima i dogovorima«, kako je to sebi Stojadinović već dva puta (g. 1926. i 1937.) ishodio, ali nije proveo. Nadalje je po financijskom zakonu za g. 1938. vlada dobila pravo, da uredbom donese novi izborni zakon za Narodnu skupštinu, jer je

zakon od g. 1931. bio nepravedan u diobi mandata. Napokon je vlada bila ovlaštena, da provede decentralizaciju i dekoncentraciju državne uprave tako, da pojedine poslove resornih ministarstava prenese na banske uprave. (Iz potonjeg se vidi, da je Stojadinović mislio hrvatskim zahtjevima zadovoljiti tako, da proširi djelokrug banskih vlada, jer se to može provesti bez povrede ustava od g. 1931.).

Stojadinović je odlučio potražiti vezu s radničkim svijetom. U tu je svrhu osnovan »Jugoslavenski radnički savez«, koji je po početnim slovima dobio skraćeno ime »Jugoras«. On je nastojao, da u taj savez dobije druge radničke organizacije, naročito pak »Hrvatski radnički savez«, koji je u Zagrebu uzorno proveo narodni zastupnik Ivan Peštaj. Mjesto članova HRS prelazili su u »Jugoras« članovi radničkih organizacija »ORS« i »URS«.

Radi toga, što nisu htjeli stupiti u Jugoslavensku radikalnu zajednicu, morali su već prije iz vlade istupiti ministri Nikola Preka, Ignjat Stefanović i dr. Ljudevit Auer. Tada je zagrebački odvjetnik dr. Mile Miškulin bio imenovan ministrom pravde, dok je ministarstvo šuma i ruda preuzeo Đura Janković, a ministarstvo socijalne politike i narodnoga zdravlja Mirko Komnenović.

Novu je rekonstrukciju svoje vlade proveo Stojadinović koncem kolovoza g. 1938., kada su iz vlade ispali ministri dr. Milan Vrbanić, dr. Vjekoslav Miletić i general Marić. Mjesto Vrbanića postao je ministrom za trgovinu i industriju ing. Nikola Kabalin, mjesto Marića imenovan je general Milutin Nedić ministrom vojske i mornarice, a mjesto Miletića postao je ministrom za fizički odgoj naroda dr. Mirko Buić, gradonačelnik u Splitu.

Ministar unutarnjih posala dr. Antun Korošec ljuto se Demokratskoj stranci zamjerio time, što je u rujnu g. 1938. obustavio beogradski dnevnik »Pravdu«, koji je iz inozemstva primio 3 i po milijuna dinara. Korošec je izjavio, da su u prostorijama »Pravde« bili tiskani letači protiv Stojadinovićeve vlade. — Kada se u rujnu g. 1938. činilo, da će između Njemačke i Čehoslovačke doći do rata, zabranio je dr. Korošec u Jugoslaviji održavanje političkih skupština i sastanaka; nisu bile dozvoljene niti povorke po ulicama. Kad je sastankom u Münchenu bila uklonjena ratna pogibelj, dignuo je Korošec 10. listopada 1938. spomenutu zabranu, koja je bila izdana

»iz vanjskopolitičkih razloga«.

## HRVATI TRPE NEPRAVDE I U VOJSCI

Hrvati su u Jugoslaviji činili trećinu svega žiteljstva. Jednako je hrvatski narod morao jugoslavenskoj vojsci podavati trećinu svih vojnika. Trebalo bi dakle, da Hrvati čine trećinu kod časnika u toj vojsci. Ipak nije bilo tako, jer je Hrvatima 1938. pripadalo jedva 10 postotaka svih časnika. Hrvatskim se đacima več od g. 1920. raznim trikovima otešćavao primitak u beogradsku vojnu akademiju. Zato je u vojnoj akademiji bilo tri do četiri puta više srpskih nego li hrvatskih pitomaca. Tako se godimice postepeno smanjivao brojčani omjer hrvatskih časnika prema srpskim časnicima.

Uz to su hrvatski časnici bili u jugoslavenskoj vojsci veoma zapostavljani. Nikada nije u toj vojsci bilo hrvatskih časnika u višim položajima. Premda je vojska g. 1938. imala 165 aktivnih generala, ipak su u njoj bila samo 2 Hrvata i 2 Slovenca. Svi su ostali generali bili sami Srbi, kojima je pripadalo još i nekoliko stotina umirovljenih generala.

Može se uopće reći, da je cijela jugoslavenska vojska stajala pod srpskim vodstvom. Kako je naime uvijek bio ministar vojske Srbijanac, nije htio nijednoga Hrvata predložiti kralju na imenovanje za koji viši položaj u vojsci. Zato su svi armijski »komandanti« i njihovi pomoćnici bili sami Srbijanci. Od svih zapovjednika divizija nijedan nije bio Hrvat, kao da hrvatski časnici nemaju dovoljno sposobnosti za takvu službu. Tako se cijela vojna uprava nalazila isključivo u rukama samih Srbijanaca. Zapostavljani su dapače i prečanski Srbi !

Hrvatski se časnici u jugoslavenskoj vojsci morahu zadovoljiti srednjim i nižim položajima. Njima je pripala samo uloga izvršilaca viših srbijanskih naloga! Pa ne samo da nisu imali mogućnosti samostalnog odlučivanja, nego su bili izloženi raznim progonima. Srbijanski su naime svemoćnici bacali hrvatske časnike u najlošije garnizone, gdje su morali vršiti najteže službe. Kako su hrvatski časnici bili bez ikakve zaštite, morali su trpjeti bezbrojna moralna poniženja. Oni su uopće u jugoslavenskoj vojsci bili elemenat nižega

reda u svemu osim u poslu. Nije dakle čudo, što se hrvatski časnici nisu u jugoslavenskoj vojsci osjećali sretni i zadovoljni, te su rado prelazili iz vojske u građansku službu.

Uz to su hrvatski časnici morali trpjeti i narodne boli. Oni nisu smjeli sudjelovati kod bilo kakve hrvatske narodne svečanosti. Naprotiv su morali gledati, kako vojska svojom prisutnošću uveličava srpske narodne, vjerske i prosvjetne manifestacije, n. pr. Đurđev dan, Badnjak, Vidovdan, Bogojavljenje i svetosavsku proslavu. Službeno je doduše bilo proglašeno, da časnici ne smiju biti članovi takvih društava, koja nose »plemenske« nazive. Ipak su srpski časnici slobodno posjećivali priredbe srpskih društava, n. pr. Srpske majke i Kola srpskih sestara. Časnicima se često dapače i preporučivao polazak takvih zabava; za priredbe »četnika« i »Narodne odbrane« bili su određivani i službeni predstavnici vojske. No zato nijedan hrvatski časnik nije smio doći na zabavu, koju je priredilo hrvatsko pjevačko ili bilo kakvo drugo (n. pr. planinarsko, književno i športsko) društvo. Ako je ipak došao, onda je morao očekivati progon sa strane pretpostavljenih časnika.

Službeno je doduše bilo proglašeno, da je latinica u Jugoslaviji ravnopravna ćirilici. Ipak se u vojsci davala prednost ćirilici, dok se upotreba latinice otvoreno ili prikriveno zabranjivala. Jednako se u jugoslavenskoj vojsci slobodino širila srpska knjiga, dok se oteščavalo — a gdjekada i zabranjivalo — raspačavanje hrvatskih knjiga. Za vojne su knjižnice bile nabavljene samo takve knjige, koje su služile velikosrpskoj propagandi, obrađujući srpsku povijest, srpsku prosvjetu i srpski narodni život. Jednako se i u vojnoj akademiji premalo učila hrvatska povijest, dok su se pretjerano uveličavali srbijanski vladari i događaji iz srpske povijesti.

Vojska je podupirala organizaciju »Četnika«, premda su oni imali izrazito političku — i to protuhrvatsku — ulogu, te su izvršili brojna ubojstva Hrvata. Zato se prigodom službene istrage redovito kod četnika našlo vojničko oružje i municija.

Kadgod je za vojsku bila raspisana veća »liferacija« (dobava) mesa, brašna, obuće, drva i drugih potrepština, uvijek je kod natječaja pobijedio Srbijanac ili barem Srbin prečanin. Ako je takvu dobavu htio polučiti koji Hrvat, morao je uzeti bilo kakvoga Srbi-

janca za svojega druga. Takav bi Srbijanac onda za svoje ime i lične veze ubirao barem polovicu dobitka, premda nije u taj posao uložio nikakvu svotu.

Često je vojska u srbijanskim krajevima morala graditi ceste, vodovode i bunare, te obavljati druge nevojničke radove. Tako je n. pr. obnovila sela, koja je porušio potres, a gradila je i željezničku prugu od Velesa do Štipa u Macedoniji. Naprotiv nije vojska u hrvatskim krajevima nikada bila upotrebljavana za bilo kakve korisne radnje, ali je zato grubom silom posredovala u političkim sukobima.

Vojno je ministarstvo svake godine u Srbiji gradilo vojarne i vojna skladišta te podizalo t. zv. ratnu industriju. Tako je ondje za 20 godina utrošila država preko 4 milijarde dinara za vojne investicije, dok je u hrvatskim krajevima potrošeno samo 120 do 150 milijuna dinara. Nijedna oveća vojnička zgrada nije sagrađena u Hrvatskoj, gdje se premalo trošilo i za uzdržavanje starih vojničkih zgrada.

Skoro sve vojne ustanove — naročito škole, tvornice i razni zavodi — podizani su u Srbiji, gdje je smješten i najveći broj garnizona. Time su srbijanski gradovi dobili mnogobrojne potrošače hrane i pića. Vojno je ministarstvo dapače za vojnike i za vojne konje u hrvatskim garnizonama dobavljalo brašno, zob, sijeno, slamu i stoku za klanje iz Srbije, premda se to moglo jeftinije dobiti u Hrvatskoj.

Neki su hrvatski časnici bili proganjani samo zato, što nisu poricali svoje hrvatstvo. Naprotiv nijedan srpski časnik nije stradao radi isticanja svojega srpstva. To mu je dapače mnogo puta bilo i od koristi, naročito kod unapređenja.

## DOGAĐAJI U HRVATSKOJ GODINE 1938.

Početkom g. 1938. isključeni su u Gospiću iz organizacije Hrvatske seljačke stranke oni mladi Ličani, koje je po ustaškim načelima dra Ante Pavelića organizirao hrvatski omladinac Junica Frković. To je povećalo razdor u hrvatskim redovima. Tako je i bivši narodni zastupnik dr. Stjepan Buć u Zagrebu 24. veljače 1938.

pokrenuo tjednik »Nezavisnost«, u kojemu je udarao na beogradsku vladu, ali je uz to iznosio i prigovore protiv Hrvatske seljačke stranke.

Izbori za polovicu senatora obavljeni su 6. veljače 1938. Pravo glasa imali su samo narodni zastupnici, članovi banskoga vijeća, te načelnici gradova i općina. Hrvatska seljačka stranka postavila je svoje liste jedino u Savskoj i Primorskoj banovini. U Savskoj banovini, gdje je HSS imala ogromnu većinu općinskih uprava, jer su prošlih godina obavljeni izbori općinskih odbora, polučila je 5 mandata. Izabrani su za senatore ing. August Košutić, odvjetnici dr. Ivan Pernar i dr. Juraj Krnjević, te profesor Jakov Jelašić od HSS, a dr. Milan Kostić od Samostalne demokratske stranke. Vladina je Jugoslavenska radikalna zajednica polučila 2 mandata, koje su dobili ministri dr. Mile Miškulin i Dušan Letica. Primorska je banovina birala samo 2 senatora, pa je od HSS izabran seljak šime Belamarić, a od JRZ Dušan Novaković, brat ministra »Longa«.

U Zagrebu je 11. veljače 1938. umro zubar dr. Ante Pavelić, koji je 1. prosinca 1918. sudjelovao kod stvaranja Jugoslavije. On je g. 1917. (iza smrti dra Mile Starčevića) bio izabran za predsjednika Starčevićeve stranke prava, a g. 1932., kad je stvoren Senat, postao je prvim predsjednikom njegovim.

Dimitrije Ljotić, vođa političkog pokreta »Zbor«, došao je 13. veljače 1938. u Šibenik, da ondje održi predavanje za svoje malobrojne pristaše. To su spriječili rodoljubni omladinci, pa je tom prigodom došlo i do uličnih demonstracija. Oružnici su bijesno navalili na demonstrante, koji su se oprli. U tom je sukobu ranjeno 7 oružnika i mnogo hrvatskih omladinaca, od kojih je 1 i poginuo.

Kraljevski su namjesnici dra Viktora Ružića, bana Savske banovine, 26. kolovoza 1938. razriješili banske dužnosti. Ružić je u Hrvatskoj za svojega banovanja učinio nekoliko lijepih djela. Tako je u Zagrebu sagradio za Trgovačku akademiju i za Stručnu školu ogromnu zgradu, u kojoj se sada nalazi Ministarstvo domobranstva. U Hrvatskom je Zagorju kupio od slikara Otona Ivekovića stari grad Veliki Tabor, da ga spasi od propasti, pa da se ondje osnuje zavod za siromahe. Jednako je u Hrvatskom Zagorju kupljen Vranicanijev dvor u Sv. Križu Začretju za Gospodarsku školu. U Lepo-

glavi je pak sagrađena lijepa zgrada, u kojoj žene iz okolice prave krasne čipke. Stojadinović nije Ružicu imenovao nasljednika, nego je upravu Savske banovine povjerio podbanu dru Stanoju Mihaldžiću.

Početkom rujna g. 1938. umirovljen je dr. Josip Jablanović, ban Primorske banovine. On nije po svome srcu i radu bio sličan dru Viktoru Ružicu. Nasljednikom bana Jablanovića postao je ministar dr. Mirko Buić.

U Biskupiji kod Knina, gdje je u doba hrvatskih kraljeva bila bazilika, blagoslovljena je 18. rujna 1938. zavjetna crkva kralja Zvonimira, koja je sagrađena po nacrtu hrvatskog kipara Ivana Meštrovića.

Početkom listopada g. 1938. izdao je dr. Korošec kao ministar unutarnjih posala naredbu, kojom se u Okućanima osniva novi kotar. U tu je svrhu od kotara u Novskoj uzeta općina Rajić, a od novogradiškoga kotara općine: Okućani, Medari, Dragalić i Stara Gradiška. To je bez potrebe učinjeno zato, da se umjetno stvori kotar, u kojemu će većinu žitelja imati Srbi.

U Zagrebu je 18. studenoga 1938. umro hrvatski političar dr. Ante Trumbić, nekadašnji ministar vanjskih posala. On se već g. 1921. pokajao, što je g. 1917. povjerovao Srbima, pa je s Pašićem sklopio »Krfski pakt«. Trumbić je do smrti ostao hrvatski rodoljub.

U Primoštenu kod Šibenika došlo je 27. studenoga 1938. do krvavoga sukoba između oružnika i hrvatskih rodoljuba. Oružnici su pucali, te su ranili mnoge, a ubili 4 seljaka.

## USTAŠKA MANIFESTACIJA NA HRVATSKOM SVEUČILIŠTU

Hrvatski je ustaški pokret prije izbora za Narodnu skupštinu, koji su se vršili 11. prosinca 1938., dobio svoje glasilo. To bijaše »Hrvatski Politički Vjesnik«, koji je donosio potrebite upute, da se suzbiju lažna prikazivanja beogradske vlade o stanju u Jugoslaviji.

Istodobno su hrvatski sveučilištarci odlučili, da će u glavnoj zgradi sveučilišta održati veliki »meeting«, na kojemu će iznijeti stav i program hrvatskog naroda.

Trebalo je redarstvo naglo zaskočiti i tako spriječiti njegovo ometanje i uplitanje. Zato su pokretači toga meetinga tečajem noći i narednog jutra obavijestili hrvatske sveučilištarce, neka u 11 sati prije podne dođu na sastanak u glavnoj sveučilišnoj zgradi.

Profesori su prva 2 sata predavali svoje predmete na raznim fakultetima bez ikakove smetnje. Ali iza toga napuštaju sveučilištarci dvorane za predavanje, te u manjim grupama polaze prema glavnoj zgradi na Sveučilišnom trgu. To je provedeno tako oprezno, da redarstvo nije ništa primijetilo. Kada se napunila sveučilišna aula, započeo je meeting, koji se naskoro pretvorio u delirij hrvatske omladine, jer je govornik izjavio, da »mi tražimo posve nezavisnu i slobodnu državu Hrvatsku«. Oduševljeni su sveučilištarci klicali: »Živio naš Poglavnik dr. Ante Pavelić!« U tom je smislu sastavljena i rezolucija, koju su đaci primili burnim odobravanjem.

Dok je sveučilišna zgrada ozvanjala od rodoljubnih poklika, neki su sveučilištarci pošli u predavaonice, gdje su skidali slike kralja Petra II., te su ih kroz prozore bacali napolje. To je izazvalo redarstvo, koje je dohrlilo i opkolilo glavnu sveučilišnu zgradu. Stražari su najprije pohvatali one sveučilištarce, koji su izašli iz zgrade u perivoj pred njom. Iza toga su prodrli i u samu zgradu, prekršivši time nepovredivost sveučilišta. Đaci se nisu bojali uapšenja, nego onoga zlostavljanja, koje će morati podnijeti u redarstvenoj zgradi. Zato su mnogi sveučilištarci u želji, da izmaknu redarstvu, pohitali u sveučilišno dvorište, koje 4 metra visoki zid rastavlja od dvorišta samostana milosrdnih sestara. Pred zidom bijaše naslagan kup ogrjevnih drva, što je sveučilištarcima omogućilo skok u opatičko dvorište, odakle su onda izašli u Gundulićevu ulicu. (Tako su radili i prigodom prijašnjih demonstracija). Sada su stražari iza nekog vremena prodrli iz ulice u samostansko dvorište, gdje se još nalazilo 5 sveučilištaraca. Rodoljubne su časne sestre ovu petoricu spasile tako, da su ih privremeno zaklonile u samostansku grobnicu ispod njihove crkve, odakle su kasnije mogli jedan po jedan izaći kroz crkvu u Frankopansku ulicu.

## IZBORI ZA NARODNU SKUPŠTINU 11. PROSINCA 1938.

Stojadinović je kneza-namjesnika Pavla sklonuo, da raspusti Narodnu skupštinu, pa da odredi nove izbore, koji će se obaviti 11. prosinca 1938. U te je izbore složno sa Seljačko-demokratskom koalicijom pošla srpska opozicija, t. j. demokrati, zemljoradnici i oni radikali, koji su slijedili Acu Stanojevića, a ne Milana Stojadinovića. Oni se tako dogovoriše još 21. listopada 1937., kada se prvaci ove »Udružene opozicije« sastadoše kod župnika Imrovića u Farkašiću kod Siska. Među njima je postojao sporazum, koji je bio sklopljen 8. listopada 1937.

Hrvati se neugodno iznenadiše, kada su doznali, da će na zemaljskoj listi dra Mačeka kandidirati također ostanci JNS, među kojima se nalaze Petar Živković, Bogoljub Jeftić, Karlo Kovačević i dr. Albert Kramer. Tako će dakle na toj listi uz pristaše rješenja hrvatskog pitanja biti i oni, koji uopće niječu opstojnost hrvatskog pitanja.

Ipak su hrvatski rodoljubi glasovali za listu dra Mačeka, da time pokažu svoj otpor protiv diktature iz Beograda. U cijeloj državi bijaše 4,080.286 izbornika, od kojih su 1,643.783 glasovala za listu dra Stojadinovića, 1,364.524 za listu dra Mačeka, a 30.734 za listu Dimitrija Ljotića. Mačekova je lista dobila 542.761 glas u Savskoj, 168.349 u Primorskoj, 138.320 u Drinskoj, 129.944 u Dunavskoj, 103.910 u Vrbaskoj, 78.718 u Moravskoj, 75.232 u Vardarskoj, 70.541 u Zetskoj i 45.226 u Dravskoj banovini, a 11.522 u Beogradu, Zemunu i Pančevu.

Sami kandidati Hrvatske seljačke stranke na Mačekovoj listi dobili su 738.990 glasova, Davidovićevi demokrati 146.698, zemljoradnici 116.597, kandidati Seljačko-đemokratske koalicije 115.677, Stanojevićevi radikali 69.132, kandidati JNS 121.426, crnogorska grupa dra Sekule Drljevića 5781, zajednički kandidati Udružene opozicije 15.311, socijalisti Živka Topalovića 7.038, a ostale grupice 8.720 glasova.

Kod izbora, koji su obavljeni 11. prosinca 1938., dobila je Hrvatska seljačka stranka u svemu 801.333 glasa, od toga 534.998 u Hrvatskoj i Slavoniji, 141.030 u Bosni i Hercegovini, 116.305 u

Dalmaciji, a oko 10.000 glasova u Vojvodini i Sloveniji.

U Zagrebu je za listu dra Mačeka glasovalo 46.480 izbornika, što znači za 15.220 više, nego li kod izbora 5. svibnja 1935. Naprotiv je za listu dra Stojadinovića glasovalo samo 3.912 izbornika, dakle za 6.444 manje, nego li je g. 1935. polučila lista Bogoljuba Jeftića, premda je u Zagrebu živjelo oko 15.000 Srba i oko 25.000 Slovenaca. Stojadinovićevih se prijetnja nisu uplašili niti hrvatski činovnici, koji su g. 1935. većinom glasovali za Jeftićevu listu, a sada ogromnom većinom za listu dra Mačeka. Tako je na pr. od činovnika banske uprave u Zagrebu glasovalo oko 400 za dra Mačeka, a niti puna stotina za dra Stojadinovića. Zagrebački je sudbeni stol imao 78 školovanih pravnika (51 sudbeni vijećnik, 4 sudbena pristava, 2 sudbena tajnika i 21 sudbeni prislušnik) ; od njih je 76 glasovalo za Mačeka, a samo 2 za Stojadinovića. Kod kotarskih su sudova u Zagrebu služila 82 suca i činovnika, od kojih su samo 4 glasovali za Stojadinovića, a svi drugi za Mačeka.

Slično bijaše također izvan Zagreba. Tako su učitelji u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji gotovo listom glasovali protiv Stojadinovića. U Osijeku je za Stojadinovića glasovao samo 1 sudac. U kotaru Novi Marof je bilo oko 90 državnih činovnika i umirovljenika, od kojih su za Stojadinovića glasovala samo dvojica, i to 1 Madžar i 1 Sl6venac. Sjajno se poniješe hrvatski činovnici, namještenici i radnici, koji su služili kod državnih željeznica, naročito na području zagrebačkoga željezničkog ravnateljstva. Tu su naime za listu dra Mačeka u ogromnoj većini glasovali i najviši činovnici. Bilo je dapače i sreskih načelnika, koji se usudiše glasovati protiv dra Stojadinovića. Zato je opravdano dr. Maček poslije izbora za Narodnu skupštinu izjavio: »Pobjedu imamo u prvom redu zahvaliti svijesnom i organiziranom hrvatskom seljaštvu, te svijesti hrvatskoga radništva i građanstva, koji su posvjedočili jedinstvenu vo-

Iju hrvatskog naroda za svojom slobodom. Potrebno je pak naročito naglasiti svijest hrvatske inteligencije uopće, a svijest i požrtvovnost hrvatskoga činovništva napose. To činovništvo, koje je gotovo potpuno ovisno o volji raznih tirana i tirančića, nije se ovog puta osvrtalo niti na prijetnje, a kamo li na želje nekolicine tuđinskih plaćenika, nego je stalo u redove, u koje spada, naime u redove svojega naroda. U odlučnom je času stalo uz narod;

zato ga niti narod ne će napustiti.«

Za kandidate Hrvatske seljačke stranke je na teritoriju Hrvatske i Slavonije glasovalo 534.998 izbornika, koji su po kotarima i gradovima bili podijeljeni ovako: Bjelovar 15.763, Brinje 3179, Crikvenica 2130, Čabar 1468, Čakovec 8369, Čazma 10.873, Daruvar 3985, Delnice 4517, Donja Stubica 11.079, Donji Lapac 312, Donji Miholjac 4970, Đakovo 9224, Đurđevac 14.009, Garešnica 5629, Glina 3827, Gospić 3853, Gračac 1450, Grubišno polje 2276, Ilok 1536, Irig 900, Ivanec 11.109, Jastrebarsko 8743, Karlovac 15.742, Kastav 663, Klanjec 7614, Koprivnica 12.441, Korenica 488, Kostajnica 2136, Krapina 8632, Križevci 16.080, Krk 3770, Kutina 6364, Ludbreg 7717, Našice 8019, Nova Gradiška 9273, Novi 1665, Novi Marof 9757, Novska 4871, Ogulin 5582, Okućani 4343, Pakrac 3545, Perušić 3832, Petrinja 6127, Pisarovina 4248, Požega 10.711, Pregrada 8424, Prelog 7906, Rab 2839, Ruma 2897, Samobor 7478, Senj 3183, Sisak 9926, Podravska Slatina 4826, Slavonski Brod 14.365, Slunj 5165, Srijemski Karlovci 600, Srijemska Mitrovica 999, Stara Pazova 1829, Sušak 6373, Sv. Ivan Zelina 10.524, Šid 3298, Udbina 554, Valpovo 5320, Varaždin 14.525, Velika Gorica 10.440, Vinkovci 8658, Virovitica 10.814, Vojnić 1958, Vrbovsko 3137, Vrginmost 1363, Vukovar 3919, Zagreb grad 45.408, Zagreb kotar 18.038, Zemun 1448, Zlatar 13.282 i Županja 8374.

U Dalmaciji je Hrvatska seljačka stranka dobila 116.305 glasova, koji su po izbornim kotarima bili podijeljeni ovako: Benkovac 6301, Biograd (na moru) 6158, Brač 3173, Hvar 4267, Imotski 10.714, Knin 7014, Korčula 2990, Makarska 4891, Metković 4169, Preko 4012, Sinj 11.475, Split grad 8247, Split kotar 20.235, Šibenik 11.455, Dubrovnik 9897 i Boka Kotorska 1281.

U Bosni i Hercegovini je Hrvatska seljačka stranka zajedno s Muslimanskom organizacijom Hrvatskoga seljačkoga pokreta dobila 141.030 glasova, koji su po izbornim kotarima bili podijeljeni ovako: Banjaluka grad 873, Banjaluka kotar 4060, Bihać 1789, Bijeljina 800, Bileće 93, Bosanska Dubica 297, Bosanska Gradiska 1631, Bosansko Grahovo 183, Bosanska Krupa 176, Bosanski Novi 231, Bosanski Petrovac 394, Brčko 10.397, Bugojno 5043, Cazin 857, Čajniče 136, Derventa 7057, Doboj 1229, Duvno (Tomislav grad) 6814, Dvor 400, Foča 1099, Fojnica 4126, Gacko 265, Glamoč

298, Gračanica 775, Gradačac 6263, Jajce 3700, Kladanj 456, Ključ 2263, Konjic 2952, Kotor Varoš 1238, Livno 6670, Ljubinje 914, Ljubuški 11.244, Maglaj 370, Mostar 12.870, Mrkonjić (Var car- Vakuf) 703, Nevesinje 409, Prijedor 2225, Prnjavor 1837, Prozor 2545, Rogatica 616, Sanski Most 2951, Sarajevo grad 4402, Sarajevo kotar 1253, Srebrenica 36, Stolac 4874, Teslić 855, Tešanj 1637, Travnik 5458, Trebinje 29, Tuzla 4604, Visoko 3821, Višegrad 119, Zenica 1982, Zvornik 419 i Zepče 2305. Ovdje treba istaknuti, da je Hrvatska seljačka stranka dobila u izbornom kotafu Ljubuškom 95.36 postotaka svih predanih glasova, a u Duvnu 94.08 postotaka.

Službeno se javilo, da su 11. prosinca 1938.. u cijeloj državi Jugoslaviji za listu dra Vladka Mačeka glasovala 1,364.524, a za listu dra Milana Stojadinovića 1,643.783 izbornika. Kako je pak prigodom izbora, koji su obavljeni 5. svibnja 1935., za listu dra Mačeka glasovalo 1,076.346, a za listu Bogoljuba Jeftića 1,746.982 izbornika, vidi se, da je dr. Maček porasao za 288.179 glasova, dok je vladina lista pala za 103.189 glasova.

Neznatan uspjeh dra Stojadinovića znatno umanjuje činjenica, da se on kod izbora poslužio raznim bezakonjima. Kao što nije za svojega vladanja pozvao na red srpske oružnike, koji su počinili poznata krvoprolića u Senju, Šibeniku, Starom Gracu i u Mariji Bistrici, tako se nimalo nije žacao upotrijebiti nasilja prigodom izbora li. prosinca 1938. Tako je njegova policija u Splitu na dan izbora pucala na goloruki narod, pa je ranila 12 osoba. U Delnicama su oružnici 11. prosinca na ulici tukli djecu zato, što su pjevala hrvatske pjesme. Kad su protiv toga prosvjedovali roditelji ove djece, oružnici su pucali na njih, te su kundacima udarali i žene i djecu na ulici. Stojadinović je prije izbora pojačao oružničke postaje u hrvatskim krajevima, naročito u Hrvatskom Zagorju. Stvoreni su t. zv. »leteći odredi« srpskih oružnika, koji su po noći na teretnim automobilima dojurili u hrvatska sela, gdje su provaljivali u kuće, te su hrvatske seljake odvodili u zatvor zagrebačkog redarstva. U onim glasačkim mjestima, gdje nije bilo Hrvatske seljačke zaštite, oružnici su predstavnike liste dra Mačeka jednostavno otjerali sa birališta, da im onemoguće kontrolu. Na mnogim su biralištima bili opozicijonalni izbornici zatvoreni. Bilo je pak na dan izbora i mrtvih i ranjenih, osobito u Srbiji, Maceđoniji i Crnoj Gori, gdje su vladini organi prolili krv građana u Nišu, Valjevu, Leskovcu, Beranima,

Danilovgradu, Vučitrnu, Paraćinu, Resnu, Kragujevcu, Skoplju, Uzdinu, Krsni i Dobriću.

## NEPRAVEDNA DIOBA MANDATA POSLIJE IZBORA

Stojadinović se kod izbora g. 1938. poslužio krivotvorenjem izbornih rezultata[8]. Takovi su f alzifikati dokazani za birališta : Borovo, Medak, Raduč, Vrebac, Ostrovicu i Kotor-Varoš. Glasovali su i mrtvi i odsutni, a mnogi su plaćenici glasovali i više puta. Tako su u Skoplju najmljeni cigani nespriječeno za kandidate JRZ glasovali i 20 puta. Stojadinović je u službu vladinih kandidata uzeo i sve radiostanice, koje su morale javljati lažne vijesti o golemom uspjehu Jugoslavenske radikalne zajednice, da se time djeluje na one izbornike, koji još nisu glasovali. Klasičan je slučaj takve službene laži zabilježen u Zagrebu. Tu je vlada preko radija poslije podne 11. prosinca objavila, da je zagrebački nadbiskup dr. Alojzije Stepinac glasovao za listu dra Stojadinovića. Naravno da je ta lažna vijest pobudila veliku senzaciju u Hrvatskoj, gdje je dr. Stepinac bio poznat kao čestit hrvatski rodoljub. Kako je pak nadbiskup Stepinac 2 sata prije ove potvore glasovao za listu dra Mačeka, energično je od uprave radio-stanice zatražio, da oprovrgne ovu svoju vijest. Uprava mu je odgovorila, da toga ne smije učiniti. Nato se nadbiskup obratio na podbana dra Stanoja Mihaldžića sa zahtjevom, da se opozove lažna vijest o njegovu glasovanju. Ni to nije ništa koristilo. Što više: zagrebački je radio još i poslije toga opetovano javljao, da je nadbiskup Stepinac zaista glasovao za listu dra Stojadinovića. Tako nije nadbiskupu preostao drugi izlaz, nego da tu laž oprovrgne posebnim letkom, u kojemu je oštro prosvjedovao protiv takvoga postupka.

Poslije izbora dijeljeni su mandati pojedinim listama. Da su mandati dijeljeni razmjerno prema broju glasova, što ih je dobila koja lista, moralo bi od 373 mandata Stojadinovivoj listi pripasti 202 mandata, Mačekovoj 167, a Ljotićevoj 4, jer je za listu Stojadinovićevu glasovalo 54,09 postotaka, za Mačekovu 44,90, a

[8] Prema podatcima, koje je provjerila izborni pisama Hrvatske seljačke stranke, pripisano je listi dra Stojadinovića 99.426 glasova u Hrvatskoj, Slavoniji, Dalmaciji, Bosni i Hercegovini, a mnogo više u Vojvodini i Macedoniji. Strane su novine javile, da je vladi u cijeloj državi pripisano oko 400.000 glasova.

za Ljotićevu 1,01 postotak svih izbornika. Mjesto toga je Stojadinovićevoj listi priznato 306, a Mačekovoj 67, dok je Ljotićeva lista ostala bez ijednog mandata. To je posljedica nečuvenog jugoslavenskog izbornog reda, po kojemu najjača lista dobiva tri petine svih mandata, i to u svim izbornim okruzima, a istom preostale dvije petine dijele se proporcijonalno.

Da su se mandati dijelili onima, koji su u izbornim kotarima dobili većinu, onda bi Stojadinoviću pripalo 236, a Mačeku 137 mandata. Kako je izborni zakon bio nepravedan, najbolje se opažalo u Savskoj banovini. Tu je naime za listu dra Mačeka glasovao 542.761 izbornik, a za listu dra Stojadinovića 112.386 izbornika, pa ipak je Stojadinović dobio 45, a Maček samo 31 mandat. Prema tomu je svaki zastupnik s Mačekove liste predstavljao poprečno 17.510 izbornika, dok su zastupnici sa Stojadinovićeve liste predstavljali samo po 2496 izbornika.

Do kakvih je apsurda vodio zakon, najljepše se vidjelo u 6. izbornom okrugu, koji su činili izborni kotari: Varaždin, Čakovec, Prelog, Ivanec, Novi Marof, Zlatar, Krapina, Pregrada, Klanjec, Ludbreg i Donja Stubica. U tom je izbornom okrugu za listu dra Mačeka glasovalo 108.699 izbornika, a za listu dra Stojadinovića samo 2517 izbornika. Kako je Stojadinovićeva lista dobila najveći broj glasova u cijeloj državi, moraju joj po izbornom zakonu pripasti tri petine mandata u svakom izbornom okrugu, pa tako i u 6. izbornom okrugu. Prema tomu je Stojadinovićevoj listi u tome okrugu doznačeno 7 mandata, i to u onim izbornim kotarima, gdje je polučio najviše glasova. Povrh toga imala bi njegova lista preostala 4 mandata dijeliti s listom dra Mačeka u razmjeru dobivepih glasova, ali je broj tih glasova bio tako malen, da su sva 4 mandata pripala Mačekovoj listi. U cijelom 6. izbornom okrugu polučio je Stojadinović 1 mandat poprečno s 359 glasova, dok je na 1 mandat s Mačekove liste otpalo 27.175 glasova.
Kao primjer osobitog apsurda spominjemo izborne rezultate u Klanjcu. U tom je izbornom kotaru 7614 izbornika glasovalo za profesora Ljudevita Tomašića, koji je kandidirao na listi dra Mačeka, a samo 14 izbornika za Milana Dobrovoljca, kandidata s liste dra Stojadinovića. Pa ipak je »narodnim poslanikom« proglašen Dobrovoljac, a ne Tomašić. Sličan je slučaj bio u izbornom kotaru Ivancu. Tarpo je Mačekov kandidat Juraj Antolić dobio

11.109 glasova, a Stojadinovićev kandidat Novaković jedva 60; pa ipak je zastupnikom proglašen Novaković, jer je Ivanec spadao među onih 7 izbornih kotara, koji su bili doznačeni Stojadinovićevoj listi u 6. izbornom okrugu. Da izborni apsurd bude još veći, proglašen je Milan Dobrovoljac zastupnikom također u Krapini, gdje je dobio samo 52 glasa, dok su za dra Danu Malića glasovala 8632 izbornika. Dobrovoljac je dakle sa 68 glasova polučio dva mandata, i to protiv Tomašića i dra Malića, koji su zajedno dobili 16.246 glasova.

## PROMJENA VLADE U BEOGRADU 4. VELJAČE 1939.

Ministar prosvjete dr. Bogoljub Kujundžić govorio je 3. veljače 1939. u Narodnoj skupštini protiv bosanskih zemljoradnika, koji su se kod izbora 11. prosinca 1939. složili s drom Mačekom. Kujundžić je svoj govor završio napomenom: »Nikada ne će u Bosni i Hercegovini ideja Kupinca (posjeda dra Mačeka) pobijediti ideju Soluna i Kajmakčalana«. Radi ove netaktične primjedbe podnijeli su još istoga dana ostavku mnistri: đr. Mehmed Spaho, dr. Džafer Kulenović, Fran Snoj i dr. Miho Krek. Njima se priključio i Dragiša Cvetković, kojemu je knez namjesnik Pavle sutradan povjerio sastav radne vlade. U toj novoj vladi preuzeo je Cvetković također ministarstvo unutarnjih posala, dok je dr. Spaho postao ministrom saobraćaja, Štovan Ćirić m. prosvjete, dr. Krek m. građevina, dr. Viktor Ružić m. pravde, general Milutin Nedić m. vojske i mornarice, dr. Aleksandar Cincar-Marković m. vanjskih posala, Jevrem Tomić m. trgovine i industrije, Jovan Altiparmark ović m. pošta i brzojava, Ljubomir Pantić m. šuma i ruda, ing. Nikola Bešlić m. poljoprivrede, Vojin Đuričić m. financija, Đura Čeović m. za fizički odgoj naroda, a Miloje Rajaković m. socijalne politike i narodnoga zdravlja, dok su dr. Branko Miljuš, Fran Snoj, Ante Maštrović i dr. Džafer Kulenović imenovani ministrima bez lisnice.

Cvetković je preuzeo zadaću, da riješi hrvatsko pitanje. On je u raspravi o proračunun rekao i ovo: »Razum mora vladati nad osjećajima. Ako su izvjesni krajevi naše države u prošlosti bili od nas odijeljeni, te su razvijali i poseban svoj individualitet, onda treba računati s tom činjenicom i tražiti takovo rješenje, koje će u okviru ove države realizirati njihove poglede i omogućiti normalan zajedni-

čki život. U svakom slučaju mora rješenje biti takovo, da Hrvatima stvori i stvarnu ravnopravnost u granicama ove državne zajednice.«

Ulogu posrednika između Mačeka i Cvetkovića preuzeše narodni zastupnici dr. Ivan šubašić i dr. Jure Šutej. Sporazumu bijaše sklon i knez-namjesnik Pavle, koji je vidio, kako se Slovačka — uslijeđ nepopustljivosti čeha — 14. ožujka 1939. odijelila od Češke i proglasila nezavisnom državom. Došlo je 3. i 4. travnja u Zagrebu do sastanka između Mačeka i Cvetkovića, ali se pregovori razbiše radi Bosne i Hercegovine. Cvetković naime nije pristao na to, da se budućoj hrvatskoj banovini pripoje oni bosanski i hercegovački međašni kotari, u kojima Hrvati čine pretežnu većinu žiteljstva. O tim je pregovorima izdano ovo službeno saopćenje:

»U višesatnim razgovorima, koji su 3. i 4. travnja vođeni u banskim dvorima u Zagrebu između predsjednika kr. vlade g. Dragiše Cvetkovića i predsjednika HSS g. dra Vladka Mačeka, razmotrena su sva pitanja, koja se odnose na položaj Hrvata u državi i na nastojanja, da se udovolji svim njihovim opravdanim težnjama, kako bi se uspostavilo puno povjerenje i što bolje učvrstila solidarnost interesa između Srba, Hrvata i Slovenaca u svim manifestacijama njihova zajedničkoga života.

U tim razgovorima, koji su vođeni na inicijativu predsjednika kraljevske vlađ§ i u veoma srdačnom raspoloženju, konstatirala su g. Cvetković i dr. Maček, da su u glavnom suglasni o suštini razmotrenih pitanja, pa da imaju iste osnovne poglede o načinu, na koji bi ta pitanja trebalo riješiti.

Smatrajući, da predmet ovih razgovora ima najširi politički značaj, nastavit će predsjednik vlade odmah poslije uskrsnih praznika razgovore s predsjednikom Hrvatske seljačke stranke«.

»Hrvatski Dnevnik«, organ HSS, donio je 5. travnja 1939. uvodni članak, u kojemu piše i ovo: »Prilikom tih razgovora imao je g. Cvetković priliku čuti ozbiljne riječi iz usta dra Mačeka, koji predstavlja cijeli jedan narod. Maček mu je spoipenuo čitav niz nezdravih i žalosnih pojava ; on mu je ocrtao stanje, koje se više ne može održati . . . Ovu državnu zajednicu sačinjavaju Srbi, Hrvati i Slovenci. Ako joj oni nisu prijatelji, onda ona uopće nema pravih prijatelja.

Ako se na njih ne može osloniti, onda je uopće bez ikakvog oslona. Stoga je potrebno, da se čuje i provodi njihova volja, a to je moguće samo u potpunoj političkoj slobodi, na koju oni imaju neporecivo pravo«.

**DEKLARACIJA O BOSNI I HERCEGOVINI 22. TRAVNJA 1939.**

Kad je dr. Vladko Maček 3. i 4. travnja 1939. vodio pregovore sa Dragišom Cvetkovićem, pročulo se, da Srbi preko Cvetkovića traže, neka se Hrvati odreknu Bosne i Hercegovine, pa neka se zadovolje s teritorijem Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Ta je vijest uzrujala hrvatske rodoljubne sveučilištarce, osobito one iz Bosne i Hercegovine. Po dogovoru, koji je 19. travnja 1939. održan u konviktu sveučilištaraca »Narodne Uzdanice«, sastadoše se 21. travnja izaslanici hrvatskih kulturnonpohtičkih klubova u Ilici broj 8., gdje je svoje prostorije imalo kulturno akademsko društvo »August Šenoa«. Tu su bili zastupani Hrvatski muslimanski sveučilištarci, sveučilišni pododbor »Matice Hrvatske«, Udruženje sveučilištarki, pa »August Šenoa« i hrvatsko katoličko akademsko društvo »Domagoj«.

Na tom dogovoru prikazani su položaj, uloga i značaj Bosne i Hercegovine u sklopu hrvatskoga etničkog i historičkog teritorija. Određen je raspored skupštine, koja će se sutradan održati u velikoj dvorani pravnog fakulteta u glavnoj sveučilišnoj zgradi. Podjedno je prihvaćen tekst deklaracije, koja će se skupštini predložiti na prihvat.

Skupštinu je 22. travnja 1939. u ime predsjedništva klubova priređivača otvorio Branko Rukavina, a za predsjednika je per aclamationen izabran Grga Ereš. On je prikazao svrhu i značenje skupštine. Nato su Franjo Nevistić i Muhamed Hadžijahić predavali o geopolitičkom položaju te o ulozi, koju Bosna i Hercegovina imaju u sklopu hrvatskih zemalja, zatim o značenju i obilježju tamošnjih starosjedilaca muslimanske i katoličke vjere. Iza toga je Jusuf Okić predložio deklaraciju, koja je uz veliko odobravanje jednoglasno primljena, te koja glasi ovako:

»Teritorijalna cjelovitost (integritet) Hrvatske, — a to znači hrvatskoga etničkog i historičkog područja, koje se u našem slučaju

međusobno potpuno podudara, — jedan je od osnovnih i glavnih uvjeta uspjeha naše oslobodilačke borbe. Od toga zavisi također mogućnost opstanka, života i razvitka naše narodno-političke zajednice kao životnog oblika, na koji ima hrvatski narod neosporno pravo, i to na osnovu našega historičkog državnog prava, modernog načela prava samoodređenja naroda i današnjih životnih potreba.

Čitava Hrvatska — od slovenske granice uzduž Mure, Drave, Dunava, Save i Drine, pa do crnogorske i jadranske granice — pravi je i cjeloviti životni prostor hrvatskog naroda. Današnji etnički sastav ovih zemalja, kao i historička činjenica, da su tu Hrvati živjeli i u prošlosti, pa da su se tamo prostirale hrvatske državne tvorevine, — banska Hrvatska i srednjovjekovna Bosna, — neosporno dokazuju, da je ovo zbiljski hrvatski životni prostor u današnjici, kao što je bio i u prošlosti. Nije to neki prostor, koji bi tek sada trebali od drugoga svojatati, da bi osigurali mogućnost života i razvitka hrvatskog naroda. Zato je naš zahtjev za hrvatskim životnim prostorom istovjetan s traženjem ostvarenja historičkoga državnog prava i primjene načela samoodređenja naroda. U ovome leži naročita snaga našeg položaja, te opravdanost i jakost naših zahtjeva.

U sklopu Hrvatske zauzima Bosna s Hercegovinom naročito važan i odlučan položaj. Ona je jezgra, središte i glavno uporište hrvatskog teritorija. Dostatno je pogledati kartu naših historičkih pokrajina, da vidimo, kako se Hrvatska bez Bosne i Hercegovine s geopolitičkoga stajališta, — koje je ovdje od odlučne važnosti, ne može održati, razvijati i uopće biti politički sposobnom i trajnijom jedinicom. Bez Bosne i Hercegovine zijevao bi smrtonosni jaz između dva ispružena kraka Hrvatske. Naša jadranska obala — osnov naše snage i položaja u svijetu — nužno je upućena na svoje prirodno zaleđe, kao što je i ovo (zaleđe) upućeno na svoje primorje. To je zajedno jedna politi čko - gospodarsko - prometna cjelina, pa je integritet Hrvatske životno pitanje hrvatskog naroda i njegove budućnosti. Bosna s Hercegovinom je etnički (narodnosno) hrvatska zemlja. Domaće muslimansko i katoličko hrvatsko pučanstvo sačinjava većinu nad doseljenim vlaško-pravoslavnim i srpskim elementom. Baš u istočnoj Bosni snažan pojas muslimanskih Hrvata živa je granica našeg etničkog teritorija na Drini. Muslimanski su Hrvati rasno najčišći dio hrvatskog naroda. Od svoje katoličke braće samo su vjerski odvojeni u vrtlogu snažnih i krvavih historičkih zbivanja. Milijuni

mrtvih i živih muslimanskih i katoličkih Hrvata najbolji su i najčvršći dokaz hrvatstva Bosne i Hercegovine. Duh Tomislava, Krešimira, Zvonimira i Tvrtka govori danas glasom njihove svijesti i krvi.

Zato su odavna bile jake težnje, da se Bosna i Hercegovina pridruže ostalim hrvatskim zemljama. Hrvatski državni sabor — odmah iza okupacije — u adresi od 18. rujna 1878. traži sjedinjenje Bosne i Hercegovine s banskom Hrvatskom. Ova misao ne ostavlja sabor, pa se isti zahtjev iznosi i g. 1917. u tri saborske adrese, u raznim varijantama.

Mišljenje našega sabora dijelio je hrvatski narod s ove i one strane Une. Međutim je neprijatelj bio nepopustljiv, kao i u pitanju sjedinjenja dalmatinske i banske Hrvatske. Znao je, da u cjelokupnosti Hrvatske leži njezina velika snaga i životna sposobnost. Mi smo se Hrvati od godine 1918. našli u općem obespravljenju, ali smo ipak u glavnom postigli teritorijalnu kompaktnost. Tako smo bar u nesreći bili zajedno. Parcelacije Hrvatske i administrativne kombinacije nove vladavine nisu nas uspjele podvojiti, pa se zajedno borimo za slobodu i državnost.

Razumljivo je onda, da u današnjoj našoj oslobodilačkoj borbi svakomu čestitom i svijesnom Hrvatu stalno stoji pred očima i misao teritorijalne cjelokupnosti i jedinstva Hrvatske. Naročito smo osjetljivi u pitanju Bosne i Hercegovine. Zato i hrvatski sveučilištarci, kao vjerni sinovi svojega naroda, sa zebnjom i bojazni slušaju glasine, da bi se Bosna i Hercegovina imale granicom odvojiti od ostale Hrvatske, da bi se dio ove hrvatske zemlje imao prepustiti ih odrediti drugima, što bi bila najsramotnija izdaja i najteži udarac Hrvatstvu. Radi toga hrvatska sveučilišna omladina ovom prilikom apelira na sve one, na kojima leži odgovornost, da u ovim odlučnim i sudbonosnim časovima ni u čemu ne popuste od opravdanih i nedjeljivih zahtjeva našega hrvatskoga naroda. Naša je riječ kratka i jasna: Ne damo Bosnu i Hercegovinu dijeliti!«

Istoga je dana ova deklaracija s izvornim potpisima predana dru Mili Budaku, kao predstavniku ustaškog pokreta u domovini; podjedno je dostavljena političkim ličnostima u Zagrebu i Sarajevu. Nadalje je deklaracija poslana nadbiskupima dru Alojziju Stepincu u Zagrebu i dru Ivanu Šariću u Sarajevu, pa reis-el-ulemi

Fehimut Spahi, upravi »Matice Hrvatske«, glavnom odboru »Napretka«, glavnom odboru »Narodne Uzdanice«, te konzulatima (njemačkom, talijanskom, engleskom, francuskom i madžarskom) u Zagrebu.

U velikom je broju raširena deklaracija kao letak u hrvatskim zemljama, a poslana je također i u inozemstvo. Radi oštre diktatorske cenzure nisu deklaraciju mogle donijeti hrvatske novine osim »Ustaše«, koji je tada izlazio potajno. »Hrvatski domobran« u Buenos Airesu je 4. svibnja 1939. izvijestio o skupštini hrvatskih sveučilištaraca i o njihovoj deklaraciji. Čitav pak tekst deklaracije odštampan je 3. lipnja 1939. u novinama »Nezavisna Hrvatska Država« u sjeveroameričkom gradu Pittsburgu.

## OSNUTAK »BANOVINE HRVATSKE« 26. KOLOVOZA 1939.

Tečajem mjeseca svibnja, lipnja i srpnja g. 1939. nastavljeni su razgovori o rješenju hrvatskog pitanja. Radi toga je dr. Šutej opetovano polazio u Beograd k ministru Cvetkoviću, a dr. Šubašić u Brdo k princu Pavlu. Hrvatski narodni zastupnici raspravljahu o tomu na izvanrednom svojem vijećanju u Zagrebu 8. svibnja 1939. Tada je izdan proglas, u kojemu zastupnici ističu, da »je pravedni mir u srednjoj i jugoistočnoj Europi nemoguć, dok se ne ispune zahtjevi hrvatskog naroda. U cijelosti se odobrava sav rad i postupak dra. V. Mačeka, te ga hrvatsko narodno zastupstvo ovlašćuje, da u njegovo ime donese potrebne odluke i da poduzme sve akcije u unutarnjoj i vanjskoj politici«.

Srbi su pregovore otezali sve do pod konac mjeseca kolovoza g. 1939. Tada već bijaše očito, da će Njemačka zaći u rat s Poljskom, Engleskom i Francuskom. Strah pred novim svjetskim ratom prisilio je kneza-namjesnika Pavla i ministra-predsjednika Cvetkovića, da popuste u hrvatskom pitanju. Oni su pristali na to, da se u Zagrebu osnuje »banovina Hrvatska«, kojoj će pripadati cijela Hrvatska osim kotara Dvora, cijela Slavonija osim istočnoga Srijema (kotari: Mitrovica, Irig, Ruma, Karlovci, Zemun i Stara Pazova), cijela Dalmacija osim Boke Kotorske, a od Bosne i Hercegovine 12 upravnih kotara (Derventa, Gradačac, Brčko, Travnik, Fojnica, Livno, Duvno, Bugojno, Prozor, Mostar, Konjic i Ljubuški). Tekst sporazuma, koji

je sklopljen 26. kolovoza 1939. između Mačeka i Cvetkovića razabire se iz ove »Uredbe o banovini Hrvatskoj«:

U ime Njegova Veličanstva kralja Petra II., po milosti Božjoj i volji narodnoj kralja Jugoslavije, kraljevski namjesnici na prijedlog ministarskog savjeta i na temelju članka 116. ustava, a da bi se osiguralo (obezbijedilo) sudjelovanje (učešće) Hrvata u životu države i time očuvali javni interesi, propisuju ovu uredbu o Banovini Hrvatskoj i obrazovanje Banovine Hrvatske:

Članak I.

Savska i Primorska banovina, — kao i kotari Dubrovnik, Sid, Ilok, Brčko, Gradačac, Derventa, Travnik i Fojnica, — spajaju se u jednu banovinu pod imenom Banovina Hrvatska. Sjedište Banovine Hrvatske je u Zagrebu.

Članak II.

1) U nadležnost Banovine Hrvatske prenose se poslovi: poljoprivrede, trgovine i industrije, šuma i ruda, građevina, socijalne politike i narodnog zdravlja, fizičkog odgoja, pravde, prosvjete i unutrašnje uprave. Banovina Hrvatska ostaje nadležna za sve poslove, koji po sada važećim propisima spadaju u nadležnost banovina.

II. Svi ostali poslovi ostaju u nadležnosti organa državnih vlasti na cijelom teritoriju:

III. Isto tako ostaju u nadležnosti državnih vlasti i poslovi, koji su od osobitog značaja po opće interese države, kao što su:

1) Staranje o državnoj sigurnosti, suzbijanju antidržavne i razorne propagande, vršenje redarstvene obavještajne službe o osiguranju javnog reda i mira;

2) Državljanstvo; za davanje državljanstva nadležna je banovina — osim davanja državljanstva izuzetnim putem i oduzimanja državljanstva.

3) Rudarsko zakonodavstvo, državna rudarska poduzeća. Iz-

davanje rudarskih koncesija, koje interesiraju narodnu obranu, ustupat će banovina sporazumno s vojničkom upravom. Ako ne bi došlo do sporazuma, odlučuje ministarski savjet.

4) Izgradnja i održavanje držav. saobraćajnih sredstava i ostalih državnih objekata.

5) Poslovi vjera.

6) Međunarodni pravni saobraćaj time, da se pravna pomoć u vanparničkim stvarima vrši direktno preko sudova.

7) Vanjska trgovina kao i trgovina između banovine i ostalih dijelova države. (Jedinstvo carinskog i trgovačkog područja).

8) Zakonodavstvo o mjerama i tegovima, o zaštiti industrijske svojine, o poslovima privatnog osiguranja i osiguravajućim društvima.

9) Mjenično pravo, čekovno pravo, trgovačko pravo, stečajno pravo, obligaciono pravo, pomorsko pravo, autorsko pravo.

10) Propisivanje kazni za povredu propisa o predmetima iz nadležnosti države.

11) Postavljanje putem zakona osnovnih načela prosvjetne politike, kao i osnovnih načela o lokalnim samoupravama.

12) Opća načela radničkog prava i osiguranja kao i opća načela vodnog prava.

IV. U cilju osiguranja narodne obrane osigurat će se vojničkoj upravi potreban utjecaj u oblasti proizvodnje i prometa.

V. Ministarski savjet može prenositi i druge poslove s državnih vlasti i ustanova u nadležnost Banovine Hrvatske.

Članak III.

1) Banovini Hrvatskoj, da bi mogla uspješno svršavati po-

slove svoje nadležnosti, ima se osigurati potrebna financijalna samostalnost. Ona se sastoji u samostalnom prikupljavanju određenih prihoda i izvršenju rashoda predviđenih budgetom banovine.

2) Koji će izvori, oblici i vrste prihoda pripasti u nadležnost Banovine Hrvatske, odredit će se posebnom uredbom.

3) Isto tako posebnim uredbama riješit će se i pitanje pripadnosti i podjele državnih fondova, imovine i dugova.

4) S prijenosom poslova iz nadležnosti države u nadležnost banovine prenijet će se u nadležnost banovine i odgovarajući krediti predviđeni u državnom budgetu za 1939.-40. godinu.

5) Za izvršenje ovako prenesenih kredita pripada banu potpuno naredbodavno pravo.

6) U koliko predviđeni krediti u državnom budgetu za 1939.-40. godinu za Banovinu Hrvatsku ne budu dovoljni, odobravat će se naknadni krediti.

Članak IV.

1. Zakonodavnu vlast u stvarima iz nadležnosti Banovine Hrvatske vrše kralj i sabor zajednički.

2. Upravnu vlast u stvarima iz nadležnosti Banovine Hrvatske vrši kralj preko bana.

3. Sudsku vlast u Banovini Hrvatskoj vrše sudovi. Njihove osude i rješenja izriču se u ime kralja na temelju zakona.

Članak V.

Svaki pismeni čin kraljevske vlasti u stvarima iz nadležnosti Banovine Hrvatske premapotpisuje ban i snosi odgovornost za isti.

Članak VI.

1. Sabor sastavljaju zastupnici, koje narod slobodno bira općim, jednakim, neposrednim i tajnim glasovanjem s predstavništvom manjina.

2. Prvi izborni red, ustrojstvo i poslovnik sabora propisat će se kraljevom uredbom. Izborni red i ustrojstvo sabora mogu se mijenjati banovinskim zakonom, a poslovnik rezolucijom sabora.

3. Narodni zastupnici uživaju imunitetsko pravo.

Članak VII.

1. Sabor se saziva kraljevim ukazom i zasjeda u Zagrebu.

2. Kralj ima pravo da raspusti sabor, ali ukaz o raspuštanju mora sadržavati naredbu za nove izbore i za novi saziv sabora. Ukaz o raspuštanju sabora premapotpisuje ban.

Članak VIII.

1. Kralj imenuje i razrješava bana ukazom, koji premapotpisuje novoimenovani ban.

2. Prije stupanja na dužnost ban polaže zakletvu na vjernost kralju i poštovanje zakonitosti.

Članak IX.

1. Do donošenja banovinskog zakona o krivičnoj odgovornosti bana odmah će se primjenjivati propisi o ministarskoj odgovornosti tim, da bana umjesto narodne skupštine optužuje sabor, a sudi mu poseban banovinski sud, koji sačinjavaju tri vijećnika Stola sedmorice odjeljenja A i tri suca upravnog suda u Zagrebu pod predsjedništvom predsjednika Stola sedmorice odjeljenja A. Spomenute članove i potrebne zamjenike biraju dotična tijela svake godine.

2. Za štete, koje ban učini građanima nezakonitim vršenjem službe, odgovara banovina, a ban banovini.

Članak X.

1. Ban rješava konačno u svim pitanjima svoje nadležnosti i protiv njegovih akata dopuštena su pravna sredstva pod zakonskim uvjetima samo na upravne i redovne sudove.

2. Sve odluke o službenim odnosima banovinskih službenika donosi ban. To važi i za službenike, koji su na državnom budgetu, a vrše poslove iz nadležnosti banovine. Suci kasacijonog suda, apelacijonih sudova, upravnog suda, računskog suda i okružnih sudova kao i činovnici I., I. i III. položajne grupe postavljaju se i unapređuju kraljevim ukazom.

3. Cjelokupna policijska služba na čitavom području banovine podčinjena je banu.

Članak XI.

1. Administrativne sporove u stvarima iz nadležnosti Banovine Hrvatske rješava Upravni sud u Zagrebu konačno. Na Upravni sud u Zagrebu prelaze u pogledu istih stvari sve one nadležnosti državnog savjeta, koje su mu određene posebnim propisima.

2. Predsjednik ministarskog savjeta, odnosno od njega ovlašten organ može podnijeti u zakonskom roku tužbu na Upravni sud u Zagrebu, kad smatra, da je aktom bana ili koje druge vlasti banovine, koja je predmet riješila konačno, povrijeđen državni ili banovinski zakon na štetu općih državnih interesa.

3. Računsku kontrolu u svim stvarima iz nadležnosti banovine Hrvatske vrši samostalno i konačno poseban računski sud.

Članak XII.

Reorganizacija Upravnog suda i ustrojstvo računske kontrole propisat će se kraljevim uredbama, koje će se podnijeti na uzakonjenje saboru, čim se on sastane.

Članak XIII.

1) Za ocjenu ustavnosti zakona i sporove o nadležnosti između države i Banovine Hrvatske nadležan je Ustavni sud.

2) Ustrojstvo i postupak ovoga suda propisat će se kraljevom uredbom.

Članak XIV.

U onim stvarima, u kojima je država nadležna samo za donošenje zakona, može centralna vlast izdavati opće upute banovini za primjenu tih zakona. U cilju nadzora nad izvršenjem tih zakona od strane banovinskih organa može centralna vlast slati svoje organe vlasti banovine, a s njenim pristankom i nižim vlastima. Banovinske vlasti su dužne na zahtjev centralne vlasti ukloniti nepravilnosti, učinjene u primjeni državnih zakona. U slučaju neslaganja može kako država tako i banovina zatražiti rješenje Ustavnog suda.

Članak XV.

1. Ovlašćuje se ministarski savjet, da odmah donese potrebne propise i poduzme sve potrebne mjere za izvršenje ove uredbe.

2. One odredbe za izvršenje ove uredbe, kojima se mijenjaju i ukidaju postojeći zakoni, donijet će se kraljevim uredbama.

3. Ostaju na snazi svi postojeći propisi, dok se nadležnim putem ne izmijene.

4. Do dana sastanka sabora kralj može izdavati uredbe o predmetima iz nadležnosti Banovine Hrvatske. Ove se uredbe imaju naknadno podnijeti na suglasnost saboru.

5. Ovlašćuje se ban, da naredbama odredi sve, što je potrebno za provođenje uredaba, donesenih po prethodnim stavovima ovoga člana.

Članak XVI.

Ova uredba dobiva obaveznu snagu danom obnarođovanja u

Službenim novinama.

## OSTALI DOGAĐAJI U HRVATSKOJ G. 1939.

Na poticaj stolara Stjepana Severinca osnovano je 12. veljače 1939. u Zagrebu društvo »Hrvatski radnički pokret« za okupljanje hrvatskih radnika. Po pravilima, koja je izradio odvjetnik dr. Juraj Veselić, imalo je to društvo širiti narodni socijalizam i prijateljstvo s velikim njemačkim narodom. U taj HRP je stupilo mnogo mlađih hrvatskih radničkih prvaka, koji su tvrdili, da je u »Hrvatskom radničkom savezu« g. 1938. prevladala »pučka fronta« uz pripomoć ing. Augusta Košutića. Vodstvo »Hrvatskoga radničkog pokreta« preuzeše: dr. Juraj Veselić, Stjepan Severinac, Slavko Goveđić, Ivan Cmković, Josip Mustaf i Pavao Rašić. Prostorije su imali u Medulićevoj ulici broj 20. Naskoro su osnovane podružnice u Našicama, Zlataru, Zajezdi, Golubovcu, Osijeku, Banjaluci, Daruvaru, Bjelovaru, Splitu, Koprivnici, Križevcima, Podsusedu, Đakovu, Karlovcu, Slavonskom Brodu, te u Sušinama-Đurđenovcu. Tako se još iste g. 1939. u »Hrvatskom radničkom pokretu« organiziralo oko 10.000 članova, koji su težili za oživotvorenjem nezavisne hrvatske države i za novim europskim poretkom pod vodstvom Njemačke. To je izaslanstvo HRP 20. travnja 1939. u Zagrebu izjavilo njemačkom generalnomu konzulu dru Alfredu Freundtu, kojemu je dano na znanje, da hrvatski narod predstavlja samo dr. Ante Pavelić.

Početkom listopada g. 1939. došlo je u Zagrebu do žestokoga sukoba između ljevičara (marksista) i hrvatskih ustaških sveučilištaraca. U tom je sukobu lako ranjeno nekoliko hrvatskih ustaša, dok su ljevičari prošli mnogo gore, jer su uz veći broj lako ranjenih imali i težih ranjenika. Novine su istaknule, da je to bio »vatreni Veni sancte«.

Na hrvatskom je sveučilištu 17. studenoga 1939. došlo do velikih manifestacija hrvatske misli. Sveučilištarci su klicali Poglavniku dru Anti Paveliću i Nezavisnoj državi Hrvatskoj. Ove se manifestacije kasnije nastaviše na zagrebačkim ulicama i trgovima.

Cvetković je odmah 26. kolovoza 1939. sastavio novu vladu, u koju je stupilo 5 predstavnika Hrvatske seljačke stranke. Tako je

dr. Vladko Maček postao potpredsjednikom beogradske vlade, dr. Jure Šutej ministrom financija, dr. Ivan Andres ministrom trgovine i industrije, dr. Josip Torbar ministrom pošta i brzojava, a dr. Bariša Smoljan ministrom bez lisnice. Za bana banovine Hrvatske imenovan je dr. Ivan Šubašić, a za podbana sveučilišni profesor dr. Ivo Krbek.

Početkom ožujka g. 1939. počeo je u Zagrebu izlaziti veliki tjednik »Hrvatski Narod« s obilnim i rodoljubnim sadržajem. Uređivao ga je dr. Mile Budak, koji se u srpnju g. 1938. vratio iz emigracije.

## BANOVINA HRVATSKA U GODINI 1940.

Hrvatska je 26. kolovoza 1939. dobila svoju samoupravu, koja bijaše slična onoj, kakvu je imala do g. 1918. Time ipak nije polučila ono, što je dr. Vladko Maček hrvatskomu narodu obećavao: hrvatsku vojsku i financijalnu samostalnost. Uslijed toga nije sporazum od g. 1939. zadovoljio Hrvate. Još ih je manje zadovoljio opseg banovine Hrvatske, izvan kojega su ostali brojni Hrvati. Zato su hrvatski rodoljubi svoje oči upirali u Poglavnika dra Antu Pavelića, koji je tražio mnogo prostraniju i posve Nezavisnu Hrvatsku.

U Zagrebu je odmah g. 1939. osnovana hrvatska banska vlada s desetak odjela, kojima su — kao nekad — upravljali odjelni predstojnici. Uz nekoliko vrsnih stručnjaka bilo je među njima i slabo spremljenih ljudi, koji su postali odjelnim predstojnicima samo kao pripadnici Hrvatske-seljačke koalicije. Najbolje su uopće prolazili članovi Samostalne demokratske stranke. Zato se u Zagrebu govorilo, da ne vladaju Maček i Šubašić, nego Wilder i Sava Kosanović. Koga su ovi preporučili, taj je polučio sve, što je htio. Naprotiv niti najbolji Hrvat nije mogao dobiti službu, ako je bio sumnjiv kao pravaš ili kao pristaša dra A. Pavelića.

Obećani hrvatski sabor u Zagrebu nije se sazivao niti su činjene priprave za izbor narodnih zastupnika. Neki ministri (među njima i dr. Srđan Budisavljević) nisu htjeli svoj djelokrug prenijeti na bansku vladu u Zagrebu, kako bi morali prema sporazumu od 26. kolovoza 1939. Najviše je pak zastoja u radu banske vlade donijela

financijalna nevolja. Premda je u beogradskoj vladi bio dr. Šutej ministar financija, ipak nisu odanle u Zagreb dolazila obećavana i očekivana financijalna sredstva. Zato je hrvatska vlada morala svoje potrebe pokrivati velikim »banovinskim nametom«.

Mnogi su Hrvati tečajem g. 1940. bili razočarani u svojim rodoljubnim nadama. Oni se nisu mogli zadovoljiti čestim svečanostima, što ih je priređivala Hrvatska seljačka stranka, da tako prikrije pravu političku bijedu. Kad je pak ban Šubašić — vjerojatno po Wilderovoj želji — počeo progoniti nezadovoljne Hrvate kao tobožnje »frankovce«, još je većma porasao broj Ustaša, koji su čeznuli za drom A. Pavelićem. Može se reći, da je ogromna većina Hrvata upravo željela propast kraljevine Jugoslavije, koju je smatrala svojom tamnicom.

## HRVATSKI RADNIČKI POKRET G. 1940.

Početkom g. 1940. počelo je društvo »Hrvatski radnički pokret« spremati borbene odrede za oslobođenje Hrvatske. Naskoro je to nanjušilo redarstvo, koje je provađalo česte premetačine u stanovima prvaka HRP. Brojni su članovi bili proganjani. Tako su i dr. Juraj Veselić i Stjepan Severinac bili zatvoreni po 25 dana. Napokon je banska vlast 31. svibnja 1940. raspustila društvo HRP radi sumnje, da ima veze s drom Antom Pavelićem, pa da pošilja hrvatske radnike na rad u Njemačku s namjerom, da se od njih tamo stvaraju hrvatske legije, koje će u podesnom času provaliti u Jugoslaviju i dići ustanak u Hrvatskoj.

Da uzmognu i nadalje djelovati, osnovaše prvaci »Hrvatskoga radničkog pokreta« u Zagrebu 15. lipnja 1940. posebnu »Hrvatsku nacional-socijalističku stranku«. Iz političkog programa, što ga je u 7 točaka izradio dr. Juraj Veselić, vidi se, da se ta stranka bori za uspostavu nezavisne hrvatske države, koja će biti u najužem političkom prijateljstvu s njemačkim Rajhom. Uz Veselića bijahu glavni članovi HNS trgovac Đuro Medved, stolar Stjepan Severinac, privatni činovnik Viktor Košutić, pa Ivan Cmković, Josip Keliš, Dragutin Samobor i Janko Oslaković, kojima se kasnije priđružiše dr. Milivoj Uroić, dr. Jozo Budak i još desetak drugih Hrvata. Stranka se tako naglo širila po hrvatskim gradovima i selima, da je banska

vlast u Zagrebu računala, da HNSS ima golem broj članova.

U 10 mjeseci svojega rada izdala je stranka 15 vrsti letaka s raznim sadržajem u preko 100.000 primjeraka, koje su članovi HNSS dalje umnažali. Zato je banska vlast počela progoniti vodstvo HNSS. Tako je dr. Veselić bio u kolovozu g. 1940. u Splitu sapet u lance i otpremljen u Zagreb, gdje je nakon štrajka glađu izdržao i dulji zatvor. Iza nebrojenih premetačina uapšeni su 3. listopada 1940. u Zagrebu: Severinac, dr. Veselić, Đuro Medved, Ivan Bela, Janko Oslaković, te braća Slavko i Milan Govedić. Svi su 7. listopada bili odvedeni u Lepoglavu, gdje su bili internirani u kaznioni. Iza nekoliko mjeseci pušteni su radi bolesti kući: Severinac, Medved, Bela i Oslaković, dok su dr. Veselić i oba Govedića 1. ožujka 1941. — vezani u lance — premješteni u logor Kruščicu kod Travnika. Onamo je iz Karlovca u internaciju dovedeno još 17 članova HNSS, poimence: Zvonko Martinčević, Vilko Završki, Josip Gubenšek, Zvonimir Jakuš, Rudolf Završki, Josip Ilijanić, Ivan Erdeljac, Josip Jakuš, Miško Brajković, Josip Rogar, Zvonimir Kovačić, Nikola Tucibat, Stjepan Mikac, Dragutin Lončarec, Ilija Struna, Petar Hranilović i Nikola Sertić. Svi su ovi ostali u Kruščici internirani da 10. travnja 1941. Tada je slobodu dočekalo i oko 100 članova HNSS, koji su u Zagrebu bili zatvoreni 6. travnja 1941., kad je buknuo rat.[9]

## PROGONI HRVATSKIH SVEUČILIŠTARACA G. 1940.

U nedjelju 25. veljače 1940. pronio se Zagrebom glas, da je uhićeno mnogo hrvatskih sveučilištaraca. Istoga su dana redarstveni agenti rano u jutro došli u stan hrvatskoga književnika dra Mile Budaka, gdje su proveli premetačinu. Premda nisu tom prigodom ništa važnoga pronašli, ipak su Budaka odveli u redarstveni zatvor. Zagrepčani se zgražahu radi ove odredbe banske vlasti. Mnogi su u tome činu gledali početak novih progona hrvatskih ustaša. O tomu se na večer istoga dana živahno raspravljalo u Ilici broj 8, gdje su bile prostorije hrvatskoga kulturnoga akademskog društva »August Šenoa«. Onamo je oko 8 sati provalila rulja agenata i stražara pod vodstvom zloglasnoga detektiva Bijelca. Oni su premetali prostorije i pregledali prisutne hrvatske sveučilištarce, od kojih su šestoricu

---

[9] Poglavnik je 12. srpnja 1941. hrvatske nacional-socijaliste primio u Ustaške postrojbe.

odveli u redarstveni zatvor. Tamo su doznali, da je dr. Budak u znak prosvjeda stupio u štrajk gladovanjem. Jednako je 27. veljače počelo gladovati i oko 20 hrvatskih sveučilištaraca. Osmi dan štrajka bijahu đaci već tako slabi, da je redarstvo dalo četvoricu štrajkaša otpremiti u bolnicu. Iza punih 14 dana štrajka bio je i dr. Mile Budak otpremljen u sanatorij. Nato su preostali sveučilištarci prekinuli štrajk, a o Uskrsu ih pustiše iz zatvora kući. Budak je u sanatoriju — pod paskom stražara — ostao do 12. travnja, kada je njegova mila supruga Ivka nađena mrtva u zdencu Budakova vinograda. Ta je tragedija u Zagrebu urodila tolikom ogorčenošću, da se ban Šubašić našao prinuđen pustiti Budaka u njegov stan, gdje je ipak i nadalje ostao pod redarstvenim nadzorom.

U ožujku g. 1940. je banska vlast obustavila izlaženje »Hrvatskog Naroda«, koji je imao velik broj pretplatnika i golem broj oduševljenih čitatelja. Hrvatski su rodoljubi doduše odmah pokrenuli novi tjednik pod imenom »Hrvatska Zemlja«, ali je i njemu vlast zakrenula vratom već iza prvoga broja. Tako je hrvatska opozicija ostala bez javnoga glasila. To je za posljedicu imalo borbu s letačima, koji su od sada bili štampani češće i u mnogo većoj nakladi, nego li ikada prije spomenutih zabrana.

Zagrebačko je redarstvo — po nalogu bana dra Ivana Šubašića — 9. prosinca 1940. uhitilo mnogo hrvatskih rodoljubnih sveučilištaraca. Tako se opet u ćelijama redarstvenih zatvora nađoše hrvatski đaci, koji su — gotovo svi — radi svoje borbe za oslobođenje Hrvatske već više puta iskusili nasilja policajaca. U tom su zatvoru hrvatski sveučilištarci punih 11 dana sproveli u napasti, jer im je vlast stavljala podle ponude. Rodoljubni su đaci sa gnušanjem odbili sve ponude, koje bi ih ponizile, da su ih primili. Mjesto svojeg poniženja sveučilištarci su danomice na svim prozorima svojih ćelija pjevali: »Vrati se, Ante, Hrvatska Te zove!«

Njihov je otpor tako razljutio bana Šubašića, da ih je dao 20. prosinca 1940. iz Zagreba otpremiti u Lepoglavu. Tako je uoči Božića — sred ljute zime — u Lepoglavu dovedeno ovih 13 hrvatskih sveučilištaraca: Grga Ereš, Ivo Kirin, Slavko Kaštelan, Frane Sulić, Mile Musa, Ivo Šimunić, Bozo Ivanuš, Josip Crnko, Mate Jeličić, Zvonimir Cinzek, Stipo Hil, Roman Brnjas i Ante Jakaša. U Lepoglavi su hrvatski sveučilištarci već našli dra Mladena Lorkovića i prof.

Ivu Oršanića.

Lako je sebi predstaviti utisak, koji je kod rodoljubnih đaka proizveo dolazak u lepoglavsku kaznionicu, kamo su dopremljeni bez pravorijeka sudaca. Mjesto u internaciju, kako se govorilo, hrvatski su sveučilištarci poput pravih zločinaca stavljeni u kaznionicu, gdje se s njima i postupalo, kao da su zločinci, a ne hrvatski rodoljubi. Premda ih je ubijala neizvjesnost, što li će još morati pretrpjeti, ipak su đaci ostali vjerni svojoj ustaškoj misli. Oni su čvrsto vjerovali, da će se ispuniti riječ Poglavnika dra Ante Pavelića, koji je pred Božić iz inozemstva poručio: »Hrvatski narode! Čestitam Ti posljednji robijaški Božić!«

Uzalud se beogradska vlada nadala, da je ban Šubašić ovim činom uništio onu »šačicu frankovaca«, koja je u Zagrebu izazivala nerede i nemire. Mjesto onih jadnika, koji su morali Božić sprovesti u lepoglavskoj kaznionici, našlo se drugih rodoljuba, koji su nastavili borbu na sveučilištu i u Zagrebu. Opet su praskale bombe, opet su se potajno sastavljali letači, koje su hrvatski sveučilištarci i drugi rodoljubi raspačavali širom hrvatskih krajeva.

Međutim je ban Šubašić dao u Krušćici kod Travnika urediti veliki logor, u kojemu će internirati svoje političke protivnike. Onamo su početkom ožujka 1941. iz Lepoglave otpremljeni također dr. Lorković, dr. Cvitanović, prof. Oršanić i svi progonjeni hrvatski šveučilištarci. Ovo je interniranje primljeno u hrvatskoj javnosti s najvećim ogorčenjem.

## JUGOSLAVIJA JE LUDO IZAZVALA RAT

Ministri Cincar-Marković i Cvetković nastojahu steći prijateljstvo susjednih država. U tu svrhu sklopljeni su posebni ugovori s Njemačkom, Italijom i Bugarskom. Takav je ugovor s Njemačkom obnovljen 25. ožujka 1941. u Beču, kamo je pošao Cvetković sa Cincar-Markovićem, ministrom vanjskih posala. To nije bilo drago Engleskoj, koja je svojom promičbom agitirala u Jugoslaviji protiv Njemačke. Plod ove agitacije bijaše revolucija, koju je general Simović proveo u noći od 26. na 27. ožujka 1941. On je kralja Petra II. proglasio punoljetnim, premda još nije navršio ustavom propisane go-

dine. Simović je sastavio novu vladu, u kojoj je pridržao svih 5 hrvatskih i oba slovenska ministra. Nato je na ulicama beogradskim priredio manifestacije, koje su potrajale cijeli dan 27. ožujka. Isprvice se manifestiralo za Englesku, a zatim se demonstriralo protiv Njemačke. Svjetina je u povorci prolazila kroz ulice, vrijeđajući Adolfa Hitlera i njemački narod.

Hrvatski su rodoljubi odmah razabrali, da su beogradski Srbi počinili golemu ludost, koja će dovesti do rata između Njemačke i Jugoslavije. Kako nije bilo dvojbe o tomu, da će u tome ratu pobijediti silna Njemačka, uvidio je hrvatski narod, da je sada kucnuo čas, kada će se moći izbaviti iz tamnice, u koju je bez svoje krivnje dospio g. 1918. Zato su hrvatski rodoljubi — bez ikakova sporazuma — jednodušno odlučili, da se u tome ratu ne će boriti za opstanak Jugoslavije, koja je provela mobilizaciju vojnih obvezanika.

Njemačka je 6. travnja 1941. navijestila Jugoslaviji rat, koji je odmah i započeo. Istoga su dana brojni njemački avijoni tri puta — u 7 sati u jutro, u 10 i po sati prije podne, te u 4 sata poslije podne udarili na Beograd, u kojemu su nastali požari i razaranje. Od straha pred avijonima pobjegoše iz Beograda ministri i mladi kralj. Zapeo je rad glavnoga stožera, te su pojedini zapovjednici ostali bez ikakove upute. Naprotiv su njemačke vojske po dobro smišljenoj osnovi strelovitom brzinom prodirale u Jugoslaviju, koju su za nekoliko dana i osvojile. Hrvati su svagdje najsrdačnije dočekivali njemačke vojnike, a razoružavali pojedine čete jugoslavenske vojske. Ovaj rat je dokazao, da snagu države ne predstavlja samo oružje, nego da treba i zadovoljstvo naroda, čega u Jugoslaviji nije bilo.

## PROGLAS DRA ANTE PAVELIĆA HRVATSKOMU NARODU

Uoči rata s Jugoslavijom upravio je Poglavnik dr. Ante Pavelie 5. travnja 1941. putem krugovalnika glavnog ustaškog stana hrvatskom narodu ovaj proglas:

»Hrvatski narode! Pred više od hiljadu godina osnovali su naši pradjedovi na ovom svetom tlu svoju domovinu, svoju — negda veliku i moćnu — državu Hrvatsku. Hrvatski je narod kroz duge vjekove svoju domovinu junački branio proti svakom neprijatelju,

koji je — bilo kada u prošlosti — posizao za njegovim ognjištima, za njegovim poljima i njivama, za njegovim dobrima, za njegovom slobodom i za njegovom čašću.

Srbija je godine 1918. na prijevaru zaposjela hrvatske zemlje. Od toga časa pa do danas ugnjetavala je Srbija na najstrašniji način hrvatski narod. Beogradski su vlastodršci podigli vješala za hrvatske sinove, prolili su toliku mučeničku krv, a na hiljade hrvatskih sinova su zatvarali i mučili po tamnicama. Srbijansko je nasilje postiglo svoj vrhunac u krvavoj diktaturi, što ju je bio uveo srpski kralj, a kojom je htio ne samo za uvijek silom upokoriti hrvatski narod, nego i s lica zemlje izbrisati njegovo ime i svaki trag njegove opstojnosti. No proti tomu nečuvenom nasilničkom pothvatu podigla se je hrvatska ustaška borba, koja je tu krvavu neprijateljsku diktaturu krvavo srušila.

Nakon pada kraljevske srbijanske diktature pokušali su beogradski vlastodršci zadržati hrvatski narod pod svojom vlašću ponovnom prijevarom, jer su znali, da toga silom više ne će moći. Stoga su se latili stare varke — »sporazuma«. I uoči buknuća novog evropskog rata, koji je otvorio put hrvatskom narodnom i državnom oslobođenju, potpisan je sramotni sporazum, da se tako zavara hrvatski narod i vanjski svijet, pa da se izigra hrvatsko narodno i državno oslobođenje. No kao što kraljevska diktatura nije mogla nadvladati i slomiti ustaške borbe, tako ju nije ni sporazum mogao zavaravati. Hrvatski ustaški pokret nastavio je i dalje borbu, koja je evo došla do zadnjega i odlučnoga oslobodilačkog udarca.

Hrvatski narode! Došao je čas oslobođenja! Ustaj na noge, lati se oružja, uvrstaj se u bojne redove i stupaj pod ustašku zastavu, na kojoj su već napisana slavna djela pobjede. Ustaj, kucnuo je čas našeg oslobođenja! Diži se, da svoju domovinu očistimo od neprijatelja, pa da svoju slobodu uspostavimo u svojoj kući: u samostalnoj i nezavisnoj državi Hrvatskoj, u kojoj će biti ujedinjene sve hrvatske zemlje od Mure i Drave sve do Drine, pa od Dunava do sinjega Jadranskog mora, a u kojoj će vladati samo Bog i hrvatski narod.

Hrvatski narode! Naša je pobjeda osigurana, naše je oslobođenje gotova stvar. Hrvatski ustaški pokret stavio se je — ne od

danas, već od deset godina — uz bok velikoga talijanskog i njemačkog naroda. I zato danas silne i ogromne vojske velikih vođa tih velikih naroda — Mussolinija i Hitlera, — kojima se više nitko ne može odupirati, stoje na našu obranu, te zajamčuju naše oslobođenje, našu pobjedu, našu slobodu i našu nezavisnu državu Hrvatsku na cijelom hrvatskom povijesnom i neprekinutom narodnom području.

Hrvatski narode! S pomoću Božjom i naših velikih prijatelja, — na žrtvama i prolivenoj hrvatskoj krvi, na neobuzdanoj borbi hrvatske ustaške vojske i na njezinoj vjernosti Tebi, — diže se slobodna i nezavisna država Hrvatska, u kojoj će, hrvatski seljački narode, u Tvojim rukama biti sva zemlja i sva vlast, u kojoj će zavladati pravo i poštenje, a iz koje će biti iskorjenjen sav korov, što ga je bila posijala tuđinska dušmanska ruka. U državi Hrvatskoj bit će osiguran kruh i blagostanje, sloboda i čast kroz duge vjekove hrvatskim pokoljenjima.

Slava svima mučenicima, koji svoju krv i živote uzidaše u temelje hrvatske slobode i hrvatske države! Živila nezavisna država Hrvatska! Živio hrvatski narod! Živila ustaška vojska! Živile velike i silne prijateljske vojske! Za dom spremni!

Dano u glavnom ustaškom stanu.

Ustaški poglavnik dr Ante Pavelić.«

## POGLAVNIKOV PROGLAS HRVATSKIM VOJNICIMA

Istoga je dana (5. travnja 1941.) Poglavnik dr. Ante Pavelić uputio hrvatskim vojnicima poseban proglas, koji je glasio ovako:

»Hrvatski narode! Došao je dan općega narodnog ustanka proti srbijanskoj sili, koja u sramotnom ropstvu drži hrvatski narod i hrvatsku domovinu.

Hrvati, vojnici! Sve su ustaške vojne snage već u pokretu, a ustaški su prodorni odjeli već na mnogo mjesta probili srpske bojne redove, razoružali ih i zarobili, te munjevitom brzinom napreduju

u srce domovine, da uspostave samostalnu i nezavisnu državu Hrvatsku.

Naša je potpuna pobjeda posve osigurana, jer se za nju bore također silne i nepobjedive vojske naših prijatelja, — vojske Italije i Njemačke, — koje hrvatskomu narodu zajamčuju potpunu slobodu i neodvisnost u nezavisnoj državi Hrvatskoj.

U najkraćem roku ne će biti na hrvatskome tlu više ni traga srbijanskom nasilju, a sve će hrvatske zemlje biti ujedinjene u slobodnu i nezavisnu državu Hrvatsku, u kojoj će vladati samo Bog i Hrvati.

Hrvati, vojnici! Vas su pod oružje poslali srbijanski kralj i srbijanska gospoda u sporazumu i poduprta od onih, koji su s najpokvarenijom beogradskom gospodom pravili sramotan sporazum. Oni vam nalažu, da branite srpsku državu i srpsku zločinačku vladu, pa da pucate na hrvatske sinove, na svoju braću i na prijateljske vojnike, koji se bore za hrvatsku domovinu i za hrvatsko oslobođenje.

U ime hrvatskog oslobodilačkog pokreta, u ime tolike prolivene hrvatske mučeničke krvi, u ime tolikih hrvatskih boraca, koji su na vješalima ginuli za svoju domovinu i za svoj narod, — ja vas pozivam, da oružje okrenete proti srpskim vlastodršcima, a za slobodu svoju, svoga naroda i svoje domovine!

Odstranite srpske časnike, uvrstajte se odmah pod ustašku zastavu, upotrijebite puške proti onima, koji su zarobili hrvatski narod, obeščastili sve hrvatske svetinje, te zaposjeli hrvatska ognjišta i hrvatsku zemlju. To Vam je sveta dužnost.

Hrvati, vojnici, katolici i muslimani! Junačka slava vaših djedova zapanjivala je kroz vjekove čitavi svijet. Junačka djela hrvatskih vitezova pronijela su slavu i čast hrvatskog naroda po čitavom svijetu. Vaša hrabra srca i junačka desnica pokazat će, da ste dostojni slave svojih djedova, koju vam je namrijeti i budućim pokoljenjima, sinovima i unucima.

Došao je dan oslobođenja! Bije se zadnji i odlučni boj za

uspostavu samostalne i nezavisne države Hrvatske, koja će se prostirati od Mure i Drave do Drine, pa od Dunava do sinjega Jadranskog mora, a u kojoj će čitav hrvatski narod naći svoju sreću i blagostanje. Za taj cilj dužnost nam je svima dati i svoje živote.

Živila nezavisna država Hrvatska! Živila hrvatska vojska!

Dano na bojištu u glavnom ustaškom stanu.

Ustaški poglavnik: dr. Ante Pavelić.«

## PROPAST KRALJEVINE JUGOSLAVIJE

Kad je 6. travnja 1941. započeo rat, upravio je jugoslavenski kralj Petar II. ovaj proglas: »Narode srpski, hrvatski i slovenački! Tebi, koji nikomu nisi činio niti snovao zla, nametnuta je borba za opstanak. U ratnom metežu, koji je došao do Tvojih granica, Ti si se trudio, da ostaneš po strani, jer ništa nisi tražio nego li život u miru, slobodi i nezavisnosti. Vlada je sve učinila, da se Tvoj mir očuva. Neprijatelj međutim nije htio mir i saradnju s Tobom, nego Tvoje pokorenje, a po načinu, na koji je izvršio mučki prepad, jasno je, da on hoće Tvoje uništenje. Nagnan da krvlju braniš svoju slobodu, Ti ćeš ju braniti, kako si ju uvijek branio. — Kraljevska vlada, koja nije propustila ni jednu mjeru za obranu zemlje, bdit će zajedno s narodom, da se svuda s najvećim pregnućem učini sve najbolje, što se može u toj borbi, koja nam je nametnuta. Da spokojno gledamo u budućnost s nadom u Boga i njegovu pravdu, daje nam pouzdanje sloga, kojom Srbi, Hrvati i Slovenci polaze u ovu borbu, — svi jesni, da se radi o njihovoj sudbini: jednoj i nedjeljivoj. Snage široke zajednice slobodarskih naroda, koje u ovome času zajedno s nama brane ugroženo čovječanstvo, moraju pobijediti. S tom vjerom naprijed do pobjede! Petar II.«

Hrvatski se vojnici nisu odazvali pozivu malodobnoga kralja Petra II. Oni su bez ikakova dogovora odlučili, da se u tome ratu ne će boriti za opstanak Jugoslavije, koju su smatrali tamnicom hrvatskog naroda. Gdjegod je bilo moguće, hrvatski su vojnici uskratili posluh srpskim časnicima, koji su ih imali voditi u borbu protiv Nijemaca. U tom je pogledu značajan pokret hrvatskih voj-

nika 108. pješačke pukovnije kod Bjelovara. Oni su već 7. travnja 1941. digli bunu, kojoj se priključiše također vojnici susjedne 40. pješačke pukovnije. Mjesto da idu u Podravinu, gdje se očekivao prodor njemačkih četa, hrvatski su vojnici zarobili i razoružali srpske časnike, te su krenuli prema Bjelovaru. Vojnike su narednici Cvek, Šepak i Canjek 8. travnja poslije podne doveli u Bjelovar, gdje su odmah proglasili Nezavisnu državu Hrvatsku.

Na poziv rodoljubnoga gradonačelnika dra Julija Makanca i gradskoga senatora R. Wagnera sve su kuće u Bjelovaru odmah iskićene hrvatskim zastavama. Hrvatskim se vojnicima najprije priključiše pukovnik Ivan Mrak i satnik Zvonimir Sirovatka, a sutradan još nekoliko pričuvnih časnika. Premda su iz Zagreba 9. travnja dolazile u Bjelovar razne telefonske prijetnje, da će Bjelovar biti bombardiran, ipak su hrvatski pobunjenici ustrajali i odvažno razoružali desetak tisuća jugoslavenskih vojnika. Sutradan (10. travnja) nešto prije podneva uđoše u Bjelovar prvi njemački tankovi, koji su došli preko Barča, Virovitice i Pitomače. To su oni isti tankovi, koji su 10. travnja poslije podne prvi stigli preko Čazme i Božjakovine u Zagreb, gdje su — kao u Bjelovaru — bili oduševljeno pozdravljeni.

## ZADNJI PROGLAS DRA ANTE PAVELIĆA IZ TUĐINE

U srijedu 9. travnja 1941. održao je Poglavnik dr. Ante Pavelić putem krugovalnika posljednji svoj govor iz tuđine, i to ovako:

»Hrvati i Hrvatice diljem cijele domovine! Proživljujemo veliko doba. Nakon dugih stoljeća približuje se čas, koji su sanjali naši djedovi, za kojim smo čeznuli svi. Približuje se čas, za kojim nismo samo čeznuli, nego koji smo i naslućivali, — što više, za koji smo bili sigurni, da će doći.

Zaludu je naš neprijatelj ovih dvadeset i dvije godine neprestano i uporno tvrdio, da je vječno stanje, stvoreno versailleskim mirovnim ugovorima, pa da će njihovo gospodstvo trajati za uvijek.

Mi smo tvrdili protivno i mi smo imali pravo. Koliko je puta već Beograd naglasio, da nema Hrvata, da više nema Hrvatske, pa da se nikada više ne će povratiti hrvatsko vrijeme. A eto danas

cijeli svijet ne samo da znade za Hrvate i za Hrvatsku, nego se sa svih strana svijeta nagoviješta skora sloboda i uspostava nezavisne države Hrvatske.

Zar nisu beogradski tirani, — as njima i oni bijedni otpadnici hrvatskog naroda, koji su se poistovjetili s Beogradom, — nas nazivali luđacima, fantastama i bijednicima? Pa eto, vrijeme je dokazalo, da mi imamo pravo, a oni da su bili luđaci, bijednici i zločinci. A to je i naravno! Iz njih je govorilo ludilo, bijedništvo i mržnja, a iz nas je govorila hrvatska duša, hrvatsko srce i hrvatska nepokolebiva vjera. Mi smo to govorili, mi smo to vjerovali, a mi smo i radili.

I eto, ta se nepokolebiva vjera pretvara u čin. Eno srpska .je vojska na jugu potpuno uništena i Makedonija se danas više ne nalazi pod srpskom vlašću. Oslobodila ju je nepobjediva njemačka vojska. A sada se velike i slavne vojske Italije i Njemačke miču i na sjeverozapadu, te će se za čas raspršiti i ona srpska vojska, koja se nalazi u našoj domovini. U tome času, Hrvati i Hrvatice diljem cijele domovine, upravljam na vas još ovu molbu:

Dočekajte svagdje i svagda hrabre vojnike naših prijatelja i zaštitnika s veseljem, s oduševljenjem, s poštovanjem i sa bratskom ljubavlju. Okitite kuće hrvatskim trobojnicama i znakovima prijateljskih naroda i vojska. Ovi vojnici znadu; da prolaze kroz prijateljsku zemlju. Ali neka se i na tima mjestima osvjedoče, da su ih Hrvati u hrvatskim zemljama primili onako bratski i s ljubavlju, kako to učiniti znadu samo čestita, zahvalna i vjerna srca hrvatskog naroda. S njima dolaze u Tvoju sredinu, hrvatski narode, s puškom u ruci — hrabro se boreći — također Tvoji sinovi, dolazi i hrvatska ustaška vojska!

Ruši se neprijateljska sila, a hrvatski narod doživljuje svoj Uskrs! Živila nezavisna država Hrvatska! Živile slavne oslobodilačke vojske! Hrvati i Hrvatice, budimo za dom spremni!«

Istoga je dana (9. srpnja 1941.) glavni ustaški stan sa krugovalne postaje Brao javio ove radosne vijesti: »Hrvati! Izdržite jošte kratko vrijeme! Neprijatelj je već na svima bojištima potučen, a njegova je vojska u rasulu. Još nas kratko vrijeme dijeli od časa

konačne pobjede, od časa konačnoga hrvatskog narodnog Uskrsa. Već su na bojištu sve ustaške jedinice. Jedna za drugom u najvećem redu i stegi napuštaju dosadanja boravišta i napreduju u određenim pravcima. Hrvati i Hrvatice! U predvečerje hrvatskoga narodnog i državnog oslobođenja sjetimo se palih ustaša!«

## PROGLAŠENJE NEZAVISNE DRŽAVE HRVATSKE

Na veliki četvrtak dne 10. travnja 1941. u 4 sata poslije podne pročitao je pukovnik Slavko Kvaternik na krugovalnoj postaji u Zagrebu hrvatskomu narodu ovaj — toli dugo i toli željno očekivani

— proglas:

»Božja providnost i volja našega saveznika, te mukotrpna višestoljetna borba hrvatskog naroda — uz veliku požrtvovnost Poglavnika dra Ante Pavelića, te ustaškog pokreta u zemlji i u inozemstvu — odredili su, da danas pred dan Uskrsnuća božjega Sina uskrsne i naša Nezavisna Država Hrvatska. Pozivam sve Hrvate, u kojem god mjestu oni bili, — a naročito sve časnike, podčasnike i momčad cjelokupne oružane snage u Zagrebu, — da cijela oružana snaga smjesta položi zakletvu vjernosti Nezavisnoj državi Hrvatskoj i njenom Poglavniku. Bog i Hrvati! Za Dom spremni! U Zagrebu, dne 10. travnja 1941. Zamjenik Poglavnika i zapovjednik cjelokupne vojne snage Slavko Kvatemik«.

Kratko vrijeme iza toga je zagrebački krugovalnik javio, da đr. Vladko Maček, koji se kao jedini član bivše beogradske vlade nalazio u Zagrebu, daje slijedeći proglas : »Hrvatski narode ! Pukovnik Slavko Kvatemik, vođa nacionalističkog pokreta u zemlji, danas je proglasio slobodnu i nezavisnu hrvatsku državu na cjelokupnom području Hrvatske, te je preuzeo vlast. Pozivam sav hrvatski narod, da se novoj vladi pokori. Pozivam sve pristaše Hrvatske seljačke stranke, koji su na upravnim položajima, te sve kotarske odbornike i t. d., da iskreno surađuju s novom vladom«.

Dok u Zagreb ne stigne Poglavnik dr. Ante Pavelić, koji će sastaviti prvu hrvatsku vladu, imenovao je njegov zamjenik Slavko Kvatemik privremeno »Hrvatsko državno vodstvo«. Članovi toga

vodstva bijahu: dr. Mile Budak, dr. Andrija Artuković, dr. Mladen Lorković, dr. Branko Benzon, dr. Josip Dumandžić, dr. Milovan Žanić, dr. Jure Vranešić, muftija Ismet Muftić i prof. Marko Veršić. Zapovjednikom vojske i mornarice postade pukovnik Slavko Stancer, povjerenikom za unutarnje poslove dr. Žanić, zagrebačkim gradonačelnikom dr. Dumandžić, a povjerenikom za željeznički promet Josip Marković.

Zagrepčani su na poziv gradonačelnika Dumandžića izvjesili hrvatske zastave na svoje kuće. Oni su na uskrsni ponedjeljak 14. travnja očekivali dolazak Poglavnika dra Ante Pavelića, da mu prirede veličanstven doček. Poglavnik je zaista u jutro 14. travnja krenuo iz Rijeke na Sušak, da tako na tlo oslobođene domovine stupi na istom mjestu, gdje ju je 17. siječnja 1929. ostavio zarobljenu. Pratio ga je velik broj autobusa, u kojima su se vozili njegovi vjerni ustaše. S njima je Poglavnik pošao preko Gorskoga Kotara.

Kako je hrvatski narod u svim selima oduševljeno dočekivao i pozdravljao Poglavnika, koji je narodu odzdravljao rodoljubnim riječima, bila je već noć, kad je povorka stigla u Karlovac. Ovdje su ga dočekali članovi »Hrvatskoga državnoga vodstva«, koji su — uz mnoge druge rodoljubne Zagrepčane — pod vodstvom Slavka Kvaternika došli u Karlovac odmah iza podneva. Pred ustaškim stanom, koji se nalazio u zgradi nekadašnje kadetske škole, pozdravio je Poglavnika njegov zamjenik Kvaternik, kojemu je dr. Pavelić odgovorio ovo:

»Ne ću Vam govoriti dugo, jer kod nas ustaša nije običaj govoriti, nego raditi. Sada smo stvorili hrvatsku državu i nju nitko više ne može srušiti, jer ćemo našu slobodu znati braniti. U Hrvatskoj će vladati red i rad. Nitko i nikada ne će moći u Hrvatskoj piti krv naroda. Svatko će morati raditi i biti odgovoran Poglavniku, a Poglavnik će biti odgovoran hrvatskom narodu«.

## KRALJ I VLADA BJEŽE IZ JUGOSLAVIJE

Prvi zračni napadaj njemačkih avijona na Beograd — u jutro 6. travnja 1941. — srušio je središte grada, poimence: kolodvor, obje radiopostaje, vojnu akademiju, brzoglasnu postaju, te palače

ministarstva vojske i m. unutarnjih posala. Čim je prestao prvi napadaj, odmah je kralj Petar II. na svojem samovozu pobjegao iz Beograda u Zvornik na Drini, odakle se zaklonio u dvorac Han Pijesak usred Bosne. S kraljem je pobjegao i general Simović, premda bi kao šef glavnoga stožera morao ostati u Beogradu, da vojsci izdaje potrebne naloge.

Prigodom prvog napadaja avijona na Beograd poginuo je ministar dr. Fran Kulovec, koji je postao vođom Slovenaca, kad je 14. prosinca 1940. umro dr. Antun Korošec. Drugi su ministri od straha pobjegli na Avalu, odakle su namjeravali poći u Vrnjačku Banju. Doznavši pak, da su Nijemci iz Bugarske već pred Nišom, ministri se na večer 6. travnja zakloniše u Čačak. Odavle su ministri dr. Vladko Maček i dr. Ivan Andres pošli u Zagreb, dok su drugi ministri otišli u ljetovalište Pale kod Sarajeva. Tamo je 10. travnja stigao također ministar predsjednik Simović s kraljem. Zato je ondje odmah održana sjednica, te je Sava Kosanović imenovan potpredsjednikom vlade mjesto Mačeka, dok je dr. Juraj Krnjević imenovan ministrom bez lisnice.

Sutradan (11. travnja) je u Palama održano ratno vijeće. Simović je morao priznati poraz prve, treće, pete i sedme jugoslavenske vojske, jer su Nijemci prodrli u državu na glavnim točkama. Nato je ministar dr. Džafer Kulenović zatražio, neka se odmah izmoli primirje i prestane ratovanje, jer on ne može preuzeti suodgovornost, da Bosna snosi teret luđačkih odluka jedne grupe obijesnih generala i besavjesnih političara. Kulenovićev su prijedlog poduprli hrvatski ministri, pa i dr. Momčilo Ninčić, ministar vanjskih posala, jer su Nijemci već osvojili Macedoniju, a Hrvatska se proglasila nezavisnom državom. Rasprava se nastavila 12. travnja, kad je o podne većinom glasova zaključeno, da se ima nastaviti rat. Simović je naime kao šef glavnoga stožera izvijestio, da će se položaj popraviti, jer da Engleska priprema iskrcavanje svoje vojske u Boki Kotorskoj. Ministrima se lažno prikazalo, da je jugoslavenska vojska zaposjela i Zadar i Skadar. Tim veće bijaše iznenađenje, kada je na večer 12. travnja stigla vijest, da se na zapadnoj obali Jadranskoga mora iskrcala talijanska vojska, koja napreduje također iz Zadra prema Kninu.

Sada su svi ministri uvidjeli, da se nalaze u mišolovki, jer su

ih neprijatelji Jugoslavije okružili sa svih strana. Ministri iz Hrvatske, Bosne i Hercegovine izjaviše, da će odstupiti, ako vlada ne pristane na kapitulaciju. Premda je i sam general Simović morao uvidjeti, da je vojnički položaj beznadan, ipak je zapovjednicima pojedinih divizija upravo cinički izdavao naloge, neka se »brane individualno«. Time je samo htio dobiti vremena, da kralju i članovima vlade omogući bijeg u inozemstvo.

Na sam Uskrs (13. travnja) ostavio je kralj Pale, te se na samovozu zajedno s generalom Simovićem odvezao u Crnu Goru, kamo je engleski poslanik naručio avijone iz Atene. Kralj je prenoćio u samostanu sv. Vazilija u Ostrogu kod Nikšića, odakle je sutradan odletio put Grčke. Onamo su kralja slijedili svi ministri osim Kulenovića, Torbara i Smoljana. S ministrima je u Grčku odletio i hrvatski ban dr. Ivan Šubašić, koji je 10. travnja 1941. utekao iz Zagreba.

## DOLAZAK POGLAVNIKA DRA ANTE PAVELIĆA U GRAD ZAGREB

Poglavnik je u Karlovcu odsjeo u domu dra Ante Nikšića, predsjednika sudbenoga stola; članovi pak »Hrvatskoga državnoga vodstva« vratiše se s ostalim rodoljubima u Zagreb. Kako naime Poglavnik nije htio imati triumfalan dolazak i doček u Zagrebu, odredio je, da će doći već u rano jutro. I zaista je 15. travnja sa svojom pratnjom već u 5 sati stigao na Markov trg, gdje su ga dočekali hrvatski časnici, vojnici i ustaše. Kad ih je pozdravio riječima »Za Dom«, gromko su mu odgovorili »Spremni!« Nato je Poglavnik pred banskom palačom održao ovaj svoj historijski govor:
»U tisućljetnoj svojoj povijesti hrvatski je narod imao bolnih i radosnih časova. Ovo je najradosniji čas naše povijesti, jer se nalazimo pred uskrsnućem Nezavisne Države Hrvatske.

Držali su nas luđacima, nazivali su nas plaćenicima. Ali mi smo se borili, mi smo radili, mi smo pobijedili. A luđaci su, plaćenici su oni, koji su o nama tako govorili.

Ustaše! Naša je oslobodilačka borba pri kraju. Proživi jujemo velike časove. I dok smo mi ovdje okupljeni, u domovini se zbivaju veliki događaji. Naša je teška borba — borba cijeloga hrvatskog naroda — okrunjena najvećim uspjehom: uspostavom Nezavisne

države Hrvatske. Vi ćete već za nekoliko sati čuti veliku vijest. Vi ćete za najkraće vrijeme poći na put k svojim domovima.

Ustaše! Mi smo pobijedili! Pobijedili smo, jer smo vjerovali. Pobijedili srno, jer smo izdržali. Pobijedili smo, jer smo se borili. Ustaše! Pob jedili smo, jer smo uvijek bili za Dom spremni!«

Istoga je dana (15. travnja) Slavko Kvatemik na zagrebačkom krugovalniku objavio: »Hrvatski narode! Dajem Ti radosnu vijest, da se Tvoj slavom ovjenčani Poglavnik vratio u Zagreb i preuzeo svu suverenu vlast u Nezavisnoj državi Hrvatskoj. Naš Poglavnik šalje Ti svoje pozdrave, daje Ti svoje srce, svoje energije i svoj um. On će za Tebe raditi dan i noć, kao i do sada, a Ti ga slijedi, da vazda budemo za Dom spremni!«

Poglavnik je odmah 15. travnja 1941. osnutak Nezavisne države Hrvatske brzojavio vođi Njemačkoga Reicha Adolfu Hitleru i predsjedniku vlade fašističke Italije Benitu Mussoliniju; pod jedno ih je zamolio, da i oni službeno priznadu novu hrvatsku državu. Nato su još istoga dana stigli Poglavniku ovi brzojavni odgovori:

»Dr. Ante Pavelić, Zagreb. Zahvaljujem Vam na brzojavu i brzojavci generala Kvaternika, u kojima mi do znanja dajete proklamaciju Nezavisne države Hrvatske u skladu s voljom hrvatskog naroda, te u kojima molite, da Njemački Reich prizna Nezavisnu državu Hrvatsku. Za mene je posve osobita radost i zadovoljstvo, što Vam mogu izjaviti, da Njemački Reich priznaje Nezavisnu državu Hrvatsku u času, kada je hrvatski narod našao svoju dugo željenu slobodu kroz pobjedonosno prodiranje četa sile Osovine. Njemačka će se vlada radovati, da će se o granicama nove države sporazumjeti s hrvatskom narodnom vladom u slobodnoj izmjeni misli. Najbolje svoje želje upravljam Vama i budućnosti hrvatskog naroda. Adolf Hitler«.

»Dr. Ante Pavelić, Zagreb. Primio sam brzojavku, kojom mi javljate proglašenje Nezavisne države Hrvatske u skladu s voljom hrvatskog naroda, te u kojoj me molite za priznanje Nezavisne države Hrvatske od strane fašističke Italije. S najvećim zadovoljstvom pozdravljam novu Hrvatsku, koja je sebi danas izvojštila dugo žuđenu slobodu, kada su sile Osovine uništile umjetno stvorenu Jugo-

slaviju. Raduje me, što Vam mogu izraziti, da fašistička Italija priznaje nezavisnost države Hrvatske. Fašistička će se Italija radovati, što će se s hrvatskim narodom sporazumjeti o određivanju granica one države, kojoj talijanski narod želi svu sreću. Benito Mussolini«.

## SASTAV PRVE HRVATSKE DRŽAVNE VLADE

Na večer 15. travnja 1941. je Poglavnik dr. Ante Pavelić u banskoj palači, pred pozvanim prijateljima, položio svečanu prisegu hrvatskomu narodu i ustavu Nezavisne države Hrvatske. Nato je Poglavnik imenovao hrvatsku državnu vladu ovim riječima:

»Hrvatski je narod svoju državu osnovao prije 1400 godina. Hrvatska je država g. 1102. prvi iput izgubila najvažniju oznaku svojega potpunoga suvereniteta. Od g. 1102. pa do danas — dakle punih 839 godina — nije hrvatski narod imao svoje samostalne i nezavisne države. Sada pak evo, — iza 839 godina, — nakon što je uspostavljena potpuno samostalna Nezavisna država Hrvatska, — došao je čas, da se uspostavi i prva odgovorna državna vlada u Nezavisnoj državi Hrvatskoj. Zato ovim časom imenujem i postavljam prvu hrvatsku državnu vladu.

Predsjedništvo vlade i vanjske poslove preuzimam sam osobno. Potpredsjednikom vlade imenujem dra Osmana Kulenovića iz Bihaća. Zapovjednikom vojske i ujedno ministrom hrvatskoga domobranstva, — koje se sastoji od kopnene, zračne i pomorske vojske, te oružništva, — i cjelokupnog prometa imenujem vojskovođu Slavka Kvaternika iz Zagreba. Pod jedno ga imenujem svojim zamjenikom u svakom slučaju, u kojemu bi bio spriječen vršiti dužnost Poglavnika države. Ministrom pravosuđa imenujem dra Mirka Puka iz Gline. Ministrom unutrašnjih poslova imenujem dra Andriju Artukovića iz Ljubuškoga. Ministrom zdravstva imenujem dra Ivana Petrića iz Šolte. Ministrom narodnoga gospodarstva imenujem dra Lovru Sušića iz Mrkoplja. Ministrom bogoštovlja i nastave imenujem dra Milu Budaka iz Sv. Roka. Ministrom šuma i ruda imenujem ing. Ivicu Frkovića iz Ličkog Novoga. Ministrom udružbe imenujem dra Josu Dumandžića iz Ljubuškoga. Predsjednikom zakonodavnog povjerenstva imenujem dra Milovana

Žanića iz Senja.

Svi ovi po meni imenovani ministri prve hrvatske državne vlade položit će prisegu, koja je od njih potpisana. Podjedno će kao i ja očitovati, da će navesti svu svoju imovinu, kao isto imovinu svoje žene i djece, navodeći i način, kako ju je stekao. Nadalje će se — pozivom na položenu ustašku prisegu, t. j. pod prijetnjom smrtne kazne — obvezati, da se ne će baviti nikakvim privrednim poslom niti će bilo kojim načinom stjecati kakvu imovinu, dokle god budu vršili ovu od države im povjerenu službu. Napokon će svaki od njih predočiti svoj krsni odnosno rodni list«.

Nato su imenovani ministri na Poglavnikove ruke položili ovu prisegu: »Ja prisižem Bogu svemogućemu i sveznajućemu, da ću hrvatskom narodu, Nezavisnoj državi Hrvatskoj i Poglavniku kao predstavniku njenoga suvereniteta biti vjeran; da ću ustavne odredbe i zakone poštivati i njih se držati, da ću u svojem radu dobro Nezavisne države Hrvatske i naroda hrvatskog uvijek pred očima imati i požrtvovno ga promicati, pa da ću sve svoje sile i svoje znanje uložiti u vršenje svoje dužnosti: Tako mi Bog pomogao! Amen«.

Poslije tako položene prisege ministri su jednoglasno rekli: »Poglavniče! U ime hrvatskog naroda, u ime prisutnih ministara obećajemo Ti, da ćemo savjesno vršiti naše dužnosti. Ti zapovijedaj, mi ćemo slušati. Ti odredi, mi ćemo raditi. Svi mi i cijeli hrvatski narod za Tobom će u život i smrt!« Iza toga su svi prisutni ministri u duhu ustaške prisege potpisali zapisnik prve državne vlade u Nezavisnoj državi Hrvatskoj.